

INTERNATIONAL MANAGEMENT and SOCIAL SCIENCES CONFERENCE

UYSAD
6th International Conference
on Management and Social Sciences

PROCEEDING BOOK

Volume: I

ISBN: 978-605-65197-9-6

January 16-18, 2021 İstanbul

6th International Management and Social Research Conference
January 16-18, 2021 İstanbul / Turkey

6th International Management and Social Sciences Conference

January 16-18, 2021 İstanbul / Turkey

Proceeding Book

Volume: I

Editor

Dr. M.Cengiz MENGENCİ

ISBN: 978-605-65197-9-6

UYSAD CONFERENCE 2021

Organizing Committee

- Prof. Dr. Makbule Meziyet ARI, Bilgi University, Turkey.
Prof. Dr. Hakeem KASEM, Deakin University, Australia.
Prof. Dr. Naim KAPUCU, University of Central Florida, USA.
Prof. Dr. Keneş USENOV, Jalal-Abad State University, Kyrgyzstan.
Prof. Dr. Vincent Gabriel NYOYOKO, Akwa Ibom State University, Nigeria.
Doç. Dr. Mehmet KÖK, Atatürk University, Turkey.
Doç. Dr. Saadet GANDİLOVA, Devlet İktisat University, Azerbaijan.
Doç. Dr. Deniz Beste Çevik KILIÇ, Balıkesir University, Turkey.
Doç. Dr. Çiğdem APAYDIN, Akdeniz University, Turkey.
Doç. Dr. Gülcamal RISKULOVA, Jalal-Abad State University, Kyrgyzstan.
Dr. Cengiz MENGENCİ, Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi
Dr. Leyla DERVİŞ, Akdeniz University, Turkey
Dr. Vakkas ARSLAN, Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Turkey
Dr. Kıyal Kamchybekova ABDİRAlİM, Dicle University, Turkey.
Dr. Özlem NEMUTLU, Manisa Celal Bayar University, Turkey

Scientific Committee

- Prof. Dr. Makbule Meziyet ARI, Bilgi University, Turkey.
Prof. Dr. Naim KAPUCU, Merkez Florida University, ABD.
Prof. Dr. Bakıt ATANTA EVA, Şakarim Semey Devlet University, Kazakhstan.
Prof. Dr. Nzelibe Grace CHINELO, University of Abuja, Nigeria.
Prof. Dr. Hakeem KASEM, Deakin University, Avustralia.
Prof. Dr. Rovshan ALİYEV, Bakü Devlet University, Azerbaijan.
Prof. Dr. Keneş USENOV, Jalal-Abad Devlet University, Kyrgyzstan
Prof. Dr. Vincent Gabriel NYOYOKO, Akwa Ibom State Universty, Nigeria.
Prof. Dr. Bürküt DARBANOV, Jalal-Abad State University, Kyrgyzstan.
Doç. Dr. Çiğdem APAYDIN, Akdeniz University, Turkey.
Doç. Dr. Deniz Beste Çevik KILIÇ, Balıkesir University, Turkey.
Doç. Dr. Saadet GANDİLOVA, Devlet İktisat University, Azerbaijan.
Doç. Dr. Mehmet KÖK, Atatürk University, Turkey.
Doç. Dr. Aykut EKİYOR, Gazi University, Turkey.
Doç. Dr. Gülcamal RISKULOVA, Jalal-Abad State University, Kyrgyzstan.
Doç. Dr. Nadejda ÖZAKDAĞ, Afyon Kocatepe University, Turkey.

6th International Management and Social Research Conference
January 16-18, 2021 İstanbul / Turkey

- Doç. Dr. Erlan BAKIEV, American University of Central Asia, Kyrgyzstan.
- Doç. Dr. Elnare SAMEDOVA, Azerbaijan Devlet İktisat University, Azerbaijan.
- Doç. Dr. Hilale CAFEROVA, AMEA İdare Institute, Azerbaijan.
- Doç. Dr. Gülsüm GÜRLER HAZMAN, Afyon Kocatepe University, Turkey.
- Doç. Dr. Gadir BAYRAMLI, Devlet İktisat University, Azerbaijan.
- Dr. Ali DAŞMAN, İstanbul Kültür University, Turkey.
- Dr. Nurhodja AKBULAEV, Devlet İktisat University, Azerbaijan.
- Dr. Leyla DERViŞ, Akdeniz University, Turkey.
- Dr. Özlem NEMUTLU, Manisa Celal Bayar University, Turkey.
- Dr. Kıyal Kamchybekova ABDİRAlİM, Dicle University, Turkey.
- Dr. Gülmira SATIBALDIEVA, Jalal-Abad State University, Kyrgyzstan.
- Dr. Oktay GULİYEY, Azerbaijan Devlet İktisat University, Azerbaijan.
- Dr. Gülbarçın OROZBAEVA, Jalal-Abad State University, Kyrgyzstan.

İçindekiler

Organizing Committee	4
Scientific Committee	4
2000 Yılı Sonrası Doğan Öğrencilerin 21.Yüzyıl Becerileri İle Kariyer Planlaması ve Teknoloji Yönelimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi.....	9
Lise Öğrencilerinin İnternet Bağımlılık Düzeylerinin İletişime Etkisi.....	27
Sanal Market Alışveriş Deneyiminde Müşteri Tatmini ve Davranışsal Sonuçların Belirlenmesi	36
Üzerine Bir Araştırma	36
Disaster Logistics: Location Selection with TOPSIS Method for Potential Earthquake Scenarios	49
Selection of The Third Party Logistics with The SWARA Method: An Application in The Automotive Industry.....	55
İstanbul İklim Değişikliği Eylem Planında Kültür ve Turizm Sektörünün Değerlendirilmesi	63
12-18 Yaş Arası Lisanslı Sporcularda Batıl İnançların Stresle Baş Edebilme Becerilerinin İncelenmesi	82
Ergenlerin Psikolojik Yardım Alma Durumu ile Psikolojik Sağlık Düzeyleri Arasındaki İlişki	100
Türk Tiyatro Tarihinin Unutulmuş Muharriri: Mehmet Talat	107
KOBİ'lerde Ölçek Bazında Optimum Sermaye Bileşimi ve Finansal Borç Maliyeti ile Pazar Riskindeki Değişmelerin Etkisi.....	117
Türkiye'de Örgütsel Davranış Alanında Psikolojik Sermaye Kavramını Konu Alan Araştırmaların Bibliyometrik Analizi	137
Temel Bir İnsan Hakkı Olarak İfade Özgürlüğü, Ulusalüstü ve Ulusal Mevzuatta Düzenlenişi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Değerlendirmesi	147
Evaluation of Hospitality Employees' Approaches to the "Artificial Intelligence" Concept: The Case of Nevşehir Province	158
Siyasal Etkinlik Duygusu ile Siyasal Katılım İlişkisine Dair Bir İnceleme	164
Gönüllülükten Görünürlüğe Sivil Toplum Kuruluşlarının Etiği.....	164
Köprü Kurucu ve Birleştirici Sosyal Sermaye Olarak Hemşehri Dernekleri.....	183
A Literature Review: Political and Cultural Manifestations of Sexual Prejudice and Stigma.....	192
Selânikî Tarihi'nde XVI. Yüzyıl İstanbul'u	203
Investigation of the Perceptions of Health Workers' Job Satisfaction and Burnout after Covid-19 Pandemic.....	213
Van Masallarının Değer Eğitimi ve Dil Unsurları Açısından İncelenmesi	221
Dış Kaynak Yoluyla İstihdam Edilen Personelde İş Bağlılığıyla İş Tatmini İlişkisi: Lojistik Sektörü Örneği	228
Arap Alfabesi ile Yazılan ve 17. yüzyıla Kadar Endülüs Müslümanları Tarafından Kullanılan Aljamia	247

Endülüs Emevîleri'nin Tercüme Alanında Batı Dünyasına Etkileri	251
Türkiye Sinemasının Din İle İlişkisi ve Geleneksel Din Adamlarının Temsili: 'Adak' ve 'Hazal' Film Örneklerinden Bir Değerlendirme	255
Diriklik, Flesbek, Cilt:1, Türk Sinema-TV'sinde İslami Endişeler ve Çizgi Dışı Oluşumlar, İstanbul, Kasım 1995	269
Diriklik, Flesbek, Cilt:1, Türk Sinema-TV'sinde İslami Endişeler ve Çizgi Dışı Oluşumlar, İstanbul, Kasım 1995	269
Türkiye'nin "Milli Gelir" Hesaplamasında Altın İthalatının Sermaye Harcaması (Üretken Yatırım) Olarak Değerlendirilmesi Sorunu	270
Covid-19 Pandemi Döneminde İzlenirliği Artan Tematik Haber TV Kanallarının Z Kuşağının Penceresinden Görünümü: Artılar – Eksiler & Fırsatlar – Tehditler	282
Üniversite Öğrencileri Üzerinde Yapılmış Madde Kullanımı Temalı Tezlerin İncelenmesi: Bir Bibliyografik Çalışması	297
Zorlayıcı mı, Normatif mi? Türkiye Bağlamında 'Sürdürülebilir Olma Kaygısının' Kurumsal Pratiğe Dönüşmesini Çevrecilik Üzerinden Okumak	309
Kripto Paralar ve Kamu Mali Sitemine Etkileri	319
Stres Düzeyleri ve Stresle Başa Çıkma Tarzları Arasındaki İlişki: Sağlık Bilimleri Fakültesi ve Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Öğrencileri Örneği	328
Kültürel Çeşitliliğe Sahip Çok Uluslu İşletmelerde Hizmetkâr Liderlik ve Farklılıkların (Diversity) Yönetiminin Projelerin Başarısı Üzerindeki Etkileri: DUBAI'de Bir Uygulama	338
<i>Kültürel Çeşitlilik ve Hizmetkâr Liderlik</i>	341
<i>Proje Yönetimi, Proje Başarısı ve Liderlik İlişkisi</i>	342
Covid-19 Pandemisi Sürecinde Uzaktan ve Dönüşümlü Çalışanların Zaman Yönetimi ve İş Memnuniyetleri Üzerine Nitel Bir Araştırma	353
Molla Fenârî'nin Usûl Düşüncesinde İletim Tespit Metodu Olarak Münâsebe.....	364
Kariyer Uygulamalarının Çalışan Tutkunluğuna Etkisi	375
Merkez ve Kırsal Kesimde Yaşayan 5-6 Yaş Çocukların Geometrik Şekilleri Tanıyabilme Becerilerinin İncelenmesi	391
Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Oyun Hakkındaki Görüşlerinin İncelenmesi	397
Women's Dignity at Work	408
Bankaların Dijital Bankacılık Uygulamalarının Müşteri Sadakati ve Müşteri Memnuniyeti Üzerine Etkisi	417
Georgian Model of Global Pandemic Monitoring	444
XVII. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı Devleti'nde Ekonomide Devlet Müdahalesi: Vakıf Gelirlerine El Konulması.....	449
Bir Finansal İstikrar Aracı Olarak Rezerv Opsiyon Mekanizmasının Etkinliğinin Analizi	462

6th International Management and Social Research Conference
January 16-18, 2021 İstanbul / Turkey

Türkiye’de Bankacılık Sektöründe Finansal Teknolojiler (Fintech)’in Uygulamaları ve Sektöre Yönelik Öneriler	469
Dijital Dönüşümün Getirdiği Yeniliklerin Kamu Hizmetine Uyarlanmasında Yeni Bir Kavram Olarak “Ortak Hizmet Sunumu” Üzerine Değerlendirmeler	476

2000 Yılı Sonrası Doğan Öğrencilerin 21.Yüzyıl Becerileri İle Kariyer Planlaması ve Teknoloji Yönelimleri
Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Başak ALTUN

İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

İşletme A.B.D, Y.Lisans Öğrencisi

ORCID ID: 0000-0002-3892-4132

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ARSLAN

İstanbul Ticaret Üniversitesi, İşletme Fakültesi,

Havacılık Yönetimi Bölümü

ORCID ID: 0000-0003-0046-8132

Özet

Günümüzde teknolojinin hızla ilerlemesi ile beraber işletmeler açısından iş yapış biçimleri de değişmeye başlamıştır. Bir taraftan mevcut personelin hızlı teknolojik gelişmelere adapte olması için gerekli imkânları sağlamaya çalışmaktayken, diğer taraftan da çalışma hayatına yeni yeni girmeye başlayan ve literatürde Z kuşağı olarak tanımlanan genç kuşak tanınmaya çalışılmaktadır. İşletmelerin insan kaynağını doğru yönetebilmeleri için kuşak olarak tabir edilen belirli yaş aralıklarındaki çalışanlarının işlere bakış açısı ve yeteneklerini bilmeleri gerekmektedir. Bu çalışmanın amacı 21.Yüzyıl becerilerinin 2000 yılı sonrası doğumlu olan ve literatürde Z kuşağı olarak tanımlanan üniversite öğrencilerinin teknolojik yönelimleri ve kariyer planlamalarının üzerindeki etkisini araştırmaktır. Araştırma İstanbul Ticaret Üniversitesinde lisans ve ön lisans eğitimine devam eden 246 öğrencinin katılımı ile anket tekniği kullanılarak yapılmıştır. Araştırma verileri SPSS ve AMOS yazılımları kullanılarak analiz edilmiştir. 21.Yüzyıl becerilerinin 2000 yılı sonrası doğumlu üniversite öğrencilerinin teknoloji yönelimleri üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu görülmektedir. Demografik değişkenler üzerinde yapılan analiz neticesinde erkek katılımcıların kadınlara oranla teknolojiye eğiliminin daha yüksek olduğu ve erkek katılımcıların kadın katılımcılara göre teknolojik olumsuzluğa daha fazla maruz kaldığı tespit edilmiştir. Anne, baba eğitim düzeyine göre yapılan analizde annesi lise ve altı mezunu olan katılımcılar, annesi ön lisans/lisans mezunu olan katılımcılara göre daha fazla teknolojiye eğilim göstermekte olduğu tespit edilmiştir. Babası lise ve altı mezunu eğitim düzeyin mezunu olan katılımcılar babası lisansüstü mezunu olan katılımcılara göre daha fazla teknolojiye eğilim göstermekte olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: 21.Yüzyıl Becerileri, Z Kuşağı, Teknolojik Yönelim, Kariyer Planlanması

Abstract

Today, business forms that emerged with the rapid advancement of technology have started to change. While another existing personnel is trying to provide the necessary opportunities for adaptation, which is developing rapidly, the other is a younger generation to enter the business life and as Generation Z in the literature. In order for businesses to manage their human resources correctly, they need to know the perspective and abilities of their employees of some age, which are called generations. The aim of this study is to investigate the effect of 21st century skills on the technological orientation and career planning of university students born after 2000 and defined as Generation Z in the literature. The research was conducted with the participation of 246 undergraduate and associate degree students at Istanbul Commerce University, using the survey technique. Research data were analyzed using SPSS and AMOS software. It is

seen that 21st century skills have a significant effect on the technology orientation of university students born after 2000. As a result of the analysis conducted on demographic variables, it was determined that male participants were more inclined to technology than women, and male participants were more exposed to technological negativity than female participants. In the analysis made according to the education level of mother and father, it was determined that the participants whose mothers were high school graduates and below were more inclined towards technology than the participants whose mothers were graduate / undergraduate. It has been determined that the participants whose fathers are high school graduates and six graduates tend towards technology more than those whose fathers are graduate graduates.

Keywords: 21st Century Skills, Generation Z, Technological Orientation, Career Planning

GİRİŞ

Günümüzde bilim ve teknolojinin hızla gelişmesi ve son yıllarda bu hızlı gelişmenin yanında endüstri 4.0 devriminin hızlı bir şekilde iş yapış şekillerini değiştirmesinin sonucunda ülkeler arası ciddi ekonomik rekabet ortamı meydana gelmiştir. Almanya'nın öncülüğünü yaptığı ve 2011 yılında açıkladığı Endüstri 4.0 kavramı hala tartışılırken 2017 yılında Japonya Endüstri 5.0'ı benimseyen felsefesini açıklamıştır. Teknolojinin bu kadar hızlı ilerlediği bir ortamda insanların işlerinde başarılı olmaları için sahip olması gereken becerilerin neler olması gerektiği nasıl olmalıdır sorusu doğmuştur.

Bu hızlı ilerlemede çalışanların teknolojik gelişmeleri hızlı takip etmeleri ve hızlı adapte olmaları gerekmektedir. Çalışma hayatında aranan nitelikler değişmeye başlamıştır. Yeni düzende insanlar hangi becerilere sahip olmalıdır sorusu doğmuştur. P21 platformu araştırma ve önerisi, iş dünyasından gelen öneriler, akademisyenler araştırma ve önerileri ve çeşitli ülkelerde yapılan araştırma raporlarının sonucunda 21.Yüzyıl becerileri belirlenmiştir. Bu konuda çalışma yapan her kurumun belirlediği beceriler aynı olmasa da genel çerçeve çağın ihtiyaçlarına uygun bireyler yetiştirmektir

Günümüzde teknolojinin hızla ilerlemesi ile beraber işletmeler açısından iş yapış biçimleri de değişmeye başlanmıştır. Bir taraftan mevcut personelin hızlı teknolojik gelişmelere adapte olması için gerekli imkânların sağlamaya çalışmaktadır. Diğer taraftan da çalışma hayatına yeni girmeye başlayan ve literatürde Z kuşağı olarak tanımlanan kuşak tanınmaya çalışılmaktadır. İşletmelerin insan kaynağını doğru yönetmeleri için kuşak olarak tabir edilen belirli yaş aralıklarındaki çalışanlarının işlere bakış açısı ve yeteneklerini bilmeleri gerekmektedir

Bu çalışmanın amacı 21.Yüzyıl Becerilerinin Z kuşağı olarak tanımlanan 2000 yılı sonrası üniversite öğrencilerinin teknolojik yönelimleri ve kariyer planlamaları üzerindeki etkisini araştırmaktadır.

1. KUŞAK KAVRAMI VE KUŞAKLARIN SINIFLANDIRILMASI

Kuşak kavramı yüzyıllardır sosyologlar, felsefeciler, sosyal psikoloji araştırmacıları, antropologlar, tarihçiler hatta günümüzde ekonomistler, pazarlamacılar tarafından araştırılan ve tartışılan kavramlardandır. Kuşakların kendine has özelliklerini anlamak ve araştırmak artık sosyal bilimlerin ilgi alanı olmaktan çıkmış disiplinler arası araştırma konusu haline gelmiştir. Son zamanlarda iş dünyası ve pazarlama dünyası kuşak araştırmalarına ağırlık vermektedir. Çünkü her kuşağın bir önceki kuşaktan çalışma değer algıları ve tüketim alışkanlıkları farklılık kazanmaktadır (Solmaz, 2017: 77).

Kuşak çalışmalarının tarihsel süreci içindeki gelişimleri incelendiğinde birçok tanınmanın bulunduğu tarihin değişik dönemlerinde bu konularda çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Bu konuda ilk çalışma olarak kabul görmüş olan Auguste Comte'un "Cours de Philosophie Positive" adlı çalışması karşımıza çıkmaktadır (Solmaz, 2017: 81). 1830-1840 yılları arasında kuşaklar ile ilgili araştırmalara yürüten Auguste Comte (1974) göre "kuşaksal değişikliklerin tarihsel süreç içerisinde hareket eden kuvvetler olduğunu ortaya koyarak, sosyal ilerlemenin ancak bir kuşağın bir sonraki kuşağa aşılacağı birikimler ile mümkün olduğunu belirtmiştir" (Latif , Serbest, 2014 :136).

Modern kuşak çalışmaları anlamında 20.Yüzyılda iki isim karşımıza çıkmaktadır. Ortega y Gasset ve Alman Sosyolog Karl Mannheim'di. Kuşak kavramını ilk kez Mannheim 1928 yılında yazdığı bir kitapta literatüre kazandırmıştır. (Solmaz, 2017: 81). Mannheim (1928) kuşak kavramını "belirli bir zaman diliminde önemli tarihsel olayları yaşamış belirli bir yaştaki insanların oluşturduğu bir grup" olarak tanımlamaktadır (Bayramoğlu, 2018: 15). Mannheim'e göre bir kuşağın oluşumunda iki önemli faktör bulunmaktadır. İlk faktör gerçekleşen önemli tarihsel olaylardır. İkinci faktör ise bireylerin genç yaşta bu olayları yaşamalarıdır. Böylece bu deneyimler, bireylerin gelecekteki yaşantılarını anlama ve yorumlama biçimini etkileyecektir (Bayramoğlu, 2018: 19). 20. Yüzyılda kuşak tanımlaması yapan bir diğer yazar olan Jose Ortega y Gasset'in kuşak tanımı Mannheim görüşüne benzerlik göstermektedir. Gasset (1961) göre "nesil kavramı çoğunluk (mass) ve birey arasında uzlaşma sağlayan dinamik ve tarihteki en önemli kavramlardan bir tanesidir. Yeni nesil önceki nesilden fikirler, değerler, normlar ve benzeri şeyleri hazır olarak bulurken, aynı zamanda kendi yaratıcılığı ile yeni fikirler, değerler vb. ortaya koyabilir" (Arık ve diğ., 2020: 22). Bir başka kuşak araştırmacısı William Strauss ve Neil Howe'un (1991) yaptıkları kuşak tanımlamalarına göre, bir kuşağa üye olan bireylerin ortak bir yaşları ve aynı zaman diliminde benzer hayat deneyimlerinin yaşamaları gerekmektedir. Bu kişiler yaşadıkları döneme ilişkin ortak tarihi, sosyal ve kültürel olaylara ek olarak aile yapısı, sosyal ilişkiler gibi davranışsal boyutların da ortak olması gerekmektedir (Dereli, Toruntay, 2015: 2).

Kuşakları sınıflandırırken sadece doğdukları yıllar esas alınarak sınırlandırılmamalı. İçine doğdukları toplumun düşünceleri, deneyimleri, kültürü ve tarih kuşağın özelliklerini belirlemede önemli etkindir. Doğum yılları itibari ile benzer sosyo ekonomik değişimlere maruz kalan, işsizlik, savaş, kıtlık salgın hastalık, politik olaylar gibi durumlar yaşayan bireyler benzer değer yargıları geliştirip benzer kişilik özellikleri, tutum ve davranışlar gösterirler. Kuşak tanımında aynı yıllarda doğmuş olmanın yanında aynı dönemin toplumsal şartlarını da yaşamış olmak gerekir (Solmaz, 2017: 85).

Genel kabul gören kuşak "aynı yıllarda doğmuş olmanın yanında aynı dönemin toplumsal şartlarını da yaşamış olmak" şeklinde tanımlanmaktadır. Bundan hareketle sosyolojik kuşak tanımlaması, hem belirli doğum yılları süresini hem de gelişim yıllarında sosyal, ekonomik, politik teknolojik ve tarihi dönüm noktası olan olayları paylaşan bir grup olarak tanımlanmaktadır (Aka, 2017: 12).

Uzmanlar kuşak kavramını açıklarken, kuşakların farklı olaylarla ortaya çıktığını belirtmektedir. Kuşağın ortaya çıkmasına ve kuşağın hangi yılları kapsayacağı konusunda belirgin görüş farklılıkları mevcuttur. Kuşak kavramı, aşağı yukarı aynı yıllarda doğmuş olup, aynı çağın koşullarını, dolayısıyla birbirine benzer sıkıntıları, yazgıları yaşamış, benzer ödevlerle yükümlü olmuş kişiler topluluğu olarak tanımlanmaktadır. Yani aynı kuşak gurubundaki bireylerin aynı tarihlerde ve benzer olaylar, politik, teknolojik ve ye sosyal olaylardan etkilenmesi gerekiyor. Fakat aynı tarihlerde farklı coğrafyalarda yaşayan benzer yaş grupları içindeki bireylerin farklı olaylardan etkilenmiş olabilecekleri gerçektir. Aynı tarihlerde aynı ülkenin farklı yerlerinde meydana gelecek olan; sosyal, ekonomik, politik ve kültürel olaylar bireylerde farklı etkiler yaratabilmektedir. Diğer etken teknolojinin aynı dönemde aynı ülke sınırları içinde sekteye uğrayarak yayılması kuşakların gecikmeli başlamasına ve bitmesine neden olabilir. Özetle, kuşak sınıflandırmalarında kuşakları tam ve net çizgilerle ayırmak oldukça güçtür (Berkup, 2019: 53-54).

Günümüzde kuşaklar ile ilgili farklı görüşler bulunsada kuşakları sınıflandırmada onların başlangıç ve bitiş tarihlerindeki ortak görüş birliği dört kuşak üzerinedir. Fakat henüz iş hayatına tam atılmamış olsa da 5.Kuşak olan Z kuşağının varlığı da kabul edilmiştir.

1. Sessiz Kuşak (1925-1945)
2. Bebek Patlaması Kuşağı (1946-1964)
3. X Kuşağı (1965-1979)
4. Y Kuşağı (1980-1999)
5. Z Kuşağı (2000-2020)

1.1. Sessiz Kuşak (1925-1945)

Kuşak tanımlamalarının ilk ve en eskisin olan ve 1925-1945 yılları arasında dünyaya gelenlerin oluşturduğu kuşaktır. Bu kuşağa sessizler, yetişkinler, en büyük kuşak, sanayiciler, sadıklar, radyo bebekleri, savaş kuşağı, gibi isimlerde verilmektedir. Sessiz kuşağını etkileyen önemli tarihsel olayların başında 1914-1918 yılları arasında yaşanan I. Dünya Savaşı ve etkileri devam ederken başlayan II. Dünya Savaşı ile 1930 yılında baş gösteren Büyük Ekonomik Buhran gösterilebilir. İki dünya savaşı ve devamında gelene Büyük Ekonomik Burhan'ının etkilerini fazlasıyla yaşamışlardır. Savaş sonrası ekonomik kriz, işsizlik yokluk nedeniyle bu dönem insanları için önemli olan hayatta kalmaktır (İlhan, 2019:18).

1.2. Bebek Patlaması Kuşağı (1946-1964)

1946-1964 yılları arasında doğanların mensup olduğu kuşaktır. 2. Dünya Savaşı sonrası dünya genelinde doğum patlaması yaşanmış ve 1 milyar bebek doğmuştur. Bu yüzden bu kuşağa bebek patlaması kuşağı olarak isimlendirilmiştir. Bu kuşağı kapsayan dönemde dünya tarihinde; soğuk savaş, uzaya ilk uydunun gönderilmesi, sivil haklar hareketi, cinsel devirme, ABD başkanı John Fitzgerald Kennedy suikastı, ilk uzay yürüyüşü, Martin Luther King'e suikast düzenlenmesi gibi olaylar yaşanmıştır (Berkup, 2019: 67-69).

1.3. X Kuşağı (1965-1979)

X kuşağı 1965-1979 yılları arasında doğanların mensup olduğu kuşaktır (Kılıç, 2019: 56). X Kuşağının ebeveyn olan bebek patlaması kuşağının uzun saatler çalışmalarından ya da boşanmalarından dolayı, X kuşağı çocukları bakıcı veya bir aile büyüğü tarafından büyütülmüşlerdir. Bu kuşağın ailelerinde boşanma oranları yükselmiş ve X kuşağı tek ve çalışan ebeveynle büyümüştür. Okuldan sonra yalnız kalmış ve erken yaşta kendi sorumluluğunu almış ve erken olgunlaşmıştır. Bu nedenle X kuşağı bağımsız kendine güvenen yönlendirilmeyi sevmeyen, kurumlara bağlı olmayan ama kariyerlerine ve iş arkadaşlarına bağlı olan bir kuşaktır (Bolelli, 2019: 255).

1.4. Y Kuşağı (1980-1999)

Y Kuşağı kavramı 1933 yılında "Advertising Age" dergisinde 1980 ve 1993 yılları arasında dünyaya gelen bireyleri tanımlamak amacıyla ortaya çıkmıştır. Bu kuşağa mensup olanlar farklı kaynaklarda farklı tarih aralıklarıyla gösterilmektedir. Fakat genel olarak kaynaklarda bu kuşak mensupları 1980 ve 1999 yılları arasında doğanlar şeklinde tanımlanmaktadır (Edinsel, 2018: 13-14). Y kuşağı bireylerinin kendilerinden önceki kuşaklardan farklı kılan en önemli özellik teknolojiye meraklı olmalarıdır. İnternet erişimleri sayesinde tüm zamanların en çok seyahat eden kuşağıdır. Birbirlerinden farklı coğrafyalarda yaşasalar da internet ve sosyal medya aracılığı ile birbirleri ile iletişime geçmişlerdir. Bu nedenle birbirlerine benzer yaşam tecrübeleri vardır (Mücevher , Erdem, 2018: 63).

1.5. Z Kuşağı (2000-2021)

Çalışmanın asıl konusu olan kuşaktır. Z kuşağının tarih aralığı da diğer kuşaklarda olduğu gibi farklı aralıklar gösterilmektedir. Bazı kaynaklarda bu kuşağın başlangıç tarihi 1990 yılı, 1992 yılı, 1995 yılı ve 2000 yılı olarak literatürde yer almaktadır. Fakat genel kabul gören anlayışa göre Z Kuşağı 2000 yılı ve sonrası doğanlar olarak kabul edilmektedir (Aka, 2017: 52). Z Kuşağı uluslararası çalışmalarda daha çok 2000 yılı başlangıç olarak kabul edildiğinden bu çalışmada da Z kuşağı 2020-2021 arası doğanlar olarak kabul edilmiştir.

Bu kuşağın mensupları teknolojinin içine doğup ve değişen teknolojilere çok kısa sürede adaptasyon sağlamaktadırlar. Teknolojiye doyum, eğitim ve küresel ilişkiler konusunda diğer kuşaklardan çok daha ileri seviyededirler. Bu kuşağı diğerlerinden ayıran en önemli özellik ciddi sosyo-teknolojik kırılmaların yaşandığı dönemde doğmuş olmaları ve bu değişimlere hızlı adapte olmalarıdır (Kaplan ve diğ., 2018: 30).

Teknolojisiz bir hayat bilmedikleri için teknolojiyi hayatın bir parçası olarak görürler. Kendilerinden önceki kuşaklara göre daha erken yaşta eğitim almaya başlarlar ve daha planlı bir eğitim görürler. Yüksek maaş ve yan haklardan ziyade anlamlı işe sahip olmak isterler. Yaptıkları işlerin anlamı olmalı ve somut hedeflere ulaşmalarını sağlamalardır. Çalışma hedeflerini gerçekleştirmek için klasik çalışma modeli ve ofislerinin engel

olarak görürler. Bağımsız çalışma modellerini benimsemektedirler. Çalışma hayatında sevecekleri ve heyecan duyacakları işlerde çalışmak isterler ve işlerini sevmezlerse sık sık iş değiştireceklerdir. Sadakat duygusu Y kuşağına göre düşüktür (Alp, 2019: 808).

2. 21. YÜZYIL BECERİLERİ

Günümüzde bilim ve teknolojinin hızla ilerleyerek yol kat etmesi uluslararası arenada ekonomik alanında ciddi rekabet ortamının oluşmasını neden olmuştur. Bir ülkenin ekonomik politik ve kültürel alanda hızlı gelişmesi teknolojik gelişmeleri takip edip hızlı uygulaması ve bilgi paylaşımına bağlıdır. İçinde bulunduğumuz hızlı bilgi çağı aynı zamanda da endüstri 4.0 çağı olarak da adlandırılmaktadır. Endüstri 4.0 çağında; bilişim, teknoloji, sanayi, tıp, eğitim vb. alanlarda nitelikli insan gücüne ihtiyaç duyulmuştur. Bahsedilen bu alanlarda yer alan insanların başarılı olmaları için sahip olması gereken beceriler neler olmalıdır sorusu doğmuştur. Bu alanlardaki ve genel olarak 21.yüzyıl insanının başarılı olabilmesi için; yaratıcı, yansıtıcı, eleştirel düşünebilen, günlük hayat problemlerine hızlı çözüm bulabilen, üretici girişken, teknolojiyi iyi kullanabilen ve ürettiğini piyasaya süren bireyler olması gerekmektedir. Bu özelliklere genel olarak "21. yüzyıl becerileri" denilmektedir (Benek, 2019:58).

Günümüzde tüm ülkeler eğitimi sistemlerini yenileme çabasına girmişlerdir. Bunun iki tane ana nedeni vardır. Birincisi 21.Yüzyıl ekonomisinde yer alabilme ikinci sebep ise küreselleşme sürecinin bir parçası olmak için kültürel kimlik oluşturmak. Mevcut eğitim sistemine bakıldığı zaman farklı çağlarda ortaya çıktığı ve ortaya çıktığı çağ için tasarlanmış yapılandırılmıştır. Fakat 21.Yüzyıl değişen ekonomik ve rekabet koşulları göz önüne alındığında yetersiz kalmaktadır. Bu noktada çocukları nasıl eğitelim ki hem küreselleşme sürecini parçaları olsunlar hem de küreselleşme sürecinde kültürel kimlik duyguları olsun ve bunu toplumların kültürel genlerine geçirsinler sorusu sorulmuştur (Robinson, 2010).

21.yüzyıl becerilerine yönelik ortak bir tanım ve isimlendirme yoktur. Bu becerileri tanımlamaya pek çok kişi, kurum ve kuruluş çalışmıştır. Bu kaynaklar çalışma ve özellikleri bakımında farklılıklar göstermektedir. Temel yeterlilikler (key competences), gerekli beceriler (necessary skills), istihdam becerileri (employability skills),derin öğrenme becerileri (deep learning skills) ve hayatta kalma becerileri (survival skills) gibi isimlerle vermişlerdir. Tanımlamaları yapan kaynaklar tanım konusunda her ne kadar hemfikir olmasalar da, tanımladıkları becerilerin 21.Yüzyıl için temel beceriler oldukları noktasında hem fikirlidir (Ekinci ve diğ., 2017: 126).

Bu çalışma kapsamında beş adet 21.yüzyıl becerisi olan Bilgi ve Teknoloji Okuryazarlığı Becerisi, Eleştirel Düşünme ve Problem Çözme Becerisi, Girişimcilik ve İnovasyon Becerisi, Sosyal Sorumluluk ve Liderlik Becerisi ve Kariyer Bilinci Becerisi incelenmiştir.

2.1. Bilgi ve Teknoloji Okuryazarlığı Becerisi

Bilgiye ulaşan ve bilgiyi etkin kullanan ülkeler geçmişte olduğu gibi günümüzde de kültür, sanat, ekonomi bilim gibi her alanda söz sahibidirler. Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri bilgiye yaptıkları yatırımlarla doğru orantılıdır. Günümüzde internete erişim bilgiye erişim olarak kabul edilmektedir. Bilgiye geçmiş dönemlerde kil tabletlerden ulaşılırken günümüzde teknolojik tabletler aracılığı ile ulaşılmaktadır. Geçmiş dönemlerde araştırmacıların bilginin bulunduğu yere gitmesi gerekirken günümüzde araştırmacı bilgiye bulunduğu yerden zaman ve mekândan bağımsız olarak ulaşmaktadır. İnternetteki gelişmeler ile her alanda hızlı bir değişim yaşanmaktadır. İçinde bulunduğumuz bilgi çağında insanlar kaynakları ve doğruluğu belli olmayan her türlü bilgiyi paylaşmaktadırlar. Bu nedenle dijital çağda doğru bilgiye ulaşabilmek için bilgi okuryazarı olmak gerekiyor (Akademi, 2020).

2.2. Eleştirel Düşünme ve Problem Çözme Becerisi

21.Yüzyıl becerileri genel anlamda bilgi ve teknolojinin gelişmesi ile küreselleşen dünyada yeni nesillerin başarılı olabilmesi için gereken üst düzey beceriler şeklinde ifade edilmektedir. Farklı kurum ve kuruluş tarafından belirlenen 21. yüzyıl becerilerine bakıldığında eleştirel düşünme ve problem çözme becerisi en temel becerilerden olduğu görülmektedir. Eleştirel düşünme iyi kararlara ulaşmayı sağlayan araçlardandır ve iş hayatında da başarılı olmanın yollarındadır. Özellikle endüstri 4.0 sanayi devriminden sonra yapılan araştırmalara göre iş hayatında çalışanların sahip olması beklenen temel becerilerinden biri de eleştirel düşünme ve problem çözme becerisidir (Önal, Erişen, 2019: 64-65).

2.3. Girişimcilik ve İnovasyon Becerisi

21.yüzyılda küresel rekabet koşullarının hızla değişmesi teknolojinin hızla ilerlemesi girişimcilik ve inovasyon zorunluluk haline getirmiştir. Uluslararası alanda firmaların gelişen teknoloji ile ve ekonomi alanında rekabet güçlerini artırabilmeleri ve sürdürülebilir büyümeleri için girişimcilik ve inovasyon faaliyeti yürütmeleri ve Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge) harcaması yapmalarına bağlıdır (Işık ve diğ.2015: 57). 21. yüzyıl rekabet piyasasında şirketlerin sürdürülebilir rekabet ve yeni teknolojileri yaratmak için sadece bütçe ayırmakla kalmayıp işe alacaklar personellerde aradıkları becerilerde bu yönde değişmiştir. Çünkü inovatif becerilere sahip girişimciler başarılıdırlar. Kurumların çalışanlarından beklentileri sorgulayan, yeni düşünceler ortaya çıkartan ve yeniliği bir anlayış yaşam şekli gibi organizasyonla kültür haline dönüştürebilen çalışanlara ihtiyaç duymaktadırlar (Batum, b.t).

2.4. Sosyal Sorumluluk ve Liderlik Becerisi

21.yüzyıl bilimsel çalışmalar, küresel rekabet ortamı, hızla gelişen teknoloji ile sınırların ortadan kalkması durumundan bireyler de etkilenmiştir. Hızlı değişen toplumsal ve global gelişmelere adapte olabilenler kadar adapte olamayan bireyler de oldukça fazladırlar. Bu hızlı gelişmelere bireylerinde ayak uydurup adapte olabilmeleri için kendi yeteneklerin, değerlerin farkında olmaları ve buna uygun beceriler geliştirmeleri gerekmektedir. 21.yüzyıl modern çağının bireylerden beklediği özelliklerden biri de içinde yaşadıkları toplum ile uyumlu olmaları bireylerin topluma olumlu katkı yapmaları toplumun sorunlarına çözümler üretmeleri ve değişim sürecinin parçaları olmalarıdır. Ayrıca bireysel anlamda liderlik, iletişim, kendini tanıma ve farkında olma, işbirliği halinde uyum içerisinde çalışma, sorumluluk bilincinde olma gibi becerilere sahip olmalarıdır. Bu da literatürde Sosyal Sorumluluk Temelli Liderlik olarak tanımlanmaktadır (Külekçi, 2016: 56-57).

2.5. Kariyer Bilinci Becerisi

Kariyer kavramı ve meslek kavramı sık sık birbirine karıştırılır. Meslek bireyin yaşamına devam etmek için ve para kazanmak amacıyla bir işte belli bir zaman çalışması şeklinde tanımlanır (Doğan, 2020: 26). Kariyer sürerken meslek süreçte yapılan iştir.

21.yüzyılda bilim ve teknoloji alanlarındaki büyüme ile eğitim sistemlerinde de değişimler olmuştur. Son yıllarda yayımlanan ve 21.yüzyıl dünyasında bireylerin başarılı olabilmelerini tanımlayan pek çok araştırma ve raporlar eğitim sistemlerinde de değişikliklerin yapılmasına müfredatlarını güncellemesine katkı sağlamıştır. Hızla gelişen 21.yüzyıl dünyasınada bireylere planlı eğitim-öğretim süreçleri sağlamak mümkündür. İlk ve ortaokul öğrencilerinin ders müfredatları bu hususlar dikkate alınarak düzenlenmiş ve öğrencilerin kendilerini, sahip oldukları yetenek ve becerilerini ve meslekleri tanımları amacı ile düzenlemeler yapılmıştır (Gezer, 2015: 52-53).

3. KARİYER PLANLAMASI VE TEKNOLOJİ YÖNELİM

Kariyer ile ilgili çok fazla tanım bulunmaktadır. Bunlardan bazıları bireyin tercih ettiği işte çalışıp ilerlemek ve bundan para kazanıp daha fazla sorumluluk ve daha fazla güç ve statü elde etmesidir. Başka bir tanımda da kariyerin kişinin çalışma hayatı boyunca yer aldığı iş pozisyonları ve bulunduğu konum ile ilgili davranış ve tutumları içeren süreç şeklindedir. Genel anlamda kariyer bireylerin yaşamları ve çalışma hayatları boyunca işleri ile ilgili deneyim ve faaliyetleriyle bütünleştirilmiş ve bireysel olarak algılanan tutum ve davranışlar olarak da tanımlanabilir (Akman, 2018: 67-68).

Kariyer birey açısından aynı zamanda başarıya duygusu yaratıp kendini gerçekleştirme duygusu yaşatır. Sadece para kazanmak için iş sahibi olmaktan ziyade sosyal olarak yaptığı işten dolayı tatmin olmasıdır. Örgüt açısından çalışanın çalışma hayatı boyunca edindiği mesleki tecrübelerini örgüt bünyesine katmasıdır (Solmaztürk, 2017: 72).

Günümüzde insan kaynakları yönetimi anlayışında insan ögesi giderek artan önem kazanmaktadır. Bu doğrultuda kariyer sadece yönetsel kademeler için değil aynı zamanda örgüte çalışan daha geniş grupları kapsayan bir hale gelmiştir. Kariyer aynı zamanda çalışanın örgüte dikey olarak yükselmesi değildir. Kişinin iş çevresi etkileşimiyle kişisel olarak da gelişimini sağlamasıdır. Çalışanın hem işinde hem de sosyal hayatında profesyonel gelişmesidir (Kahraman, 2020: 3).

Kariyer olgusu temelde bazı fiziksel ihtiyaçlar ve zihinsel özellikler, kişinin yaş, cinsiyet gibi demografik durum özellikleri ve aile ve kişinin öz saygısı, merak ve keşfetme duygusu ve bazı becerilere bağlı olarak kişinin ortaöğretim döneminden itibaren belirlenmektedir. Kariyer olgusu çocukluktan yetişkinliğe doğru ilerleyen bir süreçtir. Kariyer aşamaları ile ilgili olarak, çalışma hayatında geçirilen süre ve yaş tabanları temel alınarak çok fazla model oluşturulmuştur. Bu modellerin genel ortak özellikleri aşağıdaki gibidir (Sarıcı, 2020: 13):

- Her aşamada bütüncül birey anlayışı esastır ve kişinin aile, iş ve kişisel gelişimi ön plandadır.
- Bireylerin bir sonraki evreye geçmesi için görevleri yerine getirmesi gerekir.

Kariyer aşamaları literatürde keşif, kurma, kariyer ortası, kariyer sonu ve azalma olmak üzere beş aşamaya ayrılarak incelenmektedir.

3.1. Kariyer Planlama

Kariyer planlama bireyin kendisini değerlendirerek güçlü ve zayıf yönlerini belirlemesi, sahip olduğu bilgi, beceri ve eğitimsel donanımlar doğrultusunda kariyer hedefleri belirleyip bu hedeflere ulaşmak için planlar yapmasıdır (Solmaztürk, 2017: 80). Tüz (2003) göre "kariyer planlaması, bir iş görenin sahip olduğu bilgi, yetenek, beceri ve güdülerinin geliştirilmesiyle, çalışmakta olduğu örgüt içindeki ilerleyişinin ya da yükselmesinin planlanmasıdır." (Tüz, 2003: 171).

Kariyer planlama hem kişiler hem de örgütleri etkiler. Her ne kadar bireyler kariyer planlarında başrol oyuncusu olsalar da örgütlerin de kariyer planlamalarında önemli etkisi vardır. Bireyler kariyer planlarında tek başına başarılı olmayabilirler, örgütlerin de destek vermeleri gerekmektedir. Kariyer planlamasında çalışan ve kurum eşit ölçüde yükümlülük sahibidir denilebilir. Fakat kurum olanakları ve bireylerin talepleri dengede olmalıdır. Kariyer planlaması kişinin kendisi ve hedeflerini belirleyip planlar yaparken iş dünyasından çalışandan beklenen nitelikleri ve iş dünyasındaki engellerden haberdar olarak yenilenen süreçtir. Kariyer planlaması bilinçli tercihler ile seçilen kariyer rotasındaki keşif sürecidir (Sarıcı, 2020: 21).

Kariyer Planlamanın Amaçları: Günümüzde teknolojik gelişmelerin hız kazanması, işlerin niteliğinin ve iş yapış biçimlerinin değişmesi ile birey ve kurumlar için kariyer planlamasının önemini artmasına neden olmuştur. Kurumlar için kariyer planlamasının önemi insan kaynağını etkili ve verimli kullanmak, çalışanın işinde yükselmesi için, kendini geliştirip işinde başarılı olması, iş tatmininin ve işe bağlılığının artması için bireysel eğitim ve ihtiyaçlarının belirlenmesi ve çalışana sağlanmasıdır (Mutlu, 2020: 26-27).

Kariyer planlamasının bireysel amacı kişinin kendisi için önemli gördüğü değerler doğrultusunda hayatını ve geleceğine dair planlar yapmasıdır. Bu doğrultuda kişinin iş hayatında kendi planladığı kariyer planının gerçekleşmesi için kendisi açısından önemli olan değer ve amaçları net belirlemesi gerekir (Kavak, 2020: 92).

Kariyer Planlamanın Önemi: Günümüzde çalışan nüfusun eğitim seviyesindeki genel artış kariyer planlamasının önemini artmasını sağlamıştır. Kariyer planlaması gelecek hedeflere ulaşmak için kişinin kendisinin bir nevi SWOT analizi yaparak güçlü ve zayıf yönlerini tespit etmesidir. Çoğu birey hayattan ne istediğinden emin değildir. Kariyer planlama ve geliştirme süreci çalışanın kariyer planları, çıkarları ve becerileri ile kurum ihtiyaçları ile uyumlu hale getirdiği süreçtir. Kariyerler stratejik olarak yönetilirse kuruluşun stratejik iş hedefleri ile uyumlu becerilere sahip iş gücü gelişir (Sarıcı, 2020: 24).

Kariyer planlamasının bireye ve örgüte sağladığı faydalanan bazıları şu şekilde ifade edilebilir (Edinsel, 2018: 110).

- Örgüt içi ve dışı imkânların tespitini sağlar
- Yönetim, doğru zamanda doğru elemanı bulabilme imkânına sahip olmaktadır.
- Çalışmaların örgüt içinde daha iyi şeyler yapmaları için motive eder.
- Bireylerin daha iyi ve mutlu kariyerleri olur
- Ekonomik kazanç açısından memnun edici fırsatlar oluşur
- Birey kapasitesini artırarak kendini geliştirmeye devam eder
- Verimliliğin ve motivasyonun artmasını sağlar
- Bireyin kapasitesi artara ve kendini geliştirmeye devam eder
- İşletmelerde yedekleme planları ile bireysel gelişim planları ile arasında ilişkinin önemi artar
- Bireylerin tecrübe ve sorumlulukları artar

3.2. Teknolojik Yönelim

İnsanların hayatlarını daha iyi yapmak için temel uğraşlarından birisi de kendisini ve doğayı bilimle doğru çözümlenip dönüştürmektir. Bu çözümler sonucu çıkan bilimsel bilgiler ile günlük hayatı iyileştirip daha kolay ve refah seviyesini daha da artırmak için uygulamalara yöneltmesi ile gerçekleşen dönüşüm süreci teknoloji olarak tanımlanır. Başka bir ifade ile teknoloji insanın kendi hayat pratiğini iyileştirip daha kolay yapmak için bilimsel bilgilere başvurup bunları uygulamaya koymasındır (Danacı, 2020: 27).

Teknoloji tarihte bir medeniyete mal edilmeyecek kadar farklı medeniyetlerin kaynaklarından beslenmiştir. Tarihsel olarak insanlık tarihi kadar eskidir. Bu uzun zaman diliminde farklı toplumların binlerce yıllık bilgi birikimi ile farklılıklar kazanarak yeniden üretilmiştir. Fakat teknoloji medeniyetlerin bilgi ve birikimlerinin sentezinin ortak sonucu olsa da her yerde aynı seviye de ve aynı zamanda gelişmemiştir (Beşli, 2007: 19).

Teknolojinin Hayatımızdaki Önemi: Günümüz dünyasında teknoloji hayatımızın vazgeçilmezi haline gelmiş, yaşamın bir parçası olmuştur. Gelişen teknoloji, internet ve dijitalleşme ile akıllı robotlar dönemi başlaması ile endüstri Endüstri 4.0 Sanayi devrimi başlamıştır. Endüstri 4.0 endüstrilerde ortaya çıkan teknolojik gelişmelerin yapay zekadan, yenilenebilir teknolojiye kadar çok geniş alanda yayılması olarak tanımlanabilir. Endüstri 4.0 Sanayi döneminde, geçmiş dönemlerdeki gibi kol kas gücüne nerdeyse ihtiyaç duymadan makineler hem kendilerini hem de süreci yöneterek üretim yapabilir hale gelmişlerdir. Her makinenin akılsız bu dönemde hayatımıza girmeye başlamıştır. Bu dönemde ekonomiden sosyal hayata birçok şey değişmiş ve teknolojikleşmiştir (Taş, 2018:1820).

Teknolojik gelişmelerin hızla artması, her gün birçok alanda yeni teknolojilerin hızla hayatımıza girmesi salgın hastalık ve doğal afet gibi olumsuz durumlar karşısında çözümler üretme konusunda da önemli bir yere sahiptir. 2019 yılının son aylarında Çin'in Vuhan Eyaleti'nde başlayan ve büyük bir hızla tüm dünyaya yayılan daha sonrada Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi ilan edilen Coronavirüs hastalığı (COVID-19) salgını ile mücadelede teknolojinin çok önemli yeri olmuştur. Pandemi sürecinde çeşitli ülkeler dijital alt yapı ve mühendislik kabiliyetlerini kullanarak salgınını yayılımını azaltmak için çalışmaktadırlar. Bu dönemde kamu ve kuruluşları yeni nesil teknolojiler ile hastalıkla ilgili doğru ve güncel bilgileri ulaştırmaya çalışmışlardır. Birçok ülkede dijital dönüşümler sayesinde eğitimde süreklilik devam etmiştir. Özel ve kamu da birçok alanda uzaktan-evden çalışma modeline geçilmiştir. Yine bu dönemde üretim hatlarının izlenmesi, kontrol ve bakım onarımında da uzaktan olanak veren Endüstri 4.0 ve akıllı üretim uygulamalarının faydaları bir kez daha görülmüştür. Bu dönemde salgının baş gösterdiği ilk günden itibaren, ülkelerin salgın ile olan mücadeleleri, hastalığın tespiti, uygulanan tedavi yöntemleri ve aşı geliştirme çalışmalarındaki hızlı ilerlemeler teknolojinin ve akıllı uygulamaların üstün önemini göstermektedir (Deloitte-Türkiye, 2020).

Teknolojinin Meslek Seçiminde Önemi: 21.Yüzyılda teknolojinin hızla gelişmesi hayatımızın her alanına girmiştir. Bu hızlı gelişmelere bireyler bazen adapte olmakta zorlanmışlardır. Bununla birlikte gelişmeler meslek ve iş yapış biçimlerini de önemli ölçüde aynı hızla değiştirip dönüştürmektedir. Örneğin bugün otomotiv alanında üretim yapan bazı firmalar otonom yani sürücüsüz araçlar üzerine çalışmaktadırlar. Tüm

bunlar kas gücü ile bugün yapılan pek çok mesleğin yakın zamanda önemini kaybedip yok olacağını ve yerine teknoloji temelli yeni mesleklerin hayatımıza gireceğini işaret ediyor. Örneğin 3D üretim mühendisliği, yapay zekâ temelli meslekler, veri analizi uzmanlığı, DNA programcılığı, iklim mühendisliği, alternatif enerji mühendisliği gibi daha pek çok meslek örnek gösterilebilir (Sart, 2020).

2019 yılının son aylarında başlayan COVID-19 salgını sonrasında uzaktan çalışma ve uzaktan eğitim uygulamalarına geçilmiştir. Bu dönemde çalışanların ve öğrencilerin bu yeni eğitim ve çalışma uygulamalarına adapte olması ve yaşadıkları sıkıntılar 21.yy becerilerinin önemini göstermiştir (Karagöz, 2020).

Günümüzde çalışma hayatına yavaş yavaş girmeye başlayan Z kuşağının hayatının teknolojik gelişmelerin hız kazandığı dönemde doğmaları ve bu gelişmeleri ile tanışmaları sayesinde değişim ve gelişmelere hızlı adapte olabilmektedir. Bu kuşak yeni dijital dönüşüm endüstri 4.0 ile yeni hayatımıza girmeye başlayan mesleklere öncülük edecektir (İkblog, 2018).

4. ARAŞTIRMA

4.1.Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı 2000 yılı sonrası doğumlu üniversite öğrencilerinin 21.yüzyıl becerileri ile kariyer planlaması ve teknoloji yönelimleri arasındaki bir ilişki olup olmadığının araştırılması. Z kuşağı olarak da tabir edilen 2000 sonrası gençlerin teknolojiye olan eğilimleri kariyer planlamalarını ne ölçüde etkilediği ve genel kabul görmüş 21.yüzyıl becerilerinin kariyer planlarının ne ölçüde etkilediği araştırmanın amacını oluşturmaktadır

4.2. Araştırmanın Yöntemi ve Verinin Toplanması

Araştırmada veriler elektronik anket yöntemi kullanılarak toplanmıştır. Anketin hazırlanması, katılımcılara dağıtılması ve toplanması aşamasında Google Forms veri tabanından faydalanılmıştır. Araştırma örneklemini, İstanbul Ticaret Üniversitesinde eğitimine devam eden lisans ve ön lisans öğrencileri üzerinde yapılmıştır. İnternet ortamında gerçekleştirilen anket formu 250 kişiden dönüş alınması hedeflenmiş anca 246 kişiden dönüş alınmıştır. 246 katılımcı anket sorularını eksiksiz yanıt vermiştir

4.3. Veri Toplama Aracı

Katılımcıların teknolojik yönelimlerini ölçmek için “Öğrencilerin Teknolojiye Yönelik Tutum Ölçeği” Türkçe versiyonu (ÖTYT-TR) kullanılmıştır. 1988 yılında Prof. Dr. Marc de Vries tarafından “Öğrencilerin teknolojiye yönelik tutumları”(ÖTYT) adlı proje kapsamında geliştirilmiş ve 1989 yılında Barne ve Dugger tarafından İngilizceye uyarlanmış olan Teknolojiye Yönelik Tutum Ölçeğinin (ÖTYT-TR) Yurdagül ve Aşkar (2008) tarafından Türkçeye uyarlanmış versiyonu kullanılmıştır (Yurdagül,Aşkar: 2008). 21.Yüzyıl becerilerini ölçmek için Çevik ve Şentürk (2019) tarafından geliştirilen “Çok Boyutlu 21. Yüzyıl Becerileri Ölçeği” kullanılmıştır (Çevik,Şentürk, 2019). Katılımcıların demografik özelliklerini ölçmeye yönelik sorulara yer verilmiştir. Katılımcıların cinsiyeti, anne eğitim durumu ve baba eğitim durumu düzey bilgilerine ulaşılmıştır.

4.4. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Araştırma amaçları doğrultusunda hipotezler, 21. Yüzyıl Becerilerinin ve alt boyutlarının ve demografik değişkenlerin öğrencilerin gelecek planlaması ve teknolojik yönelim alt boyutları arasındaki ilişkiyi araştırmak üzere oluşturulmuştur.

Hipotez 1: 21.Yüzyıl becerileri 2000 yılı sonrası doğan öğrencilerin gelecek planlaması ve teknoloji yönelimlerine pozitif etkilemektedir.

H1.1: Eleştirel düşünme becerisi kariyer planlaması ve teknoloji yönelimini pozitif olarak etkiler.

H1.2: Problem çözme becerisi kariyer planlaması ve teknoloji yönelimini pozitif olarak etkiler.

H1.3: Girişimcilik ve inovasyon becerileri kariyer planlaması ve teknoloji yönelimini pozitif olarak etkiler.

H1.4: Sosyal sorumluluk ve liderlik becerileri kariyer planlaması ve teknoloji yönelimini pozitif olarak etkiler.

H1.5: Kariyer bilinci beceresi kariyer planlaması ve teknoloji yönelimini pozitif olarak etkiler.

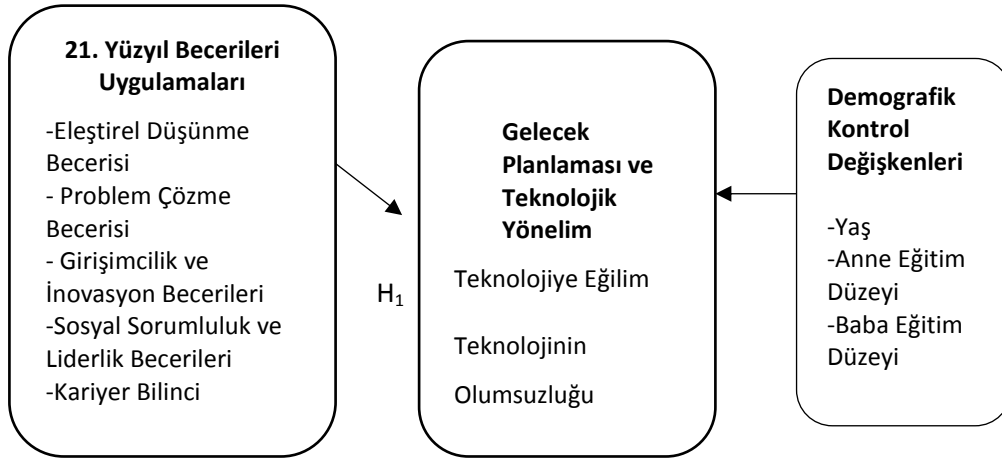
Hipotez 2. Katılımcılara ait demografik değişkenler ile kariyer planlaması ve teknoloji yönelimleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu varsayılmaktadır

H2.1: 2000 yılı sonrası doğan öğrencilerin cinsiyetlerine göre kariyer planlaması ve teknoloji yönelimlerini arasında fark yoktur.

H2.2: 2000 yılı sonrası doğan öğrencilerin anne eğitim durumu kariyer planlaması ve teknoloji yönelimlerini arasında fark yoktur

H2.3: 2000 yılı sonrası doğan öğrencilerin babanın eğitim durumu kariyer planlaması ve teknoloji yönelimlerini arasında fark yoktur.

Araştırma Modeli

Şekil 1. Araştırma Modeli

4.5. Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde, araştırma hipotezlerinin uygun istatistiksel yöntem ile analizi sonucunda ortaya çıkan bulgulara ve bu bulgulara yönelik yorumlara yer verilmiştir.

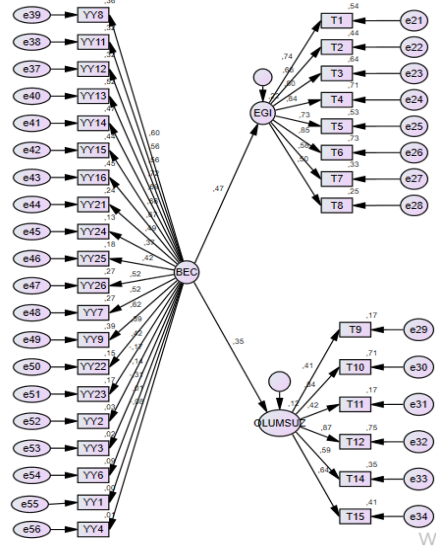
Tablo 1. Katılımcıların Demografik Değişkenlerine Ait Frekans ve Yüzde Değerleri

		N	%
Cinsiyet	Kadın	178	72
	Erkek	68	28
	Toplam	246	100
Anne Eğitim Durumu	Lise ve altı	213	87
	Ön lisans\Lisans	25	10
	Lisansüstü	8	3
	Toplam	246	100
Baba Eğitim Durumu	Lise ve altı	199	81
	Ön lisans\Lisans	37	15
	Lisansüstü	10	4
	Toplam	246	100

Tablo 1'de, araştırmaya katılanların cinsiyet dağılımına bakıldığında %72'si kadın ve %28'i erkektir. Anne eğitim durumu ise katılımcıların %87'sinin annesi lise ve altı, %10'unun ön lisans/lisans mezunu ve %3'ünün

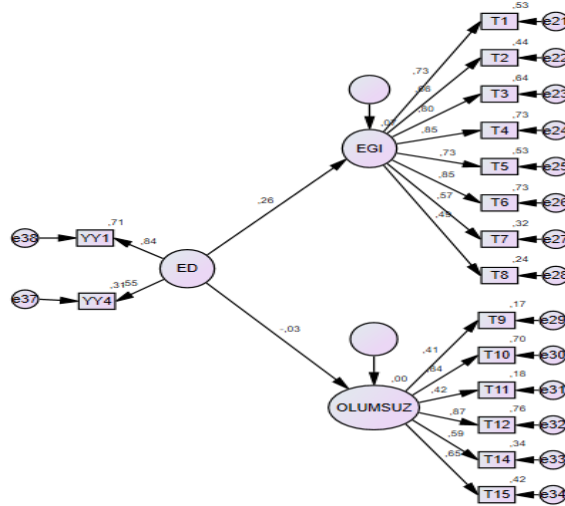
lisansüstü mezunu olduğu tespit edilmiştir. Baba eğitim durumu ise katılımcıların %81'inin babası lise ve altı, %15'inin ön lisans/lisans mezunu ve %4'ünün lisansüstü mezunu olduğu tespit edilmiştir

Şekil 2. 21. Yüzyıl Becerileri ile Kariyer Planlamasının Teknoloji Yönelimleri Üzerindeki Etkisine Ait Path Diagramı

Şekil 2'de 21. yüzyıl becerileri ile kariyer planlamasının teknolojiye eğilim $\beta=0,47$ ve teknolojinin olumsuzluğu $\beta=0,35$ üzerinde pozitif ve orta düzeyde bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir ($p<0,01$).

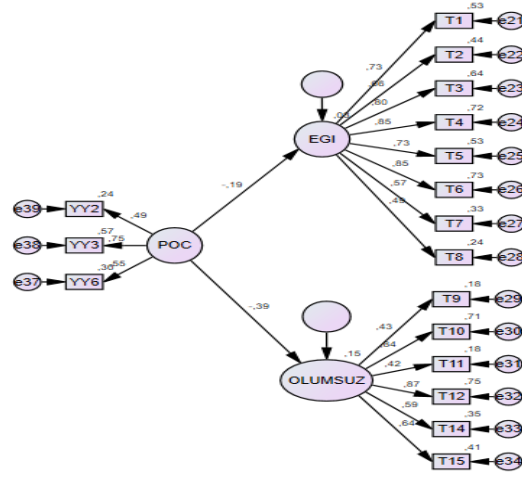
Şekil 3. Eleştirel Düşünme Becerisinin Kariyer Planlaması Teknoloji Yönelimleri Üzerindeki Etkisine Ait Path Diagramı

Şekil 3'te 21. Yüzyıl becerilerinin alt boyutu olan eleştirel düşünme becerisinin kariyer planlaması ve teknolojik yönelimi istatistiksel analize bakıldığında $\beta=0,26$ üzerinde pozitif ve düşük bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir ($p<0,01$).

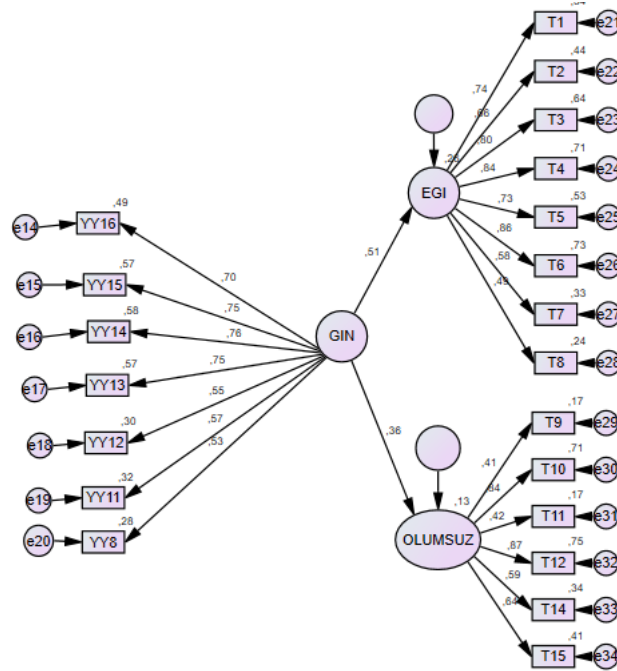
21. yüzyıl becerileri ile kariyer planlaması alt boyutu olan eleştirel düşünme becerilerinin teknolojiye eğilim teknolojinin olumsuzluğu $\beta=-0,03$ üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir ($p>0,05$).

Şekil 4. Problem Çözme Düşünme Becerisinin Kariyer Planlaması Teknoloji Yönelimleri Üzerindeki Etkisine Ait Path Diagram

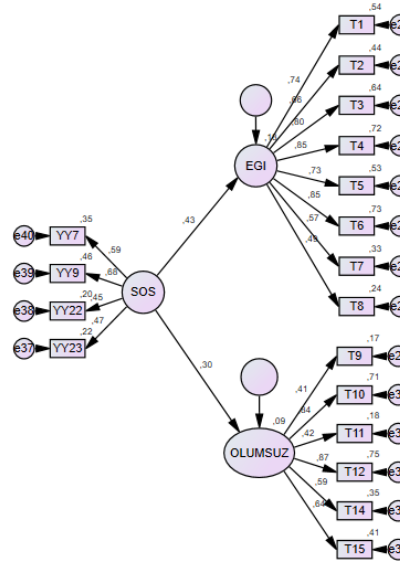
Şekil 4’de 21. Yüzyıl becerilerinin alt boyutu olan problem çözme becerisinin kariyer planlaması ve teknolojik yönelimi istatistiki analizine bakıldığında $\beta=-0,19$ ve teknoloji olumsuzluğu $\beta=-0,39$ üzerinde negatif bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir($p<0,01$).

Şekil 5. Girişimcilik ve İnovasyon Becerisinin Kariyer Planlaması Teknoloji Yönelimleri Üzerindeki Etkisine Ait Path Diagram

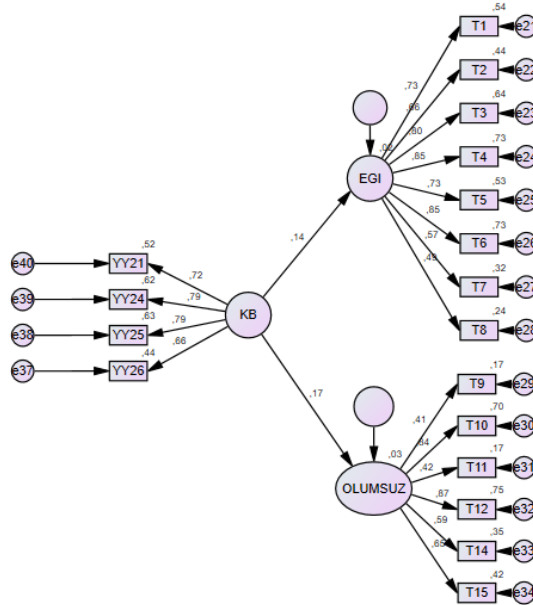
Şekil 5’te 21. Yüzyıl becerilerinin alt boyutu olan girişimcilik ve inovasyon becerisinin kariyer planlaması ve teknolojik yönelimi istatistiki analizine bakıldığında $\beta=0,51$ ve teknolojinin olumsuzluğu $\beta=0,36$ üzerinde pozitif ve orta düzeyde bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir($p<0,01$).

Şekil 6. Sosyal Sorumluluk ve Liderlik Becerisinin Kariyer Planlaması Teknoloji Yönelimleri Üzerindeki Etkisine Ait Path Diagram

Şekil 6'da 21. Yüzyıl becerilerinin alt boyutu olan Sosyal Sorumluluk ve Liderlik becerisinin kariyer planlaması ve teknolojik yönelimi istatistiki analizine bakıldığında $\beta=0,43$ ve teknolojinin olumsuzluğu $\beta=0,30$ üzerinde pozitif ve orta düzeyde bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir ($p<0,01$).

Şekil 7. Kariyer Bilinci Becerisinin Kariyer Planlaması Teknoloji Yönelimleri Üzerindeki Etkisine Ait Path Diagram

Şekil 7'de 21. Yüzyıl becerilerinin alt boyutu olan Kariyer becerisinin kariyer planlaması ve teknolojik yönelimi istatistiki analizine bakıldığında $\beta=0,14$ ve teknolojinin olumsuzluğu $\beta=0,17$ üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir ($p>0,05$).

Tablo 2. Teknoloji Yönelimleri Ölçeği Alt Boyut Puanlarının Cinsiyete Göre Karşılaştırılması

		N	Ort.	SS	t	p
Teknolojiye Eğilim	Kadın	178	3,28	0,76	-5,163	0,000
	Erkek	68	3,85	0,83		
Teknolojinin Olumsuzluğu	Kadın	178	3,73	0,68	-3,243	0,001
	Erkek	68	4,05	0,72		

Tablo 2’de teknoloji yönelimleri ölçeği alt boyut puanları ile cinsiyet arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek için t testi uygulanmış ve test sonucunda; erkek (3,85) katılımcıların kadın (3,28) katılımcılara göre teknolojiye eğilimin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir ($p<0,05$). Erkek (4,05) katılımcıların kadın (3,73) katılımcılara göre teknoloji olumsuzluğuna daha fazla maruz kaldığı tespit edilmiştir ($p<0,05$).

Tablo 3. Teknoloji Yönelimleri Ölçeği Alt Boyut Puanlarının Anne Eğitim Durumuna Göre Karşılaştırılması

		N	Ort.	SS	F	p	Grup Farkları
Teknolojiye Eğilim	Lise ve altı	213	3,49	0,81	3,501	0,032	Lise ve altı>
	Ön lisans\Lisans	25	3,15	0,91			Ön lisans\Lisans
	Lisansüstü	8	2,94	0,5			
	Toplam	246	3,44	0,82			
Teknolojinin Olumsuzluğu	Lise ve altı	213	3,83	0,72	0,253	0,777	
	Ön lisans\Lisans	25	3,72	0,66			
	Lisansüstü	8	3,81	0,38			
	Toplam	246	3,82	0,71			

Tablo 3’te teknoloji yönelimleri ölçeği alt boyut puanları ile anne eğitim durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek için ANOVA uygulanmış ve test sonucunda; teknolojiye eğilim düzeyinin anne eğitim durumu değişkenine göre gruplar arasındaki farklılığın önemli olduğu tespit edilmiştir ($p<0,05$). ANOVA sonrası yapılan Tukey B testine sonucunda, annesi lise ve altı mezunu olan katılımcılar annesi ön lisans/lisans mezunu olan katılımcılara göre daha fazla teknolojiye eğilim göstermekte olduğu tespit edilmiştir ($p<0,05$).

Teknoloji olumsuzluğu düzeyinin anne eğitim durumu değişkenine göre gruplar arasındaki farklılığın önemsiz olduğu tespit edilmiştir ($p>0,05$).

Tablo 4. Teknoloji Yönelimleri Ölçeği Alt Boyut Puanlarının Baba Eğitim Durumuna Göre Karşılaştırılması

		N	Ort.	SS	F	p	Grup Farkları
Teknolojiye Eğilim	Lise ve altı	199	3,51	0,82	5,055	0,007	Lise ve altı>
	Ön lisans\Lisans	37	3,18	0,81			Lisansüstü
	Lisansüstü	10	2,89	0,47			
	Toplam	246	3,44	0,82			
Teknolojinin Olumsuzluğu	Lise ve altı	199	3,83	0,73	0,39	0,678	
	Ön lisans\Lisans	37	3,72	0,63			
	Lisansüstü	10	3,82	0,35			
	Toplam	246	3,82	0,71			

Tablo 4’de teknoloji yönelimleri ölçeği alt boyut puanları ile baba eğitim durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek için ANOVA uygulanmış ve test sonucunda;

Teknolojiye eğilim düzeyinin baba eğitim durumu değişkenine göre gruplar arasındaki farklılığın önemli olduğu tespit edilmiştir ($p<0,05$). ANOVA sonrası yapılan Tukey B testine sonucunda, babası lise ve altı

mezunu olan katılımcılar babası lisansüstü mezunu olan katılımcılara göre daha fazla teknolojiye eğilim göstermekte olduğu tespit edilmiştir ($p < 0,05$). Teknoloji olumsuzluğu düzeyinin baba eğitim durumu değişkenine göre gruplar arasındaki farklılığın önemsiz olduğu tespit edilmiştir ($p > 0,05$).

5. SONUÇ

Hızla gelişen teknoloji ve bilim ile küresel rekabet ortamında teknolojinin önemli bir rekabet unsuru haline gelmiştir. Bir ülkenin ekonomik politik ve kültürel alanda hızlı gelişmesi teknolojik gelişmeleri takip edip hızlı uygulaması ve bilgi paylaşımına bağlıdır. Teknolojideki hızlı gelişmeler çalışma hayatında iş yapış biçimlerin de değiştirmiştir. Bazı meslekler yerini dijital teolojilere, yapay zeka ve robotlara bırakmaya başlamıştır. İşletmelerin personellerinde aradığı nitelikler değişmeye başlamıştır. İş hayatında çalışanların teknolojik gelişmelere hızlı adapte olabilmeleri, inovatif düşünebilmeleri, üretici, girişken, teknolojiyi iyi kullanabilen ve ürettiğini piyasaya süren bireyler olması önem kazanmaya başlamıştır. Nitelikli insan kaynağı hem işletmeler hem de ülkeler için önemli rekabet avantajıdır.

Bu gelişmeler karşısında eğitim hayatında da gelişen teknolojiler takip edecek üretecek ve küresel rekabet ortamında parçaları olmayı başarabilen bireyler yetiştirmek için yeni beceriler kazandırmak için çalışmalar yapılmıştır. Yapılan bu çalışmada 2000 yılı sonrası doğumlu olan Z kuşağı olarak da tabir edilen üniversite öğrencilerinin 21.Yüzyıl becerileri ile teknoloji yönelimleri ve kariyer-gelecek planlamaları arasındaki etki tespit edilmeye çalışılmıştır. İstanbul Ticaret Üniversitesinde eğitimine devam eden ön lisans ve lisans öğrencilerinden 250'sine anket uygulanması planlanmış ancak 246 kişiden dönüş alınmıştır geri dönüş alınmıştır.

Anket verilerinin analizi neticesinde 21.yüzyıl becerileri ile kariyer planlamasının teknolojiye eğilim $\beta=0,47$ ve teknolojinin olumsuzluğu $\beta=0,35$ üzerinde pozitif ve orta düzeyde bir etkisinin olduğu görülmüştür. 21. yüzyıl becerileri ile kariyer planlaması alt boyutu olan girişimcilik ve inovasyon becerilerinin teknolojiye eğilim $\beta=0,51$ ve teknolojinin olumsuzluğu $\beta=0,36$ üzerinde pozitif ve orta düzeyde, sorumluluk ve liderlik becerilerinin teknolojiye eğilim $\beta=0,43$ ve teknolojinin olumsuzluğu $\beta=0,30$ üzerinde pozitif ve orta düzeyde etkisinin olduğu belirlenmiştir. 21. yüzyıl becerileri ile gelecek planlaması alt boyutu olan eleştirel düşünme becerilerinin, problem çözme becerisinin ve kariyer bilinci becerisinin pozitif etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir. Demografik değişkenler üzerinde yapılan analiz neticesinde erkek katılımcıların kadınlara oranla teknolojiye eğilimin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda erkek katılımcıların kadın katılımcılara göre teknolojinin olumsuzluğuna daha fazla maruz kaldığı tespit edilmiştir. Anne, baba eğitim düzeyine göre yapılan analizde annesi lise ve altı mezunu olan katılımcılar annesi ön lisans/lisans mezunu olan katılımcılara göre daha fazla teknolojiye eğilim göstermekte olduğu tespit edilmiştir. Babası lise ve altı mezunu olan katılımcılar babası lisansüstü mezunu olan katılımcılara göre daha fazla teknolojiye eğilim göstermekte olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak çalışmada ele alınan 21.Yüzyıl becerilerinin 2000 yılı sonrası doğumlu üniversite öğrencilerinin teknoloji yönelimleri üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu görülmektedir. Günümüzde hızlı gelişen teknolojik rekabet ortamında bu becerilerin daha kuvvetle kazandırılması ve çeşitlendirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Aka, B. (2017). Kamu ve özel sektörde çalışan yöneticilerin kuşak farklılıkları ve örgütsel bağlılık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi: İzmir ilinde bir araştırma. İzmir: İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Akademi, K. (2020). Koç Akademi. Koç Akademi: <https://www.kocakademi.com/egitim/bilgi-okuryazarligi-nedir/24364/bilgi-okuryazarligi> adresinden alındı

- Akman, A. (2018). Çatışma yönetimi, iş tatmini, kariyer tatmini, iş performansı ve işten ayrılma niyeti üzerine bir araştırma. Osmaniye: Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Alp , G. T. (2019). Çalışma hayatında y ve z kuşağının motivasyonel farklılıkları. Proceedings on 2nd International Conference on Technology and Science, (s. 803-810).
- Arık, A. I., & Kütük, Ş. K. (2020). Y Kuşağında sosyal medya kullanımı ve internet bağımlılığı.
- Batum, U. (b.t). TED Ideas Worth Spreading. Ekim 18, 2020 tarihinde TED Ideas Worth Spreading: https://www.ted.com/talks/ufuk_batum_girisimcilik_ve_inovasyon adresinden alındı
- Bayramoğlu, G. (2018). X ve Y kuşağının liderlik davranışı açısından karşılaştırılması. Ege Akademik Bakış Dergisi, 18(1), 15-30.
- Bayramoğlu, G. (2018, Ocak). X ve Y Kuşağının Liderlik Davranışı Açısından Karşılaştırılması. Ege Akademik Bakış Dergisi, 18(1), 15-30.
- Benek, İ. (2019). Sosyobilimsel stem etkinliklerinin öğrencilerin tutumlarına ve 21. yüzyıl becerilerine etkisinin incelenmesi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Berkup, S. B. (2019). Sosyal ağlarda bireysel mahremiyet paylaşımı: X ve Y kuşakları arasında karşılaştırmalı bir analiz. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Beşli, Z. (2007). Teknoloji ve toplum: Ortaöğretim öğrencilerinde teknoloji kullanımı ve etkileri. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Bolelli, M. (2019). İşe tutkunluk ile öznel iyi olma ilişkisinde kuşakların etkilerinin incelenmesi. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18(35), 247-272 .
- Çevik, M., & Şentürk, C. (2019). Multidimensional 21th century skills scale: Validity and reliability study. Cypriot Journal of Educational Science, 14(1), 11-28.
- Danacı, E. Ş. (2020). Teknolojik inovasyona yönelik uyumda tüketici yenilikçiliğinin rolü. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Deloitte-Türkiye. (2020). Yeni nesil teknolojilerin COVID-19 mücadelesindeki önemi – ülke örnekleri. Deloitte Touche Tohmatsu Limited-Türkiye. Aralık 12, 2020 tarihinde <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/tr/Documents/consulting/yeni-nesil-teknolojilerin-covid-19-mucadelesindeki-onemi.pdf> adresinden alındı
- Dereli, B., & Toruntay, H. (2015). Örgütlerde kuşakların iş değerleri, motivasyon ve mentorluk kavramlarına dayalı yönetimi. İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü, s. 1-11.
- Doğan, A. (2020). Mesleki özdeşleşme ile tükenmişlik ilişkisinde iş yükü algısı ve psikolojik dayanıklılığın aracı rolü. Ankara: Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Edinsel, S. (2018). Kişiliğin ve örgütsel kariyer planlamanın bireysel kariyer planlama ile kariyer memnuniyeti üzerine etkisi: Bankacılık sektöründe Y kuşağı üzerine bir araştırma. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Ekinci, G., Abide, Ö. F., Canbolat, Y., & Öztürk, A. (2017). 21. Yüzyıl becerilerine ait veri kaynaklarının analizi. Journal of Research in Education and Teaching. Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, 6(1), 123-134.
- Gezer, U. (2015). Sosyal bilgiler dersinde kariyer bilinci geliştirme: Öğretmen görüş ve uygulamaları. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- İkblog. (2018). Geleceğin mesleklerini Z kuşağı tasarlıyor. Aralık 13, 2020 tarihinde [Kariyer.net-ikblog: https://www.kariyer.net/ik-blog/gelecegin-mesleklerini-z-kusagi-tasarliyor/](https://www.kariyer.net/ik-blog/gelecegin-mesleklerini-z-kusagi-tasarliyor/) adresinden alındı

- İlhan, Ü. D. (2019). Kuşaklar arası çalışma değerleri algısı ve örgüte duygusal bağlılık: X ve Y kuşakları arasındaki farklılıklar üzerine bir araştırma. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi.
- Işık, N., Işık, H. B., & Kılıncı, E. C. (2015). Girişimcilik ve inovasyon ilişkisi: Teorik bir değerlendirme. Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi, 1(2), 57-90.
- Kahraman, F. (2020). Hemşirelik öğrencilerine verilen kariyer danışmanlığının kariyer kararsızlığı ve kariyer karar verme yetkinliği üzerine etkisi. Malatya: İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Kaplan, B. T., & Çarıkçı, İ. H. (2018). İş dünyasında jenerasyonlar: X, Y ve Z jenerasyonları üzerine kavramsal bir inceleme. Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi, 4(1), 25-32.
- Karagöz, Z. (2020). 21. Yüzyıl Becerileri ve Korona Virüs Örneği. Aralık 13, 2020 tarihinde Marker Atölye: <https://makeratolye.com/21-yuzyil-becerileri-korona-virus-ornegi/> adresinden alındı
- Kavak, O. (2020). Karanlık üçlü kişilik özelliklerinin örgütsel siyaset ve kariyer planlamaya etkisinde örgütsel aidiyetin aracı rolü. Kars: Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Kılıç, M. (2019). X ve Y kuşaklarındaki toksik liderlik algılarının örgütsel bağlılık, psikolojik iyi oluş ve bireysel performans üzerindeki yansımaları. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Külekçi, E. (2016). Üniversite öğrencilerinin sosyal sorumluluk temelli liderlik becerilerinin geliştirilmesine yönelik deneysel bir çalışma. International Journal Of Eurasia Social Sciences, 7(22), 56-80.
- Latif, H., & Serbest, S. (2014). Türkiye’de 2000 kuşağı ve 2000 kuşağının iş ve çalışma anlayışı. Gençlik Araştırmaları Dergisi, 2(4), 134-163.
- Mutlu, H. (2020). Kariyer gelişiminin kariyer bağlılığı ve kariyer memnuniyeti üzerindeki etkileri: Otel çalışanları üzerinde bir araştırma. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Mücevher, M. H., & Erdem, R. (2018). X kuşağı akademisyenler ile y kuşağı öğrencilerin birbirlerine karşı algıları. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 9(22), 60-74.
- Önal, İ., & Erişen, Y. (2019). Öğretmen yetiştirme programlarında eleştirel düşünme becerilerinin kazandırılması ihtiyacı. Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2(1), 62-78.
- Robinson, S. (2010, Ekim). Changing Education Paradigms. Eylül 20, 2020 tarihinde TED Talks: https://www.ted.com/talks/sir_ken_robinson_changing_education_paradigms adresinden alındı
- Sarıcı, H. S. (2020). Üniversite öğrencilerinin kariyer planlama faaliyetlerinin demografik değişkenlere göre incelenmesi: Vakıf üniversitesi örneği. Konya: KTO Karatay Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Sart, G. (2020, Temmuz 15). Meslek Seçiminde Teknoloji Etkisi. Aralık 12, 2020 tarihinde <https://gamzesart.com>: <https://gamzesart.com/2020/07/15/meslek-seciminde-teknolojinin-etkisi/> adresinden alındı
- Solmaz, B. (2017). Kuşaklar ve çalışma değerleri: X ve Y kuşağı akademik personelinin çalışma değerlerine bakışı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Solmaztürk, A. B. (2017). Girişimcilik yöneliminin kariyer çapaları üzerindeki etkisinde algılanan örgütsel desteğin rolü. İstanbul: İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Taş, H. Y. (2018). Dördüncü sanayi devrimi’nin (endüstri 4.0) çalışma hayatına ve istihdama muhtemel etkileri. OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 9(16), 1817 - 1836.

Tüz, M. V. (2003). Kariyer planlamasında yeni yaklaşımlar. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4(4), 169-176.

Yurdağül, H., & Aşkar, P. (2008). An investigation of the factorial structures of pupils' attitude towards technology (PATT): A Turkish sample. Elementary Education Online, 7(2), 288-309.

Lise Öğrencilerinin İnternet Bağımlılık Düzeylerinin İletişime Etkisi

Abdulkadir TURAN

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Eğitim Yönetimi Yüksek Lisans öğrencisi

Ersan AL

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Eğitim Yönetimi Yüksek Lisans öğrencisi

Özet

Bu araştırmanın amacı; Lise öğrencilerinin internet bağımlılığının iletişim düzeylerini nasıl etkilediğini incelenmektedir. Bu çalışmada olgu bilim deseni kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu 2019-2020 öğretim yılı 2. Dönem İstanbul ili Beylikdüzü ilçesinde üç farklı lisede öğrenim gören 180 lise öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırma verileri, yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmıştır. Çalışma grubunda yer alan öğrencilerin demografik özelliklerinin frekans ve yüzde dağılımları çıkarılmıştır. Verilerin analizinde içerik analizi kullanılmıştır. Araştırma bulguları öğrencilerin 5 kategori (İnternet bağımlılığının; Ders başarısına etkisi, Öğrenci-öğrenci iletişimine etkisi, öğrenci-öğretmen iletişimine etkisi, öğrenci-aile iletişimine etkisi) altında toplanmıştır. Bu kategoriler incelendiğinde öğrencilerin internet bağımlılıklarının; ders başarısına etkisi, Öğrenci- öğrenci iletişimine etkisi, Öğrenci- aile iletişimine etkisi “yüksek” düzeydedir. Öğrencilerin internet bağımlılık düzeylerinin öğrenci- öğretmen iletişimine etkisi ise “düşük” düzeydedir.

Anahtar Kelimeler: İnternet bağımlılığı, İletişim, Lise öğrencisi

Abstract

The purpose of this research is to examine how high school students' internet addiction affects the level of their communication. Phenomenon science design has been used in this research. The study group of this research consists of 180 students studying in three different high schools in 2019-2020 academic year 2nd term in Beylikdüzü/İstanbul. And in this research data are collected by semi structured interview forms. Frequency of the demographic characteristics of the students in the study group. In the analysis of the data is used content analysis. This research consists of 4 categories of students, (Internet addiction's effect on the success of the course, effect on the communication of student-student, effect on the communication student-teacher, effect on the communication of student-parents) When these categories are examined, we can see that the influence of the internet addiction of the students to the success of the course, the communication of student-parents, the communication of student-student is at a high level. But the influence of the level of internet addiction of the students to the communication of student-teacher is a low level.

Keywords: İnternet addiction, Communication, High school students

GİRİŞ

İletişim, insanların hayatlarını sürdürebilmeleri için en önemli unsurlardan biridir. İletişim, düşünce ve görüşlerin sözlü olarak kişiler arası aktarımı ile oluşan etkileşimdir. Bridge (2003); Akt. Hazneci (2012). İnsanlar için iletişim yalnızca gazete okumak, radyo dinlemek, televizyon izlemek değildir. Gungor (2013) iletişimi kısaca “İnsanın yaşam serüvenin ta kendisi” biçiminde tanımlamıştır.

İletişim insanların fiziksel ruhsal, düşünsel tepki ve davranışlarında son derece etkili ve önemli role sahiptir (Gönenç , 2007). İnsanlar doğdukları andan ölene kadar hayatlarını anlamlı hale getirmek için iletişim kurarlar ve bu sayede kendi kişilik özelliklerini karşı tarafa aktarırlar. Bu bakımdan insanlar etkisinde kaldıkları bir takım durumları da karşı tarafa yansıtırlar.

İletişim insanların günlük yaşamından, doğdukları çevreden, eğitim durumlarından, Sosyo-Kültürel vs. gibi bir çok faktörden etkilenmektedir. Bu faktörlerden en önemlilerinden birisi de internettir. . Nitekim günümüzde iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle beraber internet kavramı ortaya çıkmış ve hızla gelişerek ve yaygınlaşması söz konusu olmuştur.

İnternet, yeryüzü iletişim ağında bilgisayarların oluşturduğu bir alt kümedir (www.baskent.edu.tr). Dünyadaki insanların birbiriyle kolayca iletişime geçmesini sağlayan internetin temel işlevi haberleşme ve iletişimidir (www.armadigital.net). İnternet bir çok alanda bilgiye ulaşmak için hızlı ve etkili yöntem olarak görülmektedir (Telkök, 2015).

İnternet, insanlara gerçek yaşamda alamadıkları eğlenceli ve güvenli sosyal yaşamı temin eden, eğlendiren ve iletişimi sağlayan bir araçtır (Medikoğlu, 2018). İnternet her ne kadar insanların ihtiyaçlarını karşılarsa da interneti kullanırken harcanan sürenin artması internet bağımlılığı kavramını ortaya çıkarmıştır (Yıldırım, 2018).

“İnternet Bağımlılığı” kavramı ilk olarak 1996 yılında Goldberg tarafından kullanılmıştır.(Topcuoğlu, 2018). İnternet bağımlılığı, bireylerin özel hayatlarında ya da okul veya iş hayatlarında psikolojik ve sosyal zorluklara neden olan internet kullanımını kontrol edememeleri ve bu durumun farkında olmamalarıdır(Akdeniz, 2018). Önemi her geçen gün artan bu bağımlılık, kullanılma isteğinin engellenememesi zamanla internette geçirilen zamanın arttırılması, yoksun kalındığında agresiflik, gerginlik vb. durumların ortaya çıkması kişilerin okul, aile,iş ve sosyal hayatının giderek bozulmasına neden olmaktadır (Demirtaş, 2017).

İnternet bağımlılığı lise çağında olan ergenlerin iletişim durumlarını da etkilemektedir. İnternette geçirilen süre lise dönemi içerisinde ergenlerin fiziksel, duygusal, sosyal değişimlere neden olabilmektedir (Yavuz, 2018).

Bu Araştırmanın Amacı:

Lise öğrencilerin internet bağımlılık düzeylerinin iletişim durumlarını nasıl etkilediğini incelemek olarak belirlenmiştir.

Alt Problemler

- Öğrencilerin interneti sık kullanmaları ders başarısını nasıl etkiler?
- Öğrencilerinin interneti sık kullanmaları öğrenci-öğrenci iletişimini nasıl etkiler?
- Öğrencilerin interneti sık kullanmaları öğrenci-öğretmen iletişimini nasıl etkiler?
- Öğrencilerin interneti sık kullanmaları öğrenci-aile iletişimini nasıl etkiler?

2.YÖNTEM

Araştırma, internet bağımlılığının lise öğrencilerinin iletişim durumlarına etkisini incelemeyi amaçlayan nitel bir çalışmadır. Çalışmada olgu bilim deseni kullanılmıştır. Farkında olunan ancak derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olunmayan olgulara odaklanılması olgu bilim (fenomenoloji) deseni olarak adlandırılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2008).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu, 2019-2020 Eğitim-Öğretim yılı 2.Dönem İstanbul ili Beylikdüzü ilçesinde öğrenim gören 180lise(Sınıf düzeyleri 10.Sınıf, 11.sınıf, 12.sınıf) öğrencisinden oluşmaktadır. Öğrencilerin kişisel bulgularına ilişkin bulgularTablo1.'de verilmiştir.

Tablo1. Öğrencilerin Demografik Bilgileri

<i>SINIF DÜZEYİ</i>	KIZ		ERKEK		Toplam
	<i>F</i>	<i>%</i>	<i>f</i>	<i>%</i>	<i>%</i>
10.SINIF	23	74,19	8	25,81	17,22
11.SINIF	51	40,48	75	59,52	70
12.SINIF	22	95,65	1	4,35	12,78
TOPLAM	96	53,33	84	46,66	100

Tablo1. İncelendiğinde; En fazla katılımın 11.Sınıf düzeyinde olduğu görülmektedir(%70). En az katılımın ise %12,78 ile 12. Sınıf düzeyinde olduğu görülmektedir.

Verilerin Toplanması:

Bu çalışmada veri toplama yöntemi olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Araştırma verileri öğretmenlerden görüşme forumu ile toplanmıştır. Görüşme formu araştırmacılar tarafından ilk önce taslak olarak geliştirilmiştir. Taslak formları bir öğretim üyesi 3 öğretmen tarafından son şekli verilmiştir. Daha sonra bu taslak formlara değerlendirmeler yapılarak son şekli verilmiştir. Görüşme formları 2019-2020 Eğitim-Öğretim yılı 2.Dönem İstanbul Beylikdüzü ilçesinde araştırmacılar tarafından elden dağıtılmış ve tekrar toplanmıştır. Araştırmada öğrencilere 190 form dağıtılmış içerisinde 180 form analiz işlemleri için ayrılmıştır. 10 tanesi boş olduğu için değerlendirmeye alınmamıştır.

Verilerin Analizi:

Nitel araştırma yaklaşımı doğrultusunda tasarlanan bu çalışmada ele geçen verilerin çözümlenmesinde içerik analizi türlerinden tümevarımcı analiz kullanılmıştır. Veriler dört aşamada analiz edilmiştir:

- 1.Verilerin kodlanması
- 2.Kodlanan verilerin temalarının belirlenmesi
- 3.Kodların ve temaların düzenlenmesi
- 4.Bulguların tanımlanması ve yorumlanması

İlk olarak yazılı şekilde elde edilen veriler bilgisayar ortamına geçirilmiştir. Daha sonra araştırmacılar ve alanında uzman bir öğretim üyesi ile birlikte veriler kodlanmıştır.

Kodlama açıklamaları:

10: 10. Sınıf düzeyi(Lise 2.Sınıf)

11: 11. Sınıf düzeyi(Lise3.Sınıf)

12: 12. Sınıf düzeyi(Lise4.Sınıf)

E:Cinsiyeterkek

K: Cinsiyet kız

Örnek: 11E1 (11. Sınıf düzeyi 1 numaralı erkek öğrenci)

Lise öğrencilerinin görüşlerinin analizinde, ifadelerin benzerliğine göre gruplamalar yapılmıştır. Çözümlenelerde görüşlerine başvuru lise öğrencilerine birer kod numarası verilerek (11E1, 12K1)

açıklamalar yapılmıştır. Toplanan veriler sayısallaştırılarak frekans ve yüzde olarak ifade edilmiştir. İfadelerdeki benzer benzer öğeler gruplandırılmış ve gruba uygun olarak temalandırılmıştır.

Geçerlik ve Güvenirlik

Bilimsel araştırmalarda geçerlik ve güvenirlik, sonuçların inandırıcılığını desteklemek için en önemli ölçütlerdir. Bu sebeple araştırmacıların geçerlik ve güvenirliliği test etmesi ve dikkatli bir biçimde raporetmesi beklenir (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 255). Bu araştırmada geçerlik ve güvenirliliği sağlamak için yapılanlar aşağıda verilmiştir.

Bu araştırmada bulgular bir bütün olarak incelenmiştir. Toplanan veriler ayrıntılı şekilde ayrıştırılıp raporlanmış ve bu durum tüm araştırma sürecine uygulanmıştır.

Araştırmanın tüm aşamaları hakkında ayrıntılı bir şekilde bilgilendirmeler yapılmıştır. Bu bağlamda, araştırmanın modeli, çalışma grubu, veri toplama süreci, verilerin çözümlenmesi ve yorumlanması ayrıntılı bir biçimde tanımlanmıştır.

Elde edilen bulgular yorum katılmadan verilmiş ve deneyimli bir öğretim üyesi tarafından görüşme formları değerlendirilmiş ve doğruluğu sağlanmıştır. Görüşme formlarındaki görüşler, araştırmacılar ve deneyimli bir öğretim üyesi tarafından ayrı ayrı karşılaştırılarak tutarlılığı kontrol edilmiştir.

3.BULGULAR

Bu araştırmada elde edilen bulgular temalar tablosunda verilmiştir.

Tablo 1. Temalar

Tema no	ANA TEMALAR
1	Ders Başarısı
2	Öğrenci-Öğrenci İletişimi
3	Öğrenci-Öğretmen İletişimi
4	Öğrenci-Aile İletişimi

Öğrencilere sorulan " Sizce internetin sık kullanımı ders başarısını nasıl etkiler?" sorusuna ilişkin öğrenci görüşleri Tablo2.' de verilmiştir.

Tablo 2. İnternet Bağımlılığının Ders Başarısına Etkisi

Tema no	ALT TEMALAR	f
1	Olumlu yönde etkiler	24
2	Olumsuz yönde etkiler	120
3	Kullanım amacına göre değişir	52
4	Diğer	4
Toplam		200

Tablo2. İncelendiğinde; Öğrencilere, İnternet bağımlılığının ders başarısına etkisi sorusuna en çok "Olumsuz yönde etkiler" cevabı verilmiştir(f=120). Bunu "Kullanım amacına göre değişir", "Olumlu yönde etkiler" ve "Diğer" cevapları takip etmiştir.

Öğrenci 15'in konuya ilişkin görüşü, **"Kötü etkiler. Çünkü internete girildiğinde zamanın nasıl geçtiği fark etmiyoruz bile ve ders çalışmıyoruz"**(10K15)

Öğrenci 2'nin konuya ilişkin görüşü, **"Bence kötü etkiler. Çünkü internete girdiğimizde fazlaca zaman kaybı oluyor ve böyle olunca ders çalışmaya vakit kalmıyor ya da saat geç olduğu için öğrencilerin ders çalışma isteği gidiyor"**(11K2)

Öğrenci 2'nin konuya ilişkin görüşü , **"İnterneti ne için kullandığına bağlı. Eğer bir şeyleri araştırmak, ödevini yapmak, yeni bir şeyler öğrenmek için kullanıyorsak olumlu yönde etkiler bence. Ama dersle hiç alakasız genellikle sosyal medyada takılıyorsa olumsuz etkiler. Çünkü sosyal medyada zaman geçirirken zamanın nasıl geçtiğinin farkına varmıyoruz. Ve bu sayede ödev yapmaya zaman kalmıyor"**(10K2)

Öğrenci 26'nın konuya ilişkin görüşü, **"Tabi bu değişiklik gösterebilir. İnterneti ders çalışmak için kullanıyorsa, olumlu gelişme kaydettirir. Ancak sadece oyun oynuyor ve sosyal medya da dolaşıyor ise bu durum kötüdür"**(11E26)

- Öğrenci 5'in konuya ilişkin görüşü, **"Eğer birşeyler öğrenmek amacıyla da kullanılırsa ders başarısını üst düzeye çıkarabilir"**(12K5)
- Grafik sanatçı(D1)

Öğrencilere sorulan " Sizce internetin sık kullanımı öğrenci-öğrenci iletişimini nasıl etkiler?" sorusuna ilişkin öğrenci görüşleri Tablo3.'te verilmiştir.

Tablo 3. İnternet Bağımlılığının Öğrenci-Öğrenci İletişimine Etkisi

Tema no	ALT TEMALAR	f
1	Olumlu yönde etkiler	61
2	Olumsuz yönde etkiler	78
3	Etkisi yoktur	1
4	Kullanım amacına göre değişir	36
5	Diğer	2
	Toplam	178

- Tablo3. İncelendiğinde, Öğrencilere, İnternet bağımlılığının öğrenci-öğrenci iletişiminde etkisi sorusuna en çok "Olumsuz yönde etkiler" cevabı verilmiştir(f=78). Bunu "Olumlu yönde etkiler" ,"Kullanım amacına göre değişir", "Diğer" ve "Etkisi yoktur" cevapları takip etmiştir.

Öğrenci 7'nin konuya ilişkin görüşü, **"Bir süre sonra aralarında ders ve sınav konularını veya günlük yaşantıyı konuşmak yerine internet oyunları ve sosyal medyayı konuşmaya başlarlar. Bu da asosyal bir ortam yaratır"**(11K7).

Öğrenci 6'nın konuya ilişkin görüşü, **"Bence öğrenci interneti kullanıp yeni şeyler öğrenip öğrenci arkadaşına aktarabilir. Böylece yeni şeyler öğrenmiş olurlar"**(11K6).

Öğrenci 29'un konuya ilişkin görüşü, ***"Durumdan duruma değişiklik gösterebilir. İnternet sayesinde arkadaşlarımızla iletişime geçebiliriz. Ders ile ilgili yardımlar alabiliriz. Etkileyecek noktalarda vardır mesela konuşacak konu bulunmaması hep internette dolaşmak iletişimi öldürebilir"*** (11E29).

Öğrenci 15'in konuya ilişkin görüşü, ***"Bence etkilemez. Çünkü sosyal ortamda da iletişim kurabiliyoruz. Sosyal ortamda konuşup yüz yüze de aynı şekilde konuşabiliriz"***(11E15).

Öğrencilere sorulan " Sizce internetin sık kullanımı öğrenci-öğretmen iletişimini nasıl etkiler?" sorusuna ilişkin öğrenci görüşleri Tablo4.' te verilmiştir.

Tablo 4. İnternet Bağımlılığının Öğrenci-Öğretmen İletişimine Etkisi

Tema no	ALT TEMALAR	f
1	Olumlu yönde etkiler	70
2	Olumsuz yönde etkiler	57
3	Etkisi yoktur	30
4	Diğer	8
	Toplam	165

Tablo4. İncelendiğinde, Öğrencilere, İnternet bağımlılığının öğrenci-öğretmen iletişimine etkisi sorusuna en çok "Olumlu yönde etkiler" cevabı verilmiştir(f=70). Bunu,"Olumsuz yönde etkiler","Diğer" ve "Etkisi yoktur" cevapları takip etmiştir.

Öğrenci 3'ün konuya ilişkin görüşü; ***" Bu öğrenci ve öğretmen ilişkisi öğretmen tarafından öğrencilerle beraber bir grup kurularak ders içinde neler yapacağımız konusunda bilgilendirme yapılabilir. Bu şekilde iletişim olumlu olur"***(10K3).

Öğrenci 4'ün konuya ilişkin görüşü; ***" İnterneti sık kullanan öğrencinin konuşma kabiliyeti zayıflıyor ve bu yüzden öğrenci kendini ifade edemez ve ilişki zayıflar"***(11E4).

Öğrenci 11'in konuya ilişkin görüşü; ***"İnternette bazı kaynaklar veya araştırmalar %100 doğru değil. Bunun yüzünden öğrenciler yanlış bilgiyi alıp öğretmene dedikten sonra gerçek doğru cevabı aldığından inanmaz ve internette öyle yazıyor deyip sözlü tartışma çıkabilir veya ders konusunda kötü olabilir"***(11K11).

Öğrenci 14'ün konuya ilişkin görüşü; ***"Bence etkilemez çünkü okula sadece ders dinlemeye geliyoruz"***(10K14).

Bunu bilemiyorum.(D1)

Öğrencilere sorulan " Sizce internetin sık kullanımı öğrenci-aile iletişimini nasıl etkiler?" sorusuna ilişkin öğrenci görüşleri Tablo5.' te verilmiştir.

Tablo 5. İnternet Bağımlılığının Öğrenci-Aile İletişimine Etkisi

Tema no	ALT TEMALAR	f
1	Olumlu yönde etkiler	10
2	Olumsuz yönde etkiler	157
3	Etkisi yoktur	1
4	Kullanım amacına göre değişir	12
5	Diğer	2
Toplam		182

- Tablo5. İncelendiğinde, Öğrencilere, İnternet bağımlılığının öğrenci-aile iletişimine etkisi sorusuna en çok “Olumsuz yönde etkiler” cevabı verilmiştir(f=157). Bunu ‘Kullanım amacına göre değişir’ “Olumlu yönde etkiler” ,’Diğer’ ve “Etkisi yoktur” cevapları takip etmiştir.

Öğrenci 19’un konuya ilişkin görüşü; **“Kesinlikle kötü etkiliyor. Yani cihaza bağlı hasta gibiyim şarj telefon süper ikili yani internet yüzünden ailemle aram iyiyile, kötü arasında çok iyi olması gerekirken”**(11K19).

Öğrenci 11’in konuya ilişkin görüşü; **“Bir öğrenci sürekli internette takılırsa ne ailesi ne de bir başkasıyla güzel gir diyalog kuramaz. Ailesi ile birlikte oturup sohbet muhabbet tarzı hiçbir etkileşim iletişim olmaz ve git gide aile ve öğrenci arasında sorun çıkar”**(11K11).

Öğrenci 39’un konuya ilişkin görüşü; **“Bir öğrenci sürekli internette dolaşıyorsa, ailesiyle iletişimi çok kötü olur. Ailesinin sözünü dinlemez, aile içi muhabbet ve konuşmalardan uzak kalır. Sorumluluklarını yerine getirmez. Başına buyruk birisi olur”**(11K39).

Öğrenci 14’ün konuya ilişkin görüşü; **“Eğer sadece telefonla ilgilenip ailemizle bir muhabbet içerisinde olursak birbirimizle iletişimimiz azalır. Ama sadece bir kaç saat telefonla ilgilenirsek bunun sorun yaratacağını düşünmüyorum”**(10K14).

Öğrenci 14’ün konuya ilişkin görüşü; **“Haberleşme konusundaki iyidir olumlu etkiler”**(10E6).

Normal. (D1)

Tartışma ve Sonuç

Bu araştırmada liselerde öğrenim gören öğrencilerin internet bağımlılıkları ile iletişim düzeyleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmada öğrencilerin ders başarıları ve iletişim düzeyleri; öğrenci-öğrenci, öğrenci-öğretmen, öğrenci-aile olarak ele alınmıştır.

Araştırmaya katılan öğrencilerin internet bağımlılıklarının; ders başarısına etkisi, Öğrenci- öğrenci iletişimine etkisi, Öğrenci- aile iletişimine etkisi “yüksek” düzeydedir. Öğrencilerin internet bağımlılıklarının öğrenci-öğretmen iletişimine etkisi ise “düşük” yöndedir.

Çetinkaya (2013) İnternet bağımlılığının incelenmesi üzerine yaptığı çalışmada internet bağımlılık düzeyi yüksek olan öğrencilerin akademik başarıları düşük düzeydedir sonucuna varmıştır.

Durualp ve Çiçekoğlu (2013) tarafından yetiştirme yurdunda kalan ergenlerin yalnızlık düzeylerinin internet bağımlılığı ve çeşitli değişkenleri inceledikleri çalışmada internet bağımlılığı olan ergenlerin okul başarısının düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

İnan (2010)'un ilköğretim 2. kademe ve ortaöğretim öğrencilerinde internet bağımlılığı araştırmasına göre internet bağımlılığı ile akademik başarı düzeyi arasında anlamlı fark yoktur sonucuna ulaşmıştır.

Köseler (2006) yaptığı lise öğrencilerinde iletişim kaygısı çalışmasında kız öğrencilerin öğretmenleriyle iletişime kapalı oldukları sonucuna ulaşmıştır.

Taçyıldız (2010) lise öğrencilerinin internet bağımlılığı düzeylerinin bazı değişkenlere göre yordanması adlı çalışmasında internet bağımlısı olan lise öğrencilerinin aileleriyle ve arkadaşlarıyla ilişkin iletişim algıları düşük düzeydedir sonucuna varmıştır.

Tanrıverdi (2010) yaptığı Ortaöğretim öğrencilerinde internet bağımlılığı ile algılanan sosyal destek arasındaki ilişkinin incelenmesi adlı çalışmada öğrencilerin aileniz ile ilişkileriniz olmasını istediğiniz gibi mi ? değişkeni ile internet bağımlılık düzeyleri arasında anlamlı farklılık tespit edilmiş ve çıkan sonuçlarda ilişkilerinin istedikleri gibi olmadığı sonucuna varılmıştır.

Doğan (2013) yaptığı İnternet bağımlılığı yaygınlığı adlı çalışmada internet kullanımının aile, arkadaş ve öğretmen ilişkisini olumsuz etkilemesine göre internet bağımlılığı anlamlı bir farklılık göstermekte ve internet kullanımının aile, arkadaş ve öğretmen ilişkisini olumsuz etkilediğini belirtenlerin İnternet bağımlılık düzeyleri daha yüksektir sonucuna ulaşmıştır.

Öneriler

Bu çalışmaya göre;

- İnternet bağımlılığının ders başarısına etkisi olumsuz olduğundan aile bireylerinin çocuklarını internet bağımlılığından koruması ve olumsuz etkiyi düşürmesi için belirli saat uygulamaları yaparak önlemler almaları önerilir.
- İnternet bağımlılığının öğrenci-öğrenci iletişimine etkisi olumsuz olduğundan Çocuklar sosyal aktivitelere yönlendirilerek akranlarıyla daha sağlıklı vakit geçirmeleri teşvik edilmelidir.
- İnternet bağımlılığının öğrenci-öğretmen iletişimine etkisi olumlu olduğundan, bunu pekiştirmek için öğretmenlerin Bir takım ödül uygulamaları yapılarak öğrencilerin dikkati farklı alanlara da çekilerek çeşitlilik sağlanmalıdır.
- İnternet bağımlılığının öğrenci-aile iletişimine etkisi olumsuz olduğundan öğrencilerin çeşitli sosyal ve sporsal faaliyetlere yönlendirilmesi önerilir.

KAYNAKÇA

- Balcı, Ş., & Gülnar, B. (2009). Üniversite öğrencileri arasında internet bağımlılığı ve internet bağımlılarının profili. *Selçuk İletişim*, 6(1), 5-22.
- Batıgün, A. D., & Hasta, D. (2010). İnternet bağımlılığı: Yalnızlık ve kişilerarası ilişki tarzları açısından bir değerlendirme. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 11(3), 213-219.
- Cengizhan, C. (2005). Öğrencilerin bilgisayar ve internet kullanımında yeni bir boyut: "İnternet bağımlılığı". *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 22(22), 83-98.
- Çetinkaya, M. (2013). *İlköğretim Öğrencilerinde İnternet Bağımlılığının İncelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi. İzmir.
- Demirtaş, Ö. Ö. (2017). *Dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu olan ergenlerde internet bağımlılığının prevalansı ve prediktörleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi. İstanbul.
- Doğan, A. (2013). *İnternet bağımlılığı yaygınlığı*. Dokuz Eylül Üniversitesi. İzmir.
- Durualp, E. & Çiçekoğlu, P. (2013). Yetiştirme yurdunda kalan ergenlerin yalnızlık düzeylerinin internet bağımlılığı ve çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 15(1), 29-46.
- GÖNENÇ, E. Ö. İletişimin Tarihsel Süreci. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi | Istanbul University Faculty of Communication Journal*, (28).

- Gungor,N. (2013). *İlerişime giriş*. Siyasal Yayınevi.
- Hazneci,Y. (2012). *Oluşturmacı öğretmen iletişim beceri ölçeğinin geliştirilmesi ve ilköğretim öğretmenlerinin sınıf içi iletişim becerilerinin incelenmesi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi. İstanbul.
- İnan, A. (2010). *İlköğretim 11. kademe ve ortaöğretim öğrencilerinde internet bağımlılığı*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi. Erzurum.
- Köseler, A. (2006). *Lise öğrencilerinde iletişim kaygısı*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale onsekiz mart üniversitesi. Çanakkale.
- Medikoğlu, A. (2018). *İlkokul 4. sınıf öğrencilerinin internet bağımlılığı düzeylerinin belirlenmesi ve akademik başarıları arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi. Konya.
- Taçyıldız, Ö. (2010). *Lise öğrencilerinin internet bağımlılığı düzeylerinin bazı değişkenlere göre yordanması*. Ege üniversitesi. İzmir.
- Tanrıverdi,S. (2012). *Ortaöğretim öğrencilerinde internet bağımlılığı ile algılanan sosyal destek arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yüzüncü yıl üniversitesi. Van.
- Telkök, A.(2015).*Tıp Fakültesi öğrencilerinde internet bağımlılığı yaygınlığı, internet bağımlılığının sosyodemografik özellikler, depresyon ve sosyal fobi ile ilişkisi*(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).Kocaeli Üniversitesi. Kocaeli.
- Topcuoğlu,M,S. (2018). *Üniversite öğrencilerinde internet kullanım profili ve sigara kullanımının internet bağımlılığı üzerine etkisinin değerlendirilmesi* .(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).İzmir Katip Çelebi Üniversitesi. İzmir.
- Yavuz, O. (2018). Ergenlik döneminde internet bağımlılığının okul başarısı üzerinde etkileri. *Uluslar arası Toplum Araştırmaları Dergisi*. 8(15), 1056-1080.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2008). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin.
- Yıldırım,C. (2018).*Üniversite öğrencilerinin bağlanma stillerinin internet bağımlılığı ve algılanan stres düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* . (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).Üsküdar Üniversitesi. İstanbul.

**Sanal Market Alışveriş Deneyiminde Müşteri Tatmini ve Davranışsal Sonuçların Belirlenmesi
Üzerine Bir Araştırma**

Dr. Öğr. Üyesi Berrin Arzu EREN

Ufuk Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu

ORCID ID: 0000 0003 0839 5302

Özet

Müşteri deneyimi müşterilerin işletmeye yönelik olumlu tutum ve davranışlar geliştirmesinin temelini oluşturmaktadır. Sanal market alışveriş deneyimi de günümüzde on-line müşteri deneyiminin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Müşteri deneyimi pandemi sürecinde tüketicilerin değişen ihtiyaç ve beklentileri ile birlikte gerek tüketici davranışlarının gerekse harcama alışkanlıklarını belirlemede önemli bir unsur olmaya devam etmektedir. Bu noktada çalışmanın amacı tüketicilerin sanal market alışveriş deneyimini bu deneyimi etkileyen unsurlar kapsamında ortaya koymak ve sanal market alışveriş deneyiminin müşteri tatminine etkisini belirlemektir. Ayrıca araştırma kapsamında müşteri tatminin sanal market alışverişine yönelik tekrarlayan satın alma ve ağızdan ağıza iletişim davranışlarına etkisinin de ortaya konması amaçlanmaktadır. Bu amaçlar doğrultusunda kolayda örnekleme yöntemi ile on-line anket kullanılarak 378 katılımcıdan toplanan veriye Yapısal Eşitlik Modellemesi uygulanarak, veri SPSS 21 ve Lisrel 8.7 programları ile analiz edilmiştir. Araştırma sonuçları sanal market alışveriş deneyiminin marka deneyimi boyutunun toplam alışveriş deneyimi üzerindeki etkisini ortaya koyarken, toplam alışveriş deneyiminin de müşteri tatmini üzerindeki olumlu etkisine işaret etmektedir. Ayrıca araştırma sanal market alışverişine yönelik müşteri tatminin müşterilerin tekrarlayan satın alma niyeti ve ağızdan ağıza iletişim davranışı üzerinde de olumlu etkisi olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Sanal Market Alışveriş Deneyimi, Müşteri Tatmini, Tekrarlayan Satın Alma Niyeti, Ağızdan Ağıza İletişim.

A Research on Determining Customer Satisfaction and Behavioral Outcomes in Virtual Market Shopping Experience

Abstract

Customer experience forms the basis for customers to develop positive attitudes and behaviours towards the business. Virtual market shopping experience is also an important part of online customer experience today. Customer experience continues to be an important factor in determining both consumer behaviour and spending habits, along with the changing needs and expectations of consumers during the pandemic process. At this point, the aim of the study is to reveal the virtual market shopping experience of consumers within the scope of the factors that affect this experience and to determine the effect of the virtual market shopping experience on customer satisfaction. In addition, within the scope of the research, it is aimed to reveal the effect of customer satisfaction on repetitive purchasing and word-of-mouth communication behaviours for online market shopping. For these purposes, the data collected from 417 participants using the on-line questionnaire with convenience sampling method. Structural Equation Modelling was applied the data using SPSS21 and Lisrel 8.7 programs. While the results of the research reveal the effect of the brand experience dimension of the virtual grocery shopping experience on the total shopping experience, they also point to the positive effect of the total shopping experience on customer satisfaction. In addition,

the research results show that customer satisfaction regarding virtual market shopping has a positive effect on customers' repetitive purchasing intention and word-of-mouth behavior.

Keywords: Virtual Grocery Shopping Experience, Customer Satisfaction, Repurchase Intentions, Word of Mouth.

GİRİŞ

Son yıllarda internet gerek tüketiciler gerekse işletmeler için bilgi edinmenin yanı sıra deneyim yaratma ve deneyim paylaşımı için de önemli bir araç haline gelmiştir. Geçmişte hayal bile edilemeyecek pek çok işlem web sayfaları ya da sanal uygulamalar aracılığı ile işletmeler tarafından müşterilerin hizmetine sunulmaktadır. On-line olarak sunulan bu hizmetler müşterilere çeşitli kolaylıklar yaratmasının yanı sıra işletmelere de düşük maliyet, direkt ve çoklu müşteri etkileşimi gibi önemli fırsatlar sunmaktadır.

Halen içinde bulunduğumuz pandemi süreci tüketicilerin değişen öncelik ve ihtiyaçları doğrultusunda gerek davranışları gerekse harcama alışkanlıklarının yeniden şekillenmesinde en önemli unsurdur. Geçmiş yıllarda da özellikle fiziksel çabadan kaçınan ve zamandan tasarruf etmeye ihtiyaç duyan tüketiciler tarafından tercih edilen sanal market alışveriş uygulamaları (Hansen, 2006), 2020 yılı pandemi sürecinde sıklıkla kullanılan ve yeni kullanıcılara ulaşan uygulamalardan biridir. Pandemi öncesi ve pandemi sürecindeki 3 ay (16 Mart-31 Mayıs 2020) kıyaslandığında Türkiye’de tüketicilerin seyahat ve konaklama (-%82), yeme içme (-%76), giyim (-%66) ve akaryakıt (-%36) gibi harcamalarında ciddi bir azalış gözlemlenirken, market harcamalarında %14’lük önemli bir artış yaşanmıştır (Yapı Kredi Bankası, 2020). Bununla birlikte yapılan her üç alışverişten biri de on-line uygulamalar aracılığı ile gerçekleştirilmiş ve Mart-Nisan 2020 aylarında 5 milyon adet kart on-line alışverişlerde ilk kez kullanılmıştır (Bankalararası Kart Merkezi, 2020). Bu veriler tüketicilerin sanal market alışverişlerini de kapsayacak şekilde on-line alışveriş deneyim sıklığının arttığını ve yeni kullanıcıların da bu deneyime katıldığının önemli göstergesidir. Benzer bir sonuç da Amerika’da pandemi sürecinde sanal market alışverişini yapanların %28’inin bu deneyimi ilk kez bu süreçte gerçekleştirdiğini göstermektedir (Acosta, 2020). Yine BrickMeets Click (2020)’in araştırma sonuçları Amerika’da Mart 2020 döneminde sanal market alışverişini yapan hane sayının 2019 Ağustos ile kıyaslandığında %145,3 arttığını göstermektedir.

Geçmişte belirli işletmeler tarafından sınırlı bölgelerde tüketiciye hizmet sunan sanal market uygulamaları, bugün ülke genelinde ve artan işletme çeşitliliği ile tüketici ihtiyaç ve beklentilerini karşılamaya çalışmaktadır. İşletmeler sanal market uygulamaları aracılığı ile satın alınan ürünlerin eve tesliminin yanı sıra pandemi sürecinde yaşanabilecek olası teslimat gecikmelerinden etkilenmek istemeyen ya da eve teslim edilmesini istemeyen müşteriler için ayrıca mağazada teslimat uygulamasını da hayata geçirerek, daha kısa sürede daha çok müşteriye hizmet ulaştırmaya başlamıştır. Sanal market alışveriş deneyimi, günümüzde on-line müşteri deneyiminin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Bununla birlikte bu çoklu kanal hizmeti beraberinde müşteri davranışlarının karmaşıklığı açısından bir takım zorlukları da gündeme getirmektedir (Konus vd., 2008). Bu noktada gerek müşteri deneyimini şekillendiren unsurların gerekse müşteri deneyiminin sonuçlarının birlikte tartışılması önem kazanmaktadır. Bu nedenle araştırma on-line alışveriş deneyimini etkileyen unsurları belirlemeyi ve on-line alışveriş deneyiminin müşteri tatminine etkisini ve müşteri tatmininin de olumlu davranışsal sonuçlara etkisini ortaya koymak amacıyla sanal market alışveriş konusu üzerine tasarlanmıştır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE ve HİPOTEZ GELİŞTİRME

1.1. Müşteri Deneyimi ve On-Line Alışveriş Deneyimi

İşletmelerin müşteri ile olan gelecek ilişkisini belirlemede en önemli kavramlardan biri olan müşteri deneyimi, müşterilerin bir işletme ile doğrudan veya dolaylı temasına yönelik müşterinin içsel ve subjektif yanıtı olarak tanımlanmaktadır (Meyer ve Schwager, 2007). Günümüzde müşteri deneyimi farklı kanallardan gerçekleşmekte, bu sayede perakendeci işletmelere çok daha fazla sayıda müşteriye ulaşma fırsatını sunmaktadır. On-line müşteri deneyimi de tıpkı müşteri deneyimi kavramı gibi psikolojik ve bilişsel bir süreç olup, tek bir deneyim yerine çoklu karşılaşmalarla oluşmaktadır. On-line müşteri deneyimi müşterilerin perakendecinin web sitesine yönelik öznel bir yanıtı olup, psikolojik bir durum olarak tanımlanmaktadır (Rose

vd., 2012). Bu noktada on-line müşteri deneyimi, yüz yüze müşteri deneyiminden, düşük kişiler arası etkileşim, yoğun ve kolay bilgi edinimi, etkileşim zamanı ve yerinin müşteri tarafından belirlenebilmesi ve marka sunumunun görsel- işitsel olarak müşteriye sunulması gibi özelliklerle farklılaşmaktadır (Rose vd., 2011). Bununla birlikte tüketicilerin internet aracılığı ile olan bu etkileşimleri işletme-müşteri ilişkisi içindeki güç dengesini değiştirerek daha güçlü ve pro-aktif müşteri kitlesi yaratmaya da belirgin bir katkı sunmaktadır (Moynagh ve Worsley, 2002).

Sanal market alışverişinin fiziksel çaba gerektirmemesi, bireyler arası fiziksel ve sosyal etkileşimi minimum seviyede tutması, zamandan tasarruf sağlaması gibi önemli avantajlarının yanı sıra tüketicilerin sanal market alışveriş deneyimine ilişkin bir takım çekince ve endişeleri de bulunmaktadır. Yapılan araştırmalar tüketicilerin sanal market alışverişine yönelik işlemlerin ve sürecin karmaşıklığı, ürünlerin kalitesi, teslimat ücretleri, kupon kullanamama ve promosyonlardan yararlanamama (mağazada daha iyi fiyatlar) ve yapılan işlemlerin güvenliği ve mahremiyeti ile ilgili endişeler taşıdığını göstermektedir (Verhoef ve Langerak, 2001; Roberts vd., 2003; Ramus ve Nielsen, 2005). Bu noktada web sitesi düzeni, gezinme kolaylığı, ürün seçimi, gizlilik, müşteri hizmetleri, ürün kalitesi ve zamanında teslimat gibi unsurlar müşterilerin sanal market alışveriş deneyiminin önemli bölümünü oluşturmaktadır (Wolfenbarger ve Gilly, 2003). Alan yazın incelendiğinde on-line alışveriş deneyimini etkileyen unsurların web sitesi tasarımı, ürün özellikleri, teslimat ve markaya ilişkin tüketicilerin yaşadığı deneyim üzerine odaklandığı görülmektedir (Brakus vd., 2009; Verhoef vd., 2009; Singh ve Söderlund, 2019). Bu bağlamda takip eden bölümlerde sanal market alışveriş deneyimini etkileyen unsurlar ve bu deneyimin müşteri tatminine etkisi, geçmiş araştırmalar ışığında oluşturulan hipotezler aracılığı ile açıklanmaktadır.

1.2. Web Sitesi Deneyimi

Gerçekte web sitesi deneyimine ilişkin kalitenin belirlenmesi on-line müşteri deneyiminin başlangıç noktasını oluşturmaktadır (Rose vd., 2012). Çünkü web sitesinin tüketici beklentilerini karşılaması ve kullanımının kolaylığı tüketicinin satın aldığı hizmete ilişkin değerlendirmesinde ve toplam alışveriş deneyiminin şekillenmesinde önemlidir (McLean ve Wilson, 2016). Yapılan araştırmalar sanal market alışveriş yapan tüketicilerin uygulama içinde ya da web sitesi içinde gezinme ve ürün aramayı kolaylaştıran, ürünlerin uygun şekilde sergilenmesini sağlayan ve kişisel bilgilerini güvende tutan web sitelerine/uygulamalarına sahip olmalarını beklediklerini göstermektedir (Wolfenbarger ve Gilly, 2003). Bu bağlamda on-line tüketiciler için perakendeci işletmenin web sitesinin/uygulamasının kullanışlı ve güvenilir olması tüketicilerin satın alma kararlarında ve yaşadıkları deneyimi şekillendirmede önemlidir (Singh ve Söderlund, 2019). Rose vd. (2012)'nin araştırması da sanal market uygulamasının/web sitesinin kullanışlı olması ve kolay ürün bulmaya yönelik tasarlanmasının müşteri deneyimini etkilediğine işaret etmektedir. Geçmiş alan yazına dayanarak aşağıdaki hipotez önerilmektedir:

H₁. Müşterilerin sanal market web sitesinin/uygulamasının tasarımına yönelik algıları, sanal alışveriş deneyimini olumlu etkilemektedir.

1.3.Ürün Deneyimi

Tüketiciler sanal market alışverişlerinde ürünleri tazelik, ürün çeşitliliği ve stok yetersizliğinde uygun ikame ürünleri seçebilme açısından değerlendirmektedirler. Bu bağlamda satın alınması planlanan ürünlerin, markette görerek, dokunarak alınabilecek ürünlerle benzer kalitede olmayacağına ilişkin endişelerin sanal market alışverişlerinde tüketicilerin yaşayabileceği en önemli endişelerden biri olduğu düşünülmektedir. Ancak özellikle ambalajlı ürünlerde belirli standartların korunması bu endişeleri azaltmaktadır (Boyer vd, 2005). Ürünlerin tüketiciler tarafından istenildiği şekilde seçilememesi perakendecilerin sunduğu ürünler hakkında endişeye yol açtığından, satın alma sürecinde ürüne ilişkin yaşanan deneyim, tüketicilerin sanal market alışveriş deneyimi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Sing ve Söderlund, 2019). Sanal market alışverişlerinde tüketicilerin ürün çeşitlerine ve ürüne ilişkin alternatiflere ulaşabilmeleri ve bunları seçebilmeleri tüketicilerin sanal market alışverişlerini olumlu yönde etkilemektedir (Boyer ve Hult, 2005). İlgili alan yazına dayanarak aşağıdaki hipotez önerilmektedir:

H₂. Müşterilerin sanal market alışverişlerinde satın aldıkları ürüne ilişkin algıları, sanal alışveriş deneyimini olumlu etkilemektedir.

1.4. Teslimat Deneyimi

Yoğun hayat temposuna sahip tüketicilerin bulunduğu fiziksel ortamdan uzaklaşmadan alışveriş yapabilmeleri ve satın aldığı ürünlerin istedikleri yere teslim edilmesi sanal market alışveriş seçeneğinin temel nedenidir. Bununla birlikte pandemi sürecinde tüketicilerin alışveriş ve teslimat sürecinde fiziksel temastan kaçınması ve hızlı sürede ürünlerin kendisine ulaştırılması sanal alışveriş deneyiminde teslimat sürecini daha da önemli hale getirmektedir. Çünkü tüketicileri sanal market alışveriş deneyimine yönlendiren önemli etkenler bu deneyimin zamandan ve çabadan tasarruf sağlaması ve sunduğu kolaylıklardır (Ramus ve Nielsen, 2005). Yapılan araştırmalar sanal alışveriş deneyimleyen tüketicilerin, market alışverişlerini minimum fiziksel ve zihinsel çabayla tamamlamak istediklerini ve makul olan en kısa sürede ürünlerin kendilerine teslim edilmesini beklediklerine işaret etmektedir (Wolfenbarger ve Gilly, 2003). Bu noktada tüketiciler için ürünün söz verildiği zamanda ve hasarsız olarak teslim edilmesi ve teslimat için ekstra ödeme yapılmaması tüketicilerin olumlu bir alışveriş deneyimi yaşamada etkilidir (Singh ve Söderlund, 2019). İlgili alan yazına dayanarak aşağıdaki hipotez önerilmektedir:

H₃. Müşterilerin sanal market alışverişlerinde satın aldıkları ürünlerin teslimatına ilişkin algıları, sanal alışveriş deneyimini olumlu etkilemektedir.

1.5. Marka Deneyimi

Marka deneyimi markayla ilgili uyaranların tüketicide uyandırdığı öznel ve içsel tepkiler (duyumlar, duygular ve bilişler) olarak kavramsallaştırılmıştır (Brakus vd., 2009). Sanal alışverişlerde marka deneyimi, ürün ve web sitesi gibi markayla ilgili uyaranlarla etkileşime girdikten sonra tüketicilerin verdiği yanıtların sonucu oluşmaktadır (Singh ve Söderlund, 2019). Tüketicilerin markalarla güçlü, anlamlı ve duygusal ilişkiler geliştirmesinin tüketicilerin ilgili markaya ilişkin alışveriş deneyimlerinde ve sonrasında markaya ilişkin tutum ve davranışlarında önemli bir unsurdur (Schmitt vd., 2015). Günümüzde pek çok müşteri için toplam alışveriş deneyimi ürünün nitelikleri, alışverişin yapıldığı platform ve teslimat beklentilerinin karşılanmasının da ötesini ifade etmektedir. Tüketiciler alışveriş yaparken genel deneyimi yalnızca arzu edilirlilik kriterleri ile eşleştirmekle kalmayıp, aynı zamanda markayla ilgili uyaranlarla da karşılaştırmaktadırlar (Addis ve Holbrook, 2001). İşletmeler de bu çabalarının karşılığı olarak alışveriş deneyiminin tüketicide “duygu ve eğlence” gibi tepkiler uyandırmasını istemektedirler (Holbrook ve Hirschman, 1982). Sanal market alışverişlerinde de tüketicilerin toplam deneyimi, bu tüketicilerin markayla olan deneyimlerine verdiği duygusal tepkileri de çağrıştırmaktadır (Singh ve Söderlund, 2019). Bu bağlamda ilgili alan yazına dayanarak aşağıdaki hipotez önerilmektedir:

H₄. Müşterilerin sanal market alışverişlerinde marka deneyimine ilişkin algıları, sanal alışveriş deneyimini olumlu etkilemektedir.

1.6. Müşteri Tatmini

Müşteri tatmini “tüketici deneyimine ilişkin onaylanmamış beklentileri çevreleyen duyguların tüketicinin önceki duygularıyla birleştiğinde ortaya çıkan psikolojik durum olarak” tanımlanmaktadır (Oliver, 1981: 27). Tatmin, müşterilerin ürün ya da hizmete yönelik satın alma sonrası değerlendirmesidir (Hunt, 1977). Tatmin müşteriler yaratmak işletmelerin önemli hedeflerinden biri olup, müşteri tatmini işletmenin hedefine ulaşması sayesinde elde ettiği olumlu sonuçları yansıtmaktadır (Bagozzi ve Dholakia, 1996). Müşteriler kendilerine sunulan hizmet beklentilerini aştığında tatmin noktasına ulaşmaktadırlar. E-tatmin ise müşterilerin önceki on-line alışveriş deneyimlerinden tatmin olmasını ifade etmektedir (Anderson ve Srinivasan, 2003). Tüketicilerin on-line alışverişlerinin ulaştığı sıklık ve hacim düşünüldüğünde e-tatmin kavramı daha da önemli hale gelmektedir.

Müşterilerin işletme ile yaşadığı geçmiş deneyimler, tıpkı çevrimdışı müşteri-işletme karşılaşmalarında olduğu gibi, on-line müşteri-işletme karşılaşmalarında da müşterilerin gelecek davranışını şekillendirme açısından

önemlidir (Ling vd., 2010). On-line alışverişe ilişkin müşteri tatmini, müşterilerin alışveriş esnasında yaşadığı deneyime bağlı şekillenmektedir. (Ilsever vd., 2007; Smith ve Sivakumar, 2004). Bu noktada tüketicilerin perakendeci işletme ile yaşadığı online alışveriş deneyimine ilişkin olumlu algıları, müşteri tatmini olumlu yönde etkilemektedir (Rose vd., 2012). Perakendecinin sunduğu on-line alışveriş deneyiminin boyutu, müşteri tatmininin temelini oluşturmaktadır (Khalifa ve Liu, 2007). Bu bilgiler ışığında aşağıdaki hipotez önerilmektedir:

H₅. Müşterilerin sanal market alışveriş deneyimine ilişkin algıları, müşteri tatminini olumlu yönde etkilemektedir.

1.7. Tekrarlayan Satın Alma Niyeti

Tekrarlayan satın alma niyeti, müşterilerin aynı işletmeyle ilgili geçmiş olumlu deneyimlerine dayanarak o işletmenin ürünlerini yeniden satın alma sürecidir (Bolton vd., 2000). On-line platformlarda tekrarlayan satın alma müşteri tatmininin sonucu olarak, on-line hizmet kanalının belirli bir perakendeciden satın almak için yeniden kullanılması olarak tanımlanmaktadır (Khalifa ve Liu, 2007). Bununla birlikte işletmelerin müşterilerine yaşattığı olumlu deneyimler aracılığı ile yarattığı tatmin, müşterilerin tekrarlayan satın alma niyetlerini olumlu şekilde etkilemektedir (Rose vd., 2011). Gerçekte perakendecinin sunduğu on-line alışveriş deneyimine ilişkin müşteri tatmini, tekrarlayan satın alma niyeti ve müşterilerin olumlu ağızdan ağıza iletişim davranışını şekillendirmenin temelini oluşturmaktadır (Khalifa ve Liu, 2007).

Müşterilerin bir ürüne sürekli ilgi göstermesi ve gelecekte de o ürünü satın alma niyetine sahip olması tatmin edici bir satın almanın sonucunu yansıtmaktadır (Oliver, 1993). Müşteri tatmini, tekrarlayan satın alma niyetinde doğrudan bir etkiye sahip olup, geçmiş araştırma sonuçları (Khalifa ve Liu, 2007; Rose vd., 2012) da bu ilişkinin varlığını desteklemektedir. Ayrıca satın almalara yönelik müşteri tatmini arttıkça, müşterilerin tekrarlayan satın alma niyetleri de artmaktadır (Anderson ve Sullivan, 1993; Fornel, 1992). İlgili alan yazına dayanarak aşağıdaki hipotez önerilmektedir: **H₆**. Sanal market alışveriş deneyimine ilişkin müşteri tatmini, müşterilerin tekrarlayan satın alma niyetini olumlu yönde etkilemektedir.

1.8. Ağızdan Ağıza İletişim

Müşteriler, özellikle karmaşık ürünlerde tedarikçilerini ya da satıcıları değerlendirmek ve bu sayede diğer kişileri yönlendirmek amacıyla olumlu ya da olumsuz şekilde ağızdan ağıza iletişimi (WOM-word of mouth) kullanmaktadırlar. Ağızdan ağıza iletişim ürün ya da tedarikçinin performansının sözlü biçimde değerlendirilmesidir (Buttle, 1998). Özellikle de on-line alışverişler sonucunda müşteriler geri bildirimlerini de yine on-line kanallar aracılığı ile yapmaktadırlar. İnternet aracılığıyla çok sayıda kişi ve kuruma sunulan ve bir ürün veya işletme hakkında potansiyel, gerçek veya eski müşteriler tarafından yapılan olumlu veya olumsuz yorumlar elektronik ağızdan ağıza iletişim (e-WOM) olarak tanımlanmaktadır (Hennig-Thurau vd., 2004).

On-line alışverişlerde müşterilerin ürün ya da işletmeye yönelik olumlu ağızdan ağıza iletişim davranışının temeli müşteri tatminine dayanmaktadır (Kassim ve Abdullah, 2008). Müşterilerin bir satın alma sonucunda tatmin olduklarında satın aldıkları ürün ya da satıcı işletmeye yönelik yakınlarına ve çevresindeki kişilere olumlu geri bildirimde bulunmaları beklenmektedir (Parasuraman vd., 1988). Müşteriler satın alma sonrası tatmin seviyesine ulaştıklarında ürün ya da hizmeti çevrelerine tavsiye etmektedirler (Zeithaml vd., 1996). Bu noktada satın aldığı ürün deneyimine ilişkin algısı yüksek olan ve satın aldığı hizmetten tatmin olan müşteriler çevresine olumlu geri bildirimde bulunmakta, hatta çevresini de o işletmenin ürünlerini deneyimlemeye yöneltmektedir (Lovelock vd., 1996). Yapılan araştırmalar ağızdan ağıza iletişim ile müşteri tatmini arasında doğrusal bir ilişki bulunduğuna işaret etmektedir (File vd., 1994). Bu bağlamda geçmiş araştırmalara dayanarak aşağıdaki hipotez önerilmektedir:

H₇. Sanal market alışveriş deneyimine ilişkin müşteri tatmini, müşterilerin ağızdan ağıza iletişim davranışını olumlu yönde etkilemektedir.

2. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

2.1. Araştırmanın Amacı

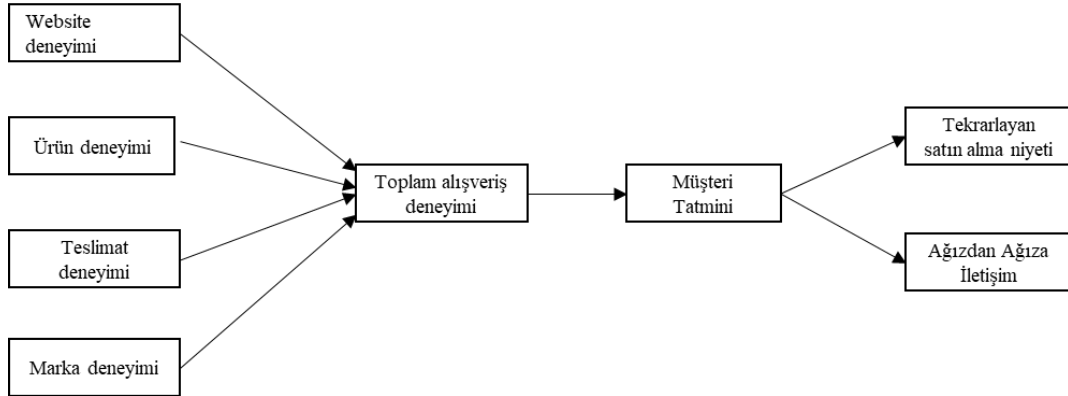
Müşteri deneyimi müşterilerin işletmeye yönelik olumlu tutum ve davranışlar geliştirmesinin temelini oluşturmaktadır. Sanal market alışveriş deneyimi de günümüzde on-line müşteri deneyiminin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Bununla birlikte müşteri deneyimi pandemi sürecinde tüketicilerin değişen ihtiyaç ve beklentileri ile birlikte gerek tüketici davranışlarının gerekse harcama alışkanlıklarını belirlemede önemli bir unsur olmaya devam etmektedir. Bu noktada çalışmanın amacı tüketicilerin sanal market alışveriş deneyimini bu deneyimi etkileyen unsurlar kapsamında ortaya koymak ve sanal market alışveriş deneyiminin müşteri tatminine etkisini belirlemektir. Ayrıca araştırma kapsamında müşteri tatminin sanal market alışverişine yönelik tekrarlayan satın alma ve ağızdan ağıza iletişim davranışlarına etkisinin de ortaya konması amaçlanmaktadır.

2.2. Araştırma Modeli ve Ölçekler

Araştırmada kullanılan ölçek ifadeleri daha önceden geçerliliği ve güvenilirliği sınanmış ölçeklerden oluşmakta olup, ölçekler ankete dâhil edilmeden önce İngilizce-Türkçe ve Türkçe-İngilizce çevirilerinin karşılığı ve anlam bütünlüğü konusunda alan uzmanı akademisyenlerden uygunluk alınmıştır. Ankette yer alan ölçeklerden web sitesi deneyimi ölçeği (6 ifade) Wolfinbarger ve Gilly (2003) çalışmasından, ürün deneyimi (6 ifade) ve teslimat deneyimi (5 ifade) ölçekleri Boyer ve Hult (2005) çalışmasından, marka deneyimi ölçeği (5 ifade) Brakus vd. (2009)'nin çalışmasından, alışveriş deneyimi ölçeği (3 ifade) Pine ve Gilmore (2013)'ün çalışmasından, müşteri tatmini ölçeği (3 ifade) Fornell (1992)'in çalışmasından, tekrarlayan satın alma niyeti (3 ifade) ve ağızdan ağıza iletişim (3 ifade) ölçekleri Zeithaml vd. (1996)'nin çalışmasından alınmıştır.

Alan yazın incelemesine dayanarak hazırlanan araştırma modeli Şekil 1' de gösterilmektedir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

2.3. Veri toplama Yöntemi ve Örneklem

Araştırma nicel araştırma olup, veri toplama yöntemi olarak anket kullanılmıştır. Kolayda örnekleme yöntemi ile on-line olarak uygulanan anket çalışması Kasım-Aralık 2020 döneminde yürütülmüştür. Anket iki bölümden oluşmaktadır. Anketin birinci bölümünde katılımcıların sanal market alışveriş deneyimine yönelik ifadeler, anketin ikinci bölümünde ise katılımcıların demografik bilgilerine yönelik ifadeler bulunmaktadır. Ankette yer alan ifadeler 5'li Likert yöntemi ile ölçümlenmiştir (1: Kesinlikle katılmıyorum, 5: Kesinlikle katılıyorum). Pandemi sürecinin de etkisiyle anket google anket aracılığı ile sosyal medya ve sosyal ağlar kullanılarak katılımcılara ulaştırılmıştır.

Araştırmanın evrenini son bir yılda sanal market alışveriş deneyimleyen 18 yaş üstü bireyler oluşturmaktadır. Anket içerisinde toplam 36 adet likert tipi ölçek ifadesi olduğundan, örneklem sayısının da minimum ölçek ifadesinin on katı olması gerektiği bilinmektedir (Büyükoztürk, 2005). Araştırmaya 417 kişi katılmış olup, veride 39 hatalı anket uygulaması tespit edilmiştir. Son durumda veri seti 378 katılımcıyı içermektedir. Katılımcıların demografik bilgileri Tablo 1'de gösterilmektedir. Tablo 1'e göre katılımcıların %55,6'sı kadın, %24,3'ü 36-45 yaş aralığında, %61,9'u lisans düzeyinde eğitime sahip ve %28,4'ü 3.001-6.000 TL arası gelire

sahiptir. Katılımcıların %31,7'si on beş günde bir sanal marketten alışveriş yaparken, pandemi öncesinde katılımcıların %30,2'si üç ayda bir sanal marketten alışveriş yapmakta, %45'i ise "Getir" sanal market uygulamasını kullanmaktadır.

Tablo1: Katılımcıların Özellikleri (n=378)

Sanal market alışveriş sıklığı	En çok kullanılan sanal market uygulaması		Pandemi öncesi sanal alışveriş sıklığı		Cinsiyet						
	f	%	f	%	f	%					
Haftada 1	70	18,5	Migros	63	16,7	Hiç	108	28,6	Kadın	210	55,6
Onbeşte 1	120	31,7	Getir	171	45,2	Haftada 1	30	7,9	Erkek	168	44,4
Ayda 1	11	29,4	Carrefour	15	4,0	Onbeşte 1	51	13,5			
Üç Ayda 1	42	11,1	A101	27	7,1	Ayda 1	75	19,8			
Yılda 1	35	9,3	İstegelsin	9	2,4	Üç Ayda 1	114	30,2			
			Diğer	93	24,6	Yılda 1	0	0,0			

Yaş	Eğitim		Gelir					
	f	%	f	%				
18-24	19	5,0	İlköğretim	6	1,6	0-3.000	42	11,1
25-35	62	16,3	Lise	63	16,7	3.001-6.000	107	28,4
36-45	92	24,3	Yüksekokul	66	17,5	6.001-10.000	105	27,8
46-55	75	19,9	Lisans	234	61,9	10.001-15.000	65	17,1
56-65	69	18,3	Lisansüstü	9	2,4	>15.000	59	15,6
>65	61	16,2						

2.4. Bulgular

2.4.1. Betimleyici Analiz, Güvenilirlik ve Geçerlilik, Açıklayıcı ve Doğrulamalı Faktör Analizi

Analize öncelikle eksik veri ve uç değer kontrolü ile başlanmış olup, herhangi bir uç değer ve eksik veriye rastlanılmadığından, değişkenlerin ortalama ve standart sapma değerlerine bakılmış ve normallik analizinin yanı sıra çarpıklık ve basıklık katsayılarına bakılarak, verinin açıklayıcı faktör analizine uygunluğu saptanmıştır. Analiz sonuçlarına göre çarpıklık ve basıklık değerleri -2 ile +2 arasında bulunmaktadır ve veriye ilişkin normallik varsayımı sağlanmıştır (George ve Mallery, 2010). Ayrıca örneklemin yeterliliği ve küresellik (Barlett's Sphericity Test), KMO (Kaiser-Meyer-Olkin Örnekleme Yeterliliği Ölçümü) değerleri incelenmiş olup, ulaşılan sonuçlara göre örneklemin yeterli (KMO değeri: 0,50), Barlett Küresellik Testi'nin de anlamlı olduğu görülmüştür ($X^2 = 6225,824$, $p < 0,001$) (Tabachnick ve Fidell, 2013). Ayrıca, örneklem yeterliliği ölçümleri

(MSA) değeri 0,50'nin üzerinde olduğu için analize herhangi bir sorun olmadan devam edilmiştir. Bununla birlikte ölçek ifadelerinin kendi arasındaki korelasyon değerlerine bakılmış ve korelasyon değeri 0,70' in üstünde olan ifadeler ölçeklerden çıkarılmıştır. Bu noktada web deneyimi ölçeğinden 3 ifade, ürün deneyimi ölçeğinden 2 ifade, teslimat deneyimi ölçeğinden 3 ifade, marka deneyimi ölçeğinden 3 ifade, toplam deneyim, tatmin, tekrarlayan satın alma niyeti ve wom ölçeklerinden 1'er ifade çıkarılarak, analize 21 ifade ile devam edilmiştir. Açıklayıcı faktör analizi (AFA) sonucunda her ölçek için tek faktörlü bir yapı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Her ölçek için açıklanan toplam varyans, istenen 0,50'nin ve değişkenlerin faktör yükleri de 0,60'ın üzerindedir.

Araştırmaya Doğrulamalı Faktör Analizi (DFA) aracılığıyla ölçüm modelinin test edilmesi ile devam edilmiştir. DFA için Lisrel 8.7 programı kullanılmıştır. Hipotez testine geçmeden önce önce modelin veri ile uyumluluğuna ilişkin uyum değerleri incelenmiş ve elde edilen bu değerler Tablo 2'de gösterilmiştir. Tablo 2'ye göre modelin kabul edilebilir uyum değerleri içinde olduğu ve veri setinin ölçme modelini oldukça iyi desteklediği görülmektedir. Bu nedenle ulaşılan değerler istenen düzey aralığında olduğundan, veriyeye herhangi bir ifade silme işlemi veya modifikasyon uygulanmamıştır.

Tablo 2: Uyum İndeksleri

	χ^2/sd	NFI	TLI	CFI	RMSEA
Uyum İndeksi	2,22	0,967	0,921	0,951	0,075

Araştırmada, ölçeklerin güvenilirliğini ayrı ayrı değerlendirmek için Cronbach α katsayısı kullanılmıştır. Buna göre ölçeklerin güvenilirlikleri 0,733 ile 0,929 arasındadır. Tüm ölçekler için Cronbach α değerlerinin beklenen ölçüt 0,70'den daha büyük olması, ölçeklerin kabul edilebilir güvenilirlik derecesinde olduğuna işaret etmektedir (Saunders vd., 2003). Ölçüm modelinin geçerlilik ve güvenilirliğine ilişkin yapılan analiz bulguları da Tablo 2'de gösterilmiştir. Buna göre her bir ölçek için CR (Compozit Reliability-Kompozit Güvenilirlik) değerleri 0,70'in üzerinde olup 0,882-0,963 değer aralığındadır. Bu değerler ölçüm modelinin güvenilirliğinin sağlandığını göstermektedir (Nunnally, 1978). Bu noktada araştırmada kullanılan ölçeklerin yakınsak geçerliliklerinin sağlanması için gereken üç koşulun sağlandığı doğrulanmıştır. Bunlar değişkenlerin her birinin faktör yüklerinin 0,50'den büyük olması, her bir ölçek için AVE (Average Variance Extracted-Ortalama Artık Varyans) değerinin minimum 0,50 olması ve ölçeklerin CR değerlerinin 0,70'den büyük olması gerekmektedir (Fornell ve Larcker, 1981).

Tablo3: Ölçeklerin Geçerlilik Ve Güvenilirliğine İlişkin Sonuçlar

	Faktör yükleri	Cronbach Alfa	CR	AVE	KMO
Web deneyimi	0,857-0,950	0.895	0.934	0.825	0,698
Ürün deneyimi	0,902-0,914	0.929	0.949	0.823	0,848
Teslimat deneyimi	0,835-0,953	0.896	0.934	0.826	0,699
Marka deneyimi	0,888-0,962	0.920	0.949	0.862	0,727
Toplam alışveriş deneyimi	0,880-0,897	0.733	0.882	0.789	0,702
Müşteri tatmini	0,941-0,949	0.881	0.944	0.893	0,753
Tekrarlayan satın alma niyeti	0,940-0,949	0.879	0.943	0.892	0,741

Ağızdan ağıza iletişim 0,963-0,964 0.923 0.963 0.928 0,774

Yapısal Eşitlik Modellemesi analizindeki önemli varsayımlardan biri, öngörülen değişkenler ile öngörücü değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olması gerektiğidir. Bu nedenle Pearson Korelasyon katsayısı kullanılarak değişkenler arasındaki korelasyon katsayısı analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonucu Tablo 4'de gösterilmektedir. Tablo 4'e göre tüm değişkenler arasındaki ilişki pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır ($p < 0,01$ %99 güven aralığında). Ayrıca değişkenler arasındaki en yüksek ilişki tekrarlayan satın alma niyeti ile ağızdan ağıza iletişim arasında olup, korelasyon katsayısı $r = 0,718$ 'dir.

Tablo 4: Korelasyon Analizi Sonuçları

	1	2	3	4	5	6	7	8
Web deneyim (1)	0,825							
Ürün deneyimi (2)	0,697**	0,823						
Teslimat deneyimi (3)	0,602**	0,678**	0,826					
Marka deneyimi (4)	0,485**	0,523**	0,530**	0,862				
Toplam alışveriş deneyimi (5)	0,504**	0,555**	0,541**	0,478**	0,789			
Müşteri tatmini (6)	0,604**	0,686**	0,658**	0,573**	0,606**	0,893		
Tekrarlayan satın alma niyeti (7)	0,632**	0,649**	0,652**	0,532**	0,556**	0,683**	0,892	
Ağızdan ağıza iletişim (8)	0,653**	0,660**	0,659**	0,510**	0,577**	0,684**	0,718**	0,928

Not: Köşegenin ucundaki italik değerler AVE değerini göstermektedir. **p 0,01 anlamlılık düzeyindedir

3.4.2. Hipotezlerin test edilmesi

Analiz sonucu elde edilen regresyon katsayılarından anlamlılıkları ve anlamlılık düzeyleri Tablo 5'de gösterilmiştir. Tablo 5'e göre müşteri deneyimi, ürün deneyimi ve teslimat deneyiminin toplam alışveriş deneyimi üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır ($\beta=0,040$, $p>0,05$; $\beta=0,197$, $p>0,01$ ve $\beta=0,209$, $p>0,05$). Bu nedenle H_1 , H_2 ve H_3 hipotezleri desteklenmemektedir. Bununla birlikte marka deneyiminin toplam alışveriş deneyimi üzerindeki etkisi pozitif ve anlamlıdır ($\beta=0,257$, $p<0,05$), bu nedenle H_4 hipotezi desteklenmektedir. Araştırmada sanal market alışverişine ilişkin toplam deneyimin müşteri tatmini üzerindeki etkisinin pozitif ve anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($\beta=0,610$, $p<0,01$). Böylece H_5 hipotezi desteklenmektedir. Son olarak araştırmada müşteri tatmininin tekrarlayan satın alma niyeti ve ağızdan ağıza iletişim üzerindeki etkisinin pozitif ve anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($\beta=0,883$, $p<0,01$ ve $\beta=0,885$, $p<0,01$). Bu nedenle H_6 ve H_7 hipotezleri desteklenmektedir. Bu noktada ulaşılan sonuç H_1 , H_2 ve H_3 hipotezleri dışında diğer hipotezlerin desteklendiğini göstermektedir.

Tablo 5: Standartlaştırılmış Parametre Kestirimleri ve Anlamlılık Değerleri

	β	t	p	R ²
H_1 . Web deneyimi -> Toplam alışveriş deneyimi	0,040	0.287	0.774	0,371
H_2 . Ürün deneyimi -> Toplam alışveriş deneyimi	0,197	1.019	0.309	
H_3 . Teslimat deneyimi -> Toplam alışveriş deneyimi	0,209	1.402	0.161	
H_4 . Marka deneyimi -> Toplam alışveriş deneyimi	0,257	2.399	0.017	
H_5 . Toplam alışveriş deneyimi -> Müşteri	0,610	9.125	0.000	0,372

tatmini				
H ₆ . Müşteri tatmini -> Tekrarlayan satın alma niyeti	0,883	30.748	0.000	0,781
H ₇ . Müşteri tatmini -> Ağızdan ağıza iletişim	0,885	32.905	0.000	0,783

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma tüketicilerin sanal market alışveriş deneyimlerini belirleyen unsurları ortaya koymanın yanı sıra, sanal market alışveriş deneyiminin müşteri tatmini ve müşteri tatminin de tüketici davranış ve eğilimlerine etkisini belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda tasarlanan anket çalışması 378 bireyin katılımı ile gerçekleştirilmiş olup, bu bireylerin %28,6'sının pandemi öncesi sanal market alışverişi deneyimlemediği, ancak pandemiye de kapsayan süreçte %79,6'sının haftada bir, on beş günde bir ve ayda bir sanal market deneyimine katıldığı tespit edilmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre tüketicilerin sanal market alışveriş deneyimini etkileyen unsurun marka deneyimi olduğu belirlenmiştir. Buna göre web sitesi deneyimi, ürün deneyimi ve teslimat deneyiminin toplam alışveriş deneyimi üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte marketlerin hemen hemen hepsinde web sitelerinde ya da sanal market uygulamalarında ürün hakkında gerek görsel gerekse yazılı olarak gerekli bütün bilgilere ulaşılabilmesi, benzer ürün yelpazesi ve seçeneğinin olmasının (alternatif ürünlerle birlikte) web sitesi/sanal uygulama deneyimi ve ürün deneyiminin toplam deneyim üzerinde etkisi olmamasını açıklayabilir. Benzer şekilde özellikle pandeminin ilk üç aylık sürecinde marketlerin teslimat sürelerinin bir hafta gibi uzunluklarda gerçekleştirilmesi, ilk aylarda sanal market uygulaması olan sınırlı sayıdaki market seçeneği teslimat deneyiminin toplam alışveriş deneyiminde etkisi olmamasının bir sebebi olabileceği düşünülmektedir.

Araştırmada elde edilen diğer bir sonuç ise toplam alışveriş deneyiminin müşteri tatmini üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğudur. Buna göre tüketicilerin alışveriş deneyimine ilişkin olumlu algıları arttıkça, müşteri tatmin düzeyi de o ölçüde artmaktadır. Ulaşılan bu sonuç alan yazında Wu ve Chang (2007) ve Singh ve Söderlund (2019)' un ulaştığı sonuçları desteklemektedir. Ayrıca araştırmada müşteri tatminin, müşterilerin tekrarlayan satın alma eğilimlerini ve ağızdan ağıza iletişim davranışlarını da olumlu etkilediği belirlenmiştir. Tüketicilerin sanal market alışveriş deneyimlerine ilişkin tatmini arttıkça müşterilerin aynı perakende işletmeden (market) tekrarlayan satın alma eğilimleri de artmaktadır. Bununla birlikte yüksek müşteri tatmini tüketicilerin çevrelerine ilgili perakende işletme (market) hakkında olumlu geri bildirim ve tavsiye davranışını da beraberinde getirmektedir. Ulaşılan bu sonuç alan yazında Jones vd., 2000, Ranaweera vd., 2005; Zboja ve Voorhees, 2006 ve Ha ve Im, 2011'nin ulaştığı sonuçları destekler niteliktedir.

Araştırmada ulaşılan sonuçlar doğrultusunda sanal market alışveriş hizmeti sunan perakende işletmelere gerek hizmet verdiği tüketici sayı ve hacmini arttırmaları, gerekse olumlu müşteri deneyimi yaratarak, işletme ve müşteri için olumlu sonuçlar yaratabilmeleri amacıyla aşağıdaki öneriler sunulabilir:

- Ülke çapında hizmet veren zincir marketlerin yanı sıra daha az şube sayısına sahip marketler de bu uygulama ile müşterilerine hizmet verebilir.
- Özellikle zincir marketler bankalarla işbirliği yaparak kredi kartına hediye puan, ekstra indirim ya da bonus puan uygulaması düzenleyerek harcama yapan müşteri sayısı, müşteri sıklığı ve alışveriş hacimlerini arttırabilir.
- Bununla birlikte sanal market alışveriş hizmeti sunan perakende işletmelerin müşterilerine sağlıklı ürünler sunmasının yanı sıra gerek saklama, gerekse müşteriye teslim sürecinde hijyen kurallarına azami özen göstermesi ve bunu da müşterileri ile şeffaf şekilde paylaşması önemlidir.
- Mağazadan teslimat seçeneği hakkında gerek yazılı gerekse görsel ve işitsel medyada daha fazla tanıtım ve reklam yapılabilir.

- Sanal market alışverişinde tutardan bağımsız faturaya yansıtılan alışveriş ücreti uygulamadan kaldırılabilir.

Kaynakça

- Acosta (2020). Acosta Analyzes Evolution of US Shopper Behavior Amid Growing Threat of COVID-19. <https://www.acosta.com/news/acosta-analyzes-evolution-of-us-shopper-behavior-amid-growing-threat-of-covid-19> Erişim Tarihi 20.11.2020
- Addis, M. & Holbrook, M.B. (2001). On the conceptual link between mass customization and experiential consumption: An explosion of subjectivity. *Journal of Consumer Behaviour*, 1(1), 50-66.
- Anderson, R.E. & Srinivasan, S.S. (2003). E-satisfaction and e-loyalty: A contingency framework. *Psychology and Marketing*, 20(2), 123-138.
- Anderson, E. W. & Sullivan, M.W. (1993). The Antecedents and Consequences of Customer Satisfaction for Firms. *Marketing Science*, 12 (Spring), 125–143,
- Arikan, E. & Telci, E. E. (2014). Marka özgünlüğü ve boyutlarının müşteri tutum ve satın alma davranışı üzerindeki etkileri. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 14, 87-106.
- Bagozzi, R.P. & Dholakia, U.M. (1996). How effortful decisions get enacted: The motivating role of decision processes, desires, and anticipated emotions. *Journal of Behavioral Decision Making*. *Journal of Behaviour Decision Making*, 16, 273–295.
- Bankalararası Kart Merkezi (2020). BKM nisan ayı verileri. https://bkm.com.tr/wp-content/uploads/2020/01/bkm_nisan_aylik_bb.pdf Erişim Tarihi 14.12.2020
- Bolton, R., Kannan, P. & Bramlett, M. (2000). Implications of loyalty program membership and service experiences for customer retention and value. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 28(1), 95-108.
- Boyer, K.K. & Hult, G.T.M. (2005). Extending the supply chain: integrating operations and marketing in the online grocery industry. *Journal of Operations Management*, 23(6), 642-661.
- Boyer, K.K., Frohlich, M. & Hult, G.T.M. (2005). Extending the Supply Chain: How Cutting-Edge Companies Bridge the Critical Last Mile into Customers' Homes. *American Management Association*, New York.
- Brakus, J.J., Schmitt, B.H. & Zarantonello, L. (2009). Brand experience: what is it? How is it measured? does it affect loyalty?. *Journal of Marketing*, 73(3), 52-68.
- BrickMeetsClick (2020). Tracking Online Grocery's Growth. <https://www.brickmeetsclick.com/tracking-online-grocery-s-growth-> Erişim Tarihi 12.12.2020
- Buttle, F. (1998). Word of mouth: understanding and managing referral marketing. *Journal of Strategic Management*, 6(3), 241-54.
- Büyüköztürk, Ş. (2005). Anket Geliştirme. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 133-148.
- File, K., Cermak, D. Prince, R. (1994). Word-of-mouth effects in professional services behaviour. *The Services Industries Journal*, 14(3), 301-14.
- Fornell, C. Larcker, D. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50.
- Fornell, C. (1992). A National Customer Satisfaction Barometer: The Swedish Experience. *Journal of Marketing*, 56 (January), 6–21.
- George, D. & Mallery, M. (2010). *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference 17.0 Update*. Boston: Pearson.

- Ha, Y. & Im, H. (2011). Role of web site design quality in satisfaction and word of mouth generation. *Journal of Service Management*, 23(1), 79-96.
- Hansen, T. (2006). Determinants of consumers' repeat online buying of groceries. *International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*, 16(1), 93-114.
- Hennig-Thurau, T., Gwinner, K.P., Walsh, G. & Gremler, D.D. (2004). Electronic word-of-mouth via consumer-opinion platforms: What motivates consumers to articulate themselves on the internet? *Journal of Interactive Marketing*, 18(1), 38-52.
- Holbrook, M.B. & Hirschman, E.C. (1982). The experiential aspects of consumption: consumer fantasies, feelings, and fun. *Journal of Consumer Research*, 9(2), 132-140.
- Hunt, H. K. (1977). "CS/D-Overview and Future Directions," in *Conceptualization and Measurement of Consumer Satisfaction and Dissatisfaction*, H. K. Hunt, ed. Cambridge, Massachusetts: Marketing Science Institute.
- Ilsever, J., Cyr, D. & Parent, M. (2007). Extending models of flow and e-loyalty. *Journal of Information Science and Technology*, 4(2), 3-22.
- Jones, M., Mothersbaugh, D.L. & Beatty, S.E.(2000). Switching Barriers and Repurchase Intentions in Services. *Journal of Retailing*, 76(2), 259–274.
- Kassim N.M. & Abdullah, N.A.(2008). Customer Loyalty in e-Commerce Settings: An Empirical Study. *Electronic Markets*, 18(3), 275-290,
- Khalifa, M. & Liu, V. (2007). Online consumer retention: Contingent effects of online shopping habit and online shopping experience. *European Journal of Information Systems*,16(6), 780–92.
- Konus, U., Verhoef, P.C. & Neslin, S.A. (2008). Multichannel shopper segments and their covariates. *Journal of Retailing*, 84(4), 398-413.
- Lovelock, C., Vandermerwe, S. & Lewis, B. (1996). *Services Marketing: A European Perspective*. NJ.: Prentice-Hall, Englewood Cliffs.
- Ling, K.C., Cahi, L.T. & Piew, T.H. (2010).The effects of shopping orientations, online trust and prior online purchase experience towards customers' online purchase intention. *International Business Research*, 3(3), 63-76.
- McLean, G. & Wilson, A. (2016). Evolving the online customer experience is there a role for online customer support?. *Computers in Human Behavior*, 60, 602-610.
- Meyer, C. & Schwager, A. (2007). Understanding customer experience. *Harvard Business Review*, 85, 116-126.
- Moynagh, M. & Worsley, R. (2002). Tomorrow's consumer – the shifting balance of power. *Journal of Consumer Behaviour*, 1, 293–301.
- Nunnally, J. C. (1978). *Psychometric Theory*. New York: McGraw-Hill
- Oliver, R.L. (1981). Measurement and evaluation of satisfaction process in retailer selling. *Journal of Retailing*, 57, 25-48.
- Oliver, R.L. (1993). A conceptual model of service quality and service satisfaction: compatible goals, different concepts. *Advances in Services Marketing and Management*, 2, 65-85.
- Parasuraman, A., Zeithaml, V.A. & Berry, L.L. (1988). SERVQUAL: A multiple-item scale for measuring consumer perceptions of service quality. *Journal of Retailing*, 64(1), 12-40.
- Pine, B.J. & Gilmore, J.H. (2013). The Experience Economy: Past, Present and Future. *Handbook on The Experience Economy*, 21-44.

- Ramus, K. & Nielsen, N.A. (2005). Online grocery retailing: What do consumers think. *Internet Research*, 15(3), 335-352.
- Ranaweera, C., McDougall, G. & Bansal, H. (2005). A model of online customer behavior during the initial transaction: Moderating effects of customer characteristics. *Marketing Theory*, 5(1), 51-74.
- Roberts, M., Xu, X.M. & Mettos, N. (2003). Internet shopping: The supermarket model and customer perceptions. *Journal of Electronic Commerce in Organizations*, 1(2), 32-43.
- Rose, S., Hair, N. & Clark, M. (2011). Online Customer Experience: A Review of the Business-to-Consumer Online Purchase Context, *International Journal of Management Reviews*, Vol. 13, 24–39.
- Rose, S., Clark, M., Samouel, P. & Hair, N. (2012), Online customer experience in e-retailing: An empirical model of antecedents and outcomes. *Journal of Retailing*, 88(2), 308–322.
- Saunders, M., Lewis, P. & Thornhill, A. (2003). *Research Methods for Business Students*. London: Financial Times Prentice-Hall.
- Schmitt, B.H., Joško Brakus, J. & Zarantonello, L. (2015). From experiential psychology to consumer experience. *Journal of Consumer Psychology*, 25(1), 166-171.
- Singh, R. & Söderlund, M. (2019). Extending the experience construct: an examination of online grocery shopping. *European Journal of Marketing*, 54(10), 2419-2446.
- Smith, D.N. & Sivakumar, K. (2004). Flow and Internet shopping behavior: A conceptual model and research propositions. *Journal of Business Research*, 57(10), 1199-1208.
- Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics*. Boston: Pearson/Allyn & Bacon.
- Verhoef, P.C. & Langerak, F. (2001). Possible determinants of consumers' adoption of electronic grocery shopping in the Netherlands. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 8(5), 275-285.
- Wolfinger, M. & Gilly, M.C. (2003). eTailQ: Dimensionalizing, measuring and predicting eTail quality. *Journal of Retailing*, 79(3), 183-198.
- Wu, W.-Y. & Chang, M.-L. (2007). The Role of Risk Attitude On Online Shopping: Experience, Customer Satisfaction, and Repurchase Intention. *Social Behavior and Personality*, 35(4), 453-468.
- Yapı Kredi Bankası (2020) https://www.yapikredi.com.tr/medium/file/yapi-kredi-alisveris-aliskanliklarindaki-degisim-verilerini-acikladi_61250/download Erişim Tarihi 10.11.2020
- Zeithaml, V.A., Berry, L.L. & Parasuraman, A. (1996). The behavioral consequences of service quality. *Journal of Marketing*, 60(2), 31-46.
- Zboja, J.J. & Voorhees, C.M. (2006). The impact of brand trust and satisfaction on retailer repurchase intentions. *Journal of Services Marketing*, 20(5), 381–390.

Disaster Logistics: Location Selection with TOPSIS Method for Potential Earthquake Scenarios

Doktorant Burcu ALATEPELİ

Çukurova Üniversitesi İİBF, İşletme Bölümü

ORCID ID: 0000-0003-3940-2085

Abstract

Disaster is a general name given to the consequences of natural events that occur largely or completely without control of people and cause massive losses of life, property and sociality. Disasters are divided, according to the pace of occurrence, into two as slow and fast developing ones, and three, according to the reason of occurrence, as natural, human-sourced, and technology-sourced. Earthquakes fall into the category of those developing fast and seemingly “natural” but also into that of “human-sourced” in that they are destructive. Disaster logistics is to ensure storing, planning and the implementation of the efficient and cost-effective flow of goods, belongings and related information from the first production point to the final consumption point in order to meet the needs of the damaged lives in the face of this destructiveness. Disaster logistics consists of three stages as pre-disaster preparedness, disaster response process and post-response logistics activities. Earthquakes lead the disasters that are to be treated by disaster logistics in the most organized way. Various literature studies were conducted in this study, and alternative locations were determined by interviewing experts in their fields. With the help of TOPSIS techniques, which is one of the multi-criteria decision making methods, areas for placing people in accordance with a possible earthquake scenario were sequenced in order of suitability

Keywords: Logistic, Disaster Logistics, Multi Criteria Decision Making Techniques, TOPSIS

Afet Lojistiği: Olası Deprem Senaryoları İçin TOPSİS Yöntemiye Yer Seçimi

Özet

Afet; büyük oranda veya tamamen insanların kontrolü dışında gerçekleşen, kitlesel can, mal ve sosyal kayıplara neden olan doğa olaylarının sunucuna verilen genel bir isimdir. Oluşma hızına göre afetler; yavaş ve hızlı gelişenler olmak üzere ikiye, oluşma sebebine göre afetler ise; doğal, beşeri (insan kaynaklı), teknoloji kaynaklı olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Depremler hızlı gelişen ve görünürde “doğal” ama yıkıcılığı bakımından “beşeri” sınıfında yer almaktadır. Afet lojistiği bu yıkıcılık karşısında zarar görmüş canların ihtiyaçlarını giderebilmek amacıyla malların, eşyaların ve ilgili bilginin ilk üretim noktasından son tüketim noktasına kadar verimli ve maliyet etkin bir şekilde akışının depolanması, planlanma ve uygulanması ile kontrol altına alınmasıdır. Afet lojistiği; afet öncesi hazırlık, afete müdahale süreci ve müdahale sonrası lojistik faaliyetler olmak üzere üç aşamadan meydana gelmektedir. Depremler; afet lojistiğinin en organize müdahale edilmesi gereken doğa olaylarının başında yer almaktadır. Çalışmada çeşitli literatür çalışmaları yapılmış, konusunda uzman kişiler ile görüşmeler yapılarak alternatif yerler belirlenmiştir. Olası bir deprem senaryosu doğrultusunda insanları yerleştirmek bakımından hangi alanların daha elverişli olduğu çok kriterli karar verme yöntemlerinden olan TOPSİS tekniklerinin yardımıyla sıralanmıştır

Anahtar Kelimeler: Lojistik, Afet lojistiği, Çok Kriterli Karar Verme Teknikleri, TOPSİS

INTRODUCTION

In recent years disaster logistic operations have drawn significant attention due to huge natural catastrophes (Sheu, 2007). Especially earthquakes cause great disasters both in Turkey and other countries in

the world. Along with growth of population density in areas sensitive to earthquakes, create a growing need for organizing logistic activities and selecting best location.(Najafi et al., 2013) For this, people and logistic materials must be evacuated within a specific system.In other words an efficient planning of logistical activities during or after the earthquake decrease the loss of human life and help people easily.

In this paper we present a multi criteria decision making (TOPSIS method) approach to location selection under several criteria which directly affected by the disasters. The identified criteria from the literature, combined with the criteria suggested by the experts, are presented in Table 1.

Table 1. Criteria's And References

Criteria	Symbols	Sources
Proximity to Victims	C1	Liu et al., 2018
Location	C2	Chandes & Paché, 2010
Proximity to Airport	C3	Zeng et al., 2020
Cooperation with Logistic Firms	C4	Khan et al., 2020
Cooperation with Government	C5	Poitras, 2002
Cooperation with University	C6	Liu et al., 2018
Labor	C7	Holguín-Veras et al., 2013
Fault Line	C8	Liu et al., 2018
Catastrophe nature	C9	Liu et al., 2018

2. LITERATUR REVIEW

In the literature several definitions for earthquakes and logistics have been mentioned. There are many perspectives that shed light on disaster logistics. Salam & Khan (2020) evaluate a case study dealing with earthquake in Haiti. This exploratory case study underline logistic systems efficiency during disaster and indicate how well the responsible institutions in managing its inbound and outbound operations. Another point of view Kovács and Tatham (2010) evaluate importance of communication between humanitarian actors and cooperations. With the same approach Dubey et al., (2019) discussed communication between aid organizations and logistics firms during the earthquake. Underlining that coordination is as important as communication, Dwivedi et al., (2018) mentioned the importance of the humanitarian supply chain. Jena & Pradhan (2020) presents a hybrid method with TOPSIS and AHP to improve the earthquake risk assessment. Also study test this method in Aceh, Indonesia region. Proposed model provides practical information on earthquake risk estimation. Erkayman et al., (2011) proposed a fuzzy TOPSIS approach to a logisticscenter location selection problem in eastern anatolia region of Turkey. The fuzzy TOPSIS method, which is used especially in uncertain situations, has been very guiding in this study. Turğüt et al., (2011) propose a disaster logistics center location selection decision support system with using another MCDM method ; fuzzy AHP. This case study may shed light on future work, especially in the field of disaster logistics management.

3. RESEARCH METHOD

TOPSIS is a multi-criteria technique, which has been widely accepted because of its sound logic, the simultaneous condition of the ideal and anti-ideal solutions and easily programmable computation procedure (Kim et al., 1997). Technique for Order Performance by similarity to Ideal solution (TOPSIS), one of the most classical methods for solving MCDM problem, was first developed by Hwang and Yoon. It is based on the principle that the chosen alternative should have the longest distance from the negative-ideal

solution i.e. the solution that maximizes the cost criteria and minimizes the benefits criteria; and the shortest distance from the positive-ideal solution i.e. the solution that maximizes the benefit criteria and minimizes the cost criteria (Ashrafzadeh et al., 2012).

The general TOPSIS process has 6 steps:

Step 1: Preparing Decision Matrix

The decision matrix column contains column criteria (n) and on the line as an alternative (m).

$$X_{ij} = \begin{bmatrix} X_{11} & X_{12} & X_{13} & \dots & X_{1n} \\ X_{21} & X_{22} & X_{23} & \dots & X_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ X_{m1} & X_{m2} & X_{m3} & \dots & X_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

Step 2: Normalized Matrix

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m x_{ij}^2}} \quad (2)$$

$i = 1, 2, \dots, m ; \quad j = 1, 2, \dots, n$

Step 3: Calculate the weighted normalized decision matrix

$$y_{ij} = w_{ij} r_{ij} \quad i = 1, 2, \dots, m \text{ and } j = 1, 2, \dots, n \quad (3)$$

Step 4: Calculate the positive and negative ideal solution

$$A^+ = (y_1^+, y_2^+, \dots, y_n^+) \dots \dots \dots \quad (4)$$

$$A^- = (y_1^-, y_2^-, \dots, y_n^-) \dots \dots \dots \quad (5)$$

$$y_j^+ \begin{cases} \max_i y_{ij} \\ \min_i y_{ij} \end{cases}$$

if j, benefit attribute

if j, cost attribute

$$y_j^- \begin{cases} \min_i y_{ij} \\ \max_i y_{ij} \end{cases}$$

Step 5: Calculating distance with ideal solution

$$D_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^n y_{ij} - y_j^+} \quad (6)$$

$i = 1, 2, \dots, m$

$$D_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n y_{ij} - y_j^-} \quad (7)$$

Step 6: Calculating the preference value

$$V_j = \frac{D_i^-}{D_i^- - D_i^+} \quad (8)$$

$i = 1, 2, \dots, m$

4. THE APPLICATION OF THE PROPOSED MODEL

Table 2. Weights for the 6 Criteria

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9
Score	7	8	8	7	8	6	8	8	7
W _j	0,104	0,119	0,119	0,104	0,119	0,090	0,119	0,119	0,104
Direction	+	-	+	+	+	+	+	+	+

After determining the criteria and weights in table 2, the decision maker determines the list of alternatives to be selected. The first step of implementing TOPSIS in decision support systems prepares the decision matrix

Table 3. Decision Matrix

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9
Location 1	0,197	0,348	0,507	0,472	0,445	0,532	0,502	0,413	0,337
Location 2	0,263	0,557	0,394	0,354	0,318	0,399	0,439	0,472	0,472
Location 3	0,395	0,488	0,338	0,413	0,508	0,466	0,502	0,354	0,405
Location 4	0,329	0,279	0,451	0,295	0,445	0,333	0,376	0,413	0,337
Location 5	0,592	0,418	0,394	0,472	0,381	0,399	0,251	0,295	0,472
Location 6	0,526	0,279	0,338	0,413	0,318	0,266	0,314	0,472	0,405

The positive and negative ideal solutions were determined by taking the maximum and minimum values for each criterion:

Table 4. The Distances of Weighted Normalized Matrix with Ideal Solution

A*	0,062	0,033	0,061	0,049	0,061	0,048	0,060	0,056	0,049
A ⁻	0,021	0,067	0,040	0,031	0,038	0,024	0,030	0,035	0,035

S* shows the distance of each alternative from positive ideal solution, S_j⁻ shows the distance of each alternative from negative ideal solution and C* shows the best location of each alternative

Table 5 : Best Location Alternatives

S_j^*	S_j	C_j	Ranking				
$S1^*$	0,456	$S1$	0,572	$C1^*$	0,556	Location 1	2
$S2^*$	0,578	$S2$	0,377	$C2^*$	0,395	Location 2	3
$S3^*$	0,422	$S3$	0,498	$C3^*$	0,542	Location 3	4
$S4^*$	0,446	$S4$	0,465	$C4^*$	0,510	Location 4	6
$S5^*$	0,466	$S5$	0,526	$C5^*$	0,530	Location 5	1
$S6^*$	0,462	$S6$	0,547	$C6^*$	0,542	Location 6	5

Based on the resulting weights of the alternatives in Table5, Location 5 was chosen as the best location warehouse followed by Location 1 and Location 2.

5. CONCLUSION

In every logistics system has to be dealt with is determining the location of logistics facilities due to their functions. Location selection becomes even more important when it comes to a major disaster such as an earthquake. In this paper TOPSIS method use for the selection of the location of a disaster logistics center to be used for quick response to the needs of disaster victims and rescue teams after a possible earthquake are proposed. The goal was to rank a limited number of centers (6 centers) among these criterias such that the parcels could be optimally allocated to them.

Further research using different methods such as, fuzzy TOPSIS,VIKOR,ELECTRE and heuristic models could be performed in order to develop the proposed location selection.

REFERENCES

- Ashrafzadeh, M., Rafiei, F., Isfahani, N., & Zare, Z. (2012). Application of fuzzy TOPSIS method for the selection of Warehouse Location: A Case Study. *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*.
- Chandes, J., & Paché, G. (2010). Investigating humanitarian logistics issues: From operations management to strategic action. *Journal of Manufacturing Technology Management*. <https://doi.org/10.1108/17410381011024313>
- Dubey, R., Altay, N., & Blome, C. (2019). Swift trust and commitment: The missing links for humanitarian supply chain coordination? *Annals of Operations Research*. <https://doi.org/10.1007/s10479-017-2676-z>
- Dwivedi, Y. K., Shareef, M. A., Mukerji, B., Rana, N. P., & Kapoor, K. K. (2018). Involvement in emergency supply chain for disaster management: A cognitive dissonance perspective. *International Journal of Production Research*. <https://doi.org/10.1080/00207543.2017.1378958>
- Erkayman, B., Gundogar, E., Akkaya, G., & Ipek, M. (2011). A Fuzzy Topsis Approach For Logistics Center Location Selection. *Journal of Business Case Studies (JBSCS)*. <https://doi.org/10.19030/jbcs.v7i3.4263>
- Holguín-Veras, J., Pérez, N., Jaller, M., Van Wassenhove, L. N., & Aros-Vera, F. (2013). On the appropriate objective function for post-disaster humanitarian logistics models. *Journal of Operations Management*. <https://doi.org/10.1016/j.jom.2013.06.002>
- Jena, R., & Pradhan, B. (2020). Integrated ANN-cross-validation and AHP-TOPSIS model to improve earthquake risk assessment. *International Journal of Disaster Risk Reduction*. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2020.101723>

- Khan, M. Y., Iqbal, T., Iqbal, T., & Shah, M. A. (2020). Probabilistic Modeling of Earthquake Interevent Times in Different Regions of Pakistan. *Pure and Applied Geophysics*. <https://doi.org/10.1007/s00024-020-02594-x>
- Kim, G., Park, C. S., & Yoon, K. P. (1997). Identifying investment opportunities for advanced manufacturing systems with comparative-integrated performance measurement. *International Journal of Production Economics*. [https://doi.org/10.1016/S0925-5273\(97\)00014-5](https://doi.org/10.1016/S0925-5273(97)00014-5)
- Kovács, G., & Tatham, P. (2010). What Is Special about a Humanitarian Logistician? A Survey of Logistic Skills and Performance. *Supply Chain Forum: An International Journal*. <https://doi.org/10.1080/16258312.2010.11517238>
- Liu, Y., Lei, H., Zhang, D., & Wu, Z. (2018). Robust optimization for relief logistics planning under uncertainties in demand and transportation time. *Applied Mathematical Modelling*. <https://doi.org/10.1016/j.apm.2017.10.041>
- Najafi, M., Eshghi, K., & Dullaert, W. (2013). A multi-objective robust optimization model for logistics planning in the earthquake response phase. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*. <https://doi.org/10.1016/j.tre.2012.09.001>
- Poitras, G. (2002). Risk-Management Concepts. In *Risk Management, Speculation, and Derivative Securities*. <https://doi.org/10.1016/b978-012558822-5.50003-6>
- Salam, M. A., & Khan, S. A. (2020). Lessons from the humanitarian disaster logistics management: A case study of the earthquake in Haiti. *Benchmarking*. <https://doi.org/10.1108/BIJ-04-2019-0165>
- Sheu, J. B. (2007). An emergency logistics distribution approach for quick response to urgent relief demand in disasters. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*. <https://doi.org/10.1016/j.tre.2006.04.004>
- Turğut, B. T., Taş, G., Herekoğlu, A., Tozan, H., & Vayvay, O. (2011). A fuzzy AHP based decision support system for disaster center location selection and a case study for İstanbul. *Disaster Prevention and Management*. <https://doi.org/10.1108/09653561111178943>
- Zeng, X., Guo, S., Deng, X., Zhou, W., & Xu, D. (2020). Livelihood risk and adaptation strategies of farmers in earthquake hazard threatened areas: Evidence from sichuan province, China. *International Journal of Disaster Risk Reduction*. <https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2020.101971>

Selection of The Third Party Logistics with The SWARA Method: An Application in The Automotive Industry

Doktorant Burcu ALATEPELİ

Çukurova Üniversitesi İİBF, İşletme Bölümü

ORCID ID: 0000-0003-3940-2085

Abstract

Nowadays, with the growing importance of supply chain and supply chain management, businesses have developed a competitive awareness that increasing business efficiency is unitary. The concept of logistics, one of the important links of the supply chain, has a strategic meaning from this point on. As a result of the diversification of logistics functions in a wide area, the management of these functions by the enterprises becomes a separate expertise problem. The concept of logistics, which includes subjects such as transportation and warehouse management, has created professional companies operating only in these areas, and businesses have turned to outsourcing in their products or services with companies that provide logistics services, which are called 3PL, within this development that exceeds their expertise. The aim of the study is to increase the efficiency within the business by ensuring that the most appropriate decision is made regarding the selection of suppliers by the automotive companies where the use of third-party logistics companies is intense, and to choose the most suitable supplier by offering the opportunity to rank among the alternatives. For this purpose, in a company that manages automotive activities in Adana, ranking was made in the selection of third party suppliers through the use of SWARA method, one of the Multi Criteria Decision Making (MCDV) methods.

Keywords: Logistic, Third Party Logistic, Multi Criteria Decision Making, Swara

Swara Yöntemi ile Üçüncü Parti Lojistik Seçimi: Otomotiv Sektöründe Bir Uygulama

Özet

Günümüzde tedarik zinciri ve tedarik zinciri yönetiminin önem kazanması ile birlikte işletmeler iş verimliliğini arttırmanın bir bütün olduğu konusunda rekabetçi bir farkındalık geliştirmişlerdir. Tedarik zincirinin önemli halkalarından biri olan lojistik kavramı bu noktadan itibaren stratejik anlam taşır. Lojistik fonksiyonlarının geniş bir alan içinde çeşitlenmesi sonucunda, işletmelerin bu fonksiyonları yönetmesi ayrı bir uzmanlık sorunu haline gelmektedir. Nakliye, depo yönetimi gibi konuları da kapsamı içine alan lojistik kavramı sadece bu alanlarda faaliyet gösteren profesyonel firmalar yaratmış işletmeler ise kendilerinin uzmanlıklarını aşan bu gelişim içinde 3PL denen, lojistik hizmet veren firmalar ile ürün veya hizmetlerinde dış kaynak (outsourcing) kullanımına yönelmişlerdir. Çalışmanın amacı, üçüncü parti lojistik firma kullanımının yoğun olduğu otomotiv firmalarının tedarikçi seçmeleri konusunda en uygun kararın verilmesini sağlayarak işletme içinde verimliliği arttırmak ve bununla birlikte alternatifler arasında sıralama imkânı sunarak en uygun tedarikçiyi seçmektir. Bu amaca yönelik Adana'da otomotiv faaliyetlerini yöneten bir işletmede Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinden SWARA metotunu kullanılarak üçüncü parti tedarikçi seçiminde sıralama yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lojistik, Üçüncü parti lojistik, Çok Kriterli Karar Verme Teknikleri, Swara

2. INTRODUCTION

Today commerce globalisation, businesses need to take advantage of any positive occasion to increase their performance. (Raut et al., 2018) With external partners provides competitive advantage to the firms collabrate powerful supply chain. (Simchi-Levi, 1998). At this point outsourcing is one of the business practices that can lead to important power and competitiveness. Outsourcing of logistics functions to 3PLs is drawing great attention and it has reduce logistic costs, improve customer service and provides competitive advantage.(Jayaram & Tan, 2010).

Generally third party logistics services (3PL) and contract logistics mean the same thing. 3PL logistic services involves logistics functions instead of traditional organizations. (Hsiao et al., 2010). In the global supply chain systems many 3PL companies provide a professional logistics service.

The 3PL selection is a multi-criteria problem which is an interesting and important subject of companies with face when trying to select a suitable and long-term company (Gürçan et al., 2016).

Most commonly used MCDM (Multi-Criteria Decision Making) tecniques for 3PL service provider selection are presented in Table 1.

Table 1: Summary of MCDM methods

Category	Methods	Subject
MCDM	AHP ANP TOPSIS VIKOR ELECTRE QFD FST DEMATEL ISM	3PL logistics

Source : (Aguzzoul, 2014)

According to Table 1, subject of “3PL logistics” widely analyzed by the MCDM techniques. Commonly Analytic Hierarchy Process (AHP), Analytic Network Process (ANP), Interpretive Structural Model (ISM), Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution (TOPSIS), Multi-criteria optimization and compromise solution (VIKOR), Decision-Making Trial and Evaluation Laboratory (DEMATEL), Elimination and Choice Expressing Reality (ELECTRE), Fuzzy Sets Theory (FST) methods are used in the case of third party logistic selection.

Table 2. Criterias and References

Criteria	Reference
Cost	Andersson & Norrman (2002), Kim et al., (2007)
Delivery	Boran et al., (2009), Kannan et al., (2009)
Tracking system	Andersson & Norrman (2002), Langley et al., (2005)
Quality	Tavana et al., (2016), Langley et al., (2005)
Lead Time	Chen (2011), Govindan, (2018)
Experience	Amin & Zhang (2012), Liu & Wang (2009)
Services	Chen (2011), Zouggari & Benyoucef (2012)
Risk	(Mitra et al., 2015), Chang et al., (2015)

3. LITERATUR REVIEW

For the literature research, “3PL selection”, “Third-Party logistics selection”, “logistics outsourcing” and other relevant descriptors were used. Several recent literature contributions have underlined the importance of third party logistic selection . Keršulienė et al., (2010) purpose of their paper is SWARA method can be applied in practical implementation like logistics selection and outsourcing. Mavi et al., (2017) studied third party reverse logistics, initially implemented fuzzy Swara method for weighing the evaluation criteria then fuzzy Moora method ranked the sustainable third-party reverse logistic providers in the plastic industry. The results of this study have various implications for industries that requires stable reverse logistics. Another point of view Prajapati et al., (2019) evaluated reverse logistics implementation barriers through a hybrid framework using Modified Step-Wise Weight Assessment Ratio Analysis (SWARA) and Weighted Aggregated Sum Product Assessment (WASPAS). They developed a systematic and structured framework using Modified SWARA and WASPAS which prioritize solutions to mitigate the barriers of reverse logistics implementation. Stanujkic et al., (2015) used Swara method for solving logistic problems. Perçin, (2009) proposed fuzzy SWARA method approach to the field of outsourcing decisions. Study evaluates criterias to solve the outsourcing provider selection problem. Zorbakhshnia et al., (2018) propose a multiple attribute decision making (MADM) model to rank and select 3PRLPs, using fuzzy step-wise weight assessment ratio analysis (SWARA) to weight the evaluation criteria. According to their analysis study shows that environmental and social drivers are increasingly becoming dominant when selecting 3PRLPs. On the other hand Ulutaş et al., (2020) study logistic center selection using fuzzy SWARA and CoCoSo methods. Study presents two contributions to the literature; one of them CoCoSo method is very rare in the literature, another is a new integrated GIS-based MCDM model use for selection a logistic center. Wen et al., (2019) evaluate a case study using integrated MCDM model based on the selection of drug cold chain logistics suppliers.

4. RESEARCH METHOD

Step 1: The determination of the criteria simply sorted in descending order according to their importance by the experts.

Step 2: The relative importance of each criterion is determined. For the observed criterion j , relative importance is determined with respect to the previous criterion ($j-1$). If the respondent gives greater

significance to the observed criterion than the previous one, the given value is higher than 1, whereas in the opposite case, it is lower than 1. (Popovic et al., 2019)

Step 3: The coefficient k_j is determined as follows.

$$k_j = \begin{cases} 1 & j = 1 \\ s_j + 1 & j > 1 \end{cases}$$

Step 4: Determine the recalculated weighting factors q_j (Stanujkic et al., 2017)

$$q_j = \begin{cases} 1 & j = 1 \\ q_j - 1 / k_j & j > 1 \end{cases}$$

Step 5: The relative weights of the evaluation criteria are determined as follows. Here, w_j , j . specifies the relative weight of the criterion.

$$w_j = \frac{q_j}{\sum_{k=1}^n q_k}$$

5. THE APPLICATION OF THE PROPOSED MODEL

A total of 8 criteria were considered; cost (c1), delivery (c2), tracking system (c3), quality (c4), lead time (c5), experience (c6), services (c7), risk (c8).

First, the criteria were listed in order of importance by 3 different expert groups. Then the decision makers compared the criteria according to this newly formed general ranking (Table 3).

Table 3. Relative weight of the main criteria obtained from three expert groups.

	Decider1	Decider 2	Decider 3	Geometric Mean	Priority
C1	8	9	7	7,96	2
C2	7	8	8	7,65	3
C3	10	9	11	9,97	1
C4	8	5	4	5,43	7
C5	7	6	9	7,23	5
C6	5	7	4	5,19	8
C7	9	4	5	5,65	6
C8	7	7	8	7,32	4

Comparison of criteria according to decision makers, calculation of parameters and priority vectors are given in Tables 4, 5, and 6.

Table 4. Calculation of Parameters (Decider1)

Criteria	Importance	s_j	k_j	q_j	w_j
Tracking System (C3)	1		1	1	0,21
Cost (C1)	2	0,05	1,05	0,95	0,20
Delivery (C2)	3	0,1	1,1	0,87	0,18
Risk (C8)	4	0,1	1,1	0,79	0,16
Lead Time (C5)	5	1,15	2,15	0,37	0,08
Services (C7)	6	0,15	1,15	0,32	0,07
Quality (C4)	7	0,15	1,15	0,28	0,06
Experience (C6)	8	0,05	1,05	0,26	0,05

Table 5. Calculation of Parameters (Decider 2)

Criteria	Importance	s_j	k_j	q_j	w_j
Tracking System (C3)	1	1		1	0,22
Cost (C1)	2	0,1	1,1	0,91	0,20
Delivery (C2)	3	0,15	1,15	0,79	0,18
Risk (C8)	4	0,2	1,2	0,66	0,15
Lead Time (C5)	5	1	2	0,33	0,07
Services (C7)	6	0,15	1,15	0,29	0,06
Quality (C4)	7	0,1	1,1	0,26	0,06
Experience (C6)	8	0,05	1,05	0,25	0,06

Table 6. Calculation of Parameters (Decider 3)

Criteria	Importance	s_j	k_j	q_j	w_j
Tracking System (C3)	1		1	1	0,19
Cost (C1)	2	0,1	1,1	0,91	0,18
Delivery (C2)	3	0,2	1,2	0,76	0,15
Risk (C8)	4	0,1	1,1	0,69	0,13
Lead Time (C5)	5	0,3	1,3	0,53	0,10
Services (C7)	6	0,1	1,1	0,48	0,09
Quality (C4)	7	0,15	1,15	0,42	0,08
Experience (C6)	8	0,05	1,05	0,40	0,08

Table 7. Total Relative Significance

Criteria	Arithmetic Mean	Geometric Mean
Tracking System (C3)	0,21	0,21
Cost (C1)	0,19	0,19
Delivery (C2)	0,17	0,17
Risk (C8)	0,15	0,15
Lead Time (C5)	0,08	0,08
Services (C7)	0,07	0,07
Quality (C4)	0,07	0,06
Experience (C6)	0,06	0,06

In line with the opinions of the decision makers, the priority order for the selection of the 3rd party logistics company was as follows.

C3>C1>C2>C8>C5>C7>C4>C6

6. CONCLUSION

SWARA technique made it progressively deliberate and supportive for the companies to choose third party logistic firm. Organizing the outsource processes made it increasingly consistent and helpful for the managers. As we can see from table 7, tracking system is the first criteria when choosing third party logistic firm. Because the importance of tracking is considered quite high for companies in terms of customer service and essential for customer satisfaction efficiently. Cost is an another important criteria in choosing logistic company especially considering today's economic situation. Delivery is the third most important criteria that company's should take into consideration. Quality and experience are in the last place in the ranking when compared to other criterias.

This study can be extended to other industries. It can also be extended to automotive industries of other geographies as well with a similar set of variable.

REFERENCES

- Aguezzoul, A. (2014). Third-party logistics selection problem: A literature review on criteria and methods. In *Omega (United Kingdom)*. <https://doi.org/10.1016/j.omega.2014.05.009>
- Amin, S. H., & Zhang, G. (2012). An integrated model for closed-loop supply chain configuration and supplier selection: Multi-objective approach. *Expert Systems with Applications*. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2011.12.056>
- Andersson, D., & Norrman, A. (2002). Procurement of logistics services a minutes work or a multi-year project? *European Journal of Purchasing and Supply Management*. [https://doi.org/10.1016/S0969-7012\(01\)00018-1](https://doi.org/10.1016/S0969-7012(01)00018-1)
- Boran, F. E., Genç, S., Kurt, M., & Akay, D. (2009). A multi-criteria intuitionistic fuzzy group decision making for supplier selection with TOPSIS method. *Expert Systems with Applications*. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2009.03.039>
- Chang, C. L., Jiménez-Martín, J. Á., Maasoumi, E., & Pérez-Amaral, T. (2015). A stochastic dominance approach to financial risk management strategies. *Journal of Econometrics*.

- <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2015.02.032>
- Chen, Y. J. (2011). Structured methodology for supplier selection and evaluation in a supply chain. *Information Sciences*. <https://doi.org/10.1016/j.ins.2010.07.026>
- Govindan, K. (2018). Sustainable consumption and production in the food supply chain: A conceptual framework. *International Journal of Production Economics*. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2017.03.003>
- Gürçan, Ö. F., Yazıcı, İ., Beyca, Ö. F., Arslan, Ç. Y., & Eldemir, F. (2016). Third Party Logistics (3PL) Provider Selection with AHP Application. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.11.018>
- Hsiao, H. I., Kemp, R. G. M., van der Vorst, J. G. A. J., & (Onno) Omta, S. W. F. (2010). A classification of logistic outsourcing levels and their impact on service performance: Evidence from the food processing industry. *International Journal of Production Economics*. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2009.09.010>
- Jayaram, J., & Tan, K. C. (2010). Supply chain integration with third-party logistics providers. *International Journal of Production Economics*. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2010.02.014>
- Kannan, G., Pokharel, S., & Kumar, P. S. (2009). A hybrid approach using ISM and fuzzy TOPSIS for the selection of reverse logistics provider. *Resources, Conservation and Recycling*. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2009.06.004>
- Keršulienė, V., Turskis, Z., & Zavadskas, E. K. (2010). *Selection of rational method for customer-contractor dispute resolution with application of game theory*. <https://doi.org/10.3846/bm.2010.136>
- Kim, K. J., Jeong, I. J., Park, J. C., Park, Y. J., Kim, C. G., & Kim, T. H. (2007). The impact of network service performance on customer satisfaction and loyalty: High-speed internet service case in Korea. *Expert Systems with Applications*. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2006.01.022>
- Langley, C. J. J., von Dort, E., Ang, A., & Sykes, S. R. (2005). 2005 Third Party Logistics. *Results and Findings of the 10th Annual Study*.
- Liu, H. T., & Wang, W. K. (2009). An integrated fuzzy approach for provider evaluation and selection in third-party logistics. *Expert Systems with Applications*. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2008.05.030>
- Mavi, R. K., Goh, M., & Zarbakhshnia, N. (2017). Sustainable third-party reverse logistic provider selection with fuzzy SWARA and fuzzy MOORA in plastic industry. *International Journal of Advanced Manufacturing Technology*. <https://doi.org/10.1007/s00170-016-9880-x>
- Mitra, S., Karathanasopoulos, A., Sermpinis, G., Dunis, C., & Hood, J. (2015). Operational risk: Emerging markets, sectors and measurement. *European Journal of Operational Research*. <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2014.08.021>
- Perçin, S. (2009). Evaluation of third-party logistics (3PL) providers by using a two-phase AHP and TOPSIS methodology. *Benchmarking*. <https://doi.org/10.1108/14635770910987823>
- Popovic, G., Stanujkic, D., Brzakovic, M., & Karabasevic, D. (2019). A multiple-criteria decision-making model for the selection of a hotel location. *Land Use Policy*, 84(March), 49–58. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2019.03.001>
- Prajapati, H., Kant, R., & Shankar, R. (2019). Prioritizing the solutions of reverse logistics implementation to mitigate its barriers: A hybrid modified SWARA and WASPAS approach. *Journal of Cleaner Production*. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.118219>
- Raut, R., Kharat, M., Kamble, S., & Kumar, C. S. (2018). Sustainable evaluation and selection of potential third-party logistics (3PL) providers: An integrated MCDM approach. *Benchmarking*. <https://doi.org/10.1108/BIJ-05-2016-0065>

- Simchi-Levi, D. (1998). *Competing Through Supply Chain Management: Creating Market-Winning Strategic Through Supply Chain Partnerships* (Book). *IIE Transactions*.
- Stanujkic, D., Karabasevic, D., & Zavadskas, E. K. (2015). A framework for the selection of a packaging design based on the SWARA method. *Engineering Economics*. <https://doi.org/10.5755/j01.ee.26.2.8820>
- Stanujkic, D., Zavadskas, E. K., Karabasevic, D., Turskis, Z., & Keršulienė, V. (2017). New group decision-making ARCAS approach based on the integration of the SWARA and the ARAS methods adapted for negotiations. *Journal of Business Economics and Management*, 18(4), 599–618. <https://doi.org/10.3846/16111699.2017.1327455>
- Tavana, M., Zareinejad, M., Santos-Arteaga, F. J., & Kaviani, M. A. (2016). A conceptual analytic network model for evaluating and selecting third-party reverse logistics providers. *International Journal of Advanced Manufacturing Technology*. <https://doi.org/10.1007/s00170-015-8208-6>
- Ulutaş, A., Karakuş, C. B., & Topal, A. (2020). Location selection for logistics center with fuzzy SWARA and CoCoSo methods. *Journal of Intelligent & Fuzzy Systems*. <https://doi.org/10.3233/jifs-191400>
- Wen, Z., Liao, H., Ren, R., Bai, C., Zavadskas, E. K., Antucheviciene, J., & Al-Barakati, A. (2019). Cold chain logistics management of medicine with an integrated multi-criteria decision-making method. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. <https://doi.org/10.3390/ijerph16234843>
- Zarbakhshnia, N., Soleimani, H., & Ghaderi, H. (2018). Sustainable third-party reverse logistics provider evaluation and selection using fuzzy SWARA and developed fuzzy COPRAS in the presence of risk criteria. *Applied Soft Computing*. <https://doi.org/10.1016/j.asoc.2018.01.023>
- Zouggari, A., & Benyoucef, L. (2012). Simulation based fuzzy TOPSIS approach for group multi-criteria supplier selection problem. *Engineering Applications of Artificial Intelligence*. <https://doi.org/10.1016/j.engappai.2011.10.012>

İstanbul İklim Değişikliği Eylem Planında Kültür ve Turizm Sektörünün Değerlendirilmesi¹

Burçin ÖZKAN*

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Turizm İşletmeciliği Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi

ORCID ID: 0000-0002-1371-2512

Doç. Dr. Nalan IŞIK

Gaziantep Üniversitesi, Turizm Fakültesi

ORCID ID: 0000-0002-3072-649X

Özet

Birçok ülke ve şehir küresel iklim değişikliğinin risklerine karşı kendini daha dirençli hale getirebilmek için iklim değişikliğine yönelik çeşitli eylem planları hazırlamaktadır. Bu çalışmada *Türkiye'nin Turizm Başkenti* kabul edilen aynı zamanda *Avrupa Kültür Başkenti* ünvanına da sahip olan ve yoğun nüfusundan, kentleşme oranından, ekosistem baskısından ve kıyı şehri olmasından dolayı iklim değişikliğinin etkilerine karşı oldukça kırılgan bir şehir olan İstanbul'un iklim değişikliği eylem planında "kültür ve turizm sektörü" gözden geçirilmiştir. Bu amaç doğrultusunda İstanbul İklim Değişikliği Eylem Planı (İİDEP) kapsamında yayınlanmış 6 rapora (Sera Gazı Envanter Raporu, İklim Senaryoları Raporu, İklim Değişikliği Risk, Fırsat ve Kırılganlıklar Analiz Raporu, Final Raporu, Özet Rapor Türkçe, Özet Rapor İngilizce) ulaşılmış olup bu raporların kültür ve turizm sektörüne ayrılan kısımları incelemeye tabi tutulmuştur. Nitel araştırma yöntemlerinden olan doküman inceleme yöntemiyle hazırlanmış olan bu çalışmanın sonucu; İİDEP'te kültür ve turizm sektörüne oldukça yer verildiğine, kültür ve turizm sektörünün iklim değişikliğine karşı kırılgan sektörlerden biri olduğuna ve bu kırılganlığın sektör için orta düzeyde risk teşkil ettiğine işaret etmiştir.

Anahtar kelimeler: Turizm, İklim Değişikliği, İİDEP, İstanbul

Assessment of Culture and Tourism Sector in Istanbul Climate Change Action Plan

Abstract

Many countries and cities are preparing various action plans for climate change in order to make themselves more resistant to the risks of global climate change. In this research accepted *Turkey's Tourism Capital*, which also have the *European Capital of Culture* title and the dense population, the rate of urbanization, ecosystem stress due to the city from the coast is a fragile city against the effects of climate change in the climate change action plan of Istanbul "culture and tourism sector" has been reviewed. In line with this purpose, 6 reports (Greenhouse Gas Inventory Report, Climate Scenarios Report, Climate Change Risk, Opportunity and

¹ Bu çalışma Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalında Doç. Dr. Nalan IŞIK tarafından yönetilen "Turizm ve İklim Değişikliği: İstanbul Örneği" adlı Burçin Özkan'ın Yüksek Lisans Tez çalışmasından yararlanılarak hazırlanmıştır.

Vulnerabilities Analysis Report, Final Report, Summary Report in Turkish, Summary Report in English) published within the scope of the Istanbul Climate Change Action Plan (İİDEP) have been reached, and the parts of these reports reserved for the culture and tourism sector are subject to examination. was kept. The result of this research, which is prepared with the document analysis method, which is one of the qualitative research methods; He pointed out that the culture and tourism sector is highly involved in İİDEP, that the culture and tourism sector is one of the sectors that are vulnerable to climate change and that this fragility poses a medium level risk for the sector.

Keywords: Tourism, Climate Change, İİDEP, İstanbul

1. GİRİŞ

İstanbul; turizm, sanayi ve ticaret şehri olarak, yoğun nüfusu, ekosistemin kırılgan ve baskı altındaki yapısı ve kıyı şehri olması göz önüne alındığında, özellikle hızlı kentleşme sonucunda oluşan altyapısal riskler açısından iklim değişikliğinin muhtemel etkilerine karşı açık ve kırılgan bir şehirdir (<https://www.iklim.istanbul/>).

İstanbul, coğrafi konumu ve tarihi birikimi ile hiç kuşkusuz dünyanın en önemli kentlerinden biridir. Türkiye nüfusunun %19'una ev sahipliği yapan İstanbul, iklim değişikliğinin yoğun olarak hissedildiği riskli bir bölgede yer almaktadır. Kentsel ısı adası etkisine bağlı olarak artan sıcaklıklar, şiddetli yağış ve sel olayları ile su arzındaki kısıtlar kentin kronik iklim değişikliği sorunları haline gelmiştir (Kaya, 2018: 234). Aynı zamanda İstanbul sahip olduğu kıyıları, ormanları, tarihi dokusu ve kültürel miras kaynakları sayesinde turizm için oldukça elverişli bir şehirdir. İstanbul kültür turizmi açısından oldukça güçlü bir kent olup dünya kentleri arasında çok önemli bir yeri vardır (İİDEP, Risk, Fırsat ve Kırılganlık Analiz Raporu: 67) ve en çok ziyaret edilen Avrupa kentleri arasında üçüncü sırada yer almaktadır. Avrupa'da Londra ve Paris'ten sonra en fazla turist çeken kent İstanbul'dur (İİDEP, Final Raporu: 90). Ancak turizm sektöründe uzun vadeli bir sürdürülebilir kalkınma için iklim değişikliğine uyum sağlanması gerekmektedir (Dereli vd., 2019: 1232).

Akdeniz Havzası, iklim değişikliğinden olumsuz bir şekilde etkilenecek olan destinasyonlar arasında yer almaktadır. Türkiye de iklim değişikliğinin etkilerine karşı hassas bir bölge olan Akdeniz Havzasında bulunmaktadır. Ülkemizin ekonomisi önemli bir ölçüde turizme dayanmaktadır. Fakat Türkiye'de iklim değişikliğinin turizm endüstrisi üzerindeki olumsuz etkileri yeterince algılanmamakta (Sevim ve Zeydan, 2007: 9) ve Türk turizm literatüründe iklim değişikliği konusu yeterince ilgi görememektedir. Konu özelinde yapılan araştırmalar da sınırlı sayıdadır. Bu nedenle iklim değişikliği ve turizm ilişkisi hakkında daha çok çalışma yapılması oldukça önemlidir. Bu noktadan hareketle, bu araştırmada oldukça cazip bir şehir ve kültür turizmi destinasyonu olan İstanbul'un, iklim değişikliği eylem planında "kültür ve turizm sektörü"nü'nün yeri hakkında bir değerlendirme yapmak ve konuya dikkat çekmek amaçlanmıştır.

Bu araştırmada İstanbul'un iklim değişikliği eylem planında turizm sektörüne ne kadar yer verildiği, iklim değişikliğinin İstanbul turizmini nasıl ve ne düzeyde etkileyeceği, turizme yönelik kırılganlıkların, risklerin ve fırsatların neler olduğu, uyum ve azaltım stratejisi olarak neler önerildiği araştırılmıştır. Bu araştırma nitel araştırma yöntemlerinden olan doküman inceleme yöntemiyle hazırlanmıştır. Bu amaçla İİDEP'te kültür ve turizm sektörünün yerini araştırabilmek için İİDEP raporlarının kültür ve turizm sektörüne ayrılan kısımları incelemeye tabi tutulmuştur. İnceleme aşamasında, turizm ile ilgili sağlıklı verilere ulaşabilmek amacıyla öncelikle raporların içindekiler kısmından turizmi ilgilendiren kısımlar tespit edilmiştir. Ayrıca bununla da sınırlı kalmayarak, bu raporlar içinde "turizm", "kültür", "kültürel miras", "turist", "otel", "rekreasyon", "turizm işletme", "turistik işletme" anahtar kelimeleri kullanılarak tarama da yapılmıştır. Bu işlemler sonucunda ulaşılan tüm kısımlar incelemeye tabi tutulmuştur.

Araştırma kapsamında giriş bölümünün ardından İstanbul'da turizme değinilmiştir. Ardından İstanbul'da iklim değişikliği sorunu belirtilerek devamında İİDEP tanımlanmış ve İİDEP'te kültür ve turizm sektörünün durumu incelenmiştir. Son olarak sonuç bölümünde ise elde edilen bulgular değerlendirilerek birtakım öneriler sunulmuştur.

2. İSTANBUL ve TURİZM

Türkiye'nin en önemli turizm destinasyonları arasında yer alan ve öneminin ilerleyen yıllarda daha da artacağı öngörülen İstanbul, sahip olduğu özgün, kültürel ve tarihi çekicilikleri, büyüleyici manzarası, alışveriş olanakları ve sakinlerinin misafirperverliği ile çok cazip bir turizm destinasyonudur (Boz, 2010: 59).

Yenikapı'da yapılan arkeolojik kazılarda ortaya çıkan bulgular, İstanbul'un tarihinin 8 bin 500 yıl öncesine dayandığı ortaya konulmuştur. Kuruluşundan itibaren İstanbul, tarihte birçok devletin egemenliği altında gelişmiştir bu sayede kültür merkezi olmuştur. Üç büyük imparatorluğa başkentlik yapan İstanbul; 1453 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından fethinden itibaren 1923 yılına kadar 470 yıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'na başkent olmuştur. Osmanlı döneminde İstanbul bilim, kültür ve sanatın merkezi haline gelmiş, camilerin, sinagogların ve kiliselerin bir arada bulunduğu bir kültür şehri olmuştur. Bu özelliğini günümüzde de sürdüren İstanbul, her yıl milyonlarca turisti misafir etmektedir. İstanbul'u ziyaret eden yabancı turist sayısı, 2017 yılında toplam 10 milyon 840 bin 595 iken bu sayı %24 artarak 2018 yılında 13 milyon 433 bin 101'e ulaşmıştır. İstanbul'un coğrafi konumu, kıyıları, ormanları, tarihi dokusu ve kültürü turizm alternatifleri oluşturulmasında etkin rol oynamaktadır. Bu nedenle İstanbul'da çok farklı turizm çeşidi bir arada görülmektedir. Bunlar arasında kültür turizmi, şehir turizmi, kongre turizmi, kruvaziyer ve yat turizmi, gastronomi turizmi, inaç turizmi, sağlık turizmi, etkinlik turizmi, festival turizmi, alışveriş turizmi, eğitim turizmi ve doğa turizmi bulunmaktadır (<http://www.istanbul.gov.tr/>; <https://www.istka.org.tr/>).

Kültür, İstanbul turizminin en önemli unsurlarından biridir. İstanbul, 8 bin 500 yıllık tarihi ve kültürü ile her dönem dikkatleri üzerine çekmeyi başarmış ve milyonlarca ziyaretçiyi ağırlamıştır. 8500 yıllık tarihi ve imparatorluklara başkentlik yapmış olmanın ardında bıraktığı kültürel mirası müzeler, saraylar, kazı alanları ve gündelik yaşamın devam ettiği sokaklarda kendini göstermektedir. Bunların yanı sıra çağın kültürel dinamizmini kentliyle buluşturan modern sanat müze ve galerileri, sokak sanatçıları, konser mekânları ve film den dansa çeşitli festivalleriyle İstanbul, ziyaretçilerine kültürün canlı bir şekilde öne çıktığı bir şehir turizmi imkânı sunmaktadır. İstanbul'da kültür, sanatsal üretimin yanında İstanbul halkının çağlar boyunca sürdürdüğü gündelik yaşantısının nadide mekânları olan kiliselerden camilere ibadet merkezlerini de içermektedir. Tarih boyunca kozmopolit bir kent olmuş İstanbul'da yaşamış milletlerin mutfaklarını yansıtırken bir yandan çağdaş deneyimlerin örneklerini sunan restoranlarıyla İstanbul'da gastronomi turizmi de kültür turizminin önemli bir parçasıdır (<http://www.istanbul.gov.tr/>; <https://istanbul.ktb.gov.tr/>).

İstanbul'da gezilmesi görülmesi tavsiye edilen, kültürel faaliyetlerin düzenlendiği öncelikli bölgeler sırasıyla Tarihi Yarımada ve Boğaz bölgesi, ardından Beyoğlu Şişhane, Galata bölgesi ve son yıllarda cazibe merkezi haline gelen Karaköy, Beşiktaş ve Kadıköy'dür (İİDEP, İklim Değişikliği Risk, Fırsat ve Kırılganlıklar Analiz Raporu: 61-62; İİDEP, Final Raporu: 90).

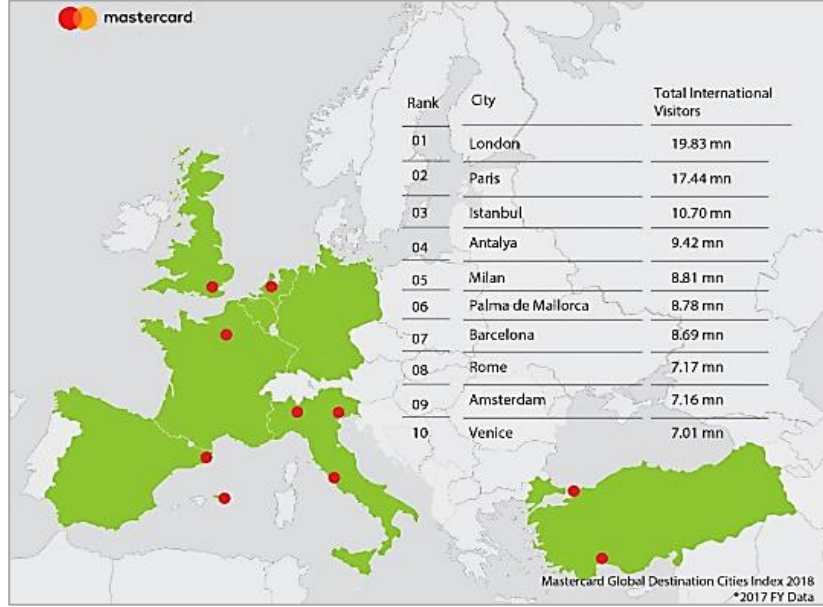
İstanbul'un iç ve dış turizm açısından sahip olduğu değerleri, doğal, tarihsel ve arkeolojik, kültürel ve ekonomik olmak üzere dört gruba ayrılabilir (İİDEP, İklim Değişikliği Risk, Fırsat ve Kırılganlıklar Analiz Raporu: 62; İİDEP, Final Raporu: 90):

- **Doğal Değerler:** İstanbul Boğazı, Haliç, Adalar, kıyıları, kumsallar, göller, Belgrad Ormanı, Tuzla İçmeleri, Çamlıca Tepesi, Aydos Dağı vb.
  - **Tarihsel ve Arkeolojik Değerler:** Kaleler, kuleler, surlar, saraylar, kasırlar, dini yapılar, anıtlar, han ve hamamlar, çarşılar, eski kent dokuları vb.
  - **Kültürel Değerler:** Müzeler, yerel festivaller, uluslararası festivaller vb.
  - **Ekonomik Değerler:** Fuarlar, spor alanları, eğlence merkezleri, alışveriş merkezleri, kongre merkezleri vb.
- İstanbul, 2010 yılında "Avrupa Kültür Başkenti" seçilmiştir ve o yıl İstanbul'u 7 milyon turist ziyaret etmiştir. İstanbul 2010 yılında 7 milyon turist varışı sonucunda dünyanın en çok ziyaret edilen ilk 10 şehirden biri olmuştur (İİDEP, Sera Gazı Envanter Raporu: 3).

Daha yakın geçmişte ise İstanbul'a olan turizm talebi daha da artmıştır. Mastercard tarafından 10 yıldır hazırlanan ve yayımlanan, tüm dünyanın en çok seyahat edilen 162 şehrini kapsayan, "Hedef Şehirler

Endeksi” raporunun 2018 yılı sonuçlarına göre İstanbul, ülkemizde birinci, Avrupa’da üçüncü, dünyada dokuzuncu en çok turist alan şehir konumundadır (bkz. Şekil 1) (<https://newsroom.mastercard.com/>).

Şekil 1. Hedef Şehirler Endeksi Raporu 2018 Yılı Sonuçları, En Çok Ziyaret Edilen Avrupa Şehirleri (<https://newsroom.mastercard.com/>)

3. İSTANBUL ve İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ

İstanbul bir mega kent olarak, iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine karşı savunmasız olan kentlerin başında gelmektedir. 2018 yılı İstanbul’un son 47 yılda karşı karşıya kaldığı en sıcak yıl olarak ölçülmüştür. Ayrıca, iklim değişikliği kaynaklı afetler de İstanbul kenti için tehdit oluşturmaktadır. İklim değişikliği sıcak hava dalgaları, orman yangınları, kuraklık, sel, fırtına, dolu gibi olumsuz hava olayları ile İstanbul kentini olumsuz bir şekilde etkilemeye başlamıştır. 2018 yılının Temmuz ayında kentte görülen seller bu tehdidi gözler önüne sererken, kent iklim değişikliği yüzünden güçlü fırtınalar ve hortumlar ile tanışmaya başlamıştır. Bir kıyı kenti olan İstanbul, iklim değişikliğinin deniz seviyesinde yaratacağı değişiklikler yüzünden de önemli riskler ile karşı karşıyadır. Kentin düşük rakımlı bölgeleri özellikle önemli tehdit altındadır. İstanbul gibi kentlerin ciddi riskler ile karşı karşıya olduğunu, kentlerin kültürel mirasının deniz seviyesinde yükselme ile kaybedilme riski olduğunu ortaya koyan çalışmalar her geçen gün artmaktadır. Yine yükselen deniz seviyelerinin kentin altyapı ve kanalizasyon hatlarında ciddi sorunlara yol açması beklenmektedir (İstanbul Çevre Durum Raporu, 2019: 27-28).

İklim değişikliği ile tropikal hastalıklarda meydana gelebilecek artış düşünüldükçe Sağlık Bakanlığı tarafından İstanbul ili dahil olmak üzere, 11 ilin devlet hastanelerinde tropikal hastalıklar için klinikler açılmıştır. WMO ile Climate Central tarafından yapılan interaktif çevrimiçi yayın olan “İklim Değişikliği Dünyanın Şehirlerini Nasıl Değiştirecek?” adlı çalışmada İstanbul’un 2100 yılında yaz sıcaklık ortalamasınının 27.4 dereceden 33.7 dereceye çıkacağı öngörülmektedir (İstanbul Çevre Durum Raporu, 2017: 84-85). [Nature Climate Change](#) tarafından yapılan bir çalışmada aralarında İstanbul’un da bulunduğu [20 kıyı metropolünün](#) gelecekte meydana gelecek sellerden zarar göreceği ortaya konulmuştur (<https://grist.org/>). “İstanbul, iklim değişikliği açısından Avrupa’daki en yüksek riske sahip liman kentidir” (İstanbul Kentsel Analiz Raporu, 2020: 23). [Abadie vd. \(2016: 1-12\)](#), tarafından yapılan bir çalışma; gelecek yıllarda deniz seviyesindeki yükselme ve iklim değişikliği kaynaklı afetler (kasırgalar, fırtınalar, seller vb.) nedeniyle İstanbul’un ciddi ekonomik risk ile karşı karşıya olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırmaya göre İstanbul, 2030 yılında, yıllık ortalama 201 milyon dolar hasar ile yüz yüze kalacakken, fosil yakıtlardan vazgeçilmez ve dolayısıyla iklim değişikliği önlenemez ise

bu rakam **2100 yılında yıllık 10 milyar dolara yükselmektedir** (Abadie vd., 2016: 1-12). Reimann vd. (2018: 1-9)'nin Akdeniz'deki kıyı destinasyonlarında yer alan antik şehirler üzerine yaptıkları bir araştırmada ise; iklim değişikliği tehdidi altında olan 49 şehirden birinin de İstanbul olduğu belirtilmektedir. Araştırmaya göre 37 Akdeniz şehrinin deniz seviyesinin yükselmesi sonucunda sular altında kalabileceği, 42 Akdeniz şehrinin ise kıyılarda meydana gelebilecek erozyon tehdidiyle karşı karşıya olduğunu ortaya koymaktadır. Bu araştırmanın sonucu; İstanbul'un 2100 yılında, hem deniz seviyesinin yükselmesi durumunda hem de erozyon tehlikesinde "orta derecede risk" taşıdığını göstermektedir (Reimann vd., 2018: 1-9).

Türkiye'nin en önemli kültür destinasyonlarından İstanbul, iklim değişikliği tehdidi altındadır. Özellikle son yıllarda etkisi gittikçe artan küresel ısınma sonucunda İstanbul'un sular altında kalabileceği öngörülmektedir. Atmosfere karbondioksit ve ısıyı tutan diğer gazların salınımıyla dünya son yüzyılda yarım dereceden fazla ısınmış ve bu deniz yüzeyinin ise 20 cm kadar yükselmesine sebep olmuştur. İklim değişikliği sonucunda buzulların erimesiyle deniz seviyesinde meydana gelecek yükselme, İstanbul'da, Tarihi Yarımada'nın kıyılarını etkileyecektir. Önümüzdeki 100 yıl içinde deniz yüzeyinin 2.6 metre yükselmesi halinde, su altında kalma riski olan alanların Yenikapı sahillerinden girecek tuzlu suyun neredeyse Aksaray'a kadar ulaşabileceği tahmin edilmektedir (Akça, 2017: 579-589).

İklim değişikliğinin, İstanbul'un kentleşme dinamikleriyle etkileşerek kentteki sosyo-ekonomik sistemlerde kırılmalara neden olacağı öngörülmektedir. İklim değişikliği, kamusal altyapı ve sosyal hizmetleri fiziksel olarak etkilemenin yanı sıra bu etkilerin sıkışmasıyla söz konusu sosyal sistemlerin taşıma kapasitelerini de zorlayacak, şehrin sosyal koruma sistemlerini zayıflatacaktır. İstanbul'un hızlı büyüme ve kentleşme dinamikleri nedeniyle şehirde risk altında olan nüfusun oranı sürekli olarak artmaktadır. Öngörülen sosyo-ekonomik etkiler aşağıda özetlenmektedir (İİDEP, Final Raporu: 13-14; İİDEP, Özet Rapor Türkçe: 9-10; İİDEP, Özet Rapor İngilizce: 9-10):

- **Sağlık:** Aşırı hava olayları nedeniyle oluşacak en kritik risk, can kaybıdır. Bunu, eksik altyapı, plansız yapılaşma ve düşük inşaat kalitesi tetiklerken sosyal destek ağlarına bağımlı veya hareketi kısıtlı gruplar (örn. yaşlılar, çocuklar ve engelliler) için risk daha yüksek olacaktır. 28 Temmuz 2017'deki dolu olayında gözlemlendiği gibi aşırı hava olayları yaralanmalara da yol açabilmektedir. Sıcak hava dalgalarının daha şiddetli yaşanması ve yaz soğutma ihtiyacının artması da risk altındaki gruplar için sağlık sorunlarını tetikleyecektir. Sel ve taşkın gibi olaylar gıda ve su yoluyla, sıcaklıkların artması ise vektör yoluyla bulaşan hastalıkların yayılmasını kolaylaştıracaktır. Tropik iklimlere has yeni bulaşıcı hastalıklar görülebilecektir. Ayrıca, sera gazı salımlarının bertaraf edilememesi, hava kirliliğinin etkisini güçlendirerek solunum sistemi rahatsızlıklarına yol açmakta ve mevcut problemleri şiddetlendirebilmektedir. Artan sağlık risklerinin yol açtığı erken ölümlerin ve işgücü kayıplarının, aynı zamanda önemli ekonomik sonuçlara yol açması muhtemeldir.
- **Gıda Güvenliği:** İstanbul, artan nüfusunun gıda ihtiyacını karşılamak için tedarik zincirleriyle tüm Türkiye'ye bağlıdır. Bu nedenle, tarım üretimini düşüren kuraklık, dolu, vb. afetler İstanbul'u doğrudan etkilemektedir. Gıda üretimi dahil olmak üzere tedarik zincirinde oluşabilecek kopukluklar tüketici fiyatlarına yansıdığı için özellikle düşük gelirli nüfusun gıdaya erişimini, yeterli ve sağlıklı beslenmesini tehlikeye atmaktadır. Gıda tedarikinde yaşanabilecek geniş çaplı geçici duraksamalar ve ani aşırı fiyat artışları işgücü performansını, toplum güvenliğini ve özellikle çocukların sağlığı ve gelişimlerini olumsuz yönde etkileyebilecektir.
- **Su Güvenliği:** İstanbul yüzeysel su kaynakları ile beslenmektedir. Yağışlı mevsimlerde gelen sular baraj ve regülatörlerde toplanarak gerekli arıtma işlemlerinden sonra şehre verilmektedir. İklim değişikliği kaynaklı sıcaklık ve yağış rejimindeki değişimler şehrin nüfusla birlikte artan su ihtiyacının karşılanmasında zorluklar doğuracaktır. Su kaynakları üzerinde oluşan baskı; azalan yağışlar, yükselen sıcaklıklarla artış gösteren buharlaşma, yüzey sularında meydana gelen düşüş, uzayan kurak dönem sebebiyle artan baraj kapasitesi ihtiyacı, şehir nüfusunun ve özellikle yaz aylarında kişi başı su tüketiminin artması gibi sebeplere bağlı olarak su güvenliğini tehdit edebilir.

- **Enerji Güvenliği:** İklim değişikliği, İstanbul'da kış ısıtma ihtiyacını azaltırken yaz soğutma ihtiyacını artıracaktır. Dolayısıyla, toplam enerji talebinin artması beklenmektedir. Elektrik iletim ve dağıtım şebekesi, özellikle yazın pik saatlerde soğutma ihtiyacı sebebiyle aşırı talebe maruz kalabilecektir.
- **Fiziksel Hasar:** Yağışların şiddetlenmesi kent içinde konutlar, işyerleri ve araçlara hasar veren sel ve taşkınları artıracaktır. Yağmur drenaj şebekesinin yağışlarda beklenen bu değişimlere uygun şekilde güçlendirilmesi fiziksel hasarı azaltacaktır. Oluşacak hasarların çoğunlukla bireyler, kurumlar ve sigorta şirketleri tarafından karşılanması gerekecektir. Bu yükler, paydaşların finansal dirençlerinin azalmasına neden olacaktır.
- **Gelir Düzeyi:** Plansız kentleşmenin sonucu olarak, sel gibi olaylardan etkilenebilecek yerlerde ikamet eden düşük gelirli haneler, iklim değişikliğinin şiddetini arttırdığı bu olaylara daha sık maruz kalacaktır. Tekrarlayan dış etmenlerin zararını karşılamak, bu hanelerin ekonomik uyum kapasitelerini düşürecek ve zaten kısıtlı olan gelirlerini gıda, sağlık ve eğitim gibi diğer temel ihtiyaçlarına harcayabilmelerine engel teşkil edecektir.
- **Yaşam Tarzı:** Aşırı hava olayları kamu hizmetlerine erişilebilirliği (okul, hastane, ana ulaşım hatları vb.) aksatabileceği için sosyal hayatın daha kesintili ve öngörülemez yönde evrilebileceği varsayılmaktadır. Yaz aylarında öğle sıcağı sebebiyle çalışma saatleri daha erken ve daha geç saatlere kayabilecektir, belediye hizmetlerine talep bu değişime paralel şekilde değişecektir.

Şekil 2. İstanbul İklim Senaryoları (<https://www.tarimorman.gov.tr/>)

İklim değişikliği İstanbul'da; küresel ısınma kaynaklı sıcaklık artışına (yıllık en fazla 4.5°C), kentleşme kaynaklı sıcaklık artışına (yıllık 1-2°C), yaz sıcaklık artışının daha fazla olmasına (yaz artışı≈1.5 x kış artışı), sıcak tarafta ekstrem olayların (sıcak hava dalgası gibi) artmasına, sıcaklıkların 0°C'nin altına neredeyse hiç düşmemesine, yaz yağışlarının azalmasına (en fazla %30), buharlaşma-terlemenin artmasına (en fazla %11), kurak dönemin uzamasına (en fazla 23 gün), aşırı yağışlı günlerde meydana gelen yağışların artmasına (en fazla %59) sebep olması beklenmektedir. Ayrıca İstanbul ikliminin tipik Akdeniz iklimine dönüşeceği öngörülmektedir (bkz. Şekil 2). Akdeniz ikliminin özelliklerinin artması turizm hareketlerini olumlu etkileyebilecektir. Sıcaklıklar artacağı için kış mevsiminde kar ile mücadele azalacaktır. Buzlu ve donlu günlerin azalacağı için tuzlama faaliyetleri ve kent içi ulaşımında yaşanan problemler azalacaktır. Sıcaklık artacağı için hem kar ve sis olayları azalacak hem de kara, deniz ve hava ulaşımındaki aksamalar azalacaktır. Kış aylarında ısınma ihtiyacı azalacaktır. Yaz yağışları azalacağı ve buharlaşma-terleme artacağı için su kaynaklarında azalmaya neden olacaktır. Su kaynaklarındaki azalma kuraklık gibi ekstrem olaylara kırılganlığı artıracaktır. Ekstrem sıcaklık artışı yaşlılar, çocuklar ve kalp-damar hastalığı olan insanlar için tehdit oluşturacaktır. Yaz aylarında soğutma ihtiyacı artacak, yıllık bazda toplam enerji talebi artacaktır. Sıcaklık artışı yangın riskini artıracak, ekosistem sıcaklık artışından olumsuz etkilenecektir. Sıcaklık artışı ve kurak dönemin uzaması park, bahçe ve yeşil alanların bakım maliyetini artıracaktır. İklim değişikliğinden en çok plansız kentleşmenin olduğu yerlerde

ikamet edenler ile ekonomik olarak en alt sınıfta yer alan insanların etkileneceği öngörülmektedir (<https://www.iklim.istanbul/>).

4. İİDEP

İstanbul; ekonomi, kültür, sanayi, ticaret, potansiyel işgücü yönünden güçlü bir şehirdir. Tarihsel dokusunu ve karakterini günümüze kadar sürdüren İstanbul, sürekli gelişen, yenilenen ve değişen koşullara adapte olabilen küresel metropol şehirlerden biridir. İBB, İstanbul'un sürdürülebilir bir şehir olmasını hedeflemektedir. Bu sebeple İstanbul'u iklim değişikliğine karşı dirençli hale getirebilmek için, İBB ve İSTAÇ tarafından İstanbul İklim Değişikliği Eylem Planı (İİDEP) hazırlanmıştır (bkz. Şekil 3) (<https://www.iklim.istanbul/>). İstanbul'un iklim değişikliği eylem planında "Hedef, iklim değişikliğine dirençli bir İstanbul", "Biz değişelim iklim değişmesin", "İklimi değil kendini değiştiren şehir", "İklim dostu bir kent için çalışıyoruz", "İstanbul iklim değişikliğine hazır" şeklindeki sloganlar yer almaktadır.

Şekil 3. İİDEP Afis ve Sloganları (<https://www.iklim.istanbul/>)

İstanbul İklim Değişikliği Eylem Planı (İİDEP) kapsamında 6 adet rapor yayınlanmıştır. Bu raporlar şunlardır (<https://www.iklim.istanbul/>):

- İstanbul İklim Değişikliği Eylem Planı: Sera Gazı Envanter Raporu
- İstanbul İklim Değişikliği Eylem Planı: İklim Senaryoları Raporu
- İstanbul İklim Değişikliği Eylem Planı: İklim Değişikliği Risk, Fırsat ve Kırılganlıklar Analiz Raporu
- İstanbul İklim Değişikliği Eylem Planı: Final Raporu
- İstanbul İklim Değişikliği Eylem Planı: Özet Rapor Türkçe
- İstanbul İklim Değişikliği Eylem Planı: Özet Rapor İngilizce

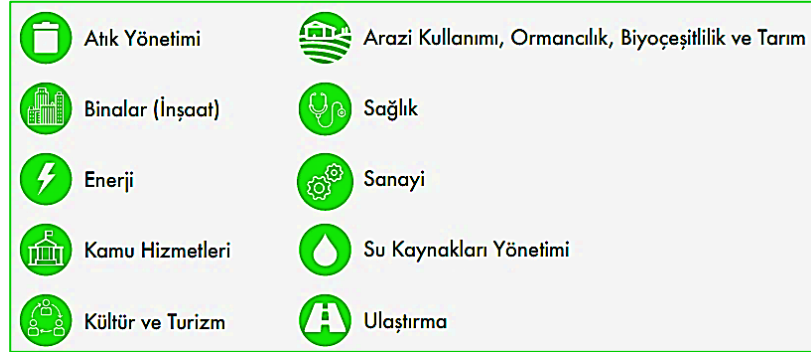
İİDEP'in hazırlık çalışmalarının ulusal ve yerel stratejilerdeki sektörel kırılmaya paralel bir şekilde 10 farklı sektör üzerinden yürütüldüğü görülmektedir (bkz. Şekil 4). Uluslararası kentsel strateji ve eylem planları ile ulusal stratejilerdeki eylemler, sektörler göre gruplandırıldığı için İİDEP de böyle bir yol izlemiştir. Bu bağlamda İİDEP'te yer alacak eylemleri hazırlamak ve kategorize etmek amacıyla iklim değişikliği ve ilgili ulusal strateji ve eylem planlarındaki, başta 2015-2019 Stratejik Planı olmak üzere İBB stratejik belgelerindeki, İBB birimleri ve iştiraklerinin faaliyet ve sorumluluk alanlarındaki sektörel dağılımlar göz önüne alınarak hazırlık çalışmaları 10 farklı sektör üzerinden yapılmış (bkz. Şekil 4) (İİDEP, Final Raporu: 31) ve iklim

değişikliğinin İstanbul'a etkileri yine 10 farklı sektöre göre ayrılarak değerlendirilmiştir (bkz. Şekil 5) (İİDEP, İklim Değişikliği Risk, Fırsat ve Kırılganlıklar Analiz Raporu: 28).

Şekil 4'te ve Şekil 5'de görülebileceği gibi İİDEP'te kültür ve turizm sektörü de yer almaktadır.

Şekil 4. İstanbul İklim Değişikliği Eylem Planında Belirlenen Öncelikli Altyapılar
(İİDEP, Final Raporu: 31)

Şekil 5. İstanbul'da İklim Değişikliğinin Etkilerine Yönelik Sektörel Değerlendirmeler (İİDEP, İklim Değişikliği Risk, Fırsat ve Kırılganlıklar Analiz Raporu: 28)

İİDEP'te kültür ve turizm sektörünün öncelikli kritik altyapılarının; *Açkhava ve Kültürel Etkinlikler ile Tarihi Miras Öğeleri* olduğu görülmektedir (bkz. Tablo 1).

Tablo 1. İstanbul İklim Değişikliği Eylem Planında Belirlenen Öncelikli Kritik Altyapılar (İİDEP, Final Raporu: xiii; İİDEP, Özet Rapor Türkçe: 34; İİDEP, Özet Rapor İngilizce: 34)

Sektör	Kritik Altyapılar
Halk Sağlığı	Çocuk, hasta, gebe ve yaşlı gruplar
Arazi Kullanımı, Ormanlık Biyçeşitlilik ve Tarım	Ormanlar Flora (Terkos-Kasatura kıyıları, Sahilköy-Şile kıyıları, Kilyos-Ağaçlı-Şile kumulları, Ömerli Havzası, Kuzey Boğaziçi ve Alibeyköy Meraları) Fauna (Terkos, Büyükçekmece ve Küçükçekmece gölleri, Ömerli Barajı ve Havzaları, Belgrad, Beykoz ve Şile Ormanları, Alibeyköy ve Ömerli Havzasındaki meralar, Çilingöz-Şile arası Karadeniz Kıyıları)
Enerji Üretimi ve Dağıtım	Ambarlı doğalgaz kombine çevrim santrali Elektrik iletim ve dağıtım şebekesi Odayeri ve Kömürcüoda çöpgazı tesisleri
Ulaştırma ve Lojistik	Yol, köprü ve tüneller Raylı sistem Liman yapıları
Su Kaynakları Yönetimi	Ömerli, Darlık, Terkos, Alibeyköy, Büyükçekmece, Sazlıdere, Pabuçdere, Kazandere, Elmalı barajları, Yeşilçay regülatörü ve Büyük Melen Regülatörü
Kamu Altyapısı	Kanalizasyon şebekesi Yağmur suyu drenaj sistemi
Binalar	Sahil şeridindeki yapılar
Turizm, Ticaret ve Sosyo-Kültürel Yapı	Açık hava ve kültürel etkinlikler Tarihi miras öğeleri

5. İİDEP ve TURİZM

İklim değişikliğinin İstanbul'daki çeşitli etkileri sektörlere göre farklı düzeylerde risk oluşturacaktır (bkz. Tablo 2). Tablo 2'de görülebileceği gibi turizm sektöründe görülen risklerin yarısı yüksek düzeyde iken yarısı ise orta düzeydedir.

Tablo 2. İstanbul İçin Dikkate Alınması Gereken Doğal Kaynakların, Altyapı ve Sektörlerin İklim Parametrelerine Olan Duyarlılığı (İİDEP, İklim Senaryoları Raporu: 117)

	Sıcaklık artışı	Yaz sıcaklık artışı	Sıcak hava dalgası	Büyüme dönemi	Nem	Yağış değişimi	Şiddetli yağışlar	Sel ve taşkın	Su mevcudiyeti	Fırtınalar	Deniz seviyesi değişimi	Kıyı erozyonu	Yangın	Hava kalitesi	Kent ısı adası	Kuraklık
İnsan ve sağlık	Orange	Orange	Orange	Green	Orange	Green	Orange	Orange	Orange	Orange	Orange	Green	Orange	Orange	Orange	Orange
Su kaynakları	Orange	Orange	Orange	Green	Orange	Green	Orange	Orange	Orange	Orange	Orange	Green	Orange	Orange	Orange	Orange
Kentleşme	Orange	Orange	Orange	Green	Orange	Green	Orange	Orange	Orange	Orange	Orange	Green	Orange	Orange	Orange	Orange
Orman ve tarım	Orange	Orange	Orange	Green	Orange	Green	Orange	Orange	Orange	Orange	Orange	Green	Orange	Orange	Orange	Orange
Ekosistem servisleri	Orange	Orange	Orange	Green	Orange	Green	Orange	Orange	Orange	Orange	Orange	Green	Orange	Orange	Orange	Orange
Turizm	Orange	Orange	Orange	Green	Orange	Green	Orange	Orange	Orange	Orange	Orange	Green	Orange	Orange	Orange	Orange
Enerji	Orange	Orange	Orange	Green	Orange	Green	Orange	Orange	Orange	Orange	Orange	Green	Orange	Orange	Orange	Orange
Ulaşım	Green	Orange	Orange	Green	Orange	Green	Orange	Orange	Orange	Orange	Orange	Green	Orange	Orange	Orange	Orange
Altyapı ve belediye hizmetleri	Green	Orange	Orange	Green	Orange	Green	Orange	Orange	Orange	Orange	Orange	Green	Orange	Orange	Orange	Orange
Sanayi	Green	Orange	Orange	Green	Orange	Green	Orange	Orange	Orange	Orange	Orange	Green	Orange	Orange	Orange	Orange

*yüksek risk kırmızı; orta risk turuncu; düşük risk yeşil renkle gösterilmiştir.

İstanbul'un mevcut turizm faaliyetleri kültür, eğlence, etkinlik, alışveriş ve gezi ağırlıklı olduğu için iklim ile doğrudan bağlantılı olmaktadır (İİDEP, Final Raporu: 90). Bundan dolayı turizm sektörünün iklim değişikliğinin getirdiği birtakım olumsuz durumlarla karşı karşıya kalacağı öngörülmektedir. Turizm sektörünün temel kaynağı iklimdir ve turizm destinasyonları iklim ile doğrudan bağlantılıdır; su temini ve kalitesi, ısıtma-soğutma maliyetleri, sulama ihtiyacı turizm faaliyetlerini doğrudan etkilemektedir. Öte yandan iklim koşulları bir turizm etkinliğine katılımı sağlayabilir veya engelleyebilir. İklim koşulları yapılan aktivitenin kalitesini doğrudan etkilediği için, turistlerin memnuniyetinin önemli bir kısmının hava şartlarına bağlı olduğunu söylemek mümkündür. Yani iklimsel konfor bu tür etkinliklerde çok önemlidir. İklim değişikliğinin, turistlerin seyahat davranışlarını değiştirebilecek türde; aşırı sıcaklar, şiddetli hava olayları, fırtına ve tayfunlar, sel felaketleri gibi birtakım sonuçları olmaktadır. Bu sonuçlar açık hava etkinliklerini doğrudan etkileyebilecek olumsuz çevresel koşullar yaratmaktadır. Ayrıca iklim değişikliğinin aşırı sıcaklar ve su teminindeki yetersizlikten kaynaklanabilecek bulaşıcı hastalıklar, stres, kötü hava kalitesi gibi dolaylı sonuçları da bulunmaktadır (İİDEP, İklim Değişikliği Risk, Fırsat ve Kırılabilirlikler Analiz Raporu: 62).

İklim değişikliğinin turistik tesisleri de doğrudan etkileme potansiyeli vardır. İstanbul'da turizm sektörü için öngörülen zararlar şunlardır (İİDEP, İklim Değişikliği Risk, Fırsat ve Kırılabilirlikler Analiz Raporu: 63):

- Hava sıcaklığının artması ile mevsimselliğin değişmesi ve soğutma maliyetlerinin artması,
- Deniz seviyesinin yükselmesi halinde kıyı erozyonunu oluşması, sahil alanlarının deniz suyunun altında kalması ve sahil alanlarının korunmasına ilişkin maliyetlerin artması,
- Yağışların azalması ve buharlaşmanın artmasıyla, su kaynaklarının azalması,
- Su kıtlığından dolayı su kaynaklarının rekabet unsurlarından biri haline gelmesi, orman yangınlarının artması ve çölleşme riski,
- Fırtına ve sellerin sayısının ve yoğunluğunun artması ile turizm tesislerinde risklerin artması, sigorta maliyetlerinin artması, afetler sebebiyle işin durmasıyla yaşanan mali kayıp,
- Aşırı yağışlar ve sellerin tarihi, mimari ve kültürel yapılara hasar vermesi ve turizm altyapısında zarara neden olması.

İstanbul'un gelecekteki olası iklim değişikliği senaryoları incelendiğinde iklim değişikliği projeksiyonlarına göre serin günlerin oranının küresel ısınma ile beraber gittikçe azalacağı; yüzyılın ortası ve sonu için projeksiyonlarda sıcak günler oranındaki artışın devam edeceği; İstanbul için yüzyılın sonunda 0°C'nin altına düşen sıcaklıkların olmayacağı; kentleşmeden dolayı bazı yerleşim alanlarındaki sıcaklık artışının mevcut

durumdaki 1,2°C'nin, 2030'larda 1,5°C'yi, 2050'lerde ise 1,7°C'yi aşacağı hesaplanmaktadır. Yıllık ortalama sıcaklıkların 1-4,5°C arasında artacağı, sıcak günlerin artacağı, sıcaklığı 30°C'nin üzerine çıkan gecelerin sayısının artacağı, öngörülmektedir (İİDEP, İklim Değişikliği Risk, Fırsat ve Kırılganlıklar Analiz Raporu: 64). Bu öngörülerden yola çıkılarak, İstanbul'da beklenen iklim değişikliğinin turizm ve ticaret sektörü kritik altyapılar üzerindeki etkileri şunlardır (İİDEP, İklim Değişikliği Risk, Fırsat ve Kırılganlıklar Analiz Raporu: 64-66):

- **Ticari Hizmetler/Alışveriş Merkezleri ve Caddeleri, Çarşılar, Perakende ve Toptancılar:** Sel ve taşkın alanlarında yer alan ticaret ve hizmet alanları (Dolapdere, Cendere Vadisi, Basın-Ekspres hattı vb.) can ve mal kaybı riskinin yanında, kent ticaret hayatının da ekonomik açıdan olumsuz etkilenmesi riski ile karşı karşıyadır. Ayrıca, riskin artmasına paralel sigorta maliyetlerindeki artış ve işin durmasıyla yaşanan mali kayıplar da diğer risk unsurları olarak sayılabilir. Kentsel ısı adası oluşumu ve aşırı sıcaklardan etkilenebilecek cadde üstü ticaret alanlarında (Kadıköy-Bostancı hattı, İstiklal Caddesi, Nuruosmaniye Caddesi vb.) kentli ve ziyaretçiler açısından sağlık tehdidi, alerji, yaşam konforunun olumsuz etkilenmesinin yanında, iklim konforu sağlanabilmesi için soğutma maliyetlerinin artması riski ile karşı karşıyadır. Sahilde su yükselmesinden etkilenebilecek kıyı ticaret alanlarında (Boğaz ve Haliç hattındaki restoranlar, eğlence ve alışveriş mekânları) sahil alanlarının kaybolması ve sahil alanlarının korunması için maliyetlerin artması, ilave risk unsurlarıdır. Sıcaklıkların yükselmesi ile mevsimselliğin değişmesi sonucunda kapalı alışveriş mekânlarının soğutma maliyetlerinin artması muhtemeldir. Fırtına, yangın ve sellerin sıklığının ve yoğunluğunun artması sonucunda sigorta maliyetlerindeki artıştan ve işin durmasıyla yaşanan mali kayıplardan ticaret ve hizmet tesislerinin etkilenmesi beklenmektedir.
- **Turizm Hizmetleri/Turizm Operatörleri/İşletmeleri:** Sel ve taşkın alanlarında yer alan turistik fonksiyonlar (Ayamama Deresi taşkın alanında yer alan konaklama tesisleri), can ve mal kaybı riskinin yanında, kent turizminin ekonomik açıdan olumsuz etkilenmesi riski ile karşı karşıyadır. Ayrıca, riskin artmasına paralel sigorta maliyetlerindeki artış ve işin durmasıyla yaşanan mali kayıplar da diğer risk unsurları olarak sayılabilir. Kentsel ısı adası oluşumu ve aşırı sıcaklardan etkilenebilecek konaklama bölgelerinde (Tarihi Yarımada, Pera, Kadıköy, Ataşehir) kentli ve ziyaretçiler açısından sağlık tehdidi, alerji, yaşam konforunun olumsuz etkilenmesinin yanında, iklim konforu sağlanabilmesi için soğutma maliyetlerinin artması riski ile karşı karşıyadır. Sahilde su yükselmesinden etkilenebilecek turistik fonksiyonlar (Boğaz hattındaki konaklama tesisleri), sahil alanlarının kaybolması ve sahil alanlarının korunması için maliyetlerin artması gibi ilave risklerle karşı karşıya kalacaktır. Fırtına, yangın ve sellerin sıklığının ve yoğunluğunun artması sonucunda sigorta maliyetlerindeki artış ve işin durmasıyla yaşanan mali kayıplar turistik tesisler/ işletmeler için ek risk unsurlarıdır. Sıcaklıkların yükselmesi ile mevsimselliğin değişmesi sonucunda soğutma maliyetlerinin artması, turistik tesisler için bir diğer ekonomik risk kaynağı olacaktır. Sık hava değişimleri nedeniyle turistik organizasyonlarda ve planlanan etkinliklerde yaşanması muhtemel rezervasyon iptalleri ve/veya düşük katılım riskinden etkilenecek olan turizm operatörleri/işletmeleri için bir diğer risk unsurudur.
- **Kültürel Etkinlikler/Tiyatrolar, Sinemalar, Müzeler, Galeriler, Kültür Merkezleri:** Sel ve taşkın alanlarında yer alan müzeler ve arşivler (Kâğıthane'de yer alan Osmanlı Arşivi), can ve mal kaybı riskinin yanında, tarihi ve kültürel değerlerin kaybolması riski taşımaktadır. Sahilde su yükselmesinden etkilenebilecek müzeler ve arşivler (Boğaz ve Haliç kıyısında yer alan müzeler), tarihi ve kültürel değerlerin kaybolması ve bu alanlarının korunması için maliyetlerin artması riskleriyle karşı karşıya kalacaktır. Sıcaklıkların yükselmesi ile mevsimselliğin değişmesi sonucunda bu tür tesislerde soğutma maliyetlerinin artması beklenmektedir.
- **Açık Hava Etkinlikleri/Festival Alanları, Meydanlar, Parklar ve Rekreasyon Alanları:** Sel ve taşkın alanlarında yer alan düzenlemeler (Zeytinburnu dere yataklarında yer alan toplanma alanları), can ve mal kaybı riskinin yanında, açık alanların kaybolması riski taşımaktadır. Sahilde su yükselmesinden etkilenebilecek alanlar (Yenikapı miting alanı, Marmara ve Haliç'deki dolgu alanları), sahil alanlarının kaybolması ve sahil alanlarının korunması için maliyetlerin artması riski taşımaktadır. Fırtına, aşırı yağışlar, aşırı sıcaklar ve ani hava değişimleri nedeniyle turistik organizasyonlarda ve planlanan etkinliklerde yaşanması muhtemel rezervasyon iptalleri ve/veya düşük katılım riski bulunmaktadır.

- **Tarihi ve Kültürel Miras Öğeleri/Eski Eserler-Anıtsal ve Sivil Mimarlık Örnekleri:** Sel ve taşkın alanlarında yer alan anıtsal ve sivil mimarlık öğeleri (İhlamur Kasrı), can ve mal kaybı riskinin yanında, tarihi ve kültürel değerlerin kaybolması riski taşımaktadır. Sahilde su yükselmesinden etkilenebilecek anıtsal ve sivil mimarlık öğeleri (Boğaz kıyısında yer alan saraylar, yalılar, kasırlar), tarihi ve kültürel değerlerin kaybolması, düşük kot alanlarının sular altında kalması ve bu yapıların korunması için maliyetlerin artması risklerini barındırmaktadır. Fırtına, yoğun yağış ve yangınlardan zarar görme ihtimali olan anıtsal ve sivil mimarlık öğelerinin yoğunlaştığı alanlarda (Tarihi Yarımada'da dünya miras alanları, Beyoğlu bölgesi, Eyüp merkezi, Üsküdar) ilave bakım, onarım ve koruma tedbirlerinden kaynaklı maliyet artışları söz konusu olacaktır. Sıcaklık değişimi nedeniyle cephelerde bozulma, ıslak ve dondurulmuş tuğla, taş ve seramiklerin içindeki hasar, kültürel miras materyalleri içindeki gözenekli yapı, nem oranındaki değişim gibi sebeplerden dolayı ilave bakım, onarım ve koruma tedbirleri gerekmektedir.

Tablo 3. Turizm, Ticaret ve Sosyo-Kültürel Yapı Kritik Altyapılarının İklimsel Kırılabilirlikleri (İİDEP, Final Raporu: 90).

Turizm, Ticaret ve Sosyo-Kültürel Yapı için belirlenen Kritik Altyapılar:	Sıcaklık		Yağış		Kuraklık	Deniz Seviyesi	Kent Isı Adası (Mevsimsel)	Hava Kalitesi (Aşırı)
	Mevsimsel	Aşırı	Mevsimsel	Aşırı				
Ticari Hizmetler / Alışveriş Merkezleri ve caddeleri, Çarşılar, Perakende ve Toptancılar)	Yeşil	Kırmızı	Turuncu	Kırmızı	Turuncu	Yeşil	Yeşil	Yeşil
Turizm Hizmetleri / Turizm Operatörleri-İşletmeleri	Yeşil	Yeşil	Turuncu	Kırmızı	Yeşil	Yeşil	Yeşil	Yeşil
Tarihi ve Kültürel Miras Öğeleri / Eski Eserler-Anıtsal ve Sivil Mimarlık Örnekleri	Yeşil	Kırmızı	Turuncu	Kırmızı	Yeşil	Yeşil	Yeşil	Yeşil
Kültürel Etkinlikler / Tiyatrolar, Sinemalar, Müzeler, Galeriler, Kültür Merkezleri	Yeşil	Yeşil	Yeşil	Kırmızı	Yeşil	Kırmızı	Yeşil	Yeşil
Açık Hava Etkinlikleri / Festival Alanları, Meydanlar, Parklar ve Rekreasyon Alanları	Yeşil	Kırmızı	Turuncu	Kırmızı	Yeşil	Yeşil	Yeşil	Yeşil

*yüksek risk kırmızı; orta risk turuncu; düşük risk yeşil renkle gösterilmiştir.

İİDEP'te kültür-turizm-ticaret sektörüne yönelik, olası iklim değişikliği etkileri ve bu etkilerin düzeylerini ortaya koymak için detaylı bir kırılabilirlik analizi yapıldığı görülmektedir. Bu analize göre kültür ve turizm sektörü için yüksek düzeyde olan iklim değişikliği risklerinin; aşırı sıcaklar, aşırı yağışlar ve deniz seviyesi değişimi olduğu göze çarpmaktadır (bkz. Tablo 3). Ayrıca açık hava etkinliklerinin, kapalı alanlarda gerçekleşen etkinliklere kıyasla iklim değişikliğinden daha fazla etkileneceği ve daha kırılabilir olacağı belirtilmektedir. İklim değişikliğinin öngörülen etkileri kritik altyapı bazında değerlendirilerek, bu risklerin düzeyleri detaylı kırılabilirlik tablosunda (bkz. Tablo 4) sunulmaktadır (İİDEP, İklim Değişikliği Risk, Fırsat ve Kırılabilirlikler Analiz Raporu: 66; İİDEP, Final Raporu: 90). Tablo 4'e göre iklim değişikliği turizm, ticaret ve sosyo-kültürel yapı için genel olarak orta düzeyde risk oluşturmaktadır. Ayrıca sıcak hava dalgasının, şiddetli yağışların, sel ve taşkınların, fırtınaların ve deniz seviyesi yükselmesinin turizm, ticaret ve sosyo-kültürel yapıya yüksek düzeyde risk teşkil ettiği görülmektedir (bkz. Tablo 4).

Tablo 4. Kültür ve Turizm Sektörü Detaylı Kırılganlık Analizi (İİDEP, İklim Değişikliği Risk, Fırsat ve Kırılganlıklar Analiz Raporu: 67)

	Toplam Risk	Ortalama Sıcaklık Artışı	Yaz Sıcaklık Artışı	Sıcak Hava Dalgası	Büyüme Dönemi	Nem	Yağış Değişimi	Şiddetli Yağışlar	Sel ve Taşkın	Su Mevcudiyeti	Fırtınalar	Deniz Seviyesi Değişimi	Kıyı Erozyonu	Yangın	Hava Kalitesi	Kent Isı Adası	Kuraklık
 Turizm, Ticaret ve Sosyo-Kültürel Yapı Orta derece risk																	
Ticari Hizmetler / Alışveriş Merkezleri ve caddeleri, Çarşılar, Perakende ve Toptancılar																	
Turizm Hizmetleri / Turizm Operatörleri-İşletmeleri																	
Tarihi ve Kültürel Miras Ögeleri / Eski Eserler-Anıtsal ve Sivil Mimarlık Örnekleri																	
Kültürel Etkinlikler / Tiyatrolar, Sinemalar, Müzeler, Galeriler, Kültür Merkezleri																	
Açık Hava Etkinlikleri / Festival Alanları, Meydanlar, Parklar ve Rekreasyon Alanları																	

*yüksek risk kırmızı; orta risk turuncu; düşük risk yeşil renkle gösterilmiştir.

İklim değişikliğinin etkileri, İstanbul'un kültür-turizm-ticaret sektörüne ciddi hasarlara yol açacaktır. Bunlardan ilki; doğal, tarihi ve kültürel değerlerin yok olması/zarar görmesidir. İkincisi; kültür, ticaret ve turizm açısından önemli olan tesislerin zarar görmesi nedeniyle ekonomik kayıplar yaşanmasıdır. Üçüncüsü ise riskler nedeniyle maliyetlerin artmasıdır (İİDEP, İklim Değişikliği Risk, Fırsat ve Kırılganlıklar Analiz Raporu: 66). Bu üç temel etki şu şekilde açıklanabilir (İİDEP, İklim Değişikliği Risk, Fırsat ve Kırılganlıklar Analiz Raporu: 69; İİDEP, Final Raporu: 91):

- **Doğal, tarihi ve kültürel değerlerin yok olması/zarar görmesi:** İklim değişikliğinin aşırı yağış, fırtına, sel, erozyon ve deniz seviyesi yükselmesi gibi sonuçlarından ötürü doğal, tarihi ve kültürel miras öğelerinin zarar görmesi ve yok olması tehlikeleridir.
- **Ekonomik kayıplar:** İklim değişikliği afetleri (şiddetli yağış, sel, fırtına, hortum vb.) sonucunda fiziksel hasarlar meydana gelebilecek ve dolayısıyla; yaşanan değer kaybı, peyzaj ve tasarım alanlarının bozulması, sahil alanlarının zarar görmesi, arazi değer kaybı, tesisler geçici veya kalıcı olarak kullanılamayacağı için işin durması ve bundan doğan ekonomik kayıplar, olası rezervasyon iptalleri veya ertelemeleri ile yaz mevsimi başta olmak üzere turist sayısının düşmesi gibi olumsuzluklardır.
- **Riskler nedeniyle artan maliyetler:** İklimsel konforun sağlanmasına yönelik artan soğutma maliyetleri, sağlık üzerindeki tehditlerin ortadan kaldırılmasına yönelik sağlık harcamaları, artan risk nedeniyle oluşan sigorta maliyetleri, koruma, bakım ve onarım maliyetleridir.

İstanbul'a hâkim olan turizm etkinlikleri ve buna bağlı ticaret ve hizmet faaliyetleri genellikle kültür, eğlence, alışveriş ve gezi ağırlıklı olmakta ve doğa turizmi ikinci planda kalmaktadır. İstanbul'da doğa turizminin arka planda kalmasına rağmen yine de İstanbul turizmi iklim ile doğrudan ilişkili haldedir. Çünkü iklim değişikliği yalnızca doğa temelli turizm türleri için risk oluşturmakla kalmayıp şehir hayatını da olumsuz yönde etkilemektedir. Bundan dolayı iklim değişikliğinin şehir turizmine de yansımaları söz konusudur. İstanbul'daki mevcut turizm etkinliklerinin büyük bir kısmı ise şehir turizminin içerisinde yer almaktadır. Söz konusu şehir turizmi faaliyetleri sıklıkla açık havada gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle şehir turizmi faaliyetlerinde, iklim koşulları yapılan ilgili etkinliğin kalitesini doğrudan etkileyebilecektir. Dolayısıyla turistlerin memnuniyetlerinin, önemli bir kısmının hava şartlarına bağlı olduğu tahmin edilmektedir. Nitekim İİDEP'te de açık hava etkinliklerinin, kapalı alanda yapılan etkinliklerden daha kırılgan olacağı belirtilmektedir.

İklim değişikliğinin İstanbul turizmi üzerindeki en bariz etkileri hava sıcaklığının artması ve ekstrem hava olaylarıdır. İstanbul'un iklimi, sıcaklıkların artması ve sıcak ve kurak dönemlerin genişlemesi ile tipik Akdeniz iklimine doğru evrilmektedir. Bu da İstanbul'a yapılan turizm hareketlerini pozitif yönde etkileyecektir. Fakat bu turist sayısındaki artış su kaynakları üzerinde fazladan baskıya sebep olacağından su stresi yaşanacaktır. Öte yandan ekstrem hava olayları (sıcak hava dalgaları, fırtına, şiddetli yağış, sel ve taşkın gibi) ise turizm sektörünü günümüzde doğrudan ve dolaylı olarak olumsuz bir şekilde etkilediği gibi gelecekte de olumsuz olarak etkilemeye devam edeceği öngörülmektedir (İİDEP, İklim Senaryoları Raporu: 121).

İstanbul'da turizm sektörü açısından bir diğer önemli konu ise aşırı sıcaklar, sıcak hava dalgaları, şiddetli yağışlar gibi olumsuz iklimsel faktörlerden dolayı, turistik organizasyonlarda ve planlanan etkinliklerde yaşanması muhtemel rezervasyon iptalleri-ertelemeleri ve/veya turist sayısındaki azalmadır. Bu riskler, yaz sezonundaki turist sayısındaki düşüşe veya turizm sezonunun kaymasına neden olabilir. Sektördeki tüm paydaşlar uygun adaptasyon stratejileri ile uyum sağlayabilirse sezon kayması avantaja çevrilebilir. Aksi takdirde kültür ve eğlence amaçlı turist sayısı yaz sezonunda düşebilir, bu durum turizm işletmelerini olumsuz etkileyebilir. Genel olarak kültür ve eğlence ağırlıklı bir turizm pazarına sahip olan İstanbul'un gelecekte sıcaklıkların artması ve bu sıcak dönemlerin uzaması halinde İstanbul'un iklimi tipik Akdeniz iklimine dönüşebilecektir. Bu dönüşümün İstanbul turizmine olumlu yansımalarının olacağı yönünde tahminler de vardır. İklim değişikliğindeki bu durumun bir fırsata dönüştürülebilmesi için belirli koşulların sağlanması gerekmektedir (İİDEP, İklim Değişikliği Risk, Fırsat ve Kırılganlıklar Analiz Raporu: 66-67). Bu koşullar İstanbul'un kıyılarının deniz turizmine uygun hale getirilmesinden geçmektedir.

İstanbul tarihi dokusuna ek olarak coğrafi konumuyla da turizm için oldukça elverişli bir şehirdir. Zira İstanbul'un kıyıları, ormanları, tarihi dokusu ve kültürü turizm alternatifleri oluşturulmasında etkin rol oynamaktadır. İklim değişikliği senaryolarına göre İstanbul'un ikliminin Akdeniz iklimine evrilmesinin turizm açısından en önemli faydası şuanda oldukça zayıf olan deniz turizminin, gelecekte kültür ve eğlence turizmine alternatif bir seçenek oluşturma potansiyeli taşımasıdır. Şile, Riva, Kilyos ve Silivri kıyılarının uzun vadede deniz turizmi için uygun hale getirilmesi gerekmektedir. Kıyıların ve kumul alanların kentleşme baskısından kurtarılması, denizlerin kirliliğe karşı korunması ve bu bölgelerin deniz turizmine uygun niteliklere ve standartlara kavuşturulması ile fırsatlardan yararlanılabilir. Böylece iklim değişikliklerinin etkileri ile kültür ve eğlence turizminde güçlü olan İstanbul'un aynı zamanda deniz turizminde de güçlü bir kent haline gelmesi ve küresel turizm sektöründen daha fazla pay alması mümkün olabilir (İİDEP, İklim Değişikliği Risk, Fırsat ve Kırılganlıklar Analiz Raporu: 67).

Denizler ve kıyıların korunması, kirlilikten arındırılması, bu bölgelere deniz turizmi için uygun standartlar getirilmesi ve altyapı iyileştirmesi ile deniz turizmi sektörü gelişebilir. Deniz turizmindeki bu gelişme sayesinde turizm işletmeleri/ operatörleri ve konaklama tesislerinin hali hazırda turizmin güçlü olduğu kültür-gezi ve eğlence turizm sektöründe yaşanması öngörülen olumsuzlukların (iklim değişikliğinin yaz aylarında olası olumsuz etkileri nedeniyle) tazmini söz konusu olabilecektir. Ayrıca İstanbul kentinin turizm sektörünün deniz turizmi ile çeşitlenmesi de yine turizm işletmeleri için iklim değişikliğinin neden olacağı bir diğer olumlu yansıma olarak değerlendirilmektedir. İstanbul'da turizm sezonunun kaymasının bir avantajı daha vardır. İstanbul'da yıl içindeki doluluk oranının birkaç ayda zirve yapıp diğer aylarda düşük olması yerine yıl içinde daha geniş bir zamana yayılan yüksek doluluk oranları gerçekleşebilir. Öngörülen tüm olumsuzluklara rağmen, İstanbul'un ikliminin Akdeniz iklimine yaklaşması turizm açısından avantajlar da sunabilecektir. Fakat bu avantaj, turizm sektörü paydaşlarının gerekli adaptasyon stratejilerini hazırlayıp muhtemel risklere karşı tedbir almalarına bağlıdır. Ancak bunun sağlanabilmesi için, deniz turizmine yönelik hamlelerin başlaması, turizmdeki tüm paydaşların katılımı ile geleceğe yönelik "İstanbul turizm stratejileri eylem planının" hazırlanması, bu plan kapsamında her paydaşın (kamu kurumları, özel sektör, STK'lar vb.) üzerine düşen görevi uzun vadede yerine getirmesine yönelik bağlayıcı düzenlemelerin yapılması gerekmektedir (İİDEP, İklim Değişikliği Risk, Fırsat ve Kırılganlıklar Analiz Raporu: 67-69; İİDEP, Final Raporu: 91).

İİDEP'te kültür, turizm ve ticaret sektörüne yönelik iklim eylemlerinin planlanması gerektiği belirtilmektedir. Bu kapsamda, enerji ve su ihtiyacı göz önüne alınarak bu kaynaklara ilişkin stratejiler kapsamında birtakım

çalışmalar yapılması gerektiği üzerinde durulmaktadır. İİDEP'te sunulan bu çalışmalar şunlardır (İİDEP, İklim Değişikliği Risk, Fırsat ve Kırılganlıklar Analiz Raporu: 68):

- ✓ Mevcut su kaynaklarının korunmasına ilişkin çalışmalar,
- ✓ Su ve enerji üzerindeki talebi azaltmaya ilişkin çalışmalar (turizm faaliyetlerinden kaynaklanan emisyonların azaltılması, enerji verimliliğini artırmaya yönelik teşebbüsler, yeşil yıldız ve beyaz yıldız gibi çevre dostu turizm sertifikaları, eko-etiketler, üretilen kârın küçük bir yüzdesinin aktarıldığı iklim fonları vb.),
- ✓ Su ve enerjinin mevcut kaynaklarla temininin yetmemesi durumunda alternatif kaynaklardan temin etmeye yönelik çalışmalar.

İİDEP'in iklim değişiminin kültür-turizm-ticaret sektörü üzerindeki etkilerinin ve olası risklerin azaltılmasına yönelik önerileri ise şunlardır (İİDEP, İklim Değişikliği Risk, Fırsat ve Kırılganlıklar Analiz Raporu: 68):

- Sel ve taşkın sonucu can ve mal kaybının önlenmesi amacıyla yeni yapılacak yatırımlar için dere yataklarının dışında yer seçimi, riskli bölgelerde yer alan mevcut yapılaşma için gerekli önlemlerin alınması (örneğin zemin ve bodrum katlarının mümkünse boşaltılması, hiçbir şekilde yaşama mekânı veya arşiv olarak kullanılmaması, bu bölgelerde yer alan tarihi eserler için bazı özel önlemler alınması),
- Sahilde su yükselmesine karşı alınması gereken önlemler çerçevesinde benzer şekilde bodrum katlarının mümkünse boşaltılması, hiçbir şekilde yaşama mekânı veya arşiv olarak kullanılmaması, bu bölgelerde yer alan tarihi eserler için de özel önlemler alınması,
- Açık alanların etkin kullanımı, kullanıcıların sıcaklardan etkilenmemesi için gölgelik alanlar oluşturulması, avlulu mimarinin tercih edilmesi, yeşil alan miktarının artırılması, ağaçlıklı yollar oluşturulması önerilebilir. Sahil alanlarının yoğun ve kapatıcı kullanımlardan arındırılarak rekreatif amaçlara ayrılması, bu alanlara kamu erişiminin sağlanması,
- Kent ısı adası etkisinin azaltılması için kent genelinde bina ve insan yoğunluğunun azaltılması, yeşil alanların artırılması, kent ölçeğinde rüzgâr koridorlarını gözetilen yeşil sistemin geliştirilmesi,
- Mevcut teknoloji ve uygulamalarla bile konaklama sektöründen kaynaklanan emisyonları %30-40 oranında azaltmanın mümkün olduğu tahmin edilmektedir. Turizm işletmeleri için enerji yönetimi ile sağlanan tasarruflar faturalara somut olarak yansımaktadır. Konaklama tesisleri için enerji verimliliğini artırmak ve yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanmak için düzenlemeler yapılmalıdır.

Tablo 5. Turizm, Ticaret ve Sosyo-Kültürel Yapıya Yönelik Azaltım Stratejileri (İİDEP, Final Raporu: 73)

EYLEM		ALT-EYLEM	
 Turizm, Ticaret ve Sosyo-Kültürel Yapı			
1	Düşük karbonlu kent ticaret, kültür ve turizm faaliyetleri	1.1	Kültürel, ticari, sosyal ve turistik alanlar ve yapılarda düşük enerji tüketimli aydınlatma sistemlerine geçilmesi.
		1.2	Turist güzergahlarında (örn. Tarihi Yarımada) toplu taşıma ve araç paylaşımının, turistik tesislerde enerji verimliliğinin teşvik edilmesi
		1.3	Otellerden organik atıkların ayrıca toplanarak biyogaz tesislerinde enerjiye çevrilmesi
		1.4	AVM'ler ve akaryakıt istasyonları için yeni bir karbon-nötr sertifikası geliştirilmesi

Tablo 6. Turizm, Ticaret ve Sosyo-Kültürel Yapıya Yönelik Uyum Stratejileri (İİDEP, Final Raporu: 101; İİDEP, Özet Rapor Türkçe: 35-36; İİDEP, Özet Rapor İngilizce: 35-36)

EYLEM		ALT-EYLEM	
 Turizm, Ticaret ve Sosyo-Kültürel Yapı			
2	Sürdürülebilir ticaret ve turizm için iklime dirençli bir kent planlaması	2.1	Kuraklık ve aşırı yağıştan etkilenmeyecek ve ısı adası etkisini azaltacak alışveriş imkanları
		2.2	Korunaklı ulaşım olanakları, park ve bahçe peyzajı, orman özellikli kent içi yeni dinlenme parkları oluşturulması, kalıcı ve yeşil meydan düzenlemeleri
		2.3	Meydanların afetlerde toplanma alanı vazifesi görecektir şekilde tasarlanması vb.
3	Tarihi eserlerin iklim değişikliğinden korunması	3.1	Aşırı rüzgar, yağış, sel ve asit yağmurlarına karşı tarihi eserlerin korunması, restoratif ve iklimsel afetlere yönelik önlemlerin alınması.
		3.2	Kültürel yapıların iklimsel dayanıklılığını artırmak amacıyla envanter ve düzenleme çalışması yapılması
		3.3	Tarihi Yarımada'nın iklimsel direncinin artırılması için risk tespiti, riskin azaltılması ve risk yönetimi çalışmalarının yürütülmesi
4	Turizm, ticaret ve sosyokültürel düzenlemelerin değişen iklime uyarlanması	4.1	Turistik aktivitelerin (festival, konser vb.) daha erkene kayan turizm sezonuna yönelik olarak planlanması
		4.2	AVM ve müze gibi yapıların yaz aylarında daha erken ve daha geç saatlerde çalışmasına yönelik düzenlemelerin yapılması
		4.3	Gaz ve su faturalarında karbon ayak izi bilgilerinin verilmesi; Müze biletlerinin tohumlu kağıttan yapılması
		4.4	Halkın kültür ve ticari faaliyetler ile aşırı hava olayları arasındaki ilişkileri daha iyi anlamasına yönelik genel farkındalığının artırılması
		4.5	İstanbul için 2019 sonuna kadar bir "Turizm Stratejileri Eylem Planı" hazırlanması

İİDEP'te turizm, ticaret ve sosyo-kültürel yapıya yönelik belirlenen iklim değişikliği azaltım stratejileri Tablo 5'te; uyum stratejileri ise Tablo 6 ve Tablo 7'de sunulmaktadır.

Tablo 7. Turizm, Ticaret ve Sosyo-Kültürel Yapıya Yönelik Ek Uyum Stratejileri (İİDEP, Final Raporu: 105)

EYLEM	ALT-EYLEM
	Turizm, Ticaret ve Sosyo-Kültürel Yapı
Sürdürülebilir ticaret ve turizm için iklime dirençli bir kent planlaması	Yeni yapılacak yatırımlar için dere yataklarının dışında yer seçimi, riskli bölgelerde yer alan mevcut yapılaşma için gerekli önlemlerin alınması.
	Bodrum katlarının mümkünse boşaltılması, hiçbir şekilde yaşama mekânı veya arşiv olarak kullanılmaması, bu bölgelerde yer alan tarihi eserler için de özel önlemler alınması.
	Açık alanların etkin kullanımı, kullanıcıların sıcaklardan etkilenmemesi için gölgelik alanlar oluşturulması, avlulu mimarinin tercih edilmesi, yeşil alan miktarının artırılması, ağaçlıklı yollar oluşturulması.
	Sahil alanlarının yoğun ve kapatacı kullanımlardan arındırılarak rekreatif amaçlara ayrılması, bu alanlara kamu erişiminin sağlanması.
	Kent genelinde bina ve insan yoğunluğunun azaltılması ve benzer şekilde yeşil alanların artırılması, kent ölçeğinde rüzgâr koridorlarını gözetken yeşil sistemin geliştirilmesi.

İİDEP'in kültür ve turizm sektörüne yönelik değerlendirmelerinden yola çıkılarak hazırlanan kelime bulutu Şekil 6'da sunulmaktadır.

Şekil 6. İİDEP Kültür ve Turizm Sektörüne Yönelik Kelime Bulutu (İİDEP raporları incelenerek yazarlar tarafından hazırlanmıştır)

6. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

İstanbul İklim Değişikliği Eylem Planında "kültür ve turizm sektörü" hakkında bir değerlendirme yapmak ve turizm-iklim değişikliği ilişkisine dikkat çekmek amacıyla yapılan bu araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden doküman inceleme yöntemi ile hazırlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda İİDEP kapsamında yayınlanmış 6 adet rapora (Sera Gazı Envanter Raporu, İklim Senaryoları Raporu, İklim Değişikliği Risk, Fırsat ve Kırılabilirlikler Analiz Raporu, Final Raporu, Özet Rapor Türkçe, Özet Rapor İngilizce) ulaşılmış ve bu raporların kültür ve turizm sektörünü ilgilendiren kısımları incelemeye tabi tutulmuştur. Yapılan bu araştırmanın sonucu; İİDEP'te kültür ve turizm sektörüne oldukça yer verildiğine, kültür ve turizm sektörünün iklim değişikliğine karşı kırılabilir sektörlerden biri olduğuna ve bu kırılabilirliğin sektör için "orta düzeyde risk" teşkil ettiğine işaret etmektedir.

İİDEP kapsamında yayınlanan İklim Senaryoları Raporunda, iklim değişikliğini gösteren çeşitli parametreler (aşırı yağışlar, sel ve taşkınlar, deniz seviyesi yükselmesi vb.) yoluyla iklim değişikliğinin İstanbul'daki çeşitli etkilerinin sektörlere göre risk düzeylerinin belirlendiği ve turizm sektörüne yönelik olan risklerin yarısının yüksek, yarısının ise orta düzey olduğu görülmüştür. Öte yandan İİDEP kapsamında yayınlanan Risk, Fırsat ve Kırılganlıklar Analiz Raporu ile Final Raporunda ise, sektör bazında daha detaylı (sektörü oluşturan çeşitli kritik altyapılara göre) kırılganlık analizleri yapıldığı ve söz konusu risklerin düşük, orta ve yüksek düzeyde olmak üzere sektörün altyapılarına göre değişiklik gösterdiği, fakat sektör genelinde bakıldığında, bu riskin orta düzey olduğu görülmüştür. Ayrıca Risk, Fırsat ve Kırılganlıklar Analiz Raporunda "Kültür ve Turizm Sektörü" nün, *Sektörel Profil, Kritik Altyapı, Etki Senaryoları, Kırılganlık Analizi, Fırsat ve İhtiyaçlar, Risk Azaltıcı Önlemler* ile *Analiz ve Sonuç* başlıkları çerçevesinde ayrıntılı bir şekilde ele alındığı görülmüştür. Final Raporunda ise, kültür ve turizm sektörünün öncelikli kritik altyapılarının neler olduğu; sektörü en fazla etkileyen parametrelerin belirtildiği; turizm, ticaret ve sosyo-kültürel yapıya yönelik çeşitli azaltım ve uyum stratejilerinin önerildiği görülmüştür.

Bu araştırmanın sonucunda İİDEP'te kültür ve turizm sektörüne oldukça yer verildiği tespit edilmiştir. Ayrıca İstanbul'da kültür ve turizm sektörünün iklim değişikliğine karşı kırılgan bir sektör olduğu anlaşılmıştır. UNFCCC tarafından da belirtildiği gibi, sosyal farkındalık oluşturmak iklim değişikliğine yönelik en önemli adaptasyon stratejilerinden biridir. İstanbul'da bu konu özelinde çeşitli projeler veya etkinlikler yapılmasının, sosyal farkındalık düzeyini artırabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Abadie, L.M., De Murieta, E.S. ve Galarraga, I. (2016). Climate Risk Assessment Under Uncertainty: An Application To Main European Coastal Cities. *Frontiers in Marine Science*, 3(265): 1-13.

Akça, S. (2017). Kültürel Miras Yönetimi; İstanbul Tarihi Yarımada Örneği Değerlendirme ve Öneriler. *Kent Araştırmaları Dergisi*, 8(22): 577-596.

Boz, F. (2010). *Kongre ve Toplantı Düzenleyicilerinin Otel Seçimini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Alan Çalışması: İstanbul Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

Dereli, M., Boyacıoğlu, E. Z. ve Terzioğlu, M. K. (2019). İklim Değişikliği ve Turizm Sektörü Arasındaki İlişkinin Dinamik Panel Veri Analizi İle İncelenmesi. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(4): 1228-1243.

<https://grist.org/climate-energy/by-2050-flooding-could-cost-the-worlds-coastal-cities-over-60-billion-a-year/> (21.02.2020)

<https://newsroom.mastercard.com/eu/tr/press-releases/mastercard-2018-hedef-sehirler-endeksi-aciklandi-ziyaretci-sayisi-ile-antalya-hizli-giris-yapti-istanbul-basamak-atladi/> (30.06.2019)

<https://www.iklim.istanbul/> (25.11.2020)

<https://www.iklim.istanbul/brosurler/> (25.11.2020)

<https://www.iklim.istanbul/raporlar/> (25.11.2020)

<https://www.iklim.istanbul/senaryolar/> (25.11.2020)

<https://www.tarimorman.gov.tr/SYGM/Belgeler/H%C4%B0E-Ta%C5%9Fk%C4%B1n-Son/%C4%B0istanbul%20%C4%B0klim%20De%C4%9Fi%C5%9Fikli%C4%9Fi%20Eylem%20Plan%C4%B1%20Fatih%20Erol.pdf> (05.02.2020)

İİDEP, Final Raporu, https://www.iklim.istanbul/wp-content/uploads/Final_Raporu.pdf (25.11.2020)

İİDEP, İklim Değişikliği Risk, Fırsat ve Kırılganlıklar Analiz Raporu, https://www.iklim.istanbul/wp-content/uploads/Risk_F%C4%B1rsat_ve_K%C4%B1r%C4%B1lganlık_Analiz_Raporu.pdf (25.11.2020)

- İİDEP, İklim Senaryoları Raporu, https://www.iklim.istanbul/wp-content/uploads/%C4%B0klim_Senaryolar%C4%B1_Raporu.pdf (25.11.2020)
- İİDEP, Özet Rapor İngilizce, https://www.iklim.istanbul/wp-content/uploads/%C3%96zet_Rapor_%C4%B0ngilizce.pdf (25.11.2020)
- İİDEP, Özet Rapor Türkçe, https://www.iklim.istanbul/wp-content/uploads/%C3%96zet_Rapor_T%C3%BCrk%C3%A7e.pdf (25.11.2020)
- İİDEP, Sera Gazı Envanter Raporu, https://www.iklim.istanbul/wp-content/uploads/Sera_Gaz%C4%B1_Envanter_Raporu.pdf (25.11.2020)
- İklim Değişikliği Eylem Planı Broşür, <https://www.iklim.istanbul/wp-content/uploads/Bro%C5%9F%C3%BCr.pdf> (25.11.2020)
- İklim Değişikliği Broşürü “Biz Değişelim İklim Değişmesin”, <https://www.iklim.istanbul/wp-content/uploads/2017/05/2017-iklim-brosur.pdf> (25.11.2020)
- İklim Değişikliği Eylem Planı Yol Haritası (Flyer), <https://www.iklim.istanbul/wp-content/uploads/2017/05/2017Yol-Haritas%C4%B1-Flyer.pdf> (25.11.2020)
- İstanbul Kalkınma Ajansı, Türkiye ve İstanbul Bölgesi’nde Turizm, <https://www.istka.org.tr/media/1074/t%C3%BCrkiye-ve-%C4%B0stanbul-b%C3%B6lgesi-nde-turizm.pdf> (13.03.2020)
- İstanbul Kentsel Analiz Raporu (2020). İstanbul Planlama Ajansı. Vizyon 2050 Ofisi. Eylül 2020, <https://www.ipa.istanbul/yayinlar/indir/10> (24.01.2021)
- Kaya, Y. (2018). İklim Değişikliğine Karşı Kentsel Kırılganlık: İstanbul İçin Bir Değerlendirme. *International Journal Of Social Inquiry*, 11(2): 219-257.
- Reimann, L., Vafeidis, A.T., Brown, S., Hinkel, J. ve Tol, R.S.J. (2018). Mediterranean UNESCO World Heritage At Risk From Coastal Flooding And Erosion Due To Sea-Level Rise. *Nature Communications*, 9: 1-11.
- Sevim, B. ve Zeydan, Ö. (2007). İklim Değişikliğinin Türkiye Turizmine Etkileri. *Çeşme Ulusal Turizm Sempozyumu*, 21-23 Kasım 2007, İzmir, ss.699-707.
- T.C. İstanbul İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Kültür Turizmi, <https://istanbul.ktb.gov.tr/TR-209567/kultur-turizmi.html> (11.10.2020)
- T.C. İstanbul Valiliği, Tarihi ve Turistik Mekanlar, <http://www.istanbul.gov.tr/tarihi-ve-turistik-mekanlar> (16.03.2020)
- T.C. İstanbul Valiliği, Turizm, <http://www.istanbul.gov.tr/turkiyenin-turizm-baskenti-istanbull-2019> (16.03.2020)
- T.C. İstanbul Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü (2018). 2017 Yılı İstanbul Çevre Durum Raporu, TMMOB Çevre Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi, https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/icerikler/-istanbul_2017_cevre_durum_raporu-20181126105204.pdf (16.03.2020)
- T.C. İstanbul Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü (2019). 2019 Yılı İstanbul Çevre Durum Raporu, TMMOB Çevre Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi, http://www.cmo.org.tr/resimler/ekler/b3c04f8a7b8882b_ek.pdf?tipi=67&туру=H&sube=2 (16.03.2020)

12-18 Yaş Arası Lisanslı Sporcularda Batıl İnançların Stresle Baş Edebilme Becerilerinin İncelenmesi

Büşra İNCE

İstanbul Aydın Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı

Psikoloji Bilim Dalı, Y.Lisans Öğrencisi

Özet

Bu çalışmanın amacı; 12-18 yaş arası lisanslı aktif sporcu ergenlerdeki batıl inanç sisteminin stresle baş edebilme durumuna etkisi incelemektir. Bu ilişkiyi ortaya koymak ve böylece batıl inançların stresle baş edebilme yöntemlerinden birisi olabileceği gerçeğini göz önüne sermektir. İstanbul'da ki çeşitli profesyonel spor kulüplerinde 21-18 yaş arası lisanslı 200 sporcu ile "Sporda Batıl İnanç ve Davranış" ile "Algılanan Stres Ölçeği" envanteri kullanılmıştır. Batıl inançların stres ile başa çıkabilme üzerindeki ilişkisi incelenirken bu iki değişken arasındaki ilişkiyi belirlemek için korelasyon analizi kullanılmıştır. Bu araştırmada ayrıca sporcuların batıl inanç ile davranışlarının ve stresle baş edebilme becerilerinin cinsiyet ve spor branşında geçirilen süreye göre farklılıkları da incelenmiştir.

Araştırmada elde edilen sonuçlar aşağıda özetlenmiştir.

1.Sporada Batıl İnanç ve Davranış envanterinin toplam puanı ve bu ölçeğin tüm alt ölçekler ile Algılanan Stres ölçeği toplam puanı arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Yapılan çoklu regresyon analizi de batıl inançların algılanan stresi azalttığını ortaya koymaktadır.

2.Sporcuların batıl inançlarının cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirtmek için Sporda Batıl İnanç ve Davranış Envanteri puanları üzerinden yapılan bağımsız gruplar t-testi sonuçlarına göre, kız sporcuların erkek sporculara göre daha fazla batıl inançlı oldukları bulunmuştur.

3.Sporcuların algıladıkları stresin cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirtmek için Algılanan Stres ölçeği puanları üzerinden yapılan bağımsız gruplar t-testi analizi sonuçlarına göre erkek sporcuların algıladıkları stresin kadın sporculara göre yüksek olduğu bulunmuştur. Buna göre kadınların erkek katılımcılara oranla daha rahat oldukları ve daha az stres algıladıkları söylenebilir.

4.Sporcuların stres düzeylerinin sporda geçirilen süreye göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için Algılanan Stres Ölçeği puanları üzerinden yapılan ANOVA analizi sonuçlarına göre stres düzeyi ve sporda geçirilen süre arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Elde edilen bulgular literatür ışığında tartışılmış, araştırmanın sınırlılıkları ve gelecekte yapılacak araştırmalar için önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Batıl inanç, Stresle baş etme, Sporda stres

Investigation of Stress Management Skills of Superstitions in Licensed Athletes Between the ages of 12-18

Abstract

The aim of this study is; The aim of this study is to examine the effect of superstition system on the ability to cope with stress in licensed active sports adolescents aged 12-18. To reveal this relationship and thus to reveal the fact that superstitions can be one of the methods of dealing with stress. "Superstition and Behavior in Sports" and "Perceived Stress Scale" inventory were used with 200 licensed athletes between the ages of 21-18 in various professional sports clubs in İstanbul. When examining the relationship of

superstitions on coping with stress, correlation analysis was used to determine the relationship between these two variables. In this study, the differences between the superstition and behaviors of athletes and their ability to cope with stress according to gender and time spent in the sports branch were also examined.

The results obtained in the study are summarized below.

1. A significant negative correlation was found between the total score of Superstition and Behavior in Sports Inventory and all subscales of this scale and the total score of the Perceived Stress Scale. Multiple regression analysis also reveals that superstitions reduce perceived stress.
2. According to the results of the independent groups t-test performed on Superstition and Behavior Inventory in order to indicate whether the superstitions of athletes differ according to gender, it was found that female athletes were more superstitious than male athletes.
3. According to the results of the independent groups t-test analysis made on the Perceived Stress Scale to indicate whether the stress perceived by athletes differs according to gender, it was found that the perceived stress of male athletes was higher than that of female athletes. Accordingly, it can be said that women are more comfortable and perceive less stress than male participants.
4. According to the results of ANOVA analysis made on the Perceived Stress Scale scores to determine whether the stress levels of athletes differ according to the time spent in sports, there was no statistically significant difference between the stress level and the time spent in sports.

The findings were discussed in the light of the literature, and recommendations were made for research studies and future research.

Keywords: Superstition, Coping with stress, Stress in sports

GİRİŞ

Belirsizlik; hayatın kaçınılmaz bir yönüdür. Bu sebeple her insan belirsizliğe karşı farklı tutumlar gösterir. Belirsizlikten doğan kaygı ve korku duygusu insanların savunma mekanizması olarak farklı inançlara başvurmasına neden olmuştur. Kişi kaygı anlarında kontrol duygusunu kaybedebilir. Böyle bir durumda kontrol duygusunu tekrar kazanma ve belirsizlikten kurtulma düşüncesi ile batıl davranışlara başvurabilir. Sporcularda performansları esnasında yaşadıkları stres ile başa çıkabilmek için en sık başvurdukları yöntemlerden biri batıl davranışlardır. Bu çalışma ile sporcuların batıl inanışlarının stres ile baş edebilme becerileri üstündeki etkisi incelenmiştir.

Stresle başa çıkmanın çeşitli yöntemleri vardır; inancın/batıl inancın gücüne dayanarak bir rahatlama sağlama da bunlardan birisidir. Son yıllarda tüm dünyada paranormal ve batıl inançların çok yaygın hale geldiği gözlemlenmektedir. İnsanlarda stres ve huzursuzluk arttıkça, inançlar daha bir önem kazanır. Sporcular, yarışma, rekabet, başarı ve galibiyet, güçlü olma güdüsünün etkisi altında belirsizlik ve güvensizlikten kurtulma ve iyi bir sonuç elde etme isteği ile birçok inanç/batıl inanca sarılabilmektedirler. Bu sürecin nasıl işlediğini bilmek, sporcuların eğitimi ve gelişimlerinde onlara yardımcı olmak bakımından büyük önem taşır.

Literatür incelendiğinde, yapılan çalışmaların ortak sonucu olarak kişilerin stres anında kullandıkları baş etme becerilerinin başında batıl inanç sistemi gelir. Dolayısıyla insanlarda geleceği bilme arzusu, güvende olma isteği ve korku olduğu sürece batıl inançlar var olmaya devam edecektir. Yarışma sonuçlarının belirsizliği, önemi, sportif benlik, yarışma düzeyi ve a tipi davranış örüntüsü gibi değişkenlerin sporcuların batıl davranışlarını geliştirmesinde önde gelen etkenlerdir. Kimi sporcunun uğurlu sayısı, kimisinin şans getiren eşyası veya performans öncesi tekrarlı davranışları vardır. Çünkü insan gerçeğin belirsiz olduğu yerlerde bir yere tutunmak ister. Bu sebeple de kendince bir gerçeklik yaratır. Bu durum belirsizlikten kurtulma ve kesin bir şeye inanma arzusunun sonucudur. Bu yüzden sporcuların içinde buldukları stres durumunun yönetilmesinde batıl inançların kullanımının araştırılmasının önemi büyüktür. Ayrıca batıl inançların, sporcuların mental performans sırasında itici/destekleyici kuvvet olabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Sporcuların mental sağlığını destekleyen kulüpler için bu çalışma bir öncü olma niteliğine sahiptir. Bu alanda yapılan Türkçe çalışmaların eksikliği çalışmanın önemini gözler önüne sermektedir.

Pek çoğumuz kara kedi görmenin uğursuzluk getireceğini düşünürüz. Bazı insanlar ise nazar değmesini engellemek için yanında bir nazar boncuğu taşır. İşte bu tür düşünce ve davranışlar batıl inanç ve davranışlara örnektir. Türk Dil Kurumuna göre batıl inanç “doğaüstü olaylara, gizli ve akıl dışı güçlere, kehanetlere aşırı derecede bağlı boş inanç, batıl itikat”tır (TDK, 2020). Budak (2005)’ın Psikoloji Sözlüğünde batıl inanç; “doğal olayların akışının, büyü, kara büyü, şanslı gelecek nesnelere bulundurma, muska yazdırma, ruh çağırma gibi doğaüstü veya sihirli güçlerle değiştirebileceği inancı” olarak tanımlamıştır.

Batıl davranış, istenilen sonuca hiçbir etkisi olmamasına rağmen, hatalı bir neden sonuç ilişkisi algısıyla sürdürülmeye devam eden davranışlardır (Foster ve Kokko, 2009). Pek çok batıl inanç ve davranış, güvenilen bir rol modelin (ebevyn, arkadaş, medya vs.) örnek alınmasıyla kazanılır (Berger, 2012; Emme, 1940; Lindström ve Olsson, 2015). Batıl inanç ve davranışlar ile ilgili çalışmalarda öncü kabul edilen Skinner (1948)’a göre batıl davranış, eş zamanlı ancak birbiriyle ilişkili olmayan iki olay (davranış ve sonuç) arasında tesadüfi bir edimsel koşullanmanın gerçekleşmesi sonucunda, davranışın sonuç üzerinde bir etkisi olmamasına rağmen dramatik bir şekilde sürdürülmesidir.

Yukarıdaki tanımlar ve örnek verilen davranışlar, bilimsel veya dini bakış açısıyla izah edilemeyen, sihir gibi veya tanrı dışında her şeye gücü yeten bir süper güç gibi kavramlara atıf yapmaktadır. Bu nedenle batıl inançlar, insanların düşüncelerini, duygularını, eylemlerini ve tepkilerini yadsınamaz bir şekilde etkilemesine rağmen, irrasyonel veya paranormal olarak görülür (Zaugg, 1980). Tam da bu sebepten dolayı, pek çok insan - özellikle de sporcular- batıl inançlı olduklarını çoğunlukla kabul etmez. Bu tarz bir savunmacı inkârın sebebi, batıl davranışlara sahip olmanın -irrasyonel ve paranormal olarak görülmesinden dolayı- utanç verici ve küçük düşürücü olarak algılanmasıdır (Jahoda, 1969; Samuelsen, 1957). Hatta batıl inanca sahip olan sporcular genellikle batıl davranışlarının aslında saçma olduğunu ve pek de işe yaramadığını itiraf ederler; ancak buna rağmen bu davranışlarını sürdürürler.

Batıl Davranışların Altında Yatan Sebepler

İnsan davranışlarını dramatik bir şekilde etkileyen batıl inançların neden ve nasıl ortaya çıktığı araştırmacılar için merak konusu olmuştur. Daha önce verilen batıl inanç tanımlarında, genellikle doğaüstü ve mistik bir güce olan inancın tezahürü söz konusuydu. Ancak ilginç bir şekilde, batıl inançlarla ilgili yapılan ilk görgül çalışma konuyu bambaşka bir perspektifte ele almaktadır. Skinner (1948), öncü deneyinde vücut ağırlıklarının %75’ine düşene kadar aç bırakılmış güvercinleri içinde yiyecek olan kutulara koymuştur. Güvercinlerin kutu içinde yiyeceğe doğrudan erişim imkânı yoktur ve yiyecek güvercinine 30 saniye aralıklarla, araştırmacı tarafından, belirli bir mekanizma sayesinde verilmektedir. Bu süre zarfında güvercinler davranış repertuarlarında olan davranışları rastgele olarak sergilerler. Deney ilerledikçe Skinner, güvercinlerin belirlenen süre sonunda gelen yiyecekten hemen önce sergiledikleri davranışı -yiyeceği elde etmesine hiçbir etkisi olmamasına rağmen- sıklıkla tekrarlamaya başladıklarını fark eder. Skinner bu durumu batıl davranışın oluşumu olarak tanımlamıştır. Hayvanlarla yapılan bu deneyin benzer versiyonları insanlar üzerinde de tekrarlanmıştır. Örneğin Ono (1987)’nin çalışmasında yetişkin katılımcılara bilgisayar ekranı üzerinden pekiştireç olarak bir nokta, belirli aralıklarla sunuldu. Deneyin yapıldığı ortamda bir takım kollar ve düğmeler olmasına rağmen bu aparatların ekranda nokta belirmesinin üzerinde hiçbir etkisi yoktu. Buna rağmen, katılımcıların bir kısmı bu kol ve düğmelere rastgele bastıkları sırada nokta ekranda belirdiğinde, daha sonra benzer bir örüntüyle bu kol ve düğmelere basacak şekilde batıl davranışlar geliştirdiler. Benzer metodolojiyi kullanan Wagner ve Morris (1987) de çocuklarda batıl davranışların ortaya çıkışını göstermiştir. Skinner ve onu takip eden araştırmacılar bu deneylerin sonucunu, “Organizma için önemli olan bir sonuç elde edildiğinde, elde edilme sürecinde ortaya konan tesadüfî davranışlar -her ne kadar bahsedilen sonucun elde edilmesine hiçbir etkisi olmasa da- kişi tarafından daha sonra yine aynı sonucu elde etmek için sıklıkla tekrarlanmaktadır. Bu da kumarda zar atmadan önce zarı öpmek, önemli bir spor müsabakasından önce sahaya çıkmadan belirli bir ritüelistik hareketin yapılması gibi batıl inançların oluşumunu ve altında yatan mekanizmayı açıklamaktadır” şeklinde yorumlamışlardır (Skinner, 1948; Ono, 1987; Wagner ve Morris, 1987).

Her ne kadar Skinner ve onu takip eden araştırmacılar bir takım batıl inançların altında yatan mekanizmaları deneysel olarak ortaya koymuş olsa da, yapılan deneylerde bu mekanizmanın ortaya çıkmasına sebep olan

içsel süreçlere değinilmiyordu. Ayrıca, yukarıdaki batıl inanç tanımlarının içerdiği 'doğa üstü ve mistik güçler' kavramlarına da atıf yapılmıyordu. Bu noktada Malinowski (1926)'nin görüşleri aydınlatıcı olmaktadır. Kontrollü laboratuvar ortamında deneylerini yapan Skinner'ın aksine Malinowski insanları doğal ortamlarında gözlemlemiştir. Bu gözlemler sırasında Trobriand Adası yerlilerinin davranışları arasında bir fark tespit etmiştir: Gölde balık tutan balıkçılar herhangi bir batıl davranış örneği sergilemezken; açık deniz balıkçılığı yapan balıkçılar batıl inanç olarak değerlendirebileceğimiz bir takım ritüelistik davranışlar sergilemektedir. Göl kıyısında balık tutmak pek fazla tehlike içermemekte ve karşılaşılabilecek durumlar pek fazla belirsizlik arz etmemektedir. Buna karşın açık deniz balıkçılığında tehlikeler mevcuttur. Doğa olayları gibi, insan kontrolünün dışında olan pek çok etken söz konusudur ve bir belirsizlik hâkimdir. Bu gözleminden yola çıkan Malinowski, batıl inançların ortaya çıkışında insanların kontrolleri dışında olan tehlikeli durumlara maruz kalmalarının etkili olduğunu iddia etmiştir. Buna göre insanlar, belirsizliğin yarattığı kaygı ve diğer olumsuz duygularla baş edebilmek için batıl inançlar sergileme eğilimindedirler.

Malinowski'nin sınırlı gözlemlerinden yola çıkarak ortaya koyduğu bu kavramsallaştırmayı destekleyen bazı çalışmalar yapılmıştır. Örneğin Felson ve Gmelch (1979), öğrencilerin kumar gibi fazlaca belirsizlik içeren, sonuçları bireyin kontrolünün dışında olan ve dolayısıyla daha fazla kaygı ortaya çıkaran bir durumda; tanınan biriyle yüzyüze bir görüşme yapmak gibi daha az belirsizlik içeren ve daha az kaygı verici bir duruma kıyasla çok daha fazla batıl davranış geliştirme eğiliminde olduklarını bulmuştur. Daha yakın tarihli bir çalışmada (Keinan, 1994), Körfez savaşı sırasında Kuveyt'te bombalı saldırılara daha yoğun bir şekilde maruz kalan şehirlerin sakinlerinde batıl davranışların arttığı bulunmuştur. Bir diğer çalışmada (Keinan, 2002), öğrencilerin sınav dönemlerinde tahtaya vurma batıl davranışının sıklığının arttığı ortaya konmuştur. Başka bir çalışmada ise Padgett ve Jorgenson (1982) her iki dünya savaşı sırasında Almanya'da yayınlanan gazeteleri taramış ve bu dönemdeki astroloji ve benzeri konuları içeren yazıların miktarının diğer dönemlere kıyasla daha fazla olduğunu bulmuşlardır. Görüldüğü gibi batıl davranışların arttığı bu durumların ortak noktası belirsizliğin ve tehlikenin fazla; insan kontrolünün ise sınırlı olmasıdır.

Malinowski'nin, insanların kontrolleri dışındaki durumlarda, belirsizlik ve kaygıyla başa çıkmak için batıl inançlara tutunduğu şeklindeki iddiası oldukça ilham vericidir. Peki bu batıl davranışlar, belirsizliğin ortaya çıkardığı kaygı ve diğer olumsuz duygularla baş etmede nasıl etkili olabilmektedir? Langer (1975), insanların sonuçları etkileyemeseler bile kendilerini sonuçlar üzerinde etkili olarak görme eğiliminde olduklarını belirtmiştir. Bu açıklama insanların gerçekte kontrolleri olmasa da olası sonuçları etkilemek için bir takım davranışlar ortaya koyduklarını ima eder. Langer'e göre bu durum özellikle belirsizliğin söz konusu olduğu ve şansın adeta bir yetenek gibi görüldüğü durumlarda geçerlidir. Langer'in bu açıklamasına paralel olarak ortaya atılan kavramlardan biri *ikincil kontrol* kavramıdır (Rothbaum ve ark., 1982). Buna göre, neden ve sonuç bağlamında gerçek bir etkiye sahip olunan birincil kontrolün aksine ikincil kontrol, böyle bir etkiye sahip olunmamasına rağmen sanki varmış gibi algılanılan bir illüzyondan ibarettir. İnsanların durum üzerinde her hangi bir kontrole sahip olmamasına rağmen, ikincil kontrol mekanizması sayesinde kontrolü varmış illüzyonunu yaşaması, belirsizliğin getirdiği kaygıyı azaltmada etkili gözükmektedir.

Literatürde batıl inançların altında yatan sebepleri açıklamak için kullanılan kavramlardan bir de *adil dünya inancı*dir (Lerner, 1965). Adil dünya inancı, insanların yaşadıkları dünyanın iyi, adaletli ve eşitlikçi bir yapısının olduğu şeklindeki inançlarıdır. Buna göre birey, başına gelen iyi ve kötü sonuçların yaptığı iyi ve kötü davranışların sonucu olduğuna inanır. Lerner'a göre bu hatalı bir düşünce tarzıdır ve insanların neden ve sonuç ilişkisiyle ilgili algılarını olumsuz etkilemektedir. Pek çok insan genellikle bir başarı elde ettiğinde, bu durum şans eseri bile gerçekleşmiş olsa, bunu kendine ait pozitif özelliklere atfeder. Ancak başarısız olduğu durumlarda genellikle dış etmenleri suçlama eğilimindedir. Gerçekte pek çok insan şans ve yetenek/beceri kavramlarını birbirinden doğru bir biçimde ayıramaz ve bu yüzden sonuca hiçbir etkisi olmayacak irrasyonel bazı davranışlarla olayları kontrol edebileceklerini sanırlar (Lerner, 1965). Batıl inançları açıklamak için ortaya atılan bir diğer kavram ise *benzerlik ve temas* kavramıdır. Benzerliğe dayalı batıl inançlarda, elde edilmek istenen sonucun onu veya onun bir parçasını taklit ederek ortaya çıkarılabileceğine inanılır. Birey, benzer uyaranların tamamen aynı olduğuna ilişkin bilişsel bir yanılgı içindedir. Bu tip batıl inançların en tipik örneği Voodoo inancıdır. Düşman olarak kabul edilen ve kendisine zarar verilmek istenen kişinin bezden, en yaygın

olarak bezden, tahtadan ya da başka bir malzemedan bir kuklası yapılır ve bu kuklaya fiziksel bir şekilde zarar vermenin (şiş sokma, yakma vs.) gerçek düşmana da zarar vereceğine inanılır. Bu yanılı öğrenme psikolojisi literatüründeki 'uyaran genellemesi' kavramıyla açıklanabilir. Bir koşullama işlemi sonucunda koşullu uyarana verilen koşullu tepkinin, bu koşullu uyarana belirli özellikleri bakımından benzeyen diğer uyarılara da verilmesi uyarın genellemesi olarak tanımlanmaktadır (Skinner, 1948). Temas kavramı ise, daha önce birine temas etmiş olan bir nesnenin, aradan zaman geçse bile o kişiye ait iyi ya da kötü özellikleri taşımaya devam ettiğini ima eder. Bu tarz inançlarda insanlar eğer nesneye önceden sahip olan bir kişi iyi olarak algılanan bir insansa bu eşyaya sahip olma ya da en azından vücudunun bir parçasıyla dokunma isteği içindedirler. Bu kişi kötü biriyse insanlar bu kişinin eşyasından uzak durmakta ve bu eşyaya dokunmaktan özellikle imtina etmekte, hatta mümkünse bu eşyayı yakarak yok etme isteği içindedirler. Bütün ve parça arasında kurulan bu tür hatalı ilişkilendirmede koşullanma süreçlerinin iş başında olduğu düşünülmektedir (Daş, 2006).

Batıl İnançlara Etki Eden Psikolojik Değişkenler

Batıl inançlarla ilgili yapılan çalışmalar, bireylerin farklı örüntülerde batıl davranışlar oluşturduğunu göstermiştir. Üstelik bu bireylerin bazılarının batıl inanç oluşturmaya daha fazla meyilli olduğu görülürken, bazılarının daha az meyilli olduğu gözlenmiştir. Bu durumda bireylerin batıl inanç geliştirmesinde etkili olan faktörlerin neler olduğu sorusu akla gelebilir.

Literatürde batıl inançlar üzerinde etkili olduğu düşünülen pek çok değişken bulunmaktadır. Bunlardan ilki *kültürel farklılıklardır*. Amerikan ve Japon beyzbol oyuncularını arasındaki batıl inançları karşılaştıran bir çalışmada (Burger ve Lynn, 2005), Amerikalı oyuncuların Japon oyunculara göre daha fazla batıl inançlı olduğu ortaya konmuştur. Ayrıca Japon oyuncuların batıl davranışlarının takımın performansını artırma amacı taşıdığı; Amerikalı oyuncuların batıl davranışlarının ise kendi bireysel performanslarını arttırmaya yönelik olduğu bulunmuştur. Bu durumun Japon kültürünün toplulukçu; Amerikan kültürünün ise bireyselci olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Toplulukçu kültürlerde bireylere çarkın bir dışlisi olduğu öğretilir ve başarıyı ve başarısızlığı getiren faktörlerin kişiden kaynaklandığı fikri aşılır. Bireyci toplumlarda ise böyle bir öğreti yoktur. Bu yüzden toplulukçu kültürlerdeki bireyler daha az batıl inanç geliştirirken bireyselci kültürlerde daha fazla batıl inanç hâkimdir (Mocan ve Pogorelova, 2014).

Batıl inançlar üzerinde etkili olan bir diğer faktör *cinsiyettir*. Yapılan çalışmalar genel anlamda kadınların erkeklerden daha fazla batıl inançlı olduğunu ortaya koymuştur (Wiseman ve Watt, 2004). Spor özelinde yapılan bir çalışmada ise yine kadınların erkeklerden daha fazla batıl inançlı olduğu bulunmuştur (Gregory ve Petrie, 1972). Ayrıca kadın sporcuların batıl inançlarının doğasının erkeklerinkinden farklı olduğu bulunmuştur (Neil, 1982). Buna göre kadın sporcuların batıl inançları takım forması, saç aksesuarları ve takım arkadaşlarıyla ilgili; erkek sporcuların batıl inançları sporun doğasıyla ilgilidir (örn. maçtan önce üç adet serbest atış atmak, üç atıştan en az ikisi girerse maçı kazanacağına inanmak).

Şüphesiz batıl inançları etkileyen değişkenlerle ilgili yapılan araştırmaların büyük çoğunluğunu çeşitli kişilik özellikleri ile ilgili çalışmalar oluşturmaktadır. Literatürde batıl inançlarla ilişkili olduğu düşünülen çeşitli kişilik özellikleri belirlenmiştir. Bunlardan biri *kontrol odağıdır*. Bireyin yaşımı boyunca başına gelen olayların kaynağıyla ilgili yaptığı atıflar bireyin kontrol odağını oluşturur. 'İçsel' kontrol odağı olan bireyler yaşamı boyunca başına gelen durum ve olayların sebebi ve sorumlusu olarak kendilerini görürler. 'Dışsal' kontrol odağına sahip bireyler ise başlarına gelenlerden kader, şans, doğa üstü güçler gibi dış faktörleri sorumlu tutarlar (Rotter, 1966). Yapılan çalışmalar genel olarak dışsal kontrol odağına sahip bireylerin, içsel kontrol odağı olan bireylere göre, batıl inançlara daha fazla tutunduğunu göstermektedir (örn. Todd ve Brown, 2003; Schippers ve Van Lange, 2006). Sporcularla yapılan bir çalışmada (Ofori ve ark., 2012), maçların sonuçlarının kendi yetenek ve becerilerine göre şekillendiğine inanan futbolcuların, dışsal kontrol odağına sahip futbolculara göre daha az batıl davranış gösterdiği bulunmuştur. Başka bir çalışmada ise 'şans yönelimi'nin işin içine girdiği durumlarda kontrol odağının batıl inançlar üzerindeki etkisinin farklılaştığı gösterilmiştir (Van Raalte ve ark., 1991). Buna göre içsel kontrol odağı olan bireyler içinde kendi şanslarını da kendi kontrol ettiğini düşünen bireylerin, dışsal kontrol odaklı bireylerden bile daha fazla batıl inanç gösterdikleri bulunmuştur. Bu durum bir önceki bölümde anlatılan *ikincil kontrol* kavramıyla rahatlıkla açıklanabilir. Diğer

bir kişilik özelliği *A tipi kişilik örüntüsüdür*. A tipi kişilik örüntüsüne sahip bireyler aşırı rekabetçi, kendisini işine adanmış ve zamana oldukça duyarlıdırlar. Bunun ötesinde bu bireyler agresif, sabırsız ve işe çok fazla yöneliktirler. Pek çok güdüye sahiptirler ve mümkün olduğu kadar kısa sürede ve mümkün olduğu kadar çok fazla başarılı olmak istemektedirler (Moorhead ve Griffin, 1992). Bu tarz kişiliğe sahip bireylerin daha az batıl inançlı olduğu düşünülebilir. Gerçekten de a tipi kişilik örüntüsü ve batıl inançlar arasında negatif bir korelasyon bulmuştur (Todd ve Brown, 2003). Ancak yapılan bazı çalışmalar bundan farklı sonuçlara ulaşmıştır. Örneğin Brevers ve ark. (2011), a tipi kişilik örüntüsüyle batıl davranışlar arasında pozitif bir korelasyon bulmuştur. Benzer şekilde kendilerini sporcu kimlikleri ve sportif rekabet üzerinden tanımlayan sporcuların daha yüksek egoya sahip oldukları ve daha fazla batıl inançlı oldukları bulunmuştur (Neil ve ark., 1981). Araştırmacılar, bu tarz sporcuların kaygı düzeyinin rekabetçilikten dolayı daha yüksek olduğu ve batıl davranışların da kaygıyla baş etmede işlevsel olduğu için bu sporcular tarafında fazlaca benimsendiği yorumunu yapmışlardır. *İyimserlik ve kötümserlik* kişilik özelliklerinin etkisi tartışmalıdır. Rudski (2004), batıl inançlı olmakla iyimserlik arasında pozitif bir ilişki bulmuştur. Torma ve ark. (2013), batıl inançla iyimserlik arasında orta düzey bir ilişki saptamıştır. Bununla birlikte Burke ve ark., (2006) kötümser bireylerde de batıl inançların gözlendiğini bulmuştur. Dolayısıyla iyimserliğin ve kötümserliğin etkisinin ayrımsal olarak belirlenmesi için daha fazla çalışmaya ihtiyaç vardır.

Sporcularda Stres Faktörü

Günümüzde en yaygın kullanılan stres tanımına göre ise stres, içsel ve dışsal kaynakların, kişiler tarafından bir tehdit unsuru olarak algılanması ve bu değerlendirmeden sonra fiziksel ve ruhsal olarak ortaya çıkan aşırı uyarılmışlık halidir (Lazarus ve Folkman, 1984).

Sporcuların psikolojik durumuna etki eden ve sergileyecekleri performans için gerekli optimum seviyeyi değiştirebilen, hatta bu seviyeye ulaşmalarını engelleyen birçok etken vardır. Bu etkenler 'stres faktörleri' olarak adlandırılabilir. Stres faktörleri gerginliğe ve performansın düşmesine neden olabilir (Jones ve Hardy, 1989). Patmore (1986)'a göre sporcular için ana motivasyon strese karşı koymak ve stresin üstesinden gelmektir. Buna göre performans kalitesinin ana belirleyicisi kişinin stresle başa çıkma yeteneğidir. Sporcular hem yüksek hem de düşük uyarılma seviyelerinde stres yaşamaktadırlar. Ayrıca, optimum seviyeden sapma ne kadar büyük olursa, stres reaksiyonu o kadar büyük olur. Stres ve performans arasındaki ilişki doğrusaldır, stres arttıkça performans verimliliği düşer. (Levi, 1972)

Sporcular müsabaka nedeniyle stres yaşayabilmektedirler ve yaşanan stres bu sürecin dinamiğiyle ilgili olmaktadır. Müsabaka sürecinde etkili olan stresörler dört grupta incelenmektedir. Bunlar müsabaka öncesi dönem (örn: müsabakadan önceki haftalar ve günler), müsabaka anından hemen öncesi, müsabaka sırasında ve müsabaka sonrası olarak tanımlanmaktadır. Buna göre stres düzeyinin değerlendirileceği dönem önemli olmaktadır ve bu dönemlere göre stres düzeyi farklılaşabilmektedir (Aslan ve Agbuga, 2014).

Batıl İnançların Sporcuların Psikolojileri ve Performanslarıyla İlişkisini İnceleyen Araştırmalar

Sporcular arasında batıl inanç ve davranışlar oldukça yaygın olduğu için, bu inanç ve davranışların sporcuların performansları üzerindeki etkileri ve bu batıl düşünce ve davranışların ilişkili olduğu psikolojik değişkenler, ülkemizde ve yurt dışında pek çok araştırmacı tarafından merak konusu olmuş ve araştırılmıştır. Örneğin bir çalışmada (Işık, Ağbuğa ve Elçi, 2015), aktif spor yapan üniversite öğrencilerinin batıl davranışlarıyla anksiyete düzeyleri arasındaki ilişki araştırılmış ve bu amaçla 166 öğrenciden veri toplanmıştır. Yapılan korelasyon analizi sonucunda batıl inançlarla kaygı düzeyi arasında pozitif bir korelasyon bulunmuş, kaygı düzeyi yüksek öğrencilerin daha fazla batıl davranışlar sergiledikleri bildirilmiştir. Batıl inançların sıklığı bakımından cinsiyetler arası bir fark olup olmadığı da aynı çalışmada araştırılmış ve cinsiyetler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Çakmak (2019), çalışmasında futbolcuların antrenmanlardaki, karşılaşma öncesindeki ve karşılaşma sırasındaki batıl inanç ve davranışlarının tür ve miktarını belirlemeyi amaçlamıştır. Ayrıca, batıl davranış ve inançların eğitim düzeyi, ligte bulunulan durum, milli sporcu olup olmama ve yaş gibi değişkenlere göre farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek de çalışmanın bir diğer amacıdır. Bu amaçla 60 profesyonel

futbolcudan veri toplanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre futbolcular en fazla, giyim ve görünüş ile ilgili batıl davranışlar ve uğurlu sayılan nesnelere üzerinde bulundurma batıl davranışını göstermişlerdir. Yine bu araştırmanın bulgularına göre, takımı ligde daha üst ve daha alt sırada bulunan takımların futbolcuları, orta sıralarda yer alan takımların futbolcularına göre daha sık batıl davranış ve inançlar sergilemektedirler. Diğer değişkenler açısından futbolcuların batıl inançlarının sıklığında bir farklılaşma gözlenmemektedir.

Barut (2008), alanda yaygın olarak kullanılan Sporda Batıl İnanç ve Davranış Envanterini, farklı branşlardaki Türk sporculara uyarladığı çalışmada, aynı zamanda batıl inançların Öz yeterlikle ilişkisini de araştırmıştır. Araştırma sonucuna göre envanterin Türk örnekleme için test-tekrar test güvenilirliği 0.95 bulunmuştur. Bunun yanında, tenisçilerin batıl davranış sıklıklarının basketbol oyuncularından anlamlı olarak yüksek olduğu gözlenmiştir. Kadınların erkek sporculara göre daha sık batıl davranışlar sergiledikleri de araştırmanın bulguları arasındadır. Son olarak araştırmada batıl davranışlar ile öz yeterlik arasında negatif ve anlamlı bir korelasyon bulunmuştur.

Bleak ve Frederick (1998) profesyonel kadın basketbolculardaki batıl inançları incelemişlerdir. Batıl inanç ve davranışlar algılanan etkililik, sporcuların başarısına etki, spor kaygısı, kontrol odağı ve dindarlık gibi değişkenler açısından değerlendirilmiştir. 107 sporcuyla kapsayan çalışmada, batıl inançların sporcular arasında oldukça yaygın olduğu, ayrıca bir batıl davranışın sıklıkla tekrarlanması için kişinin o batıl davranış performansı üzerinde etkili olarak görmesinin gerekli olmadığı bulunmuştur. Ayrıca kaygı, kontrol odağı ve dindarlık değişkenlerinin batıl inançlar üzerinde çok az belirleyiciliklerinin olduğu tespit edilmiştir. Yine de bu değişkenlerin, sporcularda ne tip batıl inançların ortaya çıktığının yordanmasında faydalı oldukları bildirilmiştir.

Bir diğer çalışmada birincil ve ikincil kontrol stratejileri ve stresle baş etme becerileriyle, batıl davranışlar arasındaki ilişki araştırılmıştır. İngiltere ve Gana'dan 349 üniversite öğrencisi sporcu araştırmaya dahil olmuştur. Araştırmanın değişkenleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi için çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Cinsiyet ve uyruğun bu değişkenler üzerindeki etkisini belirleyebilmek amacıyla ise kovaryans analizi yapılmıştır. Araştırmanın bulguları, stresle baş etme becerileri ve kullanılan kontrol stratejisinin, batıl davranışları başarılı bir şekilde yordadığını göstermiştir. Buna göre sporcular, yoğun stres hissettikleri durumlarda batıl davranışlara, bir stresle baş etme yöntemi ve bir ikincil kontrol stratejisi olarak sıklıkla başvurumaktadırlar. Araştırmanın bir diğer bulgusuna göre Ganalı oyuncular İngiliz oyunculara göre batıl davranışlara daha sık başvurma eğilimindedirler. Batıl inançlar açısından cinsiyetler arasında herhangi bir fark bulunmamıştır (Ofori, Tod ve Lavalley, 2016).

Khokhar ve Rani (2020), çalışmalarında bireysel ve takım sporlarındaki sporcuların batıl davranışlarını karşılaştırmayı amaçlamış ve bu amaçla 71 erkek sporcudan veri toplamışlardır. Yapılan analizlere göre bireysel sporlarda daha çok giyim ve görünüşle ilgili batıl inançlar ön plana çıkmış; takım sporlarında ise sahaya çıkmadan önce haç çıkarma ya da tek diz üzerine çökerek dua etme gibi davranışların daha yaygın olduğu görülmüştür.

Başka bir araştırmada, batıl davranışların sporcuların performansları üzerindeki olumlu etkisi ve bunun altında yatan psikolojik mekanizmalar incelenmiştir. Dört deneyden oluşan araştırmanın birinci ve ikinci deneyinde, tek ayağı yukarı kaldırmak ya da el parmaklarını çapraz yapmak gibi iyi şans getirdiğine inanılan batıl davranışların, sporcuların motor becerilerini ve oyuna ilişkin bellek performanslarını geliştirdiği gösterilmiştir. Üçüncü ve dördüncü deneylerde ise bu performanslardaki artışın sporcuların algıladıkları öz yeterlik düzeyi üzerinden gerçekleştiği bulunmuştur. Buna göre, bu tarz batıl inançların sporcuların öz yeterlik algılarını yükselttiği, bunun da performansta iyileşme sağladığı bildirilmiştir (Damisch, Stoberock ve Mussweiler, 2010).

Batıl davranışların sporcular arasındaki yaygınlığı, algılanan etkililiği ve tipik özelliklerinin araştırıldığı bir çalışmaya (Sasvári ve ark., 2019), 383 amatör sporcu dahil edilmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre sporcuların %55.1'inin en az bir batıl inancı bulunmaktadır. Ayrıca sporcuların %70'e yakını bu batıl inançlarının performansları üzerinde etkisi olduğuna inanmaktadır. Bununla beraber yapılan spor türünün

batıl inançların sıklığına etki ettiği de araştırmamızın bulguları arasındadır; buna göre en az sayıda batıl davranış atletizmle uğraşan sporcular göstermiş, onları tenis ve badminton gibi raket sporlarıyla uğraşan sporcular izlemiştir. Hentbol oyuncularını ise en fazla batıl davranış sergileyen sporcular olarak bulunmuştur.

Wright ve Erdal (2008), literatürde yer alan “profesyonel sporcuların oyun içindeki zorlu görevlerde, daha kolay görevlere göre daha fazla batıl davranış gösterdikleri” iddiasını golf oyuncularını üzerinde test etmişlerdir. 40 golf oyuncusu, oyun içinde farklı zorluk dereceleri olan görevler yerine getirmişlerdir. Oyun sırasında oyunculara vuruş yapabilmek için farklı renklerde toplar sunulmuştur. Kolay görevler esnasında oyuncular topların rengini rastgele seçerken; zorlayıcı görevler esnasında oyuncuların “uğurlu” renkli topu seçme eğiliminde oldukları rapor edilmiştir.

Bireysel, çift ve takım sporlarında batıl inanç ve karar verme süreçlerinin incelendiği bir çalışmada (Bal, 2014), 90 sporcu yaptıkları sporun türüne göre üç gruba (bireysel, çift, takım) ayrılmışlardır. Yapılan tek yönlü varyans analizi sonucunda, bireysel sporlar grubundaki katılımcıların en az düzeyde batıl davranışlar gösterdikleri ve karar verme süreçlerinin diğer gruplardaki katılımcılara göre daha işlevsel olduğu bulunmuştur.

Kaygı ve batıl inanç ilişkisini inceleyen bir diğer çalışmada (Mounicot, 2000), kadın ve erkek futbolcuların maç öncesi kaygı düzeyleri ve batıl davranışları araştırılmıştır. Korelasyon analizlerine göre futbolcuların oyun öncesi kaygı düzeyiyle batıl inanç gösterip göstermemeleri arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Ergenlerin yetişkin futbolculara göre daha fazla batıl davranış sergiledikleri; gösterilen batıl inançların sıklığı bakımından kadın ve erkek futbolcuların farklılaşmadığı da araştırmamızın bulguları arasındadır.

Sporda batıl inanç ve davranışın stresle baş edebilme ilişkisini inceleyen araştırma sayısının literatürde yeteri kadar yer almadığı düşünülmektedir. Bu nedenle bu araştırmamızın amacı; aktif spor yapan 12-18 yaş arası ergenlerde sporda batıl davranış eğilimleri ile stresle baş edebilme becerileri arasında bir ilişki olup olmadığını ortaya koymaktır. Araştırmamızın hipotezleri şu şekildedir;

Ana Hipotez: Batıl inanç ve davranışlar sporcularda algılanan stresle olumsuz yönde ilişkilidir.

Alt Hipotezler;

Alt hipotez1: Batıl inançlar sporcuların stresle başa çıkma becerileri ile olumlu bir ilişki içerisindedir

Alt hipotez 2: Sporcuların batıl inançları cinsiyete göre farklılaşacaktır. Buna göre kadınlarda batıl inançları erkeklerden daha yüksek düzeyde olacaktır.

Alt hipotez3: Sporcuların batıl inançları sporda geçirdikleri süreye göre farklılaşacaktır.

Alt hipotez 4: Sporcuların stres düzeyleri cinsiyete göre farklılaşmaktadır, kadınlarda stres düzeyi erkeklere göre daha yüksektir.

Alt hipotez 5: Sporcuların stres düzeyleri ve stresle baş etme becerileri sporda geçirilen süreye göre farklılaşmaktadır.

MATERYAL METHOD

Araştırma Grubu: Araştırmaya, 2020 yılında İstanbul bölgesindeki özel spor kulüplerinde 12-18 yaş arası aktif lisanslı sporcu 87 kadın ve 113 erkek olmak üzere 200 sporcu katılmıştır.

Veri Toplama Araçları :

Sporda Batıl İnanç ve Davranış Envanteri: Orijinal ismi “Superstitious Ritual Questionnaire” olan ve Buhramn ve diğ. (1982) tarafından geliştirilen sporda batıl inanç ve davranış envanterinin Türkçe uyarlamasını Barut (2008) yapmış ve testtekrar korelasyon katsayısı 0.95 olarak hesaplamıştır. Envanter 37 maddelik 5’li likert tipi bir envanter olup 7 ayrı kategoriden oluşmaktadır. Bunlar sırasıyla; giyim ve görünüş ile ilgili batıl davranışlar, uğurlu sayılan nesnelere, oyun ve karşılaşma öncesi kullanılan davranışlar, oyun ve karşılaşma sırasında kullanılan davranışlar, takım olarak kullanılan batıl inanç ve dua etme olarak sıralanmaktadır.

Öğrencilerden kendi spor yaşantılarında bu kategori altındaki soruların ne derece etkili olduklarına yönelik olarak; (1) Hiç etkili değil, (2) Az etkili (3) Ara sıra etkili (4) Etkili (5) Çok etkili şeklinde cevap vermeleri istenmiştir.

Algılanan Stres Ölçeği (ASÖ): Algılanan stres ölçeği 1983 yılında Cohen, Kamarck & Mermelste tarafından geliştirilmiştir ve güvenilirlik çalışmasında Cronbach Alpha değeri 0.86 olarak saptanmıştır. Bu çalışmada Bilge, Öğce, Genç ve Oran (2007) tarafından Türkçe'ye uyarlanması yapılan ölçek kullanılmış, güvenilirlik çalışmasında Cronbach Alpha değeri 0.81 bulunmuştur. Ölçek 5'li likert tipinde (0 hiç, 4 çok sık) hazırlanmıştır ve üç maddesi ters (4.,5.,6. maddeler), beş maddesi düz ifadelidir (1.,2.,3.,7.,8. maddeler). Ölçekten toplamda 0-32 arasında puan alınabilmektedir. Algılanan stres (1.,2.,3.,7., 8. maddeler) ve algılanan baş etme (4.,5.,6. maddeler) olmak üzere iki alt ölçekten oluşmaktadır. Ölçek hem toplam puan hem de alt ölçek puanları üzerinden değerlendirilmektedir. Toplam puanın yüksek olması algılanan stres düzeyinin yüksek olması anlamındadır. Alt ölçeklerden alınan puanların yüksekliği ise olumsuz bir durumdur.

Verilerin Toplanması: Araştırmaya katılan sporcuların gönüllü olarak envanterleri doldurulması istenmiştir. Uygulama öncesinde ölçekte doğru ya da yanlış yanıt olmadığı katılımcılara açıklanmış, anlamadıkları sorular olduğu takdirde araştırmacıyı yanlarına çağırılmaları istenmiştir. Katılımcıların, verdikleri yanıtların araştırmacılar dışında kimseye paylaşılmayacağı konusunda bilgilendirilmiş ve sorulara eksiksiz, içtenlikle yanıt vermeleri istenmiştir. Ölçeğin katılımcılar tarafından doldurulması ortalama 30 dakika sürmüştür.

Verilerin Analizi: Çalışma yapılırken veriler, sayısal olarak bilgisayara aktarılmış ve Sosyal Bilimler için İstatistik Paket Programı (Statistical Package for Social Sciences-SPSS 25.0) programıyla istatistiksel analizi elde edilmiştir. Analizden önce, verilerin normal dağılım incelemesi yapılmıştır. Değişkenler ile Örneklem grubunun normallik dağılımı analizi Basıklık-Çarpıklık değerleri kontrolünde yapılmış ve bütün ölçekler normal dağılım göstermiştir. Tüm ölçek ve alt ölçek değerleri -2, +2 arasında olup, normal dağılımı göstermektedir.² Analizin güvenilirlik seviyesi %95 olarak esas alınmıştır. İki bağımsız değişken testi olarak kabul edilen T-Testi, niceliksel verileri karşılaştırmada parametrik iki grup farkını analiz etmek için kullanılmıştır. ANOVA testinin ise, parametrik çoklu grup farkını analiz etmek için kullanılması uygun görülmüştür. Pearson Korelasyon analiziyle ölçekler arasındaki ilişki test edilmiştir. Çoklu Doğrusal Regresyon kullanılarak, Bağımsız Değişken Bağımsız Değişkene etkisi görülmüştür ve $p < 0,05$ değeri istatistiksel açıdan anlamlı olarak kabul edilmiştir.

BULGULAR

Sporcuların Batıl İnançlarının Algıladıkları Strese Etkisini Ölçmek İçin Yapılan Çoklu Regresyon Analizi

	Standart		Beta	t	p	R2	F	p
	B	Hata						
(Sabit)	33,958	1,681		20,200	0,000	0,324	15,384	0.000
Giyim ve Görünüş	-0,067	0,042	-0,129	-1,607	0,110			
Uğurlu Sayılan Nesnelere	-0,045	0,088	-0,046	-0,508	0,612			
OyunveKarşılaşma Öncesi	-0,102	0,051	-0,178	-1,985	0,049			
OyunKarşılaşma Sırasında	-0,435	0,120	-0,225	-3,624	0,000			
Takım Davranımları	-0,433	0,193	-0,160	-2,247	0,026			
Dua Etme	-0,173	0,130	-0,097	-1,330	0,185			

Tabloda görüldüğü üzere Sporda Batıl İnanç Ölçeğinin Alt Boyutları algılanan stres için anlamlı yordayıcı olduğu görülmektedir. ($R^2=.324, p<.0.01$). Adı geçen değişkenler birlikte algılanan stresteki toplam varyansın yaklaşık %32'sini açıklamaktadır. β katsayısı değerlerine göre etki güçleri Oyun Karşılaşma Sırasında, Oyun Karşılaşma Öncesi, Takım Davranımları, Giyim ve Görünüş, Dua Etme, uğurlu Sayılan Nesnelere şeklidir. Regresyon katsayılarına ilişkin t- testi sonucuna göre Oyun Karşılaşma Sırasında, Oyun Karşılaşma Öncesi, Takım Davranımları algılanan stres için anlamlı bir yordayıcıdır. Diğer değişkenin etkisinin önemli olmadığı bulunmuştur.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada, batıl inançların sporcuların algılanan stres düzeyine ve stresle baş edebilme becerilerine etkisi incelenmiştir. Bu amaçla Yöntem kısmında belirtildiği gibi 12-18 yaş arası sporculardan Sporda Batıl inanç ve Davranış Envanteri ve Algılanan Stres Ölçeği vasıtasıyla ölçümler alınmış, toplanan bu veriler Bulgular kısmında anlatıldığı şekliyle analiz edilmiştir. Bu kısımda, analiz edilen veriler ilk önce araştırmanın hipotezleri bağlamında incelenecek; sonrasında ise bu sonuçlar literatür verileri ışığında değerlendirilecektir. Bu yapılırken ilk önce Sporda Batıl inanç ve Davranış Envanteri ve alt boyutları ile Algılanan Stres Ölçeği ve alt boyutları arasındaki korelasyon analizinin sonuçları; hemen ardından da batıl inançların algılanan stres ve algılanan baş etme becerileri üzerindeki etkisini belirlemek için yapılan regresyon analizlerinin sonuçları değerlendirilecektir. Bunu, sporcuların batıl inançlarının cinsiyete ve sporda geçirilen yıla göre farklılaşmasını araştıran ilgili analizlerin değerlendirilmesi izleyecektir. Akabinde sporcuların algılanan stres ölçümlerinin yaşa ve cinsiyete göre farklılaşmasını araştıran ilgili analizlerin sonuçları yorumlanacaktır. Son olarak ise ileride yapılacak araştırmalar için bazı öneriler getirilecektir.

Sporcuların batıl inançları ile algılanan stres ve stresle baş etme becerileri arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan analizlerin değerlendirilmesi

Sporcuların batıl inançlarını ve bunların türlerini belirlemek için kullanılan Sporda Batıl inanç ve Davranış Envanterinin toplam puanı ve bu ölçeğin alt boyutları olan Giyim ve Görünüş, Uğurlu Sayılan Nesnelere, Oyun ve Karşılaşma Öncesi, Oyun Karşılaşma Sırasında, Takım Davranımları ve Dua Etme ile Sporculardaki kaygı düzeyini ve bunlarla baş etme becerilerini ölçen Algılanan Stres Ölçeği Toplam puanı ve bunun alt boyutları olan Algılanan Stres ve Algılanan Baş Etme arasındaki ilişkilerin incelenmesi için yapılan korelasyon analizi sonucunda Sporda Batıl inanç ve Davranış Envanterinin toplam puanı ve bu ölçeğin tüm alt ölçekleri ile Algılanan Stres Ölçeği Toplam puanı arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Yapılan çoklu regresyon analizi de batıl inançların algılanan stresi azalttığını ortaya koymaktadır. Mevcut araştırmada batıl inanç ve davranışların sporcularda algılanan stresi azaltacağına gösterilmesi amaçlanmıştır. Bu bulgu ışığında araştırmanın ana hipotezinin doğrulandığını söylemek mümkündür.

Batıl inançların her türü, sporcuların algılanan stres düzeyiyle negatif ilişkilidir. Ancak çoklu regresyon modeli içinde yalnızca Oyun Karşılaşma Sırasında, Oyun Karşılaşma Öncesi ve Takım Davranımları, algılanan stres için anlamlı yordayıcıdır. Giyim ve Görünüş, Uğurlu Sayılan Nesnelere ve Dua Etme, korelasyon analizinde algılanan stresle anlamlı olarak negatif korelasyon gösterebilir de regresyon modeli içinde anlamlı yordayıcılar olarak bulunmamışlardır.

Literatür tarandığında, sporcuların batıl inançlarının algıladıkları stres düzeylerine etkisine ilişkin bir çalışmaya rastlanmamıştır. Sadece bir çalışmada batıl inançların sporcuların kaygı düzeyini azalttığına dair bir bulgu elde edilmiştir (Zebb ve Moore, 2003). Bunun dışındaki bazı çalışmalarda ise stres ya da kaygı ile batıl inanç arasındaki ilişkiye tersten bakılmış ve halihazırda yüksek olan stres/kaygı düzeyinin batıl davranışlara başvurma olasılığını artırdığı gösterilmiştir (Hood, 2002; Işık, Ağbuğa ve Elçi, 2015; Wolfradt, 1997). Bu sebeple mevcut çalışmanın literatüre bir yenilik getirdiği söylenebilir. Bu araştırmada toplanan verilerin doğası gereği batıl davranışların algılanan stres düzeyini nasıl azalttığını söylemek mümkün değildir. Ancak bu konuda görgül araştırmalar yürüten ve modeller oluşturan araştırmacılar, özellikle belirsizlikle baş etme ve ikincil kontrol kavramının önemine değinmektedirler (örn. Malinowski, 1926; Gregory ve Petrie, 1972; Felson ve Gmelch, 1979; Keinan, 2002; Langer, 1975). Spor karşılaşmaları doğaları gereği pek çok belirsizliği

içermektedir. Bir takımın galip gelmesini etkileyecek pek çok faktör bulunmaktadır. Sporcular fiziksel ve mental olarak maça en iyi şekilde hazırlanmış olsalar bile hava durumu ya da sahanın elverişliliği gibi pek çok faktör sporcuların oyunlarını ve dolayısıyla skoru etkileyecektir ve sporcuların çoğu zaman bu tarz etkenler üzerinde kontrolleri bulunmamaktadır (Falter ve Pérignon, 2000). Ayrıca spor karşılaşmalarında elde edilen başarılar genç sporcular için kendini kanıtama fırsatıdır. Spor endüstrisinde ücret olarak astronomik rakamlar söz konusudur ve bu durum çeşitli spor dallarını genç sporcular için cazip bir kariyer fırsatı haline getirmektedir. Bu koşullar altında spor karşılaşmalarındaki başarı ya da başarısızlıkların sporcuların kariyerleri ya da olası kariyerleri üzerindeki etkisi, sporcular üzerinde belirsizlik ve baskı oluşturmaktadır (Mills ve Fort, 2014). Bu tarz belirsizlik durumları strese sebep olmaktadır (Greco ve Roger, 2003). Langer (1975)'in belirttiği şekilde ikincil kontrol, neden ve sonuç bağlamında gerçek bir etkiye sahip olmamasına rağmen; kişinin aslında kontrolünde olmayan olaylar üzerinde sanki kontrolü varmış yanılması ortaya çıkarmaktadır. Batıl inanç ve davranışlar da bir çeşit ikincil kontrol yöntemi olarak değerlendirildiğinden (Rothbaum ve ark., 1982), sporcuların batıl inanç ve davranışlara başvurmalarının, tüm bu bahsedilen belirsizlik durumlarıyla baş etmelerini sağladığı ve bu belirsizliklerin sporcularda ortaya çıkardığı stresi azalttığı düşünülmektedir.

Sporda Batıl inanç ve Davranış Envanterinin toplam puanı ve bu ölçeğin tüm alt boyutları ile Algılanan Stres Ölçeğinin Algılanan Baş Etme alt ölçeği arasındaki korelasyonlara bakıldığında Algılanan Baş Etme alt ölçeği puanlarının, Sporda Batıl inanç ve Davranış Envanteri ve onun tüm alt ölçeklerindeki puanlarla negatif yönde bir korelasyon gösterdiği görülmektedir. Normalde iki değişken arasında negatif korelasyon bulunduğunda, birindeki değerler artarken diğerinin değerlerinin azaldığı yani aralarında bir ters orantı olduğu düşünülür ve bulgular buna göre yorumlanır. Ancak Algılanan Stres Ölçeğinin puanlanmasına bakıldığında, Algılanan Baş Etme alt ölçeğine ilişkin puanlar hesaplanırken bu alt ölçeğe ilişkin maddeler ters madde olarak kabul edilmiş ve katılımcıların bu maddelere verdiği yüksek puanlar düşük puanlara, düşük puanlar ise yüksek puanlara dönüştürülmüştür. Bu alt ölçekte yer alan maddelere bakıldığında 'sorunlarımı çözme konusunda kendime güvendim' 'yaşamımda her şey yolunda gitti' 'öfkemi kontrol edebildim' sorularını içerdiği görülmektedir. Anlaşılacağı gibi aslında bu sorulara yüksek puan vermek algılanan baş etme becerilerinin yüksek olduğu anlamına gelecektir. Ancak bu sorulara ilişkin verilen puanlar ters çevrildiği için bu alt ölçekten alınan yüksek puanlar düşük baş etme becerisine; düşük puanlar ise yüksek baş etme becerisine karşılık gelmektedir. Bu yüzden bu alt ölçek ile batıl inançlara ilişkin ölçek ve alt ölçekleri arasında negatif düzeyde ve anlamlı bir korelasyon bulunması, batıl inançların sporcuların algılanan stresle baş etme becerilerini olumlu yönde etkilediği anlamına gelmektedir. (Alt hipotez1: Batıl inançlar sporcuların stresle başa çıkma becerileri ile olumlu bir ilişki içerisindedir.) çoklu regresyon analizi sonuçları da batıl inançların genel olarak stresle baş etme becerilerini yordadığını göstermektedir. Buna göre batıl inançlar sporcuların stresle baş etme becerilerini olumlu yönde etkilemektedir. Mevcut araştırmanın bir diğer amacı da batıl inançların sporcuların stresle baş etme becerilerine olumlu etki edeceğinin gösterilmesidir. Dolayısıyla elde edilen veriler ışığında araştırmanın bu amacının da gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür. Bu bulgu literatürde benzer konuyu ele alan bir çalışmanın verileriyle uyumludur. Ofori, Tod ve Lavalley (2016), araştırmalarında stresle baş etme becerileri ve kullanılan kontrol stratejisinin batıl inançlarla ilişkili olduğunu rapor etmişlerdir. Tüm bu veriler birlikte ele alındığında, sporcuların stresle baş etmek için batıl inançlara başvurdukları ve batıl inançların sporcuların stresle baş etmelerinde etkili bir araç olduğu söylenebilir.

Regresyon modeli içinde, batıl inanç ölçeğinin sadece Oyun Karşılaşma Sırasında ve Baş Etme alt ölçeklerinin stresle baş etmeyi anlamlı olarak yordadığı görülmektedir. Diğer alt ölçekler, korelasyon analizinde stresle baş etme ile anlamlı korelasyonlar göstermesine rağmen; model içinde anlamlı yordayıcılar olarak bulunamamışlardır. Özellikle Oyun Karşılaşma Öncesi ve Takım Davranışları alt ölçekleri, sporcuların algıladıkları stresin azalmasında etkili bulunmasına rağmen bu alt ölçekler bağlamındaki batıl inançlar sporcular tarafından stresle baş etmede etkili bir yöntem olarak algılanmamaktadır. Bu durum kullanılan ölçeğin yapısından kaynaklanıyor olabilir. Kullanılan ölçekte stresle baş etme becerileri alt ölçeği, yukarıda bahsedildiği gibi sadece üç soruyla ölçülmektedir. Dolayısıyla ölçek, sporcuların stresle baş etme becerilerini belirlemede, regresyon modeli bağlamında istatistiksel olarak zayıf kalmış olabilir. Batıl inançlarla ilgili bahsedilen alt ölçeklerin, stresle baş etme becerileri alt ölçeğiyle anlamlı korelasyonlar göstermelerine

rağmen; model içinde yordayıcı olarak bulunmamaları, üstüne üstlük bu alt ölçeklerin algılanan stresi azalttığına bulunmasına rağmen; stresle baş etme becerileri için yordayıcı olmamaları; bu kaniyi destekler niteliktedir

Sporcuların batıl inançlarının cinsiyete ve sporda geçirilen süreye göre farklılaşmasını belirleyen analizlere ilişkin sonuçların değerlendirilmesi

Sporcuların batıl inançlarının cinsiyete göre farklılaşp farklılaşmadığını (Alt hipotez 2) belirlemek için Sporda Batıl inanç ve Davranış Envanteri puanları üzerinden yapılan bağımsız gruplar t-testi sonuçlarına göre, kız sporcuların erkek sporculara göre daha fazla batıl inançlı oldukları bulunmuştur . Bu bulgu literatürdeki diğer çalışmalarla örtüşmektedir. Hem batıl inançlarla ilgili yapılan genel çalışmalarda (Wiseman ve Watt, 2004); hem de batıl inançlar ve spor özelinde yapılan çalışmalarda (Gregory ve Petrie, 1972; Buhrmann ve Zaugg, 1983; Burke ve ark., 2006; Barut, 2008; Mutlu ve ark., 2016), kadınların erkeklere göre daha fazla batıl inanç ve davranışlar sergiledikleri ortaya konmuştur. Her ne kadar batıl inançlar bakımından her iki cinsiyet arasında bir fark bulunmadığını söyleyen çalışmalar olsa da (Işık, Ağbuğa ve Elçi, 2015; Ofori, Tod ve Lavallee, 2016), literatür kadınların erkeklerden daha fazla batıl inançlı oldukları ve daha fazla batıl davranışlar sergiledikleri konusunda genel olarak hemfikirdir.

Bu noktada kadınların neden erkeklerden daha fazla batıl inançlı olduğu sorusu akla gelebilir. Literatüre bakıldığında kadınların stres ve kaygı düzeylerinin erkeklere göre genel olarak daha yüksek olduğu görülmektedir (örn. Cohen ve Williamson, 1988; Hewitt ve ark., 1992). Spor özelinde bakıldığında da, kadın sporcuların karşılaşmalar öncesinde yüksek düzeyde stres rapor ettikleri bilinmektedir (Filaire, Ferran ve Verger, 2009). Obminski (2008), araştırmasında kadın sporcuların karşılaşma öncesi kan ölçümlerini yapmış ve kanlarında, stresle ilişkili olduğu bilinen, yüksek düzeyde kortizol hormonu tespit etmiştir. Hem mevcut araştırmada hem de başka çalışmalarda batıl inançların kaygı ve stresle baş etmede etkili bir araç olarak karşımıza çıkması göz önüne alındığında, kadınların batıl inançlara daha sık başvurmaları anlaşılabilir durum olarak görülebilir. Ayrıca kadınlar bu tür inançların birbirlerine aktarılmasını sağlayan sosyal ilişkilerde doğrudan veya dolaylı olarak daha fazla yer almaktadırlar (Gregory ve Petrie, 1972). Fal bakma, günlük burç yorumlarını okuma gibi davranışlar kadınlar arasında yaygındır ve kadınların bu tarz faaliyetler üzerinden sosyalleştikleri de gözlenmektedir. Bu tarz bir sosyalleşme, batıl inançların kadınlar arasında daha fazla yayılmasının sebeplerinden olabilir. Araştırmalarda kadınların erkeklerden daha fazla batıl inanca sahip olduklarının bulunmasının bir sebebi de, toplumda batıl davranışların genelde kadına atfedilmesi ve kadınsal bir özellik olarak görülmesinden kaynaklanıyor olabilir (De Paola, Gioia ve Scoppa, 2014). Bu bilinçle yetişen erkekler batıl inaçlara sahip olsalar bile; bunun kadına özgü bir özellik olduğunu düşündüklerinden, ilgili ölçekleri cevaplarken sosyal istenirlik yönünde cevaplar verip; batıl inançlarını saklıyor olabilirler.

Sporda Batıl inanç ve Davranış Envanterinin alt ölçeklerine bakıldığında, burada da erkeklerle kadınlar arasında bazı farklılıklar olduğu görülmektedir. Kızların, Giyim ve Görünüş, Oyun ve Karşılaşma Öncesi, Takım Davranışları ve Dua Etme alt ölçeklerinden aldıkları puanlar erkeklere göre anlamlı olarak yüksektir. Uğurlu Sayılan Nesnelere ve Oyun Karşılaşma Sırasında alt ölçeklerinden alınan puanlar açısından kızlar ve erkekler arasında anlamlı bir fark yoktur. Bu veriler ışığında, kadın ve erkeklerin gösterilen batıl inançların niteliği bakımından da farklılaştığını söylemek mümkündür. Ortalamalar dikkatle incelendiğinde kızların özellikle giyim ve görünüşle ilgili batıl inançları benimsedikleri; erkeklerin ise bu tür batıl inançlara daha az rağbet ettikleri görülmektedir. Bu veri, Neil (1982)'in aktardıklarıyla uyumludur. Ayrıca birinci bölümde dünyaca ünlü sporcuların batıl inançları aktarılmıştı. Bu batıl inançlar incelendiğinde, burada da kadın sporcuların özellikle giyim ve görünüşle ilgili batıl inançları benimsedikleri görülmektedir. Alt ölçek ortalamalarına bakıldığında erkeklerin en çok rağbet ettiği batıl inançların oyun ve karşılaşma öncesi batıl inançlar olduğu görülmektedir; bununla birlikte ortalamaları yine de kadınların ortalamalarından düşüktür. Oyun ve karşılaşma öncesi batıl inançlar kadınların ikinci en çok başvurduğu batıl inanç çeşididir. Bu beklenen bir sonuçtur, yukarıda kadınların maç öncesi yüksek düzeyde stres rapor ettikleri (Filaire, Ferran ve Verger, 2009) ve kanlarındaki kortizol seviyesinin yüksek bulunduğu (Obminski, 2008) çalışmalar aktarılmıştı. Bu bilgiler ışığında kadınların karşılaşma öncesi stresle baş etmek için maç öncesinde batıl inançlara başvurması şaşırtıcı değildir. Kızların

takım davranımları ve dua etme alt ölçeklerinde erkeklerden yüksek puan almaları araştırmanın önemli bir bulgusudur. Bu durum kız sporcuların erkeklere göre takım çalışmasına daha fazla önem verip, takımlarının çıkarlarını daha fazla önemsediklerini ve dini öğeleri hayatlarında daha önemli bir yere koyduklarını düşündürmektedir.

Sporcuların batıl inançlarının sporda geçirdikleri süreye göre farklılaşmadığı görülmektedir.(Alt hipotez 3) Literatür incelendiğinde bir çalışmada (Flanagan, 2013), üst düzey olarak belirtilen sporcuların, doğuştan getirdiği becerilerin yanında; bir özelliklerinin de tecrübe olduğu belirtilmektedir. Bu çalışmaya göre bahsedilen tecrübeli ve üst düzey sporcuların batıl davranışlara çok fazla başvuramamakta, çünkü tecrübeyle beraber stres ve kaygı gibi olumsuz duygularla baş etmek için daha işlevsel yöntemler geliştirmektedirler. Bu bilgidan yola çıkıldığında sporda geçirilen süre bağlamında, daha deneyimsiz sporcuların daha deneyimli sporculara göre batıl inançlara daha fazla başvurabileceklerini söylemek mümkündür. Ancak mevcut araştırmanın örnekleme bakıldığında sporcuların yaşları ve dolayısıyla sporda geçirdikleri süreler birbirine çok yakındır. Birbirine bu kadar yakın süreler içinde bir grubun diğerine göre daha fazla tecrübe kazanmasını ve bu sayede stres ve kaygı gibi olumsuz duygularla baş etmek için daha işlevsel yöntemler geliştirmesini beklemek gerçekçi değildir. Bu yüzden mevcut araştırmanın katılımcılarının stres ya da kaygıyla baş etmek ya da performanslarını arttırmak için batıl inançları benzer şekillerde kullandıklarını ve bu yüzden batıl inançlar bakımından farklılaşmadıklarını söylemek mümkündür.

Sporcuların stres düzeylerinin ve stresle baş etme becerilerinin cinsiyete ve (Alt hipotez 4) sporda geçirilen süreye göre (Alt hipotez 5) farklılaşmasını belirleyen analizlere ilişkin sonuçların değerlendirilmesi

Sporcuların algıladıkları stresin cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için Algılanan Stres Ölçeği puanları üzerinden yapılan bağımsız gruplar t-test analizi sonuçlarına göre cinsiyet ile algılanan stres arasında anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre erkek sporcuların algıladıkları stresin kadın sporculara göre yüksek olduğu bulunmuştur. Buna göre, kadınların erkek katılımcılara oranla daha rahat oldukları ve daha az stres algıladıkları söylenebilir. Bu sonucun nedeni kadınların erkeklere oranla daha sakin bir yapıya sahip olmaları ve problemleri tolere etmede daha başarılı olmaları olarak düşünülebilir.

Literatür incelendiğinde bu alanda yapılan benzer araştırma bulgularının sporcuların stres düzeylerinin cinsiyete göre anlamlı farklılık gösterdiğini ortaya koyduğu görülmektedir (Cohen ve Williamson, 1988; Hewitt ve ark., 1992; Akbağ ve ark., 2005; Filaire, Ferran ve Verger, 2009; Obmiński; 2008; Batıgün ve Kayış, 2014; Eraslan ve Dunn, 2015; Xu ve ark., 2015; Eraslan, 2016). Yapılan araştırmanın bulguları da literatürü destekler niteliktedir. Buna karşın literatürde az sayıda da olsa sporcuların stres düzeylerinin cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermediğini ortaya koyan çalışmalar bulunmaktadır (Özçiriş, 2017; Üstün ve Bayar, 2015; Gürer ve ark., 2014).

Literatüre bakıldığında kadın sporcuların algıladıkları stresin erkek sporculara göre daha yüksek olduğu bulgusuna sahip araştırmalar çoğunluktadır. Alpertonga ve arkadaşlarının (2014) beden eğitimi ve spor yüksekokulu öğrencileri üzerinde yaptıkları araştırmada kız öğrencilerin algıladıkları stresin düzeyi erkek öğrencilere oranla daha yüksek bulunmuştur. Yapılan diğer araştırmalar da bu bulguları destekler niteliktedir (Cohen ve Williamson, 1988; Hewitt ve ark., 1992; Filaire, Ferran ve Verger, 2009; Obmiński; 2008; Eraslan ve Dunn, 2015; Xu ve ark., 2015; Eraslan, 2016). Ancak araştırmada elde edilen bulguların literatür ile çeliştiği görülmektedir. Bu sonucun bir nedeni araştırmalara katılan kişilerin değişik spor branşları ile alakadar olmaları ve bu branşların her birinin sporcularda strese yol açan değişik stresörler içermesi olarak düşünülebilir. Bir diğer neden ise erkeklerin sporu kariyer hedefi olarak görmeleri ve kadınlara oranla pek çok branşta yüksek gelirli kariyer olasılığı olarak değerlendirmeleri olabilir. Buna göre, günümüzde spor dallarında erkeklerin kadınlara oranla daha fazla istihdam sağlamaları ve örneğin futbol gibi branşlarda kadınlara göre daha fazla gelir elde etme olasılıkları erkeklerin spor performansları üzerinde gelecek kaygısı etkisi oluşturabilir ve algılanan stresi arttırabilir. Araştırmanın örneklemini oluşturan 12-18 yaş aralığındaki erkeklerin bu yaş aralığının doğası ve geleceğe yönelik planlarla olan ilişkisi bağlamında spor performanslarını, kendilerini kanıtlarlarsa daha iyi bir gelecek sahibi olabilecekleri düşüncesi açısından değerlendirebilecekleri ve bu nedenle de algıladıkları stresin kadınlardan daha yüksek olduğu düşünülebilir.

Sporcuların stres düzeylerinin sporda geçirilen süreye göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için Algılanan Stres Ölçeği puanları üzerinden yapılan ANOVA analizi sonuçlarına göre stres düzeyi ve sporda geçirilen süre arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Bu bulgular Eraslan (2016)'nın yaş ve cinsiyet değişkenleri üzerinden kick boks sporcularında algılanan stres düzeylerini incelediği çalışmanın bulguları ile uyumaktadır. Ancak literatürde sporda geçirilen sürenin stres düzeyini azalttığına yönelik bulgular elde eden çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin Karadağlı (2019)'nın beden eğitimi ve spor yüksekokulları ile spor bilimleri fakültelerine hazırlanan kişilerle yaptığı araştırmasında algılanan stres düzeylerinin sporda geçirilen süreye göre anlamlı şekilde farklılaştığı ve sporla daha az süredir uğraşan kişilerin algılanan stres düzeylerinin daha yüksek çıktığı bulunmuştur. Mumcu ve Mumcu (2019)'nun yaptıkları çalışmanın bulguları da bu sonucu destekler niteliktedir. Mevcut araştırmanın bulgularında sporda geçirilen sürenin algılanan stres üzerinde anlamlı bir etkisinin gözlemlenmemesi sebebi araştırmanın örneklemini oluşturan kişilerin yaşlarının birbirine yakın olması bu nedenle de sporla geçirdikleri sürenin hemen hemen benzer olması olabilir.

Öneriler

Mevcut çalışmada batıl inanç ve davranışların sporcuların algılanan kaygı düzeylerini azalttığı ve batıl inançların stresle baş etmede etkili bir araç olduğu bulunmasına rağmen; batıl inanç ve davranışların stres üzerindeki bu etkisinin hangi mekanizmalar üzerinden gerçekleştiği açık değildir. İleride yapılacak araştırmalarda bu mekanizmalarla ilgili modeller oluşturulması ve bu modellerin sporcu davranışları üzerinden deneysel çalışmalarla görgül olarak test edilmesi, batıl inanç ve stres ilişkisinin doğasının daha iyi anlaşılıp açıklanması için faydalı olacaktır.

Sporcuların batıl inançlarıyla ilgili ölçümleri, hem mevcut araştırmada hem de literatürdeki diğer pek çok çalışmada, katılımcıların öz bildirimlerine dayalı ölçekler aracılığıyla alınmaktadır. Bu oldukça faydalı bir yöntem olmasına rağmen, bazı durumlarda bireyler batıl inançlarını gizleme eğiliminde olabilirler ve/veya sosyal istenirlik yönünde yanlı cevaplar verebilirler. Bu yüzden öz bildirim yöntemine alternatif olarak, sporcuların batıl inanç ve davranışlarının doğal ortamlarında gözlemlenip kaydedilmesine dayalı yeni ölçüm metodlarının geliştirilmesi, batıl inançların doğasının daha objektif bir şekilde ortaya çıkarılmasına yardımcı olabilir.

Batıl inançların stresle baş etmede etkili bir araç olduğu bulgusu önemli bir bulgudur. Ancak; batıl inançlara dayalı baş etme stratejilerinin, sporcuların oyun içindeki performanslarına nasıl etki ettiği açık değildir. İleride yapılacak araştırmalarla batıl inançlar üzerinden yürütülen stresle baş etme stratejilerinin oyuncuların performanslarını ne yönde etkilediğinin araştırması faydalı olabilir. Özellikle batıl inanç ve davranışların pek çok araştırmacı tarafından irrasyonel olarak tanımlanması göz önüne alındığında, spor psikologlarının stresle baş etmede daha rasyonel ve işlevsel yöntemler geliştirerek bunları sporculara aktarmaları, sporcuların daha iyi performans göstermelerine katkı sağlayabilir.

Mevcut araştırmadaki, dua etme davranışının sporcular tarafından etkin bir stresle baş etme becerisi olarak kullanılmasına rağmen, sporculardaki algılanan stresin azaltılmasında anlamlı bir yordayıcı olmadığı bulgusu ilginçtir. Bu durumun din psikologları tarafından, sporcuların dua ile ilişkileri ve tevekkül durumları üzerinden araştırılıp açıklanmasının faydalı olabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akbağ, M., Sayiner, B., & Sözen, D. (2005). Üniversite öğrencilerinde stres düzeyi, denetim odağı ve depresyon düzeyi arasındaki ilişki üzerine bir inceleme.
- Aslan, S., & Agbuga, B. (2014). Elit Taekwondo Sporcularının Stresle Başa Çıkma Tarzlarının İncelenmesi. *International Journal of Sport Culture and Science*, 2(Special Issue 1), 111-118.
- Bal, B. S. (2014). Superstitions Behavior and Decision Making in Collegiate Athletes: An Illogical Phenomenon. *Advances in Physical Education*, 4(01), 1.

- Barut, A. (2008). Sporda batıl inanç kullanım sıklıklarının incelenmesi.
- Batıgün, A. D., & Kayış, A. A. (2014). Üniversite öğrencilerinde stres faktörleri: kişilerarası ilişki tarzları ve problem çözme becerileri açısından bir değerlendirme. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(29-2), 69-80.
- Berger, A. S. (2012). The evil eye—An ancient superstition. *Journal of religion and health*, 51(4), 1098-1103.
- Bleak, J. L., & Frederick, C. M. (1998). Superstitious behavior in sport: Levels of effectiveness and determinants of use in three collegiate sports. *Journal of sport behavior*, 21(1), 1.
- Buhrmann, H., ve Zaugg, M. (1982). Batıl inançlar ve davranışlar: Erkek ve kadın basketbol oyuncularının karşılaştırılması. *Spor Davranışı Dergisi*, 5 (4), 175–185.
- Brevers, D., Nils, F., Dan, B. ve Noël, X. (2011). Sport superstition: Mediation of psychological tension on non-professional sportsmen's superstitious rituals. *Journal of Sport Behavior*, 34, 3–24.
- Budak, S. (2005). *Psikoloji Sözlüğü*. Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara: 114
- Burger, J. M. ve Lynn, A. L. (2005). Superstitious behavior among American and Japanese professional baseball players. *Basic and Applied Social Psychology*, 27, 71–76.
- Burke, K. L., Joyner, A. B., Czech, D. R., Knight, J. L., Scott, L. A., Benton, S. G. Roughton, H. K. (2006). An exploratory investigation of superstition, personal control, optimism and pessimism in NCAA division I intercollegiate student-athletes. *Athletic Insight*, 8 (2). Retrieved June 22, 2015 from: <http://www.athleticinsight.com/Vol8Iss2/Superstition.htm>
- Cohen, S., & Williamson, G. (1988). Perceived stress in a probability sample of the US In: Spacapan S, Oskamp S, editors. *The social psychology of health: Claremont Symposium on Applied Social Psychology*.
- Çakmak, R. F. (2019). *Profesyonel futbolcularda antrenman, müsabaka öncesi veya sırasındaki inanç, batıl inanç ve farklı davranış eğilimlerinin incelenmesi* (Master's thesis, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü).
- Damisch, L., Stoberock, B., & Mussweiler, T. (2010). Keep your fingers crossed! How superstition improves performance. *Psychological Science*, 21(7), 1014-1020.
- Daş, C. (2006) **Bütünleşmek ve Büyüme: Gestalt Terapi Yaklaşımı**. HYB Basın Yayın, Ankara.
- De Paola, Maria & Gioia, Francesca, 2014. " [Aşırı güven, alametler ve cinsiyet heterojenliği: Bir alan deneyinin sonuçları](#) ," *Journal of Economic Psychology* , Elsevier, cilt. 45 (C), sayfalar 237-252.
- Emme, E. E. (1940). Modification and origin of certain beliefs in superstition among 96 college students. *The Journal of Psychology*, 10(2), 279-291.
- Eraslan, M. (2016). Yaş ve Cinsiyet Değişkenlerine Göre Kick Boks Sporcularının Algılanan Stres Düzeylerinin İncelenmesi. *Journal of Human Sciences*, 13(3), 5070-5077.
- Eraslan, M., & Dunn, B. L. (2015). Stress Level Evaluation Of Physical Education And Sports Academy Students Based On Various Parameters. *Journal of Physical Education & Sports Science/Bedens Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 9(1).
- Falter, J. M., & Pérignon, C. (2000). Demand for football and intramatch winning probability: an essay on the glorious uncertainty of sports. *Applied Economics*, 32(13), 1757-1765.
- Felson, R. B. ve Gmelch, G. (1979). Uncertainty and the use of magic. *Current anthropology*, 20(3), 587-589.
- Filaire E, Alix D, Ferrand C, Verger M. (2009). Psychophysiological stress in tennis players during the first single match of a tournament. *Psychoneuroendocrinology*, 34(\), 150- 7.

- Flanagan, E. (2013). Superstitious ritual in sport and the competitive anxiety response in elite and non-elite athletes.
- Foster, K. R., ve Kokko, H. (2009). The evolution of superstitious and superstition-like behaviour. *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences*, 276(1654), 31-37.
- Gregory, C. J. ve Petrie, B. M. (1972). *Superstition in sport*. Paper presented at the Fourth Canadian Psychomotor Learning and Sports Psychology Symposium, Waterloo, October. Retrieved 31 May 2016 from <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED085340.pdf>.
- Hewitt, P. L., Flett, G. L., & Mosher, S. W. (1992). The Perceived Stress Scale: Factor structure and relation to depression symptoms in a psychiatric sample. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 14(3), 247- 257.
- Hood, J. S. (2002). The Relationship Between State-Trait Anxiety and the Use of Superstitious and/or Ritualistic Behaviors in Athletics: An Exploratory Study.
- Işık, U., Ağbuğa, B., Elçi G. (2015). Aktif spor yapan üniversite öğrencilerinde sporda batıl inanç eğilimi ile sürekli kaygı seviyeleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Sportif Bakış: Spor ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(1), 31-39.
- Jahoda, G. (1969). *The Psychology of Superstition*. Harmondsworth, England: Penguin.
- Jones, J. G., & Hardy, L. (1989). Stress and cognitive functioning in sport. *Journal of Sports Sciences*, 7(1), 41-63.
- Karadağlı, E. (2019). *Üniversitelerin beden eğitimi ve spor yüksek okul bölümlerine hazırlanan öğrenci adaylarının kişilik özellikleri ile stresle başa çıkma stillerinin incelenmesi* (Master's thesis, Bartın Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü).
- Keinan, G. (1994). Effects of stress and tolerance of ambiguity on magical thinking. *Journal of personality and social psychology*, 67(1), 48.
- Keinan, G. (2002). The effects of stress and desire for control on superstitious behavior. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28(1), 102-108.
- Khokhar, B. D., & Rani, A. (2020). Superstitious Behavior among Athletes in Individual and Team Sports: The Invincible and Invisible Phenomenon. *Studies in Indian Place Names*, 40(3), 1567-1575.
- Langer, E. J. (1975). The illusion of control. *Journal of personality and social psychology*, 32(2), 311.
- Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. Springer publishing company.
- Levi, L. (1972). 7 Psychological And Physiological Reactions To And Psychomotor Performance During Prolonged And Complex Stressor Exposure. *Acta Medica Scandinavica*, 191(S528), 119-142.
- Lindström, B., ve Olsson, A. (2015). Mechanisms of social avoidance learning can explain the emergence of adaptive and arbitrary behavioral traditions in humans. *Journal of Experimental Psychology: General*, 144(3), 688.
- Malinowski, B. (1926). 'Anthropology', *Encyclopedia Britannica*, First Supplementary Volume, London and New York.
- Mills, B., & Fort, R. (2014). League-level attendance and outcome uncertainty in US pro sports leagues. *Economic Inquiry*, 52(1), 205-218.
- Mocan, N. ve Pogorelova, L. (2014). Compulsory schooling laws and formation of beliefs: Education, religion and superstition. *National Bureau of Economic Research*. Retrieved 1 June 2015 from <http://www.nber.org/papers/w20557>.
- Moorhead, G. ve Griffin, R. (1992). *Organisational Behaviour*, Houghton Mifflin. Boston, MA.

- Mounicot, M. (2000). Superstition and pre-game anxiety among male and female soccer players at various levels of play.
- Mumcu, N., & Mumcu, H. E. (2019). Sporun Stres ve Mutluluk Üzerine Etkileri.
- Mutlu, T. O., Öntürk, Y., Zorba, E., Karafil, A. Y., Yıldız, M., & Kartal, R. Tenis Sporu İle Uğraşan Üniversite Öğrencilerinin Bazı Batıl İnanç ve Davranışlarının İncelenmesi. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 6(1), 317-330.
- Neil, G. (1982). Demistifying sport superstition. *International Review of Sport Sociology*, 17, 99–124.
- Obminski, Z. (2008). Blood cortisol responses to pre-competition stress in athletes: exrelated differences. *MedSportpress*{2}, 103-108.
- Ofori, P. K., Biddle, S. ve Lavallee, D. (2012). The role of superstition among professional footballers in Ghana. *Athletic Insight*, 4(2), 115-126.
- Ofori, P. K., Tod, D., & Lavallee, D. (2017). Predictors of superstitious beliefs. *Journal of Psychology in Africa*, 27(1), 1-12.
- Ofori, P. K., Tod, D., & Lavallee, D. (2018). An exploratory investigation of superstitious behaviours, coping, control strategies, and personal control in Ghanaian and British student-athletes. *International Journal of Sport and Exercise Psychology*, 16(1), 3-19.
- Ono, K. (1987). Superstitious behavior in humans. *Journal of the experimental analysis of behavior*, 47(3), 261-271.
- Özçiriş, İ. (2017). *Yamaç Paraşütü Yapan Pilotların Uçuş Öncesi Kaygı ve Stres Düzeyinin Değerlendirilmesi* (Master's thesis, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü).
- Padgett, V. R. ve Jorgenson, D. O. (1982). Superstition and economic threat: Germany, 1918-1940. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 8(4), 736-741.
- Patmore, A. (1986). *Sportsmen under stress*. S. Paul.
- Rotter, J. B. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological monographs: General and applied*, 80(1), 1.
- Rudski, J. (2004). The illusion of control, superstitious belief, and optimism. *Current Psychology*, 22(4), 306-315.
- Sasvári, A., Harsányi, S. G., Dér, A., & Szemes, Á. (2019). An exploratory analysis of recreational and competitive athletes' superstitious habits. *Cognition, Brain, Behavior*, 23(1), 63-76.
- Schippers, M. C. ve Van Lange, P. A. M. (2006). The psychological benefits of superstitious rituals in top sport: A study among top sportspersons. *Journal of Applied Social Psychology*, 36, 2532–2553.
- Skinner, B. F. (1948). 'Superstition'in the pigeon. *Journal of experimental psychology*, 38(2), 168.
- Todd, M. ve Brown, C. (2003). Characteristics associated with superstitious behavior in track and field athletes: Are there NCAA divisional level differences? *Journal of Sport Behavior*, 26, 168– 187.
- Torma, N., B_ erdi, M., K€oteles, F. ve B_ ardos, G. (2013). First experiences with the Hungarian version of the Sport Superstition Scale. *Magyar Sporttudom_ anyi Szemle*, 14, 52–58 (in Hungarian).
- Üstün, A., & Bayar, A. (2015). Üniversite öğrencilerinin depresyon, anksiyete ve stres düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 384-390.
- Van Raalte, J. L., Brewer, B. W., Nemeroff, C. J. ve Linder, D. E. (1991). Chance orientation and superstitious behaviour on the putting green. *Journal of Sport Behavior*, 14, 41–50.

- Wagner, G. A. ve Morris, E. K. (1987). "Superstitious" behavior in children. *The Psychological Record*, 37(4), 471-488.
- Wiseman, R. ve Watt, C. (2004). Batıl inançları ölçmek: Neden uğurlu eşyalar önemlidir? *Kişilik ve Bireysel Farklılıklar*, 37 (8), 1533–1541.
- Wolfradt, U. (1997). Dissociative experiences, trait anxiety and paranormal beliefs. *Personality and Individual Differences*, 23(1), 15-19.
- Wright, P. B., & Erdal, K. J. (2008). Sport Superstition as a Function of Skill Level and Task Difficulty. *Journal of Sport Behavior*, 31(2).
- Xu, X., Bao, H., Strait, K., Spertus, J. A., Lichtman, J. H., D'Onofrio, G., ... & Bueno, H. (2015). Sex differences in perceived stress and early recovery in young and middle-aged patients with acute myocardial infarction. *Circulation*, 131(7), 614-623.
- Zaugg, M. K. (1980). Superstitious beliefs of basketball players. Theses, Dissertations, Professional Paper 3784. Retrieved 31 May 2016 from <http://scholarworks.umt.edu/etd/3784>.
- Zebb, B. J., & Moore, M. C. (2003). Superstitiousness and perceived anxiety control as predictors of psychological distress. *Journal of Anxiety Disorders*, 17(1), 115-130.

Ergenlerin Psikolojik Yardım Alma Durumu ile Psikolojik Sağlık Düzeyleri Arasındaki İlişki

Cem GÜRAT

Milli Eğitim Bakanlığı, İzmir/ TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-7058-7009

Prof. Dr. Rengin KARACA

Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi

Eğitim Bilimleri Bölümü

ORCID: 0000-0001-5955-0603

Özet

Bu çalışmanın amacı, ergenlerin psikolojik yardım alma durumu ile psikolojik sağlık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Araştırmada temel amaç, ergenlerin psikolojik sağlıklarının psikolojik yardım alma durumuna göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemektir. Araştırmanın evrenini, İzmir ilinde öğrenim gören lise öğrencileri oluşturmaktadır. Örneklem ise, farklı lise türlerinin her sınıf düzeyinden rastgele seçilen 2302 öğrenci tarafından oluşmaktadır. Araştırmaya katılan öğrencilerin demografik bilgilerini elde etmek için, araştırmacı tarafından geliştirilen kişisel bilgi formu kullanılmıştır. Ergenlerin psikolojik sağlık düzeylerini belirlemek için “çocuk ve genç psikolojik sağlık ölçeği” kullanılmıştır. Verilerin analizi SPSS 22.0 paket programıyla yapılmıştır. Verilerin analizinde “Bağımsız Örneklem T-Testi” kullanılmıştır. Grupların puanları arasındaki farklar $p < 0,05$ anlamlılık düzeyi dikkate alınarak yorumlanmıştır. Yapılan değerlendirme sonunda, psikolojik yardım alma durumuna göre ergenlerin psikolojik sağlık puanlarında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ergenlik, Psikolojik Sağlık, Psikolojik Yardım, ortaöğretim

Abstract

The aim of this study is to examine the relationship between adolescents' psychological help and their psychological resilience. The main purpose of the study is to determine whether the psychological resilience of adolescents significantly differentiates according to get psychological help. The universe of the study is composed of adolescents studying in high schools in İzmir province. The sample is; It consists of 2302 students selected from all grade levels of different high school types. A personal information form was used to obtain the demographic information of the students participating in the study and “Child and Youth Resilience Scale” was used to determine their psychological resilience. The given analysis was made, with SPSS 22.0 package program. Independent samples t-test was used to analyze the data. The difference between the scores of the groups was interpreted considering the significance level of $P < 0,05$. As a result of the evaluation, a statistically significant difference was found in the psychological resilience scores of the adolescents according to get psychological help.

Keywords: Adolescence, Psychological Resilience, Psychological Help, Highschool education

GİRİŞ

Psikolojik sağlık, bireylerin zorluklar karşısında pozitif bir tutum geliştirip, duruma uyum sağlamasını ifade eden dinamik bir süreci ifade eder. Bireylerin hayatta karşılarına çıkan riskli ve travmatik durumlarda kendilerini başarılı bir şekilde toplama ve yaşamlarına devam edebilme gücünü yansıtır. Psikolojik sağlamlığın ortaya çıkabilmesi için, travmatik ya da ciddi sıkıntılar içeren bir duruma maruz kalmak ve bu durumla başarılı bir biçimde baş edebilmek ve duruma olumlu uyum sağlamak olarak tanımlanan iki durumun yaşanması gerekir.

Ergenlik çağı, bireyin çocukluktan yetişkinliğe geçişi ifade eden, bedensel, hormonal, duygusal, toplumsal ve psikolojik olarak değişimlerin yaşandığı ve iç çatışmalarla birlikte insan hayatındaki en çalkantılı dönemlerden biridir.

Bu dönemdeki bazı bireylerin karşısına çıkan sorunlarla başarılı bir biçimde baş edebilirken bazı bireylerin ise zor durumlara ve problemlerle baş etmekte zorluk çekmesi bu dönemdeki bireylerin psikolojik sağlamlığına etki eden faktörlerin belirlenmesini gerektirmektedir.

Psikolojik yardım alma durumu ile psikolojik sağlık düzeyleri arasındaki ilişkinin araştırılması, bireylerin karşılarına çıkan sorunlarla baş edebilme kapasitesini yükseltebilmek ve profesyonel destek mekanizmalarının etkin kullanılması bakımından önemli ve değerlidir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Psikolojik Sağlık Kavramı

Ulusal alanyazında “yılmazlık” ya da “dayanıklılık” olarak da ifade edilebilen “psikolojik sağlık” kavramı, uluslararası alanyazında ise İngilizce’ye Latince’den geçtiği bilinen “resilience” kelimesi ile kavramsallaştırılmıştır. Resilience kelimesinin, Latince kökü “resilire”, bir şeyin eski formuna geri dönmesine karşılık gelen “geri sıçramak” ve “esneyebilmek” anlamına gelir (Hunter ve Chandler, 1999; Masten ve Gewirtz, 2006). Genel olarak İngilizce’de resilience, “zor bir durum karşısında güçlü olmak, zorluklarla baş edebilme potansiyeli, değişime hastalıklara ve şok edici deneyimlere karşı yeterince güçlü olmak” anlamıyla kullanılmaktadır (Greene, 2002). “Resilient” kelimesi ise “psikolojik sağlam”, “yılmaz”, “dayanıklı”, “kendini toplama gücü olan” bireyleri temsil etmektedir.

Daha yakın tarihli araştırmalar, ergen ruh sağlığının sosyal destek ve okula bağlılık duygusu gibi çevresel kaynaklar tarafından da etkilendiğini göstermektedir (Vanderbilt-Adriance ve Shaw, 2008). Bu nedenle, geniş ölçüde tasarlanmış psikolojik sağlık modellerinde, bu faktörlerin de araştırılması gerektiği öngörülmekte ve bireysel varlıklar ve çevresel kaynaklar arasındaki, psikolojik sağlamlığın sonuçlarını etkileyen etkileşimlerin kabul edildiği süreç yaklaşımının gelişimi desteklenmektedir (Luthar ve ark., 2000).

2.2. Ergenlik

Ergenlik üzerine çeşitli araştırmacılar değişik açıklamalar yapmışlardır. Milli Eğitim Bakanlığı’na göre ergenlik; çocuğun buluş çağına erdiği, hem biyolojik hem de psikolojik açıdan çocukluğun sona erdiği, çocukluk ile genç yetişkinlik arasında kalan 12-24 yaş arasındaki dönemdir (Kulaksızoğlu, 2008:43). Bu dönemde, gözle görülen ve hızlı ilerleyen psikolojik ve biyolojik değişimlere, sosyal gelişim de eşlik eder (Motavalli, 2000:18).

Ergenlik döneminde sinirlilik, birden tepki gösterme, öfke nöbetleri, atak ve düşüncesiz davranışlar, çabuk sevinip çabuk üzüntüye kapılma, içe kapanma ile coşku arasında gidip geliş, bencillik, kaygılanma, güvensizlik, kararsızlık gibi davranışlar görülebilir. Bu davranışlar bozuk ruh sağlığının belirtileri gibi görülse de, ergenlik dönemindeki bireyler için bu belirtiler geçerli değildir. Çünkü ergenlik çağının ruh sağlığı ölçütleri, yetişkinlerin ölçütlerinden farklıdır. Ergenlik döneminde olup, aşırı uysal, anne-baba sözünden çıkmayan, hiç

tepki göstermeyen ve duygusal dalgalanma yaşamayan bireylerin ruhsal sağlığından şüphe duyulabilir (Yörükoğlu,2004).

Çocuklar, öfke, kızgınlık ve sevinç gibi duygularını olduğu gibi ve anında ifade ederler. Ergenlik dönemine gelindiğinde bazen bu duygular gizlenip, maskelenebilir. Genellikle ergenlik dönemindeki kızlar, erkeklere göre daha önce duygusal olgunluğa erişirler (Yavuzer ve diğer., 2010).

Ergenliğin stresli ve fırtınalı bir dönem olduğunu belirten Rutter (1976), ergenin sessiz bir çalkantı içinde olduğu görüşündedir. Bu görüşe göre; ergen kendi iç dünyasında, dışarıya yansımayan, ebeveyn ya da öğretmenlerin fark etmediği, öznel bazı duygusal rahatsızlıklar ve sosyal kuşkular yaşamakta, bununla birlikte sosyal ya da akademik alanlarda işlev bozukluğu yaşamamaktadır (Akt., Çuhadaroğlu ve diğer., 2004).

2.3. Psikolojik Yardım

Psikolojik yardım arama davranışı, kişinin kendi varlığına karşı tehdit yaratan herhangi bir durum ya da sorunla yüz yüze geldiğinde, ilgili durum veya sorunla başa çıkabilmek amacıyla bireyin dışsal kaynaklara yönelmesi olarak tanımlanabilir (Fischer ve Turner, 1970)

İnsanın sağlıklı bir kişilik geliştirmesinde, kendine ve çevresine etkin bir uyum sağlayarak daha verimli ve mutlu olmasında, yeni beceriler kazanmasında, kendini gerçekleştirmesinde ve ruhsal bunalımlarında ona yardım edecek belli başlı yardım alanları; psikiyatri, psikoterapi, psikolojik danışma ve klinik psikoloji gibi psikolojinin bazı uygulama dalları şeklinde sıralanabilir (Tan, 1992).

Psikolojik danışma, danışmayı uygulayan kişinin sunacağı bazı temel koşulları ifade eden bir yardım şekli olması, bir dizi etkinlik ve yöntemi içermesi veya özellikle ağır olmayan sorunları olan bireylere odaklanan bir alan olması gibi değişik bakımlardan ele alınabilir. Buna göre psikolojik danışma, bireyin kendini daha iyi tanımasına, problemlerini toplum ve çevre şartları içerisinde çözme gücünü kazanmasına yardımcı olan bir meslek ve hizmet alanı (Baymur) şeklinde bir yardım ilişkisi, bir dizi etkinlik ve verilen hizmetler bakımından özel bir alan olarak tanımlanabilir.

Danışma psikolojisi ile ilgili olarak son zamanlarda yapılan tanım şöyledir: “Danışma psikolojisi, uygulamalı psikolojinin en geniş uzmanlık alanı olarak tanımlanabilir. Uygulayıcıları sosyal kurumlarda, okullarda, hastanelerde veya endüstride çalışabilmektedirler. Psikoterapi ve psikolojik danışma yapabilirler. Program geliştirme, eğitim veya toplumu geliştirme etkinliklerine katılabilirler (Nelson, 1983).

Danışma psikolojisi, eğitim, endüstri, ruh sağlığı ve rehabilitasyon alanlarında geleneksel psikolojik danışmayı ve ölçmeyi içermekte, kendini gerçekleştirmeyi ve insanın etkililiğini geliştirmeyi amaçlamaktadır (Brammer ve Shostrom, 1994). İnsanların daha etkili ve mutlu olmasına yardım etmeyi amaçlayan danışma psikolojisinin hizmet sunduğu kimseler; tıp ortamlarının dışında bulunan ve ağır sorunları olmayan kimselerdir. Duygular ve düşünme, evlilik ve cinsel ilişkiler, iş ve boş zaman etkinlikleri gibi insanların tüm psikolojik işlevleriyle ilgilidir. Hatta danışmanlık hizmetinden yalnızca problem yaşayan insanlar değil, kendini geliştirmek ya da potansiyellerinden daha fazla yararlanmak isteyen herkes yararlanabilmektedir. Danışma psikolojisinin yöntem ve teknikleri psikologlar, psikolojik danışmanlar ve sosyal hizmet uzmanları tarafından kullanılmaktadır.

3. METODOLOJİ

3.1. Örneklem ve Veri Toplama Yöntemi

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

Demografik Değişken	Gruplar	n	%
Cinsiyet	Kız	1573	68,3
	Erkek	729	31,7
Sınıf düzeyi	9. sınıf	770	33,4
	10. sınıf	746	32,4
	11. sınıf	436	18,9
	12. sınıf	350	15,2
psikolojik yardım alma durumu	Evet	201	8,7
	Hayır	2101	91,3

Araştırmaya katılan 2302 ergenin %68,3'ü kız, %31,7'si erkektir. Katılımcıların %33,4'ü 9. sınıfta, %32,4'ü 10. sınıfta, %18,9'u 11. sınıfta, %15,2'si 12. sınıfta öğrenim görmektedir. Katılımcıların %8,7'si daha önce profesyonel psikolojik yardım almıştır.

3.2. Kavramsal Model

Bu araştırma, ergenlerin psikolojik sağlık düzeylerinin psikolojik yardım alma durumlarına göre betimlenmesine yönelik olduğu için "Genel Tarama Modeli" niteliğindedir. Genel Tarama Modeli, Karasar'ın belirttiği gibi: Çok sayıda elemandan oluşan bir evrende, evren hakkında genel bir yargıya varmak amacı ile evrenin tümü ya da ondan alınacak bir grup, örnek ya da örneklem üzerinde yapılan tarama düzenlemeleridir (Karasar,1994: 77). Anketler yoluyla elde edilen nicel verilerin istatistiksel çözümlenmeleri üzerinden genellemelere ulaşılmaya çalışılır.

3.3. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

3.3.1. Çocuk ve Genç Psikolojik Sağlık Ölçeği (ÇGPSÖ-12)

On bir farklı ülkeden toplanan veriler ışığında geliştirilen ölçeğin 28 maddelik orijinal formu, üç alt ölçek ve sekiz alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçme aracı sosyo-ekolojik bakış açısıyla, nicel ve nitel yöntemler kullanılarak geliştirilmiştir (Liebenberg, Ungar ve Van de Vijver, 2012). Ölçeğin kısa form çalışması Liebenberg, Ungar ve LeBlanc (2013) tarafından yapılmış ve iki farklı çalışma sonucunda 12 maddelik bir yapı elde edilmiştir. Beşli likert yapıda olan ölçme aracı "Beni tamamen tanımlıyor (5)" ile "Hiç tanımlamıyor (1)" arasında derecelendirilmektedir. Yüksek puan yüksek sağlık düzeyini belirtmektedir.

Ölçeğin Türk kültürüne uygunluğuna dair yapılan geçerlik ve güvenirlik çalışması Arslan (2015) tarafından yapılmıştır, elde edilen sonuçlar Çocuk ve Genç Psikolojik Sağlık Ölçeği'nin ülkemizde çocuk ve ergenlerde psikolojik sağlamlığı değerlendirmede kullanılabileceğini göstermektedir.

Bu çalışmada ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı 0,80 olarak tespit edilmiştir.

3.3.2. Kişisel Bilgi Formu

Araştırmaya katılan öğrencilerin anne ve baba eğitim düzeylerini belirlemek amacıyla; araştırmacı tarafından geliştirilen, çoktan seçmeli soruların bulunduğu formdur. Formda katılımcılara; “Hayatınızda en az bir kere, profesyonel anlamda psikolojik yardım aldınız mı?” şeklinde soru yöneltilmiş ve “Evet” ya da “Hayır” seçenekleriyle cevaplar gruplandırılmıştır.

3.3. İstatistiksel Analiz ve Bulgular

Tablo 2. Ölçek Puanlarına Ait Betimsel İstatistikler

Ölçek	N	Min.	Maks.	$\bar{X}$	SS	Çarpıklık	Basıklık
Çocuk ve Genç Psikolojik Sağlık Ölçeği	2302	2,25	5,00	4,20	0,55	-0,81	0,31

Ölçek puanlarının normallik sınamasında çarpıklık (skewness) katsayıları kullanılmıştır. Sürekli bir değişkenden elde edilen puanların normal dağılım özelliğinde kullanılan çarpıklık ve basıklık katsayılarının ± 1 sınırları içinde kalması puanların normal dağılımdan önemli bir sapma göstermediği şeklinde yorumlanabilir (Büyüköztürk, 2011). Ölçek puanlarının normal dağılım gösterdiği tespit edildiğinden (Tablo 2) puanların psikolojik yardım alma durumu değişkenine göre karşılaştırılmasında bağımsız iki örneklem t testinden yararlanılmıştır.

Tablo 3. Ölçek Puanlarının Daha Önce Profesyonel Psikolojik Yardım Alma Durumuna Göre Karşılaştırılması

Ölçek	Psikolojik Yardım						
	Alma Durumu	n	$\bar{X}$	SS	t	p	
Çocuk ve Genç Psikolojik Sağlık Ölçeği	Evet	201	3,96	0,55	-6,63	0,000	
	Hayır	2101	4,22	0,55			

Psikolojik sağlık ölçek puanlarının daha önce profesyonel psikolojik yardım alma durumuna göre anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($t=-6,63$; $p<0,05$). Daha önce profesyonel psikolojik yardım almayan katılımcıların psikolojik sağlık puanları, daha önce profesyonel psikolojik yardım alan katılımcıların puanlarına göre anlamlı düzeyde daha yüksektir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada ergenlerin psikolojik yardım alma durumu ile psikolojik sağlık düzeyleri arasındaki ilişki incelenmiş olup, aradaki ilişkinin varlığı herhangi bir neden-sonuç ilişkisi olarak değerlendirilmemiştir.

Literatür incelendiğinde, öğrencilerin psikolojik yardım alma durumları ile psikolojik sağlık düzeylerinin karşılaştırıldığı bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Araştırmada, en az bir kere psikolojik yardım alan öğrencilerin psikolojik sağlıkları, psikolojik yardım almamış öğrencilerden anlamlı olarak daha düşük bulunmuştur.

Sonuç olarak lise öğrencilerinin, yaşadıkları sorunlara bağlı olarak yardım arayıp aramadıklarını, hangi yardım kaynaklarını kullandıklarını öngörebilmek için gerçekleştirilen bu araştırmanın bu konuyla ilgilenen uygulayıcılara ve araştırmacılara yol göstereceği düşünülmektedir. Bu araştırmanın bulguları bir bütün olarak değerlendirildiğinde, okullarda sunulan psikolojik danışma ve rehberlik hizmetleri konusunda yapılacak

bilgilendirme çalışmaları nicelik ve oransal olarak daha fazla öğrencinin bu hizmetlerden yararlanmasına yol açabilir. Ayrıca ruh sağlığı alanında çalışan uzmanların, öğrencilere ulaşmasında daha çeşitli yolların kullanılmasının ve bilinirliğin artırılmasının yararlı olacağı düşünülmektedir.

Bundan sonra yapılacak araştırmalarda psikolojik yardım almaya dair farklı değişkenlerin rollerinin araştırılması gerektiği düşünülmektedir.

Son olarak, lise öğrencilerinin psikolojik yardım alma ve psikolojik sağlık düzeylerini inceleyen bu araştırma ilişkisel model kullanılarak gerçekleştirilmiştir. İleride bu konuda yapılacak araştırmaların farklı araştırma desenleri kullanılarak yapılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Arslan, G. (2015). Çocuk ve genç psikolojik sağlık ölçeği'nin (ÇGPSÖ-12) psikometrik özellikleri: Geçerlilik ve güvenirlik çalışması. Ege Eğitim Dergisi 16(1), 1-12

Baymur, a.g.e, s. 99.

Brammer, L.M. ve Shostrom, E.L. (1994). "Psikolojik Danışma ve Psikoterapi Uzmanlık Alanı", çev. Ömür Hakan Ersever, A.Ü.E.B.F.D., C.XXVII, S.1, Ankara , s. 31.

Büyüköztürk, Ş. (2011). Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı (14. Baskı). Ankara: PEGEM Akademi.

Çuhadaroğlu, F., Canat, S., Kılıç, E., Şenol, S, Rugancı, N., Öncü, B., Hoşgör, A.G., Işıklı, S., Avcı, A. (2004). Ergen ve Ruhsal Sorunlar Sorunlar Durum Saptama Çalışması Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) Raporları, Ankara

Fischer, E. H. ve Turner, J. L. (1970). Orientations to seeking professional help: Development and research utility of an attitude scale. Journal of Consulting and Clinical Psychology, 35, 79-90.

Greene, R. (2002). Human behavior theory: A resilience orientation. (Ed: R. Greene) Resiliency: An integrated approach to practice, policy, and research. Washington, DC: NASW Press.

Hunter, A. J., & Chandler, G. E. (1999). Adolescent resilience. IMAGE: Journal of Nursing Scholarship, 31(3), 243-247.

Karasar, N. (1994). Bilimsel Araştırma Yöntemi. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım

Kulaksızoğlu, A. (2008). Ergenlik Psikolojisi. (10. Baskı) İstanbul: Remzi Kitabevi.

Liebenberg, L., Ungar, M. ve Van de Vijver, F. R. R. (2012). Validation of the Child and Youth Resilience Measure-28 (CYRM-28) among canadian youth with complex needs. Research on Social Work Practice, 22(2), 219-226.

Liebenberg, L., Ungar, M. ve LeBlanc, J. C. (2013). The CYRM-12: A brief measure of resilience. Canadian Journal of Public Health, 104(2), 131-135.

Luthar, S. S., Cicchetti, D. ve Becker, B. (2000). The Construct of Resilience: A Critical Evaluation and Guidelines for Future Work. Child Development, 71(3), 543-562.

Masten, A. S., & Gewirtz, A. H. (2006). Vulnerability and Resilience in Early Child Development. In K. McCartney & D. Phillips (Eds.), Blackwell handbooks of developmental psychology. Blackwell handbook of early childhood development (p. 22-43). Blackwell Publishing

Motavallı, N. (2000). Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu. Polvan, Ö. (Ed.). Çocuk ve Ergen Psikiyatrisi. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.

Nelson, J. R. (1983). Danışma Psikolojisi Kuramları, çev. Füsün Akkoyun ve Diğerleri, Cassel Educational Ltd. Şti., Ankara , s. 5

Nelson , a.g.e, s. 5.

Rutter, M. (1976). Research report:Isle of Wight studies.Psychological Medicine, 6, sayfa:313-332

Tan, H. (1992). Psikolojik Yardım İlişkileri: Danışma ve Psikoterapi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul

Vanderbilt-Adriance, E., & Shaw, D. S. (2008). Conceptualizing and re-evaluating resilience across levels of risk, time, and domains of competence. Clinical Child and Family Psychology Review, 11(1-2), 30–58

Yavuzer, H., Köknel, Ö., Kulaksızoğlu, A, Ayhan, H., Dodurgalı, A., Ekşi, H. (2010). Anne Baba Tutumları. 2. Baskı, İstanbul:Timaş Yayınları.

Yörükoğlu A. (2004). Gençlik Çağı. 12. Baskı, İstanbul: Özgür Yayınları, : 13-203.

Türk Tiyatro Tarihinin Unutulmuş Muharriri: Mehmet Talat

Dr. Öğr. Üyesi Cem Yılmaz BUDAN

Kocaeli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili
ve Edebiyatı Bölümü

Özet

Mehmet Talat, Türk tiyatro edebiyatının tarihsel gelişim sürecini merkeze alan çalışmalarda ve antolojilerde ismine tesadüf etmenin son derece güç olduğu bir sanatkâr olarak karşımıza çıkmaktadır. Tiyatro tarihi alanına ait muteber kaynakların önemli bir bölümünde kendisine dair herhangi bir bahsin yer olmadığı yazar, yalnızca belirli eserlerinin isimlerinin ve yayım tarihlerinin zikredildiği sınırlı sayıdaki çalışmanın sunduğu yüzeysel malumat aracılığıyla unutulmaktan kurtarılmıştır. Bu açıdan bakıldığında, Mehmet Talat isminin günümüze değin edebiyat kanonu tarafından önemli ölçüde ihmal edilmiş olduğu söylenebilir. Ancak söz konusu ihmalin nedeninin, yazarın eserlerinin sanatsal değer bakımından gösterdiği yetersizlik olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Zira Mehmet Talat'ın tiyatro eserleri gerek dil işçiliği gerekse kurgusal yapı ve piyes tekniği açısından belirli bir olgunluk seviyesine erişmiş metinler olarak değerlendirilebilir. Bu çalışmada Talat'ın 1923 tarihinden itibaren neşretmeye başladığı tiyatro eserleri genel hatlarıyla tanıtılacak; bu suretle yazarın Cumhuriyet devri Türk tiyatrosuna sunduğu katkı tartışılacaktır.

Mehmet Talat'ın eser verdiği dönem Yusuf Ziya Ortaç, Halit Fahri Ozansoy, Faruk Nafiz Çamlıbel ve Reşat Nuri Güntekin gibi, edebiyat çevrelerinde isimlerini daha önce duyurmayı başarmış popüler yazarların tiyatro sahasındaki kalem tecrübelerini sürdürdükleri bir devreye tekabül etmektedir. Ancak Mehmet Talat'ın *Balkabağını Evlendirelim*, *Abdurrahman Efendi Gebe*, *Guguk Hanımcığım* ve *Karanlıktan Aydınlığa* adlı piyeslerinin art arda neşredildiği 1923-1925 yılları arasında kalan dönemde tiyatro edebiyatı alanındaki yerli üretimin nicelik bakımından yeterince canlı olmadığı görülmektedir. Yazarın isimleri zikredilen eserlerinin literatüre kazandırılmasının, bu bağlamda da önem arz ettiği vurgulanabilir. Çalışmada ayrıca eserlerinin tematik ve biçimsel özelliklerine ilişkin ayrıntılı çözümlenmeler aracılığıyla Talat'ın edebî kişiliği ve sanat telakkisi üzerinde durularak yazarın devrinin sanat ortamıyla kurduğu ilişki incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Talat, tiyatro, Cumhuriyet devri Türk tiyatrosu.

The Forgotten Author of Turkish Theater History: Mehmet Talat

Abstract

Mehmet Talat emerges as an author who is hardly mentioned in the anthologies and other studies that focus on the historical development of Turkish dramatic literature. The author's name has been omitted in most of the reputable sources about theater history, yet he hasn't been completely forgotten due to trivial information offered in a limited number of studies that mention the titles of some of his plays and their publication dates. From this perspective, it's safe to claim that Mehmet Talat's name has been mostly disregarded in the literary canon until now. However, the underlying reason for this disregard isn't the insufficiency of the artistic value of his works because Mehmet Talat's theatrical works can be appraised as texts that have reached a certain maturity level in terms of writing style, fictional structure and play technique. In this study the theatrical works that Talat published after 1923 will be introduced in general terms; hence the contribution of the author to Turkish theater of the Republican era will be discussed.

The epoch that Mehmet Talat published his works corresponds to a time period when popular authors whose names were already known in the literature circles such as Yusuf Ziya Ortaç, Halit Fahri Ozansoy, Faruk Nafiz Çamlıbel and Reşat Nuri Güntekin demonstrated their writing expertise also in the sphere of theater. However, the local production of dramatic literature was not thoroughly alive in terms of the quantity of plays during the period between 1923 and 1925 when Mehmet Talat's plays *Balkabağını Evlendirelim*, *Abdurrahman Efendi Gebe*, *Guguk Hanımcığım* and *Karanlıktan Aydınlığa* were published in succession. Adding the aforementioned works by the author to the literary canon is also important in this context. In the study, the relationship of the author to the artistic environment of his era will further be examined by focusing on Talat's literary personality and views about art through detailed analysis of the thematic and structural elements of his works.

Keywords: Mehmet Talat, theater, Republican era Turkish theater

MEHMET TALAT'IN TİYATRO ESERLERİNE VE EDEBİ KİŞİLİĞİNE GENEL BİR BAKIŞ

Mehmet Talat, çağdaş Türk edebiyatının tarihsel gelişimine, tiyatro alanında verdiği eserlerle katkıda bulunmuş bir sanatkârdır. Talat'ın tiyatro eserleri, Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte, kısa sayılabilecek bir zaman dilimi içinde arka arkaya neşredilmiştir. Yazarın söz konusu eserlerini, basım tarihlerinin oluşturduğu kronolojiyi esas alarak şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. **Abdurrahman Efendi Gebe**, Yayın Tarihi: 1923, İkbâl Kütüphanesi.
2. **Balkabağını Evlendirelim**, Yayın Tarihi: 1923, İkbâl Kütüphanesi.
3. **Guguk Hanımcığım**, Yayın Tarihi: 1925, Hilal Matbaası.
4. **Karanlıktan Aydınlığa**, Yayın Tarihi: 1925, Hilal Matbaası.³

Yazarın yukarıda isimlerine yer verdiğimiz eserlerinden *Abdurrahman Efendi Gebe*, 1916 yılında kaleme alındığını bildiren bir şerhle sona ermektedir. *Balkabağını Evlendirelim*'in yazıldığı tarih ise 1921'dir. *Guguk Hanımcığım* ve *Karanlıktan Aydınlığa*'nın yazıldıkları tarihler ise bu yönde herhangi bir ibareye yer verilmemesi nedeniyle belirsizdir. Benzer şekilde *Abdurrahman Efendi Gebe* ve *Balkabağını Evlendirelim*'in Kalamış'ta kaleme alındığı bildirilirken *Guguk Hanımcığım* ve *Karanlıktan Aydınlığa*'da yer bildiren kayıtlara rastlanmaz.

Bu eserlerden ilk üçü, ikişer perdelik komedilerken *Karanlıktan Aydınlığa* tek perdelik tezli bir piyestir. *Karanlıktan Aydınlığa* dışındaki ilk üç eser, aralarındaki tematik yakınlık ve türsel özdeşlik bağlamında da müstakil bir dizi kurar gibidir. Her üç eserde de amaçlarına kurdukları düzenlerle ulaşmayı hedefleyen karakterler ile kendileri üzerinden menfaat devşirmeye çalışılan saf ve masum bireyler arasında gelişen ilişkilerin merkeze alındığı görülür. Her üç eser de benzer şekilde, saflıklarından yararlanılmaya çalışılan karakterlerin birer parçası hâline getirildikleri düzenin/oyunun farkına varmalarıyla neticelenir. Bu üç oyunun bir başka ortak özelliği de figüratif kadrolarının oldukça sınırlı tutulmuş olmalarıdır. Çoğunlukla birer günlük zaman dilimlerine yayılan olay örgüleri için yalnızca iç mekânların tercih edilmiş olması dikkat çekicidir. Dramatik aksiyon bakımından yüklü olmayan bu metinler, geleneksel Türk tiyatrosunda da sıklıkla başvurulan yanlış anlaşılmalara dayalı iletişim sorunlarından doğan güldürü öğelerine sıklıkla yer verir. Evlilik müessesesi, bu oyunlarda olay örgüsünün etrafında şekillendirildiği merkezî tematik unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Abdurrahman Efendi Gebe'nin (1923)⁴ konusu, Abdurrahman Efendi adlı boğazına düşkün emekli bir memurun, genç doktoru Daim Bey tarafından hamile olduğuna inandırılarak doğacak çocuğunun masraflarını karşılamaya ikna edilmeye çalışılmasıdır. Karısı hamile olan geçim sıkıntısı içindeki Daim Bey, ölçsüz iştahı yüzünden sürekli karın ağrısı çeken Abdurrahman Efendi'yi gebe olduğuna inandırarak hem yaşlı adamın mülküne el koymayı tasarlar hem de çocuğunun geleceğini güvence altına almaya yetecek düzenli bir gelire

³ Mehmet Talat hakkında İ.B.B. Atatürk Kitaplığı kayıtlarında yer alan biyografik fiş, yazarın sırasıyla *Guguk Hanımcığım*, *Karanlıktan Aydınlığa*, *Abdurrahman Efendi Gebe*, *Balkabağını Evlendirelim* ve *Kadın* adlı eserlerini listelemektedir. Demirbaş Nu: 53893.

⁴ Mehmet Talat, Abdurrahman Efendi Gebe, İkbâl Kütüphanesi, İstanbul 1923.

sahip olmayı hayal eder. Bir erkeğin hamile kalmasının nadiren de olsa örneğine rastlanabilecek bir durum olduğunu anlattığı Abdurrahman Efendi'yi güçlkle ikna ettikten sonra "kloroform" ile uyutarak ameliyata alan Daim Bey, bir müddet sonra ayılan yaşlı adamı aslında karısının doğurduğu çocukla buluşturur. İkinci perde, evindeki lohusa yatağında uyanan Abdurrahman Efendi'nin, kendisine ait olduğunu sandığı çocuğu başucunda bulmasıyla başlar. Geçirdiği kararsızlık evresinin ardından Abdurrahman Efendi hizmetçisi Marika'yı, çocuğu sahiplenmeye zorlar. Zira kendisi bir erkek olarak dünyaya bir çocuk getirmiş olabileceğini kabullenememiştir. Marika'nın çocuğu sahiplenmeyi reddederek evi terk etmesi üzerine öfkesini dizginleyemeyen Abdurrahman Efendi'nin çocuğu boğmaya kalkması, Daim Bey'i gerçekleri itirafa mecbur kılar. Abdurrahman Efendi, çocuğu öldürme girişiminden Daim Bey'in bir itirafname kaleme alması şartıyla vazgeçecektir. Daim Bey, Abdurrahman Efendi'nin kendisine satır satır yazdırdığı itirafnameyle çocuğun aslında eşi tarafından doğurulduğunu kabul ettiğini beyan eder ve elindeki çiftliği de Abdurrahman Efendi'ye vermeye razı olur.

Eser, mesleğini suiistimal ederek şahsî menfaat sağlamaya çalışan bir doktorun öngöremediği bir sonuçla yüzleşmek zorunda kalmasını ironik bir dille ele alırken, devrinin benzer konuları işleyen diğer eserleriyle de birtakım ortak özellikler içerir. "Ahmet Nuri'nin Kısmet Değilmiş, Kuduz; Mehmet Talat'ın Abdurrahman Efendi Gebe, Reşat Nuri'nin Hançer isimli piyeslerinde doktorluk mesleğini doğru icra etmeyenlerin düştükleri komik hâller karşımıza çıkar." (Töre, 2008: 226) *Abdurrahman Efendi Gebe*'de ayrıca doktor Daim Bey'in ihtisas alanına uygun terimleri kullanabilen, gerçekçi bir portre olarak çizilmiş olması, Talat'ın tiyatro müellifi olarak başarısını gösteren bir ayrıntı olarak kaydedilmelidir.

Balkabağını Evlendirelim (1923)⁵, "görücü usulüyle yapılan evliliklerin alaya alındığı ve tenkit edildiği" (Töre, 2009: 2230) bir güldürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Piyesin konusunu, Tokat mutasarrıflığından emekli Keramet Bey'in İstanbul'da yaşadığı mali sorunları aşmak için kızı Nazife'yi, varlıklı bir genç olan Balkabakzade Durmuş Bey ile evlendirmek üzere hazırladığı planı hayata geçirmesi oluşturur. Keramet Bey, ev sahibine kira borcunu dahi ödeyemeyecek durumdadır. Yaşadığı çaresizlik, Keramet Bey'i vaktiyle mutasarrıf olarak görev yaptığı Tokat'ın Pazar köyünden İstanbul'a gelmiş bulunan Balkabakzade Durmuş Bey'den istifade etmeye çalışmaya sevk etmiştir. Fakat saf bir Anadolu delikanlısı olan Balkabakzade Durmuş, hâlihazırda Ayşe isimli, kendi köylüsü bir başka kızla nişanlıdır ve Keramet Bey'in kızı Nazife ile evlenmeyi reddeder. İçine düşürüldüğü tuzaktan kurtulmasını sağlayacak olan, nişanlısı Ayşe'dir.

Balkabağını Evlendirelim, bir güldürü örneği olmakla beraber tartışmaya oldukça açık sosyal mesele ve sorunlara temas eden bir piyestir. Metnin temel iletisi, daha önce Namık Kemal'in *Zavallı Çocuk* (1873) ve Ahmet Mithat Efendi'nin *Açıkbaş* (1874) adlı piyeslerinde işledikleri gençlerin evlenecekleri kişileri özgür iradeleriyle seçmeleri gerektiği yönündeki telkin üzerine kuruludur. Ahmet Mithat'ın *Açıkbaş* piyesi ile Talat'ın *Balkabağını Evlendirelim* adlı eseri arasında söz konusu tematik yakınlığın dışında karakter seçimi bağlamında da birtakım paralellikler bulunduğu görülür. *Balkabağını Evlendirelim*'in Nazife adlı genç kadın kahramanı, pek çok açıdan *Açıkbaş* piyesinin Yekta'sını andırır. Nazife de tıpkı Yekta gibi babası tarafından kendisiyle evlenmeye zorlandığı kişiyi reddederken sevdiği erkeğe kavuşmak için mücadele veren aktif, canlı ve irade sahibi genç kız figürünü örnekler. Her iki genç kız da iradelerinden ve tercihlerinden ödün vermemeleri sayesinde sevdikleri erkeklere kavuşurlar. *Balkabağını Evlendirelim*, bu yönüyle Tanzimat'tan bu yana işlenegelen önemli bir soruna dikkat çekmeyi sürdüren bir eser hüviyetindedir.

Eserde üzerinde durulan bir başka sorun da kültürel planda cereyan eden köylü-kentli çatışmasıdır. Bu çatışma, metinde saf bir Anadolu delikanlısı olarak tasvir edilen Balkabakzade Durmuş ve nişanlısı Ayşe ile modern şehir kültürünün tipik vasıflarının taşıyıcıları durumundaki Nazife ve sevgilisi Durak arasında gelişen diyaloglar çerçevesinde temsil edilir. Nazife, Durmuş'u sınıfsal kimliği ve taşralılığı nedeniyle tahkir edilmeye layık bulur. Kendisinin Durmuş'a yönelik aşağılayıcı tavrına sevgilisi Durak da iştirak eder. Yazar, piyesin bu bölümünden itibaren konuya ilişkin görüşünü ifşa ederek çatışmanın taraflarından hangisinin yanında olduğunu açıkça ortaya koymaya başlamıştır. Aşağılanan Durmuş'un yardımına, nişanlısı Ayşe yetişir. Ayşe,

⁵ Mehmet Talat, *Balkabağını Evlendirelim*, İkbâl Kütüphanesi, İstanbul 1923.

yazar tarafından özellikle idealize edilen Anadolu kadını temsil etmek üzere seçilmiş bir sembol olarak karşımıza çıkarılmış gibidir. Kentsoylu zümrenin Anadolu kültürünü ve Anadolu insanını tahkir ederek taşralıyı sömürme refleksi göstermesi karşısında isyanını, kendisinden beklenmeyecek düzeyde gelişkin bir belagatle dile getiren Ayşe'nin nutku, herkesin hayranlığını celp eder. Ayşe, adeta tek başına yüzyıllardır şehirli tarafından ihmal edilmiş bulunan Anadolu kültürünün dayandığı engin bilgeliğin şahsında somutlaştırıldığı bir varlık hâline gelir. Eser, Durmuş'un Keramet Bey'in kira borcunu ödeyerek Nazife ile Durak'ın evlenmeleri için gerekli masrafları da karşılamayı vaat etmesiyle sona erer. Bu, aynı zamanda Anadolu insanının cömertliğinin ve beşerî erdemlerinin şehirli tarafından da anlaşılması anlamına gelmektedir. Şehirli zümrenin, bir kez daha Anadolu insanı tarafından kurtarılmış olmasının yarattığı iyimser hava içinde vatanın birliğinin ve bütünlüğünün yaşatılmasını temenni eden sloganlarla sona eren piyes, halkçı ideolojinin tezahürlerini bir bütün hâlinde ihtiva eder.

Dönemin hâkim edebî temayülüne paralellik teşkil edecek şekilde Anadolu insanının ve gerçek millî değerleri temsil eden taşralının yüceltilmesini öngören halkçı söylem, eserde Ayşe ve Durmuş vasıtasıyla sunulmuştur. Edebiyat tarihimizde özellikle 1950'li yıllardan itibaren toplumcu gerçekçi çizgiyle beraber ideolojik bir yörengeye girerek güç kazanacak olan bu söylemin arkaik örneklerine bu metinde tesadüf edilmektedir. Anadolu, Türk aydını için adeta yeniden keşfedilmiş, ideal istikamettir. Ceyhun Atuf Kansu'nun, "*Anadolu'nun yeniden doğuşunun mutlu şafağındayız*" (Karpaz, 1971: 60) ifadesiyle sloganlaştırdığı bu düstur, aynı zamanda Cumhuriyet devri Türk edebiyatının başlıca estetik ilkesi ve sanatsal hedefi konumundadır. Piyeste Ayşe'nin, Keramet Bey'in alafranga evinde kendilerini küçümsemeye çalışan şehirlilere hitaben gerçekleştirdiği konuşmadan alıntılanan aşağıdaki pasaj, Anadolu'ya yönelişi başlıca ideal olarak benimseyen bu hassasiyetin yansımalarını içermektedir:

"Ayşe: '...Buradan bize memur gönderirler, canı burada kalır. Hoca gelir, cansız kumaş gelir; Anadolu bir büyük kabristan oldu... Orada sanki duyan, düşünen, isteyen, anlayan canın ateşine rast gelinmez... Sönük, düşkün, manasız, isteksiz adamlar cansız adımlarla dolaşırlar. Sanırsın hasretli gözlerle hep İstanbul'u gözlerler. Ülkemizin yüreği Anadolu değil mi? Ne zaman yeni insanlar çıkacaklar da bunlar da canlarını Anadolu'ya bağışlayacaklar? İstanbul bizimdir diyorlar. Beyin vücuttan ayrı mıdır? Duygu beyinden vücudun her tarafına yayılmalı. Yoksa cansız vücutta beyin kalır mı?"

(...)

Evet, evet bütün tuzaklar Anadolu'dan para çekmek, nasıl olursa çekmek, ne düzenle olursa para çekmek... Anadolu verir, parasını da verir, canını da verir, çünkü Anadolu büyüklerini sever. Anadolu'nun büyüklerine imanı, itaati vardır. Fakat oradan parayı düzenle çekmeli; oraya cansız, ruhsuz, çürük ihracat yaparak gelişigüzel zararına çekilecek para hepimizin hayrına olmalı. Memleketin birliğini, burayla oranın yekvücut olduğunu hepimiz bilmeli, anlamalı ve ona göre orasını da sevmeli, ilerletmeli ve buna yarayacak adam, öyle mal, öyle karı, öyle koca, öyle memur, öyle tüccar, hülasa her şeyi, her şeyi öyle göndermeliyiz ki orası da bura ile uygun olsun. Bir hizaya gelsin ki para da kendiliğinden buradan oraya, oradan buraya akadursun. Memleket de canda birleşsin, Anadolu'dan cansız ceset siması kalksın. Anadolu da kanlansın, Anadolu da şahlansın, Anadolu da canlansın." (Talat, 1923: 45)

Ayşe'nin, memleketin birliği bakımından Anadolu'nun arz ettiği önemi dile getirdiği bu konuşması, Mehmet Talat'ın kişisel görüşlerini ifade edebilmek adına kahramanlarının kurmaca gerçekliklerini unutmaya hazır olduğunu da gösterir. Zira tarafgir ve angaje üslubuyla bu nutuk, Ayşe'den çok yazarın kendisine ait olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Mehmet Talat'ın kendisiyle fiktif gerçekliğin bir parçası durumundaki kahramanı arasında muhafaza etmesi gereken mesafeyi ortadan kaldırmayı tercih etmesi, ideolojik telkini, teknik gerekliliğe yeğlediğine işaret eder. Sanatsal kaygının, sosyal fayda prensibi uğruna ikincil konumda tutulmasını öngören bu anlayışla, yazarın öteki eserlerinde de karşılaşılmaktadır.

Piyesin kahramanlarından Ayşe'nin, Mehmet Talat tarafından her bakımdan idealize edilen bir figür olarak çizilmesi, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarından itibaren yazarlara oyun ismarlayan ve "*bu oyunlarda en az bir önemli kadın karakterin Türk kadınının üstün erdemlerini kimliğinde toplamasını öner[en]*" (And, 1983: 11)

Atatürk'ün telkininin yazarca dikkate alındığı izlenimini uyandırmaktadır. Zira oyunun son kısımlarına doğru sahneye çıkan ve olayların gidişatını değiştiren kırılmayı oluşturan konuşmayı gerçekleştirerek piyesin merkezî figürü hâlini alan Ayşe, Türk kadınının ve Anadolu insanının değerinin idrak edilmesini sağlayan bir öncü vasfıyla belirmektedir. Kahramanın bu ani zuhuru ve gelişkin belagatiyle bir anda karşıtlarını dahi tesiri altına alarak ortak bir motivasyon etrafında birleştiren varlığı, metnin doğal bir ihtiyacına cevap vermekten ziyade bir çağrıya uygun hareket etme gereksiniminin uzantısı olarak da görülebilir.

Anadolu'nun farkına varılmamış kıymetini sembolize eden Ayşe, aslında o dönemde toplumsal ve düşünsel yapımızda karşılık bulan bir tavrın sözcüsüdür: *“1908'den sonraki dönem, Türk ulusal bilincinin oluşumu bakımından önemlidir ve Kemalist devrim mitolojisi bunun oluşumundaki en önemli unsurdu. Türklük, Anadolu'nun tarih ve geleneklerinden (uygarlığın beşiği deniyordu) gurur duymayı gerektiriyordu; bunların ikisi de yeniden keşfedilmiş, hatta imal edilmişti.”* (Ahmad, 2014: 98) Ayşe'nin sarf ettiği sözler ayrıca, Mehmet Kaplan'ın *“Anadolu'nun Kuvvetleri”* adlı yazısında dikkat çektiği aşağıdaki görüşleri anımsatır niteliktedir:

“Biz bu şekilde Avrupalılaştıktan bu memleketin faydalanacağına kani değiliz. Bilakis büyük şehirlerimizde açık olarak görüldüğü üzere, bu, dejenere oluştan başka bir şey değildir. Bu hastalıktan kurtulmamız için bol bol yayla havası almamız lazım. Anadolu'ya gitmemiz, sert, acı, çirkin ve kötü manzarasına rağmen köylerin ve kasabaların içinde dolaşmamız, oralarda asırlardan beri bu milleti yaşatan kuvvetlerin sırrına ermemiz, onlardan ilham almamız ve faydalanmamız lazım (...) Bu esaslı şeyler nelerdir? Biz bunları Türkiye'yi bin yıldan beri yaşatan ve hâlâ da ayakta tutan kuvvetlerde buluyoruz. Bunların ne olduğunu teşhis için de büyük şehirlere değil, büyük şehir ötelere, Anadolu'ya bakıyoruz (...) Anadolu köy ve kasabadır. Anadolu'yu ayakta tutan köylü ve kasabalıdır. Onların inançları, onların sevgileri, onların elleridir. Anadolu köylüsü ve kasabalısı çok mütevazı, çok gösterişsiz bir hayat sürer. Bu hayatın özünü sabahtan akşama kadar çalışma, ailede hürmet ve sevgi, hemşeriler arasında yardımlaşma ve saygı teşkil eder.” (Kaplan, 2006: 70)

Dönemin siyasal ve toplumsal cereyanlarının heyecanı ile kaleme alındığı anlaşılabilir eserde sahne diline özgü hususiyetlere de dikkat edildiği söylenebilir. Yazar, kahramanlarını kendi kültürel düzeylerine uygunluk teşkil edecek şekilde konuşturmaya çalışmış; özellikle köylüleri ağız özellikleriyle aksettirmeyi uygun görmüştür. Metnin bir başka dikkat çekici özelliği de iç monolog tekniğine geniş ölçüde yer vermiş olmasıdır. Zira bu tekniğin kullanıldığı pasajların teşkil ettiği hacim, diyalogların toplam hacmine yaklaşmış gibidir. Tüm bu unsurlar, yazarın *Balkabağını Evlendirelim*'de gerçekçilik endişesini biraz daha ön planda tutmaya çalıştığını ortaya koymaktadır.

Guguk Hanımcığım (1925)⁶ da merkezî temini evlilik meselesinin oluşturduğu bir komedidir. Gençlerin, evlilik kararlarını şekillendirme süreçlerinde ebeveyn onayına ihtiyaç duymamalarının yarattığı çatışmaların ele alındığı piyes, aynı zamanda değer değişiminin neden olduğu iletişimsizlik hâlini de sorunsallaştırır.

Eserin Mehpere isimli başkahramanı, kendisi gibi asrî bir genç olan Mükerrerem Bey ile evlenmek istemektedir. Mehpere'nin annesi Raziye Hanım, gençlerin evlenmelerine karşıdır; zira Mükerrerem Bey varlıklı bir genç olmadığı gibi, kimi yönelimleriyle ideal erkek eş tipine aykırı bir delikanlı görünümü de arz etmektedir. Buna karşın Mehpere'nin babası Celadet Efendi, kızının evlenmek istediği Mükerrerem Bey'i kabullenmeye hazırdır; zira kendisi, eşi Raziye Hanım'ın aksine Mükerrerem Bey'i sevmektedir. Raziye Hanım, kızının Mükerrerem Bey ile evlenmesini engellemek üzere bir plan hazırlar. Bu plan doğrultusunda nüfus tezkeresi saklanan Mehpere, Mükerrerem Bey ile evlenebilmek üzere ihtiyaç duyduğu izinnameyi imamdan alabilmek için arkadaşı İkbâl'in yardımına başvurur. Amacı, İkbâl'in nüfus tezkeresini kullanarak sevdiği erkekle evlenebilmektir. Ancak annesinin kurguladığı düzen karşısında ürettiği bu çözüm, sevdiği erkeğin resmî olarak arkadaşı İkbâl ile evlenmesi sonucunu doğurur. Bununla beraber Mükerrerem, İkbâl'i Mehpere'nin aşkı için derhal talak ile boşamaya hazırdır. Mükerrerem Bey İkbâl'i talak ile boşadığını dile getirince, Raziye Hanım ile Celadet Efendi, yaşananların tümüyle kendi kurguları olduğunu itiraf ederler. Mehpere'nin ebeveynleri, Mükerrerem Bey'in

⁶ Mehmet Talat, *Guguk Hanımcığım*, Hilal Matbaası, İstanbul 1925.

kızlarına duyduğu sevginin samimiyetini sınamak istemişlerdir. Tabii tutulduğu imtihan, Mükerrerem Bey'in sevgisini kanıtlamıştır.

Guguk Hanımcığım adlı metninde Mehmet Talat, birtakım özel psikolojik durumların tasvirine de yer vermeyi amaçlamıştır. Piyasin şahıs kadrosunu oluşturan bireylerin ruhsal portreleri, kimi durumlar karşısında verdikleri tepkiler ve diyaloglar aracılığıyla okuyucuya sezdirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda eserde yer yer psikolojik tahlil denemeleriyle karşılaşılmaktadır. Sözelimi Mehpare'nin annesi Raziye Hanım, karşımıza kuruntu sahibi, hırçın ve histerik bir kadın olarak çıkarılır. Kızının evliliğine izin verilmesinden, kendisinin kayınvalide olacak yaşa geldiğine hükmedildiği sonucunu çıkarabilecek kadar alıngandır. Mükerrerem Bey'in saflığı ve olaylar karşısındaki ihtiyatlı, edilgen tutumu, Mehpare'nin irade sahibi, sözünü sakınmayan bir genç kız oluşu ve Celadet Efendi'nin uzlaştırıcı kişiliği, karakterlerin eserde psikolojik arka planlarıyla da yeterince belirlediklerini ortaya koymaktadır.

Eserin dikkat çekici bir diğer özelliği de kuşak çatışması temine yer vermiş olmasıdır. Bu çatışmanın odağında da yine evlilik kurumuna ilişkin algı ve yaklaşımlar arasındaki belirgin ayrımlar yer almaktadır. Ebeveyn otoritesinin, yaşamlarına yön verecek kararlar almalarını sağlayan süreçlerin dışında tutulması gerekliliğine olan inançlarıyla asrî gençler, yeni bir anlayışın sözcüsü konumundadır. Eserde geleneksel yaklaşımın temsilcisi olarak karşımıza çıkarılan Raziye Hanım ise kızının evlilik kararı üzerinde tam denetim sahibi olmak ister. Değişen değerler manzumesi ve gençlerin evlenecekleri kişiyi kendi iradeleriyle seçme hakkını elde etmeye çalışmaları, bir önceki kuşak tarafından anlamlandırılmaz.

Eserde, kuşak çatışmasının bir boyutunu da *"ideal genç"* örneğinin ele alınış biçimi teşkil etmektedir. Mükerrerem, sporla ilgilenen; aynı zamanda keman çalan, sanatçı ruhlu bir gençtir. Raziye Hanım, Mükerrerem'in sporla ilgilenmesini *"külhanbeylik"*, müzisyen yönünü ise *"çalıcılık"* yakıştırmalarıyla tahkir eder. Metin, II. Meşrutiyet ile erken Cumhuriyet devri arasında kalan süreçte gençlere kazandırılmaya çalışılan spor alışkanlığı karşısında bir önceki neslin bu olumsuzlayıcı tavrını özetlemesi hasebiyle de vesika niteliğindedir. Zira *Guguk Hanımcığım*'da bir motif olarak işaret edilen bu durum, esasen söz konusu dönemde toplumsal tabanda karşılık bulan tarihî bir realiteye; hatta genel bir algıya isnat etmektedir. Peyami Safa, 1934 tarihli *"Spor, Sinema, Dans"* adlı yazısında, *"medeniyetin çocukları"* olarak tanımladığı spor, sinema ve dansın bize garpten gelen salgınlar olduğunu; gençliğin terbiyesinde sporu birinci planda gören zihniyete (Safa, 1934: 3) karşı cephe aldığını açıkça ifade eder. Kuşkusuz yazarın spora ilişkin bu olumsuz tavrı, *"okullarda jimnastik eğitimi[nin] kapalı yerde yap[ıldığı], dizlere ve dirseklere uzanan fanilalar[ın] giyil[diği]"* (Berkes, 2019: 446) İkinci Meşrutiyet sonrasında başlayarak Cumhuriyet'in ilk yıllarına uzanan süreçte bu alanda yaşanan bir değişim sancısının uzantısıdır. Eserde ayrıca Mehpare'nin de genç bir kız olarak tenis ve eskrim gibi sporlarla ilgilenmesi, düşünce sistemini ve hayata bakışını bu sporlardan ödünçlediği metot ve benzetmeler üzerine inşa etmesi, dikkat çekicidir. Metnin bu bağlamda sunduğu bir diğer ileti de gençlerin yalnızca dünya görüşü ve ahlaki değerler bakımından değil; gündelik alışkanlıkları ve yönelimleriyle de bir önceki nesilden radikal bir şekilde koptukları düşüncesidir.

Guguk Hanımcığım, 1920'li yılların modern Türk aile yapısının mevcut durumu ve genel karakteristiği hakkında fikir vermesi itibarıyla da dikkate değer bir metindir. Özellikle Mehpare'nin annesi Raziye Hanım'ın, kadının aile içindeki edilgen ve ikincil konumunu sürdürmesini sağlamaya çalışan geleneksel cinsiyet rolünü aşarak söz hakkına ve yaptırım gücüne kavuşmuş etkin bir figür olarak tasvir edilmesi, şehirli Türk ailesinin yaşadığı kültürel dönüşümü aksettirmektedir. Raziye Hanım, artık evin kaba işleriyle ilgilenmekle yükümlü kılınmış silik bir dekoratif unsur olma vasfıyla donatılmış bir varlık değil, ailenin doğal otoritesi ve baba figürüyle eşit haklara sahip öznesi konumuna yükselmiştir. Zira, *"toplum terbiyesinin ön planda yer aldığı bu devirde, aile problemi üzerinde de çeşitli yönleriyle durulur ve aile etrafında belirli bir feminizm doğar. Medeni kanunun yeniden düzenlediği aile içinde kadının birdenbire erkekle eşit haklara ulaşması, kadının normal olarak toplum içindeki yerini de yükseltir. Kadın artık erkeğin beslediği ve dilediği sürece yanında alıkoyacağı bir dişi değil, aile yuvasının erkekle aynı haklara sahip bir ortağıdır."* (Akı, 1968: 51) Devrin diğer oyunlarına da yansıyan bu cinsiyet eşitliğinin, *Guguk Hanımcığım*'da zaman zaman kadının lehine bozulduğu da görülür. Raziye Hanım, eşi Celadet Efendi'nin kızı üzerindeki yaptırım yetkisine ortak olur; hatta çoğunlukla ailenin

baskın ögesi hâline gelerek olayların gidişatını değiştirme ehliyetini kendi tekeline alır. Raziye Hanım'ın, özellikle eşiyile olan iletişimde, taşıdığı baskın özne rolü açıkça görünür kılınır. Eser, bu yönüyle de devrinin kadın imgesi üzerinden şekillendirilen toplumsal ve kültürel değişim seferberliğinin sözcülüğünü üstlenmiş gibidir.

Mehmet Talat'ın eserlerinde evlilik müessesesi sosyal, kültürel, iktisadî ve psikolojik uzantılarıyla ele alınan bir izlek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla beraber yazarın oyunlarının hiçbirinde evliliğin muhtemel sonuçları arasında yer alabilecek boşanmaya tesadüf edilemez. Esas itibarıyla bu durumun şaşırtıcı olmadığı iddia edilebilir. Zira Niyazi Akı, bu devrin piyeslerinde boşanmaya hemen hemen hiç yer verilmediğini, bunun nedeninin de aileye atfedilen değer olduğunu belirtir. (Akı, 1968: 53) *Guguk Hanımcığım*'da Raziye Hanım, eşi Celadet Efendi'yle aralarındaki tüm çatışma ve anlaşmazlıklara rağmen çözümü boşanma müessesesine başvurmakta bulmaz. Ailenin tüm düşünsel ve duygusal ihtilaflara rağmen devamını idealize eden devrin hâkim tutumu, *Guguk Hanımcığım*'ın da temel iletileri arasında yer almaktadır.

Mehmet Talat, üzerinde durduğu sosyal, kültürel ve iktisadî sorunları indirgemeci olmayan bir üslupla ve metinlerinin mizahî dokusu içinde doğal birer görünüm arz edecek şekilde ele almayı başarmıştır. Bu nedenle yazarın angaje vurgularla sanatsal içeriği tahrip eden tek boyutlu, ideolojik bir edebiyat anlayışı olmadığı söylenebilir. Bu bağlamda yalnızca *Karanlıktan Aydınlığa*'nın ayrı bir düzlemde ele alınabileceğini iddia etmek mümkündür.

Yazarın *Karanlıktan Aydınlığa* (1925)⁷ adlı eseri, teknik ve tematik özellikleriyle diğer üç oyunundan belirgin bir biçimde ayrılmaktadır. Önceki oyunlarının aksine geniş bir şahıs kadrosuna yer verdiği bu piyesinde Mehmet Talat, mekân olarak da ilk üç oyunundan farklı olarak kent ortamını değil; ücra bir nahiyenin sıradan bir kahvehanesini tercih etmiştir. Sembolik okumalara açık olay örgüsüyle piyes, aynı zamanda yazarının dünya görüşünü ve ideolojik tercihini ifşa etmesi münasebetiyle tezli bir eser olarak da değerlendirilebilir. Eserin ismi dahi odağına aldığı tezin içeriği hakkında fikir verici mahiyettedir. Yazar, karanlıktan aydınlığa uzanan değişim çizgisiyle aslında iki karşıt değer arasında yaşanan çatışmayı ve bunlardan galebe çalması kaçınılmaz olanın hangisi olduğunu vurgulamak ister gibidir. Metinde karanlık, taşralının kaderci tutumunu ve teslimiyeti; aydınlık ise iradeyi ve umudu temsil etmektedir. Bu yönüyle eser, karanlık kavramıyla ilişkilendirilebilecek her türlü batıl inançla beraber cehalet ve geri kalmışlığın da tenkidi niteliğindedir.

Eser, kasaba kahvesinde toplanan köylüler arasında paniğe neden olan mistik bir varlığın yarattığı korkunun tasviriyle başlar ve ahali arasında dilden dile dolaşan hikâyesiyle giderek efsaneleşen bu varlığın sonunda köylüye görünmesinin ardından yaşananlarla gelişir. Ahali, başına gelen tüm felaketlerden, tam olarak tanımlayamadığı bu habis ruhlu varlığı sorumlu tutmaktadır. Ancak doğaüstü bir mahluk olduğuna inanılan bu varlıkla nasıl mücadele edilmesi gerektiği konusunda kimsenin herhangi bir fikri yoktur. Kahvehanede toplanan köylüler, korku verici sesi ve azametli görüntüsüyle karşılarında beliren bu varlığın tehditkâr nutku karşısında kendi köşelerine sinmiş, kaderlerine teslim olmuşlardır. İçlerinden yalnızca kahveci çırağı Memiş ve Ayşe, ortak düşmanları olan bu varlığa karşı mücadele azmi göstermek gerektiğine inanmaktadır. Eser, Memiş ve Ayşe'nin hücum çağrıları ve sabahın gelişiyle aydınlanan çevreden gelen keman seslerinin Timsal-i Cehalet adlı varlığı etkisiz hâle getirmesiyle son bulur.

Belirgin bir vakanın varlığından söz etmenin mümkün olmadığı bu piyes, Mehmet Talat'ın kimi ideolojik ve ahlaki telkinlerini okuyucuya aktarmak üzere kurguladığı bir muhtevaya sahiptir. Yazar, bu eser vasıtasıyla esiri olduğu cehaletten kurtarılmayı bekleyen Anadolu köylüsünün ihtiyaç duyduğu aydınlanmacı/reformist müdahalenin gerekliliğini savunurken devrinin hâkim çağdaşlaşma paradigmalarına da bağlı olduğunu ortaya koyar. Piyeste Timsal-i Cehalet adlı varlığın sembolik hüviyetine büründürülen karanlık ve geri kalmışlığın, sabahın gelişiyle ortalığın aydınlanması ve keman sesiyle bertaraf edilmesi, bu iddiayı temellendirmektedir. Köylüyü cehalet tutsaklığından kurtaran işaretin keman sesi aracılığıyla karakterize edilmesi de yazarın kültürel kalkınma için benimsenmesi gereken idealin batılılaşma perspektifi olduğu inancını sahiplendiğini

⁷ Mehmet Talat, *Karanlıktan Aydınlığa*, Hilal Matbaası, İstanbul 1925.

düşündürmektedir. Zira piyeste aydınlanmayı vaat eden, batı medeniyetinin simgeleşmiş enstrümanlarından biri olan kemandan yükselen nağmelerdir.

Mehmet Talat, *Karanlıktan Aydınlığa*'da, *Balkabağını Evlendirelim* adlı piyesinde, üzerinde geniş bir biçimde durduğu taşra-şehir karşıtlığına geri dönmüştür. Metinde, tahsil görmüş, şehirli Nahiye Müdürünün kahvehanede temas kurduğu köylünün cehaleti karşısında duyduğu şaşkınlığın anlatımı, aydın bürokrat ile avam arasındaki kültürel mesafenin dramatik boyutlarına işaret eder. Eserde ayrıca kır kökenli bireyin eğitim imkânlarından istifade edememesi de tenkit edilmektedir. Nahiye Müdürünün kendisine daha önce hiç mektep görüp görmediğini sorduğu Memiş, mektep binasını yalnızca vilayete gittiğinde karşılaştığı, *"büyük, pembe boyalı ev"* olarak tasvir eder. Köylü, kültürel gelişim olanaklarından mahrumdur. Piyeste bu mahrumiyetin sorumlusunun, yabancı olduğu köy gerçeğine ilgisiz kalan jakoben devlet memurları ve bürokratlar olduğu sezdirilir.

Karanlıktan Aydınlığa, içerdiği fantastik unsurlar itibarıyla da devri için oldukça ilgi çekici bir piyestir. Piyesin başlıca fantastik ögesi Timsal-i Cehalet adlı, köy kahvesinde bulunanların eser boyunca varlığından büyük bir dehşet ve korkuyla bahsettikleri şeytanî bir varlıktır. Piyesin sonlarına doğru köy ahali karşısında belirerek azameti, ürkütücü görüntüsü ve dehşet duygusu uyandıran hitabetiyle bir başka âleme ait olduğu izlenimi yaratan bu varlık, üst perdeden tüm insanlığa seslenir. Yaratıldığı günden bu yana insanoğlunun yanı başında bulunduğunu; kibir, kin ve nefretin, üzüntü ve sefaletin, mezelletin ve kof boşluğun yaratıcısı olduğunu haykırır. Karşısındaki insanları benliğine katılmaya çağırır. Timsal-i Cehalet, aslında metafizik boyuta ait, şeytan görünümünde bir varlıktır. Ancak okuyucu, onun gerçekten doğaüstü bir canlı mı yoksa bir yanılsama neticesinde uhrevi bir varlık olarak algılanmış sıradan bir insan mı olduğu konusunda tereddüde/kararsızlığa sevk edilir. Bu tereddüt/kararsızlık, Todorov'un *"fantastik"*e ilişkin tanımının başat ögesidir:

"Gerçeklik mi düş mü? Gerçek mi, yanılsama mı? Böylece fantastiğin merkezine ulaşıyoruz. Tümünü kendimize ait, tanıdığımız, şeytani, hava perileri, vampirleri olmayan bir dünyada öyle bir olay meydana gelir ki o bildiğimiz dünyanın yasaları bunu açıklamaya yetmez. Olayı algılayan kişi iki olanaklı çözümden birisini benimsemek zorundadır: Ya duyulardan kaynaklanan bir yanılsama, düş gücümüzün yarattığı bir şey söz konusudur ve o zaman yasalar olduğu gibi kalır; ya da olay gerçekten olmuştur, gerçekliğin bir parçasıdır, işte o zaman bu gerçekliği bizim bilmediğimiz yasalar yönetir. Şeytan ya bir yanılsamadır, düşsel bir varlıktır; ya da öteki canlı varlıklar gibi şeytan da gerçekte vardır-az rastlanılması koşuluyla. Fantastik, bu kararsızlık süresinde yer alır. Fantastik, kendi doğal yasalarından başka yasa tanımayan bir öznenin görünüşte doğaüstü bir olay karşısında yaşadığı kararsızlıktır." (Todorov, 2004: 31)

Mehmet Talat'ın eserinde doğal-doğaüstü sınırında beliren kararsızlık, bizzat okuyucuya duyumsatılır ve bu yolla fantastik kavramına ulaşmanın temel koşulu yerine getirilir: Timsal-i Cehalet, içinde yaşadığımız dünyanın fiziksel gerçekliği tarafından anlamlandırılabilen doğal bir olgu mudur, yoksa bu gerçekliği aşan, aslında doğaüstü alana ait bir mahluk mudur? İlk bakışta Timsal-i Cehalet, kendisine olağanüstü vasıflar izafe edilmiş, kudretini ilahî boyuttan alan, beşerî iradenin ötesine geçmiş bir varlık olduğu zannını uyandırır. Ancak fiziksel portresi ve kimi insanî özellikleriyle bu varlığın aynı zamanda içinde yaşadığımız dünyaya ait olduğu da hissettirilmektedir. Okuyucunun Timsal-i Cehalet adlı varlık karşısında yaşadığı bu düşünsel ikilem, *"doğal bir açıklamayla, aynı olaylara ilişkin doğaüstü bir başka açıklama arasındaki kararsızlıktan başka bir şey [olmayan]"* (Todorov, 2005: 103) fantastiğin izdüşümüdür. Metni başından sonuna kadar idare eden bu varlık ve onun temsil ettiği *"karanlık"*, esasen bir alegoriden ibarettir. Sabahın gelişi, Timsal-i Cehalet'in ve onun karanlığının gücünü yitirmesini sağlamıştır. Bu sayede yazar, Timsal-i Cehalet'in varlığını anlamlandırma konusunda kısa süreli bir kararsızlık yaşadığı okurunu, asıl vurgulamak istediği ikilemle karşı karşıya bırakır. Akıl ve aydınlanmaya ait değerlerle dinî/metafizik değerler arasındaki çatışma bu varlık vasıtasıyla karakterize edilmiştir. Bir başka deyişle fantastik, alegoriye hizmet üzere araçsallaştırılmıştır.

Mehmet Talat'ın *Karanlıktan Aydınlığa* adlı piyesini, Cumhuriyet dönemi Türk tiyatrosu içinde *"köy oyunları"* başlığı altında sunulan kategoriye ait bir eser olarak değerlendirmek gerekmektedir. *"Kapalı bir toplum olan köyden konularını alan ve kendi kurallarına göre yaşayan köylünün hayatından kesitler veren eserler"* (Enginün, 2018: 164) arasında yer alan bu piyes, köy oyunlarının erken dönem örneklerinden biridir. İnci

Enginün, bu akımın Faruk Nafiz Çamlıbel'in 1925 tarihli *Canavar* piyesinden çıktığını ifade etmektedir. (Enginün, 2018: 164) Niyazi Akı da benzer şekilde "köyün gerçek yüzü ve ana problemleriyle tiyatroya girişi[nin] Faruk Nafiz'in *Canavar* adlı manzum faciasıyla" (Akı, 1968: 28) mümkün olduğunu dile getirmektedir. Mehmet Talat'ın *Karanlıktan Aydınlığa*'sı da 1925 tarihinde neşredilmiş olmakla beraber köy hayatını derinlemesine tasvir etmek yerine bu hayatın kendine özgü düzenine ait kimi ayrıntıları kahramanlar arasında cereyan eden diyaloglar aracılığıyla sezdirmeyle yetinmesi hasebiyle *Canavar*'daki yoğunluğu yakalayamamıştır. *Karanlıktan Aydınlığa*'da köy, bir mekân olarak tam manasıyla belirebilmiş değildir. Hadiselerin üzerinde cereyan ettiği zeminin köy yerleşimi olduğunun anlaşılması, daha ziyade şive taklitleriyle birlikte kır kahvesi, Anbarlı deresi ve Hocahanım çeşmesi gibi yer isimlerinin zikredilmesi sayesinde mümkün olmaktadır. İnci Enginün'ün, köy oyunu yazarlarının önemli bir bölümünün en büyük hatası olarak gördüğü mahallî söyleyişe yer verme özelliği (Enginün, 2018: 165), *Karanlıktan Aydınlığa* için de geçerlidir.

Yazarın piyesleri, sahnelenmek üzere zaman zaman resmî ve özel tiyatro topluluklarının da gündemine gelmiştir. Talat'ın bu piyeslerinden *Balkabağını Evlendirelim* isimli iki perdelik komedisi, 1935 tarihinde Naşit Özcan sahnesinde oynanmıştır. Bu temsilin ardından uzun bir süre boyunca herhangi bir oyunu sahnelenemeyen yazarın *Abdurrahman Efendi Gebe* adlı piyesi Devlet Tiyatroları tarafından 13.11.2005 tarihinde alınan bir kararla 2006-2007 sezonunda sahnelenmek üzere programa alınmasına onay verilen metinler arasında sunulmuştur. Ancak ikisi erkek, biri kadın olmak üzere üç oyuncu ve tek dekor ile oynanmasına karar verilen piyesin temsili gerçekleştirilememiştir. Eldeki veriler, yazarın diğer iki piyesi *Guguk Hanımcığım* ve *Karanlıktan Aydınlığa*'nın ise herhangi bir tiyatro topluluğu tarafından sahnelenmediğini ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Cumhuriyet devri Türk tiyatroculuğunun ihmal edilmiş muharrirleri arasında yer alan Mehmet Talat'ın eserlerinde döneminin hâkim edebî temayüllerinin izlerine rastlamak mümkündür. Yazarın Cumhuriyet'in ilan edildiği 1923 tarihinden itibaren neşredilen eserlerinde özellikle evlilik kurumu ve aile içi ilişkilerin çağdaşlaşma hedefleri doğrultusunda yaşanan değer değişimi çerçevesinde geçirdiği başkalaşım problematize edilir. Bununla beraber Anadolu insanını ve kültürünü idealize eden yeni ulusçu söylem, inkılapların yerleşerek yaygınlaşması için sarf edilmesi gereken toplumsal çaba ve değer değişiminin neden olduğu kuşak çatışması gibi izlekler, bu eserlerde müstakil temler olarak işlenmiştir. Bu bağlamda yazarın, komedi türünde verdiği eserler aracılığıyla sosyal fayda idealine hizmet eden bir tiyatro anlayışının temsilcisi olarak devrinin egemen ideolojik, sanatsal ve kültürel atmosferinin sözcüsü olarak değerlendirilmesi gerektiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (2014). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Akı, N. (1968). *Çağdaş Türk Tiyatrosuna Toplu Bakış 1923-1967*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- And, M. (1983). *Atatürk ve Tiyatro*, Ankara Devlet Tiyatrosu Yayınları, Ankara.
- Berkes, N. (2019). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Enginün, İ. (2018). *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, Dergah Yayınları, İstanbul 2018.
- Kaplan, M. (2006). *Nesillerin Ruhü*, Dergah Yayınları, İstanbul.
- Karpat, K. (1971). *Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular*, Varlık Yayınları, İstanbul.
- Safa, P. (1934). Spor, Sinema, Dans, *Yedigün*, Cilt: 2, Nu: 44, 10 Ocak, İstanbul.
- Talat, M. (1923). *Balkabağını Evlendirelim*, İktbal Kütüphanesi, İstanbul.
- Talat, M. (1923). *Abdurrahman Efendi Gebe*, İktbal Kütüphanesi, İstanbul.
- Talat, M. (1925). *Guguk Hanımcığım*, Hilal Matbaası, İstanbul.
- Talat, M. (1925). *Karanlıktan Aydınlığa*, Hilal Matbaası, İstanbul.

Todorov, T. (2004). *Fantastik-Edebî Türe Yapısal Bir Yaklaşım*, Metis Yayınları, İstanbul.

Todorov, T. (2005). *Edebiyat Kavramı*, Sel Yayıncılık, İstanbul.

Töre, E. (2008). II. Meşrutiyet Dönemi Türk Tiyatrosu, *Doğu Batı, II. Meşrutiyet 100. Yıl*, Yıl: 11, Sayı: 45, 215-251.

Töre, E. (2009). Türk Tiyatrosunun Kaynakları, *Turkish Studies*, Vol: 4, 1-II, 2181-2348.

KOBİ'lerde Ölçek Bazında Optimum Sermaye Bileşimi ve Finansal Borç Maliyeti ile Pazar Riskindeki Değişmelerin Etkisi

Dr. İhsan Uğur DELİKANLI

ORCID: 0000-0001-8955-5413

Özet

Bu çalışmada, KOBİ'lerde işletme sürekliliğine hizmet edecek sermaye yapısının ölçek bazında nasıl oluşturulabileceğinin karşılaştırmalı olarak araştırılması amaçlanmıştır. Her bir KOBİ ölçeği ve KOBİ üstü ölçek için 2007-2018 dönemine ait finansal veriler kullanılarak önce ROE betası ve özsermaye maliyeti, sonra da farklı senaryolara göre sermaye varlıkları fiyatlandırma modeliyle Ağırlıklı Ortalama Sermaye Maliyeti (AOSM)'ni minimize eden optimum finansal borç-öz kaynak düzeyi tahmin edilmiştir. Beklenildiği gibi tüm ölçekler için finansal borç maliyeti arttıkça (azaldıkça) optimum sermaye düzeyinin gerileyeceği (artacağı) sonucuna varılmaktadır. Pazar riskinin artması ya da azalması ise optimum sermaye bileşimini etkilememektedir. Ancak, finansal borçlanma maliyetindeki artışın (azalışın), mikro ve küçük ölçekli KOBİ'lerde optimum sermaye bileşiminin AOSM ile özsermaye maliyeti arasındaki farkın azalmasına (artmasına), orta ölçekli KOBİ'ler ile KOBİ üstü ölçekteki firmalarda ise artmasına (azalmasına) neden olacağı tahmin edilmektedir. Optimum sermaye bileşiminin AOSM ile özkaynak tutarının tamamı kadar borçlanılması halinde oluşacak AOSM arasındaki farkın optimum sermaye bileşimine karşılık gelen AOSM'ye oranı ise finansal borçlanma maliyeti arttıkça (azaldıkça) azalmaktadır (artmaktadır). Mikro ve küçük ölçekli KOBİ'ler için hesaplanan oransal değerler orta ölçekli KOBİ'ler ve KOBİ üstü ölçekteki firmalara göre daha düşüktür. Bu bulgudan hareketle, riske dayalı borç maliyetli veya pazar riskindeki artışa bağlı olarak sermaye yapısının oluşumunda ortaya çıkabilecek maliyet artışına ya da azalışına duyarlılığın mikro ve küçük ölçekli KOBİ'lerde daha az olacağı sonucuna varılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: KOBİ, Sermaye Maliyeti, Borç Maliyeti, Muhasebe Betası

Scale Based Optimal Capital Structures For The SMEs in Turkey and The Impact of The Changes Related to The Cost of Debt and Market Risk Premium

Abstract

This study aims to investigate the capital structure of the SMEs in Turkey which would help the business continuity in their operations. It has been estimated first, the beta values based on ROE using the financial data provided by the micro, small and medium sized SMEs and bigger sized firms separately for the period of 2007-2018 and then cost of equity, second, optimum capital levels which would make the lowest weighted average cost of capital (WACC) for each of them under the different scenarios by capital asset pricing model (CAPM). It has been observed that optimal capital level decreases (increases) as the the cost of debt rises (falls) in all sizes of the firms as expected. It is not affected by the increasing or decreasing market risk premium. However, it is expected that increasing (decreasing) cost of debt would lead to the decrease (increase) in the difference between the WACC of optimal capital level and cost of equity for the micro and small sized SMEs though the increase (decrease) for the medium sized SMEs and bigger sized firms. The ratio of the difference between the WACC of optimal capital structure and of the debt which would be equal to the equity amount to the lowest of WACC falls (rises) as the cost of debt increases (decreases). But, the ratios estimated for the micro and small sized SMEs under all scenarios are less than those of medium sized

SMEs and bigger sized firms. So, it has been concluded that micro and small sized SMEs in Turkey are less sensitive to the changes in the WACC of the capital structure depending on the rising or falling cost of debt determined in line with the credit risk and market risk premium compared to the others.

Keywords : SME, Cost of Equity, Cost of Debt, Accounting Beta

GİRİŞ

Türkiye’de, Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletme (KOBİ)’lere yönelik yapılan çalışmaların neredeyse tamamında birincil sorun olarak dış kaynak bulma ya da kaynaklara erişim konusu öne çıkmıştır. Öndeş ve Güngör (2013), KOBİ’lerin sabit sermaye ve işletme sermayesi tutarlarından oluşan ilk yatırım tutarlarını genellikle; bireysel tasarruflar sonucunda oluşan öz kaynaklardan, akraba eş ve dostlardan sağladıkları borçlar ile karşılamaya çalıştıklarını ve dolayısıyla, yetersiz özkaynak ile faaliyet gösterdiklerini gözlemişlerdir. Türkiye’nin değişik bölgelerinde faaliyet gösteren KOBİ’ler özelinde –Erzurum için Öndeş ve Güngör (2013), Kars için Zengin ve Aykırı (2012), Konya için Ersöz (2010), Antalya için Bitirak ve Çetin (2009), Göller Bölgesi için Bekçi ve Usul (2001) tarafından-yapılan araştırmalarda da, KOBİ’lerin gerek kuruluş gerekse faaliyetlerinde öz sermaye yönünden sıkıntı yaşadığı, zorunlu olarak ticari kredilerle sermaye ihtiyacını karşılamaya yöneldikleri ve yatırımlarının finansmanında banka kredilerinin öz kaynakların önüne geçtiği sonucuna varılmıştır. Zengin ve Ağ (2016)’ın çalışmasında KOBİ’lerin başarısızlığında rol oynayan ve diğer tüm eylemlerin başarısızlığına temel teşkil edecek nedenin finansman sorunu olduğu; Şeker ve Correa (2017)’nin çalışmasında da finansmana erişimde yaşanan zorlukların büyümeye en önemli engel olduğu gözleminde bulunulmuştur.

Yapılan çalışmaların başlıca sonucu olan ve finansman sorunu veya finansmana erişim güçlüğü olarak adlandırılan sorun esas itibarıyla KOBİ’lerin bankalar ile ilişkilerinden kaynaklanmaktadır. Zira, KOBİ’ler “*ihativa ettikleri asimetrik bilgi nedeniyle kredi tahsisinde ve kullanımında “ahlaki tehlike” ve/veya “ters seçim” sorunlarını ortaya çıkarmaktadır. Ahlaki tehlike krediyi alan bir KOBİ’nin, krediyi veren kuruluşun bilgisi ve denetiminin dışında, çoğunlukla uygun görülmeyecek alanlarda kullanılmasıdır. Ters seçim ise kredinin geri ödeme ihtimali düşük profildeki KOBİ’lere kullanılmasıdır. Bu iki durumda da kredinin tahsili gecikmiş alacağı dönüşme riski yükselecektir* (Uz, 2019:10)”. Bahsekonu riski minimize etmek için bankalarca bir taraftan ya bireysel ve/veya sektörel bazda ya da kümülatif olarak KOBİ’ler için kredi arzının sınırlandırılması yoluna gidilmekte diğer taraftan da toptancı bir anlayışla KOBİ sınıfına giren firmalardan ilave teminatlar talep edilmektedir. Bu da KOBİ’ler için finansman sorununa dönüşmektedir.

Öte yandan, bankaların KOBİ kredisi kullandırım kararları, bireysel ve kurumsal kredilere göre ekonominin genelinde yaşanan gelişmelerden daha fazla etkilenmektedir. Örneğin, Aralık 2006-2007 döneminde % 27 olan KOBİ kredilerinin toplam kredilerin içindeki payı, küresel krizin ortaya çıktığı 2008 yılından itibaren azalmaya başlamış ve 2009 yılı sonu itibarıyla % 21’e gerilemiş, 2010 yılı sonunda ise % 24’e yükselmiştir (Yüksel, 2011:81). Sonrasında da 2014 yılına kadar KOBİ kredilerinin büyüme hızı hem toplam kredi büyüme hızını hem de KOBİ hariç kurumsal kredilerde büyüme hızını aşmıştır (Uz, 2019:7). 2016 yılında yaşanan duraksama ise KOBİ’lerin başta bankalar olmak üzere finansal kuruluşlardan kullanacakları kredilere Kredi Garanti Fonu (KGF) tarafından garanti verilerek aşmaya çalışılmıştır. Covid 19 virüsünün hızla yayılması sonrasında dünyanın genelinde yaşanan ekonomik aktivitelerdeki ani duruşun şirketler üzerindeki etkilerinin bertaraf edilmesinde de, Avrupa Merkez Bankası Başkanı Lagarde’ın işaret ettiği gibi, KOBİ’lerin dış kaynak bulma sorununa öncelik verilmiş ve kullanacakları kredilere KGF tarafından sağlanan garanti tutarları arttırılmıştır.

Görüldüğü gibi, Türkiye’de KOBİ’lerin finansman sorununun çözümleri de yine bankalardan kredi kullanma ya da başka bir ifade ile finansal borç bağlamında ele alınmaktadır. Ancak, kredi kullanımı başta olmak üzere finansal borç artışının KOBİ’ler üzerindeki etkilerinin de değerlendirilmesi gerekmektedir. Zira, sermaye yapısının bileşimi veya diğer bir deyişle finansal borç düzeyi, KOBİ’lerin büyüme, gelişme ve başarısını belirleyen önemli faktörlerden biridir (Ou ve Haynes, 2006; Cook, 2001). Covid 19 virüsü ile ortaya çıkan olağanüstü durum da KOBİ’lerin her koşulda ayakta kalabilmelerini sağlayacak bir sermaye yapısına sahip

olmasının ekonomi döngüsünün kesintisiz sürdürülmesindeki önemini fazlasıyla göstermiştir. Ancak, KOBİ'lerde işletme sürekliliğine hizmet edecek sermaye yapısının sağlanabilmesine yönelik politikaların mikro, küçük ve orta ölçekli KOBİ'lerin farklılıkları dikkate alınmadan bütüncül bir yaklaşımla belirlenmesi halinde sonuç değişmeyecektir.

Bu çalışmada, KOBİ ölçeğindeki işletmeler ile KOBİ üstü ölçekteki firmalar için ayrı ayrı riske dayalı fiyatlama yaklaşımıyla optimum finansal borç-özsermaye düzeyleri tahmin edilerek, finansal borç maliyeti ile pazar riskindeki değişimlerin nasıl etkileyebileceği sorusu araştırılmıştır. Ulaştığımız sonuçlardan hareketle ölçek bazında öneriler geliştirilmeye çalışılmıştır. Araştırmamızın teorik çerçevesini belirlemek amacıyla önce firmaların sermaye yapısına ilişkin geliştirilen teoriler ve KOBİ'lerin sermaye yapısını oluşturma davranışlarına ilişkin yapılan çalışmalar araştırılmış ve sonuçları ikinci bölümde özetlenmiştir. Üçüncü bölümde araştırmamızın önemi ve yöntemi açıklanmış ve analiz sonuçları yorumlanmıştır. Sonuç bölümünde de ulaştığımız bulgular özetlenerek, önerilerimiz verilmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE LİTERATÜR TARAMASI

Sermaye yapısına ilişkin teorik yaklaşımlar esas itibarıyla firma değerinin nasıl maksimize edilebileceğini araştırmaktadır. Bunlardan ilki David Durand tarafından 1952 yılında yayımlanan makalede ele alınan "net faaliyet geliri" yaklaşımıdır. Bu yaklaşımın varsayımlarından biri borçtaki artış ya da azalışın ağırlıklı ortalama kaynak maliyetini ve dolayısıyla firma değerini değiştirmeyeceğidir. Zira, borçlanmadaki artışa bağlı olarak artan finansal riske ortakların bekledikleri getiriyi yükselterek tepki göstereceği, bunun da özkaynak maliyetini yükselteceği ve böylece ucuz olan borcun avantajının ortadan kalkacağı kabul edilir. Yine David Durand tarafından geliştirilen "net gelir yaklaşımında" ise borçtaki artışa hem hissedarların hem borç verenlerin tepki göstermeyeceği kabulü ile ucuz olan borçtaki artışın ağırlıklı ortalama kaynak maliyetini düşüreceği ve böylece firma değerinin yükseltilebileceği varsayılır. Bu iki yaklaşıma göre daha kabul edilebilir varsayımlara dayalı olan "geleneksel yaklaşımda" ise borç miktarını artırarak ağırlıklı ortalama kaynak maliyetinin düşürülerek firma değerinin yükseltilebileceği, ancak bunun da bir sınırının olacağı kabul edilir. Çünkü, borcun belli bir miktarından veya oranından sonra artan finansal riske (sıkıntı) önce ortakların sonra da borç verenlerin risk primini arttırarak tepki göstereceği ve böylece, önce özkaynak daha sonra da borç maliyetinin sonuçta da ağırlıklı ortalama kaynak maliyetinin artacağı varsayılır. Modigliani ve Miller'in 1958 yılında yayımladıkları ilk makalelerinde, kurumlar vergisinin olmadığı, finansal risk maliyetinin bulunmadığı gibi varsayımlar ile borçlanmadaki artışın firma değerini etkilemeyeceği yaklaşımı ortaya konulmuştur. 1963 yılında yayımladıkları ikinci makalede ise vergi etkisini dikkate almışlar ve sermaye yapısı değiştirilerek ağırlıklı ortalama kaynak maliyetinin düşürülebileceği böylece, firma değerinin yükseltilebileceği sonucuna varmışlardır. Finansal sıkıntı maliyetinin yanısıra firma ortakları ile yöneticileri arasında oluşabilecek çatışmalardan kaynaklanabilecek maliyetleri ifade eden temsil maliyetinin varsayımlara dahil edildiği "dengeleme yaklaşımında" ise borcun vergi avantajı ile finansal sıkıntı maliyetleri arasındaki dengenin olduğu noktaya kadar yani optimum sermaye yapısına kadar borçlanmanın firma değerini arttıracığı kabul edilmektedir (Aksoy, 2017:367-385).

Ağırlıklı ortalama sermaye (AOSM) ya da diğer adıyla ağırlıklı ortalama kaynak maliyeti, aşağıda verilen formülde gösterildiği gibi, işletmede kullanılan her bir kaynağın maliyeti ile toplam kaynaklar içerisindeki ağırlığının çarpılması ile hesaplanmaktadır.

$$AOSM = W_d \times k_d \times (1-T) + W_e \times k_e^{(1)}$$

W_d =Borcun toplam kaynaklar içindeki ağırlığı k_d =Borç maliyeti T =Kurumlar Vergisi oranı
 W_e =Özkaynağın toplam kaynaklar içindeki ağırlığı k_e =Özkaynak maliyeti

Özkaynak maliyeti ya da diğer bir ifade ile ortakların beklediği getiri oranı ise, aşağıda gösterilen formüldeki gibi, risksiz faiz oranına pazar risk priminin eklenmesi ile elde edilir. Firmanın hisse senedi getirisinin

pazardaki değişime duyarlılığını gösteren β (beta) katsayısı ile risksiz faiz oranı ve pazarın getiri oranı arasındaki farkın çarpımının pazarın risk primini verdiği kabul edilir (Aksoy, 2017:346).

$$k_e = R_f + \beta \times (R_m - R_f)^{(2)}$$

R_f = Risksiz faiz oranı R_m = Pazarın getirisi

Beta katsayısının pozitif olması, pazar getiri oranındaki artışların firmanın pazar risk priminde ve dolayısıyla, ortakların beklediği getiri oranında (özkaynak maliyetinin) artış; negatif olması ise tersi yani azalış olacağına işaret eder. Pazar getirisi olarak borsada alım satımı yapılan hisse senetlerinin tümü ya da bir endeks için hesaplanan günlük, aylık ya da yıllık getiri oranı dikkate alınır. Damodaran (2002:182-204)'a göre belirtilen şekilde tahmini beta katsayısının hesaplamasında tutarlılık için tahmin döneminin uzunluğu (iki yıl, beş yıl gibi), getiri aralığı (günlük, haftalık, aylık, yıllık gibi) ve regresyonda kullanılacak pazar endeksi olmak üzere 3 konuda karar verilmelidir. Hisse senetleri borsada işlem görmeyen firmalar için beta katsayısı olarak aynı iş kolunda faaliyet gösteren ve hisseleri borsada alınıp satılan bir firmanın beta değeri ya da yurtdışındakiler de dahil birden çok firma için hesaplanan beta değerlerinin ortalaması emsal alınabilir. Ancak, emsal alınan firma ya da firmalar ile beta katsayısı hesaplanacak firmanın borç/özkaynak oranları farklı olabileceği için aşağıda verilen formül kullanılarak önce emsal alınan firmanın kaldıraçsız beta değeri hesaplanacak sonra da yine aynı formül ile bu değer üzerinden hedef firmanın borç/özkaynak oranı dikkate alınarak kaldıraçlı tahmini beta değeri elde edilebilecektir. Zira, "beta değerleri firmaların finansal ve faaliyet riskliliğini birlikte ele almaktadır (Beneda, 2003: 66). Diğer bir ifade ile, kaldıraçlı beta değerinde firmanın sermaye yapısı içerisinde borcun, hisse senedi değeri üzerinde yarattığı göreceli risk de yer almaktadır (Donahue, 2003: 32)"(Ercan ve diğerleri, 2007:304).

$$\beta_L = \beta_U \times [1 + (1-T) \times (D/E)]^{(3)}$$

β_L =Kaldıraçlı beta β_U =Kaldıraçsız beta   T=Kurumlar vergisi oranı   D/E=Borç/Özkaynak

Hisseleri borsada işlem görmeyen firmalar için muhasebe betası olarak adlandırılan yöntemle de tahmini beta hesaplanabilir. Bu yöntemde üç aylık ya da yıllık bazda muhasebesel kar (zarar) tutarının değişimi ile pazarın getirisindeki değişimin regresyonu alınmaktadır. Damodaran (2002:202-204), firmaların muhasebe beta değerinin genellikle 1'e yakın olması, her bir firmanın amortisman, stok politikası gibi uygulamalarının farklılığı, az sayıda gözlemlerle hareket edilmesi gibi kısıtları nedeniyle en az 10 yıllık veri toplanması gerektiği görüşündedir. Fakat, özellikle hisse senetleri borsada işlem görmeyen firmalar için beta katsayısının tahmin edilmesinde kolaylığı nedeniyle muhasebe betası kullanılan yöntemlerden olmuştur. "Vos (1992)'un çalışması hisse senetleri borsada işlem görmeyen firmalarda toplam riskin ölçümünde muhasebe betasının yeterliliğini test eden az sayıda çalışmadan biridir. Çalışmasında, diğer çalışmalarda olduğu gibi (Ball, Brown 1969, Beaver, Kettles, Scholes 1970, Beaver, Manegold 1975, Ismail ve Kim 1979) küçük ölçekli kamu şirketlerinin muhasebe betası ile piyasa betası arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. (Pierre ve Bahri, 2006:549)". Pierre ve Bahri (2006) araştırmalarında, muhasebe betasının firma bazında KOBİ'lerde riskin tamamını göstermeyeceği, finansal olmayan risklerin de dikkate alınması gerektiği sonucuna ulaşmıştır. Intrisano ve diğerlerinin çalışmasında (2017), hisseleri borsada alınıp satılan İtalyan firmaları için hesaplanan beta değerleri ile muhasebe verilerinden sağlanan net kar (zarar), faaliyet karı (zararı) ve özkaynak getiri oranı (ROE) üzerinden hesaplanan muhasebe beta değerleri karşılaştırılmış ve ROE betasının daha açıklayıcı olacağı sonucuna varılmıştır.

Er ve Kaya'nın (2012) çalışmasında da muhasebe verilerinden türetilen bir grup rasyonun örneklem seçilen Borsa İstanbul şirketlerinin betası ile regresyonu alındığında sadece faaliyet kaldırıcı (faaliyet karı (zararı) / net satışlar) rasyosu ile güçlü bir ilişki bulunduğu görülmüştür. Ancak, gerek bu çalışmada gerekse diğer çalışmalarda muhasebe beta değeri ile piyasa betası karşılaştırması firma bazında yapılarak bir değerlendirilmeye gidilmiştir. Aynı sektörde ya da ölçekte yer alan firmaların bir bütün olarak dikkate alınmaması bir eksikliklerdir. Bu bağlamda, Ercan ve diğerleri (2007) tarafından yapılan çalışmada, örneklem

alınan halka açık firmalar 5 sektör itibarıyla ayrıştırılarak halka açık olmayan firmalar için kullanılabilir muhasebe betası araştırılmış ve sadece tekstil sektörü için açıklama gücü olan değişkenler elde edilmiştir. Ersoy ve diğerleri (2010) tarafından yapılan çalışmada, şirket büyüklüğü ile cari oranın piyasa verilerine dayalı beta katsayısındaki değişkenliğin %28,6'sını açıklayabildiği ve beta katsayısı ile şirket büyüklüğü arasında olumlu ilişki bulunduğu tespit edilmiştir. Tanrıöven ve Aksoy (2011) tarafından yapılan çalışmada ise aktif büyümesinin metal sektöründe, ROE'nin kağıt basım sektöründe, toplam borç büyümesinin teknolojiye, faiz vergi ve amortisman öncesi kar marjının kimyada, hisse başı karın kağıt basımda, finansal borcun özsermayeye oranının metal sektöründe, kısa vadeli borcun özsermayenin piyasa değerine oranı ve uzun vadeli borcun özsermayenin piyasa değerine oranının kağıt basım sektörü için beta belirleyicisi olarak kullanılabilirliği sonucuna varılmıştır. Uyar ve Çağlak tarafından (2019) çimento sektörü için beta katsayısının tahminine yönelik yapılan çalışmada finansal beta ile istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunan oranlar ROE, cari oran, faaliyet kar marjı ve logaritmik aktif değişkenleri olarak bulunmuştur.

Ağırlıklı ortalama sermaye maliyetinin bir diğer unsuru ise borç maliyetidir. Borç maliyeti, firmanın riskliliğine göre borç verenler tarafından talep edilen faiz oranını ifade eder. Küçük ve riskli firmalar için borç verenler tarafından faiz, vergi öncesi kar (zarar) / faiz giderleri rasyosunun düzeyine göre talep edileceği varsayılan risk priminin tutarı Damodaran tarafından Tablo 1/A'da verilen şekilde tahmin edilmektedir (Ocak 2021 itibarıyla yaptığı güncellemeye göre, http://pages.stern.nyu.edu/~adamodar/New_Home_Page/datafile/ratings.html). İstanbul Sanayi Odası'nın 2017 yılında yayımlanan raporunda, kredi risk primi oranlarının Tablo 1/B'de verilen şekilde Türkiye için tahmini karşılıkları uyarlanmış ve bunlar üzerinden sermaye maliyeti ve sektörler itibarıyla optimum borç/özkaynak oranları hesaplaması yapılmıştır.

Tablo 1. Faiz Karşılama Oranına Göre Uygulanacak Kredi Risk Primi

(A)		Risk Primi	Derecelendirme Notu	(B)		Risk Primi
Faiz Karşılama Oranı				Faiz Karşılama Oranı		
>	≤			>	≤	
-10,0	0,49	17,44%	D2/D	-10,0	0,2	8,0%
0,7	0,79	13,09%	C2/C	0,2	0,6	6,5%
0,8	1,249	9,97%	Ca2/CC	0,7	0,8	5,5%
1,25	1,49	9,46%	Caa/CCC	0,8	1,2	4,8%
1,5	1,99	5,94%	B3/BB2	1,3	1,5	3,3%
2,0	2,49	4,86%	B	1,5	1,7	2,5%
2,5	2,99	4,05%	B1/B+	1,8	2,0	2,0%
3,0	3,49	2,77%	Ba2/BB	2,0	2,2	0,0%
3,5	3,99	2,31%	Ba1/BB+	2,3	2,5	-1,0%
4,0	4,49	1,71%	Baa2/BBB	2,5	3,0	-2,0%
4,5	5,99	1,33%	A3/AA2	3,0	4,2	-2,7%
6,0	7,49	1,18%	A	4,3	5,5	-3,0%
7,5	9,49	1,07%	A1/A+	5,5	6,5	-3,2%
9,5	12,49	0,85%	Aa2/AA	6,5	8,5	-3,3%
12,5	10.000	0,69%	Aaa/AAA	8,5	10.000	-3,6%

Sermaye yapısına ilişkin KOBİ'ler ile büyük ölçekli firmaların verecekleri kararlar doğal olarak farklıdır. Zira, hem daha şeffaf olmaları hem de piyasada kredibiliteleri nedeniyle büyük ölçekli firmalar KOBİ'lere kıyasla

finansman kaynaklarına daha kolay erişirler (Bas ve diğerleri, 2009). Nitekim, Mateev ve diğerleri tarafından yapılan araştırmada (2013), Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Hırvatistan, Macaristan, Polonya ve Sırbistan'da faaliyet gösteren KOBİ'lerin iç kaynakları dış kaynaklara tercih ettiği, gerekirse de kısa vadeli borç kullanımına yöneldikleri, ölçek büyüdükçe dış kaynak kullanımının arttığı gözlenmiştir.

Korkmaz ve diğerleri (2007) ile Güler (2010) tarafından yapılan araştırmalarda, Türkiye'de de KOBİ'lerin finansman hiyerarşisi ile hareket ettiği, bir başka ifade ile finansman ihtiyacını öncelikle iç kaynaklardan karşılamayı tercih ettikleri sonucuna varılmıştır. Bu sonuca benzer olarak, Bayrakdaroğlu ve diğerleri (2013) tarafından Borsa İstanbul'da işlem gören 242 firmanın 2000-2009 dönemine ilişkin finansal verisi ile yapılan çalışmada da sermaye yapısının finansman hiyerarşisine uygun olarak belirlendiği bulgusuna ulaşılmıştır.

3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ, ANALİZ YÖNTEMİ VE BULGULAR

3.1. Araştırmanın Önemi

Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan ve 20 Mayıs 2003 tarihli Avrupa Birliği (AB) Resmi Gazetesi'nde yayımlanan tavsiye kararı uyarınca AB'nde 2005 yılından bu yana kullanılan KOBİ tanımı 2005/9617 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile de ülkemiz mevzuatına alınmıştır. Tablo 2'den verilen şekilde 3'lü bir kritere göre mikro, küçük ve orta ölçekli şeklinde ayrıştırılan işletmeler KOBİ olarak tanımlanmaktadır. AB'de yıllık ciro ve bilanço toplamına ilişkin EURO cinsinden belirlenmiş kriterlerin TL karşılıklarının EURO/TL'deki değişime bağlı olarak artması nedeniyle söz konusu tutarlar da güncellenmektedir. En son 2018/11828 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yapılan değişiklik ile yıllık ciro ve bilanço tutarı mikro ölçekliler için 1 milyon TL'den 3 milyon TL'ye, küçük ölçekliler için 8 milyon TL'den 25 milyon TL'ye, orta ölçekliler için de 40 milyon TL'den 125 milyon TL'ye yükseltilmiştir.

Tablo 2. KOBİ Ölçekleri ve Kriterleri

KOBİ Ölçeği	Çalışan Sayısı	Yıllık Ciro Tutarı	Yıllık Bilanço Toplamı
Mikro	< 10	≤ 3 milyon TL	≤ 3 milyon TL
Küçük	10 – 49	≤ 25 milyon TL	≤ 25 milyon TL
Orta	50 – 249	≤ 125 milyon TL	≤ 125 milyon TL

Bankalardan kredi kullanan toplam KOBİ sayısı 2019 yılı sonunda 2007 yılına göre 1,3 kat artmıştır. Mikro ölçekli KOBİ sayısındaki artış ise 1,8 kata karşılık gelmektedir. Tablo 3'den görüleceği gibi, tutar itibarıyla en yüksek artış ise 9,9 kat ile orta ölçekli KOBİ kredilerinde gerçekleşmiştir. Küçük ölçekli KOBİ kredileri 7,7 kat, mikro ölçekli KOBİ kredileri ise 5,5 kat artış kaydetmiştir.

Tablo 3. Türkiye'de Kurulu Bankalarca KOBİ'lere Nakdi Kredi Kullanımı

Yıl	Ölçek İtibarıyla Kredi Kullanan KOBİ Sayısı				Ölçek İtibarıyla KOBİ Kredisi (Milyon TL)			
	Mikro	Küçük	Orta	Toplam	Mikro	Küçük	Orta	Toplam
2007	991.683	356.856	110.940	1.459.479	30.361	24.670	24.362	79.393
2008	1.170.603	170.897	58.558	1.400.058	35.266	23.409	30.189	88.864
2009	1.170.871	188.035	73.293	1.432.199	32.580	23.900	33.684	90.164
2010	1.260.887	221.535	93.126	1.575.548	45.634	33.590	52.136	131.360
2011	1.331.122	266.723	115.111	1.712.956	57.287	44.003	66.726	168.016

2012	1.496.843	355.491	112.182	1.964.516	56.546	65.024	84.710	206.280
2013	1.744.064	427.177	138.021	2.309.262	73.780	88.438	117.943	280.161
2014	2.071.511	513.420	160.788	2.745.719	92.678	114.769	137.103	344.550
2015	2.262.257	532.281	164.374	2.958.912	105.315	137.434	161.872	404.621
2016	2.502.434	543.960	173.071	3.219.465	116.872	147.113	178.206	442.192
2017	2.839.262	615.738	196.709	3.651.709	142.491	174.144	221.937	538.572
2018	2.855.692	465.790	137.783	3.459.265	186.340	209.401	259.460	655.201
2019	2.800.052	474.963	144.179	3.419.194	196.930	214.418	266.448	677.796

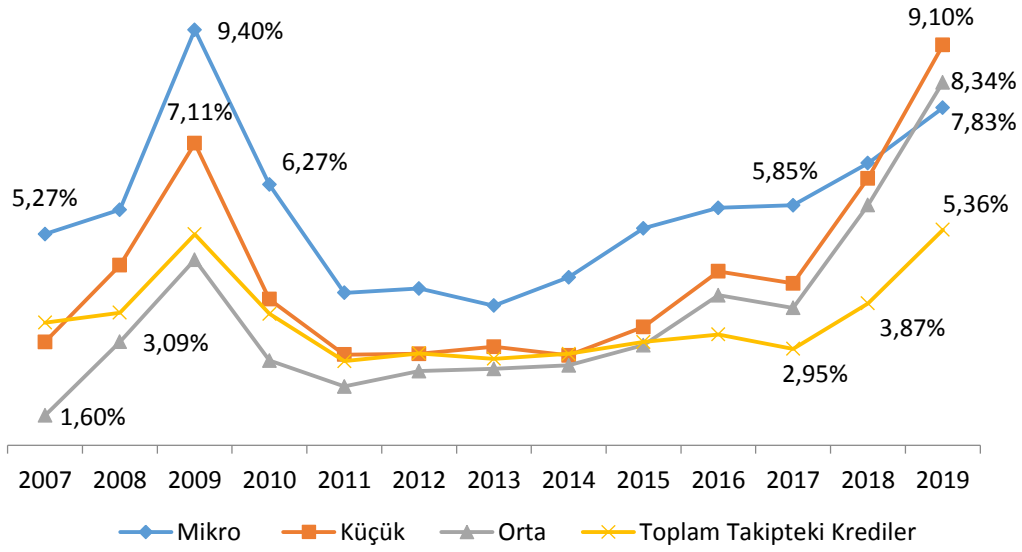
Kaynak : <https://www.bddk.org.tr/BultenAylık>

Analiz verisinin kaynağını dayanağını oluşturan T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nın gözetimindeki "Girişimci Bilgi Sistemi"nde yayımlanan (2007-2018 dönemi ile sınırlı olarak ayrı ayrı ölçek bazında Tablo 4'de verilen sayıda firma verisinin toplulaştırılması ile sağlanan) veriler de bu trendi doğrulamaktadır. Zira, 2007-2018 yılları arasında, mikro, küçük ve orta ölçekli KOBİ'lerin finansal borçlanmalarının ortalama olarak sırasıyla % 91,5, % 90,4 ve % 89,6'sını yurtiçinde veya dışında kurulu bankalardan kullanılan krediler oluşturmuştur. Ayrıca, KOBİ ölçeklerinin 2018 yılında güncellenmesi sonrasında her ölçek bazında önemli sayıda firmanın bir alt ölçeğe kaydığı dikkati çekmektedir.

Tablo 4 . Ölçek Bazında Analiz Edilen Firma Sayısı

Yıl	Mikro Ölçek	Küçük Ölçek	Orta Ölçek	KOBİ Üstü	Toplam
2007	647.854	117.774	17.447	3.774	786.849
2008	682.135	128.912	19.114	4.119	834.280
2009	709.957	127.698	19.613	4.178	861.446
2010	717.550	143.052	22.985	4.978	888.565
2011	731.695	163.022	27.222	6.007	927.946
2012	749.393	180.125	30.472	6.670	966.660
2013	793.010	194.751	34.221	7.662	1.029.644
2014	824.853	215.066	38.790	8.632	1.087.341
2015	858.845	236.301	43.430	9.793	1.148.369
2016	897.583	245.848	45.862	10.731	1.200.024
2017	939.092	274.269	53.010	12.666	1.279.037
2018	1.218.949	118.451	16.800	3.865	1.358.065

Görüldüğü gibi, KOBİ'lerin adeta tek finansal borç kaynağı bankalardır. Türkiye'de kurulu bankaların nakdi kredi portföyünde toplam KOBİ kredilerinin ağırlığı 2019 sonu itibarıyla % 26,3'e yükselmiştir.

Grafik 1 : Ölçek Bazında KOBİ Kredilerinin Takibe Dönüşüm Oranı

KOBİ kredilerinin takibe dönüşüm oranının gelişimine ilişkin grafikten de görüldüğü üzere, 2015 yılına kadar mikro ve küçük ölçekli KOBİ'lere, 2016 yılı sonrasında ise tüm ölçekler itibarıyla KOBİ'lere kullanılan kredilerin takibe dönüşüm oranı toplam kredilerin takibe dönüşüm oranının üzerinde gerçekleşmiştir. Özellikle, 2018 ve 2019 yıllarında takipteki krediler içerisinde sınıflandırılan küçük ve orta ölçekli KOBİ kredilerinin hızlı artmış olması dikkati çekmektedir. Dolayısıyla, KOBİ'lerin sermaye bileşiminin nasıl olması gerektiği sorusunun ölçek bazında ayrı ayrı ele alınarak geliştirilecek öneriler bankaların uygulamalarına da katkı sağlayabilir. Bu sorunun cevabının optimum sermaye bileşiminin risksiz faiz oranındaki ve pazar riskindeki değişimlerden etkilenme düzeyine göre farklı aksiyonlar alınabilmesine de imkan vereceği düşünülmektedir.

3.2. Analiz Yöntemi

Analizimizde, Tablo 1/B'deki varsayımsal Aaa/AAA derecesine karşılık gelen faiz oranının risksiz faiz oranı olacağı ve kredi talep eden işletmelerin faaliyet karları ile finansman giderlerini karşılama düzeyine göre belirlenecek kredi riski priminin risksiz faiz oranına eklenerek borç maliyetinin belirleneceği varsayılmıştır. Bu şekilde tahmin edilen finansal borç maliyetinin vergi avantajı etkisi de kurumlar vergisi oranı % 20 kabul edilerek hesaplanmıştır.

İlk aşamada mikro, küçük ve orta ölçekli KOBİ'ler ile KOBİ üstü ölçekteki işletmelerin kısa ve uzun vadeli finansal borçlarının toplam finansal borçlar ve özkaynak bileşimindeki ağırlığının nasıl gelişim gösterdiği değerlendirilmiştir. Ayrıca, yine aynı ölçekler itibarıyla faaliyet kar (zararı) ile finansman giderlerini karşılayabilme gücünün nasıl gelişeceği ve bunun Tablo 1/B'deki karşılığına göre hangi risk priminin uygulanacağı analiz edilmiştir.

İkinci aşamada,

- Damodaran (2002:203-204), uzun dönemli bir veriye dayalı olarak regresyon yöntemiyle muhasebe betasının hesaplanabileceği görüşündedir. Bu nedenle, Intrisano ve diğerleri (2017) tarafından yapılan çalışmada tek açıklayıcı değişken olarak ROE betasının bulunduğu; Tanrıöven ve Aksoy (2011) ile Uyar ve Çağlak tarafından (2019) Türkiye özelinde yapılan çalışmalarda da farklı sektörler için beta katsayısını açıklayıcı değişkenleri arasında ROE'nin de görüldüğü dikkate alınmış ve Borsa İstanbul 100 endeksinin yıllar itibarıyla değişimi ile ölçek bazında hesaplanan ROE değerlerinin değişiminin her bir ölçek itibarıyla ayrı ayrı regresyonu alınarak muhasebe beta katsayıları hesaplanmıştır.

- (3) numaralı eşitlik kullanılarak, ölçek bazında hesaplanan beta değeri üzerindeki kaldıraç etkisi ortalama borç/özsermaye oranı üzerinden yok edilmek suretiyle ölçek bazında kaldıraçsız beta katsayısı tahmin edilmiştir.
- (2) no'lu eşitlik kullanılarak ölçek bazında özsermaye maliyeti tahmin edilmiştir. Pazar getirisi ile risksiz faiz oranı arasındaki farkı ifade eden pazar riski primi varsayımsal olarak % 2, % 5 ve % 8 olarak 3 farklı senaryoda hesaplama yapılmıştır.
- (1) no'lu eşitlik aracılığıyla her bir ölçek için farklı finansal borç/öz kaynak seviyelerine karşılık gelen finansal borç-öz kaynak bileşiminin maliyeti tahmin edilmiştir (Tablo 1/B'de verilen ve en düşük risk primi için geçerli olan risksiz faiz oranının % 8, % 12 ve % 15 olduğu ve bahsekonu her bir oran için pazar risk primi % 8, % 5 ve % 2 varsayımıyla toplam 9 farklı senaryo için hesaplama yapılmıştır).

3.3. Analiz Sonuçları

Tablo 5'den görüleceği gibi, mikro ölçekli KOBİ'lerin finansal borçlarının borç-öz kaynak bileşimindeki ağırlığının 2008 küresel finans krizi sonrasında 2013'e kadar gerilediği, özellikle 2015'den sonra hem kısa vade (KV) hem de uzun vade (UV) bazında arttığı dikkati çekmektedir. 2011 yılından itibaren faaliyet karları ile finansman giderlerini karşılama dengesinin bozulmaya başladığı ve bu durumun 2016 yılından itibaren daha da kötüleştiği görülmektedir. Buna paralel olarak Tablo 1/B'de verilen faiz karşılama seviyesine göre finansal borç veren taraflarca talep edilmesi beklenen risk priminin düzeyi daha da artmıştır.

Tablo 5. Mikro Ölçekli KOBİ'lerin Finansal Borçlarının/ Toplam Borç+Öz kaynak Oranı İle Finansman Giderlerini Karşılama Gücü ve Risk Priminin Gelişimi (2007-2018)

Mikro KOBİ	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
KV Fin. Borç	9,3%	8,9%	8,2%	8,6%	8,6%	8,6%	9,4%	9,1%	9,2%	9,9%	11,2%	11,4%
UV Fin. Borç	15,8%	17,3%	14,4%	13,7%	14,3%	13,2%	15,9%	16,4%	16,8%	18,3%	18,6%	21,7%
Top. Fin. Borç	25,1%	26,1%	22,7%	22,3%	22,9%	21,8%	25,3%	25,5%	26,0%	28,2%	29,7%	33,1%
Fin. Gid. Karş.	187,8%	128,7%	146,1%	170,2%	109,7%	111,6%	75,7%	72,4%	52,4%	7,4%	20,7%	45,2%
Risk Primi	1,5%	3,3%	3,3%	2,5%	4,8%	4,8%	5,5%	5,5%	6,5%	8,0%	6,5%	6,5%

Bas ve diğerleri (2009) ile Mateev ve diğerleri (2013) tarafından yapılan araştırmaların bulguları arasında yeralan ölçek büyüdükçe dış kaynak kullanımının arttığı gözlemine benzer olarak hem küçük hem de orta ölçekli KOBİ'ler mikro ölçekli KOBİ'lere göre daha fazla finansal borç ile faaliyet göstermiştir.

Ancak, Tablo 5'den görüleceği gibi, mikro ölçekli KOBİ'ler 2014 yılına kadar daha çok KV'li finansal borçlanmayı tercih etmiştir. Bu tarihten sonra UV'li finansal borçlanma düzeyi artmaya başlamış ve 2018 yılında borç ve öz kaynak toplamının % 33,1'ini oluşturan, diğer bir ifade ile öz kaynaklarının yarısı kadar bir büyüklüğe ulaşmıştır. Küçük ölçekli KOBİ'lerde de artan finansal borçlara bağlı olarak faaliyet karının finansman giderlerini karşılama gücü 2016 yılında % 180'in altına düşmüş, 2018 yılının sonunda da % 139,7'ye gerilemiştir.

Tablo 7'den görüleceği gibi, orta ölçekli KOBİ'ler 2008'den 2013'e kadar KV ve UV bakımından oldukça dengeli bir finansal borçlanma politikası izlemiştir. 2014 yılından itibaren UV lehine gelişen finansal borçlanma politikasına bağlı olarak bu tür borçların toplam borçlar ve öz kaynak içindeki ağırlığı 2016 yılında % 30'un üzerine çıkmış, 2018 yılı sonu itibarıyla da % 38'e yükselmiştir. Faaliyet karının finansman giderlerini karşılama gücü ise 2015 yılında % 180'in altına, 2018 yılı sonu itibarıyla da % 117,2'ye gerilemiştir.

Toplam borç büyüklüğü küçük ölçekli KOBİ'lerde öz kaynakların 1,14 katına, orta ölçekli KOBİ'lerde ise 1,45 katına ulaşmıştır.

Tablo 6. Küçük Ölçekli KOBİ'lerin Finansal Borçlarının / Toplam Borç+Özkaynak Oranı ile Finansman Giderlerini Karşılama Gücü ve Risk Priminin Gelişimi (2007-2018)

Küçük KOBİ	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
KV Fin. Borç	20,9%	20,1%	17,0%	18,2%	19,9%	20,9%	21,0%	21,7%	22,9%	21,7%	22,1%	18,5%
UV Fin. Borç	12,1%	14,7%	13,9%	16,2%	17,5%	17,7%	19,9%	22,0%	23,5%	23,4%	25,1%	34,7%
Top. Fin. Borç	33,0%	34,8%	30,9%	34,4%	37,4%	38,6%	40,9%	43,7%	46,4%	45,1%	47,2%	53,2%
Fin. Gid. Karş.	284,5%	214,5%	233,3%	298,6%	264,6%	247,4%	256,9%	240,8%	205,8%	169,3%	198,7%	139,7%
Risk Primi	-2,0%	0,0%	-1,0%	-2,0%	-2,0%	-1,0%	-2,0%	-1,0%	0,0%	2,5%	1,5%	3,3%

Tablo 7. Orta Ölçekli KOBİ'lerin Finansal Borçlarının / Toplam Borç+Özkaynak Oranı ile Finansman Giderlerini Karşılama Gücü ve Risk Priminin Gelişimi (2007-2018)

Orta KOBİ	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
KV Fin. Borç	22,1%	19,7%	18,4%	20,4%	21,5%	22,3%	22,9%	23,5%	23,0%	21,9%	20,0%	21,3%
UV Fin. Borç	16,5%	19,7%	19,0%	20,3%	22,8%	23,3%	25,6%	27,4%	29,1%	30,1%	34,7%	37,9%
Top. Fin. Borç	38,6%	39,3%	37,4%	40,7%	44,3%	45,6%	48,5%	50,9%	52,1%	52,1%	54,8%	59,2%
Fin. Gid. Karş.	203,5%	139,3%	184,2%	230,8%	217,9%	194,8%	178,0%	183,6%	157,2%	148,6%	170,6%	117,2%
Risk Primi	-1,0%	1,5%	0,0%	-2,0%	-2,0%	0,0%	0,0%	0,0%	1,5%	2,5%	1,5%	2,5%

Tablo 1/B'de verilen faiz karşılama seviyesine göre finansal borç veren taraflarca talep edilmesi beklenen varsayımsal risk priminin düzeyi hem küçük hem de orta ölçekli KOBİ'ler için 2016-2018 döneminde pozitif bir marja karşılık gelse de mikro ölçekli KOBİ'ler için tahmin edilen varsayımsal oranın yarısından da az bir oranı işaret etmektedir. Öncesi dönem içinse negatif ya da sıfır düzeyinde varsayımsal kredi riski primi söz konusu olmaktadır

Tablo 8. Büyük Ölçekli İşletmelerin Finansal Borçlarının / Toplam Borç+Özkaynak Oranı ile Finansman Giderlerini Karşılama Gücü ve Risk Priminin Gelişimi (2007-2018)

KOBİ Üstü	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
KV Fin. Borç	15,8%	17,6%	16,5%	16,9%	18,8%	20,6%	21,4%	21,2%	21,6%	21,6%	21,9%	24,0%
UV Fin. Borç	18,8%	22,9%	24,4%	24,8%	27,7%	27,0%	31,9%	33,5%	36,5%	39,9%	40,9%	43,9%
Top. Fin. Borç	34,6%	40,5%	40,9%	41,7%	46,5%	47,6%	53,3%	54,8%	58,1%	61,4%	62,8%	68,0%
Fin. Gid. Karş.	288,5%	139,8%	232,1%	274,9%	173,3%	242,3%	173,2%	176,1%	147,6%	152,5%	164,9%	108,2%
Risk Primi	-2,0%	3,3%	-1,0%	-2,0%	2,5%	-1,0%	2,5%	2,5%	3,3%	2,5%	2,5%	4,8%

KOBİ üstü ölçekteki işletmelerin araştırma döneminin tümünde uzun vadeli finansal borçlara ağırlık veren bir finans stratejisi izlediği dikkati çekmektedir. Ölçek büyüklüğü sadece borç-özkaynak bileşiminde finansal borçlanma ağırlıklı faaliyet göstermeyi değil uzun vadeli borçlanabilmeyi de kolaylaştırmıştır. 2013 yılında %

50'nin üzerine çıkan finansal borçların payı 2018 yılı sonunda % 68'e yükselmiştir. Borç büyüklüğü özkaynakların 2,12 katına karşılık gelmektedir. Tablo 1/B'de verilen faiz karşılama seviyesine göre finansal borç veren taraflarca talep edilmesi beklenen varsayımsal kredi riski priminin düzeyi 2013 yılından itibaren pozitif marja karşılık gelmektedir. Artan finansal borçlanma, KOBİ üstü ölçekli işletmelere de kredi riski primi ve dolayısıyla, maliyet artışı olarak yansımıştır.

Damodaran (2002:202-204) tarafından önerildiği şekilde 10 yıldan uzun bir dönemi kapsayan 2007-2018 dönemi için ölçek bazında hesapladığımız yıllık ROE değerlerindeki değişiminin Borsa İstanbul 100 endeksinin yıllık değişimi ile regresyonunu alarak aşağıdaki eşitlikler elde edilmiştir.

$$\Delta ROE_{\text{Mikro KOBİ}} = -0,58 + 2,78 \times \Delta \text{GETİRİ}_{\text{BIST 100}}$$

$$\Delta ROE_{\text{Küçük KOBİ}} = 0,31 + 2,37 \times \Delta \text{GETİRİ}_{\text{BIST 100}}$$

$$\Delta ROE_{\text{Orta KOBİ}} = 0,28 + 1,12 \times \Delta \text{GETİRİ}_{\text{BIST 100}}$$

$$\Delta ROE_{\text{KOBİ Üstü}} = -0,05 + 0,80 \times \Delta \text{GETİRİ}_{\text{BIST 100}}$$

$\Delta \text{GETİRİ}_{\text{BIST 100}}$ katsayısı, ilgili ölçek için ortalama finansal borç/özkaynak rasyosuna göre tahmin edilen kaldıraçlı beta değerini ifade etmektedir. Bu değerler kullanılarak 3 no'lu eşitlik ile kaldıraçsız muhasebe beta katsayıları Tablo 9'da verilen şekilde hesaplanmıştır. Ölçek büyüdükçe beta katsayısının düşeceği tahmin edilmektedir. Bu bulgumuz Ersoy ve diğerleri (2010) tarafından yapılan çalışmada ulaşılan beta katsayısı ile şirket büyüklüğü arasında olumlu ilişki bulunduğu sonucu ile uyumludur.

Tablo 9. Ölçek Bazında Kaldıraçsız Beta Tahminleri

Ölçek	Kaldıraçlı Beta	Ortalama Fin. Borç/Özkaynak	Kaldıraçsız Beta
Mikro KOBİ	2,78	31,3%	2,22
Küçük KOBİ	2,37	50,0%	1,89
Orta KOBİ	1,12	65,7%	0,73
KOBİ Üstü	0,80	70,2%	0,51

Kaldıraçsız beta değerleri dikkate alınarak risksiz faiz oranı % 8, % 12 ve % 15, her bir faiz oranı için ayrı ayrı pazar riski (PR) primi, % 8, % 5 ve % 2 varsayımlarıyla 2 no'lu eşitlik kullanılarak özsermaye maliyeti hesaplanmıştır. Farklı finansal borç (D) / finansal borç (D) + özsermaye (E) seviyeleri için ödenmesi muhtemel yıllık faiz giderinin her ölçek için hesaplanan ortalama faaliyet karı ile karşılanabilme ölçütüne göre risk primi talep edileceği varsayımıyla da risksiz faiz oranının % 8, % 12 ve % 15 olması halinde Tablo 1/B'deki hangi kredi riski derecesinin oluşacağı ve buna karşılık gelen faiz oranı üzerinden finansal borç maliyeti tahmin edilmiştir. Belirtilen şekilde tahmin edilen özermaye ve finansal borç maliyetlerinden hareketle 1 no'lu eşitlik kullanılarak AOSM hesaplanmış ve AOSM'yi en düşük yapan D/D + E seviyesi optimum sermaye bileşimi olarak tahmin edilmiştir.

Tablo 10'dan görüldüğü gibi, mikro ölçekli KOBİ'ler için optimum sermaye bileşiminde finansal borçların payı % 10'un altında bir seviyede tahmin edilmektedir. Risksiz faiz oranı (RF)'nin % 8'den % 12'ye çıkması durumunda oluşacak finansal borç maliyetine göre optimum sermaye bileşiminde finansal borçların payı % 7'den % 5'e, % 12'den % 15'e çıkması halinde ise % 4'e gerileyeceği hesaplanmaktadır. En iyimser senaryoya göre tahmin edilen optimum sermaye bileşimi, 2018 yıl sonu itibarıyla oluşan borç büyüklüğüne göre hesaplanan D/D+E oranında 26,1 puanlık bir düşüşü başka bir ifade ile, bu kadarlık bir borç azalışını veya özkaynakların % 42'sine karşılık gelecek bir tutarda sermaye artışı işaret etmektedir.

Tablo 10. Farklı Senaryolara Göre Mikro Ölçekli KOBİ'ler İçin Optimum Sermaye Bileşiminin Düzeyi

RF (%)	D/D+E	Beta	Finansman Giderleri	Faaliyet Karı / Finansman Giderleri	Kredi Derecesi	Finansal Borç Maliyeti	Özsermaye Maliyeti PR % 5	AOSM PR % 5	AOSM PR % 2	AOSM PR % 8
8	0%	2,22	-	-	Aaa/AAA	8,00%	19,12%	19,12%	12,45%	25,79%
	7,0%	2,35	1.593.780.666	3,11	A3/AA2	8,90%	19,74%	18,86%	12,31%	25,41%
	10%	2,42	4.615.056.697	1,07	Caa/CCC	16,40%	20,09%	19,40%	12,87%	25,94%
	20%	2,67	11.576.015.273	0,43	C2/C	18,10%	21,34%	19,97%	13,56%	26,37%
	30%	2,97	21.059.393.973	0,24	D2/D	19,60%	22,85%	20,73%	14,46%	27,01%
	40%	3,40	33.093.333.387	0,15	D2/D	19,60%	24,99%	21,29%	15,15%	27,43%
	50%	3,98	49.640.000.080	0,10	D2/D	19,60%	27,92%	21,83%	15,82%	27,84%
12	0%	2,22	-	-	Aaa/AAA	12,00%	23,12%	23,12%	16,45%	29,79%
	5,0%	2,31	1.739.600.085	2,85	Baa2/BBB	13,60%	23,56%	22,93%	16,34%	29,52%
	10%	2,42	5.740.680.281	0,86	Caa/CCC	20,40%	24,09%	23,32%	16,79%	29,86%
	20%	2,67	14.134.250.693	0,35	C2/C	22,10%	25,34%	23,81%	17,40%	30,21%
	30%	2,97	25.357.229.478	0,20	D2/D	23,60%	26,85%	24,49%	18,22%	30,77%
	40%	3,40	39.847.074.894	0,12	D2/D	23,60%	28,99%	24,97%	18,83%	31,11%
	50%	3,98	59.770.612.341	0,08	D2/D	23,60%	31,92%	25,43%	19,43%	31,44%
15	0%	2,22	-	-	Aaa/AAA	15,00%	26,12%	26,12%	19,45%	32,79%
	4,0%	2,29	1.698.668.319	2,92	Baa2/BBB	16,60%	26,47%	25,94%	19,34%	32,55%
	10%	2,42	6.781.882.097	0,73	Ca2/CC	24,10%	27,09%	26,32%	19,78%	32,86%
	20%	2,67	16.052.927.257	0,31	C2/C	25,10%	28,34%	26,69%	20,28%	33,09%
	30%	2,97	28.580.606.107	0,17	D2/D	26,60%	29,85%	27,32%	21,04%	33,59%
	40%	3,40	44.912.381.025	0,11	D2/D	26,60%	31,99%	27,73%	21,59%	33,87%
	50%	3,98	67.368.571.537	0,07	D2/D	26,60%	34,92%	28,13%	22,13%	34,14%

Tablo 11'den görüleceği üzere, RF'nin % 8 olarak varsayılması halinde küçük ölçekli KOBİ'ler için optimum sermaye bileşiminde finansal borçların payının % 29,6 düzeyinde oluşacağı tahmin edilmektedir. RF'nin % 8'den % 12'ye çıkması durumunda oluşacak finansal borçların maliyetine göre bu oran % 24,8'e; % 12'den % 15'e çıkması halinde ise % 20'ye gerileyeceği görülmektedir. En iyimser senaryoya göre tahmin edilen optimum sermaye bileşimine ulaşılabilmesi için 2018 yıl sonu itibarıyla oluşan borç büyüklüğüne karşılık gelen D/D+E oranında 23,6 puanlık bir düşüşü sağlayacak kadar borçlarda geri ödeme yapılmasını ya da özkaynak büyüklüğünün % 72'sine karşılık gelen bir tutarda sermaye artışına gidilmesini gerektirmektedir.

PR primindeki artış ya da azalış küçük ölçekli KOBİ'lerin optimum sermaye bileşiminin düzeyini değiştirmemektedir.

Tablo 11. Farklı Senaryolara Göre Küçük Ölçekli KOBİ'ler için Optimum Sermaye Bileşiminin Düzeyi

RF (%)	D/D+E	Beta	Finansman Giderleri	Faaliyet Karı / Finansman Giderleri	Kredi Derecesi	Finansal Borç Maliyeti	Özsermaye Maliyeti PR % 5	AOSM PR % 5	AOSM PR % 2	AOSM PR % 8
8	0%	1,69	-	-	Aaa/AAA	8,00%	16,45%	16,45%	11,38%	21,52%
	10%	1,84	1.781.816.068	13,04	Aaa/AAA	8,00%	17,19%	16,12%	11,15%	21,09%
	20%	2,03	4.353.300.622	5,34	A	8,60%	18,14%	15,89%	11,02%	20,76%
	29,6%	2,26	7.568.668.709	3,07	A3/AA2	8,90%	19,29%	15,69%	10,92%	20,46%
	40%	2,58	21.916.337.642	1,06	Caa/CCC	16,40%	20,9%	17,81%	13,15%	22,48%
	50%	3,03	34.277.686.617	0,68	C2/C	17,10%	23,1%	18,43%	13,87%	23,00%
12	0%	1,69	-	-	Aaa/AAA	12,00%	20,45%	20,45%	15,38%	25,52%
	10%	1,84	2.672.724.103	8,69	Aaa/AAA	12,00%	21,19%	20,04%	15,08%	25,01%
	20%	2,03	6.529.950.933	3,56	A3/AA2	12,90%	22,14%	19,78%	14,91%	24,64%
	24,8%	2,14	9.087.261.949	2,56	Baa2/BBB	13,60%	22,68%	19,75%	14,91%	24,57%
	30%	2,26	15.392.461.082	1,51	B	18,10%	23,29%	20,68%	15,91%	24,45%
	40%	2,58	27.261.785.847	0,85	Caa/CCC	20,40%	24,91%	21,50%	16,83%	26,16%
15	0%	1,69	-	-	Aaa/AAA	15,00%	23,45%	23,45%	18,38%	28,52%
	10%	1,84	3.407.723.231	6,82	Aa2/AA	15,30%	24,19%	23,01%	18,04%	27,72%
	20,0%	2,03	8.402.882.596	2,77	Baa2/BBB	16,60%	25,14%	22,77%	17,90%	27,64%
	30%	2,26	18.624.027.497	1,25	B3/BB2	21,90%	26,29%	23,70%	18,93%	28,47%
	40%	2,58	32.206.325.437	0,72	Ca2/CC	24,10%	27,91%	24,48%	19,81%	29,15%
	50%	3,03	50.314.031.233	0,46	C2/C	25,10%	30,14%	25,14%	20,57%	29,70%

Tablo 12'den görüldüğü gibi, orta ölçekli KOBİ'ler için optimum sermaye bileşiminde finansal borçların payı RF'nin % 8 olduğu varsayımında % 32 olarak hesaplanmaktadır. RF'nin % 8'den % 15'e çıkmasının optimum sermaye bileşiminde finansal borçların payını 7,7 puan, % 12'den % 15'e çıkması ise 3,3 puan azaltacağı tahmin edilmektedir. RF % 8 varsayımıyla tahmin edilen optimum sermaye bileşiminin düzeyi, 2018 yıl sonu itibarıyla oluşan borç büyüklüğüne karşılık gelen D/D+E oranında 27,2 puanlık bir düşüşü sağlayacak kadar borçlarda geri ödeme ya da özkaynakların neredeyse tamamı kadar bir artış yapılması gereğine işaret etmektedir.

PR'deki artış ya da azalışın orta ölçekli KOBİ'lerin sermaye yapısı üzerindeki etkisinin mikro ve küçük ölçekli KOBİ'lere göre daha düşük olacağı tahmin edilmektedir.

Tablo 12. Farklı Senaryolara Göre Orta Ölçekli KOBİ'ler İçin Optimum Sermaye Bileşiminin Düzeyi

RF (%)	D/ D+E	Beta	Finansman Giderleri	Faaliyet Karı / Finansman Giderleri	Kredi Derecesi	Finansal Borç Maliyeti	Özsermaye Maliyeti PR % 5	AOSM PR % 5	AOSM PR % 2	AOSM PR % 8
8	0%	0,73	-	-	Aaa/AAA	8,00%	11,65%	11,65%	9,46%	13,84%
	10%	0,79	1.946.863.299	14,93	Aaa/AAA	8,00%	11,97%	11,42%	9,27%	13,57%
	20%	0,88	4.645.923.782	6,26	A1/A+	8,40%	12,38%	11,25%	9,15%	13,35%
	30%	0,98	8.269.744.331	3,51	A3/AA2	8,90%	12,88%	11,17%	9,11%	13,23%
	32,0%	1,00	9.254.237.704	3,14	A3/AA2	8,90%	13,02%	11,14%	9,09%	13,19%
	40%	1,12	21.756.197.366	1,34	B3/BB2	14,90%	13,6%	12,92%	10,90%	14,93%
	50%	1,31	37.452.782.714	0,78	Ca2/CC	17,10%	14,5%	14,11%	12,14%	16,08%
12	0%	0,73	-	-	Aaa/AAA	12,00%	15,65%	15,65%	13,46%	17,84%
	10%	0,79	2.920.294.948	9,95	Aaa/AAA	12,00%	15,97%	15,34%	13,19%	17,49%
	20%	0,88	7.134.811.522	4,07	A3/AA2	12,90%	16,38%	15,17%	13,07%	17,27%
	27,5%	0,95	11.433.397.192	2,54	Baa2/BBB	13,60%	16,76%	15,14%	13,07%	17,21%
	30%	0,98	14.495.282.199	2,01	Ba2/BB	15,60%	16,88%	15,58%	13,52%	17,64%
	40%	1,12	29.787.008.474	0,98	Caa/CCC	20,40%	17,58%	17,08%	15,06%	19,09%
	50%	1,31	48.403.888.770	0,60	C2/C	22,10%	18,54%	18,11%	16,14%	20,08%
15	0%	0,73	-	-	Aaa/AAA	15,00%	18,65%	18,65%	16,46%	20,84%
	10%	0,79	3.723.376.059	7,81	Aa2/AA	15,30%	18,97%	18,30%	16,16%	20,45%
	20%	0,88	8.794.070.015	3,31	A3/AA2	15,90%	19,38%	18,05%	15,95%	20,15%
	24,2%	0,92	11.751.974.823	2,50	Baa2/BBB	16,60%	19,58%	18,05%	15,91%	20,14%
	30%	0,98	20.349.146.163	1,43	B3/BB2	21,90%	19,88%	19,18%	17,12%	21,24%
	40%	1,12	34.167.450.897	0,85	Caa/CCC	23,40%	20,58%	19,84%	17,82%	21,85%
	50%	1,31	54.974.552.404	0,53	C2/C	25,10%	21,54%	20,81%	18,84%	22,79%

Tablo 13'den görüleceği gibi, KOBİ üstü ölçekteki firmalar için optimum sermaye bileşiminde finansal borçların payı RF'nin % 8 olduğu varsayımında % 37,1 olarak hesaplanmaktadır. RF'nin % 8'den % 15'e çıkmasına bağlı olarak ortaya çıkacak yeni finansal borç maliyetinin, optimum sermaye bileşiminde finansal borçların payını yaklaşık 10 puan, % 12'den % 15'e çıkması ise 4,4 puan azaltacağı tahmin edilmektedir.

Orta ölçekli KOBİ'lerde olduğu gibi PR'nin artmasının ya da azalmasının KOBİ üstü ölçekteki firmaların AOSM üzerindeki etkisinin daha da sınırlı olacağı görülmektedir.

Tablo 13. Farklı Senaryolara Göre KOBİ Üstü Firmalar İçin Optimum Sermaye Bileşiminin Düzeyi

RF (%)	D/ D+E	Beta	Finansman Giderleri	Faaliyet Karı / Finansman Giderleri	Kredi Derecesi	Finansal Borç Maliyeti	Özsermaye Maliyeti PR % 5	AOSM PR % 5	AOSM PR % 2	AOSM PR % 8
8	0%	0,51	-	-	Aaa/AAA	8,0%	10,6%	10,56%	9,02%	12,09%
	10%	0,56	5.544.597.122	18,15	Aaa/AAA	8,0%	10,8%	10,35%	8,84%	11,85%
	20%	0,61	13.073.907.987	7,70	Aa2/AA	8,3%	11,1%	10,18%	8,71%	11,65%
	30%	0,68	22.758.050.915	4,42	A	8,6%	11,4%	10,07%	8,63%	11,51%

	37,1%	0,75	33.084.863.055	3,04	A3/AA2	8,9%	11,8%	10,04%	8,62%	11,46%
	40%	0,78	58.634.114.567	1,72	B	14,1%	11,9%	11,66%	10,24%	13,07%
	50%	0,92	102.297.816.904	0,98	Caa/CCC	16,4%	12,6%	12,85%	11,47%	14,03%
12	0%	0,51	-	-	Aaa/AAA	12,0%	14,6%	14,56%	13,02%	16,09%
	10%	0,56	8.316.895.683	12,10	Aaa/AAA	12,0%	14,8%	14,27%	12,76%	15,77%
	20%	0,61	19.847.137.426	5,07	A	12,6%	15,1%	14,07%	12,60%	15,54%
	30%	0,68	35.989.475.866	2,80	Baa2/BBB	13,6%	15,4%	14,07%	12,63%	15,51%
	32,0%	0,70	40.273.937.278	2,50	Baa2/BBB	13,6%	15,5%	14,03%	12,60%	15,47%
	40%	0,78	78.594.664.207	1,28	B3/BB2	18,9%	15,9%	15,59%	14,18%	17,00%
	50%	0,92	131.614.874.188	0,76	Ca2/CC	21,1%	16,6%	16,73%	15,35%	18,11%
		0%	0,51	-	-	Aaa/AAA	15,0%	17,6%	17,56%	16,02%
15	10%	0,56	10.396.119.604	9,68	Aaa/AAA	15,0%	17,8%	17,21%	15,70%	18,71%
	20%	0,61	25.045.197.228	4,02	A3/AA2	15,9%	18,1%	17,00%	15,53%	18,47%
	27,5%	0,67	39.744.680.280	2,53	Baa2/BBB	16,6%	18,3%	16,94%	15,49%	18,39%
	30%	0,68	53.190.328.302	1,89	B1/B+	20,1%	18,4%	17,72%	16,28%	19,17%
	40%	0,78	97.307.679.494	1,03	Caa/CCC	23,4%	18,9%	18,83%	17,42%	20,24%
	50%	0,92	150.327.889.475	0,67	Ca2/CC	24,1%	19,6%	19,43%	18,05%	20,81%

Farklı RF oranlarına göre hesaplanan finansal borç maliyetleri dikkate alınarak ölçek bazında tahmin edilen optimum sermaye bileşiminin AOSM ile özkaynak maliyeti arasındaki farkın pazar riskindeki değişimlere göre nasıl gelişeceği Tablo 14’de özet olarak verilmiştir. Finansal borçlanma maliyetindeki artışın (azalışın), mikro ve küçük ölçekli KOBİ’lerde optimum sermaye bileşiminin AOSM ile özsermaye maliyeti arasındaki farkın azalmasına (artmasına), orta ölçekli KOBİ’ler ile KOBİ üstü ölçekteki firmalarda ise artmasına (azalmasına) neden olacağı görülmektedir.

Tablo 14. Optimum Sermaye Bileşiminde Oluşan AOSM ile Özkaynak Maliyeti Arasındaki Fark

RF (%)	Mikro			Küçük			Orta			KOBİ Üstü		
	PR % 8	PR % 5	PR % 2	PR % 8	PR % 5	PR % 2	PR % 8	PR % 5	PR % 2	PR % 8	PR % 5	PR % 2
	8	0,38%	0,26%	0,14%	1,06%	0,76%	0,46%	0,65%	0,51%	0,37%	0,63%	0,52%
12	0,27%	0,19%	0,11%	0,95%	0,70%	0,47%	0,63%	0,51%	0,39%	0,62%	0,52%	0,42%
15	0,24%	0,17%	0,11%	0,88%	0,68%	0,48%	0,70%	0,64%	0,51%	0,70%	0,61%	0,53%

Bu durumun ölçek bazında optimum sermaye bileşimine etkisini değerlendirmek amacıyla farklı risksiz faiz oranlarına göre oluşacağı tahmin edilen finansal borçlanma maliyetini dikkate alarak ölçek bazında hesapladığımız optimum sermaye bileşiminin AOSM ile özkaynak tutarının tamamı kadar borçlanılsa idi ne kadar fark oluşacağı ve bunun en düşük AOSM’nin % kaçına karşılık geleceği PR primi % 2, % 5 ve % 8 varsayımıyla üç ayrı senaryo için hesaplanmıştır.

Tablo 15. Özkaynak Tutarı Kadar Borçlanılmasının Maliyetinin
Optimum Sermaye Bileşiminin AOSM ile Karşılaştırılması – RF % 8

PR (%)	Mikro		Küçük		Orta		KOBİ Üstü	
	Fark	%	Fark	%	Fark	%	Fark	%
2	3,52%	28,61%	2,95%	21,27%	3,06%	33,68%	2,85%	33,06%
5	2,51%	10,95%	2,68%	11,96%	2,97%	19,62%	2,69%	19,17%
8	1,92%	6,51%	2,43%	9,00%	2,87%	14,29%	2,64%	17,07%

Farklı RF oranı seviyesinde pazar riski primine ilişkin her üç senaryoda da, Tablo 15, 16 ve 17’den görüleceği gibi, finansal borçlanma maliyetlerinin artması (azalması) tüm ölçeklerde optimum sermaye bileşimine duyarlılığı azaltıcı (arttırıcı) bir etki yapacağı sonucuna varılmaktadır. Zira, firmaların optimum sermaye bileşiminin AOSM ile özkaynak tutarının tamamı kadar borçlanılsa idi oluşacak AOSM arasındaki farkın optimum sermaye bileşimine karşılık gelen AOSM’ye oranı finansal borçlanma maliyeti arttıkça (azaldıkça) azalmaktadır (artmaktadır). Ancak, mikro ve küçük ölçekli KOBİ’ler için hesaplanan % değişimlerinin orta ölçekli KOBİ’ler ve KOBİ üstü ölçekteki firmalara göre daha düşük olduğu dikkati çekmektedir.

Tablo 16. Özkaynak Tutarı Kadar Borçlanılmasının Maliyetinin
Optimum Sermaye Bileşiminin AOSM ile Karşılaştırılması – RF % 12

PR (%)	Mikro		Küçük		Orta		KOBİ Üstü	
	Fark	%	Fark	%	Fark	%	Fark	%
2	3,09%	18,91%	2,94%	16,42%	3,07%	23,49%	2,75%	21,83%
5	2,98%	15,80%	2,75%	14,89%	2,98%	26,76%	2,81%	27,99%
8	2,43%	9,57%	2,54%	11,05%	2,90%	18,03%	2,77%	24,18%

Tablo 17. Özkaynak Tutarı Kadar Borçlanılmasının Maliyetinin
Optimum Sermaye Bileşiminin AOSM ile Karşılaştırılması – RF % 15

PR (%)	Mikro		Küçük		Orta		KOBİ Üstü	
	Fark	%	Fark	%	Fark	%	Fark	%
2	2,79%	14,43%	2,67%	12,98%	2,89%	18,12%	2,56%	16,52%
5	2,19%	8,44%	2,37%	9,42%	2,80%	15,55%	2,49%	14,70%
8	1,59%	4,88%	2,07%	6,96%	2,65%	11,61%	2,42%	13,17%

Bu sonuçlar optimum sermaye bileşiminin AOSM ile özsermaye maliyeti arasındaki farkın gelişimini gösteren Tablo 14 ile birlikte değerlendirildiğinde, finansal borçlanma maliyetleri veya pazar riski primindeki artışa bağlı olarak sermaye yapısının oluşumunda ortaya çıkabilecek maliyet artışına ya da azalışına duyarlılığın mikro ve küçük ölçekli KOBİ’lerde daha az olacağı sonucuna varılmaktadır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye’de, KOBİ’lere yönelik yapılan çalışmaların neredeyse tamamında birincil sorun olarak dış kaynak bulma ya da kaynaklara erişim konusu öne çıkmıştır. Çözüm ise bankalardan kredi kullanma ya da başka bir ifade ile finansal borç bağlamında ele alınmıştır. Covid 19 virüsü ile ortaya çıkan olağanüstü durum da KOBİ’lerin her koşulda ayakta kalabilmelerini sağlayacak bir sermaye yapısına sahip olmasının ekonomi döngüsünün kesintisiz sürdürülmesindeki önemini fazlasıyla göstermiştir. Ancak, KOBİ’lerde işletme sürekliliğine hizmet edecek sermaye yapısının sağlanabilmesi için uygulanacak politikaların bütüncül bir yaklaşımla ele alınarak diğer bir ifade ile, KOBİ tanımına giren işletmelerin farklılıkları gözardı edilerek belirlenmesi halinde sonuç çok da değişmeyecektir.

Bu nedenle, KOBİ sınıfına dahil mikro, küçük ve orta ölçekli KOBİ’ler ile KOBİ üstü ölçekli işletmelerin sermaye yapıları ve finansal borçlanma maliyetleri ile pazar riskindeki değişimlerden nasıl etkilenecekleri her bir ölçek bazında ayrı ayrı ele alınarak araştırılmıştır.

Araştırma dönemi olan 2007-2018 yıllarında, mikro, küçük ve orta ölçekli KOBİ’lerin finansal borçlanmalarının ortalama olarak sırasıyla % 91,5, % 90,4 ve % 89,6’sını yurtiçinde veya dışında kurulu bankalardan kullanılan krediler oluşturmuştur. Bankalar KOBİ’lerin adeta tek finansal borç kaynağı konumundadır. Türkiye’de kurulu bankaların nakdi kredi portföyünde toplam KOBİ kredilerinin ağırlığı 2019 sonu itibarıyla % 26,3’e yükselmiştir. Ancak, 2015 yılına kadar mikro ve küçük ölçekli KOBİ’lere, 2016 yılı sonrasında ise tüm ölçekler itibarıyla KOBİ’lere kullandırılan kredilerin takibe dönüşüm oranı toplam kredilerin takibe dönüşüm oranının üzerinde gerçekleşmiştir. Özellikle, 2018 ve 2019 yıllarında takipteki krediler içerisinde sınıflandırılan küçük ve orta ölçekli KOBİ kredileri hızlı bir artış kaydetmiştir. Faaliyet karlarının finansman giderlerini karşılama ölçütüne göre yapılacak risklilik değerlendirmesine göre de, küçük ve orta ölçekli KOBİ’ler için finansal borç maliyetinin 2017 ve 2018 yıllarında önceki yılların üzerine çıktığı, mikro ölçekli KOBİ’ler için uygulanacak finansal borç maliyetinin de 2012’den beri küçük ve orta ölçekli KOBİ’ler için hesaplanan maliyetin en az 2 katı düzeyinde fazla olduğu dikkati çekmektedir.

Her bir KOBİ ölçeği ve KOBİ üstü ölçek için tahmin ettiğimiz muhasebe verilerine dayalı ROE beta’sının değerleri, beklenildiği gibi ölçek büyüdükçe özsermaye maliyetinin düşeceğini göstermektedir. Bu sonuç, Ersoy ve diğerleri (2010) tarafından yapılan çalışmanın bulguları arasında yer alan beta katsayısı ile şirket büyüklüğü arasında olumlu ilişki bulunduğu sonucu ile de uyumludur.

Tahmin edilen beta katsayıları kullanılarak sermaye varlıkları fiyatlama modeliyle AOSM’yi minimize eden optimum finansal borç-özkaynak düzeyi 9 farklı senaryo ile tahmin edilmiştir. AOSM, risk bazlı fiyatlama ile finansal borçlanma maliyetinin belirleneceği ve bu belirlemede risksiz faiz oranının baz alınacağı dikkate alınarak risksiz faiz oranı % 8, 12 ve 15, pazar riski primi % 2, 5 ve 8 varsayımıyla senaryolar oluşturulmuştur. Optimum finansal borç/(finansal borç+özkaynak) düzeyi, mikro ölçekli KOBİ’ler için % 7-4 aralığında, küçük ölçekli KOBİ’ler için %29,6-20 aralığında, orta ölçekli KOBİ’ler için % 32-24,2 aralığında, KOBİ üstü ölçekteki firmalar içinse % 37,1-27,5 aralığında tahmin edilmektedir. Bu oranlar, tüm ölçekler için 2018 sonu itibarıyla oluşan finansal borç düzeyinin altında kalmakta, ya borç geri ödemesi ya da sermaye artışı yapılması gereğine işaret etmektedir. Borç ödemesi ya da sermaye artışı yapılacak tutarlar ölçek büyüdükçe artmaktadır.

Beklenildiği gibi tüm ölçekler için finansal borç maliyeti arttıkça (azaldıkça) optimum sermaye düzeyinin gerileyeceği (artacağı) gözlenmektedir. Pazar riski priminin artması ya da azalması optimum sermaye bileşimini ve düzeyini etkilememektedir.

Bununla birlikte, finansal borçlanma maliyetindeki artışın (azalışın), mikro ve küçük ölçekli KOBİ’lerde optimum sermaye bileşiminin AOSM ile özsermaye maliyeti arasındaki farkın azalmasına (artmasına), orta ölçekli KOBİ’ler ile KOBİ üstü ölçekteki firmalarda ise artmasına (azalmasına) neden olacağı tahmin edilmektedir. Optimum sermaye bileşiminin AOSM ile özkaynak tutarının tamamı kadar borçlanılsa idi

oluşacak AOSM arasındaki farkın optimum sermaye bileşimi için hesaplanan AOSM'ye oranı ise finansal borçlanma maliyeti arttıkça (azaldıkça) azalmaktadır (artmaktadır). Ancak, mikro ve küçük ölçekli KOBİ'ler için hesaplanan oransal değerlerin orta ölçekli KOBİ'ler ve KOBİ üstü ölçekteki firmalara göre daha düşük olduğu gözlenmektedir. Bu bulgular birlikte değerlendirildiğinde finansal borçlanma maliyetleri ve dolayısıyla, risk bazlı fiyatlama veya pazar riski primindeki artışa bağlı olarak sermaye yapısının oluşumunda ortaya çıkabilecek maliyet artışına ya da azalışına duyarlılığın mikro ve küçük ölçekli KOBİ'lerde daha az olacağı sonucuna varılmaktadır.

Mikro ölçekli KOBİ'ler için % 10'un altında tahmin edilen optimum sermaye bileşimi ve 2015 yılından itibaren % 6,5'ler düzeyine yükseleceği öngörülen varsayımsal kredi riski primi dikkate alınarak bu ölçekteki firmaların ilave borçlanmaya gitmeyeceği düşünülebilir. Ancak, ulaştığımız sonuç mikro ölçekli KOBİ'lerin borç veren taraflar oldukça risk bazlı fiyatlamaya beklendiği gibi tepki vermeyeceklerini ortaya koymaktadır. Nitekim, 2007 yılından 2018 yılına kadar mikro ölçekli KOBİ'lere kullanılan nakdi kredilerin takibe dönüşüm oranı hem tüm KOBİ ölçeği için hem de genel itibarıyla hesaplanan takibe dönüşüm oranının üzerinde gerçekleşmiştir. Her ne kadar küçük ölçekli KOBİ'ler için tahmin edilen optimum sermaye düzeyi mikro ölçekli KOBİ'lerden yüksek olsa da finansal borçlanma maliyetleri veya pazar riskindeki artışa (azalışa) bağlı olarak sermaye yapısının oluşumunda karşılaşılabilecek maliyet artışına ya da azalışına duyarlılığın az olması bu ölçekteki firmaların da mevcut sermaye yapısını bozacak tercihlere hızla yönelebileceklerini göstermektedir. 2018 yılında bu ölçek grubundaki firmalara kullanılan nakdi kredilerin takibe dönüşüm oranının tüm KOBİ sınıfı içinde en yüksek düzeye çıkması da bu görüşümüzü doğrulamaktadır.

Bu bağlamda, mikro ölçekli KOBİ'ler ile küçük ölçekli KOBİ'lerin ayrıcalıklı olarak ele alınması gerektiği düşünülmektedir. Sermaye yapısına ilişkin kararlarda özsermaye lehine politikalar geliştirilmesi öncelikle düşünülmesi gereken uygulamalardandır. Mikro ölçekli KOBİ'ler öncelik alınarak KGF aracılığıyla verilen garantiler karşılığında kullanılan kredilerin yine KGF gözetiminde sermayeye dönüştürülmesi düşünülebilir. Krediler için teminat olarak alınan gayrimenkul ipoteklerinin gayrimenkul yatırım fonları içerisine alınıp sermaye arttırmalarına kaynak yaratılması gibi sermaye piyasası kaynaklı uygulamalar da yürürlüğe konulabilir. Bu ve benzeri uygulamalardan yararlanma koşulları olarak finansal yönetim kapasitesini geliştirmeye yönelik zorunluluklar getirilmesi de gözden kaçırılmamalıdır.

Öte yandan, orta ölçekli KOBİ'ler ile KOBİ üzeri ölçekteki firmaların gerek optimum sermaye bileşimlerinin gerekse finansal borçlanma maliyetleri ile pazar riskinden etkilenme düzeylerinin birbirine benzeşmesi mikro ve küçük ölçekli KOBİ'lerde ölçek büyümesini teşvik edecek uygulamaların da düşünülmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Aksoy, E. E. (2017). *Finansal Yönetim-Teorik Yaklaşımlar, Çözümlü Örnekler ve Öneri Yaklaşımlar*. Gazi Kitabevi Tic. Ltd. Şti.

Bas, T., Muradoğlu, G., & Phylaktis, K., (2009). *Determinants of Capital Structure in Emerging Markets*. *Determinants_of_Capital_Structure_in_Developing_Co.pdf*

Bayrakdaroğlu, A., Ege, İ. ve Yazıcı, N. (2013). A Panel Data Analysis of Capital Structure Determinants Empirical Results from Turkish Capital Market. *International Journal of Economics and Finance*, Vol.5, No.4, 131-140.

BDDK, <https://www.bddk.org.tr/BultenAylık> (Erişim tarihi: 01-30.11.2020)

Bekçi, İ. ve Usul, H. (2001). Göller Bölgesindeki Küçük ve Orta Boy İşletmelerin Finansal Sorunları ve Çözüm Yolları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6 (1), 111-125.

Beneda, N. L. (2003). Estimating Cost of Capital Using Bottom-Up Betas. *The CPA Journal*, 66-73.

- Bitirak, İ. A. ve Çetin, A.C. (2009). Antalya İli Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerinde Finansal Yönetim, İşletme Sermayesi ve Yatırım Bütçelemesi Uygulamaları. *Akdeniz Üniversitesi Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 119-137.
- Cook, P. (2001). Finance and Small and Medium-Sized Enterprise in Developing Countries. *Journal of Developmental Entrepreneurship*, 6(1), 17.
- Donahue, P. (2003). The Dividend Advantage. *Electric Perspectives*, Sept., Oct., 28-35
- Damodaran, A. (2002). *Investment Valuation* (Second Edition). Wiley Finance.
- Damadoran, A. http://pages.stern.nyu.edu/~adamodar/New_Home_Page/datafile/ratings.html (Erişim tarihi: 10.01.2021).
- Durand, D. (1952). *Costs of debt and equity funds for business: Trends and problems of measurement*. [Conference on Research in Business Finance](#), 215–262.
- Er, H. ve Kaya, İ. (2012), The Relationship Between Accounting Beta and CAPM : Evidence From Turkey. *International Journal of Social Sciences and Humanity Studies*, Vol. 4, No 2, 233-243.
- Ercan. M.K., Öztürk, M.B., Küçükkaplan, İ, Başçı, E.S. ve Demirgüneş, K. (2007). Halka Açık Firmaların Beta Katsayılarının Regresyon Modeli İle Tespiti ve Halka Açık Olmayan Firmalara Uygulanabilirliği. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 22, 295-324.
- Ersoy, A., Bozcuk, A.E. ve Suntutur, N. (2010). Beta Katsayısının Muhasebe Verilerine Dayalı Risk Ölçütleriyle İlişkilendirilmesi, İMKB Örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı 45, 48-54.
- Ersöz V. (2010). *AB, Türkiye ve Konya’da Kobilerin Yapısı, Sorunları ve Çözüm Önerileri*, Konya Ticaret Odası, Etüt-Araştırma Servisi.
- Girişimci Bilgi Sistemi, <https://gbs.sanayi.gov.tr/Raporlar.aspx> (Erişim tarihi: 01.09.-15.10.2020).
- Güler, S. (2010). An Analysis on Factors Affecting Capital Structure Factors of Small and Medium Sized Enterprises (SMEs) Quoted on The Istanbul Stock Exchange. *Suleyman Demirel University The Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences*, Vol.15, No.3, 353-371.
- Intriano, C., Palomba, G., Di Nallo, L., Calce, A. (2017). Accounting Beta: Which Measure is The Best? Findings from Italian Market. *European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences*, Issue 96, December, 110-121.
- İstanbul Sanayi Odası. (2017). *1000 Büyük Sanayi Kuruluşu’nun Sermaye Maliyeti Analizi*, Tematik Raporlar-II.
- Korkmaz, T., Albayrak, A.S., ve Karataş, A. (2007). Hisse senetleri İMKB’de işlem gören KOBİ’lerin sermaye yapısının incelenmesi: 1997–2004 dönemi. *İktisat İşletme ve Finans*, 22(253), 79–96.
- Mateev, M, Poutziouris, P. ve Ivanov K. (2013). On The Determinants of SME Capital Structure in Central and Eastern Europe: A Dynamic Panel Analysis. *Research in International Business and Finance*, Vol.27, Issue 1, 28-51.
- Modigliani, F.,& Miller, M.H. (1963). [Corporate Income Taxes and The Cost of Capital: A Correction](#). *The American Economic Review*, 533, 433–443.
- Ou, C., & Haynes, C. (2006). Acquisition of additional equity capital by small firms—Findings from the National Survey of Small Business Finances. [Small Business Economics](#), 27(2), 157-168.
- Öndeş T. ve Güngör N., (2013). KOBİ’lerin Finansmanı Erzurum Organize Sanayi Bölgesinde Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 1.
- Pierre, J.S. ve Bahri M., (2006). The Use of The Accounting Beta as an Overall Risk Indicator for Unlisted Companies. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, Vol. 13 No. 4, 546-561.

- Singh, S. ve Luthra, R. (2013). A Comparative Study of Trends in Corporate Capital Structure Pattern of Refinery and Metal Industry. *Asia Pacific Journal of Marketing & Management Review*, Vol.2 (6), June 2013, 11-21.
- Şeker, M. ve Correa P., G. (2017). Küçük ve Orta Ölçekli Firmaların Büyümesini Engelleyen Unsurlar: Karşılaştırmalı Türkiye Örneği. *Bankacılar Dergisi*, 102, Eylül 2017, 14-36.
- Tanrıöven, C. ve Aksoy, E. (2011). Sistemik Riskin Belirleyicileri: İMKB’de Sektörel Karşılaştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Temmuz 2011, 119-138.
- Uyar, U. ve Çağlak, E. (2019). Çimento Sektörü Açısından Sistemik Risk – Finansal Oran İlişkisi: Ana Çimento Üreticisi Ülkeler Karşılaştırması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (81): 231- 248
- Uz, C. (2019). *KOBİ Finansmanına Bütüncül Bakış*, Ekonomik Araştırmalar, TSKB Tematik Bakış,
- Yörük, N. ve Ban Ü. (2003). *KOBİ’lerin Finansman Sorunları ve Finansman Sorunlarının Kaynaklarının Belirlenmesine Yönelik Uygulama*. Ankara, Gazi Kitabevi.
- Yüksel, A. (2011). *Türkiye’de KOBİ’lerin Banka Kredilerine Erişimi*. Uzmanlık Tezi, Sosyal Sektörler Koordinasyon Genel Müdürlüğü, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, <https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/AycanYuksel.pdf>
- Zengin, Y. ve Ağ, A. (2016). KOBİ’lerdeki Başarıyı Etkileyen Finansman Sorunu: Neden mi? Sonuç mu? Literatür Taraması Sonucu Bir Değerlendirme. *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 54, Mart-Nisan 2016, 227-241.
- Zengin Y.ve Aykırı, M. (2012). Küçük Ve Orta Ölçekli İşletmelerde (KOBİ) Finansal Sorunlar: Kars İlinde Bir Uygulama. *KAÜ-İİBF Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 3

**Türkiye’de Örgütsel Davranış Alanında Psikolojik Sermaye Kavramını Konu Alan Araştırmaların
Bibliyometrik Analizi**

Öğr. Gör. Dr. Didem ÖZTÜRK ÇİFTÇİ

Ordu Üniversitesi, Fatsa MYO

ORCID ID: 0000-0003-0358-2731

Özet

Psikolojinin, insanın iç dünyasının yalnızca olumsuz taraflarına yönelmesinin yetersiz ve eksik bir bakış açısı olduğu yaklaşımdan doğan pozitif psikoloji akımı, özellikle 2000’li yılların başından itibaren örgütsel davranış alanında yapılan araştırmalarda da yer almaya başlamıştır. Bu araştırma ile pozitif psikolojinin örgütsel yansıması olarak değerlendirilebilecek olan pozitif psikolojik sermayenin, ülkemiz örgütsel davranış yazınında son yıllardaki gelişiminin bütüncül ve kavramsal bir çerçeveden değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu araştırmada, örgütsel davranış alanında 2013-2020 yılları arasında psikolojik sermaye değişkeni ile yapılmış olan ve ULAKBİM TR dizinde yer alan dergilerde yayımlanan makaleler bibliyometrik analiz yöntemi ile incelenmiştir. Bibliyometrik analiz kapsamında, makalelerin yayımlandıkları yıllar, teorik ya da görgül araştırma oluşu, birlikte ele alındığı değişkenler, örneklem grupları, kullanılan veri toplama araçları ve atıf sayıları taranmıştır. Yapılan tarama sonucunda, 45 farklı dergide pozitif psikolojik sermaye değişkeni ile gerçekleştirilmiş olan 112 makale tespit edilmiştir. Ayrıca, psikolojik sermaye değişkenini içeren en fazla makalenin 2019 (36 makale) yılında yayımlandığı, makalelerin tamamına yakınının (110), görgül bir araştırma içerdiği ve bu görgül araştırmaların çoğunluğunda (100) ölçüm aracı olarak, Luthans vd (2007) tarafından geliştirilen PsyCap (24) ölçeğinin kullanıldığı belirlenmiştir. Makalelerde ayrıca, pozitif psikolojik sermaye ile birlikte ele alınan 45 farklı değişkenin olduğu ve bunlar arasında en sık kullanılanın, 22 farklı makalede psikolojik sermaye ile ilişkilendirilen “Performans” olduğu da tespit edilmiştir. Makalelerin atıf sayıları incelendiğinde en fazla atıfın 2020 yılında yapıldığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler; Pozitif Psikoloji, Pozitif Psikolojik Sermaye, Bibliyometrik Analiz

Abstract

The positive psychology trend, which has arisen from the approach that psychology focusing only on the negative sides of the inner world of people is an inadequate and incomplete point of view, has also started to take place in the studies in the field of organizational behavior, especially since the early 2000s. With this research, it was aimed to evaluate the development of positive psychological capital, which can be considered as the organizational reflection of positive psychology, in the organizational behavior literature of our country in the last decade in a holistic and conceptual framework. In the study, articles published in journals in the ULAKBİM TR index and which were conducted with the psychological capital variable between 2013-2020 in the field of organizational behavior were analyzed using bibliometric analysis method. Within the scope of bibliometric analysis, the publication years of the articles, their being theoretical or empirical research, the variables they were addressed together, the data collection tools used and the number of citations were reviewed. As a result of the review, 112 articles that were published in 45 different journals conducted with positive psychological capital variable were identified. In addition, it was determined that the most articles containing the psychological capital variable were published in 2019 (36 articles), that almost all of the articles (110) contained empirical research, and that in most of these empirical studies (100), PsyCap (24) scale developed by Luthans et al. (2007) was used as a measurement tool. It was also found that there are 45 different variables that were addressed together with positive psychological capital in the articles, and

the most frequently used of these was "Performance", which was associated with psychological capital in 22 different articles. When the number of citations of the articles were examined, it was determined that the most citations were made in 2020.

Keywords: Positive Psychology, Positive Psychological Capital, Bibliometric Analysis

GİRİŞ

1990'lı yıllardan itibaren işletmeleri rekabette avantajlı konuma getiren etmenlerin neler olduğu konusunda yaşanan paradigma değişimi, insan kaynağının bu konudaki öneminin de tekrar gözden geçirilmesini sağlamıştır. Buna bağlı olarak insan faktörünün işletmelerin sahip olduğu eşsiz bir kaynak olduğu ve bu kaynağın tüm yönleri ile anlaşılabilir olarak örgütsel etkinliğin artırılabilir olduğu yaklaşımı da teori ve uygulamada kendini göstermeye başlamıştır. İlk olarak klinik psikolojide ortaya çıkan pozitif yaklaşım, önceleri bireysel düzeyde iş yaşamına yansırken, zamanla örgütlerin makro anlamda etkilendiği görülmüştür (Luthans vd., 2010: 5). Pozitif psikoloji kavramının örgütsel yansıması olarak görülen pozitif örgütsel davranış perspektifi ve bu perspektifin en önemli unsurlarından olan pozitif psikolojik sermaye kavramı da örgütlerde yaşanan söz konusu değişimin göstergesi olarak ifade edilebilir. Pozitif psikolojik sermayenin örgütsel davranış alanında artan bir ilgi ile ele alınması bazı araştırmacılar tarafından, bu alanda yer alan araştırmalarda hakim olan insani kusur bakış açısına tepki olarak yorumlanmaktadır (Sweetman vd., 2011: 5). Pozitif psikolojik sermayenin kavramsal gelişimi, işletme yönetimlerinin yalnızca geleneksel sermaye unsurlarına odaklanan bakış açılarının, çalışanların umut, iyimserlik, öz yeterlilik ve dayanıklılık unsurlarını keşfedilmesi ve geliştirilmesi yönünde değişmesine de katkı sağladığı ifade edilebilir.

Bu araştırmada, örgütsel davranış alanında pozitif yaklaşımların başında gelen pozitif psikolojik sermayenin ülkemiz yazınındaki kavramsal gelişim sürecinin farklı parametreler bağlamında değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Değerlendirme bibliyometrik analiz yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada, ilk bölümde pozitif psikolojik sermayenin kavramsal açıdan genel bir çerçevesi oluşturulmuştur. 2. bölümde araştırma yöntemine ilişkin açıklamalar, 3. bölümde ise bulgular yer almaktadır. Son olarak bulguların değerlendirilmesi ve öneriler araştırmanın 4. bölümünde ele alınmıştır.

1.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Pozitif Psikolojik Sermaye

Pozitif psikoloji kavramı, ilk olarak, Amerikan Psikolojik Derneği başkanlığı da yapmış olan Martin Seligman tarafından psikolojinin patolojik zayıflıklardan çok güçlü yönlere, hastalıklardan çok canlılık ve sağlığa odaklanması gerekliliğine yönelik meydan okumasıyla ortaya çıkmış olan yaklaşımdır (Luthans vd., 2004:46). Pozitif psikoloji literatürüne benzer ve ondan hareketle, pozitif örgütsel davranış kavramı, günümüz örgütlerinde insan kaynağının güçlü yönlerinin ve psikolojik kapasitelerinin geliştirilmesi ve yönetilmesine yönelik pozitif bir yaklaşım üzerinde yeni ortaya çıkan bir odağı tanımlanmaktadır (Luthans vd., 2007: 542; Luthans ve Church, 2002: 59).

Luthans (2002:695), psikolojik sermayenin teori, araştırma ve geçerli ölçümlere dayanan, gelişime açık ve performans üzerinde etkili bir yapı olduğunu belirtmektedir. Kavramın ölçülebilir ve yönetilebilir oluşu, doğrudan uygulayıcıların ihtiyaçlarına cevap veren araçların geliştirilmesinde etkili olduğu şeklinde yorumlanabilir (Page ve Donohue, 2004: 2). Luthans (2002) ayrıca, pozitif psikolojik sermayenin değişmeyen bir kişilik özelliği olmaktan çok, sosyal ve ekonomik sermayenin ötesine geçen, olumlu örgütsel davranış kriterlerine dayanan ve kişinin olumlu yanlarına odaklanan pozitif psikolojik bir paradigma olduğunu ileri sürmektedir.

Pozitif psikolojik sermaye, bireyin zorlu görevleri başarıya konusunda gerekli özgüvene sahip olma (Özyeterlilik); bugün ve gelecekte başarılı olma konusunda olumlu düşünme (iyimserlik); başarıya giden yolda hedef belirleme ve bu hedefleri gerektiğinde revize edebilme (Umut) ve zorluklarla karşılaşıldığında baştan başlayabilme gücü (Dayanıklılık) şeklinde sıralanan pozitif kaynakların bileşimi ile karakterize olgu olarak

tanımlanmaktadır (Luthans vd., 2007: 542). Pozitif psikolojik sermayeyi oluşturan unsurlar aşağıda kısaca açıklanmıştır;

Öz yeterlilik; Kişinin belirli bir bağlam içinde belirli bir eylemi gerçekleştirmek için gerekli olan motivasyonu, bilişsel kaynakları ve eylem planlarını harekete geçirme konusundaki yeteneğine olan inancı şeklinde tanımlanan öz yeterlilik, temelde davranış biçimlerinin zihin ve sosyal çevre etkileşimi sonucu oluştuğu şekilde ifade edilebilecek olan “Sosyal Bilişsel Teori” ye dayanmaktadır (Youssef-Morgan and Luthans, 2013: 155; Akdoğan ve Aydemir, 2018: 309). Öz yeterlilik, geliştirilebilen bir yapı olarak kabul edilmektedir. Bandura (1994: 72), öz yeterliliğin kişisel deneyimler, rol modeller, sosyal ikna ve stresi azaltma gibi yollarla geliştirilebileceğini belirtmektedir. Öz yeterlilik özellikle performans üzerindeki olumlu etkisi nedeniyle kişilerin pozitif psikolojik sermayelerini oluşturan en önemli unsurlar arasında sayılmaktadır (Keleş, 2011: 347).

İyimserlik; Gelecekle ilgili olumlu beklentileri ve geçmişte meydana gelen durumları olumlu neden ve sonuçlarla ilişkilendirme eğilimini ifade eden iyimserlik, genellikle kişinin olumsuz durumların dışsal ve geçici, olumlu gelişmelerin ise kalıcı olduğunu düşünme yatkınlığı şeklinde kendini göstermektedir (Seligman, 1998; Luthans vd, 2004). İyimser kişilerin, iş hayatında olumlu yönde teşvik edilebilirliğinin ve zorluklar karşısında dayanıklılığının, tatmin düzeylerinin yüksek olduğu kabul gören bir yaklaşımdır (Koçak ve Elçiçek Boyalı, 2020; Keleş, 2011). Bu bağlamda, pozitif psikolojik sermaye unsurlarından iyimserliğin çalışma yaşamı içerisinde önemli bir unsur olduğu ifade edilebilir.

Umut; Anamlı amaçlar oluşturabilme ve bu amaçlara ulaştıracak alternatif stratejiler belirleme yeteneği ve motivasyonu şeklinde tanımlanan umut (Luthans ve Youssef, 2004: 17), aynı zamanda kişinin “Ben bunu yapabilirim” şeklindeki iradesiyle karakterizedir (Synder vd. 1998: 818). Synder (1998), umudun istenen sonuca ulaşma arzusu ile söz konusu amaca ulaşmak için izlenen yolda karşılaşılabilecek olumsuzlukları öngörerek alternatif çözümler üretebilme şeklinde iki boyut içerdiğini ifade etmektedir.

Dayanıklılık; Zorluklarla, belirsizlikle, riskle veya başarısızlıkla başa çıkma ve bunlardan kurtulma yeteneği ile karakterize olan dayanıklılık, olumsuz durumlar karşısında yeniden başlamayı sağlayan pozitif kapasite şeklinde de ifade edilmektedir (Luthans, 2002: 12; Luthans vd., 2004). Masten ve Reed (2002), dayanıklılığı yüksek kişilerin olumsuzluk durumlarda dahi başarılı olup, bu durumlardan bir şeyler öğrenebildiklerini, ayrıca yaşamda karşılaşılan değişimlere rahatlıkla adapte olabildiklerini ifade etmektedir (Aktaran; Çavuş ve Gökşen, 2015).

Her bir unsur tekil olarak ele alındığında teoriye dayanan, deneysel araştırma verileri ile doğrulanabilen, tutumlar, davranışlar ve performans üzerinde olumlu bir etkiye sahip olan ve her biri psikolojik birer durum olarak değerlendirilebilecek kavramlardır (Luthans, Youssef ve Avolio, 2007). Pozitif psikolojik sermaye, kendisini oluşturan bu dört unsurun eş zamanlı varlığı ve etkileşimi ile örgütsel açıdan önem taşıyan üst düzey bir yapı haline gelmektedir (Levene, 2015: 7).

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırma ile pozitif örgütsel davranışın en önemli unsurlarından olan pozitif psikolojik sermayenin, ülkemiz örgütsel davranış yazınında son yıllardaki gelişiminin bütüncül ve kavramsal bir çerçeveden değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Dünyada 90’lı yılların başından itibaren ilgi görmeye başlayan psikolojik sermaye kavramı, 2000’li yıllardan günümüze kadar ülkemizde de özellikle örgütsel davranış araştırmalarında yer almaya başlamıştır. Bu nedenle araştırmanın, ulusal yazında kavramı ele alan makalelerin belirlenen parametreler bazında gelişimini göstermesi bakımından akademik yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2.2. Araştırmanın Kapsamı ve Kısıtları

Araştırma kapsamında, makalelerin yayımlandıkları yıllar ve dergiler, birlikte ele alındığı değişkenler, veri toplanan örneklem grupları, kullanılan veri toplama araçları ve atıf sayıları taranmıştır. Bu bağlamda araştırmada aşağıdaki sorulara cevap arandığı ifade edilebilir;

- Makalelerin dergilere dağılımları ne şekilde gerçekleşmiştir?
- Makalelerin yıllara göre dağılımı ne şekilde gerçekleşmiştir?
- Makalelerde veri toplanan örneklem grupları ve dağılımları ne şekilde gerçekleşmiştir?
- Makalelerde pozitif psikolojik sermaye ile birlikte ele alınan değişkenler nelerdir ve kullanım sıklıkları ne şekilde gerçekleşmiştir?
- Makalelerde pozitif psikolojik sermaye değişkenini ölçmek amacıyla hangi ölçüm araçları kullanılmıştır?
- Makalelere yapılan atıf sayıları ve yıllara göre dağılımı ne şekilde gerçekleşmiştir?

Bu araştırmada, örgütsel davranış alanında 2013-2020 yılları arasında psikolojik sermaye kavramı ile gerçekleştirilmiş olan ve ULAKBİM TR dizinde yer alan dergilerde yayımlanan makaleler incelenmiştir. Araştırma bağlamında, pozitif psikolojik sermaye kavramının ülkemiz yazınındaki gelişiminin değerlendirilmesi amaçlandığından, kapsam olarak ULAKBİM tarafından oluşturulan ve akademik alanda uzman ve akademisyenlerden oluşan komiteler tarafından belirli parametrelere bağlı olarak seçilen dergilerin yer aldığı TR Dizin tercih edilmiştir.

Araştırma tek bir kavramın yazındaki gelişimine odaklandığından anahtar kelime seçimi için kavramın yazında kullanım şekilleri incelenmiştir. Yazında yaygın olarak «Pozitif psikolojik sermaye» ve «Psikolojik sermaye» kavramları aynı yapıyı tanımladığından, her iki kavram ve İngilizce karşılıkları olan “Positive Psychological Capital” ve “ Psychological Capital” ifadeleri, yazın taramasında anahtar kelime olarak kullanılmıştır. Yazın taraması için dergilerin belirlenmesi aşaması TR Dizin indeksi ile makalelerin taranması aşaması ise Dergipark ve dergilerin kendi internet siteleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, makalelerin atıfları ise Google Scholar veri tabanı kullanılarak taranmıştır.

Bu araştırmanın; zaman aralığı, değerlendirme parametreleri, seçilen dergi nitelikleri ve veri tabanları şeklinde sınırlılıkları bulunmaktadır.

2.3. Araştırmada Kullanılan Analiz Yöntemi

Bu araştırmada, pozitif psikolojik sermaye değişkeninin belirlenen araştırma soruları bağlamında yazınsal incelemesi bibliyometrik analiz yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Ortaya çıkış tarihi 1920’li yıllara dayanan ve ilk kez Alan Pritchard tarafından kullanıldığı düşünülen bibliyometri kavramı, farklı veri tabanları aracılığı ile elde edilen verilerin çeşitli istatistiksel ve matematiksel değerlendirme yöntemleri ile analiz edilmesi olarak tanımlanmaktadır (Demir ve Erigüç, 2018: 97). Bibliyometrik araştırmalar genellikle, belirlenen kapsam dâhilindeki akademik yazının genel özelliklerini ortaya çıkarmak ve gelişimini izlemek amacıyla yapılır (Sayğan Tunçay ve Sayğan Yağız, 2020: 268). Bibliyometrik analiz ile elde edilen bilgiler ve yapılan değerlendirmeler, bir taraftan belirlenen kapsamın farklı veriler ile karşılaştırılmasına olanak tanırken, diğer taraftan yeni yapılacak araştırmaların yönünün belirlenmesi konusunda da yol gösterici olmaktadır.

3. Bulgular

Yapılan incelemede 2013-2020 tarih aralığında ULAKBİM TR dizinde yer alan dergilerde pozitif psikolojik sermaye kavramını içeren toplam 112 makale tespit edilmiştir. Bu makalelerin 110 tanesi görgül bir araştırma içermektedir. Görgül araştırmaların 3 tanesi ise ölçek geliştirme veya mevcut ölçekler için geçerlik güvenirlik doğrulaması amacıyla gerçekleştirilmiştir.

3.1. Makalelerin Dergilere Göre Dağılımı

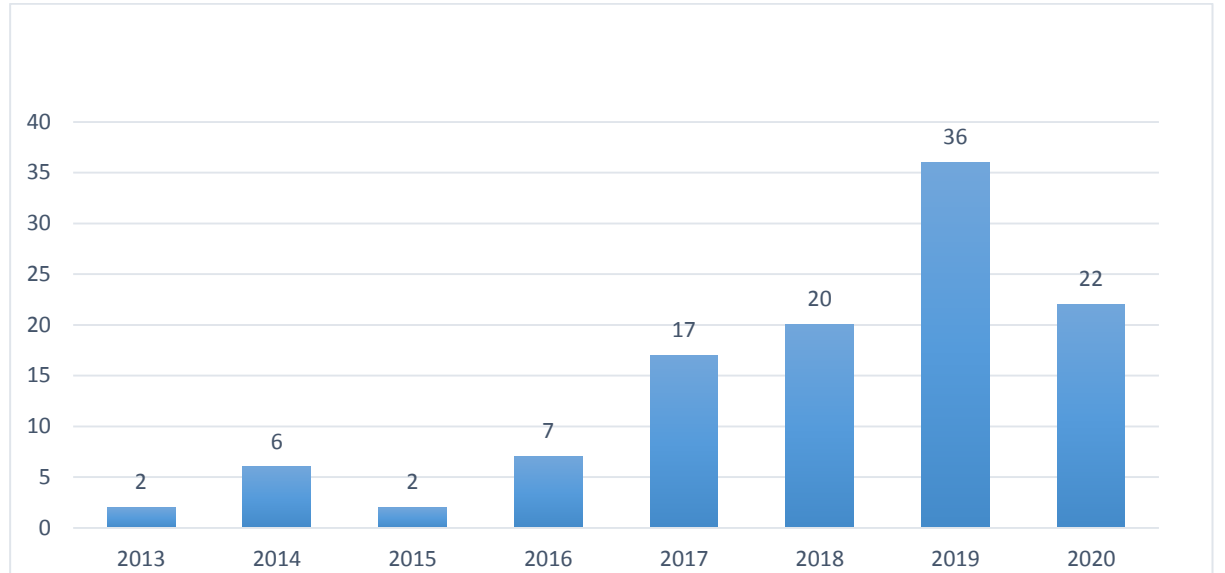
Yapılan tarama sonucunda, belirlenen 112 makalenin 45 farklı dergide yayımlandığı görülmüştür. Pozitif psikolojik sermaye kavramının yer aldığı makalelerin belirlenen tarih aralığında en fazla yer aldığı ilk 11 dergi Tablo 1’de görülmektedir. Tablo 1’de en fazla makalenin yayımlandığı derginin “Business & Management Studies: An International Journal” (16 makale) olduğu görülmektedir.

Tablo 1: Makalelerin Yer Aldığı Dergiler

Sıra	Dergi Adı	Makale Sayısı
1	Business & Management Studies: An International Journal	16
2	İşletme Araştırmaları Dergisi	14
	Turkish Studies	14
3	Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi	12
	Atatürk Üniversitesi SBE Dergisi	12
4	Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi	10
	Business and Economics Research Journal	10
	OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi	10
	Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi	10
5	Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi	8
	Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi	8

3.2 Makalelerin Yıllara Göre Dağılımı

Yapılan tarama sonucunda makalelerin yıllara göre dağılımının Şekil 1’de görüldüğü şekilde gerçekleştiği tespit edilmiştir. Şekil 1 incelendiğinde, pozitif psikolojik sermaye kavramını içeren makale sayısının yıllar içerisinde artış eğiliminde olduğu (2015 ve 2020 yılları hariç) ve en fazla makalenin 2019 yılında yayımlandığı görülmektedir.

Şekil 1: Makalelerin Yıllara Göre Dağılımı

3.3. Makalelerde Kullanılan Örneklem Gruplarının Dağılımı

Pozitif psikolojik sermaye değişkeni ile yapılan görgül araştırmaların gerçekleştirildiği örneklem gruplarından dağılımı Tablo 2 ‘de görülmektedir. Tablo incelendiğinde en sık kullanılan örneklem grubunun eğitim sektörü

çalışanları olduğu (26 makale) görülmüştür. Tabloda dikkat çeken diğer bir nokta ise en sık kullanılan ilk üç örneklem grubunun hizmet sektöründe yer alıyor oluşudur.

Tablo 2: Makalelerde Kullanılan Örneklem Grupları

Sıra	Örneklem Grubu	Makale Sayısı
1	Eğitim Sektörü Çalışanları (Öğretmen, Akademisyen, vb)	26
2	Sağlık Sektörü Çalışanları	13
	Kamu Çalışanları	13
3	Turizm Sektörü Çalışanları	11
4	Üretim İmalat Sanayi Sektörü Çalışanları	9
5	Bankacılık-Finans Sektörü Çalışanları	8
6	Pazarlama-Satış Dağıtım Sektörü Çalışanları	4
7	Öğrenci	3
8	Teknoloji Sektörü Çalışanları	2
	Savunma Sektörü Çalışanları	2
	Ulaşım Sektörü Çalışanları	2
9	Diğer	17
	TOPLAM	110

3.4. Makalelerde Pozitif Psikolojik Sermaye ile Birlikte Ele Alınan Değişkenler

Yapılan tarama sonucunda, pozitif psikolojik sermaye ile birlikte ele alınan 45 farklı değişkenin olduğu ve bunlar arasında en sık kullanılanın, 22 farklı makalede psikolojik sermaye ile ilişkilendirilen “Performans” olduğu, bunu 13 makale ile “İş tatmini” değişkeninin izlediği tespit edilmiştir. Pozitif psikolojik sermaye ile birlikte ele alınan değişkenlerden en sık kullanılan 10 tanesi Tablo 3’de yer almaktadır.

Tablo 3: Makalelerde Pozitif Psikolojik Sermaye ile Birlikte Ele Alınan Değişkenler

Sıra	Değişken Adı	Makale Sayısı
1	Performans	22
2	İş Tatmini	13
3	Demografik Değişkenler	7
	İşe Adanmışlık	6
	Örgütsek Bağlılık	6
	Otantik Liderlik	6
4	Örgütsel Destek	6
	Duygusal Emek	6
	Girişimcilik	6
	Tükenmişlik	6

3.5. Makalelerde Kullanılan Ölçüm Araçları

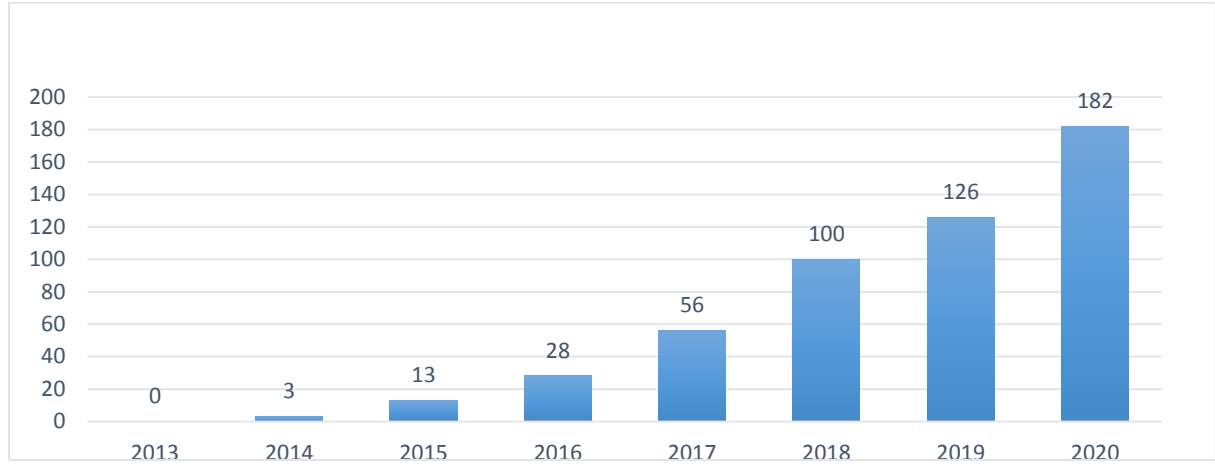
Yapılan taramada, pozitif psikolojik sermaye değişkeni ile gerçekleştirilen 110 görgül araştırmanın 100’ünde Luthans vd (2007) tarafından geliştirilen PsyCap (24) ölçeğinin kullanıldığı belirlenmiştir. Makalelerde kullanılan ölçekler ve kullanım sıklıkları Tablo 4’de görülmektedir.

Tablo 4: Makalelerde Kullanılan Ölçüm Araçları

Sıra	Ölçüm Aracı	Makale Sayısı
1	Luthans vd (2007)	100
2	Tösten ve Özgan (2014)	5
3	Avey vd (2008)	3
4	Dollwet ve Reicherd (2014)	1
5	Firestone (2010)	1

3.6. Makalelere Yapılan Atıf Sayıları ve Yıllara Göre Dağılımı

Makalelerin atıf sayıları incelendiğinde, yıllar içerisinde düzenli bir artış olduğu görülmektedir. Ayrıca toplam atıf sayısının 508 olduğu ve en fazla atıfın (182) 2020 yılında yapıldığı da belirlenmiştir. Atıf sayılarının yıllara göre dağılımı Şekil 2 de görülmektedir.

Şekil 2. Makalelerin Atıf Sayılarının Yıllara Göre Dağılımı

Makaleler aldıkları atıf sayılarına göre değerlendirildiğinde ise ilk 10 sırada yer alan makaleler ve yayımlandıkları dergiler Tablo 5 de görülmektedir.

Tablo 5: Atıf Sayısına Göre İlk 10'da Yer Alan Makaleler

Sıra	Yazar	Yıl	Makale Adı	Dergi Adı	Atıf Sayısı
1	Akdoğan, A ve Polatçı, S.	2013	Psikolojik Sermayenin Performans Üzerindeki Etkisinde İş Aile Yayımlı ve Psikolojik İyi Oluşun Etkisi	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi	43
2	Keser, S ve Kocabaş, İ.	2014	İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Otantik Liderlik ve Psikolojik Sermaye Özelliklerinin Karşılaştırılması	Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi	42
3	Kaplan, M ve Bıçkes, M.D.	2013	The Relationship Between Psychological Capital and Job Satisfaction: A Study of Hotel Businesses in Nevşehir	Yönetim ve Ekonomi	32
4	Tokmak, İ.	2014	Duygusal Emek ile İşe Yabancılaşma İlişkisinde Psikolojik Sermayenin Düzenleyici Etkisi	İşletme Araştırmaları Dergisi	27
5	Kaya, A., Balay, R ve Demirci, Z.	2014	Ortaöğretimde Görev Yapan Öğretmenlerin Psikolojik Sermaye Düzeylerinin İncelenmesi (Şanlıurfa İli Örneği)	Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi	25
6	Tösten, R ve Özgan, H.	2017	Öğretmenlerin Pozitif Psikolojik Sermayelerine İlişkin Algılarının İncelenmesi	Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi	23
7	Polatçı, S ve Akdoğan, A.	2014	Psychological Capital and Performance: The Mediating Role of Work Family Spillover and Psychological Well-Being	Business and Economics Research Journal	22
8	Korkmazer, F., Ekingen, E ve Yıldız, A.	2016	Psikolojik Sermayenin Çalışan Performansına Etkisi: Sağlık Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma	Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi	19
9	Ocak, M., Güler, M ve Basım, N.H.	2016	Psikolojik Sermayenin Örgütsel Bağlılık ve İş Tatmini Tutumları Üzerine Etkisi: Bosnalı Öğretmenler Üzerine Bir Araştırma	Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi	18
10	Erdem, H., Gökmen, Y ve Türen, U.	2015	Psikolojik Sermayenin Örgütsel Özdeşleşme Üzerine Etkisinde Algılanan Örgütsel Desteğin Aracılık Rolü	İşletme Araştırmaları Dergisi	18

4. Sonuç ve Değerlendirme

Pozitif psikolojik sermayenin önemi, özellikle geliştirilebilir ve ölçülebilir nitelikler içermesi bakımından, günümüz işletmeleri açısından insan kaynağına atfedilen değer göz önünde bulundurulduğunda daha net anlaşılacaktır. Bu doğrultuda, kavramın ve içerdiği unsurların öncelikle akademik yazında derinlemesine incelenmesi ve kavramsal temellerinin belirlenmesinin, daha sonra uygulayıcılar düzeyinde benimsenmesi ve içselleştirilmesini de kolaylaştıracağı düşünülmektedir. Pozitif psikolojik sermaye kavramının ulusal akademik yazında belirlenen parametreler bağlamında bibliyometrik analiz ile incelendiği bu çalışmada, kavramın gelişim sürecini izlemeye yardımcı olacağı düşünülen bulgular elde edilmiştir.

Araştırma sonucunda 2013-2020 yılları arasında belirlenen parametrelere uygun 112 makale tespit edilmiştir. Tespit edilen makalelerin 110 tanesi görgül araştırma içermektedir.

Tespit edilen 112 makalenin yıllara göre dağılımı incelendiğinde makale sayısının giderek artan bir grafik çizdiği gözlenmiştir. Yıllara göre dağılım incelendiğinde, en fazla makalenin 2019 yılında yapıldığı görülmektedir. 2020 yılında makale sayısının genel artış eğilimindeki grafikten farklı şekilde 2019 yılından düşük olmasının nedeninin, dünya genelinde birçok alanda etkili olan Covid-19 salgınının yapılan makalelerin nicelik ve niteliklerinde oluşturduğu etki şeklinde yorumlanabilirse de, salgının akademik alandaki tüm etkilerinin ilerleyen dönemlerde yapılacak araştırmalarla daha net şekilde ortaya koyulacağı tahmin edilmektedir.

Yapılan tarama sonucunda, pozitif psikolojik sermaye kavramını içeren araştırmaların örneklem grupları içerisinde ilk sırada eğitim sektörü, ikinci sırada ise sağlık sektörü çalışanlarının yer aldığı tespit edilmiştir. Genel tabloya bakıldığında (Tablo 2) da yine hizmet sektörü işletmelerinde çalışanların örneklem grubu olarak daha sık tercih edildiği görülmektedir. Hizmet sektörü çalışanlarının çoğunlukla müşteri ile birebir iletişimde bulunduğu ve fiziksel güç yerine zihinsel efor sarf ettiği düşünüldüğünde çalışanların umutlu, iyimser, öz yeterliliği yüksek ve psikolojik açıdan dayanıklı olmasının öneminin bu sektör çalışanlarının seçilmesinde etkili olduğu düşünülmektedir.

Araştırma bulguları incelendiğinde, pozitif psikolojik sermaye kavramının en sık ilişkilendirildiği değişkenin "Performans" olduğu görülmektedir. Bu durum, pozitif psikolojik sermayenin bileşenlerinin (Umut, iyimserlik, öz yeterlilik, dayanıklılık) işletmeleri rekabet açısından öne taşıyabilecek önemli unsurlardan olan çalışan performansı üzerindeki olası etkisinin araştırmacılar tarafından dikkate değer bulunduğu şeklinde yorumlanabilir. Tablonun geneli incelendiğinde ise (Tablo 3), kavramla sıklıkla birlikte değerlendirilen değişkenler arasında pozitif örgütsel davranış değişkenlerinin (İşe adanmışlık, otantik liderlik, örgütsel destek, örgütsel bağlılık, vb.) yer alması dikkat çekmektedir.

Elde edilen bulgular, makalelerde ölçüm aracı olarak en sık kullanılan ölçeğin (100 makalede) Luthans vd (2007) tarafından geliştirilen 24 maddelik PsyCap ölçeği olduğunu göstermektedir. Söz konusu ölçek, kavrama ilişkin olarak geliştirilen ilk ölçektir. Bunun yanında, pozitif psikolojik sermayenin kuramsal temelini ve dört temel unsurdan (Özyeterlilik, iyimserlik, umut ve dayanıklılık) oluşan yapısının oluşmasında en etkili araştırmacılar olan Fred Luthans öncülüğünde geliştirilmesinin de bu ölçeğin en sık kullanılan ölçüm aracı olmasında etkili olduğu ifade edilebilir. Bu ölçeğin ülkemiz yazınında da Çetin ve Basım (2012) tarafından geçerlik ve güvenirlik çalışması yapılmış ve mevcut maddeleri ile 4 faktörlü yapısı doğrulanmıştır.

Makalelerin atıf sayıları incelendiğinde, yıllar içinde makale sayılarında görülen artışa paralel bir artış olduğu görülmektedir. Ayrıca, en fazla atıf alan makalelerin de yayınlanma yılına bakıldığında yazında tarih sıralamasına göre en eski makaleler olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, bir makalenin yayımlandıktan sonra atıf almaya başlama sürecinin belirli bir zaman dilimine yayılması ile açıklanabilir. Tablo geneline bakıldığında (Tablo 5), yayınlanma yılı daha yeni olan makalelerden eskiye doğru gidildiğinde atıf sayılarının artış göstermesi bu yorumu desteklemektedir.

Pozitif psikolojik sermaye kavramı bağlamında gerçekleştirilen bu bibliyometrik araştırmanın sonuçlarının, ilerleyen dönemlerde konu ile ilgili yapılacak araştırmaların kavramın belirlenen tarih aralığında (2013-2020)

yapılmış araştırmaları genel çerçevesi ile görebilmesi ve böylece konu ile ilgili yeni pencereler açabilmeyi sağlaması açısından değer taşıdığı düşünülmektedir. Ayrıca araştırmanın, yeni araştırmaların, daha önceki araştırmalarda kavramın hangi yönü ile daha az incelendiğini görerek yazındaki bu boşluğa yönelik çalışmalara yönelmesi ve böylece pozitif psikolojik sermayenin tüm yönleri ile incelenmesine yardımcı olabilmesi de araştırmanın diğer bir katkısı olarak sunulabilir.

5. Öneriler

Araştırma sonuçları, pozitif psikolojik sermaye kavramının üretim sektörü çalışanları örnekleminde çok fazla çalışılmadığını göstermektedir. Üretim sektörü, hizmet sektöründen farklı dinamikler içerdiğinden bu örneklem grubunda yapılacak araştırmaların, kavramın derinlemesine değerlendirilmesi noktasında katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca, pozitif psikolojik sermaye kavramının ülkemizde örgütsel davranış yazınında görgül araştırmalara konu olduğu görülmektedir. Her ne kadar yabancı yazında konuyu kuramsal açıdan değerlendiren birçok araştırma yer alsada, ulusal yazında da bu tür araştırmaların artmasının kavramın niteliksel gelişimine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, A., & Polatçı, S. (2013). Psikolojik sermayenin performans üzerindeki etkisinde iş aile yayılımı ve psikolojik iyi oluşun etkisi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 273-294.
- Akdoğan, A. & Aydemir, C. (2018). Pozitif psikolojik sermayenin işe yabancılaşma üzerindeki etkisi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, ÜİK Özel sayısı, 307-318.
- Bandura, A. (1994). Self-efficacy. In V. S. Ramachandran (Ed.), *Encyclopedia of human behavior* (Vol. 4: 71-81). New York: Academic Press
- Çetin, F., & Basım, H. N. (2012). Örgütsel psikolojik sermaye: Bir ölçek uyarlama çalışması. *Amme İdaresi Dergisi*, 45(1), 121-137.
- Demir, H., & Erigüç, G. (2018). Bibliyometrik bir analiz ile yönetim düşünce sisteminin incelenmesi. *İş ve İnsan Dergisi*, 5(2), 91-114.
- Erdem, H., Gökmen, Y., & Türen, U. (2015). Psikolojik sermayenin örgütsel özdeşleşme üzerine etkisinde algılanan örgütsel desteğin aracılık rolü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 38-62.
- Kaplan, M., & Biçkes, D. M. (2013). The Relationship Between Psychological Capital and Job Satisfaction: A Study of Hotel Businesses in Nevşehir. *Journal of Management & Economics*, 20(2).
- Kaya, A., Balay, R., & Demirci, Z. (2014). Ortaöğretimde görev yapan öğretmenlerin psikolojik sermaye düzeylerinin incelenmesi (Şanlıurfa ili örneği). *Electronic Journal of Social Sciences*, 13(48).
- Keleş, H. N. (2011). Pozitif Psikolojik Sermaye: Tanımı, Bileşenleri ve Örgüt Yönetimine Etkileri. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 343-350.
- Keser, S., & Kocabaş, İ. (2014). İlköğretim okulu yöneticilerinin otantik liderlik ve psikolojik sermaye özelliklerinin karşılaştırılması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 1(1), 1-22.
- Koçak, R. D., & Boyalı, G. A. E. (2020). Sağlık Çalışanlarında Psikolojik Sermaye, İş Tatmini Ve Örgütsel Sinizm İlişkisi, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 11(26), 136-153.
- Korkmazer, F., Ekingen, E., & YILDIZ, A. (2016). Psikolojik sermayenin çalışan performansına etkisi: Sağlık çalışanları üzerinde bir araştırma. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 19(3), 271-282.
- Levene, R. A. (2015). Positive Psychology at Work: Psychological Capital and Thriving as Pathways to Employee Engagement. Master of Applied Positive Psychology (MAPP) Capstone Projects. 88.
- Luthans, F. (2002). The need for and meaning of positive organizational behavior. *Journal of Organizational Behavior*, 23, 695-706.

- Luthans, F. & Church, A.H. (2002). "Positive Organizational Behavior: Developing and Managing Psychological Strengths", *Academy of Management Executive*, 16, 57- 75.
- Luthans, F., Luthans, K. W., & Luthans, B. C. (2004). Positive psychological capital: Beyond human and social capital, *Business Horizons*, 47(1), 45-50.
- Luthans, F., Avolio, B. J., Avey, J. B., & Norman, S. M. (2007). Positive psychological capital: Measurement and relationship with performance and satisfaction. *Personnel Psychology*, 60(3), 541-572.
- Luthans, F., Youssef, C. M., & Avolio, B. J. (2007). *Psychological capital*. New York, NY: Oxford University Press
- Luthans, F., Avey, J. B., Avolio, B. J., & Peterson, S. J. (2010). The development and resulting performance impact of positive psychological capital. *Human resource development quarterly*, 21(1), 41-67.
- Page, L.F. & Donohue, R. (2004). Positive psychological capital: A preliminary exploration of the construct, *Monash University Business and Economics Working Paper*, 1-10.
- Luthans, F., & Youssef, C. M. (2004). Human, social, and now positive psychological capital management: Investing in people for competitive advantage. *Organizational Dynamics*, 33(2).
- Masten, A. ve Reed, M. J. (2002). Resilience in development. R. Synder, S. Lopez (Ed.), *Handbook of Positive Psychology* (72-82), Oxford: Oxford University Press.
- Ocak, M. Güler, M., & Basim, H. N. (2016). Psikolojik sermayenin örgütsel bağlılık ve iş tatmini tutumları üzerine etkisi: Bosnalı öğretmenler üzerine bir araştırma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 113-130.
- Polatci, S., & Akdoğan, A. (2014). Psychological capital and performance: the mediating role of work family spillover and psychological well-being. *Business and Economics Research Journal*, 5(1), 1.
- Seligman, Martin E. (1998), *Learned Optimism: How to Change Your Mind and Your Life*, Pocket Books, NewYork.
- Snyder, C. R., Lapointe, A. B., Crowson, J. J., Jr., & Early, S. (1998). Preferences of high- and low-hope people for self-referential input. *Cognition & Emotion*, 12, 807-823.
- Sweetman, D., Luthans, F., Avey, J. B., & Luthans, B. C. (2011). Relationship between positive psychological capital and creative performance. *Canadian Journal of Administrative Sciences/Revue Canadienne des Sciences de l'Administration*, 28(1), 4-13.
- Sayğan Tunçay, S. S., & Sayğan Yağız, F. N. (2020). Türkiye'deki "Bilgi Uçurma (Whistleblowing)" Makalelerinin Bibliyometrik Profili. *Business & Management Studies: An International Journal*, 8(4), 266-295.
- Tokmak, İ. (2014). Duygusal emek ile işe yabancılaşma ilişkisinde psikolojik sermayenin düzenleyici etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 134-156.
- Tösten, R., & Özgan, H. (2017). Öğretmenlerin pozitif psikolojik sermayelerine ilişkin algılarının incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(62), 867-889.
- Youssef-Morgan, C. M., & Luthans, F. (2013). *Psychological capital theory: Toward a positive holistic model*. In *Advances in positive organizational psychology*. Emerald Group Publishing Limited.

Temel Bir İnsan Hakkı Olarak İfade Özgürlüğü, Ulusalüstü ve Ulusal Mevzuatta Düzenlenişi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Değerlendirmesi

Yrd. Doç. Dr. Dilaver NİŞANCI

Uluslararası Final Üniversitesi, Hukuk Fakültesi

ORCID: 0000-0002-0427-432X

Özet

Düşünce ve ifade özgürlüğü tüm hürriyetlerin temelidir. Çünkü bütün özgürlükler önce insan beyninde düşünülmüş, ancak bunların açıklanıp tartışılmasından sonra yasal düzenlemelerde yerlerini almışlardır. İfade özgürlüğü, insan onuru ve insanın maddi ve manevi varlığını geliştirme temel hakkına dayanmakta, özgür bir birey olmanın ve özgür bir topluma sahip olmanın en önemli öğelerinden birini teşkil etmektedir. İfade özgürlüğü bakımından asıl olan düşüncenin dış aleme, topluma açıklanmasıdır. Bu yönüyle ifade özgürlüğü, farklılıkların birlikte yaşayabilmesinin de zeminini oluşturmaktadır. İfade özgürlüğü temel bir hak olup, düşünce, dernek, toplantı ve gösteri yürüyüşü, oy kullanma gibi birçok hak ve özgürlüğü bünyesinde barındırır. Kişi, sadece kendi görüş ve düşüncelerini ifade etme özgürlüğüne sahip değil, aynı zamanda her türlü bilgi ve düşünceyi arama, alma ve verme özgürlüğüne de sahiptir.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 10/1. maddesinde “Herkes görüşlerini açıklama ve anlatım özgürlüğüne sahiptir. Bu hak, kanaat özgürlüğünü, kamu otoritelerinin müdahalesi ve ülke sınırları söz konusu olmaksızın haber veya fikir alma ve verme özgürlüğünü de içerir. Bu madde, devletlerin radyo, televizyon ve sinema işletmelerini bir izin rejimine bağlı tutmalarına engel değildir” demek suretiyle ifade özgürlüğünü düzenlerken, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası da 25. maddesinde “Herkes, düşünce ve kanaat hürriyetine sahiptir. Her ne sebep ve amaçla olursa olsun kimse, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; düşünce kanaatleri sebebiyle kınanamaz ve suçlanamaz” demek suretiyle aynı hususu ifade etmekte, 26/1. maddesinde de düşünceyi açıklama ve yayma hürriyetini düzenlemektedir.

Anahtar Kelimeler: İfade Özgürlüğü, İnsan Hakları, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi.

Freedom of expression as a fundamental human right, its regulation in supranational and National Legislation and the evaluation of the European Court of Human Rights

Abstract

Freedom of thought and expression is the basis of all freedoms. Because all freedoms were first thought of in the human brain, but after these were explained and discussed, they took their place in legal regulations. Freedom of expression is based on human dignity and the fundamental right to develop the material and spiritual existence of human beings, and constitutes one of the most important elements of being a free individual and having a free society. In terms of freedom of expression, the main thing is to explain the idea to the outside world and the society. In this respect, freedom of expression also constitutes the basis for the coexistence of differences. Freedom of expression is a fundamental right and includes many rights and freedoms such as thought, association, assembly and demonstration, and voting. The person not only has the freedom to express his own views and thoughts, but also has the freedom to seek, receive and give all kinds of information and thoughts.

European Convention on Human Rights 10/1. “ Everyone has the freedom to express and express their opinions. This right includes freedom to hold opinions, to receive and impart information and ideas without

interference by public authorities and regardless of frontiers. In this article, the state of radio, television and cinema is not an obstacle to keeping you connected to the business of a permit regime ” while editing the freedom of expression by means by the Republic of Turkey Constitution in Article 25: “ Everyone has ideas and conviction. Nobody can be forced to express their thoughts and convictions for whatever reason and purpose; cannot be condemned and blamed because of his opinions ” expresses the same issue, 26/1. It regulates the freedom to express and disseminate thoughts.

Keywords: Freedom of Expression, Human Rights, European Convention on Human Rights, European Court of Human Rights.

GİRİŞ

Düşünce ve ifade özgürlüğü tüm hürriyetlerin temelidir. Çünkü bütün özgürlükler önce insan beyninde düşünülmüş, ancak bunların açıklanıp tartışılmasından sonra yasal düzenlemelerde yerlerini almışlardır (Bozkurt, Dost, 2002: 48). Bağımsız ve tarafsız mahkemelerin koruması altında olan geniş kapsamlı bir ifade özgürlüğü hakkı garanti altına alınmaksızın, ne özgür bir ülkeden, ne de demokrasiden söz edilebilir (Macoevi, 2005: 5).

İfade özgürlüğü, insan onuru ve insanın maddi ve manevi varlığını geliştirme temel hakkına dayanmakta, özgür bir birey olmanın ve özgür bir topluma sahip olmanın en önemli öğelerinden birini teşkil etmektedir (Kalabalık, 2009: 223). İfade özgürlüğünün ancak liberal bir devlet kadrosunda anlamı olabilir. Burada devletin ya hoşgörülü ya da tarafsız olması söz konusudur (Teziç, 2011 : 33).

1. İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ

1.1. İfade Özgürlüğü Kavramı

Düşünme, insan beyninin bir etkinliği olup, bu işlev sonucunda ortaya çıkan ürünler düşünceleri oluşturur. İfade ise, “fikirlerin, bilgilerin ve sanatsal tasvirlerin dille, resimle ve geleneksel sanat yollarıyla iletilmesi” şeklinde tanımlanabilir (Tezcan ve diğ., 2009: 226-227). Dar anlamı ile ifade özgürlüğü kişilerin hiç bir baskı altında kalmadan, düşünce, fikir ve kanaatlerini açıklayabilmeleri demektir (Birtek, 2007: 611). Başka bir tanıma göre ifade özgürlüğü, bir düşünce, inanç, kanaat, tutum ve duygunun barışçı yoldan açığa vurulmasının veya dış dünyada ifade edilmesinin serbest olmasıdır (Kalabalık, 2009: 231). Teziç’ e göre ise; insanın karşılaştığı bütün sorunlara vermek istediği yanıtları kendi kendine seçebilmesi, ya da şahsen hazırlayabilmesi, bireysel ve sosyal davranışlarını da bu yanıtlara uydurabilmesi olanağıdır (Teziç, 2011: 33). İfade özgürlüğü kapsamına; sadece sözlü ifadeler değil, düşünce ve kanaatleri açıklama ve yayma işlevi niteliğini haiz her türlü araç girmektedir. İfade özgürlüğü; düşüncelere ve bilgilere ulaşma, düşüncelerinden ötürü kınanmama (kanaat hürriyeti) ve sahip olunan bilgiyi yayma ve başkalarına aşılama özgürlüğü olmak üzere üç temel boyuttan oluşmaktadır (Kalabalık, 2009: 223; Özek, 1978: 27; Teziç, 2011: 33).

İfade özgürlüğünden söz edilebilmesinin ilk şartı, düşüncenin hammaddesini oluşturan düşünce ve bilgilerin araştırılması, elde edilmesi ve serbestçe öğrenilmesidir (Kalabalık, 2009: 232).

İfade özgürlüğü, düşünme, konuşma ve açıklama gibi unsurları bünyesinde barındıran kapsayıcı bir terimdir. Zira açıklanmasına izin verilmeyen bir düşünce, herhangi bir özgürlüğün konusunu oluşturamaz (Tezcan ve diğ., 2009: 227).

İfade özgürlüğü bakımından asıl olan düşüncenin dış aleme, topluma açıklanmasıdır. Bu yönüyle ifade özgürlüğü, farklılıkların birlikte yaşayabilmesinin de zeminini oluşturmaktadır.

“Kişilerin düşüncelerini özgürce oluşturmaları ve bu düşünceye sorunsuz ve endişesizce bağlanabilmesi, savunabilmesi, düşünceyi açıklama hürriyetinin ön şartıdır. Düşünceyi açıklama hürriyetinin düşünce hürriyeti olmaksızın ya da ona müdahale edilmesi durumunda bir anlamı kalmayacaktır. Düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti ise düşüncelerin açıklanmasının yanında, ifadeye konu olabilecek tüm unsurların dış dünyaya aktarımına ilişkin geniş nitelikli bir özgürlüktür”(Kalabalık, 2009: 224).

Diğer taraftan ifade özgürlüğü, negatif nitelikteki susma özgürlüğünü de içerir.

1.2. İfade Özgürlüğünün Diğer Özgürlüklerden Farkı

İfade özgürlüğünü, din ve teşkilatlanma gibi diğer temel özgürlüklerden ayıran temel nokta, kişinin fikirlerini serbestçe ifade edebilmesinin din ve örgütlenme gibi pek çok özgürlüğün de varlığı için gerekli olmasıdır. İfade özgürlüğünün olmadığı toplumlarda kişilerin din ve örgütlenme alanlarında kendilerini rahatça ifade edebilecekleri düşünülemez (Aydemir, 2009). İfade özgürlüğü, toplumsal ilerlemenin ve gelişmenin temel gereğidir. İfade özgürlüğü kapsamı içinde yaşanan tartışmalar sonucunda fikirler gözden geçirilmekte, eksiklikler belirlenmekte ve doğruya giden yolda yeni adımlar atılmaktadır.

“İfade özgürlüğü, toplumda genel kabul görmüş kuralları ve değerleri yeniden gözden geçirecek yeni yaklaşımların ortaya çıkmasına zemin hazırladığı gibi, aynı zamanda siyasi partiler, büyük kuruluşlar ve ticari şirketler gibi toplumu kontrol etme veya etkileme eğilimi taşıyan aktörleri eleştirme hakkını da beraberinde getirmektedir” (Aydemir, 2009).

İfade özgürlüğü temel bir hak olup, düşünce, dernek, toplantı ve gösteri yürüyüşü, oy kullanma gibi birçok hak ve özgürlüğü bünyesinde barındırır. Kişi, sadece kendi görüş ve düşüncelerini ifade etme özgürlüğüne sahip değil, aynı zamanda her türlü bilgi ve düşünceyi arama, alma ve verme özgürlüğüne de sahiptir (Kalabalık, 2009: 230).

1.3. İfade Özgürlüğünün Kapsamı

İfade özgürlüğü, olağan karşılanan, topluma zarar vermediğine inanılan, çoğunluğun fikri yapısına uygun olan, onlar tarafından onaylanan, zararsız olduğu kabul edilen ya da nasıl olursa olsun fark etmeyen düşüncelerin açıklanması açısından değil; toplum içerisinde kimi kesimleri rahatsız eden, onlarda hoşnutsuzluk uyandıran düşünceler açısından da geçerlidir. Bunlar, demokratik toplumun olmazsa olmaz unsurları içerisinde yer alan çoğulculuk, hoşgörü ve açık fikirliliğin gerekleridir (Küzeci, 2007: 8). Nitekim Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), Handyside-İngiltere davasında bunu açıkça ortaya koymaktadır:

“İfade özgürlüğü, 10. maddenin sınırları içinde, sadece lehte olduğu kabul edilen veya zararsız veya ilgilenmeye değmez görülen 'haber' ve 'düşünceler' için değil, ama ayrıca Devletin veya nüfusun bir bölümünün aleyhinde olan, onlara çarpıcı gelen, onları rahatsız eden haber ve düşünceler için de uygulanır. Bunlar, çoğulculuğun, hoşgörünün ve açık fikirliliğin gerekleridir; bunlar olmaksızın demokratik toplum olmaz. Bu demektir ki, başka şeyler bir yana, bu alanda getirilen her 'formalite', 'koşul', 'yasak' ve 'ceza', izlenen meşru amaçla orantılı olmalıdır”.

Keskin veya abartılı dille ifade edilen fikirler de koruma altındadır; korumanın kapsamı eleştirinin bağlamına ve amacına bağlıdır. Kamunun tartıştığı veya kamu yararına giren konularda, politik tartışma esnasında, seçim kampanyalarında ya da iktidarda olan politikacılara veya kamu otoritelerine yöneltilmiş eleştiriler söz konusu olduğunda, saldırgan sözcükler kullanılması, sert eleştiriler yapılması beklenebilir bir şeydir ve AİHM bunlara daha fazla hoşgörü gösterir.

Bir kışkırtmaya cevap olarak kullanıldığında saldırgan dil daha fazla koruma altına alınır. Nitekim *Lopes Gomes da Silva* davasında AİHM,

“Resende tarafından ifade edilen ve suçlanan başyazının yanı başında yayınlanmış olan fikirlerin kendileri keskin, kışkırtıcı ve en azından polemik olarak formüle edilmiştir. Davacının yazısının üslubunun Resende'nin yazısınınkinden etkilenmiş olduğunu varsaymak akla yakın olacaktır”⁸ (Macoevi, 2005: 14).

diyerek, gazetecinin mahkum edilmesinin 10. maddenin ihlal edilmesi olduğu sonucuna ulaşıyordu.

⁸ *Lopes Gomes da Silva/Portekiz davası*: Bir gazeteci, belediye seçimlerinde aday olan Resende adlı birinin politik inançlarını eleştiriyor ve onu “gülünç”, “soyтары” ve “kaba” terimleriyle anıyordu. Bu eleştiri, Resende'nin bir dizi kamusal şahsiyetten keskin biçimde söz etmesinin, bu arada bu insanların fiziksel özelliklerine de saldırmasının (örneğin Fransa'nın bir eski başbakanından “kel bir Yahudi” olarak söz etmişti) ardından gelmişti.

Tarihsel gerçeklerin araştırılması düşünceyi açıklama özgürlüğünün bir parçası olmakla beraber, ciddi imaların uygun delil ve nedenlere bağlanmaması durumunda bu araştırmalar, ifade özgürlüğünden istifade edemeyeceklerdir:

“Burada değerlendirilmesi gereken bir diğer husus da tarihsel tartışmalar ile düşünceyi açıklama özgürlüğü arasındaki ilişkinin ortaya konmasıdır. AİHM, Chauvy ve diğerlerinin Fransa’ya karşı yaptığı başvuruda⁹ tarihsel tartışmalar ile düşünceyi açıklama özgürlüğü ilişkisini incelemiştir. Mahkeme öncelikle tarihsel gerçeklerin araştırılmasının düşünceyi açıklama özgürlüğünün ayrılmaz bir parçası olduğunu ve tarihçiler arasında süregelen tartışmaları sonuca bağlamanın Mahkemenin görevi olmadığını belirtmiştir. Bununla birlikte getirilen sınırlamanın demokratik bir toplum için zorunlu olup olmadığını saptayabilmek üzere bazı incelemelerde bulunması gerektiğini açıklamış ve ilgili kitabın içeriğinin tarihsel yöntemin başlıca kurallarına uymadığına, ayrıca ciddi imaların uygun delillere ve nedensel açıklamalara bağlanmadığına karar vermiştir. Sonuç olarak Mahkemenin kararı 10. maddenin ihlalinin gerçekleşmediği yönünde olmuştur” (Küzeci, 2007: 16).

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS)’nde ortaya konan hak ve özgürlüklerin tahribini kolaylaştıracak ifadeler, ifade özgürlüğü şemsiyesinden yararlanamazlar:

“Nazi ideolojisini savunan, Holokost’u¹⁰ (Macoevi, 2005: 15) yadsıyan ve düşmanlık ve ırkçı ayırımı teşvik eden ifadeler 10. maddenin koruma alanının dışında kalır. Kuhnen davasında¹¹ Avrupa Komisyonu, AİHS’in 17. maddesine atıf yaparak başvurunun kabul edilemez olduğu sonucuna ulaşmıştır. Komisyon, ifade özgürlüğünün AİHS’te ortaya konulan haklar ve özgürlüklerin tahribi için kullanılamayacağına dikkat çekmiştir. Komisyon davacının özgürlük ve demokrasiye dayanan temel düzene zarar vermeyi amaçlayan nasyonal sosyalizmi savunduğunu ve ifade ettiği düşüncelerin AİHS’in Dibacesi’nde dile getirilen temel değerlerden birine karşı olduğunu saptamıştır. Buna ek olarak, Komisyon davacının ifade ettiği düşüncelerin ırksal ve dini ayrımcılık unsurları içerdiğine hükmetmiştir. Dolayısıyla, Komisyon davacının 10. maddede vaz edilmiş ifade özgürlüğünü, AİHS’in lafzına ve ruhuna aykırı düşen ve izin verildiği takdirde AİHS’in ortaya koyduğu hakların ve özgürlüklerin tahribine katkıda bulunacak olan faaliyetler için kullanmayı amaçladığını saptamıştır”(Macoevi, 2005: 15).

Her ne kadar düşüncenin açıklanmasında kullanılan araç konuşulan dil ise de 10. maddenin “dil” özgürlüğünü de içerdiği söylenemez. Komisyona göre, “...birey 10. madde hükmünü ileri sürerek resmî işlemlerde ana dilini veya istediği dili kullanmak hakkına sahip olduğu iddiasında bulunamaz”.

Belirli devlet memuru kategorilerine örneğin, istihbarat servislerinde, silahlı kuvvetlerde vb. çalışanlara mutlak ve sınırsız bağlılık ve gizlilik kısıtlamaları getiren her türlü ulusal düzenleme, 10. maddeyi ihlal eder. Bu tür kısıtlamalar ancak genel bir karakter taşımadıkları spesifik bilgi kategorileri ile spesifik devlet memuru kategorileri veya kategoriye mensup olan bazı kişiler ile sınırlı oldukları ve geçici olarak uygulandıkları takdirde kabul edilebilir. Aksi uygulama 10. maddenin ikinci fıkrası ile çelişir. Nitekim, *Engel ve Diğerleri*

⁹ **Chauvy ve Diğerleri Fransa’ya Karşı davası:** Başvuru no: 64915/01. Karara konu olan olayda başvuran, yayınladığı bir kitapta II. Dünya Savaşı sırasında Fransız direnişi içerisinde yer almış, vatan hainliği ile suçlanmış, ancak suçlu bulunmamış bazı kişiler hakkında bir kitap yazmıştır. Kitabın sonuç bölümünde, bu yargılamada yer alan ifadelerin bazılarının hayal ürünü olabileceğine ilişkin bazı açıklamaların ve bu kişilerin masumiyetlerini sorgulayan soruların bulunması üzerine, adı geçen kişiler hakaret nedeniyle dava açmışlardır. Dava sonucunda başvuranlar tazminat ödemeye mahkum edilmiştir.

¹⁰ **Holokost :** Avrupa Yahudiliği’nin Nazi Almanyası ve işbirlikçileri tarafından 1933-1945 yılları arasında devlet gözetiminde, sistematik olarak ezilmesi ve imhası. En çok kurban Yahudilerin saflarındandı: 6 milyon Yahudi öldürüldü. Çingeneler, engelliler ve Polonyalılar da ırksal, etnik ve ulusal amaçlarla hedef alındı, imha ve katledildi. Nazi istibdadı altında, aralarında eşcinseller, Yehova Şahitleri, Sovyet savaş esirleri ve siyasi muhalifler de olmak üzere milyonlarca başka insan da acıklı biçimde ezildi veya öldürüldü.

¹¹ **Kuhnen/Almanya davası:** Başvuran (Almanya’da yasaklanmış olan) Nasyonal Sosyalist Parti’yi yeniden siyaset sahnesine çıkarmak isteyen bir örgütün önderiydi. Kuhnen sosyalist ve bağımsız bir Büyük Almanya için mücadeleyi savunan yayınlar çıkarıyordu. Bunlarda yazılanlara göre, örgütü “Alman birliği, sosyal adalet, ırksal gurur, halkın bir aile gibi kardeşliği” fikirlerini savunuyor, “kapitalizme, komünizme, Siyonizm’e, yabancı işçiler dolayısıyla yabancılaşmaya, çevrenin tahribine” karşı çıkıyordu. Başka bir yayında ise şöyle diyordu: “Her kim bu davaya hizmet ederse eylem yapabilir, her kim buna karşı çıkarsa karşısında bizi bulacak ve nihai olarak tasfiye edilecektir.” Kuhnen Alman mahkemeleri tarafından mahkûm edilmesi dolayısıyla 10. maddeye dayanarak AİHM’e başvurmuştur.

davasında askerlerin bazı üst düzey subayları eleştiren bir gazete yayınlaması ve dağıtması konusunda getirilen yasak, AİHM' ce ifade özgürlüğüne müdahale olarak kabul edilmiştir.

Tüm bu söylenenler ışığında ifade özgürlüğü en geniş şekliyle;

- a) Haber, bilgi ve düşüncelere ulaşma, öğrenme özgürlüğü,
- b) Basın özgürlüğü,
- c) Görsel, işitsel medya özgürlüğü,
- d) Politik ifadeler,
- e) Sanatsal ifadeler,
- f) Mesleki ve ticari ifadeler,
- g) Kamu görevi ile ilgili ifade özgürlüğü,

kavramlarını içine almaktadır (Bozkurt, Dost, 2002: 56-68).

1.4. İfade Özgürlüğü ve Demokrasi

Düşüncelerin serbestçe açıklanabilmesi demokrasinin temelidir. Seçilenlerin yanında seçmenlerin de düşüncelerini açıklayabilmesi gereklidir. Düşüncelerin bu şekilde serbestçe açıklanmasıyla kamuyu ilgilendiren meseleler tartışılarak hem yönetilenler isteklerini yöneticilere iletebilirler, hem de yöneticiler vatandaşlarını zarara uğratmayacak politikalar belirleyebilirler. Demokrasinin özünde muhalefet vardır. Dolayısıyla ifade özgürlüğünün olmadığı yerde eleştiri ve muhalefet olmayacağı için, demokrasinin de olmayacağı kesindir (Bozkurt, Dost, 2002: 48).Düşüncelerin açığa vurulmasının engellendiği, muhalefetin etkisizleştirildiği bir toplumda ise sorunlar kuvvet kullanarak çözümlenir.

İfade özgürlüğünün var olduğu ortamlarda, tartışılan ve kabul gören düşünceler çok daha kalıcı olmakta ve geniş kesimler tarafından desteklenmektedir. İfade özgürlüğünün baskılanması fikirleri ortadan kaldırmamakta yalnızca hasır altı etmektedir. Fikirlerin özgürce tartışılması durumunda ise, aykırı görüşler diğer görüşler tarafından değiştirilmekte veya elimine edilmektedir. Bu da toplumun doğruyu bulmasını kolaylaştırmaktadır. İfade özgürlüğünün kabul gördüğü toplumlarda, ifadelere etki eden, yalnız ve yalnız serbest düşünce ortamında farklı düşünceler arasındaki rekabettir (Aydemir, 2009).

2. ULUSALÜSTÜ BELGELERDE VE ULUSAL MEVZUATTA İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ

2.1. Ulusalüstü Belgelerde İfade Özgürlüğü

İfade özgürlüğü, bir metinde yer alması ve korunmaya çalışılması bakımından ilk olarak 12 Haziran 1776 tarihli **Virginia Haklar Bildirisinin** 12. maddesinde yer almıştır. Ardından 1789 tarihli **İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesinin** 12. maddesinde düzenlenmiştir. Daha sonra ise **İnsan Hakları Evrensel Bildirisi** (İHEB) ile AİHS' de düzenlenmiştir. İHEB' in bahse konu 19. maddesi "Herkesin fikir ve anlatım özgürlüğüne hakkı vardır; bu hak fikirlerinden ötürü rahatsız edilmemek, ülke sınırları söz konusu olmaksızın bilgi ve görüşleri her yoldan aramak, almak ve yaymak özgürlüğünü kapsar" şeklindedir. Esasında uygulama yönü olmayan bu Bildiri, uluslararası hukukta siyasi ve moral gücü olan ve daha sonra insan hak ve özgürlüklerini düzenleyen tüm belgelerin temelini oluşturmuştur. Avrupa' da insan haklarının korunmasının gerçek anlamda temelini oluşturan **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin** 10/1. maddesi de aynı hususu;

"Herkes görüşlerini açıklama ve anlatım özgürlüğüne sahiptir. Bu hak, kanaat özgürlüğünü, kamu otoritelerinin müdahalesi ve ülke sınırları söz konusu olmaksızın haber veya fikir alma ve verme özgürlüğünü de içerir. Bu madde, devletlerin radyo, televizyon ve sinema işletmelerini bir izin rejimine bağlı tutmalarına engel değildir"

şeklinde ortaya koymaktadır.

İHEB' in tamamlayıcı unsuru sayılan **Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme** de 19. maddesinin 1. ve 2. fıkralarında ifade özgürlüğünü düzenlemektedir:

“1. Herkesin, bir müdahale ile karşılaşmaksızın fikirlere sahip olma hakkı vardır.

2. Herkes ifade özgürlüğü hakkına sahiptir; bu hak bir kimsenin ülke hudutlarıyla sınırlanmaksızın sözlü, yazılı veya basılı veya sanatsal ürün şeklinde veya kendi tercih ettiği başka bir iletişim vasıtasıyla her türlü bilgi ve düşünceyi arama, edinme ve ulaştırma özgürlüğünü de içerir”.

Nitekim, **Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı** da 11. maddesinde aynı hususu düzenlemektedir:

“1. Herkes, ifade özgürlüğü hakkına sahiptir. Bu hak, kamu makamlarının müdahalesi olmaksızın ve ulusal sınırlarla kısıtlanmaksızın bir görüşe sahip olma, haber ve düşünceleri elde etme ve bunları ulaştırma özgürlüğünü içerir.

2. Basının özgürlüğü ve çoğulculuğuna saygı gösterilmelidir”.

2.2. Ulusal Mevzuatta İfade Özgürlüğü

Ulusalüstü hukukun yanı sıra ifade özgürlüğü milli mevzuatta da düzenlenmiştir. Anayasa 25. Maddesinde “Herkes, düşünce ve kanaat hürriyetine sahiptir. Her ne sebep ve amaçla olursa olsun kimse, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; düşünce kanaatleri sebebiyle kınanamaz ve suçlanamaz” demek suretiyle düşünce ve kanaat hürriyetini ortaya koyarken, 26/1. maddesinde de düşünceyi açıklama ve yayma hürriyetini düzenlemektedir:

“Herkes, düşünce ve kanaatlerini söz, yazı, resim veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklama ve yayma hakkına sahiptir. Bu hürriyet resmi makamların müdahalesi olmaksızın haber veya fikir almak ya da vermek serbestliğini de kapsar. Bu fıkra hükmü, radyo, televizyon, sinema veya benzeri yollarla yapılan yayımların izin sistemine bağlanmasına engel değildir.

Bu hürriyetlerin kullanılması, millî güvenlik, kamu düzeni, kamu güvenliği, Cumhuriyetin temel nitelikleri ve Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünün korunması, suçların önlenmesi, suçluların cezalandırılması, Devlet sırrı olarak usulünce belirtilmiş bilgilerin açıklanmaması, başkalarının şöhret veya haklarının, özel ve aile hayatlarının yahut kanunun öngördüğü meslek sırlarının korunması veya yargılama görevinin gereğine uygun olarak yerine getirilmesi amaçlarıyla sınırlanabilir.

Haber ve düşünceleri yayma araçlarının kullanılmasına ilişkin düzenleyici hükümler, bunların yayımını engellemek kaydıyla, düşünceyi açıklama ve yayma hürriyetinin sınırlanması sayılmaz.

Düşünceyi açıklama ve yayma hürriyetinin kullanılmasında uygulanacak şekil, şart ve usuller kanunla düzenlenir”.

Yukarıda belirtildiği üzere ifade özgürlüğü Anayasanın 25 ve 26. maddelerinde düzenlense de konu bu maddelerle sınırlı değildir. Zira ifade özgürlüğünün uzantıları olan haberleşme hürriyeti (m. 22), din ve vicdan hürriyeti (m. 24), bilim ve sanat hürriyeti (m. 27), basın hürriyeti (m. 28), süreli ve süresiz yayın hakkı (m. 29), basın araçlarının korunması (m. 30), kamu tüzel kişilerinin elindeki basın dışı kitle haberleşme araçlarından yararlanma hakkı (m. 31), dernek kurma hürriyeti (m. 33), toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı (m. 34) özgürlükleri de ifade özgürlüğü ile yakından ilgilidir. Bu bakımdan ifade özgürlüğünden değil, belki ifade özgürlüklerinden söz etmek daha doğru olur (Teziç, 2011: 34).

3. AİHM VE İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ

3.1. AİHM' in İfade Özgürlüğüne Yönelik Temel Prensipleri

AİHS' de güvence altına alınmış olan ifade özgürlüğü, AİHM tarafından somutlaştırılmıştır. AİHM' in ifade özgürlüğüne ilişkin bu somutluğu sağlarken hemen tüm kararlarında vurguladığı temel prensipleri şu şekilde sıralayabiliriz (Bozkurt, Dost, 2002: 51-56):

- a) İfade özgürlüğü demokratik toplumun temelidir,
- b) İfade özgürlüğünden herkes yararlanır,
- c) Düşünce araçları da ifade özgürlüğü kapsamına dahildir,
- d) İfade özgürlüğü, belirli meşru amaçlar için sınırlandırılabilir,
- e) Sınırlama konusunda devletlerin takdir yetkisi vardır, ancak sınırsız değildir,
- f) Sınırlama hukuk tarafından öngörülmüş olmalıdır,
- g) Sınırlama, demokratik toplumda gerekli ve hedeflenen meşru amaçlarla orantılı olmalıdır,
- h) Sınırlamanın özellik ve ağırlığı inceleme konusu yapılır,
- i) İfade özgürlüğü görev ve sorumluluklarla birlikte kullanılmalıdır.

3.2. AİHM' in İfade Özgürlüğüne Müdahaleyi Değerlendirme Kriterleri

AİHM' in önüne gelen başvuruları ifade özgürlüğüne yapılan müdahaleler açısından değerlendirirken göz önüne aldığı, tamamının gerçekleştiği yolunda karar vermesi halinde müdahaleyi meşru kabul ettiği ve ulusal mahkemelerin de ifade özgürlüğü sorununu ilgilendiren bütün davalarda aramaları gereken koşulları şu şekilde sıralayabiliriz:

3.2.1. Müdahale sebebi önceden hukuken öngörülmüş olmalıdır

Günümüzde, temel hak ve özgürlüklere getirilen sınırlamaların bir kanun ile öngörülmüş olması gerekliliği demokratik toplumlarda hukukun genel ilkelerinden sayılmaktadır. Sınırlamanın önceden öngörülebilmesi, temel hak ve özgürlükler bakımından önemli bir güvence olmakla beraber, ulusal makamların keyfi müdahalelerini önleme işlevini de yerine getirir. İfade özgürlüğünün sınırlarını ortaya koyan AİHS m. 10/2 bu ilkeye uygun olarak öncelikle sınırlamanın bir kanuna dayanması zorunluluğunu getirmiştir. Ancak AİHM, sınırlamanın kanunla yapılmış olmasını yeterli görmemektedir. Ayrıca mahkemeye göre bu kanun, tüm vatandaşlarca ulaşılabilir ve belirli bir davranışın sonuçlarını makul ölçüde gösterebilecek kadar açık, kesin ve belirgin olmalıdır. Bu noktada önemli olan, kanunun mutlaka yazılı olmasının gerekli olmadığı hususudur (<http://www.ifadeozgurlugu.net/articles.php?artid=63>).

3.2.2. Müdahale, müdahaleyi haklı kılan sebeplerden birisi için yapılmış olmalıdır

Kanun ile öngörülmüş sınırlamanın, ayrıca AİHS m.10/2'de belirtilen meşru amaçlardan birine de dayanması gerekir. Belirtilmesi gereken husus; fıkrada sayılan meşru amaçların tahdidi olduğu ve ulusal makamlar tarafından hiçbir suretle genişletilemeyeceğidir (<http://www.ifadeozgurlugu.net/articles.php?artid=63>). AİHS m.10/2'de sayılan meşru sebepler; "ulusal güvenlik, toprak bütünlüğü, kamu emniyeti, kamu düzeninin sağlanması, suçun önlenmesi ve sağlığın korunması, ahlak, başkalarının şöhret ve haklarının korunması, gizli tutulması kaydıyla alınmış bilginin açıklanmasının engellenmesi ve yargı gücünün otorite ve tarafsızlığının sağlanması şeklindedir.

3.2.3. Müdahale demokratik toplum için gerekli olmalıdır

Demokratik bir toplumda zorunluluk kıstası AİHM' i, müdahalenin sosyal bir ihtiyacı karşılayıp karşılamadığını, izlenen meşru amaç ile orantılı olup olmadığını ve bu amacın meşru sayılması için ulusal makamlar tarafından sunulan gerekçelerin yerinde ve yeterli olup olmadığını incelemeye götürmektedir. Başka bir deyişle, müdahalenin demokratik toplumda gerekli sayılabilmesi için o toplum bakımından zorunlu bir sosyal ihtiyaca cevap vermesi ve izlenen meşru amaçla orantılı olması gerekir. Bununla birlikte müdahalenin etkinliğinin bulunması da demokratik toplumda gereklilik kavramı içinde mütalaa edilir. Sosyal ihtiyaç, ifadenin toplumda meydana getirebileceği aşırı huzursuzluk ve kaos ortamını tanımlamak için kullanılır. Uyumsuz, rahatsız edici ifadelerin de ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirildiğini düşünürsek bir ifadenin baskın sosyal ihtiyaç sebebiyle sınırlandırılması için, o ifadenin toplumun güvenliğini ya da huzurunu bozacak nitelikte olması gerekir. Sosyal bir ihtiyacın var olup olmadığına ilişkin takdir yetkisi ulusal makamlara ait olmakla beraber bu

takdir yetkisinin sözleşmeye uygun kullanılıp kullanılmadığı konusu, nihai olarak mahkeme tarafından denetlenecektir.

3.2.4. Müdahale için kullanılan araç müdahalenin amacıyla “orantılı” olmalıdır

Orantılılık ölçütünde önemli olan; söz konusu temel hakka mümkün mertebe az kısıtlama getirmesi, dikkatli bir şekilde hazırlanmış olması, hakkaniyete aykırı olmaması ve temelsiz düşüncelere dayanmamasıdır.

Orantılılık ölçütünün denetiminde şu soruların cevabı aranmalıdır: Sınırlamaya ilişkin gerekli ve yeterli sebepler verilmiş midir? Daha az sınırlayıcı bir önlem mevcut mudur? Karar verilirken yöntem bakımından adil bir süreç izlenmiş midir? Kötüye kullanmaya karşı koruyucu önlemler bulunuyor mu? Müdahale hakkın özünü zedeliyor mu?

3.3. AİHM’ in İfade Özgürlüğüne Müdahaleye Bakışı

İfade özgürlüğü hakkının kullanımına müdahale olanaklarının yelpazesi çok geniştir ve önceden belirlenmiş hiçbir sınırlama söz konusu değildir. İfade özgürlüğüne müdahaleler çeşitli biçimlerde olabilir. Cezai mahkumiyet (para veya hapis cezası), tazminat, yayın yasağı, yayınların toplatılması ya da kanaatlerin ifadesi veya bilgilerin aktarılması için kullanılan araca el konulması gazetecilerin meslekten men edilmesi, yayıncılık ruhsatı vermeyi reddetme gibi.

Müdahalenin farklı biçimlerinin başında “sansür” gelmektedir. AİHM bakımından en tehlikeli olanı budur. Bazı yazıların gazetede yayımlanmasının yasaklandığı bir durumda AİHM şöyle demiştir: “....AİHS’ in 10. maddesi *bizatihi yayınlar üzerinde önceden kısıtlama uygulanmasına yasak getirmemiştir. Öte yandan, önceden kısıtlama doğası gereği, AİHM’ in son derece dikkat ettiği bir konudur. Bu, basın olduğunda geçerlidir. Haberin ilginçliğini veya değerini ortadan kaldırabilir*”¹².

Yayınlara önceden izne tabi tutulması 10. madde ile bağdaşmaz. İfade özgürlüğüne, ifade sonrası yapılan müdahale çeşitleri arasında yer alan cezai mahkumiyet ve hapis cezası, özgürlük bakımından tehlikelidir. Cezai yaptırımlar küçük para cezası da olsa, üstü kapalı sansür işlevi görebileceğinden AİHM bunlara karşı çıkmıştır¹³. Başkalarının şeref veya haysiyetine zarar vermektan dolayı tazminata mahkumiyet ifade özgürlüğüne müdahale niteliğini taşıyabilir¹⁴. Reklamların yasaklanması belli koşullarda müdahale sayılabilir¹⁵.

4. İFADE ÖZGÜRLÜĞÜNÜN SINIRLANDIRILMASI

Genel olarak düşünceyi açıklama özgürlüğü iki tür sınırlama ile karşı karşıyadır. İlki bireyi korumaya yönelik sınırlamadır. Burada haysiyet, şeref, özel yaşamın gizliliği, güvenlik ve benzeri değerlerin korunması söz konusudur. İkincisi ise, kamuoyu ve devleti korumaya yöneliktir (Tezcan ve diğ., 2009: 234).

İfade özgürlüğünün sınırlandırılması konusunda başvuru önemli bir ölçüt “açık ve mevcut tehlike” kıstasıdır. Toplumun rahatsız ve huzursuz kılmanın ötesinde, ciddi ve somut bir kötülüğün açık ve somut tehlikesi kanıtlanmadıkça, düşünce açıklaması korunmalıdır (Tezcan ve diğ., 2009: 234-235).

“Amerika Birleşik Devletleri doktrini, düşünce açıklamalarını, gerçeğe ulaşma noktasında bir katkı sağlayan ve bu nedenle de hukuken korunması gereken düşünceler ve gerçeğe ulaşma noktasında hiçbir katkı sağlamayan ve hukuken korunmayan düşünce açıklamaları biçiminde ikiye ayırmış bulunmaktadır. Burada hukuken korunan düşünceler gerçeğe ulaşma noktasında bir katkı sağlayan haberler, gazete yazıları, makaleler, toplumsal sorunlara yönelik konuşmalar, siyasal kampanyalarda yapılan tartışmalar ve benzeri ifadelerdir. Hukuken korunmayan düşünceler ise aşağılayıcı, müstehcen, iftira niteliğinde olan, küfür içeren sözler, provokasyona neden olmasa da suçlayıcı ifadeler, şiddeti tahrik eden ifadeler ve benzerleridir.

¹² Sunday Times (2)-Birleşik Krallık, 1991.

¹³ Castells - İspanya, 1992; Barthold - Almanya, 1995.

¹⁴ Tolstoy Miloslavsky - Birleşik Krallık, 1995.

¹⁵ Barthold – Almanya, 1985.

ABD doktrininde bir düşüncenin hukuken korunma görememesi için şu üç koşulun bir arada bulunması gerektiği savunulmaktadır: Bu sözlerin topluma zarar vermesi, toplumsal barışın bozulmasına etki edebilir nitelikte olması ve düşüncenin açıklanması biçiminde temel bir amacı olmaması gerekir. Bu üç koşulun birlikte olması durumunda ancak bu nitelikteki düşünce açıklamaları hukuksal korunmadan faydalanamaz” (Hakyemez, 2002: 28).

AİHS’ de ifade özgürlüğüne üç farklı amaca yönelik olarak sınırlama getirilmesi imkanı tanınmıştır (Tezcan ve diğ., 2009: 236):

- a) Genel yararı koruma (ulusal güvenlik, toprak bütünlüğü, kamu güvenliğini ve düzenini koruma, suç önleme, sağlığı ya da ahlaki koruma).
- b) Diğer kişisel hakları koruma (başkalarının şöhret ya da haklarının korunması, gizli haberlerin açıklanmasının engellenmesi).
- c) Yargı erkinin üstünlüğünün ve tarafsızlığının sağlanması.

Bu sınırlamanın hangi esaslar doğrultusunda yapılacağı AİHS’ in 10/2 maddesinde;

“Kullanılması görev ve sorumluluk yükleyen bu özgürlükler, demokratik bir toplumda, zorunlu tedbirler niteliğinde olarak, ulusal güvenliğin, toprak bütünlüğünün veya kamu emniyetinin korunması, kamu düzeninin sağlanması ve suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın, başkalarının şöhret ve haklarının korunması, veya yargı gücünün otorite ve tarafsızlığının sağlanması için yasayla öngörülen bazı biçim koşullarına, sınırlamalara ve yaptırımlara bağlanabilir”

denilmek suretiyle ifade olunmaktadır. AİHS’ in 10/2. maddesinde yer alan sınırlama sebeplerinin yanında, AİHS’ in diğer maddelerinde öngörülen sınırlamaları da gözden uzak tutmamak gerekir.

AİHS’ in 15. maddesi “Savaş veya ulusun varlığını tehdit eden başka bir genel tehlike halinde her Yüksek Sözleşen Taraf, ancak durumun gerektirdiği ölçüde ve uluslararası hukuktan doğan başka yükümlülüklerle ters düşmemek şartıyla bu Sözleşmede öngörülen yükümlülüklerle aykırı tedbirler alabilir” demek suretiyle olağanüstü zamanlarda uygulanabilecek kısıtlamaları ortaya koymaktadır. Bu bağlamda ifade özgürlüğü de sınırlamalara ve yaptırımlara bağlanabilecektir.

Sözleşmenin “Bu Sözleşme hükümlerinden hiçbiri, bir devlete, topluluğa veya kişiye, Sözleşmede tanınan hak ve özgürlüklerin yok edilmesine veya burada öngörüldüğünden daha geniş ölçüde sınırlandırmaya yönelik bir faaliyete girişme ya da eylemde bulunma hakkını sağlar biçimde yorumlanamaz” şeklinde ifade olunan 17. maddesi ise genel nitelikli bir yasak olup, “hakkın kötüye kullanılması” durumunu düzenlemektedir. Bununla birlikte Avrupa Komisyonu, AİHS’in 17. maddesine yaslanarak, ifade özgürlüğünün, AİHS tarafından tanınan hak ve özgürlüklerin ortadan kaldırılması ile sonuçlanacak tarzda kullanılmayacağını ifade etmiştir (Macoevi, 2005: 5).

Nitekim, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme de 19/3. maddesinde ifade özgürlüğünün sınırlanabileceğini söylemektedir:

“Bu maddenin ikinci fıkrasındaki haklar özel bir ödev ve sorumlulukla kullanılır. Bu nedenle bu hak, sadece hukuken öngörülen ve aşağıdaki sebeplerle gerekli olan sınırlamalara tabi tutulabilir:

- a) *Başkalarının haklarına ve itibarına saygı;*
- b) *Ulusal güvenliği veya kamu düzenini veya sağlık ve ahlaki koruma”.*

Diğer taraftan Sözleşmenin 20. maddesi de sınırlandırmaya ilişkin olarak bazı ilkeler öngörmüştür;

“1. Her türlü savaş propagandası kanunla yasaklanır.

2. Ayırım, düşmanlık yahut şiddete yol açan ulusal, ırksal yahut dinsel nefret savunuculuğu kanunla yasaklanır”.

Anayasa da aynı hususu 26/2 maddesinde benzer şekilde ortaya koymuş bulunmaktadır;

“Bu hürriyetlerin kullanılması, milli güvenlik, kamu düzeni, kamu güvenliği, Cumhuriyetin temel nitelikleri ve Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünün korunması, suçların önlenmesi, suçluların cezalandırılması, Devlet sırrı olarak usulünce belirtilmiş bilgilerin açıklanmaması, başkalarının şöhret veya haklarının, özel ve aile hayatlarının yahut kanunun öngördüğü meslek sırlarının korunması veya yargılama görevinin gereğine uygun olarak yerine getirilmesi amaçlarıyla sınırlanabilir”.

Görüldüğü üzere Anayasanın yukarıda yer verilen 26/2 maddesi, düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğü bakımından, özel olarak hangi amaçlarla sınırlama yapılacağını saymıştır. Ancak bu sınırlamaların, özünde siyasi içerikli düşüncelerle ilgili olduğu söylenemez. Bu bakımdan bu özel sınırlamalar dışında, Anayasanın 13. maddesindeki genel sınırlama sebepleri¹⁶ ve 14. maddesindeki hürriyetlerin kötüye kullanılmamasına ilişkin kural¹⁷ da düşünceyi açıklama ve yayma hürriyetinin sınırlarını oluşturmaktadır (Teziç, 2011: 36). 14. maddedeki düzenlemeler bir yönüyle düşünce özgürlüğünün objektif sınırları ile ilgilidir. Ancak bu hüküm diğer yandan da düşünce özgürlüğünün norm alanını daraltan bir özelliğe sahiptir (Hakyemez, 2002: 33).

Ulusalüstü ve ulusal mevzuatın düşünce özgürlüğünü sınırlandıran ve yukarıda yer verilen maddelerinin değerlendirilmesinde dikkat çeken bir unsur; gerek AİHS ve gerekse de Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmede, genel ahlak düşünce özgürlüğünü sınırlandıran sebepler arasında sayılmasına karşın, Anayasanın ifade özgürlüğünün sınırlandırılma sebeplerini ortaya koyan 26/2 maddesinde genel ahlakın sınırlama sebepleri arasında yer almadığı gerçeğidir. Anayasadaki bu düzenleme gözden kaçmış bir eksiklik olarak değerlendirilmekte, yoksa Anayasa değişikliği ile amaçlananın gerçekten ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasında *“genel ahlak”* sebebinin ortadan kaldırılması olduğu iddia edilmemektedir. Bunun gerekçesini ise çağdaş anayasalarda ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 10. maddesinde bu sınırlamanın öngörülmekte olduğu oluşturmaktadır (Gülseven Koyuncu, 2008: 11). Nitekim, çoğulcu demokratik bir toplumda, faşist, ayrımcı ifadeler ile savaş kışkırtıcılığının, şiddete ve suç işlemeye tahrik fiillerinin ifade özgürlüğü sınırları içinde değerlendirilmemesi gerektiği görüşü benimsenmiş; hakaret, sövme, iftira fiillerinin, düşünceyi ifade özgürlüğünün sınırı dışında kaldığı, küçüklerin ahlakını bozucu yayınlarla pornografik yayınların da ifade özgürlüğü ayrıcalığından istifade edemeyeceği kabul edilmiştir (www.tuba.gov.tr...makale-59-TUBAnin-Dusunce-Ozgurlugu-ile-Ilgili-Gorusu-Onbellek.mht).

SONUÇ

İfade özgürlüğü, kendisinin dışında pek çok özgürlüğü bünyesinde taşıyan bir niteliğe sahiptir. Zira bu özgürlüğün varlığı, kişinin fikirlerini serbestçe ifade edebilmesi diğer pek çok özgürlüğün de varlığı için gereklidir. İfade özgürlüğü, toplumsal ilerlemenin ve gelişmenin temel gereğidir. İfade özgürlüğü kapsamı içinde yaşanan tartışmalar sonucunda fikirler gözden geçirilmekte, eksiklikler belirlenmekte ve doğruya giden yolda yeni adımlar atılmaktadır.

AİHM, önüne getirilen bir ihlaldeki zorlayıcı toplumsal gereksinimin varlığını tetkik ederken, ülkenin olay anındaki durumunu, şikayet konusunun özelliklerini, davalı devletin müdahaleye gerekçe teşkil eden koşulları kabul edilebilir şekilde değerlendirip değerlendirmedini göz önüne almaktadır. Müdahalenin gerekliliğini değerlendirmede, devletler belirli bir takdir marjına sahip olsalar da, bu da Strazburg organlarının denetiminde bir takdir yetkisidir. Devletlerin bu takdir haklarını yerli yerinde kullandıklarının kabulü için

¹⁶ **MADDE 13. Temel hak ve hürriyetlerin sınırlanması:** Temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabilir. Bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve lâik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamaz.

¹⁷ **MADDE 14. Temel hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılmaması:** Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbiri, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı ve insan haklarına dayanan demokratik ve lâik Cumhuriyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan faaliyetler biçiminde kullanılamaz.

Anayasa hükümlerinden hiçbiri, Devlete veya kişilere, Anayasayla tanınan temel hak ve hürriyetlerin yok edilmesini veya Anayasada belirtilenden daha geniş şekilde sınırlandırılmasını amaçlayan bir faaliyette bulunmayı mümkün kılacak şekilde yorumlanamaz. Bu hükümlere aykırı faaliyette bulunanlar hakkında uygulanacak müeyyideler, kanunla düzenlenir.

AİHM, yapılan sınırlamanın, takip edilen amaçla oranlı olmasını aramaktadır. Böylece, ifade özgürlüğünün kısıtlanması sebebiyle feda edilen hak ile, bu yolla korunmak istenen toplumsal yarar arasında bir değerler tartımına gidilmektedir.

Türkiye hakkında verilen çok sayıda mahkumiyet kararı incelenecek olunursa, bunlardan çok önemli bir bölümünün, basın yoluyla açıklanan ve bölücülüğe yöneldiği iddia olunan beyanlar sebebiyle, eski Türk Ceza Kanunu m. 311, 312 veya eski Terörle Müdahale Kanunu m. 8' e dayanarak Türk mahkemelerince verilen mahkumiyet kararlarının, AİHS' e aykırı bulunmasından kaynaklandığı görülmektedir.

İfade özgürlüğünün ihlaline yönelik olarak Türkiye'nin AİHS nezdinde mahkumiyetlerinin sonlandırılması açısından; mahkemelerin, önlerine gelen her somut olayda ifade özgürlüğüne yönelik müdahaleyi, uluslararası insan hakları normları ve en başta AİHS ışığında, demokratik toplumda zorunlu ve amaçla oranlı olma kriterleri açısından değerlendirerek karar vermeleri gerekmektedir. Bu noktada da, aslolanın ifade özgürlüğü olduğu her daim hatırlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Aydemir, N. (2009). *İfade Özgürlüğü*, <http://www.usak.org.tr/myazdir.asp?id=835>, Erişim Tarihi 17/02/2020.
- Birtek, F. (2007). İfade Özgürlüğü ve Türk Ceza Kanunu'nun 301. Maddesinin Bu Kavram Işığında Değerlendirilmesi, *İstanbul Barosu Dergisi*, 81, 2007/2, 611-631.
- Bozkurt, E., Dost, S., Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında İfade Özgürlüğü ve Türkiye, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1), 47-74.
- Gülseven Koyuncu, A. S., *Genel Ahlak ve İfade Özgürlüğü*, http://ihm.politics.ankara.edu.tr/userfiles/file/Calisma_Metinleri/Koyuncu%20Gulseven%20Genel%20ahlak.pdf-Adobe , Erişim Tarihi 05/01/2021.
- Hakyemez, Y. Ş., Temel Hak ve Özgürlüklerde Objektif Sınır Kavramı ve Düşünce Özgürlüğünün Objektif Sınırları, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 57(2), 17-40.
- Hukukta İfade Özgürlüğü ve Hakaret*, <http://www.ifadeozgurlugu.net/articles.php?artid=63> , Erişim Tarihi 17/02/2020.
- Kalabalık, H. (2009). *İnsan Hakları Hukuku*, Seçkin Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara.
- Küzeci, E., AİHS' nin 10. Maddesi Işığında Nefret İçerikli ve İrkçı Nitelikli Düşünce Açıklamaları, *TBB Dergisi*, 71, 174-199.
- Macoevi, M. (2005). *İfade Özgürlüğü , Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi' nin 10. Maddesi' nin Uygulanmasına İlişkin Kılavuz*, TBB-İHAUM, Ankara.
- Özek, Ç. (1978). *Türk Basın Hukuku*, İÜHF Yayınları, İstanbul.
- Tezcan, D., Erdem, M.R., Sancakdar, O., Önok, R.M. (2009). *İnsan Hakları El Kitabı*, Seçkin Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara.
- Teziç, E., *Türkiye'de Siyasal Düşünce ve Örgütlenme Özgürlüğü*, http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisianyarg7tezic.pdf , Erişim Tarihi 05/01/2021.
- TÜBA' nın Düşünce Özgürlüğü ile İlgili Görüşü*, www.tuba.gov.tr...makale-59-TUBAnin-Dusunce-Ozgurlugu-ile-İlgili-Gorusu-Önbellek.mht , Erişim Tarihi 17/02/2020.

Evaluation of Hospitality Employees' Approaches to the "Artificial Intelligence" Concept: The Case of Nevşehir Province

Dr. Ebru KEMER

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

SBMYO, Niğde

Orcidid: 0000-0002-7620-6297

Abstract

In this study, it is aimed to metaphorically evaluate the approach of employees working in accommodation businesses to the concept of "artificial intelligence". For this purpose, phenomenology design, one of the qualitative research methods, was used. The data of the study were collected between 28-30 October 2020 with the help of the data form. The universe of the research consists of accommodation establishments with a tourism operation certificate in Nevşehir. A data form was collected by meeting face to face with the employees of the accommodation establishments. 110 employees who voluntarily participated in the study were reached. In the research, "content and descriptive analysis" methods used in qualitative research were applied. As a result of the research, 19 metaphors determined by the staff of accommodation companies were reached. In line with the data obtained, metaphors were developed and metaphors with common features were collected in 4 sub-categories. Robot metaphor was the most used metaphor by hospitality employees in the study. The research was carried out during a period when most of the accommodation businesses were closed due to the pandemic process. Therefore, not being able to obtain more data is among the limitations of the study.

Keywords: Hospitality Business, Artificial Intelligence, Employees, Nevşehir

1. INTRODUCTION

The development of artificial intelligence started in 1940 with the Boolean circuit model of the brain. Later; Turing Test in 1950, Shanon Algorithm, 1956 Dortmund "Artificial Intelligence" conference, machine learning expert systems in 1980, artificial neural networks in 1990, Kismet in the 2000s, Robot Toys, iRobot, Google Car, In 2010, the development of artificial intelligence continued with personal assistants such as IBM Watson, Siri Cartona, AlphaGo (Arslan, 2020: 78).

Intelligence is defined as the calculator of the ability to reach goals (McCarthy 2004: 7). According to Nils Nilsson (1990), artificial intelligence is stated as "a theory that aims to create an imitation of natural intelligence". McCarthy (2004) expressed artificial intelligence as "the science and engineering of making human-like intelligent machines, especially intelligent computer programs".

With the development of Industry 4.0 technologies, artificial intelligence is stated as one of the most important technological developments (Bayuk & Demir, 2019: 781). With Industry 4.0, devices became smart, objects started to communicate via the internet and artificial intelligence applications began to be used in workplaces (Karamustafa & Yılmaz, 2019: 1670). Industry 4.0 technologies in the tourism sector started with reservation systems, and technological developments continued with social media applications

and internet and tourism (Topsakal et al.2018: 1631). Industry 4.0 is conceptualized as tourism 4.0 in the tourism sector. Personalized travel experience and big data systems in the tourism sector will allow great changes. Artificial intelligence is one of the most important technological developments today. With the benefit of artificial intelligence, digitization, learning robots, big data analytics, intelligent signaling systems, it is possible to offer new services with cognitive technologies (Özdemir Akgül, 2019: 142-143). For example, service automation creates an opportunity for tourism businesses to offer new services for customers by artificial intelligence and robots. In addition, it is stated that services such as customer relations, purchasing decisions, and payment systems can be realized with artificial intelligence. Integration of robot technologies with artificial intelligence with Industry 4.0 will increase its use in tourism (İbiş, 2019: 403).

It is stated that the use of artificial intelligence in the tourism sector will complement the services of smart systems that can meet the needs of customers in travel-related instabilities (Zlatanov and Popesku (2019: 84) .In addition, with the advantage of using industry 4.0 technologies and big data systems, tourism enterprises can analyze the customer profile using these data (Zsarnoczky, 2017: 89). The use of artificial intelligence in tourism enterprises can be achieved by increasing the sustainability of hotel businesses and adapting to innovations. Therefore, the aim of the study is to metaphorically evaluate the approach of employees working in accommodation businesses to the concept of "artificial intelligence". In line with this purpose, the question "What are the approaches of the hospitality employees towards the concept of" artificial intelligence "? is the main problem of the research.

2. METHOD

Phenomenology design, one of the qualitative research methods, was used in the study. The phenomenological pattern focuses on phenomena that we are aware of but do not have in-depth and detailed information. In the phenomenology (phenomenology) design, the researcher deals with the experiences of the participant and examines the meanings they attribute to the events (Yıldırım & Şimşek, 2016: 69-71). In this study, the approaches of employees working in accommodation businesses towards the concept of "artificial intelligence" were examined through metaphors. Metaphor is defined as "a powerful mental mapping and modeling mechanism for individuals to understand and construct their own worlds" (Arslan & Bayrakçı, 2006: 103). In the research, metaphors were used to describe the concept of "artificial intelligence". The aim of the study is to metaphorically evaluate the approaches of the employees working in the accommodation establishments in Nevşehir to the concept of "artificial intelligence". Within the framework of this general purpose, the following questions were sought. 1. What are the metaphors that employees of accommodation companies have regarding the concept of "artificial intelligence"? 2. Under which conceptual categories can these metaphors be grouped in terms of their common features? Working group In the study, maximum diversity sampling, one of the purposeful sampling types used in qualitative research, was used to collect in-depth information. The sample of the study consists of 110 employees working in accommodation establishments operating in Nevşehir province. No personal data has been obtained regarding the voluntary employees. The data obtained were recorded in the computer environment and the employees were given the codes I1, I2, I3 .... I110, and the whole study was interpreted with these codes. 9,09% of the employees participating in the study are female (f = 10) and 90,9% are male (f = 100) employees.

2.1 Collection of Data

The data of the study were collected on a voluntary basis between 28-30 April 2020 with the help of a data form. There were open-ended questions in the data form prepared to collect data in the study. In the questions, "Artificial intelligence is like ..... Because....." They were asked to complete their statements and the meaning and reason attributed to the metaphor were determined with these expressions. In metaphor research, the concept of "like" is used to clarify the link between the subject and the source of the metaphor. In order to provide a rationale and a logical basis for metaphors, the concept of because is included (Yıldırım & Şimşek, 2016: 208-211) Data Analysis In the research, "content and descriptive analysis" methods used in qualitative research were applied. Content analysis consists of four

stages. 1. Coding of data, 2. Identifying the themes of the encoded data, 3. Arranging the codes and themes, 4. Identifying and interpreting the findings (Yıldırım and Şimşek, 2016: 238-248). In this direction, by examining the metaphors in the data; With content analysis, it has been provided to reach the relationships between the data, to create common and systematic data, to gather similar data within the framework of certain themes and to interpret them in a way that the reader can understand (Yıldırım & Şimşek, 2016: 207-211). During the determination of the themes obtained from the research data, the metaphors stated by the employees of the accommodation businesses were divided into groups in terms of certain common characteristics. First of all, the documents were compiled and enumerated in order to theme them in the research. Later, metaphors were examined and categories were developed, and the data interpretation phase was started by calculating the frequencies of the metaphors. To ensure the validity of the research; The process of collecting data and coding has been explained in detail, the literature has been scanned in detail to ensure consistency between the literature and the application, and direct quotations are included. In addition, in order to ensure the reliability of the research, the subject of the categories and codes used in the research was coded separately by the researchers and then took its final form.

Table 1. Metaphors Developed by Hospitality Managers for the Concept of Artificial Intelligence

Metaphor Code	Name of Metaphor	Accommodation Business Employees
		F
1	Robot	63
2	Machines	11
3	Convenience	11
4	Unemployment	10
5	Computer	1
6	Internet	1
7	Elon Musk	1
8	Technology	1
9	Mind	1
10	Information Processing	1
11	Big data	1
12	Speed	1
13	Future	1
14	System	1
15	Competition	1
16	Hunger	1
17	Yield	1
18	Poverty	1
19	Revolution	1
Toplam		110

When Table 1 is examined, it is seen that the managers of the accommodation establishments have produced a total of 19 metaphors regarding the concept of "artificial intelligence" and expressed different opinions about it. The most frequently mentioned metaphors by the hospitality managers; Robot, machines, convenience, unemployment.

Table 2: Classification of the Metaphors Developed by the Employees of the Accommodation Businesses for the Concept of "Artificial Intelligence" According to Categories

Categories	Metaphor Type
1. Network Systems Metaphors; Mind, Computer, Computing, Big Data, Internet, System	6
2. Comfort Metaphors; Convenience, Speed, Efficiency, Future, Competition, Revolution	6
3. Electronics Metaphors; Robot, Machine, Technology, Elon Musk	4
4. Economic Problems Metaphors; Unemployment, Hunger, Poverty	3
Total Metaphor	19

According to Table 2, the metaphors developed by the employees of the accommodation businesses towards the concept of "Artificial Intelligence" are grouped under four categories. These categories are listed as "Network Systems, Comfort, Electronic, Economic Problems" in terms of covering the most metaphors. Different metaphors were specified in separate numbers in all of these categories. Below are the expressions given to these metaphors.

1. Metaphors and Explanations Belonging to the Category of Network Systems; Examples of Hospitality Managers

Mind: "It functions like the mind." (i10)

Computer: "Artificial intelligence was created by the development of computer systems." (i 28)

Information Processing: "Artificial intelligence systems are produced by information processing-centered systems. It is all about information processing systems. " (i30)

Big Data: "We will be able to process big data thanks to artificial intelligence." (i66)

Internet: "Artificial intelligence has been created with the development of the internet." (i72)

System: "All such developments consist entirely of the system." (i24)

2. Metaphors and Explanations Belonging to the Comfort Category; Examples of Hospitality Managers

Convenience: "Artificial intelligence is convenience." (i11). "Artificial intelligence will make our lives easier." (i5) "Artificial intelligence performs our jobs easily." (i3). "Thanks to artificial intelligence, we will not tire ourselves, everything will be easier." (i17)

Speed: "Our jobs can be carried out in the fastest way." (i 103)

Efficiency: "We will achieve more efficiency as we are more controlled in all works." (i 33)

The Future: "Because we may not be able to fully see artificial intelligence applications. But in the future, artificial intelligence applications will increase. "(i100)

Competition: "Those who use artificial intelligence applications will have a competitive advantage." (i89)

Revolution: "It is the biggest revolution of our day. "(i70)

3. Examples of Hospitality Managers' Metaphors and Explanations Regarding Electronics Category

Robot: "Artificial intelligence means robot." (İ45) "Robotization." (İ19) "Because artificial intelligence is placed in robots. (İ40) "Because artificial intelligence provides control with robots." (İ35)

Machine: "Artificial intelligence is an electronic machine." (İ15) "Artificial intelligence is a product created by the development of machines." (23)

Technology: "Artificial intelligence means the highest level of technology we can see. Maybe there will be different developments in the future. " (AÖ9)

Elon Musk: "Because when it comes to artificial intelligence, Elon Musk comes to mind." (AÖ9)

4. Metaphors and Explanations Belonging to the Category of Economic Problems, Examples of Accommodation Management Managers

Unemployment: "With the development of artificial intelligence, unemployment will increase. "(İ14)" It means increased unemployment. "(İ27)" Artificial intelligence means no need for people, unemployment. " (İ29)

Hunger: "When all the work is done by machines, it means people go hungry." (İ 1)

Poverty: "It means increasing poverty." (İ48)

3. RESULT

In this study, it is aimed to metaphorically evaluate the approaches of employees working in accommodation businesses to the concept of "artificial intelligence". As a result of the research, it was determined that employees stated 19 metaphors for the concept of "artificial intelligence". The metaphors of the hospitality managers for the concept of "artificial intelligence" are taken into consideration by considering the common features; network systems are collected in 4 categories as electronic, comfort and economic problems.

Among the electronic category evaluations of the hospitality managers regarding the concept of "artificial intelligence", the robot metaphor is mostly used as a metaphor. Employees stated that artificial intelligence is like a robot. The basis on which the employees participating in the study based their reasons stated that when "artificial intelligence" is said, the word "robot" comes to mind. İbiş (2019: 409) states that there are "robotic reception, luggage storage robots, robots that use vacuum cleaners". Therefore, when it comes to artificial intelligence applications in accommodation businesses, it is thought that the first concept that comes to mind of employees is robot.

The employees of the accommodation businesses participating in the study stated that artificial intelligence is revolutionary in the comfort category, it will provide convenience to the employees, and the speed and efficiency will increase in the enterprises. In addition, employees participating in the research think that artificial intelligence will create unemployment and poverty will increase. It is stated that within a few years, 3 percent of jobs will be automated by artificial intelligence, and by the 2030s 30 percent of jobs and 44 percent of low-wage workers will be at risk (www.pwc.com Erişim Tarihi: 16.01.2021). But at the same time, 97 million new jobs are expected to be created. www.forbes.com Erişim Tarihi: 16.01.2021

Therefore, employees working in accommodation businesses should adapt to the changes in the sector and participate in trainings that can increase their qualifications. At the same time, managers and implementers can contribute to the sector by determining new strategies and by making strategies and long-term plans that will eliminate the concerns of employees.

REFERENCES

- Arslan, K. (2020). Artificial Intelligence and Applications in Education. *Western Anatolia Journal of Educational Sciences*, 11 (1), 71-88.
- Bayuk, M. N. & Demir, B. N. (2019). The Future of Artificial Intelligence and Marketing Within the Scope of Industry 4.0. *Journal Of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 5 (19), 781-799.
- İbiş, S. (2019). Robotization in the Tourism Industry. *Journal of Turkish Tourism Research*, 3 (3), 403-420.
- Karamustafa, K. & Yılmaz, M. (2019). Evaluation of Hospitality Managers' Perceptions of the Possible Benefits of Smart Tourism Technologies. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7 (3), 1669-1688. DOI: 10.21325 / jotags.2019.442
- McCarthy, J. (2004). What is Artificial Intelligence? <https://nyaspubs.onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1196/annals.1310.020>
- Özdemir Akgül, S. (2019). Tourism 4.0 and Artificial Intelligence Applications. Sezgin, M., Özdemir Akgül, S., & Atar, A. (Ed.). *Tourism 4.0 Digital Transformation*. Ankara: Detay Publishing.
- Topsakal, Y., Yüzbaşıoğlu, N., & Çuhadar, M. (2018a). Industrial Revolution and Tourism: 4.0 SWOT Analysis of Tourism in Turkey and Transition Recommendations. *Süleyman Demirel University Journal of FEAS*, 23, Industry 4.0 and Organizational Change Special Issue, 1623-1638.
- Yildirim, A. & Simsek H. (2016). *Qualitative Research Methods in Social Sciences* Ankara: Seçkin Yayıncılık
- Zlatanov, S. & Popesku, J. (2019, April). Current Applications of Artificial Intelligence in Tourism and Hospitality. *International Scientific Conference on Information Technology and Data Related Research*. Belgrade, Serbia, 84-90.
- Zsarnoczky, M. (2017). How Does Artificial Intelligence Affect the Tourism Industry ? *Vadyba Journal Of Management*, 2 (31), 85-90.
- https://www.pwc.com/hu/hu/kiadvanyok/assets/pdf/impact_of_automation_on_jobs.pdf
- <https://www.forbes.com/sites/worldeconomicforum/2020/10/26/dont-fear-ai-it-will-lead-to-long-term-job-growth/?sh=40d394ba5b77>

Siyasal Etkinlik Duygusu ile Siyasal Katılım İlişkisine Dair Bir inceleme¹⁸

Dr. Öğr. Üyesi Ferda Esin GÜLEL

Pamukkale Üniversitesi, İİBF, Ekonometri

ORCID: 0000-0001-7060-7914

Doç. Dr.Nigar DEĞİRMENCİ

Pamukkale Üniversitesi, İİBF, SBKY

ORCID: 0000-0002-6295-6265

Özet

Bu çalışmanın teorik çerçevesi, 1954 yılında Campbell vd.lerince (1954:187) geliştirilmiş olan "Siyasal Etkinlik Duygusu" kavramsallaştırmasına dayanmaktadır. Siyasal Etkinlik Duygusu, bu çalışmada "bireysel siyasi eylemin siyasi süreç üzerinde bir etkisinin olduğu veya olabileceği yani kişinin yurttaşlık görevlerini yerine getirmeye değer olduğu duygusu" olarak tanımlanmıştır. 1970'lerde ise Balch (1974:24) bu olgunun içsel ve dışsal şeklinde çok boyutlu olduğunu ileri süren çalışmasını yayınlamıştır. Bu ve sonraki birçok araştırmada siyasal etkinlik duygusunun siyasal katılımı ile ilişkisi olduğu yönünde sonuçlara varılmıştır. Bu çalışmada da siyasal etkinlik duygusu ile siyasal katılma arasında bir ilişki varlığının araştırılması amaçlanmaktadır. Araştırmada veriler kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemine göre 280 kişinin online anket formu cevaplarından elde edilmiştir. Çalışmada kullanılan Siyasal Etkinlik duygusu ölçeği Campbell vd.'lerinin az önce bahsi geçen öncü çalışmasından (1954:187) alınmıştır. Çalışmada içsel ve dışsal etkinlik duygusu ayrımı için Craig vd.'lerinin (1990:292-294) çalışmasından yararlanılmıştır. İçsel siyasal etkinlik duygusuna özel ölçek için ise Sarieva'nın çalışmasından (2018: 481,488) yararlanılmıştır. Ankette yer alan siyasal katılım sorularının ölçeği, "Perceived political self-efficacy: Theory, assessment, and applications" (Caprara vd., 2009: 1012) adlı makaleden uyarlanarak alınmıştır. Verilerin analizinde iki ordinal değişkenler arasındaki ilişkiler SPSS 23 paket programında analiz edilmiştir. Siyasal katılım ile siyasal etkinlik arasındaki ilişki analizinde değişkenlerin kategorileri eşit sayıda olduğu için Kendall's Tau-b korelasyon katsayısı kullanılmıştır. Genel olarak pozitif siyasal etkinlik ile tüm düzeylerdeki siyasal katılımlarda istatistiksel açıdan anlamlı ilişkiler saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Siyasal Etkinlik Duygusu, İçsel Siyasal Etkinlik, Siyasal Katılma, Siyaset Psikolojisi, İlişki Analizi.

A Study of the Relationship Political Participation and Sense of Political Efficacy

Abstract

The theoretical framework of this study is based on the conceptualization of "The Sense of Political Activity" developed by Campbell et al. (1954: 187) in 1954. "Sense of political efficacy" is defined in this study as "the feeling that individual political action does have or can have, an impact upon the political process, , that it is worthwhile to perform one's civic duties." In the 1970s, Balch (1974:24) published his study, which suggested that this phenomenon is multidimensional in internal and external forms. In this and many subsequent studies, it has been concluded that the "sense of political efficacy is related to political participation. In this

¹⁸ Bu çalışmada kullanılan alan çalışmasının Pamukkale Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 11/11/2020 tarih ve 68282350/2018/G10 kararıyla bilimsel etiğe uygun olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir.

study, it is aimed to examine whether there is an association between political participation levels and the sense of political efficacy. The data in the study were obtained from the online questionnaire form responses of 280 people according to the easily accessible sampling method. The scale of Political Efficacy was used in the study was taken from the aforementioned pioneering study of Campbell et al. (1954: 187). In the study, the work of Craig et al. (1990:292-294) was used to distinguish the sense of internal and external efficacy. And the special scale for the internal sense of political efficacy is from Sarieva's (2018:481,488) work. The scale of the political participation questions in the questionnaire is adapted from the article titled "Perceived political self-efficacy: Theory, assessment, and applications" (Caprara, et. al 2009: 1012). In the analysis of the data, the relationships between two ordinal variables were analysed in the SPSS 23 package program. In the analysis of the relationship between political participation and political efficacy, Kendall's Tau-b correlation coefficient was used because the categories of variables were equal. In general, statistically significant relationships were found between positive political efficacy and political participation at all levels.

Keywords: Sense of Political Efficacy, Internal Political Efficacy, Political Participation, Political Psychology, Correlation Analysis.

Kavramsal Çerçeve

Çalışmanın odak noktasını oluşturan siyasal etkinlik duygusu (sense of political efficacy) olgusu, Campbell ve diğerlerince 1954 tarihli "*The Voter Decides*" isimli çalışmalarında ortaya konmuştur. Bu çalışmada olgu "bireysel siyasi eylemin siyasi süreç üzerinde bir etkisinin olduğu veya olabileceği yani kişinin yurttaşlık görevlerini yerine getirmeye değer olduğu duygusu" (Campbell, Gurin, & Miller, 1954:187) olarak tanımlanmaktadır. Bu öncü çalışma siyasal etkinlik duygusu ile siyasal katılım arasında olumlu yönde bir ilişkinin varlığını tespit etmesi (Campbell vd., 1954: 190) açısından da önemlidir.

Renshon tarafından siyasal hayatın üzerinde kontrol ihtiyacına dayandırılan siyasal etkinlik duygusu kişinin kişisel kontrol ihtiyacını tatmin etmek için siyasi süreçler üzerinde yeterli kişisel kontrole sahip olduğu inancı olarak yorumlandığında siyasal etkinlik, temel bir kişilik yöneliminin tutumsal bir tezahürüdür (Renshon: 110).

Siyasal etkinlik duygusunun aynı zamanda demokratik bir rejimi destekleyen bir norm olarak da görülebileceği ileri sürülmektedir. Nitekim, "siyasal etkili hisseden kişinin siyasete dahil olması beklenir" ve bu beklenti birkaç şekilde kendini gösterebilir: "siyasete ilgi (motivasyon), siyaset bilgisi (bilgi) ve siyasete katılma eğilimi (konuşma)" (Balch, 1974: 2,10). Siyasal davranışlar, belirli bir amaca yönelik istekleri, kararları, çabayı etkileyen bir öz-yeterlilik duygusu tarafından oluşturulur. Siyasal davranışı etkileyen bu öz yeterlilik duygusu aslında siyasal etkinliğin kendisidir.

Siyasal etkinlik duygusu üzerine yapılan bir diğer önemli çalışma 1974'te Balch tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma siyasal etkinlik duygusunun iç siyasal etkinlik ve dış siyasal etkinlik olarak iki farklı ama birbirini bütünleyen boyutu olduğunu tespit etmiştir. Balch'a (1974:24) göre 'içsel etkinlik', bireyin nüfuz araçlarının kendisi için mevcut olduğuna dair inancı iken 'dışsal etkinlik', siyasal yetkililerin veya rejimin girişimleri etkilemeye duyarlı olduğu inancıdır. Diğer bir deyişle, dışsal siyasal etkinlik genel olarak bireylerin, siyasal kişi ve kurumların etkilenmeye açık olup olmadığına yönelik algısına vurgu yapmaktadır. Örneğin, hükümetin bireylerin taleplerine ne kadar önem verdiğine yönelik algı dış siyasal etkinliğin kapsamında sayılabilir. Bu açıdan dışsal siyasal etkinlik, bireylerin siyasetçi ve seçilmişlerle olan ilişkisini konu alır denebilir. İçsel siyasal etkinlik ise bireyin kendisini siyaseti anlamada ve siyasete katılmada yeterli görme duygusudur. İçsel siyasal etkinlik, bireylerin siyaseti anlama ve oylama gibi siyasal eylemlere katılmaya yetecek kadar yetkin olduklarına dair algılarını gösterir. Dışsal siyasal etkinlik, bunun tersine, siyasi kurumlar hakkındaki inançlarını ifade eden ölçülerdir. Dışsal siyasal etkinlik duygusu eksikliğinde 'halk siyasi sonuçları etkileyemez çünkü hükümet liderleri ve kurumları tepkisizdir' algısı vardır (Miller vd., 1980:253). Özetle içsel siyasal etkinlik, bir bireyin davranış becerilerine olan inancı ve üstlenilen eylemlerin bir etkiye sahip olacağı gibi diğer şeylerin yanı sıra, bir kişinin siyasal bilgisine ilişkin öznel değerlendirmesini içerir. Ayrıca siyasetin günlük hayattaki

önemini arttırdığı gibi bireylerin de siyasete olan ilgisini, siyaseti anlamasını ve oy kullanma, mitinglere katılma gibi katılımlarını arttırmaktadır (Gil de Zuniga vd., 2017:575-576).

Çalışmanın bir diğer odak noktası olan siyasal katılım (political participation), sinizmi azaltan, ekonomik kalkınmayı, demokratik istikrarı ve sosyal sorunların çözümünü kolaylaştıran güven, karşılıklılık ve işbirliği oluşturması (Diamond, 2003:39) itibarıyla bir demokratik sistem için son derece gerekli bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Başka bir deyişle, vatandaşlar siyasal etkinlik duygusuna sahiplerse içinde buldukları rejimi destekleme, bu sisteme daha fazla güvenme eğiliminde olup sisteme meydan okuyan faaliyetlerde bulunma olasılıkları daha düşük olacaktır ve dolayısıyla siyasal etkinlik duygusu olan bireyler siyasete katılabileceklerine ve katılmaları gerektiğine inanacaklardır (Moy, 2008:1). Öte yandan statü, gelir ve eğitimin bir işlevi (Dahl, 1961: 172) olarak görülen siyasal katılım, mevcut siyasal kültür (Almond ve Verba,1963: 15-17) tarafından çerçevelenmekte ve o siyasal kültürün demokratiklik seviyesini belirlemektedir. Bu bağlamda siyasal katılım olgusu sadece demografik ve çevresel faktörlerden etkilenmekle kalmayıp aynı zamanda bireyin siyasal hayata yönelik tutum ve algılarıyla doğrudan ilişki içinde olduğu şeklinde gözlemlenmektedir.

Literatür İncelemesi

Siyasal etkinlik duygusu ile siyasal katılım arasındaki ilişkiye bakan ilk çalışma yine Campbell ve diğerlerinin yukarıda bahsi geçen öncü çalışmasıdır. Burada siyasal etkinlik duygusu ile siyasal katılım arasında olumlu yönde bir ilişkinin varlığını tespit etmiştir (Campbell vd., 1954: 190). Siyasal etkinlik duygusu ve siyasal katılım arasındaki ilişkide cinsiyet, meslek ve gelir değişkenlerinin etkili olduğu da yine bu çalışmada ortaya konmuştur (Campbell vd., 1954: 190-192). 1961'de siyasal sinizim üzerine odaklanan çalışmalarında Agger ve diğerleri (Agger vd., 1961: 493-496) siyasal etkinlik duygusu düşük olanların siyasal sinizmi yükselirken siyasal katılımın da düştüğü yönde bir ilişki tespit etmişlerdir. "Katılım ve siyasi özgüvenin açıkça birbirini güçlendirdiği" sonucuna varan Dahl, çalışmasında siyasal etkinlikle ilgili olarak bu duygusu yüksek bir yurttaşın siyasete katılma olasılığı, yerel yetkilileri etkileme şansı konusunda kötümser bir yurttaştan daha fazla olduğu sonucuna varmıştır. "Katılım, karşılığında özgüveni pekiştirir... Alt-lider olursa, muhtemelen çok yüksek bir siyasi etkinlik duygusuna sahip olacaktır. Tersine, bir kişinin yetkilileri etkileme kapasitesine yönelik özgüveni çok az duyuyorsa katılım olasılığı daha düşüktür ve güven oluşturabilecek becerileri, sisteme aşinalık ve çağrışımları asla edinemeyecektir." (Dahl, 1961:287-288)

Finifter konuya "siyasal güçsüzlük" (*political powerlessness*) ve "siyasal yabancılaşma" (*political alienation*) açısından yaklaşmıştır. Çalışmasında siyasal güçsüzlüğü, bir bireyin siyasi sürecin merkezinde yer alan 'değerlerin toplum için otoriter bir şekilde paylaştırılması' şeklinde kendini gösteren "hükümet eylemlerini etkileyemeyeceği duygusu" olarak siyasal etkinlik duygusuna son derece yakın bir şekilde tanımlamıştır. Finifter, bu yabancılaşma biçiminin "siyasal etkinlik" kavramıyla yakından ilgili olduğunu belirtmektedir (Finifter, 1970:390). Benzer bir şekilde siyasal gruplar aracılığıyla siyasal katılımında bulunan bireylerin de sistemin en azından potansiyel olarak çabalarına yanıt verdiğini hissettiklerini gözlemleyerek siyasal etkinlik duygusu ile katılım arasındaki ilişkiye yer vermiştir. (Finifter, 1970:408). Bir diğer araştırmada da siyasal etkinlik duygusu olan kişilerin siyasete katılma olasılığı, bu duygunun eksik olduğu kişilere göre daha fazla olduğu sonucuna varılmıştır. Bu çalışmada siyasal etkinlik duygusunun altında, kişinin dünya ile ilişkilerinde kendine güveni içeren genel bir kişisel etkililik duygusu yattığı bulunmuştur (Pateman, 1976:46).

Tüm bu literatüre rağmen siyasal katılma ile siyasal etkinlik duygusu arasındaki doğrudan ilişkinin ispatlanmaktan çok varsayımsal bir bağıntı olduğunun altını çizen çalışmalar da bulunmaktadır. (Greenberg vd., 1996: 307). Nitekim geleneksel bakış açısı olan siyasal etkinlik duygusu ile siyasal katılımın arasındaki pozitif yönlü ilişkiye şüpheyle yaklaşan Renshon, bireydeki siyasal hayatı kontrol eksikliği duygusunun bir takım psikolojik rahatsızlıklar doğuracağını ve bunun sonucunda da -özellikle geri çekilme mümkün ya da uygulanabilir değilse- kontrol duygularını kazanmak için yeni çabalara girişmesinin söz konusu olacağını ileri sürmüştür. Diğer bir deyişle, siyasal etkinlik duygusunun düşüklüğü bazı durumlarda siyasal katılımın artmasına yol açabilecektir (Renshon, 1975:110-111). Daha yakın tarihli bir çalışmada ise siyasal katılımın yüksek olduğu kişilerde daha yüksek siyasal etkinlik duygusu hakimken bu duyguya daha çok sahip olanların siyasal açıdan daha aktif olmasının beklendiği sonucuna varıldığı görülür (Caprara vd., 2009: 1016).

Farklı siyasal katılım türleri açısından bakıldığında da siyasal etkinlik duygusu ile ilişkilerin olduğu araştırmaların olduğu görülmektedir. Örneğin gelir arttıkça siyasal etkinlik duygusunun arttığını tespit eden çalışmada Kornhauser (1959: 72), siyasal etkinlik duygusunun düşük olduğu siyasal apatik kişilerin mobilize olmaya daha yatkın olduğunu ve sosyal hareketlere katılmaya meyilli olduğunu (1959: 33) ileri sürmüştür. Almod ve Verba (1989: 254) da eğitim değişkeni kontrol edildiğinde bir siyasal örgüte üye olanların kendilerini siyaseten daha yetkin hissettiklerini yani siyasal etkinlik duygusunun daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Sarieva (2018: 479) ise çalışmada oy verme davranışı ile siyasal etkinlik duygusu arasında beklenilenden daha belirgin bir bağıntı bulunduğunu tespit etmiştir. Buna göre bir bireyin siyasal etkinlik duygusu ne kadar yüksekse oy kullanmak için de o kadar motive olur (Harder ve Krosnick, 2008: 536). Diğer taraftan bir diğer çalışma siyasal etkinlik duygusunu ölçerken daha karmaşık ölçüm modelleri ve yeni mevcut kovaryans yapısı analitik teknikleri kullanılması gerektiğini iddia etmiştir (Acock vd., 1985: 1082).

Yöntem

Çalışmada kullanılan Siyasal Etkinlik duygusunu ölçen ifadeler için Campbell vd.'lerinin 1954 tarihli öncü çalışmasından (Campbell vd.,1954:187) yararlanılmıştır. Campbell vd.lerinin 1950'lerin başında geliştirdiği orijinal ölçek içsel ve dışsal ayrımı yapmadan oluşturulduğundan buradaki ifadelerin bazıları içsel, bazıları dışsal siyasal etkinlik duygusunu ölçmeye yöneliktir. Sarieva'nın içsel siyasal etkinlik duygusunu ölçen ifadelerine ilaveten Campbell vd.'lerinin ölçeğindeki içsel ve dışsal ayrımı¹⁹ için Craig vd.'lerinin (1990:292-294) çalışmasından yararlanılmıştır. İçsel siyasal etkinlik duygusuna özel ölçek²⁰ ise Sarieva'nın çalışmasından elde edilmiştir (2018: 481,488). Ankette yer alan siyasal katılım sorularının ölçeği, "Perceived political self-efficacy: Theory, assessment, and applications" (Caprara vd.,2009: 1012) adlı makaleden uyarlanarak alınmıştır. Siyasal etkinlik duygusunun siyasal katılım ile ilişkisini ortaya koyabilmek amacıyla siyasal katılım ölçeğindeki ifadeler kategorilere dağıtılırken Milbrath'ın 1965 tarihli hiyerarşisi (1965: 18) referans alınmıştır.

Anket, kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemine göre ve web tabanlı soru formu aracılığıyla 280 kişiye uygulanmıştır. Verilerin incelenmesinde demografik değişkenlerin frekans dağılımı ve iki ordinal değişken arasındaki ilişkiler SPSS 23 paket programında analiz edilmiştir. Siyasal katılım ile siyasal etkinlik arasındaki ilişki analizinde değişkenlerin kategorileri eşit sayıda olduğu için Kendall's Tau-b korelasyon katsayısı kullanılmıştır. Kendall's Tau genel formülü aşağıda verilmiştir (Kraska-Miller, 2013):

$$\tau = \frac{2Q}{\frac{1}{2}n(n-1)} - 1$$

Burada n ; hesaplamada kullanılan rank çiftlerinin sayısı, Q ; incelenen ranktan daha yüksek rankların toplamıdır.

¹⁹ **Dışsal:** "I don't think public officials care much what people like me think People like me don't have any say about what the government does; **İçsel:** Voting is the only way that people like me can have any say about how the government runs things; Sometimes politics and government seem so complicated that a person like me

²⁰ I can influence the enactment of new laws and political decisions; I can facilitate the election of a political leader whose views I share; I can successfully demand that existing laws and political decisions be observed; I can freely and publicly express my political opinions

Bulgular

Frekans Dağılımları

Anketi cevaplayan kişilerin demografik frekans dağılımlarını gösteren Tablo 1 aşağıda verilmiştir:

Tablo 2. Frekans dağılımları (Demografik Değişkenler)

		Frekans	Oran (%)
Cinsiyet	Kadın	156	55.7
	Erkek	124	44.3
Yaş	18-25	91	32.5
	26-35	112	40.0
	36-45	54	19.3
	46-55	16	5.7
	56 ve üstü	7	2.5
	Eğitim	İlköğretim	3
Ortaöğretim		17	6.1
Önlisans		25	8.9
Lisans		156	55.7
Lisansüstü		79	28.2
Yaşamlarını en çok geçirdikleri yerleşim birimi	Büyükşehir	156	55.7
	Şehir	41	14.6
	İlçe	70	25.0
	Kasaba	5	1.8
	Köy	8	2.9
Gelir	Asgari ücret ve altı	84	30.0
	2300-5000	80	28.6
	5001-9000	88	31.4
	9001-15000	16	5.7
	15000 ve üstü	12	4.3
Total		280	100.0

Araştırmaya katılanların %55.7'si kadın, %40'ı 26-35 yaş grubu, %55.7'si Lisans derecesine sahip, %55.7'si yaşamının büyük bir bölümünü Büyükşehir'de geçirmiş ve %31.4'ü 5001-9000 TL gelir düzeyine sahiptir.

Siyasal Katılım sorularına verilen cevapların dağılımı Tablo 2'de verilmiştir:

Tablo 3. Frekans Dağılımı (Siyasal Katılım Cevapları)

		Frekans	Oran (%)
Her seçimde oy kullanırım	Evet	229	81.8
	Bazen	25	8.9
	Hayır	26	9.3
Siyasi toplantılara katılırım	Evet	16	5.7
	Bazen	43	15.4
	Hayır	220	78.6
Milletvekillerine başvururum	Evet	11	3.9
	Bazen	25	8.9

	Hayır	244	87.1
Ürün bojkot ederim	Evet	71	25.4
	Bazen	75	26.8
	Hayır	134	47.9
Siyasal tartışmalara girerim	Evet	72	25.7
	Bazen	130	46.4
	Hayır	78	27.9
Siyasi bir rozet takarım	Evet	11	3.9
	Bazen	10	3.6
	Hayır	259	92.5
Siyaseten destek olmak için ürün satın alırım	Evet	25	8.9
	Bazen	28	10.0
	Hayır	227	81.1
Broşür dağıtırım	Evet	15	5.4
	Bazen	9	3.2
	Hayır	256	91.4
Siyasi olayın düzenlenmesine bizzat yardımcı olurum	Evet	23	8.2
	Bazen	27	9.6
	Hayır	230	82.1
Siyasi eylem için dilekçe imzalarım	Evet	36	12.9
	Bazen	37	13.2
	Hayır	207	73.9
Politikacılarla doğrudan ilişkilerim vardır	Evet	18	6.4
	Bazen	26	9.3
	Hayır	236	84.3
Siyasete aktif olarak karışmış hissedirim	Evet	19	6.8
	Bazen	44	15.7
	Hayır	217	77.5
Çevremdeki kişilerle siyaset hakkında konuşurum	Evet	102	36.4
	Bazen	123	43.9
	Hayır	55	19.6
	Total	280	100.0

Tablo 2'ye göre Evet cevabı sadece "Her seçimde oy kullanırım" sorusunda yüksek orana sahiptir. "Siyasal tartışmalara girerim" ve "Çevremdeki kişilerle siyaset hakkında konuşurum" sorularında araştırmaya katılanlar çoğunlukla Bazen cevabını vermiştir. Diğer sorulara verilen cevaplarda ise Hayır yüksek oranda görülmektedir.

Siyasal Etkinlik sorularına verilen cevapların dağılımı Tablo 3'te verilmiştir:

Tablo 4. Frekans Dağılımı (Siyasal Etkinlik Cevapları)

		Frekans	Oran (%)
İçsel	Yeni kanunların ve siyasi kararların yürürlüğe girmesini etkileyebilirim	En düşük	201 71.8
		Orta	67 23.9
		En yüksek	12 4.3
	Görüşlerini paylaştığım bir siyasi liderin seçimini kolaylaştırabilirim	En düşük	180 64.3
		Orta	67 23.9
		En yüksek	33 11.8
	Mevcut yasalara ve siyasi kararlara uyulmasını başarıyla talep edebilirim	En düşük	135 48.2
		Orta	87 31.1
		En yüksek	58 20.7
	Siyasi görüşlerimi özgürce ve alenen ifade edebilirim	En düşük	112 40.0
		Orta	102 36.4
		En yüksek	66 23.6
	Bazen siyaset o kadar karmaşık görünür ki, neler olduğunu anlayamıyorum	En düşük	103 36.8
		Orta	71 25.4
		En yüksek	106 37.9
	Oy vermek, benim gibi insanların kendisini siyasi olarak ifade edebilmesinin tek yoludur	En düşük	79 28.2
		Orta	61 21.8
		En yüksek	140 50.0
Dışsal	Benim gibi insanların hükümetin ne yaptığı konusunda söz hakkı yoktur	En düşük	158 56.4
		Orta	53 18.9
		En yüksek	69 24.6
	Oy vermek, benim gibi insanların kendisini siyasi olarak ifade edebilmesinin tek yoludur	En düşük	57 20.4
		Orta	60 21.4
		En yüksek	163 58.2
Total		280	100.0

Araştırmaya katılanların Siyasal Etkinlik ile ilgili “Bazen siyaset o kadar karmaşık görünür ki, neler olduğunu anlayamıyorum”, “Oy vermek, benim gibi insanların kendisini siyasi olarak ifade edebilmesinin tek yoludur”

ve “Oy vermek, benim gibi insanların kendisini siyasi olarak ifade edebilmesinin tek yoludur” görüşlerine En Yüksek derecede katılmışlardır. Bunların dışında yer alan görüşlere ise katılma dereceleri yüksek oranla En Düşük’tür.

İlişki Analizi

Bu çalışmada Siyasal Katılım ile Siyasal Etkinliğin ilişkili olup olmadığı araştırılmıştır. Bu amaçla aşağıdaki hipotez test edilmiştir:

$$H_1: \text{Siyasal Katılım ile Siyasal Etkinlik Duygusu bağımsız değildir.}$$

Hipotez testinin sonuçları olarak elde edilen korelasyon matrisi ve korelasyonların anlamlılık testi Tablo 4’te verilmiştir:

Tablo 5. Siyasal Katılım ile Siyasal Etkinlik ilişkisi

		İçsel Siyasal Etkinlik Duygusu				Dışsal S.E.D.			
		Yeni kanunların ve siyasi kararların yürürlüğe girmesini etkileyebilirim	Görüşlerimi paylaştığım bir siyasi liderin seçimini kolaylaştırabilirim	Mevcut yasalara ve siyasi kararlara uyulmasını başarıyla talep edebilirim	Siyasi görüşlerimi özgürce ve alenen ifade edebilirim	Bazen siyaset o kadar karmaşık görünür ki, neler olduğunu anlayamıyorum.	Oy vermek, benim gibi insanların siyasi olarak ifade edebilmenin tek yoludur.	Benim gibi insanların hükümetin ne yaptığı konusunda söz hakkı yoktur.	Siyasetçilerin benim gibi insanların ne düşündüğünü pek önemsedğini sanmıyorum.
Düşük Katılım	Her seçimde oy kullanırım		0.094 (0.058)*				0.269 (0.000)		0.107 (0.066)*
	Siyasal tartışmalara girerim	0.151 (0.005)	0.249 (0.000)	0.189 (0.000)	0.213 (0.000)				
	Siyasi bir rozet takarım	0.193 (0.011)							-0.148 (0.030)
	Çevremdeki kişilerle siyaset hakkında konuşurum	0.147 (0.009)	0.199 (0.000)	0.128 (0.022)	0.271 (0.000)				
Orta Katılım	Siyasi toplantılara katılırım	0.239 (0.000)	0.185 (0.002)	0.151 (0.007)	0.196 (0.001)				-0.222 (0.000)
	Milletvekillerine başvururum	0.219 (0.002)	0.121 (0.045)		0.115 (0.036)				-0.171 (0.004)
	Ürün boykot ederim		0.138 (0.010)		0.120 (0.021)			0.160 (0.003)	
	Siyaseten destek olmak için ürün satın alırım	0.249 (0.000)	0.181 (0.004)	0.176 (0.002)	0.128 (0.022)				-0.205 (0.001)
Yüksek Katılım	Broşür dağıtırım	0.192 (0.010)		0.101 (0.051)	0.160 (0.009)				-0.183 (0.005)
	Siyasi olayın düzenlenmesine bizzat yardımcı olurum	0.207 (0.002)	0.168 (0.007)	0.183 (0.001)	0.245 (0.000)				-0.220 (0.000)
	Siyasi eylem için dilekçe imzalarım	0.116 (0.062)*	0.129 (0.027)		0.136 (0.011)			0.123 (0.034)	
	Politikacılarla doğrudan ilişkilerim	0.207 (0.003)	0.212 (0.001)		0.177 (0.004)	-0.108 (0.054)			-0.105 (0.069)*

vardır					
Siyasete aktif olarak karışmış hissederim	0.347 (0.000)	0.250 (0.000)	0.197 (0.000)	0.229 (0.000)	-0.253 (0.000)

Parantez içindeki değerler *p* değerlerini göstermektedir. %5 anlamlılık düzeyi alınmıştır. * ile gösterilenlere %10 anlamlılık düzeyinde karar verilmiştir.

Tablo 4'te görüldüğü üzere Siyasal Katılımı ölçen çoğu madde ile İçsel Siyasal Etkinlik ölçeğinin ilk dört, Dışsal Siyasal Etkinlik ölçeğinin ise son maddesi arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki saptanmıştır. İlişki katsayılarının gücünün değerlendirme derecesine göre elde edilen bu ilişkiler zayıf (düşük)tır. Literatürde bu konuda yapılan çalışmalarda elde edilen korelasyonların zayıf olduğu görülmüştür (Renshon, 1975: 113; Craig vd., 1990: 295).

Sonuç ve Değerlendirme

Siyasal etkinlik duygusunun siyasal katılımı ile olan ilişkisinin incelendiği bu çalışmada siyasal katılım ile siyasal etkinlik arasındaki ilişkinin gücünden ziyade aralarında ilişki olup olmadığı ve bu ilişkinin yönü saptanmaya çalışılmıştır. İçsel siyasal etkinlik (hesaplanan korelasyonlar içinde biri hariç) siyasal katılım ile aynı yönde ilişkilidir. Etkinlik arttıkça katılım da artmaktadır (ya da tam tersi). Dışsal siyasal etkinlik (hesaplanan korelasyonlar içinde üçü hariç) ise siyasal katılım ile negatif yönde ilişkilidir. Dışsal siyasal etkinlik duygusu arttıkça siyasal katılım azalmaktadır (ya da tam tersi). Bu bulgular siyasal etkinlik duygusunu, bireyin siyasal hayatı üzerindeki kontrol ihtiyacının bir çıktısı olarak gören Renshon'ın (Renshon, 1975: 110-111), "kontrol duygularını kazanmak için yeni çabalara girişmesinin söz konusu olacağı" yönündeki görüşünü desteklemektedir. Renshon'ın çalışmasında, dışsal siyasal etkinlik duygusunun düşük olduğu bireylerde özellikle hükümet eylemlerini etkilemede kendini yetersiz hissederek siyasal hayat üzerinde tekrar kontrol alma girişimi olarak siyasal katılımın arttığı gözlemlenmektedir. Bu bulgular siyasal etkinlik duygusu ve siyasal katılım arasındaki ilişkinin Greenberg ve diğerlerinin (1996: 307) ileri sürdüğü gibi varsayımsal ve ispata ihtiyaç duyan bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışmada elde edilen sonuçlar, Sarieva'nın (2018) oy verme davranışı ile siyasal etkinlik duygusu arasında beklenilenden daha belirgin bir bağıntı bulunduğu tespiti ile de tutarlıdır. Konuya yönelik geleneksel bakış açısında yer alan siyasal etkinlik duygusu ve siyasal katılım arasındaki pozitif yönlü ilişkinin daha çok içsel siyasal etkinlik duygusu ve siyasal katılımı sınırlı kaldığı görülmüştür. Bu noktada ilgili deneklerin siyasal hayata yönelik özgüven eksikliği sonucunda siyasal katılımı bulmaktan imtina ettikleri anlaşılmaktadır. Bu olgu literatürde "siyasal yabancılaşma" (*political alienation*) ve "siyasal güçsüzlük" (*political powerlessness*) olguları ile karşılık bulmaktadır. Konuyla ilgili yapılacak ileri çalışmalarda siyasal etkinlik duygusu ve siyasal katılımı düşüş ya da yükseklığe yol açabilecek demografik faktörlerin regresyon analizi ile karşılaştırmalı etkisine bakmak konuyu derinlemesine anlamak için elverişli olacaktır.

Bilimsel Etik Bilgisi: Bu çalışmada kullanılan alan çalışmasının Pamukkale Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 11/11/2020 tarih ve 68282350/2018/G10 kararıyla bilimsel etiğe uygun olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir.

Kaynakça

- Acock, A., Clarke, H. D., & Stewart, M. C. (1985). A New Model for Old Measures: A Covariance Structure Analysis of Political Efficacy. : *The Journal of Politics*, 47(4), 1062-1084.
- Agger, R. E., Goldstein, M. N., & Pearl, S. A. (1961). Political Cynicism: Measurement and Meaning. *The Journal of Politics*, 23(3), 477-506.

- Almond, G. A., & Verba, S. (1989). *The Civic Culture_ Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. London: Sage.
- Arens, A. K., & Watermann, R. (2017). Political Efficacy in Adolescence: Development, Gender Differences, and Outcome Relations. *Developmental Psychology*, 53(5), 933-948.
- Balch, G. I. (1974). Multiple Indicators in Survey Research: The Concept "Sense of Political Efficacy". *Political Methodology*, 1(2), 1-43.
- Campbell, A., Gurin, G., & Miller, W. E. (1954). *The Voter Decides*. New York: Peterson.
- Caprara, G. V., Vecchione, M., Capanna, C., & Mebane, M. (2009). Perceived political self-efficacy: Theory, assessment, and applications. *European Journal of Social Psychology*, 1002-1019.
- Craig, S. C., Niemi, R. G., & Silver, G. E. (1990). Political Efficacy And Trust: A Report On The Nes Pilot Study Items. *Political Behavior*, 12(3), 289-314.
- Dahl, R. A. (1961). *Who Governs: Democracy and Power in an American City*. New Haven, London: Yale University Press.
- Diamond, L. (2003). Defining and Developing Democracy. R. Dahl, I. Shapiro, & J. A. Cheibub içinde, *The Democracy Sourcebook* (s. 29-39). Massachusetts: The MIT Press.
- Finifter, A. W. (1970). Dimensions of Political Alienation. *The American Political Science Review*, 64(2), 389-410.
- Gil de Zuniga, H., Diehl, T., & Ardevol-Abreu, A. (2017). Internal, External and Government Political Efficacy: Effects On News Use, Discussion, and Political Participation. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 574-596.
- Greenberg, E. S., Grunberg, L., & Daniel, K. (1996). Industrial Work and Political Participation: Beyond "Simple Spillover". *Political Research Quarterly*, 49(2), 305-330.
- Harder, J., & Krosnick, J. A. (2008). Why Do People Vote? A Psychological Analysis of the Causes of Voter Turnout. *Journal of Social Issues*, 64, 64(3), 525-549.
- Kenski, K., & Stroud, N. J. (2006). Connections Between Internet Use and Political Efficacy, Knowledge, and Participation. 50(2), 173-192.
- Kornhauser, W. (1959). *The Politics of Mass Society*. New York: MacMillan Co.
- Kraska-Miller, M. (2013). *Nonparametric statistics for social and behavioral sciences*. CRC Press.
- Milbrath, L. W. (1965). *Political participation : how and why do people get involved in politics?* Chicago: Rand McNail & Company.
- Miller, W. E., Miller, A. H., & Schneider, E. J. (1980). *(American National Election Studies Data Sourcebook, 1952-1978)*. Cambridge: Harvard University Press.
- Moy, P. (2008). Political Efficacy. *International Encyclopedia of Communication*, 1-5.
- Pateman, C. (1976). *Participation and Democratic Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Renshon, S. A. (1975). Psychological Needs, Personal Control,. *Canadian Journal of Political Science*, 8(1), 107-116.
- Sarieva, I. R. (2018). How To Measure Perceived Political Efficacy? A Three-Component Scale. *Psychology. Journal of the Higher School of Economics.*, 15(3), 477-490.

Gönüllülükten Görünürlüğe Sivil Toplum Kuruluşlarının Etiği

Furkan ARI
Yalova Üniversitesi
Sosyal Hizmet Doktora Öğrencisi

Özet

Gönüllülük, hiçbir maddi çıkar beklemeden ve bireylerin kendi hür iradeleri ile zorlama olmaksızın yapılan bir faaliyettir. Bireyler, toplumsal hayat içerisinde bir başkasına gönüllü olarak yardım ettiklerinde manevi tatmin yaşamaktadır. Gönüllülük, manevi tatmin sağlamanın yanında sosyal çevre, güçlü referans grupları, yüksek sosyal statü ve iş bağlantıları gibi birçok avantajı da beraberinde getirmektedir. Gönüllülüğün getirmiş olduğu bu avantajlardan dolayı da gönüllülük faaliyetleri giderek artan bir şekilde bireylerin kendi çıkarları uğruna kullanılmaktadır. Günümüzde görünürlük önemsendiğinden dolayı bireyler gönüllülük faaliyetlerini yaparken daha çok göz önünde olmayı tercih etmektedir. Göz önünde yapılan bu gönüllülük faaliyetleri ile bazı bireyler görünürlüklerini de arttırmayı amaçlamaktadır. STK`larda gönüllü olarak faaliyetlere katılan ve aktif görev alarak çıkar sağlayan bireylerin görünürlükleri gönüllülüklerinin önüne geçmektedir. STK`larda görünürlüğün gönüllülüğün önüne geçmesi ile birlikte gönüllülük faaliyetleri de aksamaktadır. STK`larda görev alacak bireylerin gönüllülük faaliyetlerini aksatmadan yapabilmeleri için etik değerlerin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu çalışma kapsamında STK`larda gönüllü etiğinin olmamasından yola çıkılarak gönüllülük ve görünürlük tanımları üzerinden etik değerlerin altının çizilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Gönüllülük, Gönüllü, Görünürlük, Etik, STK Etiği

Abstract

Volunteering is an activity that is done without expecting any economical benefit and without forcing by the free will of individuals. Individuals experience moral satisfaction when they voluntarily help someone else in social life. In addition to providing moral satisfaction, volunteering also brings many advantages such as social environment, strong reference groups, high social status and business connections. Due to these advantages of volunteering, volunteering activities are increasingly used for the self-interest of individuals. Because visibility is important today, individuals prefer to be more visible when doing volunteer activities. Some individuals aim to increase their visibility with these volunteering activities. The visibility of individuals who voluntarily participate in activities in NGOs and gain benefits by taking active roles prevents their volunteering. As the visibility of NGOs overrides volunteerism, volunteering activities also stall. Ethical values should be taken into consideration in order for individuals who will work in NGOs to do their volunteering activities without interruption. Within the scope of this study, based on the lack of volunteer ethics in NGOs, it is aimed to underline ethical values through the definitions of volunteering and visibility.

Keywords: Volunteering, Volunteer, Visibility, Ethics, Ethics of NGOs

GİRİŞ

Gönüllülük, maddi çıkar beklentisi içinde olmadan yapılan bir kavram olmakla birlikte gönüllülüğün çok çeşitli faaliyet alanları olduğu bilinmektedir. Toplumsal hayat içerisinde insan birilerine yardım ederek insani değerlerini korumaktadır. Gönüllülük, zorlama ile yapılabilecek bir faaliyet değildir. Kişinin kendi hür iradesiyle ve isteyerek yaptığında gönüllülük anlam kazanmaktadır. Gönüllülüğün anlam bulabilmesi için bir muhatap olması gerekir. Gönüllülük, bireylere manevi tatminin yanında sosyal çevre, güçlü referans grupları,

yüksek statü ve iş bağlantıları da getirmektedir. Gönüllülük birçok alanda kişilere büyük avantajlar sağlamaktadır.

Gönüllülük faaliyetleri, bireylerin görünür olma isteklerinden dolayı daha fazla göz önünde yapılmaktadır. Çağımızda görünürlük önemsendiğinden dolayı yapılan yardımlar gizli kalmamaktadır. Yardımı yapan kişi ise yapılan yardımın daha da önüne geçmektedir. Gönüllülük, görünürlüğe hizmet etmektedir. Bireylerin toplum tarafından kabul edilmesi ve kendi imajlarını arttırmaları için gönüllülük faaliyetleri büyük bir fırsattır. Bu durumda da gönüllülük, görünürlük uğruna hiç edilmektedir. Daha çok popüler olma, iyi insan algısı oluşturmak uğruna bireyler sivil toplum kuruluşlarında gönüllü olmaktadır. Bu durumda bireyleri gönüllülüğün amaçlarından uzaklaştırmaktadır. Yardım yapanın kendini saklamadığı görünürlük çağında insanlar daha çok görünürlük adına etik değerleri hiçe saymaktadır. STK'lar aracılığıyla gönüllülük faaliyetlerinde boy gösteren bireyler, STK'ları kendi maddi çıkarlarına alet etmektedir. Günümüzde STK'larda çok sayıda gönüllü birey bulunmasına rağmen insani duygularla hareket eden ve diğer insanların sorunlarına çözüm olmaya amaçlayan çok az gerçek gönüllü vardır. STK'larda görev alan birçok "sözde gönüllü" çıkarları uğruna hareket etmektedir. Bu bireyler STK'lar aracılığıyla sosyal çevre oluşturarak ticaretini arttırmak, sosyal ağlar kurarak yeni bir iş sahibi olma, toplum sorunlarıyla ilgilendiğini göstererek siyaset alanında kendine yol açmak gibi amaçlara sahip olabilmektedir.

Görünürlük, günümüzde gönüllülüğe kamufle olmuş durumdadır. Gönüllülük çok kapsayıcı bir kavram olduğundan dolayı gönüllü faaliyetlerde bulunan bireylerin amaçlarını kestirmek oldukça zordur. Buradan hareketle ilk bölümde gönüllülük kavramı geniş bir şekilde alınmış olup ikinci bölümde ise görünürlüğün ne olduğu ve insan doğasındaki yeri üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde ise etik ve STK etiği açıklanmaya çalışılmıştır. En son bölümde ise gönüllülük, görünürlük ve etik konuları üzerinden sivil toplum kuruluşlarında etik değerlerin nasıl belirlenmesi gerektiğine değinilmiştir. Bu bildiri "sözde gönüllülük" faaliyetlerinin gönüllülüğün içine saklanarak kişilerin görünürlüklerine ve kişisel çıkarlarına hizmet ettiğine dair bir farkındalık oluşturmak amaçlanmıştır. STK'ların da gönüllü istihdamında etik değerlere gereken önem vermeleri gerektiğinin üzerinde durulmuştur.

1.GÖNÜLLÜLÜK

Gönüllülüğün birçok tanımının olmasının yanında etkinlik alanları da oldukça çeşitlidir. Dünya genelinde sağlık, çevre, spor, eğitim ve sosyal sorunlar alanında gönüllülük faaliyetleri gerçekleştirilmektedir. Gönüllülük kavramı, her ülkenin tarihi ve kültürü ile yakından ilgilidir. Gönüllülük kavramı, İngiltere ve Amerika gibi ülkelerde demokrasi ile anılırken diğer Avrupa ülkelerinde ise demokrasiden ziyade kamu yararına toplum hizmetleri olarak ifade edilmektedir (Anheier, 2005: 83).

Gönüllülük, kişilerin herhangi bir maddi çıkar ve karşılık beklentisine girmeden başkalarının yaşam kalitesini, konforunu arttırarak ve topluma fayda sağlayacak hizmetleri gerçekleştirmek amacıyla tamamen kendi isteği ve hür iradesiyle sivil toplum kuruluşlarının gerçekleştirdiği faaliyetlere yardımcı olması olarak tanımlanmaktadır(Güder, 2006: 4). Argüden ve Ilgaz'a göre ise gönüllülük, sosyal sorumluluk düzeyi yüksek olan kişilerin çıkar sağlama amacı gütmeyen sahip oldukları zaman, bilgi, deneyim, beceri ve kaynaklarını hiçbir zorlama olmaksızın sivil toplum kuruluşlarının hedefleri için kullanmasıdır(Argüden, Ilgaz ,2013: 87).

Gönüllülüğün tanımlanabilmesi için gerçekleştirilen gönüllülük faaliyetlerinden yararlanacak bir kişi veya grubun olması gerekmektedir. Başka bir tanımlamaya göre ise gönüllülük, gönüllülük faaliyetleri ile gerçekleştirilen hizmet ve çıktılardan kişi veya grupların iyilik hallerine katkı sağlaması veya var olan bir ihtiyacın giderilmesidir. Gönüllülüğün gerçekleşmesi için gönüllülük faaliyetlerinin sunulacağı hedef kitle olmalıdır. Gönüllülük faaliyetlerinden yararlanacak olan bu hedef kitle toplum, çevre veya dezavantajlı kişi veya gruplardan oluşabilir (Aydınligil, 2013: 33).

Gönüllülük, bireyin dış etkenler tarafından zorlanmadan kendi isteği ve tercihi ile gerçekleştirdiği sosyal fayda sağlayan faaliyet veya faaliyetler bütünüdür. Gönüllülük bazı durumlarda kişilerin hür iradeleri ve istekleri ile gerçekleşebilirken bazen de ailesinin ve çevresinin beklentilerinden dolayı da olabilir. Siyasi amaçlı ve din temelli bazı gönüllülük faaliyetleri, gönüllülük faaliyetlerinde bulunan kişilerin çıkar beklentisi içinde

olmamasına rağmen hedef kitlelerin yararı ve toplumsal problemlerin çözümü için sunulan hizmetlerin yanlış anlaşılmasına neden olabilir. Toplum yararına gerçekleştirilen bu hizmetleri bireylerin kendi tercih ve istekleri ile yapılan faaliyetler olarak isimlendirmenin yanında bazı durumlarda gerçekleştirilen bu faaliyetlerin bireyin hür iradesi ile olmadığı da görülmektedir. Gönüllülük kavramının daha iyi anlaşılabilmesi için bireyleri gönüllü olmaya iten nedenlere odaklanmak gerekir (Aydınlığıl, 2013: 33).

Gönüllüler; deneyim, sorumluluk alabilme, bilgi, hoşgörü, paylaşıma açık olma, enerji, insanlarla iyi iletişim kurabilme, profesyonellik gibi özelliklere sahiptir. Bu özelliklere sahip olmadığı halde toplum için faydalı olmak isteyen kişiler de gönüllü olabilir. "Samimi olarak gönüllü" olmak gönüllülüğün en önemli ve vazgeçilmez özelliğidir(Güder, 2006: 4). Bir birey olarak gönüllü, toplumsal hayattaki statüsünden fedakarlık yaparak görev aldığı sivil toplum kuruluşunun çıkarlarına ve ilkelerine göre hareket eder ve verilen görevleri eksiksiz bir şekilde yerine getirir.

Gönüllülük faaliyetleri, bireylerde sosyalleşme, değer görme ve değer verme, hoşgörülü olma, paylaşımcılığın gelişmesi, diğerkamlık duygusunun gelişmesi, aidiyet hissetme ve güven duygusunun gelişmesi gibi olumlu özellikler oluşarak kişisel gelişimlerine büyük katkı sağlamaktadır. Gönüllülük, hem gönüllülük faaliyetlerinde bulunan bireylere hem de gönüllülük hizmetinin hedef kitlesi olan bireylere karşılıklı manevi kazanç oluşturmaktadır (Güngör, Çölgeçen, 2013: 167).

Gönüllüler, herhangi bir sivil toplum kuruluşundan gönüllülük faaliyetlerinde bulunurken maaşlı bir profesyonel çalışan olmadıklarından dolayı sorumluluk almayan, verilen görevleri layıkıyla yerine getirmeyen ve istedikleri zaman gönüllülük faaliyetlerinden vazgeçme gibi durumlar gösterebilmektedir. Bir gönüllünün faaliyette bulunduğu sivil toplum kuruluşunda profesyonelce ve etik değerleri göz önünde bulundurarak fedakarlıkla görevini yerine getirmesi gerekmektedir.

Gönüllüler, görev aldıkları sivil toplum kuruluşlarını topluma karşı temsil ederken yine buldukları sivil toplum kuruluşlarında da toplumu temsil eden temsilcilerdir. Sivil toplum kuruluşlarında gönüllü olarak faaliyette bulunan gönüllüler toplumun sorunlarına hakim oldukları için STK'larda yapılacak olan faaliyetleri planlayıp toplumun sorunları doğrultusunda projeler geliştirerek STK'lara artı değer katabilirler(Güngör, 2016: 26).

Gönüllülüğün birçok faydasının olmasının yanında bireylerin toplumsal ve mesleki yeteneklerine katkı sağlayarak kişilerin istihdam edilebilmesine de fayda oluşturur. Gönüllülük faaliyetlerinde bulunan bireylerin geliştirdikleri toplumsal ağlar referans oluşturarak gönüllü bireylere yeni iş fırsatları da oluşturur. Yoksul olan insanlar, kendileri gibi yoksul olan insanlarla birlikte çalışmalara katılarak kendi statülerinin de yükselmesini sağlayabilirler. Gönüllülük faaliyetlerinin hedef kitlesi olan bireyler danışmanlık, sözcülük, savunuculuk gibi görevleri gönüllü olarak üstlenerek hizmet veren bireyler konumuna geçerek kendilerini manevi olarak güçlendirebilir. Gönüllülük faaliyetleri, bireylerin içerisinde yaşadıkları toplumun ihtiyaçlarını görmelerini sağlayarak gönüllü bireylerin özdeşlik ve kimliklerini geliştirir(Clark, 2011: 53).

Gönüllülük, birçok mesleğe ve uzmanlığa sahip bireylerin oluşturduğu topluluktur. Gönüllüler mesleklerine, becerilerine ve uzmanlıklarına göre sivil toplum kuruluşlarında gönüllü olarak farklı şekillerde görev alarak hizmet sağlayabilirler. Örneğin bir kişi gönüllü olarak bir kurumda telefonlara bakarken diğer bir gönüllü uzmanlık alanına göre eğitcilik, avukatlık yapabilir. Bazı gönüllüler de sağlık hizmetleri alanında görev alabilir. Her gönüllünün farklı uzmanlık alanının olmasının yanında bazı gönüllülerin ünlü bir imaja sahip olması (sanatçı,sporcu gibi) da gönüllü olarak büyük katkılar sağlamlarına da olanak vermektedir. Gönüllü bireyler, kurumsal ve toplumsal olarak gönüllülük kültürünün gelişmesine katkı sağlarlar. Gönüllülük, saygı ve nezaketin aileye, topluma ve diğer kuruluşlara STK'lar eli ile iletilmesine olanak sağlayan etkinliklerdir. STK'larda görev alan bireylere gönüllülük faaliyetleri kurumsal olarak empati ve hoşgörü gibi özellikleri kazandırmaktadır (Özmutaf, 2007: 157).

Türkiye'de gönüllülüğün yasal bir tanımlaması olmadığından gönüllülerin iş tanımı yapılamamaktadır. Yasal açığın olmasından dolayı gönüllülük faaliyetleri boş zaman etkinliği, sosyalleşme, yeni arkadaşlar edinme, maddi çıkar sağlama, siyaset bağlamında oy potansiyelini artırma ve yandaş çekme, evlenecek eş arama, özel

işlerini daha rahat yapabileceğine inanma, kariyer geliştirme isteği, ticaretini geliştirme, örnek bir kişi olma isteği, saygın bir kişi olma isteği (Özmutaf, 2007: 154) gibi kişisel çıkarlar uğruna kullanılmaktadır. Özellikle, toplumda saygın kişi olma ve toplumsal statüsünü değiştirme düşüncesinde olan pek çok birey gönüllülük adı altında STK'larda görev almaktadır. Bu bireylerin gönüllülük faaliyetlerinden çok kendi imajlarını tazeleyerek gerektiğinde bu gönüllülük faaliyetlerini istismar ettikleri bilinmektedir. Gönüllülük faaliyetlerini bir kenara bırakarak kendi görünürlüklerine hizmet eden bireyler gönüllülük kurumuna büyük zarar vermektedir. Kendi kişisel çıkarı ve görünürlüğünü arttırmayı amaç edinen bireylerin bulunduğu STK'lar toplumsal sorunlara çare olamamakla beraber sivil toplum kuruluşu etiğinden de oldukça uzaklaşabilmektedir.

2.GÖRÜNÜRLÜK

Görünürlük, TDK sözlüğüne göre "görülebilir bir şeyin niteliği" olarak tanımlanmaktadır (<http://www.tdk.gov.tr> Erişim tarihi 3 Kasım 2018). "İnsanoğlu, konuşmaya başlamadan önce bakıp tanımayı öğrenmektedir (Berger, 1986: 7)". Görünürlük, insanoğlu için oldukça önemli bir kavramdır. İnsan doğası gereği görmek ve görünür olmak değer atfedilen bir kavram olagelmıştır. "İnsan farkında olduğu var oluşunun farkına varılmasını kendi istediği mahiyet ve biçimde olması için ayrıca bir özelliğe sahiptir. İnsanın var olduğunu ve var olmasının da istediği biçimde yansıtma çabası hayatında önemli bir yer tutmaktadır (Öztürk, 2001: 11)".

Görünürlüğün yanında bireyler imajlarının da olumlu olmasını arzulamaktadır. Görünürlük ve imaj kelime anlamı olarak birbirine yakın kavramlar olarak algılanmakta olup imaj daha çok "bir insanın sosyal çevresinin kendisine yönelik olarak başkalarında oluşmasını istediği intiba (Doğan, 2013 :96)" olarak tanımlanmaktadır.

Bireyler, bir kişi ile ilk defa karşılaştıklarında öncelikle o karşılaştıkları kişi hakkında bilgi edinmeye çalışmaktadır. Sonrasında ise bireyler sahip olduğu bilgiler ışığında kişiyi değerlendirmeye, gözlemlemeye başlamaktadır. Değerlendirmeye alınan özellikler; kişinin toplumsal ve ekonomik statüsü, kendisini nasıl gördüğü, çevresi ile iletişimi, güvenilir olup olmadığıdır. İnsanların yeni tanıştıkları kişinin bu özellikleri hakkında bilgilere ulaştıklarında kendilerini o kişiye nasıl sunacaklarına, istediği tepkileri en kolay nasıl alacaklarına daha kolay karar verecekleri öngörülmektedir. Kişi başkaları üzerinde iki tür izlenim bırakmaktadır. Bunlar; 1- kişinin verdiği izlenim (kişinin sözlü ifadelerini içerir, oyuncunun kontrol etmesi daha kolay olan izlenimdir, dar anlamda bir iletişim sunar) 2- yaydığı izlenim (oyuncu hakkında bulgu sağlanabilmesi amacıyla değerlendirilen çeşitli eylemleri içerir, oyuncu rol becerisi ile orantılı bir şekilde bu izlenimi yönetir, oyuncunun kontrol etmesi daha zor olan izlenimdir) (Goffman, 2016: 15-16). Bireyler toplumsal alanda kendi statülerini oynamayı bırakabilirken statülere bağlı görünürlük durumları kendiliğinden toplumsal alandaki bireylere sürekli sunulmaktadır.

Goffman'a göre, kişiler toplumsal alanda kişisel görünürlüklerini arttırmaya yönelik performanslarını vitrine çıkararak sunmaktadır. Vitrin, kişilerin günlük hayatlarını bir tiyatro oyuncusu gibi oynadığı ve sergiye sunulduğu alan olarak betimlenmektedir. Kişisel vitrinin önemli parçaları "görünüş ve tutum" dur. Performans sırasında ikisi arasında tutarlılık olması beklenir. Bir birey için kabul edilebilir olan bir toplumsal performans diğer bireyin gerek statüsü gerekse mesleğinden dolayı uygun olmayabilir (Goffman, 2016: 33-36).

Toplum içerisinde vitrine çıkarak sahnede belli bir karakteri canlandıran bireyin başkalarına vermeye çalıştığı (genellikle güvenilir) bir imaj vardır. Ahlaki açıdan her zaman doğru bir görüntü çizme ve sosyalleşmiş bir kişiliğe sahip olma yükümlülüğü bireyleri toplum içinde daha da görünür olmaya itmektedir (Goffman, 2016: 234). Bireyler, kamusal alanda görünürlüklerini arttırarak "İsmarlama yapılmış dünyada başarıdan ziyade bir tanıdık isme dönüşme ve başkaları tarafından beğenilir olmak (Bauman, Raud, 2018: 122)" için büyük bir çaba içerisinde girmektedir.

Han (2017)'a göre; "kendi içinde kalan, kendinde oyalanan bir şeyin değeri yoktur. Şeyler ancak görüldükleri zaman bir değer kazanmaktadır (Han, 2017: 25)". Gizli yardım yapan insanlar günümüz toplumunda önemsenmemektedir. Toplum karşısında herkesin duyduğu ve basına servis edilen en küçük yardımlar bile büyük alkışlar almaktadır. Toplumun karşısında küçük yardım yapanların kimlikleri yüceltilmektedir. Kimsenin bilmediği ve görmediği büyük yardımların ise önemi yoktur. Çünkü günümüz toplumunda yardımlar

görüldüğü ölçüde olumlanmaktadır. Kim kendisini daha iyi sergilerse o kadar ilgi görür ve görünürlüğü arttırır.

Bireyler yapay iletişim formları ve bu yapay iletişim formlarının teşekkül ettirdiği yapay yaşam düzenekleriyle yeni bir sosyal yapı meydana getirmişlerdir. Bu yapay yaşam düzenekleri, hiper modellerin ve süper starların rol modelliğinde sürüp gitmektedir. Çünkü “kamera şimdi her yeredir, bütün duygusal olanı potansiyel olarak sahneye onları ikinci el, yapay hale” getirmiştir. (Mestrovic`den aktaran Doğan,2013:118).

Günümüzde meydana gelen toplumsal olaylarda en saygın birey ve grupların görünürlüklerinin artması “popülerlik” olarak ifade edilmektedir. Popülerlik, toplum tarafından saygı duyulmak isteyen bireylerin veya star olmak isteyenlerin toplumsal sorunlarla ilgileniyor gibi görünmek için yapılan faaliyetler olarak tanımlanmaktadır. Popülerlik adı altında gerçekleştirilen bu faaliyetler ile toplumun en zayıf ve en alt kesiminin sorunlarına yine tanınmış ve ünlü kişiler tarafından çözüm üretildiğine yönelik imajın oluşturulması amaçlanmaktadır. Toplumsal sorunların çözümü için en kolay yolun ise STK`lar da sanatçıların,starların ve sporcuların gönüllü olarak görev alarak sosyal hizmet uygulama alanlarına eklenmesidir. STK`lar üzerinden sosyal hizmet uygulama alanlarına eklenen bireylerin yaptıkları her gönüllü faaliyetler medya aracılığıyla haber yapılarak kamuoyuna sürekli servis edilmektedir (Doğan, 2013: 107). Gönüllülük adı altında süper starların sürekli medya da yer bulmaları kendi görünürlüklerine ve popülerliklerine fayda sağlamaktadır. Bu bireyler, gönüllülük kavramını popülerliklerini arttırmak adına kullanarak istismar etmektedir.

Sosyal hizmet alanında STK`lardan sonra 4.sektör olarak tanımlanan Hiperprestij Grupları ortaya çıkmıştır. Hiperprestij Grupları kendi çıkarları uğruna gönüllülük kavramını zarara uğratmaktadır. Sosyal hizmet alanında STK`ların ardından yeni bir grup olarak ortaya çıkan bu Hiperprestij Gruplarının paydaşları herkes tarafından tanınan ve şöhrete sahip kişi veya gruplardan oluşmaktadır. Hiperprestij Grupları; hiper starlar, sinema ve müzik dünyasının en popüler şarkıcıları, aktörleri, aktrisleri, yüksek sosyetelerin yanında siyasi kimlikleriyle ünlenmiş kişiler ile büyük holdinglerin hakla ilişkiler ve reklam departmanları, dünyaca ünlü sivil toplum kuruluşları gibi organizasyonlardan meydana gelmektedir(Doğan, 2013: 167).

Hiperprestij Gruplarının devamlı gündemde kalabilmesi için imajlarını kurgulamaları gerekmektedir. Hiperprestij Gruplarını meydana getiren kişi ve gruplar sürekli temiz ve iyiliksever algısı oluşturan imajlara ihtiyaç duymaktadır. Sosyal hizmetin uygulama alanı STK aracılığıyla hem dünyevi hem de manevi olarak imaj kurgusuna olanak vermektedir. Sosyal hizmet faaliyetlerine gönüllü olarak katılan Hiperprestij Grupları imajlarının hijyenine katkı sağlayabilmektedir. Hiperprestij gruplarının halkın önünde yaşadığı şaşalı hayatlarının arka bahçesinde kirli çıkar ilişkileri, mekanikleşen iletişim ağları ve bireyleri yok sayan kapitalizmin sert uygulamaları vardır. İnsanı kirlüten ve yok sayan düzende sıkışan Hiperprestij Grupları yaşam koçlarının danışmanlığında sosyal hizmet uygulamalarında gönüllü yer alarak yaşamlarının perde arkasındaki yanlışların muhasebesini yaparak manevi tatmine ulaşmaya çalışmaktadır (Doğan, 2013: 168-169).

3. ETİK VE STK ETİĞİ

Etik, TDK sözlüğüne göre “çeşitli meslek kolları arasında tarafların uyması veya kaçınması gereken davranışlar bütünü” olarak tanımlanmaktadır (<http://www.tdk.gov.tr> Erişim Tarihi: 4 Kasım 2018). Etik, ahlak ve ahlaklı olma ile ilgilenmektedir. Etik, ahlaklı davranışların ve toplum tarafından konulmuş olan ahlak kurallarının kökenlerinin neler olduğunu ve nasıl geliştiğini araştıran bir alandır. Etik, toplumsal hayatta insanların birbirleri ile nasıl daha iyi yaşayacağı üzerinde duran ve bireyleri bu konuda düşünmeye yönlendiren bir kavramdır. Etik, iyi ve kötüyü birbirinden ayırarak en ideali sunmaya amaçlar. İnsan davranışlarını felsefe ile açıklamayı amaçlayan etik, “doğru-yanlış, ödev-yükümlülük, toplumsal sorumluluk” gibi kavramları toplumsal düzen içerisinde değerlendirir(Usta,2011: 40). “Etik, öznel eylem ve onun temsil edilebilir niyetlerinin evrensel bir Yasa ile nasıl bir ilişki içinde olduğu meselesidir. Etik, ister bireysel olsun ister kolektif, bir Özne'nin pratiğini yargılayan ilkedir (Badiou, 2001: 12)”.

“Etik, "olup bitenler" le nasıl ilişki kurduğumuzu belirleyen bir ilkeye, tarihsel durumlarla (insan hakları etiği), teknik-bilimsel durumlarla (tıbbi etik, biyo-etik), "toplumsal" durumlarla (bir arada yaşama etiği), medya durumlarıyla (iletişim etiği) vb. ilgili yorumlarımızı düzenlemenin muğlak bir biçimine işaret etmektedir (Badiou, 2001: 16)”. Etiğin çok çeşitli alanlarda var olmasının yanında etik, birçok soruna karşı çözüm üretme çabası içerisindedir. Etik, “iyilik ne olmalıdır? Neden bazı işler kötü, bazıları ise iyilik unsurları taşımaktadır? gibi temel sorulara cevap aramaktadır.

Etik, toplumsal düzende davranışların doğru ve yanlışlığını, kabul edilebilir ve kabul edilemez olma durumlarını sorgulayarak kişisel ilişkileri kontrol etmektedir. Etik, insanlar arası ilişkileri düzenlemesinin yanında toplumun ve kurumların ideal ilişkilerinin belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır (Yılmaz, 2015: 126). Ahlak felsefesi olarak da bilinen etik, insan davranışlarında “iyi ve kötü, yanlış ve doğru, erdem ve kusur ne anlama gelir?” sorularını cevaplamaktadır. Etik, insanların davranışlarına açıklık getirmek yerine insanların bu davranışlarının analizini yaparak değerlendirmektedir. Etik, insan davranışlarının sonrasında meydana gelen sonuçlar üzerinde durarak bu sonuçların etik değerlerle uygunluğunun çözümlemesini yapar. Etik, toplumun kabul ettiği ahlak kavramı ve ahlak yargılarının statüsüne odaklanarak bu ahlaki yargıların hangi değerler ve tutumlar üzerine inşa edildiğini incelemektedir. Değerler ve tutumlar aklın süzgecinden geçtiğinden dolayı ahlak ve akıl arasında çok önemli bir ilişki vardır. “Bilgi erdemdir ve ahlaklı yaşantı evrensel akıla uygun hareketle olur.” ilkesinden beri, bu ilişki tartışılmaktadır (Uyanık, 2003: 171).

Sivil toplum kuruluşları, üyelerinin sahip olduğu değerler ve hassasiyetler ile var olan ve üyeleri arasındaki güven ilişkisinin devam etmesini amaçlayan birlikteliklerdir. Sivil toplum kuruluşları, etik değerler etrafında toplandıklarından dolayı etik davranış sergilemektedir. Sivil toplum kuruluşları üyeleri aracılığıyla ve yapmış oldukları faaliyetler ile toplumsal sorunların nasıl çözülmesi gerektiği veya insanların bir arada mutlu yaşamaları için nelerin gerekli olduğuna dair fikir ve önerilerini kamuoyu ile paylaşırlar. Sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkmalarının temel nedenlerinden biri etik değerlere olan bağlılıklarıdır (Ahmetoğlu, Çatı, 2017: 286).

Sivil toplum kuruluşu etiği, bir kuruluşun faaliyet gösterdiği alanda uygulamaya koyacak olduğu kararların alınmasında doğru ve yanlışın ne olduğunu belirten yazılı bir şekilde belirtilmiş resmi ya da gayri resmi kurallar bütünüdür. Sivil toplum kuruluşlarında gönüllü sayısı fazla olduğundan dolayı etik değerlerin açık bir şekilde belirlenmesi çok önemlidir. Sivil toplum kuruluşunda kuruluşun amaçlarına uygun hareket etmeden kendi çıkarları için çalışan egoist gönüllü bireyler olduğunda STK içindeki organizasyon zarara uğramaktadır. Diğer yandan ise yardımsever gönüllü bireyler, kurumun çıkarlarını gözeterek dayanışma, yardımlaşma, karşılıklı bireysel sempati, görevler ve kurum çalışanları hakkında olumlu düşünme (Ahmetoğlu, Çatı, 2017: 288) gibi bazı özellikler göstererek sivil toplum kuruluşları üyeleri ve gönüllüleri arasında olumlu bir ortam oluşturarak STK etiğine de hizmet ederler.

STK gönüllüleri herhangi bir ücret ve maddi çıkar beklemediklerinden dolayı STK içinde bulunan etik iklim gönüllülerin manevi tatmin sağlaması açısından yeterlidir. Bu yapılarından dolayı gönüllüler içinde bencil, iyiliksever ve normatif etik iklim ortamlarının bulunması STK etiğinin gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Ancak STK'larda gönüllü olarak görev alan kişiler bencil kişilerin bulunduğu ortamların olmasını istememektedir. STK'larda bencil ortamların olması, gönüllülük faaliyetlerine uygun olmadığında ötürü gönüllülerin STK'lardaki gönüllülük faaliyetlerinden ayrılmasına yol açabilmektedir. STK üyelerinin ve gönüllülerinin iyiliksever etik değerleri benimsemeleri kişisel motivasyon ve performanslarına pozitif katkı sunarken STK etiğinin de kurumsallaşmasını sağlamaktadır (Ahmetoğlu, Çatı, 2017: 294). STK etiğinin gelişmesinde en önemli kavramlarından biri de gönüllülerin STK'lara olan bağlılığıdır. Örgütsel bağlılık olarak adlandırılan bu kavramda STK gönüllüleri, kuruluş veya örgüt adına çalışmada istekli olma, kuruluşun amaçlarına inanma gibi davranışlar sergilemektedir. Örgütsel bağlılığın güçlü olduğu bir STK'da gönüllüler etik değerlerine bağlı kalarak kendi çıkar ve görünürlükleri arttırmayı amaçlayan faaliyetlere yönelmez.

Gönüllülerin uyması gereken etik ilkeler arasında saydamlık, tarafsızlık, kişisel çıkar, siyasi faaliyetlerde bulunmama gibi etik ilkeler bulunmaktadır. Belirlenen bu etik ilkeler

“Saydamlık; *bağışçılar ve diğer tüm paydaşlar faaliyetleri, gelir ve giderleri, tüm süreç ve uygulamaları gibi hususlarda mevzuatın ve mesleki teamüllerin gerektirdiği şekilde tam, açık, net, doğru, hızlı ve eşit olarak bilgilendirilmelidir. Paydaşlarla veya diğer kurumlarla kurulan iletişimde verilen bilgilerin yanlış, yanıltıcı ve abartılı olmasından mutlak surette kaçınılmalıdır. Tarafsızlık;* *ülkenin çıkarı, toplumun refahı, STK'nin hizmet idealleri ile yasallık, adalet, eşitlik ve dürüstlük ilkeleri doğrultusunda hareket edilmelidir. STK, takdir yetkisini kamu yararı ve hizmet gerekleri doğrultusunda, her türlü ideolojiden ve siyasi görüşten uzak, tarafsızlık ve eşitlik ilkelerine uygun olarak kullanılmalıdır. Görevlerini yerine getirirken ve hizmetlerden yararlandırmada dil, din, felsefi inanç, siyasi düşünce, ırk, cinsiyet ve benzeri sebeplerle ayırım yapmamalıdır. Kişisel çıkar;* *STK'da mensuplar ve gönüllüler görev ve yetkilerini hiçbir şekilde kendisine, ailesine veya üçüncü şahısların lehine çıkar sağlayacak şekilde kullanmamalıdır. Görevini tarafsız ve objektif şekilde icra etmesini etkileyecek, kendisine, yakınlarına, arkadaşlarına ya da ilişkide bulunduğu kişi ya da kuruluşlara menfaat sağlayacak her türlü mali işlemde kaçınılmalıdır. Kendisine, eşine, üçüncü dereceye kadar olan kan ve ikinci dereceye kadar olan kayın hısımları ile evlatlıklarına, ayrıca tüm bu kişilerin sermayesinde çoğunluk sahibi oldukları ve/veya yönetimine katıldıkları ya da danışmanlık yaptıkları her türlü oluşuma taşınmaz satışı yapılmasına ve tutarı ne olursa olsun bu oluşumlardan herhangi bir şekilde satın alma yapılmasına sebebiyet vermemelidir. Tarafsızlığını, kararlarını veya görevini yapmasını etkileme ihtimali bulunan ve STK menfaatleri doğrultusunda bağış olarak kabul edilemeyecek her türlü eşya, hediye veya menfaati kabul etmemelidir. Siyasal faaliyetler;* *STK mensupları ve gönüllüleri, kurumun adını, kurum olanaklarını ve kurumdaki görevini kullanarak siyasi ve ideolojik amaçlı açıklamalarda bulunmamalı eylemlere katılmamalı, bir siyasi partinin propagandasını yapmamalıdır”* (TEGV Etik İlkeler Yönetmeliği, 2017:4-6)

şeklinde açık olarak gönüllülerle paylaşılmalıdır.

SONUÇ

Gönüllülük, toplumsal hayat içerisinde insanlık kadar eski bir kavramdır. İnsanlar, doğası gereği sosyal varlık olduklarından dolayı ailelerine, akrabalarına, tanımadıkları kişilere çıkar sağlamadan ve maddi bir gelir elde etmeden yardım etme eğilimindedir. Gönüllülük, her toplumda farklı şekilde gelişmiştir. Yine gönüllülük toplumun her alanında görülebilmektedir. Bazı durumlarda gönüllülük bir spor veya sanat etkinliğinde kendini gösterirken bazı durumlarda sosyal sorunların çözümünde de etkili olabilmektedir. Gönüllülük, kişilerin statülerine ve mesleklerine göre de şekillenebilmektedir. Bir öğretmen eğitim alanında gönüllülük faaliyetlerinde bulunurken bir doktorda dezavantajlı gruplara yönelik sağlık hizmetleri sunabilmektedir. Bireyler, gönüllü olduklarında ve diğer insanların sorunlarına çözüm olduklarında manevi tatmin yaşayarak kendi kişisel benliklerini geliştirebilmektedir. Gönüllülük faaliyetleri bireylerin sosyalleşmesine, yeni ilişkiler kurmasına, sosyal sermayelerini geliştirmesine, güçlü referanslar bulmalarına ve hatta yeni iş olanaklarına sahip olmalarına yaramaktadır.

Gönüllülük, maddi çıkar sağlamaya dönüştüğünde amacından sapmaktadır. Bireyler, gönüllülük faaliyetleriyle kendi imajlarını arttırarak çevrelerine iyi bir insan olduklarını kanıtlamaya çalışmaktadırlar. Görünür olmak günümüz toplumunda en önemsenen durumların başında gelmektedir. Yardım yapan kişinin kendini sürekli topluma sunarak takdir kazanması ve yaptığı iyiliği herkese duyurması çağımızın en büyük problemlerinden biridir. STK'lar gönüllü olmaktan ziyade görünür olmayı önemseyen bireylerle dolup taşmaktadır. Kendi görünürlükleri uğruna STK'ların faaliyetlerine de zarar veren bu kişiler bir yandan yardım yaparken bir yandan da bencil kişiliklerini tatmin etmektedir.

Türkiye'de gönüllülük ile ilgili belirlenmiş bir yönetmelik olmadığından dolayı gönüllülük kolay bir şekilde istismar edilmektedir. STK'larda gönüllü faaliyette bulunan bireylerin etik değerlere sahip olması gerekmektedir. Kendi çıkarları için STK'ları kullanan kişilerin gönüllü olarak anılması yanlıştır. Gönüllü

bireylerin yoğun olduğu STK'lar etik ilkeler belirleyerek gönüllülük faaliyetlerinde bulunacak olan bireylere belirlenmiş olan bu etik ilkeleri benimsetmelidir. STK'larda gönüllü bireylerin seçilmesi sürecinde gönüllülük başvurusu yapan bireylerin etik değerlerinin öğrenilmesi konusunda bir vaka çalışması ve yazılı-sözlü sınav yapılmalıdır. Bu şekilde STK'larda görev alacak olan bireylerin gönüllülük ve etik değerlere olan bağlılığı ölçülerek gönüllülük adı altında kendi çıkarına hizmet eden kişilerinde belirlenmesi kolaylaşacaktır. Etik değerlere önem veren bireylerin sadece vaka çalışması ve yazılı-sözlü sınavlarla belirlenmesi elbette her zaman çözüm değildir. Etik değerler bireyin özünde olmalıdır.

KAYNAKÇA

Ahmetoğlu, K. ve Çatı, Kahraman.(2017).Stk Mensuplarının Etik İklim Algısının Örgütsel Bağlılık Aracılığıyla Bireysel Performanslarına Etkisi.*Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,9(20), 283-313.

Anheier, H.K. (2005).*Nonprofit Organizations (Theory,management,policy)*,Routledge Publishing,New York.

Argüden, Y ve Ilgaz, P. (2006). *Gönüllü Kuruluşların Yönetimi*, ARGE Danışmanlık Yayınları, 1. Basım, İstanbul.

Aydınlığıl, S. (2013).Türkiye`de Gönüllülük (Gönüllülüğün Rolünün ve Katkılarının Keşfedilmesi), *Birleşmiş Milletler Gönüllüleri (UNV) Programı Türkiye & GSM Gençlik Servisleri Merkezi*, 32-38.

Badiou, A. (2001). *Etik (Kötülük Kavrayışı Üzerine Bir Deneme)*. (Çev: Tuncay Birkan), Metis Yayınları, İstanbul.

Bauman, Z. ve Raud R. (2018). *Benlik Pratikleri*. Ayrıntı Yayınları,İstanbul.

Berger, J. (1986). *Görme Biçimleri*,(Çev:Yurdanur Salman),Metis Yayınları,İstanbul.

Clark, H. (2011). Dünya Gönüllülüğün Durumu Raporu(Küresel Refah İçin Evrensel Değerler), *Birleşmiş Milletler Gönüllüleri (UNV)*, 52-61.

Doğan, M. (2013). *Hiperprestij Grupları*,Neva Yayınları, İstanbul.

Goffman, E. (2016). *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*, Metis Yayınları,İstanbul.

Güder, N(2006). *STK'lar İçin Gönüllülük ve Gönüllü Yönetimi Rehberi*, Sivil Toplum Geliştirme Merkezi, Ankara.

Güngör, F. ve Çölgeçen Y. (2013).STK'larda Gönüllü Yönetimi ve Motivasyonun Performansa Etkisi. *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)*, 8(3),163-187.

Güngör, F. (2016). Gönüllü Yönetiminin Önemli Bir Aşaması Olarak Performans Değerlendirme. *Strategic Public Management Journal (SPMJ)*, 21-48.

Han, B. (2017).*Şeffaflık Toplumu*,(Çev: Haluk Barışcan), Metis Yayınları, 2.Basım,İstanbul.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5bdf242b667967.12001972

Erişim Tarihi: 3 Kasım 2018.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5bdf243137a6b7.44627420

Erişim Tarihi: 4 Kasım 2018.

Özmutaf, N.M. (2007). *Sivil Toplum Kuruluşlarının Misyonlarını Gerçekleştirmede İnsan Kaynaklarının Rolünün Gönüllü Yönetimi Yaklaşımları Bağlamında Değerlendirilmesi*.(Yayımlanmamış doktora tezi).Süleyman Demirel Üniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü,İsparta.

Öztürk, A. (2001). *İmajoloji (Teorik Bir Deneme)*.(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).Muğla Üniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü,Muğla.

TEGV Etik İlkeler Yönetmeliği. (2017).

6th International Management and Social Research Conference
January 16-18, 2021 İstanbul / Turkey

Usta, A. (2011). Kuramdan Uygulamaya Kamu Yönetiminde Etik ve Ahlâk. [Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi](#), 1(2), 39-50.

Uyanık, M. (2003). *Felsefi Düşünceye Çağrı*, Elis Yayınları,1.Baskı,Ankara.

Yılmaz, S. (2015).Sosyal Hizmet Etiğine İlişkin Bir Değerlendirme.*Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi (Sosyal Hizmet Özel Sayısı)*, 122-136.

Köprü Kurucu ve Birleştirici Sosyal Sermaye Olarak Hemşehri Dernekleri

Furkan ARI

Yalova Üniversitesi

Sosyal Hizmet Doktora Öğrencisi

Özet

Göç, insanlık kadar eski bir fiziksel mekan değiştirme durumudur. Göçün gerçekleşmesinde birçok neden etkili olmaktadır. Ekonomik nedenler, iklim değişikliği, savaşlar gibi durumlar göçe neden olan unsurların başında gelmektedir. Göç, kesintisiz bir süreç olduğundan dolayı göç sonrasında bazı sorunların yaşanmasına da neden olmaktadır. Türkiye’de başlayan göç hareketleri kırdan şehre doğru gerçekleşmektedir. Kırdan şehre göç ile birlikte bireyler göç edilen kente uyum sağlamak zorluk çekmektedir. Kırsalda sahip oldukları tüm sosyal ilişkilerini bırakan bireyler büyük şehirlere göç ettiklerinde sosyal sermayeye ihtiyaç duymaktadır. Sosyal sermaye, göç eden bireylerin şehre uyum sağlamasını ve yaşamını idame ettirebilmesi için gerekli olan ilişkiler ağıdır. Büyük şehirlere göç eden bireylerin sosyal sermaye birikimi hemşehri dernekleri üzerinden kurdukları hemşehri ilişkileri ile gerçekleşmektedir. Hemşehri dernekleri, yeni göç eden bireyler ile büyük şehirlerin zorlukları arasında tampon işlevi görmektedir. Köprü kurucu ve birleştirici sosyal sermayenin kaynaklarına sahip olan hemşehri dernekleri, bireylerin şehir uyumuna katkı sağlamaktadır. Çalışmanın hipotezi “Sosyal sermaye ürünü olan hemşehri dernekleri göç eden bireylerin şehirlere uyum sürecini kolaylaştırmaktadır” olarak belirlenmiştir. Sosyal sermaye ürünü olarak ortaya çıkan hemşehri derneklerinin göç eden bireyler üzerinde köprü kurucu ve birleştirici bir unsur olması ise çalışmanın önemini oluşturmaktadır. Bu çalışmada göç, hemşehri ve hemşehrilik, hemşehri dernekleri, sosyal sermaye ve hemşehri ilişkileri gibi kavramlar belirlenen hipotez bağlamında literatür taraması ile açıklanarak hemşehri derneklerinin birer sosyal sermaye ürünü olarak kullanıldığında göç sonrasında bireylerin büyük şehirlere uyumlarının daha kolay olduğunu destekleyen bir bakış açısı geliştirilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Hemşehrilik, Hemşehri Dernekleri, Sosyal Sermaye

Abstract

Migration is a case of physical relocation as old as humanity. There are many reasons for migration. Situations such as economic reasons, climate change, wars are the leading factors that cause migration. Since migration is an uninterrupted process, it also causes some problems after migration. Migration takes place towards the rural to urban areas in Turkey. With migration from rural to urban, individuals have difficulty in adapting to the migrated city. Individuals who leave all their social relations in rural areas need social capital when they migrate to big cities. Social capital is the network of relationships necessary for migrants to adapt to the city and survive. The social capital accumulation of individuals migrating to big cities is realized through fellow countryman relationships they establish through fellow countryman associations. Fellow countryman associations act as a buffer between the new migrants and the difficulties of big cities. Fellow countryman associations act as a buffer between the new migrants and the difficulties of big cities, which have the resources of bridge building and unifying social capital, contribute to the urban harmony of individuals. The hypothesis of the study was determined as "Fellow countryman associations, which are products of social capital, facilitate the adaptation process of migrant individuals to cities". The fact that fellow countrymen associations, which emerged as a product of social capital, are a bridge-building and unifying factor on migrating individuals constitutes the importance of the study. In this study, it is aimed to develop a perspective that supports the adaptation of individuals to big cities more easily after migration when fellow countryman associations are used as a product of social capital by explaining concepts such as

migration, fellow countryman, fellow countryman associations, social capital and fellow countryman relations.

Keywords: Migration, fellow countryman relations, fellow countryman associations, social capital

GİRİŞ

Göç, insanlığın bilinen en eski ve en çok etkilendiği bir fiziksel mekan değişimidir. Göç ile birlikte insanlığı birikimlerini bırakarak hayatta kalmanın yollarını aramıştır. Göçün pek çok sebebi vardır. İklim değişiklikleri, savaşlar, ekonomik kaygılar vs. gibi faktörlerde göçlerin meydana gelmesinde başat role sahiptir. Dünya'nın birçok yerinde farklı nedenlerden dolayı göç hareketlerinin yaşandığı görülmektedir. Türkiye'de ise göç daha çok ekonomik kaygılar ile gerçekleşmektedir. 1950li yıllarda tarımda yaşanan dönüşümler ile atıl kalan tarım nüfusunun hayatını devam ettirebilmesi için şehirlere doğru göç hareketleri başladığı görülmektedir. 1980li yıllarda ise ekonomik dönüşümlerin yaşanması ve sanayileşmenin hızla artmasıyla birlikte büyük şehirlere göçler başlamıştır. Türkiye'de göçler genellikle kırsal-şehir ve şehir-büyük şehirler ekseninde olmuştur.

Göç, yalnızca fiziksel mekan değiştirmek olarak değerlendirilemez. Göç ile birlikte kültürel ve toplumsal etkileşimler de meydana gelmektedir. Özellikle kırsal alanlardan daha büyük kentlere göç eden bireyler yeni gelinen kentlere ayak uydurma konusunda zorluklar çekmektedir. Göçün meydana getirmiş olduğu bu sosyal bozuklukların giderilmesinde en büyük katkıyı hemşehri dernekleri göstermektedir. Hemşehri dernekleri, şehirlere yeni göç eden bireylerin uyum sağlamaları konusunda uygun şart ve koşulları oluşturmaktadır. Göç eden bireylerin tüm sosyal ve manevi birikimleri geride kaldığından dolayı bu bireyler sosyal sermayeleri zayıflamış olarak büyük şehirlere ulaşmaktadır. Büyük şehirlerde hayatta kalabilmenin ve yaşamını devam ettirebilmenin en önemli şartı ise güçlü sosyal sermayelere sahip olmaktır. Kimsesi olmayan göç eden bu bireyler büyük şehirlerde hemşehrilik ilişkileri üzerinden hemşehri dernekleri ile irtibat kurarak aile, akraba ve komşuluk gibi geçmişte sahip oldukları enformel sosyal ilişkiler yerine hemşehri dernekleri üzerinden sosyal sermayelerini inşa etmeye çalışmaktadırlar. Hemşehri dernekleri, hemşehri ilişkilerinin kurumsallaştığı ve formel bir ilişkiler ağına dönen kurumlar olarak göç eden yeni bireylerin büyük şehirlerde iş bulabilmeleri, toplumsallaşmaları ve uyum süreçlerini hızlandırmalarına büyük katkılar sağlamaktadır.

Sosyal sermaye ürünü olan hemşehri derneklerinin büyük şehirlere göç eden bireylerin göç edilen kentlerde toplumsallaşmasına katkısı çalışmanın konusu olarak belirlenmiştir. Bu konu kapsamında göç, hemşehri ve hemşehrilik, hemşehri dernekleri, sosyal sermaye ve hemşehri ilişkileri gibi kavramlar literatür taraması yapılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın hipotezi olarak ise "Sosyal sermaye ürünü olan hemşehri dernekleri göç eden bireylerin şehirlere uyum sürecini kolaylaştırmaktadır" olarak belirlenmiştir. Çalışma konusunun önemi ise sosyal sermaye ürünü olarak ortaya çıkan hemşehri derneklerinin göç eden bireyler üzerinde köprü kurucu ve birleştirici bir unsur olmasıdır. Birçok büyük şehirde hemşehri dernekleri sayıca fazladır. Çok fazla sayıya sahip ve çeşitlilik gösteren bu hemşehri derneklerinin birer sosyal sermaye ürünü olarak kullanıldığında göç eden bireylerin şehir yaşamına uyumlarının daha kolay olabileceği üzerinde bir bakış açısı geliştirilmesi çalışmanın amacı olarak belirlenmiştir.

1.GÖÇ OLGUSU

Göç, insanlık tarihinin her döneminde var olmuş bir kavramdır. Göç, "bir kişinin veya bir grup insanın uluslararası bir sınırı geçerek veya bir devlet içinde bir yerden başka bir yere gitmesi" olarak tanımlanan nüfus hareketleridir(www.goc.gov.tr). Göç ile birlikte fiziksel mekan değişimi durumu ortaya çıkmaktadır. Birçok sebepten dolayı bireyler yaşadıkları yerleri terk ederek başka yerlerde yaşamayı tercih etmektedir. Göç durumu kalıcı olabileceği gibi geçici ve kısa süreli de olmaktadır (Sağlam, 2006: 34).

Göç, birçok faktörün etkisi ile gerçekleşmektedir. Deprem, salgın hastalık ve kuraklık gibi doğal olarak gelişen ekolojik faktörler, savaş, istila ve işgal gibi siyasi faktörler, aşırı nüfus artışı gibi toplumsal nedenlerle meydana

gelen demografik faktörler, işsizlik ve ekonomik krizler gibi ekonomik faktörler, ailevi ve bireysel faktörler göçün meydana gelmesine zemin hazırlamaktadır.(Geyik, 2010: 55). “Şehirlerin cazibesi” ve “köylerin, kırsal bölgelerin itici” olması kırdan ve köylerden büyük şehirlere gerçekleşen göçün nedenleri olarak açıklanmaktadır. Ekonomi, sağlık, eğitim ve sosyal refah gibi imkanlar ve fırsatlardan dolayı şehirler cazibe merkezidir. Bu imkanlar şehirlere göç edenlere yeni fırsatlar sunmasının yanında umut kapısı da olmaktadır. Modern tarım teknikleri ve makineleşme sonucu tarımda işgücüne olan ihtiyacın azalması, miras yoluyla tarım arazilerinin dağılması, kan davalarının devam etmesi gibi olumsuz etkenler kırsal iticiliğini oluşturmaktadır. Şehirlerin cazibesi ve kırsal itici yönlerinden dolayı bireyler göç etmek zorunda kalmaktadır (Sağlam, 2006: 36)”.

Göç, Türkiye’de toplumsal gerçeklerin en başında gelmektedir. Osmanlı Devleti’nin son yıllarındaki artan savaşlardan ve toprak kayıplarından dolayı büyük göçler meydana gelmiştir. Türkiye Cumhuriyeti döneminde ise özellikle yirminci yüzyılın ortalarında köylerden ve kırsal bölgelerden şehirlere doğru yoğun göçler olmuştur. Bu dönemde gerçekleşen yoğun göçlerle birlikte Türkiye nüfusunun yarısından fazlası ülke içinde mekansal değişim gerçekleştirmiştir (Ateş, 2015: 106).

Göçler, köyden şehre, köyden köye, şehirden şehre ve şehirden köye şeklinde gerçekleşmektedir. Türkiye’de gerçekleşen göçler genellikle köyden şehre ve şehirden büyük şehirlere doğru olmaktadır. Sanayileşmenin artması ile birlikte Türkiye’de şehirlerin büyümesi ile şehirlere doğru yoğun göç hareketleri başlamıştır. Bu yoğun göç hareketleri beraberinde şehirleşme oranını da arttırmıştır. Şehirlere doğru yaşanan yoğun göç hareketleri 1950’li olmuştur (Koçak, Terzi, 2012: 166). 1950’li yıllarda sanayileşme ve tarımda makineleşmenin de artmasıyla birlikte köy nüfusu yoğun bir şekilde şehirlere göç etmiştir. 1950’li yıllarda göç hareketleri kırdan şehre olmuşken 1980li yıllarda ise göçler küçük şehirden büyük şehirlere doğru olmuştur. 1990lı yıllarda ise özellikle Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerinde artan terör olayları ve Güneydoğu Anadolu Projesi(GAP) ile yapılan barajlardan dolayı azalan tarım arazileri bu bölgelerde yaşayan insanların şehirlere “zorunlu göç” etmelerine sebep olmuştur (Terzi, Koçak, 2014: 141).

Köyden şehirlere gerçekleşen göçler yalnızca bireylerin fiziksel olarak mekan değişikliğine yol açan bir olgu değildir. Köylerden göç eden bireyler kendileri ile birlikte kültürlerini ve kişisel sorunlarını da taşıdıklarından dolayı bu nüfus hareketlilikleri çok boyutlu kavramlardır. Türkiye’de 1950’li yıllarda köylerde ve kırsal bölgelerde çözülememiş ekonomik ve toplumsal sorunlar, nüfus hareketleri ile birlikte büyük şehirlere taşınarak sorunların daha da büyümesine yol açmıştır (Güreşçi, 2012: 47).

Kırsaldan şehre göç eden insanlar köylerdeki gelenek ve göreneklerini yanlarında getirmiştir. Kırsaldan kente göç eden insanların kültürleri şehirde değişime uğramıştır. Değişime ayak uydurmaya çalışan kırsaldan şehre göç eden insanlar eski gelenek ve göreneklerini bırakmaya başlasalar bile yine de bu göç eden insanlar büyük şehirlerde kendi içlerinde yaşayarak farklı gruplar halinde kümelenmektedir. Kentlerdeki bu farklı gruplaşmalar ve kümeleşmelerde şehirlere göç eden insanların şehirleşmemesine neden olmaktadır.

2. HEMŞEHİRİ VE HEMŞEHRİLİK KAVRAMI

Hemşehri,TDK Sözlüğüne göre “memleketli”(www.tdk.gov.tr) olarak tanımlanmakla beraber geniş anlamda hemşehri kavramı, “aynı coğrafi kökenden gelen kişilerin, göç ettikleri veya yerleştikleri şehirde kimliklerini koruma, aidiyet ihtiyaçlarını giderme ve kendileri ile ortak paydası olan kişilerle dayanışmak amacıyla, birbirlerini tanıma sıfatı olarak kullanılmaktadır”(Ateş, 2015: 107).

“Hukuk düzenimizde ise hemşehri kelimesi, 1580 sayılı Belediye Kanununun Hemşehri Hukuku başlığı altında düzenlenen maddesinde, “Her Türk, nüfus kütüğüne yerli olarak yazıldığı beldenin hemşehrisidir” şeklinde tanımlanmıştır. Ancak yeni Belediye Kanunu bu tanımlamayı değiştirerek “Herkes ikamet ettiği beldenin hemşehrisidir” şeklinde bir tanımlama yapmıştır (Akpınar, 2013: 265).

Hemşehri sözcüğü ile bir kişinin toplumsal durumu tanımlanırken hemşehri kavramının tanımlamasının yapılması için en az iki kişinin toplumsal bir ilişkisi olması gerekir. Hemşehri kavramı, ilişkisel bir durum olarak

tanımlanmaktadır. Toplumsal bir ilişki içerisinde tanımlanan hemşehri, aile bireyleri aynı bölge de yaşıyor veya yaşamış olan ve diğer kişilerle hemşehrilik bağına sahip kişidir (Kurtoğlu, 2005: 7).

Hemşehrilik, aynı coğrafyadan gelen birden fazla insanın kader birliği yaparak “gurbet ellerde” yardımlaşarak ve dayanışmalarını sağlayarak ortak kültür, gelenek, görenek ve alışkanlıklarını muhafaza etmelerine imkan sağlamaktadır. “Hemşehrilik, yerel değerlere dayalı bir örgütlenme biçimini ve akraba ile arkadaş arasında olan bir kavramı ifade etmektedir (Köse, 2008; 224)”. Hemşehrilik, yardımlaşma ve dayanışma ile karşılıklı çıkar sağlamanın yanında bireylerin toplumsallaşmasına da yardımcı olmaktadır. Hemşehrilik ilişkileri büyük kentlerde yaşamak zorunda kalan insanları “biz duygusu” ile birbirine bağlayarak ilişkilerin sağlamlaşmasına yardımcı olan bir kavramdır(Özbay, 2014: 99). Bayraktar(2003)`e göre ise hemşehrilik, “akraba ve hemşehrilerin kendi aralarında yardımlaşmaları sayesinde ortaya çıkan bu enformel dayanışma ağları ile şehirsal alanda göç öncesi ilişkilerin sürdürülebilmesini mümkün kılmıştır”(Bayraktar, 2003: 107).

Memleket kavramı, hemşehriliğin oluşmasında ve hemşehri kimliğinin gelişmesinde belirleyici bir unsurdur. Memleket, coğrafi bir bölgeye ait bir fiziki mekana sahiptir. Mekanlar, kimliklerin oluşmasında büyük rol oynamaktadır. Hemşehrilik kimliği ise farklı mekanlarda geliştirilebilmesine rağmen başlangıç noktası olarak coğrafi bir bölge de var olan bir yerleşim birimini referans almaktadır (Kurtoğlu, 2012: 149).

Hemşehrilik, büyük şehirlere göç edenlerin uyum süreçlerini kolaylaştıran bir tampon işlevi görmesinin yanında bu bireylerin göç ederek arkalarında bıraktıkları memleketleri ile iletişimlerinin kopmasına engel olan ve kendi kültürlerini korumalarına yardımcı olan bir unsurdur (Ateş, 2015: 107). Hemşehrilik, göç eden bireylerin kentlere geldikten sonra elde ettikleri bir statü veya kimliktir. Göç etmeden önce yaşadıkları kırsal alanlarda veya daha küçük kentlerde insanların en önemli ilişkileri aile, akrabalık ve komşuluk ile sınırlıyken göç ile şehirlerde hayat mücadelesi vermeye başlayan bu insanlar hemşehrilik ilişkilerine sıkı sıkıya bağlanmıştır. Göç ile birlikte sınırlanacak bir liman görevi gören hemşehrilik ilişkileri bir güven aracı olmuştur. Büyük şehirlerde hemşehrilik göç ile gelen insanların aileleri ve sırdaşları olmuştur.

Hemşehrilik ilişkisinde kişilerin daha önceden birbirlerini tanımaları şart değildir. Aynı ortak coğrafyadan gelmiş olmak ve aynı kaderi paylaşıyor olmak kişilerin hemşehrilik ilişkilerini kurmasına yetmektedir. Hemşehrilik, göç eden bireylerin şehirlere uyum sağlamasında ve toplumsallaşmasında büyük rol oynamaktadır. Memleketlerini geride bırakarak bilmedikleri ve hiç tanımadıkları büyük şehirlere yerleşen bireyler daha komşularını tanımadan ve komşuluk ilişkilerini geliştirmeden hemşehrileri ile bağlantı kurarak hemşehrilik ilişkilerini sağlamlaştırır. Yeni yerleşilen bir şehirde en büyük toplumsallaşma ve dayanışma kaynağı hemşehrilik ilişkileridir. Büyük kentlere göç eden bireyler hemşehrilerini “Büyük şehrin büyük yalnızlığını paylaşan kişiler (Ateş, 2015:107) olarak görmektedir. Hemşehrilik ilişkileri yardımlaşma ve dayanışmanın yoğun olmasından dolayı göç eden bireyler üzerinde fakirlik kültürü oluşturmadan bireylerin şehir hayatına uyum sağlamasına büyük katkı sağlamaktadır.

Hemşehri yardımlaşma kuruluşları, hemşehri ilişkilerinin kurumsallaşarak daha güvenilir ilişkiler ağı oluşturmasında önemli rol oynamaktadır (Ateş, 2015: 108). Hemşehri dernekleri, şehrin kültürüne uyum sağlama konusunda göç eden bireylere rehberlik ederken aynı zamanda büyük şehirlerde memleketlerinin gelenek, görenek ve kültürlerini samimi ortamlarda yaşamak isteyen bireylere de yardımcı olmaktadır. Ortak çıkar ve amaçlar hemşehri derneklerinde bireyleri bir arada tutmayı da sağlamaktadır. Göçün nereden başladığı ve nerede bittiği ile nasıl gerçekleştiği, geride kalan memleket ile göç edilen yerin koşulları ve imkanları gibi faktörler, göç eden bireylerin hemşehrilik ilişkileri üzerinden birlikteliklerini ve örgütlenmelerini önemli ölçüde etkilemektedir (Köse, 2008: 227-228).

3. DAYANIŞMA KAYNAĞI: HEMŞEHRİ DERNEKLERİ

Dernek; “kazanç paylaşma dışında, kanunlarla yasaklanmamış belirli ve ortak bir amacı gerçekleştirmek üzere, en az yedi gerçek veya tüzel kişinin, bilgi ve çalışmalarını sürekli olarak birleştirmek suretiyle oluşturdukları tüzel kişiliğe sahip kişi topluluğudur” (<https://www.dernekler.gov.tr/>). Hemşehri dernekleri aynı bölge,il/ilçe veya köyden göç eden bireylerin dayanışma içerisinde iletişimlerini devam ettirebilmek amacıyla oluşturulan birliklerdir(Çicek, 2009: 14). Kurtoğlu(2005)`na göre ise hemşehri dernekleri, hemşehri ilişkilerinin resmi

şekilde örgütlenerek ilişkisel ağların oluştuğu ve hemşehrilerin bir araya gelerek kurdukları vakıf veya dernekler olarak tanımlanmaktadır. Hemşehri dernekleri, kırsal bölgelerden göç eden bireylerin şehir yaşamına, değerlerine ve kabul gören normlarına alışmalarına yardımcı olan ve göç eden birey ile kent yaşamı arasında "tampon kurum" (Çicek, 2009: 14) olma işlevi gören birliklerdir. Hemşehri dernekleri, hemşehrilik ilişkilerine ve hemşehrilik kavramının büyük şehirlerde sürmesine en büyük katkısı sağlayan yapılardır. Hemşehri dernekleri yoluyla hemşehri ilişkileri resmi bir şekle bürünerek kabul görmektedir. Hemşehri derneklerinin özünde aynı coğrafyanın dilini konuşuyor olmak ve aynı coğrafyanın suyunu içmiş olmak gibi insanları birleştirici unsurlar yatmaktadır. Hemşehrilik bağı ile resmileşen hemşehri dernekleri kendini bir yere yani memlekete ait hissetmeyi esas almaktadır.

Hemşehri dernekleri genellikle *sosyo-psikolojik, kültürel ve ekonomik faktörlerden* dolayı ortaya çıkmıştır.

Sosyo-Psikolojik Faktörler: Hemşehri dernekleri, bir şehre yeni gelmiş olan bireylerin şehre ait değerler ile davranış kalıplarını tanıyarak yerel değerleriyle uyumlaştırmalarına yardım ederek şehir hayatına uyum sağlama sürecinin sağlıklı geçmesine katkı sağlamaktadır. Hemşehri dernekleri, aynı coğrafi mekandan gelerek o şehre yerleşmiş kişiler arasında bir tecrübe paylaşımı imkanı sağladığı kadar, şehre ait psiko-sosyal zorlukları aşma konusunda da destek olmaktadır. **Kültürel Faktörler:** Bir şehre gelerek o şehrin kültürel ortamına uyum sağlamak zorunda olan ancak yine de kendi yerel kültürel değerlerini ve normlarını da yitirmek istemeyen bireyler, bu ikisi arasında denge ve uyumu, kendi hemşehrilerinin bir araya geldiği kültürel ortamlar olan hemşehri dernekleri yardımıyla sağlamaktadırlar. Çünkü hemşehri dernekleri, kendi yerel kimlik ve kültürleriyle alışmak zorunda oldukları şehre ait kültürler arasında bir tampon olma işlevini üstlenmektedirler. Bireylerin, yeni yaşamaya başladıkları şehirde karşılaştıkları çok kültürlülük karşısında kendi kültüründen olan insanlarla dayanışarak en azından çocuklarının kendilerinin yerel norm ve kültürlerini tanıması ve sahiplenmesini sağlama uğraşı içerisine girmektedirler. **Ekonomik Faktörler:** Özellikle kırsal alanın itici etkileri nedeniyle göç yolunu seçmiş ve büyük bir şehre yerleşmiş bireyler, memleketlerinden ayrılmadan önce veya şehre yerleştikten hemen sonra iş ve barınma imkanları konusunda yardım alma amacıyla hemşehri derneklerine veya bu derneklerin aktif üyelerine başvurumaktadırlar (Ateş, 2015: 111).

Şehirlere göç eden bireylerin özellikle büyük şehirlerde tutunabilmeleri için iş bulmaya ihtiyaçları vardır. Hemşehri dernekleri, şehirlere yeni göç etmiş bireylere iş bulma konusunda yardımcı olmaktadır. Bazı durumlarda bazı iş kolları ve sektörlerinde yoğun olarak farklı şehirli bireylerin ve hemşehri derneklerinin elinde toplanmaktadır. Şehirlerde daha tecrübeli olanlar ve daha önceden göç etmiş olan aynı memleketli bireyler, şehre yeni göç eden hemşehrilerini koruyan, kollayan ve ev, iş bulma gibi durumlarda yardımcı olan "ağabey" olarak görülmektedir (Cengiz, 2017: 477).

4. SOSYAL SERMAYE VE HEMŞEHRİ DERNEKLERİ İLİŞKİSİ

Sosyal sermaye teorisinde ilişkiler çok önemlidir. Bireyler karşılıklı ilişkiler geliştirerek ve bu ilişkilerin devamlı olmasını önemseyerek, kendi bireysel çabalarıyla başarımları mümkün olmayan veya çok zor başaracakları şeyleri daha kolay yapabilmek için birliktelikler kurmaktadır (Field, 2003: 1). Bireylerin fazla insan tanıması ve bu insanlarla ortak yanlarının çok olması sosyal sermayelerinin zengin olduğunun göstergesidir. Sosyal sermayenin özünde işbirliği ve ortaklığa dayalı sosyal ağlar ve değerler bulunmaktadır. Sosyal sermaye ile bireyler, resmi kurumlar ve sivil toplum kuruluşlarına üye olarak topluma fayda sağlama yetenek ve kapasitesi kazanmaktadır (Kangal, 2013: 7). Sosyal sermaye toplumdan kopuk düşünülemez. Toplum içinde bireylerin diğer bireylerle ve toplumsal kurumlar ile bağ kurmalarına yardımcı olan bir sermayedir. Toplumsal kurumların ve insanlar arasındaki ilişkilerin devam edebilmesi sosyal sermayenin varlığına bağlıdır. Sosyal sermayenin özü insandır. İnsanın sahip olduğu ilişkiler bağı ve işbirliği duygusu sosyal sermayenin güçlenmesini sağlamaktadır.

Hemşehri dernekleri ve hemşehri dernekleri üyelikleri ile kurulan sosyal ağlar, sosyal sermayenin oluşmasında en temel unsurların başında gelmektedir. Sivil toplum kuruluşları toplum içerisinde sağladığı faydalardan dolayı önemli işlevleri yerine getirmektedir. Özellikle hemşehri dernekleri, sosyal faaliyetler aracılığıyla hemşehriler arasındaki birlikteliği sağlarken, üyelerinin de kültürel öğeler ile sosyal normları

benimsemelerine yardımcı olarak birlikteliklerden doğan sosyal sermayeyi sahiplenmelerine yardımcı olmaktadır (Balkanlıoğlu, İrmak, 2014: 140).

Sosyal sermayenin aynı bölgede yaşayan ve birbirleri arasındaki iletişimin güçlü olduğu aile bireyleri, yakın arkadaşlar ve komşulardan oluşan; içe dönük iletişim formunda gerçekleşen ve samimi olarak sık sık tekrarlanarak uzun süre devam eden ilişkilerden meydana gelen, karşılıklı güvene dayanan ve ortak normlara sahip ilişkilerin oluşturduğu sosyal ağların bütününe bağlayıcı (dayanışmacı) sosyal sermaye denir (Özcan, 2011: 29, Tüysüz, 2011: 20).

Bağlayıcı sosyal sermaye, oldukça samimi ve birincil iletişime sahip grupların oluşturduğu ilişkileri kapsamaktadır. Homojen gruplar olarak da bilinen bu gruplar aile üyelerinin ve yakın arkadaşların arasında oluşan grup dışına kapalı iletişimlerden doğan sosyal birliklerden meydana gelen ilişkiler ağıdır. Bu grupların üyeleri çok yakın ilişkilere sahip olduklarından dolayı ilişkilerine ve oluşan sosyal bağlarına sahip çıkmaktadır. Bağlayıcı sosyal sermayeler, aile, akraba, etnik köken, din, mezhep, cinsiyet ve kurum kültürüne ait olan "ortak bir kimlik" üzerine inşa edilen "güçlü" sosyal ağlar ve ilişkilerden oluşmaktadır (Kaya, 2011: 35).

Bireylerin grubu benimsemesi ile grup bütünleşmesi sağlanarak sosyal sermayeye kaynak oluşturulmaktadır. Bağlayıcı sosyal sermaye grup içerisindeki üyelerin birbirlerine güven duymalarına olanak vermektedir. Bağlayıcı sosyal sermaye, grup üyeleri arasında "sıklıkla eğitimsel başarıyı yükseltme, iş arama maliyetini azaltma ve iş ilişkisinde görevi kötüye kullanma riskini azaltma gibi kamusal değerlerle ilişkilendirilmektedir" (Field, 2006: 126).

Köprü kurucu sosyal sermaye, samimi ve birincil iletişim formlarına sahip olmayan ve uzak arkadaşlık ilişkileri ile iş arkadaşlıklarından doğan mecburi ilişkilerin oluşturduğu daha uzak sosyal bağlardan meydana gelen sosyal sermayedir (Ergin, 2007: 12). Köprü kurucu sosyal sermaye, farklı alanlarda yaşamını sürdüren bireylerin aynı alanlarda yaşamayan bireyler ve gruplar ile iletişime geçerek geliştirdikleri ilişkiler sonucunda oluşmaktadır (Kangal, 2003:41). Köprü kurucu sosyal sermaye ortak bir noktanın olmamasından ve farklılıklardan dolayı kurulan ilişkilere sahiptir. Köprü kurucu sosyal sermaye farklı bölgeleri birbirine bağlayarak farklılıkları eritir. Aynı bölgeden olmayan bağlar iyi değerlendirildiğinde yeni bağlar oluşturarak köprü kurucu sosyal sermaye tarafından güçlü ilişkilerin kurulmasını sağlar. Köprü kurucu sosyal sermaye daha kolay bilgiye ulaşmaya olanak vererek farklı bağlar arasında güven ilişkisini artırır (Keskin, 2018: 16).

Birleştirici sosyal sermaye, sivil toplum kuruluşları, sosyal çalışmalar ve gönüllü kuruluşların gerçekleştirmiş olduğu aktivitelerle sınırlanan ilişkilerin oluşturduğu sosyal sermayedir (Ergin, 2007: 12). Birleştirici sosyal sermaye toplumsal ilişkiler bağlamında özellikle bireysel ve örgütsel davranışların birbirlerinden ayrılmasının mümkün olmadığı "zayıf" sosyal bağlardan kaynaklanmaktadır. Zayıf sosyal bağlar, toplumun sahip olduğu ortak değerlerin paylaşılmasıyla bir arada tutulmaktadır. Birleştirici sosyal sermayenin sahip olduğu zayıf bağlar olumsuzluk olmaktan çok olumlu şekilde fayda sağlayarak sosyal sermayeye güç kazandırmaktadır. Toplumlar çok farklı sosyal, ekonomik ve kültürel yapıya sahip olduğundan dolayı bireyler buldukları toplum içerisindeki tüm üyeler ile güçlü ilişkilere sahip değildir. Farklı sosyal yapıdaki bireylerin üyesi olduğu toplumlarda zayıf bağlar yatay ve dikey ilişkiler şeklinde ortaya çıkmaktadır. Zayıf bağlar, yatay ve dikey ilişkiler yolu ile güç kazanarak sosyal sermaye kaynaklarının çoğalmasına olanak vermektedir (Kaya, 2011:35).

Hemşehri dernekleri sosyal sermayeyi besleyen unsurlardan biridir. Büyük şehirlere göç eden bireylerin belirli hedeflere ulaşmak amacıyla oluşturdukları hemşehri dernekleri kişilerin ortak değerler ve amaçlar için faaliyetler gerçekleştirerek işbirliği yapmalarına olanak tanımaktadır. Hemşehri dernekleri, üyelerine genellikle ekonomik, sosyal menfaat ve fayda sağlayarak üyelerinin kendilerine olan güven duygularının gelişmesiyle beraber toplumsal ilişkilerini arttırarak topluma kolay entegre olmalarında büyük rol oynamaktadır (Karagül, Masca, 2005: 45). Sivil toplum kuruluşlarından olan hemşehri dernekleri, güven, dayanışma, diğerkamlik, işbirliği, paylaşım gibi toplumsal normların, değerlerin ve ağların bir araya gelmesi ile oluşmaktadır. Bu anlamdan dolayı toplumsal bütünleşme ve dayanışmaya hizmet eden hemşehri dernekleri, sosyal sermayenin oluşumu ve gelişimi için de en önemli aktörlerden biridir (Putnam`dan aktaran Gök, 2015: 656).

Göç ve ayrılıklar gibi durumlarda bireyler sosyal ağlarını geride bıraktıklarından sosyal sermayeleri zayıflayarak değer kaybeder. Özellikle göç ile bireyler sosyal ağlarını ve toplumsal ilişkilerini olduğu yerde bırakarak giderler. Göç ile kaybedilen bu sosyal sermayenin geri kazanılması zordur. Göç eden bireylerin gittikleri yerlerde baştan sosyal ağlar ve ilişkiler kurarak sosyal sermayelerini inşa etmeleri gerekir. Sosyal sermaye kaynakları, bireylerin coğrafi ve fiziksel yer değişimlerinden etkilenerek farklı biçimlere bürünmektedir (Field, 2003: 158).

Hemşehri dernekleri, bireylerin göç ile kaybettikleri sosyal sermayelerini tekrardan kazanmasında büyük rol oynamaktadır. Göç eden bireylerin kaybetmiş oldukları sosyal sermaye kaynaklarına ulaşmasına yardımcı olan hemşehri dernekleri bireylerin sosyal ağlara da ulaşmasına yol göstermektedir. Hemşehri dernekleri de sosyal sermayenin amaçlarından olan ortak çıkar ve işbirliğine dayandığından dolayı göç eden bireylerin büyük şehirlere uyumu ve sosyal sermayelerini zenginleştirmelerine katkı sağlamaktadır. Hemşehri dernekleri bir yönüyle köprü kurucu sosyal sermaye iken diğer bir yönüyle de birleştirici sosyal sermaye unsurudur.

SONUÇ

Göç, insanoğlunun en eski yol arkadaşıdır. İnsanoğlu, dünya serüvenine başladığından beri çeşitli sebeplerden dolayı göç ederek hayatta kalmanın yollarını aramıştır. Göç, sadece fiziksel bir mekan değiştirme olarak değerlendirilemez. Göç ile birlikte bireyin sahip olmuş olduğu maddi, manevi ve kültürel birikimleri de etkilenmektedir. Göç, bireyleri derinden etkilemesinin yanında göç edilen mekanlarda da büyük değişimleri beraberinde getirmektedir.

Türkiye`de göç, özellikle kırsaldan-şehre ve küçük şehirlerden büyük şehirlere doğru olmuştur. Özellikle 1950li yıllarda başlayan tarımda makineleşme ile kırdan şehre göç hareketleri görülmekteyken 1980li yıllarda sanayileşmenin hız kazanmasıyla birlikte büyük şehirler cazibe kazanarak şehirden-şehire göç olgusu görülmüştür. Kırsaldan şehirlere ve küçük şehirlerden büyük şehirlere doğru devam eden bu göç hareketleri beraberinde birçok sorunu de getirmiştir. 1980li yıllarda büyük şehirlerde görülen yoğun göçler ile şehirlerin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapısında da büyük değişimler görülmeye başlamıştır. Büyük şehirlere çeşitli sebeplerden dolayı göç etmek durumunda kalan bireyler şehirlere uyum sağlama konusunda zorluk çekmektedir. Göç eden bireylerin sosyal ilişkileri ve ağları geride kaldığından dolayı büyük şehirlere uyum sağlamak ve hayata tutunabilmek için yeni sosyal ilişkiler ve ağlara sahip olmaları gerekmektedir. Şehirlere göç eden bireylere hemşehrilik ilişkileri bir can simidi görevi görmektedir. Bireylerin geride bırakmış oldukları aile, akraba, komşuluk ilişkileri büyük şehirlerde yerini hemşehrilik ilişkilerine bırakmaktadır. Hemşehrilik, büyük şehirlere yeni göç etmiş bireylerin uyum sağlama konusunda bir "oryantasyon eğitimi" verme işlevi görmektedir. Hemşehri ilişkilerinin kurumsallaşması yoluyla ortaya çıkan hemşehri dernekleri büyük şehirlerde hayatta kalmaya çalışan bireyler ile büyük şehirlerin zor koşulları arasında "tampon" görevi yaparak yeni göç eden bireylerin toplumsallaşma sürecini hızlandırmaktadır.

Hemşehri dernekleri, sosyal sermayenin zenginleşmesine hizmet eden kurumlardır. Hemşehri dernekleri aracılığıyla sosyal sermaye kaynaklarına ulaşmak daha da kolaylaşmaktadır. Sosyal sermaye ,toplumun ayakta kalmasının ve toplumsal kurumların görevlerini yerine getirebilmeleri için gerekli olan elzem bir kavramdır. Hayatın pek çok alanında sosyal sermayenin sahip olduğu kaynaklardan yararlanılmaktadır. Sosyal sermaye daha çok bağlayıcı, köprü kurucu ve birleştirici sosyal sermaye olarak ayrılmaktadır. Hemşehri dernekleri ise köprü kurucu ve birleştirici sosyal sermayeye kaynak sağlamaktadır. Köprü kurucu sosyal sermaye olarak hemşehri dernekleri, büyük şehirlere göç etmiş bireylerin şehir hayatı ve bireylerin sahip olduğu yaşam tarzları arasındaki geçişi sağlama ve uyumunu kolaylaştırmada önemli rol oynamaktadır. Hemşehri dernekleri, köprü kurucu sosyal sermayenin kaynaklarını kullanarak göç eden bireylerin kültürel kodlarını aktarmalarına da yardımcı olmaktadır. Köprü kurucu sosyal sermaye aracılığıyla göç eden bireyler kendi kültürlerini yaşayarak şehir kültürünün de gereklerini yerine getirmeyi öğrenmektedir. Köprü kurucu sosyal sermaye, bir nevi göç ile gelen bireylerin sosyalizasyon süreçlerini hızlandırmaktadır. Hemşehri derneklerinin sahip olduğu diğer bir sosyal sermaye ise birleştirici sosyal sermayedir. Özellikle kırsal alanlardan büyük

şehirlere göç eden bireyler zayıf sosyal sermayeye sahiptir. Büyük şehirlere yeni gelen bu bireylerin sosyal sermaye ve sosyal ilişkiler geliştirmeleri zor olduğundan dolayı bu bireyler hemşehrilik ilişkilerini kullanarak hemşehri dernekleri üzerinden iş bulma, barınma ve kendi ayakları üzerinde durmaya çalışmaktadır. Birleştirici sosyal sermaye ile zayıf sosyal ağlara sahip olan bireyler hemşehri dernekleri aracılığıyla farklı sosyal statüye sahip hemşehrileri ile bir araya gelme şansı bulabilmektedir. Hemşehri derneklerinde birleştirici sosyal sermaye kaynakları hemşehri dernekleri üyeleri arasında paylaşılmaktadır. Farklı statüye sahip olan hemşehriler ortak bir değer olan "hemşehrilik" etrafında buluşarak birbirlerine çoğu zaman referans olma ve iş bulma konularında yardımcı olmaktadır. Hemşehri dernekleri ortak bir çıkar ve değer etrafında birleşen bireylerin zayıf sosyal ilişkilerini güçlendirerek birleştirici sosyal sermaye kaynakları aracılığıyla bireylerin hem hemşehri dernekleri içinde kendini güvende hissetmesine hem de toplumsal ilişkilerinde kendilerini iyi ifade etmelerini hizmet etmektedir.

Hemşehri dernekleri, köprü kurucu ve birleştirici sosyal sermayenin sahip olduğu kaynakları kullanarak büyük kentlere göç eden bireylerin rehabilite edilmelerine de olanak sağlamaktadır. Hemşehri dernekleri, göçün ardından yaşanan sosyal sermaye kayıplarının birey üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmaya çalışan ve göçün etkisinde kalan bireylerin sosyal rehabilitasyonunu amaçlayan güçlü sosyal sermaye birikimleri sonucunda ortaya çıkan kurumlardır.

KAYNAKÇA

Akpınar, R. (2013). İzmir'de Faaliyet Gösteren Hemşehri Derneklerinin Şehir Kimliğine Etkileri. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(29), 261-275.

Ateş, H. (2015). Hemşehri Derneklerinin Şehir Kültürüne Etkileri. *Şehir ve Düşünce Dergisi*, 7, 106-115.

Balkanlıoğlu, M. A. ve Irmak, F. (2014). Bir Sosyal Sermaye Türü Olarak Türkiye'deki Alevi Sosyal Örgütleri ve Faaliyetlerinin İncelenmesi. *Gazi Üniversitesi Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 70, 137-159.

Bayraktar, U. (2003). Formelleşen Hemşehri Dayanışma Ağları: İstanbul'daki Hemşehri Dernekleri. *Toplumbilim* (Göç Özel Sayısı).

Cengiz, R. (2017). Yerelleşme Ve Kentleşme Arasında Bir Asma Köprü; Hemşehri Dernekleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(53), 475-483.

Çiçek, M. F. (2009). *Hemşehri Derneklerinin Sosyo-Kültürel Uyuma Etkisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Ergin, R.A. (2007). *Sosyal Sermayenin Yöneticiler Bağlamında Ölçülmesine Yönelik Konya Sanayisinde Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya.

Field, J. (2008). (Çev.:Bahar Bilgen ve Bayram Şen). *Sosyal Sermaye*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2.Baskı, İstanbul.

Geyik, S.(2010). *Kırdan Kente Göç Sonrası Kentlilik Bilinci(Mevlana Mahallesi Örneği)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Gök, M. (2015). Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşlar Ve Sosyal Sermaye. *İstanbul Üniversitesi Metodoloji ve Sosyoloji Araştırmaları Merkezi Sosyoloji Konferansları*, 52, 655-683.

Güreşçi, E. (2012). Türkiye'nin Köyden Kente Göç Sorunu. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 6, 41-55.

http://www.goc.gov.tr/files/files/goc_tasar%C4%B1m_icler.pdf.Erişim Tarihi:18 Kasım2018.

<http://www.tdk.gov.tr>. Erişim Tarihi:18 Kasım 2018.

<https://www.dernekler.gov.tr/tr/AnasayfaLinkler/sss/kurulus-islemleri.aspx>.

Erişim Tarihi 19 Kasım 2018.

Kangal,N. (2013). *Sosyal Sermaye Teorileri Ve Sosyal Sermaye Kalkınma İlişkisi: Türkiye Örneği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Karagül,M. ve Masca,M. (2005). Sosyal Sermaye Üzerine Bir İnceleme. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1, 37-52.

Kaya, Y. (2011). *Sosyal Sermaye Düzeyinin Belirlenmesi Ve Sosyal Sermaye Düzeyini Etkileyen Faktörlerin Analizi:Gönüllü Teşekküller Bağlamında Kayseri Örneği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.

Keskin, Musa. (2018). *Sosyal Sermaye ve Bölgesel Kalkınma: Erzurum Ticaret Ve Sanayi Odası Üyelerinde Sosyal Sermaye Düzeyi Ve Belirleyicilerinin Analizi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Koçak, Y. ve Terzi, E. (2012). Türkiye’de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(3), 163-184.

Köse, A. (2008). Küreselleşme Çağında Bir Aidiyet Zemini ve Örgütlenme Şekli Olarak Hemşehrilik. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 3(1), 221-232.

Kurtoğlu, A.(2005). Mekansal Bir Olgu Olarak Hemşehrilik ve Bir Hemşehrilik Mekanı Olarak Dernekler. *European Journal of Turkish Studies*, Thematic Issue N°2 - Hometown Organisations in Turkey, URL: <http://ejts.revues.org/375>.

Kurtoğlu, A. (2012). Siyasal Örgütler ve Sivil Toplum Örgütleri Bağlamında Hemşehrilik ve Kollamacılık. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67(1), 141-169.

Özbay, F. (2014). Şehirleşme Süreçlerinde Sosyal Bir İlişki Ağı Olarak Hemşehri Derneklerinin İşlevleri: Kütahya Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Kütahya Özel Sayısı*, 97-110.

Özcan, B. (2011). *Sosyal Sermaye ve Ekonomik Kalkınma*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Sağlam, S. (2006). Türkiye’de İç Göç Olgusu ve Kentleşme. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, 5, 34-44.

Terzi, E. ve Koçak, Y. (2014). Hemşehri Dernekleri, Hemşehrilik Bilinci ve Kentleşme İlişkisi Üzerine Bir Araştırma:İstanbul/Sultangazi’deki Karşılıklı Hemşehri Dernekleri Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32, 137-150.

Tüysüz, N. (2011). *Sosyal Sermayenin Ekonomik Gelişme Açısından Önemi ve Sosyal Sermaye Endeksinin Hesaplanması*. (Yayımlanmış uzmanlık tezi). Kalkınma Bakanlığı, Ankara.

A Literature Review: Political and Cultural Manifestations of Sexual Prejudice and Stigma

Gizem SÖZEN

Middle East Technical University

Department of Psychology

Abstract

This literature review aims at providing a comprehensive perspective in identifying the concepts of prejudice and sexual stigma by considering culture as a crucial factor functioning alongside political attitudes, and ideologies in an integrated manner. The paper argues that examining sexual prejudice as an individual attitude and sexual stigma as a structural existence is considered to be important in the analysis in order to define the independent, and pervasive functioning of stigma when prejudice is absent. Moreover, the role of politics in shaping prejudicial tendencies and maintaining heteronormative order is investigated by examining different findings that are prevalent within the literature, by bringing potential consistencies and inconsistencies into the analysis. It is found that policy-positioning of individuals should be adopted carefully by the researchers when prejudice is to be measured, since the concept relates to many other aspects of public life. Also, the paper investigated national identity as a concept closely associated with the cultural politics of masculine identity and prejudice. At the same time, it leads to distinctive social, political, and civic unrest by reinforcing the systematic discrimination against sexual minority groups in different contexts. Consequently, benefitting from the dominant theoretical approaches and empirical applications on the study of sexual minorities, this paper introduces a far-reaching analysis of sexual stigma, prejudice, and discrimination with specific reference to the role of politics and culture.

Keywords: sexual stigma, sexual prejudice, political ideology, political attitudes, culture

Political and Cultural Manifestations of Sexual Prejudice and Stigma

Abstract

Sexual stigma is a social reality that is diffused into various aspects of structural and individual realms, as well as public and private life (Costa et al., 2019; Diefendorf & Bridges, 2020). The structural underpinnings of sexual stigma shape individual reality and create a possibility of changing individual attitudes and behavior (Herek, 2007). While the practices of sexual stigma have the potential to evolve individual reality into different directions, individually held negative attitudes toward sexual minorities can also determine the way stigma manifested in society (Hoyt et al., 2018). Thus, sexual prejudice is a common way of measuring both the effects and consequences of stigma as a group-level phenomenon. Nevertheless, its existence is not compulsory for the stigma to function efficiently, which may complicate the findings in the literature (Kordsmeier et al., 2019).

The reciprocal relationship between the structure and agency, which reflects itself upon the diversified practices of heterosexism, alerts us with the inevitable need for conducting an in-depth analysis of this complex structure with multiple dynamics over which the political and cultural orders exert influence. Therefore, it is crucial to consider the direct and indirect effects of political and cultural order in determining the very existence of sexual stigma in different social contexts. Moreover, the political and cultural forms of legitimizing and reproducing the stigma, and exercising prejudice, are worthwhile to analyze in order to delve into the complexities of sexual stigma (Herek, 2007). This indicates the importance of studying sexual prejudice and stigma separately on the one hand and investigating the differential operation of these

concepts with particular reference to political ideologies, attitudes, and diverse cultural contexts on the other (Hoyt & Parry, 2018).

Politics, Structural Stigma, and Sexual Prejudice

As substantial literature shows, sexual stigma and prejudice manifest at different domains of social reality, which is evident through the mediacy of institutions such as state, political organizations, and religion (Herek, 2007; Hoyt et al., 2018). In order to discuss their manifestations in real life, we need to clarify certain concepts first. Sexual prejudice reflects the negative attitudes held individually, ontologically independent of the structural manifestations of sexual stigma (Herek, 2000; Herek, 2007; Hoyt et al., 2018). A similar relationship exists between political ideology and attitudes. Political ideologies constitute a set of ideals, values, and beliefs that may reinforce or challenge the existing structural stigma at different levels while political attitudes (Kordsmeier et al., 2019). On the other hand, political attitudes entail an orientation towards various aspects of the political domain and a stance on different political issues or concepts. It is crucial to separate these concepts in order to identify their differential operations separate from one another under the influence of different factors.

Many scholars suggest that political attitudes and ideologies play a vital role in relating to various aspects of sexual stigma and discriminatory behavior against sexual minorities (Costa et al., 2014; Flores et al., 2018; Herek 2007; Hoyt & Parry, 2018; Marsden & Barnett, 2019; Poteat & Mereish, 2012; Wojcieszak & Price, 2010). More specifically, distinct characteristics of political conservatism vis-à-vis liberalism indicate a strong association with prejudicial behavior against individuals exposed to sexual stigma (Flores et al., 2018; Hodson & Busseri, 2012; Hoyt & Parry, 2018; Poteat & Mereish, 2012; Wojcieszak & Price, 2010). Employing a political perspective is, therefore, crucial to provide explanations on the exercise of sexual discrimination, promoted by a structural reality of stigma, and individually manifested prejudice against LGBTQ+ individuals. Accordantly, Hoyt and Parry (2018) illustrate as follows:

Across all studies, political conservatism was strongly correlated with higher levels of sexual prejudice. In turn, this sexual prejudice predicted discrimination in the form of negative evaluation in the employment context. Thus, the conservative political-ideological system in the United States serves in part to legitimize sexual stigma and promote discrimination against sexual minorities through individual internalization of sexual stigma. (p. 114)

In order to review how the prevailing literature adopted a political perspective in studying different experiences of discrimination, prejudice, and stigma that sexual minorities undergo, the following section is devoted to revealing the differential uses of policy-positioning as a tool to identify the presence of sexual prejudice at an individual level.

Policy-Positioning

It is crucial to point out the boundaries of conceptualizing and operationalizing the concepts of sexual prejudice, political attitudes, and ideologies. The existing literature on sexual prejudice reveals the dominant tendency to measure the relationship between prejudicial behavior against sexual minorities and political ideology by making use of relevant policy positions (Doyle & Molix, 2015). Following this tendency, most studies lacked the consideration of the complexities of policy attitudes not in direct relation with sexual prejudice and political ideologies by employing imprecise measures to investigate ideologies and sexual prejudice and overlooking the potential individual and structural indicators of policy positioning (Kordsmeier et al., 2019).

Identifying political ideology requires an analysis of multiple factors that may be confounding the seemingly direct interaction between policy position and political ideology. Therefore, it is crucial to consider the functioning of policy attitudes and ideologies at distinct levels, within which many other individual factors, such as adopting the human rights notion and egalitarian values, maybe at work in situating oneself into a particular position (Kordsmeier et al., 2019). Hence, in order to establish meaningful connections between

sexual prejudice and political ideologies, researchers must adopt a sensitivity to individual propensities intervening with the relationship between political ideologies and sexual prejudice. Consistently, Poteat and Mereish (2012) discussed that policy positioning is shaped predominantly by the individually held attitudes toward the outgroup. Therefore, studying the relationship between political ideologies and sexual prejudice with reference to policy positions, researchers should be attentive to the possible interference of individual motivators.

On the other hand, the content of discriminatory policies should be carefully classified and analyzed in isolation with one another, since each policy attitude may signify distinct values and beliefs adopted by the individual (Kordsmeier et al., 2019). For example, one study indicates that has the effects of contact with gay couples on the attitudes are highly variable when specific policies are adopted (Barth & Parry, 2009). While higher levels of support for same-sex couples' legal recognition is correlated with the contact, no effect was reported with respect to other issues. Another point that is worthwhile to mention regarding the limitations in studying sexual prejudice is illustrated by Herek (2007). He refers to a survey conducted in 2005, which signifies the role of egalitarian and conservative values alongside moral traditionalism, where the presence of sexual prejudice is controlled, and still, the support for discriminatory policies against sexual minorities was observed. A relevant study shows that favoring restrictive policies toward sexual minority groups is directly affected by conservatism, Social Dominance Orientation (SDO), and Right-wing Authoritarianism (RWA) to a certain degree, independent from the mediacy of sexual prejudice (Poteat & Mereish, 2012).

These discussions remain in contradiction with Doyle and Molix's study conducted in 2015. As they reported, the policies favoring sexual minority rights can be the protective factors to increase the well-being of those exposed to sexual stigma, introducing the possibility of eliminating structural stigma through the reinforcement of policies advocating sexual minority rights. The study seems to neglect the pervasive existence of sexual prejudice outside the policy-positioning, as we follow the different reports proposed by Herek (2007) and Poteat & Mereish (2012). As they stated, sexual prejudice is not necessarily an indicator of favoring anti-LGBTQ+ policies. Therefore, it is crucial to consider the fact that advocating the abolishment of these policies may not be enough to fight against sexual prejudice, which brings about further concerns about the possibility of *change* in the stigmatic nature of heteronormative order, which will be discussed in detail later.

Culture, Structural Stigma, and Sexual Prejudice

Culture shapes and directs the practices and experiences of sexual discrimination in everyday life. It manifests various aspects of structural stigma while functioning either as a legitimizing or a challenging tool to justify the existing heteronormative order. As Herek (2007) states:

Sexual stigma is conceptualized here as a cultural phenomenon that exists independently of the attitudes of any one individual. It creates the social context in which such attitudes are formed, maintained, expressed, and changed. (p. 907)

The literature shows the significance of analyzing cultural context, through which sociopolitical attitudes and concerns are highly determined, in order to clarify the underlying mechanisms of stigma, as well as the notion of sexual prejudice (Bettinsoli et al., 2019; Browne, Nash & Gorman-Murray, 2018; Castle, 2008; Nash, 1996; Oyamoto et al. 2017; Sayilan et al., 2020).

Sayilan, Turkoglu, and Cingoz-Ulu (2020) conducted a study to examine the presence of transprejudice within the framework of sociopolitical and moral constructions in the Turkish cultural context. The results demonstrated that the role of moral foundations is limited to mediate the practices of transprejudice, with which RWA showed strong correlations. (Sayilan et al., 2020). However, the Turkish cultural context and sociopolitical structure points out the peculiar role played by culture to mediate the exercise of transprejudice measured by social distance and outgroup affections. To elaborate, the predominant nature of Turkish society within which preserving the established social order and well-being is overvalued, produced more exceptional desires for keeping the distance with transgender individuals. The culture makes

a clear difference in the study in a way that SDO's direct effects failed to show any statistical significance on mediating transprejudice due to the dominant cultural forms that value the existing order in the society more than the hierarchical structure engendering a competitive atmosphere (Sayilan et al., 2020). Moreover, the emphasis of purity as a concern of contamination, which is highlighted by RWA, is another manifestation of the significant role of cultural positioning within the Turkish context.

In a similar vein, Bettinsoli et al. (2019) examined the dominant underpinnings of sexual prejudice adopting a gender perspective, and constructing a cross-cultural analysis of Western and non-Western societies to study the cultural manifestations of sexual prejudice. The results indicated the predominant existence of the conventional gender norms in non-Western countries, which across all nations increase the likelihood of sexual prejudice (Bettinsoli et al., 2019). However, not all non-Western countries demonstrated a similar trend; hence, a cultural variety has been found to discuss the potential effects of endorsement of gender norms on sexual prejudice (Bettinsoli et al., 2019).

Individual differences are modified by the endorsement of different cultural forms and values. They provide individuals with a broad spectrum of strategies to adjust the existent structural constitutions. Oyamot and colleagues (2017) analyzed the impact of shifting levels of tolerance and public opinion on authoritarian attitudes in the United States between 1992 and 2012. It is emphasized that the role of cultural change plays a part in increasing endorsement of egalitarian values, hence, decreasing levels of negative attitudes toward sexually stigmatized groups. Their study, therefore, signified that the change at a cultural level could be a precursor of the possible elimination of sexual prejudice in the society. Apart from cultural shifts, it is crucial to look at different cultural formations operating within national boundaries, and analyze how they shape and determine sexual minority group experiences in different social contexts. As reviewed in this paper, a culture of masculine identity as an integral part of national identity formation may have an active role in producing different forms of negativity against sexual minorities.

A Culture of Masculine Identity

Consistent with the arguments of Oyamot et al. (2017), Browne and colleagues (2018) asserted that geographical positioning, along with cultural and legislative shifts is key to understand sexual stigma and the national manifestations of heteroactivism. It is discussed that the notion of Irishness is strongly associated with promoting heteroactivist exercises (Browne, Nash & Gorman-Murray, 2018; Nash, 1996). The literature provides many insights on how homophobia and hegemonic masculinity are coincided inseparably within nation-states, maintaining the sexually stigmatized structure (Diefendorf & Bridges, 2020). The formation of nation-state constitutes complex dynamics, including the politically, culturally, and socially idealized forms which are, in turn, contribute to the normalization and reproduction of existing unequal structure:

Making a nation is tied to making love in the choice of the ideal other (different sex/same race), who can allow for the reproduction of the nation in the ideal form for future generations. (Ahmed, 2006, p. 124, as cited in Browne et al., 2018)

The rigid existence of heteronormativity within the nation-state brings particular restrictions and conditions that shape and determine the ways of living of its population. This fact alerts us with negative implications on those who are stigmatized and discriminated through their sexual orientation, and non-conforming sexual identity. Their strategies confronting these implications remain critical at this point. These strategies may go well beyond the ingroup's interests, by rationalizing, normalizing the existing unequal structure, and simply constructing belief systems that promote the asymmetries of allocated civil rights and legislation even more strictly than those who are privileged within the heteronormative system (Jost & Orsolya, 2003). *System Justification Theory*, first introduced by Jost and Banaji (1994), provides crucial explanations in order to understand the cognitive and psychological processes of those who are exposed to stigmatization and sexual prejudice in this regard (Pacilli et al., 2011).

Recent studies introduced a concept named *sexual citizenship* to refer to the increasing role of sexuality in the domain of public life. Also, the concept is used to identify the idealized forms of citizenship interfering

with citizens' sexual practices, identifications, and orientations in an exclusionary manner. Across many studies, the ideals defining citizenship are found to maintain heteronormativity and promote negativity toward sexual minorities (Castle, 2008; Richardson, 2000). The notion "ideal citizen" constitutes an inseparable part of cultural manifestations of sexual stigma and individual experiences of sexual prejudice. By examining the public discourses of civil rights and boundaries of citizenship in a cultural context, we possibly can manage to identify the extent to which sexual minorities are excluded or included within the dominant institutions of the public (Castle, 2008). For instance, Castle (2008) studied the Brazilian context in which lesbian citizens are in a position to be the "ideal" citizens in order to gain full access to public domain, letting alone discussing their civil rights. This example of sexual citizenship, deeply rooted even in lesbian rights organizations in Brazil, shapes the nature of sexual liberation activisms. The political and cultural definitions of citizenship, therefore, reflect different experiences that minorities go through in the different national contexts.

A Detailed Look at Major Theoretical Perspectives

Intergroup Contact Hypothesis

Allport (1954) introduced *Intergroup Contact Hypothesis*, providing a unique understanding of intergroup relations within which the positive impact of experienced contact is a result of several factors such as equal group status, intergroup cooperation, shared goals (As cited in Pettigrew, 1998). It is used by many scholars examining the role of contact of those exercising sexual stigma and exhibiting discriminatory behavior with LGBTQ+ individuals. minorities (Barth & Perry, 2009; Kordsmeier et al., 2019; Walch et al., 2012). Consistently, the reverse relationship between contact and sexual discrimination is confirmed across various studies, where it is asserted that positive contact is highly associated with lower levels of discrimination against sexual minorities (Lytle et al., 2017; Zingora & Graf, 2019). Moreover, the role of political ideologies in determining the quality of the contact seemed to be highlighted by many (Kordsmeier et al., 2019). It is shown that cross-orientation contact with LGBT members moderates the effects of political ideologies.

Another finding reported that the formation of policy-positioning is processed in different ways, depending on the individual's political ideology (Kordsmeier et al., 2019). For instance, liberal political ideology, as opposed to conservatism, showed a positive correlation with contact with gay individuals (Herek & Glunt, 1993). Although many argued that political ideology is the key to analyze the operation of cross-orientation contact, inconsistencies persist in the literature. For example, the insignificant effect of political ideologies in relation to the contact with gay individuals proposed in Zingora and Graf's (2019) study. They stated that conservative and liberal political ideologies neither predicted discrimination nor positive and negative contact.

The inconsistencies in the relevant role of political ideology in LGBTQ+ contact studies may be due to the complex nature of this contact requiring a more comprehensive analysis in order to identify the primary individual and structural motivators affecting the contact receiver, along with the type, quality, and combination of contact. It may further be explained referring to the problem of individuation, which is described as follows:

Further, even for those conservatives who do interact with LGBT individuals, they have been found to often individuate these contact experiences, viewing the LGBT individuals as actual exceptions to their views of the overall LGBT community, which thereby leaves their opinions of this community – as well as the policies oriented to it – largely unchanged. (Skipworth et al., 2010; Lewis, 2011, as cited in Kordsmeier et al., 2019)

Essentialist Beliefs

This section intends to provide necessary interconnections with politics and culture by introducing essentialist thinking into the relevant analysis. Essentialism, first defined by Allport (1954), refers to the practices of ascribing a priori nature to social categories, utilizing the beliefs that the members of specific

categories are fundamentally alike within the ingroup, and fundamentally different from outgroups. The thesis introduced various implications on the literature of sexual prejudice and discrimination and provided new ways to discuss the relationship between ideologies and prejudice. While intergroup contact theory constitutes a dominant position within the prevalent literature on political and cultural manifestations of sexual prejudice, essentialism debate provides another perspective to predict diverse forms of negativity towards LGBTQ+ individuals, inseparable from the political and cultural contexts (Costa et al., 2014; Haslam & Levy, 2006).

Ample research indicated that examination of essentialist beliefs is significant to develop a better understanding of primary predictors of heterosexism, sexual prejudice, and discrimination (Hoyt et al., 2018; Lytle et al., 2017; Rosik et al., 2013). The strategic tools of justifying, reproducing, and maintaining the structural existence are manifold and diffused into different realms of social, political, and cultural life. As shown, political ideology, attitudes, cultural context, as well as the geographical positioning, improved the predictions of sexual discrimination (Bettinsoli et al., 2019). As in all other discussions occupying the dominant literature on sexual prejudice, stigma, and sexual minority studies, particular consistencies and inconsistencies among arguments are present in the domain of this debate.

Lytle and colleagues (2017) examined the cross-orientation contact and prejudice against sexual minorities by including essentialist beliefs held towards gay people through the mediacy of intergroup anxiety. Extending the prevalent discussion on the role of contact in diminishing sexual prejudice, they stated that endorsing different levels of essentialist beliefs is an essential mediator of sexual prejudice along with intergroup anxiety (Lytle et al., 2017). Inconsistent with the prevalent arguments on the negative impact of essentialism on sexual prejudice, they asserted that the relationship between essentialist beliefs and prejudice is a complex one, and requires further analysis. Consequently, the endorsement of essentialist beliefs is found to be a potential mechanism to increase the positive impact of intergroup contact on sexual prejudice by reducing the blame and responsibility attributions to sexual minority groups.

On the other hand, Hoyt et al. (2019) included trait essentialism and social essentialism in their analysis to show the potential divergences between two forms of essentialist beliefs to examine the relationship between essentialism and prejudice in detail. They showed that it is important not to generalize the beliefs of essentialism, since attributing essentialist characteristics to one social category may produce different conditions, comparing to the essentialism attributed to particular traits of that group. Differential operation of the essentialist beliefs is found to be a result of assigned blame and responsibility to minorities. Accordingly, they reported that a higher degree of social essentialism and lower degrees of trait essentialism result in stronger blame attributions to sexual minorities, hence, ensure the existence of sexual prejudice (Hoyt et al., 2018).

More importantly, they analyzed the peculiar role played by political ideologies in practicing essentialism. They utilized the mediacy of blame attributions in analyzing each form of essentialism distinctively, while replicating the consistent findings on the strong association between conservatism and higher levels of prejudice, comparing to liberalism. Nevertheless, many indicated that essentialist beliefs may shrink the prejudicial attitudes toward sexual minorities due to lower degrees of blame, neglecting a detailed look at the divergences among essentialist beliefs and the impact of political and cultural indicators on the relevant findings.

On the other hand, Haslam and Levy (2006) have found inconsistent results while examining whether essentialist belief structures operate through the mediacy of political ideologies, and eventually result in antigay attitudes, or not. Aiming to conduct a more comprehensive study on essentialist beliefs by including measures of SDO, RWA and conservatism, they reported that essentialism operates independently of such measures directing towards prejudicial behaviors against gay individuals (Haslam & Levy, 2006). Subsequently, the direct effects of essentialism are found to be functioning separately from the solid predictors of sexual prejudice which are discussed predominantly in this paper, in contrast to the considerable part of the relevant literature.

Mere Exposure Effect

Apart from contact studies occupying a highly dominant role in the literature within the framework of intergroup relations, minority and sexuality, *mere exposure effect* as a well-known psychological phenomenon frequently utilized to make sense of humanly actions and the process of decision-making by analyzing the relevancy of any association between the experiences of familiarity and individual propensity to make a preference of certain things (Zajonc, 1968). To understand the real-life practices of sexual stigma and prejudice towards LGBTQ+ individuals who are, in return, excluded from social, political and economic spheres of human interaction being deprived of basic human rights, mere exposure effects may provide many insights on the prevalent negative stances towards sexual minority groups (Flores et al., 2018). One study investigated the attitudes towards sexual minorities following the processes of categorization, stereotyping as a vital indicator of sexual prejudice, hence, conducted an experiment on mere exposure effects by exposing participants to the physical appearance of transgender individuals (Flores et al., 2018). As observed, transgender individuals, compared to other LGBTQ+ members, are rarely studied in the literature. The peculiar importance of studying the unique experiences of transgender people and practices of transphobia will be discussed later in the paper.

In 2018, Flores and colleagues reported two critical results. One is that, as a result of experienced exposure, low levels of discomfort, and transphobia are observed. Secondly, and more importantly, there was no trace of attitudinal change in transgender rights that had been indicated whatsoever. It signifies the complexity of one's positioning within the domain of transgender rights, along with various individual and structural factors including diversified belief systems, ideologies, the existing cultural and moral order on the one hand, and individual's notion of human rights, knowledge and expertise on the other. At this point, political-ideological constructions seem to reveal the primary difference concerning the distinct effects of exposure. As shown, in comparison with the democrats, the republicans remained relatively resistant to the probability of showing attitudinal change and less vulnerable to the effects of mere exposure to transgender visuals and information (Flores et al., 2018).

Discussion and Concluding Remarks

Throughout this literature review, the intermediary elements of sexual prejudice against sexual minority groups are highlighted with a specific focus on the role of politics and culture. Along with a discussion on sexual prejudice, sexual stigma is predominantly argued as a structural form of political and cultural reality. This paper aimed at examining the dominant literature concentrated on sexual prejudice by signifying its political and cultural manifestations and referring to specific theoretical perspectives occupying a considerable position within the relevant domain of scientific research.

In this overview, firstly, it is demonstrated that the negative attitudes toward sexual minorities are shaped, reinforced and legitimized in disparate ways within which distinct political and cultural contexts are at work, constantly evolving the reality of practicing and experiencing sexual prejudice in the society. Therefore, the very focus of this review is mainly on the political manifestations of stigma and prejudice, and the role played by different cultural surroundings. Benefitting psychological tools and perspectives enhanced the understanding of individual tendencies, behaviors, and strategies to discuss the ways in which sexual prejudice as an individual attitude is performed in specific ways. However, as have been demonstrated referring to substantial literature, endorsement of peculiar political and cultural characteristics engender profoundly complex dynamics through the processes of political identification and cultural exposure, which in turn, necessitates a comprehensive look at the impact of politics and culture as solid predictors of sexual prejudice.

Second, it asserted that structural and institutional mechanisms of stigma should be examined in relation with sexual prejudice, since these mechanisms are, in many ways, reinforce and justify discriminatory acts and prejudicial behavior against LGBTQ+ people. Yet, while it is most likely the case that sexual prejudice is driven by political and cultural factors shaping the differential experiences of sexual minority groups, in some

cases, stigma pervades independent of prejudice accompanying external motivations within the domains of culture and politics. Additionally, it is aimed at focusing on prevalent consistencies and inconsistencies of findings in the literature while both discussing the political and cultural predictors of sexual prejudice. Referring to ample research on prejudice, certain limitations are identified and, hence, found it necessary to discuss in this section.

As mentioned, the prevalent literature is not without limitations. One limitation is that most studies on sexual prejudice are concentrated solely on LGB individuals, overlooking the presence of other groups of sexual identity, one of which is transgender individuals (Flores et al., 2018; Sayilan et al., 2020; Walch et al., 2012). Studies on transprejudice demonstrated specific indicators of sexual stigma within the political (Flores et al., 2018; Walch et al., 2012) and cultural contexts (Sayilan et al., 2020). As have shown, sexual prejudice is performed, maintained, and motivated in distinct ways owing to different political, cultural, and spatial contexts in which stigma persists. However, the performers of prejudice may target different groups within sexual minorities relatively more harshly or consistently as well. Hence, the studies on transprejudice should be examined considering the gender hierarchy existing in the society, within which transwomen are considerably in a more disadvantaged position in comparison to other groups.

Moreover, the intersectionality perspective remains absent in dominant literature on sexual prejudice. It is necessary to enhance the conventional forms of studying prejudice by avoiding the hierarchal construction within the studies on sexuality and gender identities, attributing peculiar importance to each identity and orientation. In addition to transgender studies, queer perspective is seldom adopted by scholars, which remains as another limitation of the prevalent literature. The asymmetrical distribution of gendered patterns within the literature may bring severe outcomes for disadvantaged groups, whose voices are silenced by the public and remained invisible even among the members of the scientific community.

Another limitation may be that scholars often neglect the fact that discrimination persists even if sexual prejudice is absent. Although discriminatory acts may well be driven by the presence of sexual prejudice, the peculiar importance of such resistant nature of discrimination is rarely discussed. The predictions of sexual discrimination should be analyzed independent of prejudice, stereotypes, or heterosexism to indicate its implications for the literature further. Hence, the impact of political ideologies and cultural contexts on sexual discrimination is crucial to be reconsidered in light of this argument.

On the other hand, across all studies, the complex structure of predicting the indicators of prejudice have been frequently stated. Throughout the review, it is intended to present that sexual prejudice, stigma within the domains of politics, and culture are diffused into different realms of life, constituting a reciprocal relationship in which one's functioning reinforces the other's presence. However, it is also shown that while prejudice and stigma can coexist, and often do so; it may not necessarily be the case (Herek, 2007; Hoyt, 2018). The indirect and direct effects of political ideologies, culture, and beliefs (i.e., essentialism) may lead to a prediction of the ways in which prejudice is performed; however, we are unable to capture the prevalence of discriminatory acts, sexual violence and numerous struggles sexual minorities face with, in a direct manner. While studies have reported that there has been a change occurred in the past twenty years directing towards diminishing levels of intolerance toward sexual minorities (Oyamot et al., 2017), we should be open to adopting multidimensional methodologies to analyze the pervasive nature of heteronormativity, different forms of discrimination transiting over time alongside cultural, social and political shifts societies undergo. Therefore, the issue of *change* should be handled, considering manifold dynamics operating through the structural existence of stigma.

Furthermore, ample research reported the existence of restrictive policies targeting LGBTQ+ individuals constituting as a threat to their survival (Barth & Parry, 2009; Kordsmeier et al., 2019; Poteat & Mereish, 2012). In fact, many studies consider that the abolishment of such policies directly leads to a possibility of social change in the existing structure privileging heterosexual identities (Doyle & Molix, 2015). However, it is crucial to consider the everyday discriminatory acts experienced by LGBTQ+ members penetrating a broader spectrum of inequalities both in public and private spheres, not limited to the political arena.

References

- Allport G. W. (1954). *The Nature of Prejudice*. Reading, MA: Addison-Wesley. 537 pp.
- Barth, J. and Parry, J. (2009). 2>1+1? The Impact of Contact with Gay and Lesbian Couples on Attitudes about Gays/Lesbians and Gay-Related Policies. *Politics & Policy*, 37: 31- 50.
doi:10.1111/j.1747-1346.2007.00160.x
- Bettinsoli, M. L., Suppes, A., & Napier, J. L. (2019). Predictors of Attitudes Toward Gay Men and Lesbian Women in 23 Countries. *Social Psychological and Personality Science*.
<https://doi.org/10.1177/1948550619887785>
- Browne, K, Nash, CJ, Gorman-Murray, A. (2018) Geographies of heteroactivism: Resisting sexual rights in the reconstitution of Irish nationhood. *Trans Inst Br Geogr.*; 43: 526– 539.
<https://doi.org/10.1111/tran.12255>
- Castle, T. (2008), Sexual Citizenship: Articulating Citizenship, Identity, and the Pursuit of the Good Life in Urban Brazil. *Political and Legal Anthropology Review*, 31: 118-133. doi:10.1111/j.1555-2934.2008.00008.x
- Costa, P. A., Henrique P. & Isabel L. (2019) Through the Lens of Sexual Stigma: Attitudes Toward Lesbian and Gay Parenting. *Journal of GLBT Family Studies*. 15:1, 58-75, DOI: 10.1080/1550428X.2017.1413474
- Costa, P. A., Caldeira, S., Fernandes, I., Rita, C., Pereira, H., & Leal, I. (2014). Religious and Political Conservatism and Beliefs About Same-Sex Parenting in Portugal. *Psychology, Community & Health*, 3(1), 23-35. doi:http://dx.doi.org/10.5964/pch.v3i1.94
- Diefendorf, S., & Bridges, T. (2020). On the enduring relationship between masculinity and homophobia. *Sexualities*. <https://doi.org/10.1177/1363460719876843>
- Doyle, D. M., & Molix, L. (2015). Perceived Discrimination and Social Relationship Functioning among Sexual Minorities: Structural Stigma as a Moderating Factor. *Analyses of social issues and public policy : ASAP*, 15(1), 357–381. <https://doi.org/10.1111/asap.12098>
- Earle, M. and Hodson, G. (2019). Right-wing adherence and objective numeracy as predictors of minority group size perceptions and size threat reactions. *Eur. J. Soc. Psychol.*, 49: 760-777.
doi:10.1002/ejsp.2538
- Flores, A.R., Haider-Markel, D.P., Lewis, D.C., Miller, P.R., Tadlock, B.L. and Taylor, J.K. (2018). Challenged Expectations: Mere Exposure Effects on Attitudes About Transgender People and Rights. *Political Psychology*, 39: 197-216. doi:10.1111/pops.12402
- Haslam, N., & Levy, S. R. (2006). Essentialist Beliefs About Homosexuality: Structure and Implications for Prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32(4), 471–485.
<https://doi.org/10.1177/0146167205276516>
- Herek, G. (2007). Confronting Sexual Stigma and Prejudice: Theory and Practice. *Journal of Social Issues*. 63. 905 - 925. 10.1111/j.1540-4560.2007.00544.x.
- Herek, G. (2000). The Psychology of Sexual Prejudice. *Current Directions in Psychological Science*, 9(1), 19-22.
- Herek, G., & Glunt, E. (1993). Interpersonal Contact and Heterosexuals' Attitudes toward Gay Men: Results from a National Survey. *The Journal of Sex Research*, 30(3), 239-244.
- Hodson, G., & Busseri, M. A. (2012). Bright Minds and Dark Attitudes: Lower Cognitive Ability Predicts Greater Prejudice Through Right-Wing Ideology and Low Intergroup Contact. *Psychological Science*, 23 (2), 187–195. <https://doi.org/10.1177/0956797611421206>

- Hoyt, C. & Morgenroth, T, Burnette, J. (2019). Understanding sexual prejudice: The role of political ideology and strategic essentialism. *J Appl Soc Psychol.*; 49: 3– 14. <https://doi.org/10.1111/jasp.12560>
- Hoyt, C. & Parry, M. (2018). Sociocultural and Individual Manifestations of Sexual Stigma: The Role of Political Ideology and Prejudice in Discrimination Against Sexual Minorities. *Journal of Social and Political Psychology*. 6. 92-128. 10.5964/jsp.6i1.810.
- Jost, J. T., & Banaji, M. R. (1994). The role of stereotyping in system-justification and the production of false consciousness. **British Journal of Social Psychology**, 33(1), 1–27. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8309.1994.tb01008.x>
- Jost, J. T. & Orsolya H. (2003). The psychology of system justification and the palliative function of ideology. *European Review of Social Psychology*. 13:1, 111-153, DOI: 10.1080/10463280240000046
- Kordsmeier B. & Creed T. & Geoboo S., (2019). Ideological Orientations, LGBT Contact, and Formation of LGBT Policy Position. *Social Science Quarterly*. Southwestern Social Science Association. vol. 100(3). pages 779-792, May.
- Lytle, A., Dyar, C., Levy, S.R. and London, B. (2017). Essentialist beliefs: Understanding contact with and attitudes towards lesbian and gay individuals. *Br. J. Soc. Psychol.*, 56:64-88. doi:10.1111/bjso.12154
- Marsden, A.D., Barnett, M.D. (2020). The Role of Empathy in the Relationship Between Social Political Ideology and Sexual Prejudice in Heterosexual College Students in the U.S. *Arch Sex Behav*. doi:10.1007/s10508-019-01545-5
- Nash, C. (1996). Men again: Irish Masculinity, Nature, and Nationhood in the Early Twentieth Century. *Ecumene*, 3(4), 427-453.
- Oyamot, C.M., Jr., Jackson, M.S., Fisher, E.L., Deason, G. and Borgida, E. (2017). Social Norms and Egalitarian Values Mitigate Authoritarian Intolerance Toward Sexual Minorities. *Political Psychology*, 38: 777-794. doi:10.1111/pops.12360
- Pacilli, M.G., Taurino, A., Jost, J.T. et al. (2011). System Justification, Right-Wing Conservatism, and Internalized Homophobia: Gay and Lesbian Attitudes toward Same-Sex Parenting in Italy. *Sex Roles* 65, 580 <https://doi.org/10.1007/s11199-011-9969-5>
- Pettigrew, T. F. (1998). Intergroup contact theory. *Annual Review of Psychology*, 49, 65–85. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.49.1.65>
- Poteat, V.P. and Mereish, E.H. (2012). Ideology, Prejudice, and Attitudes Toward Sexual Minority Social Policies and Organizations. *Political Psychology*, 33: 211-224. doi:10.1111/j.1467-9221.2012.00871.x
- Richardson, D. (2000). Constructing sexual citizenship: theorizing sexual rights. *Critical Social Policy*, 20(1), 105–135. <https://doi.org/10.1177/026101830002000105>
- Rosik, C. H., Dinges, L. J., & Saavedra, N. (2013). Moral Intuitions and Attitudes toward Gay Men: Can Moral Psychology Add to Our Understanding of Homonegativity? *Journal of Psychology and Theology*, 41(4), 315–326. <https://doi.org/10.1177/009164711304100404>
- Sayilan G, Turkoglu B. & Cingoz-Ulu B. (2020). Keeping my distance: prejudice towards transwomen and its socio-political and moral predictors, *Psychology & Sexuality*, 11:1- 2, 135-149, DOI: 10.1080/19419899.2019.1686055
- Skipworth, S. A., A. Garner, and B. J. Dettrey. (2010). Limitations of the Contact Hypothesis: Heterogeneity in the Contact Effect on Attitudes Toward Gay Rights. *Politics and Policy* 38(5):887–906.
- Walch, S. E., Sinkkanen, K. A., Swain, E. M., Francisco, J., Breaux, C. A., & Sjoberg, M. D. (2012). Using intergroup contact theory to reduce stigma against transgender individuals: Impact of a transgender speaker

6th International Management and Social Research Conference
January 16-18, 2021 İstanbul / Turkey

panel presentation. *Journal of Applied Social Psychology*, 42(10), 2583–2605.
<https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.2012.00955.x>

Whitley, B. E., & Kite, M. E. (2010). *The psychology of prejudice and discrimination*. Belmont, CA: Wadsworth Cengage Learning.

Wojcieszak, M. and Price, V. (2010), Bridging the Divide or Intensifying the Conflict? How Disagreement Affects Strong Predilections about Sexual Minorities. *Political Psychology*, 31:315-339. doi:10.1111/j.1467-9221.2009.00753.x

Zajonc, R. B. (1968). Attitudinal effects of mere exposure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 9(2, Pt.2), 1–27

Zingora, T, Graf, S. (2019). Marry Who You Love: Intergroup Contact with Gay People and Another Stigmatized Minority is Related to Voting on the Restriction of Gay Rights through Threat. *J Appl Soc Psychol.*; 49: 684– 703. <https://doi.org/10.1111/jasp.12627>

Selânikî Tarihi'nde XVI. Yüzyıl İstanbul'u

Dr. Göker İNAN

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı

ORCID: 0000-0003-1280-4041

Özet

Yaşadığı dönem itibarıyla birçok olaya şahitlik eden Mustafa Selânikî (ö. 1600 civarı), kaleme almış olduğu ve müşahedelerini de içeren tarihi ile ardında önemli bir eser bırakmıştır. Genel olarak Osmanlı döneminin siyasi olaylarının anlatıldığı bu eser, dikkatli bir şekilde okunduğunda şehir tarihine dair de önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Söz konusu kronik bilhassa İstanbul'da yaşanan doğal afetler, salgınlar, saray tarihi ve semt özellikleri için XVI. yüzyıl İstanbul'una ışık tutmaktadır. Devlet bürokrasisinde görev yapmış olan Mustafa Selânikî, bazı seferlere de katılmış ve padişahlara yakın bir konumda yer almıştır. Bu sıralarda şahit olduğu hadiseleri ve gözlemlerini eserine yansıtmayı da ihmal etmemiştir. Mesela Kanunî'nin Sigetvar'daki ölümünde orada bulunan yazar, hadiseleri canlı bir şahit olarak kaydetmiş; sultanın ölümün İstanbul'daki yankılarını, asker ve halkın tepkisini eserinde açık ve etkileyici bir şekilde tasvir etmiştir. Selânikî'nin eseri şehir tarihi yanında müessese tarihine dair de ipuçları barındırmakta; ayrıca II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed dönemi İstanbul'u için sosyal ve siyasal tarihe dair önemli bilgiler içermektedir. Bu araştırmada etraflı bir eser okuması yapılmış ve o asrı yaşayan birinin gözünden XVI. yüzyıl İstanbul'una dair veriler elde edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Selânikî, XVI. Yüzyıl, İstanbul, şehir tarihi

16th Century Istanbul in the Chronicle of Mustafa Selaniki

Abstract

Mustafa Selaniki (d. around 1600), who witnessed many events during his lifetime, left an important work behind him with his history. This work basically, in which political events of the Ottoman history are told, contains important information about the history of the city when read carefully. The chronicle sheds light on 16th century Istanbul especially about the natural disasters, epidemics, history of the Topkapi Palace and the characteristics of the district. Mustafa Selaniki, who took part in the state bureaucracy, personally participated in the expeditions and was close to the sultans. He also described the events that took place in the death of Sultan Suleyman in Sigetvar as a living witness. The echoes of this death in Istanbul and the reaction of the soldier and the public are clearly depicted in the work. Selaniki's work contains clues about the history of the establishment as well as the history of the urban. On the other hand, the author gives important information about the Selim II, Murad III and Mehmed III's Istanbul in the 16th century on the social and political history. On the other hand the author gives important information about social and political history of Istanbul for Selim II, Murad III and Mehmed III periods.

Keywords: Mustafa Selaniki, 16th Century, Istanbul, urban history

GİRİŞ

Yazdığı eserle XVI. yüzyılın ikinci yarısı için ardında önemli bir kaynak bırakan Selânikî Mustafa Efendi'nin hayatına dair bilinenler çok azdır.²¹ Bu sınırlı malumat da yine eserinin muhtelif yerlerindeki kendi kayıtlarından edinilmektedir. Söz konusu bilgilere göre hayatının daha çok mâliye kâtipliği vazifesiyle geçtiği anlaşılan yazar, devlet büyüklerinden bazılarının yanında hususi kâtiplik de yapmıştır. Hayatı hakkında söylenebilecek bir diğer önemli husus da Kanuni Sultan Süleyman'ın son seferine bizzat katılması, padişahın vefatını müteakip onun techiz ve tekfin işlerinde bulunması²² ve diğer padişahlar devrinde de saraya yakın olmasıdır. Böylelikle hem yaşadığı devri hem de saray çevresinde gördüklerini, duyduklarını kayda geçirmiştir. Bu çalışmada *Selânikî Tarihi* şehir tarihi çerçevesinde okunmuş ve İstanbul'a dair önemli hususlar ele alınmaya çalışılmıştır.²³

Şunu da belirtmek gerekir ki Mustafa Selânikî'nin anlattığı İstanbul ile bizim ele alacağımız İstanbul sınırları bir nebze farklılık göstermektedir. O dönemde İstanbul dendiği zaman "nefs-i İstanbul"; yani suriçi kastedilirken biz bugün surdışında kalan ve İstanbul'a ait saydığımız Galata, Eyüp Sultan ve Üsküdar'ı da buna dahil edeceğiz. Kronikte İstanbul'a dair yer alan önemli kayıtlara aşağıda belli başlıklar altında değinilmiştir.

1. Afetler ve Doğa Olayları

1.1. Seller, su taşkınları, fırtınalar

Mustafa Selânikî, eserine şiddetli bir yağmur ve ardından gelişen büyük bir su baskınıyla başlar. Eylül 1563'te Kanuni Sultan Süleyman, Halkalı taraflarında ava gitmeye hazırlanırken şiddetli bir yağmur başlamış ve padişah Yeşilköy taraflarında İskender Çelebi'nin konağına sığınmıştır. Bir gün bir gece süren şiddetli yağmurdan sonra kuvvetli bir sel oluşmuş ve Halkalı Deresi'nden taşan su, önüne kattığı insan ve hayvanları sürüklemiştir. Sel, Kanuni'nin kaldığı yere kadar ulaşmış; hatta padişah burada ölüm tehlikesi yaşamıştır. O zamanlarda 70'li yaşlara yaklaşan Kanuni, Enderun oğlanlarından gürbüz ve güçlü birinin sırtından sundurmaya çıkarak bu hengameden kurtulabilmiştir (Selânikî I: 1). Bu şiddetli yağmurda Kağıthane Deresi de taşarak Eyüp Sultan'a ulaşmış ve sular türbe içine kadar girmiştir. Ayrıca Haliç ve Galata'da da çok sayıda ev zarar görmüştür (Selânikî I: 2).

Ocak 1575'e gelindiğinde ise şiddetli bir kış yaşanmış, Ramazan Bayramı'nın arefesine denk gelen bu günlerde devlet erkani birbiriyle görüşmekte zorluk çekmiştir. Bayram günü de fırtına ve don devam etmiş; fakat hava muhalefetine rağmen yine de sarayda bayramlaşma merasimi gerçekleştirilmiştir (Selânikî I: 108-109).

III. Mehmed tahta cülus ettikten (1595) bir müddet sonra Şubat/Mart aylarında yine İstanbul'da şiddetli soğuklar ve fırtınalar yaşanmıştır. Öyle ki don sebebiyle deniz buzlanmış ve şehre erzak getiren gemiler limana bir türlü yanaşamamıştır. Diğer taraftan şiddetli rüzgar da değirmenlerin çalışmasını engellemiş ve İstanbul'da ekmek sıkıntısı yaşanmıştır. Selânikî bu noktada her padişah değişiminde İstanbul'da genel bir müzayakanın yaşandığına dikkat çekerek ilginç bir noktaya değinmektedir (Selânikî II: 444).

1.2. Yangınlar

Selânikî'nin kaydettiği ilk yangın, 976/1568-1569 senesinde II. Selim zamanında yaşanmıştır. Yer belirtilmesi de "Yahûd taifesinin kârgir binaları hâil olmadı." ifadesinden söz konusu yangının Yahudilerin buldukları semtlerin birinde olduğu tahmin edilebilir (Selânikî I: 76-77). Aynı dönemde bir diğer önemli yangın da Topkapı Sarayı mutfaklarında çıkmıştır. Mayıs 1574'de yaşanan bu olayda tavada tutuşan yağ, yangına sebebiyet vermiştir. Alevler giderek büyümüş, kilere ve helvahâneye kadar ulaşmıştır. Güç bela söndürülen yangın, arada bulunan yüksek ve kalın duvarlar sebebiyle Saray'a geçiş yapamamıştır. Buradaki mutfaklar daha sonra Mimar Sinan tarafından genişletilmiştir. II. Selim'in söz konusu yangından çok müteessir olup "Bu alâmet, dedem merhûm Sultân Selîm Hân-ı mağfûra Edirne Sarayı matbahında vâki' olmuştu. Anlar da saltanat

²¹ Hayatı hakkında bilgi için bk. Mehmet İpşirli, "Selânikî Mustafa Efendi", *DİA*, XXXVI, İstanbul, 2009, s. 357-359.

²² Mehmet İpşirli, "Mustafa Selaniki and His History", *İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, XIX, İstanbul, 1978, s.471.

²³ Metin boyunca Selânikî Tarihi için yapılacak iktibas ve gösterilecek atıflar Mehmet İpşirli'nin yayına hazırladığı iki cilt kitaptan yapılacaktır. Bk. Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, I-II, haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.

serîrinde çok eğlenmemişdür.” dediği rivayet edilir (Selânikî I: 90). Gerçekten de kendisi aynı yıl içinde vefat etmiştir.

Sultan III. Murad saltanatına geldiğinde ise 7 Nisan 1589’da Kapalıçarşı ve civarını etkisi altına alan bir yangın yaşanmıştır. Gedikpaşa Hamamı’na kadar gelen alevler, Bitpazarı ve Yahudi mahallesini tamamen kül etmiştir. Bundan iki ay sonra bu kez de Tahtakale civarında bir yangın çıkmış ve yangını söndüren yeniçerilere ihsanda bulunmadığı için yeniçeri ağası Hızır Ağa yeniçeriler tarafından taşlanmıştır. Başından yaralanan Hızır Ağa daha sonra görevden alınmış ve yerine Miralem Mahmud Ağa tayin edilmiştir (Selânikî I: 213-214).

Yangınlar sırasında veya sonrasında yapılan yağmaları da belirtmek gerekir. Bazen yangının gündüz vakti yaşanması bu yağmaların önüne geçmekte ise de yanan evlerden muhakkak birtakım şeylerin yağma ve hırsızlık yoluyla alındığı görülmektedir. Selânikî Mustafa Efendi de yeniçerilerin yangınlarda yaptıkları yağmaları sıklıkla dile getirmiştir. Eserinde kaydettiğine göre 1591 Temmuz’unda Tophane’de teravih namazı esnasında bir yangın çıkmış ve çok yayılmadan birkaç dükkanın yanmasıyla kontrol altına alınmıştır. Bununla birlikte yangın esnasında olmasa da dönüşte bir yeniçeri yağması yaşanmıştır. Nitekim yangın dönüşünde Divane İbrahim Paşa’nın Şehzade Camii civarındaki evini, “Erzurum beylerbeyi iken halka zulmettiği ve bir yeniçeriyi haksız yere öldürttüğü” gerekçesiyle ateşe veren yeniçeriler, aynı zamanda evi yağmalamışlardır (Selânikî I: 247).

Bu tarz yağmaların bir diğeri de Galata civarındaki yangından sonra yaşanmıştır. 1596 senesinin Ramazan Bayramı’nda Sokollu Mehmed Paşa’nın yaptırdığı cami civarında bir yangın çıkmış, kısa sürede yayılmışsa da Galata surları ateşin sur içine geçmesini engellemiştir. Yangın dönüşünde ise Subaşı Rıdvan Çavuş’un Tahtakale civarındaki evi askerlerce yağmalanmıştır (Selânikî II: 601).

Ramazan günü çıkan yangınlardan biri de 1593’te yaşanmıştır. Bu kez Saraçhane’de Haffâflar’da başlayan yangın, Selânikî’nin ifadesiyle Saraçhane’nin yarısını kül etmiş ve Atpazarı’na kadar gelmiştir. (Selânikî I: 316). Bir yıl sonra Ağustos 1594 sonlarında yaşanan yangın ise Çemberlitaş’taki Tavukpazarı’nda çıkmış ve Yenihan’ı istila etmişse de acemi oğlanlarının müdahalesi ile yayılmadan engellenebilmiştir (Selânikî I: 385).

XVI. yüzyılda Ayasofya civarında yaşanan yangınlar da dikkat çekicidir. Bugünkü Yerebatan Sarnıcı’nın olduğu yerde o dönemde Üsküplü Mescidi yer almaktaydı. Mescidin hemen yakınında Kurd Kethüda’nın evinde otluktan çıkan yangın kısa sürede büyümüş ve çevresini etkisi altına almıştır. Bir şekilde söndürülen yangında yeniçerilerin herhangi bir sorun çıkarmamaları ya da yağma işine girişmemeleri Selânikî’nin dikkatinden kaçmamış ve asker için “küllî yoldaşlık idüp muâvenet üzre oldılar.” ifadesini kullanmıştır (Selânikî I: 269).

Ayasofya civarındaki bir diğer yangın da Aralık 1594’te bir çarşıda çıkmış ve bazı vakıf mülklerinin yanmasıyla neticelenmiştir. Sultan III. Murad’ın, “Civarımızdaki bu alâmet bize işâretdür.” diyerek tefeülde bulunması da ilginçtir. Zira kendisine atfedilen bu sözün ardından yaklaşık bir sene sonra vefat etmiştir.

Haziran 1596’da gündüz vakti Odunkapısı civarındaki mumhanede çıkan yangın da bütün mahalleyi etkisi altına almıştır. Yeniçeriler söndürme işinde gayretsizlik gösterdikleri için Bostancıbaşı Ferhad Ağa adamlarıyla yetişip yangını söndürmüştür. Cuma gününe denk gelen bu yangın, namazdan sonra kontrol altına alınmıştır (Selânikî II: 604).

Aynı yıl III. Mehmed’in Eğri Seferi’ne çıktığı günün ertesinde de Okmeydanı’ndaki barut atölyesinde bir patlama yaşanmış ve binanın çatısı havaya uçmuştur (Selânikî II: 615).

Ocak 1598’de ise Fatih Camii vakıf mütevellilerinden olan Kemâlzâde Ahmed Çelebi’nin evinde bir yangın çıkmıştır. Yeniçeriler yine yağma işine girişmiş ve “cüz’î bir yangın, küllî bir zarar”a sebebiyet vermiştir (Selânikî II: 722).

Benzer bir yağma da aynı yılın Nisan ayında, Ramazan’ın 22. gecesinde Karaman Pazarı yakınındaki Semerciler’de çıkan yangında görülmektedir. Tevarih namazı vaktinde çıkan bu yangında Selânikî Mustafa Efendi’nin yeniçeriler için kullandığı ifade açık bir şekilde “yağmacı” sıfatıdır (Selânikî II: 739-740).

Bu dönemde yaşanan son yangın ise Şubat 1599'da Saraçhane'de yaşanmışsa da çok yayılmadan kontrol altına alınmıştır (Selânikî II: 795-796).

1.3. Depremler

*Selânikî Tarihi'*nde kayıt altına alınmış ve İstanbul'da etkisini hissettirmiş üç deprem bulunmaktadır. Bunların ilki 6 Mayıs 1593'de gerçekleşen, yeri hakkında bir bilgi verilmeyip halkta "havf u dehşet"e sebep olduğunu belirtilen zelzeledir (Selânikî I: 312). Yazarın ifadelerinden depremin merkez üssünün İstanbul yahut çevresinde bir yer olduğu tahmin edilebilir.

Diğeri Eylül 1595'te ikinci vaktinde yaşanan depremdir. Selânikî'nin belirttiğine göre bu ikinci depremde aynı gün içerisinde uzun süreli bir yağmur da yağmıştır. Yazarın ifadelerinden merkez üstünün ise Manisa tarafları olduğu tahmin edilebilir. Zira verilen bilgiye göre Manisa'daki bazı köylerde yaşanan toprak yarılmaları neticesinde yer altından minare boyunca sular çıkmış, bir yerde de "kara katran misali su" (belki de petrol) yer yüzüne ulaşmıştır (Selânikî II: 513-514). İstanbul'da da tedirgin edecek seviyede hissedildiğine göre yüksek şiddette bir deprem olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuncusu ise Şubat 1597'de İstanbul'da gece saatlerinde gerçekleştiği belirtilip ayrıntılı bilgi verilmemiş olan depremdir (Selânikî II: 670).

1.4. Ay tutulması

Mustafa Selânikî, yukarıda zikredilen seller ve depremler gibi tahribata sebep olan hadiseler yanında zararsız doğa olaylarını da kayıt altına almıştır. Bunun bir örneği ay tutulmalarıdır. Yazarın belirttiğine göre XVI. asrın ikinci yarısında İstanbul'da iki tane ay tutulması yaşanmıştır. Bunlardan ilki Şubat/Mart 1588'de gerçekleşmiştir (Selânikî I: 200). İkincisi ise 10 yıl sonra Ağustos 1598'de yaşanmış ve Selânikî'nin ifadesiyle yatsı namazı vakti İstanbul tamamen karanlığa bürünmüştür (Selânikî II: 760-761).

2. Merasimler, Törenler

Selânikî'nin notları arasında hem sevinç hem de hüznün günlerinde düzenlenen merasimlere dair bilgiler dikkat çekicidir. Aşağıda bunlara ayrı başlıklar altında değinilmiştir.

2.1. Cenaze merasimi

Kanuni Sultan Süleyman 1566'daki Sigetvar Seferi'nde vefat etmiş, naaşının İstanbul'a getirilmesini müteakip de cenaze merasimi düzenlenmiştir. Süleymaniye Camii'ndeki merasimde cenaze için büyük bir kalabalık toplanmış ve namazı Ebüssuud Efendi kıldırmıştır. Burada dikkat çeken bir diğer ayrıntı da definden sonra halka şair Bâkî'nin yazdığı mersiye'nin okunmasıdır.²⁴ Bâkî'nin Sultan Süleyman nazarında önemli bir mevkide olduğu öteden beri bilinmektedir. Selânikî de Mirahur Ferhad Ağa'dan rivayetle padişahın, "Büyük haz aldığım birkaç iş vardır. Bunlardan biri de Abdülbâkî Efendi gibi bir cevheri bulup ortaya çıkarmamdır." dediğini eserinde nakleder (Selânikî II: 858).

2.2. Karşılama ve uğurlama merasimleri/törenleri

Kanuni Sultan Süleyman'ın 1566'daki Sigetvar Seferi'nden sonra 1596'ya kadar padişahlar bizzat sefere katılmamışlardır. 1596 yılı içinde ise III. Mehmed Haçova Seferi'ne çıkmış ve İstanbul'dan ayrılırken orduyu görmek için İstanbul halkı sokaklara dökülmüştür. Bu manzarayı tasvir etmek için Selânikî şu ifadeleri kullanır: "Şâhrâh-ı İstanbul gürûh-ı enbûh ile mâl-â-mâl olmuştu. Âmme-i halk yemîn ü yesârda kat-ender-kat kalbe kalb durup..." (Selânikî II: 609). III. Mehmed'in annesi Safiye Sultan da padişahı Mihrûmah Camii'nde karşılamış ve dönüşte yoldakilere sadaka niyetiyle "avuç avuç filoriler ve akçalar" dağıtmıştır (Selânikî II: 614). Bir zaman sonra Eğri Kalesi'nin Osmanlı askeri tarafından alındığı haberi İstanbul'a ulaşınca Safiye Sultan tekrar fakir, yoksul ve yetimlere yardımda bulunmuştur (Selânikî II: 638). Padişah zaferle şehre döndükten sonra İstanbul halkı tarafından büyük bir teveccühle karşılanmıştır. Padişahın atıyla gittiği yol boyunca

²⁴ Toplamda 8 bentten oluşan mersiye *Selânikî Tarihi'*nde 7 bent olarak geçmektedir (Selânikî I: 53). Son bent Sokollu Mehmed Paşa ve 7. bent de yeni padişah II. Selim'in medhindedir.

insanlar bir şerit halinde dizilmiş ve ellerinde metrelerce uzayan rengarenk kumaşlarla padişahı ve orduyu karşılamışlardır.²⁵

Mayıs 1597'de Ramazan ayının son günlerinde Mekke'den Ka'be-i Muazzama örtüsü gelince de İstanbul halkı benzer bir heyecanla sokaklara dökülmüş ve o beldelere gidemeyenler "kisve-i mübarek"i görmek suretiyle bir nebze müteselli olmuştur (Selânikî II: 682-683).

*Selânikî Tarihi'*nde zikredilen merasimlerden biri de sefere çıkacak olan donanmanın tören ve dualarla Beşiktaş İskelesi'nden uğurlanmasıdır. Bayram ya da cuma gibi özel günlere denk getirilen bu uğurlamada halk, Sinan Paşa Camii'de namaz kıldıktan sonra toplu halde dualar etmektedir (Selânikî I: 7, 81).

2.3. Düğün merasimleri ve şenlikler

*Selânikî Tarihi'*nde zikre değer en mühim şenlik, döneme ve sonrasına damgasını vurmuş olan Şehzade Mehmed'in sünnet düğünüdür. 1582 senesinde gerçekleştirilmiş olan söz konusu düğün, Osmanlı minyatürlerinde de etraflı bir şekilde tasvir edilmiştir.²⁶ Kronikte «Kıssa-i Sûr-ı Sünnet-i Hümâyûn-ı Şehzâde Sultan Mehmed» başlığıyla anlatılan bu düğün 52 gün sürmüş ve yeniçeriler ile sipahiler arasında çıkan bir kavga ile sona ermiştir (Selânikî I: 131-136).

Bir diğer şenlik de 1596'daki Haçova zaferinden sonra gerçekleştirilmiştir. "Donanma" denen bu şenliklerde Mustafa Selânikî gecelerin gündüzden farksız olduğunu belirtir (Selânikî II: 635).

2.4. Dua merasimleri

Hemen hemen hepsinde padişahın bizzat ferman çıkardığı, İstanbul halkının da katılımıyla gerçekleştirilen toplu dualar; salgın hastalıklar, kuraklık ve ordunun muzaffer olması gibi çeşitli sebeplere dayanmaktadır.

Padişah fermanı ile ve devlet erkanının da katılımıyla çıkılan duaların ikisi Okmeydanı'nda gerçekleşmiştir. Bunların ilki ordunun zafer bulması için yapılmıştır. Diğer ise yaşanan yağmur sıkıntısı için yapılan istiskâ duasıdır (Selânikî II: 509, 595-596).

1592 senesinde de yine padişahın fermanı ile Okmeydanı ve Alemdağ'ında veba salgınının def'i için toplu dualara çıkılmıştır (Selânikî I: 282, 285, 287).

1596 senesinin Kadir Gecesi'nde ise halkın, ulemanın ve devlet adamlarının Fatih Camii'nde bir araya gelip toplu bir şekilde dua ettikleri görülmektedir. Bu sırada cami hatibi Şeyh Hızır Efendi de etkili bir vaaz vererek devlet düzeninde gördüğü bazı aksaklıkları dile getirmiştir (Selânikî II: 600).

Camilerde gerçekleşen bunun gibi cemiyetler *Selânikî Tarihi'*nde yeri geldikçe zikredilmektedir. III. Mehmed 1596'da Haçova Seferi'ne çıktıktan sonra İstanbul'da asayişten ve idareden sorumlu Hasan Paşa'nın emri ile muzafferiyet için camilerde günlerce toplu dualar yapıldığı kaydı buna bir örnektir. Selânikî'nin bildirdiğine göre önce Okmeydanı'nda sahraya çıkılmış, diğer günlerde sırasıyla Ayasofya, Fatih, Bayezid ve Sultan Selim camilerinde dualar edilmiştir (Selânikî II: 626).

2.5. Elçiler ve kabul merasimleri

Siyasi münasebetlerin yoğun bir şekilde devam etmesinin de etkisiyle XVI. asırda İstanbul'a en çok Safevîler tarafından elçi gönderildiği anlaşılmaktadır. Selânikî'nin eserinde zikredilen ilk elçi Şahkulu Han'dır (1568). İstanbul'da karşılanan elçi ve maiyeti Üsküdar'a ulaştıkları vakit karşı yakadan suriçine bakmışlar ve yazarın ifadesiyle İstanbul'a olan hayranlıklarını gizleyememişlerdir. Bu meyanda Mustafa Selânikî, İstanbul için şu mısraları da kaydetmiştir:

²⁵ "A'lâ serâser ve dîbâlar ve atlas ve kemhâlar ve çatmalar ve sirenkler bin zirâ uzadup tutup arz-ı kâlâ eylediler. Ve Yahûd ve Nasârâ ve Ermeniyye tâifesi dahi alay alay başka başka dizilüp envâ'-ı zî-kıymet kumaşların anlar dahi bin zirâ'dan mütecâviz ellerine alup uzatdılar." (Selânikî II: 652)

²⁶ Düğünü tasvir eden minyatürlü bir eser için bk. Seyyid Lokman, Sûrnâme, TSMK Hazine no.1344.

Bilâd-ı âlem-i ekvân eger kim

Geleydi bir yere imkân olaydı

Ulüvv-i şân ile yok şübhe bunda

Sitanbul anlara sultân olaydı (Selânikî I: 68).

Şahkulu Han'ın şehirde bulunduğu sırada muhtelif zamanlarda İstanbul'daki camileri ziyaret ettiği görülmektedir. Korumalar eşliğinde gerçekleştirilen bu ziyaretlerde Ayasofya, Süleymaniye ve Yavuz Selim camileri ön plana çıkmaktadır (Selânikî I: 68).

III. Murad'ın saltanatı zamanında da bu kez padişahın cülusunu tebrik niyetiyle Revan ve Nahçıvan hâkimi Tokmak Han İstanbul'a gönderilmiştir. 1575 senesinde gerçekleşen bu ziyarette Tokmak Han'ı Siyavuş Paşa karşılamıştır. İstikbalden sonra Tokmak Han ve maiyeti Atmeydanı'ndaki Behram Paşa'nın konağına yerleştirilmiştir (Selânikî I: 112-113). Osmanlı kronikleri dikkatli bir şekilde okunduğu vakit devir ricalinin hangi semtlerde oturduklarına dair bilgiler yakalamak da mümkün olmaktadır.

Bir diğer elçi kabulü Ocak 1590'da gerçekleşmiştir. Safevîleri temsilen gönderilen Haydar Mirza ve heyetini karşılamak için Mustafa Selânikî bizzat Sadrazam Koca Sinan Paşa tarafından görevlendirilmiştir. Kendileri için Pertev Paşa Sarayı hazırlanmış olan heyetin İstanbul'a ulaşması kış mevsimine; yani "aksar-ı eyyâm"a (en kısa günlere) denk gelmiştir. Elçilerin gelmesini heyecanla bekleyen İstanbul halkı akşam vaktine kadar sokaklarda kalmış ve Selânikî bu manzarayı eserinde gayet etkileyici bir şekilde tasvir etmiştir. Akşam olup karanlık çöktüğü için kadınlar ve çocuklar karanlıkta yollarını şaşırılmış ve evlerine varamamıştır; bunlardan kimisi tanıdıklarının evinde misafir kalmış, kimisi de Bayezid Hamamı'na sığınarak geceyi oraya geçirmiştir. Hatta bu durum aile içi pek çok tartışmanın fitilini alevlemiş ve eşler arasında boşanmaya kadar gitmiştir (Selânikî I: 219).

Ekim 1593'te ise İngiltere kraliçesi I. Elizabeth İstanbul'a elçisini yollamıştır. Selânikî, heyeti getiren İngiliz gemisi hakkındaki yorumlarını da esere eklemekten geri kalmamıştır.²⁷

Üç sene sonra Kasım 1596'da gelen İran elçisi Zülfikar Han da Üsküdar'a vardığında denizden toplar atılmak suretiyle karşılanmıştır. Elçi Topkapı Sarayı'na yaklaştığında Bab-ı Hümayun dışındaki meydana tören için çıkarılmış arslan, fil ve zürafaları görmüş ve Zülfikar Han bu hayvanların bakıcılarına bahşişler vererek kendisine tahsis edilen konağa geçmiştir (Selânikî II: 640).

2.6. Cuma selamlıkları ve kandil geceleri merasimleri

Padişahların Cuma namazı için muhtelif camilere gitmeleri de İstanbul ekseninde ele alınması gereken bir husustur. Zira suriçinde gerçekleştirilen bu merasimlerde halk ile saray bir araya gelme fırsatı bulmaktadır. Bilhassa padişah değişimlerinin ilk haftasında gerçekleşen cuma selamlıkları halk arasında ayrı bir coşkuyla karşılanmaktadır. III. Murad tahta cülus ettikten sonra (1574) ilk cuma namazı için Ayasofya Camii'ne gitmiş ve İstanbul halkı yeni padişahı görebilmek için büyük bir izdiham oluşturmuştur. Selânikî bu esnada III. Murad'ın da halkı selamladığını söyler (Selânikî I: 104). Bundan bir-iki hafta sonra Kadir gecesi münasebetiyle yine Ayasofya'da toplanılmış, minareler kandillerle aydınlatılmış ve teravîh namazından sonra padişah iskemleye oturarak tilavet edilen Kur'ân-ı Kerîm'i dinlemiştir. Nişancı Feridun Ahmed Bey'in celf-müsenna hat ile kaleme almış olduğu kelime-i tevhid levhaları da bu gece içinde mihrabın iki tarafına asılmıştır (Selânikî I: 107). Eylül 1585'teki Kadir Gecesi merasimi ise Süleymaniye Camii'nde gerçekleştirilmiştir (Selânikî I: 157). Şubat 1588'e geldiğinde de Mevlid Kandili münasebetiyle Sultan III. Murad'ın "tazim ve ihtiram gerekdür" diyerek bütün İstanbul minarelerinde kandil yakılmasına dair ferman çıkardığı öğrenilmektedir (Selânikî I: 197-198).

²⁷ "Hey'et-i hâriciyyesi şekli-i hînzîr idi, u'cûbe-i devrân idi, görülmüş değildi ki sebt olundu." (Selânikî I: 334).

III. Mehmed de tahta cülus ettikten sonra babası gibi ilk Cuma namazı için Ayasofya Camii'ne gitmiştir (Selânikî II: 440). Bir başka zamanda cuma namazı için Süleymaniye'yi tercih eden padişah, gidiş ve dönüşte vezirleri ile atbaşı süvar olarak onlarla görüşmeler yapmıştır. Cuma selamlığının bir parçası olduğu anlaşılan bu durumun III. Murad zamanında terk edildiği ve III. Mehmed ile birlikte yeniden ihya edildiği de Mustafa Selânikî'nin verdiği bilgilerden öğrenilmektedir (Selânikî II: 449). III. Mehmed'in Mart 1595'teki bir cuma namazı çıkışında yaşadığı hadise ise dikkate değerdir. Silistre ve Ruscuk'tan İstanbul'a gelen ve düşmanların verdikleri zarardan şikayetçi olan birkaç kişi padişaha ulaşmak istemiş, saray çavuşlarından biri "Kimsiniz? İsteğiniz nedir?" diye sorarken yeniçerilerden bazıları bu çavuşa taş atmıştır. Yeniçerilerin çıkardığı bu tatsızlığı bizzat gören padişah, ertesi günü Yeniçeri ağası Hasan Ağa'yı görevinden azletmiştir (Selânikî II: 463).

Ekim 1595'teki bir cuma namazı ise padişahın katılımı ile bu kez Bayezid Camii'nde kılınmıştır. III. Mehmed'in bugünkü İstanbul Üniversitesi arazisinde bulunan Eski Saray'dan çıkararak namaz için camiye geçmesi, önceki padişahlarda pek görülmediği için Selânikî bu hususu özellikle eserinde zikretmiş ve sadece Yavuz Sultan Selim'in bir savaş zamanı bu şekilde Eski Saray'dan çıkararak Bayezid Camii'ne gittiğini belirtmiştir (Selânikî II: 531).

3. Protesto ve nümayişler

Bu devirde cuma namazlarının protesto ve nümayişler için de bir toplanma vesilesi olduğu görülmektedir. Kanuni devrinden sonra padişahların yapılan seferlere katılmamalarının bazı ulema ve halk nazarında hoş görülmediğini belirten Selânikî, Süleymaniye'de eda edilen bir cuma namazı sonrasında ulema ve müderrilerden bir kısmının kalkıp "Bunda niçe bir söylersin! Pâdişâhımız ve erkânı sefere çıkup gazâ vü cihâda gitmezler, a'dâ-yı dîn ehl-i İslâmın iyâlin alup esîr idüp ehl-i tevhîdden, müşrik geliyor, ne turursun!" diyerek galeyana gelmiş ve vaiz Abdülkerim Efendi'yi kürsüden indirmişlerdir. Daha sonra binlerce kişi toplanıp şeyhülislamın konağına kadar yürümüştür. Yolda giderken gayrimüslim tebaaya da zarar veren protestocular, Şeyhülislam Bostanzâde Mehmed Efendi'nin padişaha arz sunmasıyla sükun bulmuştur. Halkın bu şekilde galeyana gelmesinin hoş bir durum olmadığını padişaha yazan Mehmed Efendi, sefer hususunda gerekli tedbirlerin alınması gerektiğini de hatırlatmıştır.²⁸

4. Salgınlar

Tâûn (veba) salgını

XVI. asrın ikinci yarısında muhtelif zaman aralıkları ile İstanbul'da ciddi veba salgınları yaşanmıştır. Selânikî'nin ilk veba kaydı Ağustos 1584 tarihidir. "Musîbet-zedenin pâyânı yok idi." diyen yazar, bu salgında pek çok kişinin vefat ettiğini belirtir (Selânikî I: 148). 1590 senesinin Kasım/Aralık ayları gibi İstanbul'daki salgında bir gerileme izlense de (Selânikî I: 229); 1592 Temmuz'unda bulaşıcılık yine artış göstermiştir. Nitekim bundan iki ay sonra padişahın fermanı ile Okmeydanı ve Alemdağ'ında vebanın def'i için toplu dualara çıkılmıştır (Selânikî I: 282,285,287). Temmuz 1598'e gelindiğinde vakalarda yine bir yükseliş görülmüş ve bu kez saray halkı da ciddi şekilde etkilenmiştir. Sultan III. Murad'ın kızlarından 16 tanesi Bayezid'deki Saray-ı Atîk'te yaklaşık bir ay içinde vefat etmiştir. Selânikî'nin belirttiğine göre bu salgında sadece sarayda 128'den fazla kişi ölmüştür (Selânikî II: 762).

5. İmar Faaliyetleri

*Selânikî Tarihi'*nde İstanbul imaret ve ihyasına dair önemli bilgiler yakalamak mümkündür. Bunlardan biri II. Selim'in Ayasofya ve etrafı için giriştiği imar faaliyetidir. Mabedin asırlar boyunca fiziki tahribata uğraması nedeniyle Mimar Sinan'a uygun yerlere payandalar yapılması emredilmiş ve Ayasofya civarındaki görüntüyü bozan binaların da yıkılması istenmiştir. Ayrıca «Burası benim mülkümdür!» diyerek itiraz edenlerin de ücreti ödenerek söz konusu yerlerin istimlak edilmesine karar verilmiştir. Bu faaliyetle ilgili belirtilmesi gereken bir diğer husus ise yapılan hafriyat neticesinde Ayasofya temellerinden çıkan yılan, fare, gelincik gibi hayvanların

²⁸ "Pâdişâh-ı âlem-penâh hazretlerine kağıt yazup, halk bu vech ile bir yere gelüp cem'iyet eylemek lâyük u münâsib değıldür, revâ görölmez." (Selânikî II: 525).

civar mahallelerdeki evlere dağılımları ve hâne sahiplerine günlerce rahat yüzü göstermemeleridir (Selânikî I: 95-96).

III. Murad devrine gelindiğinde ise Koca Sinan Paşa'nın Topkapı Sarayı'nın sahil tarafında denize nazır bir köşk yaptırıp padişaha hediye ettiği görülmektedir. Padişah burayı çok sevmiş ve "N'olaydı Sarây-ı Âmire dâhilinde yapılmış olaydı." diyerek yapının saray kompleksi dahilinde olmamasına hayıflanmıştır (Selânikî I: 244). 1590-91 senesinde tamamlanan köşk, birkaç asır padişahların uğrak yeri olmuştur. Söz konusu yapı "İncili Köşk" adıyla da bilinmektedir (Eyice 2000: 278-279).

III. Mehmed devrinde gerçekleştirilen önemli bir imar faaliyeti ise Yenikapı Mevlevihanesi'nin inşasıdır. Yeniçeri kâtibi Malkoç Mehmed Efendi hacca giderken Konya'da Mevlana Celaleddin-i Rûmî'nin türbesine uğramış ve burada bir hânekâh yaptırmayı nezretmiştir (Selânikî II: 730). Döndükten sonra 1597 senesinde de söz konusu Mevlevihâne inşa edilmiştir (Tanman 2013: 463).

6. İşlenen Suçlara ve Bazı Cezalara Dair Bilgiler

*Selânikî Tarihi'*nde XVI. asrın ikinci yarısında işlenen çok sayıda suç ve sağ ele geçirilen suçlulara dair cezalandırma türü de kaydedilmiştir.

Söz konusu dönemde işlenen suçlar arasında dikkati çeken ilk örnek, bir cinayet vakasıdır. Devlet ricalinden olan Payzen Yusuf Paşa, Eylül 1590'da Unkapanı taraflarındaki konağında iki hizmetçisi tarafından öldürülmüş ve suçu işleyenler hemen ortalıktan kaybolmuşlardır. Yusuf Paşa'nın, hizmetinde olan kişilere çok sert davrandığını ve bundan dolayı kendisine karşı bir nefret oluştuğunu belirten Selânikî, Paşa'nın cesedi bulduktan sonra Sadrazam Sinan Paşa'nın diğer vezirler ile birlikte derhal olay mahalline intikal ettiğini ve kâtilerin bulunması için emirler verdiğini belirtir. İki kâtil kırk gün sonra Yenibahçe taraflarında ölü olarak bulunmuşlarsa da nasıl ve kimler tarafından öldürüldükleri anlaşılamamıştır (Selânikî I: 226).

Bir başka cinayet vakası da Nisan 1597'de Çizmeci Tekkesi adıyla bilinen mahalde yaşanmıştır. Çavuş, sipahi ve daha başka kişilerin uğrak yeri olan bu mekanda çıkan kavga sonucunda 20 kişi yaralanmış, üç kişi de ölmüştür. Kavgadan yaralı olarak kaçan iki kişi daha sonra saklandıkları yerde ölü bulunmuşlardır (Selânikî II: 677).

Şubat/Mart 1591 senesine rastlayan bir sabah vakti ise büyük çaplı bir hırsızlık olayı tespit edilmiştir. Kapalıçarşı esnafı dükkanlarını açtıklarında Eski Bezzasistan'daki emanet sandıklarının açık olduğu ve içlerindeki 20-30 bin altın ve gurunun eksik olduğu fark edip durumu derhal kadılığa taşımışlardır. İstanbul kadısı Çivizade Ali Efendi, Yeniçeri Ağası Mehmed Ağa ve Subaşı Rıdvan Çavuş nezaretinde büyük çaplı bir soruşturma başlatmış, dükkanlar on beş gün boyunca kapalı tutulmuştur. En sonunda Kuyumcular Kapısı'nda güzel koku satan Acem birinin çalıştırdığı gencin bu altınları aldığı anlaşılmıştır. Padişah III. Murad bile bu kadar uzun süren soruşturma neticesinde söz konusu yüklü vurgunu kimin yaptığını merak etmiş ve hırsızın huzuruna getirilmesini emretmiştir. Hırsız, padişaktan bu cürmüne karşılık acısız bir ölüm talep etmiş ve isteği kabul edilerek işkencesiz bir şekilde asılarak idam edilmiştir (Selânikî I: 231-232).

Haziran 1592'de ise İstanbul mahallelerinin muhtelif yerlerinde sahte para basmak için düzenekler kuran birtakım kişiler yakalanmış ve akabinde idam edilmişlerdir. Bunlar arasında kalpazanlığı sanat haline getirmiş kadınların da olması dikkat çekicidir (Selânikî I: 273).

1005/1597 senesinin "reşen" adlı ulufesi ödenirken de Midilli Adası'nda mültezim olan bir Yahudi'den bir miktar borç alınmış; fakat akçelerin züyuf (değeri düşürülmüş) kalp akçeler olduğu anlaşılınca bu kişi yakalanarak idam edilmiştir (Selânikî II, s.685).

Klasik dönemde Cuma namazları hem insanların bir araya geldiği hem de sıkıntılarını bir şekilde devlete sunabildikleri cemiyetler olması bakımından önemlidir. Şubat 1596 tarihinde Kayseri'den kalkıp İstanbul'a gelen bir kadı da cuma namazı çıkışında padişah çavuşlarına bir ruk'a vermiş ve arzında Bulgur Ağa ismiyle tanınan Kayseri beyi Abdurrahman'ın kendi karısını yanında alıkoyduğunu belirtmiştir. Padişah saraya döndükten sonra bu şikayet ile bizzat ilgilenmiş ve Bulgur Ağa'nın İstanbul'a getirilip sorgulanmasını istemiştir (Selânikî II: 569).

Yine aynı senenin Ramazan ayında bir meclise baskın yapılmış ve burada “fisk u fücra cüret eyleyen” beş kadın ve bir levent idam edilmişlerdir. Bu yerde yakalanan iki sipahi de ulufeleri kesilerek hapsedilmişlerdir. Aynı ay içerisinde geniş bir teftiş de yapılarak bulunabilen ne kadar alkollü içki varsa imha edilmiş ve meyhanelerin kapısına kilit vurulmuştur.²⁹

Dikkat çekici bir olay da padişah seferdeyken gerçekleşen bir kadın kaçırma hadisesi ve akabinde verilen cezadır. Yeniçerilerden biri, bir imamın karısını kaçırmış ve kadının tanınmaması için de onu erkek suretine sokarak yanında gezdirirken Üsküdar’da yakalanmıştır. Suçu sabit olduktan sonra Bostancıbaşı Ferhad Ağa bu yeniçeriyi Tophane’de paçavraya sararak bir topun içine yerleştirmiş ve ardından topu ateşe vermiştir. Ağustos 1596’da gerçekleşen bu cezalandırma, Selânikî’nin tabiriyle “halk-ı âleme dehşet bırakmıştır.” (Selânikî II: 622).

1597’ye gelindiğinde ise bir Mehdilik vakasıyla karşılaşırız. Mehdi olduğunu iddia eden ve etrafına insanları toplayan bir ihtiyar, yakalanarak paşa huzurunda yargılanmış ve böyle bir iddiasının olduğunu alaylı bir şekilde ikrar etmiştir. Selânikî bu kişi için “pîr-i nâ-bâliğ” (baliğ olmamış ihtiyar) ifadesini kullanır ve ardından Balıkpazarı’na götürülerek ak sakalıyla berdâr edildiğini (asıldığını) söyler (Selânikî II: 704).

Bu senenin sonunda -Aralık 1597- suçun mahiyeti belirtilmese de zina hadisesi olduğu tahmin edilen davada bir Yahudi erkekle bir kadın yargılanarak Dikilitaş’ta idam edilmişlerdir. Kadın bir çuvala konularak asılmış, hemen karşısında da erkek idam edilmiştir. Yahudi cemaati kendi ölümlerini almaya geldiklerinde ise acemi oğlanları ile Yahudiler arasında bir arbede yaşanmış ve başka bir Yahudi de burada öldürülmüştür (Selânikî II: 715). Selânikî, hadisenin devamı için bir şey belirtmez. Arşiv kayıtlarında da bu olaya dair bir belgeye rastlanmamıştır.

Bir başka cinayet vakası da zimmî bir boyacı ile sipahi arasındaki kavgadan sonra yaşanmıştır. Ulufe dağıtıldığı zaman sipahiden borcunu isteyen boyacı, sipahinin sakalına yapışmış ve hakkını talep etmiştir. İki birlikte Atmeydanı’na çıktıklarında sipahiler, “Sen sipahiye el uzattın!” diyerek boyacının üzerine saldırarak onu öldürmüşlerdir. Padişah bu durumu duyunca hiddetlenerek sadrazamı azarlamış ve kâtilin bulunmasını istemiştir. Fakat sipahiler ketum davranarak kâtili ele vermemiştir. Bu olay Nisan 1599’da yaşanmıştır (Selânikî II: 800).

Bu başlık altında zikredilecek son örnek ise zalim birine verilen ceza hakkındadır. Selânikî’nin verdiği bilgilere göre Kayseri ve Ereğli taraflarında halka zulmederek çok kişinin kanını döktüğü tespit edilen Hüseyin Paşa, derdest edilerek İstanbul’a getirilmiştir. Paşa, Divan-ı Hümayun’da sorgulandıktan sonra el ve ayağının çaprazlama kesilerek idam edilmesine karar verilmiştir. 1600 senesinin Şubat ayında Divan meydanındaki çeşmenin yanında cezası ifa edilmiş, padişah III. Mehmed de bu mazarayı Adalet Kulesi’nden seyretmiştir. Ardından Hüseyin Paşa eşeğe ters bindirilerek Odunkapısı’na götürülmüş ve ibret-i âlem olması için idam edilip çengele vurulmuştur (Selânikî II: 847).

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada XVI. yüzyıl tarihçilerinden Mustafa Selânikî’nin kaleme almış olduğu kronik, şehir tarihi çerçevesinde ele alınmıştır. XVI. asrın ikinci yarısına dair kaynak değeri taşıyan *Selânikî Tarihi* dikkatli bir şekilde okunursa arşiv vesikalarına yansımamış pek çok hadisenin bugüne intikalinde çok önemli bir görev üstlendiği görülecektir. Nitekim eserde İstanbul’da yaşanan sel, don, deprem ve yangın gibi âfetlerden asayişe kadar birçok konu, kimi zaman tafsilen kimi zaman da icmalen kaydedilmiştir. Gerçekleştirilen tayin ve azillerin yanında donanmanın İstanbul’dan ne şekilde uğurlandığına kadar pek çok bilgiyi de içeren söz konusu eser, bu yönüyle müessese tarihi bakımından da alternatif okumalara açıktır.

Mustafa Selânikî’nin saraydan aldığı bazı vazifeler dolayısıyla halkla çoğu zaman iç içe bulunması da önemli bir noktadır. Nitekim bu vazifeler sebebiyle XVI. asrın ikinci yarısındaki elçi kabullerinin ne şekilde gerçekleştiğine dair orijinal bilgilere ulaşmaktayız. Örneğin 1590’daki Safevî elçilerinin gelişi münasebetiyle yapılan törenlerin halkı ne derece cezbettığı, kadın ve çocukların merasimi seyretmek için yollara düştükleri;

²⁹ “Ve meyhânelerde bî’l-küllîye ne denlü hamr bulunduysa şikest olup kapuları mihlandı.” (Selânikî II: 597).

fakat bir kış akşamı olması sebebiyle hava erkenden kararınca evlerine dönemeyip nasıl sokakta kaldıkları ve yüzlerce kişinin zarureten o geceyi Bayezid Hamamı'nda geçirdiği *Selânikî Tarih*'inde canlı bir şekilde tasvir edilmiştir. Yine bu dönemde yaşanan yangınlar hakkında en ayrıntılı bilgileri veren yazar, bilhassa yeniçerilerin giriştikleri yağma faaliyetleri hakkında da dikkat çekici gözlemlerde bulunmaktadır.

Selânikî'nin saraya yakın olmasının yanında sürekli halk arasında bulunması, İstanbul'un sosyolojik tahlili bakımından da önemli malzemeleri günümüze ulaştırmasına sebep olmuştur. Yazar, halkın nabzını tutabildiği için saray çevresinde gördüğü aksaklıklar ile İstanbul'da yaşananları mukayese edebilmekte ve süregelen düzensizlikleri hem saraydan hem de halktan birinin gözüyle açıkça dile getirmektedir. Serdettiği sosyal tenkitler, Selânikî'yi selefi ve halefi pek çok tarihçiden hem duruş hem de kişilik bakımından ayrı bir mevkiye taşımaktadır.

KAYNAKÇA

İpşirli, M. (1978). "Mustafa Selaniki and His History", *İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, XIX, İstanbul, 416-472.

İpşirli, M. (2009). "Selânikî Mustafa Efendi", *DİA*, XXXVI, İstanbul , s. 357-359.

Selânikî Mustafa. (1999). *Tarih-i Selânikî*, I-II, haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Semavi, E. (2000). "İncili Köşk", *DİA*, XXII, 278-279.

Seyyid Lokman. *Sûrnâme*, TSMK Hazine no.1344.

Tanman. M. B (2013) "Yenikapı Mevlevîhânesi", *DİA*, XLIII, 463-468.

Investigation of the Perceptions of Health Workers' Job Satisfaction and Burnout after Covid-19 Pandemic

Dr. Hanifi SEVER

Turkish National Police, UAV Pilot

ORCHID ID: 0000-0002-9384-2498

Abstract

COVID-19 is a pandemic that negatively affects people's quality of life on a global scale. In addition to symptomatic cases, the presence of asymptomatic patients without symptoms played a major role in the rapid spread of the epidemic. The coronavirus epidemic has increased the risk of life and working hours of healthcare workers, their working comfort has deteriorated due to uncomfortable protective clothing, and the number of patients has exploded due to the masses who do not care about the epidemic. The job satisfaction and burnout of healthcare workers working under these conditions was examined in this study. 411 healthcare workers were included in the study. According to the results of the study, the job satisfaction of healthcare workers working in COVID units was low and the level of burnout was high.

Keywords: COVID 19, Pandemic, job satisfaction, burnout.

Covid-19 Pandemisi Sonrası Sağlık Çalışanlarının İş Doyum ve Tükenmişlik Algılarının İncelenmesi

Özet

COVID-19, insanların yaşam kalitelerini küresel boyutta olumsuz yönde etkileyen bir pandemidir. Semptomatik vakaların yanında belirti gözlemlenmeyen asemptomatik hastaların da varlığı salgının hızla yayılmasında büyük rol oynamıştır. Koronavirüs salgını, sağlık çalışanların yaşam riski ve çalışma saatlerini artırmış, rahatsız edici koruyucu kıyafetler nedeniyle çalışma konforları bozulmuş ve salgını umursamayan kitleler yüzünden hasta sayısında patlama yaşanmıştır. Bu şartlar altındaki çalışan sağlık çalışanlarının iş doyum ve tükenmişlik durumları bu çalışmada incelenmiştir. Çalışmaya bizzat COVID servislerinde çalışan 411 sağlık çalışanı dahil edilmiştir. Çalışma sonuçlarına göre, COVID birimlerinde görev yapan sağlık çalışanlarının iş doyumunu düşük ve tükenmişlik seviyesi ise yüksek tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: COVID 19, Pandemi, İş tatmini, Tükenmişlik.

Introduction

Due to COVID19 diseases seen around worldwide, it was declared a pandemic by the World Health Organization on March 11, 2020. The virus that causes COVID19 is transmitted through droplets (such as coughing, sneezing) of the symptomatic or asymptomatic patient. Viruses infect the body through the eyes, mouth or nose after direct contact with the patient or with the surfaces in his environment.

When the worldwide data are examined at the beginning of 2021, it is stated that approximately 85 million people suffered from the pandemic, 48 million of them recovered, and 2 million people lost their lives. The number of cases reported in Turkey is about 2.3 million. The number of deaths due to pandemic is about 22 thousand. When this study is completed or is about to be published, it is thought that the current figures will be much higher than these numbers.

Burnout is a physical and mental syndrome caused by emotional depressions in daily life and environment. It is possible to associate this situation with factors such as middle age crisis / status and career.

Burnout can also be expressed as the inability to cope with stress throughout private and working life. However, according to some theorists, the main danger is that individuals generally enter into a psychology compatible with the situation caused by burnout instead of struggling with burnout (Dolgun, 2018). Burnout prevents access to set goals and consumes collaboration resources. People's level of burnout may increase over time and may affect the individual's enjoyment of life.

There are three main factors for managers to observe the burnout of their employees: Psychophysiological, psychological and behavioral symptoms. Fatigue and chronic pain and sleep problems affecting the general health of the human body can be considered as psychophysiological disorders. In addition, concerns such as nervous and anger control, anxiety, feelings of worthlessness, and hopelessness may appear as psychological disorders. Behavioral symptoms are more impressive. Irregularity, avoidance of society, illness, avoidance of work by using excuses, mocking and insulting discourse about their profession, finding their managers mediocre and inadequate, displaying strict defensive and aggressive behaviors are serious signs of burnout (Constable & Russells, 1986).

Job satisfaction, just like burnout, has been found a wide area in the literature. Although job satisfaction is perceived more as an individual problem, it can be expressed as the difference between one's expectation for a job and what he/she experiences in business life. If the expectations are not met, it results in dissatisfaction (Wegge et al., 2007). Job satisfaction refers to the satisfaction and happiness felt by employees towards their workplace (Eğimli, 2009).

Job Satisfaction and Burnout Perceptions of Healthcare Professionals

According to the results of the research conducted with 2024 health workers in India, the prevalence of personal burnout was 44.6%, work-related burnout was only 26.9%, while more than half of the participants (52.8%) were found to have burnout due to pandemics. Younger participants (ages 21-30) have higher personal and work-related burnout. It is understood that the prevalence of personal and work-related burnout is higher in females. It has been determined that doctors experience burnout due to pandemics are 5 times higher than other employees (Khasne et al.2020).

According to the results of the research conducted with 2008 healthcare workers in Portugal's health system; gender, parental status, marital status and salary have been identified as important factors for personal burnout. Health problems and direct contact with infected people have been significantly associated with personal and work-related burnout (Duarte et al., 2020).

In the study conducted in eight different hospitals in Iran and in which 326 healthcare workers participated, almost half of the sample (53%) expressed a high level of burnout. Sub-dimensions of burnout (emotional exhaustion, depersonalization and lack of personal accomplishment) and gender differed according to personal and work-related factors (Jalili et al., 2020).

According to a study of 320 Australian health workers, health workers reported high levels of burnout. Related to this, 21% showed depression, 20% anxiety and 29% post-traumatic stress disorder (PTSD: 29%). The most important result of the study is that healthcare workers reported above-average psychological distress despite low COVID exposure (Dobson, 2020).

According to the results of the study in which 3,537 healthcare workers working in England, Poland and Singapore were included, 67% had burnout, 20% anxiety and 11% depression symptoms. The most important cause of burnout due to COVID included the roles facing the patient. A strong correlation was found between the SARS-CoV-2 test and security measures, gender and professional role (Denning et al., 2020).

In a study conducted with 1,153 healthcare workers in Italy, a high level of burnout was expressed. In addition, physical symptoms, increased irritability, deterioration in eating habits, sleep and muscle problems were observed in 45% of the participants (Barello et al., 2020).

1001 healthcare professionals participated in the study conducted in 85 countries by the European intensive care association. According to the results of this study, anxiety, depression and severe burnout were

expressed. It has been determined that the working conditions created by the COVID19 virus create an overwhelming psychological burden especially on intensive care workers (Azoulay et al., 2020).

Yu et al. (2020) conducted a study with 455 health nurses on job satisfaction after the COVID19 outbreak. Accordingly, there was no significant difference between job satisfaction of healthcare workers before COVID19 and after.

According to the results of the study conducted with health nurses in two different hospitals in Spain, it was determined that the nurses' work commitment was moderate but their satisfaction was high. A positive statistically significant relationship was found between job satisfaction and work commitment (del Carmen Giménez-Espert, et al., 2020).

In a study conducted with health nurses in Egypt, 41.9% of them reported low satisfaction in terms of job satisfaction after the COVID19 outbreak. 98.6% of them complained of intensive workload and 96.7% of is dealing with death and dying (Said and El-Shafei, 2020).

Methodology

Healthcare professionals, working in 4 public hospitals in Istanbul, Ankara and Van between April 10, 2020 and May 01, 2020, participated in the study. The universe of the study could not be determined, but 411 healthcare workers voluntarily agreed to participate in the study.

The research material consists of three parts. In the first part, sociodemographic characteristics, in the second part Maslach's Burnout Scale, in the third part the job satisfaction scale (Durak Batigün & Şahin, 2006) was used.

The data obtained in the study was analyzed through the SPSS program (version 20.0). In this context, frequency measurements, safety validity analysis, one-way analysis of variance, regression analysis, Kruskal-Wallis, and Man Whitney U tests were studied.

Six hypotheses were produced within the scope of the study. According to this;

H₁: Pandemic burnout is different from personal and work-related burnout.

H₂: There is a statistically significant difference between men and women in burnout caused by the pandemic.

H₃: There is a statistical difference between income and the level of burnout.

H₄: The burnout levels of healthcare professionals vary according to the work they do.

H₅: Job satisfaction varies according to the gender of healthcare professionals.

H₆: There is a statistically significant difference between job satisfaction and the duties of healthcare professionals.

Results

When Table-1 is examined, slightly more than half of the participants (57.6%) are male, most of them are married (72.5%), more than half are university graduates (87%), almost half (42.5%) are between the age of 26-35 years, and half (51.4%) has monthly income of over 8,000TL, 45.9% of them are doctors and 32.6% are health nurses. Most of them (82.2%) do not have a previous history of COVID19 and 81.2% define their current work as high risk level due to COVID19.

Table 1: Demographics

Gender	n	%	Marital Status	n	%
Male	237	57.6	Married	298	72.5
Female	174	42.4	Single	113	27.5
Education			Age		
High School	89	21.6	18-25 years	21	5.3
College	104	25.3	26-35 years	175	42.5
University	165	40.1	36-45 years	103	25
Graduate	53	13	46-55 years	67	16.3
			+55 years	45	10.9
Income			Task		
0-4000 TL	95	23.1	Medical Doctor	189	45.9
4000-8000 TL	105	25.5	Nurse	134	32.6
+8000 TL	211	51.4	Paramedic	23	5.6
			Administrative personal	31	7.7
			Others	34	8.2
History of COVID-19			Business environment		
Yes	73	17.8	High risk	334	81.2
No	338	82.2	Low risk	77	18.8
Total	411	100		411	100

57.8% of the participants in the study is afraid of getting COVID19 disease, and 89.1% is afraid of carrying the infection to their relatives at home. Approximately 1 out of every 3 people (35.1%) who participated in the study stated that they were afraid of death due to their work.

The results of burnout in terms of scale averages were determined as personal 47.13 ($\pm$ 13.22), work-related 27.88 ($\pm$ 12.44) and pandemic-related 57.63 ($\pm$ 11.42). The statistical difference between these averages is significant ($F = 351.7$, $p < 0.001$). The pandemic-related burnout differed from personal and work-related burnout ($p < 0.001$). In this context, "H1: Pandemic-related burnout is different from personal and work-related burnout." hypothesis has been confirmed.

While the burnout and personal (57.1%), work-related (28.1%), and pandemic-related (56.3%) burnout of the participants between the ages of 26-35 are similar, and the personal and work-related burnout of the

employees between the ages of 36-45, there is a significant increase in pandemic-related burnout. ($F = 289.2$, $p < 0.001$).

It was determined that women were more burnout in personal, work and pandemic dimensions of burnout than men, and there was a statistically significant difference between men and women ($F = 424.2$, $p < 0.001$). In this context, It can be stated that the "H2: There is a statistically significant difference between the burnout caused by the pandemic between women and men." hypothesis is confirmed.

Additional payments have been made to healthcare professionals to increase motivation due to the COVID19 outbreak. However, no difference was found between the income and burnout ($F = 3.142$, $p > 0.001$). In this context, it can be said that the "H3: There is a statistical difference between income and the level of burnout." hypothesis is rejected.

The Kruskal-Wallis test was used for the relationship between the task performed by the employees and burnout. Accordingly, a statistically significant difference was found between the tasks of the employees and burnout ($KW = 21.840$, $p = 0.001$). When the burnout was examined according to task, a difference was found between the personal and work-related burnout of doctors, nurses and paramedics and administrative and auxiliary service (cleaning, etc.) personnel. In this context, "H4: Burnout levels of healthcare professionals vary according to the work they do." hypothesis has been confirmed. When the burnout status with pandemic was examined, it was determined that doctors were 2.74 ($OR = 2.74$, $p = 0.003$) more likely than administrative staff and 7.11 ($OR = 7.11$, $p = 0.002$) times more likely than auxiliary service personnel. Nurses were found to be 4.28 ($OR = 4.28$, $p = 0.002$) more likely than administrative staff and 2.45 ($OR = 2.45$, $p = 0.004$) times more likely than auxiliary service staff.

Regarding job satisfaction, the demographic characteristics of healthcare workers were measured with the Mann-Whitney U test. Accordingly, among the gender of healthcare workers and the sub-dimensions of the job satisfaction scale, business policies ($Z: -2.631$, $p: 0.016$), individual factors ($Z: -2.631$, $p: 0.021$), physical conditions ($Z: -2.185$, $p: 0.002$), control / autonomy at work ($Z: -2.481$, $p: 0.011$), and wages ($Z: -3.119$, $p: 0.001$) were found to be statistically significant. When the direction of this difference is investigated, job satisfaction level of male employees is higher than female employees. In this respect, "H5: Job satisfaction differs according to the gender of healthcare workers." It can be stated that the hypothesis is confirmed.

A statistically significant difference was found between the education level of healthcare workers ($KW: 12.532$, $p: 0.027$) and the task they do ($KW: 9.210$, $p: 0.014$) in terms of their job satisfaction. In this context, "H6: There is a statistically significant difference between job satisfaction and the duties of healthcare workers." his hypothesis has been confirmed. After the analysis with the Mann-Whitney U test, it was determined that the higher the education level, the lower the job satisfaction. On the other hand, doctors ($MW: 67.500$, $p: 0.000$) and nurses ($MW: 43.000$, $p: 0.000$) made up the difference between job satisfaction according to the task performed.

In the regression analysis of the sub-dimensions of the burnout scale (independent variable) and the sub-dimensions of the job satisfaction scale (dependent variable), it was determined that emotional burnout was a predictor of job satisfaction ($F = 41.241$, $p: 0.000$). It was understood that other sub-dimensions of burnout were not determinative ($p > 0.05$). The correlation coefficient of the regression model ($r = 0.743$) and, within the scope of this study, burnout explains 62.2% ($R^2 = 0.622$) of the variance of job satisfaction.

Discussion

Examining the job satisfaction status of healthcare workers before COVID19 in terms of the studies, age, gender, work experience, marital status and having children were determined as the determinants of job satisfaction. The job satisfaction of the 1104 discarded has been measured at a high level. Those who have dependent people have higher job satisfaction than others. It has been stated that contributing to the family is a motivating factor in working life (Jathanna et al., 2011).

According to the results of a study conducted in 2015 with 166 healthcare workers in Ethiopia, the job satisfaction of healthcare workers is low and 65.1% are dissatisfied. The main reasons for this dissatisfaction were insufficient payment plan, lack of training opportunities and lack of incentives, bureaucratic management style, low performance evaluation system and poor working conditions (Mengitsu & Bali, 2015).

According to the results of the study conducted with 353 health nurses in Indonesia, it has been shown that the job itself, promotion, working condition, wage, supervision and colleague relationship factors have a relationship and effect on the job satisfaction of nurses (Rachmiana, 2020).

In a study conducted on 420 healthcare workers in Iran, the vast majority (71.9%) of the participants in the study are not satisfied with their job. The level of satisfaction with payments and benefits (90.4%) and "policy management" (90%) was measured lower than other aspects (Jafari et al., 2015).

According to the results of burnout research conducted with 3,719 healthcare workers in Sweden, depression, anxiety, sleep disturbance, memory impairment and neck and back pain were determined as the outcomes of employees with burnout (Lindwall et al., 2014).

In the study conducted with 15,627 healthcare workers before the epidemic in China, known as the epicenter of the COVID19 Pandemic, it was found that 47.6% of the participants experienced moderate burnout and 3.3% of them experienced severe burnout. Young people who work more than 40 hours a week reported higher degrees of work-related burnout (Xu et al., 2020).

In a study conducted with 2772 healthcare workers in Thailand, a very serious relationship was found between burnout and shift work. Accordingly, the burnout level of shift healthcare workers who do not have a fixed working order is much higher than the others (Wisetborisut et al., 2014).

After COVID-19 has become a global epidemic, there is a change in the burnout status of healthcare workers. According to the results of this study, it is important that one in three employees express their fear of death due to COVID-19. The fact that the fear of death prevails by exceeding the burnout threshold for healthcare professionals reveals the seriousness of the situation. Supporting this situation, although the above mentioned studies have reported personal and work-related burnout, burnout due to pandemic has differed from other forms of burnout.

Similar to Khasne et al. (2020), in this study, burnout caused by the pandemic is higher in women than in men. It is considered that women's roles not only in business life but also in isolated home life are effective in defining this burnout. Adverse situations such as the presence of children who had to be cared for at home due to the busy pace of work and closed schools due to the epidemic, and the weekday / weekend curfews that prevented socialization may have deeply affected female healthcare workers.

To increase the motivation of health workers practice in Turkey, intense and upper limits without paying extra fees to reward risky because of the intervention policy was adopted. It is important that the difference between income and burnout is not detected. In the feelings of burnout of healthcare professionals, money is either not seen as a factor that solves the problems or it is thought that the additional payment is insufficient / unfairly distributed.

The burnout status of healthcare professionals varies in terms of their duties. The burnout level of doctors and nurses is higher than healthcare professionals who do other jobs. Doctors and nurses who are in direct contact with COVID patients, work in shifts, work outside their field of expertise and have to apply alternative treatments, and who have to explain this to the relatives of the deceased when their patient is lost, are in both physical and emotional burnout.

When analyzed in terms of job satisfaction, the happiness level of men is higher than women. The fact that male employees are masculine due to their physical characteristics, that they are easier to integrate into the shift system, and that women have other duties ascribed to them by society, apart from their job being a mother, are considered factors affecting job satisfaction.

Conclusion

Healthcare professionals are one of the main needs of societies since the birth of humanity. Prior to the COVID19 pandemic, healthcare workers who expressed burnout in average variance and low level of job satisfaction experience an increase in burnout and a decrease in job satisfaction with the global epidemic. Especially the fact that healthcare workers work in shifts and are assigned to COVID outpatient clinics or services outside their area of expertise have increased this level of burnout.

It is their duty for healthcare professionals to take part in such a pandemic period that seriously threatens public health. However, intense working hours in protective clothing, inability to fulfill their obligations to their families, death due to the epidemic or fear of infecting their close environment are considered to be important reasons that increase the level of burnout.

It is thought that remuneration and monetary policies are not a valid solution to reduce burnout and increase job satisfaction. In addition, it is believed that it will be beneficial to consider the feelings and thoughts of the employees.

There are social duties assigned to women workers by society. These duties may differ according to the values that societies attribute to women. For example, duties such as being a mother and doing housework cause female employees to get stuck between their shift-based professions and social duties. For this reason, it can be explained in this way that they are more burnout.

References

- Azoulay, E., De Waele, J., Ferrer, R., Staudinger, T., Borkowska, M., Pova, P., Iliopoulou, K., Artigas, A., Schaller, S.J., Hari, M.S., Pellegrini, M., Darmon, M., Kesecioglu, J., Cecconi, M. (2020). Symptoms of burnout in intensive care unit specialists facing the COVID-19 outbreak. *Annals of intensive care*, 10(1), 1-8.
- Barello, S., Palamenghi, L., & Graffigna, G. (2020). Burnout and somatic symptoms among frontline healthcare professionals at the peak of the Italian COVID-19 pandemic. *Psychiatry Research*, 113129, doi: <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.113129>
- Constable CJF and Russell DW (1986) The effect of social support and the work environment upon burnout among nurses. *Journal of Human Stress*; 12(1):20-26
- del Carmen Giménez-Espert, M., Prado-Gascó, V., & Soto-Rubio, A. (2020). Psychosocial Risks, Work Engagement, and Job Satisfaction of Nurses During COVID-19 Pandemic. *Frontiers in Public Health*, 8:566896. doi: 10.3389/fpubh.2020.566896.
- Denning, M., Goh, E. T., Tan, B., Kanneganti, A., Almonte, M., Scott, A., ... & Przybylowicz, J. (2020). Determinants of burnout and other aspects of psychological well-being in healthcare workers during the COVID-19 pandemic: a multinational cross-sectional study. *MedRxiv*.
- Dobson, H., Malpas, C. B., Burrell, A. J., Gurvich, C., Chen, L., Kulkarni, J., & Winton-Brown, T. (2020). Burnout and psychological distress amongst Australian healthcare workers during the COVID-19 pandemic. *Australasian Psychiatry*, doi:<https://doi.org/10.1177/1039856220965045>.
- Dolgun U (2015) *Örgütsel Davranışta Güncel Konular*, Ekin Yayınevi, İstanbul.
- Duarte, I., Teixeira, A., Castro, L., Marina, S., Ribeiro, C., Jácome, C., Martins, V., Ribeiro-Vaz, I., Pinheiro, H.C., Silva, A.R., Ricou, M., Sousa, M., Alves, C., Oliveira, A., Silva, P., Nunes, R., Serrao, C. (2020). Burnout among Portuguese healthcare workers during the COVID-19 pandemic. *BMC public health*, 20(1), 1-10.
- Durak Batıgün A., Şahin NH. İş Stresi ve Sağlık Psikolojisi Araştırmaları İçin İki Ölçek: A-Tipi Kişilik ve İş Doyumu. *Türk Psikologlar Dergisi* 2006;17(1):32-45.

- Eğinli, A. T. (2009). Çalışanlarda İş Doyumu: Kamu Ve Özel Sektör Çalışanlarının İş Doyumuna Yönelik Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(3), 35-52.
- Jafari, F., Behbahan, S. B., Azami, F., Gharahgozloi, M., & Tadayyon, B. (2015). Staff's job satisfaction survey in Tehran's teaching hospitals. *Biomedical and Pharmacology Journal*, 7(1), 09-16.
- Jalili, M., Niroomand, M., Hadavand, F., Zeinali, K., & Fotouhi, A. (2020). Burnout among healthcare professionals during COVID-19 pandemic: a cross-sectional study. *medRxiv*, doi: <https://doi.org/10.1101/2020.06.12.20129650>
- Jathanna, R., Melisha, R. D., Mary, G., & Latha, K. S. (2011). Determinants of job satisfaction among healthcare workers at a tertiary care hospital. *Online Journal of Health and Allied Sciences*, 10(3), 1-3
- Khasne, R. W., Dhakulkar, B. S., Mahajan, H. C., & Kulkarni, A. P. (2020). Burnout among healthcare workers during COVID-19 pandemic in India: Results of a questionnaire-based survey. *Indian Journal of Critical Care Medicine: Peer-reviewed, Official Publication of Indian Society of Critical Care Medicine*, 24(8), 664.
- Lindwall, M., Gerber, M., Jonsdottir, I. H., Börjesson, M., & Ahlberg Jr, G. (2014). The relationships of change in physical activity with change in depression, anxiety, and burnout: A longitudinal study of Swedish healthcare workers. *Health Psychology*, 33(11), 1309.
- Mengistu, M. M., & Bali, A. G. (2015). Factors associated to job satisfaction among healthcare workers at public hospitals of west Shoa zone, Oromia regional state, Ethiopia: a cross sectional study. *Science Journal of Public Health*, 3(2), 161-167.
- Rachmiana, A. (2020). Factors Influencing Nursing Job Satisfaction in State And Private Hospitals in Banda Aceh Indonesia. *International Journal of Humanities Technology and Civilization*, 1, 64-94.
- Said, R. M., & El-Shafei, D. A. (2020). Occupational stress, job satisfaction, and intent to leave: nurses working on front lines during COVID-19 pandemic in Zagazig City, Egypt. *Environmental Science and Pollution Research*, 1-11.
- Wegge, J., Schmidt, K., Parkes, C., & Dick, V. K. (2007). Taking a sickle: Job satisfaction and job involvement as interactive predictors of absenteeism in a public organization. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 80, 77-89.
- Wisetborisut, A., Angkurawaranon, C., Jiraporncharoen, W., Uaphanthasath, R., & Wiwatanadate, P. (2014). Shift work and burnout among health care workers. *Occupational Medicine*, 64(4), 279-286.
- Xu, W., Pan, Z., Li, Z., Lu, S., & Zhang, L. (2020). Job Burnout Among Primary Healthcare Workers in Rural China: A Multilevel Analysis. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(3), 727, doi: <https://doi.org/10.3390/ijerph17030727>
- Yu, X., Zhao, Y., Li, Y., Hu, C., Xu, H., Zhao, X., & Huang, J. (2020). Factors Associated With Job Satisfaction of Frontline Medical Staff Fighting Against COVID-19: A Cross-Sectional Study in China. *Frontiers in public health*, 8, doi: <https://doi.org/10.3389/fpubh.2020.00426>

Van Masallarının Değer Eğitimi ve Dil Unsurları Açısından İncelenmesi

Arş. Gör. Haydar ÖZDEMİR

Hakkâri Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

Mehmet Sena ATAŞ

Hacettepe Üniversitesi, İlköğretim Doktora Öğr.

Özet

Van yöresi, sahip olduğu geniş havzasıyla tarih boyunca büyük medeniyetlere ev sahipliği yapmış çok geniş bir kültür birikimine sahiptir. Kültürün oluşmasında ve varlığının sürdürülmesinde masalların göz ardı edilmeyecek bir önemi vardır. Çocukların severek okudukları, eğlenceli zaman geçirdikleri ve aynı zamanda çocuğun merak ve hayal etme güdüsünü harekete geçiren masallar; çocuğu hayata hazırlama, yaşadığı dünyayı tanıma, ele aldığı konularla onlarda toplumun temel değerlerinin aşılama önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda araştırmamızda: Van yöresine ait masalların değer eğitimi ve dile katkısı açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Bu çalışma nitel araştırma yöntemine dayalı betimsel bir araştırma olup çalışmanın verileri doküman incelemesi yoluyla toplanmıştır. Araştırmada Van yöresine ait on beş masal incelenmiş olup masallardaki değerler: 2019 Türkçe Öğretim Programında yer alan kök değerlere göre sınıflandırılmış; aynı zamanda incelenen bu masalarda, dilin önemli unsurlarından atasözleri ve deyimler ele alınmıştır. Verilerin analizinde betimsel analiz yaklaşımı tercih edilmiştir. Çalışma sonucunda incelenen Van masallarında MEB'in belirlemiş olduğu kök değerleri barındırdığı ve bu masalarda dilin önemli unsurlarından atasözleri ve deyimlerin sıkça kullanıldığı tespit edilmiştir. Van yöresine ait masallar, aktardığı değerler ve barındırdığı dil unsurlarıyla sürdürülebilir eğitim için kullanılabilir.

Anahtar Kelimeler: Masal, Van Masalları, Değer Eğitimi, Dil Unsurları

Analysis of Van Tales in Terms of Value Education and Language Elements

Abstract

With its immense basin, Van region has a very wide cultural accumulation that has hosted great civilizations throughout history. Tales have an undeniable importance in the formation and survival of culture. Tales that children read fondly, have fun and at the same time stimulate the child's curiosity and imagination; It has an important place in preparing children for life, getting to know the world they live in, and instilling the basic values of the society in them with the subjects they deal with. In this context, in our research, it is aimed to examine the fairy tales of Van region in terms of value education and their contribution to language. This study is a descriptive research based on qualitative research method and the data of the study were collected through document analysis. Fifteen fairy tales belonging to the Van region were examined in the research and the values in the fairy tales were classified according to the root values in the 2019 Turkish Education Program; At the same time, proverbs and idioms, which are important elements of the language, are discussed in these tales. Descriptive analysis approach was preferred in analyzing the data. As a result of the study, it was determined that Van tales, which were examined, contain the root values determined by the Ministry of National Education and proverbs and idioms, which are important elements of the language, are frequently used in these tales. Tales from Van region can be used for sustainable education with the values they convey and the language elements they contain.

Keywords: Fairy Tale, Van Tales, Value Education, Language Elements

GİRİŞ

Toplumların doğal yaşamları sonucunda meydana gelmiş olan kültür, sürdürülebilir ve yararlı olan özelliklerini nesilden nesile aktararak canlılığına devam etmektedir. Kültür, bir milleti diğerlerinden farklı kılan yaşam biçimleri ve her milletin kendisine has olan milli değerleridir (Ergin, 1986). Ancak globalleşen dünyamızda yaşanan teknolojik gelişmeler toplumlara ve uluslara has olan kültürün korunmasını gittikçe zorlaştırmaktadır. Bu doğrultuda yerel ve ulusal kültürlerin hayatta kalabilmesi için Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Teşkilatı UNESCO, 2003 yılında Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesini kabul etmiş ve ülkemiz de 2006 yılında bu sözleşmeyi kanun haline getirerek taraf olmuştur. Bu sözleşmede yer alan ve korunması gereken somut olmayan miraslardan bir tanesi de masaldır. Masal, içinde çıkan toplumların kültüründen doğduğu gibi o kültürü gelecek nesillere aktaran önemli bir edebi türdür.

Masallar, genellikle yaşanmamış ve yaşanması muhtemel olmayan bazı olay ve durumlara bağlı olabileceği gibi, yaşanmış fakat sonradan dilden dile anlatıla gelerek olağanüstülüklerle bürünmüş bir sözlü ve yazılı edebiyat ürünü olarak ifade edilebilir. (Elçin, 2004; Sakaoğlu, 1999; Yalçın ve Aytaş, 2003). Masal, genellikle halkın yarattığı, hayale dayanan, sözlü gelenekte yaşayan, çoğunlukla insanlar hayvanlar ile cadı, cin, peri, dev vb. varlıkların başından geçen olağanüstü olayları anlatan edebi tür olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2011). Masalın gerçek dışı yani bir hayal ürünü olması, içindekilerle inandırma endişesi taşımaması, olağanüstü varlıklara ve olaylara yer vermesi, zamansal ve mekânsal belirsizlikleri barındırması tamamıyla gerçeklikten uzak gösterilmesine neden olmaktadır. Ancak masal kurgusal olarak insanın hayal dünyasından vuku bulduğu için, her ne kadar olağanüstü görünse bile, onun temelinde insan hayatının gerçekleri ve insan aklının yansımaları yer almaktadır. Bu nedenle masallardaki kahraman ve karakter kadrosu insanlardan ve insani özellikler barındıran hayvanlardan oluşmaktadır. İnsan odaklı bir hayal ürününün, insanın yaşam gerçeğine uygun birçok unsuru bünyesinde barındırması da kaçınılmaz olacaktır (Kıraç, 1997). Yani masallardaki gerçeklik masallara dolaylı olarak yansımaktadır. (Propp, 2001).

Toplumun gelecek neslini oluşturacak olan çocukların karşılaştığı ilk edebi türlerden biri şüphesiz masaldır. Anlatıma dayalı ve kendine özgü bir mantığı olan masalın yardımıyla çocuk hayalden gerçeğe geçer ve gerçeği hayalleri ile karşılaştırarak somutlaştırır. Böylece kendi hayal dünyası ile anlatılan dünyayı birlikte yaşama fırsatı bulur (Yalçın ve Aytaş, 2003). Güdümlü çocuk edebiyatı ürünü olan masalların çocukların gelişimine birçok önemli ve değerli katkısı vardır. Masalın dinlenilmesi ve okunması sırasında: çocuklar dil sevgisi ve dil kullanımının inceliklerini kazanır, toplumun kültürel ve tarihsel bilgi kaynaklarına yönelir toplum ve insanın yaşamına ilişkin doğrular ile tanışır. Toplumun sahip olduğu değerler masallar aracılığıyla çocuklara aktarılmaktadır. Değer kavramı, Türk Dil Kurumu sözlüğünde "Bir ulusun sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel değerlerini kapsayan maddi ve manevi öğelerin bütünü" olarak tanımlanmaktadır(TDK, 2011). Güzelin ve doğru davranışların üstünlüğü onaylanırken çocuk da farkında olmadan iyiye, güzele ve doğru davranışa yönlendirilir. Değer bilinciyle donanmış bir toplumda, masalların rolü son derece önemlidir.

Masallar, aynı zamanda çocuğa anadilinin nasıl kullanıldığını ilk öğreten, ona bu dilin çeşitli hünerlerini, zenginliğini, inceliğini ve kıvraklığını ilk gösteren, çocuğu kendi dilini konuşanlara yaklaştıran duyguyu kazandıran temel unsurlardır(Boratav 1992; Vygotsky, 1998; Aktaran: Şahin,2011). Masalın bireyin dili özenli, düzgün, doğru kullanma yetilerini geliştirme noktasında önemli bir etkisi vardır

Alanyazın çalışmalarına bakıldığında yapılan araştırmaların daha çok bir yazar tarafından yazılmış eserlerde geçen değerlerin tespit edilmeye yönelik olduğu görülmektedir. Yapılan literatür taramasında Van yöresine ait masalların değerler eğitimi perspektifinden ele alan herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu bağlamda bu araştırmada: Van yöresine ait masalların değer eğitimi ve dil unsurları açısından incelenmesi amaçlanmıştır.

YÖNTEM

ÇALIŞMANIN MODELİ

Van yöresine ait masalların değer eğitimi ve dile katkısı isimli araştırma nitel araştırma yönteminden faydalanılarak yapılmıştır. Araştırmada doküman analizi deseni kullanılmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu ve olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsamaktadır (Yıldırım ve Şimşek 2011).

İNCELENEN DOKÜMANLAR

Çalışmada incelenen eserlere ilişkin bilgiler şu şekildedir: Kasımoğlu (2010)'nun doktora tezi olan, "Van Yöresine Ait Türk Halk Masalları" ve Önay (1995)'a ait "Van Masalları Üzerine Bir Araştırma" adlı doktora tezinden derlenen masallar incelenmiştir. Bu çalışmada Kasımoğlu'nun derlemiş olduğu yetmiş masaldan sekiz, Önay'ın derlemiş olduğu yetmiş masaldan sekiz masal incelenmiştir. İncelenen masallar şunlardır:

Kasımoğlu (2010)'nun Derlediği Masallar		Önay (1995)' Derlediği Masallar	
1-8	Fehimsiz Gelin	1-2	Tilki ile Yılanın Arkadaşlığı
2-9	Zöhre Bani (Gitmenço)	2-5	Keçi ile Üç Yavrusu
3-10	Ğuşlar Padişahi (Hublar Padişahi)	3-7	Şangılı Şunguli
4-15	Akıllı İhtiyar	4-18	Sabır Taşı
5-16	Ğazvanci	5-19	Sen mi Sabır, Ben mi Sabır
6-17	Bilmez Hoca	6-35	Perilerin Esir Aldığı Oğlan ile Padişah Kızı
7-18	Cırt Cüce	7-36	Padişahın Oğlu ile Mirza Mehemet
8-24	Göl Aygiri	8-38	Oduncunun Kızı Sultan

VERİLERİN ANALİZİ

Çalışmada elde edilen veriler, nitel verilerde kullanılan betimsel analiz yaklaşımına uygun olarak incelenmiştir. Yıldırım ve Şimşek (2006)'in aktardığı gibi betimsel analizde, çalışmada elde edilen veriler daha önceden belirlenen temalara göre özetlenir ve yorumlanır. Betimsel analiz yaklaşımında araştırmaya konu olan veriden yapılan doğrudan alıntılara sıklıkla yer verilmektedir. Çünkü toplanan verilerin özgün şekline mümkün olduğunca bağlı kalınması esastır.

BULGULAR VE YORUMLAR

1- Van Yöresine Ait Masalarda Değer Eğitime İlişkin Bulgu ve Yorumlar:

MEB'in belirlemiş olduğu "Kök Değerler" açısından Van yöresine ait masalarda görülen değerler ve değerlerin kullanım sıklığına ait bilgiler Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 2 Değerlerin Frekans ve Yüzdeler Gösterimi

	Adale t	Dostlu k	Dürüstlü k	Öz Deneti m	Sabı r	Saygı	Sevgi	Sorumlu luk	Vatan- severlik	Yardı- m-severlik
Frekans	16	1	3	3	2	7	5	8	0	7
Yüzdeler	%24,4	%1,1	%6,6	%6,6	%3,	%15,5	%10	%16,6	%0	%14,4

Tablo 2'e bakıldığında: Van masallarında en çok adalet değerinin kullanıldığı görülmektedir. Bu değeri, sorumluluk, saygı ve yardımseverlik değerleri takip etmektedir. En az kullanılan değer ise vatanseverlik olduğu görülmektedir.

Tabloda gösterilen değerlerin geçtiği masallardan kesintiler aşağıda başlıklar hâlinde verilmektedir.

Adalet

Ahmak, bu ihtiyar bu kürsiye layıktı, sen de süpürgeciliğe. Sen gelirsen gümüş kürside oturursan. O zavall da o güneşde, o şeyde ho! hoo babam ho! M-4-15

Niye özin gizleyip sen? Guşnan gelirdin, gidirdin. Şimdi kendin gizlinsen? Şöyle beyle sır eşige çıhtiiii. M-2-9

Babasi bunlari haletledi, bunlari yola saldi, gettiler. Gocasi geri gitti melmeketine, orda gaziyi de gatletti, gaymakami da, hocayı da sakgalından astılar. Hocayı da kestiler. M-5-16

Aferin oğlum, der kızım senindir. Kırk gün, kırk gece düğün yapılsın, diye emreder. M-6-17

Sorumluluk

Yooğ, baban meni satın aldı, getirdi. Seni mane emanet, meni san emanet. Men seni apardım, getirdim. O derse benim gizimi nereye götürüeyin, getireyin? Men rezil olmam! M-2-9

Hocam, bak babam meni sena emanet verdi. M-5-16

Yarabbi, insan emaneti. Sen meni sakla bundan. Men rezil rüsvay olmıyım. M-5-16

Dürüstlük

Bizi birahtı, çocuklarını kesdi, gaçtı gitti derik! İftira iftiranın götüni yırttı.

Hele bir de geldin, yalanları söyledin. M-5-16

Bilmez Hoca aslında çok şey biliyor; ancak bildiklerinin kimse tarafından öğrenilip yayılmasına izin vermiyormuş. Bunu yapanları öldürmüş. M-6-17

Öz Denetim

Goyunun içini aldı, seregini temizledi, serdi güne guritti. Saçlarını topladı, başına geçirdi oni. Çobanın üst başını da parasıyanan aldı. Üstüne geydi. Etti özünü bir keloğlan. M-2-9

Padişah, oğluna dedi: - Gidersen, men burda gonacağım. Sen gidecesen gizi öldüreceşin. İç gömlegini ganina batıracasan. Getirecesen men gözümnen göreceğim. M-5-16

Peki ki bu bilgileri bana verdin. Ben de o halde gizli gizli öğreneceğim, der. M-6-17

Saygı

Guşlar, padişahlarının elini öptiler M-3-10

Oğlum, onun bi derdi var. Saygılı hanımdır. Bağ, men seni örgedim. M-6-17

Temam baba, benim başımnan gözüm üstüne! Ver, elin öpim. Elini öpiy. - Baba dua et, başıma sür. Başına süri, dua edi. M-8-24

Sevgi

O demeynen gız duydi, gız aşık oldi. Gız öyle aşık oldi ki, beyle deli oliyi. M-2-9

Gız değil, peridir, dirsen melektir, yakışır; cennet hurisidir, yakışır. Ele bi gız M-5-16

Benim oğlan, senin kıza aşık olmuş. M-6-17

Oğlan da bi göznen değil, beş göznen buna vuriliy, cüceye M-7-18

Sabır

İyi siz bi durun. Siz bana etdiz, men de sizlere edecem! M-6-17

Bu, Melikşah'a yeni bi düğün yaptii, özine evlat olarak bir başvezir ettii. M-9-34

Vay demek yedi senedir meni beклиysen. M-4-18

Sen heç sesin çahartma Allah Kerimdir. bunun bi çözüm yoloni bularih M-4-18

Yardımseverlik

Senin derdine ortağ olurum, gorhıma , Üş gün bele oni götürdi, getirdi guş M-2-9

Padişahım sağ olsun, işte buraya iki tene gelmişler acdırlar, yemeñ isteyiler, izinin var mıdır? - He, didi. Verin, yedirin, esirgemeyin. M-3-10

Gel bu işten vazgeç. Ama yok, ben vazgeçmem diyorsan o zaman dersini yanlış oku, bir baştan, bir ortadan, bir de sondan oku. Hoca bildiğini zannetmesin. Yoksa seni öldürür, der. M-6-17

Dostluk

Babamdan, anamdan daha bena azizdir. Yedigi yemegi Keloğlan'sız bir narın deni bile olsa Keloğlan'sız yemiği; M-9-34

İbrahim ile arkadaşlık ederler M-13-61

2. Van Yöresi Masallarının Dil Unsurlarına İlişkin Bulgu ve Yorumlar:

Van yöresine ait incelenen masalarda, dilin anlatım olanaklarından faydalandığı, dinleyicilere ve okurlara akıcı ve renkli bir anlatım olanağı sağlandığı görülmüştür. Van masaları dil unsurlarından atasözü ve deyimler başlığı altında incelenmiş ve masalardaki bu kullanımların dil öğrenmeye katkısının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Tablo 2. İncelenen eserlerde dil unsurlarına ilişkin kullanılan kelime grupları frekans tablosu

Dil Unsurları	F
Atasözleri	14
Deyimler	82

Tablo 2' ye bakıldığında atasözlerin frekans değeri 14, deyimlerin frekans değeri ise 82 olarak görülmektedir.

Tabloda gösterilen dil unsurlarının geçtiği masalardan doğrudan alıntılama yöntemiyle alınan örnekler aşağıda başlıklar hâlinde verilmektedir.

Kullanılan Atasözleri:

Tuuu! Gettim evimden delilerden kaçtım, daha beter delilere ulaşımdım. M-1- 8

Biz düşünük ki, gece günüz rızh dolanırırh, rızha gidip gelirik. M-2-9

İnsanoğlu çiğ süt emmiş. El oğluna emniyet olmaz M-5-16

derdini demeyen derman bulamaz M-6-17

Emir, demiri keser M-8-24

Gecennen şerrinnense gündüzün hayrı derler. M-6-35

Kullanılan Deyimler:

kara kuru olmak, gadanın fetvasını versin, sinir tuta, Başımı alim gidim (8)

Ayın on beşidir. Bele gızı görenler deli olırlar, gözi dışarda olacağ Deli divane olmak, Sır eşige çıkmak, neşesi açılmış, müjde verdiler , Bu gece, burda sitar olım. M-2-9

anamın gözi kurusun, Menzili yok, kirası çok M-3-10

Oğlum, evelin gençtik. Dağı, daşı hopluyoduk. Her diyarı gezidik. Bir seatlik yolu beş dakkada gididik. E, şimdi oğlum gidemirik, elimize baston almışırh. Eyacı etmişik üş. Aklın kesmeyi? Gulağım kar, dilim la! Eger galabalık edisen olmiyacak, etmesen de olmayacak; gulagınnan duyisan. Desen olmiyacak demesen olmiyacak. Öyle gulagım kardır, dilim laldır. Heç evde duymadım, işitmedim. Sen sağ, ben selamet M-4-15

Hocanın da gözü gıssadır. (Hani kötü niyetle gıza bañi). Haletleyip yola selmak, İftira süsü vermek, Üzim senden garadır, Gözü gıssa olmak, Kalbini bozmak, Leblerinden bal dökülmek, Baş gurban olsun eyahlara, Akli ermemek, Üstten tutturi, üst eyahtan yemeyi, Yüz etmemek, Akli gitmek M-5-16

baş göz edelim, bir ayağı çukurda, kulaklarıma inanamadım, taş doğursaydım, kara bir bulut dolaşiyor yola düşerler, göze almış, bağına basmayıp, Birisini gözüne kestirmek, Baş göz etmek, Gözüne kestirmek, Kit kanaat geçinek, Ağzını yoklamak, Dellenmek: çıkar ağzındaki baklayı M-6-17

Oğlan da bi göznen değil, beş göznen buna vurili, cüceye, Yer yatak yatmak, Beş gözle vurulmak, Belinin kemiği kırılmak. M-7-18

Arap atına çoğ yaniyam , benim göynüm çoğ gırırır, başıma belayı aldım, Boynum kıldan incedir , Yola düşmek, Işık yüzü görmemek, Haşır neşir olmak M-8-24

SONUÇ

Sonuç olarak, Van masallarının içerik açısından MEB'in belirlemiş olduğu on temel değer kullanım sıklığı çoktan aza doğru şu şekilde olduğu tespit edilmiştir: Adalet, sorumluluk, saygı yardımseverlik, sevgi, öz-denetim, dürüstlük, sabır, dostluk ve vatanseverliktir. Bu değerlerin kullanılma yoğunluğuna göre Van masallarında daha çok haksızlıklara karşı hakkın yerini bulduğu, bireyin sorumluluk sahibi, büyüklerine karşı saygılı ve yardımsever olmasının önemini anlatan olaylara rastlanmaktadır. Kullanılan dil unsurları açısından Van masallarına baktığımızda masalların zengin bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir. İncelenen bütün masallarda atasözü ve deyimlerin varlığını görmek mümkündür. Bu bağlamda Van masallarının barındırdığı değer ve dil unsurlarıyla sürdürülebilir eğitim için uygun örnekler oluşturduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Boratav, P. N. (1992). Zaman zaman içinde. İstanbul: Adam Yayınları,

Elçin, Ş.(2004). Halk edebiyatına giriş. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Ergin, M. (1986). Üniversiteler için Türk dili. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Kasımoğlu, H.(2010). Van yöresine ait Türk halk masalları (Doktora Tezi). YÖK Tez Merkezi, Tez No, 271364
- Karasar, N. (2010). Bilimsel araştırma yöntemi. (21. Baskı). Ankara: Nobel.
- MEB, (2019). Türkçe dersi öğretim programı (İlkokul ve Ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar). Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Sakoğlu, S. (1999). Masal araştırmaları. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Önay, Y, (1995). Van masalları üzerine bir araştırma (Yayınlanmamış doktora tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Propp, V. (2001). Masalın biçimbilimi. (M. Rifat, & S. Rifat, Çev.) İstanbul: Om Yayınları.
- Şahin, M.(2011). Masalların çocuk gelişimine etkilerinin öğretmen görüşleri açısından incelenmesi. Millî Folklor Dergisi, 23, Say- 89
- TDK, (2009). Türkçe Sözlük (10. Basım). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- UNESCO,(2021). Erişim 03.01.2021, <https://www.unesco.org.tr/Pages/126/123/UNESCO-%C4%B0nsan%C4%B1%C4%9F%C4%B1n-Somut-Olmayan-K%C3%BClt%C3%BCrel-Miras%C4%B1-Temsil%C3%AE-Listesi>
- Yalçın, A., Aytaş, G.(2003). Çocuk edebiyatı. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. (8. Basım). Ankara: Seçkin Yayınları.
- <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/01/20060121.htm> Erişim tarihi 03.01.2021

Dış Kaynak Yoluyla İstihdam Edilen Personelde İş Bağlılığıyla İş Tatmini İlişkisi: Lojistik Sektörü Örneği

Hıdır Can YARIM

İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

ORCID: 0000-0001-5773-6228

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ARSLAN

İstanbul Ticaret Üniversitesi, İşletme Fakültesi Havaçılık Yönetimi

ORCID: 0000-0003-0046-8132

Özet

Dış kaynak kullanımı, bir işletmenin yönetim ve uygulama faaliyetleri için kendi iç kaynaklarının kullanımı yerine bir anlaşma kapsamında dış kaynakların kullanılması yolunun tercih edilmesi olarak adlandırılır. Bu yöntemin en çok tercih edildiği sektörlerin başında lojistik sektörü gelmektedir. Bunun nedeni olarak da en başta sektör paydaşlarının artan uzmanlık ve profesyonel deneyim talebi gösterilebilir. Bir ikinci nedense, işletmelerin günümüzde niş yetenekler için mevcut insan kaynaklarını kullanmama eğilimidir. Bu nedenler ışığında çalışmanın amacı lojistik sektöründe dış kaynak kullanımı yöntemiyle istihdam edilen çalışanların iş bağlılıkları ve iş tatmini arasındaki ilişkiyi incelemek ve dış kaynak çalışanlarının demografik özelliklerine göre farklılaşmanın varlığının sınanmasıdır. Çalışmanın sonucunda dış kaynak yoluyla istihdam edilen personelin iş tatmini ile iş sürekliliği arasında güçlü bir ilişki tespit edilirken, şirket içi personel ile dış kaynak yoluyla gelen personelin iş tatmini ve iş sürekliliği arasında anlamlı bir farklılaşma olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Lojistik, Dış kaynak, İş bağlılığı, İş tatmini

The Relationship Between Job Commitment And Job Satisfaction In Employed Personnel Through Outsources: Logistics Industry Case

Abstract

Outsourcing is referred to as opting for outsourcing under an agreement, rather than using its own internal resources for management and implementation activities of an enterprise. Logistics is one of the sectors where this method is most preferred. The reason for this may be the increasing demand for expertise and professional experience of the sector stakeholders. A second reason is that businesses today tend not to use available human resources for niche talent. In the light of these reasons, the aim of the study is to examine the relationship between job commitment and job satisfaction of employees employed by outsourcing in the logistics sector and to test the existence of differentiation according to the demographic characteristics of outsourcing employees. As a result of the study, a strong relationship was found between job satisfaction and job engagement of outsourced personnel, while a significant difference was found between in-house personnel and outsourced personnel's job satisfaction and job commitment

Keywords: Logistics, Outsourcing, Job Engagement, Job satisfaction

GİRİŞ

Dış kaynak kullanımı, işletmeleri yürütmek için harici şirketleri kullanma süreci olarak karakterize edilir. Küçük şirketler genellikle başka alternatifleri olmadığından, muhasebe ve dağıtım gibi birçok temel görevi dışarıdan temin eder. Öte yandan, büyük şirketler maliyetleri en aza indirmek için dış kaynak kullanma eğilimindedir. Bu doğrultuda endüstriler, üretim süreçlerini firmaların dış kaynak kullanımı ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde tasarlamaktadır.

Dış kaynak kullanımı sonucunda tasarruf edilebileceği doğrudur. Dış kaynak kullanımı yoluyla para ve zaman maliyet verimliliği sağlamanın yanı sıra, iş kapsamını yenilikçi bir şekilde geliştirmek ve iyileştirmek için yenilikçi altyapı kurulabilir. Ayrıca sağlanan uzman kadro ile en iyi müşteri hizmeti deneyimini sağlamak mümkündür. Dış kaynak kullanımının en önemli yararı, işletmenin gerektirdiği faaliyetlerin düşük maliyetle ve çok daha verimli bir şekilde yürütülmesini sağlamasıdır. Böylelikle şirketin uzun vadeli büyüme ve sürdürülebilirlik için önemli olan pazarlama ve satış faaliyetlerine ağırlık vermesi sağlanmaktadır. İş büyümesi genellikle iyi bir şey olsa da, büyüyen işletmelerin sorunları bununla birlikte artabilir. İyi bir dış kaynak firması, bir projeye hemen başlamak için gerekli kaynaklara sahiptir. Aynı projeyi kurum içinde yürütmek, doğru kişileri işe almak, onları eğitmek ve ihtiyaç duydukları desteği sağlamak haftalar veya aylar sürebilir. Bu durumda firmanın bir dış kaynak firması ile işbirliği yapması daha etkili sonuçlar sağlayabilir. İş fonksiyonlarını doğru sağlayıcılara dış kaynak sağlamak, olağan risklerden kaçınmak için işlevsel bir yöntemdir.

Tüm bu bilgiler doğrultusunda dış kaynak kullanımının etkinliğini sağlamadaki en önemli faktör çalışanlar olarak düşünülebilir. Çünkü, çalışan yapısının etkin olmadığı herhangi bir dış kaynak, yukarıda belirtilen faydaların sağlanmasında tam verimlilikle yürütülemez. Bu sebeple dış kaynak firmasının çalışanlarının iş tatmini ve işe bağlılığı işlerin verimliliğini doğrudan etkileyen faktörlerdir. Bu doğrultuda bu çalışma, lojistik işletmelerin dış kaynak kullanımı yoluyla istihdam edilen personelin işe bağlılığı ile iş doyumu arasındaki ilişkiyi belirlemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca demografik özelliklere göre işe bağlılık ile iş doyumu arasında fark olup olmadığı araştırmanın bir diğer amacıdır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Bu bölümde, çalışmanın ana çerçevesini oluşturan dış kaynak kullanımı, iş tatmini ve iş bağlılığı kavramları ilgili literatür eşliğinde ele alınacaktır.

2.1. Dış Kaynak Kullanımı

Dış kaynak kullanımı, firma tarafından gerçekleştirilen faaliyetlerden belirlenen bir kısmın firmadan bağımsız başka bir firma tarafından yürütülmesi; firmaya ait işlerin dışarıdan bir firmaya devredilmesi olarak tanımlanabilir (Varadarajan, 2009, s. 1168).

Dış kaynak kullanımının lojistik sektöründe tercih edilmesinde lojistik sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin müşterilere sağladığı uzmanlık ve deneyim olarak gösterilebilir. Bununla birlikte, müşterilerin beklediği deneyim ve uzmanlık şirket içinden karşılanması zor ve maliyetlidir. Bu noktada müşterilerin beklentileri ile de paralel olan dış kaynak kullanımı sektörde rekabet avantajı sağlamak, yeni pazarlara açılmayı kolaylaştırmak ve bu sayede kurumların karlılığına pozitif katkı yapmaktadır (Razzaque&Sheng, 1998, s. 86).

Daha önce girilmemiş coğrafi alan veya bölgelere girerken, buraya ulaşılacak detayların karmaşıklığı, işleri sürekli kılma amacı nedeniyle daha fazla maliyete neden olabilmektedir. Yerel mevzuat ve belgelerdeki farklılıklar göz önünde bulundurulduğunda, bir şirketin bu durumları uzaktan yönetmesi ve ticari mevzuat üzerine araştırma yaparak hazırlık yapması zordur. Lojistikte dış kaynak kullanımı, işletmelere küresel ölçekte her bölgeye ulaşma, bunu yaparken de ana faaliyetlerinden uzak durma ve uluslararası pazarlardaki fırsatları istedikleri zaman kullanma imkanı sunar (Koban& Keser, 2015, s. 49).

Dış kaynak kullanımında temel olarak üç yaklaşım bulunmaktadır. Bunlar, işlem maliyeti yaklaşımı, kaynak bağımlılığı yaklaşımı ve kaynaklara dayalı yaklaşımdır.

Coase tarafından literatüre kazandırılan işlem maliyeti yaklaşımı, dış kaynak kullanımının belirli bir pazarda yürüttükleri faaliyetlerin maliyetlerini düşürmek amacıyla yapıldığını belirtmektedir (Çoban, 2002, s. 41). Dış kaynak kullanımında Kaynak bağımlılığı yaklaşımı ise firmaların ihtiyaç duydukları girdilerin daha ucuz ve belirsizlikten arındırılmış şekilde elde edilmesini sağlamakla birlikte bir yönetsel araç olarak görülür. Son olarak kaynaklara dayalı yaklaşım, firmaların kaynaklarını ve stratejik avantajlarını etkili ve üstün bir performansla kullanabilmesi temelli dış kaynak kullanımına yönelmesini temsil eder (Pelit, 2007, s. 22).

Literatür taraması, dış kaynak kullanımının tek yaygın nedenimaliyetlerin olduğunu göstermektedir. Ancak, tüketim malları şirketleri, lojistik servis sağlayıcılarının yetkinliklerinden yararlanmak için öncelikle dış kaynak kullanmayı tercih etmektedir. Esneklik ve maliyet hedefleri de çok önemli olmakta ancak maliyet azaltmanın en önemli tercih nedeni olmadığı tespit edilmiştir(Wilding&Juriado, 2004, s. 635).

İlgili literatür incelendiğinde firmalar dış kaynak kullanımı tercihi için temel yetkinlik alanına girmeyen faaliyetleri tercih etmelidirler. Tercih edecekleri faaliyetler firmaların operasyonel düzeydeki destekleyici faaliyetleri ile sınırlı tutulmalıdır (Barthelemy, 2003; Tebboune, 2003; Bailey, Masson, &Raeside, 2002). Bunun nedeni, eğer firmalar temel yetkinlik alanları için ya da stratejik öneme sahip işler için dış kaynak kullanımını tercih ettiklerinde piyasada başarısız oldukları durumlarda savunmasız kalmalarıdır (Saunders, Gebelt, & Hu, 1997, s. 84). Geleneksel dış kaynak kullanımı, stratejik dış kaynak kullanımından amaç, tarafların yükümlülükleri, kapsam, sunulan hizmetler gibi bir takım farklılıklar göstermektedir (Skjoett-Larsen, 2000, s. 114-115).

Lojistik sektöründe dış kaynak kullanımının başarısının sağlanması için dış kaynak kullanım sürecinde ve süreç sonrasında bazı ek faktörler göz önünde bulundurulmalıdır. Bunlardan en önemlisi ve ilki, dış kaynak kullanım kararının firmanın üst yönetiminden gelmesi gerekliliğidir. İç kurumsal fonksiyonların koordinasyonu ve lojistiğin dış kaynak kullanımı için gerekli olan ikinci önemli faktör olarak kullanıcılar ve sağlayıcılar arasındaki iletişim faktörü gösterilebilir (Razzaque&Sheng, 1998, s. 97).

2.2. İş Bağlılığı

İş bağlılığı kavramı günümüzde ortaya çıkan pozitif hareketinin yanı sıra her geçen gün popüleritesi artan bir kavramdır (Seligman&Csikszentmihalyi, 2000, s. 5).

Brown ve Leigh (1996), iş bağlılığını “kişinin işi ile psikolojik özdeşleşmenin bilişsel bir inanç hali” olarak tanımlamıştır (Brown &Leigh, 1996, s. 359). Literatürde daha eskiye gidildiğinde Goffman’ın duygusal bağlılık düzeyinin insandan insana değiştiğini iddia ederek “bağlılık” yerine “bağlanma” terimini kullandığı görülür (Goffman, 1961, s. 22). Kahn (1990) ise iş bağlılığı kavramını insanların çalışma koşullarında tam olarak kendilerini adanmalarını ve bağlı olmalarını sağlayan insan davranışları olarak tanımlamıştır (Kahn, 2017, s. 695). Bununla birlikte, Brown ve Leigh (1996), iş bağlılığı olan çalışanların işletmelerin ihtiyaçlarını karşılarken ve görevlerini yerine getirirken daha fazla zaman, enerji ve çaba harcarlar (Brown &Leigh, 1996, s. 360).

İş bağlılığı, işe yoğunlaşma, adanma ve dinçlikle boyutlandırılan tatminkar, pozitif ve işle alakalı fikirsel bir durum olarak tanımlanabilir. Buna istinaden, iş bağlılığı üç alt boyuta indirgenebilir. Bu üç alt boyut “Utrecht İşe Bağlılık Ölçeğinde”de ele alınmıştır. Bu üç alt boyut; (Schaufeli, ve diğerleri, 2001, s. 430).

- Enerji, istek ve dinçlik
- Kişinin işine hissettiği aidiyet duygusu ve işe adanma
- İşe kendini verme ve yoğunlaşmadır.

İşe istek duyma diğer bir ifadeyle dinçlik kavramı bireylerin, çalışma zamanında yüksek enerji ve esnekliğe sahip olmaları, işlerine karşı hevesli olma ve zorluklar karşısında yorulmama ve dayanıklı olmaları anlamına gelmektedir (Schaufeli, ve diğerleri, 2001, s. 431).

Dinçlik, fiziksel bir güç, duygusal enerji ve bilişsel canlılık tecrübesine sebep olan duygusal bir durum olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlamada yer alan fiziksel güç, günlük görevleri yerine getirmede yüksek enerji seviyelerini temsil etmekte, duygusal enerji, müşteri ve iş arkadaşlarıyla olan ilişkilere duygusal olarak yatırım yapma kapasitesini ve bilişsel canlılık ise bireyin zihinsel olarak canlı hissetmesini ifade etmektedir (Shirom, 2003, s. 150). Yapılan işin gerekliliklerini karşılamak için fiziksel, duygusal ve bilişsel faktörlere sahip olduklarını anlayan kişiler, işlerinde enerji ve canlılık geliştirdiklerini tecrübe etmektedirler. Bu sebeple, işteki enerji ve canlılık yontulabilir bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır (Little, Nelson, & Wallace, 2011, s. 477).

İşe adanma, bireyin yaptığı işe bir anlam yüklemesi, heyecan, saygınlık, ilham kaynağı, meydan okuma olgularını kapsar ve niteliksel anlamda adanmışlık, güçlü bir katılım anlamına gelir (Schaufeli, ve diğerleri, 2001, s. 426). Adanmışlık puanları yüksek olan bireyler, yaptıkları işle aralarında güçlü bir bağ oluşturmakta ve işlerine karşı hevesli ve gururlu hissetmektedirler. Adanmışlık hususunda düşük puan almış bireyler ise, işleriyle aralarında bir bağ oluşturmazlar. Çünkü işlerine bir anlam yükleyemezler, işlerinin ilham verici veya zorlu olmaları konusunda bir deneyim kazanmaktadırlar. Bu bağlamdaki bireyler yaptıkları işte kendilerini coşkulu ve gururlu hissetmemektedirler (Schaufeli&Bakker, 2004, s. 298)

İşe yoğunlaşma, birinin işine tamamen ve mutlu bir şekilde konsantre olması, işine dört elle sarılması, işlerini yaparken etrafındaki her şeyi unutmaması, yalnızca işlerini düşünmesi ve zamanın nasıl geçtiğini anlamaması böylece kendisini işten ayırmada güçlük çekmesi olarak ifade edilmektedir (Schaufeli & Bakker, 2004, s. 299).

İşe yoğunlaşmadan yüksek puan alan kişiler, işlerinde mutlu olduklarını, kendilerini işlerine verdiklerini ve onlardan ayrılmakta zorluk yaşadıklarını hissetmektedirler (Schaufeli, ve diğerleri, 2001). İşe yoğunlaşmadan düşük puan alan kişiler işlerine kendini vermiş veya dalmış hissetmezler, ondan ayrılmakta zorlanmazlar veya işteki zaman onlar için geçmek bilmez (Csikszentmihalyi, Abuhamdeh, & Nakamura, 2014, s. 230)

Araştırmacılar, işe bağlılığın sonuçlarının olumlu olduğu konusunda ortak görüşe sahiptir. Çalışanların işe bağlılığı ile iş sonuçları arasında genel kanıyı destekler nitelikte bir ilişki mevcut olmakla birlikte araştırmacılar, işe bağlılığın iş performansı üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu göstermiştir (Saks, 2006, s. 603). İşe bağlılığın kavramsal tanımı üzerine mevcutta bir çok tartışma olsa da araştırmacılar işe bağlılıkla ilgili üç temel hususta hem fikirdir. Bunlar; işe bağlılığın ölçülebilir olması, örgüt performansı ile ilişkilendirilebilir ve yüksek seviyedeki işe bağlılığı olan çalışandan işten ayrılmaya karar veren çalışana kadar değişiklik gösterir olmasıdır (Gupta&Sharma, 2016, s. 48).

2.3. İş Tatmini

Literatüre bakıldığında iş tatmini kavramı, çalışma hayatında iş yapan kişinin işi ve işle ilgili koşullardan hoşnut olup olmaması olarak tanımlanmış olduğu görülür (Racapova, 2019, s. 612). İş tatmininin temelde dört ana unsuru bulunmaktadır. Bu dört ana unsuru;

- motivasyon,
- işin cazibesi
- çalışanın işiyle özdeşleşmesi,
- moral

olarak belirtilebilir (Taşlıyan, 2007, s. 186).

Önceki çalışmalar incelendiğinde araştırmacıların iş tatmini için farklı tanımlamalar yaptığı görülür. Kamfer'e göre (1989), iş tatmini bireyin içinde olduğu role yönelik olumlu yönelimdir. Aynı zamanda bir çalışanın genel olarak yaptığı işten duyduğu memnuniyet ve mutluluğun derecesi olarak da tanımlanmaktadır (Kamfer, 1989, s. 14).

Townsend ve McPhee (1992) ise iş tatminini bir kişinin psikolojik ve fiziksel ihtiyaçlarına uyan işini yerine getirmesi nedeniyle iş memnuniyetini memnun edici bir duygusal durum olarak tanımlamışlardır(McPhee&Townsend, 1992, s. 118).

Srivastava (2013)'e göre iş tatmini, bir çalışanın işine karşı sahip olduğu olumlu/olumsuz duyguları ifade eder. Bir kuruluşun çalışanları memnuniyet/memnuniyetsizlik değerleri açısından duygularını ifade ederler (Srivastava, 2013, s. 160).

Robbins ve Judge iş tatminini, yapılmakta olan işin özelliklerinin değerlendirilmesi neticesinde iş ile ilgili ortaya çıkan olumlu duygular olarak tanımlamışlardır(Robbins&Judge, 2015, s. 117)

Çalışanların sadakat duygusu arttıktan sonra organizasyonlar için daha iyi sonuçlar alınabilmektedir. Çalışanlara daha fazla öğrenme ve kendilerini geliştirme imkânı sunan organizasyonlar öncekinden daha yüksek kar getirisi elde edebilmektedirler. Personeli olabildiğince uzun süre tutabilmek, çalışan ile çalıştığı organizasyonel ortam arasındaki ilişkileri güçlendirme ve gelişmeye yöneltme amacıyla bireylerin çabaları ile mümkün olabilmektedir. Şirketlerin uzmanlık ve beşeri sermaye yeterlilikleri olan çalışanlarını koruyabilmek ve diğer kurumlara gitmelerini önlemek için kurum çalışanlarını finansal getirilere bakılmaksızın krizlerde desteklemelidir (Aziri, 2011, s. 87).

Baysal (2005)'a göre kurumlarda iş tatmininin öneminin nedenleri temel olarak iki başlık altında toplanabilmektedir. Bunlar ekonomik ve örgütsel gelişimdir (Can Baysal, 1997, s. 30).

Ekonomik Gelişim, toplumların ekonomik ilerlemeleriyle doğru orantılı olarak belirli bir maddi geçim düzeyine ulaşan bireylerin ihtiyaçları da değişmiştir. Eğitim düzeyinin yükselmesiyle toplumun beklentileri de değişiklik gösterir.

Örgütsel Gelişim, toplumsal ilerlemeye ek olarak örgütsel gelişim de ortaya çıkar. İşletmelerin mevcuttaki çalışma şekilleri ve gerekleri de değişmeye başlamıştır. Performansı iyileştirme isteği ile başlayan ilgileniş kısa sürede sosyal sorumluluğa evrilmiştir.

Yapılan araştırmalarda iş tatmininin içsel ve dışsal olmak üzere iki önemli alt boyutunun olduğu belirtilmektedir (Kalkızıoğlu, 2018, s. 37).

İçsel tatmin, çalışanların yapmakta oldukları işleri yerine getirirken yaşadıkları memnuniyet derecesi kişisel tatmin olarak ifade edilmektedir. Bu durum çalışanların iç kaynaklı değişkenlerinden meydana gelmektedir. Bireylerin becerileri, becerilerini kullanma durumları, yapmakta oldukları görevlerin önem derecesi, bağımsızlıkları, sorumluluk ve başarıları, işin istikrarlı olması ve sosyal statü gibi durumlar, çalışanların duygularını etkilemekte ve bu da içsel tatmini ortaya çıkarmaktadır (Chiu&Chen, 2005, s. 532).

Dışsal Tatmin: Çalışanların işlerini yerine getirirken ya da getirdikten sonra ortaya çıkan sonuçlardan tatmin olma düzeyini ifade etmektedir. Genellikle bu durum örgütün fiziksel boyutları ya da maaş ve statü gibi faydalarla ifade edilir. Çalışma ortamında çalışanlar arası ilişkiler, çalışma şartları, örgütün hiyerarşik yapısı, alınan ücretler, örgüt içi sürdürülen politikalar bireyi dışarıdan etkileyen faktörlerdendir (Kosovalı, 2017, s. 47).

Özetle, iş tatmininin bir bireyin kendi işinden ne kadar memnun kaldığını ve aynı zamanda bir işin hoşlandığını, iyi iş yaptığını ve birinin çabaları için uygun şekilde ödüllendirildiğini ortaya koymaktadır (Yılmaz S. , 2013, s. 24).

İş tatminine ulaşamayan bireyler ise olumsuz duygular ortaya çıkararak fiziksel, ruhsal ve sosyal problemlere sebep olmaktadır. Bu durumda çalışanlar sürekli olarak iş değiştirme, işten soğuma, işten ayrılma gibi tükenmişlik ve iş doyumsuzluğu belirtileri gösterebilmektedir. İş tatmini algısı ile örgütsel bağlılık, performans, verimlilik, arasında pozitif; işe yabancılaşma, devamsızlık istifa gibi değişkenlerle negatif anlamda ilişkilerin bulunduğu saptanmıştır(Ocak, Güler, & Basım, 2016, s. 117).

Çalışanın iş tatmini sağlanamazsa, söz konusu örgütlerde işgücü devir oranı yüksek olacak ve bu kurumların yaşamlarının sürdürülebilir olduğu tartışılacaktır. İş tatmini yüksek olan işgörenler, kişisel açıdan mutlu olacaklar ve bu onların aile yaşamlarını ve bir döngü içerisinde iş yaşamlarını da daha olumlu yönde etkileyecektir. Bunun neticesinde işgörenler örgütsel bağlılık duyabilecekler, işgücü devir oranları ve devamsızlıklar azalacak, verim yükselecek ve bireyin iş ile uyumu bağlamında işgörenin kuruma örgüte karşı bir bağlılık hissi geliştirmesi sağlanacaktır (Yücel, 2012, s. 14).

3. HİPOTEZLER

Lojistik sektöründe dış kaynak yoluyla istihdam edilen personelde işe alım ve iş tatmini arasındaki ilişkiyi incelemek için Tablo 1’de yer alan hipotezler geliştirilmiştir.

H1: Dış kaynak kullanımı yoluyla istihdam edilen personelin iş bağlılıkları ve iş tatminleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H2: Dış kaynak kullanımı dışında istihdam edilen personelin iş bağlılıkları ve iş tatminleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H3: Dış kaynak kullanımı yoluyla istihdam edilen personel ile diğer personel arasında iş bağlılığı açısından anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H4: Dış kaynak kullanımı yoluyla istihdam edilen personel ile diğer personel arasında iş tatmini açısından anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H5: Dış kaynak kullanımı yoluyla istihdam edilen personelin yaşlarına göre iş bağlılık düzeyleri açısından anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H6: Dış kaynak kullanımı yoluyla istihdam edilen personelin yaşlarına göre iş tatmini açısından anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H7: Dış kaynak kullanımı yoluyla istihdam edilen personelin cinsiyetlerine göre iş bağlılık düzeyleri açısından anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H8: Dış kaynak kullanımı yoluyla istihdam edilen personelin cinsiyetlerine göre iş tatmini açısından anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H9: Dış kaynak kullanımı yoluyla istihdam edilen personelin kıdemlerine göre arasında iş bağlılık düzeyleri açısından anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H10: Dış kaynak kullanımı yoluyla istihdam edilen personelin kıdemlerine göre arasında iş tatmini açısından anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H11: Dış kaynak kullanımı yoluyla istihdam edilen personelin eğitim durumlarına göre arasında iş bağlılık düzeyleri açısından anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H12: Dış kaynak kullanımı yoluyla istihdam edilen personelin eğitim durumlarına göre arasında iş tatmini açısından anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

4. EVREN VE ÖRNEKLEM

Araştırmanın ana kütesini Türkiye’de lojistik sektöründe faaliyet gösteren işletmeleride çalışanlar oluşturmaktadır.

Araştırma örneklemini için yapılan çalışmayla, uygulamanın olduğu tarihteki sektörde çalışan sayısı baz alınarak %95 güven aralığında 384 kişi olarak tespit edilmiş olup bu bağlamda 400 kişiye ulaşılmıştır.

5. VERİ TOPLAMA ARAÇLARI VE ÖLÇEKLER

Çalışmada veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Oluşturulan anket, kişisel bilgi formu, Minnesota İş Tatmin Ölçeği soruları ve Utrecht İşe Bağlılık Ölçeği sorularından oluşmaktadır.

Katılımcıların iş tatminlerinin ölçülmesi adına Minnesota İş Tatmin Ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçek içsel tatmin, dışsal tatmin ve genel tatmin seviyesini belirleyici hususlara sahip iki ana unsurdan oluşan beşli likert tipine sahip bir ölçektir (Weiss, Dawis, & England, 1967, s. 120). Ölçek puanlaması; Hiç memnun değilim: (1), Memnun değilim: (2), Kararsızım: (3), Memnunum: (4), Çok memnunum: (5) olarak yapılmıştır. Puanların yüksek olması iş tatmininin yüksek olduğunu göstermektedir (Spector, 1997, s. 11-15). Bu ölçekte iş tatmini; iş arkadaşlarından tatmin, işin kendisinden tatmin, dışsal iş tatmini, içsel iş tatmini ve ücret tatmini gibi farklı alt boyutlarda değerlendirilmektedir. Fakat ölçeğin orijinal formunda bulunan madde sayısının fazla olması (100 madde) bu çalışmada uygulama zorluğu oluşturması sebebiyle 20 maddeden oluşan kısa formu kullanılmıştır.

Çalışanların iş bağlılıklarının ölçülmesi için Schaufelivd (2001) tarafından geliştirilen Utrecht İşe Bağlılık Ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçek 17 maddeden oluşmaktadır. Utrecht işe bağlılık ölçeği; bütünleşme, adanma ve zindelik olmak üzere 3 boyuttan oluşmaktadır. Bütünleşme boyutu; işe kendini kaptırma, isteyken zamanın hızlı geçmesi, çalışma motivasyonu, işin bitmesini istememe, yoğun çalışmayı sevme gibi unsurlardan oluşmaktadır. Adanma boyutu; işe karşı istekli olma, işi anlamlı bulma, bir amaca hizmet etme, çalışma şevki, işle gurur duyma, işi ilginç ve özel bulma ölçülmektedir. Zindelik boyutu ise, işe gitmede hevesli olma, işte dinç, güçlü ve enerjik hissetme, uzun süre aralıksız çalışma ve olumsuz şartlarda dahi çalışma azmi gibi unsurları içermektedir. Utrecht işe bağlılık ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması Eryılmaz ve Doğan (2011) tarafından yapılmıştır. Ölçekte yüksek puanlar yüksek işe bağlılığını ifade etmektedir.

6. GEÇERLİLİK VE GÜVENİLİRLİK SONUÇLARI

6.1. Geçerlilik Analizi Sonuçları

İlk olarak Toplam 400 katılımcıdan oluşan örneklemin, büyüklük açısından faktör analizine uygunluğunu değerlendirmek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi yapılmış olup sonuçlar Tablo 1'de paylaşılmıştır.

Tablo 1. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Test Sonuçları

		Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.	0,771
Minnesota İş Tatmini Ölçeği		Approx. Chi-Square	4357,049
	Bartlett's Test of Sphericity	Df	190
		Sig.	0,00
		Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.	0,762
Utrecht İş Bağlılık Ölçeği		Approx. Chi-Square	3839,639
	Bartlett's Test of Sphericity	Df	136
		Sig.	0,00

Tablo 1’de yer alan sonuçlara göre örneklem büyüklüğü faktör analizi için uygun bulunmuştur ($p < 0.01$).

Tablo 2’de Minnesota İş Tatmini ölçeğine ait ve Tablo 3’de Utrecht İşe Bağlılık ölçeğine ait doğrulayıcı faktör analizi sonuçları paylaşılmıştır.

Tablo 2. Minnesota İş Tatmini Ölçeğine Ait Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Madde Numarası	Bireysel Faktör Ağırlığı	Varyans Oranı
1	0,82	0,77
2	0,75	0,75
3	0,73	0,95
4	0,95	0,73
5	0,77	0,84
6	0,74	0,89
7	0,85	4,84
8	0,78	0,92
9	0,77	0,87
10	0,73	0,84
11	0,85	0,86
12	0,81	0,77
13	0,76	0,78
14	0,83	0,84
15	0,79	0,97
16	0,84	0,82
17	0,80	0,72
18	0,79	0,94
19	0,95	0,76
20	0,89	0,77

Tablo 3. Utrecht İşe Bağlılık Ölçeğine Ait Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Madde Numarası	Bireysel Faktör Ağırlığı	Varyans Oranı
1	0,84	0,93
2	0,87	0,95
3	0,78	1,00
4	0,63	0,82
5	0,81	0,99
6	0,73	0,97
7	0,50	0,92
8	0,64	0,88
9	0,62	0,88
10	0,64	0,82
11	0,76	0,74
12	0,72	0,74
13	0,66	0,71
14	0,75	0,79
15	0,64	0,80
16	0,45	0,83
17	0,39	0,80

Faktör yükü, maddenin faktörler ile arasında mevcut olan ilişkinin açıklanmasını sağlayan bir katsayı değeridir. Faktörlerin açıklanmasını sağlayan maddelerin faktör yüklerinin yüksek bir değere sahip olması beklenir. Bir maddenin bir yapıyı ya da faktörü iyi ölçtüğünü söyleyebilmek için bu faktör yükünün değerinin 0.30 ya da bu değer üstünde bir değer olması gerekir. 0.30-0.60 faktör yüküne sahip olan bir madde için yapıyı orta derecede, 0.60'dan (pozitif ya da negatif) yüksek faktör yüküne sahip olan bir madde için de yüksek derecede yapıyı ölçtüğü çıkarımı yapılabilir (Draycott ve Kline, 1994).

Ulaşılan sonuçlara göre ölçeklerde yer alan maddelerin faktör yükleri yüksek derecede ölçüm gücüne sahip olduğu görülmektedir.

6.2. Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Ölçeklerin güvenilirliğini sınamak için Cronbach'salpa testinden faydalanılmış olup sonuçlar Tablo 4'de paylaşılmıştır.

Cronbach alfa katsayısı 1'e yaklaştıkça ölçekte yer alan maddelerin iç tutarlılık düzeyinin yüksek olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Aynı zamanda Cronbach alfa katsayısı objektif nitelik taşımakta ve diğer güvenilirlik metotlarına kıyasla daha az öznel yargılar içermektedir (Kartal ve Dirlik, 2016).

Tablo 4. Ölçeklerin Cronbach's Alpha Testi Sonuçları

	Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha (Standardize Edilmiş)	N
Minnesota İş Tatmini Ölçeği	0,85	0,87	20
Utrecht İşe Bağlılık Ölçeği	0,85	0,85	17

Tablo 4'de yer alan sonuçlara göre her iki ölçek de yüksek güvenilirliğe sahiptir.

7. BULGULAR

İlk olarak anket katılımcıları ile ilgili demografik veriler Tablo 5'de paylaşılmıştır.

Tablo 5. Katılımcıların Demografik Dağılımları

		Dış kaynak sağlayıcı firma çalışmısınız?			
		Evet		Hayır	
		N	%	N	%
Yaşınız	18 – 30 yaş	202	71,9	79	28,1
	31 – 40 yaş	74	86	12	14
	41 ve üzeri	21	63,6	12	36,4
Bu işyerindeki kıdeminiz?	3 yıldan az	291	75,4	95	24,6
	3 – 7 yıl	3	27,3	8	72,7
	8 ve daha fazla	3	100	0	0
Eğitim durumu	Lise ve altı	295	75,6	95	24,4
	Ön Lisans ve Lisans	2	20	8	80
	Lisansüstü	0	0	0	0

Anket katılımcılarının cinsiyet dağılımına bakıldığında hepsinin aynı cinsiyette (erkek) olması nedeniyle Tablo 5'de yer almamıştır.

Tablo 5'e göre, katılımcıların 2097'si (%74) dış kaynak tarafından sağlanmışken 103'ü (%26) firma içi çalışandır. Bununla birlikte elde edilen sonuçlara göre 18-30 yaş aralığında olan katılımcıların yaklaşık %72'si, 31-40 yaş aralığında olan çalışanların %86'sı ve 41 üzeri yaş aralığında olan katılımcıların ise %63,6'sı dış kaynak sağlayıcı firma çalışanı iken 18-30 yaş aralığında ki çalışanların %28,1'i, 31-40 yaş aralığında olan çalışanların %14'ü ve 41 üzeri yaş aralığındakilerin ise %36,4'ü diğer firma çalışanlarıdır. Aynı işyerinde 3 yıl ve daha az süredir çalışan katılımcıların %75,4'ü dış kaynak sağlayıcı firma çalışanı iken çalışma süresi 3-7 yıl arasında olan katılımcıların %27,3'ü dış kaynak sağlayıcı firma çalışandır. Buna karşılık çalışma süresi 3-7 yıl arasında olan katılımcıların % 72,7'si diğer firma çalışandır. Lise ve altı eğitim düzeyinde olan katılımcıların %75,6'sı dış kaynak sağlayıcı firma çalışanı iken %24,4'ü diğer çalışanlardır. Önlisans ve lisans mezunu katılımcıların ise tamamı dış kaynak sağlayıcı firma çalışanlarından oluşmaktadır.

7.1 Hipotezlere Ait Bulgular

Çalışmada hipotezlerin sınanması için parametrik yöntemler tercih edilmiştir. İlk olarak birinci ve ikinci hipotezin sınanması için Pearson Korelasyon testi uygulanmış olup sonuçlar Tablo 6'da paylaşılmıştır.

Tablo 6. Ölçekler Arası Korelasyon Analizi Sonuçları

		Minnesota İş Tatmini Ölçeği	Utrecht İşe Bağlılık Ölçeği
Dış kaynak Kullanımı Yoluyla İstihdam Edilen personel	Minnesota İş Tatmini Ölçeği	1	,835**
	Utrecht İşe Bağlılık Ölçeği	,835**	1
Diğer Personel	Minnesota İş Tatmini Ölçeği	1	,747**
	Utrecht İşe Bağlılık Ölçeği	,747**	1

** İstatistiksel olarak %99 güven aralığındaki anlamlılık düzeyini temsil eder.

Elde edilen sonuçlar dış kaynak kullanımı yoluyla istihdam edilen personel iş bağlılıkları ve iş tatminleri arasında ilişki bulunduğunu ve pozitif ve güçlü (0,835) bir anlamlı ilişkinin (0,000<0,05) varlığını göstermektedir. Buna göre H1 hipotezi kabul edilmiştir. Diğer yandan benzer şekilde diğer personel iş bağlılıkları ve iş tatminleri arasında da anlamlı pozitif ve güçlü (0,747) bir ilişkinin (0,000<0,05) varlığı tespit edilmiştir. Buna göre H2 hipotezi de kabul edilmiştir.

Dış kaynak kullanımı yoluyla istihdam edilen personel ile diğer personel arasında iş bağlılığı ve iş tatmini açısından anlamlı bir farklılığın olup olmadığı t testi ile incelenmiştir. Öncesinde yapılmış olan Levene testi sonucunda test istatistikleri %95 güven aralığında anlamlı bulunmuş olup varyansların homojen dağıldığı kabul edilmemiştir. Bu nedenle varyansları homojen dağılmayan varsayımı dikkate alınarak sonuçlar paylaşılmıştır. Elde edilen t-testi sonuçları Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Ölçek Skorlarına Göre T-testi Sonuçları

	Levene's Test		T Testi	
	F	t	df	
Minnesota İş Tatmini Ölçeği	11,65**	-9,10**	156,74	
Utrecht İşe Bağlılık Ölçeği	19,45**	-9,68**	145,62	

** İstatistiksel olarak %99 güven aralığındaki anlamlılık düzeyini temsil eder.

T istatistiğinin anlamlılık düzeyi $0,000 < 0,05$ olduğu için dış kaynak kullanımı yoluyla istihdam edilen personel ile diğer personel arasında hem iş tatmini hem de iş bağlılığı açısından anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Dış kaynak sağlayıcı firma çalışanı olmayan çalışanların daha yüksek iş tatmini ve iş bağlılığına sahip olması bu farklılığı göstermektedir.

Dış kaynak kullanımı yoluyla istihdam edilen personelin yaşlarına göre iş bağlılık ve iş tatmini düzeyleri açısından aralarında anlamlı bir farklılık olup olmadığı ANOVA testi ile incelenmiştir. ANOVA testi sonuçları Tablo 8'de görülmektedir.

Tablo 8. Yaş Grubu ANOVA Testi Sonuçları

		Kareler Toplamı	df	Kareli Ortalama	F
Minnesota İş Tatmini Ölçeği	Gruplar Arasında	10,64	2	5,32	28,95**
	Grup içinde	54,04	294	0,18	
	Total	64,68	296		
Utrecht İşe Bağlılık Ölçeği	Gruplar Arasında	13,08	2	6,54	45,47**
	Grup içinde	42,29	294	0,14	
	Total	55,38	296		

** İstatistiksel olarak %99 güven aralığındaki anlamlılık düzeyini temsil eder.

Dış kaynak kullanımı yoluyla istihdam edilen personelin hem iş bağlılık hem de iş tatmini düzeyleri açısından yaşlarına göre ($<0,01$) %5 önem düzeyinde anlamlı bir farklılığın olduğunu göstermektedir. Hangi gruplar arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığının tespiti için LSD testi uygulanmış olup sonuçlar Tablo 9'da paylaşılmıştır.

Tablo 9.Yaş Değişkenine Göre LSD Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	(I) Yaşınız	(J) Yaşınız	Ortalama Farklılık Sonucu (I-J)
Minnesota İş Tatmini Ölçeği	18 – 30 yaş	31 – 40 yaş	0,05009
		41 ve üzeri	-,72034**
	31 – 40 yaş	18 – 30 yaş	-0,05009
		41 ve üzeri	-,77043**
	41 ve üzeri	18 – 30 yaş	,72034**
		31 – 40 yaş	,77043**
Utrecht İşe Bağlılık Ölçeği	18 – 30 yaş	31 – 40 yaş	0,01758
		41 ve üzeri	-,81352**
	31 – 40 yaş	18 – 30 yaş	-0,01758
		41 ve üzeri	-,83110**
	41 ve üzeri	18 – 30 yaş	,81352**
		31 – 40 yaş	,83110**

** İstatistiksel olarak %99 güven aralığındaki anlamlılık düzeyini temsil eder.

Çalışma kapsamında katılımcıların tümünün erkek olması dış kaynak kullanımı yoluyla istihdam edilen personelin cinsiyetlerine göre iş bağlılık ve iş tatmini düzeyleri açısından anlamlı bir farklılığın olup olmadığının tespiti mümkün değildir. BU sebeple “H7: Dış kaynak kullanımı yoluyla istihdam edilen personelin cinsiyetlerine göre iş bağlılık düzeyleri açısından anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.” ve “H8: Dış kaynak kullanımı yoluyla istihdam edilen personelin cinsiyetlerine göre iş tatmini açısından anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.” hipotezleri test edilememiştir.

Dış kaynak kullanımı yoluyla istihdam edilen personelin kıdemlerine göre iş bağlılık ve iş tatmini düzeyleri açısından aralarında anlamlı bir farklılık olup olmadığı ANOVA testi ile incelenmiş olup sonuçlar Tablo 10’da gösterilmektedir.

Tablo 10. Kıdem Değişkeni İçin Yapılan ANOVA Testi Sonuçları

		Kareler Toplamı	df	Kareli Ortalama	F
Minnesota İş Tatmini Ölçeği	Gruplar Arasında	6,81	2	3,40	17,29 **
			2		
	Grup içinde	57,88	9	0,20	
			4		
				2	
	Total	64,68	9		
			6		
Utrecht İşe Bağlılık Ölçeği	Gruplar Arasında	8,51	2	4,26	26,70 **
			2		
	Grup içinde	46,86	9	0,16	
			4		
				2	
	Total	55,38	9		
			6		

** İstatistiksel olarak %99 güven aralığındaki anlamlılık düzeyini temsil eder.

Tablo 10'da paylaşılan sonuçlar bize her iki ölçekte de gruplar arasında anlamlı (P istatistiği<0,01) bir farklılaşma olduğunu göstermektedir. Hangi gruplar arasında anlamlı bir farklılaşma olduğunu tespit etmek için de LSD test uygulanmıştır. Sonuçlar Tablo 11'de paylaşılmıştır.

Tablo 11. Kıdem Değişkeninin LSD Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	(I) Yaşınız	(J) Yaşınız	Ortalama Farklılık Sonucu (I-J)
Minnesota İş Tatmini Ölçeği	3 yıldan az	3 – 7 yıl	-,79588**
		8 ve daha fazla	-1,29588**
	3 – 7 yıl	3 yıldan az	,79588**
		8 ve daha fazla	-0,5
	8 ve daha fazla	3 yıldan az	1,29588**
		3 – 7 yıl	0,5
Utrecht İşe Bağlılık Ölçeği	3 yıldan az	3 – 7 yıl	-,85951**
		8 ve daha fazla	-1,46735**
	3 – 7 yıl	3 yıldan az	,85951**
		8 ve daha fazla	-0,60784
	8 ve daha fazla	3 yıldan az	1,46735**
		3 – 7 yıl	0,60784

** İstatistiksel olarak %99 güven aralığındaki anlamlılık düzeyini temsil eder.

Elde edilen sonuçlara göre çalışanların kıdemleri arasında farklılığın kaynağı olarak (P İstatistiği<0,01) 3 yıldan az süredir çalışanların grubu olduğu bulunmuştur.

Katılımcıların eğitim durumlarına göre iş tatmini ve işe bağlılıklarında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığı katılımcıların sadece iki eğitim seviyesinde gruplanabildiği için T Testi uygulanarak incelenmiştir.

Levene test sonuçları %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmadığı için “Eşit Varyans” varsayımının kabulü altındaki T testi sonuçları Tablo 12’de paylaşılmıştır.

Tablo 12. Eğitim Seviyesi Değişkeni için Yapılan T Testi Sonuçları

	Levene's Test		t-test	
	F		t	df
Minnesota İş Tatmini Ölçeği	1,807		-4,14**	295
Utrecht İşe Bağlılık Ölçeği	0,333		-3,42**	295

** İstatistiksel olarak %99 güven aralığındaki anlamlılık düzeyini temsil eder.

Bu doğrultuda T istatistiğinin %95 güven aralığında anlamlı bulunduğu için dış kaynak kullanımı yoluyla istihdam edilen personelin eğitim durumlarına göre aralarında iş bağlılık ve iş tatmini düzeyleri açısından

anlamli bir farklılık bulunmaktadır. Eğitim durumlarında lisans ve önlisans eğitime sahip çalışan sayısının çok az sayıda olmaları bu durumun sebebi olarak ifade edilebilir.

Sonuç olarak hipotezlerin kabul/red durumu Tablo 13’de paylaşılmıştır.

Tablo 13. Hipotez Sonuçları

Hipotez	Kabul/Red
H1: Dış kaynak kullanımı yoluyla istihdam edilen personelin iş bağlılıkları ve iş tatminleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.	Kabul
H2: Dış kaynak kullanımı dışında istihdam edilen personelin iş bağlılıkları ve iş tatminleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.	Kabul
H3: Dış kaynak kullanımı yoluyla istihdam edilen personel ile diğer personel arasında iş bağlılığı açısından anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.	Kabul
H4: Dış kaynak kullanımı yoluyla istihdam edilen personel ile diğer personel arasında iş tatmini açısından anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.	Kabul
H5: Dış kaynak kullanımı yoluyla istihdam edilen personelin yaşlarına göre iş bağlılık düzeyleri açısından anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.	Kabul
H6: Dış kaynak kullanımı yoluyla istihdam edilen personelin yaşlarına göre iş tatmini açısından anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.	Kabul
H7: Dış kaynak kullanımı yoluyla istihdam edilen personelin cinsiyetlerine göre iş bağlılık düzeyleri açısından anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.	Gözlem Dışı
H8: Dış kaynak kullanımı yoluyla istihdam edilen personelin cinsiyetlerine göre iş tatmini açısından anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.	Gözlem Dışı
H9: Dış kaynak kullanımı yoluyla istihdam edilen personelin kıdemlerine göre arasında iş bağlılık düzeyleri açısından anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.	Kabul
H10: Dış kaynak kullanımı yoluyla istihdam edilen personelin kıdemlerine göre arasında iş tatmini açısından anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.	Kabul
H11: Dış kaynak kullanımı yoluyla istihdam edilen personelin eğitim durumlarına göre arasında iş bağlılık düzeyleri açısından anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.	Kabul
H12: Dış kaynak kullanımı yoluyla istihdam edilen personelin eğitim durumlarına göre arasında iş tatmini açısından anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.	Kabul

SONUÇ

Lojistik sektörü diğer iş kollarının iş yapma yeteneklerini doğrudan etkilemesi bakımından uzmanlık ve deneyim gerektiren bir sektördür. Söz konusu bu deneyim ve uzmanlık gerekliliğinin zor ve maliyetli olması, firmaları lojistik açısından dış kaynak kullanımına yönlendiren önemli sebeplerden biridir. Firmalar dış kaynak kullanımı ile diğer firmalara karşı uzmanlık ve deneyim açısından rekabet avantajı elde edebilmekte ve yeni alanlara ulaşma maliyetlerini azaltarak firmaların karlılıklarına katkıda bulunabilmektedir.

Lojistik süreçlerde dış kaynak kullanımının etkin olabilmesi için çalışan personelin iş tatmininin yüksek olması ve dolayısıyla işe bağlılığın sağlanması önemli bir husustur. Bu açıdan dış kaynak sağlayıcı firma çalışanı olan personelin iş tatmininin ve işe bağlılığın tespit edilmesi gerekmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı lojistik işletmelerinde dış kaynak kullanımı yoluyla istihdam edilen personelin iş tatmini ve iş bağlılık düzeylerini tespit etmek ve elde edilen sonuçlar doğrultusunda işletmelere iş etkinliği açısından önerilerde bulunmaktadır.

Çalışmadan elde edilen sonuçlar sektör çalışanlarının büyük bir kısmının düşük eğitim seviyesine sahip olduğunu göstermektedir. Bu durum özellikle doğrudan taşıma işlemi yapılmasının fiziksel güç gerektirmesi ve akademik birikime ihtiyaç duyulmamasının bir sonucu olarak görülebilir. Çalışmadan elde edilen bir diğer önemli sonuç ise sektör çalışanlarının mevcut çalıştıkları yerde genellikle 3 yıldan az bir süredir çalışmakta oldukları hususudur. Bu durum çalışanların iş hayatının başında olmaları, genç olmaları ile bağlantılı olmakla birlikte sektör çalışanların aynı kurumda uzun süre çalışmadıkları gerçeğini de ortaya koymaktadır.

İş tatmini ve iş bağlılığı ölçekleri için bulgular değerlendirildiğinde yaşın ilerledikçe, kıdem arttıkça ve eğitim seviyesi yükseldikçe çalışanların iş bağlılığı ve iş tatmini artışı yaşadığı gözlemlenmiştir. Bu durum alınan ücretlerle ilgili olduğu gibi, pozisyon ile ilgili olabilir. Çalışanların ücretleri ile ilgili sorunlar iş tatminini ve dolayısıyla iş bağlılığını etkilemesi beklenen bir durumdur. Ayrıca çalışan üstündeki iş yükünün fazla olması, fazla mesai saatleri gibi nedenler iş bağlılığını ve iş tatmini etkileyebilmektedir.

Çalışma bulguları dış kaynak sağlayıcı firma çalışanlarının iş tatmini ve iş bağlılığı düzeylerinin diğer çalışanlara göre daha düşük olduğunu göstermektedir. Bu durum dış kaynak sağlayıcı firma çalışanlarının çalışma performanslarını doğrudan etkileyebilecek bir durumdur. İş tatmini olmayan personelin işe karşı bakış açısı değişecek ve yeterince verim alınamayacaktır. Tatmin olmayan personelin işe olan bağlılığı bu doğrultuda düşük olacaktır. Bu durumun altında yatan unsurların tespiti lojistik firmaların, iş yükünün büyük bir kısmını üstlenen dış kaynak sağlayıcı firma çalışanlarından maksimum verimin alınmasında önemli bir katkı sağlayacaktır.

Çalışma kapsamında hem dış kaynak kullanımı yoluyla istihdam edilen personelin hem de diğer personelin iş bağlılıkları ve iş tatminleri arasında aynı yönlü güçlü bir ilişki bulunmuştur. Bu durum önceden de bahsedildiği gibi iş tatmini ve iş bağlılığı arasındaki bağlantının gücünü göstermektedir. İş tatmini ve iş bağlılığı birbirini tamamlayan iki önemli unsur olduğu böylece ortaya konulmuştur.

İş bağlılığı ve iş tatmini arasındaki ilişki doğrultusunda dış kaynak kullanımı yoluyla istihdam edilen personel ile diğer personel arasında iş bağlılığı ve iş tatmini açısından anlamlı bir farklılığın olduğu tespit edilmiştir. Dış kaynak sağlayıcı firma çalışanı olmayan çalışanların daha yüksek iş tatmini ve iş bağlılığına sahip olması bu farklılığın temel sebebi olarak gösterilebilir.

Dış kaynak yoluyla istihdam edilen personel içinde yaşları 41 ve üzeri olanların iş tatmini ve iş bağlılığı açısından daha genç yaş gruplarına göre anlamlı bir farklılığa sahiptir. Bunun nedenleri arasında uzun süredir aynı firmada çalışması, ücretlerin tatmin edici olmaması gösterilebilir. Bu grupta yer alan personelin tecrübesi göz önünde bulundurulduğunda firmalar için oldukça önemli bir insan kaynağı olduğu anlaşılmaktadır.

Dış kaynak personelinin kıdemlerine göre iş tatmin ve işe bağlılık anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Bu farklılık 3 yıldan daha az kıdeme sahip olan grupta yer alan personelle kıdemi daha yüksek olan diğer personel arasında yaşandığı görülmektedir. İş yerinde daha fazla çalışan personelin işi benimsemiş olması, kıdemlerine göre daha yüksek ünvana sahip olması gibi faktörler iş tatmini ve bağlılığını arttırdığı şeklinde yorumlanabilir.

Yapılan analizler sonucunda çalışanların eğitim durumları, iş bağlılığını ve iş tatminini anlamlı şekilde etkilemektedir.

Gelecek çalışmalar için bu çalışmanın dışında kalan ücret, çalışma saatleri, mobbing, iş yükü ve sorumluluk gibi diğer unsurların dış kaynak yoluyla istihdam edilen personelin iş tatmini ve iş bağlılığı üstündeki etkileri incelenerek literatüre anlamlı bir katkı yapılabilir ve uygulayıcılara yol gösterici olabilir.

KAYNAKÇA

- AbdurRazzaque & M., ChenSheng, C. (1998). Outsourcing of logistics functions: a literature survey. *International Journal of Physical Distribution and Logistics Management*, 28(2), 89-107.
- Aziri, B. (2011). Jobsatisfaction: a literature review. *Management Research & Practice*, 3(4), 77-86.
- Bailey, W., Masson, R., & Raeside, R. (2002). Outsourcing in Edinburgh and the Lothians. *European Journal of Purchasing & Supply Management*, 8(2), 83-95.
- Barthelemy, J. (2003). The seven deadly sins of outsourcing. *Academy of Management Perspectives*, 17(2), 87-98.
- Brown, S., & Leigh, T. W. (1996). A new look at psychological climate and its relationship to job involvement, effort, and performance. *Journal of Applied Psychology*, 81(4), 358-368.
- Can Baysal, A. (1997). İşletmelerde iş tatminlerini ölçmeye yarayan psikoteknik yöntemler. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 16(2), 22-33.
- Chiu, S. F., & Chen, H. L. (2005). Relationship between job characteristics and organizational citizenship behavior: the mediating role of job satisfaction. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 33(6), 523-540.
- Csikszentmihalyi, M., Abuhamdeh, S., & Nakamura, J. (2014). Flow. M. Csikszentmihalyi içinde, *Flow and the foundations of positive psychology* (s. 227-238). Claremont: Springer.
- Çoban, O. (2002). Endüstri iktisadi: kavramlar, olgular ve etkileşimler. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(1), 163-174.
- Goffman, E. (1961). *Encounters: two studies in the sociology of interaction*. Indianapolis: Bobbs Merrill.
- Gupta, N., & Sharma, V. (2016). Exploring employee engagement—A way to better business performance. *Global Business Review*, 17(3), 45-63.
- Kamfer, L. (1989). Levels of commitment expressed by two groups of African employees: empirical findings from a South African study. *Industrial Relations Journal of South Africa*, 9(1), 13-27.
- Kahn, W. A. (1990). Psychological conditions of personal engagement and disengagement at work. *Academy of Management Journal*, 33(4), 692-724.
- Kahn, W. A. (2017). Psychological conditions of personal engagement and disengagement at work. *Academy of Management Journal*, 33(4), 692-724.
- Kalkkızıoğlu, S. (2018). Tükenmişlik sendromunu iş tatminine etkisi: perakende sektörü ve sanal örgüt çalışanlarına yönelik bir uygulama. *Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Koban, E., & Keser, H. Y. (2015). *Dış ticarete lojistik* (Altıncı baskı). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Kosovalı, P. (2017). İş tatminin örgütsel bağlılığa etkisi: bir vakıf üniversitesi örneği. *İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Little, L. M., Nelson, D. L., & Wallace, J. C. (2011). Integrating attachment style, vigor at work, and extra-role performance. *Journal of Organizational Behavior*, 464-484.
- McPhee, S. D., & Townsend, L. J. (1992). A study of organizational commitment and job satisfaction among air force occupational therapy officers. *Military Medicine*, 157(3), 117-121.
- Ocak, M., Güler, M., & Basım, H. N. (2016). Psikolojik sermayenin örgütsel bağlılık ve iş tatmini tutumları üzerine etkisi: bosnalı öğretmenler üzerine bir araştırma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 113-130.

- Pelit, E. (2007). İşletmelerde dış kaynak kullanımı ve etkinliği: otel işletmeleri açısından kavramsal bir inceleme. *Verimlilik Dergisi*, 3, 25-40.
- Racapova, T. E. (2019). Çift kariyerli eşlerde örgütsel stresin iş tatminine etkisi üzerine bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(3), 609-628.
- Robbins, S. P., & Judge, T. A. (2015). *Organizational behavior* (16th ed b.). New Jersey: Pearson Education Inc.
- Saks, A. (2006). Antecedents and consequences of employee engagement. *Journal of Managerial Psychology*, 21(7), 600-619.
- Schaufeli, W. B., Taris, T., Le Blanc, P., Peeters, M., Bakker, A., & Jonge, J. (2001). Maaktarbeidgezond. Op zoek naar de bevlogen werknemer. *De Psycholoog*, 422-428. *De Psycholoog*, 422-428.
- Schaufeli, W., & Bakker, A. B. (2004). Job demands, job resources, and their relationship with burnout and engagement: a multi-sample study. *Journal of Organizational Behavior*, 25(3), 293-315.
- Seligman, M. E., & Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive psychology. *American Psychologist*, 55(1 [Special issue]), 5-14.
- Shirom, A. (2003). Feeling vigorous at work? The construct of vigor and the study of positive affect in organizations. *Emotional and Physiological Processes and Positive Intervention Strategies*, 135-164.
- Skjoett-Larsen, T. (2000). Third party logistics—from an interorganizational point of view. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 30(2), 112-127.
- Srivastava, S. (2013). Jobsatisfaction and organizational commitment relationship: Effect of personality variables. *Vision*, 17(2), 159-167.
- Taşlıyan, M. (2007). Turizm ve seyahat sektöründe çalışanların iş tatmini ile müşterilerin memnuniyeti arasındaki ilişki: kahramanmaraş'ta bir alan çalışması. *Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi*, 12(9), 185-195.
- Tebboune, D. S. (2003). Application service provision: origins and development. *Business process management journal*, 9(6), 722 - 734.
- Varadarajan, R. (2009). Outsourcing: Think more expansively. *Journal of Business Research*, 1165-1172.
- Wilding, R., & Juriado, R. (2004). Customer perceptions on logistics outsourcing in the European consumer goods industry. *International Journal of Physical Distribution and Logistics Management*, 34(8), 628-644.
- Yılmaz, S. (2013). Çalışanların iş tatminini etkileyen faktörlerin belirlenmesi: eğitim sektörü örneği. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yücel, İ. (2012). İş tatmini ile tükenmişlik duygusu arasındaki ilişki ve algılanan örgütsel desteğin bu ilişki üzerindeki etkisi-sağlık sektöründe bir uygulama. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*(33), 1-20.

Arap Alfabeti ile Yazılan ve 17. yüzyıla Kadar Endülüs Müslümanları Tarafından Kullanılan Aljamia

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BÖLÜKBAŞI

Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

Arapça Mütercim Tercümanlık Anabilim Dalı

ORCID ID: 0000-0002-5923-3920

Özet

İspanya'da, M.756 senesinde Abdurrahmân b. Muâviye b. Hişâm (ö. 788) ile başlayan Endülüs Emevîleri'nin hâkimiyeti M.1031 senesinde III. Hişâm (ö.1036) döneminde son bulmuştur. Endülüs'ü 275 yıl boyunca yöneten Araplar, İspanyolca'yı etkilemişlerdir. Endülüs Arapları, yönettikleri toprakların içinde yer almayan ve Kuzey İspanya'nın Kastilla, Katalonya, Aragon ve Galicia gibi yerlerinde konuşulan İspanyol lehçelerini, Arapçada yabancı dil anlamına gelen 'el-Acemiyye' (العَجَمِيَّة) olarak adlandırmışlardır. Aslında bu kelimeyi Araplar, Fars dili, Arapça konuşamayanlar aynı zamanda Acem, İranlı ve yabancı anlamında kullanmışlardır. el-Acemiyye sözcüğü zaman içerisinde 'Aljamia' şeklinde telaffuz ve anlam değişikliğine uğrayarak İspanyolcaya geçmiştir. İspanyolcada ise; Müslümanların, Yahudilerin, Arap gelenek ve göreneklerini hayatında uygulayan İspanyol halkının konuştuğu ve Arap alfabetini kullanarak yazdığı İspanyol lehçesine verilen isimdir. Bu lehçe, Endülüs Emevîleri'nin İspanya'yı kontrol altına alması ile ortaya çıkmış daha sonra yazılı bir dil haline gelerek eserler telif edilmiştir. Endülüs hâkimiyeti sona erdikten sonra geride kalan Müslümanlar, İspanyol yönetimi tarafından birçok yasaklara maruz kalmışlardır. Bu yasaklar nedeniyle Endülüs'te kalan Müslümanlar inançlarını ve dillerini sürdürebilmek için Arap alfabetini kullanarak Aljamia'yı yazı diline aktarmış ve eserler telif etmişlerdir. Bu sayede bir müddet daha inançlarını devam ettirebilmişlerdir. Bu çalışmada, 'Aljamia' lehçesinin ortaya çıkışı ve bu lehçe ile telif edilen önemli eserler ile 'Aljamia' lehçesini kullanarak kitaplar telif eden Moriskolar hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca bu çalışma kaynak taraması ve doküman analiz yöntemine dayanmaktadır. Araştırmanın amacı, Arapça ile İspanyolca arasında meydana gelen etkileşimin farklı şekillerde kendisini devam ettirebildiği bu durumun ortaya çıkış nedenleri ve sonuçları hakkında bilgiler vermektir. Araştırmanın önemi ise; farklı diller arasında ortaya çıkan dil etkileşiminin toplumlar arasında kaçınılmaz bir süreç olduğunu belirtmektir.

Anahtar Kelimeler: Aljamia, Endülüs Emevîleri, el-Acemiyye, Morisko, İspanyolca lehçesi.

Aljamia Written With The Arab Alphabet And Used By Endulus Muslims Up To The 17th Century.

Abstract

The Andalusian Umayyad state founded in Spain by Abdurrahman (d. 788) in 756 AD. It was destroyed in the period of Hisham (d.1036) in 1031 AD. The Arabs, who ruled Andalusia for 275 years, influenced Spanish. Andalusian Arabs called the Spanish dialects spoken in parts of Northern Spain such as Castilla, Catalonia, Aragon and Galicia, which are not included in the territories they govern, as 'el-Acemiyye' (العَجَمِيَّة), which means foreign language in Arabic. In fact, Arabs used this word to mean Persian language, non-Arabic speakers, but also Persian, Iranian and foreign. The word el-Acemiyye changed its pronunciation and meaning as 'aljamia' in time and passed to Spanish. In Spanish; It is the name given to the Spanish dialect,

spoken by Muslims, Jews, and Spanish people who follow Arabic traditions and customs in their lives and written using the Arabic alphabet. This dialect emerged when the Andalusian Umayyads took Spain under control, and later became a written language and the works were compiled. After the end of Andalusia, the Muslims who stayed behind were subjected to many prohibitions by the Spanish administration. Muslims who stayed in Andalusia due to these prohibitions transferred Aljamia to the written language by using the Arabic alphabet in order to maintain their beliefs and languages, and copied the works. In this way, they were able to continue their belief for a while. In this study, information is given about the emergence of "Aljamia" dialect and the important works written in this dialect and Moriscos who wrote works using "Aljamia" dialect. In addition, this study is based on literature review and document analysis method. The aim of the study is to give information about the reasons and consequences of this situation, where the interaction between Arabic and Spanish can continue itself in different ways. The importance of the research is; to point out that the language interaction that occurs between different languages is an inevitable process between societies.

Keywords: Aljamia, Andalusian Umayyads, al-Acemiyye, Morisko, Spanish dialect.

GİRİŞ

Endülüs Arapları, hüküm sürdükleri toprakların haricinde bulunan Kuzey İspanya'nın Kastilla, Katalonya, Aragon ve Galicia gibi şehirlerinde yaşayan kişiler tarafından konuşulan İspanyol lehçesine, Arapçada yabancı dil anlamına gelen 'el-Acemiyye' (العجمية) demişlerdir. Bu kelimeyi Araplar Farsça, Arapça konuşamayanlar ayrıca İranlı, Acem ve yabancı anlamlarında kullanmışlardır. 'el-Acemiyye' (العجمية) kelimesi daha sonra zamanla 'Aljamia' şeklinde anlam ve telaffuz değişikliğine uğrayarak İspanyolcaya geçmiştir. İspanyolcada ise; Müslümanların, Yahudilerin, Arap gelenek ve göreneklerine göre yaşayan İspanyolların konuştuğu ve Arap alfabesini kullanarak eserler telif ettikleri İspanyol lehçesine verilen isimdir (Anwar,1974: 107).

'Aljamia' lehçesi Endülüs Emevîleri'nin İspanya'yı kontrol altına almasından sonra ortaya çıkmış ve daha sonra zaman içerisinde çeşitli bölgelerde gelişme göstermiş, uzun müddet konuşulmuş ve eserler telif edilmiştir. XI. asırda Arap alfabesinin kullanılmaya başlanması ile 'Aljamia' lehçesi yazı dili haline gelmiş ve edebi eserler telif edilmeye başlanmıştır. Ortaya çıkan bu edebiyat Aljamia olarak adlandırılmıştır. Aljamia, İspanyolca ve Portekizce gibi batı dillerinin Arap alfabesiyle telif edilmiş el yazmalarından oluşmaktadır (Imaduddin, 1981: 28).

Endülüs Emevîleri döneminde İspanya'da, Müslümanlığın ve Arapçanın yayılmaya başlaması ile İspanyol halkı arasında İslamiyet'i kabul edenlere 'Musâlime', İspanyol bir Anne 'den ve Arap Baba'dan dünyaya gelenlere melezler ve yeni nesil anlamına gelen 'Muvellidûn' Müslümanlığı kabul etmediği halde Müslümanların gelenek ve göreneklerine göre yaşayanlara Araplaşmış 'musta'rib', Endülüs Emevî devleti yıkıldıktan sonra, sayıları azalan ve azınlık konumunda yaşamlarını sürdürmeye çalışan ayrıca, Anadilleri Arapçayı unutan ve konuşmaları yasaklanan Araplar ise; alışmış, uyum sağlamış anlamına gelen 'mudeccen' sözcüğü ile adlandırılmışlardır. Bu grupların konuştuğu Arapça, İspanyolca ile karışık bir lehçe halini almıştır. Aynı zamanda Arap alfabesini kullanarak 'Aljamia' lehçesini yazıya aktarmışlardır. Bununla birlikte, İspanya'ya, Endülüs Emevîleri'nden daha önce gelip yerleşen Museviler'in konuştuğu dil İbraniceden de çok az kelime 'Aljamia' lehçesine girmiştir (Montgomery, Pierre, 1965:43).

1.Moriskolar

Endülüs hâkimiyetinin İspanya'da sona ermesinden sonra geriye kalan Müslüman Arapların sayısı oldukça azalmış ve azınlık konumuna düşmüşlerdir. İspanyol idareciler, Moriskolar'a Arapçayı unutturmak için baskı yapmış birçok yasaklar uygulamış ve yasalara uymayanlara ağır cezalar vermişlerdir. Bu bağlamda, Moriskoların, Arapça konuşmaları ve yazmaları, Müslüman gelenek ve göreneklerine göre yaşamaları, Namaz kılmaları, Oruç tutmaları, Zekât vermeleri, Hacca gitmeleri, İslami usullere göre evlenmeleri ve sünnet olmaları yasaklanmıştır. Bu durum üzerine Moriskolar Arapçayı ve İslam'ı unutmamak için Arap alfabesini kullanarak 'Aljamia' olarak adlandırılan Arapça ve İspanyolca'nın karışımından meydana gelen bir lehçe

oluşturmuşlardır. Bu lehçe sayesinde 17. yüzyılın başlarına kadar varlıklarını devam ettirebilmişlerdir. Bu lehçe ile yazmış oldukları eserlerin bazıları günümüze kadar gelebilmiştir (Lea, 1901: 14).

Aljamia eserleri, Moriskoların hayatında İslam ve Arap dilinin korunmasında çok önemli bir rol oynadı. İber yarımadasındaki son Müslüman krallığının düşüşünden sonra, Moriskolar, Hıristiyanlığı kabul etmeye veya yarımadayı terk etmeye ayrıca, Hıristiyan gelenek ve göreneklerini benimsemeye ve Pazar günleri kilise ayinlerine katılmaya zorlandılar. Bu yasaklara rağmen, Moriskolar'ın bazıları İslami inançlarını ve geleneklerini Aljamia'yı kullanarak gizlice korudular ('Inân, 1997: 361).

1567'de İspanya Kralı II. Philip, İspanya'da Morisko'ların, Arapçayı resmi gayri resmi, konuşmak ve yazmak dâhil olmak üzere terk etmeye zorlayan bir kraliyet kararnamesi yayınladı. Kararname'de; Arapçayı kelimenin herhangi bir anlamıyla kullanmalarının suç sayılacağı, Hıristiyan İspanyolcasını öğrenmeleri için üç yıl verildiği, Arapça yazılı materyalleri imha etmeleri istenmiştir. Bu durum üzerine, Moriskolar, Kur'an-ı Kerim ayetlerini orijinal Arapçada yazmaya devam ettiler. Ancak, Hz. Muhammed'in (ö.632) hadislerini, İspanyolcanın Aljamia lehçesi ile küçük hacimli defterlere yazdılar. Bu defterler, Moriskolar arasında dolaşmaya başladı. Bu sayede, Müslümanlığı yaşamaya devam edebildiler. Bu küçük defterler Aljamia edebiyatının bir parçasıdır. Tarihçiler, Aljamia edebiyatını ancak on dokuzuncu yüzyılın başlarında öğrenmeye başladılar. Aljamia defterlerinden ve eserlerinden bazıları Madrid'deki İspanyol Ulusal Kütüphanesi'nde muhafaza edilmektedir (Lea, 2006:18).

2. Aljamia Eserleri

Aljamia eserleri İspanya'da Endülüs Emevîleri'nden kalan son Müslümanların dinlerini ve geleneklerini korumak amacıyla telif ettikleri eserlerdir. Bu eserlerin büyük kısmı dini yaşatabilmek için telif edilmişlerdir. Bu eserler daha çok, İslam dininin önemli şahsiyetlerinin hayat hikâyeleri, inanç esasları, ahlak, ibadet ve hukuk gibi konularda telif edilmişlerdir. Ancak bu eserlerin tamamına yakını İspanyol idareciler tarafından yakılmıştır. Bu eserlerden bazıları yakılmaktan kurtarılmışlardır. Bu eserler arasında; Kur'an-ı Kerim tefsirleri, ismi tespit edilemeyen Segovia müftülerinden birisinin telif ettiği ve fıkıh ile ilgili bilgiler içeren 'Alquiteb Segoviano' Segovialı'nın kitabı yer almaktadır. Bununla birlikte, 'Devocionario Morisco' Arap Dua Kitabı, 'Devocionario Musulman' Müslüman Dua Kitabı, 'Alhadis de José' Hz. Yusuf Kısası ile 'Leyenda de Zülkarneyn' Zülkarneyn Hadisesi ve ayrıca Hz. Muhammed'in hayatı savaşları ile Hz. Ali ve Halid b. Velid'in yapmış oldukları kahramanlıkları efsanevi bir anlatım tarzıyla anlatan 'Leyendas Moriscas' Araplar'ın Kıssaları adlı eserler yakılmaktan kurtularak günümüze kadar gelebilmişlerdir (De Cirre, 1970: 313).

3. Endülüs Müslümanlarının İspanya'dan Göç Ettirilmesi

M. 1492 senesinde Endülüs Emevîleri'nin hâkimiyeti İspanya'da sona ermiştir. İspanyol yönetimi Endülüs'te kalan Müslümanlara zarar verilmeyeceğini söylemesine rağmen, Müslümanlara ve Yahudilere karşı oldukça sert davranmışlardır. Öncelikle Müslümanların dini inançlarını, gelenek ve göreneklerini, ibadetlerini ve Arapçayı yasaklamışlardır. Yahudilerin ise Hıristiyanları dinlerinden döndürme çabası içinde oldukları söylenmiş ve Aljamia lehçesiyle konuşup yazmaları yasaklanmıştır. Bu yasaklar sonucunda İspanyol yönetimine karşı çeşitli isyanlar çıkmıştır. Ancak bu isyanlar şiddetle bastırılmış isyana katılan birçok kişi ölüm cezasına çarptırılmıştır (Şeyban, 2003: 82)

Bu isyanlardan sonra, İspanyol yönetimi Endülüs'te geriye kalan Müslümanları ve Yahudileri yanlarına herhangi bir şey almalarına izin vermeden göçe zorlamıştır. Bu göç neticesinde kalabalık topluluklar halinde İspanya'yı terk edenler öncelikle Afrika'ya gitmişlerdir, ancak istenmeyen kişiler olarak görüldüklerinden birçoğu açlık nedeniyle hayatlarını kaybetmişlerdir. Endülüs'ten göçe zorlanan kişilerin bir kısmının da Osmanlı padişahı II. Bayezid (1481-1512) döneminde İstanbul'a gelmelerine izin verilmiş ve gelen kişilere yardım edilmiştir. Bununla birlikte, M.1492 yılında İspanyol yöneticilerinden I. Isabel ile II. Ferdinand, Yahudilerin, İspanya'daki Hıristiyanları dinlerinden döndürme çabası içinde oldukları nedeniyle Yahudileri yanlarına değerli eşyalarını almadan İspanya'yı terk etmeye zorlamışlardır. Bu Yahudiler İstanbul'a kabul edilmişlerdir. Bununla birlikte, 1609 senesinde son Endülüs azınlığının da İspanya'dan gönderilmesi ile Aljamia lehçesi son bulmuştur (Harvey, 2005: 294).

SONUÇ

İspanya'da kuruldukları tarihten itibaren Endülüs Emevîleri bilim, sanat, kültür ve mimari alanlarda önemli gelişmeler kaydetmeleri sayesinde; Müslümanlar, Hıristiyanlar, Yahudiler ve diğer dini inanışa sahip toplumlar bir arada 275 yıl boyunca huzur içerisinde yaşamışlardır. Bu hoşgörü ortamı ortak bilimsel çalışmaların yapılmasına olanak sağlamıştır. Bu sayede Endülüs'te bilim ve sanat alanında önemli gelişmeler elde edilmiştir. Bununla birlikte, birçok Hıristiyan Müslümanlardan etkilenerek Müslümanlığı kabul etmeye başlamışlardır. Endülüs Emevîleri'nin yıkılmasından sonra geriye kalan Müslümanlara İspanyol yönetimi tekrar Hıristiyanlığı ve İspanyolca'yı egemen kılmak için birçok yasaklamalar getirmiş bu yasaklara uymayanları şiddetli şekilde cezalandırmıştır. Arapçanın ve İslam dininin yasaklanması, Camilerin kiliseye dönüştürülmesi, İslami elbiselerin giyilmesine izin verilmemesi gibi birçok baskıya maruz kalmışlardır. Bu yasaklara uymayanlar hapse atılmış veya çeşitli işkenceler görmüşlerdir. Endülüs Emevîleri döneminde İspanya'da Arapça, halkın büyük çoğunluğu tarafından konuşuluyor ve resmi yazışmalarda kullanılıyordu. Bu durum İspanyolcanın neredeyse unutulmasına neden olmuştu. Ancak, Arapça bilmek bir ayrıcalık olarak görülüyordu. Bununla birlikte, Endülüs Emevîleri bilim ve edebiyat alanında sadece İspanya'nın değil Batı dünyasının da Aydınlanma çağına girmesine büyük katkısı olmuştur. Endülüs Emevîleri'nin İspanya'da hüküm sürdükleri yıllarda batı dünyasının aydınlanmasına yapmış oldukları bu katkılara karşılık olarak yönetimi, Emevîler'den alan İspanyol yöneticileri Endülüs Müslümanlarına çeşitli yasaklar getirerek onların İspanya'dan göç etmelerine zemin hazırlamışlardır. İspanyol yönetimi tarafından yapılan baskılar sonucu Endülüs Emevîleri'nin son temsilcileri olan Moriskolar İspanya'yı terk ederek bir kısmı öncelikle Kuzey Afrika'ya göç etmiş daha sonra bir kısmı da İstanbul'a yerleşmişlerdir. Moriskolar ve diğer Endülüs Emevîleri döneminden kalan ve Aljamia lehçesini kullananların İspanya'yı terk etmeleri ile bu lehçenin İspanya'da kullanımı sona ermiştir.

KAYNAKÇA

Anwar, G. C. (1974). Muslim Spain, Its History and Culture. Minnesota.

De cirre, M.M. (1970). Textos aljamiados: poesia religiosa morisca. Bulletin Hispanique,72,311-327.

Harvey, L.P. (2005). Islamic Spain, 1250-1500. London, University of Chicago Press.

'Inân, M.A. (1997). Devletü'l-İslâm fi'l-Endelus. Kahire, 4.baskı.

Imamuddin, S.M. (1981). Muslim Spain. Leiden.

Lea, H.C. (1901). The Moriscos of Spain: Their Conversion and Expulsion. Lea Brothers.

Lea, H.C. (2006). İspanya Müslümanları: Hıristiyanlaştırılmaları ve Sürülmeleri. (Çev.) Abdullah Davudoğlu. İstanbul, inkılab.

Montgomery, W.W., & Pierre, C. (1965). A History of Islamic Spain. Edinburg, Edinburg University Press.

Şeyban, L. (2003). Reconquista / Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri. İstanbul, İz Yayıncılık.

Endülüs Emevîleri'nin Tercüme Alanında Batı Dünyasına Etkileri

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BÖLÜKBAŞI

Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

Arapça Mütercim Tercümanlık Anabilim Dalı

ORCID ID: 0000-0002-5923-3920

Özet

Abdurrahmân b. Muâviye b. Hişâm (ö. 788) dönemi ile M.756 yılında başlayan, Endülüs Emevî devleti M.1031 senesinde III. Hişâm (ö.1036) devrinde sona ermiştir. 275 sene İspanya'da hüküm süren Emevîler birçok alanda Batı dünyasını etkilemişlerdir. Bu etkileşim neticesinde Endülüs'ün bilgi birikimi ve telif edilen önemli eserleri Batı dillerine tercüme edilmiş ve bu sayede Batı dünyası tıp, astronomi ve matematik gibi alanlarda önemli gelişmeler kaydetmiştir. Endülüs medeniyeti eserleri ve dünyası özellikle Haçlı seferleri sonrası Batı dünyasının dikkatini çekmiş ve bu medeniyete ait olan ürünleri, tanıma ve araştırma isteği neticesinde tercüme büyük bir hız kazanmıştır. Bu bağlamda, İspanyol idarecileri tarafından Endülüs medeniyetine ait eserlerin Batı dillerine tercüme edilmesi için çeviri faaliyetleri başlamış ve birçok önemli eser Batı dillerine tercüme edilmiştir. Endülüs medeniyetine ait eserlerin, Batı dillerine tercüme edilmesi sadece belli alanlarla sınırlı kalmamış aynı zamanda edebiyat ve felsefe gibi alanlarda telif edilmiş eserlerde tercüme edilmiştir. Tercüme edilen bu eserler Batı dünyasını matematik, tıp, astronomi, edebiyat ve felsefe alanında önemli ölçüde etkilemiştir. Bu etki Batı dünyasının bilim ve edebiyatının gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Bu çalışmada, Endülüs medeniyetinin bilgi birikiminin tercüme yoluyla Batı dünyasına aktarılması ve tercüme edilen Batı dünyası üzerindeki etkileri hakkında bilgiler verilmiştir. Bununla birlikte, Batı dillerine tercüme edilen önemli eserler ve etkilerine değinilmiştir. Ayrıca bu çalışma, kaynak taraması ve doküman analiz yöntemine dayanmaktadır. Araştırmanın amacı, Endülüs Emevîleri'nin İspanya'da hüküm sürdükleri dönemde Batı medeniyetine yapmış oldukları katkılar ve bu katkılarının etkileri hakkında bilgiler vermektir. Araştırmanın önemi ise; medeniyetlerin birbirlerini olumlu yönde etkileyebildiklerini ayrıca her medeniyetin oluşmasında farklı milletlerin katkısının kaçınılmaz bir süreç olduğunu belirtmektir.

Anahtar Kelimeler: Tercüme, Haçlı Seferleri, Endülüs Emevîleri, Batı Dünyası.

The Effects of Andalusian Umayyads on the Western World in Translation

Abstract

The Andalusian Umayyad state founded in Spain by Abdurrahman (d. 788) in 756 AD. It was destroyed in the period of Hisham (d.1036) in 1031 AD. The Umayyads, who ruled in Spain for 275 years, influenced the western world in many areas. As a result of this interaction, Andalusia's knowledge and important works were translated into western languages, and thus the western world has made significant progress in fields such as medicine, astronomy and mathematics. The works of Andalusian civilization and its world attracted the attention of the western world especially after the Crusades, and translations gained speed as a result of the desire to know and research the products belonging to this civilization. In this context, translation activities were started by Spanish administrators to translate works belonging to Andalusian civilization into western languages and many important works were translated into western languages. The translation of

works belonging to the Andalusian civilization into western languages was not limited to certain areas, but also translated works in fields such as Literature and Philosophy. These translated works significantly influenced the western world in the fields of mathematics, medicine, astronomy, literature and philosophy. This influence has greatly contributed to the development of science and literature of the western world. In this study, information is given about the transfer of knowledge of Andalusian civilization to the Western world through translations and the effects of translations on the western world. However, important works translated into western languages and their influences are mentioned. In addition, this study is based on literature review and document analysis method. The aim of the research is to give information about the contributions of Andalusian Umayyads to western civilization during their rule in Spain and the effects of these contributions. The importance of the research is; It is to point out that civilizations can affect each other positively and also that the contribution of different nations in the formation of each civilization is an inevitable process.

Keywords: Translation, Crusades, Andalusian Umayyads, Western world.

GİRİŞ

Abdurrahmân b. Muâviye b. Hişâm (ö. 788) tarafından M.756 senesinde kurulan ve III. Hişam (ö.1036) döneminde M.1031 yılında yıkılan Endülüs Emevîleri, 275 sene boyunca İspanya'yı yönetmiştir. Bu yönetim esnasında, İspanya'da yaşayan diğer dinlere mensup topluluklara, hoşgörü ile yaklaşmış ve bu sayede, Müslümanlar ile diğer topluluklar arasında iletişim meydana gelmiştir. Bu iletişim sayesinde, birçok ortak çalışma yapılmıştır. Bu bağlamda, öncelikle bilim, sanat ve tercüme alanında yapılan ortak çalışmalar neticesinde oldukça ileri seviyede bir medeniyet kurulmuştur. Ancak, Batı dünyası bilimsel çalışmaları dine uygun bulmadığı için 'Karanlık çağ' olarak adlandırılan bir zaman diliminde yaşıyordu. Bu nedenle Endülüs Müslümanlarının bilimsel alandaki gelişmelerinden haberdar değillerdi (el-Berkûkî,1923: 47).

XI. asırda Endülüs ve Doğu üzerine yapılan Haçlı seferleri sayesinde Batı dünyası Endülüs-İslam medeniyeti ile tanışmış oldu. Batı dünyası karşılaştığı bu ileri medeniyeti öğrenmek amacıyla Endülüslüler tarafından bilim, sanat ve edebiyat alanında telif edilen Arapça eserleri batı dillerine tercüme etmeye başladılar. Bu dönemde, Haçlı seferleri nedeniyle İspanya'da siyasi anlamda güç kaybeden Endülüs Emevîleri'nin egemenliğinin zayıflamış olmasına rağmen, İspanyol idarecileri Endülüs medeniyeti tarafından meydana getirilen bilimsel eserleri anlayabilmek için Hıristiyanların Arapça öğrenmelerini ve Arapça eserleri Latinceye tercüme etmelerini desteklemişlerdir. Bununla birlikte, İspanya ve Sicilya Arapça telif edilmiş bilimsel eserlerin Latinceye tercüme edildiği önemli yerler olmuştur (Hammûde, 1957: 39).

Arapça öğreniminin desteklenmesi neticesinde İspanya'daki birçok şehir, Endülüs Emevîleri devrinde olduğu gibi Hıristiyan öğrenciler için cazip bir yer olma özelliğini devam ettirdi. Aslında, Endülüs medeniyetine ait bilimsel eserlerin Batı dillerine aktarılması X. yüzyılda az miktarda yapılan tercüme ile ortaya çıkmıştı fakat bu tercüme hareketi XII. yüzyılda belli bir düzen içerisinde tam olarak başlamıştı. Özellikle İspanya'nın Tuleytula şehri başpiskoposu Raimundu, Tuleytula'da Abbasîler devrinde Bağdat'ta tercüme faaliyetlerinin yapıldığı ve Beytul-Hikme olarak adlandırılan merkeze benzer bir yer kurmuş ve bu yerde hem tercüme faaliyetleri yapılmış hem de Arapça öğretilmiştir. Tuleytula'da kurulan tercüme merkezinde Müslüman, Yahudi ve Hıristiyan mütercimler birlikte çalışmış Endülüs Emevîleri tarafından matematik, tıp, astronomi ile edebiyat ve felsefe alanında Arapça telif edilen eserleri Latinceye tercüme etmişlerdir. XIII. asırda İspanya'nın Mürsiye (Murcia) ve İşbiliye (Sevilla) şehirlerinde de tercüme okulları açılmıştır (Dayf, 1924: 73).

Arapçadan Batı Dillerine Tercüme Edilen Endülüs Eserlerinin Batı Dünyasına Etkileri

Endülüs medeniyetine ait Felsefe eserlerinin, batı dillerine tercüme edilmesiyle birlikte Ortaçağ dönemini yaşayan Batı dünyası daha önce bilmediği Aristo'yu tanıma fırsatı buldu. İslam âlimlerinin din ve aklı birleştirerek bilimsel çalışmalarına yön verdikleri ve bu sayede başarı kaydetmeleri Batı dünyasının ilgisini çekti ve bu düşünce anlayışı Batı dünyasında uygulanmaya başlandı. Bununla birlikte, İspanya'nın Kurtuba

(Córdoba) şehrinde 1126 senesinde dünyaya gelen İbn Rüşd (ö.1198) tarafından Aristo ile ilgili yazmış olduğu şerhler ve Tehâfutu Tehâfuti'l-felâsife (Filozofların tutarsızlıkları) hakkında yazmış olduğu kitabı, Batı dünyasının ilgisini çekmiştir. Kilise, bazı bölümlerin çıkarılması şartıyla İbn Rüşd'ün eserlerinin üniversitelerde ders kitabı olarak kullanılmasına izin vermiştir. Bununla birlikte, İbn Rüşd'ün felsefe ile ilgili düşünceleri Batı dünyasında XVI. asır boyunca kabul görmüştür (el-Uzrî,1965: 55).

XII. asra kadar Batı dünyası hasta olan kişilerin içine şeytanın girdiğini bu yüzden hastalandıklarına inanıyordu. Hastalanan kişilerin ise, rahibin dua etmesiyle hastaların ruhlarından şeytanı kovarak tedavi edebileceği inancı hâkimdi. Bu durum, Endülüs medeniyetine ait Arapça telif edilmiş tıp eserlerinin batı dillerine tercüme edilmesiyle değişmiş ve Batı dünyası hastalıkları bilimsel usullere göre tedavi etmeye ve tıp alanında gelişmeye başlamıştır. Bununla birlikte, Endülüs medeniyeti tarafından yazılan matematik ve astronomi alanında yazılan eserlerde geçen el-cebr (algebra) ve es-semt (cenit) gibi terimler Batı dünyasında kullanılmıştır (Mekkî, 1980: 11).

Batı dünyası, XI. asırda İspanya'nın Tuleytula şehrinde Endülüslü Astronomi âlimi Zerkâlî (ö.1100) tarafından inşa edilen rasathâne'de yapılan astronomi çalışmalarının Batı dillerine tercüme edilmesi sayesinde astronomi alanında önemli gelişmeler kaydetmiştir. Ortaçağ Batı dünyası, özellikle Uzakdoğu ve Ortadoğu ile ilgili coğrafi bilgilere Müslüman coğrafyacı ve seyyahların telif ettikleri kitapları, Batı dillerine tercüme ederek ulaşılmıştır (es-Süveysî, 1993: 263).

Edebiyat alanında ise; Hz. Muhammed'in (ö.632) Mi'rac mucizesinin anlatıldığı Arapça telif edilmiş eserlerin Latinceye çevrilmesi ile İtalyan ünlü şair Dante'nin (ö.1321) Mi'rac mucizesinden etkilendiğini, mucizede anlatılan olayları farklı bir anlatım tarzıyla ele alarak ahiret yolculuğu, cennet ve cehennemi anlattığı 'İlâhî Komedyâ' (La Divina Commedia) adlı ünlü eserini yazdığını söylemiştir. Eserde, Cennet ve Cehennem tasvirleri Müslümanlık inancı ile benzerlik göstermektedir. Dante, eserini yazdığı dönemde Endülüs Emevîleri İspanya'ya hâkimdiler ve Batı dünyasını birçok alanda etkilemeye devam etmekteydiler. Bununla birlikte, Dante'nin 'İlâhî Komedyâ' adlı eserinde cehennem bölümünde Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin cehennemde olduğu anlatılmıştır. Eserin telif edildiği dönemde Haçlı seferleri devam etmektedir. Bu durum, Batı dünyasının, Endülüs Müslümanlarına ve genel olarak İslam dinine karşı olduklarını göstermektedir (Ülken, 1946: 5).

Endülüs'te halk tarafından söylenen şiirlere Zecel adı verilmekteydi. Zeceller, eğlence amaçlı halk meclislerinde okunurdu. Muveşşahlar ise; müzik aletleri çalınarak daha çok Endülüs saraylarında söylenen şarkılardı. Endülüs medeniyetine ait olan Zecel ve Muveşşahlar'ın Batı dillerine tercüme edilmesiyle XII. asırda Fransa'da halk ozanları, Zecel ve Muveşşahlar'ı örnek alarak şiirlerini müzik eşliğinde okumuşlardır (Monroe, 1992: 403).

Endülüs medeniyetinden batı dillerine yapılan tercümelerin bir diğer etkisini ise Batı dünyasında ortaya çıkan Fabl eserlerinde görmek mümkündür. Fransız şair ve yazar La Fontaine (ö. 1695) Fabl türü olarak bilinen 'La Fontaine Masallarını' Arap Edebiyatının Fabl türündeki önemli eseri olan Kelîle ve Dimne'den yararlanarak telif ettiğini kendisi söylemiştir (Mornet, 1946: 33).

Endülüs medeniyeti tarafından bestelenip söylenen şarkılar İspanya'da büyük ilgi görmekteydi. İspanyol saraylarında Müslüman müzisyenler görevlendirilmişti. Bununla birlikte, İspanya'da Kastilya-Léon bölgesini yöneten Kral X. Alfonso 'Las cantigas de Santa Maria' Aziz Meryem Şarkıları olarak bilinen eserdeki şarkıların bestelerinin temelini Endülüs müziği oluşturmaktadır. XII. asırda Batı dünyasında kullanılmaya başlanan "Frankonian" adı verilen nota verme yönteminin Könlü Franko tarafından icat edildiği bilinmekteydi. Fakat daha sonra yapılan incelemeler neticesinde Endülüs medeniyeti tarafından telif edilen eserlerin XII-XIII. asırlarda Batı dillerine tercüme edilmesi sayesinde İslam dünyasının müzik notalarının Franko'dan 400 sene önce ortaya çıktığı kanıtlanmıştır (Adler, 1867: 63).

SONUÇ

Endülüs medeniyetinin hüküm sürdüğü İspanya’da, meydana getirdiği yüksek kültür seviyesi birçok alanda Batı dünyasını etkilemiş ve bu sayede Batı dünyasının kendine ait bir medeniyet oluşturmaya büyük katkı sağlamıştır. Medeniyetlerin oluşum aşamasında kendinden önceki milletlerden etkilenmesi kaçınılmazdır. Bu bağlamda, Endülüs medeniyeti tarafından tıp, astronomi, matematik, felsefe ve edebiyat alanında telif edilen Arapça eserlerin Batı dillerine tercüme edilmesi Batı dünyasının aydınlanmasına ve ilerlemesine önemli katkısı olmuştur. Medeniyetler birbirlerine katkı sağlayarak gelişme gösterirler. Endülüs Medeniyeti kendinden önceki medeniyetlere ait eserleri Arapçaya tercüme etmişlerdir. Tercüme ettikleri, eserlerde eksik veya yanlış yazılmış bilgileri düzelterek Arapçaya aktarmışlardır. Yaptıkları tercümelere kendi kültürlerinden aktarımlar yapan Endülüslüler, diğer kültürleri kendi medeniyetleriyle sentezleyerek ileri ve gelişmiş bir medeniyet kurmayı başarmışlardır. Kurdukları bu medeniyet daha sonra hüküm sürdükleri İspanya’yı ve birçok batı ülkesini etkilemiştir. Bu etkileşim daha sonra Haçlı Seferleri’nin Endülüs üzerine ve Doğu dünyasına yapılması neticesinde Batı dünyası Endülüs medeniyetini yakından tanıma fırsatı bulmuş meydana getirilen bu medeniyete ilgi duymuşlardır. Bu ilgi, Endülüs medeniyeti tarafından bilim ve edebiyat alanında telif edilen eserlerin Batı dillerine çevrilmesi ile başlamış ve bu çeviriler sayesinde Batı dünyası daha önce bilmediği bilgiler ile karşılaşmıştır. Bu yeni bilgileri kendi kültürleri ile sentezleyip Batı medeniyetini oluşturmaya başlamışlardır. Bu oluşum kendisini öncelikle tıp alanında göstermiştir. Batı dünyasında, daha önce hastalanan kişilerin ruhuna şeytanın girdiği bu nedenle insanların rahatsızlandığı inancı hâkimdi. Tedavi olarak rahibin dua okumasının yeterli olacağı düşünülmekteydi. Endülüs medeniyeti tarafından Arapça telif edilen tıp eserleri batı dillerine tercüme edildikten sonra Batı dünyasında hastalara bakış açısı ve tedavi yöntemleri bilimsel bir hal almaya başlamıştır. Felsefe alanında batı dünyası yapılan tercüme sayesinde felsefe ilmi hakkında bilgi sahibi olmuş ve bu tercüme, kendi medeniyetlerini oluşturmalarında katkı sağlamıştır. Edebiyat ve müzik alanında Endülüs medeniyetinin icat ettiği müzik notaları ve edebi eserlerde geçen Fabl türü hikâyelerin ve diğer anlatımların Batı edebiyatının şekillenmesine ve gelişmesine önemli faydası olmuştur.

KAYNAKÇA

- Adler, G.J. (1867). *The Poetry of the Arabs of Spain*. New York.
- Dayf, A. (1924). *Belâğatu’l-‘Arab fi’l-Endelus*. Kahire.
- el-Berkūkî, A. (1923). *Hađâretu’l-‘Arab fi’l-Endelus*. Kahire.
- es- Süveysî Muhammed, (1993). *İbnu’z-Zerķāle, Mevsû’atu’l-ħađâretî’l-İslâmiyye*. Amman.
- el-Uzrî, Ahmed b. Ömer, (1965). *Nuşuş ‘ani’l-Endelus*. (Nşr.) Abdülazîz el-Ehvânî, Madrid.
- Hammûde, A.M. (1957). *Târîhu’l-Endelus*. Kahire.
- Mekkî, T.A. (1980). *Dirâsât Endelusiyye*. Kahire.
- Monroe, J.T. (1992). *Zajal and Muwashshaħa, The Legacy of Muslim Spain*. (Ed.) Salma Khadra Jayyusi, Leiden.
- Mornet, D. (1946). *Fransız edebiyatı tarihi*. (Çev.) N. Yürür, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Ülken, H.Z. (1946). *Dante ve Mîrac, Divina Comedia’nın İslam Kaynakları*. İstanbul, 58, 4-7.

Türkiye Sinemasının Din İle İlişkisi ve Geleneksel Din Adamlarının Temsili: 'Adak' ve 'Hazel' Film Örneklerinden Bir Değerlendirme

Mehmet Reşit AKTAY

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sinema ve Televizyon Y. Lisans Öğrencisi

Özet

Sinema, var olduğu toplumun sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik yapısı hakkında fikir verme gücüne sahip teknolojik bir olanaktır. Türk sinemasında din öğesinin sosyolojik açıdan nasıl kullanıldığı ve dindar kitlenin, süreç içinde sinema algısında meydana gelen değişimlerini ortaya koyduğum bu çalışmada, dönemsel olarak Türk filmlerinin çekildiği ya da konu edildiği dönemin toplumsal yapısını anlayabilmek için inanç sosyolojisi bağlamında bir çalışmadır. Sinema'nın Türkiye'ye gelişinden günümüze kadar din olgusu sinema endüstrisiyle iç içe olmuştur. Nitekim dindar kesimin bu bağlamda sinemaya yönelik ilgisi olduğu gibi ve tepkisi de olmuştur. Türk sinemasının din adamının olumsuz bir karakter olarak çizildiği filmlerin başında; 1923 yılında varlığını iyice gösteren milli mücadeleyi anlatan tarihi filmler gelir. "Din" konusunun kullanımı ile ilgili olarak Türk Sinemasına yöneltilen eleştirilerden biri de bazı filmlerde, çeşitli yörelere ait örf ve adetlerin, İslam inancının emir ve yasaklarıymış gibi sunulmasıdır. Bu filmlerde özellikle doğu bölgesinin geri kalmışlığının neticesinde ortaya çıkan sosyolojik olaylar; örneğin kadının ezilmesine, töre kaynaklı trajik olaylara sebebiyet vermiştir. İslam dinine mal edilen bu olaylar aslında bir müslümanın asla kabullenemeyeceği safça bir kadercilik anlayışından ileri değildir. Yaşatılan bazı gelenek ve görenekler, sanki İslam'ın ilkeleriymiş gibi yansıtılmıştır. Konuyu destekler nitelikteki aynı tarihte çekilen iki film ele alınmıştır. 'ADAK' filmi 1979'da Atif YILMAZ tarafından çekilmiş olup oyuncu kadrosunda Necla NAZIR ile Tarık AKAN rol almaktadır. Film, geleneksel köy dindarlığının birçok özelliğini içinde barındırmaktadır. Film ana temasının dışında gelenek ve göreneklerin, aslında dinde olmayan; fakat yanlış olarak dine atfedilen birçok batıl inanç örnekleri açıkça görülmektedir. Diğer film örneği ise; yine 1979 tarihli Ali ÖZGENTÜRK tarafından çekilen ve başrollerinde Türkan ŞORAY ile Talat BULUT'un yer aldığı 'HAZAL' isimli filmidir. Kırsal kesimde geçen filmde, insanların kendilerinden önceki kuşaktan devraldıkları kültürel mirası sorgulamadan yaşatmaya çalıştıkları görülmektedir. 'Hazel' filminin yan karakteri olan köy imamı aynı zamanda şeyhtir. İmam, feodal düzenin temsilcisi, ağanın yandaşı ve modernleşmenin karşısında merkezleştirilmiş bir tip olarak temsil edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sinema, Din, Türk Sinemasında Din, Görsel Sanatlar, Geleneksel din anlayışı³⁰

Giriş

Dindar kesimin, din öğesi içeren Türk filmleri hakkındaki bakış açısı sinemanın dönemsel farklılıklarına paralel olarak değişim göstermektedir. Din öğesinin nasıl ve ne amaçla kullanıldığı araştırılmış bu çalışmada; elde edilen bilgilerin kısaca bahsi şu şekildedir: Türk sinemasında farklı dönemlerde farklı amaç ve yoğunlukta din olgusunun kullanıldığını gördük. Tiyatrocular döneminde, eski düzenin yaşam üzerindeki etkinliğini

* Bu makale Yalçın LÜLECİ'nin Türk Sineması ve Din, İstanbul 2007 kitabından ve Halil UZDU'nun Türk Sineması'nda Din İmgesi Üzerine Din Sosyolojisi Açısından Bir Bakış Denemesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi 5 – 2016 25 - 40 makalesinden faydalanılmıştır.

kaybetmesi gerektiğini savunan filmleriyle sıkça dine göndermeleri olmuştur. Sinemanın tekelleştiği 'Cumhuriyet' yıllarında Muhsin Ertuğrul tarafından çekilen filmlerde din, çağdaşlık dışı ve modernleşmenin engelleyicisi olarak gösterilmiştir. Tartışmalı geçen yılların ardından 'Hazretli Filmler Akımı' gelmiştir. Bu dönemde çekilen filmlerde din konuları eksik, yanlış ve yetersiz olmasına rağmen seyirciler tarafından çok fazla itibar görmüştür. Bu dönemde dini konulardan çok İslam Dini'nde efsaneleşmiş kişilerin hayatları ele alınmıştır. Daha sonra 'Milli Sinemacılar Dönemi' kendini gösterir; bu dönemin başlıca özelliği; din, milli kültürün önemli bir parçası olarak vurgulanmaya çalışmıştır. Milli sinemacılar din öğesini, dini-politik-ideolojik düzlemde ele almış ve dindar kesimden ciddi bir destek görmüştür. Günümüze yaklaştıkça farklı kesimden yönetmenlerin filmlerinde eskiye nazaran ticari ve tebliğ amaçlı olmaktan çok sanatsal bir yaklaşım olarak görmüşler ve Cumhuriyet Dönemi'nin filmlerinden daha ılımlı bir yaklaşım sergilemişlerdir.

Sinemanın sanatının, Türkiye'ye hayret uyandıracak derecede erken gelmesiyle birlikte din ve sinema öğesi karşı karşıya gelmiştir. Zira ilk gösterimin Yıldız Sarayı'nda yapılmasından ötürü halkın tepkisi çok sert olmamıştır; aslında çok yabancı oldukları bir olayda değildir. O yıllarda çok yaygın olarak gösterisi yapılan Hacivat ve Karagöz oyunu insanları sinema hazırlamış ve yabancılık çekmemesini sağlamıştır. Dindar kesim sinema sanatında karşı tepkileri ilk başta her ne kadar günah olarak görülse de sonradan ilgileri artmıştır. Günümüzde bile dindar kesimin en büyük tepkisi genel olarak bazı film ve sahnelerle karşı olmuştur.³¹

Kitle iletişim araçları olan gazete, dergi, radyo, televizyon ve sinema halka bilgi aktarma ve sosyal, kültürel hayatını yansıtmakta önemli kaynaklar olduğu aşikardır. Özellikle konumuz olan sinemanın bilgi aktarımı açısından Gülhan'ın ifadesine yer vermekte yarar sağlayacaktır. "Resmi olmayan güçlü bir eğitim kaynağıdır" ifadesi kullanılmaktadır. Her ne kadar zararsız görünse de içeriği haklı değer yargılarından ve ideolojik, siyasal eğilimlerinden ayrı tutulamaz.³²

Sanatla Din Arasındaki İlişki ve İslamiyet'in Sinemaya Bakışı³³

"Sanat ve din arasındaki ilişkinin başlangıç tarihi, bu iki olgunun başlangıç tarihiyle yaşıttır" bu görüşün temel dayanağı şu şekilde açıklanabilir: İnsanlık tarihi boyunca farklı dinlerle getirdikleri Tanrı, evren, insan olgularını bir şekilde kendi eksenleri etrafında oluşturdukları sanat anlayışı vasıtasıyla insandan insana aktarılmıştır. Sanatın kendisi de özellikle dini konuları kendi bünyesinde ele almış ve dönem dönem bu dini inançların aktarılmasında aktif rol üstlenmiştir. Sinema, diğer sanat dallarına göre daha genç olmasına rağmen, ses ve görüntü öğelerini birlikte kullanma avantajı sayesinde kitleler üzerinde en etkin sanat dalı özelliğini kazanmıştır. Elbette ki bu denli güçlü ve aktif bir olgunun din ile etkileşime girmemesi şüphesiz düşünülemezdi. Sinema sanatı, doğuşundan bu yana, din ile ilgilenmeye başlamıştır. Hatta dinsel temaların sunumu sinemanın görsel sunumundan itibaren, film yapma işinin bir parçası olmuştur. Dünya sinemasının mihenk taşlarından biri olan Adre Bazin şu ifadeyi kullanır: "Sinema her zaman Tanrı'yla ilgilenmiştir." der.

Sinema sanatı, resim ve tiyatronun aksine belki de ülkemize Batı'dan gelen tek sanat dalıdır diyebiliriz. Türkiye geleneğinde Batılı tarzda resim anlayışı yoktur. Türkiye resim sanatının temelinde hat, tezhip ve daha da ötesinde minyatür geleneği mevcuttur. Bu geleneğin tiyatrodan da karşılığı vardır. Dramatik sanatların kökeni; meddah, ortaoyunu ve Karagöz-Hacivat geleneğine kadar uzanır. Sinema sanatı, ülkemize her ne kadar icadından bir sene sonra gelmiş olsa da (1896), aslında çok uzun bir geçmişe sahip değildir. Bu kısa geçmişe sahip sanat dalına ilgi kısa sürede geniş kitlelere ulaşmıştır. Ülkemizde sinemaya olan ilgi ve alakanın temelinde sinema ve Karagöz arasındaki benzer sisteme ilişkilendirilmiştir. Her ikisi de perde üzerinde varlık göstermektedir; ayrıca her ikisinin de hakim unsur "hayal"dır. Işık olmadan bu iki sanat gerçekleşemez. Beyaz perde üzerinde görülen varlıklar, olaylar; canlı değildir ve elle tutulur cisimler olmadığı için temsili unsurlar olduğundan bahsedebilir. Sinema da tasvir yapmak yerine; yaratılanı keşfediyor anlayışı hüküm etmektedir. Bu görüş sinemanın Türkiye'de hayat bulmasını sağlamıştır. Çünkü sinemanın atası olan resim içinde aynı fetvaların kaynakça gösterilmesi sinemanın önünü açmasını sağlamıştır. Zira Osmanlı'nın son Şeyhülislamı

³¹ Yalçın Lülecı, Sinema ve Din: Türk Sineması Örneği. s.3

³² Güçhan Gülseren, Toplumsal Değişme ve Türk Sineması, İmge Kitabevi, Ankara, 1992, s.69.

³³ Bu başlık altında Yalçın Lülecı'nın "Türk Sineması ve Din", Es Yayınları 2009 kitabından Özetlenmiştir.

Mustafa Sabri Efendi'nin resim hakkındaki beyanı şöyledir: "Bundan sonra suretlere tapacak kadar şaşkın adamlar kalmamıştır yahut benim kendi hakkımda o ihtimal, imkân haricindedir" ifadesini kullanır.

Resmin yasak sayılmasına sebep olan düşünce ise; Cahiliye Arapları, putları kendi elleriyle tasvir edip sonra onlara tapıyorlardı. Bundan ötürüdür ki tasvir yapmak doğru karşılanmamıştır. Bu tasvirlerin endişeye mahal vermemesi "tapınma endişesi" çıkarımına varılabilir.

Sinemanın durumunu da buna dayandırarak bir izah yolunu seçmişler. Abdülaziz Bayındır izahında şöyle ifade etmektedir:

"Fotoğraf çekenler fotoğrafını çektikleri varlıklara yeni karakterler ve yeni çizgiler ekleyerek yaratıcılık iddiasında bulunmadıklarından ve Hadis-i Şerif'lerde geçen tehditleri de hak etmezler. Bütün bu sebeplerden dolayı film çekmek ve çekirmek hadislerin yasakladığı tasvir kapsamında değildir".

1990'ların başında kaleme alınan fıkıh kitaplarında, sinemanın dini yönden anlamı, kullanım özellikleri ve tanımları elbette yapılmış olup soru ve cevap şeklinde görüşler aktarılmıştır.

Soru: "İslam'da tiyatronun, müstehcen olmamak şartıyla sinema ve televizyonun yeri nedir?"

Halil Gönenç'in cevabı;

"Tiyatro, bu manada hakka, doğruya hizmet ederse caizdir. Çünkü o, hakiki veya hayali bir olayı canlandırmaktan, söyle böyle oldu demekten ibarettir. Fakat hakka, doğruya değil, batıla ve şehvete hizmet edip dinleyicilerin ahlâk ve geleneklerini ifşad ediyorsa dinen caiz değildir. Sinema ve televizyon da hem iyiye, hem de kötüye kullanılabilir. Yani hükmü kullanımına göre değişir.

2004 yılında düzenlenen Uluslararası Dini Yayınlar Kongresi'nin Sonuç Bildirgesi'nin 10. maddesi de gösteriyor ki Diyanet İşleri Bakanlığı'nın ciddi bir şekilde sinemayla ilgilenmektedir.

10. Madde:

Sesli ve görüntülü yayıncılık alanında günümüz insanının ihtiyaçlarını karşılayıcı nitelikte ve estetik değeri yüksek eserlerin üretilmesi amacıyla değişik iletişim fakültelerinde İslam ve din adamı imgesi vb. konulu çalışmalara yer verilmesi sağlanmalı, dinî film senaryoları dalında yarışmalar düzenlenmeli, bu yarışmalar sonucunda ödüller verilmeli, kazanan projelerin filme aktarılabilmesi için gerekli finansman temin edilmeli, periyodik olarak ulusal ve uluslararası dinî film festivalleri düzenlenmeli, bu şekilde dini konulu sinema filmleri için zengin bir materyal elde edilme yoluna gidilmelidir. Bu hususta TRT ve Diyanet İşleri Başkanlığı iş birliği içerisinde olmalıdır.

Bugün rahatlıkla söylenebilir ki, artık din ve dindar kesimden hiç kimse sinemanın önemi hakkında olumsuz bir yargıda bulunduğu görülmemiştir. Olumsuz eleştiriler sinema sanatına değil; aksine bu sanatın bazı ürünlerine saldırı olmuştur. Milli Sinema'nın başlangıcı olarak kabul görülen Necip Fazıl Kısakürek'in 1943 yılında yazdığı yazısından yıllar sonra, önemli şair Sezai Karakoç sinema sanatı hakkında ki fikirlerini şu sözlerde iletmiştir:

"Sinema, çağın getirdiği büyük bir sanattır. 7. sanat denilen sinemayı görmezlikten gelemeyiz. Şiir gibi, mimari gibi, musiki gibi sinema da artık kendi başına bir sanat sayılabilecek geniş etkinliğe kavuşmuş ve bunun sürekli olduğu, aradan geçen yüz yıla yakın bir zaman içinde meydana çıkmıştır. Onu, sadece zararlarını önleme açısından değil, ondan faydalanma, faydalarını azamiye çıkarma açısından da ele almak gerekir."

Türkiye' de Sinemanın İlk Yılları

Sinemanın Türkiye gelişiyle birlikte gösteriminin ilk defa 1896 yılında Yıldız Sarayı'nda yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nin resmi kurumları Lumière Kardeşler'in icadı olan Sinematograf'a olumlu rapor hazırlamaları sinema faaliyetlerinin başlamasına ve bu sihirli icadın saraya getirilmesinde etkili olmuştur.³⁴ Fakat halk içerisinde bazı kesimlerin bu yeni icada tepkileri de olmuş. Görüntülerde bir birini takip eden insanların hareket etmesi

³⁴Salih Diriklik, Flesbek, Cilt:1, İstanbul: Söğüt Ofset, 1995, s.9.

canlı bir resim olarak seyredilmesi günah olarak algılanmış.³⁵ Resim ve Sinema arasındaki ilişki göz önüne alındığında bu katılık ve karşı koymalar pek görülmemiştir. Daha önce bahsedildiği gibi Karagöz ve Meddahlık oyun geleneğine sinema da eşlik etmiştir. Öyle ki bir süre sonra birahane, kiraathane, konak gibi yerlerde gösterime sunulan sinema, halkın gündelik yaşantısında yer edinmiştir. Sinemayla ilgili ilk düzenleme 1903 yılında "Sinema Nizamnamesi" ile yapılmıştır. Düzenleme birçok konuyu kapsamasının yanında 'müstehcenlik' konusuyla ilgili hükümlerde içermektedir. Nizamname'nin on altıncı maddesine göre, "yabancı ülkelere ait olay ve görüntülerden edebe ve ahlaka aykırı olmayanlar 'sayısı günlük programdaki resimlerin yarısını geçmemek üzere' büyük şehirlerdeki özel yerlerde halka seyrettirilebilecek; fakat hurafeye dayalı, faydasız ve münasebetsiz manzaraların gösterilmesinden" sakınılacaktır. Müstehcenlik gerekçesiyle yasaklanan olay, Ekim 1908'de gerçekleşmiştir. Odeon Tiyatrosu'nda sinematograf kumpanyası tarafından gösterilen bazı sahnelerde müstehcenlik içeriyor şikayeti üzerine, Beyoğlu Mutasarrıflığı sözü geçen filmlerin izletilmesini yasaklamıştır. Nitekim bütün hoşgörü ve ilk gösterim yeri olan Yıldız Sarayı'nın itibarına rağmen 'Seyirci üzerinde olumsuz bir intiba' yarattığı gerekçesiyle II. Abdülhamit tarafından yerleşik bir sinemanın kurulmasına izin verilmemiş ve bu yasak II. Meşrutiyet'in ilanından sonrasına kadar devam etmiştir.

Sinemanın ilk yıllarında diğer eğlence yerlerinde olduğu gibi sinema gösterimlerine de sadece erkeler gidebiliyordu. Ülkemizde dini düşüncelerin etkisiyle kadınlar sinema gitmesi yasaktı.³⁶ Ancak bu yasak, sadece kadınlara tahsis edilen belli günlerde film izletilmesi hizmetiyle esnek hale getirilmiş ve yeni bir anlayışa öncülük edilmiş olunuyor.³⁷

"Asadarya'nınPangaltı'da açtığı bir sinemada haftanın belirli günlerinde kadınlara da film gösterilmeye başlanmıştı. "Kânûn-ı sâni'nin 23. Cum'a gününden 26. Pazartesi günü akşamına kadar gündüz hanımlara sa'at 1 buçukta. Gece beğlere ze- val-i sa'at 8 buçukta."(Özuyar, Sinemanın Osmanlıca Serüveni, s.33)

Dinsel bağlamda düşünüldüğü zaman, Türk Sineması'nda üzerinde durulan konunun başka bir durumu da "kadın" figürünün nasıl kullanıldığıyla ilgilidir. Kadınların sinemadaki bazı görüntüleri dindar kesim tarafından ciddi eleştirilere sebebiyet vermiştir.

Salih Dirlik'e göre "Türk sinemasının ilk konulu film örnekleri bir bakıma ilk müstehcen film örnekleri olarak kabul etmek doğru olur." 1917 yılında Sedat Simavi'nin Müdafaa-i Milliye Cemiyeti adına çekmiş olduğu "Pençe" filmi o zamana kadar çekilmiş en cüretkar sahneleri içinde barındıran bir film olarak görülür. Filmin konusu, evliliğin insana pençe gibi acı veren bir olgu olduğu düşüncesi üzerine kurulmuş, evlilik yerine serbest aşkın methi vurgulanmıştır. Pençe'de yer alan Feride ve Leman, evlilik müessesesinde kocalarını önlerine gelen her erkekle aldatan kadın figürü olarak işlenmiştir. Yine tamamı çekilmiş olan "Mürebbiye" (1919) filmi erotizm açısından "Pençe" filmi geride bırakan sahnelere sahip bir film olarak idea edilmiştir.

Ahmet Fehim'in Malul Gaziler Cemiyeti adına çekilen filmde kolları ve göğüs kısmı açıkta ve iç çamaşırıyla görünen Madam Klitea, Dahri Efendi'nin konağında erkekleri baştan çıkarır. Tabii Mürebbiye filmi gösterime girdiği zaman İstanbul Fransızlar tarafından işgal altındaydı. Fransız General Franchet, işgal ettikleri bir şehrin sinemasında, şehvet müptelası, ahlakı yetersiz gösterilen bir Fransız'ın sergilenmesinden dolayı rahatsızlık duymuş ve filmin gösterimini yasaklamıştır.³⁸

Yusuf Ziya Ortaç'ın "Binnaz" adlı eserinden sinemaya uyarlanan filmde bir kadının ilk defa göbek dansı yaptığına şahitlik edilmiştir(1919). Tabii aynı yıl Osmanlı Donanma Cemiyeti Adına çekilen başka film daha var "Tombulun 4 Aşığı". Bütün bunlar göz önüne alındığında Türk Sinema Tarihi, müstehcenlikle özdeşleştiğini söylemek pekte yanlış bir iddia olmaz.³⁹

³⁵ Agah Özgüç, Türk Sinemasında İlk'ler, s.8.

³⁶ Yalçın Lüleci, Türk Sineması ve Din, s.31-32

³⁷ Ali Özuyar, Sinemanın Osmanlıca Serüveni, s.33.

³⁸ Diriklik, Flesbek, Cilt:1, s.11.

³⁹ Diriklik, Flesbek, Cilt:1, s.11.

Türk sineması tarihinde bir filme saldırı ilk defa Muhsin Ertuğrul'un "İstanbul'da Bir Facia-i Aşk" filmine yapılmıştır. Film çekim aşamasındayken ekibine saldırı düzenleyen bir grup hakkında Ertuğrul, hatıralarında şu ifadelere yer veriyor:

"Çarşafli kadının filme çekilişi en büyük günah sayılıyordu. Ta ki çarşafklar içinde rol almış kadınların Ermeni sanatçısı Aznif Hanım ya da Rus sanatçısı Andreyevna olduğunu saptayınca kadar... Onların bile çarşaf giymeleri göz yumulacak günah değildi. O siyah giysi, başlı başına kutsal bir simgeydi. Bu yüzden birkaç kez de taşlandık."⁴⁰

Benzer bir olay daha yaşan Ertuğrul, bu kez "Nur Baba" filmiyle ilgili benzer bir tepkiyle yüz yüze geliyor. Film, Bektaşî bir şeyhin yaşadıklarını konu ediniyordu. Tarikat yanlıları daha önceden de romanına tepki göstererek yayınlanması durduruldukları bu olaya aynı şiddette filme de tepkilerini göstermişlerdir. Filmde dini bir karakterin ikiyüzlülüğü ve sahteciliği cinsellikle örterek anlatmasından kaynaklanıyordu. Tepkiler daha sonra fiili eyleme dönüşmüştür. Dış sahnelerin Eyüp Camii'nin avlusunda çekilirken, tarikatın radikal mensupları "Bektaşîlik aleyhine film çekiliyormuş" gerekçesiyle ayaklanıyorlar. Film setini abluka altına alan yüzlerce kişi kameranın üzerine saldırmış ve oyuncularını dövüştürmüştür.⁴¹

Osmanlı Devleti yıkıldıktan sonra yerine Genç Türkiye Cumhuriyeti kuruldu. İstiklal Harbi'nin zaferi sonucuyla laik bir sistemin ilk adımları atılmıştır. Yeni düzenin yapılması, beraberinde yeni bir bakış da getirmiştir. Yeni rejimin sosyal hayata getirmiş olduğu çağdaşlaşma kuşkusuz sinemada da etkisini göstermiş. Tabii o döneme kadar yabancıların tekelinde olan sinema yavaşta yerli sinemacıların eline geçmeye başlamıştır.⁴²

Kadınların, korkmadan, utanmadan, kocasıyla, çocuğuyla ve ya bir başına üstelik saçını örtmeden, çarşafa bürünmeden sinema gitmesi yine Cumhuriyet döneminde gerçekleşmiştir. Osmanlı'nın kuralları artık eskide kalmış, Cumhuriyet'in sunduğu imkanlardan faydalanılıyordu.⁴³

Bir kadının gazete de yer alan haberinin içeriği; o dönemin fotoğrafını sergiler niteliktedir.

"Gözlerim fotoğraflarda fevkalade parlak çıkıyor. Niyetim Roma'ya gitmek İtalyan Film'e müracaat etmek. Dört beş ay sonra burada yeni bir sinema yıldızının filmlerini seyredeceğinize mutmain olunuz..."⁴⁴

Her ne kadar gazetelerde çıkan haber bu yönde olsa da Türk kadınlarının sinemada gösterimi o kadar erken ve kolay olmamıştır. Müslüman kadınların sinemada görülmesi fikri, bazı radikal kesimler tarafından hoş karşılanmamıştır. Film çevrilen bazı kırsal bölgelerde film ekibine satış yapmamış hatta muhtara baskı kurup filmcilerin köyü terk etmeli istenmiştir. 1916 yılında ilk konulu filmin çekimi milad olarak baz alındığında, 1922 yıllarının sonuna kadar filmlerde Müslüman Türk kadın görülmemiş olup, kadın oyuncu ihtiyacı bazı tiyatro gruplarındaki gayrimüslim kadın oyuncularından destek alınmıştır.⁴⁵

Türk Sinemasında Din Teması

Din olgulu Türk sinemasında hemen hemen her dönemde farklı içerik ve yoğunlukta kullanıldığı görülmektedir. Bu süreç Cumhuriyet döneminde, imparatorluğun sosyal ve siyasal hayatına yönelik yaşantının artık geçmişte kaldığı görüşüyle birlikte dinsel temalara karşı sert ve olumsuz bir başlangıç yapılmıştır.⁴⁶

Türk Sinemasında bazı film ve yönetmenlerin din adamlarına yönelik yapılan kötü imaj, geçmişte dindar kesimin tepkilerine neden olduğu gibi günümüzde bile tazeliğini korumaktadır. Bu konuda çalışma yapan İlhami Ayrancı, Diyanet'in aylık dergisinde görüş ve tepkilerini şu yazıyla aktarıyor:

⁴⁰ Yalçın Lüleci, Türk Sineması ve Din, s.33.

⁴¹ Yalçın Lüleci, Türk Sineması ve Din, s.35.

⁴² Ali Özuyar, Sinemanın Osmanlıca Serüveni, s.38

⁴³ Ali Özuyar, Sinemanın Osmanlıca Serüveni, s.25

⁴⁴ Yalçın Lüleci, Türk Sineması ve Din, s.36-37.

⁴⁵ Yalçın Lüleci, Türk Sineması ve Din, s.-37.

⁴⁶ Yalçın Lüleci, Türk Sineması ve Din, s.-26

“...biraz gerilere gittiğimizde, Türk sinemasında değişik vesilelerle dine, dindar insana ve dini değerlere saldırma, onları aşağılayıp kötüleme ortak bir tutum olarak karşımıza çıkmaktadır.”⁴⁷

Menekşe'nin Türkiye sinemasındaki genel olarak hakim olan din adamı imajına bakışı:

"Bireysel ve toplumsal düzeyde kültür oluşturan en önemli iletişim araçlarından biri olan sinemamızda çizilen; kaba, gerici, yobaz, hurafelerle örülmüş, toplumun etik ve estetik değerlerini hiçe sayan, bir kitle kültürüne dönüşerek, zihinlere bunun kazılmasına sebep olmakta ve toplumda saygı duyulan din adamı imajı aşındırılmaktadır. Hatta sinemanın kuşatıcı anaforu olan eğlence örgüsünün içinde rencide edilen ve belli dönem filmlerinde bir alay metaforu olarak sunulan ve kara mizah konusu yapılan din adamı imajı, özellikle çocuklar ve gençler üzerinde etkili olmakta, onların maneviyatına olumsuz biçimde yansımaktadır."⁴⁸

Türk sinemasının yüz yılı aşkın geçmişi ve yaklaşık 10.000 civarında film üretimi içerisinde dönemsel farklılıkları da göz önünde bulundurmak gerekirse genel olarak din adamına biçilen imaj gerici, yobaz, çağdaşlık karşındaki engel olarak lanse edilmektedir. Türk sinemasındaki din adamı imajının geleneği pek çok açıdan günümüze kadar süre gelmekle birlikte, din imgeleri de aynı geleneği devam ettirmiştir. Hiç hak etmediği bu imaj ve işleyiş gelenele özdeşleşmiştir ve olumsuz bir unsur olarak filmlere konu olmuştur.⁴⁹

Gerici, yobaz, çağdaşlık karşıtı din adamı tiplmesi, sinemamızda din adamlarının üzerinden bir türlü atılamayan imaj haline gelmiştir; aslında olması gerek konuma yerleştirilmemiştir. Sinemamızda din adamı nikah kıyan, yağmur duasına çıkan, muska yazan, üfürükçülük yaparak halkı dolandıran, cenaze namazında başında takke, üstünde cübbeyle halkın önünde yürüyen tip ve ya camide söylediklerine kulak verilmeyen, kişisel çıkarları ön planda olan adam olarak görüldü.⁵⁰

Örnek Filmlerden Bazıları:

Vurun Kahpeye-1949

Kubilay-1952

Umut-1970

Berdana-1974

Fıratın Cinleri-1977

Kibar Feyzo-1978

Hazal-1979

Adak-1979

Üç kağıtçı-1981

Züğürt Ağa-1985

Yer Demir Gök Bakır-1985

1966 yılında Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun aynı adlı romanından uyarlanarak çekilen 'Yaban' filmi, Milli Mücadele dönemini konu edinmektedir. Filmin aktif yapısını aydın ve köylü çatışması oluşturur. Şeyh İsmail, filmde din imgesini yansıtan bir şeyhtir. O da daha öncekiler gibi bağınaz, hurafelere bürünmüş, köylünün elinde avucunda ne varsa alan birisidir. Başka bir deyişle halkın dini duygularını sömüren bir sahtekardır. Film seyreden insanlar Milli Mücadele dönemindeki din adamlarına karşı şiddetli bir yargıya varabilirler. Vatani kendi emelleri uğruna satan, halkına ihanet eden çıkarıcı gerici tipler olarak tahayyül edilebilir. Oysaki

⁴⁷ İlhami Ayrancı, Diyanet Aylık Dergi, Sayı:193 (Ocak 2007), s.59

⁴⁸ Dr. Ömer Menekşe, Türk sinemasında Din ve Din Adamı İmajı,(Kasım 2004/Ankara)

⁴⁹ Halil Uzdu, Türk Sineması'nda Din İmgesi Üzerine Din Sosyolojisi Açısından Bir Bakış Denemesi, s.38-39

⁵⁰ Dr. Ömer Menekşe, Türk sinemasında Din ve Din Adamı İmajı, s.54-55-56

gösterilen tiplerden çok daha fazla din adamının Mili Mücadele'ye destek vermiş ve mücadeleye olumlu etkileri olmuş din adamlarının oldukları tarihi belgelerle ispatlanmaktadır. Ankara Müftüsü Mehmet Rifat [Börekçi] Efendi, Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi, Amasya Müftüsü Hacı Tevfik Efendi, Amasya Müftüsü Abdurrahman Kamil Efendi, Ispartalı Hafız İbrahim Efendi, Afyon Karahisarlı İsmail Şükrü Efendi, Erzurum Kadısı Hurşit Efendi ve Maraş Ulu Camii'nin imamı Rıdvan Hoca gibileri... vardır.⁵¹

Din ve din adamlarının Türk sinemasında son derece kötü gösterilmesinin bir nedeni yahut bir kasıt, bilmediğimiz sosyolojik ve ya ideolojik sebepler var mıydı? Sorusuna cevap olarak literatür araştırmalarından elde edilen bilgiye dayanarak şunları söyleyebiliriz.

Daha öncede belirtildiği gibi Özellikle Milli Mücadele döneminde ortaya çıkan olumsuz din adamı örnekleri bir geleneğe dönüşüp sinemamızda devamlılık sağladı. "Cumhuriyetin ilanıyla birlikte "sekülerist ideoloji" çerçevesinde din ve devlet ayrımıyla başlayan laik siyasal örgütlenme; hayatı önce bireysel ve kamusal şeklinde ikiye ayırmış, hayatı bir bütün olarak değerlendiren dinsel görüşün aksine dini kamusal alandan tamamen tecrit ederek bireysel çerçeve ve vicdanla sınırlamıştır. Cumhuriyet rejiminin yaratmak istediği yeni birey, rasyonel, din karşıtı ve bütün meselelere entelektüel açıdan ve tarafsız yaklaşacak kişiydi" ve yegâne amaç dinin toplum ve siyasal hayat üzerindeki zincirlerini kırmaktır."(Uzdu, sayı 5,Kars2016)⁵²

Türk sinemasında her ne kadar yerilen din adamı profili gösterilse de bunun tam tersi sunulmuş olumlu örneklerde gösterilebilir. Fakat bu tarz film ve yönetmenler az olduğu için toplumun zihnine yerleşmiş olan olumsuz din adamı imajından sıyrılması kolay değildir. Seyirciye sunulan pozitif nitelikteki din adamlarının portreleri şaşkınlık ve hayranlıkla izlenmiştir.⁵³

"Haram Lokma" (1963) filminde, imam Hatip Okulu mezunu aydın bir imam tipini kullanması, toplumda yankı uyandırmış, "Yeni İstanbul" gazetesinin 9 Şubat 1964 tarihli sayısında Mehmet A. Oğuz, bunu "Türk Sineması'nda Reform" başlığı ile ele almıştır⁵⁴

Aynı şekilde Halit Refiğ ve Yücel Çakmaklı gibi azınlıkta kalan yönetmenler olumlu din adamı karakterleri çizenlerde vardır. Halit Refiğ, Milli Mücadele dönemini anlatan 'Vurun Kahpeye' filmiyle daha önce çekilmiş olan 1949-1964'teki uyarlamalarına nazaran; film içerisinde bazı değişikliklere giderek çok önemli bir hatayı düzelmiştir. Refiğ, cahil din adamı Fettah Efendi'nin karşısına gerçek bir din adamı konumlandırarak, yobazlığın dinden gelmediğini, özünün cehaletten doğduğunu göstermiştir. Yine aynı şekilde film içerisindeki bir başka değişiklik de Aliye öğretmenin eline madalyonun yerine Kuran-ı kerimi yerleştirmiştir. Tahsin ve Aliye ikilisinin arasındaki ilişkiyi, sadece "kadın ve erkeğin arasındaki bir gönül bağı değil, aynı zamanda aralarında bir de birleştirici inanç, iman vardır" şeklinde yorumlamıştır.⁵⁵

Bu bölümde son olarak Halit Refiğ' in "Mili Sinemacılar" açık oturumunda söz alırken dile getirdikleri, geleneksel din anlayışı ve değişiklik gösteren ahlak anlayışına bir parantez açacaktır.

"... Ben hiçbir şekilde ahlak kavramlarını da donmuş, katiyen değişmeyen şeyler olarak görmüyorum, Ahlak kavramları da, belli zamanlarda, belli şartlar içinde değişikliğe uğrarlar. Bu gün kendi memleketimizde bile, kendi memleketimizin bir bölgesinden öbür bölgesine, bir çevresinden öbür çevresine, çok değişik ahlak anlayışları ortaya çıkmaktadır. Biz bunların hangisinden yana olacağız. Bizim, bunların birinden yana olmamız nasıl bir milli görüş meydana getirecek? Bunların hangisini tutmamız daha milli olacak? Bu yanlış bir davranış... Doğru olan davranış, bir bölgeden başka bir bölgeye değişen ahlak anlayışının, değişen din, değişen insan anlayışının neden değiştiğini; hangi sebeplerle belli bir bölgedeki insanların, belli bir ahlak anlayışına bağlı olduğunu, hangi bölgedeki insanların neden bu şekilde düşündüklerini göstermek. O zaman cemiyeti,

⁵¹ Dr.Ömer Menekşe, Türk sinemasında Din ve Din Adamı İmajı,s.51-52

⁵² Halil Uzdu. Türk Sineması'nda Din İmgesi Üzerine Din Sosyolojisi Açısından Bir Bakış Denemesi, s.27

⁵³ Dr. Ömer Menekşe, Türk sinemasında Din ve Din Adamı İmajı, s.63

⁵⁴ Dr. Ömer Menekşe, Türk sinemasında Din ve Din Adamı İmajı, s.63

⁵⁵ Yalçın Lüleci, Türk Sineması ve Din, s.-60

insanları daha iyi tanımak, onun hakkında daha doğru yönler tespit etmek mümkün olur. Bence bu politikacıya da, düşünürü de, sanatçıya da, sinemacıya da düşen en önemli görevdir”⁵⁶

1. Türk Sinemasında Dönemler⁵⁷

Sinema ve din ilişkisi, niteliksel olarak farklı dönemler içerisindeki akımlara bağlı olan yönetmen ve filmlere yönelik bir incelemedir.

1.1. Tiyatrocular Dönemi

Tiyatrocular dönemi, adından da anlaşılacağı üzere 1923 ile 1939 yıllarını kapsayan dönemin tiyatrocuları tarafından çekilen filmlerin dönemine verilen isimdir. Bu dönemde üretilen filmlerde 'din' ögesi geçmiş temsil eden bir unsur olarak kullanıldığı saptanmıştır. Dönemin en güçlü yönetmeni Muhsin Ertuğrul olarak göstermiş ve çektiği bazı filmlerde din, Osmanlı Adalet Kurumu ve bu kurumu temsil eden din adamları filmler vasıtasıyla olumsuz bir öğe olarak sunulmuştur.

1.2. Geçiş Dönemi

Türk sinemasının 1939-1952 yılları arasındaki dönem için kullanılmıştır. Bu Geçiş Dönemi'nde en önemli ve üzerinde durulması gereken film Lütfi Ömer Akad'ın 1946'da aynı isimli kitaptan sinemaya aktardığı "Vurun Kahpeye" filmi gösterilmiştir. Filmde yenilikçiliği temsil eden Aliye Öğretmen ve bağımsızlık mücadelesi veren Kuva-i Milliye birliklerine düşman, haysiyetsiz bir karakter olan Hacı Fettah Efendi tiplemesi olmuştur.

1.3. Sinemacılar Dönemi

1952-1960 yılları arasında tanımlayan bu dönemde, ürün veren sinemacılar arasında Muharrem Gürses'in çektiği "Kubilay" (1952) filmi dikkat çekmiştir. Menemen'de geçen gerçek bir olaydan uyarlanan film, din adamı karakterinin olumsuz olarak çizildiği filmlerden biridir. Filmde gericilerin isyanı bastırmaya çalışan öğretmen-subay Kubilay, kafası kesilerek vahşice öldürülür. Bu vahşi saldırının baş sorumlusu yobaz bir din adamı olan Mehmet Derviş'tir. Yani bu yıllarda yapılan filmlerde de din yine olumsuz bir unsur olarak beyaz perde de yer almaktadır.

1.4. 'Hazret'li Filmler Dönemi

Türk Sinema'nın 1955 ile 1975 yılları arasında aktiflik göstermiştir. Bu dönemde dini, merkeze almadan daha çok İslam dininde kutsallaştırılmış isimlerinin hayat hikayelerine yönelik filmler çekilmiştir. Bu dönemde çekilen 'Hazret'li Filmlerin asıl amacı ticari kaygılardır. Akım içinde değerlendirilen filmlerde inanç, ibadet ve olaylar, filme çekilirken ciddi hataların yapıldığı görülmektedir. Tarihsel gerçeklikle, kurmaca anlatı bazen iç içe geçebilmektedir. Melekler İslam inancında olmadığı şekilde kadın şeklinde çizilmekte, oyuncular namazı yanlış kılmaktadır. Bunlar gibi birçok aksaklıklara rağmen bu akım içerisinde değerlendirilen filmler, dindar seyirciden belli oranda ilgi görmüşlerdir.

Bu dönemde ticari amacın ilk fitilini tutuşturan "Hac Yolu" isimli bir belgesel olduğu görülmektedir. Nitekim filme yapılan eleştirilerin ortak noktası, bu filmle insanların dini duygularının sömürüldüğü yönündedir. 1952 yılında çekilen filmin yapımcıları din-iman kisvesi altında haklı sinema salonlarına çekip haftalarca ceplerine para dolmuşlar. Çünkü filmi abdestli ve yedi defa izleyen gerçekten hacı olacakları yönünde bir pazarlama taktiği gerçekleştirmişler.

Aşıklar Kabesi Mevlana, Hz. Ömer'in Adaleti, Hz. Ayşe, Hz. Ali, Hazreti Süleyman, Hacı Bektaş Veli gibi filmlerin senaryosunda, çekiminde, oyunculuk performanslarında ciddi problemler vardı. Aksaklık sadece biçim olarak değil aynı zaman tarihsel gerçekler ve nedensel ilişki iyi görülmediği için, kurmaca bir dünya şeklinde seyircinin karşısına çıkmış. Film çekilenlerin İslam kültüründen ne kadar uzak olduklarını, teknik hatalarından ve tasvirlerden anlamak mümkündür.

⁵⁶ Ahmet Aksoy, Türk Sinemasında Dindar İnsan Tipolojisi. s.33

⁵⁷ Bu başlık altındaki bilgiler Yalçın Lüleci, Türk Sineması ve Din Kitabından Özetlenmiştir

1.5. Toplumsal Gerçekçilik

1960 Darbesi'nden sonra ortaya çıkan, beş yıl varlık sürdüren ilk ciddi fikir akımı Toplumsal Gerçekçilik akımı olmuştur. Akımına bağlı yapılan filmlerin temelinde Marksist düşüncenin izlerini görmek mümkündür. Marksist düşüncenin dine yaklaşımından etkilendiği söylenebilir. Bu anlayışla ortaya konan filmlerde din, tarih, geçmiş, inanç, ahlâk vb. kavramlar genellikle olumsuzlanarak kullanılmıştır. Ele alınan bazı filmlerde din adamları işverenlerle birlikte olurken ya da ağanın yordakçısı, iktidar yanlısı, emekçinin hakkına saygı göstermeyen, haksızlığın karşısında durmayan bir tip olarak konumlandırılmıştır.

1.6. Ulusal Sinema Akımı

Batılışmanın ülkemiz sineması için sakıncalı bir durum olarak görülmüş, Marksist düşüncenin geleneklerinden ve Batıcı yaklaşımı terk edilmesi fikri hâkim sürmüştür. Ulusal anlamda kültürümüze meyletmenin gerekliliği üzerine düşünülmüş ve bu konuda hassasiyet gösterilmesi savunulmuştur. Ulusal sinemacılar, din olgusunu ulusal kültürün bir parçası olarak ele almış ve ilkin beslendikleri Toplumsal Gerçekçi Akımı'na karşıt bir şekilde dine daha ılımlı bir yaklaşım geliştirmişler. Ulusal Akım'ın düşünce sistemiyle ilişkilendirecek önemli filmlerin başında Halit Refiğ'in 1973 yılında beyaz perdeye aktardığı "Vurun Kahpeye" filmidir. Daha önceden çekilim diğer versiyonlarına nazaran daha düşük bir gişe yakalamış olsa da dindar kesim tarafından büyük bir hoşgörülle karşılanmıştır.

1.7. Devrimci Sinema Akımı

Toplumsal Gerçekçi Akımı'nın devamı niteliğinde olan bu akım, sinemamıza Marksist anlayışı tekrardan getirmiştir. Yine bu dönemde Marksist düşüncenin dine olumsuz yaklaşımı görmek mümkündür. Devrimci Sinema Akımı döneminde sinemasıyla büyük yankı uyandıran Yılmaz Güney, dönemim en önemli yönetmeni olarak görülmüştür. 'Umut' (1970) filminde bu akımın dine yaklaşımının izlerini görmem mümkündür. Umut filmi, ekonomik zorluklar yaşanan bir emekçinin, metafizik yollardan aranmasının beyhude bir çaba olduğun vurgulamak isterken, tamamen olumsuz bir din adamı imajıyla karakterize etmiştir. Din adamı, define arama vaadiyle milletten olabildiğince çıkar sağlayan bir tiptir.

1.8. Milli Sinema Akımı

Sinemamızda din olgusunun en yoğun biçimde kullanıldığı akım olma özelliği taşıdığı için üzerinde önemle durulan bir akım olmuştur. Temsilcilerinin dini duyarlılığı bulunması sebebiyle ve öncekilerini nitelsiz gördüklerinden ötürü sinemaya giriş yapmışlardır. 1970'lerin ilk yıllarında, Yücel Çakmaklı başta olmak üzere 'milli kültür' kavramına vurgu yapmışlardır. Buradaki asıl konu; 'din' milli kültürü oluşturan etmenlerden sadece bir tanesidir. Yücel Çakmaklı, İsmail Güneş gibi yönetmenlerin 1980'lerin sonlarından 1990'ların ilk yarısına kadar çektikleri filmlerin vurgu yaptığı konu özellikle din olmuştur. Milli Sinemacı yönetmenler, bu dönemde sinema faaliyetlerinin dini açıdan meşru ve hatta gerekli olduğunu anlatmak için çaba sarf etmişlerdir. Sinemada eser vermeye başladıktan sonra bir takım problemlerle karşılaşmışlardır. Bu problemler genel olarak şunlardır: Kadın imajı ve cinselliğin filmlerde nasıl ve ne şekilde kullanılacağı, kötü eylemlerin, insanları bu eylemlere özendirmeden nasıl verileceği, dini filmlerde rol alacak ve rolünün gereklerini yapabilecek oyuncu seçimi, filmlerinde kullanılacak nitelikte senaryo seçimi, filmlerin üretilebilmesi için ihtiyaç duyulan sermayenin teminidir. Milli Sinemacıların çektikleri filmlerde, hitap ettikleri kitlenin beklentileri doğrultusunda, çeşitli temaları yoğun bir şekilde kullandıklarını görüyoruz. Bu temaları genel olarak yedi başlık altında değerlendirmek mümkündür. Bunlar: Başörtüsü ve İmam Hatip Liseleri, din değiştirme ve dindarlaşma, popüler kültür ve Batılılaşma eleştirisi, politik sistem eleştirisi, dini-tarihi olay ve kişiler, inanç meseleleri, mistik ve ahlaki konulardır. Milli Sinemacılar sinema on yıllık bir aradan sonra sinemaya döndüklerinde daha kişisel bir anlayış getirmişlerdir. İsmail Güneş, 2005 yılında gösterime giren 'The İmam' filmi buna ögrek gösterilebilir. Filmin çekildiği dönem dindar kimselerle özdeşleştirilen İmam Hatip Liseleri'nden mezun olan kişilerin sosyal durumu, başörtüsüyle eğitim ve din adamlarının sosyal statüleri gibi bir dizi konu gündeme getirilmiştir.

Filmin isminde bulunan 'The' dindar kesim tarafından ilk duyulduğunda yadırganmıştır. Çünkü 'The' kelimesi dindarların pek hoşlanmadığı Amerikan ve İngiliz kültürünün bir çağrışımı olarak görülüp filme Batılı bir özentisi olan bir yapım havası getirmiştir. Güneş, bu konuya bir açıklık getirerek şöyle ifade etmiştir:

"The kelimesi, İngilizce olarak da algılanabilir, ancak filmin karakterleri olan Tarık, Hasan ve Emre'yi temsil ediyor."

"The İmam" bize göre, ülkemizde yaşanan bir sosyal olayı gündeme getirmesi, yobaz din adamları yerine eğitilmiş, bilgili din adamı alternatifini sunması, din adamlarının olumlu teknolojik gelişmelerle barışık olabileceğini vurgulaması (filmde imamın çocuklara bilgisayar öğretmesi gibi), değişik toplumsal çevrelerle dostluk ve kardeşlik ilişkisi kurmayı vurgulaması (filmde köye sonradan yerleştirilen göçerlere karşı imamların iyi niyetli yaklaşımları gibi) ve bazı batıl inançların yanlışlığını vurgulaması (filmdeki dilek ağacına çaput bağlama anlayışı gibi) bakımından olumlu olarak değerlendirilebilir. Ancak film bir takım kurgu, diyalog ve mantık hataları nedeniyle sinemasal açıdan problemler barındırmaktadır.

1.9.2000 ve Sonrası

2000'li yıllara kadar imam tiplerini yobaz, gerici; din ise modernleşmenin, aydınlanmanın en büyük düşmanı olarak gösterildi. 2000 yıllarından sonra Milli Mücadele dönemi, Hazretler Dönemi, Ulusal Sinema ve Milli Sinema Akımı gibi dönemlerden daha uzak bir anlayış sergilenmiştir. "Yaşamın esas olan din" anlayışı ile yapılan mesaj öncelikli filmler yerine, "yaşamın parçası olan din" anlayışının vurgulandığı bir film yaklaşımı ön plana çıkarıldı. Bu dönemde yapılan filmlerde daha önce genellikle mezar ve idam sahnelerinde gördüğümüz ve yobaz karakterli din adamlarına nazaran "Dondurmam Gaymak" ve "Adem'in Trenleri"nde olduğu gibi olumlu din adamı karakterlerinin ön plana çıktığını görmeye başladık.

Adak ve Hazal film örnekleriyle geleneksel din anlayışı ve din adamı tipolojisi.

Adak

Yapım Yılı: 1979

Yönetmen: Atif Yılmaz

Senaryo: Başar Sabuncu

Türü: Renkli

Oyuncular: Tarık Akan (Müslüm), Necla Nazır(Gülbahar)

Film hakkında;

Atif Yılmaz'ın yönetmenliğini yaptığı, yapımcılığını Yeşilçam Filmciliğin üstlendiği 1979 yapımı filmin konusu, 1962-64 yılları arasında Erzincan'ın Üzümlü ilçesinin Pelitli köyünde geçen bir olaydan alınmıştır.

Müslüm, Allah'a inanan ve inancında sadık birisidir. Namazını aksatmayan, evli bir çocuk babası olan genç bir köylüdür. Ekonomik sıkıntılar nedeniyle pamuk zamanı işçi olarak Çukurova'ya mevsimlik işçi olarak gider. Müslüm her ne kadar ortama yabancı olsa da çalışkanlığını hemen belli ettirir. O durumda bile namaz vakitlerini hiç kaçırmaz. Tarlada çalışan işçilerden birisinin parası çalınır ve bu hırsızlıktan Müslüm sorumlu tutulur. Müslüm cezaevine gönderilir. Üzerine atılan bu iftiranın yükü omuzlarına çok ağır gelmiştir ve Allah'a dua edip bir adakta bulunur. Gerçek suçlu ortaya çıkınca Müslüm iftiradan kurtulur ve hapishaneden çıkar. Ancak çıktığında hasat mevsimi bitmiş olduğu için beş parasız köyün yolunu tutar. Bu arada eşinin doğum sancıları artmış ve doğum yaklaşmıştır. Müslüm bu arada sık sık Allah'a dua eder "Allah'ım erkek olmasın" diye. Çocuk erkek doğar ve adını İsmail koyar. Köye kuraklık çökmüş, yağmur duaları da sonuçsuz kalmış ve hayvanlar telef olmuştur. Müslüm'ün oğlu hasta düşer; çaresizlik iyice büyümüştür. Müslüm, dergah penceresinin önünden geçerken sık sık köy imamına kulak kesilir ve imamın lafı arasında; "Birimizin işlediği günahdan dolayı Allah hepimizi cezalandırır, bütün köy halkını" dediğini duyar. Müslüm namazı arttırıp vakitli vakitsiz namaza durur hale gelmiştir. Köy kurumuş, evde yiyecek tükenmek üzeredir. Arada bir duvarda asılı olan Hz. İsmail'in kurban edilirken ki tasvirine bakar. Müslüm, kararını vermiş ve küçük oğlunun gözlerini

bağlayıp büyük bir bıçağı dualar eşliğinde çocuğunun boynuna dayar. Çünkü Müslüm bütün bu olumsuzlukların kendisinden kaynaklandığından emindir. Nezaretteyken "Eğer bu iftiradan kurtulursam doğacak erkek çocuğumu senin yolunda kurban vereceğim" diye söz vermiştir.⁵⁸ Müslüm, yaşadığımız bu dünyada hem akla hem de dine aykırı davranmış bulunmaktadır. Köy imamının sürekli aynı hikâyeyi anlatıp insanları hikâyenin etkisi altına alarak, saf düşünlerinin yerine tehlikeli düşünceler yerleşmiştir.

" Engels'in "insanların günlük varlığına egemen olan dış güçlerin, dünya üstü güçler biçimine büründüğü düşsel bir yansıma" olarak tanımladığı din ile "Adak" filmindeki "insanların aklını başından alan, onu hastalıklı hale sokan bir olgu" nitelemesi arasında bir paralellik bulmak mümkündür"⁵⁹

Toplumda saygın kişiler tarafından sürekli dile getirilen söylemler; bir süre sonra kişiler tarafından normal görülüp eyleme dökülebilir.

"Öyle ise yapılması gereken, kötülükleri ve kötü şeyleri mümkün olduğu kadar aleni hale getirmemek, iyilikleri ve güzellikleri de ön plana çıkarmaktır. Zira toplumda kötü örnekleri arttırdıkça insanlar onun olabilirliğini düşünmeye başlamakta ve zihinlerinde olumsuz imajlar kalmaktadır. Bu sebeple ortaya konan kötü imajları birer eleştiri olarak kabul etmeli ve bu imajın çevrilmesi için herkes üzerine düşeni yapmalıdır."⁶⁰

Filmde köy imamı tarafından bahsedilen: "Birimizin işlediği günahtan dolayı Allah hepimizi cezalandırır, bütün köy halkını" söylemine karşı İslam dinindeki karşılığı kesinlikle olmadığı ayetlerle ispatlanmıştır.

Soru

Allah, anne-babanın hataları yüzünden evlatlara ceza verir mi?

Dinimizde suçun şahsiliği prensibi esastır. Buna göre Allah'ın yasakladığı bir eylemi işleyen kişi, günah kazanır ve bu günahı bir başkasını bağlamaz. Yani hiç kimse başkasının hatasından ve günahından sorumlu değildir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Yoksa o Mûsâ'nın ve o çok vefalı İbrâhim'in sahifelerinde bulunan şu kesin gerçekler hakkında bilgi edinmedi mi ki: Hiçbir kimse başkasının günah yükünü çekemez. İnsan, emek ve gayretinin neticesinden başka şey elde edemez. Bu gayretinin semeresi de ileride ortaya çıkacaktır. Emeginin karşılığı kendisine tam tamına ödenecektir. Elbette son durak, Rabbinin huzuru olacaktır. O'dur güldüren ve ağlatan; O'dur öldüren ve yaşatan." (Necm, 53/36-44)

"Kim yola gelirse kendi yararına gelir, kim de yoldan çıkarsa kendi zararına çıkar. Kimse kimsenin yükünü çekmez. Biz elçi göndermeden azap etmeyiz." (İsrâ, 17/15)

Dolayısıyla anne ve babanızın hatalarından siz sorumlu olmazsınız. Fakat elinizden geldiğince onları güzellikle uyarmalı ve mümkün merteye hatalarını engellemeye çalışmalısınız. Gücünüzün yetmediğinden ise sorumlu tutulmayacaksınız. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Allah, kimseye gücünün yettiğinden fazlasını yüklemez..." (Bakara, 2/286)⁶¹

İmamın en büyük hatasından biri de Hz. İsmail'in babası tarafından kurban edilmesini kıssasını yanlış yorumladığıdır. Allah'ın kendisine bir insan kurban edilmesi istediği vurgulanmış; oysaki Allah insan yaşamının gerekliliğini ayetlerle açıklamaktadır.

"İnsanın yaşatılması gereği, pek çok ayette dile getirildiği gibi, yeryüzünde halife olarak yaratılan insanın bu görevini yerine getirmesi ve yaratılış amacını gerçekleştirmesidir. Allah'ın insanın yaşaması hakkındaki bu genel ilkesi, çocukların kendisi için kurban edilmesini istemesini olumsuzlamaktadır. Bu durumda Tanrı'nın bir kimsenin çocuğunu kendisi için kurban etmesini emretmesi, Kuran'da anlatılan Tanrı tasavvuru açısından imkansızdır. Râzî, Allah'ın gerçekleşmesini istemediği bir şeyi emredebileceğini kabul etmekte ve bu görüşüne

⁵⁸ teorivepolitika.net

⁵⁹ Dr. Ömer Menekşe, Türk sinemasında Din ve Din Adamı İmajı,s.54

⁶⁰ Dr. Ömer Menekşe, Türk sinemasında Din ve Din Adamı İmajı,s.64

⁶¹ <http://www.fetva.net.Yazılı Fetvalar,14.12.2011>

Allah'ın İsmail'i kurban etmesini emretmesi ve sonra da bundan vazgeçmesini delil olarak sunmaktadır."(Ekinci, Kelam Araştırmaları 9: 1 (2011), ss.369-370)⁶²

"Hz. İbrahim'e İshak'ın yerine koç verilmesi olayını, insan kurbanları yerine hayvanların kurban edilmesi şeklindeki tanrısal emir olarak anlamak mümkündür. Bu durumda bunun ona olağandışı bir yolla bir hayvan göndermek yani fiili bir olay olması yerine, insan kurban etmenin yasaklanması ve hayvan kurban edilmesinin uygunluğunun açıklanması olarak anlamak mümkündür. Hz. İbrahim hakkındaki bu anlatımın ana teması, insan kurbanının yasaklanmasıdır. Onun görevlendirildiği coğrafya, ilk doğum erkek çocuklarının Tanrı'ya kurban edilmesine ait fenomenlerin olduğu bir yerdir. Toplumlar dinsel olarak kabul edilen ve bu nedenle de uygulanan bazı fenomenlerin, elçilerin uygulamaları beraberinde veya sonrasında kaldırıldığı çok sayıda örnek vardır" (Ekinci, Kelam Araştırmaları 9:1 (2011), SS.369-370)⁶³

Burada, ilmen açıklanabilecek bir mecazi söylem cehlin elinde hakikat gibi anlaşılır.⁶⁴ Böyle olunca da yanlış bir algıya kapılabilir, nakledilen bir meseleyi yanlış anlayabilir yâda vesvese oluşabilir. Yine Said Nursi, 'Alim-i mürşid koyun olmalı, kuş olmamalı. Koyun kuzusuna süt, kuş yavrusuna kay (kusmuk) verir' şeklinde ifade ederek mürşit bir âlimin topluma vereceği bilginin; hazmı kolay anlaşılır, zararsız, faydalı olması gerektiğini ifade etmektedir.⁶⁵ Buna binaen denilebilir ki, açıklama ve ilmi altyapı gerektiren hususları öncelikle kendisi iyi analiz edebilmeli. Yorumlama kabiliyeti yeterli değilse, insanları yanlış yönlendirmemek adına her konuda açıklama yapmaya girişmemelidir.

Hazal

Yapım Yılı: 1979

Yönetmen: Ali Özgentürk

Senaryo: [Ali Özgentürk](#) , [Onat Kutlar](#)

Türü: Renkli

Oyuncular: Türkan Şoray, Talat Bulut

Güneydoğu'nun ücra köylerinden biri olan Gönüllü'de geçer. Ağalık sisteminin hakim olduğu bu yerde dini inanışlar bu yapıya hizmet eden bir araç haline gelmiştir. Köy halkı üzerinde etkili olan din adamı, tıpkı muhtar gibi o da ağanın hizmetindedir. Ağa, muhtar, din adamı üçlüsü köyde yerleşik feodal düzenin minimal bir şablonunu oluşturur. Devleti simgeleyen burada yoldur. Yolun köye gelecek olması, ağanın kurduğu derebeyliği sarsacak, yolun getirdiği yükümlülükler de köylünün düzeninin bozulacağı kaosu yaratılır. Feodal üçlü, bu algıyı köylünün aklına yerleştirir. Hatta yol çalışmasına giden köylüleri hain ilan edip evlerini yıktırmaktan geri kalmazlar. Yol sadece ulaşım değil aynı zamanda dünyaya açılan bir penceredir; fakat köylüler bunu anlayacak yetiden henüz yoksundur ve zihinlerini tam bir uyuşukluk, tembellik, devinimsizlik sarmalında feodaliteye teslim etmişlerdir. Yol, belki de feodaliteden modernliğe bir geçiş olarak okursak; ağa ve iki hizmetkarına göre de mülkün nizamını bozan bir öğedir.

Hazal, kadınlığıyla, aşkıyla feodalitenin kurbanı olmuş bir kara yazgının sembolüdür. Hazal, ceylan gözlü, dillere destan bir güzelliğe sahiptir. Fakir bir ailenin kızı olarak hayata gelmiş ve bunun bedelini, para karşılığında muhtarın oğlu Beşir'le evlendirilerek ödemiştir. Kocasını bir gün köyden çıkıp gitmiş ve bir daha dönmemiştir. Örf, adet ya da geleneklerine göre başlık parası ödendiği için Hazal, ölen kocasının küçük kardeşine veriliyor. Hazal da Ömer de bu evlilikte birer kurbandır; çünkü Hazal kadınlığını Ömer ise çocukluğunu yaşayamaz. Ömer'in eril tahakkümü herkesten daha çok içselleştirmiş olan annesi, oğlunun bir din adamı olmasını ister. Ailenin soyu devam ettirecek kişi Ömer olarak görülür ve o artık annesi gözünde yetişkin biridir. Ömer'in bir çocuk olması ve doğal olarak diğer çocuklarla oynaması yadırganır. Oldukça ilkel

⁶² Özden Kanter Ekinci, Kelam Araştırmaları 9:1 (2011), SS.369

⁶³ Özden Kanter Ekinci, Kelam Araştırmaları 9:1 (2011), SS.370

⁶⁴ Bediüzzaman Said Nursi, Lem'alar - On Dördüncü Lem'a.

⁶⁵ Bediüzzaman Said Nursi, Mektubat Hakikat Çekirdekleri.

bir profil çizen anne, istedikleri yerine getirilmediğinde hem Ömer'e hem de Hazal'a karşı saldırganlaşabilen biridir. Kendi emelleri uğruna Hazal da Ömer de annenin elinde hırpalanır. Hazal etrafındaki tüm baskılara rağmen duygularını yaşamaktan kaçmıyor. Hazal, kendisini eskiden beri derin duygularla seven Duvarcı Emin'e kayıtsız kalmaz ve gizlice buluştukları bir gece köyden kaçarlar. Birbirlerine olan hasreti gidermek için uzaklara giderler; fakat tabuları yıkmak için yeterli değildir ve affolunmaz bir günahı işlemişlerdir. Emin, dünyaya farklı bakabilen, ufku geniş biri olarak karşımıza çıkar. Yolun köye getireceği faydaları sezebilen ve bunun uğruna feodaliteye karşı çıkabilen biridir. Ağalığın köylüyü köleleştiren bir düzen olduğunu artık anlamıştır. Hain ve günahkar iki aşık için ölüm fermanı çıkarılır ve her ikisi de öldürülüp köy meydanında ibret-i âlem için sergilenirler.⁶⁶

Filme dair sorulması gereken birçok soru vardır; fakat konumuzu ilgilendiren iki soru vardır burada...

- Kocasının erkek kardeşiyle evlendirilmesi dinin bir emri mi?
- Köyden kaçan aşıkların öldürülmesini dinin gerekçesi mi?

İlk soruya cevap mahiyetinde; İmam Neseî'nin rivayet ettiği şu hadis-i şerif, bu meseleye güzel bir ışık tutmaktadır:

"Ensar'dan Hidame'nin kızı Hansa, Hz. Âişe'nin huzuruna girer ve şu şikâyetinde bulunur:

"Babam itibarını arttırmak için beni kardeşinin oğlu ile evlendirdi. Ben ise istemiyorum."

Hazret-i Âişe, "**Resulullah (a.s.m.) gelinceye kadar bekle.**" diye oturtur.

Resulullah (AS) teşrif edince, Hz. Âişe durumu ona anlatır. Resulullah (AS) hemen kızın babasını çağırır ve evlenme yetkisini kızı verir.

Bunun üzerine Hansâ, Resulullah'a (AS) şöyle der:

"Yâ Resulallah! Ben babamın yaptığı bu nikâhı kabul ediyorum, ancak babaların, kızlarına evlilikte böyle yetkisinin olmadığını bildirmek istedim." (*Neseî, Nikâh, 36*)

Burada babalarının yetkisinin alınmasından maksat; kızların zorla evlendiremeyeceklerini anlıyoruz. Kızın rızası evliliğin sahih olmasının şartlarından birisi olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde dul bir kadın, nikah istediğini açıkça beyan etmedikçe nikahlanamaz, izni olmadıkça bakire biri de nikahlanamaz.

Zorlama, rızayı ortadan kaldırdığından evlilik sahih olmamaktadır. Bu konuda örfe/adete/töreyle itibar edilmez.⁶⁷

İkinci soruya cevaben; 'Bir cana kıymaya ve ya yeryüzünde fesat çıkarmaya karşılık olması dışında, kim bir kimseyi öldürürse bütün insanlığı öldürmüş gibi olur. Kim de bir can kurtarırsa bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur.'⁶⁸ diye Allah Kur'an-ı Kerim'de hüküm vermiştir.

Sonuç

Yüz yılı aşkın bir ömre sahip olan Türk Sineması'nın din kavramını nasıl nitelikte ve hangi oranda ele aldığını film örnekleriyle birlikte tarihsel sürecini değerlendirdik. Bu süreç içerisinde dindar kesimin Türk Sineması'na yaklaşımına değinerek; tarihsel süreç boyunca nasıl bir yol izlediğine yönelik yaptığımız araştırmada, toplumun sosyal, ekonomik ve siyasal etmenlerin etkilerini ve dönem dönem farklılıkları ortaya koyduk. Her ne kadar devlet tarafından göz ardı edilmiş bir sinemamız olsa da yönetmen ve yapımcılar " az sayıdaki alternatif sinema girişimcileri dışında" geleneği sürdüren bir atmosferi yaşatmaya yönelik film üretmeyi tercih etmişlerdir. Bu hakim siyasal atmosferin çıkış noktası, Cumhuriyet'in resmi ideolojisiyle bağdaştırmak doğal bir kanı olarak görülmektedir. Resmi ideolojinin ilk temsilcisi Muhsin Ertuğrul'un bakış açısıyla devam ettirilen ve günümüze kadar din imgesini ele alış biçimiyle pek çok yönden benzerlik gösteren bu gelenek günümüze kadar süregelmiştir. Her ne kadar akımlar dönemsel farklılıklar gösterse de genelde din, modernleşme sürecinde

⁶⁶ Toprak, Okan, filmloverss.com. 26.11.2016

⁶⁷ Dergi.diyaret.gov.tr, [Prof. Dr.Talat SAKALLI](#), 04.02.2021

⁶⁸ Maide Suresi 32.Ayet Meali

olumsuz bir unsur olarak sinemaya yansıtılmıştır. Dine yapılan olumsuzluk özdeşleştirilmesi, birçok dindar kesim tarafından dinin hiç hak etmediği bir yaklaşım olarak karşılık bulduğunu gördük.

İslam inancının sinemaya bakış açısına göre, insanın cinsel duygularını, kadın ve erkeğin cinsi cazibesini sömürmeye yönelik olmadığı, onları menfaatleri doğrultusunda kullanmaktan kaçınması gerektiğini vurgular ve insanları yanlış, çirkine sevk etmediği, psikolojik saplantılar ve ya anormallikleri yaygınlaştırmadığı, bağınazlığa yönlendirmedeği sürece her türlü sanatsal faaliyetleri meşru görmektedir.

Yaptığım okumalar ve araştırmalara dayanarak dinin sinemacılar tarafından çok anlaşılmadığı ve belli yörelere ait gelenek, görenek ve örf adetlerin bir dine mal edildiği yönündedir. Kırsal kesim halkın üzerinde otorite sağlayan din adamlarının genel özellikleri olarak ezbere konuşan, kendi çıkarları doğrultusunda icazet veren, çıkarıcı, kah güçlünün yanında kah vatan haini yobaz tipler olarak görmüş olduk.

Türk sinemasında anlatılan din adamları ve onların hatalı direktiflerinin buyruğu altında yaşanan kırsal kesimin profilini, özellikle 'Adak' ve 'Hazar' örneklerinden özetlemek amacıyla 'Michel de Montaigne'in 'Denemeler' adlı kitabından bir bölümle aktarılabilir.

"Aldatmaya ve aldanmaya en elverişli şeyler bilmediğimiz şeylerdir. Bir defa, görülmedik şeylere insan nedense kolay inanır; sonra da, üzerlerinde konuşmaya, düşünmeye alışık olmadığımız için, bunlara kolay kolay karşı da koyamayız. Bu yüzden insan en az bildiği şeye en çok inanır. Bize masal okuyanlar çok rahat konuşurlar; alşimistler, kâhinler, hukukçular, falcılar, doktorlar gibi korkmasam bunlara daha başkalarını da katardım. Mesela Allah'ın istediklerine sözcülük eden bir takım adamlar vardır; her olayın nedenlerini bilir görünürler; Tanrının yaptıklarında yüce iradesinin hangi sırları gizlediğini görürler. Olup biten şeylerin birbirini tutmaması, bir o yana bir bu yana kaçması, bir doğudan bir batıdan gelmesi bu adamları yıldırır. Yine hep bildiklerini okurlar, aynı kalemle akı da karayı da yazar dururlar."⁶⁹

Türk Sineması'na yönelik Diyanet İşleri Bakanlığı'nın (2004) Uluslar Arası Dini Yayınlar Kongresi'ndeki tutumuna değinerek son vermek istiyorum.

Sinemanın önemli bir sanat dalı olduğu vurgulanmış ve sinemada din öğesinin olumsuz şekilde kullanılmasının sakıncaları dile getirilmiştir. Diyanet, bu konuda daha nitelikli eserler verilebilmesi için iletişim fakültelerinde İslam ve din adamı imgesi gibi konularda çalışmalara yer verilmesini, dini film senaryoları dalında yarışmalar düzenlenmesini, bu yarışmalar sonucunda ödülleri verilmesini, kazanan projelerin filme aktarılabilmesi için gerekli finansman temin edilmesini, periyodik olarak ulusal ve uluslararası dini film festivalleri düzenlenmesini, bu şekilde dini konulu sinema filmleri için zengin bir materyal elde edilme yoluna gidilmesini ve bu hususta TRT ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın işbirliği içerisinde olmalarını tavsiye etmiştir.

KAYNAKÇA

Bu makale Yalçın LÜLECİ' nin Türk Sineması ve Din, İstanbul 2007 kitabından ve Halil UZDU'nun Türk Sineması'nda Din İmgesi Üzerine Din Sosyolojisi Açısından Bir Bakış Denemesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi 5 – 2016 makalesinden faydalanılmıştır.

Yalçın Lülecı, Sinema ve Din: Türk Sineması Örneği. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul, 2007

Gülhan, Gülseren, Toplumsal Değişme ve Türk Sineması, İmge Kitabevi, Ankara, 1992

Bu başlık altında Yalçın Lülecı'nin "Türk Sineması ve Din", Es Yayınları 2009 kitabından Özetlenmiştir.

Salih Diriklik, Flesbek, Cilt:1, İstanbul: Söğüt Ofset, 1995,

Agah Özgüç, Türk Sinemasında İlk'ler, Yılmaz Yayınları, İstanbul, 1990

Yalçın Lülecı, Türk Sineması ve Din, Türk Sineması Örneği, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul, 2007

Ali Özüyar, Sinemanın Osmanlıca Serüveni, Öteki Yayınevi, Ankara, 1999

⁶⁹ Montaigne, Kültür Yayınları. Nisan 2011, İstanbul s.261.

- Diriklik, Flesbek, Cilt:1, Türk Sinema-TV'sinde İslami Endişeler ve Çizgi Dışı Oluşumlar, İstanbul, Kasım 1995
- Diriklik, Flesbek, Cilt:1, Türk Sinema-TV'sinde İslami Endişeler ve Çizgi Dışı Oluşumlar, İstanbul, Kasım 1995
- Yalçın Lüleci, Türk Sineması ve Din, Türk Sineması Örneği, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul, 2007
- Yalçın Lüleci, Türk Sineması ve Din, Türk Sineması Örneği. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul, 2007
- Ali Özuyar, Sinemanın Osmanlıca Serüveni, Öteki Yayınevi, Ankara, 1999
- Ali Özuyar, Sinemanın Osmanlıca Serüveni, , Öteki Yayınevi, Ankara, 1999
- Yalçın Lüleci, Türk Sineması ve Din, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul, 2007
- Yalçın Lüleci, Türk Sineması ve Din, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul, 2007
- Yalçın Lüleci, Türk Sineması ve Din, Türk Sineması Örneği, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul, 2007
- İlhami Ayrancı, Diyanet Aylık Dergi, Sayı:193 Ocak 200
- Dr. Ömer Menekşe, Türk sinemasında Din ve Din Adamı İmajı, (Kasım 2004/Ankara)
- Halil Uzdu. Türk Sineması'nda Din İmgesi Üzerine Din Sosyolojisi Açısından Bir Bakış Denemesi, Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Sayı: 5, Kars 2016
- Dr. Ömer Menekşe, Türk sinemasında Din ve Din Adamı İmajı, Türk sinemasında Din ve Din Adamı İmajı, (Kasım 2004/Ankara)
- Dr. Ömer Menekşe, Türk sinemasında Din ve Din Adamı İmajı, Türk sinemasında Din ve Din Adamı İmajı, (Kasım 2004/Ankara)
- Halil Uzdu. Türk Sineması'nda Din İmgesi Üzerine Din Sosyolojisi Açısından Bir Bakış Denemesi, , Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Sayı: 5, Kars 2016
- Dr. Ömer Menekşe, Türk sinemasında Din ve Din Adamı İmajı,
- Dr. Ömer Menekşe, Türk sinemasında Din ve Din Adamı İmajı,
- Yalçın Lüleci, Türk Sineması ve Din, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul, 2007
- Ahmet Aksoy, Türk Sinemasında Dindar İnsan Tipolojisi.
- Bu başlık altındaki bilgiler Yalçın Lüleci, Türk Sineması ve Din Kitabından Özetlenmiştir
- teorivepolitika.net
- Dr. Ömer Menekşe, Türk sinemasında Din ve Din Adamı İmajı, Kasım 2004/Ankara
- Dr. Ömer Menekşe, Türk sinemasında Din ve Din Adamı İmajı, Kasım 2004/Ankara
- <http://www.fetva.net>. Yazılı Fetvalar, 14.12.2011
- Özden Kanter Ekinci, Kelam Araştırmaları 9:1 (2011),
- Özden Kanter Ekinci, Kelam Araştırmaları 9:1 (2011),
- Bediüzzaman Said Nursi, Lem'alar - On Dördüncü Lem'a, Zehra Yayıncılık, 2013
- filmloverss.com. Okan Toprak, 26.11.2016
- dergi.diyaret.gov.tr, Prof. Dr. Talat SAKALLI, 04.02.2021
- Kur'an-ı Kerim Maide Suresi 32. Ayet
- Bediüzzaman Said Nursi, Lem'alar - On Dördüncü Lem'a, Zehra Yayıncılık, 2013
- Bediüzzaman Said Nursi, Mektubat Hakikat Çekirdekleri, , Zehra Yayıncılık, 2013

Türkiye'nin "Milli Gelir" Hesaplamasında Altın İthalatının Sermaye Harcaması (Üretken Yatırım) Olarak Değerlendirilmesi Sorunu

Doç. Dr. Metin DUYAR

Kapadokya Teknopark

ORCID ID: 0000-0003-4326-608X

Özet

İnsanlık tarihinin önemli bir bölümünde bilinen ve kullanılan altın, yüzyıllardır takı ve değer saklama aracı olarak kullanılması yanında, üretim miktarının talebe göre sınırlı, arzı fiyat değişimlerine karşı hemen cevap veremeyen, yerini dolduracak başka bir malzemenin bulunmaması nedeni ile de özel talep görmektedir. Altın, M.Ö. 600 yılından 21. yüzyıla kadar merkezi bir para birimi olarak da kullanılmaktadır.

Türkiye'nin makro ekonomik büyümesi üzerine çalışan uzmanlar, ölçmesi çok sorunlu olan finans ve sigorta sektöründeki büyümenin üzerinde değil, daha ziyade "yatırımlar" üzerinde daha çok durmaktadır. Ancak veriler iyi incelendiğinde yatırımlardaki gerçekçi olmayan büyümenin "altın" ithalatının "yatırım harcaması" olarak kaydedildiği görülmektedir.

Bilindiği gibi altın, ya "ham madde" ya da "para"dır. Ama ithal etmek "katma değerler toplamı olan" milli gelirin yaratılış mantığı açısından bir "sermaye (yatırım) oluşumu" (capital formation) değildir. İthal edilen altın, eğer kuyum sektöründe ziynet eşyası yapımında kullanılacak bir metaldir deniyorsa, bu ithalat "stok artışı" olarak hesaba dâhil edilmesi daha doğrudur. Çünkü; Altın ithalatının yatırım harcaması yerine stok artışı olarak milli gelir hesabına dâhil edilmesi büyüme oranını değiştirmeyecektir. Ancak milli gelir değişimlerinin yorumunu çok değiştirecektir. Tüketim malları üretiminde kullanılan ham maddeler, ürünler satıldıktan bir süre sonra tüketilmekte ve yok olur. Yine, makine ve teçhizat gibi yatırım malları da kullanıldıkça aşınır ve bir süre sonra değiştirilmesi gerekir. Ancak altında bu sorunlar bulunmaz, ne aşınarak ne yok olur olur.

Bir ülkenin altın stoku (ithalattan, ihracat düşüldükten sonra kalanlar) milli servettir ve ülkenin "milli döviz rezervine" eklenmelidir. Her zaman dövize çevrilip, ithalatta kullanılabilir ve özetinde Altın, dolar, Euro gibi bir paradır. Dolayısıyla; 2020 üçüncü çeyrekte "yatırım harcaması" olarak muhasebeleştirilen altın ithalatı "cari işlemler" bölümünden çıkartılıp "finans ve sermaye hareketleri" bölümüne aktarılmalıdır. Bu durum büyüme oranını değiştirmese de ekonominin yönünü anlama açısından oldukça önemlidir. Bu değişiklik cari açığı küçülterek, azalan cari açığın, artan "döviz fiyatına" duyarlı olduğunu gösterecektir.

Anahtar Kelimeler: Altın, Milli Gelir, Türkiye Altın Piyasası, Altın İthalatı, Cari işlemler

Abstract

Gold, which is known and used in a significant part of human history, has been used as jewelry and value storage tool for centuries, as well as its production amount is limited according to the demand, its supply is not immediately responsive to price changes, and there is no other material to replace it. Gold, BC. It is also used as a central currency from 600 to the 21st century.

The introduction of gold, which is seen as a traditional saving and investment tool by households in our country, into the economic system started with the "Istanbul Gold Exchange" opened in 1995. Regulations made in financial markets have enabled the banking sector to bring about 70 tons of gold to the economy today.

Although Turkey largest import item meets the demand for gold (2000-2020 year average of 150 tons of imports), there are two main elements that supply gold assets. These; Production of gold producing company in Turkey, the other is the Treasury. Treasury Undersecretary; It meets the needs of funds and banks demanding gold by issuing gold bonds and gold lease certificates.

As is known, National Income; It is declared as the amount obtained by subtracting the total indirect taxes collected in the same period from the net national product value of a certain period in an economy. Scientifically, national income is the net monetary value of goods and services produced in a country in a certain period.

Turkey's macro-economic growth of the experts working on, which is very problematic financial measure and not on the growth of the insurance industry, rather than "investment" focuses on more. However, when the data are analyzed well, it is seen that the unrealistic growth in investments is recorded as "gold" imports "investment expenditure".

As is known, gold is either "raw material" or "money". But importing is not a "capital formation" in terms of the logic of the creation of national income, which is "the sum of added values". If it is said that imported gold is a metal to be used in jewelry making in the jewelery sector, it is more correct to include this import as an "stock increase". Because; Including gold imports in the national income account as a stock increase instead of investment expenditure will not change the growth rate. However, it will change the interpretation of national income changes a lot. The raw materials used in the production of consumer goods are consumed after a period of time after the products are sold and disappear. Again, investment goods such as machinery and equipment wear with use and need to be replaced after a while. However, these problems do not exist, neither wear nor disappear.

A country's gold stock (what remains after imports and exports are deducted) is national wealth and must be added to the country's "national currency reserve". It can always be converted into foreign currency and can be used for imports, and in summary it is a currency such as Gold, Dollar, Euro. Therefore; Gold imports accounted for as "investment expenditure" in the third quarter of 2020 should be removed from the "current transactions" section and transferred to the "finance and capital movements" section. Although this does not change the growth rate, it is very important in understanding the direction of the economy. This change will shrink the current account deficit and show that the decreasing current account deficit is sensitive to the increasing "foreign exchange price".

Keywords: Gold, National Income, Turkey gold market, gold imports, the current account

GİRİŞ

İnsanlık tarihinin önemli bir bölümünde bilinen ve kullanılan altın, yüzyıllardır takı ve değer saklama aracı olarak kullanılması yanında, üretim miktarının talebe göre sınırlı, arzı fiyat değişimlerine karşı hemen cevap veremeyen, yerini dolduracak başka bir malzemenin bulunmaması nedeni ile kıymetli bir maden olarak da önemli bir işleve sahiptir. Altın, M.Ö. 600 yılından 21. yüzyıla kadar merkezi bir para birimi olarak da kullanılmaktadır.

Ülkemizde hane halkı tarafından geleneksel bir tasarruf ve yatırım aracı olarak görülen altının, ekonomik sisteme kazandırılması 1995 yılında açılan "İstanbul Altın Borsası" ile başlamıştır. Finans piyasalarda yapılan düzenlemeler, Günümüzde Bankacılık sektörünün yaklaşık 70 ton altını ekonomiye kazandırmasını sağlamış,

Hazine Müsteşarlığı tarafından 2 dönem ve 8 etapta ihraç edilen altın tahvili ve altına dayalı kira sertifikaları sayesinde 7 aylık periyotta yaklaşık 4,5 ton yastık altı altın finansal sisteme dahil olmuştur(Duyar, 2011:1).

Türkiye Altın talebini karşılayan en büyük kalem ithalat olsa da (2000-2020 yılı ithalat ortalaması 150 ton) altın varlık arz eden iki ana unsur daha bulunmaktadır(Duyar, 2011:3). Bunlardan biri Türkiye’de altın üreten şirketlerin üretimi, diğeri ise Hazine Müsteşarlığı’dır. Hazine Müsteşarlığı; altın tahvili ve altın kira sertifikaları ihraç ederek altın talep eden fon ve bankaların ihtiyacını karşılamaktadır.

Bilindiği gibi Milli Gelir; Bir ekonomide belli bir döneme ilişkin safi milli hasıla değerinden aynı dönemde, o ekonomide alınan dolaylı vergiler toplamının çıkartılmasıyla elde edilen tutar olarak açıklanır. Bilimsel anlamda milli gelir bir ülkede belli bir dönemde üretilen mal ve hizmetlerin net parasal değeridir.

Türkiye’de milli geliri tahmin çalışmaları 1928 yılında başlamış, ancak veri toplama güçlüğü nedeniyle bu çalışmalar sonuçsuz kalmıştır. Daha sonra 1935 yılında bu çalışmalara tekrar başlanmış ve 1927 yılından başlanmak suretiyle milli gelir tahminleri yapılmıştır. Değişik yıllar baz alınarak yapılan bu milli gelir tahmin çalışmaları günümüze kadar yapıla gelmiştir.

Türkiye’nin makro ekonomik büyümesi üzerine çalışan uzmanlar, ölçmesi çok sorunlu olan finans ve sigorta sektöründeki büyümenin üzerinde değil, daha ziyade “yatırımlar” üzerinde daha çok durmaktadır. Ancak veriler iyi incelendiğinde yatırımlardaki gerçekçi olmayan büyümenin “altın” ithalatının “yatırım harcaması” olarak kaydedildiği görülmektedir.

2. MADENDEN YATIRIMA ALTIN

Soy metallerin 1B grubunda yer alan Altın’ın özellikleri arasında, korozyon direnci, sülfürleşmeğe ve oksitlenmeye karşı direnç, iyonlaşma, diğer metallerle kolay alayım yapabilme, yüksek elektrik ve ısı iletkenliğı sayılabilir. İnsanlık tarihinin önemli bir bölümünde bilinen ve kullanılan altın, yüzyıllardır değer saklama aracı olarak kullanılması yanında, üretim miktarının talebe göre sınırlı, arzı fiyat değişimlerine karşı hemen cevap veremeyen, yerini dolduracak başka bir malzemenin bulunmaması nedeni ile kıymetli bir madendir. Dünya para tarihinde önemli bir yere sahip olan altın, M.Ö. 600 yılından 21. yüzyıla kadar merkezi bir para birimi olarak kullanılmıştır. 1870 – 1930 yılları arasında Altın Para Sistemi’nde başlı başına sistemin temelini oluşturan altın, 1944 – 1973 yılları arasında Bretton Woods sisteminde de dolara karşılık saklama aracı olarak işlem görmüştür(Burton, 2003, s.22-24).

Tüm dünyada enflasyona karşı bir korunma aracı olan altının fiyatı, uluslararası arz ve talebe bağılı olarak değişim göstermektedir. Altın, aynı zamanda; kimi zaman bir yatırım aracı, kimi zaman mücevher şeklinde bir mal olarak, kimi zaman da bir parasal varlık, bir emtia ve bir harcama aracı olarak (özellikle madeni para şeklini aldığıında) kullanılmaktadır. Bu son kullanım alanından dolayı altın ulusal politikalarda ve merkez bankası politikalarında önemli bir yere sahiptir(Julian, 2003, s. 11-13).

Altın fiyatını etkileyen faktörler aşağıdaki gibi sıralanmaktadır:

- ABD Dolarının diğer para birimleri karşısındaki değeri,
- Dünyadaki ekonomik büyüme,
- Diğer finansal piyasalar ve para arzı,
- Petrol fiyatları, diğer kıymetli madenlerin ve emtialar fiyatları,
- Madenlerden gerçekleştirilen altın üretimi ve altın üreticilerinin hedging işlemleri ve ters hedging işlemleri,
- Merkez Bankalarının altın satışları ve alıyları,
- Jeopolitik ortam, gerginlikler ve bunun ekonomi üzerindeki etkileri,
- Mücevher talebi başta olmak üzere altına olan talep,

- Altının işlem gördüğü vadeli piyasalardaki kısa ve uzun pozisyon miktarları,
- Spekülatif amaçlı altın alım – satım işlemleri,
- Altın madencilik şirketlerinin altın çıkartma masrafları,
- Enflasyon

21. yüzyılda Avrupa, Amerika ve Asya'daki piyasalarda işlem gören ve bu piyasalar arasındaki saat farkından dolayı yirmi dört saat kesintisiz işlem gören altın işlem hacminin yılda 300,000 tonu geçtiği tahmin edilmekte olup, bu miktar dünya altın üretiminin yüz katı kadardır. Bu durum altını, 24 saat işlem görmesine imkan sağlayan uluslararası bir emtia olma özelliğine kavuşturmuştur (Mergers, 2003, s. 5-6).

Fiyatının dalgalanabilir olmasına karşın altın, diğer mallara ve ara ürünlere karşı olan tarihi satın alma gücü paritesine çok uzun sürelerde ulaşmaktadır. Zaman boyunca altın, etkili bir servet koruma aracı olduğunu göstermiştir. Ekonomik ve sosyal dengesizlik zamanlarında diğer varlıklar değer yitirirken altın güvenli bir emtia olarak kendini hep kanıtlamıştır.

Tablo 1: Dünya Altın Piyasaları (ton)

	2016	2017	2018
Borsa İstanbul ¹	339	426	265
COMEX	179.047	226.440	249.794
SHFE	34.760	19.478	16.124
SGE	11.793	11.754	10.931
TOCOM	8.541	6.398	8.091
LME	0	1.989	2.276
MCX	4.094	2.297	2.256
DGCX2	453	359	214
ICE Futures US	294	152	73

1 %100 Fiziki Teslimat, ağırlıklı spot 2 Fiziki Dayanaklı Türev Sözleşmeler

Kaynak: GFMS GOLD SURVEY 2019, Refinitiv, Relevant Exchanges

3. TÜRKİYE ALTIN PİYASASI

Türkiye Mücevher sektörü yıllık ortalama; 300 ton altın, 250 ton gümüş işleme kapasitesine sahiptir. Sektörde yaklaşık 500.000 kişi istihdam etmektedir. Her yıl ortalama 150 ton mücevher üretimi yapılmakta ve bunun ortalama 80 tonu ihraç edilmektedir. Türkiye külçe altın ithalatında ilk beş ülke arasında yer almaktadır (Duyar, 2011:12).

Sektörde kullanılan altının tamamına yakını ithal edildiğinden dış piyasalara fiyat bağımlılığı bulunmaktadır. Firmaların tek başlarına fiyat değiştirme olanakları mevcut olmaması sebebiyle, üretim miktarlarını ya da kapasitesini kendi kar maksimizasyonlarına uygun olarak seçme olanakları da bulunmamaktadır. Dolayısıyla uzun dönemde aşırı karla çalışma ortamı mevcut değildir. Sektörde, faaliyet alanı düşük sabit sermaye gerektiren bir alana sahip olduğundan aşırı karın olduğu sanılan sektöre yeni firmalar kolaylıkla girebilmektedir. Firmaların faaliyetleri kısıtlı ve çoğunluk küçük işletmeler olması sebebiyle genel olarak profesyonel yönetici ve uzman çalıştırma imkanları kısıtlı kalmaktadır. Bu nedenle, ideal makine parkı ve üretim metodu, finansman ve pazarlama teknikleri ve mali mevzuattan yararlanma imkanları sınırlıdır. Bu işletmelerde profesyonel anlamda

ortaklık kurulması, kredinin temini ve ihracat imkanlarının geliştirilmesi gibi konularda önyargı ve bilgi eksikliği hemen göze çarpmaktadır.

Türkiye kuyumculuk sektörünün finansal sermaye yapısına baktığımızda işletme sermayelerinin tümünün firma sahibinin aile mal varlıklarından oluştuğu görülmektedir. Bu yapı sektörün uğradığı zararlarda işletme sahibini direkt olarak etkilemekte ve mal varlığını riske sokmaktadır. Sektördeki işletmelerin sahip olduğu kişisel girişimcilik ruhu, sürekli büyüme isteğini de beraberinde getirdiği gibi, işletmelerin küçük ve orta ölçekli olmalarının bir üretim dalında uzmanlaşmaya yol açması nedeniyle kaynak verimliliğinde de önemli artışlar sağlamakta ve bu da sektörün büyümesinde önemli etki yaratmaktadır.

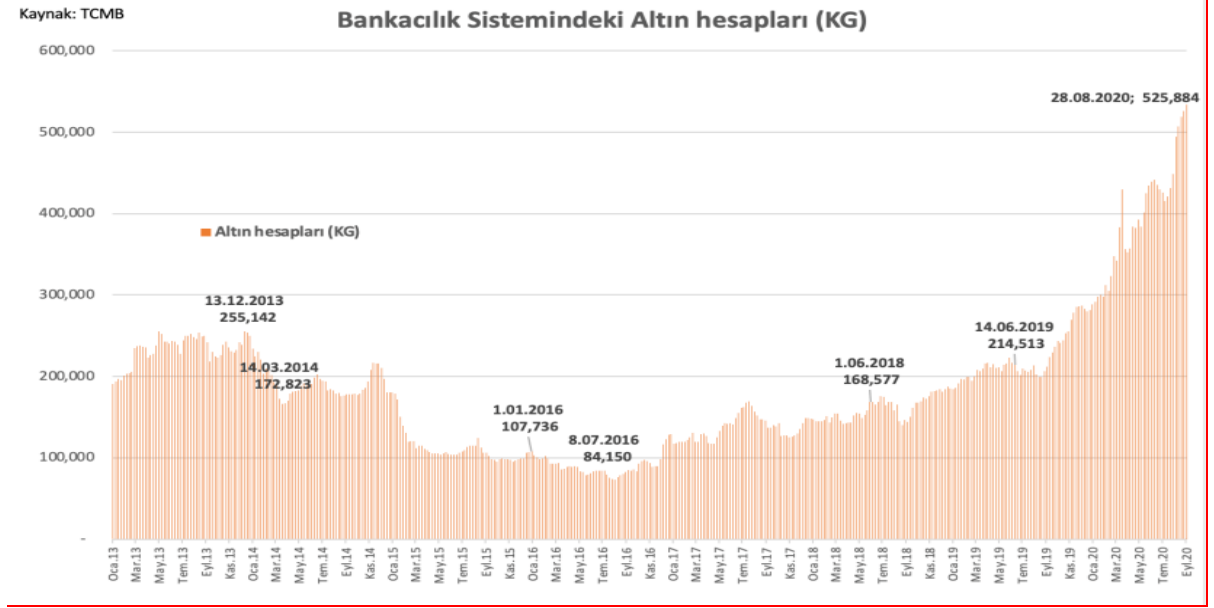
Türkiye'nin ortalama altın ithalatı (1995-2018) 160 ton olup 10 ton civarındaki altın üretimi de hesaba katıldığında 170 tonluk yıllık yeni altın piyasaya çıkmaktadır. Kuyumculuk sektör ve son yıllarda bankacılık sektörüne giren hurda altınına aylık ortalama 50 ton civarında hesap edersek ülkemizde yıllık ortalama 220 ton altının dolaşımında olduğunu görülmektedir (Duyar, 2011:17).

Tablo 1. 1995-2020 Türkiye Resmi Altın İthalatı (Ton)

Yıl	Ton	Yıl	Ton	Yıl	Ton
1995	65	2005	269	2013	302
1996	135	2006	192	2014	132
1997	156	2007	230	2015	49
1998	107	2008	165	2016	106
1999	205	2009	37	2017	361
2001	103	2010	42	2018	202
2002	128	2011	79	2019	159
2003	213	2005	269	2020	262
2004	250	2012	120		

Kaynak: Borsası İstanbul verileri, 2020.

Grafik 1. Bankacılık Sisteminde Altın Hesapları (kg)

Kaynak: TCMB, 2020.

Türkiye'ye yılda ortalama 150 ton (2000-2020 yılı ortalaması) altın ithal edilmektedir. İthal edilen bu altının ortalama % 50'si (resmi ihracat, turistik satış, bavul ticareti ve az miktarda külçe çıkışı ile) yurt dışına çıkmaktadır.

3.1. Altın Sektörünün Yeniden Yapılanma Süreci ve İstanbul Altın Borsası

Ülkemizde ekonomik ve sosyal açıdan önemli bir yere sahip olan altının finansal piyasalarda bugünkü konuma gelmesi uzun bir süreci yansıtmaktadır. Türkiye'nin 24 Ocak 1980'de benimsediği yeniden yapılanma programının ilk aşamasını döviz kurları liberasyonu oluşturmuş, bu da altın ticaretinin serbestleştirilmesini gündeme getirmiştir. T. C. Merkez Bankası 1984 yılında "TL Karşılığı Altın Piyasası" kurarak, altın ithalatı programını başlatmıştır. Altın İthalatında tek yetkili kuruluş olma özelliğini koruyan Merkez Bankası 1989'da "Döviz Karşılığı Altın Piyasası"ni kurmuştur. Ayrıca, bankalar, özel finans kurumları ve yetkili müesseseler, döviz karşılığı altın ticareti yapmaya yetkili kılınmıştır. Döviz karşılı altın piyasası kurulması, Türkiye'de altın piyasasının liberasyonunda en önemli gelişme olarak görülmektedir (Duyar, 2011:32).

1993 yılında Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 sayılı Karar'da yapılan değişikliklerle altının fiyatının belirlenmesi ile ithalatı ve ihracı serbestleştirilmiştir. Altının liberalleştirilmesi yönünde alınan kararlarla ithal ve ihrac aşamasında kolaylıklar getirilmiştir. Altın konusundaki bu gelişmeler sonucu sektörde yaşanan hızlı büyüme ekonomik açıdan büyük bir potansiyel taşıyan altın konusunda yeni kararlar alınmasını hızlandırmıştır. İstanbul Altın Borsası, altının finansal sisteme kazandırılmasında, altına dayalı yatırım araçlarının geliştirilmesinde ve uluslararası boyut kazanmasında önemli bir aşama olmuştur. İstanbul Altın Borsası (Borsa İstanbul) ile birlikte altın fiyatları dünya fiyatlarına paralellik kazanmış, ithal edilen altınların genel kabul gören saflık ve standartta olması zorunluluğu getirilmiş ve altının kayıt altına alınmasıyla sistemin şeffaf bir yapı kazanması sağlanmıştır. 1995 yılının Temmuz ayında İstanbul Altın Borsası (Borsa İstanbul) faaliyete geçtikten sonra altın ithalat yetkisi TCMB'nin yanı sıra İstanbul Altın Borsası üyelerine de geçmiştir.

Hukuki çerçevenin biçimlendirilerek, altının organize bir piyasa ortamında, başka bir ifade ile Borsa ortamında işlem görebilmesine yönelik ilk düzenleme 3.4.1993 tarihli “Kıymetli Madenler Borsalarının Kuruluş ve Çalışma Esasları Hakkında Genel Yönetmelik” olmuştur. Söz konusu yönetmelik ile Borsanın organları (Genel Kurul, Yönetim Kurulu, Denetim Kurulu ve Borsa Başkanlığı) belirlenmiştir. Bu yönetmelikte, Kıymetli Madenler Borsalarının, tüzel kişiliği haiz kamu kurumu olduğu, hükmü yer almıştır.

3.2. Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar

Bakanlar Kurulu tarafından yayımlanan 32 sayılı Kararda kıymetli madenlerin tanımları yapılmış ve kıymetli madenlerin ithalat ve ihracat esasları belirlenmiştir. 32 Sayılı Kararda kıymetli madenler (altın, gümüş, platin) tür ve şekil itibarıyla tanımlanmıştır. Kıymetli madenlerin ithali ve ihracı serbest bırakılmıştır. Ancak işlenmemiş kıymetli madenler sadece TC Merkez Bankası ve Kıymetli Madenler Borsası üyesi aracı kuruluşlar tarafından ithal edilebilmektedir. İthal edilen işlenmemiş kıymetli madenler üç iş günü içinde Borsa'ya teslim edilmesi ve İstanbul Altın Borsası'nda (Borsa İstanbul) işlem görmesi zorunludur. Ayrıca yurt içinde cevherden her tür ve şekilde üretilen kıymetli madenlerin alım ve satım işlemlerinin de İstanbul Altın Borsası'nda (Borsa İstanbul) yapılması zorunludur (Duyar, 2011:32.).

32 sayılı kararın ilgili bölümleri (Değişik 1. fıkra: 2006/10179- 13.3.2006 / m.1) Türk parasının kıymetini korumak amacıyla, Türk parasının yabancı paralar karşısındaki değerinin belirlenmesine, döviz ve dövizli temsil eden belgelere (menkul değerler ve diğer sermaye piyasası araçları dahil) ilişkin tüm işlemler ile dövizlerin tasarruf ve idaresine, Türk parası ve Türk parasını temsil eden belgelerin (menkul değerler ve diğer sermaye piyasası araçları dahil) ithal ve ihracına, kıymetli maden, taş ve eşyalara ilişkin işlemlere, ihracata, ithalata, özelliği olan ihracat ve ithalata, görünmeyen işlemlere, sermaye hareketlerine ilişkin kambiyo işlemlerine ait düzenleyici, sınırlayıcı esaslar bu Karar ile tayin ve tespit edilmiştir.

Kıymetli madenler, taşlar ve eşyalar Kıymetli madenler, taşlar ve eşyaların Dış Ticaret Rejimi esasları dahilinde Türkiye'ye ithali ve ihracı serbesttir. Ancak, işlenmemiş kıymetli madenlerin, ithal ve ihracında gümrük idarelerine beyan verilmesi esas olup, ithalat ve ihracat Rejim, Karar ve Yönetmelikleri uygulanmaz. İşlenmemiş kıymetli madenlerin ithali, Merkez Bankası ile kendi mevzuatlarındaki hükümler saklı kalmak kaydıyla Kıymetli Madenler Borsası üyesi Kıymetli Maden Aracı Kuruluşları tarafından yapılır. Ancak, Kıymetli Madenler Borsası üyesi aracı kuruluşlar ithal ettikleri işlenmemiş kıymetli madenleri üç iş günü içinde Borsaya teslim etmek zorundadır.

Kıymetli madenler, taşlar ve eşyaların yurt içinde alım ve satımı serbesttir. Ancak yurt içinde cevherden her tür ve şekilde üretilen kıymetli madenlerin alım ve satım işlemleri de Borsa tarafından düzenlenecek yönetmeliklerle belirlenecek esaslara göre Borsa İstanbul'da yapılır.

Yolcular, beraberlerindeki kendilerine ait değeri 15.000 ABD Dolarını aşmayan ve ticari amaç taşımayan ziynet eşyası niteliğinde kıymetli madenlerden ve taşlardan yapılmış eşyaları yurda getirebilirler ve yurtdışına çıkarabilirler. Daha fazla değerdeki ziynet eşyalarının yurtdışına çıkarılması, girişte beyan edilmiş olmasına veya Türkiye'de satın alındığını tevsik etme şartına bağlıdır.

Merkez Bankası ve Kıymetli Maden Aracı Kuruluşları ithal ettikleri işlenmemiş kıymetli madenlerin yurt içindeki alım satım işlemlerini sadece Borsa İstanbul'da yaparlar. Şu kadar ki ziynet veya süs eşyasına dönüştürülmüş şekli hariç olmak üzere Borsa'da hangi tür ve şekilde kıymetli madenlerin işlem göreceği ve teşekkül ettirilecek piyasalar Borsa tarafından düzenlenecek yönetmeliklerle belirlenmektedir.

İstanbul Altın Borsası'nın 1995 kurulması ile birlikte yapılan hukuki düzenlemeler, altın işlemlerinin finans piyasasında da etkin bir şekilde çalışmasına imkan sağladığı görülmektedir. 2010 yılından itibaren altın bankacılı etkin bir şekilde çalışmaya başlamış, altına dayalı yatırım araçları halkın yoğun kullanımına girmiştir.

4. MİLLÎ GELİR

Millî gelir ile ilgili iki temel kavram vardır. Bunlar [Gayri Safi Yurt içi Hasıla](#) (GSYİH) ve [Gayri Safi Millî Hasıla](#) (GSMH) kavramlarıdır. GSYİH, bir [ülkenin](#) sınırları içerisinde hem o ülkenin [yurttaşları](#) hem de yabancılar tarafından elde edilen gelir, GSMH ise bir ülkenin yurttaşları tarafından o ülkenin sınırları içerisinde ve sınırları dışında elde edilen geliri ifade eder.

Gayri safi yurt içi hasıla üç farklı yaklaşımla ölçülebilir.

Bu yaklaşımlar:

- Toplam üretim yaklaşımı,
- Toplam harcama yaklaşımı,
- Toplam gelir yaklaşımıdır.

Milli Gelir; Bir ekonomide belli bir döneme ilişkin safi milli hasıla değerinden aynı dönemde, o ekonomide alınan dolaylı vergiler toplamının çıkartılmasıyla elde edilen tutar milli gelirdir. Bilimsel anlamda milli gelir bir ülkede belli bir dönemde üretilen mal ve hizmetlerin net parasal değeridir.

4.1. Milli Gelirin Tüketim Fonksiyonu

Birey için tüketim, aile fertlerinin gereksinim duydukları mal ve hizmetlerin satın alımı için yaptıkları harcamaların toplamıdır. Tüketim harcamaları öncelikle, o ekonomideki harcanabilir gelire bağlıdır. Tüketimi etkileyen faktörler şunlardır:

Kişinin toplam geliri

Kişinin yaşam biçimi ve aile yapısı

Kişinin edindiği alışkanlıkları

Kişinin ileriye dönük kararları ve beklentileri

Ülkenin ekonomik koşulları ve ekonomik veriler

Ülkenin vergi ve para politikaları

4.2. Milli Gelirin Tasarruf fonksiyonu

Elde edilen toplam gelirden ihtiyaçlar karşılandıktan sonra kalan miktara tasarruf denir. İnsanlar gelecekte oluşabilecek hastalık, kaza gibi belirsizliklerde çaresiz kalmamak için tasarruf yapmak isterler. Gelirin tüketilmeyen kısmı tasarrufları oluşturur. Tasarruf toplam harcamaların toplam gelirden çıkarılması ile hesaplanır. Harcamaların gelirden fazla olması borçlanma gibi kötü bir sonucu ortaya çıkarır.

4.3. Milli Gelirin Yatırım fonksiyonu

Yatırım, ekonomide belirli bir dönemde üretimde kullanılacak malzeme ve unsurların artırılmasına denir. Yeni fabrika kurmak, fabrikaya makine almak, yeni üretim yöntemi almak vb. yatırım faaliyetleri sonucunda ekonominin üretim kapasitesi artar.

4.4. Mili gelirin hesaplanması

Üretim faaliyetleri sonucunda elde edilen gelirin hesaplanması işini Türkiye İstatistik Kurumu piyasadan aldığı fiyatlara göre hesaplar. Yapılan hesaplamalardan % 100 doğru sonuç yerine yaklaşık sonuçlar elde edilir. Elde edilen sonuçlar önemlidir. Üretici, tüketici ve devlet yaklaşık olarak hesaplanan sonuçlara göre, yatırım

faaliyetlerine yön verirler. Hesaplamalarda farklı yollar tercih edilebilir. Türkiye İstatistik Kurumu milli geliri kendi içindeki kurallara göre belirler. Kullanılan hesaplama yolları; üretim yöntemi, gelir yöntemi ve harcama yöntemi olmak üzere üçe ayrılır.

Üretim Yöntemiyle Milli Gelirin Hesabı: Bu yöntemin hareket noktası, bir ülkede bir yılda üretilen mal ve hizmetlerin parasal değerlerinin hesaplanmasıdır. Bu mal ve hizmetlerin fiyatları, o yılın piyasalarından elde edilir.

Gelir Yöntemiyle Milli Gelirin Hesabı: Bu yöntemde belirli bir dönemde üretim faktörlerinin üretimden aldığı paylar toplanır.

Harcama Yöntemiyle Milli Gelir Hesabı: Ülkede her kesimin yaptığı harcamalar toplamı belirlenerek hesaplanır.

Milli Gelir ile İlgili Kavramlar Gayri Safı Milli Hâsıla (GSMH) GSMH milliyet esasını dikkate alarak, üretim faktörlerinin yurt dışında elde ettikleri gelirleri ve yabancı üretim faktörlerine yapılan ödemeleri de kapsar. Yani;

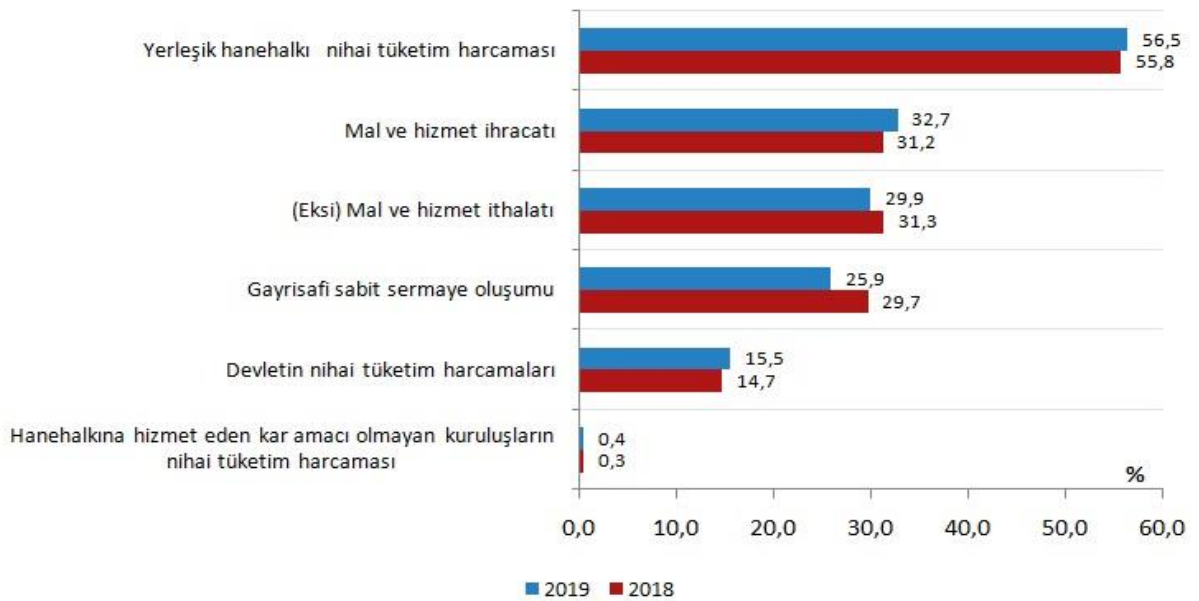
$$\text{GSMH} = \text{GSYİH} \pm \text{Dış Alem Faktör Geliri}$$

Dış alem faktör gelirleri şu kalemlerden oluşur;

- İşçi gelirleri (+)
- Faiz gelirleri (+)
- Girişimci hizmet gelirleri (+)
- Faiz ödemeleri (-)
- Kâr transferleri (-)

Ekonomide meydana gelen yeniliklerin hesaplara yansıtılabilmesi amacıyla milli gelirin güncellenmesi gereği ortaya çıkmıştır. 1987 bazlı milli gelir serisinin güncellenmesi çalışmaları TÜİK tarafından 2004 yılında başlatılmış ve Mart 2008 tarihinde tamamlanmıştır. 1987 GSYİH serisinde Birleşmiş Milletler sınıflaması kullanılırken 1998 bazlı GSYİH serisinde Avrupa Birliği sınıflaması kullanılmıştır.

Grafik3: Harcama yöntemiyle GSYH ana bileşenleri, 2018, 2019

Kaynakça: Türkiye İstatistik Kurumu, 2020.

4.5. Millî gelir ölçümündeki zorluklar

Türkiye'deki gibi, dolar kurunun büyük dalgalanmalar gösterebildiği ekonomilerde, dolar cinsinden millî gelir ve kişi başına millî gelir değerleri, yerel para birimi cinsinden reel milli gelire ve kişi başına reel gelire göre büyük değişkenlik gösterebilir. Bir ülkenin parası aşırı değerlenmiş (doların fiyatı düşük) ise GSYİH ve kişi başına GSYİH rakamları nispeten büyük, tersi durumda da nispeten küçük görünür. Dolar cinsinden GSYİH veya kişi başına GSYİH rakamlarının karşılaştırılmasında bir başka zorluk ise, ülkeler arasında bulunan fiyat farklılıklarıdır. Bir ülkede kişi başına düşen gelir dolar cinsinden çok düşük olabilir. Fakat o ülkede fiyatlar da oldukça düşük ise, kişi başına geliri yüksek olan ülkelerle arasındaki fark o kadar da büyük olmayabilir.

Ülkelerarası iç fiyat farklılıkları nedeniyle, ülkelerarası gelir karşılaştırmalarında satın alma gücü paritesine göre hesaplanan gelir rakamlarının kullanılması yaygınlaşmıştır. Satın alma gücü paritesine göre belirlenen döviz kurunda ülkelerarası iç fiyat farklılıkları ortadan kaldırılır.

Zaman içerisinde üretilen malların kalitesinde iyileştirmeler olur. Bu iyileştirmeleri ölçmek ve milli gelire dahil etmek kolay değildir.

Ev halkı bazı üretimi kendisi için yapar ve bunlar piyasada işlem görmez.

Kayıt altında olmayan üretim faaliyetlerinin GSYİH'nin ölçümüne dahil edilmeleri zordur. Gelişmekte olan ülkelerde, vergi vermemek ya da az vergi vermek için, üretilen mal ve hizmetlerin değerinin olduğundan daha az gösterilmesi veya hiç gösterilmemesi eğilimi oldukça yüksektir.

5. ALTIN İTHALATININ MİLLİ GELİRDE HESAPLANMASI

Türkiye'nin makro ekonomik büyümesi üzerine çalışan uzmanlar, ölçmesi çok sorunlu olan finans ve sigorta sektöründeki büyümenin üzerinde değil, daha ziyade "yatırımlar" üzerinde daha çok durmaktadır. Ancak veriler iyi incelendiğinde yatırımlardaki gerçekçi olmayan büyümenin "altın" ithalatının "yatırım harcaması" olarak kaydedildiği görülmektedir (Cansen, 2020, s1).

Bilindiği gibi altın, ya "ham madde" ya da "para"dır. Ama ithal etmek "katma değerler toplamı olan" milli gelirin yaratılış mantığı açısından bir "sermaye (yatırım) oluşumu" (capital formation) değildir. İthal edilen altın, eğer kuyum sektöründe ziynet eşyası yapımında kullanılacak bir metaldir deniyorsa, bu ithalat "stok artışı" olarak hesaba dâhil edilmesi daha doğrudur (Cansen, 2020, s1). Çünkü; Altın ithalatının yatırım harcaması yerine stok artışı olarak milli gelir hesabına dâhil edilmesi büyüme oranını değiştirmeyecektir. Ancak milli gelir değişimlerinin yorumunu çok değiştirecektir. Tüketim malları üretiminde kullanılan ham maddeler, ürünler satıldıktan bir süre sonra tüketilmekte ve yok olur. Yine, makine ve teçhizat gibi yatırım malları da kullanıldıkça aşınır ve bir süre sonra değiştirilmesi gerekir. Ancak altında bu sorunlar bulunmaz, ne aşınarak ne yok olur olur.

Bir ülkenin altın stoku (ithalattan, ihracat düşüldükten sonra kalanlar) milli servettir ve ülkenin "milli döviz rezervine" eklenmelidir (Cansen, 2020, s1). Her zaman dövize çevrilip, ithalatta kullanılabilir ve özetinde Altın, dolar, Euro gibi bir paradır. Dolayısıyla; 2020 üçüncü çeyrekte "yatırım harcaması" olarak muhasebeleştirilen altın ithalatı "cari işlemler" bölümünden çıkartılıp "finans ve sermaye hareketleri" bölümüne aktarılmalıdır. Bu durum büyüme oranını değiştirmez ama ekonominin gidişatını anlamak bakımından çok önemlidir. Çünkü bu değişiklik cari açığı küçültecek, bu ise azalan cari açığın, artan "döviz fiyatına" duyarlı olduğunu gösterecektir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Ülkemizde hane halkı tarafından geleneksel bir tasarruf ve yatırım aracı olarak görülen altının, ekonomik sisteme kazandırılması 1995 yılında açılan "İstanbul Altın Borsası" ile başlamıştır. Finans piyasalarda yapılan düzenlemeler, Günümüzde Bankacılık sektörünün yaklaşık 70 ton altını ekonomiyeye kazandırmasını sağlamış,

Hazine Müsteşarlığı tarafından 2 dönem ve 8 etapta ihraç edilen altın tahvili ve altına dayalı kira sertifikaları sayesinde 7 aylık periyotta yaklaşık 4,5 ton yastık altı altın finansal sisteme dahil olmuştur.

Türkiye Altın talebini karşılayan en büyük kalem ithalat olsa da (2000-2020 yılı ithalat ortalaması 150 ton) altın varlık arz eden iki ana unsur daha bulunmaktadır. Bunlardan biri Türkiye’de altın üreten şirketlerin üretimi, diğeri ise Hazine Müsteşarlığı’dır. Hazine Müsteşarlığı; altın tahvili ve altın kira sertifikaları ihraç ederek altın talep eden fon ve bankaların ihtiyacını karşılamaktadır.

Bilindiği gibi Milli Gelir; Bir ekonomide belli bir döneme ilişkin safi milli hasıla değerinden aynı dönemde, o ekonomide alınan dolaylı vergiler toplamının çıkartılmasıyla elde edilen tutar olarak açıklanır. Bilimsel anlamda milli gelir bir ülkede belli bir dönemde üretilen mal ve hizmetlerin net parasal değeridir.

Türkiye’nin makro ekonomik büyümesi üzerine çalışan uzmanlar, ölçmesi çok sorunlu olan finans ve sigorta sektöründeki büyümenin üzerinde değil, daha ziyade “yatırımlar” üzerinde daha çok durmaktadır. Ancak veriler iyi incelendiğinde yatırımlardaki gerçekçi olmayan büyümenin “altın” ithalatının “yatırım harcaması” olarak kaydedildiği görülmektedir (Cansen, 2020, s1).

Bilindiği gibi altın, ya “ham madde” ya da “para”dır. Ama ithal etmek “katma değerler toplamı olan” milli gelirin yaratılış mantığı açısından bir “sermaye (yatırım) oluşumu” (capital formation) değildir. İthal edilen altın, eğer kuyum sektöründe ziynet eşyası yapımında kullanılacak bir metaldir deniyorsa, bu ithalat “stok artışı” olarak hesaba dâhil edilmesi daha doğrudur. Çünkü; Altın ithalatının yatırım harcaması yerine stok artışı olarak milli gelir hesabına dâhil edilmesi büyüme oranını değiştirmeyecektir. Ancak milli gelir değişimlerinin yorumunu çok değiştirecektir. Tüketim malları üretiminde kullanılan ham maddeler, ürünler satıldıktan bir süre sonra tüketilmekte ve yok olur. Yine, makine ve teçhizat gibi yatırım malları da kullanıldıkça aşınır ve bir süre sonra değiştirilmesi gerekir. Ancak altında bu sorunlar bulunmaz, ne aşınarak ne yok olur olur.

Bir ülkenin altın stoku (ithalattan, ihracat düşüldükten sonra kalanlar) milli servettir ve ülkenin “milli döviz rezervine” eklenmelidir (Cansen, 2020, s1). Her zaman dövize çevrilip, ithalatta kullanılabilir ve özetinde Altın, dolar, Euro gibi bir paradır. Dolayısıyla; 2020 üçüncü çeyrekte “yatırım harcaması” olarak muhasebeleştirilen altın ithalatı “cari işlemler” bölümünden çıkartılıp “finans ve sermaye hareketleri” bölümüne aktarılmalıdır. Bu durum büyüme oranını değiştirmez ama ekonominin gidişatını anlamak bakımından çok önemlidir. Çünkü bu değişiklik cari açığı küçültecek, bu ise azalan cari açığın, artan “döviz fiyatına” duyarlı olduğunu gösterecektir.

KAYNAKÇA

Burton Paul, The Price Challenge for the Gold Industry, Editor, World Gold, LBMA Precious Metals Conference , İstanbul 2007 .

CRU International Ltd., 1996, Gold: CRU International Ltd. Quarterly Market Service

Cansen, Altın İthalatı ve Büyüme Oranı, <https://www.sozcu.com.tr/2020/yazarlar/eye-cansen>.

DUYAR, Metin, Merkez Bankalarının Altın Piyasasındaki Rolü Üzerine Bir Değerlendirme, Alaroo Academic Studies, International Scientific Journal, 1694-5263

DUYAR, Metin, Altın Fiyatlarının Değişiminde Merkez Bankaları Altın Rezerv Politikalarının Rolü, Çizgi Kitapevi Yayınları:306, ISBN:978-605-4451-46-3 YSN:17536,2019.

Lassonde Pierre, President &CEO Franco-Nevada Mining Corporation Ltd.Mergers and Acquisitions versus Exploration and Organic Growth, LBMA Precious Metals Conference İstanbul, 2007.

Swanepoel Bernard, Managing Director, Harmony Gold, Risk Assesment in Mining LBMA Precious Metals Conference 2008, Lisbon.

6th International Management and Social Research Conference
January 16-18, 2021 İstanbul / Turkey

Shen Xiangrong, Chairman of the Board, Shanghai Gold Exchange

Shanghai Tawhid Abdullah, Global Jewellery Marketing, LBMA Precious Metals Conference 2004,
Mergers and Acquisitions versus Exploration and Organic Growth, LBMA Precious Metals Conference
Lisbon, 2008.

Mergers and Acquisitions versus Exploration and Organic Growth, LBMA Precious Metals Conference 2001,
İstanbul Pierre Lassonde, President & Co-Chief Executive Officer, Franco-Nevada Mining Corporation Limited

Risk Assesment in Mining, LBMA Precious Metals Conference 2003, Lisbon Bernard Swanepoel, Managing
Director, Harmony Gold

The Role of Bank of England in Gold Market, LBMA Precious Metals Conference 2003, Lisbon, Graham Young,
Bank of England

The Shanghai Gold Exchange – The Dawn of a New Era,
LBMA Precious Metals Conference 2003, Lisbon

Julian D. W. Phillips, Gold/Silver Forecaster - Global Watch - GoldForecaster.com

Güney Afrika Vadeli İşlemler Borsası web sitesi, www.safex.co.za

Shanghai Altın Borsası web sitesi , www.sge.sh

Barrick Gold Corporation web sitesi , www.barrick.com

Hong Kong Altın ve Gümüş Borsası web sitesi , www.cgse.com.hk

Bolsa de Mercadorias & Futuros web sitesi , www.bmf.com.br

Tokyo Emtia Borsası web sitesi , www.tocom.or.jp

Dünya Altın Konseyi web sitesi , www.gold.org

Takasbank Web sitesi, www.takasbank.com.tr

Türkiye'nin altın dosyası, <https://ugurses.net/2020/10/16/turkiyenin-altin-dosyasi>

**Covid-19 Pandemi Döneminde İzlenirliği Artan Tematik Haber TV Kanallarının Z Kuşağının Penceresinden
Görünümü: Artılar – Eksiler & Fırsatlar – Tehditler**

Doç. Dr. Mihalıs KUYUCU

Alanya HEP Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi

ORCID: 0000-0002-1931-6844

Özet

Bu çalışmada Covid-19 pandemi döneminde izlenme oranlarında artış yaşanan haber kanallarının Z Kuşağının gözündeki varlıkları üzerine bir betimsel araştırma yapılmıştır. 2020 Yılıın Mart ayı ile beraber Türkiye’de görülen ilk vak’a ile beraber gündeme gelen ve sıkı tedbirlerle sosyal hayatı adeta bir açık hapishaneye dönüştüren pandemi döneminde evlerinde kalan Z Kuşağına ait üniversite öğrencilerinin tematik televizyon kanallarına yönelik görüşleri incelenmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde tematik televizyon kanallarına yönelik yapılan önceki çalışmalara yönelik literatür araştırması yapılmıştır. Çalışmanın araştırma bölümünde ise uzaktan eğitim alan Z Kuşağına ait üniversite öğrencilerinin geleneksel televizyon mecrası olan haber kanallarını izleme alışkanlıkları incelenmiştir. Dijital nesil olarak adlandırılan Z Kuşağının olağanüstü bir dönemde genel olarak artış yaşanan televizyon izleme oranlarındaki yerleri incelenmiştir. Z Kuşağının pandemi döneminde haber televizyonlarına yönelik izlenimleri değişmişmidir? Bu kuşağın gözde medyası olan dijital medya karşısında geleneksel medyanın en popüler mecrası olan televizyon mecrasının haber ayağı nasıl bir performans sergilemiştir. Z Kuşağının gözünden haber televizyon kanallarının pandemi döneminde artıları ve eksileri ne olmuştur? Bu artı ve eksilerin mecranın geleceğine yönelik etkileri ne olabilir? Sorularına yanıt aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Pandemi, Covid-19, Haber, Z Kuşağı, Televizyon, Tematik Kanallar

Abstract

In this study, a descriptive research was conducted on the presence of the news channels in the eyes of Generation Z, which saw an increase in viewing rates during the Covid-19 pandemic period. The opinions of the of university students of Z Generation about the News Channels was collected for the period of March 2020 which the first Covid-19 case occurred Turkey. In the first part of the study, a literature search was conducted for previous studies on thematic television channels. In the research part of the study, the habits of watching the news channels, which are the traditional television channels, of the university students belonging to the Generation Z who receive distance education were examined. The place of Generation Z, which is called the digital generation, in the overall increase in television viewing rates in an extraordinary period was examined. Has the impressions of Generation Z towards news televisions changed during the pandemic period? How has the news leg of the television channel, which is the most popular medium of traditional media, had a good performance against digital media, which is the favorite media of this generation. What have been the pros and cons of news television channels from the perspective of Generation Z during the pandemic period? What could be the implications of these pros and cons for the future of the medium? The answers of these questions were explored and analyzed for the future of news channels.

Keywords: Pandemic , Covid-19 , News, Z Generation, Television, Thematic Channels

GİRİŞ

1990'lı yıllardan itibaren gelişen teknoloji sayesinde televizyon kanal sayısındaki artış, izleyicilerin yeni arayışlara girmesine ve kendi ilgi alanlarına yönelik içerikleri talep etmesine yol açmıştır. Bu kapsamda ortaya çıkan ve belirli ilgi alanına yönelik kanallar da daha fazla dikkat çekmeye başlamıştır. Tematik yayıncılık olarak adlandırılan bu yayıncılık türü televizyonların başlıca gelir kaynağı olan reklamların da hedef kitleye daha verimli biçimde ulaşması için tercih edilmeye başlanmıştır.

Tematik yayıncılık 1980'lerde ABD'de de ortaya çıkmıştır. ESPN Spor, Nickelodeon ve C-Span haber kanalının kurulması ile başlayan tematik yayıncılığa daha sonra ilk müzik televizyonu MTV ve haber kanalı CNN de katılmıştır.

Türkiye de Batı'da örneklerde olduğu gibi tematik yayıncılık ile ilk etapta spor ve müzik kanalları ile tanışmış, bu süreç sonrasında birçok alt dalda televizyon yayın hayatına başlamıştır.

Tematik kanallar içerisinde ağırlıklı olarak eğitilmiş kesimler tarafından tercih edilen haber kanalları, Türkiye'de 1996'da NTV ile başlamış ve bu tarih sonrasında yayın hayatına başlayan haber kanallarının sayısı artmıştır.

Bu çalışmada tematik kanallar içerisinde haber kanallarına yönelik bir araştırma yapılmıştır. Bu kapsamda ilk olarak dünyada ve Türkiye'de televizyon yayıncılığı hakkında kavramsal bir araştırma yapılmış, ardından tematik kanalların ortaya çıkışı ve temel özellikleri yanı sıra tematik kanalların gelişimine etki eden faktörler incelenmiştir. Çalışmanın temel konusu olan tematik kanal içinde değerlendirilen haber kanalları ve haber kanalları üzerine önceden yapılan çalışmalar incelenerek literatür çalışma yapılmıştır. Çalışmanın ana konusu Covid-19 pandemisinin yaşandığı 2020 yılında zamanının büyük bir bölümünü evde geçiren Z kuşağı üniversite öğrencilerinin tematik televizyon kanallarına yönelik tutumlarının araştırılması olmuştur.

2. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE TELEVİZYON YAYINCILIĞI

Televizyon kelimesi Grekçe tele: uzak ve Latince vidi: görme kelimelerinin birleştirilmesi ile türetilmiş olup uzaktan görme anlamına gelmektedir. Bugünkü televizyonun temeli Almanya'da Paul Nipkow'un 15 Ocak 1894'te elektrikli teleskop adı ile aldığı patent ile atılmıştır. Tamamen elektronik tarama prensibine dayalı ilk gerçek televizyon yayını 1937'de İngiltere'de, Almanya'da ve Fransa'da başlamıştır (Morgül, 2011: 15-16).

Televizyon yayıncılığı öncelikle İngiltere, Amerika, Fransa ve Almanya'da gelişim göstermiştir. Fakat bu ülkelerde televizyonun doğusu ve gelişimi farklılık göstermesine karşın; II. Dünya Savaşı bu ülkelerin hepsinde televizyonun yaygınlaşmasını kesintiye uğratmışsa da, savaşın ardından Amerika'nın savaştan daha az zararlı çıkmış olması televizyon yayınlarının gelişmesinde diğer ülkelerin önüne geçmesini sağlamıştır (Yılmaz, 2001: 37-39). Televizyon 1960'lara kadar altın çağını yaşamış; bu dönem sonrasında ise eleştirilerin odak noktasını oluşturmuştur (Erol, 2006:858).

Geçmişten günümüze Türkiye'nin televizyon yayıncılığının yapısına bakıldığında iki önemli dönem dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki 1960 sonrası dönemde kamu yayıncılığı hizmeti ile yola çıkan TRT, ikincisi 1990 sonrası oluşan özel televizyon yayıncılığıdır. Türk yayıncılık tarihi özellikle Batı Avrupalı örnekleri gibi uzun süre kamu yayıncılığı tekeli ile tek kanallı bir yapıyla devam etmiş, 20. yüzyılın son çeyreğindeki siyasi, ekonomik ve teknolojik gelişmelerle birlikte özel yayıncılıkla birlikte ikili yayıncılığa dönüşmüştür (Duman, 2019: 13).

Türkiye'de ilk televizyon yayınları 1952'de İstanbul Teknik Üniversitesi'nde başlamıştır. İTÜ Televizyonu yayınları 1971'de TRT İstanbul Televizyonu yayınları başlayana kadar devam etmiştir. İlk resmi TRT televizyon yayını ise 1968'de gerçekleştirilmiştir (Morgül, 2011: 17).

İTÜ deneme yayınları yapmış olsa da karasal televizyon yayınının daha geniş kitlelere ulaştırılması TRT'nin kurulmasıyla mümkün olmuştur. 31 Ocak 1968 yılında başlayan TRT yayını Ankara'da yaşayan 1 milyon 270 bin kişi tarafından izlenmiştir. Ankara Televizyonu'nda başlayan bu yayınlar daha sonra hızla yayılmıştır (Şeker, 2009:23).

1968-1971 döneminde TRT hukuki anlamda bağımsız ve özerk bir kurum olarak yapılanmıştır. Anayasal güvence ile sağlanan bu durumun temel nedeni siyasi güçlerin yayını kendi çıkarları için kullanmasının engellenmek istemesiydi. TRT'nin özerk statüsü 1968'de toplumsal olayların Türkiye'yi sarması nedeniyle durdurulmuş ve 12 Mart muhtırası ardından TRT'nin özerkliği kaldırılmıştır.

1970'lerde devlet tekeli altında tek kanallı dönemde deneme yayınlarının ilk iki yılında yerel yapımlara yer verilmiş, ancak yayın saatlerinin artması ve kalifiye eleman sayısının yetersizliği ile yabancı yapımlar ağırlık kazanmaya başlamıştır. Tek kanallı TRT döneminde yayınlanan programların yaklaşık üçte ikisi yabancı yapımlar olmuştur. 1980'li yıllarda askeri darbenin etkisiyle ve televizyonun kitleler üzerinde büyük etkisi olduğu düşüncesinden hareketle programlar, resmi ideolojiye uygun olarak sıkı bir siyasi kontrol ve sansür uygulanarak yayınlanmıştır (Kuyucu, 2015a: 88).

1982 yılına kadar siyah beyaz olarak devam eden yayınlar, o yıldan sonra deneme yayınlarının başlamasıyla ilerleme gösterdi ve 1984'ten sonra TRT renkli televizyon yayınlarına başladı. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989) televizyon yayıncılığını geliştirmek için yatırımlar yapılmasını düzenlerken, dönemin başbakanı Turgut Özal birden çok kanallı faaliyete geçirilmesini hedeflediklerini açıkladı ve bu yönde çalışmalar başlatıldı (Kuyucu, 2015b: 47).

TRT Yönetim Kurulu 15 Ocak 1985 tarihinde yaptığı toplantı ile ikinci kanallı kurulmasını karara bağlamıştır. Bu karara göre TRT 2 yayınlarına 6 Ekim 1986 tarihinde başlayacaktır. Yeni kanal için yapılan çalışmalar tamamlanarak belirlenen tarihte TRT 2 yayınlarına renkli olarak başlamıştır. TRT 2 yayıncılığında TRT 1'den farklı bir anlayışa sahip olmuştur. TRT 2'nin yayıncılıktaki temel amacı; sanat, edebiyat, sinema, tiyatro, müzik gibi kültür-sanat yayınlarıyla toplumun kültür seviyesinin artırılması olmuştur (Özçağlayan, 2000:42).

1980'lerdeki liberalleşme eğilimleri ile birlikte televizyon yayıncılığı ile ilgili yasal düzenlemeler hayata geçirilmiş, TRT'nin ikinci kanallı yayın hayatına başlamış ve Güneydoğu Anadolu bölgesine hizmet veren üçüncü bir kanal kurulmuştur (Kuyucu, 2015c: 46). 1990'da ise Magic Box'ın yurt dışından yayın yapmaya başlaması ardından bir anayasa değişikliği zorunlu hale gelmiş ve 1993'te televizyon yayıncılığında devlet tekeli kaldırılmıştır (Kuyucu, 2015a: 88).

3. TEMATİK TELEVİZYON YAYINCILIĞININ GELİŞMESİ

Tematik kavramı Fransızca "thematique" kelimesinden türemiştir ve belirli bir konuya ilişkin anlamını taşıyan, bir sıfattır (Çetin, 2009: 7). Tematik yayıncılık belirli bir izleyici kitlesine sahip, genel yerine özel izleyici kitlesine odaklanan; müzik, haber, çocuk, belgesel gibi türlerde belirli konularda yayın yapan uzmanlaşmış televizyon kanallarıdır.

Televizyon yayıncılığında teknolojinin gelişimi ile beraber hem izleyiciler hem de reklam verenlerin yeni arayışlara girmek istemesi ile yaygınlık kazanan tematik yayıncılık kişisel ilgi alanlarına dönük yayın yapılmasını ifade etmektedir (Karadağ ve Algül, 2018: 709). RTÜK (2014: 96) ise tematik yayıncılığı "Günlük yayın süresinin en az yüzde yetmişini haber, belgesel, eğitim, ekonomi, kültür, tarih, spor, müzik, sinema, dizi film, pazarlama veya benzeri konularda olmak üzere sadece belli bir türe veya genel izleyici kitlesi dışında belli bir izleyici kesimini hedef alan programlara ayıran yayın" olarak tanımlamıştır.

Tematik kanallar küreselleşme eğilimi ve liberal ekonomi politikalarının etkinlik kazanması ile televizyonculukta da bazı sınıflandırmaları beraberinde getirmesi ile gelişmiştir. Özel yayıncılığın ortaya çıkmasını takiben teknolojinin de imkanları ile reklamcılara daha odaklanmış bir izleyici pazarı sunulabilmesi için tematik kanallar ortaya çıkmıştır (Konyar, 2011: 84).

Kişisel ilgi alanları için gerçekleştirilen bu yayınlar izleyiciler tarafından takip edilirken, izler kitle açısından daha belirgin bir hedef kitle oluşumunu sağlamaktadır. Reklam verenler açısından ise hedef kitleye ulaşmada kolaylık sağlanmaktadır (Karadağ ve Algül, 2018: 709).

Tematik yayıncılıkta belirli bir izleyici kitlesi hedeflenerek uzmanlaşmış yayıncılık yapılmaktadır ve bu nedenle bu kanallar, uzmanlaşmış televizyon olarak da nitelendirilmektedir. Tematik kanallar genel içerisinde seçilmiş ve ortak bazı özelliklere sahip hedef kitlenin ilgi alanı doğrultusunda yayın yapmaktadır (Kuyucu, 2019: 250).

Tematik kanallar ilk olarak ulusal yayıncılık şeklinde ABD’de ortaya çıkmıştır. 1980’lerin başında ESPN spor, C-SPAN haber ve Nickelodeon bu konunun ilk örnekleri olurken, 1981’de müzik kanalı MTV kurulmuştur. Bunun ardından Ted Turner’ın sahibi olduğu ve 24 saat haber yayını yapan CNN yayınlarına başlamıştır. CNN ile birlikte haberlerin sadece günün belirli saatlerinde verilebilir olduğu algısı kırılmıştır. Ayrıca 1987’de MTV-Europe faaliyete geçmiş ve tematik kanallarda uluslararasılaşma ortaya çıkmıştır. MTV’yi CNN takip etmiş ve CNN International ile habercilikte de uluslararasılaşma sağlanmıştır.

Kamu yayıncılığı kapsamında gelişim gösteren Avrupa’da yayıncılık içerisinde, tematik kanalların ortaya çıkışı ABD’ye paralel olarak 1980’lerin sonundan itibaren yaygınlaşmaya başlamıştır. 1980’lerin sonunda ticari televizyonculuğun yaygınlaşması ile birlikte TVS, Eurosport, Euronews ve NBC gibi uluslararası programcılık kanalları sektöre giriş yapmış, ardından haber, spor, müzik konusunda uzmanlaşan kanallar devreye girmiştir (Karadağ ve Algül, 2018: 712).

Günümüzde tematik televizyonlara yönelik talep artışını izleyici beklentilerinin zaman içerisinde değişiklik göstermesi açısından değerlendirmek mümkündür. Buna göre izleyicilerin eğitim seviyesi yükselmiş, dolayısıyla zaman içerisinde izleyicilerin beklentileri artmıştır. Profesyonelleşen izleyici de doğrudan ilgi alanına yönelmeye dolayısıyla tematik televizyonları tercih etmeye başlamıştır (Çetin, 2009: 8).

4. TÜRKİYE’DE TEMATİK YAYINCILIĞIN GELİŞİMİ

1990’lı yıllara gelindiğinde, Türkiye’deki izleyici yeni bir yayın türü ile tanışmıştır. Tematik yayıncılık olarak adlandırılan bu yayın türü haber kanalları ile izleyicinin ilgisini çekmeyi başarmıştır. Haber dışında sonra başka alanlarda da hızla yayılmaya başlayan tematik yayıncılık kısa sürede kendine izleyici toplamaya başlamış ve adeta, izleyicide “izleme ve beğeni” konusunda bir uzmanlaşmanın da önünü açmıştır (Kırhan, 2007: 5).

Türkiye’de kamusal tematik yayınları kamu medyası olan TRT televizyonuna ikinci kanalın eklenmesi ile başladığı kabul edilmektedir. Renkli olarak yayın hayatına başlayan TRT 2’de, ilk dönemlerde TRT 1’e benzer bir program akışı sunulmuştur. Kanalın kuruluş amacı olarak kültürel gelişmelerin izleyicilere aktarılması olarak açıklandığı zamanla bu tarz yayınlar kanalda ağırlık kazanmıştır. Daha sonraki süreçte TRT tematik kanallara ağırlık vererek kanal sayısını arttırmış, TBMM TV, TRT Çocuk, TRT Müzik, TRT Belgesel, TRT World gibi kişisel ilgi alanlarına yönelik yayınlar yapmaya başlamıştır (Karabağ ve Algül, 2018: 701).

Türkiye’de tematik kanallarının en büyük gelişimi 2000’lerin başında ortaya çıkmıştır. Bunun öncesinde 1994’te Uzan Grubu’na bağlı olarak kurulan Kral TV, Türkiye’nin ilk özel tematik kanalı olurken, 1996’da kurulan Cavit Çağlar’ın sahibi olduğu NTV ilk haber kanalı olarak yayına başlayan televizyon kanalı olmuştur. Bunun ardından 1999’da CNN Türk, 2000’de ise CNBC-e adlı haber ve ekonomi kanalları küresel tematik yayıncılığı resmi olarak Türkiye’ye taşımıştır (Kuyucu, 2015c: 254).

Tematik olarak spor kanalı kurulması konusunda kamu yayıncısı TRT ve Doğuş grubu NTV ile öncü olmuştur. TRT Spor 2010 tarihinde, NTV Spor, Doğuş grubu bünyesindeki spor kanalı olarak 2008’de yayın hayatına başlamıştır. Diğer önemli spor kanalları ise D Spor, A Spor, Tivibu Spor olarak sayılabilir (Duman, 2019: 78).

İzleyici sayısı ve izleyici beklentilerinin artması tematik televizyon türlerinin kendi içinde de özelleşmesine sebep olmuştur. Spor kanalı olarak adlandırılan fakat sadece futbol ya da basketbol branşlarını içeren tematik spor kanallarının yanı sıra sadece bir futbol kulübüne ait kanallar da yer almaktadır. Buna göre kulüpler sadece kendi kulüpleri hakkında bilgi vermek için batılı örneklerde olduğu gibi yayın yapmaya başlamıştır. Bu kanallarda öncü olan Fenerbahçe’nin sahibi olduğu FBTV 9 Ocak 2003’te test yayınına, 19 Ocak 2004’te ise normal yayınlarına başlamıştır. Beşiktaş TV 19 Nisan 2005’te Galatasaray TV ise Eylül 2006’da yayın hayatına başlamıştır (Duman, 2019: 78).

Tematik yayıncılık konusunda dini kanallar da önemli izleyici kitlesi çekebilmektedir. Türkiye’de televizyon ile din arasındaki ilişkiler genel izleyiciye hitap eden kanallarda Ramazan ayı ağırlıklı olarak gelişse de, özellikle uydu yayınlarında ve dijital platformlarda görülen gelişmeler tematik dini televizyon kanallarının kurulmasına da imkan sağlamıştır. TRT’den sonra ilk kez Kur’an-ı Kerim yayınlayan kanal olarak TGRT, dini bir kanal olarak tanınsa da, 24 saat kesintisiz yayın yapan tematik kanallar bu algıyı değiştirmiştir. Halen TÜRKSAT Uydusu

üzerinden Türkçe yayın yapan 14 dini televizyon kanalı bulunmaktadır (Akyüz ve Karakoç, 2015: 900). RTÜK Kanununda tematik yayıncılığa ilişkin “dini yayın” alt kategorisi bulunmadığından, bu kanallar genel, eğitim veya kültür gibi kategorilerde lisans almayı tercih etmektedir. Türkiye’de tematik televizyon kanallarının öncüleri Hilal TV ve Dost TV’dir ve her iki kanal da 2005 yılında yayın hayatına başlamıştır (Akyüz ve Karakoç, 2015: 900).

Türkiye’de tematik yayıncılık 6112 sayılı Radyo ve Televizyon Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun kapsamında düzenlenmiştir. Bu kapsamda günlük yayın süresinin yüzde 75’inin haber, belgesel, eğitim, kültür-sanat, müzik, sinema, dizi ve benzeri içeriklere göre düzenleyen ve genel izleyici kitlesi dışındaki izleyicileri hedefleyen tematik yayın olarak değerlendirilmiştir.

Türkiye’de 2000’lerle beraber yaygınlaşan tematik kanalların büyük çoğunluğu kablolu yayın teknolojisindeki kısıtlardan dolayı dijital platformlar üzerinden yayınlarını sürdürmektedir ve kablolu yayınların dijitalleşmesi ile bu kanalların sayısı da artış göstermiştir (Sayılğan, 2014: 8)

Türkiye’de tematik kanalların bir bölümü Digitürk ve D-Smart gibi sayısal televizyon platformları, Kablolu/uydu yayınları ve internet portalları aracılığı ile izlenmektedir. Bu kanalların geneli değerlendirildiğinde Türkiye’de tematik yayıncılıkta haber ve spor kanallarının ağırlıklı olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra müzik, belgesel, sinema, çocuk ve gençlik kanal sayısının da fazla olduğu görülmektedir. Bu durum ülkenin genç ve dinamik bir nüfus yapısına sahip olması ile açıklanmaktadır (Kuyucu, 2015c: 253).

5. TEMATİK YAYINCILIĞIN GELİŞMESİNE ETKİ EDEN FAKTÖRLER

Yeni medyanın en temel niteliklerden biri, yaşamın her alanında etkili hale gelen uzmanlaşma eğilimi göstermesidir ve bu bağlamda ortaya çıkan tematik kanallar, medyada ürün çeşitliliği ve farklılaşmayı da beraberinde getirmiştir. Magazinleşmenin etkisi ile ana akım medyadan uzaklaşan izleyiciler için de tematik kanallar önemli bir alternatif haline gelmiştir.

Dijitalleşme, iletişim teknolojileri pazarındaki en önemli gelişmelerden biri olmuştur. Uydu, kablo ve karasal yayınlarda dijital kodlarla dijitalleşmenin artması ve daha iyi ses ve görüntüye sahip kanalların sayısının artması ile televizyon yayıncılığında da dönüşüm yaşanmıştır.

1980’lerde Batı’da kamu yayıncılığı sorgulanmaya başlamış ve bu gelişmede elektronik yayıncılık düzenlemesi yanı sıra kablolu televizyon ve uydu yayıncılığının ortaya çıkması da etkili olmuştur. Uydu yayıncılığı kamusal kaynak olarak nitelenen frekansların sanıldığı kadar kısıtlı olmadığını göstermiş ve sınırları kaldırarak izleyicilerin sınır ötesi televizyon yayınlarıyla tanışmalarını mümkün kılmıştır (Şeker, 2007: 37).

1990’larla beraber uydu yayınlarının dijitalleşmesi ile daha kaliteli görüntü ve ses iletimi başlamış daha sonrasında ise uydu aracılığı ile yayın yapan kanalların kapasitesi büyük ölçüde artmıştır (Sayılğan, 2014: 3) Bu nedenle tematik yayıncılığın gelişiminde etkili faktörlerin başında kuşkusuz teknolojik gelişmeler gelmiştir. İzleyiciler teknolojik gelişmelerin sonucu olarak izlenecek kanal sayısındaki olağanüstü artış ile beraber, birbirine benzeyen yayın akışlarından sıkılmaya başlamış ve alternatif arayışlara girmiştir. Tematik kanal sayısının artışında televizyon ekonomisinin değişen dinamikleri de belirleyici olmuştur (Karadağ ve Algül, 2018: 713). Kablolu yayınların yaygınlaşması ile dijital platformlarla yayın yapılması; daha küçük ölçekli araçlarla dünyanın her hangi bir yerinden canlı yayın yapılabilmesi tematik kanallar için de teknolojik zemini hazırlamıştır (Aslan, 2012: 115).

Tematik kanalların ortaya çıkışında bir diğer unsur ise izleyici isteklerindeki farklılaşma ve çeşitlenmedir. İzleyiciler ilgi alanına giren daha kaliteli programlar izlemeyi tercih etmektedir. Bunun temel nedeni reklamlarla bezenmiş, reyting savaşlarının yaşandığı ve magazinleşmenin ağırlıkta olduğu genel izleyici kanalları olmuştur (Sayılğan, 2014: 6).

Genel olarak televizyonda tematik yayıncılık, önce dünyada ve Türkiye’de spor, haber ve müzik ile başlamış, daha sonra çeşitli özel hobi kanallarının faaliyete geçmesi ile gelişimini sürdürmüştür. Spor soyut, öznel, etkili sosyalleşme, öngörülemez, unutulmaz bir yapıya sahip olması dolayısıyla daha etkili bir iletişim aracı olarak kabul edilmektedir ve bu faktörler tüm medya sektörlerini ve spor yayıncılığını, spor uzmanlarını, spor

programlarını, radyo ve TV kanallarını etkilemiştir (Gayretli ve Tunçkol, 2018: 166) Dolayısıyla tematik yayıncılık konusunda spor kanallarının özel bir yeri bulunmaktadır.

Daha heterojen ve farklı demografik niteliklere sahip genel izleyici kitlesine nazaran seçilmiş hedef kitlesine yayın yapan tematik kanallarda, reklam verenler, müşteri kitlesine daha kolay ulaşmakta ve ürün ve hizmetlerini doğrudan tanıtabilmektedir. Örneğin çocuk kanallarında çocuklar ve ebeveynleri ile ilgili ürünler, hedef kitlesiyile daha kolay buluşabilmektedir.

Tematik kanalların ortaya çıkışında etkili olan faktörlerden biri de yeni medyanın ortaya çıkması ile beraber bireyselleşmenin artışıdır. Bireyselleşmenin artışı yayıncılıkta içerikleri de etkilemiş ve tematik kanalların daha büyük gelişim göstermesini sağlamıştır (Kuyucu, 2015c: 251). Tematik yayıncılığın gelişmesi konusunda diğer bir görüş ise öncesinde tematik yayıncılığın karasal yayıncılık içerisinde pahalı bir yatırım olarak görülürken; uydu teknolojisindeki gelişmeler sonucunda kablolu yayın ve dijital platformların hitap ettiği kitlenin yaygınlaşmasıdır (Tutar, 2009: 41).

6. TEMATİK YAYINCILIĞININ TEMEL ÖZELLİKLERİ

Tematik yayıncılık kendine özgü nitelikleri ile genel izleyici kitlesini hedefleyen kanallardan ayrılmaktadır. Buna göre hedef kitlenin bölümlendirilmesi anlamına gelen bu yayıncılık ile kanallar çeşitlenmiştir. Cinsiyet, yaş ve ilgi alanına göre yayın yapan tematik kanallar, kendi içlerinde de moda, doğal yaşam, hobi gibi alt dallara ayrılarak hedef kitlelerin daha küçük bölümlere ayrılmasını sağlamıştır.

Tematik yayıncılıkta son dönemlerde öne çıkan bir nitelik de kanal temalarının gittikçe çeşitlenmesidir. Buna göre haber, spor, film, dizi, çocuk, müzik, belgesel eğlence, erotik ve yaşam gibi konular ağırlıklı kanallar, kendi içlerinde de moda, doğal yaşam, taraftar kanalları gibi alt temalara ayrılmaya başlamıştır. Böylece çok daha niş kitlelere yayın yapılmaya başlanmıştır. Örneğin 1985'te kurulan Discovery Channel, zaman içinde Discovery Health, Discovery Kids, Discovery Science, Planet Green, Investigation Discovery and Military Channel gibi farklı alt konularda da yayın yapmaya yönelmiştir Karadağ ve Algül, 2018: 713).

Tematik kanallar yoluyla izleyiciye değişik izlenim türleri sunulmaya başlanmıştır. Tematik televizyon kanallarının uzmanlaştığı alanlar; haber, müzik, sinema, spor, eğitim, belgesel, eğlence, kültür-sanat gibi konular olmuştur. Bazı kanallar sadece bir alanda yayın yaparken, bazıları da bir alana ağırlık verip, uzmanlaştığı alanın yanında diğer konulara da yer vermektedir. Örneğin bazı haber kanalları kültürel yayınlar da yapmaktadır (Çelikcan, 2001: 33).

Tematik kanallar ile ilgili belirtilmesi gereken bir konu da program reklam ayrımı olmakla birlikte, bazı yayınlarda reklamların program gibi sunulmasıdır. Buna göre özellikle müzik, alışveriş ve moda kanallarında reklam ve program iç içe geçebilmektedir (Sayılgan, 2014: 12).

Tematik kanalların yayına başlaması, televizyona ait özsel bir kavram olan aile aracı kavramının da bir kenara itilmesini beraberinde getirmiştir. Özel izleyici kesimlerine hitap eden bu kanallar izleme birimi olarak aileyi iptal etmiş, onun yerine bireysel izleyiciyi yerleştirmiştir (Kuyucu, 2015c: 252).

7. BİR TEMATİK KANAL TÜRÜ OLARAK HABER KANALI KAVRAMI

Tarih boyunca insanlar haber alma ihtiyacına sahip olmuştur. Türkiye örneğinde de tıpkı dünyada olduğu gibi toplumun her kesiminden; yaş, cinsiyet, kültür ya da eğitim düzeyinden bağımsız olarak haber okuma, dinleme ve izleme ihtiyacı bulunmaktadır. Yurtta ve dünyada gerçekleşen toplumsal, siyasal ve ekonomik olayları takip etmek için haberleri takip ihtiyacı duyulması doğal kabul edilmektedir (Kaya ve Akın, 2017: 84). Bu nedenle televizyon yayıncılığında da genel izleyici kitlesine yönelik kanallarda da haberler prime time'ın merkezinde yer almakta ve oldukça geniş kitleler tarafından izlenmektedir.

En genel ifade ile haber kanalı her saat başı haber veren, gündemi elinde tutan ve sıcak bir gelişmede yayını kesme kabiliyetinde bulunduran kanal olarak tanımlanmaktadır (Çetin, 2009: 34).

1990'lı yıllardan itibaren medyada sahiplik yapısındaki değişim televizyon yayıncılığında ticarileşmeyi sağlamış, bu durum birçok ülkede uluslararası, bölgesel ve yerel haber kanallarının ortaya çıkmasına yol

açmıştır. Ekonomik açıdan kârlı bir sektör haline gelen bu alan, medya sahiplerini yatırım yapmaya yönlendirmiştir (Çetin, 2009: 1).

Haber üretiminde ve tüketiminde televizyonun önemli bir yeri bulunmaktadır. Mc Quail'in belirttiği gibi kitle iletişimi içerisinde televizyon görsel niteliği itibarıyla toplulukları ayıran dillerin sınırlarının aşılmasına yardımcı olmuş ve dolayısıyla medyanın küreselleşme sürecinde en etkili kitle iletişim aracı haline gelmiştir. Dahası, televizyon ve parçası olduğu medya sistemleri, bireyler, gruplar ve uluslar arasında yaşanan sınırlı iletişimin miktarını artırmıştır (Kaya ve Akın, 2017: 85).

Tematik kanallar, belirledikleri hedef kitlenin beklentileri doğrultusunda günlük yayınlarını hazırlamaktadır. Bir haber kanalını tercih eden izleyici de ekranda öncelikle gündemdeki gelişmeleri öğrenebileceği haber programlarını bulmak istemektedir. Bu doğrultuda haber kanallarında yayınlanan programları haber içeriklerine göre beş ana başlıkta incelemek mümkündür (Çetin, 2009: 50-51):

- ✓ **7.1 Günlük Haber Bültenleri:** Gün içerisinde belli zamanlarda ve genellikle saat başlarında yayınlanmaktadır. Genellikle haber kanallarında saat başı habercilik olarak yer bulmaktadır. Ulusal, yerel, uluslararası alanlarda meydana gelen önemli olaylar, ana haber bültenlerinde yer almakta ve bültenler akşam saatlerinde yayınlanmaktadır.
- ✓ **7.2 Canlı Yayın Haber Programları:** Haber bültenlerinde izleyiciye en çok anımsalılık hissi veren program türüdür. Olayları anında ve gerçekleştiği mekanlarda doğal olarak aktarılabilme özelliğine sahiptir. Haber televizyonda frekans bilgileri alınarak elektronik olarak havadan iletilir ve kitlelere en hızlı şekilde ulaştırılmaktadır. Bu durum izleyicide habere yorum katılmadan görgü tanığı olduğu hissi yaratmaktadır.
- ✓ **7.3 Geniş Kapsamlı Haber Programları:** Geniş kapsamlı haber programları ana haber bültenlerine göre, haberin daha derinlemesine ve detaylı olarak incelenmesine olanak sağlar. Zaman kısıtlaması daha azdır ve gizli kalmış gerçekler telefon konukları ya da stüdyo konukları aracılığıyla daha net bir biçimde ortaya konulur. Önemli ve güncel sorunlar çeşitli çözüm yollarıyla birlikte ele alınır. İncelenen olaylar sebep-sonuç ilişkileriyle aydınlatılmaya çalışılır. Gece bültenleri, açık oturumlar, kapsamlı röportajlar, özel haber programları ve haber belgeselleri geniş kapsamlı haber programlarına örnek olarak gösterilebilir.
- ✓ **7.4 Tartışma Programları:** Bu program türünde işlenen konuların uzmanları vardır. Sansasyon ile tartışmanın ayrıldığı bu türde, programı sunanlar yansızdır ve amaç seyircinin ne olup bittiğini anlamasını sağlamaktadır. Farklı görüşlere sahip konukların davet edildiği bu program türünde, olaylara da farklı yaklaşımlar sunmak amaçlanmaktadır.
- ✓ **7.5 Yorum Programları:** Ulusal televizyon kanallarında ana haber bültenlerinin hemen ardından tanınmış bir gazeteci tarafından gündemdeki önemli bir konular ile ilgili kurumun görüşüne paralel yorumların yapıldığı yayınlardır. Ancak tematik haber kanallarında bu format farklılaşmıştır. Çoğunlukla ana haberden sonra iki farklı görüşe sahip gazetecinin gündemdeki konulara ilişkin yorumlarının yer aldığı program türleridir.

Güncel araştırmalar Türkiye'de haber kaynağı olarak televizyonun gazeteye karşı üstün durumda olduğunu göstermektedir. Son yıllarda çevrimiçi haber tüketimi artış gösterse de, internet sitelerindeki içeriklerin de ağırlıklı olarak konvansiyonel medya araçlarının içerikleri olduğu düşünüldüğünde, haberde televizyonun hakimiyeti hala devam etmektedir (Ertuna, 2018: 60).

Tematik kanallar içerisinde de haber kanalları hemen hemen her ülkede ön plandadır. Dural ve Dural (2018: 454)'a göre haber kanallarının ortaya çıkışı büyük ölçüde diğer popüler kanalların varlığından meydana gelmiştir. Türkiye'de de genel izleyici kanallarının dizi, spor ve müzik eğlence ağırlıklı yayınları tekrarlaması ve hemen her kanalda içeriklerin benzer olması, haberlerin hafif konulara ağırlık vermesi ve detaysız işlenmesi gibi olgular haber kanallarının ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Tüm bunların yanı sıra popüler kanallara göre daha az reklam almalarına ve izlenme oranlarında genel izleyici kanallarının gerisinde yer almalarına rağmen, tematik haber kanalları kitlelere baskılanan hakim ortak kültür karşısında paylaşılmış ortak kültür için mücadele vermektedir (Dural ve Dural, 2018: 456).

Haber kanallarının toplumda ilgi görmesinin en önemli nedeni gerçeklik duygusunun aktarımıdır. Buna göre haber kanallarındaki haber programları, tartışma programları, belgeseller ve diğer yapımlarda; popüler kanallarda olduğu gibi dikkati başka yöne çevirerek izlenecek tür programlar değildir. Çünkü bu programlar görsel dikkat düzeyinin de yüksek olduğu programlardır ve bu programlar daha eğitilmiş, bilgi edinmeyi seven ve gündemi yakından takip eden kişiler tarafından takip edilmektedir (Dural ve Dural, 2018: 461). Tematik haber kanallarını takip eden izleyiciler kendilerine sunan haberleri sorgulayan, eğlence yerine bilgiyi tercih eden, derin ve kapsamlı analizlere ulaşmak isteyen bir izleyici kitlesi kabul edilmektedir (Dural ve Dural, 2018: 462).

Günümüzde hemen hemen tüm ülkelerde habere yönelik tematik kanallar bulunduğu gibi uluslararası yayın yapan haber kanalları da bulunmaktadır. Türkiye’de de dijital platformlarda küresel haber kanallarından CNN Int., BBC, World News, Bloomberg TV, DW English, France 24 English, Al Jazeera, SkyNews gibi kanallar yayın yapmaktadır. Bunların dışında yurtdışında yabancı dilde yayın yapan A News, TRT World ve TRT Arapça gibi kanallar da bulunmaktadır (Kuyucu, 2018: 554). Küresel haberciliğin öncülerinden kabul edilen CNN International 1985’te yayın hayatına başlaması ardından kısa sürede yaklaşık 200 ülke ve 47 bürosunda 4000’den fazla istihdam ile yayın yapmaya başlamıştır (Kaya ve Akın, 2017: 84).

Günümüzde televizyon haber kanalları, çoğunlukla özel sermayenin mülkiyetinde, ticari yapı ve piyasa koşullarının egemen olduğu bir ekonomik yapı içerisinde ekonomik koşullar ile de etkileşim içindedir. Haberi ilk önce vermek için yarış halinde olan televizyon kanalları bunun için kaynak ayırmak zorundadır (Aslan, 2012: 119).

İzleyicilerin en fazla televizyon izlediği saatler olarak kabul edilen prime time’da ana haber bültenleri maliyeti düşük ve reklam gelirleri yüksek programlardır. Genel kanallarda olduğu gibi tematik haber kanallarında da ana haber bülteni konusunda rekabet bulunmaktadır; haber kanalları gün boyu haber sunular da ana haber bülteni de hazırlamaktadır (Karadağ, 2019: 789).

Türkiye’de tematik kanallar içerisinde ulusal haber kanalları ilk olarak 1996’da NTV ile başlamıştır. Toplumsal hayata damga vuran ve kültürel yozlaşma eleştirilerine maruz kalan tecimsel kanalların haberlerine bir tepki olarak olumlu karşılanan NTV’nin ardından 1999’da CNN Türk yayın hayatına başlamıştır (Erol, 2002: 860). NTV ilk kurulduğunda ilk olarak İstanbul, Ankara ve İzmir’de yayınlanmış, daha sonra tüm şehirlerde yayınlar izlenebilir hale gelmiştir. 1998’de ise NTV Azerbaycan ve Kuzey Kıbrıs’tan da izlenmeye başlamıştır (Erol, 2002: 860-861).

Haberin küreselleşme sürecinde CNN Türk’ün izlediği küresel-yerel işbirliğinden farklı biçimde, Türk sermayesi ile yayın hayatına başlayan NTV, BBC gibi uluslararası haber kanalları ile yaptığı işbirlikleri ile haberciliğe küresel bir yaklaşım getirmiştir (Kaya ve Akın, 2017: 86). NTV’de haberlerin yaklaşık yüzde 60’ı Türkiye ve dünyadan haberlere ayrılmıştır. Yayın akışının geri kalanında ise spor ve ekonomi programları ağırlıklı olmuş, ayrıca belgesel ve aktüel konulara da yer verilmiştir. Yayınlar bültenler ve programlar olarak ikiye ayrılmış, her saat başında haberler sunulmuştur.

Ekim 1999’da yayın hayatına başlayan ikinci ulusal haber kanalı CNN Türk ise NTV’de olduğu gibi bünyesinde dahil ettiği tecrübeli gazeteciler sayesinde hızlı bir gelişim göstermiş ve CNN-I’ya benzer bir yayın çizgisi izlemiştir (Erol, 2002: 865).

Halen en çok izlenen haber kanallarından olan Habertürk TV, 2001’de gazeteci Ufuk Güldemir tarafından kurulmuşsa da 2007’de Ciner Holding’e geçmesi ile grubun ilk yayın kuruluşu olmuştur (Ertuna, 2017: 62). Türkiye’de yayın yapan haber kanallarının yayınlandıkları platform ve sahipleri ise Tablo 1’de gösterilmiştir.

Türkiye’de tematik haber kanallarının genelini 1990’ların sonunda ve 2000’li yılların başında kurulduğu görülmektedir. 1 Ekim 1997’de Ulusal Kanal, 5 Haziran 2001’de SKY Türk, 15 Mart 2001’de Ulusal 1, 19 Mayıs 2004’te Kanal B, 29 Ekim 2004’te TGRT Haber, 10 Ocak 2005’te Halk TV, Nisan 2006’da Ülke TV, 4 Mart 2007’de Bengü TV, 8 Mayıs 2009’da TRT Türk, 18 Mart 2010’da TRT Haber ve 25 Nisan 2011’de A Baber kanalı yayına başlamıştır (Aslan, 2012: 120).

Tablo 1. Türkiye'deki Haber Kanalları (RTÜK & Türksat & Dsmart ve Digiturk Platformlarından Derlenmiştir)

Kanal	Sahiplik	Platform					
		Karasal	D-Smart	Digiturk	Kablo TV	Tivibu	Türksat
24 Haber	Türkmedya	X	X	X	X	X	X
A Haber	Turkuaz Medya	X	X	X	X	X	X
A Para	Turkuaz Medya		X	X	X	X	X
BBN Türk							
Akit TV	Akit Medya Grubu		X	X			X
Bloomberg TV	Ciner Yayın Holding		X	X	X	X	X
Uzay Haber	Uzay Radyo TV Gazetecilik		X				X
Bengütürk TV	Ahmet Turgut		X		X		X
CNN Türk	Demirören Holding	X	X	X	X	X	X
Haber Global	Elnur Abdullayev,		X	X	X	X	X
	Mammad Gulmammadov						
Habertürk	Ciner Yayın Holding	X	X	X	X	X	X
Halk TV	Cafer Mahiroğlu		X	X			X
KRT Kültür	Ahmet Kopuz		X	X			X
NTV	Doğuş	X	X	X	X	X	X
Tele 1	Merdan Yanardağ	X	X	X			X
TGRT Haber	İhlas Yayın Holding		X	X	X	X	X
TRT Avaz	TRT		X	X	X	X	X
TRT Haber	TRT	X	X	X	X	X	X
TRT World	TRT	X	X	X	X	X	X
TV100	Necat Gülseven		X	X			X
TVNET	Albayrak Holding	X	X	X	X	X	X
Ulusal Kanal	Görev Holding	X	X		X		X
Eko Türk TV	Cengiz Özdemir		X	X	X	X	X
A News	Turkuaz Medya		X	X	X	X	X
Ülke TV	Beyaz Holding		X	X	X	X	X

8. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI: HABER KANALLARI İLE İLGİLİ YAPILAN ARAŞTIRMALAR

Karadağ ve Algül (2018) izleyicilerin genel kanal/tematik kanal tercihleri üzerine yaptıkları araştırmada 1456 kişiye ulaşarak izleyicilerin genel yayınlarda eğlendirici dinlendirici, tematik yayınlarda ise daha çok kişisel alana hitap eden programlara eğilim duydukları; genel yayından tematiğe doğru yönelim olduğu ve tematik yayın izleyicilerinin daha çok yalnız izlemeyi tercih ettikleri ortaya konulmuştur.

Kuyucu (2018) tarafından tematik haber kanallarının izlenmesine de odaklanan ve tematik kanalların yeni nesil tarafından ne şekilde algılandığını belirlemeye yönelik araştırmada en çok izlenen haber kanalları CNN

Türk, NTV ve HaberTürk olarak belirlenmiştir. Katılımcılar bu kanalları izleme nedeni olarak bu kanallardaki haberleri daha tarafsız ve doğru olarak belirtmişler; ayrıca genel olarak televizyon haberlerine güvenmediklerini, her kanalın kendi görüşleri doğrultusunda haber hazırladığını vurgulamışlardır.

Özmen ve Başfıncı (2016), CNN Türk, Haber Türk ve NTV haber kanallarına yönelik algıyı ve bu algılar arasındaki yapısal ilişkiye odaklandıkları çalışmalarında üniversite öğrencilerine yönelik bir değerlendirme yapmıştır. Elde edilen bulgular ışığında katılımcılar haber kanallarını büyük ölçüde programları, programcıları, siyasi gündemi yansıtma biçimi üzerinden yorumlamıştır. Ayrıca NTV ve CNN Türk kanallarını birbirine yakın olarak algılanırken, HaberTürk ise bu iki kanaldan daha farklı bir yerde konumlandırılmıştır. Çağrışımların gücü ve yaygınlığı açısından katılımcıların zihninde Haber Türk, diğer iki kanaldan daha güçlü ve yerleşik bir şekilde yer almaktadır. Buna karşılık NTV, spor programları ve basılı yayıncılık faaliyetleriyle izleyicilerinin zihinlerinde yer edinirken, CNN Türk ise daha çok haber programları ve programcılarıyla öne çıkmaktadır.

Kuyucu (2015c) tarafından gençlerin tematik kanal izleme alışkanlıklarını belirlemeye yönelik hazırlanan çalışmada, gençlerin yüzde 87,9 gibi büyük çoğunluğu tematik kanalları izlediği ortaya konulmuştur. Buna göre gençler arasında tematik kanallar genelde prime time olan 20-23 saatleri arasında izlenirken, en çok tercih edilen tematik haber kanalları CNN Türk, NTV ve Habertürk olmuştur.

Tematik haber kanallarında haber üretim süreçlerini değerlendirdikleri çalışmalarında Kars vd. (2002) NTV, CNN Türk ve TRT 2 kanallarını karşılaştırmıştır. Elde edilen bulgulara göre kamu ve özel kanal farklılığının mevcut olduğu vurgulanmış; TRT2’de haber sunumunun devlet hiyerarşisine uygun olarak yapılandırıldığını belirtmiştir. Ayrıca kanallarda kültür haberlerinin magazinleştirilerek verildiği, haberlerde olayın arka planına girilmediği ve insan hikayelerine yer verilmediği vurgulanmıştır.

Kırhan (2007) ise yüksek lisans tezi olarak sunduğu üniversite öğrencilerinin tematik televizyon kanal tercihleri üzerine araştırmasında katılımcıların yüzde 22,8’i tematik kanalları kesintisiz yayın olduğu için tercih ettiğini belirtirken, yüzde 34,2’si temalara duyduğu ilgi, yüzde 22,5’i diğer kanal içeriklerini beğenmediği için, yüzde 3,3’ü ise sosyal çevresi için izlediğini belirtmiştir.

Oxford Üniversitesi bünyesinde faaliyetlerini sürdüren Reuters Enstitüsü’nün 2020 Dijital Haber Raporu’nda ise şu konular öne çıkmıştır (Reuters,2020):

- Kent tabanlı örneklem tarafından çevrimiçi haberler yaygın olarak tercih edilse de, Türkiye genelinde televizyon halen en önemli haber kaynağı olmayı sürdürmektedir.
- Türkiye’de habere ulaşmada en rahat erişim kaynağı olarak akıllı telefonlar belirtilmiştir.
- Türkiye’de haberlere güven oranı yüzde 55 olarak gerçekleşmiştir.
- Haber kaynağına güven açısından Fox Haber ve NTV başı çekmektedir.
- Türk halkı habere online kanallar yüzde 85, yüzde 68’i televizyon, yüzde 42’si basılı gazeteler ve yüzde 58’i sosyal medyadan erişmektedir. Buna göre sosyal medya internetin geri kalanından ayrı sayılırsa, Türkiye’de habere erişim için bir numaralı kaynak hâlâ televizyon olarak öne çıkıyor.
- Haber videolarını takip açısından yüzde 95 ile Türkiye ilk sırada yer almaktadır.
- Haber tüketicilerinin yüzde 57’si sosyal medya, e-posta ve mesajlaşma uygulamalarıyla haber paylaştığını söylüyor.

9. UYGULAMA: ARAŞTIRMANIN AMACI, ÖNEMİ VE YÖNTEMİ

Dijitalleşmenin her geçen gün arttığı ve insanların dijital medyayı en önemli haber kaynaklarından biri olarak gördüğü bir dönemde, geleneksel medyada faaliyet gösteren tematik haber kanallarına yönelik düşüncelerini bilmek önem taşımaktadır. Özellikle hayatının büyük bir bölümünü dijital medya ile geçiren milenyum kuşağı olarak da adlandırılan Z kuşağı temsilcilerinin, interneti hayatlarının her alanında aktif bir şekilde kullanmaları nedeniyle haber kanalını tercih edip etmedikleri ya da tercihlerinde neyin etkili olduğu, haber kanallarına bakış açıları ve haber kanallarının artı ve eksilerine yönelik görüşlerini toplamak, haber kanallarının geleceğinin şekillendirilmesinde etkili olacaktır.

Bu çalışmada Z kuşağı olarak adlandırılan ve üniversitede eğitim gören genç kuşağın haber kanalları hakkındaki genel görüşleri, haber kanallarına yönelik yorumları, kanalların kendilerine sahip olduğu artı ve eksi yönleri ile en çok tercih ettikleri haber kanalının hangisinin olduğunun belirlenmesi amaçlanmıştır.

İlk defa Howe ve Strauss, yine kendilerine ait Strauss–Howe kuşak teorisine istinaden milenyum adı verilen (Taşlıbeyaz,2018:717) Z Kuşağı literatürde genel anlamda 2000 yılından sonra doğan kişileri kapsamaktadır. Bilgiye ulaşma kapasiteleri, teknoloji sayesinde, çok daha yüksektir. Erken yaşta eğitim almaya başlayan Z kuşağı daha hızlı zihinsel gelişim göstermektedir (Taş vd, 2017:1036). Özellikle günümüzün gelişmiş teknolojik akıllı cihazları ve her geçen gün gelişen internet altyapısı, bu kuşak mensuplarının bağımlı bireyler haline gelmelerinin önünü açmaktadır (Kavalcı ve Ünal, 2016: 1036). Bilgisayar, MP3 çalar, i-Pod, cep telefonları ve DVD oynatıcıları ile büyüyen Z kuşağı, teknolojiyi ileri derecede kullanabilmektedir (Kırık, Köyüstü, 2018:1505). Böylesine teknoloji ile içiçe büyüyen ve gençliğini yine teknoloji ile yaşayan bir kuşağın pandemi döneminde daha fazla önem kazanan haber alma ihtiyaçlarını karşılarken tematik televizyon kanallarına yönelik tutumları önem kazanmaktadır.

2020 yılının Mart ayında Türkiye’de görülen ilk vak’a ile başlayan Covid-19 pandemisi sonrasında başlayan sokağa çıkma kısıtlamaları ve toplumsal kısıtlamalar sonucunda televizyon kanallarının izlenirliğinde artış yaşanmıştır. Yapılan araştırmalar ve reyting verileri pandemi döneminde televizyonun izlenme oranlarında artış olduğunu göstermiştir. 2019 yılında kişi başı TV izleme süresi ortalaması 4 saat 14 dakika, evde toplam TV izleme süresi ortalaması ise 7 Saat 3 Dakika iken bu 2020 yılının Nisan ayında artış göstermiştir. Pandemi döneminin birinci dalgasının yaşandığı 2020 yılının Mart- Nisan ve Mayıs aylarında kişi başına günlük ortalama televizyon izleme süresi 5 saatin üzerine çıkmıştır. Aynı yılında Nisan ayında ise 6 saate ulaşmıştır. Hanede ki ortalama televizyon izleme süresi ise dokuz saate çıkmıştır (Önder,2020).

Nitel olarak tasarlanan araştırmada pandemi döneminde televizyon mecrasına artan ilginin Z kuşağına ait ve üniversitelerde eğitim gören öğrencilerin televizyon izleme alışkanlıklarına etki edip etmediği ve bu süreçte izledikleri haber televizyon kanallarına yönelik görüşleri araştırılmıştır. Nitel araştırmaların temeli, katılımcıların kendi bireysel dünyalarını açığa çıkarabilmektir. Gözlem, görüşme ve içerik analizi gibi tekniklerden faydalanılan nitel araştırmalarda olaylar bütünsel olarak kendi bağlamı içerisinde değerlendirilmektedir. Bu çalışmada yapılandırılmış görüşme tekniğinden faydalanılmıştır. Çalışmanın örneklemini İstanbul’da yüksek eğitim gören Z kuşağına ait 33 üniversite öğrencisi olmuştur. Yirmi dakikalık yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile yapılan araştırma kayıt altına alınmış ve analiz edilmiştir.

9.1. Araştırmada Elde Edilen Bulgular

Araştırmaya katılanlara ilk olarak pandemi döneminde haber televizyon kanallarını eskiye göre daha fazla izleyip izlemedikleri sorulmuştur. Araştırmanın ikinci bölümünde Türkiye’deki tematik haber içeriği sunan TV kanalları hakkında ne düşündükleri, en çok izledikleri üç haber TV kanalını ve Türkiye’de yayın yapan Haber TV kanallarının artı ve eksilerinin neler olduğu sorulmuştur. Sonrasında ise katılımcıların ilgi duydukları konularla ilgili haber ve bilgileri nereden aldıkları, medyada hangi mecranın en önemli ve güvenilir haber mecrası olduğu sorulmuştur. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular şöyledir:

Z Kuşağına ait üniversitede eğitim gören gençlerin tamamına yakını pandemi döneminde yaşanan salgın nedeniyle daha fazla bilgi almak için haber kanallarını takip ettiğini söylemiştir. Gençlerin yüzde 93,9’u pandemi döneminde geçmişte göre haber kanallarını daha sık izlediklerini belirtmiştir.

Katılımcılara tematik TV kanalları hakkında genel anlamda ne düşündükleri sorulmuş ve bu kanallar hakkında görüşleri toplanmıştır. Araştırmaya katılanların bir kısmı tematik TV kanalları hakkında görüşlerini dile getirirken, bir kısmı ise tüm tematik kanalları düşünerek yanıt vermiştir. Tüm tematik kanalları düşünerek yanıt verenler, tematik kanalların *“genel izleyici kitlesini değil özel izleyici gruplarını alarak onların beğenilerine uygun içerik yayınladıklarını”* ve *“belgesel, müzik, haber gibi yayın türleri için yayın yapmaları sayesinde uzmanlaşmanın önünü açtıklarını”* savunmuşlardır.

Tematik haber kanallarını düşünerek yanıt verenler ise tematik TV kanalları ile ilgili farklı kutuplarda görüş dile getirmektedir. Tematik TV kanalları ile ilgili olumsuz görüşe sahip olanlar, “haber kanallarının tarafsız ve objektif olmadıklarını”, “yönlendirici ve taraflı bir şekilde haber sunduklarını”, “kendi kitleleri için yayın ve propaganda yaptıklarını”, “tek bir görüşü temsil ettiklerini”, “tekdüze yayın yaptıklarını” dile getirmiştir.

Haber kanalları hakkında olumlu görüşe sahip olanlar ise “her an ve son dakika olarak haberlere ulaşabildiklerini”, “haberlere saat başı erişebildiklerini”, “en güncel haberlere ulaşımı sağladığını”, “özellikle tartışma programlarında habere ilişkin farklı görüşleri alabildiklerini”, “programların daha planlı ve düzenli olduğunu”, “haberleri editöryel süzgeçten geçirerek sunduklarını” dile getirmişlerdir.

Araştırma katılan Z kuşağı öğrencilerinin en çok tercih ettiği üç haber kanalını belirtmeleri istenmiştir. NTV en çok tercih edilen haber kanalı iken (%23), NTV’yi HaberTürk (%18) ve CNN Türk (%17) takip etmektedir. Fox TV bir tematik bir haber kanalı olmamasına rağmen oldukça fazla sayıda dile getirilmiş olması da dikkat çekicidir. Bunun Fox TV’nin ana haber bülteninin en çok izlenen ana haber bülteni olmasında rolü büyüktür. Fox Ana Haber Fatih Portakal ile yakaladığı reyting başarısı o kanalın haber alanında önemli bir yere konumlanmasında önemli bir rol oynamıştır.

Tablo 2. En Çok Tercih Edilen Haber Kanalları

Kanal	%
NTV	23,23
HaberTürk	18,18
CNN Türk	17,17
TRT Haber	9,09
A Haber	8,08
Halk TV	6,06
TGRT Haber	4,04
Diğer	6,06
Fox TV	8,08
Toplam	100

Tematik haber kanallarına yönelik düşünceleri sorulan Z kuşağına ait üniversite öğrencilerinin bu kanallara yönelik olumlu ve olumsuz bulduğu noktalar not edilmiş ve sıklık oranına göre kategorize edilerek tablo 3’te derlenmiştir.

Tablo 3. Haber Kanallarının Artıları ve Eksileri

Artıları	Eksileri
Haberlerin hızlı bir şekilde ulaştırılması	Objektif habercilik yapmamaları
İnsanların gündemi takip edip geri kalmamasını sağlaması	Taraflı bir şekilde yayın yapmaları
Konuyu / haberi her açıdan ele almaları	Sunucuların kendi siyasi görüşlerine yenik düşmeleri
Farklı ülkelerden haberleri ekrana taşınmaları	Haberlerin çarpıtılması
Whatsapp ihbar hattıyla vatandaş haberciliğini mümkün kılmaları	Haberlerin baskı altında sunulması
Teknolojiyi etkin bir şekilde kullanabilmeleri	Aynı şeylerin tekrar tekrar konuşulması
Fazla sayıda olmalarıyla çeşitlilik sunmaları	Sansürün ve oto sansürün olması

Araştırmaya katılanlara araştırmamanın son döneminde genel anlamda ilgi duydukları haberleri ve bilgileri hangi mecradan aldıkları da sorulmuştur. Katılımcıların neredeyse tamamı haberleri internetten, özelde ise sosyal medya platformu Twitter'dan aldıklarını belirtmiştir. Buna ek olarak internetteki haber siteleri de sıklıkla kullanılmaktadır. Bu noktada Z kuşağı için özellikle pandemi döneminde "hızlı" habere ulaşmak istenildiğinde sosyal medya ve Twitter'ın, "en güvenilir" habere ulaşmak istenildiğinde ise geleneksel mecralar olan televizyon ön plana çıktığını ortaya çıkmıştır. İnternet ve sosyal medyada geleneksel mecraların hesaplarının takip edilmesi, bu noktada hızı ve güvenilirliği bir araya getirmektedir.

10. SONUÇ VE TARTIŞMA

Kitle iletişim araçları içerisinde televizyon halen toplumun geniş kesimleri tarafından en çok tercih edilen haber kaynağı durumundadır. Toplumda bireylerin dünya görüşünü şekillendiren ve yön verebilen medya içerisinde, sadece haber vermek amacıyla kurulmuş ulusal ve uluslararası ölçekte çok sayıda tematik televizyon kanalı bulunmaktadır.

Tüm dünyada yaşanan liberalleşme eğilimine paralel olarak televizyon yayıncılığı da bu gelişmelerden etkilenmiş ve teknolojik gelişmelerin de katkısı ile özel sermaye sahipleri tarafında kurulan ve belirli alanlarda uzmanlaşmış kanal anlamına gelen tematik kanallar hem nitelik hem de nicelik açısından öne çıkmaya başlamıştır.

Zaman içinde uzmanlaşan tematik kanalların sayısı Türkiye'de de artış göstermiştir. Dijital kablolu yayıncılığın gelişimi ile tematik kanallar bu platformlardaki yayınlarını arttırmışlardır. Haber kanalları açısından değerlendirildiğinde Türkiye'de yirminin üzerinde haber kanalı yayınlarını sürdürmektedir ve bunların büyük bölümü dijital platformlarda yayın yapmaktadır. Türkiye AB ülkeleri içinde en çok haber kanalına sahip ülke konumundadır. Bu kadar çok sayıda haber kanalının gitgide küçülen bir pazara sahip televizyon mecrasında ayakta kalması oldukça zordur. Ancak buna rağmen Türkiye'de sayısı azımsanmayacak kadar çok sayıda haber kanalı bulunmaktadır. Bu kanalların var olma nedeni büyük bir soru işaret ve bir tartışma konusu iken bu kanalların varlığının "haberinin manipüle" edilmesi ve "siyasi" olarak da tanımlanabilir. Sayısı artan geleneksel televizyon kanalları daha çok Turksat uydusu ve D-Smart televizyon platformu aracılığı ile yayınlarını yapmaktadır. Bunun yanında Digitürk aracılığı ile de yayın yapan kanallarda vardır.

Tematik yayıncılık haber kavramı ve televizyon haberciliği anlayışının farklılaşmasına ve gelişmesine yol açsa da, son yıllarda haber kanallarında da haberden uzaklaşıldığı ve magazin ağırlıklı haberlerin ve futbol yayınlarının ağırlık kazandığına yönelik eleştiriler de yapılmaktadır. Bu durum tematik kanallar içerisinde kaliteli yayıncılık ile özdeşleşen haber kanallarında da imaj kaybına neden olabilmektedir. Kanalların eleştiri aldığı bir diğer önemli konu ise her bir haber kanalının bir siyasi oluşumu desteklemesi ve haber aktarımında objektiflikten uzak kalınmasıdır. Yapılan bu araştırma da Z kuşağının gözünde haber kanallarının objektif olmaları konusu tartışılmış ve bu konuda ciddi tereddütlerin yaşandığına dair görüşler ortaya atılmıştır. Bu alanda daha önce yapılan çalışmalar da, tıpkı bu çalışmada olduğu gibi haber kanallarının toplumdaki algısının olumsuz yönde değiştiği görülmektedir.

2020 yılının Mart ayında Türkiye'de ilk kez görülen Covid-19 pandemisi ülke geneline olduğu gibi medyaya da önemli etkilerde bulunmuştur. Sokağa çıkma kısıtlamalarının yaşandığı Mart-Nisan-Mayıs aylarında tüm dünyayı esir alan Covid-19 pandemisine yönelik haberlerin öğrenilmesinde televizyon mecrası önemli bir rol oynamıştır. Önceki yıllara göre izlenme oranlarında ciddi bir artış yaşayan televizyon mecrası Covid-19 sürecinde insanların en önemli haber başvuru kaynağı olmuştur. Dijital medyada yaşanan bilgi kirliliği ve özellikle sosyal medyadaki haberlerin güvenilirliğinin sorgulandığı bir dönemde evlerine kapanan insanlar haber edinmede televizyon kanallarını tercih etmişlerdir. Bu trende Z kuşağı olarak adlandırılan tüm hayatları dijitalleşme sürecinde geçen nesilde uyumuş ve Covid-19 ile ilgili önemli gelişmelerin takibinde televizyon mecrasını kullanmıştır. Bu anlık yaşanan toplumsal eğilim her ne kadar televizyon mecrası ve özellikle haber kanallarının popülerliğini ve izlenirliğini arttırsa da özellikle gençlerin gözünde güvenilirlik ve objektiflik konusundaki tereddütlerin devam etmesine neden olmuşlardır. Pandemi döneminde haber ve ana akım

televizyon kanallarının izlenme oranlarında yaşanan artışta şüphesiz dijital medyada yaşanan güven sorunsalının büyük etkisi olmuştur. Ancak gençler güven konusunda tereddüt ettikleri bir mecradan bir başka mecraya kaymışlar ve iki mecradan aldıkları haber ve bilgileri harmanlayarak yorumlamışlardır. Covid-19 pandemi döneminin gösterdiği bir diğer gerçek ise medya mecralarının kullanımlarında hemen hemen her kuşakta toplumsal bazda yaşanan önemli olayların etkisi ile değişimlerin yaşanabileceği olmuştur. Normal şartlarda televizyon mecrasından uzak bir yaşam sürdüren Z kuşağı dahi toplumsal bir felaket olan Covid-19 döneminde haber ve bilgi alma ihtiyacını haber kanallarından gidermeyi tercih etmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Akyüz, S.S.; Karakoç, E. (2015) "Thematic Religious Television Broadcasting in Turkey". *Proceedings Book of International Conference on the Changing World and Social Research I (ICWSR 2015 Vienna)*, N. Uyanık, U.D. Aşçı ve Y. Demir (eds), Viyana.
- Aslan, K. (2012) *Neoliberal Politikaların Editoryal Yapıya Etkileri: TRT ve NTV Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Çelikcan, P. (2014) Türkiye Radyo Televizyon Yayıncılığı Sektör Raporu, İstanbul: Ratem.
- Çetin, N. (2009) Haber Kanalı Olgusu ve Yayın Politikası İlişkisi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Duman, K. (2019) *Siyah Beyaz Yayımdan Netflix'e: Türkiye'de Televizyonun Kısa Tarihi*. İstanbul: Urzeni Yayıncılık.
- Dural, A. B., Dural, Ş. (2018), "Kültürel Dönüşüm Ajanları Olarak Tematik Haber Kanalları", *Modern Dönemde Edebiyat- Eğitim- Sanat- ve İktisat*, Ankara: Berikan Yayınları.
- Erol, G. (2002) "Türkiye'nin Haber Kanalları: NTV ve CNN Türk'ün Karşılaştırmalı İncelemesi". *İÜ İletişim Fakültesi Dergisi*, 2(12): 857-871.
- Ertuna, C. (2018) "Türkiye'de Televizyonlarda Kanaat Üretimi: Haber Kanallarındaki Tartışma Programları ve Kanaat Teknisyenleri". *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, 29: 57-82.
- Gayretli, A.G.; Tunçkol, H.M. (2018) "A Consumption Tool in Sport: Buying Sport Channel in Digital Television Platforms". *International Journal of Science Culture and Sport*. 6(2): 165-171.
- Karadağ, G.; Algül, A. (2018) "Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı Bağlamında Genel Televizyon Tematik Televizyon İzleme Alışkanlıkları". *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 8(4): 708-724.
- Karadağ, G.H. (2019) "Kam Spiker Türleri Açısından Genel Kanallar ile Haber Kanalları Karşılaştırması". *DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(3): 787-804.
- Kavalcı, K. ; ÜNAL, S. (2016). "Y ve Z Kuşaklarının Öğrenme Stilleri Ve Tüketici Karar Verme Tarzları Açısından Karşılaştırılması", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (3), s. 1033-1050.
- Kars, N., Atik, K., Yıldız, C. ve Irgınbayeva, V. (2002) "Tematik Haber Kanallarında Haberin Sunumu: NTV, CNN Türk, TRT 2 Tematik Haber Kanallarının Ana Haber Bülteni Oluşturma ve Sunma Politikaları", *İÜ İletişim Fakültesi Dergisi*, 14: 559-591.
- Kaya, E.Ç.; Akın, A. (2017) "Televizyon Haberciliğinde Küresel Etkileşim Örneği Olarak NTV-BBC İlişkisi". *Global Media Journal*, 7(14): 83-104.
- Kırhan, A. (2007) *Üniversite Öğrencilerinin Tematik Televizyon Tercihleri*. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Kırık, A.M. ; Köyüstü, S. (2018). Z Kuşağı Konusunda Yapılmış Tezlerin İçerik Analizi Yöntemiyle İncelenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, e-gifder Cilt:6 Sayı:2 s.1504.

- Konyar, H. (2011) *Türkiye’de Medya Endüstrisi ile Kurulan Kültürel Farklılıklar*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Kuyucu, M. (2015a) “History of Satellite TV Broadcasting and Satellite Broadcasting Market in Turkey”. *International Journal of Science Culture and Sport (IntJSCS)*, 3(3): 85-107.
- Kuyucu, M. (2015b) “Historical, Economic and Political Development of Television Broadcasting in Turkey and Industry Analysis”. *International Journal of Management and Applied Science*, 1(9): 44-55.
- Kuyucu, M. (2018) “Türkiye’de Geleneksel Medyada Yayın Yapan Tematik TV Haber Kanallarının Dijital Kuşatma Altında Olan Yeni Neslin Bakış Açısından Niteliksel Değerlendirilmesi”, *Proceedings of ADVED 2018-4th International Conference on Advances in Education and Social Sciences*, 15-17 October 2018- İstanbul.
- Kuyucu, M. (2019) “Y Kuşağının Bakış Açısıyla Tematik Televizyon Yayıncılığı ve Müzik Televizyonları”. *Proceedings of ADVED 2019- 5th International Conference on Advances in Education and Social Sciences*. 21-23 October 2019- İstanbul.
- Kuyucu, N. (2015c) “Türkiye’de Tematik TV Yayıncılığı: Gençlerin Tematik Televizyon İzleme Alışkanlıklarının Televizyon Yayıncılığına Olan Yansımaları”. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 32: 249-265.
- Morgül, A. (2011) *Sayısal Televizyon Tekniği*. İstanbul: Papatya Yayınları.
- Önder, N. (2020). Televizyonun Yeniden Keşfi. *Marketing Türkiye Dergisi* Eylül 2020 (online versiyon) <https://www.marketingturkiye.com.tr/haberler/televizyonun-yeniden-kesfi/>
- Özçağlayan, M. (2000). “Türkiye’de Televizyon Yayıncılığının Gelişimi”, *Selçuk İletişim Dergisi*, 1(2): 41-52.
- Özmen, Ş. Y.; Başfıncı, Ç. (2016) “Haber Kanallarına İlişkin algıların Sosyal Ağ Analizi ile İncelenmesi: CNN Turk, Haber Türk ve NTV Kanallarına Yönelik Bir Araştırma”. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (43): 15-39.
- Reuters Institute (2020) *Reuters Institute Digital News Report 2020*. Reuters Institute: Oxford University.
- RTÜK (2014) *Radyo ve Televizyon Yayıncılığı Sektör Raporu 2014*. Ankara: RTÜK Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayını.
- Sayılgan, E. (2014) “Medya Sektöründe Bir Uzmanlaşma Olgusu Olarak Tematik Kanallar ve İzleyici Çeşitliliğinin Tematik Kanal Oluşumundaki Rolü”. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 2(3): 1-15.
- Şeker, T. (2009) *Teknoloji ve Televizyon*. İstanbul: Literatürk Yayınları.
- Şeker, M. (2007) “Televizyon Haberciliğinde Küresel Format ve Haberciliğe Etkileri”. *Selçuk İletişim Dergisi*, 4(4): 36-44.
- Taş, H. Y., Demirdöğmez, M. ve Küçükoglu, M. (2017). Geleceğimiz olan z kuşağının çalışma hayatına muhtemel etkileri. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 7(13), 1031-1048.
- Taşlıbeyaz, E. (2019). Z kuşağı ile ilgili araştırma eğilimlerinin analizi ve eğitime yönelik katkıları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (3), 715-729.
- Tutar, C. (2009). *Uluslararası televizyon kanalları bağlamında ideolojik bir çözümleme: Discovery Channel*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Yılmaz, Y. (2001) “Kültürel Etkileşim ve Toplumsal Değişimde Televizyonun Etkileri” *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 1: 65-83.

Üniversite Öğrencileri Üzerinde Yapılmış Madde Kullanımı Temalı Tezlerin İncelenmesi: Bir Bibliyografik Çalışması

Mufti Kasim ZERKESHİ

İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa

Sosyal Hizmet Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi

ORCID: 0000-0002-3268-1950

Doç. Dr. Ömer Miraç YAMAN

İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa

Sosyal Hizmet Bölümü Öğretim Üyesi

Arş. Gör. Hakan KARAMAN

İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa

Sosyal Hizmet Bölümü Araştırma Görevlisi

Özet

Bu çalışmada, Üniversite Öğrencileri üzerinde yapılmış Yüksek Öğretim Kurulu ulusal tez veri tabanında yayınlanmış olan Alkol, Sigara, Tütün, Madde kullanımı ve bağımlılığı temalı tezlerin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu araştırma üniversite öğrencileri üzerinde yapılmış madde kullanımı temalı tezleri analiz ederek bu alanda çalışma yürütmek isteyen araştırmacılara bir kaynak teşkil etmesi, bu alandaki eksikliklerin ortaya çıkarılması ve gelecekte yapılan araştırmalara yol göstermesi açısından önem arz etmektedir. Yükseköğretim Kurulu ulusal tez merkezinin "Tarama" bölümünde "Üniversite Öğrencileri" kavramı ile arama yapılmış ve "Filtrele" arama bölümüne Alkol, Sigara, Tütün, Nargile, Madde Bağımlılığı, Madde Kullanımı, Uyuşturucu, Esrar, Sentetik, Bonzai, Bağımlılık ve Kötüye Kullanım terimleri ile gelişmiş arama yapılmıştır. Yapılan tarama sonucunda sigara temalı 15, alkol temalı 11, madde temalı 9, alkol ve madde temalı 7, tütün ve nargile temalı 3 adet tez olarak toplam 45 adet tez elde edilmiştir. Elde edilen tezler içerik analizi yönteminden faydalanarak MAXQDA kullanılarak tezlerin yapıldığı yıl, tez türü, kullanılan araştırma yöntemi, örneklem sayısı ve ele alınan madde boyutu gibi çeşitli değişkenler açısından analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda, elde edilen tezlerin en çok Klinik Psikoloji %37,8 (n=17) ve Psikoloji %17,8 (n=8) alanında yapıldığı; araştırma yöntemlerine ilişkin dağılımları incelendiğinde çoğunlukla (%93,3 n=42) nicel yöntemlerin kullanıldığı ve ele alınan madde bağımlılığının boyutuna baktığımızda en çok maddenin "Kullanım boyutu" (%71,1 n=32) üzerinde çalışıldığını tespit edilmiştir. Analiz edilen tezlerin tez türüne göre baktığımız zaman ise yüksek lisans (%86,7 n=39) tezlerinin ağırlıkta olduğunu görülmektedir.

Anahtar Kavramlar: Bağımlılık, Madde Bağımlılığı, Davranışsal Bağımlılık, Üniversite Öğrencileri.

An Analysis of Substance Usage Theses Conducted on University Students: A Bibliographic Study

Abstract

The study was aimed to examine the theses conducted on University Students on the topic of Alcohol, Cigarette, Tobacco, Substance use and addiction, which were published in the national thesis database of the Council of Higher Education. This research is important in terms of analyzing the theses about substance usage, which was conducted on university students, providing a resource for researchers who want to carry out studies in this field, revealing the deficiencies in this field, and guiding future research. The searching for

related theses was conducted by writing the keyword "University Students" in the "Screening" section of the Higher Education Council's national thesis center, and later the key terms "Alcohol", "Cigarettes", "Tobacco", "Hookah", "Substance Addiction", "Substance Use", "Drugs", "Marijuana", "Synthetic", "Bonsai", "Addiction" and "Abuse" were written in the "Filter" search section to conduct advanced searching. At the end of searching, a total of 44 theses were obtained: 15 with cigarette-themed, 11 with alcohol-themed, 9 with substance-themed, 7 with alcohol and substance-themed, 3 with tobacco and hookah themed. Using the content analysis method, the obtained theses were analyzed in terms of various variables such as the year the thesis were conducted, the type of the thesis, the research method used, the number of samples and the aspect of the drugs studied with using MAXQDA software. As a result of the analysis, the obtained theses were mostly conducted in the fields of Clinical Psychology 37.8% (n = 17) and Psychology 17.8% (n = 8); When the theses were examined in terms of research methods, it was found that quantitative methods were mostly utilized (93.3% n = 42) and when we looked at the dimension of substance addiction dealt with, the "Usage or prevalence dimension" (71.1% n = 32) was mostly studied. When we look at the analyzed theses according to thesis type, it is seen that master theses (86.7% n = 39) are predominant.

Keywords: Addiction, Substance Addiction, Behavioral Addiction, College Students

Giriş

Literatüre bakıldığında "bağımlılık" kelimesinin farklı şekillerde tanımlandığı ve ne tür davranış ve aktivitelerin bağımlılık olarak tanımlanması gerektiği konusuna ortak bir zeminin olmadığını anlaşılmaktadır. Her ne kadar bilimsel çalışmalara yakın zamanda konu olsa da bağımlılık tarihi boyunca toplumsal sorunların başında yer almıştır. Özellikle bağımlılığın neden olduğu yan etkileri dikkat alırsak bir toplumun refahını tehdit eden sorunların en üste yer aldığını ifade edilebilir. Bağımlılık kelime anlamı olarak bir birey ve obje arasında kurulan ilişkinin süreklilik hale gelmesi (Barış, 1994), bireyin önem verdiği diğer bireye ya da bireylere güçlü ve süreklilik gerektiren ilişkinin kurulması (Bowlby, 1977) olarak tanımlanabilir. Bağımlılığın ekonomik maliyeti sadece Amerika Birleşik Devletleri'nde 80 milyar dolar olarak tahmin edilmekte ve birçok Batı ülkelerinde bağımlılığı anlaşılması, tedavi edilmesi ve önlemeye yönelik araştırmalara yoğun bir şekilde yatırım yapılmaktadır (Robbins & Everitt, 1999). Yapılan literatür taramasının sonucunda bağımlılığın madde ile ilgili bağımlılık ve davranışsal bağımlılık olarak iki kategori altında toplandığını anlaşılmaktadır.

Madde bağımlılığı, ciddi olumsuz sonuçlara rağmen kompulsif uyuşturucu arama ve uyuşturucu alma davranışının devam ettiği kronik, tekrarlayan bir maddeyi kötüye kullanım bozukluğudur. Bağımlılık yapan maddeler hoş durumlara (başlangıç aşamasında öfori) neden olur veya rahatsızlığı gidermek adına alınır. Sürekli madde kullanımı, merkezi sinir sisteminde tolerans, fiziksel bağımlılık, duyarlılık, özlem ve nüksetmeye yol açan alışkanlık ve davranışsal değişikliklere yol açar. Ancak, madde bağımlılığının teşhisi koymak için maddeye karşı gelişen tolerans ve fiziksel bağımlılık yeterli olmamaktadır (Cami & Farre, 2003). DSM – 5 göre Madde kullanım bozukluğunun temel özelliği, bilişsel, davranışsal ve fizyolojik belirtiler gösteren bireyin maddeyle ilgili önemli sorunlar olmasına rağmen maddeyi kullanmaya devam etmesidir. Demircan Uza (2019), bağımlılığı kişinin alışılmış olan herhangi bir ilaç veya maddeye karşı engellenmesi imkânsız psikolojik ve fizyolojik bir ihtiyaç duyması ve bu ilaç veya madde almadan günlük hayatını sürdürmesinde güçlük çekmesi olarak tanımlamıştır.

Bir bireyin maddeye karşı bağımlılık geliştirdiğine dair kanat getirmek için kullanılan kriterler tartışmalı mesele olmaya devam etmektedir. Wise & Koob (2014), yaptıkları çalışmada bağımlılığın en tanımlayıcı özelliğın ne olduğu, kişinin bağımlılık geliştirmesi için olumlu pekiştirmenin yeterli olup olmadığı gibi sorular ortaya atarak bu konuya dikkat çekmeye çalışmışlar. Aynı zamanda yeni yeni literatüre dahil olmaya başlayan kompulsif kumar, video oyunları gibi davranışsal bağımlılığı arasında önde gelen bağımlılıkların, bir bağımlılık olarak tanımlanması konusundaki tartışmaların temel nedenin geniş çapta kabul gören bilimsel bir tanımın bulunmamasından kaynaklandığını öne sürmüşlerdir.

Davranışsal bağımlılık ise, kişinin kimyasal madde olmadan bazı davranışlar sergileyerek rahatlama ve teknolojik bağımlılıkların bir üst başlığı olarak tanımlanabilmektedir. Davranışsal bağımlılıkta kişi davranışsal olarak bağlandığı eylem(ler)e, hem düşünsel hem de psikolojik boyutta diğer eylemlerden daha fazla önem vermektedir. Örnek verecek olursak akıllı telefon bağımlısı olan bireylerin halihazırda telefon kullanmasalar bile kullanacakları zamanı düşüncesi ile beyinlerini meşgul ederler (Çevik, 2018). Literatüre bakıldığında internet, sosyal medya, dijital oyun ve akıllı telefon bağımlılıklarına ek olarak Televizyon, sosyotelizm (phubbing), online pornografi, online alışveriş ve online seks bağımlılıkları teknolojik bağımlılıklar başlığı altında toplanabilmektedir (Savcı ve Aysan, Akt. Ceren Çevik, 2018).

Davranışsal bağımlılığının nedenlerini açıklayan çeşitli yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardan biri olan "öğrenme teorisi" kişi bir eylemin ya da davranışın ilk deneyenin doyumuna ulaşmak için eylemi veya davranışı sık sık gerçekleştirmeye çalışır ve böylece davranışsal bağımlılığın gelişmesine zemin hazırlar. Davranışsal bağımlılığın nedenlerini açıklayan başka bir yaklaşım "Bilişsel – davranışçı" yaklaşımıdır. Bu yaklaşıma göre kişi hayatında başarısız olduğu alanların eksikliği giderebilmek adına sanal ortamlarda kendini göstermeye çalışır. Kişi "ben sadece sanal ortamlarda iyiyim", "insanlar bana sadece sanal ortamlarda iyi davranır" "reel ortamlarda benim hiç iyi arkadaşım yok" gibi bilişsel düşünce ve varsayımlarla karşılaşmaktadır. Bu yeni bilişsel yapılanmalar patolojik olarak internet, akıllı telefon kullanımı ile sonuçlanmaktadır (Çevik, 2018). Bu yaklaşıma göre davranışsal bağımlılığı olan bireyler hayatlarında eksik oldukları alanları doldurmak ve aynı zamanda gerçek hayatlarındaki sorunlardan kaçarak sanal ortamlarda daha çok vakit geçirmeye ihtiyacı duyulmaktadır.

Gelişen ekonomi ve üniversite sayılarının artması ile birlikte yükseköğretim kurumlarında eğitim gören öğrencilerinin sayısı her geçen gün daha da artmaktadır. Yükseköğretim Kurumu Bilgi Yönetim Sisteminden elde edilen veriye göre Türkiye'de 2019 – 2020 akademik yılında farklı eğitim düzeyinde toplam 7,940,133 öğrenci üniversite eğitimine devam etmektedir (YÖK, 2020). Bireylerin yaşamında üniversite yılları önemli fiziksel, ruhsal, kişisel ve duygusal değişimlerin yaşandığı dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda, bu dönem bireylerin sevdikleri ve ailelerinden ayrı yaşaması, görev ve sorumlulukların artması, gelecek kaygısı ve başarılı olma arzusu gibi nedenlerle ortaya çıkan stres durumu ile baş etmek zorunda kaldıkları dönemdir. Dönemin beraberinde getirdiği stres ile baş etmek için, üniversite öğrencileri farklı yollara başvururlar. Stresle başa çıkma yolları yaşadığımız çevre, kültür ve ortamdan etkilenmektedir. Üniversite çağındaki çoğu öğrencilerinin ailelerinden farklı yerde yaşaması, ailelerin eksikliği nedeniyle ortaya çıkan stresli durumlar ile baş etmek için alkol ve madde kullanımına yönelme olasılığı yüksektir. Yapılan pek çok çalışmada Üniversite öğrencilerin stresli durumlarla başa çıkma yöntemi olarak alkol tüketmenin çok yaygın olduğu tespit edilmiştir.

Üniversite öğrencileri arasında madde kullanımı, erken dönemde madde bağımlılığının gençliğin geleceği üzerindeki olumsuz etkileri sebebiyle önemli bir araştırma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapılan araştırmalar lise ve yükseköğretim kurumlarında eğitim gören gençler arasında alkol ve diğer madde kullanımının yüksek düzeyde olduğu göstermektedir (Baldwin & diğerleri, 1991., Kuria, 1996., Madu & Matla, 2003., Atwoli & diğerleri, 2011). Uluslararası literatüre bakıldığında üniversite öğrencileri arasında alkol ve uyuşturucu kullanımı, olumsuz akademik sonuçlar, stres, olumsuz sağlık durumları ve kişisel güvenlik riskleriyle ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Üniversite çağındaki gençlerin madde kullanımına başlamasının arkasında çeşitli nedenlerden yatmaktadır. Arria, ve diğerleri (2017), bu nedenleri maddeye ulaşmanın kolay olması, aile kontrolünün azalması (özellikle ailesinden uzakta okuyan öğrenciler için), öğrenciler arasında yaygın olan "madde kullanımının bir üniversite öğrencisi için normal bir şey olduğu" algısı ve kullanılan maddenin doğurabileceği olası riskleri tahmin edememe kabiliyeti olarak sıralamıştır. Bhat & diğerleri (2017), 400 öğrenci ile yürüttüğü çalışmada öğrencilerin madde kullanımına başlamasının sebeplerinin işsizlik (Erkekler arasında %13, Kadınlarda %17), Engellenme (Erkek %10, kadın, %7) ve kötü arkadaşlık (Erkek %48, Kadın, %53) olduğunu saptamıştır. Bir başka çalışmada da yüksek öğrenim kurumlarında eğitim gören öğrencileri alkol ve madde bağımlılığına iten nedenlerin arasında özgüven eksikliği, tatminsizlik, artan depresif belirtiler, duygusal istikrarsızlık, dengesiz ruh hali, sorunları inkar etme ve hoş olmayan durumlardan kaçınma (Cheverikina, ve diğerleri, 2014); depresyon, anksiyete bozukluğu, özdenetim eksikliği (Walters &

diğerleri, 2018., Ford & Blumenstein, 2013); heyecan arayışı, ebeveyn otoritesinin eksikliğinin (Kaynak, ve diğerleri, 2013) ön plana çıktığını saptanmıştır. Ulusal literatüre de uluslararası çalışmalarda elde edilen sonuçları desteklemektedir. Üniversite öğrencilerin alkol, sigara ve madde kullanımına başlamalarının arkasında yatan sebepler arkadaş ortamları, çevre etkisi, özenti, merak, farkındalık eksikliği, sorunlardan kurtulma, ailevi sorunlar ve ebeveyn otoritesinin eksikliği gibi nedenlerin ön plana çıktığı anlaşılmaktadır (Güner, 2019., Demirci & Eker, 2017., Coşkun & diğerleri, 2019., Ünal, 1991).

Yöntem

Bu araştırma bir içerik analizi çalışmasıdır. Araştırma var olan bir durumun betimlenmesi amaçlandığı için betimsel tarama modeli kullanarak yapılmıştır. Betimsel araştırmalarda; olayların, olguların, objelerin, var olan durumların, kurumların, grupların ve çeşitli alanların ne olduğunu betimlemeye ve açıklamaya çalışılır. Bunun sonucunda incelenen olayların ya da objeleri iyi anlayabilme, kavrayabilme, gruplayabilme olanağı sağlamakta ve aralarındaki ilişkileri saptama olanağı sağlanır (Kaptan, 1998'den akt. Selçuk, Palancı, Kandemir ve DüNDAR 2014, s. 432). Veri toplama aracı olarak yükseköğretim kurulu Ulusal Tez veri tabanı kullanılmıştır. Buna göre, Üniversite Öğrencileri üzerinde yapılmış Yüksek Öğretim Kurulu ulusal tez veri tabanında yayınlanmış olan Alkol, Sigara, Tütün, Madde kullanımı ve bağımlılığı temalı tezlerin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma Yükseköğretim Kurulu veri tabanında yayınlanmış Türkiye'de bugüne kadar Üniversite Öğrencileri üzerinde yapılmış madde bağımlılığı temalı tezler ile sınırlandırılmıştır. Yükseköğretim Kurulu ulusal tez merkezinin "Tarama" bölümünde "Üniversite Öğrencileri" kavramı ile arama yapılmış ve daha sonra "Filtrele" arama bölümüne Alkol, Sigara, Tütün, Nargile, Madde Bağımlılığı, Madde Kullanımı, Uyuşturucu, Esrar, Sentetik, Bonzai, Bağımlılık ve Kötüye Kullanım terimleri ile gelişmiş arama yapılmıştır. Yapılan tarama sonucunda sigara temalı 15, alkol temalı 11, madde temalı 9, alkol ve madde temalı 7, tütün ve nargile temalı 3 adet tez olarak toplam 45 adet tez elde edilmiştir. Elde edilen tezler içerik analizi yönteminden faydalanarak MAXQDA kullanarak tezlerin yapıldığı yıl, tez türü, kullanılan araştırma yöntemi, örneklem sayısı ve ele alınan madde boyutu gibi çeşitli değişkenler açısından analiz edilmiştir. İçerik analizi yönetiminde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir şekilde düzenlenmesi ve yorumlanmasıdır (Şimşek & Yıldırım, 2011, s. 227., Öner & Öner, 2017). İçerik analizi genel olarak büyük sayıdaki dökmen içeriklerinin ortak yönlerini ortaya çıkarılması amacıyla, önemli olan anlamların yapılandırmaya ve sınıflandırmaya yönelik, nitelden nicele doğru genelleştirmeyi sağlayan bir yorum biçimidir (Gökçe, 2006., Akt. Koç, 2016., Öner & Öner, 2017). Bu tezler psikoloji, halk sağlığı ve kamu yönetimi gibi farklı alanlarda yapılmış çalışmalar olup madde, sigara, alkol vs., kullanımını farklı değişkenler açısından ele almaktadır. Bu araştırma üniversite öğrencileri üzerinde yapılmış madde kullanımı temalı tezleri analiz ederek bu alanda çalışma yürütmek isteyen araştırmacılara bir kaynak teşkil etmesi, bu alandaki eksikliklerin ortaya çıkarılması ve gelecekte yapılan araştırmalara yol göstermesi açısından önem arz etmektedir. Bu araştırmada, Türkiye'de üniversite öğrencileri üzerinde yapılmış madde bağımlılığına ilişkin bugüne kadar yürütülen tezlerde en çok kullanılan araştırma yöntemleri hangisidir? Bu tezler en çok hangi yıllarda ve hangi eğitim düzeyinde yapılmıştır? Tezlerde çalışılan örneklem büyüklüğü ne kadardır? Bu tezler en çok hangi alanda veya alanlarda yoğunluk göstermektedir? Tezlerde ele alınan madde boyutu ya da boyutları nedir? Gibi sorulara cevap sorulara cevap aranmaktadır.

Bulgular

Araştırma kapsamında içerik analizine tabi tutulan tezler öncelikle "Yapıldığı yıllar ve tez türüne" göre analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda elde edilen bulgular Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Araştırmaya Dâhil Edilen Tezlerin Yapıldığı Yıllara ve Türlerine Göre Dağılımı

Yıl/Tez Türü	Yüksek Lisans	Uzmanlık Tezi	Doktora Tezi	Frekans (f)	Yüzdelerik %
2005 - 2010	3	-	-	3	6.7
2011 - 2015	9	1	-	10	22.2
2016 - 2020	27	3	2	32	71.1
Toplam	39	4	2	45	100

Tablo 1’de görüldüğü gibi elde edilen tezlerin yıllara göre dağılımını incelediğimizde Madde bağımlılığı ile ilgili çalışmaların sayısının 2015 yılına kadar çok az olduğu, bazı yıllarda bu konuda çalışılmadığı tespit edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda 2010’a kadar olan yıllarda sadece 3 (%6.7) tezin yapıldığını, 2011 – 2015 yılları arasında 10 (%22.2) çalışmanın bulunduğu ve 2016 – 2020 arasında ise 32 (%71.1) tezlerin yapıldığını tespit edilmiştir. Analiz edilen tezlerin tez türüne göre baktığımız zaman ise yüksek lisans tezlerinin ağırlıkta olduğunu görülmektedir. Araştırmaya dahil edilen lisansüstü tezlerin %86,7 (n=39) yüksek lisans tezi, %4,4 (n=2) doktora tezi ve %8,9 (n=4) tıpta uzmanlık tezi olduğu saptanmıştır.

Araştırma kapsamında incelenen tezler kullanılan araştırma yöntemlerine göre analiz edilirken değişkenler arasındaki ilişkilerin ve nedenselliğin araştırıldığı nicel araştırmalar, nitel araştırmalar ve karma (nitel ve nicel araştırmaların bir arada kullanıldığı) yöntemi olmak üzere 3 farklı yöntem başlığı altında gruplandırılmıştır. Buna göre elde edilen bulgular Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Çalışmaların Kullanılan Araştırma Yöntemine Göre Dağılımı

Araştırma Yöntemi	Frekans (f)	Yüzdelerik (%)
Nicel	42	93.3
Nitel	1	2.2
Karma	2	4.5
Toplam	45	100

Madde bağımlılığı ile ilgili lisansüstü tezlerin araştırma yöntemlerine ilişkin dağılımları incelendiğinde çoğunlukla nicel yöntemlerin kullanıldığı saptanmıştır. Buna göre tezlerin %93,3 (n=42) nicel araştırma, %4,5 (n=2) karma araştırma ve %2,2 (n=1) nitel araştırma metodunu kullanılarak yapıldığını tespit edilmiştir.

Araştırma kapsamında analize tabi tutulan tezler, tezlerin kapsadığı örneklem sayılarına göre çözümlenirken 7 kategori altında gruplandırılmıştır. Örneklem sayılarına ilişkin bulgular Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3: Tezlerde Çalışılan Örneklemelerin Büyüklüğü

Örneklem Sayısı	Frekans (f)	Yüzdelerik (%)
1 - 100	3	6.7
101 - 200	6	13.3
201 - 400	15	33.3
401 - 600	9	20
601 – 800	5	11.1
801 - 1000	1	2.3
1001 ve üstü	6	13.3
Toplam	45	100

Araştırmada incelenen tezler örneklem sayılarına göre yapılan analiz sonucunda %33,3 (n=15) ile en çok 201 – 400 grubunda yoğunluk gösterdiğini tespit edilmiştir. Diğer örneklem grupları sırasıyla %20 (n=9) 401 – 600

grubu, %13,3 (n=6) ile 101-200 grubu, %13,3 (n=6) 1001 ve üstü örneklem grubu, %11,1 (n=5) 601 – 800 grubu, %6,7 (n=3) 1 -100 grubu ve %2,3 (n=1) ile 801 – 1000 arasındaki gruplar takip etmektedir.

Araştırmaya dahil edilen tezleri “Yapıldığı Alanlara” göre analiz edilirken Klinik Psikoloji, Psikoloji, Hemşirelik, PDR, İşletme, Aile Hekimliği, Halk Sağlığı ve birer tane tezin bulunduğu alanları ise “Diğerler” olarak toplam 8 başlık altında gruplandırılmıştır. Buna göre yapılan analizlere sonucu Tablo 4’te yer verilmiştir.

Tablo 4: Tezlerin Yapıldığı Alanlara Göre Dağılımı

Alan	Frekans (f)	Yüzdeler (%)
Klinik Psikoloji	17	37.8
Psikoloji	8	17.8
Hemşirelik	4	8.8
Halk Sağlığı	3	6.6
İşletme	2	4.5
Aile Hekimliği	2	4.5
PDR	2	4.5
Diğerler	7	15.5
Toplam	45	100

Tablo 4’e baktığımızda madde bağımlılığı ile ilgili yapılan lisansüstü tezlerin ağırlıklı olarak Klinik Psikoloji %37,8 (n=17) ve Psikoloji %17,8 (n=8) alanında yapıldığını anlaşılmaktadır. Geri kalan tezler ise %8,8 8 (n=4) Hemşirelik, %6,6 (n=3) Halk Sağlığı ve PDR, İşletme ve Aile Hekimliği alanlarında ise ikişer tane tezlerin yapıldığını saptanmıştır.

Araştırma kapsamında içerik analizine tabi tutulan tezler son olarak madde bağımlılığının hangi boyutunu ele aldıklarına göre analiz edilmiştir. Buna göre analiz yapılırken tezler maddenin “Kullanım” “Tedavi” “Farkındalık” ve “Kullanım ve Farkındalık” boyutu olarak 4 başlık altında gruplandırılmıştır. Yapılan analiz sonucunda elde edilen bulgular Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 5: Tezlerde ele alınan madde bağımlılığının boyutuna göre dağılımı

Boyut	Frekans (f)	Yüzdeler (%)
Kullanım	32	71.1
Tedavi	3	6.7
Farkındalık	7	15.5
Kullanım ve Farkındalık	3	6.7
Toplam	45	100

Madde bağımlılığının ele alınan boyutu ile analiz yapıldığında tezlerde madde kullanım boyutunun ön planda olduğunu görülmüştür. Tablo 5 incelendiğinde tezlerin %71,1 (n=32) madde bağımlılığının kullanım boyutunu ele aldığını, %15,5 (n=7) farkındalık boyutu, %6,7 (n=3) tedavi ve %6.7 (n=3) kısmının ise kullanım ve Farkındalık boyutları üzerinde yapıldığını tespit edilmiştir.

Tartışma

Bu araştırmada, Türkiye’de üniversite öğrencileri üzerinde yapılmış madde bağımlılığı temalı olan tezleri inceleyerek hali hazırda var olan durumun analizini yaparak alana katkı sağlamayı amaçlanmıştır. Bu amaçla araştırmada, Türkiye’de bugüne kadar üniversite öğrencileri üzerinde yapılmış madde bağımlılığı temalı toplam 45 tez; tezlerin yapıldığı yıl, tez türü, kullanılan araştırma yöntemi, örneklem sayısı, yapıldığı alanlar ve ele alınan madde bağımlılığının boyutu açısından incelenmiştir. Araştırma Yükseköğretim kurulu veri tabanında yayınlanmış Türkiye’de bugüne kadar Üniversite Öğrencileri üzerinde yapılmış madde bağımlılığı temalı tezler ile sınırlandırılmıştır. Analize tabi tutulan tezlerin yıllara göre dağılımını incelediğimizde Madde bağımlılığı ile ilgili çalışmaların sayısının 2015 yılına kadar çok az olduğu, bazı yıllarda bu konuda çalışılmadığı ve konu üzerinde en çok 2016 – 2020 arasında 32 (%71,1) çalışıldığını tespit edilmiştir. Madde bağımlılığı sorunu önemli bir toplumsal sorun olmasına rağmen 2010’lu yıllarına kadar hiç veya az sayıda çalışmanın bulunması göz ardı edilmemesi gereken bir meseledir. Fakat son beş yılda madde bağımlılığı üzerinde yapılan çalışmaların sayısına baktığımızda ümit vadeden ve olumlu bir gelişmenin yaşandığını söylenebilir. Analiz edilen tezlerin tez türüne göre baktığımız zaman ise yüksek lisans tezlerinin %86,7 (n=39) ağırlıkta olduğunu görülmektedir.

İncelemeye dahil edilen tezler kullanılan araştırma yöntemi açısından incelendiğinde, tezlerin büyük çoğunluğunun (%93,3) nicel araştırma metodu kullanılarak yapıldığı ve bu nicel araştırmalarda en çok ilişkisel yöntemin kullanıldığını tespit edilmiştir. Nicel ve nitel modelinin bir arada kullanıldığı karma yöntemi ve nitel araştırma metodu kullanılarak yapılan tezlerin sayıca çok az düzeyde olması dikkate değer bir nokta olmaktadır. Nicel araştırma yöntem her ne kadar kolayca büyük bir veriyi elde etmemize olanak sağlasa da nitel veya karma model kullanarak çalışmaların yapılması madde bağımlılığı sorununun derinlemesine anlaşılması ve gerekli olan önleyici, koruyucu ve tedavi edici uygulamaların geliştirilmesi açısından önem arz etmektedir. Araştırmada incelenen tezlerin örneklem sayılarına göre yapılan analiz sonucunda %33,3 (n=15) ile en çok 201 – 400 grubunda yoğunluk gösterdiğini tespit edilmiştir. İncelemeye tabi tutulan tezlerin yapıldığı alanlara göre, madde bağımlılığı ile ilgili yapılan lisansüstü tezlerin ağırlıklı olarak Klinik Psikoloji %37,8 (n=17) ve Psikoloji %17,8 (n=8) alanında yapıldığını görülmüştür. Madde bağımlılığı ile ilgili yapılan lisansüstü tezlerinin psikoloji alanında yoğunluk göstermesi, madde bağımlılığının kişinin davranışları üzerinde olan etkisinin anlaşılması ve ortaya çıkarılması için var olan çabanın bir sonucu olabileceğini düşünülmektedir (Kadan & Ark., 2019). Yapılan tezlerinin büyük çoğunluğunun Psikoloji alanında olması madde bağımlılığının kişinin davranışları ve psikolojisi üzerindeki etkisini ortaya çıkarmak adına önemli bir rol oynarken sağlık alanında yapılan tezler de madde bağımlılığının sağlık boyutunu anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Madde bağımlılığının ele alınan boyutu ile analiz yapıldığında tezlerde madde kullanım boyutunun %71,1 ile ön planda olduğunu görülmüştür. Literatüre bakıldığında üniversite öğrencileri arasında alkol kullanımının yalnızlık, akademik stres, sosyal kaygı gibi nedenlerden ötürü çok yaygın düzeyde olduğu görülmüştür. Uğur (2018), yaptığı tez çalışmasında sosyal kaygı düzeyi ve alkol kullanımı arasında doğrudan bir ilişkinin bulunduğunu tespit etmiştir. Berbercuma (2019), yürüttüğü çalışmada üniversite öğrencileri arasında alkol kullanımının genel toplum ile kıyasla daha yüksek olduğu tespit etmiştir. Araştırmaya dahil edilen tezlerin maddenin ele alınan boyutuna göre yapılan analiz sonucunda bağımlılık boyutunu %15,5 ile farkındalık boyutunun ve %6,7 ile tedavi boyutunun takip ettiğini tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, bu çalışma üniversite öğrencileri üzerinde yapılmış madde bağımlılığı temalı inceleyerek hali hazırda literatürde var olan durumu ortaya koymaktadır. Çalışmaya madde bağımlılığı üzerinde yapılmış bütün tezler dahil edilmemesi ve sadece belli bir örneklem grubu (Üniversite Öğrencileri) üzerinde yapılmış tezlerin dahil edilmesi çalışmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır. Son olarak bu çalışma gelecekte bu alanda yapılacak çalışmalara ışık tutmak ve yol göstermek açısından önem arz etmektedir.

Öneriler

Bu araştırmada, Türkiye’de üniversite öğrencileri üzerinde yapılmış madde bağımlılığı temalı olan tezleri çeşitli değişkenler açısından analiz edilmeye çalışılmıştır. Yapılan analiz ve elde edilen bulgudan hareketle aşağıdaki önerilerde bulunabilir;

- Üniversiteler, kamu kurum ve kuruluşları, STK’lar bu konunun derinlemesine araştırılması için araştırmacıları teşvik etmeli.
- Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için derinlemesine araştırma yapmak için nitel ve ya karma yöntem kullanılarak çalışma yapılmalı
- Konuyu farklı bakış açısından kavramak için multi-disipliner bir çalışma yürütülmelidir.

Kaynakça

- Arria, A. M., Caldeira, K. M., Allen, H. K., Bugbee, B. A., Vincent, K. B., & O’Grady, K. E. (2017). Prevalence and incidence of drug use among college students: an 8-year longitudinal analysis. *The American journal of drug and alcohol abuse*, 43(6), 711-718.
- Atwoli, L., Mungla, P. A., Ndungu’u, M. N., Kinoti, K. C., & Ogot, E. M. (2011). Prevalence of substance use among college students in Eldoret, western Kenya. *BMC psychiatry*, 11(1), 1-9.
- Baldwin, D. C., Hughes, P. H., Conard, S. E., & et al. (1991). Substance use among senior medical students: a survey of 23 medical schools. *Jama* 265(16), 2074-2078.
- Barış, İ. (1994). *Sigara ve Sağlık*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları (MEB).
- Berbercuma, E. (2019). Üniversite Öğrencilerinde Alkol Kullanım Bozuklukları ve Kişilik Özellikleri İlişkisi ve Risk Faktörleri Deperasyon ve Sosyal Kaygı Bozukluğu. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klinik Psikoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*.
- Bhat, B. A., Rahi, S., & Sidiq, M. M. (2017). Awareness of drug addiction among college students of Kashmir valley. *nt J Med Sci Pharma Res*, 1, 1-14.
- Bowlby, J. (1977). The making and breaking of affectional bonds: II. Some principles of psychotherapy: The Fiftieth Maudsley Lecture (expanded version). *The British Journal of Psychiatry*, 130(5), 421-431.
- Cami, J., & Farre, M. (2003). Drug addiction. *New England Journal of Medicine*, 349(10), 975-986.
- Çevik, C. (2018). Üniversite Öğrencilerinde Akıllı Telefon Bağımlılığının Uyku Kalitesi, Depresyon ve Anksiyete Düzeyleri İle İlişkisinin İncelenmesi. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klinik Psikoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, pp. 8 - 10.
- Cheverikina, E. A., Rakhimgarayeva, R. M., Sadovaya, V. V., Zakirova, V. G., Starodubets, O. D., & Klemes, V. S. (2014). Socio-psychological characteristics of college students who are prone to addictions. *Life Science Journal*, 11(7s), 375-380.
- Coşkun, F., Özçırpıcı, B., & Özgür, S. (2019). Gaziantep Üniversitesi Merkez Kampüsü’ndeki lisans öğrencilerinde alkol ve madde kullanma durumu. *Ortadoğu Tıp Dergisi*, 11(2), 143-147.
- Demircan Uza, D. (2019). Üniversite Öğrencilerinde Akıllı Telefon Bağımlılığı ve Nomofobi İle Mizaç Karakter Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Hatay Mustafa Kamal Üniversitesi Tayfur Ata Sökmen Tıp Fakültesi Uzmanlık Tezi*, p. 3.
- Demirci, M., & Eker, E. (2017). Üniversite öğrencilerinin madde bağımlılığı sıklığı ve madde kullanım özellikleri. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 12(48), 63-84.

- Ford, J. A., & Blumenstein, L. (2013). Self-control and substance use among college students. *Journal of drug issues, 43(1)*, 56-68.
- Gökçe, O. (2006). *İçerik analizi: Kuramsal ve pratik bilgiler*. Ankara: Siyasal kitabevi.
- Güner, B. (2019). Üniversite Öğrencilerinde Uyuşturucu Madde Kullanım Alışkanlıkları ve Yaygınlığı: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Örneği. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6(2)*, 81-95.
- Kadan, G., Aysu, B., & Aral, N. (2019). Madde Bağımlılığına Yönelik Yapılan Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi. *Anadolu Psikiyatri Derg*, pp. 65 - 68 .
- Kaynak, Ö., Meyers, K., Caldeira, K. M., Vincent, K. B., Winters, K. C., & Arria, A. M. (2013). Relationships among parental monitoring and sensation seeking on the development of substance use disorder among college students. *Addictive Behaviors 38, no. 1*, 1457-1463.
- Koç, E. S. (2016). Türkiye de ilköğretim programlarının değerlendirilmesine yönelik yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesi (2005–2014). *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 16(1)*.
- Kuria, M. W. (1996). Drug abuse among urban as compared to rural secondary schools students in Kenya: a short communication. *East African medical journal, 73(5)*, 339-339.
- Madu, S. N., & Matla, M.-Q. P. (2003). Illicit drug use, cigarette smoking and alcohol drinking behaviour among a sample of high school adolescents in the Pietersburg area of the Northern Province, South Africa. *Journal of adolescence, 26(1)*, 121-136.
- Öner, G., & Öner, D. (2017). Sosyal Bilgiler eğitiminde coğrafya konuları üzerine yapılmış lisansüstü tezlere yönelik bir analiz ve bibliyografya çalışması. *Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Dergisi, 34(2)*, 13-34.
- Robbins, T. W., & Everitt, B. J. (1999). Drug addiction bad habits add up. *Nature, 398(6728)*, 567-570.
- SAVCI, M., & AYSAN, F. (2017). Technological addictions and social connectedness: predictor effect of internet addiction, social media addiction, digital game addiction and smartphone addiction on social connectedness. *Dusunen Adam The Journal of Psychiatry and Neurological Sciences, 30:202-216*.
- Şimşek, H., & Yıldırım, A. (2011). *Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2011). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Uğur, A. (2018). Üniversite Öğrencilerindeki Sosyal Kaygı Düzeyinin Alkol, Yalnızlık Düzeyi ve Sosyal Medya Kullanım Sıklığı İle İlişkisinin İncelenmesi. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klinik Psikoloji Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*.
- Ünal, M. (1991). Madde Bağımlılığı ve Alkolizmde Aile. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 2(2)*.
- Walters, K. S., Bulmer, S. M., Troiano, P. F., Obiaka, U., & Bonhomme, R. (2018). Substance use, anxiety, and depressive symptoms among college students. *Journal of Child & Adolescent Substance Abuse, 27(2)*, 103-111.
- Wise, R. A., & Koob, G. F. (2014). The development and maintenance of drug addiction. *Neuropsychopharmacology, 39(2)*, 254-262.
- YÖK. (2020, Kasım 29). *Yükseköğretim Kurumu*. Retrieved from <https://istatistik.yok.gov.tr/>

İncelenen Tezlerin Listesi

- Açıklalın, N. (2010). Sigara Paketlerindeki Yazılı Mesajların Üniversite Öğrencilerinin Sigara Alışkanlıkları Üzerine Etkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*.

- Alver, E. (2015). Üniversite Öğrencilerinin Alkol İstismarının Depresyon Düzeyleri İle İlişkisi Üzerine Bir İnceleme. *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı Klinik Psikoloji Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.*
- Ant, N. (2018). Üniversite Öğrencilerinin Bağımlılık Yapıcı Maddeleri Kullanım Yaygınlığı ve Bağımlılık Yapıcı Maddelere Yönelik Tutumlarının İncelenmesi. *Toros Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.*
- Arslan, S. (2018). Üniversite Öğrencilerinde Alkol Kullanım Sıklığı, Çevresel Ailevi Risk Faktörleri ve Cinsiyet Farklılıkları. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı Klinik Psikoloji Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.*
- Aydoğdu, B. (2013). Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Kaygı, Kaygı Duyarlılığı ve Madde Kullanım Durumu. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Eğitim Bilimleri Entitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.*
- Bahadrlı, N. (2013). Üniversite Öğrencilerinde Enerji İçeceği Tüketiminin Alkol Madde Kullanımına Etkisi ve Dürtüsellekle İlişkisi. *Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı Uzmanlık Tezi.*
- Başaran, A. (2018). 18 - 20 Yaş Arası Üniversite Öğrencilerinde Sigara Kullanımı İle Özsaygı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.*
- Berbercuma, E. (2019). Üniversite Öğrencilerinde Alkol Kullanım Bozuklukları ve Kişilik Özellikleri İlişkisi ve Risk Faktörleri Depresyon ve Sosyal Kaygı Bozukluğu. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klinik Psikoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.*
- Çerik, B. (2019). Üniversite Öğrencilerinin Nargile İçme Profilleri ve Nargilenin Sağlığa Olan Etkilerine Yönelik Algıları. *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Halk Sağlığı Hemşeriliği Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.*
- Demirci, M. (2016). Üniversite Öğrencilerinde Madde Bağımlılığı ve İntihar İlişkisi. *İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.*
- Derdiyok, E. (2015). Üniversite Öğrencilerinin Yalnızlık Düzeyleri ve Alkol Kullanımları Arasındaki İlişki. *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı Klinik Psikoloji Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.*
- Elmas, G. (2019). Üniversite Öğrencilerinin Ruhsal Durumları, Stresle Baş Etme Biçimleri ve Sigara İçme Profilleri. *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Halk Sağlığı Hemşireliği Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.*
- Eryılmaz, D. (2019). Üniversite Öğrencilerinde Riskli Alkol Kullanımının Yordayıcı Bazı Etkenlerin Değerlendirilmesi. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klinik Psikoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.*
- Gargari, S. (2015). Dokuz Eylül Üniversitesinde Öğrenim Gören Üç Farklı Fakülte Öğrencilerinin Alkol ve Madde Bağımlılığına Yönelik Damgalanmaları. *Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Madde Bağımlılığı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.*
- Gökçen, G. (2015). Madde Kullanan ve Kullanmayan Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Dayanıklılık Düzeylerinin İncelenmesi. *Akdeniz Üniversitesi Eğitim Bilimleri Entitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.*
- Höktem, B. (2020). Üniversite Öğrencilerinde Çocukluk Çağı Travmaları, Dissosyatif Yaşantılar, Kendine Zarar Verme Davranışı ve Alkol-Madde Kullanım Arasındaki İlişki. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı Klinik Psikoloji Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.*

- İlhan, R. (2016). Üniversite Öğrencilerinde Madde Kullanımı ve Suç İlişkisi. *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Adlı Tıp Anabilim Dalı Uzmanlık Tezi.*
- Işık, N. (2019). Üniversite Öğrencilerinin Sigara İçme Alışkanlıkları Üzerinde Aromaterapinin Etkisi. *İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Ruh Sağlığı ve Psikiyatri Hemşireliği Anabilim Dalı Ruh Sağlığı ve Psikiyatri Hemşireliği Programı Doktora Tezi.*
- İşler, E. (2020). Üniversite Öğrencilerinde Çocukluk Çağı Travmaları İle Alkol/Madde Kullanımının İlişkisi ve Bunların Dissosyatif Belirtilere Etkisi. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı Klinik Psikoloji Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.*
- Kaçmaz, U. (2018). Üniversite Öğrencilerinde Sigarayı Bırakma Eğiliminin, Denetim Odağı ve Öznel İyi Oluş Düzeyleri İle İlişkinin İncelenmesi. *İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.*
- Karamus, N. (2019). Sigara İçen Üniversite Öğrencilerinin Fiziksel Aktivite Düzeyi, Uyku Kalitesi ve Yaşam Kalitesinin Değerlendirilmesi. *Bezmialem Vakıf Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Fizyoterap ve Rehabilitasyon Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.*
- Kılınç, N. (2010). Üniversite Öğrencilerinin Sigara İçme Durumlarına Göre Öz Etkililik ve Bağımlılık Düzeylerinin Değerlendirmesi. *Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Hemşirelik Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.*
- Kızıldaş, A. (2019). Üniversite Öğrencilerinin Özdenetim, Stresle Başa Çıkma ve Sosyal Destek Algıları İle Alkol ve Madde Kullanma Riskleri Arasındaki İlişkilerinin İncelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı.*
- Koroğlu, K. (2018). Üniversite Öğrencilerinde Sıkıntıya Dayanma ve Alkol Kullanımı Arasındaki İlişkide Başaçıkmanın Rolü. *Işık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klinik Psikoloji Yüksek Lisans Programı Yüksek Lisans Tezi.*
- Köse, E. (2016). Sigara İçen Üniversite Öğrencilerinde Duygu Durum Mızacı ve Eşik Altı Duygudurum Belirtilerinin İncelenmesi: Kontrollü Bir Çalışma. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klinik Psikoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.*
- Koyuncu, Ş. (2016). Üniversite Öğrencilerinde Alkol ve Madde Bağımlılığının Yordayıcısı Olarak Depresyon, Anksiyete ve Stres Faktörlerinin İncelenmesi. *İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.*
- Küçün, N. T. (2012). Tütün Kontrol Çalışmaları Kapsamındaki Yasal Uyarıların Üniversite Öğrencilerinin Sigara Alışkanlıkları ve Reaktans Dereceleri Üzerine Etkisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Pazarlama Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.*
- Oğuzdoğan, B. (2017). The Relationship Between Emotion Regulation, Coping Strategies, Perceived Social Support and Alcohol/Cannabis Dependency Risk Among University Students. *İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klinik Psikoloji Yüksek Lisans Programı Yüksek Lisans Tezi.*
- Örsal, Ö. (2019). Gençlik Danışma Birimine Başvuran Üniversite Öğrencilerinin Sigara Bırakma Durumunu Etkileyen Faktörler ve Akran Eğitiminin Etkisi: Retrospektif Bir Değerlendirme. *Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Hemşirelik Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.*
- Oturak, S. (2019). Sigara Paketleri Üzerindeki Sağlık Uyarılarının Üniversite Öğrencilerinin Sigara İçme Kararları ve Öz-Etkililikleri İle İlişkisi. *Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Halk Sağlığı Hemşireliği Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.*
- Özdemir, G. (2011). Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Birinci Sınıf Öğrencilerinin Madde Bağımlılığı İle İlgili Görüşleri. *Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Eğitim Programları ve Öğretim Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.*

- Öztürk, M. (2019). Üniversite Öğrencilerinde Travmatik Yaşam Olayları İle Alkol/Madde Kullanımı Arasındaki İlişkide Duygu Düzenleme Güçlüğü ve Dürtüsellüğün Aracı Rolünün İncelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı Klinik Psikoloji Bilim Dalı*.
- Öztürk, O. (2019). Üniversite Öğrencilerinde Sigara Kullanan ve Kullanmayanların Erken Dönem Uyum Bozucu Şemalar ve Ebeveynlik Biçimleri Açısından Karşılaştırılması. *Doğuş Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı Klinik Psikoloji Yüksek Lisans Tezi*.
- Öztürk, T. (2018). Üniversite Öğrencilerinde Madde Bağımlılığı Farkındalığı İle Yaşam Doymumu Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klinik Psikoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*.
- Parmaksız, T. (2018). T.C. Sağlık Bakanlığı "Tütün ve Mamülleri İle Mücadele Kampanyası" Kapsamında Görsel-İşitsel Medyadaki "Sigarayı Bırak Hayati Bırakma" Kamu Spotlarının Üniversite Öğrencilerinin Sigara Kullanmaya İlişkin Tutum ve Davranışları Üzerindeki Etkisi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim ve Toplumsal Dönüşüm Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*.
- Saçlı, A. (2019). Üniversite Öğrencilerinde Elektronik Sigara Hakkındaki Bilgi Düzeyi ve Elektronik Sigara Kullanım Sıklığının Değerlendirilmesi. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Tıp Fakültesi Aile Hekimliği Anabilim Dalı Uzmanlık Tezi*.
- Şafak, Ç. S. (2006). Kaygı Duyarlılığı Ölçeği-Düzeltilmiş Formu'nun Psikometrik Özellikleri ve Türk Üniversite Öğrencileri ve Hasta Grubunda İçme Nedenleri ve Alkol Kullanımı İle İlişkisi. *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Psikoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*.
- San, A. (2018). Üniversite Öğrencilerinde Depresyon, Madde Kullanımı ve Aile Tutumu Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klinik Psikoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*.
- Şansal, N. (2016). Üniversite Öğrencilerinde Sigara Kullanımının Otomatik Düşünceler Üzerine Etkisi ve Bunun Depreasyon ve Anksiyete İle İlişkisi. *İşık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klinik Psikoloji Yüksek Lisans Tezi*.
- Sergici, M. (2013). Sigara İçen Üniversite Öğrencilerinde Kontrol Odağı İle Sosyotropi-Otonomi Kişilik Özelliklerinin İncelenmesi. *Halıç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı Uygulamalı Psikoloji Yüksek Lisans Tezi*.
- Topçuoğlu, S. (2018). Üniversite Öğrencilerinde İnternet Kullanım Profili ve Sigara Kullanımının İnternet Bağımlılığı Üzerine Etkisinin Değerlendirilmesi. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Tıp Fakültesi Aile Hekimliği Anabilim Dalı Uzmanlık Tezi*.
- Uğur, A. (2018). Üniversite Öğrencilerindeki Sosyal Kaygı Düzeyinin Alkol, Yalnızlık Düzeyi ve Sosyal Medya Kullanım Sıklığı İle İlişkinin İncelenmesi. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klinik Psikoloji Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*.
- Ünal, E. (2015). Üniversite Öğrencilerinde Alkol Kullanımı İle İçmeme Nedenleri ve Ebeveynlerin Alkol Kullanımına İlişkin Tutum ve Davranışları Arasındaki İlişkilerinin İncelenmesi. *Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Bilim Dalı*.
- Uysal, Z. (2019). Üniversite Öğrencilerinde Alkol ve Madde Kullanımının Anne-Baba Tutumu, Benlik Saygısı ve Sosyal Destek İle İlişkinin İncelenmesi. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klinik Psikoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*.
- Zelan , R. (2019). Üniversite Öğrencilerinin Stres Düzeylerinin ve Çocukluk Çağı Travmatik Yaşantılarının Madde Kullanımına Yönelik Tutumları İle İlişkisi. *Gaziantep Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Hemşirelik Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*.

**Zorlayıcı mı, Normatif mi? Türkiye Bağlamında ‘Sürdürülebilir Olma Kaygısının’ Kurumsal Pratiğe
Dönüşmesini Çevrecilik Üzerinden Okumak**

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÖZSEVEN

Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi

İşletme Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü

ORCID ID: 0000-0003-3720-646X

Özet

Yeni kurumsal kuram yazınında örgütlerin kurumsal baskılara nasıl yanıt verdiklerini örnekleyen çalışmaların güncelliği dikkat çekmektedir. Bu çalışmaların yeni kurumsal kuram yazınında önemli bir yer tutan kurumsal mantık perspektifinden gerçekleştirildiği ve örgütsel kimlik gibi içsel unsurları da dikkate aldığı göz önünde bulundurulduğunda yeni kurumsal kuram yazınında kurumsal baskıların nasıl yönetildiğinin bilindiği anlaşılabilir. Ne var ki yeni kurumsal kuram yazının çıkış noktasını oluşturan ve örgütsel alanlarda benzer örgütlerin oluştuğunu iddia eden eşbiçimselleşme mekanizmalarının, örgütlerin maruz kaldıkları kurumsal baskılara karşı yanıt geliştirmeleri sürecinde zaman içinde nasıl değiştiği hâlâ gizemini korumaktadır. Türkiye bağlamında, kurumsal sürdürülebilirlik raporlamasının 2005 yılından itibaren bazı işletmelerde kısmen uygulanmaya başladığı, 2014 yılından sonra ise alanda bir hayli yaygın hale geldiği görülmektedir. Kurumsal sürdürülebilirlik raporlarında önemli bir yer tutan çevrecilik kaygısının örgütlerce nasıl içselleştirildiğine yönelik açıklamaların varlığı da dikkat çekmektedir. Bu çalışmada da örgütlerin sürdürülebilir olma kaygısında önemli bir yer tutan ve işletmelere uyum yönünden baskı oluşturan ‘çevre’ kurumundan gelen baskıların nasıl yönetildiği araştırılmaktadır. Nitel araştırma yönteminin takip edildiği, verilerin doküman incelemeleriyle toplanıp vaka analizinin yapıldığı bu çalışmada, başlangıç aşamasında zorlayıcı mekanizmaların örgütlerin çevrecilik uygulamalarını benimsemelerinde etkili olduğu görülmekte ancak zaman içinde örgütün zorlayıcı baskılardan kaynaklanıp hayata geçirdiği uygulamaları ‘kendi faydasına olacak şekilde’ içselleştirdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eşbiçimselleşme Mekanizmaları, Kurumsal Baskıların Yönetimi, Sürdürülebilirlik, Çevreci Uygulamalar, Kurumsal Pratik

Coercive or Normative? The Transformation of the Concern to be Sustainable into Institutional Practice in Turkey Context Through Environmentalism

Abstract

It is remarkable that there were update studies which exemplify how organizations respond to institutional pressures. Considering that these studies are carried out from the institutional logic prespective, which has an important place in the new institutional theory literature, and also consider internal elements such as organizational identity, it can be understood that how institutional pressures are managed in the new institutional theory literature. However it is still a mystery how the isomorphisim mechanisms, which constitute the starting point of the new institutional theory literature and claim that similar organizations are formed in organizational areas, have changed over time as organizations develop responses to the institutional pressures they are exposed to. In Turkey context, sustainability reporting that began to be

implemented partially in some business since 2005, after 2014 shows that the area has become a great deal in common. It is also noteworthy that there are explanations about how environmental concerns, which have an important place in corporate sustainability reports, have been internalized by organizations. In this study, it is investigated how the pressures from the “environment” institution, which has an important place in the concerns of organizations to be sustainable and put pressure on businesses in terms adaptation. In this study, where the qualitative research method was followed, the data was collected with document reviews and case analysis was made, it is seen that the coercive mechanisms were effective in the adoption of environmentalism practices in the initial stage, but it was found that the organization resulted from the coercive pressures and internalized the practices ‘for its own benefit’.

Keywords: Isomorphism Mechanisms, Management of the Institutional Pressures, Sustainability, Environmentalist Practices, Institutional Practice

1. GİRİŞ

1970’lerin sonunda ve 1980’lerde belirginleşmeye başlayan yeni kurumsal kuram çalışmalarında (DiMaggio ve Powell, 1983; Tolbert ve Zucker, 1983; Zucker, 1977; 1987) belirgin bir yer tutan örgütsel uygulamaların biçimselleşme dinamiklerini anlayabilme kaygısının birçok yönden ele alındığı görülmektedir (Battilana, Leca ve Boxenbaum, 2009; Boxenbaum ve Jonsson, 2008; Deephouse ve Suchman, 2008; Greenwood, Suddaby ve Hinings, 2002; Lawrence, Winn ve Jennings, 2001; Özseven ve Danışman, 2017; Pache ve Santos, 2013; Thornton ve Ocasio, 1999). Bu çalışmalarda, örgütsel uygulamaların hakim bir kurumsal mantığa göre şekillendiği (Thornton ve Ocasio, 1999), bu şekillenme sürecinde farklı kurumsal mantıkları savunan aktörler arasındaki mücadelelerle örgütsel alandaki kurumsal değişimin nasıl meydana geldiği (Battilana vd., 2009), kurumsal değişimle yeni kurumsal uygulamaların nasıl kuramlaştığı (Greenwood vd., 2002), meşruiyet ile örgütsel şöhret ve statü arasında nasıl bir bağlantı olduğu (Deephouse ve Suchman, 2008), kurumsallaşmanın kurumsal ajanlar tarafından hangi mekanizmalarla sağlanabildiği (Lawrence vd., 2001), kurumsal baskılara karşı örgütsel düzeyde verilecek yanıtların ne tür mekanizmalarla şekillendiği (Pache ve Santos, 2013) ve birden fazla kurumsal mantığın baskısı altındaki örgütlerin örgütsel kimlik türüne göre ne tür örgütsel uygulamaları uyarladığı (Özseven ve Danışman, 2017) gösterilmiştir. Görünen o ki meşruiyet kaygılarının örgütsel düzeyde nasıl bir etki oluşturduğunun anlaşılabilmesine yönelik kurumsal mantık ve kurumsal değişim perspektifinden bir hayli literatürün oluşturulduğu görülmektedir. Hâlbuki yeni kurumsal kuramın çıkışında önemli bir yer tutan DiMaggio ve Powell’in (1983) çalışmasında alandaki örgütler arasındaki eşbiçimselleşmenin altında yatan temel dinamiklerin zorlayıcı, taklitçi ve normatif mekanizmalardan kaynaklandığı ileri sürülmüş idi. Yeni kurumsal kuram literatürünün genişlemesine katkıda bulunmuş ve yukarıda bahsedilen çalışmalarda örgütün gömülü olduğu çevreden kaynaklanan kurumsal baskılara karşı nasıl yönetildiğini anlayabilmeye yönelik bir kaygının olduğu görülmektedir. Yeni kurumsal kuram yazını bu çerçeveden okunduğunda örgütsel uygulamaların kurumsal baskılara karşın nasıl şekillendirilebileceği konusunun literatür araştırması ile artık anlaşılabilirliği düşünülebilir. Peki alandaki örgütler tarafından içselleştirilmesi eşdeğer olması beklenen bir kurumsal baskının, örgütsel düzeyde kuramlaşma sürecinin DiMaggio ve Powell’in (1983) işaret ettiği eşbiçimselleşme mekanizmalarıyla nasıl bir seyir izlediği bilinmemekte midir? Mevcut literatür göz önünde bulundurulduğunda kurumsal baskıların örgütsel düzeyde nasıl kuramlaştırıldığı ve yanıtladığı (Deephouse ve Suchman, 2008; Greenwood vd., 2002) ve bunun diğer örgütsel unsurlarla (örn. örgütsel kimlik) nasıl bir ilişkisi olduğu bilinmemekte (Jay, 2013; Özseven ve Danışman, 2017) fakat pratik düzeyinde bir kurumsallaşmanın eşbiçimselleşme mekanizmalarıyla örüntüsünün nasıl şekillendiği ise hâlâ gizemini korumaktadır. Bu çalışmanın amacı da kurumsal baskıların örgütsel düzeydeki içselleştirilme sürecini DiMaggio ve Powell’in (1983) açıkladığı eşbiçimselleşme mekanizmaları üzerinden ortaya koyabilmektir.

Rosen’in (1997, 2007) çerçevesini çizdiği çevrecilik ve işletmecilik yazının son yıllarda örgütlerin karşılaştığı kurumsal baskıların ile çevreci uygulamalar arasındaki ilişkinin nasıl şekillendiğini anlayabilmeye yönelik geliştiği görülmektedir (Jay, 2013; Jennings ve Zandbergen, 1995; Mitzinneck ve Besharov, 2019; Pacheco,

Dean ve Payne, 2010; York, Hargrave ve Pacheco, 2016). Bu çalışmalarda örgütlerin çevreci kurumsal baskılara karşı melez örgütsel kimlik geliştirilebildiği (Jay, 2013) farklı kurumsal mantıkların kombine edildiği (Mitzinneck ve Besharov, 2019), bu çevreci baskılara paralel geliştirilebilen bir iş modeli ile işletmenin kendisinin de fayda sağlayabildiği (Pacheco vd., 2010) ve alanda mantık melezleştirilmesinin gelişebildiği gösterilmiştir. Bu durumda çevreci baskıların yeni kurumsal kuram çalışmalarında da bir hayli tartışıldığı görülmektedir. Çevreci baskıların kendisine yer bulduğu bir literatürün de sürdürülebilirlik yönetimi veya raporlaması olduğu görülmektedir (Asif, Searcy, Zutshi ve Ahmad, 2011; George, Siti-Nabiha, Jalaludin, 2018; Ioannou ve Serafeim, 2011; Jabbour, 2010; Jorgensen, 2008; Mahmood ve Uddin, 2020; Zimmerman, 2020). Bu çalışmalarda çevrecilik baskılarının artık kurumsal sürdürülebilirlik perspektifinde belirli bir dönemler özelinde takip edilip raporlanmasının ve bu raporlamanın kurumsallaşma düzeyinin tartışıldığı görülmektedir. Türkiye bağlamında da kurumsal sürdürülebilirliğin finansal performansa etkisini (Sak ve Dalgar, 2020), sürdürülebilirlik raporlamasında muhasebenin rolünü (Saban, Küçüker ve Küçüker, 2017), sürdürülebilirliğin performans karnesine entegre edilebilmesini (Özçelik, 2013), sürdürülebilir organizasyon yönetiminin nasıl şekillenmesi gerektiğini (Çankır, Fındık ve Koçak, 2012), sürdürülebilir olmanın finansal yatırımcıların kararlarındaki etkisini (Aksoylu ve Taşdemir, 2020) anlayabilmeye yönelik çalışmaların yapıldığı görülmektedir.

1997 yılında imza edilen ve Türkiye'nin de 2009 yılında katıldığı Kyoto Protokolü ile küresel ısınma ve iklim değişikliğinin azaltılabilmesi hususunda ülkelerin ve kurumların karbon emisyon salınımını azaltacak düzenlemeleri ve uygulamaları hayata geçirmeleri istenmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2011). Bu bağlamda Türkiye'de de işletmelerden örgütsel süreçlerinde karbon emisyon salınımlarını azaltmaları beklenmiştir. Bu beklentiler kendisini daha çok ISO 14001 çevre yönetim sertifikası şeklinde göstermiştir. Alanda dikkat çeken bir diğer nokta ise işletmelerin çevrecilik bağlamında hayata geçirdikleri uygulamaları kamuoyuyla paylaşabilmek adına sürdürülebilirlik raporlamasını düzenleyip, duyurmaları olduğu görülmüştür. Özellikle Kurumsal Sürdürülebilirlik Raporlamasının (Global Reporting Initiative) bu alanda rehber olarak alınmaya başladığına yönelik işaretler dikkat çekmektedir (Global Reporting Standards, 2020). Bu raporlama sisteminde sadece çevreci uygulamaların haricinde insan hakları, sosyal sorumluluk gibi başlıklara da yer verildiği görülmektedir (Global Reporting Standards, 2020). Bu raporlama çerçevesinde ortaya konulan Kurumsal Sürdürülebilirlik Raporlarının analiz edilmesiyle işletmelerin karşılaştıkları çevreci baskılara karşı uygulamaya geçirdikleri düzenlemeleri okuyabilmek de mümkün olabilmektedir. Bu doğrultuda çevrecilik bağlamında 'Sürdürülebilir Olma Kaygısının' kurumsal pratiğe dönüşmesinde DiMaggio ve Powell'in (1983) tanımladığı şekliyle zorlayıcı ve normatif mekanizmalar arasında nasıl bir örüntü vardır? Bu sorunun yanıtlanabilmesi için Türkiye bağlamında yapılan bu araştırma kuramsal bilgilerin sunulmasıyla devam etmektedir. Devamında araştırma verilerinin toplanması ve analizine dair bilgilerin yer aldığı yöntem kısmıyla çalışma sürmektedir. Sonrasında araştırma bulguları raporlanmakta ve sonuçlar özetlenmektedir.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

Yeni kurumsal kuram, normların, kuralların, sembollerin, inanışların ve sorgulanmadan kabul edilen uygulamaların örgütlerin şekillenmesinde etkili olduğunu ve bu şekillenme ile birlikte alandaki örgütler arasında eşbiçimselleşmenin geliştiğini iddia eder (DiMaggio ve Powell, 1983; Zucker, 1987). Bu şekillenme örgütlere çevresel aktörlerce dayatılan zorlayıcı (coercive) mekanizmalarla, alandaki diğer örgütlerce hayata geçirilen yapıların taklit edilmesiyle (imitative) ve adapte edilecek yapıların örgütsel etkinlik ve verimliliği artırabileceği inancıyla (normatif) gelişebilir (DiMaggio ve Powell, 1983). Yeni kurumsal kuramın bu fikriyatına binaen 'Friedland ve Alford'un (1991) tanımladığı her bir kurum özelinde geliştiği düşünülen kurumsal mantıklar alandaki örgütlere uygulamaların, inanışların, sembollerin, normların nasıl olması gerektiği yönünde rehberlik sunar' teorisi yeni kurumsal kuram yazınında yapılan farklı çalışmalarla geliştirilmiştir (Lee ve Pennings, 2002; Marquis ve Lounsbury, 2007; Purdy ve Gray, 2009; Thornton ve Ocasio, 1999). Bu çalışmalarda daha çok örgütsel işleyişlerle etkileşimde bulunan kurumlar tanımlanırken, bu kurumlardan doğan kurumsal baskıların örgütsel aktörlerce nasıl yönetilebildiği üzerinde durulmuştur (Örn. Marquis ve Lounsbury, 2007; Purdy ve Gray, 2009). Bu durum örgüt ve onun çevresinden kaynaklanan baskıların örgütlerce yönetilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Yeni kurumsal kuram çerçevesinde kaleme alınan çalışmalara dikkatlice bakıldığında 'Çevrecilik' (Environmentalism) alanından kaynaklanan kurumsal baskıların örgütlerce bir şekilde yönetilmesi gerektiği anlaşılmaktadır (Jay, 2013; Jennings ve Zandbergen, 1995; Mitzinneck ve Besharov, 2019; Pacheco vd., 2010). Örneğin Jay (2013) Cambridge Enerji şirketinin çevrecilik bağlamında gelişen baskılara karşı melez örgütsel kimliğin geliştirildiğini göstermiştir. Pacheco vd. (2010), örgütlerin maruz kaldıkları bu baskılara karşı kendilerini çevre ve verimlilik ikileminden çıkartabilecek yeni bir iş modeli geliştirebileceklerini ortaya koymuştur.

Çevrecilik bağlamında gelişen bu kurumsal baskıların sürdürülebilir yönetim perspektifinde kendisine yer bulduğu görülmektedir (George vd., 2018; Ioannou ve Serafeim, 2011; Mahmood ve Uddin, 2020). Örneğin George vd. (2018), petrol sektöründe yaptıkları örnek olay çalışmasında bu çevresel baskılara kaynak oluşturan sürdürülebilirlik mantığının alandaki etkisini meşruiyet bağlamında araştırmışlardır. Mahmood ve Uddin (2020), sürdürülebilirlik raporlamasında etkili olan kurumsal mantıkların raporlama düzeyinde heterojenlik oluşturduğunu ortaya koymuşlardır. Özetle, sürdürülebilirlik arayışının örgütlere dış çevrelerinden kaynaklanan kurumsal baskılarla gelişebileceği anlaşılmaktadır. Bu durum alanda örgütlerin meşruiyet arayışında zorlayıcı mekanizmaların daha fazla olabileceğini akıllara getirirse de diğer mekanizmaların (normatif ve taklitçilik gibi), örgütsel uyarlamada etkisinin ne olduğu konusunda merak uyandırmaktadır. Türkiye bağlamında sürdürülebilir olma kaygısının çevrecilik üzerinden gelişen kurumsal baskılarla nasıl bir hâl aldığı araştırılması bu merakın giderilmesine yardımcı olabilir. Bu nedenle Türkiye bağlamında bir holding üzerinde örnek olay çalışması yapılmıştır.

3. YÖNTEM

Türkiye bağlamında sürdürülebilir olma kaygısının çevreci baskılarla nasıl şekillendiğini araştıran bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır. Araştırmada örnek olay çalışmasından yararlanılmıştır. Eisenhardt'ın (1989) da işaret ettiği gibi örnek olay çalışması derinlemesine veriler toplanarak, örnek olayın geçtiği bağlamda araştırmacının teori geliştirmesine yardımcı olan bir nitel araştırma modelidir. Bu doğrultuda araştırma kapsamında veriler toplanmadan önce herhangi bir kuramsal hipotez geliştirilmemiş, örnek olay incelemesi sürecinde kuramsal bilgiler ve verilerin birlikte değerlendirilmesiyle kuram geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu durum araştırmada ne tam olarak kuramsal bilgilerin sınanmasına gidildiğine ne de alandaki araştırma ile kuram oluşturulduğun anlamına gelmemelidir (Gioia vd., 2013). Araştırmada daha çok kuram ve veriler arasında gidilerek bir teori geliştirilmesi yolu seçilmiştir (Charmaz, 2006, Gioia vd., 2013). Burada not etmek gerekir ki Eisenhardt ve Graebner (2007: 30), çoklu vaka analiziyle araştırmada tespit edilen kategori ve kavramlar arasındaki ilişkinin daha güçlü bir şekilde ortaya konulabileceğinden bahsetmişlerdir. Araştırmada da çoklu vaka analizinden yararlanılmak istenirdi, ne var ki araştırmaya dâhil edilen işletme gruplarının büyüklüğünde, sürdürülebilirlik raporlarını yayınlama dilimlerinde ve faaliyet gösterdikleri sektörlerdeki farklılıklar nedeniyle tek bir işletme grubu araştırmaya dâhil edilmiştir.

Bu çerçevede araştırmada Türkiye'de otomotiv, enerji, dayanıklı tüketim, finans alanlarında girişimleri olan bir işletme grubu üzerinde bir araştırma yapılmıştır. Araştırma yapılan işletme grubunun ifşa olmaması için araştırmada ilgili grup A Holding olarak anılacaktır. Burada not etmek gerekir ki araştırmacının bu safhasında işletme grubu ile verilere sadece WEB sayfalarında yayınlanan Kurumsal Sürdürülebilirlik Raporlarının toplanması ile ulaşılabilmektedir. Buna göre ilk kez 2005 yılında yayınlanan Kurumsal Sürdürülebilirlik raporundan başlamak üzere 2005-2019 yılları arasındaki kurumsal sürdürülebilirlik raporlarına ulaşılabilmektedir. Araştırma verilerinin toplanmasında bu yolun seçilmesindeki temel dinamik işletmelerin sürdürülebilirlik bağlamında yaptıkları uygulamaları yıl bazında bu raporlarında yayınlamalarıdır. Sürdürülebilirlik raporlarında göze çarpan nokta küresel raporlama girişimi standartları temelinde o yıl bazında işletmelerin neler yaptıklarını kamuoyuna açıklamalarıdır. Çalışmanın giriş bölümünde de değinildiği gibi bu standartlar çerçevesinde işletmeler, kurumsal yönetim uygulamaları, insan kaynakları uygulamaları, çevrecilik uygulamaları, inovasyon ve ürün stratejileri, sosyal sorumluluk uygulamaları hakkındaki bilgilere sürdürülebilirlik raporunda yer vermektedirler. Araştırmada sürdürülebilir olma kaygısı sadece çevrecilik perspektifinden araştırıldığından dokümanlarda sadece bu kısma odaklanılmıştır. Burada not etmek gerekir ki

çevrecilik uygulamalarında da sadece emisyon salınımının azaltılabilmesi için işletmelerce yapılmış uygulamalara odaklanılmıştır. Toplanan verilerin analizinde tarihsel süreç içerisinde işletme grubunun çevrecilik bağlamında yaptığı uygulamalar yıl esaslı not edilmiştir. Bu süreçte odaklanılan nokta uygulamaların esas alınmasında zorlayıcı mekanizma ile normatif mekanizmaların ne seviyede etkili olduğu ve çevrecilik uygulamalarının kurumsal pratiğe nasıl dönüştüğü tespit edilmek istenmiştir.

4. BULGULAR

Verilerin analizi A holdinginin çevrecilik uygulamalarını sürdürülebilirlik kaygısı içinde zorlayıcı mekanizmalarla başlatıp, normatif mekanizmalarla içselleştirdiğine işaret etmektedir. A Holdinginin 2005-2019 yılları arasında çevrecilik ekseninde hayata geçirdiği uygulamalar Tablo 1’de özetlenmektedir. 2005 yılında kurumsal sürdürülebilirlik raporlarını yayınlamaya başlayan A holdinginin 2006-2007 yıllarını kapsayan raporunda öne çıkan en belirgin çevrecilik vurgusunun grup bünyesindeki yüzde 50 firmanın ISO 14001 Çevre Yönetim Sertifikasyonuna sahip olduğunun belirtilmesidir. Zorlayıcı mekanizmaların etkisinin bir hayli belirgin olduğu bu dönemin ardından grup bünyesindeki işletmelerde çevrenin korunmasına ilişkin işletme süreçlerinde ve ürün bazında daha az enerji tüketecek ve böylece çevreye daha az karbon salınımı gerçekleştirecek ürünlerin geliştirilebilmesi amacı doğrultusunda araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin yapıldığından söz edilmektedir. 2009 yılına gelindiğinde ise, işletme grubu bünyesinde hemen hemen tüm işletmelerdeki azaltılan karbon salınım miktarı yapılan enerji tasarruflarıyla birlikte açıklanmaktadır. 2010 yılında işletme grubu bünyesindeki işletmelerin yüzde 90’ı ISO 14001’e sahip olurken, fabrika süreçlerinde yapılan iyileştirmelerle yapılan enerji tasarruflarının sonuçlarına daha fazla vurgu yapılmaya başlandığı görülmektedir. Çevrecilik ekseninde işletmelerin sürdürülebilir olabilmesi hususunda önemli bir kırılmanın 2011 yılında yaşandığı söylenebilir. Öyle ki 2011’den sonra işletme süreçleri bakımından yapılan karbon emisyon salınımı iyileştirmeleri yerini daha çok ürün bazında geliştirilen çevre dostu özelliklere bırakmaktadır. Kaldı ki 2014 yılında hemen hemen tüm işletmelerin ISO 14001 sertifikasına sahip olduğu da göz önünde bulundurulduğunda, 2015’ten itibaren karbon emisyon salınım miktarı elde edilen her bir Milyon TL’lik gelir bazında gösterilmeye başlanmıştır. Bunun nedeninin şu olduğu söylenebilir: İşletmeler çevreci uygulamaları artık tamamen içselleştirmişler ve çevreye olan duyarlılıkları had safhaya ulaşılarak karbon emisyon salınımını finansal göstergelerle birlikte değerlendirmeye başlamışlardır. Bu dinamik özelinde grup bazında çevre komitesinin de tesis edildiği düşünüldüğünde çevreci uygulamaların işletme grubundan dış aktörlerce yapılması beklenen değil, işletmenin kendisi tarafından yapılması gereken bir uygulama şeklinde görülmeye başlandığı görülmektedir.

Tablo 1. A holdingi özelinde çevreci uygulamaların evrilmesi

Yıl / Dönem	Yapılan Uygulama	Tespit	Uygulamada Görülen Zorlayıcı Mekanizmaların Seviyesi	Uygulamada Görülen Normatif Mekanizmaların Seviyesi
2006-2007	İşletme grubunda işletmelerin yaklaşık yüzde 50'si ISO 14001 sertifikasına sahiptir.	Grup bazında herhangi bir enerji tasarrufu veya karbon emisyon salınım miktarından bahsedilmiyor.	Faaliyet gösterilen sektörlerde meşruiyet kazanılması kaygısı zorlayıcı mekanizmaların etkisine işaret ediyor.	Yok
2008	Grup bazında çevresel koruma için yapılmış yatırım miktarından bahsediliyor.	İşletme, çevrecilik uygulamalarını zorlayıcı mekanizmalarla başlamış olsa da bu yatırımlarda gelecekte işletme süreçlerinde verimlilik elde edilebileceğine yönelik işaretler göze çarpmaktadır.	Zorlayıcılık uygulamalarda daha etkin ama karbon salınımını azaltabilmek için hayata geçirilen uygulamalardan enerji tasarrufu edilebileceğine de vurgu yapılıyor.	Normatiflik kendisini göstermeye başlıyor.
2008	Grup bazında yapılan enerji korunumu ve verim iyileştirmelerinden elde edilen orana vurgu yapılmıştır.	----	-----	Normatiflik daha belirginleşmeye başlıyor.
2009	Hemen hemen tüm sektörlerdeki işletmelerde karbon salınımının azaltılmaya başlandığına yapılan enerji tasarrufu miktarıyla belirtiliyor.	Bu uygulamalar bir yandan karbon emisyon salınımının azaltılmasıyla birlikte olurken aynı zamanda işletme süreçlerinde verimliliğin arttırılabilmesine de vurgu yapılmaktadır.	İşletmeler özelinde yapılan süreç iyileştirmeleriyle birlikte zorlayıcı mekanizmaların etkisi giderek azalmaya başlıyor.	Normatif baskılar açıklamalarda daha ön planda çıkmaya başlıyor.
2010	İşletme grubu bazında ISO 14001'e sahip işletmelerin oranı yaklaşık yüzde 90'a ulaşıyor.	----	İşletmeler bazında böyle bir uygulamaya gidilmesinde zorlayıcı mekanizmaların etkili olduğu görülüyor.	Yok
2010	İşletmelerde karbon emisyon salınımının azaltılmasına değiniliyor ama bu açıklamalar elde edilen enerji tasarruflarının arkasında kalıyor.	Açıklamalardan işletmenin çevresel uygulamaları hayata geçirmesinde normatif mekanizmaların da etkisinin olduğuna	----	----

		işaret ediyor.		
2011	Tüm sektörleri kapsayacak şekilde işletmelerdeki enerji verimliliğinin sebebi olarak karbon salınımının azaltılmasına yönelik hayata geçirilen uygulamalar gösteriliyor.	Artık işletmelerde emisyon salınımının azaltılabilmesi aynı zamanda enerji tasarrufu şeklinde algılanıyor.	Zorlayıcı mekanizmalar yerini bütünüyle kaybetmese de işletme grubu özelindeki etkisi bir hayli azalıyor.	Normatiflik bir hayli belirginleşiyor.
2011	2006 yılından beri yapılan çevre dostu ürünler vurgusu bu yıldan sonra daha belirginleşiyor.	İşletme, çevre dostu ürünlerin geliştirilmesini rakiplerinden ayırabilme stratejisi şeklinde yorumluyor.	----	Ürünlerde daha az enerji tüketen sistemlerin geliştirilmesi farklılaştırma stratejisi şeklinde yorumlanıyor.
2014	Hemen hemen tüm işletmelerde ISO 14001 sertifikası alınıyor.	Busertifikasyonların alınmasında zorlayıcı mekanizmalar baskın olabilir ama normatifliğin etkisi de belirgin.	----	----
2014	2011 sonrası dikkat çeken ürün bazında yapılan iyileştirmeler daha belirginleşiyor.	2011 öncesi üretim/fabrika süreçleri bazında yapılan iyileştirmeler, ürün bazında ağırlık kazanmaya başlıyor. Kaldı ki 2015 sonrasında grup bazında yapılan karbon emisyon salınımının azaltılması için yapılan yatırımlardan bahsedilmiyor.		Normatifliğin seviyesi artarken, etkide bulunduğu düzey daha da spesifikleştiriliyor .
2015	Hem grup bazında hem de sektör bazında elde edilen milyon net gelir için harcanan enerji ve karbon emisyon salınım miktarı gösteriliyor.	Hem grup bazında gelir için harcanan enerjinin azaldığı hem de milyon TL net gelir için yapılan karbon emisyon salınımının azaldığı belirtilmektedir.	Zorlayıcı mekanizmalar hemen hemen yok gibi.	Uygulamaların yorumlanması dahi normatiflik üzerinden yapılıyor.
2016	Grup bazında etkili olan çevre komitesine vurgu yapılıyor.	Sürdürülebilir olabilmek için çevrecilik uygulamaları artık yönetim felsefesi haline getirilmiş oluyor.	-----	Çevreci uygulamalar işletmeler için yapılması beklenen değil, yapılması gereken kimliktedir.

Araştırma bulguları yeni kurumsal kuram literatürüne bazı yönlerden katkı sunmaktadır. Yeni kurumsal kuram yazınında kurumsal mantık perspektifinden yapılan çalışmalarda kurumsal baskıların nasıl uyarlanabileceği gösterilmiş idi (Örn. Battilana ve Dorado, 2010; Greenwood, Raynard, Kodeih, Micelotta ve Lounsbury, 2011; Pache ve Santos 2010; 2013; Ramus, Vaccaro ve Brusoni, 2017). Bu çalışma örgütlerde yapılan bu uyarlamaların zaman içerisinde örgütün baskılara karşı vereceği yanıtlarda "işlevselliğin" analiz edilerek veya yeniden gözden geçirilerek içselleştirilmesinin dikkate alınması gerektiğine işaret etmektedir. Bu durum, yeni

kurumsal kuram çalışmalarında örgütün kendisine dayatılan zorlayıcı baskıları uyarlamasıyla neler kazandığını veya bunun örgüte neler kattığını dikkate alınmasına işaret etmektedir. 2005-2011 yılları arasında daha çok karbon emisyon salınımını azaltabilmek için yapılan yatırımların, 2011 sonrasında işletme süreçlerindeki iyileştirmelerle birlikte ürün bazında geliştirilen özelliklerle çevreciliğin işletmelere kattıklarına daha çok dikkat edildiği araştırmada gösterilmiştir. Ayrıca 2015 sonrasında karbon emisyon salınımının finansal göstergelerle birlikte değerlendirilmesi çevreci düşünce yapısının işletme grubu genelinde içselleştirildiğine işaret etmektedir. Bu bulgular yeni kurumsal kuramda örgütün dış baskılarla gelişen dinamiklerin zaman içerisinde nasıl içselleştirildiğine dikkat edilmesini gerekli kılmaktadır.

5. SONUÇ

Eşbiçimselleşme mekanizmalarının örgütte zaman içinde nasıl değiştiğini tespit edebilmek için yapılan bu çalışmada, zorlayıcı baskılarla gelişen uyarlamacı sürecin örgütün kurumsal baskılara karşı göstereceği tepkinin normatif mekanizmalara doğru evrilebileceği gösterilmiştir. Örnek olay çalışmasıyla tespit edilen bu bulgunun tek bir işletme grubu bünyesinde yapılmış olması, bu bulgunun geçerliliği açısından kısıt sunabilir. Bu kısıt, sürdürülebilirlik raporlarının Türkiye bağlamında daha da yaygınlaşmasıyla ileride yapılacak çalışmalarla giderilebilir. Özellikle çoklu vaka analizleriyle iç ve dış koşulların (örneğin sektör dinamiklerinin veya örgütsel düzeyde kimlik, büyüklük veya çeşitlendirme seviyesi gibi (Greenwood vd., 2011)) daha fazla gözetildiği bir çalışmada kurumsal baskılarla örgütsel uyarlamaların zaman içinde nasıl değiştiği daha net gösterilebilir. Sonuç olarak, örgütlerin karşılaştıkları kurumsal baskılara karşı verecekleri yanıtların örgütsel içselleştirilme sürecinde yaşanan değişime göre değişebileceği çalışmanın bu haliyle gösterilebilmiştir.

KAYNAKLAR

- Aksoylu, S. & Taşdemir, B. (2020). Kurumsal Sürdürülebilirlik Performans Değerlendirmesi: BIST Sürdürülebilirlik Endeksinde Bir Araştırma. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13(1): 95-106.
- Asif, M., Searcy, C., Zutshi, A. & Ahmad, N. (2011). An Integrated Management Systems Approach to Corporate Sustainability, *European Business Review*, 23(4): 353-367.
- Battilana, J. & Dorado, S. (2010). Building Sustainable Hybrid Organizations: The Case of Commercial Microfinance Organizations. *Academy of Management Journal*, 53(6): 1419-1440.
- Battilana, J., Leca, B., & Boxenbaum, E. (2009). How Actors Change Institutions: Towards a Theory of Institutional Entrepreneurship. *The Academy of Management Annals*, 3(1): 65-107.
- Boxenbaum, E. & Jonsson, S. (2008). Isomorphism, Diffusion and Decoupling. R. Greenwood, R. Suddaby, C. Oliver & K. Sahlin-Anderson (Eds.). *Handbook of Organizational Institutionalism*: 78-98. New York: SAGE.
- Charmaz, K. (2006). *Constructing Grounded Theory: A Practical Guide Through Qualitative Analysis*. London: SAGE.
- Çankır, B., Fındık, H. & Koçak, Ö. E. 2012. Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Organizasyon Yönetimi. 1st International Conference on Sustainable Business and Transitions for Sustainable Development, 375-385. 11-13 October, Konya, Turkey.
- Deephouse, D. & Suchman, M. (2008). Legitimacy in Organizational Institutionalism. R. Greenwood, R. Suddaby, C. Oliver & K. Sahlin-Anderson (Eds.). *Handbook of Organizational Institutionalism*: 49-77. New York: SAGE.
- Dimaggio, P. J. & Powell, W. W. (1983). The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields. *American Sociological Review*, 48(2): 147-160.

- Eisenhardt, K. M. (1989). Building Theories from Case Study Research. *Academy of Management Review*, 14(4): 532-550.
- Eisenhardt, K. M. & Graebner, M. E. (2007). Theory Building from Cases: Opportunities and Challenges. *Academy of Management Journal*, 50(1): 25-32.
- George, R. A., Siti-Nabiha & Jalaludin, D. (2018). Sustainability Institutionalisation: A Mechanistic Approach to Control Change. *Journal of Cleaner Production*, 205: 36-48.
- Gioia, D. A., Corley, K. G. & Hamilton, A. L. (2013). Seeking Qualitative Rigor in Inductive Research: Notes on the Gioia Methodology. *Organizational Research Methods*, 16(1): 15-31.
- Global Reporting Standards (2020). GRI Standards. <https://www.globalreporting.org/standards/> (21.12.2020).
- Greenwood, R., Raynard, M., Kodeih, F., Micelotta, E. R. & Lounsbury, M. (2011). Institutional Complexity and Organizational Responses. *The Academy of Management Annals*, 5(1): 317-371.
- Greenwood, R., Suddaby, R. & Hinings, C. R. (2002). Theorizing Change: The Role of Professional Associations in the Transformation of Institutionalized Fields, *Academy of Management Journal*, 45(1): 58-80.
- Ioannou, I. & Serafeim, G. (2011). The Consequences of Mandatory Corporate Sustainability Reporting. Working Paper 11-100.
- Jabbour, C. J. C. (2010). Non-linear Pathways of Corporate Environmental Management: A Survey of ISO 14001-Certified Companies in Brazil. *Journal of Cleaner Production*, 18: 1222-1225.
- Jay, J. (2013). Navigating Paradox as a Mechanism of Change and Innovation in Hybrid Organizations. *Academy of Management Journal*, 56(1): 137-159.
- Jennings, P. D. & Zandbergen, P. A. (1995). Ecologically Sustainable Organizations: An Institutional Approach. *The Academy of Management Review*, 20(4): 1015-1052.
- Jorgensen, T. H. (2008). Towards More Sustainable Management Systems: Through Life Cycle Management and Integration. *Journal of Cleaner Production*, 16: 1071-1080.
- Lawrence, T. B., Winn, M. I. & Jennings, P. D. (2001). The Temporal Dynamics of Institutionalization. *Academy of Management Review*, 26(4): 624-644.
- Lee, K. & Pennings, J. M. (2002). Mimicry and the Market: Adoption of a New Organizational Form. *Academy of Management Journal*, 45(1): 144-162.
- Mahmood, Z. & Uddin, S. (2020). Institutional Logics and Practice Variations in Sustainability Reporting: Evidence from an Emerging Field. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*. DOI: 10.1108/AAAJ-07-2019-4086.
- Marquis, C. & Lounsbury, M. 2007. Vive La Résistance: Competing Logics and the Consolidation of U.S. Community Banking. *Academy of Management Journal*, 50(4): 799-820.
- Mitzinneck, B. C., & Besharov, M. L. (2019). Managing Value Tensions in Collective Social Entrepreneurship: The Role of Temporal, Structural, and Collaborative Compromise. *Journal of Business Ethics*, 159(2): 381-400.
- Özçelik, F. (2013). Sürdürülebilirlik Performans Karnesi. *Journal of Yasar University*, 30(8): 4985-5008.
- Özseven, M. & Danişman, A. (2017). Kurumsal Değişim, Örgütsel Kimlikler ve Örgütsel Uygulamalar: Türk Kamu Bankalarının 2001 Ekonomik Krizi Sonrası Durumu. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 44: 335-374.
- Pache, A-C. & Santos, F. (2010). When Worlds Collide: The Internal Dynamics of Organizational Responses to Conflicting Institutional Demands. *Academy of Management Review*, 35(3): 455-476.

- Pache, A-C. & Santos, F. 2013. Inside the Hybrid Organization: Selective Coupling as a Response to Competing Institutional Logics. *Academy of Management Journal*, 56(4): 972-1001.
- Pacheco, D. F., Dean, T. J. & Payne, D. S. (2010). Escaping the Green Prison: Entrepreneurship and the Creation of Opportunities for Sustainable Development. *Journal of Business Venturing*, 25(5): 464-480.
- Purdy, J. M. & Gray, B. (2009). Conflicting Logics, Mechanisms of Diffusion, and Multilevel Dynamics in Emerging Institutional Fields. *Academy of Management Journal*, 52(2): 355-380.
- Ramus, T., Vaccaro, A. & Brusoni, B. (2017). Institutional Complexity in Turbulent Times: Formalization, Collaboration, and the Emergence of Blended Logics. *Academy of Management Journal*, 60(4): 1253-1284.
- Rosen, C. M. (1997). Industrial Ecology and the Greening of Business History. *Business and Economic History*, 26(1): 123-137.
- Rosen, C. M. (2007). Guest Editors' Introduction: Doing Business History in the Age of Global Climate Change. *Enterprise & Society*, 8(2): 221-226.
- Saban, M., Küçüker, H. & Küçüker, M. (2017). Kurumsal Sürdürülebilirlik ile İlgili Raporlama Çerçeveleri ve Sürdürülebilir Raporlamada Muhasebenin Rolü. *İşletme Bilimi Dergisi*, 5(1): 101-115.
- Sak, A. F. & Dalgar, H. (2020). Kurumsal Sürdürülebilirliğin Firmaların Finansal Performansına Etkisi: BIST Kurumsal Sürdürülebilirlik Endeksindeki Firmalar Üzerine Bir Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*. 85: 173-186.
- Thornton, P. H. & Ocasio, W. (1999). Institutional Logics and the Historical Contingency of Power in Organizations: Executive Succession in the Higher Education Publishing Industry, 1958-1990. *American Journal of Sociology*, 105(3): 801-843.
- Tolbert, P. S. & Zucker, L. G. (1983). Institutional Sources of Change in the Formal Structure of Organizations: The Diffusion of Civil Service Reform, 1880-1935. *Administrative Science Quarterly*, 28(1): 22-39.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2011). Kyoto Protokolü <http://www.mfa.gov.tr/kyoto-protokolu.tr.mfa> (21.12.2020).
- York, J. G., Hargrave, T. J. & Pacheco, D. F. (2016). Converging Winds: Logic Hybridization in the Colorado Wind Energy Field. *Academy of Management Journal*, 59(2): 579-610.
- Zimmermann, S. (2020). Differences in Kind and Degree: How Institutional Logics Shape Corporate Sustainability Strategies: A Multiple Case Study in the German Banking Industry, Dissertation, FernUniversität in Hagen.
- Zucker, L. G. (1977). The Role of Institutionalization in Cultural Persistence. *American Sociological Review*, 42(5): 726-743.
- Zucker, L. G. (1987). Institutional Theories of Organization. *Annual Review of Sociology*, 13: 443-464.

Kripto Paralar ve Kamu Mali Sistemine Etkileri⁷⁰

Münire TEKE

Kırıkkale Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Bölümü

Yüksek Lisans Öğrencisi

Dr. Öğr. Üyesi M. Kemal BOSTAN

Kırıkkale Üniversitesi

Özet

Kripto para birimleri teknolojik yeniliklerle birlikte giderek kullanımı yaygınlaşan sanal para birimleridir. İnsanların e-ticaret, e-devlet, e-nabız gibi uygulamalarla birlikte dijitalleşmesi sanal paraya ilgiyi daha da artmıştır. Kripto para birimlerinden en çok bilinen bitcoin ile birlikte buna benzer birçok alt coin çıkarılmıştır. Genelde hepsinin işleyiş biçimi ve teknolojik altyapısı bitcoin ile benzer özellikler taşımaktadır. Kripto para birimlerinin kendini oluşturan kişi, kurum veya otoriteye bağlı olmayışı beraberinde birçok avantaj ve dezavantaj getirmektedir. Bu paraları kullanan insanlar nezdinde yasal bir dayanak olmaması veya yapılan işlemlerin geri döndürülememesi gibi risk faktörlerini içermektedir. Fakat zamansal esneklik, transfer özgürlüğü, düşük maliyet vb. sayılabilecek pek çok avantajıyla değerlendirilebilecek bir yeni oluşumdan bahsedebiliriz.

Bu durumla birlikte hem ülkemiz hem de diğer ülkeler bakımından kendi kripto paralarını yaratmalarının ekonomik çıkarları nasıl etkileyebileceğinin analizinin yapılması büyük önem arz etmektedir. Halihazırda sanal paraları tanıyan ve kullanmaya başlayan ülkelerle geleneksel mali araçlarla yoluna devam eden ülkeler arasındaki farkın gözetilebilir boyuta ulaşması bu paraların da teknik altyapısı olan blockchain sistemini daha etkin hale getirmiştir. Kamu maliyesine katkılarının analizi, bireyler üzerindeki etkisi ve küresel boyuttaki yeri bakımından kripto paraların anlaşılması gerekmektedir. Şu anda içinde bulunduğumuz pandemi sürecinde de elektronik veya sanal işlemlerin öneminin artması bu konunun gerekliliği noktasında bir basamak olarak nitelendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Para, Kripto Paralar, Bitcoin, Türkiye ve Dünya ekonomisinde kripto paralar.

Abstract

Crypto currency obsolescence is virtual money that is becoming widespread with technological innovations. The digitalization of people with applications such as e-commerce, e-government, e-pulse has increased the interest in virtual money. Among the crypto currencies, bitcoin, which is the most well-known, and many similar sub-coins have been issued. Generally, they all have similar features with bitcoin in terms of operation and technological infrastructure. Cryptocurrencies' own identities, not being tied to an institution or authority, bring many advantages and disadvantages. It includes risk factors such as a legal basis for people using these funds or the irreversibility of transactions. But temporal flexibility, freedom of transfer, low cost, etc. We can talk about a new formation that can be evaluated with many advantages.

With this situation, it is of great importance for both our country and other countries to analyze how their own cryptocurrencies can affect economic interests. The difference between countries that already

⁷⁰ Bu çalışma Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü maliye bölümünde Dr. Öğr. Üyesi M. Kemal BOSTAN danışmanlığında sürdürülmekte olan yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

recognize and prepare virtual currencies and countries that continue their way with traditional financial means has made the blockchain system, which is the technical infrastructure of these coins, more effective. The analysis of their contributions to public finance should be considered as a crypto currency in terms of the location of crypto coins. The increasing importance of electronic or virtual transactions within our invention can be considered as a step in the necessity of this subject.

Keywords: Money, Crypto Transit, Bitcoin, crypto-currencies in Turkey and the world economy.

GİRİŞ

Para insanlık tarihi kadar eski olan köklü bir geçmişe sahip değişim aracıdır. Günümüzde kullandığımız kağıt para haline dönüşene dek çeşitli yollardan geçmiştir. Mal ve hizmet alım-satımında kullanılmıştır. İhtiyaca göre alım ihtiyaç fazlasını ise satma işleminde karşılığında para kullanılmıştır. Paranın gelişim ve değişim sürecini ilk olarak Çinliler deri para yaparak başlatmışlardır. Lidyalıların altın para basmasıyla birlikte madeni paralar, yine Çinlilerin katkılarıyla kâğıt para basılmıştır. Günümüzde de ticaretle karşılık olarak para almaktayız. Ancak şu anda küreselleşmeden dolayı para birimi olarak dolar bazlı ödemeler gerçekleşmektedir. Dolar kurundaki aşırı hareketlilik durumdan dolayı da ekonomide dengesizlikler söz konusu olduğu için yeni para arayışları gündeme gelmiştir.

Bu arayışlarda sanal para birimleri daha çok konuşulmaktadır. İşlemlerin daha hızlı ve bilgi gizliliğinin en üst seviyesinde olmasından dolayı kripto para birimleri tercih edilmeye başlamıştır. Sistemsel olarak bilgisayarlar 0 ve 1 kodlarıyla çalışırlar. Her programın belli bir algoritması vardır. Kripto para birimlerinde de algoritmik düzen hakimdir. Kripto para şifrelemesi esas olan ve bu hususta bir sanal para kazanmanın bu algoritmik sistemdeki zorlu süreçleri atlatarak mümkün olacağı bir yapıdadır. Kripto paraların üretiminin sınırlandırılmış olması elbette daha değerli bir konuma getirmektedir.

Kripto paralar içerisinde en çok talep gören ve popülaritesi yüksek olan bitcoindir. Bunu takip eden birçok bir çok kripto para piyasada gündeme gelmektedir. Sanal paralar oldukları için kağıt para gibi fiziksel olarak taşınamayan, elden takas işlemlerinin gerçekleştirilemeyeceği paralardır. Türkiye 'de henüz kripto paralarla alakalı yasal bir düzenleme söz konusu değildir. Yani kullanımına sınırlama veya serbestlik getirilmemiştir. Ama dünyada bazı ülkeler ödeme aracı olarak kabul edip bu konuda kendi kripto paralarını çıkarmaya başlamışlardır.

Kripto paraların her ülke açısından getirdiği sorunların başında denetim mekanizması aracılığıyla denetlenemiyor olmasıdır. Siber güvenlik tehditleriyle karşı karşıya kalmasıdır. Ancak yatırımcıların büyük miktardaki işlemlerinin bankalardaki gibi bir sınır belirlemeksizin paranın alınıp verilmesindeki kolaylıklar ve eft gibi bankacılık işlemlerindeki gün kavramına takılmaksızın istenilen saatte alıcıya ve ya göndericiye tesliminin gerçekleştirilmesi en büyük avantajlarından. Her yeni durumda meydana gelen avantaj ve dezavantajlarıyla günümüzde teknolojiyle birlikte ilerlemeye devam eden bir mekanizmadır. Türkiye açısından hem şirketler bazında hem de bireysel kullanıcılar nezdinde önemli değişimleri gün yüzüne çıkaracaktır.

Bu çalışmada paranın kavramsal çerçevesine değinilecek olup, günümüze kadarki süreçte değişimlerinden bahsedilecektir. Paranın çeşitleri ele alınarak kripto para kavramı açıklanacaktır. Günümüzde en çok tercih edilen kripto para Bitcoin ana hatlarıyla anlatılacaktır. Kripto para kullanımının getirdiği yenilikler, avantajlar ve dezavantajları, kullanım alanlarına değerlendirilecektir. Daha sonra hem küresel boyutta dünyadaki ülkelerdeki durumu hem de Türkiye açısından kamu mali sistemine katkıları incelenerek uzun vadedeki katkılarını belirtmek amaçlanmaktadır.

1.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1.Paranın Tarihi

Paranın en popüler tanımı John K. Galbraith tarafından 1975 yılında belirtilmiştir. Bu tanıma bakacak olursak para, "insanların para olarak kullanmak üzere kabul edeceği her şey" olarak ifade edilmiştir. Bir nesneye ya da

eşyaya para diyebilmek yüzeysel bir şey değildir. Para olabilmesi için ilk önce herkes tarafından kabul görmesi gerekmektedir (Öztürk & Koç,2006: 210).

İlk insanlık tarihine baktığımızda hayatlarını göçebe yaşam koşullarına bağlı olarak gerçekleştirmek zorunda olan bireyler avcılık ve toplayıcılık faaliyetleri yaparak sürdürmekteydiler. Bu dönemde ekonomide istenen ihtiyaçlar takas yöntemiyle giderilmeye çalışılmıştır. İlk alışveriş işlemleri sopalar üzerine iz bırakılarak gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde paraya ihtiyaç duyulmamaktaydı. Zamanla gelişen toplumlar yerleşik hayata geçerek ihtiyaçlarını tarımla daha düzenli bir hale getirmiştir. Bilgi birikimleri, tecrübe ve gelişmekte olan teknoloji gibi etkenler doğrultusunda düzenli hayatta mal miktarlarında ihtiyaç fazlası olmaya başlamıştır. Yerleşik hayata geçişin getirdiği bu durum ticarete takas imkânını zorlaştırmıştır. Çünkü avcılık ve toplayıcılıkta az miktarda bulunan mallar kolaylıkla takas edilebilirken ürün bolluğunda ve ya daha az olduğu durumda, istenen mal ile verilen mal arasındaki değer farkının ortaya çıkması gibi durumlar takası olumsuz etkilemiştir (Fidan ve diğerleri,2019: 141-144).

1.2. Osmanlı'dan Günümüze Para

Osmanlı'da ilk para gümüş sikke olarak 1326- 1327'de Orhan Bey döneminde Bursa'da çıkarılmıştır. Takip eden dönemde gümüş düzeni oluşturulmuş ve bakır paralar sirkülasyonu başlamıştır. Bununla birlikte Fatih Sultan Mehmet zamanında 1479 yılında ilk defa altın para yaptırılmış, paranın adı da "sultani" olarak belirlenmiştir. 1699 Karlofça Antlaşması'ndan sonra dejenerasyon yaşanmış olsa bile 1690'dan sonra gümüş sikkeler üretime geçmiştir. Tanzimat döneminde Osmanlı'nın ilk banknotları çıkarılmıştır. Çıkarılan ilk kağıt para Abdülmecit tarafından "Kaime-i Nakdiye-ı Mutebere" ismiyle anlamı ise, "para yerine geçen kağıt" olarak basılmıştır. Osmanlı bankası kurulduktan sonra 1863-1914 yılları arasında farklı şekillerde banknot basma işlemi yapmıştır. (Kesebir&Günceler,2019: 608).

İngiliz sermayesi ile 1856 da faaliyete geçen Bank-ı Osmaninin 1863 yılında dağılmasından sonra Osmanlı Devleti kağıt para alış ayrıcalığını çıkarılan kağıt para değerinin üçte bir oranındaki altını kasada var etmek koşulu ile 30 yıl süre ile İngiliz ve Fransız ortak likiditesi ile kurulan Bank-ı Osman-i Şahaneye devretmiştir. Bundan dolayı bugün var olan banknotlara benzeyen ilk kâğıt para Kasım 1863 de başlamış ve 1863 yılından 1908 yılına kadar dört sürümde banknot çıkarılmıştır. Kâğıt para basma imtiyazı Bank-ı Osman-i Şahane de olmasına karşın, Osmanlı hükümetinin 1877 yılında baş gösteren finans kıtlığı dolayısıyla ekonomiye tekrar kaimeler çıkarılmıştır. Sultan V. Murat zamanında çıkan bu kaimeler halk arasında "93 kaimeleri" olarak adlandırılmıştır. Sultan II. Abdülhamit zamanındaysa 1878'e kadar bu paraların basımına devam edilmiştir. Fakat bu sefer banknotlarda yapılan hilelerin önüne geçmek için filigranlı kağıt kullanılmıştır. Altın lira karşısında uzun süreli devam eden düşüşler neticesinde kaimeler 1879 yılında tamamen kaldırılmıştır(TCMB,2012: 3).

Cumhuriyet dönemindeki ilk kağıt paralar Türkiye'de kağıt para basımını yapabilecek kağıt paralar bulunmadığı için Londra'da çıkarılmıştır. Elbette hal böyle olunca paranın üzerindeki yazılar eski Türkçe ve Fransızca olmuştur. 1937'de ikinci emisyon paraların basımı gerçekleşti. Yine Türkiye'de matbaa sorunu nedeniyle bu paralarda Londra'da yapıldı. Latin harflerinin kabulünden sonra yapıldığı için para üzerindeki yazılar Latin alfabesi kullanılarak yazıldı. Bu paraların bir yüzünde Atatürk diğer yüzünde ise İsmet İnönü'nün resmi vardı. Cumhurbaşkanı seçilen İnönü Atatürk'ün vefatıyla birlikte paralarda sadece kendisinin resminin bulunmasını emretti. Banknotların 50 kuruşluk olanları Almanya'da, 50 liralık olanları İngiltere'de bastırılmıştır. Yalnız İngiltere'den gelen banknotlar Yorkshire adlı geminin Yunanistan'ın Pire adlı limanında Hitler ordusunun saldırısına maruz kalarak batması sonucu bu paraların ekonomide yerini alamadığını belirtebiliriz. Sadece İnönü'nün resminin olduğu banknotlar üçüncü ve dördüncü banknotlardır. Bunların basımı da Amerika Birleşik Devletleri'nde gerçekleşmiştir. 1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle Cumhurbaşkanı olan Celal Bayar beşinci emisyon banknotlarının üzerinde tekrardan Atatürk resminin olmasını sağlamıştır. Türkiye'nin ilk banknot matbaası 1958 yılında tamamlanmıştır. Türkiye'de basılan ilk kağıt para da 100 liralık banknottur. Altıncı emisyonda Türkiye'de artan matbaa sayısı ile birlikte sadece 20 liralık banknot dışında geri kalan paralar Türkiye'de basılmıştır. Yedinci emisyonda yüksek enflasyonlu yıllar yaşandığı için Türk lirasının giderek düşen değeriyle birlikte 10.000.000 TL ve 20.000.000 gibi sıfırı fazla olan

paralar basılmıştır. 2002 yılı ile hükümetin sağladığı istikrar ile enflasyon düşmüş ve Türk lirasından altı sıfır atılmıştır. Bu yaşanan hadiseyle beraber sekizinci emisyon gerçekleşmiş ve yeni Türk Liralari ekonomideki yerini almıştır. Ama kalıcılığını koruyamamış ve 2010 yılı itibariyle kaldırılmıştır. Şu anda piyasada yürürlükte olan paralar dokuzuncu emisyon paralarıdır (Fidan, ve diğerleri,2019: 152-152).

2.Paranın Çeşitleri

- Emtia Para
- Altın ve Gümüş
- Tamsili Para
- Kağıt Para
- İtibari Para ve Bretton Woods Sistemi
- Alternatif Paralar
- Dijital Para
- Sanal Para
- Kripto Paralar

2.1.Kripto Paralar

Her geçen gün gelişen teknolojik altyapı hem ödeme sistemlerinde hem de ödeme araçlarında yeni gelişmelerin olmasını sağlamaktadır. Çağdaş dünyaya yeni bir boyut kazandıran modernleşme finansal bazda günümüz ihtiyaçlarını su yüzüne çıkarmaktadır. Ama bu ihtiyaçların giderilmesinde gerek yasal çerçeve gerek altyapı yetersizlikleri engel olabilmektedir. Burada bahsedilen engellere karşın sanal paralar geleneksel ödeme araçları ve ekonomik sunumların gerçekleşmesinde yeni tüketici talepleri doğrultusunda şekillenen bir para biri olmaktadır. Sanal para biriminin ortaya çıkmasında finansal teknoloji alanındaki hizmetlerde meydana gelen artışlar etkili olmuştur. Bu hizmetlerde, ödemelerde bulunmak, sigortacılık faaliyetleri, blok zincir teknolojisi, yatırımlarda bulunmak, veri hizmetleri ve güvenlik gibi hizmetler söz konusudur. Bu hizmetler her geçen gün gelişen teknoloji ile daha büyük bir yapıya sahip olmuştur. Finansal teknoloji alanında en yoğun faaliyet perakende ödemeler alanında sayıları sürekli artarak faaliyet göstermektedirler. Geleneksel ödeme hizmetlerindeki hem kusurlu tarafları hem de tamamlanamamış işlemlerin gerçekleştirilmesi için bir umut olan sanal paraların küçük işlem kapasitelerine göre kendilerine has altyapı teknolojileri ile mali alanda büyük tepki çekmeyi başarmıştır. Günümüz finansal yapısına baktığımızda her gün yeni şekillenen işlem hacmi ve online işlemler gerçekleştirilmektedir (Çetinkaya, 2018: 12).

Kripto para birimleri, şifreleme esas ile meydana gelen sanal para birimlerinin genel adıdır. Maddesel bir varlığa sahip olmayan, merkezi kontrolü bulunmayan, otoriteler tarafından denetim altına alınamayan, kullanıcılar arasında daha pratik ve hızlı, maliyet açısından en minimumda en güvenilir etkiye sahip olan ve sanal platformlarda kullanılabilen paralar sanal para olarak adlandırılmaktadır. Kripto paraların en temel özelliği şifreli olmasıdır ve bundan dolayı para alışveriş işlemleri şifreli olarak gerçekleştirilmektedir. Bu açıdan bakıldığında elektronik paradan tamamen farklı olduğu görülmektedir. Elektronik paralar 1.bölümde daha detaylı anlatıldığı üzere elektronik ortamda muhafaza edilen, kanuni bir dayanağı olan ve ödeme aracı olarak ifade edilen paralara denilmektedir. Elektronik paralar £ (Euro) veya \$ (Dolar) olarak adlandırılabilirken, kripto paralar bitcoin, ethereum vb. adlar almaktadır (Temelli,2019: 108-109).

Kripto paralar sanal paranın alt dalı olarak görülmektedir. Kimi kaynaklarda da sanal parayı elektronik paranın bir çeşidi olarak görmek mümkündür. Şöyle ki elektronik parayı elektronik para kuruluşları piyasaya sürerken, sanal para birimleri özel şahıslar tarafından tedavüle girmektedir. Elektronik parada arz noktası sabitken sanal paralarda bir sabitlik yoktur. Bu vb. birçok farklılık söz konusu olsa da dijitallik açısından bir noktada birleşmektedirler (Doğan,2018: 236).

Kriptografi, Yunancada açık olmayan, belirgin bir şekilde görülemeyen anlamında kullanılan kryptos kavramıyla birlikte yazmak şeklinde ifade edilen graphien kelimesinden oluşmaktadır. Kriptografi, bir bulmaca gibi, güvenlik seviyesi, bilgi topluluğu gibi etmenleri bünyesinde barındıran bir sayısal işlemler olarak ifade

edebiliriz. Daha net bir şekilde ifade edebilirsek, herhangi bir belirsizlik olmadan iletilmek istenen bir bildirin, diğer kişilerce rahatlıkla yorumlanması ve ya görüntülenmesinin önüne geçmek için kullanılan bir sistemdir. Kriptoloji kavramına değinecek olursak, bilgilerin bütünlüğü, korunması, saklılığı, bilgi kaynaklarının incelenip sayısal tekniklerle çalışan bir bilim dalıdır (Yeşilbaş, 2016:1).

2.1.1.Kripto Para Çeşitleri

2.1.1.1.BİTCOİN (BTC)

En popüler kripto para birimi olan Bitcoin'in kısaltması BTC'dir. Para biriminin en küçük birimi 100 milyonda birine denk gelmektedir. Yani 0,00000001 BTC ve adını bitcoini oluşturduğu ifade edilen Satoshi Nakamoto'dan alarak "Satoshi" olarak belirtilmektedir. Bitcoin piyasada işlem görmesi açısından dijital platformda değerlendirilmeyen TL veya Dolar gibi alışveriş işlemleri gerçekleştirilebilmekte ve alım ve satım işlemleri yapılabilmektedir. Sahip olduğu birden fazla e-cüdan uygulaması ile ve açık kaynak kod altyapısı gelişmelere açık bir ortam yaratmaktadır. Bu sistemdeki işlemlerde bireylerin asıl kimlik bilgilerini paylaşmaları gibi bir zorunlulukları bulunmamaktadır. Sistemdeki Bitcoin adreslerine bağlı olarak işlemler gerçekleştirilmektedirler (Khaliov, vd. , 2017: 2-3).

2.1.1.2.ETHEREUM(ETH)

Ethereum piyasalarda en çok işlem gören ikinci kripto para birimidir. 23 yaşında kod yazarı Vitalik Buterin tarafından oluşturulmuştur. İlk tanıtımı Kuzey Amerika Bitcoin konferansında yapılmıştır ve beklenenden daha büyük bir ilgi gösterilmiştir. Bitcoinle kıyaslandığında birçok farklılaşma gösteren Ethereum'un kısaltması ETH'dir. Ethereum'un en dikkat çekici özelliklerinden biri de "akıllı sözleşme" denilen bir düzendir: Ethereum bununla birlikte Ether ismiyle bir kripto para birimini de bünyesinde barındırmaktadır. İşlemlerdeki bilgi alışverişi ek bir bedel gerektirdiğinden sistemdeki kullanıcılar Ether ile bunu telafi etmektedirler. Bitcoindeki gerçekleşen benzer bir özellik gibi giderek yükselen akıllı sözleşme miktarı Ethereum'un eylem performansını güçlendirmektedir. Bitcoin'in kazanım yollarından biri olan madencilikte dört yıl arayla elde edilecek bitcoin miktarı yarı yarıya düşmektedir. Son nokta olarak da 21 milyon Bitcoin üretildiğinde Bitcoin arzı söz konusu olmayacaktır. Ethereumda bu işlemin üst sınırı yıllık 18 milyondur. Yani ayrı noktalarda faaliyet göstermesini ve alışveriş işlemlerinde kullanılabilir olmasını kolaylaştıracaktır (Sayın&Mercan,2018:704-705).

2.1.1.3.RİPPLE(XRP)

Ripple adını ilk 2012 yılında duyurmuştur. Altyapı olarak Bitcoin ya da Ethereum gibi Blockchain sistemi ile çalışmamaktadır. Bu ve benzeri özellikleri ile Bitcoin kripto para biriminden özerk bir yapıda olup otonom kabul edilmektedir. Ripple'in günümüzdeki iletimi Ripple laboratuvarlarından gerçekleştirilmektedir. Bu kripto para ile saniyede 1500'e kadar işlem gerçekleştirilebilmektedir. Ripple kullanıcılarına baktığımızda çoğunluğunu finansal işlem yapan büyük firmalar ve bankaların oluşturduğunu görebiliriz. Ripple ile yapılan ödeme işlemleri 4 saniye gibi kısa bir sürede gerçekleştirilmektedir. Piyasada en çok işlem gören kripto paralar sıralandığında Ripple 3. sırada gelmektedir. Ripple kurucusu Chris Larsen adlı kişidir ve dünyadaki sayılı zenginler arasında yer almaktadır. Ripple'in ortaya çıkarılış hedefi bankalar ile tüketiciler arasındaki ilişkilerin daha pratik hale getirilmesidir. Ripple ile Bitcoin işlem maliyetleri açısından kıyaslandığında Ripple işlem başına 0.0011 ABD doları almaktadır. Yine ticaret alanı açısından Bitcoin 41,6 milyar dolarken, Ethereum 22,8 ve Ripple 11,5 milyar dolarlık hacme sahiptir (Ceylan,2019: 20).

2.1.2.Kripto Paraların Kullanım Alanları

Kripto paraların kullanım alanları her geçen gün hızlı bir şekilde genişlemektedir. Dünyada kullanım alanlarına verilecek örneklerden bazıları şöyledir (Karagözoğlu,2020: 13-14-15-16);

Yolculuk: Kripto paraların kullanımında en sık karşılaştığımız alanların başında uluslararası ve çevrimiçi platformlarda online olarak satış işlemi gerçekleştiren seyahat firmaları gelmektedir. Bu kullanıma örnek verecek olursak 2013 yılından günümüze kadar hava yolu seferleri, otel kiralama işlemleri, araba kiralama

veya deniz yolcuları için bilet alımlarında kripto paraların en çok işlem gören parası olan Bitcoin'i ödeme aracı olarak nitelendiren Cheapair.com adındaki bir sanal site en güzel örnek olma özelliğini taşımaktadır.

Gayrimenkul İşlemleri: Propy.com imindeki bir site gayrimenkul satış işlemlerinde kripto para birimleri aracılığıyla ödeme işlemlerinin gerçekleşmesine imkan tanıyan uluslararası boyuttaki ilk çevrimiçi platform olma özelliğini taşımaktadır. Mycoinrealty.com adındaki başka bir site ise daha çok Bitcoin ile alınabilecek gayrimenkullerin sıralandığı hatta 2014 yılında Vegas'ta 157.000 BTC değerinde oldukça güzel bir villa bu site sayesinde satın alınmıştır.

Sosyal Medya: Günümüzde herkesin hem duygu ve fikirlerini hem de eğitimden ekonomiye kadar bütün bilgileri paylaşıp elde edebildiği sosyal medya en çok kullanılan iletişim aracı olmaktadır. En popüler olan vanywhere.com adlı site özel yeteneklere sahip olan bireyler ile bu yeteneklere gereksinim duyan bireyleri bir araya getirmektedir. Bu platformdaki işlemlerde kripto para birimleri aracılığı ile gerçekleştirilmektedir.

Eğitim: Her alanda olduğu gibi eğitim alanında da kripto paraların işlem gücü her geçen gün artmaktadır. Kıbrıs, İsviçre, ABD ve Almaya gibi ülkelerdeki yüksek öğrenimlerde eğitim ücreti olarak kripto paraları, bunun içerisinde ise özellikle de Bitcoin'in tercih edildiğini ifade etmektedirler. Yine bir örnek vermek gerekirse Kıbrıs'ta bulunan Lefkoşa üniversitesi Bitcoin için en bilinen ödeme platformu Bitpay ile eğitim giderlerinin ödenmesini sağlayan ilk akredite üniversitesi olma özelliğini taşımaktadır.

3. Türkiye'nin Blok Zinciri Uygulamasına Bakış Açısı

Türkiye'nin mali göstergelerinden biri olan 2019-2023 yıllarını içeren 11. Kalkınma Planı çerçevesinde kamusal olarak daha dayanıklı bir ekonomi temeli yaratabilmek amacıyla mali araç türlerinin daha da genişletilip çoğaltılması yolunda adımlar atılması hedeflenmektedir. Bu hedef doğrultusunda blok zinciri altyapısına sahip sanal Merkez Bankası parası piyasada yerini alacaktır. Türkiye Dijitalleşme Vakfı 2019 raporuna göre; hem kamu hem özel sektör hem de bireyler açısından dijital dönüşümün gerçekleştirilmesinin katkısının çok büyük olacağına dikkat çekmektedir. Bu açıdan 1990 yılında 13 kamu bankası ve bir özel bankanın işbirliğiyle kurulan Bankalararası Kart Merkezi (BKM), blok zincir teknolojiden çeşitli alanlarda yararlanmaktadır. Elektronik kişisel kartvizitler, akıllık anlaşmalar gibi alanlarda blok zincir ile projeler yürüten BKM, bu kapsamda çalışan öz konumu Ankara olan T2 Software ile "keklik" isminde kodlanmış para birimi oluşturmuşlardır. Akbank, küresel ölçüde para alışverişinde Blok zinciri teknolojisi ile daha saydam, işlem sırasındaki süreyi minimuma indiren, işlem bedellerini sıfıra kadar indirebilen yenilikler ortaya çıkaran Ripple ile ittifak olan ilk Türk bankası olma unvanını elde etmiştir. Yine İstanbul Takas ve Saklama Bankası AŞ. (Takas bank), blok zincir teknolojisini kullanmaya başlamıştır. Bu teknolojiyle esası maddesel altın olan ve sanal bir varlığa dönüştürülebilir, zamandan bağımsız olarak bireyler arasında altın alışverişine olanak veren, marka ismi BİGA olan bir platform oluşturulmuştur. Türkiye'de her kesimin katılımının amaçlandığı gibi kadınlarında blok zinciri teknolojisinde yer edinebilmeleri bakımından Başak Burcu Yiğit ve Ebru Güven "Blockchain Women" adında yapı oluşturmuşlardır. Bu yapıdaki hedef elbette ki bakış açısı kazandırıp bilgi alışverişi ortamını yaratabilmektir (Topçu & Sarıgül, 2020: 37).

Özellikle son dönemlerde Türkiye açısından blok zincir teknolojisine olan ilgi artma eğilimi göstermektedir. Bu doğrultuda vakıflar, birbirinden farklı araştırma merkezleri, topluluklar oluşmaya başlamıştır. Bilişim Ve Bilgi Güvenliği İleri Teknolojiler Araştırma Merkezi önderliğinde oluşturulan Blok zincir Araştırma laboratuvarı Türkiye açısından bu teknolojinin hem akademik hayat hem de sektörel bazda nasıl katkı sağlayacağına dair bilgiler sunmaktadır. Birden çok üniversitenin sunduğu eğitimlerle birlikte TÜBİTAK aracılığıyla Ankara'da Birinci Blockchain Çalıştayı şimdiye kadar gerçekleştirilen en geniş kapsamlı faaliyet olarak nitelendirilebilir. Yine Kasım 2018 tarihinde Sermaye Piyasası Kongresi kapsamında "Blockchain Şehir Efsanesi mi? Uygulaması

Var mı?” panelinde bilirkişilerce derinlemesine incelenme fırsatı olmuştur. En dikkat çekici kısmı ise Takas İstanbul blok zincirden faydalanması konusunda kuruluşlarını bu açıdan lider olarak belirterek reformcu planlarını ilk kez açıkça iletebildiği için oldukça önemli bir platform olma özelliğini taşımaktadır (Durbilmez & Türkmen,2019: 39).

3.1.Kripto Paraların Ülkeler Açısından Değerlendirilmesi

2018 -2019 yılları arasında çoğunluğu Avrupa Birliği'ne üye olan devletlerden meydana gelen toplamları 30 Avrupa ülkesi olan ülkeler Avrupa Blockchain Ortaklığını (EBP) bildirme imza atmışlardır. Bu bildirme doğrultusunda uluslararası olarak sanal etkileşimin ortak ağını kurmak amaçlanmıştır. Bu temel yapı maksimum kapasitede koruma ve gizlilik içermektedir. Bu bildirmede adı geçen ülkeler; Almanya Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Lüksemburg, Macaristan, Finlandiya, Güney Kıbrıs, Fransa, Hırvatistan, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İspanya, İsveç, İtalya, Letonya, Lihtenştayn, Litvanya, Malta, Norveç, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovakya, Slovenya ve Yunanistan'dır. İngiltere, Norveç ve Lihtenştayn dışındaki diğer ülkeler Avrupa Birliği'ne üye ülkelerdir. Blok zinciri teknolojisinin daha ileriye gitmesi ve gelişmesi açısından oldukça önemli bir bildirme niteliği taşımaktadır (Topçu&Sarigül,2020: 35) .

Öncelikli olarak gelişmiş ekonomileri ele alırsak global boyutta ekonomiyi oluşturan temel taşlardan birisi ilim ve uygulamaya bilim olduğunu belirtebiliriz. 2018 yılı baz alındığında küresel olarak en büyük şirketlerin ilim ve iletişim alarında faaliyet göstermekte olduğunu görülmektedir. Şöyle ki, Amazon 150,8 milyar dolar, Apple 146,3 milyar dolar, Google 120,9 milyar dolar, Samsung 92,2 milyar dolar ve Facebook 86,9 milyar dolar marka bedeline sahip olmaktadır (Şahin,2019:171).

Tablo 1: Küresel Boyutta Blok Zinciri Teknolojisinin Kullanımı Açısından Yasal Düzenlemeler

ÜLKELER	YASAL DÜZENLEMELER
ABD	Bir yıldan uzun bir zaman diliminde kripto parayı harcamayıp daha sonra kullanılan kripto paralar Sermaye Kazançları vergisi uygulanmaktadır. Vergi matrahları esas alınacak gelirin tür ve toplamına göre değişiklik göstermektedir. Yapılan transfer 600 \$'dan küçük ise vergi doğmamaktadır.
AVUSTRALYA	İşletmeler kurumlar vergisiyle birlikte muamele vergisi vermektedir. Bireysel işlemlerde 10.000 Avustralya Doları ve daha az kripto para ile alışverişler gelir ve tüketim vergisinden muaf olmaktadır.
ALMANYA	Kripto para ile yapılan işlemlerde meydana gelen kar oranının 800 £'luk kısmı vergi istisnası kapsamında yer almaktadır. Bu miktardan fazlası için ise spekülasyon kazanç olarak değerlendirilerek %25 oranında vergiye tabi olmuştur. Kripto para ile ilgili işlemler KDV'den muaf tutulmuştur.

Kaynak: Topçu & Sarigül,2020: 36.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kripto paraların ucuz maliyet, hızlı erişim, hızlı transfer gibi özellikleriyle hızlı bir ilerleme kaydetmektedir. Henüz her ülke kripto parayı resmi olarak tanımadıkları için çok büyük kitlelere ulaşmış değil ama giderek gelişme göstermektedir. Devletler için bir vergi kaynağı da olmaktadır. Türkiye ekonomisi için kripto para elde edenlerden, bu paraların alım satımını yapanlardan kazançları doğrultusunda değer artışı kazancı veya arazi kazanç olarak vergilendirilmesine dair görüşler beyan edilmiştir. ABD'de vergi ödemelerinin kripto paralar üzerinden ödenebileceği gündeme gelmiştir. Ödemeler kripto ödeme servisi BitPay ile yapılabilecektir. Eyalette yaşayan vergi mükellefleri vergi ödemelerini BitPay'a gönderecek, Bitcoin'ler de

burada dolara çevrilecektir. Böylelikle kripto paraların özellikle de bitcoinin meşrulaştırılmasında önemli bir adım atılmış olacaktır. Ayrıca bu uygulama ilk başta sadece kurumsal vergiler açısından geçerli olmuştur.

Bitcoin ile 7/24 işlem yapılabilme kolaylığı, kartsız, şifresiz, sınırlamasız özellikleriyle yeni nesilde en çok tercih edilecekler arasında yer almaktadır. Elbette dezavantajlarını göz önünde bulundurmamak gerekmektedir. Mesela yeni sisteme giren biri için hem çok zor hem de çok karmaşık gelebilmektedir. Sitemin internet korsanlarına açık olmasında güven noktasında önemli bir etkidir. Değerinin çok hızlı değişmesinden dolayı kullanıcıların bütün paralarını sisteme dahil etmemeleri gerekmektedir. Bitcoin ile birlikte bunu kullanan devletlerde elbette birçok değişiklik gözlemlenecektir. Bunların başında kendi merkez bankalarının para basma tekellerinin ortadan kalkması gelmektedir. Sonuç olarak herhangi bir denetim mekanizmasından hukuksal altyapıdan yoksun, spekülasyonlardan çok çabuk etkilenecek bir sistemdir. Bu da beraberinde kara para aklama, dolandırıcılık gibi suç teşkil eden uygulamaların yaygınlaşmasına olanak verecektir. Gerekli denetim mekanizmalarının oluşturulması, ülkelerin yasal olarak kabul edip kanunlar çerçevesinde düzenleme yaparak kontrol altına almaları yeni kazanımları beraberinde getirecektir. Özellikle ekonomide teknolojinin çok iyi kullanılması Türkiye başta olmak üzere tüm gelişme eğilimi gösteren ülkelere oldukça önemli katkılar sağlayacaktır.

Kaynakça

- Ceylan, Mehmet Emin, Bitcoin Ekonomisi: Kripto Para Bitcoin'in Finans Sektörü İçindeki Yeri, Yüksek Lisans Tezi, Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Haziran 2019.
- Çetinkaya, Şahin, "Kripto Paraların Gelişimi ve Para Piyasalarındaki Yerinin Swot Analizi İle İncelenmesi", Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi, Cilt 2, Sayı 5, 2-2018, s.11-21.
- Doğan, Hasan, "İslam Hukuku Açısından Kripto Paralar ve Blockchain Şifreleme Teknolojisi", Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 26, Sayı 2, 2018, s.225-253.
- Durbilmez, Erözel Serap & Türkmen, Sibel Yılmaz, "Blockchain Teknolojisi ve Türkiye Finans Sektöründeki Durumu", Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 4, Sayı 1, 2019, s.30-45.
- Fidan, Murat, Dilek, Serkan & Esen, Ayşegül, "Dünden Bugüne Paranın Tarihi Ve Türkiye'de Kağıt Para Kullanımı", Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 9, Sayı 18, Aralık 2019, s.141-162.
- Karagözlü, Ömer Abdullah, Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu/ Kripto Para Araştırma Raporu Ankara 2020.
- Kesebir, Murat & Günceler, Bülent, "Kripto Para Birimlerinin Parlak Geleceği", Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 17, Ocak 2019, s.605-625.
- Khaliov, Merve Can Kuş & Gündebahar, Mücahit & Kurtulmuşlar, İrfan, Bitcoin İle Dünya ve Türkiye'deki Dijital Para Çalışmaları Üzerine Bir İnceleme, 19. Akademik Bilişim Konferansı, 8-10 Şubat, 2017, Aksaray.
- Mercan, Ebru & Sayın Kudret Şevket, "Kripto Para Birimleri: Vergilendirilmesi Ve Dünyadaki Uygulamaları", Journal Of Social And Humanities Sciences Research, İzmir 2018, s.701-711.
- Öztürk, Nurettin & Koç, Asuman, "Elektronik Para, Diğer Para Türleriyle Karşılaştırılması ve Olası Etkileri", Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Cilt 6, Sayı 11, 2006, s.207-243.
- Şahin, Muhammed, "Kripto Para Yeni Bir Vergi Sığınağı Mı? Bilişim Teknolojilerindeki Gelişmeler Temelinde Bir Değerlendirme", Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 34, Ocak 2019, Denizli, s. 169-181.
- TCMB, Türkiye'de Banknot Basımının Tarihçesi-Banknot Üretim Süreci ve Emisyon Politikaları, 2012.

6th International Management and Social Research Conference
January 16-18, 2021 İstanbul / Turkey

Temelli, Fatma, “Kripto Para Birimlerinden Bitcoin ve Muhasebe Açısından Değerlendirilmesi”, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Üniversitesi, İktisadi Yenilik Dergisi, Cilt 6, Sayı 2, Temmuz 2019, s.107-119.

Topçu, Betül Altay & Sarigül, Sevgi Sümerli, “ Dünyada ve Türkiye’de Blok zinciri Teknolojisi: Finans Sektörü, Dış Ticaret ve Vergisel Düzenlemeler Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi Özel Sayı Araştırma Makalesi, Nisan 2020, s.27-39.

Yeşilbaş, Engin, Cebirsel Kriptoloji Yöntemleri ve Bazı Uygulamaları, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Rize 2016.

Stres Düzeyleri ve Stresle Başa Çıkma Tarzları Arasındaki İlişki: Sağlık Bilimleri Fakültesi ve Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Öğrencileri Örneği

Öğr. Gör. Dr. Ayşe Nihan ARIBAŞ

Aksaray Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu

ORCID ID: 0000_0002_5142_874X

Öğr. Gör. Figen ÖZŞAHİN

Avrasya Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu

ORCID ID: 0000_0001_9227_4938

Özet

Bu araştırma, sağlık bilimleri fakültesi ve sağlık hizmetleri meslek yüksekokulunda okuyan öğrencilerin algılanan stres düzeyleri ile stresle başa çıkma tarzları arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla tanımlayıcı olarak yapılmıştır. 2020-2021 yılında bir üniversitenin sağlık bilimleri fakültesi ve sağlık hizmetleri meslek yüksekokulunda okuyan ve araştırmaya katılmayı kabul eden 394 öğrenci, araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Veriler; Öğrenci bilgi formu, Algılanan Stres Düzeyi Ölçeği (ASDÖ) ve Stresle Başa Çıkma Tarzları Ölçeği (SBÇTÖ) kullanılarak toplanmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde tanımlayıcı istatistikler, Kruskal Wallis Testi, Anova Testi, Mann Whitney U Testi, Spearman Korelasyon Testi kullanılmıştır. Öğrencilerin %78,4'ü kadın olup, %45,7'si 21-23 yaş aralığındadır. %58,9'unun okul başarısı orta düzeydedir. ASDÖ puan ortalaması 28,71±8,40 ve SBÇDÖ puan ortalaması 72,01±9,36 olarak bulunmuştur. Korelasyon analizi sonucunda, algılanan stres düzeyi ile stresle başa çıkma tarzları arasında zayıf ve negatif yönde bir ilişki olduğu ve algılanan stres düzeyi ile stresle başa çıkma düzeyleri ölçeğinin alt ölçekleri olan problem çözme ve sosyal destek arama ile negatif yönde zayıf bir ilişki ve kaçınma ile pozitif yönde zayıf bir ilişki olduğu saptanmıştır (p<0,05). Yapılan karşılaştırmalarda bölüme isteyerek gelme, okunan bölüm, mezun olunan lise, anne mesleği, ailenin gelir düzeyi, kişinin kendi gelir düzeyi, aile içi ilişkiler, ruhsal sağlık, sağlık durumu ve okul başarısının ASDÖ puanlarını etkilediği belirlenmiştir (p<0,05). SBÇTÖ puan ortalamalarını ise cinsiyet, bölüme isteyerek gelme, okunan bölüm, aile içi ilişkiler, okul başarısı, ruhsal sağlık ve sağlık durumunun etkilediği saptanmıştır (p<0,05). Sonuç olarak; sosyo demografik değişkenlerin öğrencilerin ASDÖ ve SBÇDÖ puan ortalamalarını etkilediği belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Stres, Algılanan Stres Düzeyleri, Stresle Başa Çıkma

Abstract

This research was conducted descriptively in order to determine the relationship between the perceived stress levels of the students studying at the faculty of health sciences and the health services vocational school and their style of coping with stress. 394 students studying at a university's health sciences faculty and health services vocational school in 2020-2021 and who agreed to participate in the study constitute the sample of the study. Data; The student information form was collected using the Perceived Stress Level Scale (PSSS) and the Styles of Coping with Stress Scale (SCSTS). Descriptive statistics, Kruskal Wallis Test, Anova Test, Mann Whitney U Test, Spearman Correlation Test were used to evaluate the data. 78.4% of the students are women, and 45.7% are between the ages of 21-23. 58.9% of them have medium success in school. The mean PSSS score was found to be 28.71 ± 8.40 and the mean score of SPSS was 72.01 ± 9.36. As a result of the correlation analysis, it was found that there is a weak and negative relationship between perceived stress level and levels of coping with stress, and a weak and negative relationship with perceived

stress level and problem solving and seeking social support, which are subscales of the scale of coping with stress, and a positive relationship with avoidance. It was found that there is a weak relationship ($p < 0.05$). According to the comparisons, it was determined that voluntary coming to the department, the department of study, the high school graduated from, the mother's profession, the income level of the family, the individual's own income level, family relations, mental health, health status and school success affect the PSAS scores ($p < 0.05$). It was determined that gender, voluntary coming to the department, department of study, family relations, school success, mental health and health status affected the mean scores of SCLC ($p < 0.05$). As a result; It has been determined that socio-demographic variables affect the students' mean PSAS and SSCI scores.

GİRİŞ

Stres, hayatın her alanında kişilerin karşı karşıya kaldığı bir durumdur. Stres düzeylerinin belirlenmesi de stresle başa çıkabilmek için ilk adım olarak görülmektedir. Çünkü stres düzeyi bilinmeden stresle başa çıkabilmek mümkün değildir. Kişilerin hem sosyal yaşamlarında hem de iş hayatlarında başarılı olabilmeleri için stresle nasıl başa çıkmaları gerektiğinin bilincinde olması gerekmektedir. Üniversite öğrencileri eğitim hayatları boyunca birçok stres faktörü ile karşı karşıya kaldıkları için öğrencilerin stres düzeyinin belirlenmesi ve stresle başa çıkma stratejilerinin kullanımı eğitimin önemli çıktılarından bir tanesidir. Eğitim sürecinde, öğrencilerin temel bir dünya görüşü kazanabilmesi ve bakış açısını genişletebilmesi için eleştirel düşünme ve problem çözme becerilerini geliştirmesi beklenmektedir. Bu nedenle öğrencilerin eleştirel düşünme ve problem çözme beceri düzeylerinin belirlenerek durumun ortaya konulması amaçlanmıştır.. Henüz iş hayatına atılmamış, her biri geleceğin öncüsü olan öğrencilerin de bu konuda bilinçlenmesi gerekmektedir. Bu nedenle sağlık bilimleri fakültesi ve sağlık hizmetleri öğrencilerinin stres düzeyleri ve stresle başa çıkma stratejileri arasındaki ilişkinin incelendiği bu çalışma planlanmıştır.

İnsanların değişik algı ve değerlendirmelerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan stres, her kişi tarafından farklı seviyelerde hissedilmektedir; çünkü insanlar birbirinden çok farklı kişiliklere sahiptir (Akgün ve Türe: 2019: 905). Stres hayatın vazgeçilmez bir parçasıdır. Stresli zamanlarda bu olumsuz duygusal durumla nasıl başa çıkılacağını anlamak git gide daha önemli hale gelmektedir. Stres kişinin birbiriyle yarış halinde olan öncelikleri kavramak için yaptığı uygulamalardan doğrudan etkilendiğinden, çeşitli başa çıkma stratejilerini keşfetmek oldukça dikkat çekicidir. Stres sadece duygusal dengemizi bozmakla kalmamakta, aynı zamanda sağlığımızı da etkilemektedir ve zihinsel sağlık koşullarının gelişmesinde olası bir faktör haline gelmektedir. Strese yol açan faktörlerin belirlenmesi ve bireyin kullandığı baş etme tekniklerinin anlaşılması, böyle durumlarda davranışa yanıtın önemli bir belirleyicisi haline gelmektedir. Zihinsel sağlığı destekleyen başa çıkma stratejilerinden faydalanmanın kişiye yararlı olduğu bulunmuştur (Borkakoty vd.,2019:66).

Stresle başa çıkma ise dışsal ve içsel tepkileri ya da bunlar arasındaki çatışmaları denetim altına alamaya odaklanmakta ve kişinin kaynaklarını genişletici veya sınırlayıcı davranışsal ve zihinsel çabalar olarak tanımlanmaktadır (Savcı ve Aysan, 2014:45). Başa çıkma, özellikle, kişinin harcadığı gayretin az ya da çok başarılı olarak değerlendirildiği sürekli, değişen dinamik bir süreçtir. Ayrıca başa çıkma otomatik değildir; insanların bu çabanın bilincinde olmaları gerekmez de davranışsal veya bilişsel bir çaba gerektirmesine rağmen, stresli durumlara yanıt vermenin öğrenilmiş bir modelidir. Son olarak başa çıkma durumu yönetme gayretidir; kontrol ve ustalık gerektirmemektedir. Kişinin kaynakları ve stratejileri başa çıkma kapasitesini belirlemektedir. (Furman, Joseph ve Perrin, 2011:62).

Bu araştırmanın temel problemi öğrencilerin algılanan stres düzeyini ve stresle başa çıkma konusunda ne kadar etkin olduklarını belirlemektir. Bu araştırmanın amacı sağlık bilimleri fakültesi ve sağlık hizmetleri öğrencilerinin stres düzeyleri ve stresle başa çıkma stratejileri arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bu amaçla aşağıdaki hipotezler test edilmiştir;

1. Öğrencilerin algılanan stres düzeyi ile stresle başa çıkma düzeyleri arasında ilişki yoktur.
2. Öğrencilerin algılanan stres düzeyi ile stresle başa çıkma düzeyleri arasında ilişki vardır.

Yöntem

Araştırmada öğrencilerin algılanan stres düzeylerini ve stresle başa çıkma düzeylerinin ilişkisi belirlemek amacıyla ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Bu nedenle araştırma tanımlayıcı nitel bir araştırmadır.

Araştırmanın örnekleme

Araştırmanın örneklemini bir üniversitenin Sağlık Bilimleri Fakültesi ve Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu'nda öğrenim gören 394 öğrenci oluşturmaktadır.

Veri toplama araçları

Öğrenci Bilgi Formu: Araştırmacılar tarafından geliştirilen "Öğrenci Bilgi Formu" öğrencilerin demografik, sosyo-ekonomik özelliklerini içeren sorulardan oluşmuştur.

Algılanan Stres Düzeyi Ölçeği (ASDÖ):

Algılanan Stres Düzeyi Ölçeği (ASÖ), Cohen, Kamarck ve Mermelstein (1983) tarafından geliştirilmiştir. Bu ölçeğin 14 maddelik formu Eskin vd. (2013) ve Baltaş vd. (1998) tarafından Türkçeye çevrilmiş, geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmıştır. Katılımcılar her maddeyi "hiçbir zaman" (0) ve "çok sık" (4) arasında değişen 5'li Likert tipi ölçek üzerinde değerlendirmektedir. 14 maddenin 7'si olumlu ifadeler içerdiğinden tersten puanlanmaktadır (4,5,6,7,9,10,13). ASÖ'nden alınan toplam puan kişinin stres seviyesini belirtmektedir. Puanın 42-56 arası olması yüksek stres düzeyine, 27-41 arası olması orta stres düzeyine, 11-26 arası olması düşük stres düzeyini belirtmektedir (Baltaş, Atakuman ve Duman, 1998, Eskin:2013).

Stresle Başa Çıkma Tarzları Ölçeği (SBÇTÖ):

Baş çıkma tarzları ölçeğinin orijinal formu Amirkhan (1990) tarafından geliştirilmiştir. Türkiye'de geçerlilik güvenilirlik çalışması Aysan (1994) tarafından yapılmıştır. Ölçek stresli durumlarda kullanılan baş etme yöntemleri konusunda geri bildirim sağlama ve psikolojik sağlığı yordamada kullanılmaktadır. Ölçeğin problem çözme, sosyal destek arama ve kaçınma gibi üç alt boyutu ve toplam 33 soru bulunmaktadır. Her bir alt boyut 11 soru içermektedir ve cevaplar hiç (1 puan), biraz (2 puan) ve çok (3 puan) ifadelerini içeren üç seçenektir. Alt boyutlardan her biri için en az 11 en çok 33 puan alınabilir. Problem çözme ve sosyal destek arama alt boyutlarından yüksek puan alma negatif baş etme tarzlarının kullanıldığını göstermekte iken; kaçınma alt boyutundan yüksek puan alma ise pozitif baş etme tarzlarının kullanıldığını göstermektedir. Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı problem çözme alt boyutu için .83, sosyal destek arama alt boyutu için .80 ve kaçınma alt boyutu için .73 olduğu belirlenmiştir (Ekinci, Altun ve Can: 2013).

Verilerin Toplanması

Araştırmada kullanılacak olan veriler online anket yöntemi kullanılarak toplanmıştır.

Araştırmanın Etik Yönü

Araştırmanın yapılabilmesi için Aksaray Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'ndan yazılı izin alınmıştır (Tarih: 24/02/2020 ve no: 2020/01-31).

Verilerin Analizi

Verilerin istatistiksel analizi SPSS 24 paket programı ile gerçekleştirilmiştir. Verilerin normal dağılıp dağılmadığı Kolmogorov-Smirnov testi ile değerlendirilmiş ve $p < 0,05$ olduğu için normal dağılmadığına karar verilmiştir. Verilerin değerlendirilmesinde katılımcılara ilişkin demografik özellikler bağımsız, algılanan stres düzeyi ölçeği (ASDÖ) ve Stresle Başa Çıkma Düzeyleri Ölçeği (SBÇDÖ) toplam puan ortalamaları ise bağımlı değişkenler olarak ele alınmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde yüzde, toplam puan, ortalama, bağımsız örneklem T- Testi ve ANOVA testi kullanılmıştır. Algılanan stres düzeyi ölçeği (ASDÖ) ve Stresle Başa Çıkma Tarzları Ölçeği (SBÇTÖ) puanları arasındaki ilişkiyi belirlemek için Korelasyon analizi kullanılmıştır. Algılanan

stres düzeyi ölçeğinin güvenilirliği. 83 ve Stresle başa çıkma tarzları ölçeğinin güvenilirliği ise. 85 olarak hesaplanmıştır.

Bulgular

Katılımcıların % 78'ü kadın olup %45,7'si 21-13 yaş aralığındadır. %67'si sağlık durumunu ve %46,4'ü de ruhsal sağlığını orta olarak değerlendirmiştir. Katılımcıların %85,8'i bölümüne isteyerek gelmiş ve %58,9'u okul başarısını orta olarak değerlendirmiştir.

Tablo.1. Öğrencilerin Demografik Özellikleri (n=394)

Değişkenler		Sayı	Yüzde
Yaş	18-20	171	%43,4
	21-23	180	%45,7
	24 ve üzeri	43	%10,9
Cinsiyet	Kadın	309	%78,4
	Erkek	85	%21,6
Mezun olunan lise	Temel lise	49	%12,4
	Sağlık meslek lisesi	62	%15,7
	Anadolu Lisesi	195	%49,5
	Meslek lisesi/imam hatip lisesi	88	%22,3
Bölüme isteyerek gelme	Evet	338	%85,8
	Hayır	56	%14,2
Sınıf	1. Sınıf	212	%53,8
	2. Sınıf	76	%19,3
	3. Sınıf	25	%6,3
	4. Sınıf	81	%20,6
Bölüm	Önlisans	265	%67,3
	Lisans	129	%32,7
Nerde kalıyorsunuz?	Kredi yurdu	76	%19,3
	Özel yurt	92	%23,4
	Aileyle	159	%40,4
	Arkadaşlarla evde	67	%17,0
Anne eğitimi	Üniversite	54	%13,7
	Lise	90	%22,8
	Ortaokul	94	%23,9
	İlkokul	156	%39,6
Anne mesleği	Ev hanımı	301	%76,4
	Memur	28	%7,1
	İşçi	19	%4,8
	Emekli	20	%5,1
	Serbest meslek	26	%6,6
Baba eğitimi	Üniversite	80	%20,3
	Lise	147	%37,3
	Ortaokul	84	%21,3
	İlkokul	83	%21,1
Baba mesleği	Çalışmıyor	9	%2,3
	Memur	51	%12,9
	İşçi	43	%10,9

	Emekli	94	%23,9
	Serbest meslek	197	%50,0
Aile gelir düzeyi	İyi	111	%28,2
	Orta	263	%66,8
	Kötü	20	%5,1
Kendi gelir düzeyi	İyi	64	%16,2
	Orta	221	%56,1
	Kötü	109	%27,7
Aile tipi	Çekirdek	305	%77,4
	Geniş	75	%19,0
	Parçalanmış	14	%3,6
Aile içi ilişkiler	İyi	285	%72,3
	Orta	95	%24,1
	Kötü	14	%3,6
Anne tutumu	Demokratik	323	%82,0
	Demokratik değil	71	%18,0
Baba tutumu	Demokratik	318	%80,7
	Demokratik değil	76	%19,3
Okul başarısı	İyi	142	%36,0
	Orta	232	%58,9
	Kötü	20	%5,1
Sağlık durumu	İyi	264	%67,0
	Orta	121	%30,7
	Kötü	9	%2,3
Ruhsal sağlık durumu	İyi	152	%38,6
	Orta	183	%46,4
	Kötü	59	%15,0

Öğrencilerin Algılanan Stres Düzeyleri ölçeği toplam puan ortalaması $28,71 \pm 8,40$ 'tır. Stresle Başa Çıkma Tarzları ölçeği toplam puan ortalamaları incelendiğinde; toplam puan için $72,01 \pm 9,36$, alt ölçekler için sırasıyla problem çözme $26,04 \pm 4,34$, sosyal destek arama $22,36 \pm 5,49$ ve kaçınma $23,00 \pm 3,54$ 'tür.

Tablo 2. Öğrencilerin Algılanan Stres Düzeyi, Stresle Başa Çıkma Tarzları Ölçeği ve Alt Ölçek Toplam Puan Ortalamaları

Ölçek ve Alt Ölçek	Ortalama $\pm$ SS	Min-Max
Algılanan Stres Düzeyi Ölçeği	28,71 $\pm$ 8,40	7-54
Stresle Başa Çıkma Düzeyleri Ölçeği	72,01 $\pm$ 9,36	43-99
Sosyal Destek Arama Alt Ölçeği	22,36 $\pm$ 5,49	11-33
Problem Çözme Alt Ölçeği	26,04 $\pm$ 4,34	14-33
Kaçınma Alt Ölçeği	23,00 $\pm$ 3,54	12-33

Korelasyon analizi sonucunda algılanan stres düzeyi ile stresle başa çıkma tarzları arasında zayıf ve negatif yönlü bir ilişki olduğu saptanmıştır. Ayrıca, algılanan stres düzeyi ile stresle başa çıkma tarzları ölçeğinin sosyal destek arama ve problem çözme alt ölçekleri arasında negatif yönlü ve kaçınma alt ölçeği ile de pozitif yönlü bir ilişki olduğu saptanmıştır ($p < 0.05$).

Tablo 3. Ölçeklerin Puan Ortalamaları Arasındaki İlişki

		1	2	3	4	5
1.Algılanan stres düzeyi ölçeği	r	-				
	p					
2.Stresle başa çıkma tarzları ölçeği	r	-0,085	-			
	p					
3.Problem çözme alt ölçeği	r	-0,294	0,731	-		
	p					
4.Sosyal destek arama alt ölçeği	r	-0,153	0,802	0,372	-	
	p					
5.Kaçınma alt ölçeği	r	0,371	0,505	0,129	0,113	-
	p					

Algılanan stres düzeyi puanları incelendiğinde (Tablo 4), bölüme isteyerek gelme, okunan bölüm, mezun olunan lise, anne mesleği, ailenin gelir düzeyi, kişinin kendi gelir düzeyi, aile içi ilişkiler, ruhsal sağlık, sağlık durumu ve okul başarısının algılanan stres düzeyi toplam puan ortalamalarını etkilediği belirlenmiştir ($p < 0,05$).

Stresle başa çıkma tarzları incelendiğinde ise (Tablo 4), cinsiyet, bölüme isteyerek gelme, okunan bölüm, aile içi ilişkiler, okul başarısı, ruhsal sağlık ve sağlık durumunun etkilediği saptanmıştır ($p < 0,05$).

Tablo 4. Öğrencilerin algılanan stres düzeyleri ve stresle başa çıkma tarzlarını etkileyen faktörler

Değişkenler		Algılanan stres düzeyi ölçeği		Stresle başa çıkma tarzları ölçeği	
		X	SS	X	SS
Yaş	18-20	29,29	8,96	71,57	9,38
	21-23	28,15	7,88	72,22	9,56
	24 ve üzeri	28,76	8,22	72,88	8,52
	X ^{2*}	0,578		1,144	
	p	0,749		0,565	
Cinsiyet	Kadın	28,81	8,43	72,58	9,06
	Erkek	28,37	8,32	69,91	10,17
	Z	-0,408		-2,130	
	p	0,683		0,033	
Bölüme isteyerek gelme	Evet	28,06	7,73	72,43	9,39
	Hayır	32,67	10,91	69,44	8,84
	Z	-2,792		-2,046	
	P	0,005		0,041	
Sınıf	1.sınıf	28,67	9,25	71,85	9,38
	2.sınıf	29,96	7,44	70,98	9,04
	3.sınıf	27,52	5,81	74,36	11,04
	4.sınıf	28,03	7,51	72,01	9,36
	X ^{2*}	3,427		2,973	
p	0,330		0,396		
Bölüm	Önlisans	29,47	8,86	71,43	9,06
	Lisans	27,15	7,13	73,19	9,89
	Z	-2,653		-2,020	
	p	0,008		0,043	
Kalınan yer	Kredi yurtları	28,89	7,67	71,40	9,19
	Özel yurt	28,36	8,05	73,19	9,48
	Aileyle	28,01	8,27	71,45	9,34
	Arkadaşlarla evde	30,67	9,72	72,38	9,47
	X ^{2*}	6,140		2,381	
p	0,162		0,497		
Anne eğitimi	Üniversite	29,18	8,77	72,59	8,60
	Lise	27,23	7,13	72,26	10,37
	Ortaokul	27,80	7,98	72,37	8,77
	İlkokul	29,96	9,04	71,44	9,41
	X ^{2*}	7,127		1,277	9,36
p	0,068		0,735		
Anne mesleği	Ev hanımı	28,85	7,94	71,98	9,53
	Memur	31,14	8,45	71,53	9,62
	İşçi	31,00	12,07	73,05	9,36
	Emekli	24,60	7,53	70,05	8,49
	Serbest meslek	26,07	9,80	73,61	7,99
	X ^{2*}	12,068		4,275	
p	0,017		0,370		

Baba eğitimi	Üniversite	28,93	7,68	72,45	9,94
	Lise	27,36	9,16	72,00	9,28
	Ortaokul	30,01	7,26	71,79	8,38
	İlkokul	29,59	8,51	71,83	10,00
	χ^2^*	7,326		0,419	
	p	0,062		0,936	
Baba mesleği	Çalışmıyor	28,88	8,78	71,22	9,89
	Memur	28,01	7,33	71,23	8,82
	İşçi	28,44	9,38	72,30	8,47
	Emekli	28,74	7,67	73,04	9,85
	Serbest meslek	28,93	8,81	71,69	9,46
	χ^2^*	0,809		1,057	
p	0,937		0,901		
Aile gelir düzeyi	İyi	27,28	9,58	73,11	9,81
	Orta	28,88	7,62	71,56	9,01
	Kötü	34,50	8,88	71,75	11,18
	χ^2^*	13,606		3,114	
	p	0,001		0,211	
Kendi gelir düzeyi	İyi	25,31	8,47	73,70	10,11
	Orta	28,91	7,94	72,22	8,70
	Kötü	30,31	8,76	70,59	10,06
	χ^2^*	12,669		5,575	
	p	0,002		0,062	
Aile tipi	Çekirdek	28,59	8,64	72,16	9,09
	Geniş	29,00	7,64	71,69	10,24
	Parçalanmış	29,85	7,15	70,35	10,67
	χ^2^*	0,708		0,785	
	p	0,702		0,675	
Aile içi ilişkiler	İyi	27,12	7,82	72,49	9,47
	Orta	32,14	8,34	71,33	8,93
	Kötü	37,78	8,06	66,71	8,68
	χ^2^*	37,739		6,931	
	p	0,000		0,031	
Anne tutumu	Demokratik	27,67	7,99	71,85	9,45
	Demokratik değil	33,45	8,64	72,74	8,98
	Z	-4,772		-0,565	
	p	0,000		0,572	
Baba tutumu	Demokratik	27,66	7,59	71,97	9,30
	Demokratik değil	33,14	10,07	72,18	9,65
	Z	-4,644		-0,160	
	p	0,000		0,873	
Okul başarısı	İyi	26,50	8,06	72,91	9,25
	Orta	29,37	8,07	71,91	9,30
	Kötü	36,80	8,63	66,75	9,50
	χ^2^*	26,368		7,244	
	p	0,000		0,027	
Sağlık durumu	İyi	27,51	8,01	72,82	9,50
	Orta	30,62	8,45	70,68	8,97
	Kötü	38,44	8,45	65,88	6,21

	χ^2	19,760		9,943	
	p	0,000		0,007	
Ruhsal sağlık durumu	İyi	24,00	6,34	73,46	9,75
	Orta	29,93	7,33	71,02	8,75
	Kötü	37,08	8,40	71,33	9,86
	χ^2	105,304		6,046	
	p	0,000		0,049	

TARTIŞMA

Bu araştırma, öğrencilerin algılanan stres düzeyleri ile stresle başa çıkma tarzları arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla yapılmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre öğrencilerin Algılanan Stres Düzeyleri ölçeği toplam puan ortalaması 28,71±8,40'tır. Öğrencilerin düşük ile orta stres düzeyi arasında bir stres yaşadıkları söylenebilmektedir. Öğrencilerin Stresle Başa Çıkma Tarzları ölçeği toplam puan ortalamaları incelendiğinde; toplam puan için 72,01±9,36, alt ölçekler için sırasıyla problem çözme 26,04±4,34, sosyal destek arama 22,36±5,49 ve kaçınma 23,00±3,54'tür.

Yapılan karşılaştırmalarda, bölüme isteyerek gelme, okunan bölüm, mezun olunan lise, anne mesleği, ailenin gelir düzeyi, kişinin kendi gelir düzeyi, aile içi ilişkiler, ruhsal sağlık, sağlık durumu ve okul başarısının algılanan stres düzeyi ölçek puanlarını etkilediği belirlenmiştir. Sonuçlara göre; bölüme isteyerek gelmeyen, önlisans mezunu olan, meslek lisesi ya da imam hatip lisesinden mezun olan, annesinin mesleği memur olan, ailesinin gelirini ve kendi gelirini kötü olarak ifade eden, okul başarısının ve aile içi ilişkilerinin kötü olduğunu ifade eden, sağlık ve ruhsal sağlık durumunu kötü olarak değerlendiren öğrencilerin algılanan stres düzeylerinin daha yüksek olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Stresle başa çıkma tarzları ölçeği puan ortalamalarını ise cinsiyet, bölüme isteyerek gelme, okunan bölüm, aile içi ilişkiler, okul başarısı, ruhsal sağlık ve sağlık durumunun etkilediği saptanmıştır. Stresle başa çıkma ölçeğinin kaçınma alt boyutu ile cinsiyet arasında anlamlı bir fark saptanmıştır. Bu bulguya göre kadınların stresle başa çıkmada erkeklere göre daha pozitif baş etme tarzları kullandığı bulgusuna ulaşılmıştır. Stresle başa çıkma ölçeğinin problem çözme alt boyutu ile bölüme isteyerek gelme durumu arasında anlamlı bir fark saptanmıştır. Bu bulguya göre; bölüme isteyerek gelenlerin gelmeyenlere göre daha negatif baş etme tarzları kullandığı görülmektedir. Stresle başa çıkma ölçeğinin problem çözme ve sosyal destek arama alt boyutu ile okunan bölüm arasında anlamlı bir fark saptanmıştır. Bu bulguya göre; lisans programında okuyanların, problem çözme ve sosyal destek arama alt boyutunda, önlisans programında okuyanlara göre daha negatif başa çıkma tarzları kullandığı görülmektedir. Stresle başa çıkma ölçeğinin problem çözme, sosyal destek arama ve kaçınma alt boyutları ile ruhsal sağlık ve problem çözme ve sosyal destek arama sağlık durumu arasında anlamlı bir fark saptanmıştır. Bu bulguya göre; ruhsal sağlığını ve sağlık durumunu iyi olarak tanımlayan öğrencilerin problem çözme ve sosyal destek arama konusunda negatif, kaçınma konusunda ise pozitif baş etme tarzları kullandığı görülmektedir. Stresle başa çıkma tarzları ölçeğinin problem çözme ve sosyal destek arama alt boyutları ile okul başarısı arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. Bu bulguya göre okul başarısını iyi olarak tanımlayan öğrencilerin problem çözme ve sosyal destek arama konusunda negatif baş etme tarzlarını kullandığı görülmektedir. Son olarak stresle başa çıkma tarzları ölçeğinin problem çözme, sosyal destek arama ve kaçınma alt boyutlarının aile içi ilişkiler ile anlamlı bir ilişkisi olduğu görülmektedir. Bu bulguya göre aile içi ilişkilerini iyi olarak tanımlayan öğrencilerin problem çözme ve sosyal destek arama konusunda negatif, kaçınma konusunda ise pozitif baş etme tarzları kullandığı görülmektedir.

Stresli bireylerin hem okul hayatlarına hem de iş hayatlarına yeterince konsantre olamadığı belirlenmiştir. Bu tip bir konsantrasyon eksikliğinin bireyin üzerinde ne kadar yıpratıcı sonuçlar doğuracağı açıktır. Bu nedenle öğrencilerin stres düzeylerini belirlemek ve başa çıkma konusunda yardımcı olmak gerekmektedir.

Farklı çalışmalardan benzer ve farklı sonuçlar elde edilmiştir. Bulgular; algılanan stres düzeyi ile stresle başa çıkma arasında pozitif yönde ve düşük düzeyde bir ilişki olduğu, algılanan stres düzeyi ile stresle başa çıkma

stratejilerinin cinsiyete göre farklılaştığı ve stresle başa çıkma stratejilerinin öğrenim görülen bölüme, öğrenim görülen sınıfa, sosyoekonomik düzeye ve kardeş sayısına göre farklılaştığı (Savcı ve Aysan, 2014), stresle başa çıkma tarzlarının cinsiyete, anne-baba mesleği, aile tutumuna göre farklılık göstermediği (Ekinci, Altun ve Can, 2013), algılanan stres düzeyi ile stresle başa çıkma stratejileri arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı (Ramos, 2011), algılanan stres düzeyi ile stresle baş etme arasında pozitif bir ilişki olduğu (Lim, Tam ve Lee, 2013), stres düzeyinin cinsiyete göre farklılık gösterdiği ve erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre daha stresli olduğu (Shakthivel vd., 2017) gibi sonuçlara ulaşıldığını göstermektedir.

Çalışmanın algılanan stres düzeyi ve stresle başa çıkma konusunda çalışacak olan kişilere ve konuyla ilgili diğer çalışmalara katkıda bulunması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Akgün, İ.A. & Türe, N. (2019). The Relationship Between Personality Type and Perceived Stress Level: Evidence from Independent Public Accountants. *Business and Economic Research Journal*, 10(4), 903-913.
- Aysan, F. (1994). Başa Çıkma Stratejisi Ölçeğinin Üniversite Öğrencileri için Geçerliliği, Güvenirliği, I.Eğitim Bilimleri Kongresi Bildiriler Kitabı, 3, 1158-1168.
- Baltaş, Z., Atakuman, Y & Duman, Y. (1998). "Standardization of the Perceived Stress Scale: Perceived Stress in Turkish Middle Managers", *Stress and Anxiety Research Society, 19th International Conference: İstanbul*.
- Borkakoty, S., Hussain, I., Das, K.B., Chetia, D., Kalita, N.K., Pathak, K. & Kalita, R.K. (2019). Perceived Stress, Sources of Stress and Coping Strategies Among Undergraduate Students at a Medical College in Assam. *IOSR Journal of Dental and Medical Sciences (IOSR-JDMS)*, 18(8), 66-72.
- Ekinci, M., Altun, Ş.Ö. & Can, G. (2013). Hemşirelik Öğrencilerinin Stresle Başa Çıkma Tarzları ve Atılganlık Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi - Journal of Psychiatric Nursing*, 4(2), 67-74.
- Eskin, M., Harlak, H., Demirkiran, F. & Dereboy, Ç. (2013). Algılanan Stres Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması: Güvenirlik ve Geçerlik Analizi. *New/Yeni Symposium Journal*, 51(3), 131-140.
- Furman, M., Joseph, N. & Perrin, M, C. (2011). Associations Between Coping Strategies, Perceived Stress, and Health Indicators. *Psi Chi, The International Honor Society In Psychology*, 23(1), 60-71.
- Lim, M, Y., Tam, L, C. & Lee, H, T. (2013). Perceived Stress, Coping Strategy And General Health: A Study On Accounting Students In Malaysia. -*Journal of Arts, Science & Commerce*, 4(1), 88-95.
- Savcı, M. & Aysan, F. (2014). Üniversite Öğrencilerinde Algılanan Stres Düzeyi İle Stresle İle Başa Çıkma Stratejileri Arasındaki İlişki. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 44-56.
- Shaktivel, N., Amarnath, M, V., Ahamed, F., Rath, S, R., Sethuraman, R, A. & Suliankatchi, A, R. (2017). Level of Perceived Stress and Coping Strategies Prevailing Among 1st year Medical Undergraduate Students: A Cross-sectional Study from South India. *Int J Med. Public Health*, 7(2), 111-115.
- Ramos, A, J. (2011). A Comparison of Perceived Stress Levels and Coping Styles of Non-traditional Graduate Students in Distance Learning versus On-campus Programs. *Contemporary Educational Technology*, 2(4), 282-293.

Kültürel Çeşitliliğe Sahip Çok Uluslu İşletmelerde Hizmetkâr Liderlik ve Farklılıkların (Diversity) Yönetiminin Projelerin Başarısı Üzerindeki Etkileri: DUBAI’de Bir Uygulama

Doktora Öğrencisi Özgür ERTEM

Okan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

ORCID ID: 0000-0002-8059-8406

Prof. Dr. Ahmet Tuğrul SAVAŞ

Okan Üniversitesi, İşletme Fakültesi

ORCID ID: 0000-0001-6783-223X

Dr.Öğr. Üyesi Hande AYHAN GÖKCEK

İstanbul Gelişim Üniversitesi, UBYO

ORCID ID: 0000-0001-6349-3023

Özet

Bu araştırmanın ana konusu çok kültürlü ve uluslu işletmelerde yöneticilerin sergiledikleri hizmetkâr liderlik davranışlarının yine bu örgütlerde yürütülen projelerin başarısı üzerine etkilerini incelemektir. Ayrıca ilave olarak yöneticilerin farklılıkların (diversity) yönetimi konusundaki desteklerinin de proje başarısı üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Günümüzün hızla değişen ve globalleşen rekabetçi ortamında örgütlerin daha başarılı performans sergilemelerinde, kaynaklarını etkili ve optimum kullanmalarında, hizmetkâr liderlik kavramı son zamanlarda örgüt yönetimi alanında önemli bir yer tutmakta ve hem literatür hem de uygulama olarak dikkat çekmektedir. Özellikle klasik liderlik teorilerindeki hiyerarşik ast-üst ilişkisi yerine, adalet ve eşitlik kavramlarına dayalı bir ilişki önermesi, amir ile çalışan iş birliği, paylaşımcı karar verme ve adil uygulama gibi unsurları içermesi nedeniyle çok kültürlülüğe sahip uluslararası işletmelerde yoğun uygulama alanı bulmaya başlamış bu nedenle de literatüre fayda sağlamak adına araştırma konusu olarak ele alınmıştır. Araştırmada nüfusunun %85’ten fazlası gurbetçilerden oluşan ve Birleşik Arap Emirlikleri’nde bir şehir ve emirlik olan Dubai’deki çok kültürlü şirketlerde beyaz yaka çalışan olarak bir proje ekibinde yer almış kişiler örneklem olarak alınmış ve çalışma yapısal eşitlik modeli ile analiz edilmiştir. Dubai’nin seçilme nedeni, nüfus ve kültürel anlamda çok çeşitli kültürden gelen kişilerin yaşadığı bir bölge olması ve dolayısıyla hem hizmetkâr liderlik hem de farklılıkların yönetiminin proje başarısı üzerindeki etkilerini incelerken bulunacak sonuçların literatüre ciddi katkı yapacağına düşünülmesidir. Araştırmada incelenen 20 hipotezin 14 tanesi kabul edilmiş, 6 tanesi reddedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İşletme, Yönetim, Hizmetkar Liderlik, Farklılıkların Yönetimi, Proje Başarısı, Yapısal Eşitlik Modellemesi, Birincil El Veri

The Impact of Servant Leadership and Diversity Management on Project Success in Multicultural and Multinational Organizations: An Application in DUBAI

Abstract

The primary subject of this research is to analyze the impact of servant leadership behaviors of the leaders on the project success in multicultural and multinational working environments. In addition to that, the relationship between these leaders' support on the diversity management and the project success has also been studied. In the new, rapid, global and competitive business environment, servant leadership and its applications have become popular as they promise greater performance outcomes and more effective resource utilization in the organizations. Given the fact that servant leadership offers a justice and equality based relationship between the leader and followers rather than the classical management theories' hierarchical command and control style, it underlines the importance of leader and follower cooperation, consensus based decision making and fair management concepts. Servant Leadership has started to be applied especially in the multinational and multicultural organizations. That's why it has also been selected as the focus of this study. The research has been conducted in Dubai, a city and an emirate in the United Arab Emirates where more than %85 of the population is expats from all over the world. The sample was selected from the knowledge workers (white collar) who have been working in project teams. Structural equation modelling is used to analyze the outcomes. The reason why Dubai has been selected as the research area is because of its highly diversified population and culture. The results of both servant leadership impact and the level of leadership support on diversity management on the project success can provide new implications for the literature. In the study, 14 hypotheses out of the 20 that examined were accepted and 6 of them were rejected.

Keywords: Business, Management, Servant Leadership, Diversity Management, Project Success, Structural Equation Modelling, Primary Data

GİRİŞ

Günümüzün hızla değişen rekabetçi çevresinde örgütlerin daha uzun soluklu olmak üzere başarılı performans sergilemelerinde ve kaynaklarını etkili ve optimum kullanmalarında, hizmetkâr liderlik kavramı son zamanlarda örgüt yönetimi alanında önemli bir yer tutmakta ve hem literatür hem de uygulama olarak dikkat çekmektedir. İlk olarak Greenleaf tarafından 1970 yılında tanımlanmış olan hizmetkar liderlik kavramı, diğer liderlik davranışlarından farklı olarak önce kişinin içinde hizmet etme arzusunun uyanması, sonrasında bilinçli bir şekilde bu hizmeti sunmak için isteyerek liderliği seçmesi olarak tanımlanmaktadır. Bireylerin ihtiyaçlarının doyurulduğu zaman çok daha etkili şekilde eylemde buldukları düşüncesine dayalı olarak ortaya çıkan hizmetkâr liderlik yaklaşımı (Stone and Patterson, 2005)'na göre hizmetkâr liderler çalışanlar üzerine odaklanarak hizmet eden kişilerdir, bu yüzden örgütten çok çalışanlarla ilgilenirler. Hizmetkâr liderlik; liderin bencil olmadan insanların iyiliğine yönelik önderlik etmenin yerleştiği bir liderlik anlayışı ve uygulamasıdır (Drury, 2004). Bu araştırmanın ana konusu çok kültürlülüğe sahip işletmelerdeki hizmetkar liderlik davranışlarının proje başarısı üzerine etkisi üzerinedir. Ayrıca yöneticilerin farklılıkları destekleme düzeylerinin de proje başarısı üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Araştırmada, Dubai'deki çok kültürlü şirketlerde çalışan, bir proje ekibinde yer almış olan çalışanların örneklem olarak alındığı, hizmetkar liderlik ve yöneticilerin farklılıkları destekleme düzeylerinin proje başarısına etkisi araştırılmıştır. Bunun nedeni Dubai'nin kültürel çeşitlilik anlamında çok gelişmiş bir bölge olması ve bu anlamda bulunacak sonuçların literatüre katkı yapacağına düşünülmesidir.

Araştırmanın özgün yanı, daha önce Dubai'de yapılmış bir uygulamaya rastlanmamış olması ve model olarak bakıldığında hizmetkâr liderliğin ve yöneticilerin farklılıkları destekleme düzeylerinin ayrı ayrı proje performansını nasıl etkilediğinin araştırılmış olması fakat ikisinin birlikte proje performansına etkisinin ele alınmadığından literatüre katkı yapacak olmasıdır.

Dubai'nin çok kültürlü yapısının da araştırmasının özgün yapısını ortaya koymadaki önemi büyüktür. Çünkü, Türkiye'de yapılan çalışmaların çoğunluğunda hem hizmetkar liderliğin hem de yöneticilerin farklılıkları destekleme düzeylerinin organizasyonlar üzerine olumlu etkisi olduğu savunulmaktadır. Bu çalışmada çok kültürlülüğün çok baskın olduğu Dubai'de hizmetkâr liderliğin proje başarısı üzerinde etkisinin olmadığı ana savı savunularak, yapılan analizlerle bu hipotez, seçilen örneklem üzerinde ispatlanmaya çalışılmış ve yönetim literatürüne bir yenilik kazandırmak amaçlanmıştır.

1. HİZMETKÂR LİDERLİK, KÜLTÜREL ÇEŞİTLİLİK (DIVERSITY) YÖNETİMİ, PROJE BAŞARISI: LİTERATÜR TARAMASI

Hizmetkâr liderlik

Hizmetkâr liderlik, takipçileri motive edebilecek liderlerin, kendi kişisel ihtiyaçlarını karşılamaya odaklanmadan daha çok takipçilerin ihtiyaçlarını karşılamalarına öncelik veren bir anlayışa dayanmaktadır (Greenleaf, 1970). Başkaları hakkında kendilerinden daha fazla endişe duyan liderler alçakgönüllüdür ve alçakgönüllülükleri takipçileriyle güçlü ilişkiler kurar ve takipçilerin çalışmalarına tam anlamıyla katılmaya teşvik eder (Owens ve Hekman, 2012). Takipçilerin tam potansiyellerini gerçekleştirmelerine yardımcı olan lider davranışlarına odaklandığı göz önüne alındığında, hizmetkâr liderlik, olumlu yönelimli insan kaynakları güçlerinin ve psikolojik kapasitelerinin uygulanmasına gönderme yapan örgütsel davranışa olumlu yaklaşımı temsil etmektedir (Cameron ve Spreitzer, 2012). Hizmetkâr liderlik, duygusal iyileşme ya da takipçilerin kişisel gerilemelerine duyarlı olma, topluma değer yaratma, takipçilerin yerelden faydalanan gönüllü faaliyetlerde bulunmalarını teşvik etme, takipçilere yardımcı olma, güçlendirme, astlarının büyümesine ve başarılı olmalarına yardımcı olma, önce astları yerleştirme ve etik olarak davranmak gibi yedi boyuttan (Liden, Wayne, Zhao ve Henderson, 2008) oluşur. Son yıllarda, hizmetkar liderlik dünya çapında araştırmacılar arasında artan bir ilgiye sahiptir. Her yıl yeni araştırma makaleleri yayınlanmaktadır. Bande, Varela, Fernández-Ferrín ve Jaramillo (2015) tarafından yazılmış bir makalede yazarlar duyguların önemini ve satışçılar üzerindeki etkisini araştırmıştır. Bu çalışma 105 İspanyol işletmede çalışan 209 sanayi satıcısı arasında yapılmıştır ve sonuçlarına göre hizmetkar liderlik duygusal tükenme ile kurumdan ayrılma niyeti arasındaki ilişki üzerinde ılımlı bir etkiye sahiptir. Araştırma, duygusal tükenme ile işten ayrılmayı planlayan çalışanları yöneten liderler arasında yapılmıştır. Yöneticileri yüksek düzeyde hizmet liderliği sergileyen çalışanların düşük hizmetkar liderliği sergileyen çalışanlara yönelik daha düşük işten ayrılma niyetine sahip olduğu görülmektedir.

Kültürel Çeşitlilik (Diversity) Yönetimi

Kültür terimi son derece çeşitli anlamlara sahiptir ve bu nedenle birleşik ve kesin bir tanım oluşturmak mümkün değildir (Jahoda, 2012). Latince "cultura" kelimesinden gelen kültür terimi "eğilmek", "yetiştirmek" ve "olmak üzere" anlamına gelmektedir (Tucker, 1931). Aynı zamanda kelimenin anlamı "tarla sürmek" olan latince agerulturaya atıfta bulunur. Fiilin diğer bir anlamı ise "karakter"dir.

"Kültür" kavramının etimolojik analizi ise tartışmalıdır. Ancak antropoloji alanında durum çok daha karmaşıktır. Kültürün tanımları, çok karmaşıktan çok basite kadar çeşitlilik gösterir. Örneğin, Kroeber ve Parsons (1958) tarafından "insan davranışının şekillenmesindeki faktörler" olarak tanımlanmıştır. White (2007) ise "Kültür, sembolize bağımlı olan şeylerin ve olayların dışsal, zamansal bir sürekliliğidir" demiştir.

Örgüt Kültürü hem akademik hem de uygulayıcı alanlarda, farklı yazarlar tarafından yapılan çok çeşitli çalışmalarda kullanılmıştır. Yıllar boyunca farklı düşünce okulları, bu çok yönlü kavramın daha iyi anlaşılmasını sağlamak için kullanılan çeşitli karmaşık teoriler sunar. Genellikle Örgüt Kültürü ile ilgili tanım biçimi farklı bakış açıları, organizasyonların farklı olması, farklı insanlarla iş yapması ve kendi sosyal, politik ve ekonomik bağlamları içinde farklı bağlamlara ve çevrelere dahil olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu, Örgüt Kültürü tanımlarının benzersiz olduğu ve bu farklılıklar nedeniyle dahili ve / veya harici farklı özellikler benimsendiği anlamına gelir. Eldridge vd. (1974), "bireylerin özgünlüğü kişiliğinde ifade edilirken, örgütlerin bireyselliklerinin farklı kültürleriyle ifade edilebileceğini" belirtmektedir.

Çeşitlilik kavramı, kabul ve saygı içermekle birlikte her bireyin kendine özgü olduğunu anlamak ve bu bireysel farklılıkları tanımak anlamına gelir (Patrick ve Kumar, 2012). Bu farklılıklar, ırk, yaş, durum, sosyo-ekonomik durum, fiziksel yetenekler, dini inançlar vb. boyutlarla ilgili olabilir. Bu nedenle, bu farklılıkları güvenli, pozitif ve besleyici bir ortamda araştırmaya ihtiyaç vardır. Günümüzde işgücü cinsiyet, ırk, etnik köken, ulusal köken açısından daha farklıdır ve farklı tutumlar, ihtiyaçlar, arzular, değerler ve iş davranışları paylaşan insanlar içermektedir (Rosen ve Lovelace, 1996). Bir kuruluşun başarılı olması için yöneticilerin sadece çalışanların geldiği kültürel arka planı değil, aynı zamanda onlarla birlikte taşıdıkları çeşitliliği de anlamaları gerekir.

Bu nedenle, kamu ve özel kuruluşlardaki yöneticilerin, farklı işgücünün bu ilginç doğasını anlamaları, tahmin etmeleri ve yönetmeleri gerekir. Çeşitlilik, dikkatli bir anlayış gerektiren önemli bir kavramdır. R. Roosevelt, Thomas (1990), çeşitlilik yönetimine ilk dikkat çekenlerden biridir. Çeşitlilik, kuruluşlar için büyük bir zorluktur ve bu nedenle dikkatli bir şekilde ele alınması gerekir. "İşgücü çeşitliliği" veya "çeşitlilik" terimi çeşitli yazarlar tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bunlardan bazıları şöyledir:

Van Knippenberg ve Schippers (2007), çeşitliliği, insanlar arasındaki nesnel veya öznel farkların derecesini yansıtan bir sosyal gruptan (yani grup, organizasyon ve toplum) bir özelliği olarak tanımlamaktadır. Kim, B.Y. (2006)'e göre çeşitlilik bir örgütün insan kaynakları arasında ayırım yapan geniş çeşitlilik yelpazesi olarak kabul edilebilir. Soni V. (2000) işgücü çeşitliliğini insanlar arasındaki farklılıklar olarak tanımlamaktadır.

Başarılı olması gereken herhangi bir işletme, kültürel çeşitliliğin günlük iş davranışının bir parçası olmasını sağlamak için sınırsız bir görüşe sahip olmalıdır.

Cox, (2001)'e göre çeşitlilik homojen bir çalışma grubunda bulunmayan zorluklar ve fırsatlar yaratır. Dolayısıyla, Kültürel çeşitlilik, çeşitlilik yönetiminde önemli bir konudur. Kültürlerarasıcılık, eleştirel düşünmeyi ve kavramayı içeren çeşitliliğin merkezi bir unsurudur. Farklı bireyler ve gruplar arasındaki iletişimi geliştiremediğimiz sürece çok az değer katar (Lee, 2005).

Kültürel Çeşitlilik ve Hizmetkâr Liderlik

Hizmetkar liderlik kavramı, insanları onurlandırmayı, geliştirmeyi, gerçek anlamda davranmayı, bireylerin yararına liderlik etmeyi ve her bireyin iyiliği için güç ve statü paylaşmayı teşvik eden bir felsefedir (Laub, 1999: 23). İlk kez 1970 yılında Robert K. Greenleaf tarafından getirilen bu yaklaşımda, lider empati kurabilen, takipçilerini etkili bir şekilde dinleyebilen, duygusal destek sağlayabilen, takipçilerinin gelişmesine önem verebilecek, çalışmaya inanmalarını sağlayacak bir kişi olmalıdır (Balay vd, 2014: 232).

Hizmetkar lider, diğer liderlik modelleriyle karşılaştırıldığında, sadece kurumun refahına değil, takipçilerine içtenlikle hizmet vermeye odaklanmaktadır (Stone vd, 2004). Hizmetkar liderliğin temelinde, liderin doğasında var olan hakların ve ayrıcalıkların paylaşılması anlayışı, kurumun her kademesindeki çalışanlar tarafından yansıtılmaktadır. Temel felsefesinde "insanlığın gelişimine adanmışlık" kavramı, organizasyonların yapılanmasında stratejik öneme sahip olan tüm çalışanlar için ortak değerler oluşturmaya dayanmaktadır (Dinçer ve Bitirim, 2007: 68).

Bu bakımdan bakıldığında, Hizmetkar Liderlik, liderlik kavramının ortak liderlik anlayışının ötesine geçerek "önce insan" ve "hizmet odaklı olma" ilkelerini benimsemesinin bir yoludur (Balay vd., 2014: 230). Kuruluş içindeki takipçilerin gelişimine katkıda bulunma fırsatları yaratarak kuruluşun fayda sağlayacağı işlere öncelik verir. İlgili çalışmalarda, hizmetçi liderliğin kuruluşlarda güvene dayalı ilişkiler kurulmasına katkıda bulunduğu ve örgütsel entegrasyonun yaygın olduğu bir örgütsel iklim sağladığı belirtilmiştir.

Teorik bir bakış açısından bakıldığında, çeşitliliklerin hizmetkar liderliğin birleştirici bir rol oynadığı organizasyonlarda ayırt edici bir görevi olduğu söylenebilir. Hizmetkar liderler insanları en sofistike ve saygılı canlılar olarak görür ve onları her türlü farklılığın üstünde ve ötesinde insan olarak kabul eder; insana ulaşmak için çaba harcarlar ve refahlarına katkıda bulunurlar. Hizmetkar lider, takipçilerine dil, din, ırk, renk ve cinsiyet temelinde ayrımcılık yapmadan hizmet eder. Bu doğrultuda hizmetkar liderlik anlayışı, çeşitlilik yönetimi ruhu için en uygun liderlik tarzıdır (Balay vd., 2014: 232).

Proje Yönetimi, Proje Başarısı ve Liderlik İlişkisi

Proje kavramı özel bir ürün ya da hizmet sonucu elde etmek için belirli bir Başlatma, Tanımlama, Planlama, Yürütme ve Bitirme döngüsünü yerine getirmek için insan, maddi ve maddi olmayan kaynakların organizasyonu ve koordinasyonun sağlanması olarak tanımlanmaktadır (Muriithi ve Crawford, 2003).

Proje yönetimi “planlanmış bir çalışma parçası ya da bir süre içinde bitmiş ve belirli bir amaca ulaşmayı amaçlayan bir faaliyet” olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca Proje yönetimi planlı iş / etkinliği veya çalışmayı yönetmek olarak tanımlanabilir. Turner (1998)' e göre, proje tabanlı yönetim beş işlev içerir: organizasyon, kapsam, zaman, kalite ve maliyet. Kerzner, bir projenin belirli şartnamelerde tamamlanması gereken belirli bir hedefi olan her türlü faaliyet ve görev olduğunu ifade etmektedir. Terim olarak, proje yönetimi ilk kez 1953 yılında ABD'de ortaya çıkmıştır. Günümüzde proje yönetimi, kendi bilgi birikimi ve becerisine sahip profesyonel bir disiplin olarak görülebilir.

Liderlik, bir projenin amaçlarını teşvik etmede, proje personelinin güçlendirmede ve ilham vermede, proje ekibinin ahlaki seviyesini yükseltmede, etkin ekip çalışmasını desteklemede ve diğerleri arasında pozitif ilişkileri teşvik etmede önemli bir rol oynar (Pandya, 2014). Projenin başarılı bir şekilde hayata geçirilmesini sağlayan gerekli önlemleri almasını sağlamak, projenin yöneticilerinin sorumluluğundadır.

Bu nedenle, etkin liderlik, bir projeyi yerine getirmek amacıyla zaman, maliyet ve kapsam içeren üç ana bileşeni dikkate almalıdır. Bir projenin kapsamını belirli bir sürede ve uygun maliyetle karşılamak etkin ve proaktif bir liderlik gerektirir. Bu nedenle, başarılı proje yönetiminde liderlik önemli faktörlerden biridir (Morgeson, DeRue ve Karam, 2010).

Proje hedeflerine ulaşmak, tüm proje personelinin girdisini gerektirir. Bu nedenle, liderlik proje ekibine bir projeyi başarılı bir şekilde uygulamak için yüksek düzeyde bağlılık ile kaliteli hizmet sunmak için ilham vermede rol oynar; bu aynı zamanda proje liderinin ekip yeteneklerini ve bunların güçlü ve zayıf yönlerini anlama sorumluluklarını da üstlenmesini sağlar (Tiri, 2015). Proje yönetiminde liderlik, projelerin temel süreçlerinin yanı sıra vizyon ve yön belirleyerek de davranışlara rehberlik eder. İyi bir proje liderinin temel özelliklerinden bazıları; tutkulu olmak, sonuçlara değer vermek, proje ekibini motive etmek ve ilham vermek, iyi bir dinleyici, iyi bir koordinatör, iletişimci, yalın, koç, teşvikçi ve diğerleri arasında dinamiği sağlamak olarak özetlenebilir (Tiri, 2015; Cameron ve Sutton, 2011)

2. ARAŞTIRMA

2.1.Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Bu araştırmanın amacı, hizmetkar liderlik ve yöneticilerin farklılıkları destekleme düzeylerinin proje başarısına etkisini ölçmektir. Model oluşturma aşamasında, hizmetkar liderliğin proje başarısı üzerinde etkisi olup olmadığı incelenmek istenmiş ve bağımsız değişken olarak modele dahil edilmiştir. Tüm bu değişkenlerle birlikte matematiksel model dışında bilgi edinmek ve araştırmayı geliştirmek amacıyla yöneticilerin farklılıkları destekleme düzeyleri araştırılmış ve modele bağımsız değişken olarak eklenmiştir. Araştırma, Dubai'deki çok kültürlü şirketlerde çalışan, proje ekibinde yer almış, beyaz yakalı çalışanlar üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bunun nedeni Dubai'nin kültürel çeşitlilik (diversity) anlamında çok gelişmiş bir yer olması ve bu anlamda bulunacak sonuçların literatüre katkı yapacağı düşünülmesidir. Araştırmanın özgün yanı, daha önce Dubai'de yapılmış bir uygulamaya rastlanmamış olması ve model olarak bakıldığında hizmetkar liderliğin ve yöneticilerin farklılıkları destekleme düzeylerinin ayrı ayrı proje performansını nasıl etkilediğinin araştırılmış olması fakat ikisinin birlikte proje performansına etkisinin ele alınmadığından literatüre katkı yapacak olmasıdır.

2.2.Araştırmanın Metodolojisi

Araştırmanın metodoloji kısmı, araştırma modeli, ölçekleri, araştırmanın kapsam ve sınırlılıklarından oluşmaktadır.

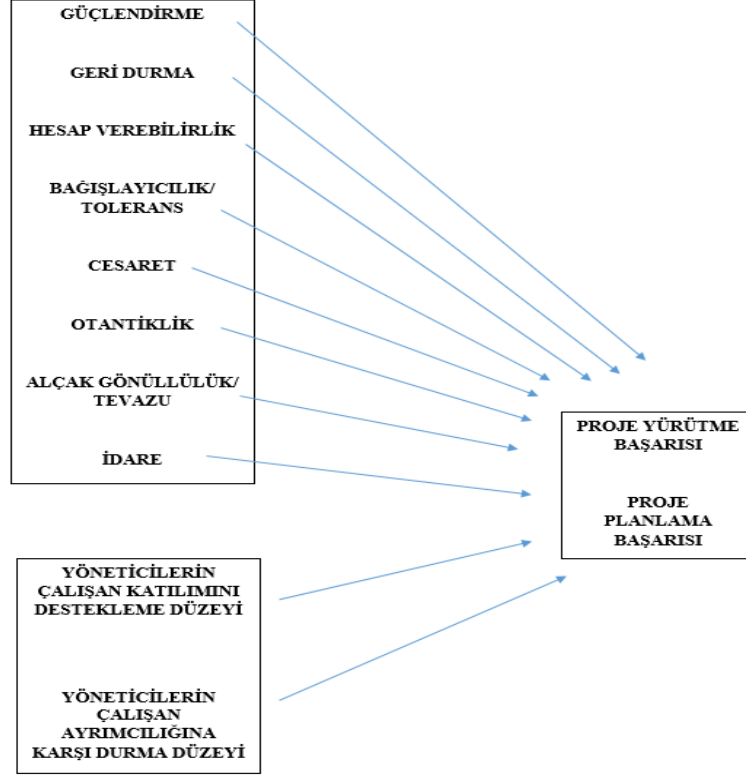
2.2.1.Araştırma Modeli ve Ölçekler

Araştırma modelinde, hizmetkar liderlik boyutlarının ve yöneticilerin farklılıkları destekleme düzeylerinin proje başarısı üzerindeki etkilerinin anlamlı olup olmadığı incelenmiştir. Araştırma yöntemi olarak anket tekniği seçilmiştir ve anket Dubai’de yaşayan ve bir projede görev alan kişiler üzerinde yapılmıştır. Araştırma modeli, yapısal eşitlik modellemesi ile test edilmiştir. Araştırma modeli Şekil 1’de gösterildiği gibidir. Alınan ölçekler ve yazarları Tablo 1’de gösterildiği gibidir.

Tablo 1: Araştırma Modeli Değişkenlerinin Ölçekleri

KONU	YAZARLAR	MAKALE ADI
HİZMETKAR LİDERLİK (30 soru)	Van Dierendonck, Dirk., & Nuijten, Inge. (2011).	“The Servant Leadership Survey: Development And Validation Of A Multidimensional Measure”. Journal of Business And Psychology, 26(3), 249-267.
PROJE PERFORMANSI (5 soru)	Shenhar et al., 1997 DeLone and McLean, 2003; Raymond and Bergeron, 2008.	“Mapping The Dimensions of Project Success”, Project Management Journal, Vol.28, 5–13. “Model of Information Systems Success: A Ten-Year Update” J Manage Inform Syst; Vol:19(4), p9-30. “Project management information systems: An empirical study of their impact on project managers and project success” International Journal of Project Management, 26 (2), 213-220.
YÖNETİCİLERİN FARKLILIKLARI DESTEKLEME DÜZEYLERİ(17 soru)	Balay, R., & Sağlam, M. (2004).	“Eğitimde farklılıkların yönetimi ölçeğinin uygulanabilirliği.” Süleyman Demirel Üniversitesi Burdur Eğitim Fakültesi Dergisi, 5(8), 31-46.

Şekil 1: Boyutlarıyla Araştırma Modeli

Bulunacak sonuçlarla birlikte, hizmetkar liderlik ve yöneticilerin farklılıkları destekleme düzeylerinin boyutlarından hangilerinin proje başarısı üzerinde daha önemli ve anlamlı olduğu konusunda işletmelere ve yöneticilere yön vermesi amaçlanmıştır.

2.2.2.Araştırma Kapsamı ve Kısıtlamaları

Araştırmanın ana kütlesi Dubai'deki çok kültürlü şirketlerde çalışan, bir proje ekibinde yer almış, beyaz yakalı çalışanlardır. Araştırmanın maliyet ve zaman kısıtlarından dolayı örnekleme yapılmış olup, Google Drive uygulaması ile online anket uygulanmıştır.

2.3.Öntest ve Bulguları

İfadelerin anlaşılabilirliğinin test edilmesi için öncelikle 51 kişiye ön anket çalışması yapılmıştır. Anket sonuçlarına ve katılımcıların geri bildirimlerine göre anket sorularındaki anlaşılmayan ifadeler yeniden düzenlenmiş ve son haline getirilmiştir.51 kişiden alınan sonuçlara, güvenilirlik analizi ve faktör analizi yapılarak bir ön değerlendirme yapılmıştır. Araştırmanın tamamına ışık tutması açısından öncelikle ölçek güvenilirliklerine bakılmıştır. Ölçeklerin güvenilirlik analizlerinde Cronbach's Alpha modeli kullanılmıştır. Yapılan analiz sonuçları şu şekildedir:

- 1- Hizmetkar Liderlik Ölçeği Alpha Katsayısı = **0,913**
- 2- Proje Performansı Ölçeği Alpha Katsayısı = **0,883**
- 3- Yöneticilerin Farklılıkları Destekleme Düzeyleri Ölçeği Alpha Katsayısı = **0,923**

Anketteki ölçekler ayrı ayrı faktör analizine tabi tutulmuştur ve araştırmanın geleceğine ilişkin ön bilgi edinilmiştir. 51 kişiden alınan sonuçlara uygulanan keşfedici faktör analizi ile ilgili KMO (örneklem ölçüm değeri yeterliliği) değerleri ile Bartlett's Test sig. (p) anlamlılık değerleri aşağıdaki gibidir:

Hizmetkar Liderlik Ölçeği KMO=0,761 sig:0,000

Proje Performansı KMO = 0,726 sig:0,000

Yöneticilerin Farklılıkları Destekleme Düzeyleri Ölçeği KMO=0,855 sig:0,000

Bulunan bu sonuçlara göre, tüm ölçeklerin KMO değerleri 0,50 üzerinde ve Bartlett's test anlamlılık değerleri 0,05 altında olduğundan faktör analizi yapmak ve yorumlamak için uygun bulunmuştur (Tatlıdil,2002).

2.4.Araştırmanın Hipotezleri

H0a: Hizmetkar Liderlik boyutlarından güçlendirme, istatistiksel anlamlı olarak Proje Yürütme Başarısını etkilememektedir.

H0b: Hizmetkar Liderlik boyutlarından güçlendirme, istatistiksel anlamlı olarak Proje Planlama Başarısını etkilememektedir.

H0c: Hizmetkar Liderlik boyutlarından arkasında durma, istatistiksel anlamlı olarak Proje Yürütme Başarısını etkilememektedir.

H0d: Hizmetkar Liderlik boyutlarından arkasında durma, istatistiksel anlamlı olarak Proje Planlama Başarısını etkilememektedir.

H0e: Hizmetkar Liderlik boyutlarından hesap verebilirlik, istatistiksel anlamlı olarak Proje Yürütme Başarısını etkilememektedir.

H0f: Hizmetkar Liderlik boyutlarından hesap verebilirlik, istatistiksel anlamlı olarak Proje Planlama Başarısını etkilememektedir.

H0g: Hizmetkar Liderlik boyutlarından bağışlayıcılık/tolerans, istatistiksel anlamlı olarak Proje Yürütme Başarısını etkilememektedir.

H0h: Hizmetkar Liderlik boyutlarından bağışlayıcılık/tolerans, istatistiksel anlamlı olarak Proje Planlama Başarısını etkilememektedir.

H0j: Hizmetkar Liderlik boyutlarından cesaretlendirme, istatistiksel anlamlı olarak Proje Yürütme Başarısını etkilememektedir.

H0k: Hizmetkar Liderlik boyutlarından cesaretlendirme, istatistiksel anlamlı olarak Proje Planlama Başarısını etkilememektedir.

H0m: Hizmetkar Liderlik boyutlarından otantiklik, istatistiksel anlamlı olarak Proje Yürütme Başarısını etkilememektedir.

H0n: Hizmetkar Liderlik boyutlarından otantiklik, istatistiksel anlamlı olarak Proje Planlama Başarısını etkilememektedir.

H0p: Hizmetkar Liderlik boyutlarından alçakgönüllük/tevazu, istatistiksel anlamlı olarak Proje Yürütme Başarısını etkilememektedir.

H0r: Hizmetkar Liderlik boyutlarından alçakgönüllük/tevazu, istatistiksel anlamlı olarak Proje Planlama Başarısını etkilememektedir.

H0s: Hizmetkar Liderlik boyutlarından idare, istatistiksel anlamlı olarak Proje Yürütme Başarısını etkilememektedir.

H0t: Yöneticilerin çalışan katılımını destekleme düzeyi algısı istatistiksel anlamlı olarak Proje Yürütme Başarısını etkilememektedir.

H0u: Yöneticilerin çalışan katılımını destekleme düzeyi algısı istatistiksel anlamlı olarak Proje Planlama Başarısını etkilememektedir.

H0v: Yöneticilerin çalışan ayrımcılığına karşı durma derecesi algısı istatistiksel anlamlı olarak Proje Yürütme Başarısını etkilememektedir.

H0y: Yöneticilerin çalışan ayrımcılığına karşı durma derecesi algısı istatistiksel anlamlı olarak Proje Planlama Başarısını etkilememektedir.

2.5.Bulgular

Bu kısımda araştırma bulgularından bahsedilecektir. Sırasıyla demografik özelliklere yönelik frekanslar, güvenilirlik analizleri, keşfedici faktör analizi, doğrulayıcı faktör analizi, yapısal eşitlik modellemesi ile yol analizine yer verilmiştir.

Frekanslar

Araştırmaya katılanların 197'si %61,6 ile erkek, 123'ü %38,4'ü kadındır. Toplam örneklem sayısı 320'dir. Araştırmaya katılanların en büyük çoğunluğu %48,8 ile 156 kişisi 36-45 yaş aralığındadır. 18-25 yaş aralığında çalışan 3 kişi bulunmakta olup, araştırmaya katılanların %0,9'unu oluşturmaktadır. Katılımcıların %77,5 oranıyla 248 kişinin lisansüstü eğitimi bulunmaktadır. En az oran ile %8,1'i 26 kişi ile doktora eğitimine sahiptir. Katılımcıların %77,5 oranıyla 248 kişinin lisansüstü eğitimi bulunmaktadır. En az oran ile %8,1'i 26 kişi ile doktora eğitimine sahiptir. Çalışılan departman incelendiğinde, 106 kişi ve %33,1 oran ile is birimi (business) çalışanlarının en fazla orana sahip olduğu tespit edilmiştir. Cevaplayıcıların en az oran olan %11,9'u 38 kişi ile destek departmanında çalışmaktadır. Katılımcıların en çok oranla %50,3'ü 161 kişi ile orta düzey yönetimde, en az oran %8,1'i 26 kişi ile üst yönetimde çalışmaktadır. Katılımcıların toplam iş deneyimleri incelendiğinde en çok oran %75,9 ile 243 kişinin 10 yıl ve üzeri, en az oran %0,3 ile 1 kişinin 1 yıldan az çalıştığı tespit edilmiştir. Gelir düzeylerinde en çok oran %40,3 ile 129 kişinin 35.001 AED ve üzeri kazandığı ve en az oran %4,7 ile 15 kişinin 1-5000 AED ücret aldığı belirlenmiştir.

Güvenirlilik Analizi ve Keşfedici Faktör Analizi

30 sorudan oluşan Hizmetkar Liderlik ölçeğinin Cronbach's Alpha Katsayısı 0,915 olarak tespit edilmiş olup, 0,70 sınır değerinden oldukça yüksektir. 5 sorudan oluşan Proje Performansı ölçeğinin Cronbach's Alpha Katsayısı 0,743 olarak tespit edilmiş olup, 0,70 sınır değerinden yüksektir. 17 sorudan oluşan Yöneticilerin Farklılıkları Destekleme Düzeyi ölçeğinin Cronbach's Alpha Katsayısı 0,954 olarak tespit edilmiş olup, 0,70 sınır değerinden oldukça yüksektir.

Hizmetkar liderliği oluşturan 30 ifadenin faktör analizi için uygunluğu incelenmiştir. Bunun için, Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterliliği değeri hesaplanmış olup bu değer 0,948 olarak bulunmuştur ve bunun önerilen 0,50'den çok yüksek olduğu görülmüştür. Fakat, PO1-PO2-PG1-PG3-PG7 sorularının farklı faktörler altında toplandığı görülmüş ve bahsi geçen sorular çıkarılarak faktör analizi tekrarlanmıştır. Bundan sonra hesaplanan KMO değerinin 0,938 olduğu tespit edilmiştir. Son olarak 25 yargı 8 faktör altında toplanmıştır ve toplam açıklanan varyans %79,073'dür.

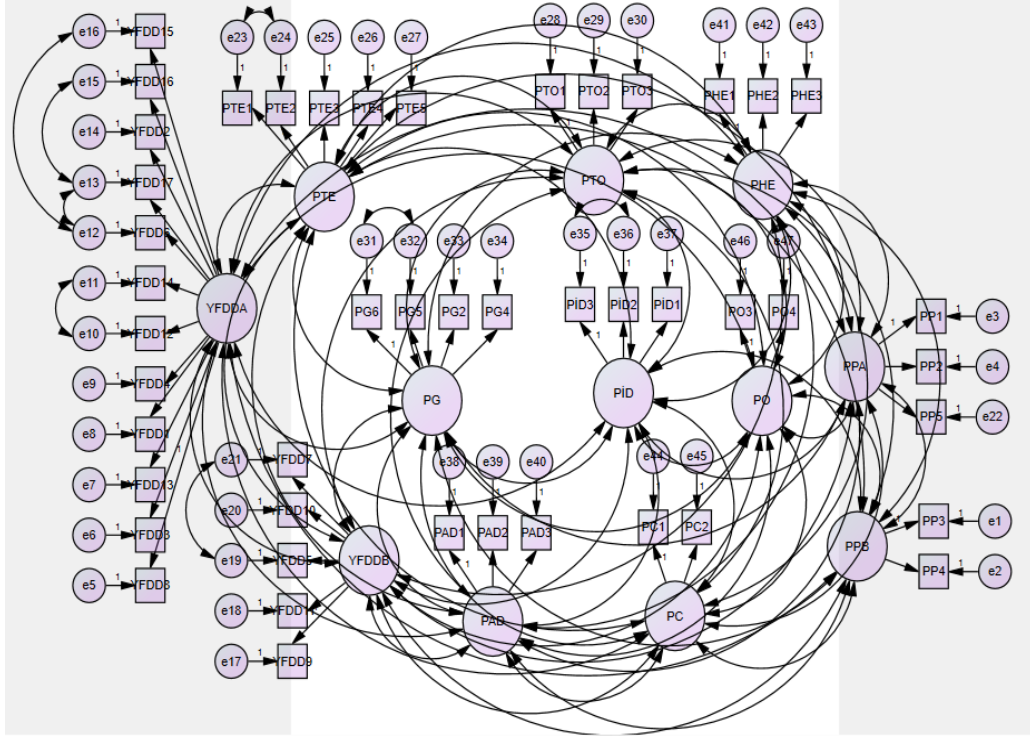
Proje Performansını oluşturan 5 ifadenin faktör analizi için uygunluğu incelenmiştir. Bunun için, Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterliliği değeri hesaplanmış olup bu değer 0,692 olarak bulunmuştur. 5 yargı, 2 faktör altında toplanmıştır ve toplam açıklanan varyans %72,090'dır.

Yöneticilerin Farklılıkları Destekleme Düzeyini oluşturan 17 ifadenin faktör analizi için uygunluğu incelenmiştir. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterliliği değeri hesaplanmış olup bu değer 0,948 olarak bulunmuştur. 17 yargı, 2 faktör altında toplanmıştır. Toplam açıklanan varyans %65,488'dir.

Doğrulayıcı Faktör Analizi

Şekil 2'de araştırmaya dahil edilen tüm değişkenlerle yapılan keşfedici faktör analizi sonrası bulunan boyutların doğrulayıcı faktör analizine tabi tutulduğu şeklin AMOS programındaki şekli gösterilmiştir.

Şekil 2. Doğrulayıcı Faktör Analizi / AMOS İstatistik Programı

Tablo 2’de doğrulayıcı faktör analizi sonucu ulaşılan uyum iyiliği değerleri tek bir tablo altında gösterilmiştir. Ölçüm modelinin χ^2 değeri 1871.291 olarak elde edilmiştir. Ayrıca χ^2 / df oranının 3’e eşit ve/veya 3’den küçük olması gerekmektedir. Bu oranın 1,949 olması modelin kabul edilir seviyede olduğunu göstermektedir. Ki-kare istatistiği örneklem hacmine karşı duyarlı olduğu için modelin uygunluğunu test etmek üzere Tablo 5.41’de görüleceği gibi ikincil uyum indeksleri de incelenmiştir. Buna bağlı olarak ölçülen modelin verilerinin, “iyi model uyum aralıkları” ile oldukça uyumlu olduğu görülmüştür. Bu veriler ölçüm modelinin genel uygunluğunun gayet iyi olduğunu göstermektedir.

Tablo 2. Araştırma Modeli Doğrulayıcı Faktör Analizi – Uyum İyiliği Değerleri

Uyum İyiliği Ölçütleri	χ^2 (df)	χ^2/df	NFI	NNFI	CFI	RFI	GFI	AGFI	RMSEA
İyi Model Uyum Aralıkları	not sig.	≤ 3	>0.90	>0.90	>0.90	≥ 0.85	≥ 0.90	>0.80	<0.08
DFA Model	1871.291(sig.)	1.949	0.920	0.932	0.915	0.852	0,90	0.805	0.055

AMOS ile Yapısal Eşitlik Modellemesi ile Yol Analizi ve Hipotezlerin Testi

Doğrulayıcı faktör analizi sonrası uyum değerlerinin iyi çıkması ile birlikte hipotezlerin testi için AMOS istatistik programı ile yapısal eşitlik modellemesi ile yol analizi yapılmıştır. Öncelikle yapılan yol analizi sonrası modelin uyum iyiliği değerleri Tablo 3’de gösterildiği gibidir.

Tablo 3. Araştırma Modeli Yapısal Eşitlik Modeli - Yol Analizi - Uyum İyiliği Değerleri

Uyum İyiliği Ölçütleri	χ^2 (df)	χ^2/df	NFI	NNFI	CFI	RFI	GFI	AGFI	RMSEA
İyi Model Uyum Aralıkları	not sig.	≤ 3	>0.90	>0.90	>0.90	≥ 0.85	≥ 0.90	>0.80	<0.08
YEM model	1886.083 (sig)	1,963	0.94	0.92	0.91	0.86	0.91	0.82	0.05

Yapısal eşitlik modeli kurulan ölçümlenen verilerin, “iyi model uyum aralık” değerlerine göre birbirleri ile oldukça uyumlu olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Standartlaştırılmış Regresyon Katsayıları

	Tahmin Katsayısı
PPA <--- PHE	,244
PPA <--- PTE	-,618
PPA <--- PO	-,146
PPA <--- PG	-,034
PPA <--- PC	-,746
PPA <--- PAD	,838
PPA <--- PİD	3,543
PPA <--- PTO	,517
PPA <--- YFDDA	-2,150
PPA <--- YFDDB	-,258
PPB <--- YFDDA	-1,492
PPB <--- YFDDB	-,729
PPB <--- PHE	,283
PPB <--- PTE	-,777
PPB <--- PO	-,163
PPB <--- PG	-,537
PPB <--- PC	-,754
PPB <--- PAD	1,289
PPB <--- PİD	3,383
PPB <--- PTO	,589

Tablo 4'ün sonuçlarına göre, öncelikli olarak PPA yani Proje Yürütme Başarısının bağımlı değişken olduğu sonuçlar yorumlandığında, Hizmetkar Liderlik boyutlarından cesaretlendirme (PC) ve İdare(PİD), Proje Performansının 1.boyutu olan Proje Yürütme Başarısını anlamlı olarak etkilemektedir. Etki katsayıları sırasıyla -0,746 ve 3,543 olarak tespit edilmiştir. Bu anlamda cesaretlendirmenin PPA üzerinde negatif, idarenin ise pozitif etkisi bulunmaktadır. Yöneticilerin farklılıkları destekleme düzeyinin 1.boyutu olan Yöneticilerin Çalışan Katılımını Destekleme Düzeyi (YFDDA), Proje Performansının 1.boyutu olan Proje Yürütme Başarısını anlamlı fakat negatif etkisi bulunmaktadır. Regresyon katsayısı -2,150 olarak bulunmuştur. Bu boyutlar dışında kalan PHE, PTE, PO, PG, PAD, PTO, YFDDB boyutlarının Proje Başarısının ilk boyutunu etkilemediği yorumunu yapabiliriz. Genel olarak, Hizmetkar Liderlik Boyutlarından 2 tanesinin ve Yöneticilerin Farklılıkları Destekleme Düzeylerinden de 1 tanesinin Proje Başarısının 1.Boyutu olan Proje Yürütme Başarısı(PPA) üzerinde etkisi varken, diğer boyutların anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır.

İkinci bağımlı değişken olan PPB yani Proje Planlama Başarısının bağımlı değişken olduğu sonuçlar yorumlandığında, Hizmetkar liderlik boyutlarından Cesaretlendirme (PC), Arkasında Durma (PAD) ve İdare (PID), Proje Performansının 2.boyutu olan Proje Planlama Başarısını anlamlı olarak etkilemektedir. Etki katsayıları sırasıyla -0,754, 1,289 ve 3,383 olarak tespit edilmiştir. Cesaretlendirme boyutu negatif, Arkasında Durma ve İdare boyutları ise pozitif etki etmektedir. Yöneticilerin farklılıkları destekleme düzeylerinin 2 boyutunun da Proje Planlama Başarısı üzerinde etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Genel olarak yorumladığımızda, Hizmetkar liderlik boyutlarından sadece 3 tanesinin, Proje Başarısının 2.Boyutu olan Proje Planlama Başarısı(PPB) üzerinde etkisi varken , diğer boyutların anlamlı etkisi bulunmamaktadır.

Sonuçlara göre, bu araştırmada örnekleminde incelenen 20 hipotezin 6 tanesi reddedilmiş, 14 tanesi kabul edilmiştir. Bu anlamda Dubai bölgesinde yapılan araştırmanın, beklentilerle doğru orantılı sonuçlar verdiği görülmektedir. Dubai bölgesinde, Hizmetkar liderlik boyutları ile Yöneticilerin Farklılıkları Destekleme Dereceleri boyutlarının Proje Başarısı Boyutlarını etkilemediği savunulan araştırmada sonuçlar bu hipotezlerin %70'ini doğrulamakta olduğu tespit edilmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Liderlik ve yöneticilik literatüründe gitgide artan bir eğilim olan 21. yüzyılda klasik ve modern liderlik tanımlarının değiştiği görüşüdür. Bunlardan, Mary Uhl Bien ve arkadaşları (2007), klasik ve modern liderlik tanımlarının içerik olarak başarılı olmadığını ve post endüstriyel bir yöneticilik modeli için yeni arayışların gerekliliğini belirtmişlerdir. "Karmaşıklığın Yönetimi Teorisi"ni (Complexity Leadership Theory) oluşturarak, klasik teorilerin o dönemdeki üretim toplumu için geçerli olduğunu, ama zamanımızın bilgi çağındaki yöneticilik modelinin açık bir sistem içinde yer alan, birbiri ile etkileşim içinde olarak birçok gücün bir araya gelmesi ile ortaya çıktığını savunmuşlardır.

Yöneticiler, sahip oldukları yetki ve gücü paylaşarak, çalışanlar ile sürekli bir iletişim ve etkileşim içinde, bilgi paylaşımı ve dağılımını sağlamalı, değişime açık, esnek ve kolay uyum sağlayabilen iş gücü geliştirmelidirler. 21. yüzyılda çalışanlarının gönüllerini, kalplerini ve üretkenliklerini de kuruma taşıyabilen şirketler ve kurumlar ayakta kalacaktır. Bütün dünya genelinde insanlar ve toplumlar birbirlerinin ihtiyaçlarını samimi bir şekilde karşılayabilecekleri ve birbirlerine değer verecekleri, birbirlerini yargılama ve yok etme yerine birbirlerine empati duyacakları, kılık, kıyafet, ırk ve cinsiyet ayrımı gözetmeksizin insanca muamele görecekları, bununla birlikte kendi kişisel kapasitelerini geliştirebilecekleri, çalışanların ve müşterilerin adil bir şekilde ilgi ve destek gördükleri bir toplum modelini arzulamaktadırlar. Bu yeni görüşler doğrultusunda, öne çıkan en önemli yönetici davranışı astlarla iletişim olarak gözükmektedir. Pearce ve Conger (2003)' a göre, yöneticiliğin ilişkisel boyutu önemli olup, çalışan ile yönetici arasındaki karşılıklı iletişim çalışanların gelişimini sağlayan sürekli bir öğrenme ortamı oluşturmaktadır. Ayrıca, bu iletişim, yöneticinin çalışanın gözündeki güvenilirliği, inanılabilirliği, adilliği ve bunun sonucu yöneticiye karşı güven duygusu geliştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Bennis and Townsend, 1995). Post endüstriyel liderlik yaklaşımının en önemli vasfı, klasik liderlik teorilerine temel olan hiyerarşik ast - üst ilişkisi yerine, adalet ve eşitlik kavramlarına dayalı bir ilişki olmasıdır (Fletcher, 2004). Yani, amir ile çalışan işbirliği, paylaşımcı karar verme ve adil uygulama etkili yönetimin en temel unsurları olarak ortaya çıkmaktadır (Colquitt, 2001; Yukl, 2005).

Günümüzün hızla değişen rekabetçi çevresinde örgütlerin daha uzun soluklu olmak üzere başarılı performans sergilemelerinde ve kaynaklarını etkili ve optimum kullanmalarında, hizmetkâr liderlik kavramı son zamanlarda örgüt yönetimi alanında önemli bir yer tutmakta ve hem literatür hem de uygulama olarak dikkat çekmektedir. İlk olarak Greenleaf tarafından 1970 yılında tanımlanmış olan hizmetkar liderlik kavramı, diğer liderlik davranışlarından farklı olarak önce kişinin içinde hizmet etme arzusunun uyanması, sonrasında bilinçli bir şekilde bu hizmeti sunmak için isteyerek liderliği seçmesi olarak tanımlanmaktadır. Bireylerin ihtiyaçlarının doyurulduğu zaman çok daha etkili şekilde eylemde buldukları düşüncesine dayalı olarak ortaya çıkan hizmetkâr liderlik yaklaşımı (Stone and Patterson, 2005)'na göre hizmetkâr liderler çalışanlar üzerine odaklanarak hizmet eden kişilerdir, bu yüzden örgütten çok çalışanlarla ilgilenirler. Hizmetkâr liderlik; liderin bencil olmadan insanların iyiliğine yönelik önderlik etmenin yerleştiği bir liderlik anlayışı ve uygulamasıdır (Drury, 2004).

Bu araştırmanın ana konusu çok kültürlülüğe sahip işletmelerdeki hizmetkar liderlik davranışlarının proje başarısı üzerine etkisi üzerinedir. Ayrıca yöneticilerin farklılıkları destekleme düzeylerinin de proje başarısı üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Araştırmada, Dubai'deki çok kültürlü şirketlerde çalışan, bir proje ekibinde yer almış olan çalışanların örneklem olarak alındığı, hizmetkar liderlik ve yöneticilerin farklılıkları destekleme düzeylerinin proje başarısına etkisi araştırılmıştır.

Hizmetkar liderlik ve yöneticilerin farklılıkları destekleme düzeyleri araştırmanın bağımsız, proje başarısı ise bağımlı değişkenidir. Araştırma sonuçlarından keşfedici faktör analizine göre, hizmetkar liderlik 8 boyut, yöneticilerin farklılıkları destekleme düzeyleri 2 boyut ve proje başarısı 2 boyut olarak tespit edilmiş ve doğrulayıcı faktör analizinde uyum iyiliği değerlerinin olması gereken ölçütlere uyduğu tespit edilmiştir.

Araştırma, Dubai'deki çok kültürlü şirketlerde çalışan, proje ekibinde yer almış, beyaz yakalı çalışanlar üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bunun nedeni Dubai'nin kültürel çeşitlilik anlamında çok gelişmiş bir yer olması ve bu anlamda bulunacak sonuçların literatüre katkı yapacağına düşünülmesidir.

Araştırmanın özgün yanı, daha önce Dubai'de yapılmış bir uygulamaya rastlanmamış olması ve model olarak bakıldığında hizmetkar liderliğin ve yöneticilerin farklılıkları destekleme düzeylerinin ayrı ayrı proje performansını nasıl etkilediğinin araştırılmış olması fakat ikisinin birlikte proje performansına etkisinin ele alınmadığından literatüre katkı yapacak olmasıdır.

Genel itibarıyla hizmetkar liderlik değişkeninin iş tatmini, tükenmişlik, iş motivasyonu, örgütsel vatandaşlık, örgütsel bağlılık, örgütsel adalet, iş performansı, yenilikçi davranış, örgütsel güven, duygusal bağlılık değişkenlerine olan etkilerinin incelendiği görülmüştür. İnceleme yapılan sektörler arasında çoğunlukla okul, banka, hastane olduğu ve örneklem gruplarının insan kaynakları, hemşireler, bilgi işlem departmanları olduğu tespit edilmiştir. Tüm bu çalışmalar incelendiğinde, iş performansı değişkeninden hareketle, proje başarısı değişkeninin bağımlı değişken olarak alınabileceğine karar verilmiştir.

Yapılan analiz sonuçlarından, bağımlı değişken olan proje başarısının 1.boyutuna göre, Hizmetkar Liderlik Boyutlarından 2 tanesinin ve Yöneticilerin Farklılıkları Destekleme Düzeylerinden de 1 tanesinin Proje Başarısının 1.Boyutu olan Proje Yürütme Başarısı (PPA) üzerinde etkisi varken, diğer boyutların anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır. Proje başarısının 2.boyutuna göre bakıldığında ise Hizmetkar liderlik boyutlarından sadece 3 tanesinin, Proje Başarısının 2.Boyutu olan Proje Planlama Başarısı (PPB) üzerinde etkisi varken , diğer boyutların anlamlı etkisi bulunmamaktadır. Bu analiz sonuçlarına göre, çok kültürlü bir yapıya sahip olan Dubai'de hizmetkar liderliğin ve yöneticilerin farklılıkları destekleme düzeylerinin proje başarısı üzerinde genel olarak etkilemediği yorumu yapılabilir. Bu sonuçların nedeni olarak birçok farklı faktör olabileceği düşünülmektedir. Dubai'nin politik, makro-ekonomik ve sosyokültürel yapısı ve bunların mikro ölçekte iş hayatına yansımalarının sonuçlar üzerinde etkili olduğu varsayılabilir.

Gelecek çalışmalar için öneriler şu şekilde sıralanabilir:

- Yöneticilerin Farklılıkları Destekleme Düzeyinin, Hizmetkar Liderlik ve Proje Başarısı üzerindeki etkisinde moderatör rolü,
- Yöneticilerin Farklılıkları Destekleme Düzeyinin, Hizmetkar Liderlik ve Proje Başarısı üzerindeki etkisinde mediatör etkisi,
- Aynı değişkenlerle ülkelerarası farklılıkların veya aynılıkların tespiti,
- Farklı sektörler üzerinde uygulamalar
- Sonuçların nedenlerinin ve hangi faktörlere bağlı olduklarının detaylı araştırılacağı uygulamalar

KAYNAKÇA

Balay, R., Kaya, A., & Geçdoğan-Yılmaz, R. (2014). The relationship between servant leadership competences and diversity management skills among education managers. *Journal of Educational Sciences Research*, 4(1), 229-249.

- Balay, R., & Sağlam, M. (2004). Eğitimde farklılıkların yönetimi ölçeğinin uygulanabilirliği. Süleyman Demirel Üniversitesi Burdur Eğitim Fakültesi Dergisi, 5(8), 31-46.
- Bande, B., Fernández-Ferrín, P., Varela, J., Jaramillo, F. (2015). Emotions and salesperson propensity to leave: The effects of emotional intelligence and resilience, *Industrial Marketing Management*, Volume 44, 142-153.
- Bennis, W., & Townsend, R. (1995). *Reinventing Leadership: Strategies to Empower the Organization*, William Morrow and Company. Inc., New York.
- Cameron, K. S., & Sutton, R. (2011). I., & Whetten, D. A.(Eds.).(1988). *Readings in organizational*, 17(4).
- Colquitt, J. A. (2001). On the dimensionality of organizational justice: a construct validation of a measure. *Journal of applied psychology*, 86(3), 386.
- Cox Jr, T. (2001). *Creating the multicultural organization: A strategy for capturing the power of diversity*. Jossey-Bass.
- DeLone, W. H., & McLean, E. R. (2003). The DeLone and McLean model of information systems success: a ten-year update. *Journal of management information systems*, 19(4), 9-30.
- Dinçer, M. K., & Bitirim, S. (2007). Kurum kültürü çalışmalarında hizmetkâr liderlik anlayışı ile değer yaratmak. *İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi Dergisi*, 28, 61-72.
- Drury, S. (2004). Employee Perceptions of Servant Leadership: Comparisons by Level and with Job Satisfaction and Organizational Commitment, (PhD in Organizational Leadership Dissertation, Regent University)
- Eldridge, J. ET; Crombie, AD (1974). A sociology of organizations.
- Fletcher, J. K. (2004). The paradox of postheroic leadership: An essay on gender, power, and transformational change. *The leadership quarterly*, 15(5), 647-661.
- Greenleaf, R. K. (970). The Servant as Leader Indianapolis: The Robert K. *Greenleaf Center*, 1-37.
- Jahoda, G. (2012). Critical reflections on some recent definitions of "culture". *Culture & Psychology*, 18(3), 289-303.
- Kim, B.Y. (2006). Managing Workforce Diversity, *Journal of Human Resources in Hospitality & Tourism*, 5:2, 69-90
- Kroeber, A. L., & Parsons, T. (1958). The concepts of culture and of social system. *American sociological review*, 23(5), 582-583.
- Laub, J. A. (1999). Assessing the servant organization. *Development of the servant organizational leadership (SOLA) instrument*.
- Lee, C., & Chen, W. (2005). The Effects of Internal Marketing and Organizational Culture on Knowledge Management in the Information Technology Industry, *International Journal of Management*, Vol 22 Is. 4, 661-672
- Liden, R. C., Wayne, S. J., Zhao, H., & Henderson, D. (2008). Servant leadership: Development of a multidimensional measure and multi-level assessment. *The leadership quarterly*, 19(2), 161-177.
- Lovelace, K., & Rosen, B. (1996). Differences in Achieving Person-Organization Fit among Diverse Groups of Managers. *Journal of Management*, 22(5), 703-722.
- Morgeson, F. P., DeRue, D. S., & Karam, E. P. (2010). Leadership in teams: A functional approach to understanding leadership structures and processes. *Journal of management*, 36(1), 5-39.
- Muriithi, N., & Crawford, L. (2003). Approaches to project management in Africa: implications for international development projects. *International journal of project management*, 21(5), 309-319.

- Pandya, K. D. (2014). The key competencies of project leader beyond the essential technical capabilities. *IUP Journal of Knowledge Management*, 12(4), 39.
- Patrick, H. A., & Kumar, V. R. (2012). Managing workplace diversity: Issues and challenges. *Sage Open*, 2(2), 2158244012444615.
- Patterson, K. A. (2003). *Servant leadership: A theoretical model* (Doctoral dissertation, Regent University).
- Pearce, C. L., & Conger, J. A. (2003). All those years ago. *Shared leadership: Reframing the hows and whys of leadership*, 1-18.
- Raymond, L., & Bergeron, F. (2008). Project management information systems: An empirical study of their impact on project managers and project success. *International Journal of Project Management*, 26(2), 213-220.
- Owens, B. P., Johnson, M. D., & Mitchell, T. R. (2013). Expressed humility in organizations: Implications for performance, teams, and leadership. *Organization Science*, 24(5), 1517-1538.
- Shenhar A., & Levy, O. i Dvir, D.(1997). Mapping the Dimensions of Project Success. *Project Management Journal*, 28(2), 12.
- Soni, V. (2000). A twenty-first-century reception for diversity in the public sector: a case study. *Public Administration Review*, 60(5), 395-408.
- Spreitzer, G., & Cameron, K. (2012). Applying a POS lens to bring out the best in organizations. *Organizational Dynamics*, 2(41), 85-88.
- Stone, G., A., Russell, R.F. and Patterson, K. (2004), "Transformational versus servant leadership: a difference in leader focus", *Leadership & Organization Development Journal*, Vol. 25 No. 4, pp. 349-361
- Tatlıdil, H. (2002). Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz. Ankara, Ziraat Matbaacılık, Ankara.
- Thomas Jr, R. R. (1990). Diversity management: Some measurement criteria. *Employment Relations Today*, 25(4), 49-62.
- Tiri, G., Ogollah, K., & Mburu, D. K. (2015). Influence of transformational leadership role on performance of virtual project teams in Safaricom limited. *International Journal of Economics, Commerce and Management*, 3(2), 22.
- Tucker, T.G. (1931). A concise etymological dictionary of Latin
- Turner, S. G., Utley, D. R., & Westbrook, J. D. (1998). Project Managers and Functional Managers: A Case Study of Job Satisfaction in a Matrix Organization. *Project Management Journal*, 29(3), 11-19.
- Uhl-Bien, M., Marion, R., & McKelvey, B. (2007). Complexity leadership theory: Shifting leadership from the industrial age to the knowledge era. *The leadership quarterly*, 18(4), 298-318.
- Van Dierendonck, D., & Nuijten, I. (2011). The servant leadership survey: Development and validation of a multidimensional measure. *Journal of business and psychology*, 26(3), 249-267.
- Van Knippenberg, D., & Schippers, M. C. (2007). Work group diversity. *Annual review of psychology*, 58.
- White, J. (2007). Wellbeing and education: Issues of culture and authority. *Journal of Philosophy of Education*, 41(1), 17-28.
- Yukl, G. 2005. *Leadership in organizations*. United Kingdom, Pearson/Prentice Hall.

**Covid-19 Pandemisi Sürecinde Uzaktan ve Dönüşümlü Çalışanların Zaman Yönetimi ve İş Memnuniyetleri
Üzerine Nitel Bir Araştırma**

Dr. Öğr. Üyesi Pınar ERKAL

Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir MYO

ORCID ID: 0000-0003-4698-8475

Özet

Bu araştırmanın amacı, Covid-19 pandemisi sürecinde uzaktan (evden) ve dönüşümlü çalışan beyaz yakalı çalışanların zaman yönetimi ve iş memnuniyeti hakkındaki görüşlerini belirlemektir. Araştırma nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojik desen yöntemi ile yapılarak betimsel analiz tekniği ile sonuç ve yorumlamalar yapılmıştır. Araştırmada yapılan görüşmeler halen işlerini uzaktan ve dönüşümlü çalışma sistemine göre gerçekleştiren beyaz yakalı çalışanlar ile gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bilgiler pandemi sürecinde uzaktan ve dönüşümlü çalışanların zaman yönetimi hakkındaki görüşleri ve bu süreçte iş memnuniyeti üzerine görüşleri olmak üzere iki başlık halinde incelenmiştir. Ayrıca çalışmada pandemi sürecinde uzaktan ve dönüşümlü çalışanların yaşadıkları zorluklar ve kolaylıklar hakkındaki görüşleri yer almaktadır. Çalışanlar pandemi sürecinde uzaktan ve dönüşümlü çalışmaya alışmaya çalıştıklarını bu süreçte zamanı yönetme konusunda evdeki iş yüklerinin artmasından dolayı zorluk yaşadıklarını belirtmişlerdir. Katılımcılar uzaktan ve dönüşümlü çalışmanın çeşitli avantajlarından daha fazla dezavantajları üzerinde durmuşlardır. Bu çalışmadan elde edilen bilgilerin Covid-19 pandemi sürecinde uzaktan ve dönüşümlü çalışanlara ve yöneticilere fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Zaman yönetimi, İş memnuniyeti, Evden Ve Dönüşümlü Çalışma, Covid-19 Pandemisi

A Qualitative Research on Time Management and Job Satisfaction of Remote and Rotating (Alternately) Employees in the Covid-19 Pandemic Process

Abstract

The aim of this research is to determine the opinion of working remote and rotating (alternately) white-collar employees on time management and job satisfaction during the Covid-19 pandemic process. In the research, one of the qualitatives is phenomenological design method was applied, and interpretations were made with the descriptive analysis technique. In the research, interviews were fulfilled were white-collar employees who still carry out their jobs remote and rotating (alternately) working system. The ressearch result has been analyzed under two headings: the opinions of remote and rotating (alternately) employees about time management and their opinions on job satisfaction during the pandemic process. In addition, the study includes opinions about the difficulties and facilities experienced by remote employees during the pandemic process. Employees stated that they tried to get used to working remote and rotating (alternately) during the pandemic process, and that they had difficulties in managing time due to the increased workload at home. They dwell on the disadvantages more than the various advantages.of remote and rotating (alternately) work. It is thought that this study results will benefit remote and rotating (alternately) employees and managers during the Covid-19 pandemic process.

Keywords: Time Management, Job Satisfaction, Remote Work and Rotating (Alternately) Work, Covid-19 Pandemic

GİRİŞ

Tüm dünyayı etkisi altına alan Covid 19 pandemisinden insanlık olumsuz şekilde etkilenmektedir. Ülkemizde de sağlık, ekonomi, eğitim, sosyal, kültürel alanlar başta olmak üzere her alanda etkilerini hala yaşamaktayız.

Okulların kapatılması ile uzaktan eğitim sürecine geçilerek öğretmenler uzaktan eğitim ile işlerine devam etmektedir. İş hayatında ise bulaşma olasılığı fazla olan turizm işletmeleri, restoranlar, cafeler...vb. işletmelerin kapatılması ile paket servis uygulamaları başlayarak bu sektördeki pek çok çalışan evde hayatlarına devam etmektedir. Özel sektördeki diğer işletmelerin bir kısmı ve bazı kamu kuruluşlarında da dönüşümlü çalışma veya uzaktan çalışma uygulamaları ile işler evden yürütülmeye çalışılmaktadır.

Dönüşümlü çalışma; personelin haftalık olarak işe gitmesi gereken gün sayısı yerine işlerin tüm personel arasında paylaşılarak daha az süre işe gitmesi üzerine kurulmuş uygulamadır. Böylece çalışanlar daha az işe giderek covid 19'un bulaşma olasılığı düşürülmeye çalışılmaktadır. Bu süreç içerisinde ebeveynler işlerini evden internet aracılığıyla yürütmeye çalışırken çocuklar ise uzaktan eğitim ile eğitim faaliyetlerini sürdürmeye çalışmaktadır. Ayrıca yapılan sokağa çıkma kısıtlamaları ile sosyal yaşamın kısıtlanarak aile bireylerinin tümünün evde olması bir takım problemleri beraberinde getirmektedir.

Yaşanan bu olağanüstü süreç düşünüldüğünde tüm aile bireylerinin evde olması ve adeta evlerin birer ofis ve birer okul haline dönüşmesinde bireyler bir takım zorluklar yaşamaktadır. Gün içerisinde çalışanlar internet, telefon aracılığıyla evden işlerini yürütürken aynı zamanda günlük ev işleri, çocuk bakımı ve uzaktan eğitim gibi pek çok işe zaman ayırmaya çalışmaktadır.

Dünyada daha öncesi pek görülmemiş salgın ile ülkeler krizi en hafif düzeyde atlama için ellerinden gelen tüm çabayı harcarken çalışanların da yaşam tarzlarında değişiklikler oluşmuştur. Bu çalışmanın amacı Covid-19 pandemisinin durdurulmasına yönelik alınan tedbirler sonucunda evden ve dönüşümlü çalışanların işlerini yürütürken zaman yönetimi uygulamaları ve iş memnuniyeti hakkındaki düşüncelerini nitel araştırma yoluyla tespit etmektir. Ayrıca araştırmanın bir diğer amacı da pandemi sürecinde çalışanların içinde buldukları uzaktan ve dönüşümlü çalışma durumlarının avantaj ve dezavantajlarını ortaya koymaktır.

1. ZAMAN YÖNETİMİ KAVRAMI

Zaman; bir işin, oluşun içinden geçtiği, geçeceği veya geçmekte olduğu süredir (TDK). Herkese eşit olarak verilmiş tek şey zamandır. Başarılı, başarısız, mutlu, mutsuz,... vb. her insanın günü 24 saat, haftası 7 gündür. Zaman herkesin eşit olarak sahip olduğu, fakat aynı şekilde kullanmadığı en değerli, eşsiz bir kaynaktır. Çünkü geçen zamanı yerine koymanın veya telafi etmenin fırsatı mümkün değildir. Bu yüzden zaman gerçek anlamda tek evrensel kaynaktır. Yapılan tüm eylemler zaman içinde gerçekleşir ve zaman harcanarak yerine getirilir (Sabuncuoğlu ve Paşa, 2002:4). Zaman, her gün ve her an yaşadığımız ama üzerinde fazla düşünemediğimiz bir olgudur. Zamanı, Drucker kıt, eşsiz ve esnekliği olmayan kaynak olarak ifade ederken, Lakien ise zamanı yaşam ve temel kaynak olarak ifade etmektedir (Genç, 2007:231 akt. Kibar, Fidan ve Yıldırım, 2014: 137).

Bireylerin zamanlarını daha etkin ve verimli hale getirmelerine yardımcı olması için geliştirilen zaman yönetimi kavramı ilk olarak Danimarka'da kullanılmıştır ve zamanla iş ve eğitim gibi alanlarda başarının sağlanmasında önemli unsurlardan biri olarak kabul edilmektedir (Tengilimoğlu, vd. 2003:13). Zaman yönetimi, amaçlara ve hedeflere ulaşmada önemli bir kaynak olan zamanı verimli kullanma çabasıdır (Uğur, 2000:18).

Zaman yönetimi, bireysel açıdan kişinin özel ve iş hayatında amaçlarına etkili ve verimli bir şekilde ulaşabilmesi için planlama, organize etme ve kontrol etme gibi yönetim fonksiyonlarını kendi faaliyetlerine uygulama süreci olarak tanımlanmaktadır (Kocabaş ve Erdem 2003: 204). Karadağ (2013: 99)'a göre zaman yönetimi hayattaki karşılaştığımız durumları denetleyebilmek için bize yardımcı olabilecek bir takım beceriler ve araçlar kümesidir.

İnsanların hayatta sadece çalışmaya değil; hoşça vakit geçirmeye, dinlenmeye ya da istedikleri şeyleri yapmaya da ihtiyaçları vardır. Zaman yönetimi çok çalışıp zamanımızın her dakikasını işle geçirmek değildir, zaman yönetimi zamanı planlı ve bilinçli şekilde kullanarak verimi sağlayabilmektir. Zamanı planlarken önce asli amaçlar ortaya koyarak planlama yapmak önemlidir. Zamanı belirlenmiş öncelikler doğrultusunda planlamak ve bununla birlikte, dinlenme, eğlenme gibi aktivitelere de katılmayı içine alır.

2. İŞ MEMNUNİYETİ KAVRAMI

Memnuniyet her şeyin iyi ve yolunda gittiğini ortaya koyan olumlu bir duygudur. Çalışanların günlük yaşamın yaklaşık üçte birini iş yerinde geçirdiğini düşünürsek iş memnuniyetinin bireylerin hayatlarının büyük bir kısmını etkilediğini söylemek mümkündür. Nitekim iş memnuniyeti sosyal bilimler alanında pek çok kavram ile ilişkilendirilerek araştırmalara konu olmaktadır. Çalışanların işlerine karşı olumlu ve olumsuz duyguların tümüne iş memnuniyeti denir. Parrish (2005) göre ise iş memnuniyeti, çalışanların çalıştıkları iş ortamından duydukları hoşnutluktur (akt. Demirhan, Kula ve Karagöz, 2014:286).

İş memnuniyetini etkileyen faktörleri içsel ve dışsal faktörler olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür (Pelit ve Öztürk, 2010: 47). İçsel faktörler başarı, rekabet gerektiren görevler, terfi, tanınma, onaylanma.. vb. gibi unsurlardır. Bu unsurlar bireyi içinden güdüleyici unsurlardır. Dışsal faktörler ise prosedürler, denetim, kişiler arası ilişkiler, çalışma koşulları gibi faktörlerdir. Dışsal faktörler ise bireyin örgütü içinde gerçekleştirilmesi gereken faktörlerdir (Kök ve Çakıcı, 2016: 44).

İş memnuniyeti yüksek olan çalışanlar yaptıkları iş hakkında olumlu düşünceler ve duygular içinde olurken, iş memnuniyeti düşük olan çalışanlar olumsuz düşünce ve duygular benimseyebilirler. Bu yüzden memnuniyet iş yerindeki davranışlarla ortaya çıkar ve gözlemlenir. İş memnuniyetsizliği çalışanlarda performans kaybı, işe devamsızlıkta artış, yüksek işgücü devir oranı, yaşam tatminine olumsuz etkisi, işçi sağlığına olumsuz etkisi ve olumsuz iş davranışları sergilemeye yol açabilmektedir (Zencirkıran ve Keser, 2018 :118).

3. ARAŞTIRMA

3.1. Araştırma Metodolojisi

Çalışmanın amacı, Covid-19 pandemi sürecinde dönüşümlü ve uzaktan çalışan işgörenlerin zaman yönetimi ve iş memnuniyetleri hakkındaki görüşlerini belirlemektir.

Araştırmada veri toplama aracı olarak görüşme yöntemi kullanılmıştır. Nitel yöntemlerden fenomenolojik desen tercih edilmiştir. Yapılan çalışmada, çalışanların pandemi sürecinde uzaktan/dönüşümlü çalışan katılımcıların zaman yönetimi ve iş memnuniyeti hakkındaki düşüncelerini belirlemek amacıyla en uygun yöntemin görüşme olduğu kararına varılmıştır. Görüşme yöntemi ile yapılan nitel araştırmada katılımcılar gönüllülük esasına göre belirlenmiştir. Yüzyüze gerçekleşen görüşmede çalışanlara amaçlı örnekleme yönteminden olan tipik örneklem yöntemi kullanılmıştır. Bu doğrultuda pandemi sürecinde uzaktan çalışan ve dönüşümlü çalışanlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Görüşmeler 35-45 dakika arasında sürmüştür. Görüşme sonunda veriler betimsel analiz yöntemi ile yorumlanmıştır.

3.2. Araştırma Grubu

Bu araştırma fenomenolojik nitel araştırma deseni dönüşümlü ve uzaktan çalışan beyaz yakalı çalışanlardan oluşmaktadır. Fenomenolojik araştırma, hakkında fikir sahibi olduğumuz ancak derinlemesine ve ayrıntılı bilgi sahibi olmadığımız bir konunun derinlemesine araştırılması için yapılır (Sığrı,2018 :186). Bu doğrultuda pandemi sürecinde işlerini dönüşümlü ve uzaktan yapan beyaz yakalı çalışanlar araştırmaya dahil edilmiştir. Fenomenolojik araştırmalarda Rubin ve Babbie (2016) 3-10 kişi ile çalışılmasını önerirken, Cresswell, (2013), katılımcı sayısının 5-25 kişi arasında değişebileceğini belirtmektedir(Baltacı, 2018: 262-263). Araştırmaya farklı meslek gruplarından 12 çalışan katılmıştır. 12 katılımcıdan alınan görüşler ile elde edilen verilerde doyum ulaşılmıştır. Tablo 1’de katılımcıların demografik özellikleri görülmektedir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikler

	Cinsiyet	İşi	Eğitim Durumu	Yaş	Medeni Durum	Çocuk Sayısı
K1	Kadın	Gıda Müh.	Lisans	30	Evli	1
K2	Kadın	Finans Uzmanı	Lisans	45	Evli	2
K3	Erkek	Veteriner	Lisans	38	Evli	1
K4	Erkek	Sekreter	Lisans	41	Evli	2
K5	Kadın	Muhasebeci	Lisans	46	Evli	2
K6	Kadın	Sekreter	Önlisans	27	Evli	2
K7	Erkek	Vergi memuru	Doktora	32	Evli	1
K8	Kadın	Akademisyen	Doktora	41	Evli	1
K9	Erkek	Memur	Lisans	47	Evli	3
K10	Kadın	Memur	Lisans	39	Bekar	1
K11	Erkek	Mühendis	Lisans	33	Bekar	-
K12	Kadın	İnsan Kay. Uz.	Lisans	36	Evli	2

Tablo 1’de görüldüğü gibi araştırmaya katılan uzaktan/dönüşümlü çalışanların 7’si kadın 5’i erkektir. Araştırmacıların 2’si bekar 10’u evlidir. Katılımcıların 2’si doktora mezunu, 1’i önlisans mezunu ve 9’u lisans mezunudur. Katılımcıların 11’i çocuk sahibiyken, 1 katılımcının çocuğu yoktur.

3.3. Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması

Araştırmanın iç geçerliği çalışmasında öncelikle literatür taraması yapılarak hazırlanan soruların konu ile ilişkisi tespit edilmiş ve sonrasında bir pilot çalışma yapılarak 3 görüşmeciye sorular yöneltilmiştir. Böylece soruların anlaşılabilirliği ve konuyla ilişkisi tespit edilmiştir. Çalışmanın dış geçerliğinin sağlanması için maksimum çeşitliliğe ulaşmak amacıyla farklı meslek, eğitim ve yaş gruplarından olan katılımcılar tercih edilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2015: 271).

İç güvenirliliğinin sağlanmasında görüşme sürecinde açık uçlu soruların sorularak ayrıntılı bilgiler elde edilmiştir. Veriler aynı süreçte toplanmaya çalışılmıştır.

3.4. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veriler yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi aracılığıyla toplanmıştır. Soruların hazırlanmasında öncelikle literatür taraması yapılarak konuyla ilgili açık uçlu sorular oluşturulmuştur.

3.5. Verilerin Analizi

Araştırmada katılımcılar sorulan açık uçlu sorulardan elde edilen veriler 6 bölümde ele alınacaktır. Bu bölümler pandemi sürecinde uzaktan ve dönüşümlü çalışanların zamanın planlanması ve tutumlar, zaman tuzakları, uzaktan/dönüşümlü çalışmanın avantajları, dezavantajları, normal sürece döndüğünde uzaktan çalışmayı tercih etme durumu, pandemi sürecinde iş memnuniyetidir.

Tablo 2: Katılımcıların Uzaktan/Dönüşümlü Çalışma Sürecinde İşlerinde Zaman Yönetimine Yönelik Görüşleri

Zamanın Planlanması ve Tutumlar	Sayı
Çalışma saatleri kısaldığı için daha planlı olma	2
Normale süreçteki mevcut planları sürdürme	8
Planlar için mutlaka tarih saptayarak hareket etme	3
Pandemi sürecinde daha fazla plan yapma durumu. Ama zaman zaman uygulayamama	1
Haftalık planlar doğru yapılmadığı için Cuma gününe doğru işlerin sıkışması	1
Dönüşümlü çalışma nedeniyle planların aksaması	2
Zaman Tuzakları (zaman kaybı nedenleri)	
Ev İşleri	4
Çocuk Bakımı ve uzaktan eğitim	4
Tv ve Sosyal Medya	3
Erteleme Davranışı (Evdeyim, nasıl olsa yaparım)	2
Gereksiz toplantılar	1
Uzun süren telefon görüşmeleri	1
Fazla uyku	1
Uzaktan ve Dönüşümlü çalışmanın Avantajları	
Ulaşımaya zaman ayırmama	8
Evde esneklik ve rahatlık	7
Çocuğumla birlikte olmak	4
Aileme vakit ayırabildim.	2
Daha zamanım arttı.	2
Sabah erken kalkmak zorunda kalmıyorum.	3
Uzaktan ve Dönüşümlü çalışmanın Dezavantajları	
Evde bilgisayar /internet/oda olmaması	1
Sürekli evde olma nedeniyle mutsuzluk, moral bozukluğu ve psikolojik sorunlar	3
Evde ofis ortamındaki disiplin olmadığı için daha az verimlilik	2
Toplantı sayılarında artış	2
Yöneticilerin çalışanlarından beklentilerinin artması	1
Mesai kavramının dışına çıkılması	4
İşleri yetiştirememe	2
Mevcut evraklara ulaşamama	

Çalışma saatlerinin kısalması ile daha fazla işyükü	2 3
Normal Sürece Döndüğümüzde Tekrar Uzaktan ve Dönüşümlü Çalışmayı Tercih Eder misiniz?	
Evet	5
Hayır	7
Pandemi sürecinin işteki memnuniyet durumuna etkisi	
Memnuniyetim azaldı (Nedenler: Ofis dışında çalışma, iş yükü artışı, görev paylaşımında adaletsizlik, düzensiz bir yaşam tarzı, sürekli evde olma)	4
Memnuniyetin arttı (evde olma, çocuklarla olma, zaten işlerim bilgisayarda evde daha iyi bir ortamın olması)	3
Memnuniyeti etkilemedi.	5

Tablo 2’de görüldüğü gibi, Covid-19 pandemi sürecinde çalışanların iş hayatındaki planları genellikle sürdürdüklerini ve planlarında çok fazla değişikliğe gitmediklerini ancak çalışma sürecinin işte bir takım dezavantajları ortaya çıkardığını dile getirmişlerdir. Ayrıca uzaktan ve dönüşümlü çalışanların iş memnuniyet düzeylerinin bu süreçten etkilendiği ifade edilmektedir. Uzaktan ve dönüşümlü çalışma sürecinde katılımcıların 4’ünün iş memnuniyetlerinin azaldığı, 5’inin memnuniyet durumunun etkilenmediği, 3’ünün ise memnuniyetlerinin arttığı tespit edilmiştir.

3.5.1. Uzaktan/Dönüşümlü Çalışanların Zamanı Planlama ve Zaman Tutumları

Doğru hazırlanmış zaman planlaması çalışanların iş memnuniyetlerinin artmasını ve daha az stresle yaşamaya ve strese bağlı olarak hastalanma riskini azaltmaya, iş hayatında motivasyonu yüksek bireyler ile çalışmaya katkı sağlar (Edwards, 2008: 13). Ayrıca iş hayatında zamanını doğru kullanarak memnuniyeti yüksek olan bireyler günlük hayatta da çevrelerine ve kendilerine daha fazla vakit ayırabilmektedir. Dodd ve Sundheim (2005:1)’ e göre bu bireyler kendileri ve yaşamları hakkında daha iyi hissetmekte ve istedikleri şeyleri yerine getirebilmek için daha fazla vakte sahip olurlar (akt. Küçükaltan, Karalar ve Keskin, 2013 : 67)

Covid-19 pandemisi sürecinde uzaktan/dönüşümlü çalışanlar zaman yönetimi konusunda işleri yapmak için tarih belirlediklerini, bu süreçte normale göre daha planlı hareket ettiklerini, dönüşümlü çalışmaları nedeniyle zaman zaman planlarında ani değişiklikler oluştuğunu ve zaman zaman planları uygulayamadıklarını ifade etmişlerdir.

- *İşimle ilgili pandemi öncesi nasıl planlar yapıyorsam, aynı planları yapıyorum. Fakat bazen dönüşümlü çalışmadan dolayı doğru iş paylaşımı yapamadığımız için bu planları iptal etmek zorunda kalıyoruz (K11).*
- *İşlerimle ilgili yöneticilerimin de etkisiyle doğru planlar yapamadığım için tüm işler haftanın son günlerine (Perşembe-Cuma) yığılabiliyor ve hafta başında fazla boş vaktim olurken Perşembe ve Cuma günleri iş yüküm artıyor (K2).*
- *Dönüşümlü çalıştığımız için pandemi sürecinde daha fazla planlar yaparak işlerimizi yapmaya çalışıyoruz (K8).*
- *Ben ne kadar plan yapsam da işlerimin hepsini evden yapamıyorum. Bu yüzden evde çalıştığım günlerde gereken herşeyin fotoğrafını çekiyorum ya da bir kopyasını eve getiriyorum. Eğer tüm evraklarımı getiremezsem planlarımda aksamalar olabiliyor (K1).*

3.5.2. Uzaktan/Dönüşümlü Çalışanların Yaşadıkları Zaman Tuzakları

Covid-19 pandemisi sürecinde çalışanların yaşadıkları zaman tuzakları üst birimlere ve iş arkadaşlarına hemen ulaşamama, işyerinde oluşturdukları planları uygulayamama, daha fazla uyuma, sosyal medya kullanımı, ev işleri, çocuklarla ilgilenme, hastalığa yakalanma korkusu nedeniyle aşırı temizlik yapma, internet üzerinden alışveriş yapma olarak ifade edilmiştir. Özellikle evde çalışmadan dolayı sürekli erteleme davranışlarının da ortaya çıktığı görülmektedir.

- *Pandemi sürecinde anne babamın kronik hastalıkları olduğu için onlarla da görüşemedim. Bu yüzden gün içerisinde evden çalışmanın rahatlığı ile onlarla uzun telefon görüşmeleri yapabiliyorum. Bazen de işimle ilgili uzun telefon görüşmeleri yapmak zorunda kalıyorum. Bu uzun telefon görüşmeleri hem işimi hem de evde diğer aile bireylerini olumsuz şekilde etkilemektedir (K10).*
- *Sabah erken kalkıp işe gitmek zorunda olmadığım günlerde daha çok uyuyorum ve nasıl olsa evdeyim diyerek zamanı geçiriyorum. Bu yüzden normalde mesaim 5'te biterken bazen saat 6-7 olduğunda bile çalışmak zorunda kalıyorum (K2).*
- *İşlerimi bilgisayardan yapıyorum. Bilgisayarda işlerimi yaparken diğer sitelere (alışveriş, sosyal medya) girip takılıyorum. Bu da vakit kaybı oluyor (K12).*

3.5.3. Pandemi Sürecinde Uzaktan Ve Dönüşümlü Çalışmanın Avantajları Ve Dezavantajları

Covid-19 pandemisi sürecinde uzaktan ve dönüşümlü çalışmada yaşanan avantajlar ve dezavantajlarda işin özellikleri ve medeni durumun etkisinin olduğu görülmektedir. Evli çalışanların genellikle ev işleri, çocuk bakımı ve eğitimi gibi unsurları göz önünde bulundurarak görüşlerini belirtmişlerdir.

Dezavantajlar

Uzaktan ve dönüşümlü çalışmanın en zor yönleri pandemi sürecinde iş yükünün artması, daha kısa zamanda daha çok iş yapma, iş planlarında sıklıkla değişiklik olması, ev ortamında yeterli oda olmaması, evde bilgisayar olmaması, mesai saatinin uzaması, dönüşümlü çalışma nedeniyle iş arkadaşları ile iş paylaşımı yapılamaması gibi nedenler belirtilmiştir. Ayrıca sürekli evde çalışmadan dolayı yapılan planlara uyamama ve pandemi sürecinin verdiği psikolojik ve fizyolojik sıkıntılarında işlerin yapılması sırasında olumsuz olarak etkilediği ifade edilmiştir.

- *Sürekli bilgisayar başında olduğum için tansiyonun çıkıyor ve gözlerim ağrıyor. Bazen çok verimsiz çalıştığımı hissediyorum (K9).*
- *Pandemi sürecinde bir çalışma arkadaşımın kronik rahatsızlığı var. Bir arkadaşımın ise evinde bilgisayarı yok. Bu yüzden bütün işi ben yapmak zorunda kalıyorum. Artık biran önce normal sürece dönmek istiyorum (K4).*
- *Pandemi sürecinde mesai saatleri de kısaldığı için iş yüküm arttı. Artık işe gittiğim günlerde daha kısa zamanda daha çok iş yapıyorum (K3).*
- *Pandemi sürecinde sabah kalkar kalkmaz bilgisayarımı açıyorum. Evde aynı zamanda çocuğum uzaktan eğitime devam ediyor. Çocuk bakımı ve ev işleri de yapılması gerekiyor. Bu yüzden zaman zaman işime kendimi tam olarak veremiyorum. İşyerinde olsaydım işlerimi daha hızlı yapardım.*
- *Gün içerisinde mesai kavramı ortadan kalktı, Daha çok online toplantı ya da telefon görüşmeleri oluyor. Hatta bazen toplantılar 17.00'dan sonra olabiliyor (K8).*

Avantajlar

Covid-19 pandemi sürecinde uzaktan ve dönüşümlü çalışmanın avantajları evde çalışma ile birlikte ulaşılabilir zaman ayırmama ve bu zamanın genellikle uyku ile değerlendirilmesi en çok ifade edilen konular arasındadır. Bununla birlikte çocuğu olan katılımcıların çocuklarıyla daha fazla birlikte olmaları, aileye vakit ayırmaları, hobilerle uğraşma gibi avantajlarının olduğu görülmektedir.

- 17 yıldır görev yapıyorum. Tatiller dışında işimde sürekli 8-5 mesai yaptım. Hayatımda hiç bu kadar çocuklarımla birlikte evde olmamıştım. Çocuklarımla daha fazla vakit geçirdiğim için çok mutluyum (K5).
- Kendime çok vakit ayırabildiğimi düşünüyorum. Yapmak istediğim her şeyi evde yapabiliyorum. Hobilerime vakit ayırabiliyorum (K7).
- İşleri evden yaptığımız günlerde ulaşım için zaman harcamıyoruz. Bu yüzden daha çok uyuyabiliyorum (K8).

3.5.4. Pandemi Sürecinin Sona Ermesi İle Normale Dönüşte Yine Uzaktan Ya Da Dönüşümlü Çalışma Fırsatı Olursa Tercih Durumu

Katılımcılara sorulan normal sürece döndüğünde yine uzaktan ve dönüşümlü çalışma fırsatınız olsa tercih eder misiniz? Sorusuna genellikle *hayır tercih etmem* cevabı verilmiştir. Ancak daha az katılımcının ise tercih edebileceğini ifade etmiştir.

- Normal süreçte çocukların okula gitmesi durumunda tercih edebilirim. Çünkü işyerinde de işlerimin hepsini bilgisayardan yapıyorum. Ayda birkaç kez olabilir (K2).
- Kesinlikle istemem ben düzenli biriyim ve sabah işe gidip işlerimi yapıp eve geldiğimde ailemle ilgilenmek isterim (K4).
- Eğer gün içerisinde iş dışında özel problemlerim ya da hastalık olması gibi durumlarda tercih edebilirim (K10).
- İşim gereği büro dışında da çalışıyorum. Büroda yapmam gereken işleri evde de uzaktan yapabilirim (K3).

3.5.5. Pandemi Sürecinde Uzaktan Ve Dönüşümlü Çalışanların İş Memnuniyeti

Katılımcıların pandemi sürecinde uzaktan ve dönüşümlü çalışmalarının iş memnuniyet düzeylerini çok fazla etkilemediği ifade edilmiştir. Ancak özellikle bu süreçte çalışmalarını büro ortamı dışında gerçekleştiren dönüşümlü çalışanlar memnuniyetlerinin azaldığını ifade etmişlerdir.

- Pandemi sürecinde sosyal yönümüzü de kaybettik. İş yerindeyken arkadaşlarımızla fikir alışverişi yaparak işleri yapardık. Şimdi işleri yalnız yapıyoruz ve bilgisayara bağlı kalmak beni mutsuz ediyor (K1).
- İşimle ilgili memnuniyetim azaldı, çünkü dışarıda işlerimizi yürüttüğümüz için sürekli tedirginim ve sürekli kendimi korumak zorundayım. Bazen insanları uyarıyorum. Fakat yine de özellikle mesafe kuralına uymuyorlar. Büro dışında çalıştığım zaman çok daha stresli oluyorum. Ayrıca çalıştığım günlerde çocuğumu dışarıda (halk arasında) çalıştığım için göremiyorum. Bazen keşke başka bir işim olsaydı diyorum (K3).
- Pandemi süreci iş memnuniyetimi etkilemedi. Çalışma saatlerinin azalması nedeniyle sadece zaman zaman iş yüküm daha fazla oluyor. Ertesi günü evde çalışarak zaten dinleniyorum (K11).
- İş memnuniyetim arttı diyebilirim. Şu ana kadar tüm çalışmalarımı evden yaptım. Artık bilgisayarın olduğu her yerde işlerimi yapabileceğimi anladım (K2).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Örgütlerin başarıya ulaşmasında önemli unsurlardan biri de yönetici ve çalışanların zamanlarını doğru yönetmeleridir. En basit ifade ile zaman yönetimi etkin ve verimli zaman kullanımı için zamanı planlamaktır. Yapılan araştırmalar etkin zaman yönetimi uygulamalarının iş hayatında memnuniyeti artırdığı, stresi azalttığını ortaya koymaktadır. Ayrıca doğru zaman yönetimi uygulamaları ile çalışanlar istedikleri şeyleri yapma fırsatını yakalayarak yaşam kaliteleri artmaktadır (Küçükaltan, 2013: 67). Günümüz rekabet koşullarında ve bugünlerden yaşamakta olduğumuz Covid-19 pandemisi süreci çalışma şartlarında ve özellikle uzaktan ve dönüşümlü çalışmalarda zaman yönetiminin gerekliliği bu çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır.

2019 Aralık ayında ilk olarak Çin'de ve Mart 2020'de ülkemizde de görülmeye başlanan Covid 19 pandemisi ile pek çok çalışan esnek çalışma programları ile işlerini yürütmeye başlamıştır. Bu süreçte bir kısım çalışanlar işlerini uzaktan-ev ortamında bilgisayar aracılığıyla yaparken bir kısım çalışanlar ise işlerini örgütteki diğer personeller ile paylaşarak daha az süre içinde işyerinde geçirmeye yani dönüşümlü çalışma sistemi ile görevlerini yerine getirmeye başlamıştır. Yıllardır işyeri ortamında görevlerini yerine getiren çalışanların ani değişim sürecine adapte olması pek kolay olmamasına rağmen hızlıca ilerleyen süreç hala aynı esnek çalışma sistemleri ile devam etmektedir. Bu araştırmada halen işlerine uzaktan ve dönüşümlü çalışma şeklinde devam eden bireylerin bu yeni sistemin avantaj ve dezavantajlarını değerlendirmesi, bu süreçteki iş memnuniyeti durumları ve zaman yönetimi ile ilgili görüşlerini tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden olan görüşme yöntemi kullanılmıştır. Görüşme sonucunda elde edilen veriler betimsel analiz ile yorumlanmıştır. Elde edilen bilgiler pandemi sürecinde uzaktan ve dönüşümlü çalışanların zamanın planlanması ve zaman tutumları, zaman tuzakları, uzaktan/dönüşümlü çalışmanın avantajları, dezavantajları, normal sürece döndüğünde uzaktan çalışmayı tercih etme durumu, pandemi sürecinde iş memnuniyeti olmak üzere 6 başlıkta toplanmıştır.

Covid -19 pandemi süreci ile birlikte uzaktan çalışma uygulamaları giderek yaygınlaşmaktadır. Yapılan görüşmelerde katılımcıların Covid-19 pandemi sürecinin atlatılıp normale dönülmesi durumunda tekrar uzaktan/dönüşümlü çalışma tercihleri sorulmuştur. Katılımcıların bir kısmı bilgisayarın olabileceği her ortamda işlerini yapabileceklerini ifade etmiştir. Bir kısmı ise normale döndüğünde ayda birkaç kez bu uygulamalar ile işlerine devam edebileceklerini belirtmiştir. Ayrıca bu süreçte çalışanların çoğunluğunun memnuniyeti etkilenmese de az sayıda katılımcının evde çalışma uygulamaları ile iş memnuniyetinin arttığı tespit edilmiştir. Elde edilen bilgiler çerçevesinde gelecekte tüm dünyada ve ülkemizde uzaktan çalışma sistemlerinin iş hayatında daha fazla yaygınlaşacağı düşünülmektedir. Fakat bazı katılımcılar özellikle zaman yönetimi ve zamanı planlama konusunda evde çalışmanın dezavantajları olduğunu, her gün işyerine gidip işlerin yapılmasının zamanı ve işleri planlamaya katkı sağladığını belirtmişlerdir. Covid-19 pandemi sürecinde katılımcılar genellikle daha önce yaptıkları iş planları gibi plan yaptıklarını belirtmiştir. Ancak bazı katılımcılar ise bu süreçte daha fazla plan yaptıklarını ifade etmiştir.

Uzaktan ve dönüşümlü çalışanların özellikle evde oldukları günlerde nasıl olsa evdeyim işi yaparım düşüncesiyle erteleme davranışı göstermesi zaman yönetiminde önemli zaman tuzaklarından biridir. Ayrıca özellikle kadın çalışanların ev işleri ve temizlik, çocuk bakımı, çocukların uzaktan eğitimi gibi sorumlulukları uzaktan çalışmada dezavantaj olarak görülmektedir. Ev ortamında yapılan bu işler uzaktan çalışma esnasında işe yoğunlaşmayı ve zamanı etkin kullanmayı etkileyebilir. Evde iş saatleri esnasında sosyal medya, alışveriş siteleri ve internet kullanımı zaman tuzakları olarak görülmektedir. Uzaktan çalışma ile daha fazla toplantı ve telefon görüşmelerinin olması da zaman tuzakları arasında belirtilmiştir.

Covid-19 pandemi sürecinde uzaktan ve dönüşümlü çalışma uygulamaları hayatımıza bir anda girmiştir. Bu süreçte uzaktan ve dönüşümlü çalışanların işlerinde etkin bir şekilde zaman yönetimi uygulamalarını dikkate alması çalışmalarına fayda sağlayacaktır. Zaman yönetimine destek olan telefon veya bilgisayarlara yüklenebilen zaman yönetimi uygulamaları da uzaktan çalışanların zamanını yönetmelerine yardımcı olacaktır. Atlı (2020) uzaktan çalışanların işlerini yaparken Pomodoro Tekniğini kullanmalarını önermektedir. Bu tekniğe göre öncelikle yapılacak işleri belirleyerek zamanını planlamak gerekir. Zamanı planlamada işleri

önem ve öncelik derecesine göre sıralayarak planlama yapılmalıdır. Pomodoro 30 dakikalık bir zaman dilimidir. 1 pomodoro'nun 25 dakikasında işe odaklanıp 5 dakika mola vermek sistemin temelini oluşturur. Günde 6-12 arasında pomodoro yapmak 3-6 saatlik çalışma dilimini oluşturmaktadır. Bu tekniğin kullanılmasıyla birlikte evlerinde çalışanlar gün içerisinde zamanını etkin olarak değerlendireceklerdir.

Covid-19 pandemisi sürecinde uzaktan ve dönüşümlü çalışanların işleri yürütmesinde yöneticilerinde uzaktan çalışmaya daha uygun olan işleri belirlemesi, doğru görev paylaşımı yapması, işlerin planlamasında çalışanlara öncü olması ve çalışanları desteklemesi, amaçlı, zamanında yeteri kadar toplantılar yapması çalışanın kaygı ve stresini azaltacağı düşünülmektedir.

Araştırma sonuçlarına göre uzaktan çalışma bazı meslekler için çok daha uygun ve tercih edilebilir olurken bazı meslekler ve çalışanlar için uygun olmayabilir. Gelecek çalışmalarda uzaktan ve dönüşümlü çalışma sistemlerinin avantaj ve dezavantajları daha geniş olarak ele alınması ve mesleklerin ayrı ayrı ele alınarak incelenmesinde daha ayrıntılı sonuçların elde edileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Atlı, Dinçer (2020). Evden Çalışmada Zaman Yönetimi ve İş Disiplini, <https://uskudar.edu.tr/tr/icerik/5040/evden-calismada-zaman-yonetimi-ve-is-disiplini-verimi-artiriyor> Erişim tarihi, 14.01.2020.

Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 231-274.

Creswell, J.W. (2013). *Nitel araştırma yöntemleri*, çev. Bütün M. ve Demir S. B., Siyasal Kitabevi.

Demirhan, Yılmaz Kula, Sedat ve Karagöz, Gökçe (2014). İş memnuniyeti ve yönetici desteğinin memurların performansına etkisi: Diyarbakır Özel Harekat Polis Birimi örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi* 19 (1) : 285-297.

Edwards, B. (2008), *A Useful Guide to Time Management*, Pansophix Online, Essex, England.

Karadağ, K. (2013). "Zaman Yönetimi ve Yöneticiler", *İdarecinin Sesi Dergisi*, 155, 99-103.

Kıbar, B., Fidan, Y., & Yıldırım, C. (2014). Öğrencilerin Zaman Yönetimi Becerileri İle Akademik Başarıları Arasındaki İlişki: Karabük Üniversitesi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 2(2), 136-153.

Kocabaş, . ve Erdem, R. (2003).Yönetici Adayı Öğretmenlerin Kişisel Zaman Yönetimi Davranışları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (2): 191-202.

Kök, M. ve Çakıcı, A. (2016). Fabrika Çalışanlarının İş Memnuniyetini Etkileyen Etmenler. *İnsan&İnsan* 7, Kış , 40-63.

Küçükaltan, D. Karalar, S. ve Keskin, G. (2013). Etkili Zaman Yönetimi Uygulamalarında Yöneticileri Engelleyen Zaman Tuzakları: Edirne İl Merkezindeki Tekstil Fabrikalarında Görev Yapan Yöneticiler Üzerinde Bir Araştırma, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 15(24). 65-73.

Özkalp, E. vd. (2013) *Örgütsel Davranış*. Editörler: Ayşe Çiğdem Kirel, Ozan Ağlargoöz. Aöf Yayınları, Eskişehir.

Pelit, E. ve Yüksel Ö. 2010. "Otel İşletmeleri İşgörenlerinin İş Doyum Düzeyleri: Sayfiye Şehir Otel İşletmeleri İşgörenleri Üzerinde Bir Araştırma". *İşletme Araştırmaları Dergisi* 2/1: 43-72.

Rubin, A. & Babbie, E. R. (2016). *Empowerment series: Research methods for social work*. Boston: Cengage Learning.

Sıgır, Ü. (2018). *Nitel Araştırma Yöntemleri*, Beta Yayınları, Ankara.

6th International Management and Social Research Conference
January 16-18, 2021 İstanbul / Turkey

Tengilimoğlu D, Tutar H, Altınöz M, Başpınar NÖ, Erdönmez C. Zaman Yönetimi, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2003 13-72.

Uğur, Asuman (2000). Çalışma Hayatında Zaman Yönetimi, MPM Anahtar Dergisi, Ankara.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2015). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayınları.

Zencirkıran, M. v Keser, A. (2018). Örgütsel Davranış, Dora Yayınevi, Bursa.

Molla Fenârî'nin Usûl Düşüncesinde İletin Tespit Metodu Olarak Münâsebe

Dr. Öğr. Üyesi Sadrettin BUĞDA

Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi

İslam Hukuku Anabilim Dalı

ORCID: 0000-0002-6135-8570

Özet

İnsanların dünyevî ve uhrevî saadatinin sağlanmasında önem arz eden şer'î hükümlerin tespit ve tayini önemli bir husustur. Kitap ve Sünnet'te varid olan şer'î delillerin bir kısmının hükümlere delâleti açık iken diğer bir kısmının ise hükümler delâleti ancak ictihâd yoluyla ve istidlâl yöntemiyle tespit edilmektedir. Hükümlere delâleti istidlâl yöntemiyle anlaşılabilir şer'î delillerin en önemlisi kıyastır. Kıyas, nasslarda hükmü bulunmayan olayların çözümünde başvurulan delillerden biridir. Kıyasın bir rüknü olan aslın hükmünde söz konusu olan illetin tespiti ve illet ile hüküm arasındaki ta'lîl, usûl âlimlerinin uğraş alanı olmuştur. Nass ya da icmâ' yoluyla illeti belirlenmeyen hükümlerin illetlerinin tespiti ancak istinbat metoduyla mümkün olmaktadır. Bu metodun en önemli şekli münâsebe yöntemidir. Usûl alanında eser te'lîf eden âlimlerden biri olan Molla Fenârî de (öl. 834/1431) illetin tespit metodlarını incelemeye tabi tutmuş ve söz konusu tespit metodlarından biri olan münâsebeyi de detaylı bir şekilde tetkik etmiştir. Bu çalışma, usûl disiplininde illetin tespiti hususunda münâsebe etrafında yapılan tartışmaları Fenârî'nin usûl eseri bağlamında konu edinmektedir.

Anahtar kelimeler: İslâm Hukuku, Kıyâs, İlet, Münâsebe, Maslahat, Fenârî

Juridical Relationship As A Method Of Determining The Effective Cause/Illah In Mulla Fanari's Thought Of Methodology.

Abstract

The determination and identification of juridical judgements/rulings which are important in ensuring the worldly and otherworldly happiness of people is an important issue. While it is clear that some of the religious juristic evidences witnessed in the Quran and the Sunnah are evidence of the judgements, the other part are evidence of the rulings/judgments can only be determined through ijtehad and the method of deduction. The most important of the religious juristic evidences that can be evidence of juridical judgements with the method of deduction is qiyas/syllogism/ analogical reasoning. The qiyas is one of the evidences used in the solution of the circumstances or matters that have no provision in the Nass/Quran or Sunnah. The determination of its effective cause/illah, which is a condition of qiyas/analogical reasoning, in the judgment/ruling of the original case/asl, and the ratiocination (ta'leel) between the reason/sabab and the judgement/ruling/hukm, has been the field of scholars of usul al-fiqh/methodology of Islamic Jurisprudence. Determination of the effective reasons/illah of the judgements whose the effective reasons/illah are not determined through Nass or ijma/consensus is only possible with the method of Istinbat/deduce/derivation of rulings/judgements from the Nass. The most important form of this method is the Munasaba/juridical relationship method. Mulla al-Fanari (d. 834/1431), one of the scholars who wrote a work in the field of usul al-fiqh/Islamic Jurisprudence, examined the methods of determination of the effective cause/illah and wrote about the Munasaba, which is one of the aforementioned methods of determination. This study also focuses on the discussions around the Munasaba/Juridical relationship regarding the determination of the effective cause/illah in the discipline of usul/procedural methodology in the context of al-Fanari's usul/procedural work.

Keywords: Islamic jurisprudence, Analogical reasoning, The Juristic Reasoning/The effective cause/illah, Juridical Relationship/Munasaba, Maslaha/Benefit, al-Fanari.

Giriş

Âlimler insan hayatında söz konusu olabilecek olay ve problemleri ilâhî iradeye uygun bir şekilde çözüme kavuşturma çabasına girmişlerdir. Bu ise ancak naslardaki hükümleri doğru bir şekilde tahlil etmekle mümkün olmaktadır. Müslüman âlimler “Her hadise (olay) için mutlaka Kitâb veya Sünnet’te bir hüküm bulunmaktadır.” şeklindeki önermeden hareketle bireysel ve toplumsal hayatta meydana gelen problemlerin çözümünü Kur’ân ve Sünnet’te aramışlardır. Nasların bir kısmının hükümlere delâleti açık olsa da diğer bir kısmının hükümlere delâletinin tespiti ise icthâd faaliyetiyle ve istidlâl yöntemiyle mümkün olmaktadır.⁷¹ İctihâdî faaliyetin ve istidlâlî metodun söz konusu olduğu temel konulardan biri de kıyâstır. Kıyâs, “*aralarında bulunan ortak bir hüküm ya da özellikten dolayı, hükmün ispatı ya da nefyi hususunda iki bilinenden birini diğerine hamletme*” ameliyesidir (Cüveynî, 1418/1997: 2/ 487; Gazzâlî, 1417/1997: 2/236; Râzî, 1412/1992, 5/9; Âmidî, 1402: 3/209). Fıkı usûlünde kıyasın illet kıyası, şebah kıyası, kıyas-ı evla, kıyas-ı delâlet, kıyas-ı evlâ kıyas-ı celf kıyas-ı hafî olmak üzere farklı türleri bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi şüphesiz *ta’lîl* esasına dayanan illet kıyasıdır. Söz konusu bu kıyası türü bilinenden hareketle bilinmeyenin bilgisine ulaşmanın en pratik yöntemidir

Aslın hükmünün fer’ê verilmesinin mihverî konumunda bulunan illetin tespiti, kıyas nazariyesinin en önemli aşamasıdır. Söz konusu öneme binaen fıkıh usûlü disiplininde kıyas nazariyesinde mevzubahis olan İletî tespit etme yöntemleri ve hükümlerin ta’lîlî detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Usûl bilginleri illetin tespitinin nass ve icmâ’ ile olabildiği gibi istinbât metoduyla da mümkün olabileceğini ifade etmişlerdir. İletî istinbat yöntemiyle tespiti münâsebe, te’sîr, tard, deverân, şebah, tenkîhu’l-menât ve sebr-taksim gibi yöntemlerle mümkün olmaktadır (Râzî, 1412/1992, 5/137). İletî tespiti hususundaki mezkûr yöntemlerinin en makbulünün münâsebe olduğu söylenebilir.

İletî tayininde en makbul yöntem münasebet olmakla birlikte münasip vasfın mahiyeti ve anlamı hususu usûl âlimleri arasında tartışma konusu olmuştur. Bu çalışmada usûlcüler arasında görüş ayrılığına neden olan münâsebe kavramı ve münâsib vasfın mahiyeti üzerinde durulacak ve usûlcülerin konuya dair yaklaşımlarına yer verilecektir.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Münâsebe

Münâsebe (المناسبة) kelimesi sözlükte n-s-b (نسب) kökünden türeyen nâsebe (ناسب) fiilinin mastarı olup “bir şeyin başka bir şeye uyum göstermesi”, “uygun olmak”, “denk gelmek”, “benzemek”, “iki şeyin birbiriyle ilişkili olması” gibi manalara gelmektedir (Zemahşerî, 1419/1998: 2/265; İbn Manzûr, 1996: 14/119; Ahmed Muhtâr Ömer, 2008: 2200). Usûl âlimleri, usûlî anlayışlarına göre “münâsebe”nin terim tanımını farklı şekillerde yapmışlardır.

Fukahâ usûl âlimlerinden Debûsî (öl. 430/1039), “Münâsebe, akıllara (akıl sahibi kimselere) arz edildiğinde kabulde karşılayacakları şeydir” şeklinde münâsebenin tanımını yapmıştır (Âmidî, 1402: 3/270; Abdulazîz el-Buhârî, ts.: 3/352). Mezkûr tanım sözlükteki manasıyla uygunluk içinde olsa da ancak başkalarının “benim

⁷¹ İctihâdî hükümler, özü itibarıyla suğra ve kubrâ olmak üzere en az iki öncülden oluşmaktadır. Bu öncüllerden birincisi icmalî delillerden, bu delillerden hüküm çıkarma kuralları babından fıkıh usulünün alanına girerken; ikincil öncüller tafsîlî delillerden oluşmakta ve iki ya da daha fazla öncülün bir araya getirilmesiyle hükme ulaşılmaktadır. Hükme ulaşma konusunda esas alınan öncüllerden birincisi yani usule taalluk edeni hatalıysa, ulaşılabilecek sonuç da haliyle hatalı çıkacaktır. Bu açıdan usulcüler, icthâdî faaliyet sürecini en ince ayrıntılarına kadar analiz etmiş, bu konuda azami bir çaba sarf etmişlerdir. (Hüccetü’l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî el-Gazzâlî, *Esâsu’l-Kıyâs*, thk. Fehd b. Muhammed es-Sedhân (Riyad: Mektebetü’l-Ubeykân, 1413/1993), 78-79; Muvaftukuddin Abdullah b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudame, *Ravzatu’n-nâzir ve cünnetü’l-münâzir* (Nüzhetu’l-hâtır şerhiyle birlikte), (Riyad: Dâru’l-Kunûz, 2012), 1/30; Örnekler İçin Bk. Ramazan Korkut, *Fıkıh Usulü Açısından İbadetlerde Vakit*, (Ankara: Gece Yay., 2020), 3.)

aklıma uymuyor” diyerek karşı koyma ihtimali bulunduğu için usûlcüler arasında kabul görmemiştir (Âmidî, 1402: 3/270).

Âmidî (öl. 631/1233) ise “Münâsib; zahir, istikrarlı bir vasıf olup kendisine hüküm bina edildiğinde hükmün meşru kılınmasındaki amaca uygun olan şeyin hâsil olmasıdır.” şeklinde bir tanım yapmaktadır (Âmidî, 1402: 3/270).

Karâfî (öl. 684/1285) münâsebet kavramını şu şekilde tanımlamaktadır: “Münâsebet, menfaatin celb edilmesini ve mefsedetin giderilmesini sağlayan şeydir” (Karâfî, 1393/1973: 391) Âmidî ve Karâfî, yaptıkları tanımlarda yararın elde edilmesi ve zararın giderilmesini esas almışlardır. Karâfî, bunu açık şekilde zikrederken Âmidî ise buna “hükümün meşru kılınmasındaki amaca uygun olan şeyin hâsil olmasıdır” ifadesiyle işaret etmektedir. Ancak Âmidî'nin “zâhir” ve “munzabıt” gibi kayıtlar düşmesinin, yaptığı tanımı tercihe şayan kıldığı söylenebilir. Usûl âlimleri illetin şartlarını belirlerken onun “zâhir” ve “munzabıt” vasıflara sahip olması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu bağlamda illetin belirleme metotlarından olan “münâsebe”nin tanımında söz konusu kayıtların düşülmesi, onu efradını câmi ve ağıyarını mâni bir tanım kılmaktadır.

Zerkeşî (öl. 794/1392) münâsebeye ihâle, maslahat, istidlâl, riâyetu'l-makâsıd da denildiğini belirtmektedir (Zerkeşî, 1414/1994: 7/262). Usûl âlimleri münâsebeyi illetin tespit metotlarından biri olarak kabul ederken bazıları bunun illetin kendisi bazıları ise makâsıdın kendisi olduğunu söylemişlerdir.

Usûl âlimlerinin büyük çoğunluğu münâsib (المناسب) ile münâsebe (المناسبة) lafızlarını birbirinin yerine kullanmalarından dolayı iki lafız arasındaki farka değinmekte yarar vardır. Münâsib kelimesi nâsebe (ناسب) fiilinin ism-i fâili olup “uygun olma”, “aynı nesepten/soydan olma” gibi manalara gelmektedir. Münâsib ile münâsebe kalıp olarak farklı olsalar da usûlcülerin çoğunun terim olarak aynı anlamda kullandıkları görülmektedir. Örneğin Âmidî, illetin tespit yöntemlerinden söz ederken beşinci tespit yönteminin münâsebe (المناسبة) olduğunu söyleyerek daha sonra tanıma münâsib (المناسب) lafzıyla başlamaktadır (Âmidî, 1402: 3/270). Karâfî ise münâsebeyi tanımlarken münâsebe ile tanıma başlamakta, akabinde söz konusu kelimenin yerine münâsib kelimesini kullanarak bunun da zarûrât, hâcât ve tetimmât şeklinde üçe ayrıldığını belirtmektedir (Karâfî, 1393/1973: 391). Dolayısıyla bunların münâsebe ile başlayıp münâsib ile devam etmeleri veya aksini yapmaları, her iki kavramı birbirine müterâdif olarak gördükleri anlamına gelir. Bazıları ise münâsebeyi illetin tespit yollarından biri olarak görürken münâsibi ise olay ile hüküm arasındaki vasfın kendisi olarak değerlendirmektedir (Fenârî, 1427/2006: 2/345; Şankitî, 1415: 159, 173).

1.2. Maslahat

Maslahat صلح fiilinin mastarıdır. صلح kökü fesâdın/kötünün zıddını ifade etmektedir (İbn Fâris 1399/1979: 3/303). Ayrıca faydalı, yarar, istikamet, münâsib, uygun, (işinde, amelinde) doğru olmak anlamlarına da gelmektedir (Ahmed Muhtâr Ömer, 2008: 1311). Gazzâlî (öl. 505/1111) maslahatı “faydalı olanın elde edilmesi ve zararlı olanın ise giderilmesidir.” şeklinde tanımlamaktadır (Gazzâlî, 1417/1997: 1/416). Gazzâlî mezkûr tanımın bireysel menfaat anlayışına sebep olabileceği kaygısından hareketle verdiği tanımın akabinde onun maslahattan kastettiği şeyin bu olmadığını ancak kastının şeriatın maksatlarının muhafazası olduğunu belirtir (Gazzâlî, 1417/1997: 1/416-417). Gazzâlî'nin verdiği maslahat tanımının ve yaptığı açıklamalar doğrultusunda şunu söylemek mümkündür: Ona göre maslahattan maksat menfaati celp etmeye ve mefsedeti gidermeye yönelik olan şeriatın maksadını muhafaza etmektir/gerçekleştirmektir. Daha sonra zikredileceği üzere Gazzâlî münâsebe ile maslahatı müterâdif olarak telakki ederek münâsebeyi de şöyle açıklar: “Münâsib, hükümün kendisine izafe edildiğinde sistematik/muntazam olacak şekilde mesâlih metodu üzere olandır” (Gazzâlî, 1417/1997: 2/306). Dolayısıyla Gazzâlî, maslahatta olduğu gibi münâsebeyi de makâsıd eksenli bir kavram olarak değerlendirmektedir.

1.3. İhâle (الإخالة)

İhâle (إخالة) kelimesi sözlükte “belirsiz olmak”, “şüpheli olmak”, “zannetmek”, “kalpte şüphe meydana gelmek” manalarına gelmektedir (İbn Manzûr, 1996: 4/264-265). İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî (ö.

478/1085), münâsebe, ihâle ve maslahat terimlerini müterâdif olarak kullanmıştır (Cüveynî, 1418/1997: 2/457, 462,465). Gazzâlî ise mezkûr üç terimin yanı sıra bâis ve muş'irun bi'l-hukm terimlerini de aynı anlamda kullanmıştır (Gazzâlî, 1390/1971: 143, 484; Gazzâlî, 1417/1997: 2/328, 369). Celâluddîn es-Suyûtî (ö. 911/1505), terim olarak "Hükmün maslahata uygun olmasıdır." şeklinde ihâlenin tanımını yapmıştır (Suyûtî, 1424/2004: 68). Görüldüğü gibi Suyûtî de maslahat eksenli başka bir deyişle yararlı olanı elde etme ve zararlı olanı defetmeyi esas alarak ihâle kavramını tanımlamaktadır.

1.4. Te'sîr

Te'sîr (التأثير) kelimesi sözlükte "iz bırakma, etki etme" anlamına gelmektedir. Usûl âlimleri te'sîrin tanımını terim olarak farklı şekilde yapmışlardır. Şîrâzî (ö. 476/1083), "Te'sîr; hükmün bir vasfın/illetin (معنى) varlığıyla var olmasıdır. Öyle ki zanni galib oluşturacak şekilde sanki o vasıftan dolayı hüküm sabit olmuştur." şeklinde te'sîrin tanımını yapmıştır (Ebû İshâk eş-Şîrâzî, 1424/2003: 111-112). Mezkûr tanımdan anlaşıldığı gibi Şîrâzî te'sîri tard anlamında kullanmıştır. Zira tard, hükmün bir vasfın varlığıyla var olmasıdır (İsnevî, ts.: 4/135). Dolayısıyla Şîrâzî'nin te'sîr tanımında hükmün varlığını mananın/vasfın varlığına bağlı kılması, onun te'sîri tard anlamında kullandığını göstermektedir. Gazzâlî "Te'sîr asıldaki illetin icmâ'en söz konusu hükmün cinsinde müessir olduğunu ortaya koymaktır." şeklinde te'sîrin tanımını yapmıştır (Gazzâlî, 1413/1993: 83). Gazzâlî'nin yaptığı tanıma göre te'sîrde hüküm ile illet arasındaki bağın bir delile dayanması gerekir. Başka bir ifadeyle te'sîr, hükmün hangi illete binaen konulduğunu nass veya icmâ' ile sabit hale gelmesidir.

2. İletinin Tespitinde Münâsebe Yönteminin Önemi

Hükmün illeti, nass ve icmâ' ile ortaya konulduğu gibi akli çıkarım yöntemleriyle de tespit edilmektedir. İletlerin tayininde akli tespit yöntemlerinin en önemlisi münâsebedir. Hüküm ile hadise/olay arasındaki uygunluk bağının tayini ve Şâri'in hükümleri vaz' edilmiş irade ettiği makâsıdın tespitinde münâsebe yönteminin kullanılması en sağlıklı olanıdır. Zira münâsebe, hüküm ile illet arasında uygunluk bağını tespit ederek vasfın illet olduğunu ortaya koymaktadır.

Hüküm ile hadise arasındaki mâkul dengenin belirlenmesinde esas alınan vasıf/nitelik, *el-vasfu'l-münâsib* olarak anılır. Şer'î mesele ile hüküm arasındaki dengenin belirlenmesinde esas alınan *el-vasfu'l-münâsibin* illet sayılması ve buna bağlı olarak aynı vasfa sahip meselelerde kıyas yapılması için söz konusu vasfın Şâri' tarafından mülgâ/olumsuz sayılmamalıdır. Şâri' tarafından itibara alınmayan bir vasfın illet sayılması düşünülemez.

3. Molla Fenârî'nin Usul Düşüncesinde Münâsebe

Molla Fenârî, memzûc yöntemle kaleme aldığı *Fusûlu'l-bedâyi' fi usûli's-şerâyi'* adlı eserin kıyas bölümünde münâsebe kavramına geniş yer ayırmaktadır. Fenârî, illetin tespit yöntemlerini kaleme alırken münâsebeyi de geniş bir şekilde ele alır. Bu çalışmada da ilk olarak Fenârî'nin yaptığı münâsebe tanımı ele alınacak, akabinde diğer konulara geçilecektir.

3.1. Münâsebenin Tanımı

Molla Fenârî illetin tespit metotlarını zikrederken münâsebeyi illetin dördüncü tespit metodu olarak zikretmekte ve münâsebenin hükmün menâtinin izhâr edicisi (إبداء مناط الحكم) olmasından dolayı kendisine *tahrîcu'l-menât* denildiğini ifade etmektedir. O, münâsebenin tanımını "yalnızca hüküm ile illet arasındaki uygunluğu ortaya koyarak illeti belirlemektir" şeklinde yapmakta ve "kasıtlı adam öldürmenin kısasın illeti olduğu" şeklinde bir örnekle bu tanımı somutlaştırmaya çalışmaktadır (Fenârî, 1427/2006: 2/345).

Fenârî, münâsebenin tanımını yaptıktan sonra *münâsib vasfın* tanımını da şu şekilde yapar: "Münâsib; zâhir ve munzabıt bir vasıf olup kendisine hüküm bina edildiğinde aklen, akıl sahipleri için bir maslahat veya tekmilinin elde edilmesi ya da mefsetetin giderilmesi veya azaltılmasının hâsıl olmasıdır" (Fenârî, 1427/2006: 2/345). Görüldüğü gibi Fenârî, münâsib vasfın tanımını maslahat eksenli yapmaktadır. Ona göre bir vasfın münâsib sayılması onun maslahatı celp etme ve mefseteti giderme özeliğine sahip olması gerekmektedir. Başka bir ifadeyle maslahatın söz konusu olduğu vasıf ancak münâsib olarak telakki edilir. Maslahatın var olmadığı vasıf ise illetin tespitinde münâsib vasıf olarak telakki edilemez (Haçkalı, 2013: 244). Fenârî'nin

yaptığı münâsib vasfın tanımı ile Gazzâlî, Âmidî ve Karâfî'nin yaptıkları münâsebe tanımları birebir örtüşmeseler de aralarında büyük bir benzerlik bulunmaktadır.

Fenârî'nin yukarıda verilen tanımlarına bakıldığında münâsebenin (المناسبة) ile münâsibi (المناسب) müterâdif olarak değil farklı iki olgu olarak değerlendirildiği görülmektedir. O, münâsebeyi illetin tespitinde bir yöntem olarak değerlendirirken münâsibi ise olay ile hüküm arasındaki mâkul dengenin tayininde esas alınan açık ve istikrarlı vasfın kendisi olarak değerlendirmektedir.

3. Münâsebenin/Münâsib Vasfın Kısımları

Gazzâlî, münâsib vasfın kuvvet dereceleri, hükme olan etkisi, nass veya icmâ'ın şahitlik edip etmemesi gibi farklı açılardan münâsib vasfı kısımlara ayıran ilk âlimdir (Turay, 2012: 14). Ondan sonra gelen usûl bilginleri onun yaptığı sınıflandırmayı esas almışlardır. Gazzâlî ve ondan sonra gelen usûl âlimleri; münâsib vasfı önemine göre, Şâri' tarafından muteber kabul edilip edilmeme, hakîkî olup olmama gibi farklı açılardan münâsib vasfı kısımlara ayırmışlardır (Gazzâlî, 1390/1971: 158, 161, 172,189; Zerkeşî, 1414/1994: 7/265-278). Fenârî de münâsib vasfı önemine, hakîkî olup olmamasına ve muteber oluşuna göre kısımlara ayırmıştır.

a. Şer'î hükümden gayenin hasil olması bakımından münâsebe/münâsib vasfı

Şer'î hükümlerde maslahatı gerçekleştirme ve mefsedeti def etme açısından bir münâsebetin bulunması gereklidir. Bazı hükümlerin vaz' edilmesinde sadece maslahatın gerçekleşmesi gaye edilirken, bazısında mefsedetini defi bazısında ise hem maslahatın gerçekleşmesi hem mefsedetini defi gaye edilmektedir.

Fenârî maslahatın elde edilmesi/gerçekleşmesi bakımından münâsib vasfı dört kısma ayırmaktadır (Fenârî, 1427/2006: 2/346).

aa. Kat'i bir şekilde maslahatı celbeden münâsebet/münâsib vasfı

Fenârî, insanların ihtiyaçlarının giderilmesinde büyük bir önemi haiz olan alışverişi buna örnek olarak zikretmektedir (Fenârî, 1427/2006: 2/346. Maslahatın gerçekleşmesi bakımından münâsib vasfı için ayrıca bk. Âmidî, 1402: 3/270). Zira alışveriş akdi, mülkiyetin karşı tarafa geçmesini sağlamak ve yeni malike mülk edinilen şey üzerine tasarruf hakkını doğurmaktadır.

ab. Kesin olmamakla beraber yani zannı galib ile maslahatı gerçekleştiren münâsebet/münâsib vasfı

Fenârî, bu kısma cinayetlerin önlemesi için kisasın meşru kılınmasını örnek olarak vermektedir (Fenârî, 1427/2006: 2/346). Kisas kesin bir şekilde tüm cinayetleri bertaraf etmese de genellikle önlemektedir. Zira adam öldürmenin cezasının ölüm olduğunu bilen kişi böyle bir suçu işlemekten kaçınır. Ancak buna rağmen adam öldürme suçu işlendiği için buradaki maslahat kesinlik taşımamaktadır fakat maslahatın gerçekleşmesi kuvvetle muhtemeldir.

ac. Maslahatı gerçekleştirip gerçekleştirmemesi hususunda eşit olan münâsebet/münâsib vasfı

Usûl disiplininde bu tür münâsib vasıflara içki içene uygulanan had cezası örnek olarak verilmektedir. İçki içen kişiye uygulanan cezaî müeyyide, aklın korunması için bir maslahattır. Ancak söz konusu cezaî müeyyideden elde edilmek istenen maslahat, her zaman tahakkuk etmemektedir. Usûl âlimleri, mezkûr meselede cezaî müeyyide olduğu halde içki içen ile içkiden imtina eden kişilerin sayısının birbirine yakın olduğunu söylemişlerdir (Zerkeşî, 1414/1994: 7/265; Fenârî, 1427/2006: 2/346).⁷² Dolayısıyla içki içene uygun görülen had cezasından kastedilen maslahatın gerçekleşip gerçekleşmemesi eşittir.

ad. Maslahatı gerçekleştirme durumu kuvvetli olmayan münâsebet/münâsib vasfı

Fenârî, bu tür münâsib vasfı için ayise/menopoz dönemine girmiş kadının nikâhını örnek olarak vermiştir (Fenârî, 1427/2006: 2/346). Zira nikâhın meşru kılınmasındaki temel amaç neslin sürekliliğidir. Her ne kadar

⁷² Kanaatimce usûl âlimlerin ifadeleri "içki içen veya içkiye meyyal olan kişilerin had cezasından dolayı içkiyi bırakanların sayısı bırakmayanlarla eşit olduğu" şeklinde yorumlanırsa daha uygun olacaktır. Zira günümüzde de olduğu gibi Müslüman toplumlarda her zaman ikiden imtina eden kişilerin sayısı içki içenler oranla mukayese edilmeyecek şekilde fazladır.

ayise bir kadının çocuk doğurma imkânı münâsib bir vasıf olarak kabul edilse de onun çocuk doğurması zayıf bir ihtimaldir. Başka bir deyişle çocuk doğuran ayise kadınların sayısı, çocuk doğurmayan ayise kadınlara nispeten çok düşüktür.

b. Maksadına göre Münâsebe/münâsib vasıf

Gazzâlî'nin hakîkî olup olmama açısından yaptığı münâsib vasfının taksiminin aynısı Fenârî'de de görülmektedir. Ancak Fenârî, başlık olarak "hakîkî ve iknâ'î münâsib vasfın kısımları" yerine "maksadına göre münâsib vasfın kısımları" ismini tercih etmiştir. Fenârî de Gazzâlî gibi hakîkî olup olmama açısından münâsib vasfı ikiye ayırmıştır. Birincisi, dinî ve dünyevî olan gerçek maslahatı ihtiva eden hakîkî münâsib vasıflardır. Bunlar akıl ile açık bir şekilde tespit edilebilen ve ilk etapta fark edilen vasıflardır. Fenârî, hakîkî vasıfları kendi içinde dinî ve dünyevî olmak üzere ikiye ayırmaktadır. O, hakîkî dinî münâsib vasıflara dinin korunması için cihâddaki mevzu bahis olan münâsib vasıfları ile nefsin arındırılması gibi tamamlayıcı münâsib vasıfları örnek olarak vermektedir. Fenârî, zarûrî, hâcî ve tahsînî türündeki maslahatları ihtiva eden münâsib vasıfları da hakîkî dünyevî olarak değerlendirmektedir. O, münâsebe kısmında can, mal, neseb, ırz ve aklın korunmasını zarûrî maslahatlar kapsamında ele almaktadır (Fenârî, 1427/2006: 2/346). Fenârî, kısası canın, tazmin ve el kesmeyi malın, had cezasını nesebin, kazf cezasını ise onurun/ırzın korunmasını gerçekleştiren münasebet için örnek olarak vermektedir (Fenârî, 1427/2006: 2/346).

Fenârî ayrıca şer'î sebeplerden söz ederken, maslahatı hakîkî ve iknâ'î olarak ikiye ayırarak akabinde hakîkî zarûrî maslahatların beş tane olduğunu ifade eder ve bütün dinlerde söz konusu maslahatların muhafazasının gerekli olduğunu belirtmektedir. O, ifade etmese de burada Gazzâlî'nin görüşleri çerçevesinde konuyu izah etmeye çalışmaktadır (Haçkalı, 2013: 245).

Hâcî münâsib vasıf, zarûrât kısmına varmamakla birlikte varlığı kolaylık sağlayan ve insanların kendisinden vazgeçmediği vasıftır. Fenârî, hâcî münâsib vasıfların/maslahatların mertebeleri farklı olduğunu; bunlardan bazısının zarûrât derecesine varabileceğini belirtmektedir. Müellif muâmelâta duyulan ihtiyacı bu kategoride değerlendirmektedir. O, muâmelâta meydana gelen kaybın zarûrâtın beş kısmından birinin kaybına neden olmayacağını ifade etmektedir. Dolayısıyla o, bunun zarûrât derecesinde olmadığını ortaya koymaya çalışmaktadır. Yetim olan küçük çocuğun eğitimi, yiyecek ve giyeceğin temini gibi muâmelâtın bir kısmını zarûrât mertebesine varan hâciyyata örnek olarak vermektedir. Fenârî, hâciyyat mertebesindeki maslahatların tamamlayıcısı mahiyetinde olan hususlar için, velinin küçük kız çocuğun evlendirilmesinde kefâet/denklik ve mehr-i misle riayet etmesinin gerekliliğini örnek olarak zikretmektedir. O, bunun maksadın hâsıl olmasının tamamlayıcısı olduğunu belirtmektedir.

İnsan onuruna yaraşan davranışlar, tahsînî münâsib vasıflar olarak değerlendirilir. Tahsînî münâsib vasıflar, zarûriyyat ve hâciyyat mertebesindeki vasıfların tamamlayıcısı olup bu vasıflara güzellik katma ve mükemmel hale getirme maksadına yöneliktir (Candan, 2005: 152). Fenârî, köleye şahitlik ehliyetinin verilmemesini, pis şeylerin yenmesinin yasaklanmasını tahsînî münâsib vasıflar için birer örnek olarak zikretmektedir. Ona göre kölenin konum itibarıyla hür insandan düşük olması, ona şahitlik ehliyetinin verilememesi için münâsib bir vasıftır (Fenârî, 1427/2006: 2/346). Pis ve iğrenç şeylerin haram kılınması ise insan tabiatının pis ve iğrenç şeyleri kabul etmemesi, bunların haram kılınmaları için münâsib bir vasıf olarak değerlendirilmiştir.

İkincisi ise ilk bakışta münâsib olduğu düşünülen ancak dikkatlice tetkik edildiğinde böyle olmadığı anlaşılan vasıflardır (Gazzâlî, 1390/1971: 172; Râzî 1412/1992: 5/162; Fenârî, 1427/2006: 2/346). Bu tür vasıflara "iknâ'î münâsib" vasıflar denir. Bunlar, münâsebesi gerçek olmayıp vehmî olanlardır. Usûlcüler, genellikle Şâfiî'nin (öl. 204/820) şarab ve meyte satımının haram olmasını bunların necis vasıflarıyla ta'lîl edip köpek ve hayvan gübresini bunlara kıyas etmesini iknâ'î münâsib vasıf için örnek olarak zikretmektedirler (Gazzâlî, 1390/1971: 172-173; Râzî, 1412/1992: 5/162-163; Zerkeşî, 1414/1994: 7/272; Fenârî, 1427/2006: 2/346). Râzî (öl. 606/1210), söz konusu meselede bu maddelerin necis vasıflarının –zâhirde- her ne kadar münâsib olarak zannedilse de gerçekte böyle olmadığını belirtir. O, bunların necis olmasının manasının, necis bir şeyle birlikte namaz kılmanın caiz olmamasıyla ilgili olduğunu; namazda bunları (şarab, meyte gibi necis maddeleri) bulundurma hususundaki men'/yasak ile bu maddelerin satışı hususundaki yasak arasında bir münâsebenin

bulunmadığını ifade etmektedir (Râzî, 1412/1992: 5/162-163). Fenârî de bu konuda Râzî ile aynı düşüncededir. O da bu maddelerde söz konusu olan necasetin namazın sahih olamayışına yani namazın batıl oluşuna münâsib bir vasıf olduğunu ancak alışverişin butlanına uygun düşen vasıf olmadığını belirtmektedir (Fenârî, 1427/2006: 2/346).

Fenârî, hâcîyat, tahsînîyat ve iknâ'îyat düzeyindeki maslahatların tamamını dinî ya da zarûrî maslahatların tamamlayıcısı olarak değerlendirebileceğini belirtmektedir.

c. Şâri' tarafından dikkate alınması bakımından münâsebe/münâsib vasfın kısımları

Fenârî, Şâri'in itibar edip etmemesi bakımından münâsib vasfı dört kısma ayırmaktadır. O, bu dört kısmı şöyle zikretmektedir: Müessir münâsib, mülâim münâsib, garip münâsib ve mürsel münâsib. O, arz edilen tasnifi Hanefîlerin tercih ettiği görüş ile tercih etmedikleri hasmın görüş arasındaki farkı açıklamak üzere yaptığını belirtmiştir. Fenârî, mezkûr ifadelerin akabinde söz konusu taksimin detayına girmektedir. Fenârî'ye göre şayet şer'an münâsib vasfın nev'inin hükmün nev'inde muteber görülmüş ise bu vasıf müessir (gayri mürsel) olarak değerlendirilir. Ancak şer'an münâsib vasfın nev'inin hükmün nev'inde muteber sayılmamışsa böyle bir vasıf mürsel olarak ifade edilir.

Fenârî, müessir münâsib vasfı iki farklı anlamda kullanmaktadır. Birincisi, mülâim münâsib ile garîb münâsibi içine alacak şekilde kullanmaktadır. Bu anlamdaki müessir münâsib, Kitâb, Sünnet ve icmâ' ile illet olduğu tespit edilen münâsib vasıftır. İkincisi ise mülâim münâsib ile garîb münâsibin kasîmi şeklinde kullanmaktadır.

ca. Geniş anlamda müessir münâsib vasıf nass ve icmâ'dan elde edilmesine göre üç kısma ayrılmıştır.

caa. Müessir münâsib: Nass veya icmâ' yoluyla vasfın nev'inin hükmün nev'inde illet olduğu belirtilen vasıftır. Örneğin yolculuğun namazı kısaltılmaya illet olması bu türdendir. Ayrıca evde dolaşmasının doğurduğu zaruretin, kedinin artığının temiz sayılmasında; küçüklüğün, mal ve nikâh velâyetinde illet olması da söz konusu meselenin örneklerindedir (Fenârî, 1427/2006: 2/347).

cab. Mülâim münâsib: Nass veya icmâ' yoluyla münâsib vasfın nev'inin, hükmün cinsinde ya da onun cinsinin hükmün nev'inde veya cinsinde muteber kabul edildiği vasıftır. Örneğin küçüklüğün (nev'ini) velâyetin cinsinde ve acziyetin (cinsini) nikâhın velâyetinde (nev'inde) ya da mutlak velâyetin (cinsinde) muteber kabul edilmek bu türdendir (Fenârî, 1427/2006: 2/347). Bu durumda, vasfın şer'an maksat olan bir maslahata yönelik olduğunun anlaşılması yoluyla illet tespit edilmiş demektir (Haçkalı, 2013: 246).

cac. Garîb münâsib: Münâsib vasfın muteberliği nass veya icmâ' yoluyla ortaya konulmayan ancak iki nev' arasındaki tertip ile bilinen vasıflar bu türdendir (Fenârî, 1427/2006: 2/347). Gazzâlî, garîb münâsibi "tesiri ve Şer'in tasarruflarının cinsine mülâimliği açığa çıkmamış vasıftır" şeklinde tanımlamaktadır. Gazzâlî, bu meseleyi şu örnekle açıklamaktadır: "Şarap sarhoş edici olduğu için haram kılınmıştır. dolayısıyla sarhoş edici her şey şarap anlamındadır " ifadesinden maksadımız sarhoş edici etkisi başka yerde açığa çıkmamakla birlikte münâsibdir. Şayet ayette "Şeytan şarap hususunda aranızda düşmanlık ve nefret sokmak ister" ifadesiyle yapılan uyarı dikkate alınmazsa bu garîb münâsib için bir örnek olabilir" (Gazzâlî, 1417/1997: 2/307-308). Fenârî, yukarıda zikredilen münâsib vasıfların tamamının makbul olduğunu belirtmektedir (Fenârî, 1427/2006: 2/347).

cb. Fenârî, doğrudan mürsel münâsib vasfın tanımı yapmamaktadır. O, "şer'an vasfın nev'inin hükmün nev'inde illet olduğu belirtilen vasıftır" şeklinde müessir münâsib vasfın tanımını verdikten sonra "وإلا فالمرسل" ifadesini kullanır. Fenârî'nin yaptığı müessir münâsib vasfın tanımından hareketle mürsel münâsibi "Şer'an (Şâri' tarafından) vasfın nev'inin hükmün nev'inde illet olduğu belirtilmeyen vasıftır" şeklinde tanımlamak mümkündür (Fenârî, 1427/2006: 2/347). Mürsel münâsib vasıf "nass veya icmâ' ile muteber veya geçersiz bir vasıf sayıldığına dair bir delil bulunmayan ancak yapılan ictihad neticesinde hüküm ile olay arasında uygunluğu tespit edilen vasıftır." şeklinde de tanımlanabilir.

Fenârî, mürsel münâsib vasfı ilk olarak mülğa/geçersiz olduğu bilinip bilinmediği şeklinde kısımlara ayırır; akabinde ise mülğa olduğu bilinmeyen vasfı tasnife tabi tutar.

cba. Mülğa/geçersiz olduğu bilinen mürsel münâsib vasıf

Fenârî, geçersiz olduğu bilinen mürsel münâsib için “zihâr” ve “hatayla adam öldürme” kefareti hususunda peş peşe iki ay oruç tutmayı köle âzâdına önceleyen fetvayı örnek göstermektedir. Söz konusu fetvada köle âzâd etme gücüne sahip olan kişilere bunun yerine oruç tutmanın caydırıcı olacağı gerekçesiyle oruç tutmanın kölenin âzâd etmeye öncelenmesi, Şâri’ tarafından mülğa/geçersiz sayılan bir vasıftır. Zira Şâri’ “zihâr” ve “hatayla adam öldürme” kefareti konusunda köle âzâdı, oruç tutma ve altmış fakiri doyurma seçeneklerini bir tertip dâhilinde zikretmiştir.⁷³ Bu hususta tertibe riayet etmek ise vaciptir (Zuhaylî, 1409/1989: 7/607-608).

cbb. Fenârî, mülğa olduğu bilinmeyen mürsel münâsib vasfı iki farklı anlamda kullanmaktadır. Birincisi, bu vasfı hem mülğa olduğu bilinmeyen mülâim münâsib vasfı hem de garîb münâsib vasfı içine alacak şekilde geniş bir manada kullanmaktadır. İkinci olarak aynı vasfı mülâim münâsib ile garîb münâsibin kasîmi olarak kullanmaktadır (Fenârî, 1427/2006: 2/348).

cbba. Fenârî, nass veya icmâ’ gibi şer’î bir delile dayanarak vasfın nev’inin hükmün cinsinde ya da vasfın cinsinin hükmün nevi ya da cinsinde muteberliği elde edilen vasfı mülâim mürsel vasıf olarak değerlendirmektedir. Fenârî, şarabın azına kıyasla nebizin azının da haram olduğu hükmünü buna örnek olarak zikretmektedir (Fenârî, 1427/2006: 2/348). Zira şarapta olduğu gibi nebizin azı da çoğuna vesile olmaktadır. Nebizin çoğu yasaklandığı gibi ona vesile olan nebizin azı da yasaklanmıştır. Bu ise Şâri’in vasfın cinsini (harama vesile olanın cinsini) hükmün cinsinde (vesile olduğu şeyin cinsinde) muteber gördüğü durumdur. Bu durum özü itibarıyla للوسائل حكم المقاصد yani vesilelerin maksada göre hüküm alacağını ifade eden genel kurala dayanmaktadır.

cbbb. Fenârî, vasfın nev’inin hükmün cinsinde ya da vasfın cinsinin hükmün nev’inde veya cinsinde muteber olup olmadığı bilinmeyen vasıfları da garîb mürsel olarak değerlendirmektedir (Fenârî, 1427/2006: 2/348). Bu nevi vasıflar Kitâb, Sünnet ve icmâ’dan anlaşılan vasıflara râci olmayan yani vasfın nev’inin hükmün cinsinde ya da vasfın cinsinin hükmün nev’inde veya cinsinde muteber olduğuna dair bir delilin bulunmadığı vasıflardır. Burada sadece vasfın nev’i, hükmün nev’inde itibarı söz konusudur.

Fenârî, münâsebeyi/münâsib vasfı kısımlara ayırdıktan sonra garîb vasfın da mülğa vasıf gibi merdûd olduğunu; başka bir ifadeyle her iki kısım da amel etmenin caiz olmadığını belirtmektedir. Ona göre mücerret vasıf/mücerret maslahat düşüncesin ile diğer bir ifadeyle mülâim olmayan ve Kitâb, Sünnet ya da icmâ’ ile desteklenmeyen bir maslahat ile amel etmek caiz değildir (Fenârî, 1427/2006: 2/348).

4. Münâsebe Maslahat İlişkisi

Usûl disiplininde hem illetin tespit metotları hem de maslahat konusu ele alınırken münâsebe ve maslahat kavramları arasındaki ilişki bariz bir şekilde öne çıkmaktadır. “Münasebet, insanlara menfaat sağlayıp onlardan mefsedeti uzaklaştıran” (Beydâvî,1429/2008: 204) ve “maslahat, faydalı olanın elde edilmesi ve zararlı olanın ise giderilmesidir.” şeklindeki tanımlara dikkat edildiğinde iki kavram arasındaki ilişki açık bir şekilde görülecektir. Zira her iki kavram özü itibarıyla faydanın sağlanması ve zararın giderilmesi, başka bir deyişle şer’î maksatların gözetilmesine dayanmaktadır. Cüveynî, illeti tespit etme yöntemlerinden ihâle/münâsebeyi ele alırken sahabenin hakkında nass bulunmayan olaylarda şer’î kaynaklardan istinbat ettikleri manâlara/münâsebetler ve maslahatlara itibar ettiklerini belirtmekte; ancak onların maslahatlar hususunda seçici davrandıklarını yani her türlü maslahata itibar etmediklerini beyan etmektedir. Cüveynî mananın zann-ı galip ifade etmesi ve şer’î asıllardan biriyle çelişmemesi halinde sahabenin o manayı illet olarak telakki ettiğini dolayısıyla onların bu hususta yakînî bilgiyi aramadıklarını ifade etmektedir (Cüveynî,

⁷³ Zihâr ile ilgili ayette şöyle buyrulmaktadır: “Kadınlarından zihâr yaparak ayrılıp sonra da söylediklerinden dönecek olanlar, eşleriyle temas etmeden önce, bir köleyi azat etmeleri gerekir. İşte size tavsiye edilen budur. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır. Azad edecek köle bulamayan, ailesiyle temasta bulunmadan önce iki ay peş peşe oruç tutması gerekir. Buna gücü yetmeyen altmış fakiri doyurmalıdır. Bu kolaylık, Allah'a ve Peygamberine inanmış olmanızdan ötürüdür; bunlar, Allah'ın koyduğu sınırlardır; Kâfirler için elem dolu bir azap vardır.” Mücâdele, 3-4. Adam öldürmenin kefareti hususunda nazil olan ayette ise şöyle buyrulmaktadır: “Kim bir mü’mini yanlışlıkla öldürürse, mü’min bir köleyi azad etmesi ve bağışlamadıkları sürece ailesine diyet ödemesi gerekir. .. Bunlara imkân bulamayanın, Allah tarafından tövbesinin kabulü için iki ay peş peşe oruç tutması gerekir.” Nisâ 4/92.

1418/1997: 2/465-466). Cüveynî'nin mezkûr meselede münâsib ile mesâlih kavramlarını aynı manada kullandığı görülmektedir.

Gazzâlî, kıyâs ve ta'lîl ekseninde şeriatın gayesini izah ederken münâsebetin bütün kısımlarını Şeriatın gözetmiş olduğu maslahatlarla ilişkilendirmektedir. O, münâsibi "maslahat emarelerine ve veçhine işaret eden şey" olarak tanımlamaktadır (Gazzâlî, 1390/1971: 159). Ona göre maslahatta olduğu gibi tüm münâsebet türleri şer'î makâsıdı gözetmeye yöneliktir (Gazzâlî, 1390/1971: 159). Dolayısıyla o, şer'î bir gaye içermeyen hiçbir şeyi münâsib olarak değerlendirmemektedir. Aynı şey maslahat için de söz konusudur. Zira maslahat da şer'î bir gayeyi içermelidir. Başka bir ifadeyle maslahat Şeriatın gözettiği menfaati elde etmeye ve mefsedeti gidermeye yönelik olmalıdır. Gazzâlî, maslahatın esasen menfaati celb etme ve mefsedeti def etme anlamında olduğunu ancak kendisinin maslahattan kastının "Şeriatın maksadının muhafaza edilmesi" olduğunu söylemektedir (Gazzâlî, 1417/1997: 1/416-417). O, maslahatı zarûrât, hâcât ve tahsînât şeklinde üç kısma ayırmakta ve bunlardan amaçlanan şeyin ise din, can, akıl, nesil ve malın korunması; bunların korunmasını içeren her şeyin maslahat, bunları ortadan kaldıran her şeyin de mefsedet olduğunu belirtmektedir (Gazzâlî, 1390/1971: 160-161). Gazzâlî mutlak olarak muhîl ma'na ve münasebetten söz ettiğinde bu tür maslahatları kastettiğini ifade etmektedir (Gazzâlî, 1417/1997: 1/416-417). Dolayısıyla Gazzâlî'nin muhîl ma'nâ, münâsebet ile maslahatı aynı manada kullandığını söylemek mümkündür.

Cüveynî ve Gazzâlî'de olduğu gibi Fenârî de hükümlerin ta'lîlini ele alırken münâsebe ve maslahat üzerine yoğunlaşmaktadır. Fenârî, illetin tespit yöntemleri konusunda münâsebeyi işlerken münâsebe ve maslahat arasındaki ilişkiyi bariz olarak ortaya koymaktadır. O da Gazzâlî gibi bir vasfın münâsib kabul edilmesi için şer'î bir gaye olan menfaati elde etme ve mefsedeti giderme niteliğine sahip olması gerektiğini ileri sürmektedir. Fenârî, maksadına göre münâsib vasfın kısımlarını ele alırken hakîkî münâsib vasıfların ya dinî ya da dünyevî maslahatları içerdiğini belirtmektedir. O, bir vasfın münâsib kabul edilmesi için onun söz konusu olduğu meselede maslahatın mefsedetden daha ağır basması gerektiğini ifade etmektedir (Fenârî, 1427/2006: 2/347-349; Münâsebe ve maslahat ilişkisi hakkında geniş bilgi edinmek için bk. Yıldız, 2020: 281-283). Fenârî sadece ihâle ile illet olduğu bilinen vasıflara mesalih-i mürsele denildiğini belirtmektedir.

Netice itibariyle şunu söylemek mümkündür: Usûl âlimlerinin münâsebe ve maslahatla ilgili yaptıkları tanımlar ve açıklamalar söz konusu iki kavram arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Bunun da ötesinde her iki kavramı müterâdif olarak değerlendirenler de olmuştur.

Sonuç

Fenârî, münâsebeyi illetin tespit yöntemlerinden biri olarak ele almaktadır. Ona göre hüküm ile illet arasındaki uygunluğu ortaya koyan münâsib vasfın maslahatı celb etme ve mefsedeti giderme özeliğine sahip olması gerekmektedir. Fenârî'nin münâsebe ile münâsibi farklı iki olgu olarak değerlendirdiği görülmektedir. O, münâsebeyi illetin tespitinde bir yöntem olarak değerlendirmektedir. Münâsibi ise olay ile hüküm arasındaki mâkul dengenin kurulmasında esas alınan açık ve istikrarlı vasıf şeklinde mülâhaza etmektedir. Fenârî'ye göre maslahatı celb etme, mefsedeti giderme ve şer'î hükümden gayenin hâsıl olması bakımından münâsebe dört kısma ayrılmaktadır. Bunlar: 1. Kat'î bir şekilde maslahatı celbeden münâsebe, 2. Zannî galib ile maslahatı gerçekleştiren münâsebe, 3. Maslahatı gerçekleştirip gerçekleştirmemesi hususunda eşit olan münâsebe ve 4. Maslahatı gerçekleştirme durumu kuvvetli olmayan münâsebedir..

Fenârî, maksadına göre münâsebeyi kısımlara ayırarak dinî ve dünyevî olan gerçek maslahatı ihtiva eden; akıl ile açık bir şekilde tespit edilebilen ve ilk etapta fark edilen kısmı hakîkî münâsebe olarak değerlendirmektedir. Fenârî, dinin korunması ve onun tamamlayıcısı niteliğine sahip olan münâsebenin hakîkî dinî münâsebe olduğunu ifade etmektedir. Can, mal, neseb, ırz ve aklın korunması gibi maslahatları dünyevi zarûrî maslahatlar kapsamında ele almaktadır. O, ilk etapta dünyevî maslahatları zarûrî, hâcî ve tahsînî şeklinde kısımlara ayırmakta ancak kitabın başka bir yerinde hâcî, tahsînî ve iknâî maslahatların tamamını dinî ya da zarûrî maslahatların tamamlayıcısı olarak değerlendirmektedir. Fenârî, ilk bakışta münâsib olduğu düşünülen ancak dikkatlice tetkik edildiğinde böyle olmadığı anlaşılan münâsebenin de iknâî münâsebe

olduğunu söylemektedir. Bu tür münâsebenin münâsebetliğinin gerçek olmayıp vehmî olduğunu belirtmekte yarar vardır.

Fenârî, Şâri'in itibar edip etmemesi bakımından münâsebeyi dört kısma ayırmaktadır. O, bu dört kısmı şöyle zikretmektedir: Müessir münâsib, mülâim münâsib, garip münâsib ve mürsel münâsib.

Fenârî'ye göre, nass veya icmâ' yoluyla vasfın nev'inin hükmün nev'inde illet olduğu biliniyorsa, böyle bir vasıfla hüküm arasındaki münâsebe müessir münâsib ismini alır. Nass veya icmâ' ile münâsib vasfın nev'inin hükmün cinsinde ya da vasfın cinsinin hükmün nev'inde veya cinsinde muteber kabul ediliyorsa böyle bir vasıfla hüküm arasındaki münâsebet mülâim münâsib olarak adlandırılır. Münâsebesinin muteber olduğu nass veya icmâ' yoluyla tespit edilemeyen; sadece iki nev' arasındaki tertip ile bilinen vasıflar ise garîb münâsib olarak ifade edilir.

Fenârî, şer'an vasfın nev'inin hükmün nev'inde illet olduğu belirtilmeyen münâsebeyi ise mürsel münâsib olarak değerlendirmektedir. O, mürsel münâsib vasfı ilk etapta mülğa/geçersiz olduğu bilinip bilinmeyen vasıf şeklinde iki kısma ayırmaktadır. Fenârî, mülğa olduğu bilinmeyen vasfı ise mülâim mürsel ve garîb mürsel şeklinde iki kısma ayırmaktadır.

Kaynakça

Âmidî, Seyfüddîn. (1402/1982). *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm IV*. thk. Abdurrazzâk Afîfî. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî.

Beydâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh. (1429/2008). *Minhâcu'l-vusûl ilâ 'ilmi'l-usûl*. thk. Şabân Muhammed İsmâîl. Beyrut: Dâru İbn Hazm.

Buhârî, Alâuddîn Abdulazîz. (ts.) *Keşfü'l-Esrâr fî Şerhi Usûli'l-Pezdevî IV*. b.y: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî.

Candan, A. (2005). *İslam Hukukunda İlet Tespit Yöntemleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Abdülmelik. (1418/1997). *el-Burhân fî Usûli'l-Fıkh II*, thk. Abdulazîm ed-Dîb. Mansûriyye: Dâru'l-Vefâ.

Fenârî, Muhammed b. Hamza. *Fusûlu'l-bedâyi' fî usûli's-şerâ'i' II*. (1427/2006). thk. Muhammed Hüseyin Muhammed Hasan İsmâîl. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed. (1390/1971). *Şifâu'l-ğalîl fî beyân's-şubehi ve'l-muhîli ve mesâlikî't-tâ'îl*. thk. Hamed el-Kebîsî. Bağdat: Mektebetu'l-İrşâd.

Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed. (ts). *el-Menhûl min ta'likâti'l-usûl*. thk. Muhammed Hasan Heyto. Beyrut: Dâru'l-Fikr.

Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed. (1417/1997). *el-Mustasfâ min 'ilmi'l-usûl II*. thk. Muhammed Süleymân el-Eşkar. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle.

Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed (1413/1993). *Esâsu'l-kıyâs*. thk. Fehd b. Muhammed es-Sedhân. Riyad: Mektebetu'l-Ubeykân.

Ğunmeyeyn, Usame. – Besmâ Ali. (2015). “Alâkatu mekâsidi's-şer'î'a bi'l-'illeti ve'l-münâsebeti ve'l-hikmeti”. *Dirâsâtu 'Ulûmî's-Şer'î'a ve'l-Kânûn*. 42/5. 1213- 1222.

Haçkalı, A. (2013). “Osmanlı Erken Klasik Döneminde Telif Edilen Fıkıh Usûlü Eserlerinde Makâsıdu's-şer'î'a”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 11/22. 239-254.

İbn Fâris, Ahmed b. Zekeriyâ. (1399/1979). *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*. thk. Abdusselâm Muhammed Harûn. b.y.: Dâru'l-Fikr.

İbn Kudame, Muvaffukuddin Abdullah. (2012). *Ravzatu'n-nâzir ve cünnetü'l-münâzir (Nüzhetü'l-hâtır şerhiyle birlikte)*. Riyad: Dâru'l-Kunûz.

- İbn Manzûr, Muhammed. (1996). *Lisânu'l-'Arab XVIII*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî ve Müessesetu't-Târîhi'l-'Arabî.
- İsnevî, Cemâluddîn Abdurrahîm. (ts). *Nihâyetu's-sûl fî şerhi Minhâci'l-usûl VI*. b.y.: 'Âlemu'l-Kutub.
- Karâfî, Şihâbuddîn Ahmed. (1393/1973). *Şerhu Tankîhi'l-fusûl*. thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd. b.y.: Şeriketu't-Tibâ'eti'l-Fenniye el-Muttahide.
- Korkut, R. (2020). *Fıkıh Usulü Açısından İbadetlerde Vakit*. Ankara: Gece Yayınları.
- Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed (1412/1992). *el-Mahsûl fî 'ilmi'l-usûl VI*. thk. Tâhâ Câbir Feyyâz el-'Alvânî. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle.
- Sânû, Kutub Mustafâ. (1420/2000). *Mu'cemu mustalahâti usûli'l-fıkhi*. Beyrut: Dâru'l-Fikr el-Mu'âsir – Dimaşk: Dâru'l-Fikr.
- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân. (1424/2004). *Mu'cemu mekâlidu'l-'ulûm fî'l-hudûd ve'r-rusûm*. thk. Muhammed İbrâhîm Abâde. Kahire: Mektebetu'l-Âdâb.
- Şankitî, A. (1415). *Usûl'l-fıkhi*. b.y.: 'İmâdetu'l-bahsi'l-'ilmiyyi.
- Şîrâzî, Ebû İshâk. (1424/2003). *el-Luma' fî usûli'l-fıkhi*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.
- Ömer, Ahmed Muhtâr. (2008). *Mu'cemu'l-luğati'l-'arabiyyeti'l-mu'âsıra IV*. Kahire: 'Âlemu'l-Kutub.
- Turay, F. (2012). *Gazzâlî'nin Kıyas Anlayışında Münâsebe Kavramı*, İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Yıldız, R. (2020). "Tâcuddîn es-Sübkî'nin Usûl Anlayışına Göre Münasib Vasıf Maslahat İlişkisi". 3. *Balkan Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*. ed. Sevinç Ruintan. 275-284. Edirne: Ubak Yayınevi.
- Zemahşerî, Cârullâh Mahmûd. (1419/1998). *Esâsu'l-Belâga II*. thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.
- Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed. (1414/1994). *el-Bahru'l-muhîr fî usûli'l-fıkhi VIII* b.y.: Dâru'l-Kutubî.
- Zuhaylî, V. (1409/1989). *el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletuhu VIII*. Dimaşk: Dâru'l-Fikr.

Kariyer Uygulamalarının Çalışan Tutkunluğuna Etkisi

Saliha KILIÇ

İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Öğrencisi

ORCID: 0000-0003- 4733- 0165

Doç. Dr. Osman BAYRAKTAR

İstanbul Ticaret Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü

ORCID ID: 0000-0003-2502-3578

Özet

Bu araştırma ile insan kaynakları yönetimi fonksiyonlarından olan kariyer uygulamaları ve çalışan tutkunluğu arasındaki ilişkinin incelenmesi ve çalışan tutkunluğu düzeyinin demografik faktörlere göre değişip değişmediğinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Çalışan tutkunluğu, çalışanın işe yönelik faaliyetleri benimseyerek işini kendini adayarak gerçekleştirilmesi, enerji, tutku ve coşku gibi pozitif duygularla proaktif ve gayretli bir şekilde işe odaklanması olarak ifade edilmektedir. 2000'li yıllar sonrası "Pozitif Örgütsel Davranış" teorisi ile ilgili yapılan çalışmalara paralel olarak çalışan tutkunluğu kavramı son yirmi yılda hem akademide hem de çalışma hayatında ilgi görmektedir. Çalışan tutkunluğu ile insan kaynakları uygulamaları ilişkisini inceleyen çalışmalar olsa da özellikle olarak kariyer uygulamaları ile ilişkisini konu alan araştırmaya rastlanmamıştır. İstanbul ilinde faaliyet gösteren özel ve kamu bankalarında çalışan 362 kişinin anket tekniği kullanılarak araştırmaya katılımları sağlanmıştır. Araştırma verileri SPSS ve AMOS yazılımları kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin analizi sonucunda kariyer uygulamalarının çalışan tutkunluğu üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca demografik değişkenlerden yaş, kıdem ve statüye göre çalışan tutkunluğu algısı değişmekte iken eğitim seviyesi bu algıyı değiştirmemektedir.

Anahtar Kelimeler: Çalışan Tutkunluğu, Kariyer Uygulamaları, Kariyer, İnsan Kaynakları

The Impact of Career Practices on Employee Engagement

Abstract

With this research, it is aimed to examine the relationship between career practices and employee engagement, which are among human resources management functions, and to determine whether the level of employee engagement varies according to demographic factors. Employee engagement is expressed as the devotion of the employee by adopting work-oriented activities, and the proactive and diligent focus of the work with positive emotions such as energy, passion and enthusiasm. In parallel with the studies on the theory of "Positive Organizational Behavior" after the 2000s, the concept of employee attachment has attracted attention both in academia and in business life in the last two decades. Although there are studies examining the relationship between employee engagement and human resources practices, there are not many studies especially on the relationship between career practices. 362 people working in private and public banks operating in the city of İstanbul participated in the research using the survey technique. The research data were analyzed with SPSS and AMOS software. As a result of the analysis of the data, it was determined that career practices have a significant effect on employee engagement. In addition, while the perception of employee engagement changes according to age, seniority and status among demographic variables, education level does not change this perception.

Keywords: Employee Engagement, Career Practices, Career, Human Resources

1. GİRİŞ

Günümüzde, küreselleşme ve teknolojik yenilikler işletmeleri daha zorlu rekabet koşullarında faaliyet göstermesine sebep olmaktadır. Organizasyonlar teknolojik gelişmelerdeki hıza bağlı olarak değişen çalışma hayatına adapte olmak ve küresel gerçeklikte rekabet avantajı sağlamak için yenilik odaklı stratejiler geliştirmeye zorlanmaktadır. Bu nedenle hedeflerini gerçekleştirirken önemli bir kaynak olan insan sermayesine daha fazla odaklanmaya başlamışlardır. Nitelikli çalışanları elde tutabilmek, çalışanların yaptıkları işe katılımlarını sağlayarak verimliliği arttırmak ve insan kaynakları yönetiminin tüm bunlara yönelik faaliyetlerde bulunması önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışan tutkunluğu kavramı yeni bir terim olmasa da özellikle son yirmi yılda araştırmacılar tarafından fazlasıyla ilgi görmeye başlamıştır. Çalışan tutkunluğu, çalışanların iş faaliyetlerini enerjik ve etkili bir şekilde benimseyerek, kendini adanarak işini yapması ve böylece pozitif, tatmin edici zihinsel durum yaşaması ile kendilerini iş talepleriyle başa çıkabilecek durumda görmeleri olarak ifade edilmektedir (Schaufeli ve diğ., 2006: 702). Bu bağlamda, çalışanın davranışsal olarak organizasyonel amaçları benimseyerek yaptığı işe bağlanması, tutku, coşku, odaklanmış çaba ve gayret ile örgütsel etkinliğe katkıda bulunması (Macey, Schneider, 2008: 4), rekabet avantajı olarak işletmeyi bir adım öne çıkarabilmektedir. Amerika Birleşik Devletlerinde yapılan bir araştırmaya göre iş görenlerinin çalışan tutkunluğu seviyelerinin düşük olması ya da yaptıkları işe tutkun olmamalarının yıllık maliyeti 250 ile 350 milyar dolar arasında olduğunu açıklamaktadır (Attridge, 2009: 387).

Çalışan tutkunluğu kavramı bu bağlamda insan kaynakları yönetimi bakımından önemli bir konu haline gelmiştir. İnsan kaynakları uygulamalarının çalışanın işini tutkuyla yapmalarını sağlayacak şekilde planlanması ve buna yönelik stratejilerin geliştirilmesi kritik bir öneme sahiptir. İnsan kaynakları yönetimi kapsamında adaletli bir kariyer planlaması, kariyer geliştirme fırsatları, iş görenlerin kariyer hedefleri ile örgüt kariyer hedeflerinin uyumlaştırılması gibi kariyer uygulamaları, çalışan tutkunluğu seviyesini arttırarak performans ve verimliliğine olumlu katkı sağlamaktadır.

Bu çalışmada insan kaynakları yönetimin önemli işlevlerinden biri olan kariyer uygulamaları ile son yıllarda hem akademik alanda hem de iş dünyasında önemli bir konu haline gelen çalışan tutkunluğu kavramı arasındaki ilişki incelenmektedir. Bankacılık sektöründe çalışanlar üzerinde yapılan araştırmada, kariyer uygulamalarının çalışan tutkunluğuna etkisi ölçülmekte ve demografik değişkenler ile çalışan tutkunluğu arasındaki ilişki araştırılmaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Çalışan Tutkunluğu

Küreselleşme ve çeşitli teknolojik gelişmeler ile ortaya çıkan yeni ekonomik düzenin bir sonucu olarak zorlu rekabet koşullarında işletmeler, çalışanları bir rekabet avantajı olarak görmeye başlamışlardır (Rothmann, Joubert, 2007: 49). Bu nedenle verimliliğe ve gelişime katkı sağlayan yetkin çalışanları elde tutmak, bu çalışanların kendilerini işe adanmış, enerjik ve proaktif bir şekilde çalışmalarını sürdürmeleri insan kaynaklarını yönetiminin odak noktası haline gelmektedir (Bakker, Schaufeli, 2008: 147).

Çalışan tutkunluğu ile ilgili çalışmalara yönelik uluslararası literatür incelendiğinde bu kavram İngilizce olarak "employee engagement", "work engagement", "job engagement" ve "personal engagement" olarak ifade edilmektedir. Ulusal literatürde ise bu İngilizce kavramların Türkçe karşılıkları ile ilgili görüş birliğine sağlanmamış olsa da genel itibarıyla "çalışan bağlılığı", "çalışan tutkunluğu", "çalışmaya tutkunluk", "işe gönülden adanma", "işe adanma", "işe angaje olma" ve "işe tutkunluk" gibi kavramlar kullanılmaktadır. 2000'li yıllardan sonra üzerinde çalışılmaya başlanan "Pozitif Örgütsel Davranış" teorisi (Aktaş, 2019: 6) organizasyonlarda çalışanların pozitif özelliklerinin, tutum ve davranışlarının daha odaklı bir şekilde düzenlenmesi, araştırılması ve etkili bir şekilde uygulanması ihtiyacını vurgulamaktadır (Bakker, Schaufeli, 2008: 148). Pozitif örgütsel davranış çalışmaları mevcut insan kaynaklarının güçlendirilmesi, sosyal kabiliyetlerinin geliştirilmesi ve etkin bir şekilde yönetilmesi ile örgütsel performansın artacağını ortaya

koymaktadır. Bu sebeple pozitif örgütsel davranış düşüncesi çalışanların iş hayatlarında huzurlu ve mutlu bir yaşam sürmelerini merkeze koyarak gerekli koşulların oluşturulması hususunda insan kaynakları yönetiminin önemi üzerinde durması bakımından “çalışan tutkunluğu” kavramı da buna paralel olarak son yıllarda araştırmacıların ilgi gösterdiği bir konu haline gelmiştir (Kanten, 2012: 8).

Çalışan tutkunluğu ile ilgili yapılan çalışmaların öncülerinden olan Kahn, öncelikle iş görenlerin yaptıkları işi üstlenme derecelerini kişisel işe bağlanma ve iş bağlantısının kesilmesi gibi kavramlar ile açıklamaya çalışmıştır. Kişisel işe bağlanma veya iş bağlantısının kesilmesi, çalışanların iş rol performansları esnasında kendilerini fiziksel, bilişsel ve duygusal olarak işe adanmaları ya da kendilerini geri çekmeleri olarak ifade edilmektedir (Kahn, 1990: 694). Bu bağlamda Kahn, çalışan tutkunluğunu “iş görenlerin kişisel benliklerini iş rol performansları esnasında fiziksel, bilişsel ve duygusal olarak aktif bir şekilde ortaya koyarak kullanmaları” şeklinde tanımlamaktadır (Kahn, 1990: 700). Tanımda bahsedilen çalışan tutkunluğunun fiziksel yönü; çalışanların iş performansları sırasında tükettikleri fiziksel enerjiyi, bilişsel yönü; çalışanların örgüte, yöneticilere ve çalışma koşullarına inanması, duygusal yönü; çalışanın içinde bulunduğu örgütte çalışma arkadaşları ve yöneticilerine karşı takındığı olumlu ve olumsuz tutumları ifade etmektedir (Göksal, 2020: 67).

Çalışan tutkunluğu ile ilgili başka bir bakış açısı ise Maslach ve Leiter’in tükenmişliği işe tutkunluğun anti tezi olarak yeniden ifade ettiği çalışmadır (Maslach ve diğ., 2001: 416). Maslach ve Leiter çalışanın iş tutkunluğu düzeyini belirlemek için o kişinin tükenmişlik düzeyinin ölçülmesinin yeterli olduğunu savunmuşlardır. Dahası tükenmişlik seviyesi düşük olan bir çalışanın işe olan tutkunluğunun da düşük olacağını ifade etmişlerdir (Bal, 2009: 546). Schaufeli ve arkadaşları ise çalışan tutkunluğu kavramını farklı bir bakış açısı ile tükenmişlik kavramından ayırarak tanımlamaya çalışmışlardır. Bu kapsamda tükenmişlik çalışan refahının negatif kutbuna ait olarak görülürken, çalışan tutkunluğu pozitif kutbun üzerinde değerlendirilmiştir. Bu sebeple çalışan tutkunluğunun farklı araçlar kullanılarak bağımsız olarak ölçülmesi gerektiğini savunmaktadırlar (Esau, 2010: 17; Louison, 2007: 8). Schaufeli ve arkadaşları çalışan tutkunluğunu, dinçlik, adanmışlık, yoğunlaşma ile karakterize edilen pozitif, tatmin edici, ruhsal bir durum olarak tanımlamışlardır. Çalışanın işe tutkunluğu anlık ve belirli bir durumdan ziyade belirli bir nesneye, olaya, bireye veya davranışa odaklanmayan daha kalıcı ve yaygın bir duygusal-bilişsel durumu ifade etmektedir (Schaufeli ve diğ., 2006: 702; Schaufeli ve diğ., 2002: 74).

Saks (2006), Kahn (1990) ve Maslach vd. (2001)’ nin yaptıkları çalışmalarda çalışan tutkunluğu için gerekli psikolojik koşullar altında kişilerin gösterdiği tepkilerin neden birbirinden farklı olduğunu tam olarak açıklayamadıklarını ifade ederek, çalışan tutkunluğunu Sosyal Mübadele Teorisi ile açıklamaya çalışmıştır. Bu teoriye göre taraflar belirli mübadele kurallarına uydukları sürece çalışan ve organizasyon arasındaki ilişki zamanla içinde güven ve sadakatin olduğu karşılıklı menfaate dayalı bir birlikteliğe dönüşür. Bu kurallar tarafların birbirlerinden elde ettiklerini geri ödeme kurallarını içermektedir ki bir tarafın eylemi yanıt olarak diğer tarafın eylemine sebep olmaktadır. Dolayısıyla kişilere organizasyon tarafından sosyal ve ekonomik olarak bir kaynak sağlanıyorsa, kendilerini bu duruma karşılık olarak cevap vermek ve organizasyona geri ödeme yapmak hususunda zorunlu hissetmektedirler. Bu nedenle, çalışanlara buldukları organizasyonlar tarafından sağlanan kaynak ve faydaların seviyesi çalışanın işe tutkunluğu düzeyini etkilemektedir (Saks, 2006: 603).

2.1.1. Çalışan Tutkunluğunun Boyutları

Çalışan tutkunluğu, bireyin kendini tek bir yönden ziyade fiziksel duygusal ve bilişsel bir şekilde çok boyutlu olarak işine adanmasıdır (Christian ve diğ., 2011: 91). Konu ile ilgili yapılan çalışmalarda bu kavramın fiziksel yönü kişinin işini yaparken enerji dolu ve dinç olmasını, duygusal yönü yaptığı işe kendini adanmasını, bilişsel yönü işini yaparken tamamen ona yoğunlaşarak başka her şeyi unutmasını ifade etmektedir (Aybas, 2014: 15). Schaufeli ve arkadaşları ise çalışan tutkunluğu kavramını dinçlik, adanmışlık ve yoğunlaşma boyutları ile karakterize ederek, işe tutkunluğu belli olay ve davranışlara odaklanmayan ve devamlılık gösteren, pozitif ve tatmin edici zihinsel durum olarak tanımlamışlardır (Schaufeli ve diğ., 2006: 702). Bu kapsamda çalışan tutkunluğunu boyutları olan dinçlik, adanmışlık ve yoğunlaşma kavramları aşağıda açıklanmıştır.

Dinçlik: Çalışan tutkunluğunun dinçlik boyutu, kişinin çalışırken yüksek düzeyde enerji sarf etmesi ile zihinsel dayanıklılık sergilemesi, işine karşı çaba harcama isteği ve karşısına çıkan zorluklar karşısında kararlılık göstermesi olarak ifade edilmektedir (Schaufeli ve diğ., 2006: 702; González-Romá ve diğ., 2006: 166). Çalışırken yaptığı işe güdülenen birey yüksek seviyede dinçlik hissi ile karşılaştığı sıkıntılı durumlarda bile sebatla işini icra etmeye devam eder (Turgut, 2011: 156).

Adanmışlık: Çalışan tutkunluğunu adanmışlık boyutu kişinin işine anlam yükleyerek işini sevmesi, ilham, coşku, gurur ve meydan okuma duyguları ile yüksek seviyede işe katılımını ifade etmektedir (Schaufeli ve diğ., 2006: 702). Bu boyutta çalışanlar, işlerine karşı güçlü bir bağlılık duygusu geliştirirler ve işleri onlar için büyük bir anlam ifade etmektedir. Bir amaca hizmet ettiklerini düşünerek işlerini heves ve gururla yaparlar (Turgut, 2011: 156; Anafarta, Yılmaz, 2019: 2946).

Yoğunlaşma: Bu boyut, çalışanın mutlu bir şekilde yapığa işe tamamen konsantre olması, öyle ki zamanın nasıl geçtiğini anlamayarak işe derinden kapılarak ayrılmakta güçlük çekmesi olarak karakterize edilir (Schaufeli ve diğ., 2006: 702; González-Romá ve diğ., 2006: 166). Yoğunlaşma boyutunda çalışan, konsantre bir şekilde kendini işe vererek yüksek motivasyon ile iş süreçlerinin tamamında yer almak istemektedir (Kanten, 2012: 16).

2.1.2. Çalışan Tutkunluğunu Etkileyen Faktörler

2004 yılında Institute for European Studies tarafından yapılan bir araştırmaya göre çalışan tutkunluğunu etkileyen faktörlerin çeşitlilik gösterdiği bunun ile ilgili birçok değişkenin olduğu, çalışan tutkunluğu seviyeleri ile tutkunluğu etkileyen öğelerin kişiden kişiye ve kurumundan kuruma farklılaştığı ifade edilmiştir (Okçu, 2017: 24-25). Bakker ve Demerouti (2008) ise yaptıkları çalışmada çalışan tutkunluğunu etkileyen faktörleri iş talepleri-kaynakları modeli çerçevesinde ele almışlardır. Bu model kapsamında çalışan tutkunluğunu etkileyen faktörleri, kişisel faktörler ve örgütsel faktörler şeklinde incelemek mümkündür (Bakker, Demerouti, 2008: 218; Aktaş, 2019: 36; Kanten, 2012: 27).

Örgütsel Faktörler: Örgüt içinde kişilerin çalışma arkadaşları ve yöneticilerinden aldıkları sosyal destek, özerklik, gelişim fırsatları, personel güçlendirme ve liderlik tutumları gibi örgütsel faktörler çalışan tutkunluğu seviyesini arttırarak daha yüksek bir performans için çalışanları motive etmektedir (Bakker, Demerouti, 2008: 218). Ayrıca, çalışanların yeni beceri ve yetkinlikler kazanabileceği, kendini geliştirebileceği, ücret politikası ve ödüllendirme gibi ekonomik kazanımlar ile ilgili bir endişesinin olmayacağı, pozitif bir çalışma ortamı çalışanın işe tutkunluğunu arttırmaktadır (Roberts, Davenport, 2002: 28). Bu bağlamda örgütsel faktörleri sosyal destek, özerklik, kişisel gelişim fırsatları, personel güçlendirme, liderlik şeklinde sıralamak mümkündür.

Kişisel Faktörler: Yapılan çalışmalar ile kişisel faktörler, çalışanın işe tutkunluğunun önemli bir belirleyicisi olan bireyin pozitif psikolojik gelişim durumu olarak tanımlanmıştır (Bakker ve diğ., 2011: 7). Bu pozitif psikolojik gelişim motivasyonu, iş ve yaşam doyumunu, hedef belirleme, kariyer ilerleyişinde gayretli olma gibi durumları olumlu bir şekilde etkileyerek çalışanın işe olan tutku düzeyini arttırmaktadır (Bakker, Demerouti, 2008: 213). Bu kapsamda çalışan tutkunluğunu etkileyen kişisel faktörleri; kişilik özellikleri, öz yeterlilik, öz saygı ve iyimserlik olarak sıralamak mümkündür (Kanten, 2012: 34; Şahinbaş, Erigüç, 2019: 1205).

Sonuç olarak hem örgütsel hem de kişisel faktörler çalışan tutkunluğunu önemli ölçüde etkilemektedir. Çalışanın işini tutkuyla yapması buldukları organizasyonların gelişimi ve karlılığı açısından olumlu bir etki yaratmaktadır. Bu bağlamda örgütlerin insan kaynağı yönetimi ile ilgili plan ve politikaları belirlerken bu durumu dikkate almaları kendi lehlerine sonuç doğuracaktır.

2.1.3. Çalışan Tutkunluğunun Önemi ve Sonuçları

Günümüz dünyasında gelişen teknolojiler çalışma hayatını yeniden yapılandırarak iş ve iş yerlerinin geleceğini yeniden şekillendirmektedir. Meydana gelen bu hızlı dönüşüm, örgütlerin yönetim ve performans stratejilerini bambaşka bir bakış açısıyla yeniden gözden geçirmelerini zorunlu kılmaktadır. Araştırmacılar

örgütlerin bu hızlı dönüşüme adapte olmak ve geleceğe dönük rekabet avantajını yakalamak için çalışanın işe katılımını sağlayacak stratejiler geliştirmelerini tavsiye etmektedirler (Jones, 2020: 17).

Çalışan tutkunluğu, bir kuruluşa katabileceği kazanç ile bir çalışanın refahına katabileceği değer nedeniyle örgüt yöneticilerinin dikkatini çekmektedir (Merrick, 2018: 29). İşine tutkun çalışanlar hevesle işlerine yoğunlaşarak ve yeteneklerini etkin bir şekilde kullanarak zorlu görevleri üstlenmekten kaçınmazlar, üst düzey bir çaba ile işlerini icra ederler (Şahinbaş, Erigüç, 2019: 1205). Bu özelliklere sahip çalışanlar rekabet avantajı ve örgüt başarısı için kritik bir öneme sahiptir (Yavan, 2016: 283).

Bugünün iş gücünün tutumu, günümüz çalışanlarının anlamlı sonuçlar peşinde koşması nedeniyle geçmişten farklıdır. Günümüz çalışanları, kendilerine bir başarı hissi verecek ve aynı zamanda becerilerinin karşılığını fazlasıyla alacaklarını hissettikleri işler ararlar (Wegner, 2011: 23). Bu sebeple çalışanlar yeteneklerini gösterilecekleri, gelişimlerine katkı sunacak ve işlerini tutkuyla yapmaları noktasından devamlılığı sağlayacak organizasyonel bir sisteme gereksinim duymaktadırlar. Dolayısı ile yapılan araştırmalar ışığında da çalışan tutkunluğunun önemi net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Örgütlerin gelişime ve değişime ayak uydurmak, rekabet avantajı elde etmek ve verimliliği arttırarak karlılığın devamlılığını sağlamak için işini hevesle yapan, son derece iş odaklı, gelişime açık, fazlasıyla enerjik ve proaktif, işine tutkun çalışanlara ihtiyaçları vardır.

Çalışan tutkunluğunun sonuçları ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde işine tutkun çalışanların sergilediği tutum ve davranışları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (Aktaş, 2019: 51-52; Aybas, 2014: 34; Öztürk, 2019: 24-25).

- Örgütün bir parçası olmaktan gurur duymak, örgüte ve işe karşı pozitif tutum sergilemek,
- Örgüt imajına olumlu katkı sağlamak ve örgütün ürün ve hizmetlerine itimat etmek,
- Diğer çalışanlar ile işbirliği içinde olmak ve yüksek motivasyon ve performans,
- Örgütün işlerinde daha iyi olmaları için çalışanları destekleyeceğine dair inanç,
- İş ile ilgili yüksek çaba neticesinde verimlilik, hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyeti,
- Yeni fikirlere açık olmak, durumlara geniş perspektiften bakabilmek ve kendine güvenmek,
- Örgütte kalmakta istekli olmak ve örgütsel sadakat,
- Olumlu hisler ve düşük tükenmişlik duygusu ile zihinsel sağlık.

2.2 Kariyer Uygulamaları

Kariyeri, kişinin çalışma hayatı boyunca izlediği yollar olarak tanımlamak mümkündür. Kariyer, kişinin çalışma yaşamı boyunca icra ettiği işleri, iş hayatında göstermiş olduğu gelişme ve ilerlemeyi kapsayan bir kavramdır (Bingöl, 2019: 347). Geniş bir anlatım ile kariyer, bireyin çalışma yaşamı boyunca yüklendiği tüm işler olarak ifade edilmiştir. Diğer taraftan kariyer kavramı bunun da ötesinde kişinin sadece elde etmiş olduğu işlerden ziyade kendisine verilmiş iş ilgili beklenti ve hedeflerini gerçekleştirebilmesi için eğitilmesi ve bu suretle elde ettiği bilgi, beceri ve yetenek ile bulunduğu örgütte gittikçe başarılı olarak ilerleyebilmesi anlamını da taşır (Aytaç, 2005: 6). Bireylerin kariyer sürecinin doğan, büyüyen, gelişen ve sonu olan canlı bir organizmaya benzetmek mümkündür (Güney, 2019: 148). Bu süreç kişinin okuldan mezun olup çalışma hayatına başlamasından çalışma hayatının bitişine kadar devam etmektedir. Bu süreci aşamalar halinde ifade ettiğimizde, kariyer sürecinin aşamalarını keşif, kurma, kariyer ortası, kariyer sonu ve emeklilik şeklinde sıralamak mümkündür (Aytaç, 2005: 60-63).

Keşif aşaması; kişinin okul mezuniyetinden ilk işe girişine kadar geçen süreyi kapsamaktadır. Kişi bu dönemde kendini tanımaya, kendi hakkında bilgi edinmeye çalışır ve çalışma hayatı ile ilgili alternatifleri değerlendirir (Aytaç, 2005: 64-65). Kurma aşaması; bireyin iş arama, iş bulma ve bir işe yerleşme sürecini kapsamaktadır. Birey bu aşamada bulduğu işin kendine uygun olup olmadığını belirlemeye çalışır (Kılıç, 2008: 22). Kariyer ortası; çalışma hayatının olgunluk dönemini ifade etmektedir. Kişi artık yaptığı iş veya mesleği benimsemiş, tecrübe kazanmış ve uzmanlaşmış ve konumunu sağlamlaştırmıştır (Edinsel, 2018: 101). Kariyer sonu; bu dönemde kişiler kendilerini yorulmuş ve yıpranmış hissederek iş ile ilgili gelecek beklentileri azalabilir. Bu aşamada kişiler odak noktalarını daha çok sağlıklarına ve yeni hobilerine yöneltirler (Güney, 2019: 149). Kişi

artık emeklilik planları yapmaya başlar (Aytaç, 2005: 172). Emeklilik; Bu dönem çalışma hayatının sonu olarak ifade edilmektedir. Bazı çalışanlar bu dönemde iş hayatını tamamen sonlandırırken bazıları ise danışmanlık yapmaya devam ederek kazandığı tecrübeleri buldukları örgüte aktarırlar (Aytaç, 2005: 74).

2.2.1. Kariyer Yönetimi

Organizasyonlarda büyüme ve gelişmeye elverişli bir ortamın olması çalışanların bu organizasyonda çalışmaya devam etmelerini sağlayan önemli bir motivasyon kaynağıdır. Kariyer yönetimi uygulamaları da çalışanların bu ihtiyaçlarını karşılayarak yeteneklerinin geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır (Bingöl, 2019: 350). Kariyer yönetimi, işletmenin nitelikli ve yetişmiş insan kaynağını elinde tutabilmesi için önemli noktalardan biridir. İşletmelerin gerekli işgücü ihtiyaçlarına karşılık amacıyla çalışanların kariyer hedeflerine ulaşmaları için planlama ve stratejilerin tasarlanmasına ve uygulanmasına imkân veren bir süreçtir. Kariyer yönetimi bireysel ve örgütsel hedefleri uyumlaştırarak çalışanların kariyerlerini planlama ve bu planları eyleme geçirme sürecini kapsamaktadır (Karavardar, 2014: 89).

Örgüt içinde insan kaynağının etkinliğini sağlamak nitelikli iş gücünden en yüksek seviyede fayda sağlamaya bağlıdır. Kariyer yönetimi, örgüt amaçları doğrultusunda nitelikli ve vasıflı iş gücünün yetiştirilmesi, bu çalışanların ihtiyaç duyulan pozisyonlara yerleştirilmesi ve geleceğe yönelik kariyer yollarının tespit edilmesi gibi konuları ele alarak örgüt verimliliğine katkıda bulunmaktadır (Kılıç, 2008: 26). Kariyer yönetimi örgüt içinde çalışanların hareketliliğini kontrol eder. Sürecin sağlıklı bir şekilde yürütüldüğü işletmelerde çalışanların ne kadar süre içerisinde hangi statüye geleceklerini değerlendirmeleri mümkün olmaktadır. Bu durum belirsizliklerin ortadan kalkmasına böylece çalışanların iş tatmini ve motivasyonlarının artmasına katkı sağlamaktadır. Kariyer yönetimi çalışanın, çalıştığı konum ile ilgili bir farkındalığın olması, ilerleme seyri ile ilgili kendisinin neler beklediğini bilmesi ve kendisini geleceğe hazırlaması yönünden önemlidir (Öge, 2016: 281).

Kariyer yönetimi çalışanın işe alınması, kariyer hedeflerine belirlemeye başlaması ile örgütten ayrılması ya da emekli olmasına kadar geçen sürecin tamamını kapsamaktadır. Kariyer yönetimi ile örgüt, çalışanı ile ilgili kararlar alarak onların kariyerlerinde ilerlemeleri hususunda plan yapmalarına da katkıda bulunur. Kariyer yönetimi bu bağlamda işe alım, terfi, transfer, örgütsel yedekleme, işten çıkarma ve emeklilik gibi unsurları içermektedir (Aytaç, 2005: 124-126).

2.2.2. Kariyer Planlaması

Kariyer planlama, işletmenin belirledikleri hedeflere ulaşmada mevcut insan kaynağından en etkili ve verimli bir şekilde faydalanmak için geliştirilen yöntem ve programları da içine alan bir süreç olarak ifade edilmektedir (Şimşek ve diğ., 2016, s. 108). Son yıllarda çalışma yaşamındaki değişimler iş süreçlerinde yeniden gözden geçirilmesi ve düzenlenmesi hususunu zorunlu kılmaktadır. Birçok işletme yaşanan bu değişimler sebebiyle çalışanların kariyer hedeflerini daha iyi yönetebilmek adına kariyer planlama sürecini aktif bir şekilde kullanmaya başlamaktadırlar (Vural, Sağlam , 2019: 34).

Kariyer planlaması örgütsel ve bireysel olarak farklı anlamlar içerir. Bireysel olarak kariyer planlama Aytaç'a (2005) göre "kişilerin kariyer yollarını tanımlaması ve çalışanların kariyer hedeflerini gerçekleştirebilmek için ortaya koydukları etkinliklerdir" (Aytaç, 2005, s. 138). Diğer bir ifade ile bireysel olarak kariyer planlama; çalışanların kendilerini değerlendirip güçlü yönlerini ve geliştirilmesi gereken yönlerini tespit ederek kendilerini geliştirmeleri, bilgi beceri ve yetenekleri doğrultusunda geleceğe yönelik amaç ve hedefler oluşturmaları ve bu amaçları gerçekleştirmek için karşılıklı olarak çıkabilecek fırsatları değerlendirerek yöntem, plan ve program oluşturma sürecidir (Güney, 2019: 150). Örgütsel olarak kariyer planlama ise; çalışanların kariyer yollarını çizerken oluşturdukları hedefler ile örgütün organizasyon için oluşturduğu kariyer amaç ve hedeflerin birleştirilerek geleceğe yönelik işgücü ihtiyacının belirlenmesi, çalışanları geliştirerek ilerideki yerleşecekleri pozisyonlar için bilgi beceri ve yetkinliklerini kazandırılması süreci olarak ifade edilmektedir (Şimşek ve diğ., 2016: 108).

Kariyer planlama en başta insan kaynakları yönetiminin işlerini kolaylaştırarak insan kaynağının etkin kullanılmasına katkı sağlamaktadır (Koç, 2015: 53). Diğer taraftan kariyer planlaması ile gelecekteki belirsizlikleri ortadan kaldırılmış olur. Kariyer planı ile örgüt içinde çalışanlar kendi kariyer amaçları ve hedefleri doğrultusunda karşılıklarına çıkabilecek fırsatların bilincinde olmaktadır. Çalışanın şu andaki konumunun ve gelecekte yürüyebileceği kariyer yollarının farkında olması motivasyonunu arttırmaktadır (Aytaç, 2005: 143).

Kariyer planlamasının temel amacı çalışanların kariyer gelişimlerine katkıda bulunmak, potansiyel yetkinliklerini ortaya çıkarmada yardımcı olarak gelecekte ihtiyaç duyulması muhtemel nitelikli personelin yetiştirilmesini sağlayarak örgüt verimliliğini arttırmaktır (Kır, Salkım Er, 2017: 16). Etkin bir şekilde hazırlanan kariyer planı örgüt ve çalışanlara çeşitli faydalar sağlamaktadır. Kariyer planının örgüte ve bireye sağladığı faydaları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (Aytaç, 2005: 143-145; Kır, Salkım Er, 2017: 17).

- Açık pozisyonlara ihtiyaç duyulan nitelikteki çalışanların yerleştirilmesini sağlar ve örgütsel yedekleme stratejilerine oluşturur,
- Adaletli ücret politikası ve iş fırsatı sağlayarak örgütsel bağlılığı artırır,
- Terfi ve transfer politikaları geliştirerek örgütsel hareketliliği sağlar,
- Eğitim, geliştirme, performans yönetimi gibi uygulamaların nasıl yürütüleceği hususunda yönetime katkı sağlar,
- Örgütsel hedefler doğrultusunda çalışanların nitelikli ve yetişmiş olmasına katkı sağlar,
- Terfi fırsatı sağlanması sebebiyle çalışanlar kariyerlerinde yükselme imkânı bulur,
- Çalışanların bireysel gelişimlerini arttırarak onları motive eder ve ilerlemelerini sağlar,
- Çalışanlara kariyerlerini planlama konusunda yardımcı olarak örgüt ve çalışan hedeflerinin uyumlaşmasını sağlar,
- Çalışanların mevcut yetenek ve kabiliyetleri hakkında yöneticileri haberdar eder ve kapasitelerini ortaya çıkartacak yeteneklerini harekete geçirir,
- Çalışanlara daha iyi bir çalışma ortamını, daha iyi bir iş ve sorumluluk fırsatı sunarak daha etkin bir çalışma becerisi kazandırır.

2.2.3. Kariyer Geliştirme

Günümüz iş hayatında çalışan bireyler yaptığı işin karşılığında elde ettiği statü, ücret ve itibar ile birlikte gelişen teknolojiye adapte olmak için kendisini geliştirecek yeni bilgi ve beceriler kazanma ihtiyacı duymaktadırlar. Çalışanların iş hayatında öne çıkabilmeleri için birçok konuda kendileri ispatlamaları ve bu sebeple çeşitli alanlarda kendilerini geliştirmeleri gerekmektedir. Bu kapsamda hem çalışan hem de örgüt açısından mevcut ve ileride gerçekleşebilecek değişimler de göz önünde bulundurularak çalışanların örgüt içinde gelişimini ve kariyer basamaklarında ilerleme sürecinin planlanması gerekmektedir. Bu sebeple özellikle çalışanlar ve onların gelişimini, işe ve örgüte bağlılıklarını ve verimliliklerini önemseyen işletmeler kariyer geliştirme hususunda çeşitli programlar uygulamaya başlamışlardır (Şimşek ve diğ., 2016: 251).

Kariyer geliştirme çalışanın güçlü ve zayıf yönlerini belirleyerek birey amaçları ve örgüt gereksinimleri doğrultusunda çalışanların kariyer gidişat ve ilerlemesini etkileyen faktörler ile ilgili bilgilendirmenin yapıldığı, bilgi, yetenek ve kabiliyetlerinin arttırılması hususunda gerçekleştirilen faaliyetlerdir (Aytaç, 2005: 197-198).

Çalışanların önemli gereksinimlerinden bir tanesi de bulunduğu örgütte gelişimini sağlamak ve kariyerinde yükselmektir. Doğru planlanan kariyer geliştirme faaliyetleri çalışanların hem bu gereksinimlerini giderir hem de örgütte nitelikli çalışanların elde tutulmasını sağlamaktadır. Bu sebeple kariyer geliştirme çalışmalarını sadece yönetici kadrosu için değil örgüt içindeki tüm kadro ve çalışanları içine alacak şekilde kurgulanması gerekmektedir (Kaygın, Zengin, 2020: 125). Çalışanlar kariyer geliştirme çalışmaları ile kendilerini daha iyi tanıma fırsatı bulduklarından ihtiyaçları ve potansiyelleri doğrultusunda daha gerçekçi hedefler belirlemektedirler. Diğer taraftan kariyer geliştirme programları çalışanın iş tatminini, işe ve örgüte bağlılığını

arttırarak daha fazla sorumluluk almasını ve verimliliğinin artması hususunda önem taşımaktadır (Aytaç, 2005: 200-206; Şimşek ve diğ., 2016: 255).

Gelişen teknolojiye bağlı gerçekleşen yaşanan hızlı değişime ayak uydurabilmek, diğer işletmeler ile rekabet edebilecek yeterlilikte olmak işletmeler için önemli bir husustur. Kariyer geliştirme programları mevcut insan kaynağını geliştirdiği gibi nitelikli işgücünün elde tutulması noktasında işletmeye fayda sağlamaktadır.

3. ARAŞTIRMA

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmadaki esas amaç insan kaynakları yönetimi fonksiyonlarından olan kariyer uygulamalarının bankacılık faaliyeti gösteren organizasyonlarda görev yapan iş görenlerin çalışan tutkunluğu düzeyleri ile bir ilişkisi olup olmadığını, eğer bir ilişki varsa bunun seviyesinin ne olduğunu araştırmaktır. Gelişim ve ilerlemenin çalışanlarca artık daha çok önemsendiği günümüzde, mevcut çalışanı elinde tutmak için organizasyonlar kariyer uygulamalarını daha detaylı planlayarak uygulamaya başlamışlardır. Bu bağlamda bu araştırma ile elde edilen analiz sonuçlarının hem çalışma hayatına hem de akademik anlamda yapılacak diğer çalışmalara kaynak oluşturması hedeflenmektedir.

3.2. Araştırmanın Yöntemi ve Verinin Toplanması

Araştırmada veriler elektronik anket yöntemi kullanılarak toplanmıştır. Anketin hazırlanması, katılımcılara dağıtılması ve toplanması aşamasında Google Forms veri tabanından faydalanılmıştır. Araştırma örneklemi, İstanbul ilinde özel ve kamu bankalarında çeşitli birim, pozisyon ve kıdemlerde görev yapan çalışanlardan rastgele seçilmiştir. İnternet ortamında gerçekleştirilen anket formu ile 400 kişinin katılımı hedeflenmiş olup, 362 kişi eksiksiz geri dönüş sağlamıştır.

3.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmaya katılanların kariyer uygulamaları ile ilgili algılarını değerlendirmek için Yıldız (2017) tarafından geliştirilen kariyer uygulamaları ölçeği kullanılmıştır. Katılımcıların çalışan tutkunluğu düzeyini ölçmek için ise Schaufeli ve arkadaşları tarafından geliştirilen (Schaufeli ve diğ., 2002: 77; Schaufeli ve diğ., 2006: 702) UWES (Utrecht Work Engagement Scale) ölçeği kullanılmıştır (Schaufeli, Bakker, 2004: 48). Ayrıca katılımcıların demografik özelliklerinin belirlenip istatistiki verilerin oluşturulması için yaş aralığı, eğitim seviyesi, statü ve çalışma kıdemine ilişkin sorular sorulmuştur.

3.4. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Araştırma amaçları doğrultusunda hipotezler, kariyer uygulamalarının ve demografik değişkenlerin çalışan tutkunluğu ile çalışan tutkunluğunun alt boyutları arasındaki ilişkiyi araştırmak üzere oluşturulmuştur.

Hipotez 1. Kariyer uygulamaları, çalışan tutkunluğunu pozitif olarak etkilemektedir.

H_{1.1}: Kariyer uygulamaları, dinçliği pozitif olarak etkiler.

H_{1.2}: Kariyer uygulamaları, adanmışlığı pozitif olarak etkiler.

H_{1.3}: Kariyer uygulamaları, yoğunlaşmayı pozitif olarak etkiler

Hipotez 2. Çalışanlara ait demografik değişkenler ile çalışan tutkunluğu algıları arasında anlamlı bir ilişki olduğu varsayılmaktadır.

H_{2.1}: Çalışanların yaşı ile dinçlik puanları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{2.2}: Çalışanların yaşı ile adanmışlık puanları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{2.3}: Çalışanların yaşı ile yoğunlaşma puanları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{2.4}: Çalışanların eğitim düzeyi ile dinçlik puanları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{2.5}: Çalışanların eğitim düzeyi ile adanmışlık puanları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{2.6}: Çalışanların eğitim düzeyi ile yoğunlaşma puanları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{2.7}: Çalışanların statüleri ile dinçlik puanları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{2.8}: Çalışanların statüleri ile adanmışlık puanları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{2.9}: Çalışanların statüleri ile yoğunlaşma puanları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{2.10}: Çalışanların kıdem süreleri ile dinçlik puanları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{2.11}: Çalışanların kıdem süreleri ile adanmışlık puanları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{2.12}: Çalışanların kıdem süreleri ile yoğunlaşma puanları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Araştırmada bağımsız değişkeni olarak belirlenen kariyer uygulamaları ile yaş, eğitim, statü, kıdem faktörlerinin bağımlı değişken olan “Çalışan Tutkunluğu” üzerindeki etkisini sorgulayan ve aralarındaki ilişkiyi inceleyen model Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

3.4 Bulgular

Bu bölümünde, araştırma hipotezlerinin uygun istatistiksel yöntem ile analizi sonucunda ortaya çıkan bulgulara ve bu bulgulara yönelik yorumlara yer verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcılara Ait Demografik Özelliklerin Frekans ve Yüzde Değerleri

		N	%
Yaş	22-30 yaş	106	29
	31-40 yaş	195	54
	41 yaş ve üzeri	61	17
	Toplam	362	100
Eğitim durumu	Ön lisans	26	7,2
	Lisans	250	69,1
	Lisansüstü	86	23,8
	Toplam	362	100,0
Statü	3 yıldan az	53	15
	4-7 yıl	160	44
	8 yıldan fazla	149	41
	Toplam	362	100

Kıdem	3 yıldan az	35	10
	4-7 yıl	104	29
	8 yıl ve üzeri	223	62
	Toplam	362	100
Görev	Üst kademe yönetici	13	4
	Orta kademe yönetici	78	22
	Alt kademe yönetici	58	16
	Yönetici değil	213	59
	Toplam	362	100
Çalışılan Kurum	Genel müdürlük	233	64
	Şube	129	36
	Toplam	362	100

Tablo 1’de, araştırmaya katılanların yaş dağılımına bakıldığında %29’u 22-30 yaş, %54’ü 31-40 yaş ve %17’si 41 yaş ve üzerindedir. Eğitim durumu ise katılımcıların %7,2’si ön lisans, %69,1’i lisans ve %23,8’i lisansüstü mezunudur.

Mevcut iş yerindeki çalışma süresi açısından, katılımcıların %15’i 3 yıldan az, %44’ü 4-7 yıl ve %41’i 8 yıldan fazla süredir mevcut işyerinde çalışmaktadır. Toplam çalışma süresi açısından, katılımcıların %10’u 3 yıldan az, %29’u 4-7 yıl ve %62’si 8 yıl ve üzeri süredir iş hayatındadır.

Görev değişkeni açısından, katılımcıların %4’ü üst kademe yöneticisi, %22’si orta kademe yöneticisi, %16’sı alt kademe yöneticisi ve %59’u yönetici olmadığını belirtmiştir. Çalışılan kurum değişkeni açısından, katılımcıların %64’ü genel müdürlük ve %36’sı şubede çalıştığını belirtmiştir.

Tablo 2. *Kariyer Uygulamalarının Adanmışlık, Yoğunlaşma ve Dinçlik Üzerindeki Etkisine Ait Model*

MODEL 1 standartlaştırılmış	MODEL 1 t değeri
MODEL 2 standartlaştırılmış	MODEL 2 t değeri
MODEL 3 standartlaştırılmış	MODEL 3 t değerleri

Tablo 2’de kariyer uygulamalarının adanmışlık üzerinde $\beta=0,52$ düzeyinde pozitif bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir($p<0,05$). Kariyer uygulamalarının yoğunlaşma üzerinde $\beta=0,35$ düzeyinde pozitif bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir($p<0,05$). Kariyer uygulamalarının dinçlik üzerinde $\beta=0,40$ düzeyinde pozitif bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir($p<0,05$).

Tablo 3. Çalışan Tutkunluğu Alt Boyut Puanlarının Yaş Değişkenine Göre Farklılık Gösterip Gösteremediğini Belirlemek İçin Yapılan ANOVA Sonuçları

		N	Ort.	SS	F	p	Grup Farkları
Adanmışlık	22-30 yaş	106	3,87	1,21	8,018	0,000	41 yaş ve üzeri>22-30 yaş
	31-40 yaş	195	4,34	1,14			41 yaş ve üzeri>31-40 yaş
	41 yaş ve üzeri	61	4,55	1,33			(Tukey B)
	Toplam	362	4,24	1,22			
Yoğunlaşma	22-30 yaş	106	3,88	1,18	4,805	0,009	41 yaş ve üzeri>22-30 yaş
	31-40 yaş	195	4,06	0,96			(Tamhane)
	41 yaş ve üzeri	61	4,41	1,14			
	Toplam	362	4,07	1,07			
Dinçlik	22-30 yaş	106	4,02	0,97	7,122	0,001	41 yaş ve üzeri>22-30 yaş
	31-40 yaş	195	4,29	0,85			(Tukey B)
	41 yaş ve üzeri	61	4,56	0,99			
	Toplam	362	4,26	0,93			

Tablo 3’de, çalışan tutkunluğu alt boyut puanları ile yaş arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek için ANOVA uygulanmış ve test sonucunda;

Adanmışlık düzeyinin yaş değişkenine göre gruplar arasındaki farklılığın önemli olduğu tespit edilmiştir($p<0,05$). ANOVA sonrası yapılan Tukey B testine sonucunda, 41 yaş ve üzeri katılımcıların adanmışlık düzeyinin 22-30 yaş ve 31-40 yaş arası katılımcılardan anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir ($p<0,05$). Yoğunlaşma düzeyinin yaş değişkenine göre gruplar arasındaki farklılığın önemli olduğu tespit edilmiştir($p<0,05$). ANOVA sonrası yapılan Tukey B testine sonucunda, 41 yaş ve üzeri katılımcıların yoğunlaşma düzeyinin 22-30 yaş arası katılımcılardan anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir ($p<0,05$). Dinçlik düzeyinin yaş değişkenine göre gruplar arasındaki farklılığın önemli olduğu tespit edilmiştir($p<0,05$). ANOVA sonrası yapılan Tukey B testine sonucunda, 41 yaş ve üzeri katılımcıların dinçlik düzeyinin 22-30 yaş arası katılımcılardan anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir ($p<0,05$).

Tablo 4. Çalışan Tutkunluğu Alt Boyut Puanlarının Eğitim Durumu Değişkenine Göre Farklılık Gösterip Gösteremediğini Belirlemek İçin Yapılan ANOVA Sonuçları

		N	Ort.	SS	F	p
Adanmışlık	Ön lisans	26	4,33	1,11	0,242	0,785
	Lisans	250	4,25	1,23		
	Lisansüstü	86	4,17	1,22		
	Toplam	362	4,24	1,22		
Yoğunlaşma	Ön lisans	26	4,36	0,92	2,332	0,099
	Lisans	250	4,1	1,08		
	Lisansüstü	86	3,89	1,08		
	Toplam	362	4,07	1,07		
Dinçlik	Ön lisans	26	4,2	1,06	0,236	0,790
	Lisans	250	4,28	0,92		
	Lisansüstü	86	4,21	0,93		
	Toplam	362	4,26	0,93		

Tablo 4’de, çalışan tutkunluğu alt boyut puanları ile eğitim durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek için ANOVA uygulanmış ve test sonucunda; adanmışlık, yoğunlaşma ve dinçlik düzeyinin eğitim durumu değişkenine göre önemli bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir ($p>0,05$).

Tablo 5. Çalışan Tutkunluğu Alt Boyut Puanlarının Statü Değişkenine Göre Farklılık Gösterip Gösteremediğini Belirlemek İçin Yapılan ANOVA Sonuçları

		N	Ort.	SS	F	p	Grup Farkları
Adanmışlık	3 yıldan az	53	4,17	1,24	1,295	0,275	
	4-7 yıl	160	4,15	1,13			
	8 yıldan fazla	149	4,36	1,29			
	Toplam	362	4,24	1,22			
Yoğunlaşma	3 yıldan az	53	3,9	1,19	2,796	0,062	
	4-7 yıl	160	3,98	0,98			
	8 yıldan fazla	149	4,22	1,11			
	Toplam	362	4,07	1,07			
Dinçlik	3 yıldan az	53	4,31	0,78	7,172	0,001	8 yıldan fazla>4-7 yıl
	4-7 yıl	160	4,06	0,91			(Tukey B)
	8 yıldan fazla	149	4,45	0,96			
	Toplam	362	4,26	0,93			

Tablo 5’de, çalışan tutkunluğu alt boyut puanları ile statü arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek için ANOVA uygulanmış ve test sonucunda; adanmışlık ve yoğunlaşma düzeyinin statü değişkenine göre önemli bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir ($p>0,05$). Dinçlik düzeyinin statü

değişkenine göre gruplar arasındaki farklılığın önemli olduğu tespit edilmiştir ($p < 0,05$). ANOVA sonrası yapılan Tukey B testine sonucunda, 8 yıldan fazla statüye sahip katılımcıların dinçlik düzeyinin 4-7 yıllık statüye sahip katılımcılardan anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir ($p < 0,05$).

Tablo 6. Çalışan Tutkunluğu Alt Boyut Puanlarının Kıdem Değişkenine Göre Farklılık Gösterip Gösteremediğini Belirlemek İçin Yapılan ANOVA Sonuçları

		N	Ort.	SS	F	p	Grup Farkları
Adanmışlık	3 yıldan az	35	3,95	1,33	8,621	0,000	8 yıl ve üzeri > 3 yıldan az
	4-7 yıl	104	3,9	1,14			8 yıl ve üzeri > 4-7 yıl
	8 yıl ve üzeri	223	4,44	1,19			(Tukey B)
	Toplam	362	4,24	1,22			
Yoğunlaşma	3 yıldan az	35	3,62	1,33	5,678	0,004	8 yıl ve üzeri > 3 yıldan az
	4-7 yıl	104	3,94	1,05			(Tamhane)
	8 yıl ve üzeri	223	4,2	1,02			
	Toplam	362	4,07	1,07			
Dinçlik	3 yıldan az	35	4,01	0,78	6,643	0,001	8 yıl ve üzeri > 3 yıldan az
	4-7 yıl	104	4,04	0,97			8 yıl ve üzeri > 4-7 yıl
	8 yıl ve üzeri	223	4,39	0,91			(Tukey B)
	Toplam	362	4,26	0,93			

Tablo 6'da, çalışan tutkunluğu alt boyut puanları ile kıdem arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek için ANOVA uygulanmış ve test sonucunda;

Adanmışlık düzeyinin kıdem değişkenine göre gruplar arasındaki farklılığın önemli olduğu tespit edilmiştir ($p < 0,05$). ANOVA sonrası yapılan Tukey B testine sonucunda, 8 yıl ve üzeri kıdeme sahip katılımcıların adanmışlık düzeyinin 3 yıldan az ve 4-7 yıl kıdeme sahip katılımcılardan anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir ($p < 0,05$).

Yoğunlaşma düzeyinin kıdem değişkenine göre gruplar arasındaki farklılığın önemli olduğu tespit edilmiştir ($p < 0,05$). ANOVA sonrası yapılan Tamhane testine sonucunda, 8 yıl ve üzeri kıdeme sahip katılımcıların yoğunlaşma düzeyinin 3 yıldan az kıdeme sahip katılımcılardan anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir ($p < 0,05$).

Dinçlik düzeyinin kıdem değişkenine göre gruplar arasındaki farklılığın önemli olduğu tespit edilmiştir ($p < 0,05$). ANOVA sonrası yapılan Tukey B testine sonucunda, 8 yıl ve üzeri kıdeme sahip katılımcıların dinçlik düzeyinin 3 yıldan az ve 4-7 yıl kıdeme sahip katılımcılardan anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir ($p < 0,05$).

4. SONUÇ

İnsan kaynakları yönetiminin en önemli amaçlarından bir tanesi organizasyonlar için vazgeçilmez bir kaynak olan insan sermayesinin nitelikli, etkin ve verimli hale getirmektir. Nitelikli insan kaynağı bir rekabet avantajı olarak görülmektedir. Diğer taraftan günümüzde değişen ekonomik koşullar ve çalışma hayatı nitelikli işgücü edinmek ve bunu elde tutmanın ötesinde onları işine adanmış, iş taleplerine karşı gayretli, sonuç odaklı, organizasyona ve hedeflerine bağlı kılmak önemli hale gelmektedir.

Bu doğrultuda yapılan bu çalışmada insan kaynakları yönetimi fonksiyonlarından olan kariyer uygulamalarının çalışan tutkunluğu üzerindeki etki tespit edilmeye çalışılmıştır. Bankacılık sektöründe çalışanlara uygulanan anket sonucunda 362 kişiden geri dönüş sağlanmıştır. Anket verilerinin analizi neticesinde kariyer uygulamalarının çalışan tutkunluğunun alt boyutları olan adanmışlık üzerinde $\beta = 0,52$, yoğunlaşma üzerinde $\beta = 0,35$, dinçlik üzerinde $\beta = 0,40$ düzeyinde pozitif bir etkisinin olduğu görülmüştür. Demografik değişkenler

üzerinde yapılan analiz neticesinde yaş değişkeni bağlamında 41 yaş ve üzeri katılımcıların çalışan tutkunluğu düzeyinin diğer yaş gruplarına göre anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Eğitim değişkeni bağlamında ise çalışan tutkunluğu düzeyinin anlamlı bir farklılık göstermediği görülmüştür. Statü değişkenine göre çalışan tutkunluğu alt boyutlarından olan adanmışlık ve yoğunlaşma düzeyinin önemli bir farklılık göstermediği, dinçlik düzeyinin 8 yıldan fazla statüye sahip katılımcıların 4-7 yıllık statüye sahip katılımcılardan anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Kıdem değişkenine göre ise 8 yıl ve üzeri kıdeme sahip katılımcıların çalışan tutkunluğu düzeyleri diğer kıdem gruplarına göre anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç olarak kariyer uygulamalarının çalışan tutkunluğu üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir. Diğer taraftan demografik olarak bir inceleme yapıldığında daha tecrübeli çalışanların işlerine karşı daha tutkun olduğu anlaşılmıştır. Bu bağlamda bu araştırma ile elde edilen analiz sonuçlarının hem çalışma hayatına hem de akademik anlamda yapılacak diğer çalışmalara kaynak oluşturacağı ve literatüre çeşitlilik kazandıracağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aktaş, K. (2019). *İşgörenlerin adanmışlık düzeyi ve örgütsel özdeşleşme ilişkisinin performans algısına etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Anafarta, A., & Yılmaz, Ö. (2019). Kariyer tatmini ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide işe adanmışlığın aracılık rolü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(4), s. 2944-2959.
- Attridge, M. (2009). Measuring and managing employee work engagement: A review of the research and business literature. *Journal of Workplace Behavioral Health*, 24(4), s. 383-398.
- Aybas, M. (2014). *İnsan kaynakları uygulamalarının çalışanların işe adanmışlığı üzerindeki etkisi ve pozitif psikolojik sermayenin aracı rolü konuya ilişkin bir araştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aytaç, S. (2005). *Çalışma yaşamında kariyer* (2. b.). Bursa: Ezgi Kitapevi.
- Bakker, A., & Demerouti, E. (2008). Towards a model of work engagement. *Career Development International*, 13(3), s. 209-223.
- Bakker, A., & Schaufeli, W. (2008). Positive organizational behavior: Engaged employees in flourishing organizations. *Journal of Organizational Behavior*, 29, s. 147-154.
- Bakker, A., Albrecht, S., & Leiter, M. (2011). Key questions regarding work engagement. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 20(1), s. 4-28.
- Bal, E. (2009). Bir pozitif psikoloji kavramı olarak işe gönülden adanma (work engagement) ve insan kaynakları açısından önemi. *17. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*, (s. 546-552). Eskişehir.
- Bingöl, D. (2019). *İnsan kaynakları yönetimi* (Güncellenmiş 11. b.). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Christian, M., Garza, A., & Slaughter, J. (2011). Work engagement: A quantitative review and test of its relations with task and contextual performance. *Personnel Psychology*, 64, s. 89-136.
- Edinsel, S. (2018). *Kişiliğin ve örgütsel kariyer planlamanın bireysel kariyer planlama ile kariyer memnuniyeti üzerine etkisi: Bankacılık sektöründe Y kuşağı üzerine bir araştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Esau, K. (2010). *The relationship between career development, flexible work arrangements, job roles, and employee engagement within a non-profit organization*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Argosy University.

- González-Romá , V., Schaufeli, W., Bakker, A., & Lloret, S. (2006). Burnout and work engagement: Independent factors or opposite poles? *Independent factors or opposite poles?*, 68, s. 165-174.
- Göksal, N. (2020). *İşletmelerde sosyal medya kullanımının işe adanmışlık, çalışan sadakati ve bireysel performans etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Güney, S. (2019). *İnsan kaynakları yönetimi* (3. b.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Jones, T. (2020). *Exploring the relationship between servant leadership and employee engagement: A quantitative study from the employee perspective*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Wilmington University.
- Kahn, W. (1990). Psychological conditions of personal engagement and disengagement at work. *The Academy of Management Journal*, 33(4), s. 692-724.
- Kanten, P. (2012). *İşgörenlerde işe adanmanın ve proaktif davranışların oluşumunda örgütsel güven ile örgütsel özdeşleşmenin önemi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Karavardar , G. (2014). Kariyer yönetimi ve örgütsel bağlılık ilişkisini belirlemeye yönelik görgül bir araştırma. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(2), s. 87-101.
- Kaygın, E. ve Zengin, Y. (2020). *Kariyer temel kavramlar, yönetimi, güncel konular*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Kılıç, G. (2008). *Kariyer yönetimi ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişki: Beş yıldızlı otel işletmelerinde bir araştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kır, A. ve Salkım Er, A. (2017). Organizasyonlarda kariyer planlaması ve kariyer engelleri. *Ejovoc (Electronic Journal of Vocational Colleges)*, 7(2), s. 14-23.
- Koç, S. (2015). *Kamu kurumlarında çalışanlarda kariyer yönetimi ve kariyer planlama: Orta Anadolu Gümrük ve Ticaret Bölge Müdürlüğünde bir uygulama*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Türk Hava Kurumu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Louison, C. (2007). *Convergent and discriminant validity of employee engagement*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Alliant International University.
- Macey, W., & Schneider, B. (2008). The meaning of employee engagement. *Industrial and Organizational Psychology*, 1, s. 3-30.
- Maslach, C., Schaufeli, W., & Leiter, M. (2001). Job burnout. *Annu. Rev. Psychol.*, 52, s. 397-422.
- Merrick, S. (2018). *Employee engagement from the viewpoint of employees in academia*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Walden University.
- Okçu, G. (2017). *Çalışan bağlılığına etki eden faktörlerin yapısal eşitlik modeli ile incelenmesi ve Türkiye otomobil bayilerinde bir uygulama*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Öge, S. (2016). *İnsan kaynakları yönetimi* (Güncellenmiş 8. b.). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Öztürk, Ü. (2019). *İşe adanmışlığın örgütsel vatandaşlık üzerindeki etkisinde politik yetinin önemi: Türkiye'de bölgesel kalkınma ajansları üzerine bir araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Roberts, D., & Davenport, T. (2002). Job engagement: Why it's important and how to improve it. *Employment Relations Today*, Autumn, s. 21-29.

- Rothmann, S., & Joubert, J. (2007). Job demands, job resources, burnout and work engagement of managers at a platinum mine in the North West Province. *South African Journal of Business Management*, 38(3), s. 49-61.
- Saks, A. (2006). Antecedents and consequences of employee engagement. *Journal of Managerial Psychology*, 21(7), s. 600-619.
- Schaufeli, W., & Bakker, A. (2004). Utrecht Work Work Scale. *Occupational Health Psychology Unit* , s. 1-59. Aralık 2020 tarihinde https://www.wilmarschaufeli.nl/publications/Schaufeli/Test%20Manuals/Test_manual_UWES_English.pdf adresinden alındı
- Schaufeli, W., Bakker, A., & Salanova, M. (2006). The measurement of work engagement with a short questionnaire: A cross-national study. *Educational and Psychological Measurement*, 66(4), s. 701-716.
- Schaufeli, W., Salanova, M., González-Romá, V., & Bakker, A. (2002). The measurement of engagement and burnout: A two sample confirmatory factor analytic approach. *Journal of Happiness Studies*, 3, s. 71-92.
- Şahinbaş, F. ve Erigüç, G. (2019). Pozitif örgütsel davranış yaklaşımıyla işyeri arkadaşlığı ve işe adanma ilişkisi: Sağlık çalışanları üzerine bir araştırma. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15(4), s. 1201-1225.
- Şimşek, M., Çelik , A. ve Akatay, A. (2016). *İnsan kaynakları yönetimi ve kariyer uygulamaları* (Değiştirilmiş ve Genişletilmiş 3. b.). Konya: Eğitim Kitapevi.
- Turgut, T. (2011). Çalışmaya tutkunluk: İş yükü, esnek çalışma saatleri, yönetici desteği ve iş-aile çatışması ile ilişkileri. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(3-4), s. 155-179.
- Vural , M. ve Sağlam , N. (2019). Bankacılık sektöründe kariyer yönetimi. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 14(55), s. 231-242.
- Wegner, P. (2011). *The relationship between employee engagement and employee retention in an acute healthcare hospital*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Walden University.
- Yavan, Ö. (2016). Örgütsel davranış düzleminde adanmışlık. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(25), s. 278-296.
- Yıldız, D. (2017). *Analyzing effects of organizational career management activities on employees' career outcomes*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Merkez ve Kırsal Kesimde Yaşayan 5-6 Yaş Çocukların Geometrik Şekilleri Tanıyabilme Becerilerinin İncelenmesi

Arş. Gör. Samet ATA

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

ORCID: 0000-0002-9212-1285

Arş. Gör. Muhammed Celal URAS

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

ORCID: 0000-0003-3994-8723

Doç. Dr. Medera HALMATOV

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

ORCID: 0000-0001-6549-0432

Özet

Cebir, geometri ve yüksek matematiğin diğer alanlarının temelinde şekil kavramı vardır. Matematiksel olarak şekil, alan ve desenleri bilmek ve tanımlamak, çocukların hayat içerisinde görüş ve düşüncelerini sistematik hale getirmelerinde ve yaşam becerilerini geliştirmelerinde yardımcı olmaktadır. İnsan hayatı için öneminden ve bilimsel hayatın gelişmesine olan katkısından dolayı, matematik öğretimi önem kazanmakta ve bu nedenle matematik öğretimine okul öncesi dönemden başlanmaktadır. Okul öncesi programının amaçları arasında çocuğun geometrik şekilleri adlandırması, özelliklerini bilmesi ve geometrik şekillere benzeyen nesnelere göstermesi yer alır. Çalışmamız Ağrı ilinde bağımsız anaokullarına giden 5-6 yaşındaki 40 öğrenciye uygulanmıştır. Çalışma yapılırken çocuklara 3-6 yaş çocukların geometrik şekilleri tanıma testi uygulanmıştır. Her bir öğrenci ile alan uzmanları tarafından yaklaşık 20 dakika yüz yüze görüşme yapılmıştır. Çalışmanın analizleri ise yüzde ve frekansları karşılaştırılarak yapılmıştır. Yapılan bu çalışmada 5-6 yaş döneminde şehir merkezinde ve köyde anaokuluna giden öğrencilerin temel geometrik şekilleri tanıyabilme becerilerini incelemek amaçlanmıştır. Sonuçlara göre ise merkezde yaşayan öğrenciler kırsal kesimde yaşayan öğrencilere göre daha yüksek puanlar elde etmişlerdir. Okul öncesi öğretmenlerinin şekilleri öğretme konusunda geleneksel yöntemden daha farklı çalışmalar yapmaları gerektiği düşünülmektedir. Bunun için teknolojiden faydalanılabilir ayrıca geometrik şekiller ile ilişkili oyunlara daha ağırlık verilerek öğrencilerin eksik olduğu şekillerin kavratılması sağlanabilir.

Anahtar Kelimeler: Okul Öncesi, Geometrik Şekiller, Çocuk Gelişimi, Matematik Eğitimi.

Investigation of The Skills of 5-6 Years Old Living in Central and Rural Section To Recognize The Geometric Shapes

Abstract

Algebra, geometry and other fields of Higher Mathematics on the basis of the concept of shape. Knowing and describing shapes, areas, and patterns mathematically helps children to systematical their views and thoughts in life and improve their life skills. Due to its importance for human life and its contribution to the development of scientific life, mathematics education is gaining importance and therefore the teaching of mathematics starts from the pre-school period. Among the purposes of the pre-school program are the child's naming of geometric shapes, his knowledge of features, and the display of objects that resemble

geometric shapes. Our study applied 40 students from ages 5-6 who went to independent kindergartens in Ağrı province.

Each student was interviewed face-to-face for about 20 minutes by field experts. Analysis of the study was conducted by comparing the percentages and frequencies. In this study, it is aimed to examine the students' skills of recognizing basic geometric shapes in the city center and village kindergarten between the ages of 5-6. According to the results, the students living in the center obtained higher scores than the students living in the rural areas. It is thought that pre-school teachers should do different studies in teaching shapes than in traditional methods. To do this, the technology can be utilized in addition to the games associated with geometric shapes by giving more weight to the students in the missing shapes can be grasped.

Keywords: Preschool, Geometric Shapes, Child Development, Mathematics Education.

1. Giriş

Şekillerin öğrenilmesi önemli kavramlardan birisidir. "Cebir, geometri ve yüksek matematiğin diğer alanlarının temelinde şekil kavramı vardır." Okul öncesi dönem çocukları, neredeyse her nesneye ait bir şekil olduğunu ve bir şeyin şeklinin, o nesnenin nasıl olup da benzer kategorideki diğer nesnelere farklı olduğunu belirlemede öncelikli olduğunu anlamaktadırlar (Kesicioğlu, Alisinanoğlu & Tuncer, 2011).

Matematiksel olarak şekil, alan ve desenleri bilmek ve tanımlamak, çocukların hayat içerisinde görüş ve düşüncelerini sistematik hale getirmelerinde ve yaşam becerilerini geliştirmelerinde yardımcı olmaktadır (Tarım, 2015; Unutkan, 2007). Yaşamayı sürdürmenin yolu çevresel olaylar ile başa çıkabilmek, yaşam standardını yükseltebilmenin yolu da çevresel olaylara yön vermek ve onlardan faydalanarak icatlar yapmaktır. Bu nedenle matematik, yaşam becerileri bakımından oldukça önemli bir yere sahiptir (Altun, 2006).

Matematiğin önem kazanmasındaki başka bir faktör ise tüm kademelerdeki müfredatlar içinde bireylerin yaşamları boyunca matematiğe ihtiyaç duyması ve eğitim öğretim hayatında en önemli derslerden biri olarak görülmesidir. İnsan hayatı için öneminden ve bilimsel hayatın gelişmesine olan katkısından dolayı, matematik öğretimi önem kazanmakta ve bu nedenle matematik öğretimine okul öncesi dönemden başlanmaktadır (Altun, 2012). Okul öncesi dönemdeki matematik öğretimi, matematiksel kavram gelişiminin ve temel beceri kazanımlarının aktif olarak çok yoğun yaşandığı bir dönem olmasından dolayı büyük önem arz eder (Buldu, 2015).

Çocukların matematik öğretimi bazı temel kavramlar ile başlamaktadır. Bu temel kavramlar ise National Council of Teachers of Mathematics (NCTM)'e göre:

- 1- Sayısal kavramlar
- 2- Şekilleri tanımlama ve uzaysal kavramlar
- 3- Ölçme
- 4- Modele bakarak yapmak ve ilişkilendirme
- 5- Veri toplama olmak üzere 5 çeşittir.

Erken yaşta başlayan matematik hazırlığı, çocuklukta oldukça önemlidir, çünkü çocukların ileri kademelerde ki matematik başarısını ve matematiğe yönelik eğilimlerini belirlemek bu hazırlıklar sayesinde mümkün olmaktadır (Lee, Autry, Fox & Williams, 2008; Perry, 1999). Bu hazırlık kapsamında çocuğun okul yaşantısının öncesinde sıklıkla karşılaştığı fakat matematik eğitimi alana kadar anlamlandıramadığı şekiller yer alır. Okul öncesi programının amaçları arasında çocuğun geometrik şekilleri adlandırması, özelliklerini bilmesi ve geometrik şekillere benzeyen nesnelere göstermesi yer alır (MEB, 2013). Bu amaçlar doğrultusunda ilk olarak çocukların basit şekil bilgilerine sahip olmaları sağlanmalıdır. Çocukların kendi yaşantılarında karşılaştıkları şekillerle birlikte çevrelerindeki diğer şekilleri tanıyıp doğru adlandırmaları geometri öğretimi için bir temel teşkil edecektir (Sarama ve Clement, 2006).

Şekilleri tanıyıp adlandırabilen çocuklar artık günlük yaşamda karşılaştığı birçok nesneyi şekillerle ilişkilendirebilme becerisine sahiptir. Bu becerini kazanılmasında ve geliştirilmesinde eğitici kişinin rolü

unutulmamalıdır. Okul öncesi öğretmenlerinin temel geometri becerilerini öğrencilere aktarma sürecinde şekilleri üçgen, kare, dikdörtgen ve daire diye sınıflandırıp bu şekilleri birbirinden ayıran özelliklerini öğrencilere hissettirmelidirler. Geometrik şekilleri tanıyan çocuklardan gerçekleştirmesi beklenen becerilerden biri de sınıf etkinlikleri yardımıyla üçgen, kare, dikdörtgen ve daire şeklinde materyallerden yeni şekiller oluşturma, bilinen şekillerin daha büyüğünü yapmaları, çevrelerinde karşılaştığı nesnelere yapmalarıdır. (Sarama ve Clement, 2009).

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Yapılan bu çalışmada 5-6 yaş döneminde şehir merkezinde ve köyde anaokuluna giden öğrencilerin temel geometrik şekilleri tanıyabilme becerilerini incelemek amaçlanmıştır. Çocuğun bir nesneyi farklı açılardan ve yönlerden inceleyebilmesi çocuğun uzamsal algı gelişimini destekleyecektir (Kesicioğlu ve Alisinanoğlu, 2017). Bu sebeple çocukların geometrik şekilleri tanımlayabilmesi ve bildiği şekilleri düzenleyebilmesi hem parça-bütün ilişkisi kurabilmesine hem de uzamsal algısını destekleyeceği için çocukların şekilleri bilme becerilerinin ortaya konması önem kazanmaktadır. Yapılan bu çalışma hem normal durumda olan hem de dezavantajlı bölgelerde yaşayan çocukların geometrik şekilleri hakkında bilgi düzeylerini ortaya koyduğu için önemli bir noktadadır.

2.2. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması olarak planlanmıştır. Davey (2009) programın etkilerine dayalı durum çalışmalarında uygulanan programın etkisini belirlediğini, başarı ya da başarısızlığın ortaya konulabileceğini belirtmiştir. Okul öncesi eğitim kurumlarında uygulanan 2013 müfredatında geometrik şekillerin dezavantajlı bölgelerden olan çocuklar üzerindeki etkililiği ortaya konulmaktadır.

Katılımcı	Üçgen	Dikdörtgen	Kare	Daire	Toplam	%
K1	6	4	-	-	10	47.6
K2	6	5	-	-	11	52.3
K3	4	4	3	5	16	76.1
K4	7	5	3	4	19	90.4
K5	7	4	3	5	19	90.4
K6	6	2	4	5	17	80.9
K7	5	2	-	-	7	33.3
K8	7	4	4	5	20	95.2
K9	2	2	2	5	11	52.3
K10	5	4	3	4	16	76.1
K11	5	-	-	-	5	23.8
K12	7	4	-	-	11	52.3
K13	6	4	4	5	19	90.4
K14	7	5	4	2	18	85.7
K15	6	4	3	4	17	80.9
K16	4	4	2	4	14	66.6
K17	4	4	2	5	15	71.4
K18	7	5	4	5	21	100.0
K19	7	5	4	5	21	100.0
K20	5	4	3	5	17	80.9

2.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Çocuklara Aslan (2004)'ün geliştirmiş olduğu "Geometrik Şekilleri Tanıma Testi" gösterilerek şekil bilgileri hakkında bilgileri alınmıştır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 0 en yüksek puan ise 21'dir.

Çalışmaya hem Ağrı il merkezinde sosyoekonomik düzeyi yüksek okullardan öğrenciler hem de merkez köye bağlı okullardan sosyoekonomik düzeyi düşük okullardan öğrenciler dahil edilmiştir. Merkezden 20 öğrenci ve köylerden 20 öğrenci olmak üzere 40 öğrenci ile çalışılmıştır.

3. Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde çocuklardan alınan cevapların bulgularından bahsedilecektir.

Tablo 1’de merkezde okullara giden öğrencilerin geometrik şekilleri tanıma testinden aldıkları puanlar verilmiştir.

Tablo 1: Merkezdeki öğrencilerin geometrik şekilleri tanıma testinden aldıkları puanlar

Tablo 1 incelendiğinde yalnızca 3 öğrenci %50’nin altında başarı yakalamıştır. 2 öğrenci sorulan tüm sorulara cevap vermiştir. En düşük puanı ise K11 %23.8 ile 5 soru bilerek almıştır.

Tablo 2’de köyde okullara giden öğrencilerin geometrik şekilleri tanıma testinden aldıkları puanlar verilmiştir.

Tablo 2: Köydeki öğrencilerin geometrik şekilleri tanıma testinden aldıkları puanlar

Katılımcı	Üçgen	Dikdörtgen	Kare	Daire	Toplam	%
K1	7	5	4	5	21	100.0
K2	7	5	4	5	21	100.0
K3	5	3	2	5	15	71.4
K4	7	1	-	-	8	38.0
K5	3	4	4	5	16	76.1
K6	4	2	2	2	10	47.6
K7	5	-	-	-	5	23.8
K8	2	3	3	4	12	57.1
K9	1	-	-	-	1	4.7
K10	3	-	-	-	3	14.1
K11	-	1	-	-	1	4.7
K12	2	-	-	-	2	9.4
K13	4	4	2	4	14	66.6
K14	4	3	2	5	14	66.6
K15	7	3	2	3	15	71.4
K16	5	3	4	3	15	71.4
K17	4	2	3	5	14	66.6
K18	4	4	4	4	12	57.1
K19	3	4	2	5	14	66.6
K20	6	5	2	2	15	71.4

Tablo 2 incelendiğinde 7 öğrenci %50’nin altında başarı yakalamıştır. 2 öğrenci sorulan tüm sorulara cevap vermiştir. En düşük puanı ise K9 ve K11 %4.7 ile 1 soru bilerek almıştır. Buna göre köydeki çocuklar bireysel olarak da merkezdekilerine göre daha düşük başarılar sergilemiştir.

Tablo 3’te çocukların geometrik şekilleri tanıma testinden aldıkları puanlar merkez ve köy şeklinde ikiye ayrılarak verilmiştir.

Tablo 3: Çocukların geometrik şekilleri tanıma testinden aldıkları toplam puanlar

Şekiller	Merkez	%	Köy	%	Alınabilecek Maks. Puan
Üçgen	117	83.6	82	58.6	140
Dikdörtgen	75	75.0	52	52.0	100
Kare	48	60.0	40	50.0	80
Daire	68	68.0	57	57.0	100

Tablo 3'te öğrencilerin geometrik şekilleri tanıma testinden aldıkları toplam puanlar incelendiğinde merkezde yaşayan öğrencilerin aldıkları puanlar köylerde yaşayan öğrencilerden daha yüksek olduğu görülmektedir. Buna göre merkezde yaşayan öğrenciler köylerde yaşayanlara göre şekilleri tanıma becerisi olarak daha iyi durumda oldukları söylenebilir.

4. Sonuç ve Öneriler

Okul öncesi dönem içerisinde matematik öğretiminde önemli konular içerisinde yer alan geometrik şekiller, bir nesnenin şeklini tanımlayabilmek için kullanmış olduğu standartlar olarak tanımlanabilir. Çünkü şekil, uzay düzlemi içerisinde nesnelere birbirinden farkını ortaya koymaktadır (Aslan ve Arnas, 2007). Bu sebeple okul öncesi dönemde şekilleri tanıma becerisi oldukça önemli bir yere sahiptir. Okul öncesi eğitim dönemi kırsal kesimlerde olan ekonomik ve sosyal durumlardan dolayı dezavantajlı olan çocukların diğer çocuklarla benzer imkanları yakalamasında oldukça önemlidir (Aboud vd., 2008). Fakat öğrencilerin aldıkları puanlar incelendiğinde ise merkezde yaşayan öğrencilerin daha iyi puanlar elde ettikleri görülmektedir. Bu da dezavantajlı bölgelerde yaşayan çocukların okul öncesi eğitimden yeteri kadar faydalanamadığını gösterdiği söylenebilir. Saklan ve Erginer (2016) okul öncesindeki bu durumu öğretmenler ile yaptığı çalışmada fiziksel koşulların oldukça yetersiz olduğu şeklinde belirtmiştir.

Clements ve arkadaşlarının (1999) yaptığı çalışmaya göre çocuklar, yüksek derecede doğrulukla daireleri tespit etmişlerdir. Kareleri tanıma ise daireye göre daha az yeterliliktedir ayrıca üçgenleri ve dörtgenleri tanımada daire ve kare tanımaya göre daha az yeterlilikte olduklarını bulmuşlardır. Fakat yapılan bu çalışmada ise hem merkezde hem de köyde okuyan okul öncesi çocukları üçgeni ve dörtgeni daireye ve kareye göre daha iyi tanımaktadırlar.

Çalışmadan elde edilen bulgulara göre aşağıdaki öneriler verilebilir;

- Dezavantajlı bölgelerdeki okulların fiziki şartlarının yükseltilmesi,
- Dezavantajlı bölgede yaşayan çocuklar ile geometrik şekillerin çalışılmasına ağırlık verilmesi,
- 2013 Okul Öncesi Müfredatının güncellenerek geometrik şekillere daha fazla yer vermesi,
- Okul öncesi öğretmenlerinin şekilleri öğretme konusunda geleneksel yöntemden daha farklı çalışmalar yapmaları gerektiği düşünülmektedir. Bunun için teknolojiye faydalanılabilir ayrıca geometrik şekiller ile ilişkili oyunlara daha ağırlık verilerek öğrencilerin eksik olduğu şekillerin kavratılması sağlanabilir.
- Gelecekte yapılacak çalışmalarda geometrik şekillerin günlük yaşamdaki nesnelere tanımlanabilmesi üzerinde durularak yapılmasının alana ek olarak katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

Aboud, F. E., Hossain, K. and O'Gara, C. (2008). The succeed project: Challenging early school failure in Bangladesh. *Research in Comparative and International Education*, 3, 294–305.

Altun, M. (2012). *Matematik Öğretimi*. Alfa Aktüel. Bursa.

- Altun, M. (2006). Matematik öğretiminde gelişmeler. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(2).
- Aslan, D. (2004). Anaokuluna devam eden 3-6 yaş grubu çocuklarının temel geometrik şekilleri tanımlarının ve şekil ayırt etmede kullandıkları kriterlerin incelenmesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Aslan, D., & Arnas, Y. A. (2007). Okul Öncesi Eğitim Materyallerinde Geometrik Şekillerin Sunuluşuna İlişkin İçerik Analizi. *Journal of the Cukurova University Institute of Social Sciences*, 16(1).
- Buldu, M. (2015). Okul Öncesi Dönemde Matematiksel Kavram Gelişimi. *Okul Öncesi Matematik Eğitimi (Ed. Berrin Akman)*. Pegem. Ankara.
- Clements, D. H., Swaminathan, S., Hannibal, M. A. Z., & Sarama, J. (1999). Young children's concepts of shape. *Journal for research in Mathematics Education*, 192-212.
- Davey, L. (2009). The Application of Case Study Evaluations. *Elementary Education Online*, 8(2) ç:1- 3.
- Deniz Tarım, Ş. (2015). Okul Öncesinde Matematik Eğitimi. *Okul Öncesinde Matematik Eğitimi (Ed. İlkay Ulutaş)*. Hedef Cs. Ankara.
- Kesicioğlu, O. S., Alisinanoğlu, F., & Tuncer, A. T. (2011). Okul öncesi dönem çocukların geometrik şekilleri tanıma düzeylerinin incelenmesi. *İlköğretim Online*.
- Kesicioğlu, S. & Alisinanoğlu, F. (2017). Okul öncesi dönemde uzay, geometri ve geometrik şekiller. Berrin Akman (Ed.). *Okul öncesi matematik eğitimi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Lee, J., Autry, M. M., Fox, J., & Williams, C. (2008). Investigating children's mathematics readiness. *Journal of Research in Childhood Education*, 22(3), 316-328.
- National Council of Teachers of Mathematics. (2006). Curriculum focal points for prekindergarten through grade 8 mathematics: A quest for coherence. Reston, VA: The National Council of Teachers of Mathematics, Inc.
- Perry, D. G. (1999). A Study To Determine the Effects of Pre-Kindergarten on Kindergarten Readiness and Achievement in Mathematics.
- Saklan, E., & Erginer, A. (2016). Türkiye’de Okul Öncesi Eğitime İlişkin Politika ve Finansman Uygulamaları. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 6(2).
- Unutkan, Ö. P. (2007). Okul öncesi dönem çocuklarının matematik becerileri açısından ilköğretime hazır bulunuşluğunun incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32(32).

Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Oyun Hakkındaki Görüşlerinin İncelenmesi

Nuray DENİZ VURAL

Okul Öncesi Öğretmeni

ORCID: 0000-0001-6221-2699

Doç. Dr. Medera HALMATOV

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

ORCID: 0000-0001-6549-0432

Arş. Gör. Samet ATA

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

ORCID: 0000-0002-9212-1285

Özet

Bu araştırmanın amacı, okul öncesi kurumlara devam eden 3, 4, 5 yaş çocukların oyun hakkındaki görüşlerini incelemektir. Bu amaç doğrultusunda araştırmanın çalışma grubunu, Ağrı ilinde Milli Eğitim Müdürlüğü bünyesinde yer alan anaokullarına devam eden 42 erkek ve 37 kız olmak üzere toplam 79 çocuk oluşturmaktadır. Çalışmada temel nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırma verileri araştırmacılar tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formundaki soruların yüz yüze görüşme yöntemiyle çocuklara sorulmasıyla elde edilmiştir. Araştırmada 3-6 yaş aralığındaki kız ve erkek çocukların tercih ettikleri oyuncaklar, seçtikleri oyun ortamları, oyun oynamayı tercih ettiği kişiler ve sevdiği oyunlar açısından farklılıklar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumun temeli bireysel farklılıklara dayanmaktadır diyebiliriz.

Anahtar kelimeler: Oyun, çocuk, oyuncak, sosyal gelişim.

Giriş

Çocuk ve oyun ayrılmaz bir bütündür. Oyun, bir çocuk için deneyim kazanma, öğrenme, iletişim kurma ve dünyayı uyum sağlama aracı olarak bilinmektedir. Oyunla ilgili pek çok bilim adamı araştırma yapmış ve farklı zamanda birbirini tamamlayan tanımlar ortaya çıkmıştır. Örneğin, Piaget için oyun bir “uğraştır”, Froebel’e göre “oyun çocuğun gelişimsel yapraklarının doğal açılımıdır”, Muths, için “eğitim aracıdır”, Montessorri ise oyunu bir iş olarak nitelendirirken, Stern, “gönüllü olarak yapılan aktivitedir” demekte, Gross, da “yaşama hazırlayan bir alıştırmadır” gibi birçok daha tanımlar karşımıza çıkmaktadır (akt. Dönmez-Baykoç, 1992; Seyrek ve Sun, 1991).

Oyunun tanımı çok boyutlu ve geniş olmakla birlikte, oyun kavramına ilişkin farklı kuramlar geliştirilmiştir. Örneğin, Herbert Spencer ve Friedrich Von Schiller’in fazla enerji kuramlarına göre, oyun, fazla enerjinin sonucu olarak değerlendirirken (Aksoy ve Çiftçi, 2014), Lazarus yeniden yaratma kuramında, oyunun yorgunluğu gidermeye yönelik etkinlikler olduğunu ve oyun sonucu oluşan enerji açığından kaynaklandığını savunmaktadır. Ayrıca, Lazarus, oyunun aynı zamanda “dinlendirici, rahatlama” özelliği olduğunu vurgulamıştır (Öğretir, 2008).

Alıştırma kuramının kurucusu olan Karl Gross, oyunun içgüdüsel olduğunu ve bireyin ileriki yaşamına katkı sağlayacağını belirtmiştir. G.S. Hall tekrarlama kuramında, oyunların kültürlerin gelişimini yansıttığını savunulmaktadır (Tezcan, 1993).

Freud, Erikson, Piaget ve Berlyne gibi çağdaş kuramcılar oyunun oluşumu ile ilgili değil daha çok çocukların neden oynadığı ile ilgili açıklamalar yapmışlardır. Kuramcılar, oyunun çocukların psikolojik gelişimi üzerindeki katkılarıyla ilgilenmiş, kişiliğin oluşmasına katkı sağlayan etkinlikler olarak tanımlamışlardır (Verenikina vd., 2003).

Kısacası, çocuk oyunları bugüne kadar araştırmacıların dikkatini çekmiş ve hep popüleritesini korumuştur. Araştırma konuları oyunun tanımları kadar çeşitlilik göstermektedir. Örneğin, Sutton-Smith (1986), çocukların niçin belli oyunları oynadıklarını incelemişler ve çocuğun oyun stili onun yetiştirilme tarzına bağlı düşüncesine varmışlardır. Connolly ve Doyle (1984), sosyal hayali oyunu organize eden çocukların sosyal yönden yeterli olduğunu ve bu çocukların arkadaşlarıyla daha kolay ilişkiye girebildiklerini belirtmişlerdir. Leseman, Rollenberg ve Rispen (2001), çocukların serbest oyun sırasında birbirleriyle yüksek düzeyde sözel iletişim kurdukları belirlenmiştir. Hong vd. (2011), öğrencilere hazırlanmış oldukları online oyun sayesinde ahlaki değerler geliştirmiş ve bu oyun ile çocuklar kendine değer verme ve öznel değerleri geliştirmelerine katkı sağlamışlardır. Meyer (2012), dil öğreniminde oyunun etkisini belirlemeye çalışmış ve eğitsel oyunların öğrenme ve eğitim arasında aracı olabileceğini belirlemiştir.

Türkiye’de çocuk oyunları ile ilgili yapılan araştırmaları incelendiğinde, Ahioglu (1999), sembolik oyun eğitiminin dil kazanım düzeylerinde ilerleme gösterdiğini belirtmiştir. Erden ve Alisinanoğlu (2002), anaokullarına devam eden çocukların ebeveynlerinin çocuk oyun ve oyuncakları hakkındaki görüşlerini incelemiş ve ebeveynlerin eğitim düzeylerinin artması ile çocuklarının oyun arkadaşlarını seçmelerinde, izin verme oranlarının da arttığını belirtmişlerdir. Erbay ve Saltalı (2012), okul öncesi eğitimi alan altı yaş grubunda günlük yaşamları içerisinde oyunun yeri ve annelerin oyuna yönelik algılarını incelediği çalışmada çocukların okul dışı aktivitelerinin çoğunluğunu oyun ve TV ile geçirdiklerini, oyun arkadaşlarını ise en çok arkadaşlarından ve ebeveynlerinden seçtiklerini ayrıca ev içerisinde oynanan oyunlarda ise en çok salonu ve kendi odalarını tercih etme eğiliminde olduklarını bulgulamıştır. Koçyiğit vd. (2007) çocukların oyun sayesinde kendini tanıma ve kontrol edebilme becerisini kazandığını, çevreyi tanımada diğer insanlarla ilişki kurmada, çocuğun sosyalleştiğini, çevreden gördükleri davranışları oyunda tekrarlayarak beceri haline getirdiklerinin sonucuna varmışlardır.

Çocuk, erken çocukluk dönemi ve okul öncesi dönemi denilince aklımıza şüphesiz oyun gelmektedir. Oyun, hayatımızın minyatürüdür ve insan hayatı oyun yoluyla öğrenmektedir. Bu nedenle, okul öncesi programının temelinde oyun yoluyla öğrenme izlenmektedir. Peki, çocuklar “oyun” kavramını nasıl değerlendirirler? Çocuk gözüyle “oyun” nedir? Yetişkinler de oynar mı? Yetişkinlerin yaptığı aktiviteler “oyun” olarak değerlendirilir mi çocuk gözünde? Bu sorular araştırmamızın nedenini oluşturmaktadır.

Yöntem

Bu bölümde araştırma deseni, katılımcılar ve verilerin toplanması konularında bilgi verilmiştir.

Araştırma Deseni

Çalışma nitel araştırma deseni kullanılarak planlanmıştır. Nitel yöntem sayesinde ilgili konu hakkında bireylerin bakış açılarını ortaya koyarak onların bakış açısıyla görebilme amaçlanmaktadır (Yıldırım, 1999). Görüşmeler nitel çalışmalarda en sık kullanılan yöntemlerden bir tanesidir. Görüşmeler aracılığıyla bireylerin bakış açılarını, duygularını, tecrübelerini ve algılarını ortaya çıkarma konusunda oldukça güçlü bir yöntemdir (Bogdan ve Biklen, 1992). Nitel araştırma, farklı bağlamlarda ve algılarda insan durumunun anlaşılmasına katkıda bulunur (Bengtsson, 2016). Bu nedenle araştırmada desen olarak temel bir nitel araştırma deseni kullanılmıştır. Temel nitel araştırma, insanların deneyimlerini nasıl anladıklarını yorumlamaya çalışır (Merriam, 1998).

Çalışma Grubu

Araştırmada ulaşılabılır örneklem tekniği kullanılmıştır ve araştırmanın örneklemini Ağrı ili Merkez ilçede 2018-2019 güz döneminde bağımsız anaokullarına devam eden 3, 4, 5 ve 6yaş çocuklar oluşturmaktadır. Çalışma 42 erkek ve 37 kız olmak üzere toplam 79 çocuk ile yürütülmüştür.

Verilerin Toplanması

Okul öncesi dönem çocukların oyun hakkındaki görüşlerini belirlemek amacıyla açık uçlu sorulardan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. Görüşme formunda kiminle oyun oynamak eğlenceli olduğunu, nerede oyun oynamayı sevdiğini, evde anne-babalarıyla oyun oynayıp oynamadığı, sınıfta öğretmen ile birlikte hangi oyunlar oynadığını saptamaya yönelik açık uçlu sorulara yer verilmiştir. Görüşme sorularının değerlendirilme aşamasında yüzde frekans değerleri göz önüne alınarak incelenmiştir.

Bulgular

Bu bölümde çocukların oyun hakkındaki düşünceleri incelenmiştir. Verilen cevaplar analiz edilmiştir.

Tablo 1’de 3, 4, 5 ve 6 yaş çocuklarının oyun oynamayı sevme durumları gösterilmiştir.

Tablo 1. Çocukların Oyun Oynamayı Sevme Durumları

Yaş	Erkek	f	%	Kız	f	%
3 yaş	Seviyor	10	100	Seviyor	10	100
4 yaş	Seviyor	8	100	Seviyor	11	100
5 yaş	Seviyor	14	100	Seviyor	6	100
6 yaş	Seviyor	10	100	Seviyor	10	100

Tablo 1’de görüldüğü üzere bütün yaş grupları oyun oynamayı sevmektedir. Çocuklar arasında oyun oynamayı sevmediğini belirten ne kız ne de erkek öğrenci olmamıştır. Her yaş döneminde çocuklar oyun oynamayı sevmektedir ve aksini sözleri ile de söylememişlerdir. Çocuklar vakitlerinin çoğunluğunu oyun oynamakla geçirdiği için oyun oynamayı sevdiğini düşünmektedir.

Çocuklara hangi oyunları sevdiğini sorulmuştur Tablo 2’de 3 yaş çocuklarının verdiği cevaplar sunulmuştur.

Tablo 2. 3 Yaş Çocuklarının Oynamayı Sevdikleri Oyunlar

Erkek		Kız			
	f	%	f	%	
Yapboz	3	16	Boyama	4	29
Saklambaç	2	12	Evcilik	3	19
Taklit etmeyi	2	12	Kedicilik	3	19
Eşyaları tamir etme	2	12	Peluş	3	19
Bisiklet	2	12	Bloklar	1	7
Yakalamaca	2	12	Öğretmencilik	1	7
Oyun hamuru	1	6			
Top	1	6			
Parka gitmek	1	6			
Boyama	1	6			

3 yaş çocuklarının oynadıkları oyunları incelediğimiz zaman daha az enerji harcayacak oyunları tercih etmektedirler. Erkek öğrencilerin çoğunluğu yapbozu tercih ederken kızların çoğunluğu boyama yapmayı tercih etmektedirler. Ayrıca kız ve erkek öğrencilere bakıldığı zaman taklit gerektiren oyunlarda da ağırlık bulunmaktadır. Erkekler taklit etme oyunları ve eşyaları tamir etme oyunlarını severken kızlar ise evcilik ve öğretmencilik oynamayı sevmektedirler.

Erkek öğrencilerin oyunları kızlara göre daha fazla harekete dayalı oyunlardır. Kızların sakin kalmayı gerektiren oyunları daha çok tercih etmektedirler.

Tablo 3’te 4 yaş çocuklarının sevdiği oyunlar sunulmuştur.

Tablo3. 4 Yaş Çocuklarının Oynamayı Sevdikleri Oyunlar

Erkek			Kız		
	f	%		f	%
Saklambaç	3	16	Peluş	4	23
Transformers	2	12	Resim	3	17
Boyama	2	12	Kedicilik	2	12
Araba	2	12	Oyun hamuru	2	12
Bloklar	2	12	Yağ satarım bal satarım	1	6
Top	1	6	Kutu kutu pense	1	6
Evcilik	1	6	Kurt baba	1	6
Minder kapmaca	1	6	Evcilik	1	6
Tırmanma	1	6	Oyuncak hayvanlar	1	6
Kovalamaca	1	6	Yapboz	1	6
Yağ satarım bal satarım	1	6			

4 yaş çocuklarının oynamayı sevdikleri oyunlar incelendiği zaman oyunlar biraz daha harekete dayalı oyunlar olarak değişmiştir. Erkek çocukların çoğunluğu harekete dayalı oyunları tercih derken kız çocukların çoğunluğu daha az harekete dayalı oyunları tercih etmektedir. Bu yaş grubunda kızların çoğunluğu her ne kadar daha az harekete dayalı oyun seçse de 3 yaşa göre daha fazla hareketli oyun seçilmiştir.

Tablo 4'te 5 yaş çocukların tercih ettiği oyunların analizi yapılmıştır.

Tablo 4. 5 Yaş Çocuklarının Oynamayı Sevdikleri Oyunlar

Erkek			Kız		
	f	%		f	%
Arabalar	7	26	Evcilik	5	38
Saklambaç	6	22	Bebekçilik	3	23
Futbol	2	8	Saklambaç	2	15
Yakalamaca	2	8	Winx	1	8
Yakartop	1	4	Kedi	1	8
Süper kahramancılık	1	4	Oyuncak köpek	1	8
Körebe	1	4			
Bisiklet	1	4			
Şirinlerle	1	4			
Bowling	1	4			
Blok	1	4			
Doktorculuk	1	4			
Kum	1	4			

Tablo 4 incelendiğinde görülmektedir ki erkek çocuklarda daha farklı oyunlar tercih edilmeye başlanmışken kız çocuklar daha az değişik oyun oynamaktadırlar. Erkeklerin %26'sı arabalar ile oynamayı tercih etmektedirler. Bu yaştaki erkek çocukları önceki yaş grupları ile kıyaslandığı zaman görülmektedir ki erkek çocuklar masa başında oynanacak olan oyunları ya da daha az hareket gerektiren oyunları oynamayı tercih etmemektedirler. Kız öğrencilerde ise taklit oyunları artarken hareket gerektiren oyunlarda azalma olmuştur.

Tablo 5'te ise 6 yaş çocuklarının oynamayı sevdiği oyunlar incelenmiştir.

Tablo 5. 6 Yaş Çocuklarının Oynamayı Sevdikleri Oyunlar

Erkek			Kız		
	f	%		f	%
Futbol	4	16	Bebekler	3	15
Minik araba yarışı	3	12	Oyun hamuruyla oynamak	2	10
Kovalamaca	3	12	Dans	2	10
Bisiklet	2	8	Evcilik	2	10
Körebe	2	8	Sek sek	1	5
Araba	2	8	Kovalamaca	1	5
Saklambaç	2	8	Eşyaların üzerine çıkma	1	5
Transformersçılık	1	4	Kedicilik	1	5
Süper kahramançılık	1	4	Barbieçilik	1	5
Bloklarla oynamak	1	4	Paten sürmek	1	5
Arabacılık	1	4	Kahramançılık	1	5
Kesme-yapıştırma	1	4	Drama	1	5
Boyama	1	4	Maket	1	5
Yarışma	1	4	Köpeği ile oynama	1	5
			Peluş	1	5

Yukarıdaki tablo incelendiği zaman görülmektedir ki yaş arttıkça oynanan oyunların da çeşitliliği hem kız için hem de erkek için artmaktadır. Masa başında oynanacak oyun sayısı yok denilecek kadar azalmaktadır. Erkeklerin futbol kızların da bebekler ile oynamadaki artışın artma sebebi toplumsal cinsiyet rollerinden ve aile içerisinde örnek alınan davranışlardan kaynaklandığı düşünülmektedir.

Çocukların oynamayı sevdiği oyunların genel bir yorumu yapılacak olursa yaş arttıkça oyunlardaki çeşitlilikler de artmaktadır. Yaş arttıkça erkek çocuklar harekete dayalı oyunları tercih ederken kız öğrenciler ise daha çok taklit gerektiren oyunları tercih etmektedirler.

Çocukların en çok hangi oyuncakları tercih ettikleri sorusuna 3 yaş çocuklarının verdikleri cevaplar Tablo 6'da analiz edilmiştir.

Tablo 6. 3 Yaş Çocuklarının Sevdikleri Oyuncaklar

Erkek			Kız		
	f	%		f	%
Araba	4	25	Peluş	8	58
Hayvan figürü	4	25	Boya	3	21
Dinozor	2	13	Evcilik malzemeleri	1	7
Lego	2	13	Bebek	1	7
Robot	1	6	Balon	1	7
Tamir oyuncakları	1	6			
Oyun hamuru	1	6			
Top	1	6			

3 yaş çocuklarının oynamayı tercih ettikleri oyuncaklar incelendiği zaman kızların yarısından fazlası peluş oyuncaklar ile oynamayı tercih ederken erkeklerin %25'i arabalar diğer %25'i ise hayvan figürleri ile oynamayı tercih etmektedir. Tercih edilen oyuncaklar incelendiği zaman erkekler ile kızların ortak olarak oynayabilecekleri oyuncaklar bulunmamaktadır.

Kızların tercih ettikleri oyuncaklar daha sakin oynanabilen oyuncaklar iken erkeklerin tercih ettiği oyuncaklar daha çok harekete ihtiyaç duyulan oyuncaklardır.

Tablo 7’de 4 yaş çocuklarının tercih ettikleri oyuncaklar verilmiştir.

Tablo 7. 4 Yaş Çocuklarının Sevdikleri Oyuncaklar

Erkek			Kız		
	f	%		f	%
Araba	4	24	Bebek	6	24
Kostüm	3	17	Mutfak eşyaları	5	20
İnşaat oyuncakları	3	17	Peluş	5	20
Top	2	12	Bloklar	4	16
Dinozor	1	6	Boyama	2	8
Uçak	1	6	Oyun hamuru	2	8
Yapboz	1	6	Müzik aletleri	1	4
Oyun hamuru	1	6			
Boya	1	6			

4 yaş çocuklarının tercih ettiği oyuncaklar yukarıdaki tabloda verilmiştir. Erkek çocuklarda 3 yaşta tercih edilen oyuncaklarla bu dönemde tercih edilen oyuncaklar aynı olan araba oyuncuğu olmuştur. Bu dönemde erkek çocuklarda masa başında oynanabilecek oyuncaklarda artış olmuştur. Kız çocuklarda ise peluş oyuncak yerine bebekler ile oynamada artış olmuştur. Ayrıca kızlarda tercih edilen oyuncakların hepsi masa başında kullanılabilen ve oynanırken çok harekete ihtiyaç duyulmayan oyuncaklardır.

Tablo 8’de 5 yaş çocuklarının tercih ettikleri oyuncakların analizi verilmiştir.

Tablo 8. 5 Yaş Çocuklarının Sevdikleri Oyuncaklar

Erkek			Kız		
	f	%		f	%
Arabalar	11	47	Barbie	3	30
Doktor malzemeleri	2	9	Bebek	2	20
Tamir aletleri	2	9	Müzik aleti	1	10
Robot	1	5	Tencere-tava	1	10
Blowling seti	1	5	Evcilik oyuncakları	1	10
Lego	1	5	Peluşlar	1	10
Bloklar	1	5	Paten	1	10
Top	1	5			
Hayvan figürleri	1	5			
Resim yapma	1	5			

5 yaş erkek çocuklarında 4 yaşta olduğu gibi arabalar %47 ile en çok sevilen oyuncuğu oluşturmaktadır. Kız çocuklarında ise bebek oyuncuğu yerine artık daha spesifik bir bebek oyuncuğu olan Barbie oyuncuğuna yerini bırakmıştır. %30 oranla Barbie oyuncuğu tercih edilirken %20 oranında ise bebek tercih edilmiştir. Hem kız hem erkek çocuklarında oyuncak çeşitlilikleri bulunmaktadır fakat erkek çocuklarında kızlara göre daha fazla oyuncak çeşitliliği görülmektedir.

Tablo 9’da ise 6 yaş çocuklarının sevdikleri oyuncaklar verilmiştir.

Tablo 9. 6 Yaş Çocuklarının Sevdikleri Oyuncaklar

Erkek			Kız		
	f	%		f	%
Araba	7	38	Bebek	7	40
Top	4	22	Yapboz	3	15
Bisiklet	3	16	Peluş	2	10
Uçak	1	6	Bisiklet	1	5
Süper kahramanlar	1	6	Kedi	1	5
Tamir oyuncakları	1	6	İp	1	5
Hayvanlar	1	6	Oyun hamuru	1	5
			Balık ve oltası	1	5
			Blok	1	5
			Sulu boya	1	5

6 yaş erkek çocuklarında diğer yaşlarda olduğu gibi araba en çok sevilen oyuncak olmuştur. Arabadan sonra en çok sevilen diğer oyuncak top olmuştur. Kız çocuklarında ise bebek diğer yaşlarda olduğu gibi en çok sevilen oyuncak olmuştur. Bebekten sonra yapboz ve peluş gelmektedir. Erkek çocuklarının sevdikleri oyuncaklar kız çocuklarına göre daha fazla hareket isteyen oyuncaklar olmuştur.

3, 4, 5 ve 6 yaş çocuklarına en çok kimler ile oynamayı sevdiği sorulmuştur. Tablo 10’da 3 yaş çocuklarının verdiği cevaplar gösterilmiştir.

Tablo 10. 3 Yaş Çocuklarının En Çok Kim İle Oynamayı Sevdiği Kişiler

Erkek			Kız		
	f	%		f	%
Arkadaş	6	60	Anne	6	60
Abi	3	30	Arkadaş	2	20
Baba	1	10	Baba	1	10
			Öğretmen	1	10

3 yaş çocuklarının verdikleri cevaplar incelendiği zaman görülmektedir ki erkek çocukları aileden birilerinden çok arkadaşı tercih etmektedir. Kız çocukları ise oyun arkadaşı olarak anneyi tercih etmektedirler. Erkek çocukları arkadaştan sonra en çok abiyi tercih etmişlerdir. Kız çocukları ise anneden sonra arkadaşı tercih etmiştir.

Tablo 11’de 4 yaş çocuklarının en çok kiminle oynamayı sevdiği kişilerin tablosu verilmiştir.

Tablo 11. 4 Yaş Çocuklarının En Çok Kim İle Oynamayı Sevdiği Kişiler

Erkek			Kız		
	f	%		f	%
Arkadaş	6	74	Arkadaş	6	55
Abi	1	13	Anne	4	36
Öğretmen	1	13	Abla	1	9

4 yaş erkek çocukları bir önceki yaşta olduğu gibi oyun arkadaşı olarak en çok arkadaşı tercih etmiştir. Arkadaştan sonra gene abi tercih edilmektedir. Kız çocuklarında 3 yaşa göre değişiklik olmuştur en çok tercih edilen anne iken arkadaş olmuştur. Arkadaştan sonra anne gelmektedir.

Tablo 12’de 5 yaş çocuklarının en çok kiminle oynamayı sevdiği kişilerin tablosu verilmiştir.

Tablo 12. 5 Yaş Çocuklarının En Çok Kim ile Oynamayı Sevdiği Kişiler

Erkek			Kız		
	f	%		f	%
Arkadaş	9	65	Arkadaş	3	51
Baba	2	14	Baba	2	33
Anne	1	7	Kardeşiyle	1	16
Abi	1	7			
Öğretmen	1	7			

5 yaş dönemindeki kız çocuklarının arkadaşı tercih etme oranında azalma olmasına rağmen en fazla oynamayı tercih ettikleri kişiler arkadaş olmuştur. Erkek çocuklarda bir önceki yaşlara göre arkadaşı tercih etme oranı daha da artmıştır. Oyun oynamayı sevdiği kişilerin çeşitliliğinde artış olmuştur ve arkadaştan sonra en çok baba tercih edilmiştir.

Tablo 13’te 6 yaş çocuklarının en çok kiminle oynamayı sevdiği kişilerin tablosu verilmiştir.

Tablo 13. 6 Yaş Çocuklarının En Çok Kim ile Oynamayı Sevdiği Kişiler

Erkek			Kız		
	f	%		f	%
Arkadaş	6	60	Arkadaş	8	80
Baba	3	30	Anne	2	20
Abi	1	10			

Her yaş grubunda olduğu gibi bu yaş grubunda da en çok tercih edilen oyun arkadaşı arkadaş olmuştur. Erkeklerde arkadaştan sonra baba gelirken kız çocuklarında arkadaştan sonra anne gelmiştir. Kız çocuklarında sadece arkadaş ve anne tercih edilmiştir. Erkek çocuklarında ise arkadaş ve babanın yanında abi de tercih edilenler arasındadır.

Çocukların oyun oynarken en çok nereleri tercih ettiği sorusunun bulguları aşağıdaki tablolarda verilmiştir. 3 yaş çocuklarının tercih ettiği yerlerin tablosu tablo 14’te verilmiştir.

Tablo 14. 3 Yaş Çocuklarının En Çok Oyun Oynamayı Tercih Ettiği Yerler

Erkek			Kız		
	f	%		f	%
Okulda	5	50	Evde	8	80
Evde	4	40	Okulda	1	10
Dışarıda	1	10	Dışarıda	1	10

3 yaş erkek çocuklarının yarısı okulda oyun oynamayı sevmektedir. %40’ı ise evde oyun oynamayı sevmektedirler. Kız çocuklarının ise %80’i evde oyun oynamayı tercih etmektedirler. İki yaş grubunda da yalnızca %10’luk bir dilim dışarıda oynamayı tercih etmişlerdir.

Tablo 15'te 4 yaş çocuklarının oynamayı sevindikleri yerlerin bulgusu verilmiştir.

Tablo 15. 4 Yaş Çocuklarının En Çok Oyun Oynamayı Tercih Ettiği Yerler

Erkek			Kız		
	f	%		f	%
Okulda	4	48	Okulda	8	73
Dışarıda	2	26	Evde	3	27
Evde	1	13			
Sınıfta	1	13			

4 yaş çocuklarının en çok oynamayı tercih ettikleri yerler yukarıdaki tabloda verilmiştir. Erkek çocukları bir önceki yaşta olduğu gibi en çok okulda oynamayı tercih etmişlerdir. Okuldan sonra en çok tercih edilen oyun alanı dışarı olmuştur. Kız çocuklarında ise dışarıda oynamayı tercih eden olmamıştır. %73 ile okulda oynamayı tercih etmişlerdir. Okuldan sonra ise evde oynama tercih edilmiştir.

Tablo 16'da 5 yaş çocuklarının oynamayı sevindikleri yerlerin bulgusu verilmiştir.

Tablo 16. 5 Yaş Çocuklarının En Çok Oyun Oynamayı Tercih Ettiği Yerler

Erkek			Kız		
	f	%		f	%
Dışarıda	9	65	Dışarıda	2	34
Evde	3	21	Evde	2	33
Sınıfta	2	14	Okulda	2	33

5 yaşta hem kız hem de erkek öğrencilerde dışarıda oynamayı tercih etmede artış bulunmaktadır. Özellikler erkek öğrencilerde ciddi bir artış ile %65'i dışarıda oyun oynamayı tercih etmektedirler. Kız çocuklarında ise dışarıda, evde ve okulda oynamayı tercih etmede eşitlik söz konusudur.

6 yaş çocuklarının oynamayı sevindikleri yerlerin bulguları Tablo 17'de verilmiştir.

Tablo 17. 6 Yaş Çocuklarının En Çok Oyun Oynamayı Tercih Ettiği Yerler

Erkek			Kız		
	f	%		f	%
Dışarıda	5	50	Evde	4	40
Okulda	3	30	Okulda	3	30
Evde	2	20	Dışarıda	3	30

6 yaş çocuklarının bulguları incelendiği zaman erkek çocuklarda dışarıda oynamayı tercih etme çoğunlukta iken kız çocuklarının çoğunluğu evde oynamayı tercih etmektedirler.

Tartışma ve Sonuç

Araştırmaya katılan okul öncesi dönem çocuklarının bazı demografik değişkenler ile betimsel istatistik sonucunda aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır. Araştırmaya 79 çocuk katılmıştır.

Katılımcıların oyun oynamayı sevme durumlarına bakıldığında, bütün çocukların oyun oynamayı sevindikleri görülmektedir. Yani 3-6 yaş grubu çocuklarının oyun oynamayı sevdiği aksi bir cevabın olmadığı görülmüştür.

3-6 yaş grubu çocukların oynamayı sevdiği oyunlar ile ilgili değişken incelendiğinde erkek çocukların daha aktif ve hareketli oyunları tercih ettikleri görülürken kız çocuklarının ise daha sakin ve sahiplenme duygusu içeren oyunlar (evcilik) oynadıkları görülmektedir. İlgili literatür incelendiğinde çalışma bulgularımızla benzer sonuçlar bulan çalışmalar olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan Santrock (2014), erkek çocuklarının itiş kakış, çatışma, rekabet ve risk almak gibi yüksek aktivite içeren oyunları kızlardan daha fazla tercih ettiklerini ortaya koymuştur. Başka bir çalışmada erkek çocukların daha aktif ve sert oyunları tercih ettikleri, kızların ise tam tersine sessiz daha çok ayrıntıya dayalı oyunlarla oynadıklarını belirtilmiştir (Gmitrova vd., 2009). Çiftçi ve Özgün (2011) yaptıkları çalışmada, erkeklerin fiziksel aktivite ağırlıklı olarak hız, güç ve dayanıklılık içeren oyunları, kızların ise daha çok aile odaklı olarak bakım veren, ebeveyn olmayı ve grup ile oynanan oyunları oynamaya eğilim gösterdiklerini belirtmiştir.

3-6 yaş grubu çocukların sevdiği oyuncaklar ile ilgili değişken incelendiğinde erkek çocuklarının genelde tercih ettikleri oyuncakların taşıtlar ile ilgili olduğu, kız çocukların ise evcilik ve bebeklerle ilgili oyuncakları tercih ettikleri belirlenmiştir. İlgili alan yazın incelendiğinde yapılan bir çalışmada erkeklerin taşıt oyuncakları ile oynamayı tercih ederken kızların ise bebek oyuncakları tercih ettikleri belirtilmiştir (Adak Özdemir ve Ramazan, 2012). Bu şekliyle araştırma bulgularımızla benzer sonuçlar ortaya çıkmıştır.

3-6 yaş grubu çocukların en çok oyun oynamayı tercih ettiği yerler ile ilgili değişken incelendiğinde erkek çocuklardan 3 ve 4 yaş aralığındaki çocukların okulda oyun oynamayı sevdiği, 5 ve 6 yaş aralığındaki çocukların ise dışarıda oyun oynamayı sevdiği görülmektedir. Yaş büyüdükçe çocukların daha çok hareket alanlarına ihtiyaç duymasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Kız çocukların ise verdiği cevaplardan yola çıkarak daha çok kapalı alanlarda oyunlar oynamayı sevdiği görülmektedir. Bu durumun kızların kendilerini rahat ve güvende hissetmelerinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

3-6 yaş grubu çocukların en çok kim ile oynamayı sevdiği kişiler ile ilgili değişken incelendiğinde erkek çocukların çoğunluğu arkadaş ile oynamayı tercih ettiklerini, 3 yaş grubundaki kız çocukların ise anne ile oynamayı tercih ettikleri görülmektedir. 4-6 yaş grubundaki kız çocukların ise arkadaş ile oynamayı sevdiği tepsi edilmiştir. İlgili alan yazın incelendiğinde Taylı (2007) yaptığı çalışmada kızların erkeklere göre daha fazla bireysel oyunlar oynadıklarını, erkeklerin ise kızlara göre daha fazla işbirliği içeren oyunları tercih ettiklerini bulgulamıştır. Fabes vd. (2003) ise, 5-6 yaşında bulunan erkeklerin hemcinsleriyle oynadıkları oyunların kızların hem cinsleri ile oynadıkları oyunlara göre daha fazla hareket içeren oyunlara eğilim gösterdiğini saptamışlardır. Yani cinsiyete göre arkadaş seçerek oyun oynadıkları görülmektedir.

Araştırmada 3-6 yaş aralığındaki kız ve erkek çocukların tercih ettikleri oyuncaklar, seçtikleri oyun ortamları, oyun oynamayı tercih ettiği kişiler ve sevdiği oyunlar açısından farklılıklar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumun temeli bireysel farklılıklara dayanmaktadır diyebiliriz.

Kaynakça

- Adak Özdemir, A. & Ramazan, O (2012). Oyunağa çocuk, anne ve öğretmen bakış açısı Attitudes of child, mother and teacher towards toy. Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi - Journal of Educational Sciences Research, 2 (1), 1–16. <http://ebad-jesr.com/>
- Ahioğlu, E. N. (1999). Sembolik oyunun 4 yaş çocuklarının dil kazanımına etkisi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitimde Psikolojik Hizmetler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Aksoy, A. B., & Dere Çiftçi, H. (2014). Erken çocukluk döneminde oyun. *Ankara: Pagem.[InTurkish]*.
- Bengtsson, M. (2016). How to plan and perform a qualitative study using content analysis. *Nursing Plus Open*, 2, 8-14, doi: <https://doi.org/10.1016/j.npls.2016.01.001>.
- Bogdan, R. C., & Biklen, S. K. (1992). *Qualitative Research for Education: An Introduction to Theory and Methods*. Boston: Allyn and Bacon.
- Connolly, J. A. ve Doyle, A. B. (1984). Relation of social fantasy play to social competence in preschoolers. *Developmental Psychology*, 20(5), 797.

- Çiftçi, M. A., ve Özgün, Ö. (2011). Okul öncesi dönemdeki çocukların oyuncak tercihlerinin ve akran etkileşimlerinin erişkin ebeveyn cinsiyet rolleri algısı bağlamında incelenmesi. *Journal of New World Sciences Academy*, 6(3), 2246-2261.
- Dönmez- Baykoç, N. (1992). Oyun kitabı. *İstanbul: Esin Yayınları*.
- Erbay, F. ve Saltalı, N. (2012). Altı yaş çocuklarının günlük yaşantılarında oyunun yeri ve annelerin oyun algısı. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(2), 249-264.
- Erden, Ş. (2001). Anaokullarına devam eden çocukların ebeveynlerinin ve öğretmenlerinin çocuk oyun ve oyuncakları hakkındaki görüşlerinin incelenmesi. *Çocuk Sağlığı ve Eğitimi Programı Bilim Uzmanlığı Tezi*. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Erden, Ş., & Alisinanoğlu, F. (2002). Anaokullarına devam eden çocukların ebeveynlerinin çocuk oyun ve oyuncakları hakkındaki görüşlerinin incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2), 42-49.
- Fabes, R. A., Martin, C. L. ve Hanish, L. D. (2003). Young children's play qualities in same, other and mixed-sex peer groups society for research, *Child Development*, 74(3), 921-932.
- Gmitrova, V., Podhajecka, M. ve Gmitrov, J. (2009). Children's play preferences: Implications for the preschool education. *Early Child Development and Care*, 179(3), 339-353.
- Hong, J. C., Hwang, M. Y., Wang, C. K., Hsu, T. F., Chen, Y. J., & Chan, C. H. (2011). Effect of self-worth and parenting style on the planned behavior in an online moral game. *Turkish Online Journal of Educational Technology-TOJET*, 10(2), 82-90.
- Koçyiğit, S., Tuğluk, M. N. ve Kök, M. (2007). Çocuğun Gelişim Sürecinde Eğitsel Bir Etkinlik Olarak Oyun. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 16. s. 324-342.
- Leseman, P. P., Rollenberg, L. ve Rispens, J. (2001). Playing and working in kindergarten: cognitive co-construction in two educational situations. *Early Childhood Research Quarterly*, 16(3), 363-384.
- Merriam, S. B. (1998). *Qualitative Research and Case Study Applications in Education*. San Francisco: CA: Jossey-Bass.
- Meyer, B. (2012). Game-based language learning for pre-school children: a design perspective. In *Proceedings of the 6th European Conference on Games Based Learning: ECGBL* (p. 332). Academic Conferences Limited.
- Öğretir, A. D. (2008). Oyun ve oyun terapisi. *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22, 94-100.
- Santrock, J. W. (2014). Yaşam boyu gelişim, gelişim psikolojisi, (13. Basımdan Çeviri), (Çev. Edt. G. Yüksel), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Seyrek, H. & Sun, M. (1991). *Okul Öncesi Eğitiminde Oyun*. (5. Baskı). Müzik Eserleri Yayınları: İzmir.
- Sutton-Smith, B. (1986). *Toys as culture*. GardnerPress, Inc., 19 UnionSquare West, New York, NY 10003.
- Taylı, A. (2007). Kardeş sahibi olup olmama durumunun okul öncesi dönemdeki sosyal oyuna etkisi. *Yayımlanmamış yüksek lisans tezi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Tezcan, M., (1993). *Boş Zamanlar Sosyolojisi*, 174, Ankara: Ankara Üniv. Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.
- Verenikina, I., Harris, P. ve Lysaght, P. (2003). Child's play: computer games, theories of play and children's development. In *Proceedings of the international federation for information processing working group 3.5 open conference on Young children and learning technologies-Volume 34* (pp. 99-106).
- Yıldırım, A. (1999). Nitel araştırma yöntemlerinin temel özellikleri ve eğitim araştırmalarındaki yeri ve önemi. *Eğitim ve Bilim*, 23(112).

Women's Dignity at Work

Dr. Öğr. Üyesi Seray TOKSÖZ

Esenyurt Üniversitesi

İstanbul/Türkiye

Abstract

The objective of this study was to examine women's dignity at hospitality industry. This research was based on positivist philosophy and therefore quantitative research method was employed. For this study, descriptive research was chosen, semi-structured questionnaire type was used, and the sample size was determined as 400. Questionnaires were distributed in İstanbul. Overall results of conducted analysis suggest that women at work faces with wide variety issues in terms of sexual harassments, discrimination as well as the issues involved in equal opportunities. However, it was rather noticeable that most of the participant women employees faced with sexual discrimination than the sexual harassments. In terms of sexual harassments issues was categorised into two in which the work colleague related issues were in the first place while the customers related issues was in the second place. In terms of discrimination at work most of the participants stated that in some way they have discriminated. Results were mostly about salary level and career development in which providing equal opportunities plays significant roles. In terms of equal opportunities point of view, most of the answers were rather significant in showing the negative belief on equal opportunities in the workplace. The results of the relationship between star ratings and sexual harassment, discriminations and equal opportunities witnessed that sexual harassment, discrimination and not commitment to equal opportunities was increasing in line with the star ratings and decreasing in line with the star ratings of the hotels.

Key words: Women at work, Dignity, Hospitality Industry, Sexual Harassment

Introduction

Fagenson (1993) suggested that even though it is one of the biggest industries in the world in terms of providing employment opportunities for millions, it does not provide equally when it comes to women. In the same way Brownell's (1994) research also witnessed that gender differences hinder career advancement for women in the hospitality industry. Recognising the facts showed, conducting a research which examines the subject from the women's point of view will be beneficial for the hotel industry as well as the recruiters as this study aims to highlight the problems experienced by women who work in hotel industry.

By doing this, a good understanding of problem can be developed which may influence recruiters to act against issues related to women's dignity at workplace to prevent this happening.

Problems stated above led to determine the objective of this study as to examine women's dignity at hospitality industry from the perspective of women who works in that industry. To achieve this objective, Turkish hotel industry is selected and following research questions are developed:

- What is the level of sexual harassment in the hotel industry from the perspective of women working in this industry?
- What is the level of sexual discrimination in the hotel industry from the perspective of women working in this industry?
- In what level, women working in hotel industry perceive equal opportunities provided by the hotels?
- Is there any relationship between star rating of hotels and sexual harassment, sexual discrimination and provided equal opportunities perceived by women working in this industry?

Human Dignity

Dignity is defined as “the state of being worthy or honour or respect” (The Oxford Encyclopedic English Dictionary, 1991). According to Hodson (2001) dignity is “the ability to establish a sense of self-worth and self-respect and to appreciate the respect of others”. Human dignity means that all humans are worth honour and respect regardless of their age, sex, health or social status, political or religious beliefs and their ethnic group. In other words, every individual owes this respect just because he or she is a human. This worthiness is described by International Laws as human rights (Aubanova, 2006). Recognising the importance of the human dignity, it has been supported by several instruments from the mid-20th century.

Among the supportive instruments, Beyleveld and Brownsword (1998) suggested that “International Bill of Rights - the Universal Declaration of Human Rights, 1948 (UDHR), the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 1966 (ICESCR) and the International Covenant on Civil and Political Rights, 1966 (ICCPR)” are the ones that most effective ones, which aimed to create recognition toward dignity (Beyleveld, Brownsword, 1998).

In line with the aim of creating recognition, identified instruments also tries to establish freedom for all the human beings by means of creating absolute and equal rights. Additionally, Beyleveld and Brownsword (1998) suggested that creating justice and peace worldwide as underlying reasons for these instruments. Indeed, Article 1 in the Universal Declaration of Human Rights, 1948, suggests “all human beings are born free and equal in dignity and rights”. In the same way of the article one, in Article 22 the importance of personality development as well as the importance of cultural, economical and social rights that are crucial for creating dignity was defended. Following to that in Article 23 importance of creating valuable human dignity for the world’s people was defended. According to Beyleveld and Brownsword (1998) other than explained articles Article 13 was rather different in which the importance of education was stresses in building and creating dignity by means of providing human development. According to Beyleveld and Brownsword (1998) human dignity is considered as equal to value of a being human in which all of them have rights. They further referred the instruments explained before by suggesting International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights and the International Covenant on Civil and Political Rights, 1966 as defender of this equality. The actual reason behind the creation of these two instruments is to indicate the absolute negative effect of any violation of human rights on the human dignity. However, Beyleveld and Brownsword (1998) further stated that even though the concept of the human dignity was supported by several instruments, the actual meanings of it sometimes cannot be fully understood. In fact, in some cases, human dignity referred as a basic working condition for the human beings. When considering the actual meanings of the human dignity for the humans, it can be clearly seen that the concept of it moved from its background.

Dignity in the Work Place

According to Greenawalt (2000), dignity can be described as “attitude of respect”. As the concept of the dignity related to respect, it can be said that it is rather important concept when considering the work place. In fact, Hosdon (2001) recognised the importance of dignity at work as vital however, added that in real life dignity at work cannot be fully recognised due to the limitations of mismanagement as well as the abuse itself arises from the management. According to Hodson (1996), “dignity in the workplace is contingent not only on protecting oneself from abuse, but also on having personal space for one’s individual identity”. From the suggestion of Hudson (2001) it can be understood that the concept of dignity can be realised from number of small issue from abuse to resistance in work place.

Dignity at work place is concerned with eliminating harassment and bullying of employees and ensuring and guaranteeing that particularly women workers, members of ethnic minorities, the disabled, gays and lesbians are treated respectful by managers and co-workers (Heery, Noon, 2001). Providing and protecting dignity is one of the most important responsibilities of organisations. To prevent dignity related issues and to enforce fair treatment, organisations use policies such as equal treatment policy, dignity policy, etc.

Dignity of Women at Work Place

In all societies, people are classified into categories based on their sex, because of the importance attached by the societies. In reality, males and females are not only different in terms of their appearances; they are also regarded as totally opposite and the reason for distinguishing between males and female occurs as a necessity to treat the sexes differently. By differentiating gender, activities, places, interest are also distinguished either male or female. However, this differentiation leads to sex inequality which is unequal treatment of sexes and where males favour over females in the hierarchy (Padavic, Reskin, 2002).

This can be clearly seen in the ideology of separate spheres which suggest separation of family life from paid working. According to this ideology, the place for women is home not the workplace particularly for the married women and the place for men is the workplace specifically “the world of commerce”, not the home (Padavic, Reskin, 2002). As a result of this ideology, workplace was a place for only males until 1970s. Since then, the participation of women into the workplace increased owing to need for extra income and today it becomes an expectation of societies to see women in the workplace.

Despite change, unequal treatment of women still exists particularly in the workplace and therefore dignity becomes an issue for women as the workplace has been for decades, dominated by males. In fact, many career development theories were developed, but almost none of them considered females in their study (Schrieber, 1998).

Sexual Discrimination

Sexual discrimination means discrimination on the basis of sex, marital status, pregnancy or potential pregnancy. For example, if a company does not want to hire married women saying that they will not be able to fulfil the requirement of the job, is sexual discrimination. According to the study of Lu and Kleiner (2001), sex discrimination against women is significantly high in high-priced restaurants. In workplace, sexual discrimination can be prevented by the implementation of equal opportunities policies (Davson, 2005). In this way Sparrowe and Iverson (1999) found that more covert form of gender discrimination existed in the hospitality industry. Women might get at the same management position, but they were paid less than men. They further suggested that these differences have existed for quite some time now and cannot just disappear overnight (Sparrowe, Iverson, 1999). In fact, Doherty (2006) witnessed the same issue that Sparrowe and Iverson (1999) raised. According to them, the problem is not just that women are not allowed to advance in their career but also that they are paid less. The Equal pay act came in to force in 1975, yet after so many years men still earn more than women. The act says that a woman can claim to an employment tribunal if she thinks that she is being paid less than a man, be it in different jobs (Doherty, 2006). Therefore, supporting the equal opportunities at work is crucial. The concept of equal opportunities looks for a way that to put pressure on the organisations in terms of preventing discriminations.

Sexual Harassment

Apodaca and Kleiner (2001) suggested that emergence of the issue sexual harassment dated back to 1980s which after became one of the most important and complex issues in today’s business environment. As much as its importance, sexual harassment is also considered as most emotional issue at work place (Apodaca and Kleiner, 2001). In line with its emotional extents, many legal concepts were developed in which the earlier studies recognised as “a particular type of sexual discrimination” (Apodaca and Kleiner, 2001).

According to Apodaca and Kleiner (2001), “sexual harassment is unwelcome behaviour of a sexual nature that makes someone feel uncomfortable or unwelcome in the workplace by focusing attention on their gender instead of on their professional qualifications”. Nowadays sexual harassment is not only affecting the females, and males even effect children. Apodaca and Kleiner (2001) further stated that sexual harassment generally arises from the managers whose power is higher than its subordinates.

In general, sexual harassment includes unwelcome sexual advances, requests for sexual favours and other verbal or physical conduct of a sexual nature. Sexual harassment creates an intimidating, hostile, offensive or

demanding environment. Sexual harassments are categorised into five groups. These are “Qui Pro Quo” where employee harassed by a manager and offered rewards and benefits for providing sexual favours; “Physical Harassment” which is being touched, pinched or kissed against will; “Verbal Harassment” which includes questions regarding person’s sexual identity, sex-oriented jokes, comments made about a person’s body, etc.; “Non-Verbal Harassment” which includes staring parts of a person’s body, leaning, hand gestures and mouth gestures and “Environmental Harassment” which is made by showing sexually suggestive pictures or objects (Lu, Kleiner, 2001).

When considering the hospitality industry point view it can be said that characteristics of it create best ground for sexual harassment. It is because due to its unique nature employees are linked with its customers in order to satisfy their needs even by means of exceeding their expectations. Therefore, this “may encourage or at least create an environment more conducive to sexual harassment (Lu, Kleiner, 2001).

Methodology

In this study, the objective is to examine women’s dignity at hospitality industry from the perspective of women who works in that industry. To provide an understanding of the subject of this study and to examine the women’s dignity at hotel industry. This research is based on positivist philosophy and therefore quantitative research method is employed. For this study, descriptive research is chosen among the types of quantitative research. This is because the objective of descriptive research is “to portray an accurate profile of persons, events or situations” (Robson, 2002). The aim using descriptive research is to demonstrate the current situation in women’s dignity in hotel industry.

In this study, semi-structured questionnaire type is used as the purpose of this study is to describe the current situation in dignity for women in hotel industry. Semi-structured questionnaire is a type of questionnaire that includes both close question and free response questions. As the population of this study include all women who work in hotel industry, it is recognised that dividing hotels into their star ratings provides more accurate results in identifying whether there is a relationship between the dignity related problems that women workers face and the star rating of hotels. To do this, in the first stage of sampling hotels in Istanbul are stratified according to their star ratings. Then, in the second stage, among these hotels, those that are convenient to the researcher are selected to conduct questionnaires with the women workers of these hotels.

For this study, the sample size is determined as 400. When considering the rates given to hotels i.e. five-star, four-star, three-star and 2 and 1 star, sample divided into four groups because 2-star hotels and 1-star hotels are regarded as similar. The objective of doing this is to collect same amount of data from each group to examine whether there is a relationship between the star ratings and the dignity related problems that women workers face. Therefore 100 questionnaires distributed to the women who works in each group of hotels.

Findings

Table 1. Demographic Characteristics of the Participants

Characteristics	%	Characteristics	%
Gender		Nationality	
Female	100	European	53
Age		Middle Eastern	17
Under 20	3	Asian	12
21-30	52	North American	3
31-40	27	Australian	8
41-50	15	Hispanic	7
51 and more	3	Employment Status	
Level of education		Full time	35

Primary school	7	Part time	65
Secondary school	10	Experience in the Hotel Industry	
High school	28	Under 1 year	8
College	30	1-3 years	27
Postgraduate	25	3-5 years	53
Marital status		5 years and more	12
Single	28	Work-Place – Star Rate of Hotels	
Married	30	1-2 stars	25
Married with children	17	3 stars	25
Cohabited	18	4 stars	25
Divorced	7	5 stars	25

Table 2. Dignity, Harassment, Discrimination, Equality Statements

Statements	%	Statements	%		
Level of Sexual Harassment	No answer	3	Level of Sexual Discrimination	Yes	68
	Yes	42		No	32
	No	55			
Perception of Women's about Men Colleagues' Opinions – Necessary Background and Skills	No answer	2	Perception of Women's About Equal Salary Level	Strongly disagree	17
	Strongly disagree	30		Disagree	17
	Disagree	23		Neutral	41
	Neutral	15		Agree	18
	Agree	20		Strongly agree	7
	Strongly agree	10			
Perception of Women's about Men Colleagues' Opinions – Necessary Experience	Strongly disagree	33	Perception of Women's about Equal Career Advancement	Strongly disagree	10
	Disagree	22		Disagree	18
	Neutral	19		Neutral	54
	Agree	23		Agree	18
	Strongly agree	3			
Perception of Women's about Equally Sharing Job Responsibilities	No answer	2	Perception of Women's about Equal Job Description	Strongly disagree	7
	Strongly disagree	17		Disagree	20
	Disagree	28		Neutral	48
	Neutral	22		Agree	18
	Agree	23		Strongly agree	7
	Strongly agree	8			
Perception of Women's About Managers Commitment to Dignity at Work	Strongly disagree	10	Perception of Women's About Company Commitment to Dignity at Work	Strongly disagree	5
	Disagree	28		Disagree	22
	Neutral	27		Neutral	53
	Agree	32		Agree	15
	Strongly agree	3		Strongly agree	5

Table 3: Crosstabulation of Hotels versus Sexual Harassment

Hotels	Sexual Harassments	
	Yes	No
½ Stars	20	80
3 Stars	35	65
4 Stars	65	35
5 Stars	80	20

In view of interpretation of the analysis, Sexual harassment in five stars hotels was highest in the percentage while sexual harassment in one- or two-stars hotels was lowest in the percentage. In line with these findings, it can also be recognised from the above table that sexual harassment was increasing with the increase of star rates of hotels.

Table 4: Crosstabulation of Hotels versus Sexual Discrimination

Hotels	Sexual Discrimination	
	Yes	No
½ Stars	55	45
3 Stars	65	35
4 Stars	65	35
5 Stars	65	35

In view of interpretation of the analysis, Sexual discrimination in one- or two-stars hotels was lowest in the percentage. On the other hand, all the others have similar percentage in terms of perceived sexual discrimination among the women participants of this study. In line with these findings, it can also be recognised from the above table that sexual discrimination was high in all the hotels however one- and two-stars hotels are the lowest in the percentage.

Table 5: Crosstabulation of Managers Commitment to Dignity at Work

Hotels	Managers Commitment to Dignity at Work	
	Yes	No
½ Stars	65	35
3 Stars	40	60
4 Stars	30	70
5 Stars	20	80

In view of interpretation of the analysis, women participants in this study suggest that managers' commitment to dignity at work is quite low especially in five-star hotels. On contrary to these findings, women participants who work for one- and two-star hotels suggested that their managers have high commitment to dignity at the workplace. Earlier findings show that, commitment to dignity at work decreases when the star ratings are increasing while it is increasing when the star rating are decreasing.

Table 6: Crosstabulation of Company Commitment to Dignity at Work

Hotels	Company Commitment to Dignity at Work	
	Yes	No
½ Stars	55	45
3 Stars	40	60
4 Stars	30	70
5 Stars	20	80

In view of interpretation of the analysis, most of the participants of this study from the all-star rating hotels was not able to identify whether the hotel that they worked for have a high commitment to dignity at work.

The reason for these findings might be related to manager's low commitment as the managers are the ones that shows the hotel's commitment to dignity; failing to that may be the reason of decreased belief among the women employees. Overall, the results of the relationship between star ratings and sexual harassment, discriminations and equal opportunities were the most significant results of this study. In fact, the results were consistent with the earlier findings of Lu and Clainer (2001). As suggested by them, sexual harassment of the women who works in the high-priced restaurants was high. In this concept, this study's results were witnessing as the sexual harassment was high among the women workers of five-star hotels. In line with this finding it has been also witnessed that sexual harassment, discrimination and not commitment to equal opportunities was also increasing in line with the star ratings and decreasing in line with the star ratings of the hotels.

Discussion and Conclusion

Recognising the importance of examining women's dignity at hospitality industry from the perspective of women who works in that industry; questions for this study set as to find the level of sexual harassment in the hotel industry, the level of sexual discrimination in the hotel industry, the level of perceive equal opportunities provided by the hotels and to find any relationship between star rating of hotels and sexual harassment, sexual discrimination and provided equal opportunities perceived by women working in this industry. To achieve this questionnaire was conducted.

Overall results of conducted analysis suggest that women at work faces with wide variety issues in terms of sexual harassments, discrimination as well as the issues involved in equal opportunities. However, it was rather noticeable that most of the participant women employees faced with sexual discrimination than the sexual harassments. In terms of sexual harassments issues was categorised into two in which the work colleague related issues were in the first place while the customers related issues were in the second place. In the first category, answers were straight as most of the participated women claimed that if you are a woman and not manager in the work place; as being subordinate you are subject to sexual harassment. But some of them further stated that especially the managers who keep the power in the hand at the work place, think that they can do anything with their subordinates as they are their managers. However, managers were not only the case in terms of sexual harassments as some of the participants stated that they were subject to other colleagues' strange behaviours.

In the second category, most of the answers gathered around the characteristic of the hospitality industry in which the current marketing and customer satisfaction campaigns of the hotels created more demanding customers which led them to think whether the hotel staffs exist for their convenience.

In terms of discrimination at work, results were more significant. Most of the participants stated that in some way they have discriminated. Results were mostly about salary level and career development in which providing equal opportunities plays significant roles. In terms of equal opportunities point of view, most of the answers were rather significant in showing the negative belief on equal opportunities in the work place.

At this point analysis conducted from two points. In the first point, perception of women about their men colleagues' opinion was identified with the help of asking them whether their men colleagues believe that they have enough educational background, skills and experience to perform the job. In the second point, perception of women's about the commitment of the hotel that they work towards the equal opportunities was identified with the help of asking them whether the hotel that they work provide equal salary, career development and job description. In the literature, Sparrowe and Iverson (1999) found that more covert form of gender discrimination existed in the hospitality industry. Women might get at the same management position, but they were paid less than men. In view of them, findings were rather interesting and consistent with Doherty (2006) and Sparrowe and Iverson (1999). First, most of the women do not believe that their man colleagues respect their educational backgrounds, skills that they have as well as their work experience. The results were interesting it is because; characteristics of the participants of this study identified as rather educational and well experienced. Considering this clearly women is not equal in the work place even though they are better in education or high in experience.

From the managers point view, most of the answers were also rather interesting as more than half of the participants do not believe the commitment of the managers in achieving the equal opportunities at work while nearly the same amount of participants was not sure about their managers commitment to equal opportunities at work. This result leads to think whether the managers are the main problem in applying the equal opportunities at work. In fact, when considering the results of overall hotel's commitment to equal opportunities it was relatively better. Even though most of the women are not sure whether the hotel committed to provide equal opportunities the agree side of the answers at least lower than the managers commitment. In this sense, possibly due to managers behaviour or the conducted inadequate applications by the managers may be the reasons of being not sure about the hotels' commitments to equal opportunities.

The results of the relationship between star ratings and sexual harassment, discriminations and equal opportunities were the most significant results of this study. In fact, the results were consistent with the earlier findings of Lu and Klainer (2001). As suggested by them sexual harassment of the women who works in the high-priced restaurants was high. In this concept, this study's results were witnessing as the sexual harassment was high among the women workers of five-star hotels. In line with this finding it has been also witnessed that sexual harassment, discrimination and not commitment to equal opportunities was also increasing in line with the star ratings and decreasing in line with the star ratings of the hotels. The reason might be the size of the hotels. It is because the size of the five stars hotels can be considered as bigger in size when considering the size of the other hotels. In this context it is expected them to be hire more staff than the other hotels which in turn makes more diversified cultural group in the work place. Due to cultural difference some of the behaviours of the staff may not be fully understood by the women. Secondly, due to high volume of the turnover, which considered as biggest issue for the hospitality industry, women may face with different behaviours which in turn result of a sexual harassment. Conversely when considering that smaller star rate hotel mostly family runs businesses, relationship between owner/manager and staff mostly became a friendship rather than employee relationship as most of these family businesses do not recruit the people whom they do not trust. This concept decreases the level of sexual harassment, discrimination and commitment to equal opportunities.

In the concept of the findings it can be said that hotels must provide equal opportunities to its all kind of employees regardless of their genders, age etc. It is important not only in terms of human issues involves but also important for decreasing the employee turnover. It is because when considering that most of the women leaves their jobs due to their belief of not been equally treated. Therefore, treating them equally may help hotels to retain their employees rather than losing them. By doing so employee turnover of the hotels can be decrease and which as result provides many advantages to the hotels. In line with this, providing equal opportunities also helps to achieve employee motivation in which the hotels can benefit from increasing the overall organisational performance.

References

- Apodaca, E. & Kleiner, B. H. (2001). Sexual Harassments in the Business Environment. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 21, 8/9/10, 3-13
- Aubanova, A. (2006). Dignity; Developing Ideas of the book Parenting For Everyone. URL: <http://www.parentingforeveryone.com/dignity>
- Beyleveld, D. & Brownsword R. (1998). Human Dignity, Human Rights, and Human Genetics. *The Modern Law Review*, 61, 5, 661-680.
- Brownell, J. (1994). Personality and Career Development: A Study of Gender Differences. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 35, 2, 36-45.
- Davson, G. A. (2005). Sexual Orientation Discrimination. *Equal Opportunities International*, 24, 3/4, 46-49
- Doherty, L. (2006). Equal Pay; A Free Wakeup Call or an Expensive Sleep in? *The Hospitality Review*, URL: http://www.threshold-press.co.uk/hospo_rev/hr_currentissues/hr_editorial_oct06.html
- Fagenson, E.A. (1993). Diversity in management: introduction and the importance of women management. In E.A. Fagenson (Ed.). *Women in management: trends, issues and challenges in managerial diversity*. Newbury: Sage Publications
- Greenawalt, K. (2000). Dignity and Victimhood. *California Law Review*, 88, 3, 779-789.
- Heery, E. & Noon, M. (2001). *A dictionary of human resources management*. Oxford: Oxford University Press
- Hodson, R. (1996). Dignity in the Workplace Under Participative Management: Alienation and Freedom Revisited. *American Sociological Review*, 61, 5, 719-738.
- Hodson, R. (2001). *Dignity at work*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lu, C. J. & Kleiner, B. H. (2001). Discrimination and Harassment in the Restaurant Industry. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 21, 8/9, 192-205.
- Padavic, I. & Reskin, B. F. (2002). *Women and men at work*. 2nd. Ed. Thousand Oaks: Pine Forge Press
- Robson, C. (2002). *Real world research*. 2nd Ed. Oxford: Blackwell.
- Schrieber, P. J. (1998). Women's Career Development Patterns. In L. L. Bierema (Ed.). *Women's Career Development across the Lifespan: Insights, And Strategies for Women, Organizations and Adult Educators: New Directions for Adult and Continuing Education*. 80, 53-62.
- Sparrowe, R. T. & Iverson, K. M. (1999). Cracks in the glass ceiling? An empirical study of gender differences in income in the hospitality industry. *Journal of Hospitality and Tourism Research*, 23, 1, 4-20.
- The Oxford Encyclopedic English Dictionary. (1991). *Dignity*. New York: Clarendon Press.

Bankaların Dijital Bankacılık Uygulamalarının Müşteri Sadakati ve Müşteri Memnuniyeti Üzerine Etkisi

Serkan DEMİREL

Beykent Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü Doktora Öğrencisi

ORCID ID: 0000 0002 1095

Özet

Yaşanan teknolojik gelişmeler, bankacılık hizmetlerinin sunulma biçimlerinde köklü değişikliklere sebep olmaktadır. Bankacılık sektörü için stratejik unsurlar olan müşteri memnuniyetinin ve sadakatinin sağlanması, müşterilere daha rahat ve daha hızlı hizmet seçeneklerinin sunulmasını gerektirmektedir. Bu doğrultuda dijital bankacılık uygulamaları bankacılık işlemlerinin daha rahat ve hızlı bir şekilde sunulmasını sağlayabilmektedir. Bu çalışmada dijital bankacılığın müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati üzerindeki etkisi incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar dijital bankacılık uygulamalarının hem müşteri memnuniyeti hem de müşteri sadakati üzerinde etkili olduğunu göstermiştir. Çalışma kapsamında kamu ve özel banka müşterileri arasında dijital bankacılık uygulamaları ve müşteri memnuniyeti açısından anlamlı bir farklılık bulunurken, müşteri sadakati açısından anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Ayrıca dijital bankacılık uygulamaları ve müşteri sadakati açısından bireysel ve ticari bankacılık müşterileri arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı, müşteri memnuniyeti açısından ise anlamlı bir farklılığın olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dijital bankacılık uygulamaları kullanan müşteriler ile kullanmayan müşteriler arasında müşteri sadakati açısından anlamlı bir farklılığın varlığı tespit edilirken müşteri memnuniyeti açısından bu gruplar arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dijital bankacılık, Müşteri memnuniyeti, Müşteri sadakati

The Effect Of Banks Digital Banking Applications On Customer Loyalty And Customer Satisfaction

Abstract

Technological developments are causing radical changes in the way banking services are provided. Ensuring customer satisfaction and loyalty, which are strategic elements for the banking sector, requires offering customers more convenient and faster service options. In this respect, digital banking applications can enable banking transactions to be presented more conveniently and quickly. In this study, the effect of digital banking on customer satisfaction and customer loyalty was examined. The results obtained show that digital banking applications have an impact on both customer satisfaction and customer loyalty. In the study, it was determined that there is a significant difference in terms of digital banking applications and customer satisfaction between public banks and private banks, and no significant difference in terms of customer loyalty. In addition, it has been determined that there is no significant difference between retail and commercial banking in terms of digital banking applications and customer loyalty. On the other hand, it was concluded that there was a significant difference in terms of customer satisfaction. In the study, it was determined that there is a significant difference in customer loyalty between customers using digital banking applications and those who do not, but there is no significant difference between these groups in terms of customer satisfaction.

Keywords: Digital banking, Customer satisfaction, Customer loyalty

GİRİŞ

Dijitalleşme hayatın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir ve modern dünyanın bir gerçeğidir. Hızlı dönüşümün meydana geldiği dünyada dijitalleşme oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Ekonomik yapı içerisinde tüm sektörlerin gelişimleri dijitalleşmeye bağımlı bir konuma gelmiştir. İnsanların hayatlarının bir parçası olan bankacılık sektörünün de yaşanan bu dijitalleşmenin dışında kalması düşünülemez. Bankacılığın dijitalleşmesi ekonomide devrim niteliğindedir. Finansal tabana yayılmayan alanlara daha iyi hizmet sunmada dijitalleşme önemli bir rol oynamaktadır. Bu sürece kolayca adapte olunması dijitalleşmenin benimsemesini hızlandırmakta ve diğer sektör temsilcilerine kıyasla daha iyi bir performans gösterilmesini sağlamaktadır.

Teknolojinin hızlı ilerlemesi ve gelişim göstermesinin en belirgin etkilerinden biri; şirketlerin ve müşterilerin daha fazla karşılıklı iletişim kurmalarını sağlamasıdır. Bu durum bankacılık sektöründe kuşkusuz diğer sektörler göre daha fazla hissedilmektedir. Dijital bankacılık sayesinde müşterilerin banka işlemlerini yapabilmesi için banka çalışma saatlerinde işlem yapmaları veya bankada sıra bekleyerek zaman harcamaları gerekliliğini ortadan kaldırmaktadır. Fakat müşteriler basit bankacılık işlemlerinde dijital bankacılığı kullandıklarında kendilerini daha güvende hissetme eğiliminde olup, karmaşık finansal işlemlerde ise banka uzmanları ile yakın ilişki ve temas halinde olmayı tercih ettikleri görülmektedir. Böylece bankacılık sektöründe dijitalleşmenin yeterli olmadığı alanlar da ortaya çıkmaktadır. Bu durum müşteri memnuniyetini ve dolayısıyla müşteri sadakati üzerinde dijitalleşmenin etki boyutunun incelenmesini elzem kılmıştır.

Bilgi teknolojisinde yaşanan son gelişmeler, bankacılık hizmetlerinin müşterilere sunulma biçiminde büyük değişikliklere sebep olmaktadır. Günümüzde müşteriler, rahat ve hızlı olan hizmet seçeneklerini daha fazla kullanma eğilimindedirler. Müşterilerin bankacılık işlemleri için dijital bankacılık uygulamalarını giderek daha fazla kullanmaları ve kişiselleştirilmiş bir deneyim talebinde bulunmaları, bankaların hizmet anlayışlarını yeniden gözden geçirmelerine neden olmuştur. Genç müşterileri cezbeden dijital bankacılıkta rekabet her geçen gün daha da kızışmaktadır. Bu nedenle müşteri memnuniyetini yeniden tanımlayan bankacılık sektörü daha ödüllendirici bir müşteri memnuniyetini oluşturmak için daha fazla dijital kanalları kullanmaları gerekmektedir.

Müşterilerin bankalarına bakış açıları, bankalarından aldıkları hizmetlerden elde ettikleri memnuniyet ve bu memnuniyet düzeyinin sadakate dönüşümü incelenmesi gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Dijital bankacılık uygulamaları, müşterilerin bankacılık işlemlerini yapmalarını kolaylaştırmakta olduğu aşikârdır. Fakat bu durumun müşteri memnuniyetine ve müşteri sadakatine olan etkisinin araştırılması gerekmektedir. Bu çalışmada dijital bankacılığın müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati üzerindeki etkisi bu doğrultuda incelenmiştir.

1-.KAVRAMSAL OLARAK DİJİTAL BANKACILIK

Dijital bankacılık “modern ve geleneksel bankacılık ürün ve hizmetlerinin, elektronik etkileşimli iletişim kanalları aracılığıyla doğrudan müşterilere ulaştırılması” olarak tanımlanmaktadır. E-bankacılık olarak da ifade edilen dijital bankacılık, bireysel veya ticari bankacılık müşterilerinin, hesaplara erişmesine, ticari işlem yapmasına olanak tanımakta ve internet dâhil olmak üzere genel veya özel bir ağ aracılığıyla finansal ürün ve hizmetler hakkında bilgi edinmesini sağlayan sistemleri içermektedir. Müşteriler, kişisel bilgisayar (PC), kişisel dijital asistan (PDA), otomatik vezne makinesi (ATM), akıllı telefon, kiosk gibi elektronik cihazlar kullanarak dijital bankacılık hizmetlerine erişilebilmektedirler (Liao ve Cheung, 2002).

Dijital bankacılık, tüm bankacılık işlemlerine teknolojinin entegre edilmesi olarak ifade edilebilir. Böylece müşterinin deneyimini basit, kolay ve rahat hale getirerek, bankacılık işlemleri için fiziksel olarak bulunma ihtiyacını ortadan kaldırmaktadır. Bir başka ifadeyle dijital bankacılık müşterilerin bankaların herhangi bir fiziksel şubesini ziyaret etmesine gerek kalmadan işlemlerini yapması anlamına gelmektedir (Harvey, 2016). Dijital bankacılık, riski azaltmak, verimliliği artırmak ve müşterilere daha iyi hizmet vermek için bankacılık hizmetlerinin dijitalleştirilmesi olarak da tanımlanabilir. Müşterilerin para çekmesine, kredi başvurusunda bulunmasına, çevrimiçi veya akıllı telefonlarında ödeme yapmasına ve daha pek çok şeye olanak tanımaktadır. Bankacılığın geleceği açısından dijitalleşme ticari anlamda artık hayatta kalmak ve

sürdürülebilirliğini sağlamak isteyen işletmeler için bir seçenek değil bir zorunluluk haline gelmiştir (Graupner, 2015).

Dijital bankacılık, hızlı bir büyüme yaşayarak bankacılıktaki geleneksel uygulamaların dönüşümüne ön ayak olmuştur (Gonzalez, 2008). Malhotra ve Singh'in (2007) tahminine göre dijital bankacılık, pazarlama uygulamalarında, bankacılık sektöründe yüksek performansla sonuçlanan bir paradigma değişikliğine yol açmaktadır. Bankacılıkta hizmet sunumu, ancak arka plan işlemleri verimli olduğunda etkin bir şekilde sağlanabilmektedir. Verimli bir arka plan işlemleri ancak bir elektronik sisteme entegre edilmesi ile mümkün olabilmektedir. Bu entegre sistemin temel unsurları ise veri, donanım, yazılım, ağ ve uygulayıcı bireyler gibi bileşenlerden oluşmaktadır. Bankacılık müşterileri, ancak banka ile işlem yaparken kendilerine maksimum kolaylık ve konfor sağlandığında sistemden memnun kalırlar. İnternet tabanlı dijital sistemler, bu sonuçların alınması için bankacılık operasyonlarını kolaylaştırmaktadır (Auta, 2010).

2-DİJİTAL BANKACILIĞIN ÖNEMİ

Dijital bankacılık ve dijital finans, dünyada sanayi devrimi açısından kritik bir rol oynamaktadır. Dünyada bankacılık sektöründe hayatta kalma yarışı her zamankinden daha rekabetçi bir hale gelmiştir (Leung, 2009). Teknoloji, birçok engelin kaldırılmasına yardımcı olmakta, böylece finansal kurumlar ve ticari bankalar, daha düşük maliyetle hizmet sunabilir ve müşterileri için daha erişilebilir ürünler yaratabilmektedirler. Ayrıca finans kuruluşları, piyasadaki nakit ödemelerin azaltılmasına da katkıda bulunmaktadır. Dünya genelinde bankacılık sektörü teknoloji için yatırım sermayesini sürekli artırmaktadır (Nguyen ve Phuong Dang, 2018).

Bankalar ve müşteriler, alışkanlıkları sebebiyle dijital geçişe başlangıçta çok istekli olmamalarına rağmen zamanla dijital bankacılık teknolojisinin müşteri ilişkilerine, marka imajına ve bankaların verimliliğine olan katkısını fark etmeleri sonucu dijital dönüşümde daha istekli duruma gelmişlerdir. Bankalar ve müşteriler için dijital bankacılık sisteminin benimsenmesi önemli bir etki yaratmaktadır. Dijital platformlar, bankaların ve çalışanlarının işlerini büyük bir hızla gerçekleştirerek verimlilik artışı sağlamaktadırlar. Hızlandırılmış üretkenlik elde etmek için daha erişilebilir ortamlar olması sebebiyle her geçen gün bankalardaki dijitalleşme hızla artış göstermektedir (Mbama ve Ezepue, 2018).

Bankacılıkta dijital dönüşüm, operasyon maliyetlerinin azalması nedeniyle büyük önem taşımaktadır. Otomatik uygulamalar süreci hızlandırarak, gereksiz emeği ve çabayı azaltmıştır. Bu durum aynı zamanda hata olasılığını da azaltmış ve daha düşük maliyetle verimli sonuçlar sağlamıştır. Makine öğrenmesi ve ilgili teknolojinin ortaya çıkmasıyla büyük miktarda verinin analiz edilmesi sağlanmıştır. Böylece hesaplamalarda ve diğer işlemlerde yüksek bir doğruluk seviyesine ulaşılabilmektedir. Doğru muhasebe ve basitleştirilmiş çözümler, dijital bankacılık işlemlerinin en önemli faydalarından biridir (Huerta ve Anand, 2018).

Dijital bankacılık, insanlığın hayatını kolaylaştıran en yeni ve en güncel unsurlardan biri olarak kabul edilebilir. Aslında günümüz bankacılık faaliyetleri için bir kolaylık sağlamakla kalmamış, aynı zamanda bireylerin işlemlerinin kâğıtsız ortamda tamamen dijital olarak yapılmasına da yardımcı olmuştur. Dijital bankacılık sayesinde, bireyler artık akıllı telefonlarında, kişisel bilgisayarlarında veya diğer herhangi bir dijital cihazlarında tek bir tuşa basarak kolayca işlem yapabilir, hesap bakiyelerini kontrol edebilir ve hatta transfer yapabilirler (Mbama ve Ezepue, 2018).

Dijital bankacılık, basit bir para transferi görevi için bankaya gitmenin zor olduğu bir deprem, sel ya da salgın hastalık gibi zamanlarda müşterilere büyük bir kolaylık sağlamaktadır. İnsanlar böylece seyahat süresinden ve para naklinden tasarruf edebilmektedirler. Dijital bankacılık sayesinde artık herhangi bir banka işlemi yapmak için bankanın çalışma saatlerinin beklenmesine gerek yoktur. Uygun olan her an, 7 gün 24 saat, tatil günlerinde dahi gerekli işlemler yapılabilmektedirler. Geleneksel bankacılıkta, her işlem için bankalara gitmek ve kâğıt ekstreler veya hesap defterleri aracılığıyla hesap geçmişini takip etmek, geleneksel bildirimler ve uyarılar için takvim tarihine bakmak veya not almak gerekmektedir. Bunun yerine dijital bankacılıkta tüm işlem geçmişi, bildirimler yada uyarılar aylık e-postalar ve anlık bildirimler yoluyla bilgilendirilmektedir. Uygulama ve e-postalar aracılığıyla ödenmesi gereken ödemeler için uyarılar alınabilmektedir. Böylece ödenmemiş faturaların vade tarihinden önce ödenmesinde fayda sağlamak ve cezalardan kurtulmayı

mümkün kılmaktadır. Faturaları için otomatik ödeme yapılması da mümkün olmaktadır. Böylece faturaların son ödeme tarihlerinin hatırlanması da gerekmemektedir. Elektrik, su, telefon, doğal gaz gibi faturalar, bir düğmeye tıklayarak rahatlıkla ödenebilmektedir. Bunlara ek olarak tüm vergi ödemeleri dijital bankacılık yoluyla yapılabilmektedir. Ayrıca, tüm ayrıntıları yeniden doldurmanıza gerek yoktur. Ayrıntılar, uygulamalar aracılığıyla cihazlarınıza otomatik olarak kaydedilerek zaman ve kâğıt tasarrufu sağlanmaktadır (Moşteanu vd., 2020).

Kuşkusuz bankacılık sektöründeki tüm dönüşümü sağlayan fiili temsilci, dijitalleşme olarak kabul edilmektedir. Dijitalleşmenin sayısız önemi vardır. Bunların en önemlilerinden biri kâğıtsız bankacılıktır. Dijitalleşme, kâğıt temelli bankacılığın ortadan kalkmasına büyük katkılar sunmaktadır. Dijitalleşme ile bankacılık işlemlerinin hızlı olması sağlanmaktadır. Sunulan hizmetlerin kalitesinin artırılmasına ve gelişmiş hizmetlerin sunulmasına yardımcı olmaktadır. Bununla birlikte dijitalleşme, ortaklıkların geliştirilebilmesi ve yeni ortaklıklar kurulması için destek sağlamaktadır (Nayak, 2018).

Dijitalleşme ile bankalar büyük oranda maliyet tasarrufları gerçekleştirmektedirler. Dijitalleşme eksikliği genellikle hata maliyetleri, bakım maliyetleri, işçilik maliyetleri ve altyapı maliyetleri şeklinde yüksek maliyetlere yol açmaktadır. Bankalardaki verimlilik eksikliği, dijitalleşme eksikliğinin bir sonucudur. Çünkü dijitalleşme bu verimsizliklere karşı koymanın en etkili yolu olarak ifade edilmektedir. Bankacılıkta dijitalleşme, esas olarak insanları paralarına daha doğru ve hızlı bir şekilde bağlamak üzerine yoğunlaşmıştır (Forcadell, 2020).

3-TÜRKİYE'DE DİJİTAL BANKACILIK UYGULAMALARI VE TARİHSEL SÜREÇ

Türkiye'de 1980'li yılların sonuna kadar bankacılık faaliyetleri yalnızca şube kanalı ile gerçekleştirilmiştir. ATM bankacılığı, dijital kart kullanımı, POS hizmetlerini yaygınlaşması ile birlikte internet ve mobil bankacılık uygulamaları da bu dönemde gerçekleşmiştir. Bu yıllarda şubelerin üzerindeki iş yükü ve maliyetler, alternatif dağıtım kanallarının (ADK) kullanılmasıyla azaltılmaya çalışılmıştır (Bayrakdaroğlu, 2016).

Türkiye genelinde ilk ATM 1987'de İş Bankası tarafından kullanıma sunulmuştur. POS olarak ifade edilen kredi kartı ile satış noktası terminali ise 1989 yılında Garanti Bankası tarafından kullanılmıştır. Sonraki yıllarda POS sayısında Bankalararası Takas Odaları Merkezi'nin kurulması sonucu hızlı bir artış ortaya çıkmıştır. Türkiye'de 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren otomatik vezne makinelerinin (ATM) ve plastik hesap kartlarını kullanımının yaygınlaştığı görülmektedir (Takan, 2002).

Türkiye'de ofis bankacılık uygulaması ilk olarak 1990 yılında Yapı Kredi Bankası altyapısında Tele Firma tarafından TelerOM adıyla hizmete sunulmuştur. Sonraki dönemlerde buna benzer sistemler neredeyse bütün bankalar tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Böylece elektronik fon transfer sistemi etkin bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. İş Bankası; İnteraktif PC, Akbank; AkPC ve Aklink ile kendi bünyelerinde ofis bankacılığı sistemlerini teşkil etmişlerdir (Özcan, 2007). İnternet teknolojisinin kurulması ve kullanılması Türkiye'de ilk olarak üniversiteler tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda ilk internet bağlantısı Orta Doğu Teknik Üniversitesi tarafından 1993 tarihinde kiralık hat üzerinden yapılmıştır. İnterneti Türkiye genelinde yaygınlaştırmak adına Türk Telekom aldığı yatırım kararıyla 1995 yılında TURNET ihalesini yapmıştır. Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) ve Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) iş birliği ile TURNET çalışmaları paralelinde Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi (ULAKBİM) kurularak, ULAKNET adında bir dijital omurga teşkil edilmiştir (Aytar vd., 2011).

Türkiye'de Telefon bankacılığı bankacılık sistemine ilk olarak 1996 yılında dâhil olmuştur. Böylece 1999 yılından itibaren Türkiye'de telefon bankacılığı hizmeti bankacılık müşterilerine sunulmaya başlanmıştır. İnternet bankacılığı ise Garanti Bankası ve İş Bankası'nın 1997 yılında web sitesini müşterilerine açmasıyla başlamıştır (Onay ve Helvacıoğlu, 2007). Fakat bu günümüz internet bankacılığı ile kıyaslandığında tıpkı 1980'lerdeki prototip bankamatik ünitelerinde olduğu gibi oldukça kısıtlı işlem seçenekleri ile uygulamaya konulmuştur. O dönemin teknolojik koşullarına göre büyük bir devrim niteliği taşıyan uygulama günümüzde her banka tarafından çok yaygın şekilde ve çeşitli işlem seçenekleriyle müşterilerinin kullanımına sunulmaktadır (Vurucu ve Arı, 2015).

Türk bankacılık sektörü, dijital çağ olarak adlandırılan bu dönemde hususiyetle 1994 yılı sonrasında müşteriye ön plana çıkararak ve müşterilere yönelik olarak yapılanmaya giden bir profil sergilemiştir (Bener, 2002). Şubelerin üzerinde bulunan operasyonel işlem yükünü hafifletmeyi ve işlem maliyetlerini düşürmeyi amaçlayan bankalar, öncelikli olarak internet bankacılığı, telefon bankacılığı ve ATM bankacılığı gibi alternatif kanalları aktif bir şekilde kullanmaya başlamışlardır. Şube ağırlıklı satış ve hizmet sunumu üzerine odaklanan bankalar, hizmet standardizasyonu sağlanmış, tek bir veri tabanı üzerinden merkezi olarak işleyen bir kanal yönetimi stratejisi oluşturmaya yönelmiştir (Korkmaz ve Gövdeli, 2004). 1990'lı yılların sonlarında ülkedeki ekonomik gelişmelerden bankacılık sektörünün mali yapısı olumsuz etkilenmiştir. Artan kamu kesimi kredisi ve bütçe finansmanında kamu bankacılığı kaynaklarının kullanılması nedeniyle bankalar yüksek riskli ortamlarda harekete geçmek zorunda bırakılmıştır. 2000'li yıllara geçiş döneminde bankacılık sektörü kriz ile karşılaşmıştır. Sektörün yeniden yapılandırılması ve yapısal sorunların mali anlamda çözülebilmesi için banka kanununda değişiklikler yapılmıştır. Yeniden yapılanma sürecine ek olarak, küreselleşme eğilimlerinin artmasıyla birlikte Türk bankacılık sektörünün küresel piyasalara uyumunu sağlamak için ürün ve hizmet kalitesi açısından değişiklikler yapılmıştır (Yıldırım, 2015). İnternet üzerinden hizmet sunan Türk Bankaları gelişmiş ülkelerdeki bankalar gibi benzer hizmetleri müşterilerine ulaştırmaya çalışmışlardır. E-bankacılık uygulamaları 2006 yılında Bilgi Toplumu Strateji Belgesi'nin yürürlüğe girmesi ile öncelikli alan olarak belirlenmiştir. Elektronik ortamda kamu tahsilatlarının gerçekleştirilebilmesi, e-devlet uygulaması kapsamında bireysel müşterilere verilen hizmetlerinin çeşitlilik kazanması ile elektronik bankacılığın, müşteriler nezdinde gördüğü kabul oranı artmıştır (Cengiz, 2010). Buna rağmen Avrupa Birliği üyesi ülkelerde dijital platformları bankacılık faaliyetleri için kullananlar nüfusun %75'ini oluştururken, Türkiye'de bu oranın daha düşük oranlarda olması ümit verici olmakla birlikte düşündürücüdür (Boyacıoğlu vd., 2010).

Türkiye Bankalar Birliği Türkiye'de bankaların dijitalleşmesini takip etmek amacıyla ilk olarak Haziran 2006'da internet ve mobil bankacılık verilerini açıklamaya başlamıştır. 2006 yılında yayınlanan raporda Türkiye Bankalar Birliği'ne üye olan 47 bankadan internet bankacılığı hizmeti sunan 27 tane bankanın bilgilerinden oluşan istatistikler bulunmaktadır. İlk olarak Haziran 2006 döneminde başlamış ve sonrasında üç aylık dönemlerle yayınlanmaya devam etmiştir. Bunu yanında Türkiye Bankalar Birliği ilk olarak 2017 yılında "dijital" terimini kullanarak veri yayınlamaya başlamıştır.

4- DİJİTAL BANKACILIK VE GELENEKSEL BANKACILIK FARKLARI

Teknoloji, finans sektörünün temellerini büyük oranda değiştirmiştir. Böylece çok az rekabetle mevduat tutmanın ve kredi vermenin dönemi sona ermiştir. Bunun yerine, işletmelerin hayatta kalmak için kendilerini yeniden keşfetmek zorunda kaldığı bir döneme girilmiştir. Geleneksel bankacılık bu dönemde büyük zorluklar yaşamıştır. Özellikle bankalar 2008 durgunluğuyla başa çıkarken, yapısal organizasyonel değişiklikleri yapmak ve her zamankinden daha dijital bir toplumun taleplerini karşılamak için hibrit iş modelleri yaratmak zorunda kalmışlardır. Nihayetinde, geleneksel bankacılık yeni tüketici alışkanlıklarına adapte olmak, çok kanallı gibi yeni çalışma yöntemlerini benimsemek, rekabeti artıran, teşvik eden ve daha iyi müşteri hizmeti sağlayan yeni özel hizmetler sunmak zorunda kalmıştır. Bankacılık sektörü, dijital dönüşümü hızlandırarak, yeni ürünler ve dijital hizmetler ortaya koymuştur (Chen vd.,2017).

Bankacılığın zaman içinde birçok değişikliğe uğradığı açıktır. Ancak bugünlerde dijital bankacılığın hem iş hem de tüketiciler açısından bize getirdiği fırsatları tespit etmek büyük bir önem kazanmıştır. İnternet erişimi olan kişi sayısının artması ile birlikte geleneksel bankacılık hizmetlerini kullanan müşterilerin çoğu dijital bankacılık hizmetlerini kullanmaya başlamıştır. Şüphesiz, dijital bankacılık finans piyasasında giderek daha fazla ağırlık kazanmaktadır. Bu durum daha fazla müşteri ve daha fazla pazar payı kazanma olanağı sağlamaktadır. Böylece aradaki temel fark, geleneksel bankacılık müşterisi bir kart ve nakit para kullanırken, dijital bankacılık müşteri en son teknolojileri kullanmaktadır (Lipton, 2016).

Dijital bankacılık müşterileri, dijital desteğe bağlıken, geleneksel müşterilerin banka ile etkileşim kurmaları için banka ofislerini kullanmaları gerekmektedir. Geleneksel bankacılıkta müşteri zaman ve mekân açısından daha sınırlı hale getirilirken, dijital bankacılığın temel avantajı her an (7/24) kullanılabilir olmasıdır. Dijital bankacılığın geleneksel bankacılığa kıyasla avantajları hız ve yönetim kolaylığı olarak ifade edilebilir.

Geleneksel bankacılıkta ise, müşterinin kişiselleştirilmiş muameleye tabi olması durumu ortaya çıkmaktadır (Khan ve Ejike, 2017).

Geleneksel bankacılık; mevduatlar, krediler, para transferleri, fatura ödemeleri gibi finansal hizmetlerin şubeler aracılığıyla sunulduğu, konuma bağlı olan ve her işlem için şubelere gidilmesini gerektiren bankacılık türü olarak ifade edilebilir. Dijitalleşmenin hayatın içine girmesiyle birlikte, finansal kurumlar, aktif bir dijital altyapı oluşturarak konum engelini bir dereceye kadar aşabilmişlerdir. Bugün, fiziksel şubeleri olan çoğu banka, müşterilerin hesap bilgilerine çevrimiçi olarak erişmesine imkân tanımaktadır. Ayrıca bu bankalar para transferi veya otomatik ödeme yapılmasına olanak tanıyan çevrimiçi bankacılık veya internet bankacılığı hizmeti de sunmaktadırlar (Skvarciany ve Jurevičienė, 2017).

Geleneksel bankacılığın aksine dijital bankacılık, müşterilerin normal bankacılık işlemlerinin çoğunu internet üzerinden çevrimiçi olarak gerçekleştirmelerine olanak sağlamaktadır. İşlem yapmak için bir banka şubesini veya ofisini ziyaret etmek zorunda kalmak yerine, tüm işlemler dijital hale getirilir ve yeni bir banka hesabı başvurusundan tasarruf hesabı açmaya, açık kredi almaya kadar birçok bankacılık işlemi dijital bankacılık uygulamaları üzerinden yapılabilmektedir (Mavhiki vd., 2015). Her banka birkaç tür cihaz kullanmaktadır. Her bankacılık türünde finansmana erişim yolu farklı olmaktadır. Dijital formatta müşteriler örneğin bir bilgisayardan veya tableten kredi talep edebilirken, geleneksel müşteri bunu ofiste yapmak zorunda kalacaktır. Dijital bankacılığın geleneksel bankacılığa kıyasla en büyük dezavantajı, Kredi talebi herhangi bir mobil cihazdan yapılırsa da, kredi koşullarının bir banka ofisinden yönetiliyormuş gibi aynı olmasıdır (Azouzi, 2009).

Geleneksel bankacılıkta müşteriler banka personelinin yardımıyla bakiyelerine, geçmiş dönem işlemlerine bakabilmek ve transfer işlemi yapmak için bankaya başvurmak zorundadırlar. Dijital bankacılıkta ise sadece birkaç tıklama ile verilerine istedikleri zaman erişebilir ve işlemleri yapma olanağına sahip olabilirler (Kumar vd., 2019).

Şubesiz bankacılığın varlığı, geleneksel bankacılıkta da birtakım değişimlerin yaşanmasını sağlamıştır. Öncelikle müşterilere verilen hizmetin çeşitlenmesi düşünüldüğünde, farklı bankalar arasında işlemlerin yapılabilmesi, yurt içi ve yurt dışı para transferlerin gerçekleştirilmesi, farklı ihtiyaçlar için faturalandırma sisteminin geliştirilmesi gibi durumlarda şubesiz bankacılığın etkisinden söz edilebilir. Şubesiz bankacılık hizmetlerinin günümüz teknolojisine uyum sağlamada daha kolay adapte olması ve uygulanabilirliğinin daha hızlı şekilde olması, şubesiz bankacılık hizmetlerinin geleneksel bankacılık hizmetleri üzerinde daha fazla etkili olmasına neden olmuştur (Uzundağ, 2013)

5- DİJİTAL BANKACILIK UYGULAMALARI

Bilgi teknolojisi alanındaki büyük ilerleme, bankacılık sektöründe ürün ve hizmetlerin küreselleşmesini sağlamıştır. Modern bankacılık hizmetlerinin, zamansız hale gelmesinin yanı sıra tüm coğrafi engellerin ötesine geçtiği görülmektedir. (Kulshrestha ve Dave, 201).

Bilişim teknolojilerinde meydana gelen hızlı gelişmeler aynı zamanda bankacılık sektöründeki yeni ürün ve hizmetlere daha hızlı ve kolay ulaşılabilmesini sağlamakta, ayrıca bu ürün ve hizmetlerin maliyetleri de bu gelişmeler sayesinde düşmektedir. Elektronik altyapının gelişmesi, birçok ekonomik birimin taleplerinin kısa sürede karşılanabiliyor olmasına aynı zamanda bankaların daha büyük kitlelere erişebiliyor olmasına katkı sağlamaktadır. İnternette gerçekleştirilen işlemlerin artmasıyla, bankalar zamandan tasarruf etmekte bu da sektörün ekonomik olarak verimlilik ve karlılık açısından önemli gördüğü birçok avantajı da beraberinde getirmektedir (Arslan ve Yavuzaslan, 2019). Dijital bankacılıkta en yaygın kullanılan uygulamalar olarak ATM bankacılığı, internet bankacılığı, telefon bankacılığı ve mobil bankacılık sıralanabilir.

6- BANKACILIK SEKTÖRÜNDE MÜŞTERİ MEMNUNİYETİ

Müşteri memnuniyeti, müşterilerin beklentilerinin öngörülmesi, ihtiyaçlarının karşılanması becerisini temsil eden bir iş felsefesidir. Müşteri memnuniyeti aynı zamanda müşteri beklentileri ile müşterinin edindiği deneyim arasındaki fark olarak kabul edilir. Bankacılık sektörü için en önemli unsurdur. Kurumsal kimlik veya

kurumsal imaj, bir kurumun, firmanın veya işletmenin hedeflerine ulaşabilmesi için kendilerini sunma biçimidir. Kurumsal imaj, organizasyondan bahsedildiğinde halkın görmesi gereken bir olgudur (Karim vd., 2018).

Dijital bankacılık teknolojisi, finans sektöründe hizmet sunum standartlarının iyileştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Müşterilerin banka salonlarında elektrik faturalarını, okul ücretlerini veya diğer finansal işlemlerini gerçekleştirebilmek için kuyrukta bekledikleri günlerin çoktan geride kaldığı açıktır. Bunu artık evlerinin rahatlığında ATM kartlarını kullanarak veya internet üzerinden rahatlıkla yapabilmektedirler. Buna ek olarak, cep telefonu endüstrisinin muazzam büyümesi nedeniyle, çoğu finans kurumu, müşterilerine bankacılık hizmetleri sunmak için cep telefonu şebekesi sağlayıcılarıyla ortaklıklar kurmuşlardır (Kennedy ve Jacky, 2013). Dijitalleşme esas olarak "teknolojiyi hem görülen hem de görünmeyen deneyimler tasarlamak için kullanmak" olarak ifade edilebilir. Dijital, tamamen görünmeyen şeyleri yapmakla ilgilidir. Hizmetleri müşteri tarafından görünmez hale getirecek kadar sorunsuz ve kusursuz yapmaya çalışmaktadır. Aynı zamanda bankacılığın duygusal yönünü de hesaba katmayı içerir. Duygusal ihtiyaçlar, tüm müşteri deneyiminin merkezinde olmalıdır. "Müşteri memnuniyeti, bu bağlamda bir banka ile iş yapan müşterilerin ne kadar mutlu hissettiklerinin bir ölçüsüdür (Cross, 2014).

Kotler (2012) müşteri memnuniyetini müşteri çekme ve müşteriyi elde tutmayı içeren bir kavram olarak ifade etmektedir. Meuter vd. (2000)'e göre müşteri memnuniyeti, bankacılık sektöründe bireysel beklentilerden büyük ölçüde etkilenen oldukça kişisel bir değerlendirmedir. Bankacılık sektörü için memnuniyet adına yapılan bazı tanımlar, müşteri memnuniyetinin veya memnuniyetsizliğinin, bir hizmet veya ürünle ilgili bireysel beklentilerin onaylanmasından veya onaylanmamasından kaynaklandığı gözlemine dayanmaktadır.

Ganguli ve Roy (2011)'e göre teknoloji hem müşteri memnuniyetine hem de müşteri sadakatine yol açmaktadır. Ayrıca müşteri hizmetlerine ait; teknoloji güvenliği, bilgi kalitesi, teknoloji kullanım kolaylığı ve güvenilirliği gibi temel dört boyutun müşterilerin memnuniyet düzeyinin oluşturulması için bankalar tarafından kullanılması gerektiğini belirtmişlerdir. Günümüzde iş alanı çok rekabetçi hale gelmiştir. Böylece bankalar sürdürülebilir karlılığın temelde müşteri memnuniyetine bağlı olduğunun farkına varmaya başlamışlardır. Bu durum onları müşteri hizmetlerini iyileştirmeye ve müşterilerle ilişkiler kurmaya zorlamaktadır (Bloemer vd., 1998). Müşterilerin geleneksel bankacılığın rahatlığından memnun oldukları, ancak yeni teknolojiler ve tüketici davranışlarının gelişmesiyle beklentilerinin sürekli arttığı görülmektedir. Müşteri davranışı, tek bir satın alma için web, mobil, sosyal medya ve yüz yüze etkileşimleri içerecek şekilde giderek değişmektedir. Rekabetçi kalabilmek için, finans kuruluşlarının kanallar üzerinden bankacılığa 7 gün 24 saat kesintisiz gerçek zamanlı erişim sağlayacak yetenekler geliştirmeye devam etmesini gerektirmektedir (Schlich vd., 2014).

Bankacılıkta müşteri memnuniyeti dijitalleşme ve dijital iletişim ile mümkün olabilmektedir. Sorunsuz bir şekilde ve kullanıcının yaşam tarzına uygun olarak müşteri ilişkisinin derinleştirilmesi, sürekli var olma düşüncesini ortadan kaldırmaktadır. Bu durum müşteri tercihlerini bilmenin anahtarıdır. Dijitalleşmenin bankacılık sektöründe doğru uygulanması uzun vadede bankalara büyük katkılar sunarken yanlış uygulanması potansiyel müşteri kaybına işaret etmektedir. Dijital bankacılık, dijital tüketici davranışının sağlam bir anlayışının yanı sıra, tüketiciler için banka marka değerinin nasıl oluşturulacağı ve nasıl genişletileceği konusuna da dayanmalıdır. Temel olarak, iyi müşteri hizmetleri, uzun vadeli müşteri sadakatinin değeri için çok önemlidir. Dijitale evrilme noktası çok önemli bir fırsattır ve iyi kullanılması önemli faydalar sağlamaktadır. Dijital bankacılığın teknolojik ve güvenlik yönlerini doğru bir şekilde ele almanın yanı sıra, bankalar için dijital bankacılık stratejisi, hem mevcut hem de gelecekteki müşteri davranışına ve ihtiyaçlarına net bir şekilde odaklanılarak geliştirilmelidir (Villers vd., 2012)

Son yıllarda bankacılık sektörünün dijitalleşme, çevrimiçi etkin yeteneklerden çok kanallı entegrasyona, mobil cihazlardan ve büyük veri analitiğinden yararlanan daha sorunsuz tam işlevli çözümlere giden yolu izleyerek tarihsel bir süreçte gerçekleşmiştir. Bankacılık gelişiminin bir sonraki aşaması, işlemleri kolay hale getirmektir. Böylece ortaya çıkan kolaylık, işlemin kolayca yapılmasının ötesinde müşteri ve banka açısından karşılıklı katma değerli faydalar sağlayacaktır (Marous, 2014). Günümüzün müşterileri, internet bankacılığı

hizmetlerini kolaylaştıran bankalara daha sadıktılar. Ayrıca banka imajı müşteri memnuniyeti yaratmakta ve banka ile olan sinerjiyi güçlendirmektedir. Marka imajı, müşterilerin sadakati ile internet bankacılığı arasında da önemli bir rol oynadığını öne sürmektedir. Müşteri memnuniyeti ile internet bankacılığı arasında pozitif bir ilişki kurmada marka imajının rolü büyüktür (Rahi, 2015).

Müşteri deneyimini, bir müşterinin bilinçli ve bilinçaltı zihninde algılandığı şekliyle bir organizasyon ile müşteri arasındaki bir etkileşim olarak tanımlanmaktadır. Bir bankanın rasyonel performansının, uyarılan duyuların ve tüm temas anlarında müşteri beklentilerine göre uyandırılan ve sezgisel olarak ölçülen duyguların bir karışımı olduğunu ifade etmektedir. İyi bir müşteri deneyimi, memnun bir müşteriye yol açmaktadır (Shaw ve Ivens, 2002). Boonertvanich (2011), tatminin kişi isteklerine, hedeflerine veya motivasyonuna ulaştığında bir haz duygusu olarak yansıtılabileceğini iddia eder. Bankalar, internet bankacılığı, telefon ve çağrı merkezi gibi uygulamalarla müşterileri memnun etmek için yeni ve yenilikçi teknikler sunmaktadır. Bankaların genel müşteri memnuniyetini etkileyen iki önemli unsur rekabet gücü ve kolaylıktır. Bu yüzden organizasyonun verimliliğini artırmak için müşteri memnuniyetini ölçmek gerekir (Parasuraman vd., 1988).

Müşteri memnuniyeti, mutluluk, rahatlama, hedeflere ulaşma, sonuçlarla uğraşma anlamına gelmez. Bu gözlem, müşterinin genellikle altında tatmin olmayacağı bir beklentiye sahip olduğu anlamına gelir (Kanojia ve Yadav, 2012). Sonuç olarak, Mosahab vd. (2010), müşterilerin beklentilerinin genellikle banka performansı algısının ötesinde olduğunu ileri sürmüştür. Bankaların edindikleri deneyimler, bankaların performansının ortalama limitin üzerinde olduğunu ancak kalitesinin müşteri beklentilerini karşılamadığını göstermektedir. Zakaria vd. (2009) müşteri memnuniyeti düzeyini değiştirme maliyetleri algısı, davranışsal sadakat ve satın alma niyetiyle ölçülen bağlılıkla ilişkili olduğunu ortaya koymuş, hizmet önerme eğilimi ve fiyat duyarlılığı üzerine yaptığı çalışmada ise bağlılık ve sadakatin memnuniyet düzeyiyle doğrudan ilişkili olduğunu ifade etmiştir. Güvenilirlik, yanıt verme, empati ve somutluğun müşteri memnuniyetinden sorumlu ana faktörler olduğunu varsayılmaktadır. Bu değişkenler, çalışılan banka tarafından sağlanan hizmetlerin %90'ını oluşturmaktadır (Zakaria vd., 2009). Aldisert (1999), müşteri memnuniyetinin, bazı bankaların pazarlama stratejilerinde ana unsur olarak gördüğü halde önemli hale gelmediğini ifade etmektedir. Fakat bu duruma rağmen memnuniyet, çeşitli koşullar nedeniyle değişebilen bir duygu veya kısa vadeli bir tutum anlamına gelir. Çünkü memnuniyet duygusu kullanıcının zihninde mevcuttur. Zihinde bulunan memnuniyet kavramı da müşterinin ürün seçimini, şikâyet etmesini veya yeniden satın almasını etkilemektedir (Hokanson, 1995). Pazarlama terimi, mevcut müşterilerin memnuniyet düzeylerini artırmak ve mevcut müşterileri elde tutmak için harcama çabası olarak ifade edilmektedir (Vavra, 1997).

7- BANKACILIK SEKTÖRÜNDE MÜŞTERİ SADAKATİNİN AVANTAJLARI

Geleneksel bakış açısına göre pazar payı, bankaların kârının en önemli belirleyicisidir. Birçok banka, ölçek ekonomileri elde edebilmek için birleşme ve devralmalara dahil olmuştur. Bu şekilde maliyeti düşürebilir ve kârı artırabilirler (Hill ve Alexander, 2000). Ancak istisna olması gereken bazı bankalar da vardır. Hill ve Alexander'a (2000) göre, büyük pazar payına sahip olmayan bazı bankalar, daha büyük bir paya sahip olanlara göre daha kârlıdır. Bunun nedeni, büyük bankalara göre müşteri sadakatini sağlamış olmalarıdır.

Memnuniyet ve sadakat, müşterinin işletmelerle ilişkilerinde ortaya çıkan davranış biçimlerindedir (Torres-Moraga vd., 2008). Müşteri memnuniyeti, müşteri sadakatinin gerekli bir öncülüdür (Zeithaml vd., 1996). Müşteri memnuniyeti, müşterinin satın alma işlemini tekrar etme olasılığını artırmaktadır. Ayrıca memnuniyet duyulan işletmeler müşteriler tarafından diğer bireylere önerilmektedir (Torres-Moraga vd., 2008). Memnuniyet ve sadakatin güçlü bir şekilde ilişkili olduğunu aynı zamanda memnuniyet ve sadakat arasındaki bu ilişkinin birbirinin yerine geçebileceğini belirten birçok çalışmanın yanı sıra bu ilişkinin tek yönlü olduğunu iddia eden çalışmalar da bulunmaktadır (Torres-Moraga vd., 2008).

Müşteri sadakati stratejisi, işletmelerin çeşitli maliyetlerden tasarruf etmelerinde avantajlar sağlamaktadır (Sällberg, 2004), Bu tasarrufun avantajları;

- Yeni müşterileri çekmek için reklam maliyetleri;

- Yeni potansiyel müşterilere kişisel satış çabalarının maliyeti;
- Yeni müşteriler için yeni hesaplar oluşturmanın maliyetleri;
- Yeni müşterilere iş prosedürlerini açıklamanın maliyetleri;
- Müşterilerin öğrenme süreci sırasında verimsiz davranışların maliyetleri şeklinde ifade edilebilir.

Nykamp (2001) müşterilerin sadakat stratejisinin bankalar açısından birçok avantajları olduğundan bahsetmektedir. Bu avantajlardan ilki, bankaların müşterilerinin banka tarafında olmasıdır. Böylece müşteriler bankalar tarafından kolayca yönlendirilebilmektedir. Bunun yanı sıra, Duffy (2003) müşteri sadakati stratejisinin işletmeler için tasarruf sağlayabileceğinden de bahsetmektedir. Müşteri sadakati stratejisinin başlıca beş faydası bulunmaktadır (Duffy, 2003).

Faydaların ilki "yönlendirmeler"dir. Bu ifade bankaya aşına olan müşterilerin bankayı arkadaşlarına ve komşularına tavsiye etmekten çekinmeyecekleri anlamına gelir. İkincisi "eleştirme" faydasıdır. Bu, sadık müşterinin kendisini markanın bir parçası gibi göreceği anlamına gelmektedir. Bu durumda sorunlar meydana geldiğinde, sorunların çözüleceğinden emin olmakla birlikte, sorun olmadığından emin olmak için işletmeyle iletişime geçeceklerdir. Üçüncüsü "kanal geçişi" dir. Bu, sadık müşterilerin, örneğin internet gibi birden fazla kanal aracılığıyla bir markayı satın almaya daha istekli olduğu anlamına gelir. Bunu yapmak, toplam tüketimini artırabilir ve iş yapma maliyetini düşürebilir. Dördüncüsü, "yardımsız farkındalık" tır. Bu, sadık müşterilerin markanın akılda kalması olasılığının çok daha yüksek olduğu anlamına gelir. Aynı zamanda "yönlendirmelere" yardımcı olur ve diğer müşterileri markaya çekmeye yardımcı olur. Beşincisi, "marka varlıklarının daha fazla bilinmesi" dir. Bu, sadık müşterilerin bir markanın sunduğu bazı yardımcı avantajlardan daha fazla haberdar olma eğiliminde olduğu anlamına gelir. Daha fazla müşteri bilinci, müşteri sadakatini sürdürme üzerinde etkiye sahiptir. Bu müşteriler daha iyi değer aldıklarını düşünmeleri sebebiyle markada daha uzun süre kalma eğilimindedirler. Örneğin bankalar, sadık müşterilerin ücretsiz hizmetlerine daha aşına olduğunu bilmektedirler. Bu aşinalık, ücretsiz işlemlerden yararlanmanın bir sonucu olarak kullanımın artmasını sağlamaktadır (Duffy, 2003)

8-ARAŞTIRMA

8.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Fiziki paranın kullanımının azalması ve para transferinde hız kazanılması, e-ticaretin yaygınlaşması gibi nedenlerle bankaların dijitalleşmesi elzem hale gelmiştir. Dijitalleşme süreci oldukça dinamik bir süreç olması sebebiyle bankalar için sürekli değişim ve gelişim göstermesinin gerekli olduğu değerlendirilmektedir. Sürekli gelişim sürecine dâhil olan bankaların müşterilerine sundukları dijital bankacılık hizmetlerinin verimlilik ve gereklilikleri araştırılmalıdır. Bu doğrultuda bankaların dijital bankacılık hizmetlerinin müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati üzerindeki etkisinin ölçülmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda çalışmanın temel amacı bankaların dijital bankacılık hizmetlerinin müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati üzerindeki etkisinin tespit edilmesidir. Çalışmanın temel amaçlarından bir diğeri de müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati arasındaki ilişkinin tespit edilmesidir. Bu ilişkinin tespit edilmesinde esas odaklanılan nokta müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati arasında dijital bankacılık uygulamalarının düzenleyicilik etkisinin ortaya konulmasıdır.

8.2. Araştırmanın Yöntemi ve Verinin Toplanması

Çalışma kapsamında katılımcılara yöneltilen kişisel bilgi veri formu toplamda 12 sorudan oluşmaktadır. Kişisel bilgiler kapsamında katılımcıların kendilerine yönelik olarak; cinsiyetleri, yaşları, eğitim düzeyleri ve aylık gelir düzeyleri soruları yöneltilmiştir. Ayrıca bu form bankacılık uygulamalarına yönelik olarak spesifik sorular içermektedir. Bu sorular; en sık işlem yaptıkları bankanın statüsü, banka ile ilişki türü, genel olarak herhangi bir banka kanalıyla yaptıkları en yaygın işlem veya işlemler neler olduğu, dijital bankacılık uygulamaları kullanıp kullanmadıkları sorulmuştur. Dijital bankacılık uygulamalarını kullananlar için en sık kullanılan dijital bankacılık uygulaması, dijital bankacılık uygulamalarını ne kadar süredir kullandıkları, dijital bankacılık

uygulamalarını ne sıklıkla kullandıkları soruları yöneltmiştir. Çalışma döneminde yaşanan küresel çaptaki pandemi sebebiyle bankacılık işlemlerinde dijital bankacılık uygulamaları kullanan katılımcıların dijital bankacılık uygulamalarının işlerini kolaylaştırıp kolaylaştırmadıkları sorulmuştur.

Çalışma temel olarak dijital bankacılık, müşteri sadakati ve müşteri memnuniyeti olmak üzere üç temel araştırma kısmından oluşmaktadır. Bu sebeple dijital bankacılık uygulamalarının etki düzeyini, müşteri memnuniyet düzeyini ve müşteri sadakat düzeyini tespit edebilmek amacıyla üç ayrı ölçek kullanılmıştır. Bu amaçla “Dijital Bankacılık Ölçeği”, “Müşteri Sadakati Ölçeği”, ve “Müşteri Memnuniyeti Ölçeği” kullanılmıştır. Ayrıca ölçeklerin uygulandığı katılımcıların demografik bilgileri bir anket formu ile elde edilmiştir.

Buna göre çalışmanın toplam evreni olarak Türkiye genelinde tekil bankacılık müşterileri olarak belirlenmiştir. Türkiye Bankalar Birliği verilerine göre Türkiye için 31.12.2019 itibarıyla N= 56.112.349 tekil banka müşterisi bulunmaktadır. Çalışma kapsamında toplam 421 katılımcıya anket uygulanmıştır. Bu durumda n=421 için %95 güven seviyesinde %4,78 hata payı ile analizler gerçekleştirilmiştir.

8.3 Araştırma ölçeği ve hipotezler

Dijital Bankacılık Ölçeği

Çalışmada, dijital mobil bankacılık uygulamalarının etkinliğini ölçmek için SITEQUAL modeli kullanılmıştır. SITEQUAL, kurumların web sitelerinin algılanan kalitesini ölçmek için Yoo ve Donthu (2001) tarafından geliştirilmiştir. Bu çalışmanın temel amacına uygun bir araç olarak dijital bankacılık uygulamalarına yönelik müşteri algılarını ölçmek için kullanılmıştır. Bu çalışmada dijital bankacılık hizmetlerinde uygunluk, güvenlik ve kullanım kolaylığının ölçülmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla müşterilere dijital bankacılık hizmet algılarının uygunluğu, güvenliği ve kullanım kolaylığı ile ilgili 14 soru sorulmuştur. Ölçek 5’li Likert ölçeği ile teşkil edilmiştir.

Müşteri Sadakati Ölçeği

Müşterilerin tercih ettikleri bankaya yönelik sadakat düzeylerinin tespiti adına Gümüşbuğa (2016) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmıştır. Söz konusu ölçek kapsamında banka müşterilerinin bankaya karşı sadakat düzeylerinin ölçümü adına 16 soru yöneltmiştir. Bu ölçek ile müşteri sadakati; bilişsel sadakat, tutumsal sadakat ve davranışsal sadakat olmak üzere üç temel boyut olarak sorgulanmaktadır. Bilişsel sadakat boyutu ile müşterinin bankayı tercih etme kararı sürecinde diğer alternatif seçenekleri dikkate almadan, tercih edilen bankanın tekrar seçilme eğilimini incelenmiştir. Tutumsal sadakat boyutunda bankaya karşı bağlılık, sempati ve benimseme düzeyi, davranışsal sadakat boyutunda ise bankaya karşı geliştirilen tutum incelenmiştir. Bu boyutlar bir bütün olarak 5’li Likert ölçeği kullanılarak teşkil edilmiştir.

Müşteri Memnuniyeti Ölçeği

Banka müşterilerinin bankaya yönelik memnuniyet düzeyleri Öncü vd. (2010) tarafından geliştirilen “Müşteri Memnuniyeti Ölçeği” kullanılarak belirlenmiştir. Kullanılan ölçek müşteri memnuniyeti tek boyut olarak ele almıştır. Ölçek 15 sorudan teşkil edilmiş ve 5’li Likert olarak tasarlanmış ve “1- Kesinlikle Katılmıyorum 2- Katılmıyorum, 3-Kararsızım, 4- Katılıyorum ve 5-Kesinlikle Katılıyorum” şeklinde puanlanmıştır.

Hipotezler;

H1: Dijital bankacılık uygulamalarının müşteri sadakati üzerinde Doğrudan ve Pozitif bir etkisi vardır.

H2: Dijital bankacılık uygulamalarının müşteri memnuniyeti üzerinde Doğrudan ve Pozitif bir etkisi vardır.

H3a: Müşteri memnuniyet düzeyi kamu ve özel bankalar açısından farklılık göstermektedir.

H3b: Müşteri sadakat düzeyi kamu ve özel bankalar açısından farklılık göstermektedir.

H3c: Dijital Bankacılık uygulamaları kamu ve özel bankalar açısından farklılık göstermektedir.

H4a: Müşteri memnuniyet düzeyi ticari ve bireysel bankacılık açısından farklılık göstermektedir.

H4b: Müşteri sadakat düzeyi ticari ve bireysel bankacılık açısından farklılık göstermektedir.

H4c: Dijital Bankacılık uygulamaları ticari ve bireysel bankacılık açısından farklılık göstermektedir.

H5a: Dijital bankacılık uygulaması kullanan ve kullanmayan müşteriler arasında müşteri memnuniyeti açısından farklılık vardır.

H5b: Dijital bankacılık uygulaması kullanan ve kullanmayan müşteriler arasında müşteri sadakati açısından farklılık vardır.

8-4 Bulgular

Çalışma kapsamında belirlenen evren çerçevesinde belirlenen örnekleme uygulanan anketlerden elde edilen betimsel istatistik değerleri Tablo 2’de görülmektedir. Elde edilen sonuçlara göre Toplam 421 katılımcının anketi cevapladığı görülmektedir. Bu katılımcıların 317’si erkek, 104’ü kadındır. Katılımcılardan medeni durumlarının ne olduğuna yönelik soruya cevap verenlerin %81’inin evli %19’unun ise bekârdır. Tüm çalışmanın katılımcılarının yaş ortalaması 44,8’dir. Bu yaş ortalaması Türkiye yaş ortalamasının üzerinde bir değerdir. Fakat resmi mükellefiyet yaşının 18 olduğu dikkate alındığında genç bir örneklem ile çalışıldığı düşünülebilir.

Tablo 2. Betimsel İstatistikler

		N	%	Ortalama
Cinsiyet	Erkek	317	75,3%	
	Kadın	104	24,7%	
Yaş				44,80
Medeni Durum	Evli	261	81,3%	
	Bekar	60	18,7%	
Eğitim Düzeyi	İlköğretim	63	15,0%	
	Lise	85	20,2%	
	Ön Lisans	924	5,7%	
	Lisans	191	45,4%	
	Lisansüstü	58	13,8%	
Banka Statü	Kamu	176	41,8%	
	Özel	245	58,2%	
Aylık Gelir	2500 TL'den az	65	15,4%	
	2501-5000	156	37,1%	
	5001-7500	90	21,4%	
	7501-10000	61	14,5%	
	10000 TL'den fazla	49	11,6%	
Müşteri Türü	Bireysel	357	84,8%	
	Ticari	64	15,2%	
Dijital bankacılık uygulamaları kullanıyor musunuz?	Evet	315	74,8%	
	Hayır	106	25,2%	
En sık kullandığınız dijital bankacılık uygulaması nedir?	İnternet Bankacılığı	117	43,5%	
	Mobil Bankacılık	191	53,6%	
	ATM	2	3%	
	Telefon Bankacılığı	5	2,9%	
Dijital bankacılık kullanma süresi	1 yıldan az	4	1,0%	
	1-3 yıl	48	11,4%	
	4-5 yıl	73	17,3%	
	6-10 yıl	114	27,1%	
	10 yıldan fazla	82	19,5%	
Dijital bankacılık kullanma sıklığı	Her gün	151	35,9%	
	Haftada 2-3 kez	124	29,5%	
	Haftada 1 kez	21	5,0%	
	Ayda 2-3 kez	22	5,2%	
Pandemide dijital bankacılık işlerimi kolaylaştırmıştır.	Evet	309	98,1%	
	Hayır	6	1,9%	

Katılımcıların eğitim düzeyleri çalışmadan elde edilecek sonuçlar açısından oldukça önemlidir. Katılımcıların %15'i ilköğretim, %20'si lise, %5,7'si ön lisans, %45,4'ü lisans ve %13,8'i lisansüstü mezunudur. Çalışmaya katılan katılımcıların büyük bir kısmının lisans mezunu olduğu dikkat çekmektedir. Katılımcıların büyük kısmı

özel bankalar ile çalışmaktadır. Katılımcıların %41,8'i kamu bankaları ile çalışırken %58,2'si özel bankalar ile çalışmaktadır.

Çalışmaya kapsamında katılımcıların dijital bankacılık uygulamaları kullanımına göre elde edilen betimsel istatistikler Tablo 3'te görülmektedir. Elde edilen sonuçlar incelendiğinde dijital bankacılık uygulaması kullanan katılımcıların yaş ortalaması 41,1 iken dijital bankacılık uygulaması kullanmayan katılımcıların yaş ortalaması 52,3 olarak tespit edilmiştir. Ayrıca dijital bankacılık uygulaması kullanan katılımcıların büyük bir kısmı lisans ve daha üst eğitim seviyesine sahip iken dijital bankacılık uygulaması kullanmayan katılımcıların oldukça büyük bir kısmı (%84) lise ve daha alt düzey eğitim seviyesindedirler. Dijital bankacılık uygulaması kullanan katılımcılar genellikle özel bankalar ile çalışırken dijital bankacılık uygulaması kullanmayan katılımcılar genellikle kamu bankaları ile çalışmaktadırlar.

Tablo 3. Dijital Bankacılık Uygulamaları Kullanımına Göre Betimsel İstatistikler

		Dijital Bankacılık Uygulamaları Kullanıyor musunuz?					
		Evet			Hayır		
		Ortalama	%	N	Ortalama	%	N
Yaş		41,10			52,30		
Eğitim Düzeyi	İlköğretim		3,2%	10	50,0%	53	
	Lise		15,6%	49	34,0%	36	
	Ön Lisans		5,1%	16	7,5%	8	
	Lisans		58,1%	183	7,5%	8	
	Lisansüstü		18,1%	57	0,9%	1	
Banka Statüsü	Kamu		35,6%	112	60,4%	64	
	Özel		64,4%	203	39,6%	42	
Aylık Gelir	2500 TL'den az		6,0%	19	43,4%	46	
	2501-5000		34,0%	107	46,2%	49	
	5001-7500		26,3%	83	6,6%	7	
	7501-10000		18,4%	58	2,8%	3	
	10000 TL'den fazla		15,2%	48	0,9%	1	
Müşteri Türü	Bireysel		80,0%	252	100,0%	106	
	Ticari		20,0%	63	0,0%	0	

Tablo 3'ten görüldüğü gibi elde edilen sonuçlardan biri de dijital bankacılık uygulaması kullanan katılımcıların genellikle gelir durumları daha yüksek iken dijital bankacılık uygulaması kullanmayan katılımcılar daha düşük gelir seviyesi grubundadırlar. Ayrıca dijital bankacılık uygulaması kullanmayan katılımcıların tamamı bireysel bankacılık müşterisidir.

Bankacılık işlemlerinin gelir ile doğrudan ilişkisi olduğu düşünülebilir. Bu sebeple katılımcıların aylık gelir bilgileri sorulmuştur. Elde edilen sonuçlara göre katılımcıların %15,4'ü 2500 TL'den daha az gelire sahipken %37,1'i 2501-5000 TL gelire, %21,4'ü 5001-7500 TL gelire, %14,5'i 7501-10000 gelire ve %11,6'sı ise 10000 TL'den fazla gelire sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların müşteri türü bankacılık işlemlerinin yoğunluğuna etki eden önemli unsurlardan biridir. Yoğun bankacılık işlemleri yapan bireylerin dijital bankacılık uygulamalarını daha yoğun kullanacağı düşünülebilir. Katılımcıların %84,8'i bireysel müşteri iken %15,2'si ticari müşteridir.

Çalışmada dijital bankacılık uygulaması kullanan ve kullanmayanlar arasındaki memnuniyet ve sadakat ilişkisinin incelenmesi sebebiyle hem dijital bankacılık uygulamaları kullanan ve kullanmayanlardan oluşan bir örneklem gurubu ile çalışılmıştır. Bu kapsamda 421 katılımcının 315'i (%74,8) dijital bankacılık uygulamaları

kullanıyor iken 106'sı (25,2) kullanmadığını belirtmiştir. Dijital bankacılık uygulaması kullanan katılımcıların en sık kullandığını dijital bankacılık uygulamaları sırasıyla mobil bankacılık (53,6%), internet Bankacılığı (43,5%), ATM (3%) ve telefon bankacılığı (2,9%)'dir.

Katılımcıların dijital bankacılık kullanma süresi 1 yıldan az olanların sayısı tüm katılımcıların %1'i iken 1-3 yıl arası olanlar %11,4'ü, 4-5 yıl arası olanlar %17,3'ü, 6-10 yıl arası olanlar %27,1'i ve 10 yıldan fazla olanlar ise % 19,5'idir. Dijital bankacılık uygulaması kullanan katılımcıların dijital bankacılık uygulamalarını kullanma sıklığı incelendiğinde tüm katılımcıların %35,9'u her gün kullandıklarını ifade etmişlerdir. %29,5'lik kısım haftada 2-3 kez dijital bankacılık uygulamalarını kullandığını ifade ederken %5'lik kısmın haftada 1 kez , %5,2'lik kısmın ayda 2-3 kez ve %0,7'lik kısmın ise ayda 1 kez veya daha az dijital bankacılık uygulamalarını kullandığı ifade edilmiştir. Katılımcıların sadece %1,9'luk kısmı dışında kalan tüm katılımcılar pandemi döneminde dijital bankacılık uygulamalarının işlerini kolaylaştırdığını belirtmiştir.

8-4 Faktör Analizi

Çalışmanın esas konusu bankaların dijital bankacılık uygulamalarının müşteri sadakati ve müşteri memnuniyeti üzerine etkisinin araştırılmasıdır. Bu sebeple ankette katılımcılara dijital bankacılık uygulamaları, müşteri sadakati ve müşteri memnuniyetine yönelik farklı başlıklar altında üç ayrı ölçekle sorular yöneltilmiştir. Böylece kurulacak modellerde kullanılacak değişkenler elde edilmiş olacaktır. Etkin bir faktör analizi ile elde edilen değişken ya da faktörler arasında ilişkisizlik sağlandığı teyit edilebilmektedir. Böylece tahmin edilecek modellerden etkin sonuçlar elde edilebilir. Ölçeklerin geçerliliklerinin tespit edilmesi amacıyla yönelik yöneltilen sorulara faktör analizi uygulanması öngörülmüştür.

Anket kapsamında yöneltilen tüm ölçekler için katılımcılar her bir maddeye beş alt boyutunda tepkide bulunmaktadır. Bunlar; "Kesinlikle Katılmıyorum", "Katılmıyorum", "Karasızım", "Katılıyorum" ve "Kesinlikle Katılıyorum" ifadeleridir. Ankette bulunan maddeler "Kesinlikle Katılıyorum" ifadesine 5, "Kesinlikle Katılmıyorum" ifadesine 1 olacak şekilde puanlanmıştır.

Faktör analizi ayrıca geçerlik analizi için kullanılmaktadır. Faktör analizi kapsamında temelde iki uygulama mevcuttur. Bunlardan birincisi, yeni oluşturulmuş veya kültürel, toplumsal ve diğer dinamikleri farklı olan bir bölgede geliştirilen bir ölçeğin değişkenlerini temsil eden ifadelerin altında yatan faktör yapısını ortaya koymayı ve keşfetmeyi amaçlayan Keşfedici Faktör Analizi'dir. Diğeri ise daha önce kullanılmış olan bir ölçeğin, güncel olan araştırmada kullanıldığında orijinal faktör yapısına uyup uymadığını, uyuyor ise ne derece uygun olduğunu denetlemeye yarayan Doğrulayıcı Faktör Analizidir (Suhr, 2006). Ayrıca Keşfedici (Açımlayıcı) faktör analizi (KFA) araştırmacıya maddelerinin hangi faktörler altında yüklendiğinin incelemesine olanak verirken (Coakes, 2005) doğrulayıcı faktör analizi ise araştırmacının oluşturduğu modelin veri tarafından doğrulanma sürecini incelemeye yöneliktir (Noar, 2003). Bu sebeple çalışmamızda DFA'nın kullanılması daha uygun olacaktır. Çalışma için gerekli analizler SPSS 21 ile yapılmıştır.

Bir ölçekte yer alan öğeler arasındaki iç tutarlılığın incelenmesi ve bu maddeler arasındaki ilişkilerin tespiti için güvenilirlik analizi yapılmalıdır (Bayram, 2004). Bu amaçla çalışmada kullanılan her bir ölçeğin Cronbach Alpha Katsayısı hesaplanmıştır. Cronbach (1951) tarafından hesaplanan alfa katsayısı birden fazla bileşenden oluşan ölçümlerin güvenilirlik düzeylerini hesaplamak için kullanıldığı ifade etmiştir. Cronbach alfa katsayısı 1'e yaklaştıkça ölçekte yer alan maddelerin iç tutarlılık düzeyinin yüksek olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Aynı zamanda Cronbach alfa katsayısı objektif nitelik taşımakta ve diğer güvenilirlik metotlarına kıyasla daha az öznel yargılar içermektedir (Kartal ve Dirlik, 2016).

Çalışmada dijital bankacılık uygulamalarına yönelik kullanılan ölçeğin güvenilirlik analizi sonucunda elde edilen genel güvenilirlik değeri (Cronbach Alpha Katsayısı) 0,92 olarak bulunurken, müşteri sadakati ölçeği için elde edilen Cronbach Alpha Katsayısı değeri 0,946 ve müşteri memnuniyet ölçeği için elde edilen Cronbach Alpha Katsayısı değeri 0,950 olarak bulunmuştur. Elde edilen sonuç, ölçeklerin güvenilirliğinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Faktör analizinin uygulanmasında, faktör türetme tekniği olarak Temel Bileşenler Analizi ve döndürme tekniği olarak Varimax döndürme tekniği kullanılmıştır. Ayrıca özdeğeri 1'den büyük faktör sayısı ile faktör yüklerinin 0,30'dan büyük olması kısıtları ele alınmıştır (Bayram, 2015). Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi ve analizde elde edilen korelasyon matrisinin birim matris olup olmadığını test etmek için kullanılan Bartlett testi sonuçları Tablo 4.'te sunulmuştur.

Tablo 4. KMO Test Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,948
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	14030,960
	df	990
	Sig.	,000

Toplam 421 katılımcıdan oluşan örneklemin, büyüklük açısından faktör analizine uygunluğunu değerlendirmek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değeri hesaplanır. KMO değeri 0,90-1,00 aralığında değer aldığı mükemmel, 0,80-0,89 aralığında değer aldığı çok iyi ve 0,70 ile 0,79 aralığında değer aldığı iyi olarak değerlendirilir. KMO değeri 0,948 olduğu için verinin faktör analizine mükemmel derecede uygun olduğu söylenebilir. Analizlerden elde edilen korelasyon matrisinin birim matris olup olmadığı Bartlett testi ile belirlenir. Bartlett testi sonucunda korelasyon matrisinin birim matris olmadığı elde edilmiştir. Bu sonuçlara göre veri grubuna Faktör Analizi uygulanabileceği görülmüştür.

Ortak faktör yükleri tablosunun temelinde analizde yer alan her bir maddenin ortak bir faktördeki varyansı ile birlikte açıklama oranları verilmektedir. Her değişken bir ortak varyansa sahiptir. Bu değer 0 ile 1 arasında bir değer almaktadır. Faktör yükü, maddenin faktörler ile arasında mevcut olan ilişkinin açıklanmasını sağlayan bir katsayı değeridir. Faktörlerin açıklanmasını sağlayan maddelerin faktör yüklerinin yüksek bir değere sahip olması beklenir. Bir maddenin bir yapıyı ya da faktörü iyi ölçtüğünü söyleyebilmek için bu faktör yükünün değerinin 0,30 ya da bu değer üstünde bir değer olması gerekir. 0,30-0,60 faktör yüküne sahip olan bir madde için yapıyı orta derecede, 0,60'dan (pozitif ya da negatif) yüksek faktör yüküne sahip olan bir madde içinse yüksek derecede yapıyı ölçtüğü çıkarımı yapılabilir (Draycott ve Kline, 1994). Tablo 5. incelendiğinde, maddelerin ortak faktör yüklerinin yüksek faktör yüküne sahip olduğu görülmektedir.

Faktör Yükları	Başlangıç	Faktör Çıkarma Sonrası
DBO1	1,000	,627
DBO2	1,000	,652
DBO3	1,000	,887
DBO4	1,000	,904
DBO5	1,000	,859
DBO6	1,000	,617
DBO7	1,000	,732
DBO8	1,000	,693
DBO9	1,000	,681
DBO10	1,000	,709
DBO11	1,000	,758
DBO12	1,000	,643
DBO13	1,000	,707
DBO14	1,000	,651
MŞO1	1,000	,833
MŞO2	1,000	,821
MŞO3	1,000	,643
MŞO4	1,000	,709
MŞO5	1,000	,655
MŞO6	1,000	,713
MŞO7	1,000	,689
MŞO8	1,000	,787
MŞO9	1,000	,801
MŞO10	1,000	,795
MŞO11	1,000	,766
MŞO12	1,000	,791
MŞO13	1,000	,636
MŞO14	1,000	,681
MŞO15	1,000	,802
MŞO16	1,000	,820
MMO1	1,000	,733
MMO2	1,000	,666
MMO3	1,000	,775
MMO4	1,000	,820
MMO5	1,000	,732
MMO6	1,000	,659
MMO7	1,000	,730
MMO8	1,000	,794
MMO9	1,000	,800
MMO10	1,000	,822
MMO11	1,000	,693
MMO12	1,000	,640
MMO13	1,000	,648
MMO14	1,000	,715
MMO15	1,000	,682

Tablo 6.'da ilk sütunda madde sayısı kadar bileşen sayısı yer almaktadır. Başlangıç öz değerleri sütunu her bir faktörün toplam varyansa olan katkılarını göstermektedir. Ayrıca başlangıç öz değerleri sütununda her bir faktörün toplam varyansa olan katkısına ilişkin birikimli yüzdesine de yer verilmektedir. Extraction Sum of Squared Loading sütunu ise faktör sayısı için öneri sunmaktadır. Bu sütunda doğrulayıcı faktör analizi için üç faktör önerilmektedir. Bu üç faktörün toplam varyansa yaptığı katkı %59,920'dir.

Tablo 6. Açıklanan Toplam Varyans

Faktör	Başlangıç Özdeğeri			Varyans Yükleri Kareler			Döndürülmüş Varyans		
	Toplam	% Varyans	Kümülatif %	Toplam	% Varyans	Kümülatif %	Toplam	% Varyans	Kümülatif %
1	19,115	42,479	42,479	18,780	41,734	41,734	15,976	35,502	35,502
2	6,172	13,716	56,195	5,300	11,778	53,512	7,149	15,886	51,388
3	2,480	5,511	61,706	2,884	6,408	59,920	3,839	8,532	59,920
4	1,961	4,357	66,063						
5	1,478	3,285	69,348						
6	1,365	3,034	72,381						
7	,910	2,022	74,404						
8	,749	1,664	76,067						
9	,729	1,619	77,686						
10	,663	1,472	79,159						
11	,627	1,394	80,552						
12	,571	1,269	81,821						
13	,507	1,126	82,947						
14	,503	1,118	84,065						
15	,462	1,028	85,093						
16	,440	,978	86,071						
17	,419	,932	87,003						
18	,394	,875	87,879						
19	,376	,836	88,714						
20	,358	,795	89,510						
21	,340	,755	90,264						

Tablo 7. Açıklanan Toplam Varyans (Tablo 6. Devam)

22	,331	,736	91,000						
23	,305	,678	91,678						
24	,283	,628	92,306						
25	,278	,619	92,925						
26	,267	,594	93,518						
27	,254	,565	94,083						
28	,236	,525	94,608						
29	,232	,516	95,124						
30	,213	,474	95,599						
31	,203	,452	96,051						
32	,186	,414	96,465						
33	,184	,410	96,875						
34	,171	,380	97,255						
35	,158	,352	97,607						
36	,153	,339	97,947						
37	,141	,313	98,260						
38	,130	,288	98,548						
39	,120	,268	98,816						
40	,120	,266	99,082						
41	,100	,221	99,303						
42	,093	,206	99,509						
43	,086	,191	99,701						
44	,072	,161	99,861						
45	,062	,139	100,000						

Metot: Temel Bileşenler Analizi

Çalışma kapsamında ilk olarak dijital bankacılık uygulamalarının müşteri memnuniyeti ve sadakati üzerindeki etkilerine yönelik H1 ve H2 hipotezlerinin sınaması adına regresyon analizi yapılmıştır. Müşteri sadakatini bağımlı değişken olarak kullandığı Model I ve müşteri memnuniyetinin bağımlı değişken olarak kullandığı model II en küçük kareler tahmin yöntemi ile tahmin edilmiş ve sonuçlar Tablo 9.'da sunulmuştur.

Tablo 9. Tahmin Sonuçları

	Model I Bağımlı Değişken <i>loyalty</i>		Model II Bağımlı Değişken <i>satisfaction</i>	
constant	β_0	0,7103 (0,06)**	θ_0	0,7757 (0,02)*
<i>digital</i>	β_1	0,6018 (0,000)*	θ_1	0,6657 (0,000)*
R ²	0,71		0,79	
F-statistic	48,6164		78,88798	
Prob(F-stat)	0.0000		0.0000	
Durbin-Watson	1,925		1,87	

Not:* %5 önem seviyesinde, **%10 önem seviyesinde katsayının istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

Her iki model için tahmin sonuçları incelendiğinde belirlilik katsayısı olarak adlandırılan ve bağımlı değişkenin bağımsız değişkenler tarafından açıklama oranı olan R² değeri Model I için 0,71 Model II için 0,79 olarak bulunmuştur. Bu oranlar modellerin açıklama gücünün yeterli olduğunu göstermektedir. Ekonometrik modellerin bir bütün olarak anlamlı olup olmadıklarına karar verilirken F-istatistik değerine dikkate alınır. Bu değerler incelendiğinde her üç model için de F-statistic > Prob(F-statistic) olduğu görülmektedir. Bu sebeple modellerin bir bütün olarak anlamlı olduğu söylenebilir.

Bu çalışmada kullanılan ekonometrik modellerde ortaya atılan teoriden dolayı az sayıda bağımsız değişken kullanıldığından ve mevcut verinin kısıtlı sayısı olması gereği gözlem sayısının sınırlı sayıda olması sebebiyle dışlanan değişkenlerin etkileri hata terimi üzerinde toplanmıştır. Bu nedenle modelin geçerliliği açısından hata terimiyle ilgili varsayımların gerçekleşmiş olması daha fazla önem taşımaktadır. Sonuç olarak, hata teriminin otokorelasyondan arındırılmış olması ve homoskedastik olması beklenmektedir. Tahmin edilen modellerde otokorelasyon olup olmadığı Durbin-Watson testi ile incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar Durbin-Watson test istatistik değerinin 2'ye yakın olması sebebiyle modellerde otokorelasyonun olmadığı sonucuna varılır (Tillman, 1975).

Model I için elde edilen tahmin sonuçlarına göre *digital* değişkenlerine ait katsayının (β_1) %90 güven seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Bu durumda müşteri sadakati üzerinde dijital bankacılık uygulamalarının anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca katsayı değeri ($\beta_1=0,6018$) pozitif bir değer bulunmuş ve dijital bankacılık uygulamalarına yönelik bir birimlik bir artışa karşılık müşteri sadakatinde 0,60 birimlik bir artışın meydana geleceği tahmin edilmiştir. Bu durumda;

“H1: Dijital bankacılık uygulamalarının müşteri sadakati üzerinde Doğrudan ve Pozitif bir etkisi vardır.” hipotezi kabul edilir. Ayrıca elde edilen sonuçlara göre sabit katsayı (β_0) değeri istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Sabit katsayı değeri modelde bulunan bağımsız değişkenlerin sıfır olarak kabul edildiği durumda müşteri sadakati miktarını ifade etmektedir.

Model II için elde edilen tahmin sonuçlarına göre *digital* değişkenlerine ait katsayının %95 güven seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Bu durumda müşteri memnuniyeti üzerinde dijital bankacılık uygulamalarının anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca katsayı değeri ($\theta_1=0,6657$) pozitif bir değer bulunmuş ve dijital bankacılık uygulamalarına yönelik bir birimlik bir artışa karşılık müşteri memnuniyetinde yaklaşık 0,67 birimlik bir artışın meydana geleceği tahmin edilmiştir. Bu durumda;

“H2: Dijital bankacılık uygulamalarının müşteri memnuniyeti üzerinde Doğrudan ve Pozitif bir etkisi vardır.” hipotezi kabul edilir. Ayrıca elde edilen sonuçlara göre sabit katsayı (θ_0) değeri istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

Çalışma kapsamında müşteri memnuniyet düzeyinin, müşteri sadakat düzeyinin ve dijital bankacılık uygulamalarının kamu ve özel bankalar açısından farklılık gösterip göstermediği t testi ile incelenmiştir. İki grup arasındaki farkın testi için t- kullanılmaktadır. T-testi, çalışmalarda en yoğun kullanılan istatistiksel testlerden biridir. Bu test ortalamalar arasındaki farklılığın anlamlılığının testi için kullanılmaktadır (Çakmak ve Yılmaz, 2018).

Bu sebeple kamu ve özel bankalar arasındaki farklılığın tespiti için t-testi uygulanmıştır. İlk olarak anketlerden elde edilen her bir değişken için kamu ve özel bankalara yönelik tanımlayıcı istatistik değerleri Tablo 10.'da gösterilmiştir. Genel olarak ortalama değerler incelendiğinde dijital bankacılık uygulamalarına yönelik elde edilen skorların memnuniyet ve sadakat skorlarından yüksek olduğu görülmektedir. Her üç değişken için kamu bankalarına ait skorların özel bankalara göre daha düşük olduğu görülmektedir. Bu durumda bankacılık uygulamalarının etkinliği, müşteri sadakati ve müşteri memnuniyeti açısından özel bankaların kamu bankalarına göre daha iyi konumda olduğu söylenebilir. Standart sapma değeri grup içi değişkenliğin bir göstergesi olarak kabul edilir. Bu durumda her üç değişken için benzer grup içi değişkenliklerin söz konusu olduğu söylenebilir. Müşteriler arasında en yüksek değişkenliğin görüldüğü grup özel bankalara yönelik sadakat değişkeni iken değişkenliğin en düşük olduğu grup ise özel bankaların dijital bankacılık uygulamalarıdır.

Tablo 11. Banka Statüsüne Göre T-testi Sonuçları

		Levene's Test		t-test			
		F	Sig.	t	Serbestlik Derecesi	Sig. (2-tailed)	Ortalamaların Farkı
digital	Eşit varyans	,261	,610	-2,465	319	,014	-,16772
	Eşit olmayan varyans			-2,417	225,005	,016	-,16772
loyalty	Eşit varyansa	,000	,983	-1,448	419	,148	-,12943
	Eşit olmayan varyans			-1,456	383,754	,146	-,12943
satisfaction	Eşit varyans	1,596	,207	-3,000	419	,003	-,23931
	Eşit olmayan varyans			-3,024	387,621	,003	-,23931

Elde edilen t-testi sonuçları Tablo 11'de verilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre Levene Test sonuçları anlamlılık değerleri olan 0,610, 0,983 ve 0,207 değerleri 0,05'ten büyük olduğu için %95 güven seviyesinde her üç değişkenin de varyanslarının homojen olduğu söylenebilir. Bu sebeple t-testi sonuçları için “Eşit varyans” varsayımı değerleri kullanılacaktır. Bu doğrultuda 0,014 < 0,05 ve 0,003 < 0,05 olduğu için kamu ve özel bankalar arasında dijital bankacılık uygulamaları ve müşteri memnuniyet açısından anlamlı bir farklılık tespit edilmişken 0,148 > 0,05 olduğundan müşteri sadakati açısından anlamlı bir farklılığın olmadığı sonucuna ulaşılabilir.

Elde edilen bu sonuçlar doğrultusunda “H3a: Müşteri memnuniyet düzeyi kamu ve özel bankalar açısından farklılık göstermektedir.” ve “H3c: Dijital Bankacılık uygulamaları kamu ve özel bankalar açısından farklılık göstermektedir.” hipotezleri kabul edilirken “H3b: Müşteri sadakat düzeyi kamu ve özel bankalar açısından farklılık göstermektedir.” hipotezi reddedilmiştir.

Çalışma kapsamında ortaya atılan diğer hipotezler bireysel ve ticari bankacılık açısından farklılığın tespitine yöneliktir. Çalışma kapsamında müşteri memnuniyet düzeyinin, müşteri sadakat düzeyinin ve dijital bankacılık uygulamalarının bireysel ve ticari bankacılık açısından farklılık gösterip göstermediği t testi ile incelenmiştir.

Çalışma kapsamında uygulanan t-testi sonucunda elde edilen sonuçlar Tablo 13’te verilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre “digital” ve “satisfaction” için Levene Test sonuçları anlamlılık değerleri olan 0,791 ve 0,162 değerleri 0,05’ten büyük olduğu için %95 güven seviyesinde her iki değişkenin de varyanslarının homojen olduğu söylenebilir. Ancak “loyalty” değişkeni için Levene Test sonucu anlamlılık değeri olan 0,033 değeri 0,05’ten küçük olduğu için %95 güven seviyesinde varyansının homojen olmadığı sonucuna ulaşılır. Bu sebeple t-testi sonuçları için “digital” ve “satisfaction” değişkenleri için “Eşit varyans” varsayımı değerleri kullanılırken “loyalty” değişkeni için “Eşit olmayan varyans” varsayımı değerleri kullanılmıştır. Bu doğrultuda “digital” ve “loyalty” değişkenleri için ($0,133 > 0,05$ ve $0,138 > 0,05$ olduğu için) dijital bankacılık uygulamaları ve müşteri sadakati açısından bireysel ve ticari bankacılık arasında anlamlı bir farklılık olmadığı, “satisfaction” değişkeni için ($0,002 < 0,05$) müşteri memnuniyeti açısından bireysel ve ticari bankacılık arasında anlamlı bir farklılığın olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Tablo 13. Bireysel ve Ticari Bankacılığa Göre T-testi Sonuçları

		Levene's Test		t-test			
		F	Sig.	t	Serbestlik Derecesi	Sig. (2-tailed)	Ortalama rın Farkı
digital	Eşit varyans	,070	,791	-1,506	318	,133	-,12487
	Eşit olmayan varyans			1,557	98,723	,123	-,12487
loyalty	Eşit varyansa	4,568	,033	1,701	418	,090	-,21025
	Eşit olmayan varyans			-1,499	77,966	,138	-,21025
satisfaction	Eşit varyans	1,965	,162	3,121	418	,002	-,34407
	Eşit olmayan varyans			2,946	81,640	,004	-,34407

Elde edilen bu sonuçlar doğrultusunda “H4b: Müşteri sadakat düzeyi ticari ve bireysel bankacılık açısından farklılık göstermektedir.” ve “H4c: ;Dijital Bankacılık uygulamaları ticari ve bireysel bankacılık açısından farklılık göstermektedir.” hipotezleri reddedilirken “H4a: Müşteri memnuniyet düzeyi ticari ve bireysel bankacılık açısından farklılık göstermektedir.” hipotezi kabul edilmiştir.

Çalışma kapsamında dijital bankacılık uygulaması kullanan ve kullanmayan müşterilerin memnuniyet ve sadakat düzeyleri arasında bir farklılığın olup olmadığı da tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmaya dijital bankacılık uygulaması kullanan 315 kişi ve dijital bankacılık uygulaması kullanmayan 106 kişi katılmıştır.

Tablo 15. Dijital Bankacılık Kullanımına Göre T-testi Sonuçları

		Levene's Test		t-test			
		F	Sig.	t	Serbestlik Derecesi	Sig. (2-tailed)	Ortalama ların Farkı
loyalty	Eşit varyans	32,415	,000	-2,810	419	,005	-,28336
	Eşit olmayan varyans			-3,480	286,06	,001	-,28336
satisfaction	Eşit varyans	26,098	,000	0,670	419	,503	-,06136
	Eşit olmayan varyans			0,803	263,915	,423	-,06136

15'te verilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre “loyalty” ve “satisfaction” için Levene Test sonuçları Çalışma kapsamında uygulanan dijital bankacılık kullanımına yönelik t-testi sonucunda elde edilen sonuçlar Tablo anlamlılık değerleri olan 0,000 değerleri 0,05'ten küçük olduğu için %95 güven seviyesinde her iki değişkenin de varyanslarının homojen olmadığı söylenebilir. Bu sebeple t-testi sonuçları için “Eşit olmayan varyans” varsayımı değerleri kullanılmıştır. Bu doğrultuda “loyalty” değişkeni için ($0,001 < 0,05$) müşteri sadakati açısından dijital bankacılık uygulamaları kullanan müşteriler ile kullanmayan müşteriler arasında anlamlı bir farklılığın olduğu, “satisfaction” değişkeni için ($0,423 > 0,05$) müşteri memnuniyeti açısından dijital bankacılık uygulamaları kullanan müşteriler ile kullanmayan müşteriler arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı sonucuna ulaşılabilir.

Elde edilen bu sonuçlar doğrultusunda “H5a: Dijital bankacılık uygulaması kullanan ve kullanmayan müşteriler arasında müşteri memnuniyeti açısından farklılık vardır.” hipotezi reddedilirken “H5b: Dijital bankacılık uygulaması kullanan ve kullanmayan müşteriler arasında müşteri sadakati açısından farklılık vardır.” hipotezi kabul edilmiştir.

Yapılan analizler sonucunda dijital bankacılık, müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati doğrultusunda ortaya atılan hipotezlerin toplu sonuçları Tablo 16'da görülmektedir.

Hipotez Sonuçları

Tablo 16. Hipotez Sonuçları

H1: Dijital bankacılık uygulamalarının müşteri sadakati üzerinde Doğrudan ve pozitif bir etkisi vardır.	Desteklendi
H2: Dijital bankacılık uygulamalarının müşteri memnuniyeti üzerinde Doğrudan ve pozitif bir etkisi vardır.	Desteklendi
H3a: Müşteri memnuniyet düzeyi kamu ve özel bankalar açısından farklılık göstermektedir.	Desteklendi
H3b: Müşteri sadakat düzeyi kamu ve özel bankalar açısından farklılık göstermektedir.	Desteklenmedi
H3c: Dijital Bankacılık uygulamaları kamu ve özel bankalar açısından farklılık göstermektedir.	Desteklendi
H4a: Müşteri memnuniyet düzeyi ticari ve bireysel bankacılık açısından farklılık göstermektedir.	Desteklendi
H4b: Müşteri sadakat düzeyi ticari ve bireysel bankacılık açısından farklılık göstermektedir.	Desteklenmedi
H4c: Dijital Bankacılık uygulamaları ticari ve bireysel bankacılık açısından farklılık göstermektedir.	Desteklenmedi
H5a: Dijital bankacılık uygulaması kullanan ve kullanmayan müşteriler arasında müşteri memnuniyeti açısından farklılık vardır.	Desteklenmedi
H5b: Dijital bankacılık uygulaması kullanan ve kullanmayan müşteriler arasında müşteri sadakati açısından farklılık vardır.	Desteklendi

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmada öncelikle üzerinde durulan konu müşteri sadakati konusudur. Çalışmadan elde edilen bulgular; dijital bankacılık uygulamalarının müşteri sadakati üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Fakat bu pozitif etki müşterilerin dijital bankacılık uygulamalarına yönelik olumlu algılarının tümüyle müşteri sadakati açısından karşılık bulmadığı da ortaya konulmuştur. Bu durum müşteri sadakatının sağlanmasında dijital bankacılık uygulamalarının etkisinin tam verimle ortaya konulmadığını göstermektedir. Bu hususun yanı sıra müşteri sadakatının sağlanmasında dijital bankacılık uygulamalarının tek başına etkili bir unsur olmadığı anlamı da çıkarılabilir. Bu durum elde edilen ampirik sonuçlarla da desteklenmektedir. Nitekim dijital bankacılık uygulamalarına yönelik algının etkisiz olarak kabul edildiği durumda dahi müşteri sadakati yine pozitif bir değer aldığı analiz sonuçlarından görülmektedir.

Çalışmanın bir diğer temel araştırma konusu müşteri memnuniyeti ve dijital bankacılık ilişkisidir. Çalışmadan elde edilen bulgular müşteri memnuniyeti üzerinde dijital bankacılık uygulamalarının anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Bu etki dijital bankacılığın müşteri sadakati üzerindeki etkisine benzer şekildedir. Fakat elde edilen katsayı değerleri dijital bankacılığın müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisinin müşteri sadakati üzerindeki etkisinden daha fazla olduğunu göstermektedir. Bu durum müşteri sadakatının

müşteri memnuniyetine göre daha kompleks bir yapıya sahip olduğu gerçeği ile açıklanabilmektedir. Bir diğer ifadeyle müşteri memnuniyeti daha kısa zamanda daha az çaba ile elde edilebilirken müşteri sadakati bir süreç içerisinde memnuniyeti ve diğer bankacılık faaliyetlerini barındıran bir unsurdur. Bu sebeple müşteri sadakatının dijital bankacılıktan müşteri memnuniyetine göre daha az etkilenmesi makul bir sonuçtur.

Çalışma kapsamında, banka statüsüne göre müşteri memnuniyet ve müşteri sadakat düzeyi ile dijital bankacılık uygulamalarının farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Bu bağlamda ilk olarak müşteri memnuniyet düzeyi, müşteri sadakat düzeyi ve dijital bankacılığa yönelik anketlerden elde edilen tanımlayıcı istatistikler değerlendirilmiştir. Genel olarak ortalama değerler incelendiğinde dijital bankacılık uygulamalarına yönelik elde edilen skorun, memnuniyet ve sadakat skorlarından yüksek olduğu görülmektedir.

Bireysel ve ticari bankacılığa yönelik değerler incelendiğinde kamu ve özel bankalar ile ilgili yapılan değerlendirmeye benzer şekilde, dijital bankacılık uygulamalarına yönelik elde edilen skorların memnuniyet ve sadakat skorlarından yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum müşterilerin dijital bankacılık uygulamalarına yönelik algılarının memnuniyet ve sadakat algısından ayırt edilebilir şekilde ayrıştığını ortaya koymaktadır. Bir diğer ifadeyle bankacılık müşterilerinin dijital bankacılık uygulamalarını kullanmaya yönelik algılarının memnuniyet ve sadakat oluşumuna yönelik algılarından daha baskın olduğu anlamına gelmektedir.

Çalışma kapsamında elde edilen sonuçlar, kamu bankalarının müşteri memnuniyeti, müşteri sadakati ve dijital bankacılık uygulamaları açısından özel bankalara göre daha düşük anket skor değerleri aldığını göstermektedir. Bu durum özel bankaların bankacılık uygulamaları, müşteri sadakati ve müşteri memnuniyeti açısından kamu bankalarına göre daha iyi konumda olduğunu ortaya koymaktadır. Böylece dijitalleşme yolunda özel bankaların hızlı bir gelişim gösterdiği, buna karşılık kamu bankalarının dijitalleşmede geride kaldığı söylenebilir. Kamu bankalarının kaynak noktasında yaşadığı sıkıntılar nedeniyle dijital altyapılarını geliştirememeleri, ayrıca kamuda bürokrasi ve hiyerarşi sisteminin hakim olmasıyla birlikte alınan kararlar hızla uygulanamamakta bu durum sonuç olarak müşteri memnuniyeti açısından özel bankaların ön plana çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca bu durumun sebepleri arasında özel sektör ve kamu sektörü çalışma faaliyetlerinin ve motivasyon kaynağı farklılığı da gösterilebilir. Performansa dayalı çalışma teşviklerinin uygulanması özel sektörün bu konularda öne çıkmasını sağladığı söylenebilir.

Çalışmada kamu ve özel bankalar arasında dijital bankacılık uygulamaları ve müşteri memnuniyet açısından anlamlı bir farklılık tespit edilmişken, müşteri sadakati açısından anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir. Bu durum kamu bankalarının dijital bankacılık uygulamaları ve müşteri memnuniyeti açısından özel bankalardan geri kaldığını göstermesine rağmen müşteri sadakati açısından kamu ve özel bankaların arasında anlamlı bir farklılığın olmaması daha önce de ifade edildiği gibi müşteri sadakatının kompleks yapısıyla açıklanabilir. Dijital uygulamalar ve müşteri memnuniyeti müşteri sadakatının etkilendiği unsurlar olmakla birlikte tek başına sadakatın meydana gelmesini sağlayamamaktadır. Bilindiği gibi müşteri sadakatının meydana gelmesinde itimat, kalite, vazgeçilmezlik ve önemsenmek gibi unsurlar da etkili olmaktadır. Bu durumda kamu bankaları, dijitalleşmenin gerçekleştirilmesi ve müşteri memnuniyetinin sağlanması açısından özel bankalara göre geri kalmış olsalar dahi söz konusu bu faktörler açısından özel bankaların önüne geçerek müşteri sadakatının sağlanması mümkün kılınmıştır.

Çalışmada ele alınan dijital bankacılık müşteri sadakati ve müşteri memnuniyeti değişkenlerinin her üçü için de bireysel bankacılığa ait skorların ticari bankacılığa ait skora göre daha düşük olduğu görülmektedir. Bu durum bankacılık uygulamalarının ticari bankacılıkta, müşteri sadakati ve müşteri memnuniyeti açısından bireysel bankacılığa göre daha etkin olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Grupların standart sapma değerleri incelendiğinde müşteriler arasında en yüksek değişkenliğin görüldüğü grup sadakat değişkeni açısından ticari bankacılıkta görülmekte iken, değişkenliğin en düşük olduğu grup ise dijital bankacılık uygulamaları açısından yine ticari bankacılıkta olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra çalışma kapsamında dijital bankacılık uygulamaları ve müşteri sadakati açısından bireysel ve ticari bankacılık arasında anlamlı bir farklılık olmadığı fakat müşteri memnuniyeti açısından bireysel ve ticari bankacılık arasında anlamlı bir farklılığın olduğu tespit edilmiştir. Bu durum ticari bankacılık müşterileri ile bireysel bankacılık müşterilerinin

memnuniyet anlayışlarının farklı olduğunu göstermektedir. Bu durumun ortaya çıkmasının sebebi, ticari bankacılık müşterilerinin dijital bankacılığı kullanmalarının yanı sıra ticari müşteri temsilcileri aracılığıyla bankalarla kurdukları yakın ilişkiden kaynaklı olduğu düşünülebilir. Kurumsal bankacılıkta müşteri ilişkileri uzun dönemli kurulmakta ve tanımlanan limitler devamlılık arz ettiği için başka bankayla çalışmak için mevcut limitler kapatılıp diğer bankayla çalışmaya ancak bu durumda başlanabilmektedir. Kurumsal bankacılık ürünleri çok çeşitli ve uzun dönemli ürünlerdir bu durumda müşteriyi bankaya bağlamakta eğer o bankadan memnun ise o bankayla devam etme eğilimi bulunmaktadır. Ayrıca ticari müşterilerin kurumsal mobil uygulamasını kullanarak EFT/HAVALE limitlerinde ve ücretlerinde ayrıcalıklara sahip olmaları aynı zamanda müşteri özelinde hesap işletim ücreti, çek karnesi ve teminat mektubu gibi komisyonlardan muaf tutulması gibi birçok avantaja sahip olmaları müşteri memnuniyetini arttırmakta, fakat sadakat noktasında bireysel ve ticari müşterilerde bir farklılığa sebep olamamaktadır. Bu noktada kurumsal mobil uygulamaları gibi bireysel mobil uygulamaları da kendi özelinde komisyon ve ücret giderlerini azaltacak masrafsızlık tarifeleri tanımlanmalı ve işlem hacimlerinde de iyileştirilmeler yapılmalı, ürün çeşitliliğine gidilmelidir.

Çalışmada dijital bankacılık uygulaması kullanan ve kullanmayan müşteriler arasında müşteri sadakati ve müşteri memnuniyeti açısından bir farklılığın olup olmadığı incelendiğinde müşteri sadakati açısından anlamlı bir farklılık varken, müşteri memnuniyeti açısından anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Bu sonuca ilaveten dijital bankacılık uygulamaları kullanmayan müşterilerin sadakat skorlarının dijital bankacılık uygulamaları kullanan müşterilere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu durumun sebebi olarak dijital bankacılık uygulamalarını kullanmayan müşterilerin anket skoruna göre ortalamasının yüksek ve eğitim düzeylerinin düşük olması gösterilebilir. Bu durum dijital bankacılık uygulamalarının müşteri memnuniyetini sağlamak adına etkili olsa dahi müşteri sadakatine olan etkisinin sınırlı olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Aldisert, L. (1999). Customer service or customer satisfaction?. *Bank marketing*, 31(5), 44-44.
- Arslan, G., & Yavuzaslan, K. (2019). Bankacılık Sektöründe İnovasyonun Yeri ve Önemi: Türkiye Örneği. *Business & Management Studies: An International Journal*, 946-968.
- Auta, E. M. (2010). E-Banking in developing economy: empirical evidence from Nigeria. *Journal of applied quantitative methods*, 5(2).
- Aytar, O., Erdemir, N. K., & Yeğen, İ. (2011). E-Finans ve Bankacılık Uygulamalarının Avantajları ve Türkiye Uygulamaları, Uluslararası 9. Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildirileri, Sarajevo-Bosnia&Herzegovina, 23-25.06.2011, s.22.
- Azouzi, D. (2009). The adoption of electronic banking in Tunisia: An exploratory study. *The Journal of Internet Banking and Commerce*, 14(3), 1-11.
- Bayrakdaroğlu, Ali. "Kriz Sonrası Elektronik Bankacılığın Gelişimi", Küresel Kriz Sonrası Gelişmeler Işığında Bankacılığın Temelleri, Ed. Aysel Gündoğdu, Nobel Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 283-340.
- Bayram, N. (2004). Sosyal bilimlerde SPSS ile veri analizi. Bursa, Ezgi Kitabevi.
- Bener, A. B. (2002). Bankaların Çoklu Kanal Stratejileri, *Finans Dünyası*, 145, 103.
- Bloemer, J., De-Ruyter, K. and Peeters, P. (1998). Investigating drivers of bank loyalty: the complex relationship between image, service quality and satisfaction. *International Journal of Bank Marketing*, 16(7), 276-86.
- Boonlertvanich, K. (2011). Effect of customer perceived value on satisfaction and customer loyalty in banking service: The moderating effect of mainbank status. *International Journal of Business Research*, 11(6), 40-54.
- Boyacıoğlu, M. A., Güvenek, B., & Alptekin, V. (2010). Getiri Volatilitisi İle İşlem Hacmi Arasındaki İlişki: İMKB'de Ampirik Bir Çalışma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (48), 200-216.

- Chen, Z., Li, Y., Wu, Y., & Luo, J. (2017). The transition from traditional banking to mobile internet finance: an organizational innovation perspective-a comparative study of Citibank and ICBC. *Financial Innovation*, 3(1), 1-16.
- Coakes, J. Sheridan (2005). *SPSS: Analysis without Anguish: Version 12.0 for Windows*, Melbourne: John Wiley and Sons.
- Cross, N. (2014). What's Your Definition of 'Digital' in Banking?, <https://thefinancialbrand.com/defining-digital-in-banking-next-bank-face-book>, Erişim Tarihi: 12 Eylül 2020.
- Çakmak, F., Yılmaz, Ö. (2018). Turizmin iktisadi sürdürülebilirliği açısından kış turizmi, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 267-286.
- Draycott, S. G., & Kline, P. (1994). Further investigation into the nature of the BIP: A factor analysis of the BIP with primary abilities. *Personality and individual Differences*, 17(2), 201-209.
- Duffy, D.L. (2003). Internal and external factors which affect customer loyalty. *Journal of consumer marketing*.
- Forcadell, F. J., Aracil, E., & Ubeda, F. (2020). Using reputation for corporate sustainability to tackle banks digitalization challenges. *Business Strategy and the Environment*, 29(6), 2181-2193.
- Ganguli, S. and Roy, S. K. (2011). Generic technology-based service quality dimensions in banking: Impact on customer satisfaction and loyalty. *International Journal of Bank Marketing*, 29(2), 168-89.
- Gonzalez, M. E., Mueller, R. D., & Mack, R. W. (2008). An alternative approach in service quality: an e-banking case study. *Quality Management Journal*, 15(1), 41-58.
- Graupner, E., Melcher, F., Demers, D., & Maedche, A. (2015). Customers' intention to use digital services in retail banking-an information processing perspective.
- Gümüşbuğa, F. (2015). Bankacılıkta Müşteri İlişkileri Yönetiminin Müşteri Sadakatine Etkisi. *Business&Management Studies: An International Journal*, 3, 123-153.
- Gümüşbuğa, F. (2016). Bankacılıkta müşteri ilişkileri yönetiminin müşteri sadakatine etkisi, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük.
- Harvey, D. (2016). Digital transformation in banks: The trials, opportunities and a guide to what is important. *Journal of Digital Banking*, 1(2), 136-145.
- Hill, N., Roche, G. & Allen, R. (2007). *Customer Satisfaction: The customer experience through the customer's eyes*. London: Cogent Publishing Ltd.
- Hokanson, S. (1995). The deeper you analyze, the more you satisfy customers. *Marketing news*, 29(1), 16-16.
- Huerta, J. M., & Anand, A. (2018). Machine learning and artificial intelligence in consumer banking. *Journal of Digital Banking*, 3(1), 22-32.
- Kanojia, D., & Yadav, D. R. (2012). Customer satisfaction in commercial banks: A case study of Punjab National Bank. *International Journal of Trade and Commerce-IIARTC*, 1(1), 90-99.
- Karim, M. M., Mahmud, M. A. L., & Latif, A. (2018). Customer Satisfaction in Banking Sector: A Case Study on Janata Bank Limited. *Noble International Journal of Business and Management Research*, 2(11), 90-100.
- Kartal, S. K., & Dirlik, E. M. (2016). Geçerlik kavramının tarihsel gelişimi ve güvenilirlikte en çok tercih edilen yöntem: Cronbach Alfa Katsayısı. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(4).
- Kennedy, O., Jacky, N. (2013). The Impact of Mobile Banking and Internet Banking on Performance of Financial Institutions in Kenya. *European Scientific Journal*, 146-161.
- Khan, H. U., Ejike, A. C. (2017). An assessment of the impact of mobile banking on traditional banking in Nigeria. *International Journal of Business Excellence*, 11(4), 446-463.
- Kotler, P., & Keller, K. L. (2006). *Marketing Management*. Upper Saddle River: Pearson Education.

- Kulshrestha, S., & Dave, R. (2016). Internet Banking Benefits and Challenges in An Emerging Economy. *International Research Journal of Management Sociology & Humanity (IRJMSH)*, 211-218.
- Kumar, N., Sharma, S., Vyas, M. (2019). Impact of digital banking on financial inclusion: An investigation on youngsters in Rupnagar city, Punjab. *International Journal of Management, IT and Engineering*, 9(5), 365-374.
- Leung, C. M. (2009, August). Deprives phishing by CAPTCHA with OTP. In 2009 3rd International Conference on Anti-counterfeiting, Security, and Identification in Communication (pp. 187-192). IEEE.
- Liao, Z., Cheung, M. T. (2002). Internet-based e-banking and consumer attitudes: an empirical study. *Information & management*, 39(4), 283-295.
- Lipton, A., Shrier, D., & Pentland, A. (2016). Digital banking manifesto: the end of banks?. Massachusetts Institute of Technology.
- Malhotra, P., & Singh, B. (2007). Determinants of Internet banking adoption by banks in India. *Internet Research*, 17(3), 323-339.
- Mavhiki, S., Nyamwanza, T., & Shumba, L. (2015). Impact of mobile banking on traditional banking practices in Zimbabwe, *International Journal of Economics, Commerce and Management*, 3(1), 1-13.
- Mbama, C. I., Ezepue, P. O. (2018). Digital banking, customer experience and bank financial performance. *International Journal of Bank Marketing*.
- Mbama, C. I., Ezepue, P., Alboul, L., & Beer, M. (2018). Digital Banking, Customer Experience and Financial Performance: UK Bank Managers' Perceptions. *Journal of Research in Interactive Marketing*, 12(4), 432-451.
- Meuter, M. L., Ostrom, A. L., Roundtree, R. I., & Bitner, M. J. (2000). Self-service technologies: understanding customer satisfaction with technology-based service encounters. *Journal of marketing*, 64(3), 50-64.
- Mosahab, P. C. (2010). Service Quality, Customer Satisfaction and Loyalty: A Test of Mediation.
- Moşteanu, D., Roxana, N., Faccia, D., Cavaliere, L. P. L., & Bhatia, S. (2020). Digital Technologies' Implementation within Financial and Banking System during Socio Distancing Restrictions—Back to the Future. *International Journal of Advanced Research in Engineering and Technology*, 11(6).
- Nayak, R. (2018). A Conceptual Study on Digitalization of Banking-Issues and Challenges in Rural India. *International Journal of Management, IT and Engineering*, 8(6), 186-191.
- Nguyen, T., & Phuong Dang, T. (2018). Digital banking in Vietnam current situation and recommendations. *International Journal of Innovation and Research in Educational Sciences*, 5(4), 418-420.
- Noar, M. Seth (2003). "The Role of Structural Equation Modeling in Scale Development", *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 10(4), 622-647.
- Nykamp, M., & McEachern, C. (2001). Customer Relationship Report Privacy, CRM and ROI. *DM REVIEW*, 11, 36-37
- Onay, C. ve Helvacioğlu, A.D. (2007). "Internet Banking in the EU Harmonization Process: The Case of Turkey" 7th Global Conference on Business & Economics, Roma, İtalya, 13-14 Ekim, 2007.
- Öncü, M. A., Kutukiz, D., & Koçoğlu, C. M. (2010). Hizmet kalitesinin ölçülmesi ve bankacılık sektöründe bir uygulama. *Journal of Accounting & Finance*, (45).
- Parasuraman, A., Zeithaml, V. A., & Berry, L. L. (1988). Servqual: A multiple-item scale for measuring consumer perc. *Journal of retailing*, 64(1), 12.
- Rahi, S. (2015). Moderating role of brand image with relation to internet banking and customer loyalty: a case of branchless banking. *The Journal of Internet Banking and Commerce*, 20(3).
- Salzberger, T., Koller, M. (2005). Cognitive dissonance-reconsidering an important and well-established phenomenon in consumer behaviour research. In *Proceedings of the ANZMAC 2005 Conference* (pp. 5-7).
- Shaw, C., Ivens, J. (2002). Building great customer experiences (Vol. 241). London: Palgrave.

- Skvarciany, V., Jurevičienė, D. (2017). Factors affecting personal customers' trust in traditional banking: case of the Baltics. *Journal of Business Economics and Management*, 18(4), 636-649.
- Suhr, D. D. (2006). Exploratory or confirmatory factor analysis? (pp. 1-17). In Cary: SAS Institute.
- Takan, M. (2002). *Bankacılık, Teori, Uygulama ve Yönetim*, 2. Baskı. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Tillman, J. A. (1975). The power of the Durbin-Watson test. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 959-974.
- Uzundağ, Ş. (2013). Türkiye'de internet bankacılığının gelişimi ve internet bankacılığına ilişkin tüketici davranışları analizi: Aydın ili merkezinde görev yapan öğretmenler üzerine bir araştırma, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Vavra, T. G. (1997). *Improving Your Measurement of Customer Satisfaction: A Guide to Creating, Conducting, Analyzing, and Reporting Customer Satisfaction Measurement Programs*, ASQ Quality Press.
- Villers, V., Bertoldo, S., Yazdani, D. (2012). Banking will mean digital banking in 2015. Retrieved March 16, 2016, from PWC: http://www.pwc.lu/en/press-articles/2012/banking-will-mean-digital-bankingin-2015.html#_ftn1.
- Vurucu, M., Arı, U. M. (2015). *Güncel Gelişmeler Işığında Bankacılık Ürün Ve Hizmetleri*. Seçkin Yay., 1.
- Yoo, B., Donthu, N. (2001). Developing a scale to measure the perceived quality of an Internet shopping site (SITEQUAL). *Quarterly journal of electronic commerce*, 2(1), 31-45.
- Zakaria, Z., Ahmad, A., Norzaidi, M. (2009). Determining World Class University from the evaluation of service quality and students satisfaction level: An empirical study in Malaysia. *International Journal of Scientific Research in Education*, 2(2), 59-66.
- Zeithaml, V. A., Bitner, M.J. (2003). *Services marketing: Integrating customer focus across the firm*. New York: McGraw-Hill.

Georgian Model of Global Pandemic Monitoring

Asst. Prof. VASADZE Manana

Doctor of Economics

Georgian Technical University Tbilisi, Georgia

Abstract

The pandemic has spread to almost all countries of the world, including Georgia, where tourism has become one of the most important sectors of the economy and has been characterized by a growing trend. The government has taken measures to stimulate tourism: purchase agreements were signed to arrange quarantine spaces in several hotels which led to retaining jobs for hundreds of employees in the hotel business. Data content analysis showed that the curbing of the spread of the virus was based on the measures taken and the decisions made by the government. The research conducted also revealed that every country must find its own way out of the crisis. A crucial role in overcoming the economic problems of the post-pandemic period is given globally to the state. After the end of the pandemic, the tourism market will remain in the hands of those who have the strength to sustain themselves and come out of the crisis not only at lower costs, but even stronger, and will do so with enhanced security.

Keywords: Pandemic, Covid-19, tourism sector, post- crisis, Quarantine Hotel

Introduction

Tourism is the fastest growing industries in the world. Despite the successful development of tourism as an economic sector in the last decade, it is at the same time highly dependent on the risks of disasters and various deceases, such as earthquakes, tsunamis, tropical storms, erosions, floods, epidemic and pandemic threats, etc.

The pandemic has spread to almost all countries of the world, including Georgia, where tourism has become one of the most important sectors of the economy and has been characterized by a growing trend. Tourism produces about 11% of Georgia's GDP (<https://nsf.com.ge/news/154/>). In 2019, the total number of visitors reached 9,357,964, which was 7.8% more than in the previous year. Tourism earned nearly \$ 3.5 billion in 2019 and the industry employed 170,000 people (www.geostat.ge) . But all this was relevant until February 2020, when tourism due to the corona virus, for some time, lost its relevance in Georgia, along with the leading countries in the world. Increased demand for the product, the inevitable rise in unemployment, the rise in poverty, the pressure of various factors on the national currency, the decline in tourism and international remittances, the fear of travel and closed borders have had the most negative impact on tourism. The hotel sector, restaurants and cafes, which were virtually temporarily closed (the annual decrease in the number of visitors to the world's restaurants and cafes reached 100% on March 25, 2020) were severely affected, as was the demand for in-country transportation, guides, translators and other tourist services. According to TAV Georgia, in the first two weeks of March, the passenger flow at Tbilisi Airport decreased by 49%. The number of flights has been also reduced by 21%. At present, the flow of passengers at Georgian airports is generally stopped (except for special flights). Demand from tourism has almost gone and people are advised to stay at home. All this has also bitterly struck farmers. The income of

10 thousand farms products sold in restaurants and hotels are reduced. About 170 thousand people in Georgia tied to tourism were left with no income (https://eprc.ge/uploads/Covid19Georgia_geo.pdf).

Georgian Government -Overcoming Critical Social and Economic Consequences

In the first phase of pandemic crisis the reaction of the government was providing responses to global pandemic (arranging quarantine spaces). The second phase was the phase of re-assessing the situation, the need to respond urgently to sustain and maintain public services and communities for overcoming critical social and economic consequences. The third, current phase focuses on recovery policies and the rebuilding of societies and economies. The Prime Minister of Georgia Giorgi Gakharia stated that the main goal of the Georgian government is to save the economy and speed up the recovery of the citizens. (<https://www.agenda.ge/en/news/2020/1481>).

200 million GEL in 2020 was allocated to stimulate tourism, which is being distributed as follows:

- Abolition of property tax for the tourism industry - 45 million GEL
- Exemption from income tax (and deferral) of the tourism industry - GEL 90 million Subsidizing hotel loans - 60 million GEL (designed for 3000 hotels);
- Support for travel companies and guides - 5 million GEL (details on the spending mechanism are not specified);
- The government offered the hotels with an annual turnover of up to GEL 20 million that the state will provide an 80 per cent subsidy on the first GEL 5 million loan over 6 months.
- The restaurant business is offered to be included in the credit guarantee scheme, which means that in the process of restructuring existing bank loans, the state will provide them with 30% co-insurance, and when attracting new loans, it will assume 90% co-insurance.
- Co-payments for tourism exhibition facilities.
- Co-payment of UNWTO recommendations.
[\[https://matsne.gov.ge/ka/document/view/4827773?publication=4 \]](https://matsne.gov.ge/ka/document/view/4827773?publication=4)

Quarantine Hotels – Effective Decision in Non-Standard Situation

The Georgian National Tourism Administration has signed 87 simplified purchase agreements for the arrangement of quarantine spaces in hotels, in total value of which is 25 million 79 thousand GEL (<https://www.agenda.ge/en/news/2020/2775>).

IDFI spreads information about it:

“The government spent 200 million GEL on the procurement of hotel and hospital services between March 21 to November 15, says the Institute for Development of Freedom of Information (IDFI) in its new report named ‘[COVID-19 related State Procurements](#)’.

In the same period, the Georgian National Tourism Administration spent over 78 million GEL on the procurement of the goods and services required for the implementation of quarantining returning citizens and others entering the country.

Between July to November, the Social Service Agency requested an agreement for receiving 98.5 million GEL from the State Procurement Agency for the purposes of preparing additional beds at the hospitals,” says the IDFI.

The Social Service Agency allocated a sum of 625,537 GEL from July to November for the purposes of supporting medical personnel in quarantine/field conditions. Additionally, 300,000 GEL was allocated in November for the same purposes (<https://agenda.ge/en/news/2020/3866>).

Literature Review

“Together with its partners, the UN is actively working on three priorities: supporting the health sector through the procurement of essential medicines and medical products under the auspices of the World Health Organization; Strengthening crisis management and response; And overcoming critical social and economic consequences.” UNDP Administrator, Ahim Steiner stated. (<https://www.agenda.ge/en/news/2020/1481>).

“The high level of creative potential, social-psychological mood, intensified emotions are important factors for making effective decisions in nonstandard and extraordinary situations” (Vasadze, M. 2020).

Covid-19 is the most serious crises tourism industry has ever faced.

“The government need to introduce a mechanism that economy and in the same time developing anti-virus for COVIC-19. If the action of prevention is not mange properly, the tourism industry will face more decremental effects that creates economic collapse” (Bakar A.N. & Rosbi S., 2020)

“The spreading of this pandemic creates panic among public that contribute to decrement trend in tourism industry”.

“Governments need enhancing mechanism for the economy as well as COVIC-19. If the prevention action does not match properly, the tourism industry will experience lesser effects leading to economic collapse” (Bayat G., 2020).

Acar (2020) findings based on the effects of the new corona virus in the country's economies which create losses that can be felt for a long time on all sectors and the tourism sector will be directly affected by these losses (Bayat G., 2020).

Research

The research was carried out with the senior authorities of Quarantine Hotel Management in Georgia. Qualitative research method, telephone interviews, observation, written and media sources were used to collect data. Data analysis showed that the Quarantine Hotels preserved about 50% of the hotel staff.

Based on data content analysis it showed that the curbing of the spread of the virus is based on the measures taken and the decisions made by the government. The decisions full of uncertainty and unexpectedness arising in the process of development and implementation of the plans and programs; sharp decline in the timeline of decision making and its realization connected with the management of Quarantine Hotels were discussed.

Conclusions

"Given our country's specifics, such as our location and small size, we could not use the examples of other countries" (<https://www.bbc.com/news/world-europe-53269000>).

“As every country has its own administrative organization, with different levels of governments having different responsibilities, the responses of one country might not work in another one”

(<http://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/public-procurement-and-infrastructure-governance-initial-policy-responses-to-the-coronavirus-covid-19-crisis-c0ab0a96/>).

A crucial role in overcoming the economic problems of the post-pandemic period is given globally to the state. To address these goals, it is advisable to liberalize tax policy, be it tax cuts or deferrals, in some cases even waivers, as well as access to bank loans. In case of direct (financial) assistance to entrepreneurs, it is

necessary to consider the list of direct and indirect business entities, be it hotels, tourist facilities, vehicles, guides, tour operators, digital technology suppliers, food outlets, etc.

However, it is completely clear that every country must find its own way out of the crisis. After the end of the pandemic, the tourism market will remain in the hands of those who have the strength to sustain themselves and come out of the crisis not only at lower costs, but even stronger, and will do so with enhanced security.

“Georgian model of monitoring the crisis can be used as an opportunity for the further development of the country's economy and identification the points of growth and breakthroughs in the respective areas, which the country can successfully manage and handle.” (Vasadze M. 2020)

“WHO is providing training to healthcare workers as well as to other high-risk groups. We are now looking forward to see another large shipment of healthcare assistance arriving shortly. We are also discussing with the WHO ways to support vaccine deployment and vaccination efforts. This will be challenging, but we will be working hard through different channels to make sure that we do as much as we can to help bringing Georgia out of this health crisis”(https://eeas.europa.eu/delegations/georgia/78001/letter-eu-ambassador-carl-hartzell-prime-minister-giorgi-gakharidze_en)⁷

The specific Georgian model of pandemic management is a non-copy-able, individual, exclusive and unique model which involves responsibility of government for the decision-making and realization of effective management decisions in terms of instability, uncertainty and unpredictability in crisis situations.

Taking into consideration the fact that Global Pandemic is based on taking extreme maneuvering decisions, extreme levels of risk-taking, hence its monitoring methods are not traditional, accordingly, creative tools have to be included.

Consequently, Government's first line current tasks are as follows:

- Support vaccine deployment and vaccination efforts;
- Monitor vaccination process in the country.

“Travel & Tourism is facing unprecedented challenges and an existential threat from the impact of the COVID-19 virus globally. It is essential that governments recognize this and ensure that Travel & Tourism is sustained through the crisis so that it can fulfill its vital role as a significant catalyst of global economic recovery and growth.” Gloria Guevara Manzo, President & CEO World Travel & Tourism Council

([file:///C:/Users/User/Downloads/Global Economic Impact & Trends 2020.pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/Global_Economic_Impact_&_Trends_2020.pdf)).

Literature

1. Bakar, N, A; Rosbi, S, 'Effect of Coronavirus disease (COVID-19) to tourism industry', *International Journal of Advanced Engineering Re-search and Science*. 4, 2020, s. 2456.
2. Bayat G. The effects of Covid-19 on the Tourism Sector and Hotel Businesses: The Case of Marmaris, www.researchgate.net/publication/343993986, 2020.
3. M.Vasadze “Creative Monitoring of Global Pandemic Crisis in Georgia”,–Abstracts of the 1-st International Scientific and Practical Internet Conference “ Ways of Science Development in Modern Crisis Conditions “, May 28-29, 2020-Dnipro, 2020 T.1, pp.162-163
4. <https://www.moh.gov.ge/ka/news/5598/>
5. <https://ipm.ge/index.php/ka/>
6. <https://www.ge.undp.org/content/georgia/ka/home/coronavirus.html>
7. <https://www.ge.undp.org/content/georgia/ka/home/presscenter/pressreleases/2020/covid-rural-women.html>
8. https://eprc.ge/uploads/Covid19Georgia_geo.pdf
9. <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/4827773?publication=4>

6th International Management and Social Research Conference
January 16-18, 2021 İstanbul / Turkey

10. <https://nsf.com.ge/news/154/>
11. https://www.nbg.gov.ge/uploads/publications/moneratyfiscal/2020/2020q2_geo.pdf
12. <http://conferenceconomics.tsu.ge/?mcat=1&cat=pers&leng=ge&adgi=1075&title=>
13. <https://www.ge.undp.org/content/georgia/en/home.html>
14. <https://www.agenda.ge/en/article/2020/32>
15. <https://www.bbc.com/news/world-europe-53269000>
16. <https://www.agenda.ge/en/news/2020/2775>
17. <https://www.agenda.ge/en/news/2020/1481>
18. <https://wttc.org/Research/Economic-Impact>
19. https://eeas.europa.eu/delegations/georgia/78001/letter-eu-ambassador-carl-hartzell-prime-minister-giorgi-gakharia_en
20. file:///C:/Users/User/Downloads/Global_Economic_Impact_&_Trends_2020.pdf
21. <http://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/public-procurement-and-infrastructure-governance-initial-policy-responses-to-the-coronavirus-covid-19-crisis-c0ab0a96/>
22. <https://agenda.ge/en/news/2020/3866>

XVII. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı Devleti'nde Ekonomide Devlet Müdahalesi: Vakıf Gelirlerine El Konulması

Arş. Gör. Dr. Yavuz KISA

Fırat Üniversitesi

ORCID: 0000-0001-7101-3085

Özet

Sanayi Devrimi öncesi devletlerin birbirine benzeyen iktisadi ve sosyal kaygıları bulunmaktaydı. Bunların başında başkent, ordunun ve diğer şehirlerin iâşesinin sağlanması, vergi kaynağı durumundaki reayanın güven ve refah içinde yaşaması, düzenli bir şekilde üretimin arttırılarak vergilerin toplanılması, uzun mesafeli ticaret ağlarının desteklenmesi ve denetlenmesi ve son olarak para arzının istikrara kavuşturulması gibi kaygılar yer alıyordu. Bu sebeplerden ötürü Osmanlı Devleti'nde, merkezi kontrolün esas alındığı güçlü bir iktisadi sistem oluşturularak ekonomiye müdahalede bulunulmuştur. Ancak bu müdahalenin etkinliği ve niteliği devletin bulunduğu zamanın koşullarına bağlı gerçekleşmiştir.

Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılın sonlarında yapılan parasal ihtilaller ve dışarıdaki uluslararası ittifaklar, mali yapıyı bozmuştur. XVII. yüzyılda ise önce 1645 yılında başlayan ve yaklaşık 25 yıl süren Girit Seferi, ardından 1683-1699 yılları arasında yapılan Kutsal İttifak Savaşları'ndaki harcamalar, Osmanlı mali yapısındaki bozulmayı daha da derinleştirmiş ve hazinenin boşalmasına neden olmuştur. Askerî harcamalar sonucu iktisadi anlamda darlık yaşayan Osmanlı Devleti, 1688 yılı sonlarından itibaren hazine gelirlerini arttırmak amacıyla özerk ve demokratik bir sivil toplum sistemi içerisinde yer alan vakıfların altı aylık gelirine el koymuştur. Bu çalışma, XVII. yüzyılın sonlarında devam eden savaşlar sebebiyle zor durumda kalan Osmanlı Devleti'nin vakıf gelirlerine yapmış olduğu müdahalenin mali boyutunu tespit etmek ve bu müdahalenin daha sonra vakıflar üzerinde ne gibi etkileri olduğunu incelemek üzere kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Kutsal İttifak Savaşları, Vakıf Gelirleri, XVII. Yüzyıl Sonu

State Intervention in the Economy in the Ottoman Empire at the end of the XVIIth Century: Confiscation of the Foundation Revenues

Abstract

Before the Industrial Revolution, states had similar economic and social concerns. Among these were the concerns were such as the maintenance and nutrition of the capital, the army and other cities, was the safe and prosperous life of the rayah, who was the tax source, the regular increase in production and the collection of taxes, supporting and regulating long distance trade networks and once and for all the stabilization of the money supply. For these reasons, in the Ottoman Empire, the intervention in the economy have been made by creating a strong economic system based on central control. However, the effectiveness and quality of this intervention depended on the circumstances of the time in which the state realized.

The monetary revolutions in the Ottoman Empire at the end of the XVIth century and international alliances outside ruined the financial structure. In the XVIIth century, first the Minoan Expedition, which started in 1645 and lasted for about 25 years and then the expenses in the Wars of the Holy Alliance between 1683-1699 further deepened the disruption in the Ottoman financial structure and caused the treasury to be emptied. The Ottoman Empire, which faced economic difficulties as a result of military spending, confiscated

six months' income of foundations in an autonomous and democratic civil society system in order to increase the revenues of the treasury since the end of 1688.

This study was written in order to determine the financial dimension of the intervention of the Ottoman Empire, which was in a difficult situation due to the on going wars at the end of the XVIIth century, on the revenues of the foundation and to examine what kind of effects this intervention had on the foundations later.

Keywords: Ottoman Empire, Wars of the Holy Alliance, Foundation Revenues, End of the XVIIth century.

Giriş

Vakıf, İslam devletlerinin sosyal, kültürel ve ekonomik hayatında oldukça önemli bir yere sahipti. İnsanlık tarihinin kurumsal olarak en önemli yardımlaşma örneklerinden biri olan vakfın temelinde insanlığa karşı şahsî ve vicdanî sorumluluk hissi, iyilik, şefkat, yardımlaşma ve dayanışma gibi değerler ile bu değerleri kendisine ilke edinmiş kişilerin hür iradesi yatmaktadır (Yediyıldız, 2012:479; Teber, 2002:198; Yüksel, 1998:16).

Vakıf müessesinin menşei ve mahiyeti hakkında gerek İslam fakihleri gerek Avrupa hukukçuları tarafından ileri sürülen görüşler tartışma konusu olmuştur. Bu görüşlere göre vakıflar, idealist (İslami) kuram, aksülamel (tepki) kuramı, devlet menfaati kuramı, Bizans hukuku kaynağı kuramı ve Roma hukuku kaynağı kuramı şeklinde sınıflandırılmıştır. Ancak bu görüşlere nazaran vakıfların tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Nitekim doğuda ve batıda bulunan her toplulukta vakıf veya benzeri müesseselere rastlanılmıştır (Köprülü, 1942:5-14).

Kelime anlamı *durdurmak*”, *“alıkoymak*” olan vakıf, genel olarak *“bir kimsenin Allah’a yakın olmak için menkul (taşınır) veya gayrimenkul (taşınmaz) mal ve mülkünün tamamını ya da bir kısmını halkın ihtiyaçlarını karşılamak için tahsis etmesi”* demektir (Günay, 2012:475; Berki, 1962:9; Kütükoğlu, 2018:60). Başka bir deyişle vakıf, bir malın sahibi tarafından toplumun kullanımına sunulmasıdır.

Vakıflar, vakfeden şahısların hür iradeleri ile kurulup, onların belirledikleri esaslara göre idare edilir ve mevcudiyetleri hukuken (*“meşrûtin leh” ve “mevkufun aleyh”*) teminat altındadır (Kütükoğlu, 1986:231). Ancak vakıf hizmetleri kişilerin gelir seviyesi ve mevkilerine göre farklılık göstermektedir. Mesela padişah ve ailesi ile üst düzey devlet yöneticileri yüksek meblağlar gerektiren vakıf eserler inşa ederken (köprü, yol, kervansaray, medrese, kütüphane, kapalı çarşı) maddi açıdan daha düşük seviyedeki reaya ya küçük vakıflar kurmuş ya da vakıfların kurulmasında katkıda bulunmuştur. Dolayısıyla Anadolu şehirlerinde kurulan küçük vakıflar, büyük vakıfların sürdürülebilirliğinde önemli rol oynamıştır (Çizakça, 2017:27-28; Gürsoy, 2015:286-291).

Osmanlı Devleti'nin var olan sınırlarının ötesinde bürokratik bir idareye sahip bir imparatorluk kurmasında devletin aslî fonksiyonunun ön plana çıktığı görülmektedir. Bunlar; yönetim ve adaletin sağlanıp reayanın refah içinde yaşamasıdır. Ancak sanayi öncesi ekonomide verimlilik ve dolayısı ile üretim kapasitesi düşüktü. Kaynakların mümkün olduğu kadar eşit dağıtıldığı ve küçük ölçekli birimlerin hâkim olduğu bir iktisadi ortamda, köylü, esnaf ve hatta tüccarın faaliyetleri için gerekli olan yatırımları yapabilmesi neredeyse imkânsızdı. Köylerde toprakların tarıma elverişli hale getirilmesi için ormanların açılması, bataklıkların kurutulması, sulama kanalları vb. işlerin gerektirdiği yatırımların finansmanın karşılanması çok zordu. Aynı şekilde önemli fizikî yatırım gerektiren çarşı, bedestan, kervansaray, han gibi tesislerle, boyahane, basmahane, debbağhane, sabunhane vb. imalathaneleri yapmaları pek mümkün değildi. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nde iktisadi sistem içerisinde toplumun refah, eğitim, sağlık, dini, kültürel ve sosyal yardım hizmetlerinin hemen hemen hepsinin finansmanı vakıflar tarafından yapılmaktaydı (Genç, 2014:28; Çakar ve Uzun, 2017:3).

Osmanlı Devleti'nde vakıflar, bütçe büyüklükleri, iktisadi ağırlıkları ve işlevleri, muhasebe uygulamaları, mali denetimleri ve teşkilat yapılarına göre üç kısma ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi reaya tarafından kurulan ve sayıları on binleri bulan düşük bütçeli vakıflar, ikincisi para vakıfları ve üçüncüsü de selâtin vakıfları olarak da

adlandırılan padişah vakıfları ile vezirlerin kurdukları (vüzerâ vakıfları) vakıflardır. Selâtin ve vüzerâ vakıfları bütçe imkânları, vakıf görevlilerinin sayı ve görev çeşitliliğini de gösteren teşkilat kademeleri ve istihdam kapasiteleri, muhasebe kayıtlarının hacmi ve çeşitliliği, tâbi oldukları denetim mercileri bakımından diğer iki sınıftaki vakıflardan farklılık göstermektedir (Orbay, 2014:178).

Osmanlı vakıf sistemi özerk ve demokratik bir sivil toplum sistemi olmakla birlikte devletin denetimi dışında değildir. Mesela merkezi hükümet vakıflardan yıl sonunda harcamalar karşılandıktan sonra artan vakıf gelirlerinin Hazîne-i 'Âmire'ye teslim edilmesini talep edebilirdi. Ancak XVII. yüzyılın sonlarında savaşlar sebebiyle yapılan harcamaların Osmanlı hazinesini zor durumda bırakması gerekçe gösterilerek, vakıf gelirlerine doğrudan müdahalede bulunulması, ekonomiye yönelik yapılan diğer müdahalelerden farklı olmuştur (Orbay, 2013:79-80). Özellikle 1688-1689 ve 1690-1691 yılları ile 1694 yılında devletin yaptığı bu istisnai uygulamanın sınırları, hangi gerekçelerle yapıldığı ve bu uygulamanın mali boyutu ile sosyal ve iktisadi sonuçları incelenmeye muhtaçtır.

XVII. Yüzyılda İktisadi Bunalım

Tuna'dan Fırat'a uzanan Osmanlı Devleti'nin bulunduğu coğrafya, zor bir coğrafyadır. Bu coğrafyada hüküm sürmüş olan devletlerin ekonomi politikasını belirleyen iç ve dış dinamikler vardı. Tarihsel olarak "*Bereketli Hilal*" olarak kabul edilen bu medeniyet havzası uzun bir süre dünya ekonomisinde önemli rol oynamıştır (Bulut, 2012:65).

Devletlerin örgütlenme becerisinde adalet, güven, refah ve düzen belli başlı dinamiklerdir. Üç kıtaya yayılan Osmanlı Devleti, çok farklı kesimlerden oluşan toplumu başarıyla yönetebilecek bir örgütlenme becerisi göstermiştir. Bu özelliği sayesinde devlet, XIV. yüzyıldan itibaren ele geçirdiği yerlerdeki reayayı siyasal bir yönetime bağlamıştır. Yine bu dönemde adaleti sağlayan kaza kurumu ile mülkiyet düzeninin ana öğeleri olan dirlik ve vakıf kurumları oluşturulmuştur (Barkey, 2008:136; Timur, 2010:104-114). XIV. ve XVI. yüzyılları arasında hızlı bir şekilde büyüyen Osmanlı Devleti bir imparatorluk haline gelmiştir ki, bu dönem, Osmanlı tarihçileri tarafından "*Klasik Dönem*" olarak da nitelendirilir (Barkey, 2016:29). Ancak XVI. yüzyılın ikinci yarısından XVII. yüzyılın sonlarına kadar, iç ve dış sebeplerle Osmanlı Devleti'ni etkisi altına alan iktisadi, içtimai ve askeri temelli genel bir krizin ortaya çıkması tarih literatüründe birçok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Bu anlamda krizin arka planında hem iç hem de dış kaynaklı sebepler olduğu yeni yaklaşımlar öne sürülmüştür.

Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılın ortalarından itibaren dış etkenlerden kaynaklanan iç değişimin kökeninde Avrupa merkezli sömürgecilik hareketleri yer almaktadır. Özellikle yeni keşfedilen coğrafyalardan iktisadi değeri çok yüksek olan kıymetli madenlerin Avrupa'ya aktarılması, dünya ekonomisinin ve ticaret hacminin büyümesine ve değişmesine neden oldu. Elbette Avrupa devletlerinin sömürgecilik faaliyetleriyle zenginleşmesi, askerî alanda gelişmelerine de katkı sağladı. Özellikle ateşli silahların etkinliğinin artması ve ordudaki yapısal değişiklikler, Avrupa ordusunun askeri bir devrim geçirdiği ve Osmanlı ordusuna karşı daha üstün hale geldiği şeklinde yorumlandı (Parker, 1976:195-214). XVI. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa'da meydana gelen gelişmeler ve doğurduğu sonuçlar, Osmanlı Devleti'nde iktisadi ve askeri alanlarda değişimleri hızlandırdı. Bu bağlamda orduda ateşli silahlar kullanan paralı askerlerin sayısı artmaya başladı (Ågoston, 2013:126). Bu durum tımar sistemini olumsuz etkiledi. Bununla beraber, Celali isyanları sonucu toprağını kaybeden reaya, askerî sınıfa girmeye kalkıştı. Bu durum, kuşkusuz tarımsal üretimin ve gelirlerin düşmesine sebep oldu (Karpaz, 2008:60).

XVI. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'ne yapılan parasal ihtilal ve uluslararası ittifaklar, XVII. yüzyılın başlarında etkisini göstermeye başladı (Sayar, 2000:107-108). 1593-1606 yılları arasındaki Osmanlı Avusturya savaşları, Osmanlı ordusunun nispeten yetersiz kaldığını gösterdi. Daha sonra iç karışıklıklar ve idarî alandaki bozulmalar sebebiyle, 1645 yılında başlayan Girit Seferi yaklaşık 25 yılda tamamlanabildi. Nihayet 1683 yılında başlayan II. Viyana Kuşatması ve ardından 16 yıl süren Kutsal İttifak savaşları, Osmanlı Devleti'ni idarî, iktisadi, sosyal ve askerî alanlarda olumsuz yönde etkiledi (Darling, 2019:74-75). Netice itibarıyla, XVII. yüzyıl Osmanlı Devleti açısından uzun ve yıpratıcı savaşların yaşandığı bir dönem oldu. Uzun süren savaşlar, Osmanlı

maliyesini olumsuz yönde etkilemeye ve giderek mali bunalımların temel nedenini oluşturmaya başladı. Her ne kadar savaşlar her devlet için çeşitli ekonomik sıkıntılara sebep olsa da, Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyıldaki ekonomik durumu, savaşların seyrini ve niteliğini doğrudan etkiledi. Savaş döneminde yeni kaynaklar elde edilememesi ve mevcut hazinenin de boşalması malî bunalıma yol açtı. Ayrıca giderek artan asker sayısı ve artan nakit ihtiyacı da bütçeye ciddi külfetler getirdi (Cezar, 1986:32).

Tablo 1: 1683-1718 Yılları Arası Bütçe Gelir ve Giderleri (Tabakoğlu, 1985:15-16)

Yıl	Gelir	Gider	Fark
H. 1099/M. 1687-88	700 357 065	901 003 350	-200 646 285
H. 1102/M. 1690-91	565 751 408	812 878 365	-247 126 955
H. 1103/M. 1691-92	818 188 665	950 246 521	-110 994 245
H. 1104/M. 1692-93	828 373 518	919 012 036	-90 638 528
H. 1105/M. 1693-94	797 446 775	922 173 910	-152 799 750
H. 1106/M. 1694-95	946 680 191	1 114 192 325	-167 512 134
H. 1108/M. 1696-97	938 672 901	1 096 178 240	-157 505 339
H. 1110/M. 1698-99 a	1 053 446 625	1 176 071 292	-122 624 667
H. 1110/M. 1698-99 b	1 147 718 378	1 211 379 166	-63 560 888

Tablo-1'de de görüleceği üzere, Osmanlı Devleti'nde bütçe, 1683-1699 yılları arasında sürekli açık vermiştir. En büyük bütçe açığı, 1690-1691 yılları arasındadır. Bu dönemde askerî harcamaların artması hazineye ağır yükler getirmiştir. Öyle ki 1693 yılında 88.295 olan kapıkulu askerinin sayısı, 1697 yılında 166.683'e ulaşmıştır. Dolayısıyla kapıkulu askerlerinin sayısındaki artış %100'ü geçmiştir (Tabakoğlu, 1985:186,210). Bu durumda devletin temel kaygısı, artan nakit ihtiyacının nasıl karşılanacağı ve tükenen hazinenin ne şekilde doldurulacağı meselesiydi.

XVII. Yüzyılın Sonunda Gelirleri Arttırmaya Yönelik İktisadî Teşebbüsler

Sanayi öncesi toplumlarda tarım toplumlarının siyasî, iktisadi, askerî ve sosyo-kültürel alanlarda ortak özellikleri ve birbirine benzeyen sorunları vardı. Bu dönem toplumlarına ortak özellik kazandıran unsur enerji kaynaklarının tabii enerji kaynaklarına (insan ve hayvan kas gücü ile su ve havanın kaldırma ve itme gücü) dayanmasıdır (Öztürk, 2019:287). Yine bu toplumlarda devletlerin kendi varlıklarını koruyabilmeleri için yapmaları gereken öncelikli işlerin başında başkentin, ordunun ve diğer şehirlerin iaşesinin sağlanması, vergi toplanması, uzun mesafeli ticaretin desteklenmesi ve denetlenmesi, para arzının istikrara kavuşturulması geliyordu (Pamuk, 2018:8).

Osmanlı Devleti'nde de sanayi öncesi toplumların iktisadi düzeni hâkimdi. Ekonominin temeli tarımsaldı. Üretim öküz ve karasabana, kara ulaşımında at, eşek ve deve kervanlarına, deniz ulaşımında ise kadirge ve kalyonlara dayalıydı. Para ekonomisi yeterince gelişmediğinden ücretlendirmeler ve ödemeler, tımar sisteminde olduğu gibi, aynı olarak yapılmaktaydı. Devletin temel gayesi ise ekonomiyi denetlemek ve genişletmek, iş gücünü arttırmak ve toplumsal çatışmayı en alt düzeye indirerek toprak-işgücü ilişkisini sağlam temeller üzerine kurmaktı (Kıray, 2015:45; Öztürk, 2019:287).

Osmanlı Devleti'nde genel yapı böyle olmakla birlikte, XVII. yüzyılın sonlarında askerî ve sosyal sebeplerden dolayı ortaya çıkan mali buhran, devlet gelirlerinin azalmasına neden oldu. Bu durumun önlenmesi için para sistemi ve para politikalarındaki değişikliklerin yanı sıra yeni vergilerle gelir kaynakları arttırılmaya çalışıldı (Sahillioğlu, 1965:91-94; Tabakoğlu, 2000:308). Önce cülus-ı hümayun sebebiyle vakıf, maliye, Divan-ı hümayun ve kadiasker beratlarının yenilenmesi emredildi ve berat yenileme esnasında görevlilerin birer aylık maaşlarına el konuldu (KŞS, 96:32/1; TŞS, 42 (1856):25/1; MŞS, 170:53/2). Daha sonra, savaş yıllarında ve olağanüstü durumlarda tahsis edilen düzensiz vergiler (avâriz-ı divaniyye) ile örfi vergiler (tekâlif-i örfiyye) birleştirilerek merkezi bütçenin yıllık ve düzenli bir geliri haline getirildi. "Ber vech-i karz" yani iç borçlanma mahiyetinde "imdâd-ı seferiyye" ve "imdâd-ı hazeriyye" adı altında yeni vergiler ihdas edildiği gibi, 1691 yılında yapılan cizye reformuyla da hazineye önemli gelir kaynakları sağlandı (Tabakoğlu, 1985:268-269). Yine iç karışıklıklar sebebiyle toprağını bırakan köylüye yönelik vergi muafiyeti teşviki ile köylü nüfusun

topraklarına geri dönmesi özendirildi. Ayrıca müsadere ile yüksek dereceli memurların terekelerine el konuldu. Dönemin sonlarına doğru ise Osmanlı maliyesinde büyük bir reform gerçekleştirilerek 1695 yılında mukataalar, malikâne sistemiyle ömür boyu verilmeye başlandı. Osmanlı Devleti'nde XVII. yüzyılın sonlarında yapılan bu iktisadi teşebbüsler, kuşkusuz merkezi bütçe gelirlerini arttırdı. Öyle ki bu dönemde bütçenin %20'sini yeni vergilerden kaynaklanan gelirler oluşturdu (Cezar, 1986:54-57; Orbay, 2013:79-80; Özvar, 2003:20; McGowan, 1976:1328).

Osmanlı Devleti'nin İktisadî Anlayışı Çerçevesinde Vakıf Gelirlerine El Konulması

Sanayi öncesi toplumlarda devlet-toplum ilişkileri yeterince gelişmemiştir. Devletlerin temel amacı kendi varlıklarını koruyabilmektir. Ayrıca ülke içerisinde ortaya çıkan problemleri çözme kapasiteleri de sınırlıdır. Ancak zaman içerisinde gelişen iktisadi politikaların hedeflerine yönelik örgütlenme ve gerekli kurumları inşa etme çabaları, devletlerin ekonomiye yaptığı müdahalenin kapsamını ve etkinliğini arttırdı. Bu çerçevede, kamu menfaati güden vakıflara, yine kamu yararı gözetilerek çeşitli müdahalelerde bulunuldu. Mesela 1387 yılında Memlûk Sultanı Berkuk, Kal'atü'l-Cebel'de topladığı ulema meclisinde, gittikçe tehlike arzeden Moğol ve Tatarlara karşı asker toplanması istemiş, masrafların karşılanabilmesi için de vakıfların bir yıllık gelirine el konulmasını talep etmiştir (Tekindağ, 1961:56).

Merkezi bürokrasinin politika önceliklerini izleyen Osmanlı yönetimi de ihtiyaç duyduğunda ekonomiye müdahale etmekten kaçınmamıştır. Ekonomiye müdahale gerekçesi ise İslam Hukuku'na dayanan Osmanlı Hukuku'dur. Nitekim "ulül-emr" olan padişah ve diğer yöneticiler kamu menfaatini korumak için gerekli tedbirleri almakla sorumluydular (Kodaman, 2007:2-3). Adaleti sağlayıp malın kaynağı durumunda olan raiyyetin refahını temin etmek padişahın aslî görevleri arasında yer almaktaydı.

Devletin yaptığı müdahalenin niteliği ve boyutları zaman ve koşullara bağlı olarak değişiklik göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında ekonomide aşırı bir müdahalecilikten söz edemeyiz. Çünkü zirai ekonominin hâkim olduğu bu dönemde, genel olarak tarım yapılan tarla ve mezralar devletin mülkü sayıldığı için, toprağın kiracısı durumunda olan köylü tarafından satılması, vakıf yapılması veya miras olarak bırakılması mümkün değildi. Toprağı elinde bulunduran köylü, tarlaları ekip biçer ve devletin tayin ettiği oranda vergisini verirdi. Bu vergiler ya doğrudan "hass-ı hümayun" adıyla hazine adına toplanır ya da devletin tayin ettiği bir memuru tarafından yıllık maaşına karşılık olmak üzere tasarruf edilirdi (Barkan, 1980:127-128). Ayrıca fethedilen sınır boylarının korunması için bir kısım topraklar da vakıflar ve temlikler yoluyla yerleşime açılıp, buralar "mülk" ve "vakıf" olarak tahsis edilmişti (İnbaşı, 2001:232). Yerleşime açılan bu yerlerde özellikle kolonizatör Türk dervişleri ve zaviye sahipleri önemli roller üstlenmişti (Barkan, 2000:1294-1295). Bu sayede sınırlarını hızla genişletmeye başlayan Osmanlılar, ele geçirdikleri yerlerde, vergi artışlarından ziyade, muafiyetler sağlayarak reayayı devlete gönülden bağlamayı amaçlamışlar ve bu politikalarında da başarılı olmuşlardır (İnalçık, 1987:103).

Esasen ekonomide devlet müdahalesinin en az olduğu saha vakıf sistemidir. Osmanlı vakıf sistemi, özerk ve demokratik bir sivil toplum sistemi olduğundan devletin bu alana müdahalesi pek kolay olmamış; ancak tamamen devletin müdahale alanının dışında da kalmamıştır. Yine klasik dönem içinde, vergi muafiyeti ve finansal desteklerle, devlet ve vakıf sisteminin karşılıklı işbirliği içinde olduğu da gözden kaçırılmaması gerekmektedir (Çizakça, 2000:23).

Osmanlı iktisadi zihniyeti, iase (provizyonizm), fizkalizm ve gelenekçilik (tradisyonizm), fikirlerinden beslenmekteydi (Genç, 2015:218). Devlete yük olmadan ve devlet harcamalarını artırmadan sosyal hizmetleri yerine getirmek, faizlerin düşmesine yardımcı olmak, gelir dağılımının daha eşit olmasını sağlamak, kamusal malların tedarik sorununu çözmek ve istihdamı artırmak da, vakıfların en önemli görevleri arasında yer almaktaydı. Dolayısıyla vakıfların bu özellikleriyle, iase, fiskalizm ve gelenekçilik prensipleri üzerine kurulan Osmanlı iktisadi zihniyetine önemli katkılarda buldukları açıktır (Yağcı ve Gürsoy, 2019:47-48).

Osmanlı iktisadi sisteminin öncelikleri ve uygulamalarının genellikle zamana göre değiştiği kabul edilmektedir. Nitekim özellikle II. Mehmed döneminden itibaren sınırların hızlı bir şekilde genişlemesiyle birlikte, devletin de yeni bir sistemi benimsediği görüşü hâkimdir (Ülken, 2006:18). Bu dönemde öncelikle İstanbul'u imâr ve

iskân etmek için devletin bütün mal, insan ve malzeme kaynakları seferber edildi. Vakıf müessesinin giderek yaygınlık kazanmasıyla sosyal ve iktisadi hayat da canlandı ve böylece İstanbul'un büyük bir devlet merkezi olarak teşkilatlanması ve inşa edilmesi süreci kısa zaman içinde tamamlandı (Baş, 2005:26). Fakat askerî ve dini şahsiyetlere tımar toprakların yaygın bir şekilde vakıflar yoluyla verilmesi, memur aristokrasisinin gücünü arttırdı ve bu kişilere geniş muafiyetler kazandırdı (Cin, 1987:67-68).

Diğer yandan, II. Mehmed dönemiyle birlikte başlayan merkezî ve müdahaleci anlayış doğrultusunda gündelik yaşamda gerekli olan temel mallarda ve bu malların tüccarlara satışında devlet tekelleri yaratıldı ve esnaf gruplarına üretimin her aşamasında tekelciliğe varan olağanüstü haklar tanındı. Ayrıca tımar ve mülk olarak verilen toprakların tedricen vakıf statüsüne sokulması ve bu durumun askerî yapıya zarar vermesi sebebiyle, radikal bir kararla mülk ve vakıf statüsündeki toprakların bazıları tekrar tımar olarak tevcih edildi (Barkan, 1980:283; İnalçık, 2004:93-115). Öyle ki Fatih döneminde mevcut vakıf ve mülklerin %60-70'inin tımara aktarıldığı tahmin edilmektedir (Barkan, 1980:187). Hatta Tursun Bey, II. Mehmed döneminde vakıf ve mülklerin gözden geçirilerek yirmi binden fazla köy ve mezranın tashih edilip tımarlı sipahilere dağıtıldığını belirtmektedir (İnalçık, 1957:533). Bundan hareketle, II. Mehmed döneminde vakıflara yönelik müdahaleci anlayışın ülkenin geneline yayıldığını söyleyebiliriz. Ancak bu durum, II. Bayezid döneminde yavaşlamıştır. Nitekim tahta geçen II. Bayezid, II. Mehmed döneminde tasfiye edilen vakıf ve mülkleri eski sahiplerine iade etmiştir (Barkan, 1980:282).

XVI. yüzyılın ortalarında ise toplum hayatında devletin rolünün artması, sınırların genişlemesi, harcamaların çoğalması ve kurumsallaşmanın her alanda oluşması sebebiyle, II. Mehmed döneminde ortaya çıkan müdahaleci anlayışın Kanuni döneminde de devam ettiğine dair emareler vardır. Nitekim Malatya Sancağı'nda 1530-1560 yılları arasında çok sayıda vakıf ve mülk gelirine el konularak, bunların has veya tımar yapıldığı görülmektedir (Çakar, 2020:26).

Osmanlı Devleti'nin Anadolu'daki vakıflara uyguladığı müdahalenin büyüklüğü, devletin başkentinde daha fazlaydı. Çünkü İstanbul'un hem büyüklüğü hem de siyasî önemi açıdan devletin iktisadi öncelikleri içinde bir ağırlığı vardı. Bu nedenle İstanbul'da yapılan müdahaleyle diğer şehirlerde uygulanan müdahaleler birbirinden farklıydı. Buradan Osmanlı Devleti'nin ekonomiye müdahaleci anlayışının kapsamlı olmaktan ziyade seçici olduğunu ifade etmemiz daha doğru olacaktır. Zira, Osmanlı Devleti esneklik, pragmatizm ve müzakerecilik anlayışıyla, iktisadi alanda zamanın ve koşulların gerektirdiği politikaları izlemekten çekinmemiştir (Pamuk, 2018:9-11). Nitekim XVII. yüzyılın sonlarında uzun savaşların yol açtığı harcamalar, ordu ve başkent giderlerini karşılamak amacıyla vakıf gelirlerine el konulması da seçici müdahalecilik anlayışının bir sonucudur. Bu bağlamda, XVII. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan bütçe açıklarını kapatmak ve hazineye ek gelir sağlamak amacıyla önce 1687 yılında ilmiye mensuplarından ve vakıflardan imdadiyye akçesi talep edilmiştir (Silahdâr, 1928:262). Mesela İstanbul'daki Kocamustafapaşa-i Atik Vakfı'ndan 77.712, Eyüp'teki Pertev Paşa Vakfı'ndan 84.150, Hasan Paşa Vakfı'ndan 9.276 ve Ferhad Paşa-i Atik Vakfı'ndan da 47.000 imdâdiyye akçesi talep edilmiştir (BOA. AE. SSÜL. II, Dosya/Gömlek nr.19/1990; 19/1991; 19/1992; 19/1996). Fakat ilmiye mensupları, imdâdiyye vergisi verecek durumda olmadıklarını ve bu yeni âdetin muhataplarının İstanbul'daki faizciler olduğunu belirterek, imdâdiyye akçesi talebine tepki göstermiş ve padişahı suçlamışlardır (Silahdâr, 1928:263; Cezar, 1984:73). Bunun üzerine, 1688 yılı sonları ile 1689 yılında merkezden, devletin bu dönemdeki durumunu özetleyen emirler gönderilmiştir. Bu emirlerde, Avrupa devletlerinin saldırgan bir politika izleyerek Osmanlı Devleti'nin topraklarına göz diktiği, savaşın tek bir cephede kalmayarak Mora, Bosna ve Belgrad taraflarına kadar sıçradığı, devletin Anadolu'nun birçok yerine fermanlar göndererek asker talep ettiği, aynı şekilde birçok cephenin açılmasıyla savaşın uzadığı ve bu durumun Osmanlı hazinesine ağır bir yük getirdiği belirtilmiştir. Bunun üzerine Osmanlı yönetimi, hazineye kaynak oluşturmak amacıyla, belki de ilk kez vakıf çalışanlarının altı aylık maaşlarına denk gelen gelirlerine doğrudan el koymuştur.

Tablo 2: 1688 ve 1689 Yıllarında Devlet Müdahalesinin Görüldüğü Vakıflar ve Gelirleri

Vakıflar	Yıllık Geliri	Altı Aylık Geliri
Trablûşşâm Eyaletinde Bulunan Vakıflar (BOA. MAD 1864:19)	632.520	316.260
Şam Eyaletinde Bulunan Vakıflar (BOA. MAD 1883:29)	3.931.920	1.965.960
Karaman Eyaletine bağlı Konya, Develi, Seydişehir, Ürgüp, Şucâaddin, Viranşehir (Örenşehir), Belviran ve Bor Kazalarında Bulunan Vakıflar (BOA. MAD 5917)	829.960	414.980
Silifke, Alaiye, Manavgad, Gaferyad (Kazım Karabekir), Antalya, İstanos, Ermenek ve Yeniil'de Bulunan Vakıflar (BOA. MAD 6060)	93.960	46.980
Kudüs'teki Haseki Sultan Vakfı (BOA. MAD 4982)	774.300	387.150
Trabzon'da Bulunan Vakıflar (TŞS, 42 (1856):158/2)	45.000	22.500
Aydın ve Saruhan Sancaklarında Bulunan Vakıflar (BOA. EV. HMM. d. 531)	2.080.460	1.040.230
Mahmiyye-i Trablûşşâm'da Bulunan Vakıflar (BOA. MAD 1864:1)	146.418	73.209
Bursa'da Bulunan Vakıflar (BOA. EV. HMM. d. 547)	3.416.356	1.708.178
Maraş Eyaletine Bağlı Ayntab'daki Vakıflar (BOA. EV. HMM. d. 552)	221.340	110.670
Kars-ı Zülkadriye, Elbistan, Hısnımansur, Malatya, Besni, Gerger, Ayntab ve Zamanrı'da Bulunan Vakıflar (BOA. EV. HMM. d. 554)	831.420	415.710
Halep'te Bulunan Vakıflar (BOA. EV. HMM. d. 556)	614.760	307.380
TOPLAM	13.618.414	6.809.207

Bütçe rakamlarına göre, 1688-1689 mali yılında merkezi hazinenin gelirleri yaklaşık 700 milyon akçeydi. Aynı yılın harcamaları ise, gelirleri yaklaşık 200 milyon akçe aşmaktaydı. Tablo-2'de de görüleceği üzere, Osmanlı Devleti'nde XVII. yüzyılın sonlarında devam eden savaşlar sebebiyle hazineye katkı sağlamak, ordunun ve başkent'in ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla 1688 yılı sonlarından itibaren Anadolu, Kudüs, Şam, Halep ve Trablûşşâm'da bulunan vakıflardaki görevli memurların altı aylık gelirlerine müdahalede bulunulmuş ve hazineye bu şekilde 6.809.207 akçe gelir sağlanmıştır (Tabakoğlu, 1985:271; Orbay, 2013:81). Mevcut kaynaklara göre, devlet hazinesine en yüksek katkı Bursa ve Şam eyaletindeki vakıflardan sağlanmıştır. Bu tablonun ortaya çıkmasında, Bursa'nın daha önce devletin başkenti olmasının yanı sıra, buralarda zengin vakıf sayısının diğer yerlere göre daha fazla olması etkili olmuştur. Ayrıca, Aydın ve Saruhan sancaklarına bağlı kazalardaki vakıflardan talep edilen 1.040.230 akçenin 633.125 akçesi de Saruhan Sancağı'na bulunan vakıflardan talep edilmiş olmalıdır (MŞS, 158: 154/1).

Devletin vakıflara yaptığı bu müdahalede kuşkusuz vakıf çalışanlarının durumu da gözetildi. Çünkü vakıf çalışanlarının çoğunun maddi açıdan durumu pek iyi değildi. Bu nedenle, vazifelerinin 15 günlüğüne denk

gelen gelirleri kendilerine verilmiş, diğer 15 günlük gelir ise devlet hazinesine aktarılmıştır (BOA. MD 98:4/10; MŞS, 158:154/1). Vakıf görevlileri devletin 1688 yılı sonlarında aldığı bu karara direnmelerine rağmen 1689, 1690, 1691 ve 1694 yıllarında da devletin vakıf gelirleri üzerindeki müdahalesi devam etmiştir. Mesela 1694 yılında İstanbul'da yıllık 1.236.140 akçe geliri olan Dârüssaâde Ağası Nezaretine Bağlı vakıflardan altı aylık gelirine denk gelen 618.070 akçe tahsil edilmiştir (BOA. EV. HMH. d. 811).

Büyük sultan ve vezir vakıfları ile Haremynü'ş-şerîfeyn Muhâsebesi nezaretindeki vakıfların yıllık muhasebe defterleri merkezdeki daireler tarafından denetlenmekteydi. Ancak bazı yerlerdeki vakıf yoklamalarında, vakıflarla ilgili bilgi verilmediği görülmektedir. Mesela 1689 yılında düzenlenen bir defterde, Ayntab'daki vakıflardan hazineye aktarılan 110.670 akçenin yanı sıra, yıllık 93.260 akçe geliri olan bazı vakıfların isimleri ise tespit edilememiştir (BOA. EV. HMH. d. 552).

Bununla beraber, bazı vakıfların da altı aylık maaşları karşılığı teslim alınamamış, bakâya kalan miktarlar ayrı defterlere kaydedilerek izlenmiştir. Mesela Karaman Eyaleti'ndeki vakıflardan kalan miktarlar 1691 yılında tekrar düzenlenerek talep edilmiştir. Buna göre, Karaman Eyaletine bağlı kazalardaki vakıflarda 483.945 akçe bakâya kaldığı tespit edilmiştir (Orbay, 2013:84). Fakat gerçekte bu miktarın 608.580 akçe olduğu ve hesap hatası yapıldığı tespit edilmektedir. Nitekim 274.320 akçe Karaman Eyaletine bağlı kazalardaki vakıflarda; 127.035 akçe eyaletteki Haremynü'ş-şerîfeyn vakıflarında ve 207.225 akçe de Karaman Eyaleti'ndeki vakıflarda bakaya olarak kalmıştır (BOA. MAD 1874). Ayrıca bazı defterlerde, herhangi bir sebep gösterilmeden, tahsilat yapılması mümkün olmayan vakıflar da ayrıca gösterilmiştir. Mesela 29 Zilhicce 1100 (14 Ekim 1689) tarihinde Halep'teki vakıfların altı aylık geliri talep edilmiştir. Ancak yıllık ve altı aylık şekilde hesaplanan Halep'teki bu vakıfların 447.220 akçe gelirinin tahsilinin mümkün olmadığı kaydedilmiştir (BOA. MAD 18518).

Diğer yandan, devletin 1688 yılı sonlarından itibaren vakıfların altı aylık gelirine yaptığı müdahale, 1690-1691 yılında imparatorluğun geneline de teşmil edilmiştir.

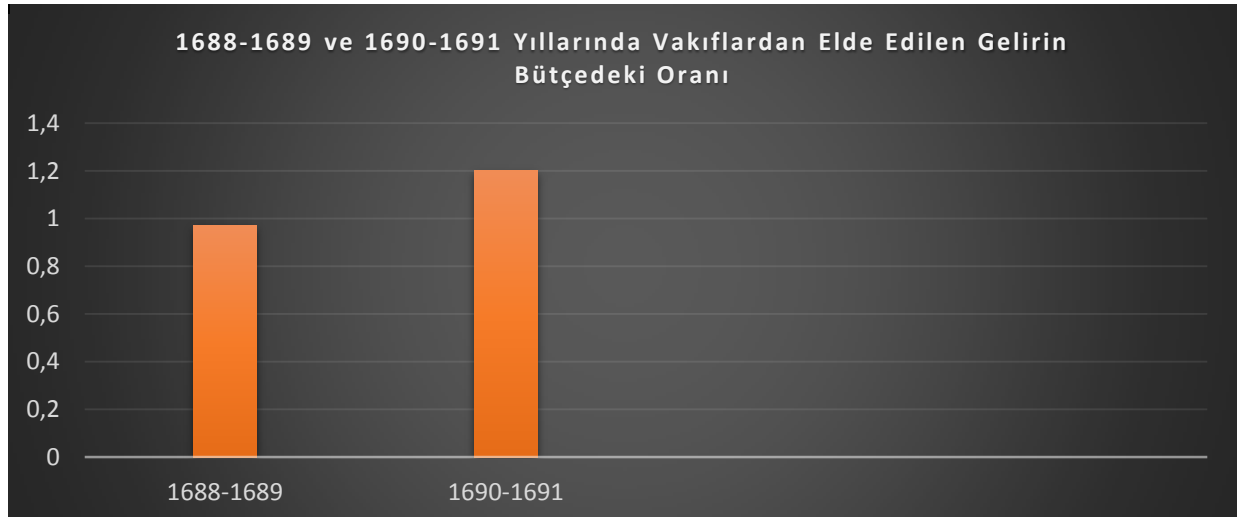
Tablo 3: 1690-1691 Yıllarında Devlet Müdahalesinin Görüldüğü Vakıflar ve Gelirleri

Defter-i Evkâf-ı Mezkûrin	
Kalem-i Muhâsebe-i Anadolu	
Vakıf	Miktar
<i>Neferât-ı Kılâ` (Kale Neferleri)</i>	3.282.870
Musul Evkâfı	35.610
Trabzon Evkâfı	5.340
Van Eyâleti Efkâfı	9.240
Rumili Eyâleti Evkâfı	68.040
Karaman Eyâleti Evkâfı	74.910
Şehrizol Eyâleti Evkâfı	4.170
Basra Eyâleti Evkâfı	68.760
Sivas Eyâleti Evkâfı	125.010
Kütahya Eyâleti Evkâfı	142.940
Ruha Eyâleti Evkâfı	21.630
Karesi ve Biga Livâları Evkâfı	27.120
Erzurum Eyâleti Evkâfı	52.740
Adana Eyâleti Evkâfı	17.910
Rodos, Sakız ve Girit Cezireleri	142.560
Bağdat Evkâfı	7.410
Diyarbakir Eyâleti Evkâfı	144.210

Trâblus-ı Şâm Evkâfı	38.910
Kudüs-i Şerif Evkâfı	7.290
Mısır Evkâfı	14.220
Şâm-ı Şerif ve tevâbi' Evkâfı	342.540
Cezire-i Kıbrıs ve tevâbi' Evkâfı	7.650
Haleb tevâbi' Evkâfı	178.380
Bursa ve Yenişehir ve gayrihû Evkâfı	342.150
Mağnisa, Tire, Saruhan ve İzmir Evkâfı	225.810
Habeş Eyâleti Efkâfı	52.950
İstanbul ve Üsküdar Evkâfı	527.980
TOPLAM	6.238.350
<i>Kalemi Muhâsebe-i Anadolu (Anadolu Muhasebe Kalemi)</i>	
Nezâret-i Hazret-i Sadr-ı Âli Evkâfı	96.885
Nezâret-i Hazret-i Şeyhü'l-İslam Evkâfı	313.210
Nezâret-i Babüssaâde Evkâfı	493.500
Der nefis-i Edirne ve tevâbi' Evkâfı	97.495
TOPLAM	1.001.090
<i>Evkâf-ı Selatin ve Vüzera-i izâm ve Ağâyan-ı İstanbul ve Rumili ve Anadolu</i>	
Mahrûse-i İstanbul Evkâfı	1.625.715
Mahrûse-i der Anadolu Evkâfı	733.020
Kasaba-i Rumili Evkâfı	460.035
TOPLAM	2.818.770

Bütçe rakamlarına göre, 1690-1691 mali yılında merkezi hazinenin gelirleri yaklaşık 565 milyon akçeydi. Aynı yılın harcamaları ise gelirleri yaklaşık 247 milyon akçe aşmaktaydı. Tablo-3'de de görüleceği üzere, devletin 1690-1691 yıllarında ülke çapındaki vakıfların altı aylık gelirine el koymak suretiyle elde ettiği gelir 6.770.340 akçedir (BOA. MAD 3891:50-51). Yine bu tarihlerde "Darü'l-İslam" diye nitelenen Anadolu ve Rumeli'deki askere ait mevaciblerin üçte ikisine el konulmuş, sadece üçte biri askerlere verilmiştir (TŞS, 43 (1857):97/1; AŞS, 101:121/186; AŞS, 101:132/203). Bu sayede hazineye yaklaşık 3.287.870 akçe ek gelir sağlanmıştır (BOA. MAD 3891:50-51).

Grafik 1: 1688-1689 ve 1690-1691 Yıllarında Vakıflardan Elde Edilen Gelirin Bütçedeki Oranı

Grafik-1’de görüleceği üzere, Osmanlı Devleti’nin 1688-1689 ve 1690-1691 yıllarında vakıf gelirlerine yönelik yaptığı bu müdahaleyle elde edilen gelir, 1688-1689 yılı merkezi hazine gelirlerinin %0,97’sine, 1690-1691 yılında ise %1,20’sine denk gelmektedir. Elde edilen bu gelirin, XVII. yüzyılın sonlarındaki savaş harcamalarına ve ordunun iâşesine harcadığı tahmin edilmektedir.

Diğer yandan, Osmanlı merkezi idaresi, ekonominin daha iyi işleyebilmesi için paraya gereksinimi olduğunu çok iyi biliyordu. Devletin ekonomiye yaklaşımında en büyük öncelik şehirlerin ve özellikle de başkent ile ordunun iâşesinin sağlanmasına ve vergilerin toplanılmasına veriliyordu (Pamuk, 2018:47). Ancak XVII. yüzyılın sonlarında savaş halindeki ordunun ihtiyaçlarını karşılamak ve uzun savaşlar sebebiyle zor durumda kalan merkezi hazineyi rahatlatmak için vakıf çalışanlarının altı aylık gelirlerine el konulması, özellikle ekonomik ve sosyal hayatta geniş bir alanda faaliyet gösteren vakıfların fonksiyonlarının daraltılmasını veya yaygınlaştırılmasını doğrudan etkiledi. Nitekim Polonyi’nin ifade ettiği gibi, Osmanlı Devleti’nde “yeniden-dağıtımçı” bir rol üstelenen vakıf gelirlerinin merkezi hazineye aktarılması, vakıfların kendilerini yenileyememelerine ve yeni yatırımlar yapamamasına neden oldu (Bulut, 2012:71-73). Bunun sonucunda XVIII. yüzyılın ortalarına gelindiğinde vakıfların ekonomiyi canlandırıcı ve üretimi arttırıcı yatırımlarında belirgin bir azalma görüldü (Genç, 2015:218).

Bununla beraber, XVI. yüzyılın ortalarında önce iltizam sisteminin yaygınlaşması ve dönemin sonunda para vakıflarının ortaya çıkması (Gürsoy, 2015; Özcan, 2003), daha sonra da 1695 yılında uygulanmaya başlanan malikâne sistemiyle sermayenin sivil alana kayması, vakıf sayısını bir hayli arttırdı. Çünkü taşradaki zengin kişiler, mallarını devlete karşı güvence altına almak için vakıf kurma girişimlerini hızlandırdı (Tabak, 2009:159). Nitekim XVII. yüzyılda bin altı yüz altmış üç olan vakıf sayısının XVIII. yüzyılda altı bine ulaştığı tespit edilmiştir (Yüksel, 1998:23). Bu durumun oluşmasında tarımsal ekonominin zenginler için birer cazibe merkezi haline gelmesinin neden olduğu düşünülmektedir. Zira bu dönemde birçok verimli tarım arazisi vakfedilmeye başlanmıştır. Mesela Kayseri’de senelik sekiz bin akçe malı olan Hoca Münir Zaviyesi, Müezzınbaşı Ali’nin oğlu Mustafa’ya, on iki bin akçe malı olan Ali Cafer Zaviyesi ise Kadı İmamzâde Mahmud’a malikâne olarak verilmiştir (BOA. MAD 3423:127/4; BOA. MAD 3423:215/7). Ancak bu durum, vakfa verilmiş birçok köyde mutasarrıf zulmünü de beraberinde getirmiştir (TŞS, 39 (1853):131/1; MŞS, 173:103/1). Yine bu dönemde merkez-taşra ilişkilerinin bozulması ayanların taşrada gittikçe güçlenmesine neden olmuştur. Buna bağlı olarak, ayanların reaya üzerinden haksız kazanç sağlama girişimleri de hız kazanmıştır. Ancak ayanların giderek güç kazanmasının bazı olumlu yansımaları da olmuş; XVIII. yüzyılda onlar tarafından kurulan vakıfların sayısında önemli artışlar meydana gelmiştir.

SONUÇ

Osmanlı iktisadi anlayışını, geleneksel ve mutlak kurallara bağlı kalmanın yanı sıra, esnek ve seçici müdahalecilik anlayışıyla da sürdürmeyi amaçlamıştır. Özellikle devlet otoritesinin sarsıldığı ve iktisadi olarak zor durumda kalındığı zamanlarda, vakıf hukukunun uygulanmadığı ve vakıflara müdahale etmekten çekinilmediği görülmektedir. Bu durum, özellikle merkezileşme hareketlerinin yoğunluk kazandığı II. Mehmed döneminde yaygınlık kazanmış, ardından etki alanı genişleyerek zaman zaman farklı şekillerde tezahür etmiştir. Nitekim XVI. yüzyılın sonlarından itibaren değişen mali ve iktisadi dengeler ile XVII. yüzyılda sonlarında yapılan uzun savaşlar sebebiyle malî açıdan zoru durumda kalan devlet, ordunun ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak vakıfların altı aylık gelirlerine el koymuştur.

Osmanlı Devleti, Ortaçağ İslam Devletleri’ne nazaran ekonomide daha müdahaleci bir anlayışa sahipti. Nitekim yarattıkları dinamizm ve yeniliklerle sosyal ve ekonomik alanlarda çok önemli roller üstlenmiş olan vakıflara müdahale edilmiş olması bunun en somut göstergesidir. Fakat bu müdahaleler keyfi olmayıp, XVII. yüzyılın sonlarında devam eden uzun ve maliyetli savaşlar devleti ekonomik bakımdan güç duruma düşürmüş, ordunun artan masraflarını karşılamak maksadıyla vakıfların yıllık gelirinin yarısına yani altı aylık gelirlerine el konulmuştur. Çünkü ülkenin düşmanlara karşı savunulması devlet için çok daha önemliydi. Dolayısıyla devletin vakıf gelirlerine yaptığı bu seçici müdahaleyi de, bu anlayış doğrultusunda düşünmek gerekmektedir.

Yaptığımız tespitlere göre, vakıflara yapılan müdahaleler sonucunda 1688-1689 ve 1690-1691 yıllarında hazineye altı milyon akçenin üzerinde bir gelir sağlanmıştır. Bu gelir, merkezi hazine gelirleri içerisinde çok küçük bir orana denk gelse de, devletin ordunun ihtiyaçlarını ve savaş masraflarını karşılamak için mali kaynakları nasıl elde ettiğini göstermesi açısından oldukça önemlidir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin birçok yerinde şahıslar veya nüfuslu aileler tarafından kurulan vakıfların gerektiğinde kamu yararı için kullanılması, vakıfların hizmet alanının zaman içerisinde değişim ve dönüşüm geçirdiğini de göstermektedir.

Diğer yandan, vakıflara yapılan bu müdahaleler, bütçe gelirlerini olumlu yönde etkilese de, uzun vadede vakıfların ekonomiye olan canlandırıcı etkisini azaltmıştır. Ayrıca iltizam sisteminin yaygınlaşması ve malikâne uygulamasının yaygınlaşması, Osmanlı taşrasındaki varlıklı kişilerin zengin vakıfları malikâne olarak yönetmeye başlamasına sebep olmuş, bu yeni durum ise, gerek vakıf çalışanları gerekse vakıf reayası için pek iyi sonuçlar doğurmamıştır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

1.1. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA)

Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi (MAD): 1864, 1874, 1883, 3423, 3891, 4982, 5917, 6060, 18518 numaralı defterler.

Adana Şer'iyye Sicilleri (AŞS): 101 numaralı defter.

Kayseri Şer'iyye Sicilleri (KŞS): 96 numaralı defter.

Manisa Şer'iyye Sicilleri (MŞS): 158, 170, 173 numaralı defterler.

Trabzon Şer'iyye Sicilleri (TŞS): 39 (1853), 42 (1856), 43 (1857) numaralı defterler.

Mühimme Defterleri (MD) 98 numaralı defter.

Evkaf Haremeyn Muhasebesi Defteri (EV. HMMH.): 531, 547, 552, 554, 556, 811 numaralı defterler.

Münferit Belgeler: AE. SSÜL. II, Dosya/Gömlek nr.19/1990, AE. SSÜL. II, Dosya/Gömlek nr.19/1991, AE. SSÜL. II, Dosya/Gömlek nr.19/1992, AE. SSÜL. II, Dosya/Gömlek nr.19/1996.

2. Kaynak Eserler

Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, (1928). *Silâhdâr Tarihi*, C.II, İstanbul.

3. Araştırma ve İncelemeler

Âgoston, G. (2013). *Osmanlı'da Savaş ve Serhad* (çev. Kahraman Şakul), Timaş Yayınları, İstanbul.

Barkan, Ö. L. (1980). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri", *Türkiye'de Toprak Meselesi*, Toplu Eserler 1, Gözlem Yayınları, İstanbul, 281-290.

Barkan, Ö. L. (1980). "Türk-İslâm Toprak Hukuk Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekiller-Malikâne-Divânî Sistemi", *Türkiye'de Toprak Meselesi*, Toplu Eserler 1, Gözlem Yayınları, İstanbul, 151-208.

Barkan, Ö. L. (1980). "Türkiye'de Toprak Meselesinin Tarihi Esasları", *Türkiye'de Toprak Meselesi*, Toplu Eserler 1, Gözlem Yayınları, İstanbul, 125-149.

Barkan, Ö. L. (2000). "İmparatorluk Devrinde Toprak Mülk ve Vakıfların Hususiyeti", *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi* (Haz. Hüseyin Özdeğer). İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, C. 2, İstanbul, 1289-1329.

Barkey, K. (2008). *Farklılıklar İmparatorluğu Bir Karşılaştırmalı Tarih Perspektifi* (çev. Ebru Kılıç). Versus Yayınları, İstanbul.

- Barkey, K. (2016). *Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, (çev. Zeynep Altok). Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Baş, Y. (2005). "Fatih Sultan Mehmed'den II. Bayezid'e Ayasofya Vakıfları ve 1489-1491 Tarihli Vakıf Muhasebeleri", *Tarih Dergisi*, S. 41, 25-42.
- Berki, A. H. (1962). "Hukukî ve İcâtîmâî Bakımdan Vakıf", *Vakıflar Dergisi*, C. 5, Ankara, 9-13.
- Bulut, M. (2012). "Osmanlı Ekonomi Politikâğı'ne Yeniden Bir Bakış", *Bilgi*, S. 62, 63-96.
- Cezar, Y. (1984). "Osmanlı Maliyesinde XVII. Yüzyılın İkinci Yarısındaki "İmdadiyye" Uygulamaları", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2, S. 2, İstanbul, 69-102.
- Cezar, Y. (1986). *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih)*, Alan Yayıncılık, İstanbul.
- Cin, H. (1987). *Miri Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya.
- Çakar, E. ve Uzun, C. (2017). *Hurufat Defterlerinde Harput (1690-1812)*, Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Elazığ.
- Çakar, E. (2020). "16. Yüzyılda Muşar Nahiyesi", *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, C. 7, S. 14, 1-36.
- Çizakça, M. (2000). Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları, *Bahçeşehir Üniversitesi* (<https://www.tusev.org.tr>), İstanbul, 21-31.
- Çizakça, M. (2017). *İslam Dünyasında Vakıflar*, Karatay Üniversitesi Yayınları, Konya.
- Darling, L. T. (2019). *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk, Osmanlı İmparatorluğunda Vergi Toplanması ve Maliye Yönetimi 1560-1660* (çev. Adnan Tonguç), Alfa Yayıncılık, İstanbul.
- Genç, M. (2014). "Vakıf ve İktisat", *Vakıf ve İktisat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 25-29.
- Genç, M. (2015). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Günay, H. M. (2012). "Vakıf", *DİA*, C.42, İstanbul, 475-479.
- Gürsoy, Ç. (2015). *Osmanlıda Para Vakıflarının İşleyişi ve Muhasebe Uygulamaları: Davudpaşa Mahkemesi Para Vakıfları*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- İnalçık, H. (1957). "Mehmed II", *İA*, C.VII, İstanbul, 506-535.
- İnalçık, H. (1987). *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- İnalçık, H. (2004). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C.1, Eren Yayınları, İstanbul.
- İnbaşı, M. (2001). Sultan I. Murad'ın Evronos Bey'e Mektubu, *A.Ü. Türkiyat Araştırmalı Enstitüsü Dergisi*, S. 17, Erzurum, 225-236.
- Karpat, K. H. (2008). *Osmanlı Modernleşmesi-Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus*, (çev. Ş. Akile Zorlu Durukan, Kaan Durukan), İmge Kitabevi, Ankara.
- Kıray, E. (2015). *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kodaman, B. (2007). "Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.16, Isparta, 1-24.
- Köprülü, F. (1942). "Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü", *Vakıflar Dergisi*, S. 2, Ankara, 1-35.
- Kütükoğlu, M. S. (2018). *Osmanlı'nın Sosyo Kültürel ve İktisâdî Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

- McGowan, B. (1976). "Osmanlı Avârız-Nüzül Teşekkülü (1600-1830)", *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler Kitabı*, C. 2, Ankara, 1327-1331.
- Orbay, K. (2013). "Vakıflar ve Merkez Arasında Gelir Aktarımları ve Savaş Finansmanları", *Vakıflar Dergisi*, S. 39, 75-88.
- Orbay, K. (2014). "Vakıfların İktisadi Etkinliği, Mali Denetimi ve İktisadi İşlemleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Vakıf ve İktisat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 77-182.
- Özcan, T. (2003). *Osmanlı Para Vakıfları: Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Öztürk, M. (2019). "Osmanlı İktisadî Düzeni: Esasları-Değişme ve Gelişme", *Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi Bildiriler Kitabı*, C. 1, İzmir Demokrasi Üniversitesi Yayınları, İzmir, 285-307.
- Özvar, E. (2003). *Osmanlı Maliyesi ve Malikâne Uygulamaları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Pamuk, Ş. (2018). *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Parker, G. (1976). "The "Military Revolution" 1560-1660 a Myth?", *The Journal of Modern History*, S.48/2, The University of Chicago Press, 195-214.
- Sahillioğlu, H. (1965). *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi (1640-1740)*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sayar, A.G. (2000). *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Şahin, M. (1986). "Sosyal Değişmede Vakıfların Rolü", *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, S. 21, 231-247.
- Tabak, F. (2009). "Bereketli Hilal'in Batısında Tarımsal Dalgalanmalar ve Emeğin Kontrolü (Yak. 1700-1850)", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım* (ed. Çağlar Keyder, Faruk Tabak), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 143-164.
- Tabakoğlu, A. (1985). *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Tabakoğlu, A. (2000). *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Teber, Ö. F. (2002). "Osmanlı Toplumunda Bir Sosyal Kurum Olarak Vakıf Çeşitleri ve İşleyişi", *Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 4, S. 12, 197-205.
- Tekindağ, Ş. (1961). *Berkuk Devrinde Memluk Sultanlığı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Timur, T. (2010). *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Ülken, H. Z. (2006). "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", *Vakıflar Dergisi*, S. 9, Ankara, 13-37.
- Yağcı M. ve Gürsoy, Ç. (2019). "Osmanlı Devleti'nde İktisadi Zihniyet, Kurumlar ve Para Vakıfları", *Adam Akademi Dergisi*, C. 9, S. 1, 37-67.
- Yediyıldız, B. (2012). "Vakıf", *DİA*, C. 42, İstanbul, 479-486.
- Yüksel, H. (1998). *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)*, Dilek Matbaası, Sivas.

Bir Finansal İstikrar Aracı Olarak Rezerv Opsiyon Mekanizmasının Etkinliğinin Analizi

Doç. Dr. Zahide AYYILDIZ ONARAN

İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi

ORCID ID: 0000 0002 9236 4666

Sina Derin TUNCAY

İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

ORCID ID: 0000 0002 6414 0139

Özet

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası 2011 yılının Eylül ayında sermaye hareketlerinde yaşanabilecek aşırı oynaklığın finansal istikrar üzerindeki olumsuz etkilerini önleyebilmek adına zorunlu karşılık politikasının yeni bir yaklaşımı olan rezerv opsiyon mekanizmasını uygulamaya koymuştur. Bu çalışmada rezerv opsiyon mekanizması kullanımı ile brüt döviz rezervleri, toplam kredi hacmi, cari işlemler hesabı üzerindeki değişimler arasındaki regresyon ilişkisi araştırılmıştır. Zaman serilerinin durağanlığının sınanmasında genişletilmiş Dickey Fuller birim kök testinden yararlanılmış ve durağan olmayan serilerin birinci dereceden farkları alınarak durağanlaştırılmıştır. Son aşamada, regresyon analizi yöntemiyle bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişki ortaya koyulmuştur. Yapılan araştırma sonucunda rezerv opsiyon mekanizması kullanımı ile TCMB brüt döviz rezervleri arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu, toplam kredilere (mali kesim hariç) anlamlı bir şekilde etki edilmediği ve cari işlemler hesabı arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rezerv Opsiyon Mekanizması, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), Finansal İstikrar, Para Politikası, Para Politikası Araçları

Abstract

Reserve option mechanism has been put into practice by Central Bank of Turkey as a new approach of required reserve ratio in 2011 to prevent the negative effects of excessive volatility in capital movements on financial stability. In this study, the regression relationship between the use of the reserve option mechanism and the changes on CBRT gross foreign exchange reserves, total loan volume, current account is investigated. Augmented Dickey Fuller unit root test was used to test the stationarity of time series and the non-stationary series were stabilized by taking the first degree differences. At the last stage, the relationship between dependent and independent variables was revealed by regression analysis method. As a result of the research, it was found that there is a positive relationship between the use of the reserve option mechanism and the CBRT gross foreign exchange reserves, no significant impact on total loans and it is concluded that there is a negative relationship between the current account.

Keywords: Reserve Option Mechanism, Central Bank of Turkey, Financial Stability, Monetary Policy, Monetary Policy Tools

1. REZERV OPSİYON MEKANİZMASININ GELİŞTİRİLMESİ VE UYGULAMA ALANI

Uluslararası piyasalarda yaşanan ekonomik sosyal ve finansal olaylar iktisat para ve maliye politikaları açısından yeniden sorgulamayı getirmektedir. Özellikle sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ve kısa vadeli sermaye girişleri, Türkiye gibi kronik cari açık sorunu olan ülkelerin finansal piyasalarında istikrarsızlığa yol açabilmektedir. Global ekonomi ve ülkeler, finansal piyasalar aracılığıyla birbirine entegre olduğu günümüzde

Merkez Bankaları varlık balonlarını ve potansiyel riskleri göz ardı edemeyecek durumdadır. Kısa vadeli sermaye hareketlerinin yarattığı yıkıcı etkilere karşı merkez bankaları pro -aktif önlemler almakta, para politikası araçlarını fiyat ve finansal istikrarı da gözeterek kullanmaktadırlar.

2008 küresel krizi sonrasında Merkez Bankacılığı bağlamında yalnızca fiyat istikrarına odaklanılmış, sistemik riskleri göz ardı eden klasik para politikası yaklaşımının başarılı olamayacağına yönelik çalışmalar artmıştır. (Blinder, 2010). Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası da 2008 küresel krizi sonrasındaki para politikası stratejisini bu çerçevede oluşturmuş makroekonomi üzerindeki riskleri minimize edebilmek veya sınırlamak amacıyla farklı politika araçlarını bir arada kullanmaya başlamıştır (Başçı & Kara, 2011, s. 1).

Para politikası bağlamında ticari bankalarının büyük çoğunluğu topladıkları mevduatın bir kısmını ileride karşılaşılabilecekleri ödeme sıkıntılarına karşılık olarak merkez bankası kasasında zorunlu karşılık olarak ayırmakta ve tutmaktadırlar. Zorunlu karşılık oranları dönemin ve zamanın şartlarına göre gelişim ve değişiklik göstermektedir (Gray, 2011, s. 5). Finansal piyasaların derinleşmesi ve sistemik risklere efektif çözümler üretebilme gerekliliğinin oluşmasıyla birlikte Merkez Bankaları para politikası araç yelpazesini çeşitlendirmişlerdir. TCMB de bu çerçevede 2010 yılının sonlarına doğru krizin olumsuz etkilerini sınırlamak için geleneksel para politikası uygulamalarına ek olarak, şoklara karşı tepki verebilen yeni bir para politikası bileşeni tasarlanmıştır. Ekonomik koşullar değiştikçe Merkez Bankaları da para politikası uygulamalarını sıklıkla değiştirmektedirler. Küresel kriz öncesinde fiyat istikrarına dayalı bir para politikası anlayışı benimsenirken, krizle birlikte daha önce merkez bankalarının literatüründe olan ama uzun zamandır kendisine uygulama alanı bulamayan zorunlu karşılıklar daha aktif bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası 2010 yılının sonlarında yeni para politikası tasarımını kamuoyuna sunmuştur. Fiyat istikrarından ödün vermeden finansal istikrarı gözetilen yeni para politikası araçlarını kullanmaya başlamıştır. Bu doğrultuda Zorunlu Karşılık Oranları daha aktif bir şekilde kullanılmaya başlanmış ve bu geleneksel para politikası aracı 21. yüzyıl para politikası şartlarına uyumlu hale getirilerek bankalara likidite yönetimine destek sağlamak ve brüt döviz rezervlerini güçlendirebilmek adına Rezerv Opsiyon Mekanizmasını kamuoyuna tanıtmışlardır.

2. LİTERATÜR

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası rezerv opsiyon mekanizması uygulaması ile dünyadaki para politikası literatürüne katkıda bulunmuştur, Türkiye dışında bu konuyla ilgili yapılan bir araştırma bulunmamaktadır. Gözlem yapmak için yeterli verinin oluşmasıyla birlikte, uygulamanın sonuçlarının finansal istikrar üzerindeki etkilerinin incelendiği çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar TCMB bünyesinde yapılan araştırmalar, makaleler, doktora ve yüksek lisans tezlerinden oluşmaktadır.

Literatürdeki çalışmaların geneli rezerv opsiyon mekanizmasının etki ettiği veya kullanımını etkilediği faktörleri incelemekte olup, makroekonomik değişkenler üzerindeki etkilerini araştırmaktadır. Alper, Kara ve Yörükoğlu (2012) o tarihlerde daha yeni kullanılmaya başlanmış olan Rezerv Opsiyon Mekanizmasının çalışma sistematiğini incelemişler ve etkilerini alternatif para politikası araçlarıyla karşılaştırmışlardır. Rezerv Opsiyon Mekanizmasının makroekonomik ve finansal istikrara yönelik faydalı geleneksel olmayan para politikası aracı olabileceği değerlendirilmesinde bulunmaktadır. TCMB ekonomistlerinden olan Küçükşaraç ve Özel (2012) ROM ile TL'nin döviz kurları karşısındaki volatilitésinin sınırlandırılabilirliğini ve kredilerin sermaye hareketlerine karşı olan duyarlılığının azaltılabileceğini belirtmişlerdir. Kredi büyümesi üzerinde de kullanılabilirliği yeni bir fikir olarak sunulmuştur. Ermişoğlu, Oduncu ve Akçelik (2013) GARCH yaklaşımından faydalanarak rezerv opsiyon mekanizmasının döviz kuru volatilitésini düşürmede belirgin bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Aslaner, Çıplak, Kara ve Küçükşaraç (2015) kısa vadeli faizlerin sermaye hareketlerindeki değişimlere verdiği sistematik tepkinin ROM'un otomatik dengeleyici etkisini sınırlayabileceği, zorunlu karşılıklara ödenecek faizin uyarlanması yoluyla zorunlu karşılık maliyetinin merkez bankası politika faizine duyarlılığını azaltılabileceği sonucuna ulaşmışlardır. Çiçek ve Akar (2016) yaptıkları ampirik çalışmada volatilitéyi ölçen ekonometrik ARMA-GARCH, ARMA, EGARCH ve SWARCH modellerini kullanarak döviz kuru ve ROM arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Böcüoğlu (2015) Rezerv Opsiyon Mekanizmasının faiz ve zorunlu karşılık politikasıyla birlikte parasal aktarımının yanı sıra, bankaların

bilançolarının döviz tarafı üzerindeki etkilerini ekonometrik bir analizle incelemiştir. Değerli ve Fendoğlu (2015) rezerv opsiyon mekanizmasının döviz kurundaki aşırı dalgalanmalara ilişkin piyasa beklentilerini içerdiğine ve sermaye akışlarının aniden tersine dönme olasılığını azalttığına dair kanıtlar bulduklarını ifade etmişlerdir. Şahin, Doğan, Berument (2015) rezerv opsiyon mekanizmasının etki tepki analizi çerçevesinde sermaye akım şoklarının olumsuz etkilerini sınırladığı sonucuna ulaşmışlardır. Kurum ve Oktar (2019) rezerv opsiyon mekanizmasının döviz kuru üzerindeki etkilerini, Engle Granger, Eşbütünleşme ve Toda-Yamamoto nedensellik analizleri kullanılarak incelemiştir. Rezerv Opsiyon Mekanizmasının döviz kuru üzerinde önemli etkilerinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Hepsağ (2019) da yaptığı doğrusal olmayan asimetric yumuşak geçişli hata düzeltme modeliyle değişkenler arasında kısa ve uzun dönemli koentegre ilişkiye ulaşmaktadır.

3. REZERV OPSİYON MEKANİZMASI

Zorunlu karşılıklar bankaların karşılaşılabilecekleri zor durumlarda kullanmak üzere sigorta işlevi de gören klasik para politikası araçlarından. Günümüzde yaşanan krizler daralmalar döviz rezervleri sıkıntısı özellikle para politikasının gücünde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Ekonomide yaşanan bu durumlar; Merkez bankaları tarafından geleneksel olmayan araçların kullanılmasına neden olmuştur. Normal koşullar altında klasik politika araçlarına göre bankalar topladıkları mevduatın belirli bir kısmını TCMB nezdinde saklamakla yükümlüdürler. Rezerve opsiyon mekanizması (ROM); bankaların ve finansal kuruluşların merkez bankasında Türk lirası olarak ayırmak zorunda olduğu karşılığı; belli katsayı çerçevesinde; altın ve döviz cinsinden ayırabilmesidir. Ne kadar ayıracağını gösteren katsayıya Rezerv Opsiyon katsayısı (ROK) denir. Kısaca Rezerv Opsiyon mekanizması, rezerv opsiyon katsayısına göre, bankaların merkez bankası kasalarında saklamakla yükümlü oldukları döviz, altın veya hurda altın olarak saklamaları olanağıdır. Bu mekanizmanın Rezerv opsiyon katsayıları %30'luk kısmı Amerikan Doları ve / veya Euro, en fazla %20'lik kısmı altın, en fazla %15'lik kısmı ise hurda altın cinsindedir. ROM'un hem bankalar hem de Merkez bankası açısından büyük rahatlık sağladıkları gibi etkiledikleri birçok makroekonomik değişken vardır. Bu mekanizma ile bankalar TL likiditesi yönetimlerinde daha esnek bir hareket kabiliyetini kavuşmuşlardır. TCMB son dönemde yapmış olduğu değişikliklerle bankalara kredi kullandırma hacimlerinde belli bir seviyenin üstüne çıktıklarında bu durumun sürdürülebilirliğini teşvik amacıyla Türk Lirası cinsinden ayrılan zorunlu karşılıklara faiz de ödenmektedir. Yani Eğer %9 oranında kredi kullandıran bir banka ise zorunlu karşılığına faiz alabilmektedir. Ama bu oranı yakalayamamış ise çok daha düşük oranda faiz getirisi elde edebilecektir. Rezerv Opsiyon Mekanizması bankaların daha fazla TL ile hareket edebilmek için ödemeye razı oldukları maliyettir. Merkez Bankasına avantajı ise döviz rezervlerini arttırıcı etkisidir. Döviz rezervleri özellikle gelişmekte olan ülkelerin Merkez bankalarının en önemli sorunlarından. Böylece ROM Kısaca bankaların gönüllü olarak katlandığı Merkez Bankalarının ise rahatlıkla yaptırım uygulamadan getiri elde ettiği geleneksel olmayan para politikası aracıdır.

Rezerv opsiyon mekanizmasının beklenen faydaları aşağıdaki gibidir:

- Kısa vadeli sermaye akımlarının yaratabileceği volatilitiyi düşürmek.
- TCMB brüt döviz rezervlerini sağlamlaştırmak.
- Bankalara likidite yönetim şansı tanımak.
- Sermaye hareketlerindeki değişimlerin krediler üzerindeki etkilerini sınırlamak.
- Her bankaya kendi likidite optimizasyonunu yapabilme olanağı sağlamaktadır.
- Diğer politika araçlarına duyulan ihtiyacı azaltmaktır.

Tablo 1: Rezerv Opsiyon Mekanizması İmkân Dilimi Katsayıları

Döviz İmkân Dilimleri (%)	Katsayı	Altın İmkân Dilimleri (%)	Katsayı	Hurda Altın İmkân Dilimleri (%)	Katsayı
0-20	1,0	0-15	1,6	0-15	1,0
20-25	1,4	15-20	1,7		
25-30	1,7				

Kaynak: TCMB

4.EKONOMETRİK ANALİZ

Ekonometrik analizde kullanılacak olan bağımlı ve bağımsız değişkenlerin kısaltmaları, gözlem sayıları ve betimleyici özelliklerine aşağıdaki tabloda yer verilmiştir. TCMB'nin Rezerv Opsiyon Mekanizmasını kullanmaya başladığı, Eylül 2011- Eylül 2020 tarihleri zaman aralığı olarak alınmıştır. Rezerv Opsiyon Kullanımı bağımsız değişken olarak alınırken, mali kesim hariç toplam krediler, TCMB brüt döviz rezervi ve cari işlemler hesabı bağımlı değişken olarak tanımlanmıştır.

Tablo 2: Ekonometrik Modelde Kullanılan Bağımlı ve Bağımsız Değişkenlerin Özellikleri

Değişken	Kısaltma	Gözlem Sayısı	Standart Sapma
Rezerv Opsiyon Mekanizması Kullanımı	ROM	108	0.289
Toplam Krediler (Mali Kesim Hariç)	TK	108	0.019
TCMB Brüt Döviz Rezervi	RZV	108	0.050
Cari İşlemler Hesabı	CD	108	1.064
Döviz Sepeti	DVZ	108	0.035

4.1 Augmented Dickey Fuller Birim Kök Testi

Doğru bulgulara ulaşabilmek için çalışılan zaman serilerinin durağan olması oldukça önemlidir. Durağan olmayan zaman serileri sahte regresyon sonuçlarına yol açabilmektedir. Durağanlık ile ifade edilen şey, varyansın ve ortalamanın belirli bir zaman içerisinde sabit olmasıdır (Gujarati, 1995). İlk aşamada sahte regresyon sorununa neden olduğu için değişkenlerin durağan olup olmadıklarının kontrolünde genişletilmiş Dickey Fuller Birim Kök Testinden yararlanılmış ve durağan olmayan serilerin farkları alınarak durağanlaştırılmıştır. Gecikme uzunluğu Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir.

Tablo 3: Augmented Dickey Fuller Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Düzy Veriler			Birinci Dereceden Farkı Alınmış Veriler		
	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitsiz	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitsiz
TK	0.689	-0.115	4.636	*-5.471	-5.970	*-4.091
RZV	0.689	-1.007	-0.939	*-6.712	*-7.261	*-6.629
CD	*-3.511	-3.924	*-2.206	*-8.904	*-8.880	*-8.948
ROM	-1.447	-2.816	-0.723	*-9.201	*-9.632	*-9.245
DVZ	1.668	-1.112	2.818	*-4.640	*-5.225	*-3.868

* % 95 Güven Aralığında Anlamlılığı İfade Etmektedir.

4.2 Regresyon Analizi

Regresyon analizi, istatistiksel açıdan anlamlı, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi inceleyen ekonometrik bir yöntemdir. Makroekonomik zaman serilerinde farklı değişkenler arasında etkileşim bulunabilmektedir. Bu çalışmada regresyon analizi yöntemiyle bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişki araştırılmıştır.

Tablo 4: Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişkenler			
ROM	CD	RZV	DVZ	TK
Coef.	-3.520	1.883	-1.080	-0.00003
Prob > F	*0.0127	*0.000	0.366	0.533
R²	0.057	0.691	0.008	0.004
Adjusted R²	0.048	0.688	0.002	-0.006
P> t 	0.013	0.000	0.366	0.533

* % 95 Güven Aralığında Anlamlılığı İfade Etmektedir.

H_0 = Anlamlı değildir.

H_1 = Anlamlıdır.

İlk modelde ROM ile CD arasındaki regresyon ilişkisi incelenmiştir. Prob> F değeri 0.05'ten küçük olduğu için, model istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu durumda H_0 hipotezi ret, H_1 hipotezi ise kabul edilmiştir. P>|t| değeri de 0.05'ten küçük olduğu için modeldeki H_0 hipotezi ret, H_1 hipotezi ise kabul edilmiştir, bir başka deyişle bağımlı değişken anlamlıdır. ROM ile CD arasında istatistiksel anlamda başarılı ve negatif yönlü bir ilişki vardır. Yapılan analiz sonucunda değişkenin katsayısı -3.52 olarak tespit edilmiştir. ROM kullanımındaki her birimlik artışta CD'ye negatif etki etmektedir.

İkinci modelde ROM ile RZV arasındaki regresyon ilişkisi incelenmiştir. Model ve değişken istatistiki açıdan anlamlıdır. ROM ve RZV arasındaki pozitif yönlü bir ilişki vardır. ROM kullanımını arttıkça RZV de artmaktadır.

Üçüncü modelde ROM ile DVZ arasındaki regresyon ilişkisi incelenmiştir. Yapılan analiz sonucunda model ve değişken istatistiki olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Dördüncü modelde ise ROM ile TK arasındaki regresyon ilişkisi incelenmiştir. Yapılan analiz sonucunda model ve değişken istatistiki olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

5.SONUÇ VE BULGULAR

Bu çalışmada 2011 yılının Eylül ayında uygulamaya koyulduktan sonra kademeli olarak geliştirilen ve makroekonomik koşullara göre şekillendirilebilme esnekliğine sahip geleneksel olmayan para politikası aracı olan Rezerv Opsiyon Mekanizmasıyla (ROM), TCMB brüt döviz rezervi, cari işlemler dengesi, toplam krediler ve döviz sepeti gibi değişkenler arasındaki regresyon ilişkisi incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre rezerv opsiyon mekanizması kullanımının bağımlı değişkenlere farklı şekillerde etki ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Modeller arasındaki en güçlü istatistiki ilişki rezerv opsiyon mekanizması kullanımı ile TCMB brüt döviz rezervleri arasındaki ilişkiyi araştıran analizde ulaşılmıştır. Teorik olarak Rezerv Opsiyon Mekanizması kullanımının artmasıyla birlikte daha çok Türk Lirası likiditesinin bankaların kullanımına geçmesi ve bankaların daha aktif bir şekilde kaydi para yaratması beklenilmektedir. Diğer taraftan ROM ilk kullanılmaya başladığı zamanlarda piyasadaki döviz fazlasını çekerek mekanizmanın otomatik dengeleyici özelliğini kullanmak isteyen TCMB, özellikle 2016 yılından sonra rezerv opsiyon kullanım oranını kademeli olarak düşürerek piyasadaki döviz likiditesini artırmayı hedeflemiştir.

Regresyon analizi sonucunda ulaşılan bulgular çalışmanın ana hipotezini desteklemektedir. Rezerv opsiyon kullanımının artması brüt rezervlerdeki artış ve cari işlemler hesabındaki dengelenmeyle birlikte finansal istikrara katkıda bulunmaktadır. Rezerv opsiyon mekanizması kullanımıyla, toplam krediler ve döviz sepeti arasında istatistiki açıdan anlamlı bir sonuç çıkmamıştır.

KAYNAKÇA

Akar, Cüneyt, and Serkan Çiçek. "'New" monetary policy instruments and exchange rate volatility." *Empirica* 43.1 (2016): 141-165.

Altuntaş, Mehmet (2019) Rezerv Opsiyonu Mekanizması Ve Uluslararası Rezerv İlişkisi

Aslaner, Oguz, "Reserve options mechanism: does it work as an automatic stabilizer?" *Central Bank Review* 15.1 (2015): 1.

Alper, Koray, Hakan Kara, Mehmet Yörükoğlu. "Reserve options mechanism." *Central Bank Review* 13.1 (2012): 1.

Başçı, E., & Kara, H. (2011). Finansal istikrar ve para politikası. *İktisat İşletme ve Finans*(26(302)), 9-25.

Blinder, A. (2010). How central should the central bank be? *Journal of Economic Literature*(48(1)), 123-133.

BÖCÜOĞLU, Mehmet Emin. "Rezerv Opsiyon Mekanizmasının Banka Davranışlarına Etkisi." Ankara Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü (2015).

Değerli, Ahmet, and Salih Fendoğlu. "Reserve option mechanism as a stabilizing policy tool: evidence from exchange rate expectations." *International Review of Economics & Finance* 35 (2015): 166-179.

Gray, S. (2011). Central bank balances and reserve requirements. International Monetary Fund.

Gujarati, D. (1995). *Basic Econometrics*. Mc Graw Hill.

6th International Management and Social Research Conference
January 16-18, 2021 İstanbul / Turkey

- Kurum, Mustafa Eser, and Suat Oktar. "Rezerv opsiyon mekanizmasının döviz kuru üzerindeki etkisi." *Marmara University Journal of Economic & Administrative Sciences* 41.1 (2019).
- Küçüksaraç, Doruk, and Özgür Özel. "Rezerv Opsiyonu Mekanizması ve Optimal Rezerv Opsiyonu Katsayılarının Hesaplanması." *TCMB Çalışma Tebliği* 12 (2012): 32.
- Oduncu, Arif, Yasin Akcelik, and Ergun Ermisoglu. "Reserve options mechanism and FX volatility." *Central Bank of the Republic of Turkey Working Paper* 13/03 (2013).
- Sahin, Afsin, Burak Dogan, and M. Hakan Berument. "Effectiveness of the reserve option mechanism as a macroeconomic prudential tool: evidence from Turkey." *Applied Economics* 47.56 (2015): 6075-6087.

Türkiye’de Bankacılık Sektöründe Finansal Teknolojiler (Fintech)’in Uygulamaları ve Sektöre Yönelik Öneriler

Zülfiye KAYNAR

Necmettin Erbakan Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İşletme Bölümü-Yüksek Lisans Öğrencisi

Özet

Dijitalleşen dünya ile birlikte insanlar teknolojiye daha fazla yönelmişlerdir. Bu artan teknoloji kullanımı ile birlikte hayatımızda da daha fazla teknolojik uygulamalar yerleşmiştir. Bu teknolojilerden en önemlisi de finans ve teknolojinin birleşimi olan finansal teknolojilerdir. Bu teknolojiler 21.yy ile birlikte daha önemli hale gelmiştir. Kısaca finansal teknoloji, finans işlemlerinin teknoloji ile birlikte yapılmasını sağlayarak işlemlerin kolaylaşmasını sağlamıştır. Bu kolaylıklara baktığımızda ise; fiyat avantajı, daha fazla hizmet seçeneği, daha isabetli karar süreçleri, üstün Fraud önleme sistemlerini söyleyebiliriz. İlk başta bu teknolojiler gelenekselden farklı olarak görülme de artık günümüzde daha farklı şekillerde algılanmıştır. Bu algılamaların ülkelerin fintech kullanım bütçeleri ile önemli hale geldiğini söyleyebiliriz. Finansal teknolojiler içerisinde dijital paralar, bankacılık işlemleri ve sigorta endüstrisini kapsarken aynı zamanda da tüketicileri, melek yatırımcıları, geleneksel finansal kuruluşları, teknoloji şirketlerini de bir arada tutmuştur. Bu sebeple de herkesin dikkatini çekmiştir. Bu teknoloji yöntem olarak çevik iş yapma yöntemini benimsediğinden günümüzde fintech şirketlerinin sayısı artmakta ve finans sektörünü yeniden şekillendiren, yeni olanaklar doğmasını sağlayan bir yapıdır. Fintech, büyük şirketlerin niş pazarlara odaklanmaları ve bu pazarlar dışındaki alanlara yönelmemelerinden dolayı buralara girerek yeni imkân sağlamıştır. Dünyada Amerika ve İngiltere de başta olmak üzere birçok ülke bu teknolojiyi desteklemişlerdir. Fintech’in Türkiye pazarında kullanımına bakıldığında en başta bankacılık işlemlerinde ve bankaların bireyler-kurumlar arasındaki iletişimde büyük çapta etki yarattığı belirtilebilir.

Anahtar Kelimeler: Finans, Teknoloji, Finansal Teknoloji, Yatırım

Abstract

With the digitalizing world, people have turned to technology more. With this increasing use of technology, more technological applications have been placed in our lives. The most important of these technologies is financial technologies, which are the combination of finance and technology. These technologies have become more important with the 21st century. In short, financial technology has made it easier for transactions to be transmitted together with technology. When we look at these facilities; We can say price advantage, more service options, more accurate decision processes, superior Fraud prevention systems. Although the first second technologies are no longer seen as different, they are now perceived in different ways. These perceptions can become important with the fintech particles of the countries. It covers the financial technologies, digital currencies, banking transactions and insurance industry, while also keeping consumers, angel Investors, financial instruments, technology companies together. For this reason, it has attracted everyone's attention. As this technology adopts agile business method as a method, the number of fintech companies is increasing today and it is a structure that reshapes the financial sector and provides new opportunities. Fintech has provided new opportunities by focusing on large meat markets and entering these markets outside of these markets. Many countries around the world, including the President in

America and England, have supported this technology. When we look at Turkey market Fintech most banking transactions in communication between individuals and banks-institutions may be noted that the impact on a large scale.

Keywords: Finance, Technology, Financial Technology, Investment

GİRİŞ

Global hale gelen bu dünyada artık hemen hemen bütün işler dijital ortama dönüşmüş durumdadır. Bu dönüşüm ile birlikte teknolojinin de ilerlediğini düşündüğümüzde her zaman yeni olan sistemin daha iyi olduğunu söyleyebiliriz. Teknoloji hayatın her alanında yani sosyal, ekonomik gibi konularda hep karşımıza çıkmaktadır. Bu teknolojilerin kullanımı ile birlikte bizlerde artık dijital dünyaya ayak uydurmak zorunda kalıyoruz. Her ne kadar dijital olan işlerde sıkıntılar olsa bile hayatımıza kolaylıklar sağladığını da unutmamız gerekmektedir. Bu teknolojilerden en önemlisi de finans işlerini kolaylaştırmak açısından finans ve teknolojinin birleşimi olan finansal teknolojilerdir. Finansal teknolojiler işlerimizi daha hızlı yapmamızı sağlarken, bunu kullanan firmaların da daha çok müşteri kazanmalarını sağlamaktadır. Finansal teknolojiler dünyanın hemen hemen her yerinde kullanılmaktadır ve bizim ülkemizde de özellikle finans ve bankacılık alanında kullanılmaktadır. Finansal teknolojilerin sahibi olan Fintech şirketlerine baktığımızda ise dünyadaki sıralamalarda ilk sıralarda ABD, Çin gibi ülkeleri görmekteyiz. Aslında finansal teknolojiyi bir ülke ne kadar iyi kullanıyorsa diğer ülkelere karşı rekabeti de o derece yüksek olacaktır. Ülkelerin de yıllar geçtikçe bu fintech yatırımlarına daha fazla yatırım yapmalarının sebebi de rekabet olarak diğer ülkeleri yenmek içindir. Bu araştırmada da asıl amacı da temel kavramları açıkladıktan sonra finansal teknolojilerin dünya ve Türkiye bazında bankacılık sektöründe ne gibi bir uygulamalarının olduğunu öğrendikten sonra bunlara yönelik öneriler sunmaktır.

2.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Finans

Finans kavramı bankacılık ve ekonomik anlamda çok sık kullanılan bir kavramdır. Finans aslında para yönetimi ve bunun için oluşturulacak fonların yönetimi ile ilgilidir. Paranın, herhangi bir fonun, menkul kıymetin yönetilerek bunların daha kolay bir şekilde yürütülmesini sağlamaktadır. Finansal yönetim ile birlikte bu kaynakların nasıl kullanılacağı ve ne şekilde tedarik edileceği kolayca tespit edilir.

2.2. Teknoloji

Teknoloji işletme fonksiyonlarından olan ar-ge, pazarlama, üretim, satış gibi bütün bu fonksiyonların sürecinde kullanılan ve bunların da etkin bir şekilde daha iyi ilerlemesini sağlayan bilgi ve becerilerdir. (Şenel ve Gençoğlu, 2003:49). Teknoloji küreselleşme ile birlikte hayatımızın her noktasına kadar girebilmektedir. Bu teknolojiler üretilirken işbirliği ve ülkenin gelişmişliği ile beraber daha üst seviyelere yükseltilebilir. Ülkeler teknolojiyi ne kadar benimserler ise o kadar gelişmiş olurlar ve rekabet etmeleri daha kolay bir hale gelir.

2.3. Finansal Teknolojiler (Fintech)

Bu kavram 21.yy'da daha fazla ortaya çıkarak finansal hizmet sektöründe çok sık kullanılmaya başlanmıştır. Finansal teknoloji kavramı finans ve teknolojinin birleşiminden oluşmuştur. Finans, fon kaynağı sağlarken; teknoloji de bu sürecin uygun şekilde yürütülmesini sağlar.

Fintech tanımları çeşitli şekillerde yapılmıştır. Bunlar;

- Fintechin yeni bir finans endüstrisi olduğu söylenmiştir. Fintechler, finansal sektörde daha etkin ve yenilikçi bir şekilde finans ve teknolojiyi birleştirici olarak tanımlanmıştır (Aktuğ, 2020: 488).
- Fintech, karşılıklı iletişim ve süreçlerde sağlanması gereken finansal hizmetlerin üretilmesi olarak da tanımlanmıştır (Schueffel, 2017: 33).

Genel bir tanım söylemek gerekirse;

Finansal teknoloji; bilgi, mobil teknoloji gibi gelişmelerin sonucunda işlemlerin daha hızlı yapılmasını sağlayan ve erişimi kolay olan uygulamalardır (Korkmazgöz ve Ege, 2020:107).

Fintech kullanımında üç farklı dönem bulunmaktadır (Kömürcüoğlu ve Akyazı, 2020:38). Bu dönemler;

- **Fintech 1.0 Dönemi (1866-1967),**
- **Fintech 2.0 Dönemi (1967-2008),**
- **Fintech 3.0 Dönemi (2008-...)'dir.**

Fintech 1.0 döneminde transatlantik kablosunun kullanılması ile 1950'de kredi kartı kullanımının başlaması ve 1967 yılında da ATM kullanılması ile birlikte Fintech 2.0 dönemine geçilmiştir. Geçilen bu dönemde ATM kullanımı ile birlikte banka sektörüne daha fazla katkı sağlanmıştır. Böylelikle küresel anlamda kullanım da artmıştır. Bu dönemlerde bunlara ilginin artmasının sebebi de 1987 yılında Borsa Çöküşü olan Black Monday'nin yaşanmasıdır. Bu sıkıntılı zamanlarda normal bankaların yerine fintech şirketleri mobil ödeme ve diğer dijital banka sistemleri kullanarak yükselmişlerdir. Bu dönem aslında 1994'de Bill Gates'in söylediği "Bankalar değil, bankacılık önemlidir" sözünün aslında bankaların azalacağını göstergesi olarak görebiliriz. Küresel finans krizi ile birlikte bu kavram daha fazla önemli hale gelmiştir. Çünkü bu krizde bankaların karlılığı düşmüş ve rekabet güçleri düşmüştür. Bu sebeple de fintech şirketleri bunu fırsat olarak görmüş ve finansal teknoloji geliştirerek her kesime ulaşmaya çalışmışlardır. Ulaştıkları kesim tarafından da yoğun ilgi görek bu teknolojilere olan ilgiyi artırmışlardır. Günümüzde de halen devam eden Fintech 3.0 dönemi artık bu şirketlerin daha fazla büyüerek hatta batmayacak şekilde olduklarının göstergesidir (Kömürcüoğlu ve Akyazı, 2020:38).

Fintech adaptasyonu yıllar geçtikçe daha fazla artmıştır ve fintechlere yapılan yatırımlar da daha fazla olmaya başlamıştır. Geleneksel finans kurumlarına karşılık çıkan bu şirketler, para transferi, ödeme, kredi, muhasebe gibi maddi işlemlerde faaliyet göstererek hayatımızda yer edinmeye çalışmışlardır. Burada aslında fintech şirketlerinin amacı klasik finans ile modern finansın bir araya gelerek problemlerde daha kolay çözümler sağlamaktır.

Finansal teknoloji firmalarının kapsamına baktığımızda ise; dijital paralar, dijital ödemeler, bankacılık sektörü, kişisel finansal yönetim, yatırım, sigortacılık faaliyetleri ve blockchain teknolojisi gibi konularda çözümler sağlamaktadır (Akkan, 2018:4).

Bu teknoloji dünyanın her tarafında önemli bir sektör haline gelmiştir. Önemli hale gelen bu sektörün olumlu ve olumsuz yanları da bulunmaktadır. Olumlu etkilerine baktığımızda; yapılan kolay işlemler, her an istenildiğinde ulaşılabilme, vakitten tasarruf etme, düşük işlem maliyeti, yenilikçi ürün hizmeti, rekabetçi fiyat avantajı, finans sektöründe olmayanların bile katılabilmesi, daha fazla müşteriye ulaşılabilmeyi sağlamaktadır. Olumsuz etkilerine baktığımızda ise; para politikasının yürütülmesindeki sorunlar, güvenlik sorunu ve denetim sorunu olmasıdır (Kömürcüoğlu ve Akyazı, 2020: 40-43).

2.4. Finansal Teknoloji ve Banka Arasındaki İlişki

Finansal teknolojilerin özellikle banka sektöründe belirli konularda kullanılması dikkatleri çekmiştir. Banka hizmetlerine baktığımızda; borçlanma, para transferi, ödeme sistemleri, veri yönetimi, risk yönetimi, varlık yönetimi gibi konularda aktif olarak çalışmıştır (Çağıl ve Candemir, 2020: 210).

Finansal teknolojilerin bankalarda önemli olmasının sebebi de küresel kriz olan 2008 krizidir. Bu dönemde müşterilere daha kolay hizmet sunma ve daha şeffaf bir platform oluşturan bu şirketler dikkatleri üzerlerine çekmeyi başarmışlardır. Ortaya çıkan sorunlarda örneğin kredi vb. verme gibi problemlerde bu finansal teknoloji sağlayıcıları devreye girerek insanların bu teknolojiye yönelmelerini sağlamışlardır. Kısaca fintech uygulamaları geleneksel bankacılık gibi belirli konularda imkan sağlamayarak her türlü yenilik ile birlikte hizmet yelpazesini de geliştirmişlerdir. Bankalar ise eğer bu teknolojiyi benimseyip kullanırlarsa hem daha fazla müşteri sağlarlar hem de bankanın kazancını artırabilirler. Bu teknolojiler sayesinde açık bankacılık

ortaya çıkararak çok kalabalık olmadan da az kişi ile birlikte banka ve finans düzeyinde işler yapılmasını kolaylaştırmıştır. Kısaca fintechlerin bankalardan farkını söylemek gerekirse;

- Fintechler daha çok verimlidir ve maliyetleri daha azdır.
- Düşen maliyetler ile birlikte kredi verdikleri miktarlar artırılabilir.
- Hızlı gelişmeleri takip ederek normal bankacılığı daha değişik konumlara getirebilirler.
- Fintechlerin hizmet yelpazesi normal geleneksel bankacılığa göre daha geniştir.
- Fintechler bankalara göre daha çok müşterilere ulaşmaktadır.
- Bankacılık sektöründe iş ağırlığı fintechlere göre daha fazladır (Menteş, 2019:52).

3. Dünyada Bankacılık Sektöründe Kullanılan Finansal Teknolojiler

Finansal teknoloji dünyanın her yerinde kullanılmaya başlanması ile birlikte bazı şirketler kendilerini en üst düzeye getirmeyi başaramışlardır.

3.1. Ant Financial

Bu şirket Çin merkezli olup mobil ödeme/bankacılık alanında hizmet vermektedir. Bu şirket e-ticaretin devlerinden olan Alibaba şirketinin Alipay online ödeme sisteminin devamı olarak 2014 yılında kurulmuştur. Bu şirket yatırımlara hızla devam ederken yaklaşık 150 milyar dolar ile en değerli şirket olmuştur. Bu teknolojinin altyapısında büyük veri, bulut teknolojisi, yapay zeka gibi teknolojiler kullanılmaktadır (Kaymak, 2019:37).

3.2. SoFi

2011 yılında ABD’de kurulan bu şirket online finansal ile ilgili işlemler sunmaktadır. Özellikle öğrenci kredileri yapılandırması ve bireysel krediler üzerinde yoğunlaşmıştır. Normal bankalara kıyasla öğrencilere kredi verirken daha az faiz oranları sunularak müşteri kitlesini genişletmiştir.

3.3. RobinHood

2013 yılında ABD’de kurulan bu şirket mobil olarak komisyonuz hisse senedi ve EFT alanlarında hizmet vermektedir. Şirket kendini sürekli geliştirerek kripto para, cari hesap yönetimi gibi konulara da girerek rekabet açısından kendisini daha iyi konuma getirmiştir.

3.4. Revolut

Bu şirket 2015’de Birleşik Krallık’ta kurulmuş ve dijital bankacılık alanında hizmet vererek müşterilerine farklı döviz kurları ile komisyonuz EFT işlemleri gerçekleştirmektedir. Bu Revolut şirketi müşterilerine döviz alım-satım konusunda da kolaylıklar sağlayarak işlem kapasitelerini yükseltmeyi başarmışlardır (Kaymak, 2019:40).

3.5. Kabbage

Atlanta’da Kobilere fayda sağlama açısından 2009 yılında kurulmuştur. Geleneksel bankalara kıyasla kobilere daha uygun hizmet vermeyi amaçlamıştır. Sürekli gündemi takip ederek kobilere en uygun ve doğru olan krediyi sağlayarak kobilerin çalışma sermayesini artırmayı amaçlamıştır.

Görüldüğü gibi şirketler teknolojiyi en üst düzeyde tutarak müşteriler için daha fazla kullanmaya çalışmışlardır. Bu teknolojilerin altyapı olarak kullandıkları teknoloji ve uygulamalar; yapay zeka teknolojisi, nesnelere interneti teknolojisi, blok zinciri ve kripto para teknolojisi, açık bankacılık hizmeti, akıllı sözleşmeler, mobil ve dijital ödeme hizmetleri, kitlesel fonlama platformlarıdır.

4. Türkiye’de Bankacılık Sektöründe Kullanılan Finansal Teknolojiler

Türkiye’de ilk olarak 2006 yılında ilk temassız kart kullanımının başlanması, 2012’de BKM Express dijital cüzdan uygulaması, 2015’te dijital ödeme projesi, 2016’da ise Troy ödeme sistemlerinin oluşması ile birlikte finansal teknolojiler önemli hale gelmiştir. Türkiye’de bu yatırımlara destek verilmesi amacıyla Finans

Teknopark ve Fintech İstanbul Platformu kurularak bu sektörün Türkiye’de desteklenmesi sağlanmıştır (Aktuğ, 2020:492).

Türkiye’deki bankalar da müşterilerine daha iyi hizmet verebilmek için kendilerine ait birçok uygulama geliştirmişlerdir. Türkiye’de **Startups.Watch’un** yayınladığı rapora göre kurulan fintech girişim adedinin 2015 yılında 31, 2016 yılında 38, 2017 yılında 62, 2018 yılında 58, 2019 yılında 34, 2020 yılının kasım ayına kadar da 26 olduğu tespit edilmiştir. 2013 yılında yatırım sayısı 3 ve yatırım miktarı 2,2 milyon dolar, 2014 yılında yatırım sayısı 6 ve yatırım miktarı 6,6 milyon dolar, 2015 yılında yatırım sayısı 8 ve yatırım miktarı 11,3 milyon dolar, 2016 yılında yatırım sayısı 13 ve yatırım miktarı 11,3 milyon dolar, 2017 yılında yatırım sayısı 17 ve yatırım miktarı 20,8 milyon dolar, 2019 yılında yatırım sayısı 17 ve yatırım miktarı 8,4 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Görüldüğü gibi Türkiye de fintech yatırımlarına önem vererek her yıl bu seviyeyi artırmayı sağlamıştır. Türkiye’de dijital bankacılık uygulamalarında ve pos hizmetlerinden, para transferine örnek vermemiz gerekirse; Ödeal İşyerim, TurkPos, BKM Express, Enpara.com, Panguru, Parapara, Gönder-al, Cepteteb gibi birçok uygulama bulunmaktadır.

4.1. Payguru

Bu uygulama müşteri işlemlerini kolay olarak gerçekleştirerek ve ödeme hizmetlerini de daha kolay hale getiren bir ödeme platformudur. Bu platformun alt yapılarında ise finans, risk analizi, teknoloji, müşteri hizmetleri gibi yapılar ile birlikte hızlıca büyüyerek 12 ülkede hizmet vermektedir (Akkan, 2018:9).

4.2. Ödeal İşyerim

2014 yılında kurulan bu uygulamada ise her banka için farklı komisyon ödemedeki işlemlerin daha kolay ve istenildiği gibi taksit haline getirilmesini sağlayarak müşteriler için mantıklı bir sistemdir (Akkan, 2018:10).

4.3. Iyzico

2012 yılında İstanbul’da kurulan bu platform e-ticaret üzerinde önemli kolaylıklar sağlamaktadır. Bankacılık Denetleme ve Düzenleme Kurulunun öncü ödeme hizmetlerinin başında gelmektedir (Akkan, 2018:11).

4.4. BKM

1990 yılında 13 bankanın oluşumu ile kurulan bu merkez ödemelerde kullanılacak her türlü alternatif ödeme sistemlerini yaygınlaştırmak, sisteme yönelik yenilikler getirme ve müşterilerin dijital ortamda faaliyet göstergelerini artırmayı hedeflemiştir.

4.5. Menapay

2017 yılında işleme başlayan bu şirket Blockchain tabanlı olan bu uygulama günlük hayatın her alanında güvenli bir platform olarak hizmet vermektedir. Bu yaklaşımda geleneksel bankaların yerini alarak daha güvenilir bir şekilde hizmet vermektedir.

4.6. PaPara

2016 yılında başlayan bu sistem mobil ödeme sistemi ile her bankadan işlem yaparak geleneksel yaklaşımlara göre farklılık göstermektedir. Bu işlemleri de yaparken hiçbir şekilde komisyon ücreti almamaktadır. Bu sistem ile atmlerden para çekilebilecek ve ayrıca para çekim işlemi yaparken sadece telefon numarasının olması yetecektir. Bu sebeple de kullanılabilirlik açısından müşterilerine kolaylık sağlamıştır.

4.7. Paycore

2001 yılında kurulan bu şirket ödeme sistemleri alanında ihtiyaçları karşılamak ve bankacılık hizmetlerinde oluşan yenilikleri ve karşılıklı çözümler üretmeyi sağlamıştır.

4.8. Birleşik Ödeme

2010 yılında Türkiye’de ilk ve tek fintech sağlayıcısı olarak kurulan bu firma kurumların dijital finansallaşma süreçlerinde onlara stratejik çözüm ortaklığı kurarak çözümler üreten şirkettir. Buradaki asıl amaç inovatif,

güvenilir farklı çözümler ile birlikte akıllı ödeme teknolojilerini müşterilere ulaştıran ve avantajlar sağlayan bir şirkettir.

4.9. Payfull

2015 yılında kurulan işletmelerin alacaklarını online düzende rahatça alabilmelerini sağlayan, pratik çözümler ile birlikte nakit akışını da kontrol elden bir sistemdir. Payfull ile tahsilatlar hem hızlı hem de güvenilir bir şekilde gerçekleşmektedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Küreselleşme ile birlikte teknolojiler sürekli gelişmektedir ve bu gelişmeye herkesin ayak uydurması gerekmektedir. Bu değişimlere göre teknolojik uygulamalar kendilerini güncellemek zorundadırlar. Eğer teknolojiyi benimsemez ve güncellemezlerse firmalar diğer firmaların arkasında kalarak piyasada duramazlar. Teknolojilerin firma açısında kullanımına baktığımızda faydaları; işlemlerin daha hızlı yapılması, daha kolay yapılması, işlem maliyetlerinin azalması, müşteri yelpazesinin genişlemesi gibi birçok konuda faydaları olduğunu söyleyebiliriz. Bu finansal teknolojilerin yıllar içinde sürekli artması ile birlikte dünyada bu teknolojilerin ne kadar önemli olduğunun göstergesidir.

Finansal teknolojilerin Dünya ve Türkiye olarak karşılaştırmasına baktığımızda aslında teknolojilerin yeterli olduğunu söyleyebiliriz ama sadece yeterli olmayarak daha fazla benimsenmesinin de gerektiği önemlidir.

Dünya ve Türkiye açısından Fintechleri incelediğimizde Türkiye'deki şirketlere verebileceğimiz öneriler şu şekilde olacaktır;

- Devlet teşviklerinin daha fazla artırılması,
- Açılan şirketlerin hizmet yelpazelerinin daha fazla artırılması,
- Bu teknolojilerin güvenilir olduğunun kanıtlanması,
- Fintechlere karşın geleneksel bankaların önlemleri artırması,
- Bankalar da gerekirse fintechler gibi işlem maliyetlerini azaltması,
- Şirketlerin sadece açılarak stabil durmamasının sağlanması,
- Türkiye'de bulunan bu şirketlerin hedeflerini dünya çapındaki listeye ulaşabilmeleri için harcamaları gerekmektedir.

Sonuç olarak finansal teknoloji konusu küreselleşen bu dünyada daha fazla önemli hale geldiği için bu konunun daha fazla araştırılarak literatüre katkısının sağlanması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akkan, M. (2018). *Dünya'nın Yükselen Yıldızı: Fintech Uygulamaları Ve Türkiye*. Konya Ticaret Odası Ekonomik Araştırmalar ve Proje Müdürlüğü Araştırma Raporu, Konya.
- Aktuğ, S. S. (2020). Development of Fintech Sector in Turkey . *BILTURK Journal of Economics and Related Studies*, 2 (3), 487-499.
- Çağıl, G. ve Candemir, G. (2020). Türk Bankacılık Sektörünün FinTek'ler Karşısında A'WOT Analizi. *Maliye ve Finans Yazıları*, (113), 207-238.
- Kaymak, O. (2019). Dijital Bankacılık Kapsamında Türkiye'de Fintech İnovasyonu ve Uygulaması: Rusya Sektör Karşılaştırması. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Korkmazgöz, Ç. ve Ege, İ. (2020). Finansal Teknolojilerin Türk Bankacılık Sektörünün Finansal Performansına Etkisi: Mobil Bankacılık Üzerine Uygulama . *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü e-Dergisi* 3(2), 106-125.

- Kömürcüoğlu, Ö. F. ve Akyazı, H. (2020). Finansal Teknolojilerdeki Gelişmeler: Fırsatlar ve Riskler. *Karadeniz Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 1(1), 35-48.
- Menteş, S. A. (2019). Bankacılık Sektörüne bir Tehdit unsuru olarak finansal teknoloji şirketleri. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 49-53.
- Schueffel, P. (2017). Taming the Beast: A Scientific Definition of Fintech. *Journal of Innovation Management*, 4(4), 32-54.
- Şenel, A. ve Gençoğlu, S. (2003). Küreselleşen Dünyada Teknoloji Eğitimi. *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(12) , 45-65.

**Dijital Dönüşümün Getirdiği Yeniliklerin Kamu Hizmetine Uyarlanmasında Yeni Bir Kavram Olarak
“Ortak Hizmet Sunumu” Üzerine Değerlendirmeler**

Dr. Öğretim Üyesi Elif ALTINOK ÇALIŞKAN
İstanbul Kültür Üniversitesi, Hukuk Fakültesi
ORCID ID: 0000-0001-58616308

Özet

Dijital dönüşüm anlayışı, kamu hizmetlerinde bilgi ve iletişim teknolojilerinden yararlanılması suretiyle ilk olarak e- devlet uygulamaları ile birlikte kendisini göstermiştir. Endüstri 4.0, yapay zeka gibi teknoloji alanında gerçekleşen -ve devam eden- yenilikler, kamu hizmetinin kuruluşunda ve sunumunda yeni yöntemlerin hayata geçirilmesi gerekliliğini de beraberinde getirmiştir. Özellikle yapay zeka teknolojilerinin getirdiği bir çok teknolojik uygulamanın uyarlanması, toplumsal talepler ve kamu hizmetinde kurumsal, sosyal ve teknolojik ihtiyaçlara uygun plan ve programlar çerçevesinde yürütülmesi, yeni yöntemlerin, kavramların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kamu hizmetlerinde dijital dönüşüm alanındaki uyarlama faaliyetlerinin yürütülmesi ve gelişmelerin de durdurulamaz bir hızla devam ediyor olması karşısında; bu hızın kamu hizmeti anlayışında nasıl bir etkiye sahip olacağını önceden belirlemenin mümkün olmadığını söylemek, alanın dinamik yapısı karşısında yanlış olmayacaktır. Ancak teknolojideki bu gelişmelerin, kamu hizmetlerine uyarlanması noktasında, tüm toplumun birlikte katkı sağlayarak, ihtisaslaşma odaklı yeni hizmet stratejilerinin planlanması çerçevesinde yürütülebileceği bir süreç olduğu söylenebilecektir. Çünkü, teknolojik bir yenilik, kamu hizmetine uyarlandığında; hizmetten yararlananlar yenilik konusunda gerekli bilgi ve deneyime sahip değilse, beklenen amaç gerçekleşmeyeceği gibi; salt bilgilendirme ve yeterli deneyimi kazandırma çalışmaları da yeterli olmayacaktır. Bununla birlikte, güvenliğin temin edilmesi kriterlerinin belirlenmesi, altyapının oluşturulması ve kaynak yaratılması gibi ihtiyaçların da planlamaya dahil edilmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Çalışmamız, kamu hizmeti teorisi yönüyle bu sürecin, tarafımızca “ortak hizmet sunumu” biçiminde yeni bir kavram olarak nitelendirilebileceğini aktarmak için hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dijital kamu hizmeti, dijital dönüşüm, yapay zeka, ortak hizmet sunumu, kamu hizmetinde uyarlama ilkesi.

**Assessments on "Joint Service Presentation" As A New Concept in Adapting The Innovations to
The Public Service By Digital Transformation**

Abstract

The concept of digital transformation, in other words, utilization of information and communication technologies in public services first manifested itself with e-government applications. Innovations in the field of technology such as Industry 4.0 and artificial intelligence have brought along the necessity

of implementing new methods in the establishment and presentation of the public service. In particular, the adaptation of many technological applications brought by artificial intelligence technologies, the implementation of social demands, plans, and programs for corporate, social, and technological needs in public service have led to the emergence of new methods and concepts. It being the fact that the adaptation activities in the field of digital transformation in public services and the continuation of developments are at an unstoppable pace; it would not be wrong to say that it is not possible to predict in advance what effect this speed going to have on the concept of public service, given the dynamic nature of the field. However, at the point of adapting these developments in technology to public services, it can be said that it is a process that can be carried out within the framework of planning new service strategies focused on specialization by contributing to the whole society. That is, when technological innovation is adapted to the public service; if the beneficiaries of the service do not have the necessary knowledge and experience in that innovation, the expected purpose will not be realized, and only informing and providing adequate experience will also not be sufficient. Therefore, it is considered important to include needs such as determining the criteria for ensuring security, creating infrastructure, and creating resources in the planning. This present study has been prepared to convey that this process can be considered as a new concept in the form of “joint service presentation” in terms of public service theory.

Keywords: Digital public service, digital transformation, artificial intelligence, joint service presentation, adaptation principle of the public service.

GİRİŞ

1970’li yıllarda bilgisayarın hayatımıza girmesi ile tartışılmaya başlanan, (örneğin 1970’li yıllarda Adalet Bakanlığında görevli olan Prof. Dr. Durmuş Tezcan adli sicil kayıtlarının bilgisayara aktarılması konusunda bir rapor hazırlamış ve bu süreçte görev almıştır, **TEZCAN**, 1979: 53-79; **TEZCAN**, “*La protection des utilisateurs des systèmes d’Informatique juridique : Rapport sommaire concernant la position de la Turquie, in Actes du cinquième symposium sur l’informatique juridique*”, Avrupa Konseyi yay., Strasbourg, 1979:109-111. Daha sonra Prof. Dr. Dr. h.c. mult. Bahri Öztürk’ün uzun yıllar görev yaptığı Türk Ceza Kanunu Tasarısı Komisyonun hazırladığı TCK tasarısında, “*bilişim suçlarına ilişkin düzenlemeler*” Prof. Dr. Durmuş Tezcan’ın kişisel verilerle ilgili olarak Bakanlık için yaptığı çalışmada kullandığı kavramlara yer verilmiştir, (Öztürk, Altınok Çalışkan, Seyhan, 2020: 74.) ve 2010’lu yıllardan itibaren ise en önemli konulardan biri haline gelen dijital dönüşüm anlayışı (Dijitalizasyonun köklü değişimlerinin gerekçesi olarak açıklanan Endüstri 4.0 terimi her ne kadar ilk olarak 2015 yılında gerçekleştirilen Dünya Ekonomik Forumunda gündeme gelse de aslında ilk olarak 2011 yılında Almanya Hannover Fuarında kullanılmıştır. Bununla birlikte, dijitalleşme sürecinin, dört ayrı dalga şeklinde yayıldığı, birinci dalganın 80’li yıllarda bilgisayarların topluma tanıtılması ile başladığı; ikinci dalganın 90’lı yıllarda bu bilgisayarların ve internetin kullanımının yayılması ile birlikte bilgiye erişimin de daha kolay bir hale gelmesini temsil ettiği; üçüncü dalganın ise mobil internetin keşfi ile internete bağlanmanın mekândan bağımsız bir hale gelmesi ile ortaya çıktığı ve son olarak dördüncü dalganın ise internet kullanımının yalnızca insanlar tarafından değil, araçlar, uygulamalar ve nesnelere tarafından da gerçekleştirilmeye başlaması “nesnelerin interneti-IoT” ile devam ettiği kabul edilmektedir. Davidsson, Hajinasab, Holmgren, Jevinger, Persson, 2016:p.1) kamu yönetiminde ilk olarak e- devlet “elektronik devlet” uygulamaları (18 Aralık 2008 tarihinde açılan e-Devlet Kapısı 22 kamu hizmetiyle açılmış; 2020 Aralık itibarıyla 700 kuruma ait 5 bin 300’ün üzerinde hizmet sunma noktasına gelmiştir. Bkz. <https://cbddo.gov.tr/haberler/4977/siber-guvenlik-haftasi-basladi>. Çevrimiçi Tarihi: 01.01.2021) ile birlikte kendisini göstermiş ve böylece kamu hizmetlerinin sunumunda bilgi ve iletişim teknolojilerinden yararlanılması öngörülmüştür (Tamer, Övgün, 2020:776). Günümüzde ise kamu hizmeti, Endüstri 4.0, yapay zeka, nesnelerin interneti “Internet of Things- IoT”

(Nesnelerin internet (IoT), internet üzerinden birbiriyle bilgi alışverişinde bulunan ve çevreden bilgi toplayarak nesnelerin etkileşimde bulunduğu bir ağ oluşturan, birbirine bağlı fiziksel nesnelerin bir koleksiyonudur . Nesnelerin İnterneti, sağlık, akıllı ev ve binalar, akıllı şehirler, endüstriyel sektör “IIoT”, akıllı enerji ve akıllı şebeke, akıllı tarım gibi hemen hemen tüm alanlara entegre edilebilir. Capisuzu, 2018: 523-532) gibi teknoloji alanında gerçekleşen (ve gerçekleşmeye devam eden) yenilikler nedeniyle; hizmetin kuruluşunda ve sunumunda yeni yöntemlerin hayata geçirilmesi gerekliliğini de beraberinde getirmiş; bu nedenle de çok farklı boyutlara ulaşmıştır. Özellikle yapay zeka teknolojilerinin getirdiği bir çok teknolojik uygulamanın, Ülkeler düzeyinde gelişen teknolojiler, toplumsal talepler ve kamu hizmetinde kurumsal, sosyal ve teknolojik ihtiyaçlar çerçevesinde belirlenen plan ve programlar dahilinde kamu hizmetlerine uyarlanması; beraberinde yeni yöntemlerin ve kavramların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu kapsamda, hukuk-adalet hizmetleri- alanında “SEGBİS-ses ve görüntü bilişim sistemi” (4/12/2004 tarihli ve 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu, 3/7/2005 tarihli ve 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu ve 27/12/2007 tarihli ve 5726 sayılı Tanık Koruma Kanununa dayanılarak hazırlanan, “*Ceza Muhakemesinde Ses Ve Görüntü Bilişim Sisteminin Kullanılması Hakkında Yönetmelik*” çerçevesinde, ses ve görüntü bilişim sistemlerinin kullanılması, ifade alma ve sorgu işlemleri ile duruşmaların video kaydına alınması; Cumhuriyet Başsavcılığı veya mahkemenin yargı çevresi dışında bulunan veya mahkemede hazır bulunamayan kişilerin -şüpheli, sanık, tanık, şikayetçi, katılan vb.- video konferans yoluyla dinlenilmesi ve ifadelerinin kayda alınması imkanı sağlanmıştır. SEGBİS’in kullanılması sonucunda, 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanununun 52, 58, 94, 147/1-h, 180, 196 ve 219’uncu maddelerinde öngörülen ifade alma, sorgu ve duruşma işlemlerinde teknik imkânlardan yararlanma, sesli görüntülü iletişim tekniğini kullanma ve teknik araçlarla kayda almaya dair düzenlemelerin dijital ortamda uygulanması; ifadesi ya da savunması alınacak kişilerin bizzat mahkemesince dinlenilmesi ya da sorgulanması neticesinde her somut uyuşmazlık konusu dosyaya, kişiye ve olaya göre daha sağlıklı ifade alınması; mahkemece duruşmaların daha etkin yönetimi ve mahkemenin, duruşma sırasında gerçekleşen olaylara ve tarafların beyanlarına daha iyi hakim olmasını temin etmektedir. Uygulamaya ilişkin Yönetmelik için bkz. RGT. 20.09.2020/28060), “UYAP –ulusal yargı ağı portalı”; sağlık alanında salgınla mücadelede kullanılan “HES Kodu Uygulaması”, eğitim öğretim hizmetleri alanında, ilkökul, ortaokul ve lise düzeyinde Milli Eğitim Bakanlığı Resmi Dijital Eğitim Platformu olan EBA –eğitim bilişim ağı-; kolluk hizmetleri kapsamında kadına karşı şiddetin önlenmesinde KADES “kadın acil destek” uygulaması (Kadın Acil Destek Uygulaması (KADES) uygulaması 24 Mart 2018'de uygulanmaya başlanmıştır. KADES, kadınların ve çocukların maruz kaldığı şiddet, taciz gibi kötü eylemleri biraz da olsun engellemek adına kullanıcılara sunulmuş resmi bir uygulamadır. Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanmış ve acil durumlarda uygulanan acil müdahale uygulamasıdır. <https://www.icisleri.gov.tr/kadin-destek-uygulamasi-kades> Çevrimiçi Tarihi: 7.01.2020) gibi dijital uygulamalar; nesnelerin interneti (Internet of Things-IoT)-, veri madenciliği kavramları örnek verilebilir. Kamu hizmetlerinde dijital dönüşüm alanındaki uyarlama faaliyetlerinin yürütülmesi ve gelişmelerin de durdurulamaz bir hız ile ilerliyor olması karşısında; bu hızın kamu hizmeti anlayışında nasıl bir etki doğuracağını önceden belirlemenin çok da mümkün olmadığını söylemek, bu alanın dinamik yapısı karşısında yanlış olmayacaktır. Ancak teknolojideki bu gelişmelerin günümüzde kamu hizmetlerine aktarılması (uyarlanması) ihtiyacı, yeni hizmet stratejilerinin ihtisaslaşma odaklı planlanmasını gerektirmekte ve kamu hizmetinin güncel gelişmelere uyarlanması çalışmaları bu gereklilik çerçevesinde de yürütülmektedir. Çünkü bu yenilikler, tüm toplumun katkı sağlayarak birlikte gerçekleştirebileceği bir süreçtir.

Örneğin dijital dönüşümün gereği olan bir teknolojik yenilik kamu hizmetine uyarlandığında; hizmetten yararlananlar bu yenilik konusunda gerekli bilgi ve deneyime sahip değilse, kamu hizmetinden beklenen amacın gerçekleşemeyeceği düşünülmektedir. Bununla birlikte, hizmet sunumunun nasıl sağlanacağı noktasında, hizmetten yararlananlar yönüyle sadece kamusal bilincin oluşturulması, bir diğer ifadeyle kişileri bilgilendirme ve yeterli deneyimi kazandırma çalışmaları yeterli olmayıp;

güvenliği temin edecek yeni kriterlerin belirlenmesi, teknolojik altyapının oluşturulması ve kaynak yaratılması gibi ihtiyaçların da öngörülerek planlamaya dahil edilmesini gerektirecektir. Bu gerekliliklerin hizmeti sunanlar –kamu personeli- bakımından da performans ölçütlerinin belirlenmesi, verimliliğin artırılması gibi aslında özel işletme usullerinde geçerli olan insan kaynakları yönetimi ilke ve standartlarının, kamu hizmetlerinde daha da etkili bir şekilde kullanılmaya başlanmasını gerekli kılmıştır (3136 Sayılı “2021 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programının Onaylanması Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararı”nda 2.1.6 başlıklı “Maliye Politikası” başlıklı kısım gereğince, alınması gerekli tedbirler olarak kamu personelinin performansını artıracak, çalışan memnuniyetinin artırılması amacıyla kamu personelinin mali ve sosyal haklarının planda öngörülen makroekonomik politikalarla uyumlu olarak belirlenmesi öngörülmüş; bu amaçla Cumhurbaşkanlığı İnsan Kaynakları Ofisi, Strateji ve Bütçe Başkanlığı ile ilgili kamu kurum ve kuruluşlarının, kamu personelinin daha verimli çalışabilmesini teminen mesleki ve kişisel eğitim planlarının hazırlanmasına destek olması için geliştirilen araçların kullanılmasını yaygınlaştırmaları; daha verimli ve memnun bir şekilde çalışabilmesi için insan kaynakları uygulamalarını yaygınlaştıracak kurumlararası işbirliklerinin artırılması yönünde hedeflerin belirlendiği görülmektedir. Bkz. RG. 27.10.2020/31287(Mükerrer).

Bilgi ve iletişim teknolojisi alanında gerçekleşen bu yeniliklerin bir başka önemli etkisi de, kamu hizmetlerinde şeffaf yönetim ilkesinin daha aktif kullanılmasını sağlamak olmuştur. Böylece kamu yönetiminde “eşitlik”, “saydamlık” ve “verimlilik” gibi hedeflerin gerçekleştirilmesinin kolaylaştığı söylenebilecektir. Kamu hizmeti sunumunun giderek daha fazla sayıda organizasyonu içeren bir süreç olduğunu, bilgi teknolojisinin, kamu hizmetlerinde eşitliğin sağlanması ve verimliliğin artmasında, eş zamanlı iyileştirmeler sağladığını, birleştirilmiş birden fazla hizmet sunum stratejisi ile yürütülmesinin, hatta devlet teşkilatı içerisinde yeni ihtisaslaşmış birimler oluşturularak (Gelişen teknolojiler, toplumsal talepler ve kamu sektöründeki reform eğilimleri doğrultusunda, farklı kurumlar altında ayrı ayrı sürdürülen dijital dönüşüm (e-Devlet), siber güvenlik, milli teknolojiler, büyük veri ve yapay zekâ ile ilgili çalışmaların tek çatı altında toplanması amacıyla, 10 Temmuz 2018 tarihli ve 30474 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren 1 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi kapsamında T.C. Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi kurulmuştur) bu yönde uluslararası değişim ve yeniliklerle uyumlu plan ve projelerin oluşturulmasında ve sunumunda belki de kamu hizmetinde yeni bir kavram olarak “ortak hizmet sunumu”na doğru gelişme gösterdiği -uygulamadaki örnekler de dikkate alındığında- söylenebilecektir.

Çalışmamızda bu genel perspektiften hareketle ele alacağımız konular;

- 1- Dijital dönüşüm nedir?
- 2- Kamu hizmeti kavramı ve uyarlama ilkesi nedir?
- 3- Neden kamu hizmetlerinde dijitalizasyon önemlidir?
- 4- Yeni bir kavram: “ortak hizmet sunumu” nedir?

olmak üzere, dört temel başlık altında, ancak kamu hizmetlerinin çeşitliliği dikkate alındığında, “dijital dönüşüm” ile bu dönüşümün kamu hizmetlerinin sunumuna uyarlanması ve bu etkinin yeni bir kavram olarak ortaya çıkardığı düşünülen “ortak hizmet sunumu” anlayışı ile sınırlı olarak ele alınmıştır.

I. DİJİTAL DÖNÜŞÜM NEDİR?

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızlı bir şekilde gelişmesi neticesinde, bu gelişimin sunduğu olanaklar karşısında, toplumsal ihtiyaçlar da farklılaşmıştır. Değişen toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda köklü ancak bütüncül bir değişime ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyacın karşılanması amacıyla insan, iş süreçleri ve teknoloji unsurlarını kamu özel ayrımı yapılmaksızın bütüncül olarak bir araya getiren dönüşüme, dijital dönüşüm adı verilmektedir. Kamu hizmetlerinde dijital dönüşüm ise, e-devlet ile başlamış ve

böylece gelişen bilgi teknolojilerinin sunduğu tüm imkanlar kullanılarak, merkezden yerele kadar sunulacak kamu hizmetlerinin daha hızlı, etkili, kesintisiz, verimli ve güvenli bir biçimde sunulmasını temin ederken; hizmetten yararlananların (idare edilenlerin) da devlete karşı olan yükümlülüklerini ve kamusal işlemlerini daha kolay ve hızlı, kesintisiz ve güvenli bir şekilde yerine getirebilmesi sürecini ifade eder. İlk defa 18 Aralık 2008 tarihinde 22 kamu hizmetiyle açılan e-Devlet Kapısı; 2020 Aralık itibarıyla 700 kuruma ait 5 bin 300'ün üzerinde hizmet sunma noktasına gelmiştir (Bkz. <https://cbddo.gov.tr/haberler/4977/siber-guvenlik-haftasi-basladi> (Çevrimiçi Tarihi: 01.01.2021). Özellikle salgınla mücadelede, hayatın kaldığı yerden devam etmesini temin etme bakımından, eğitim gibi sürekli ve düzenli yürütülmesi özellikle önem arz eden bazı hizmetlerin kesintiye uğramadan devamını temin etme noktasında dijital dönüşümün ve hizmetlere uyarılmanın ne kadar önemli olduğu bir kez daha anlaşılmıştır.

II. KAMU HİZMETİ KAVRAMI VE UYARLAMA İLKESİ

Kamu hizmeti teorisi, idare hukuku literatürünün en temel ve bir o kadar da tartışılan konularındandır ve henüz kavram idare hukuku doktrininde, üzerinde tam olarak ortak bir fikir birliğinin sağlanamadığı bir alan olarak kabul edilmektedir (Çal, 2007: 601; Yayla 2009: 71). Ancak bu kavramın tanımının yapılması özellikle idare hukukunun kamu malı, kamu görevi, idari sözleşme gibi kavramlarının kamu hizmetine gönderme yapılmak suretiyle yapıyor olması nedeniyle önemli ve gereklidir (Gözler, 2019: 254). İdare Hukuku bir içtihat hukukudur; bu nedenle İdare Hukukunun diğer ilke ve kuramları gibi kamu hizmeti kavramı da mahkeme kararlarında somut uyuşmazlığın çözümünde gerekli olan kriterlerin değerlendirilmesi kapsamında yer almaktadır (Örneğin **Anayasa Mahkemesi, E. 2007/2, K. 2011/13, T. 13.01.2011** tarihli kararında kamu hizmetini aynısıyla, “...Devlet ya da diğer kamu tüzel kişileri tarafından ya da bunların gözetim ve denetimleri altında, genel ve ortak gereksinimleri karşılamak, kamu yararını ya da çıkarını sağlamak için yapılan ve topluma sunulmuş bulunan sürekli ve düzenli etkinlikler olarak tanımlanan kamu hizmetinin, kamu hukukunun genel ilkeleri gereğince, doğrudan idare, kuruluş ve kurumları eliyle, kamusal yönetim biçimine göre yürütülmesi asıl ve olağandır...” tanımlamıştır. Karar için bkz. www.kazanci.com Çevrimiçi Tarihi: 28.12.2020; Benzer biçimde Danıştay 1. Dairesi, E. 1992/232, K. 1992/294, T. 24.9.1992 tarihli kararında kamu hizmetini aynısıyla, “Çağdaş anlamıyla kamu hizmeti, bir kamu kurumunun ya kendisi tarafından ya da bu kamu kurumunun yakın gözetimi altında özel girişimci eliyle kamuya sağlanan hizmettir. Ayrıca bir hizmetin kamu hizmeti sayılabilmesi için, onun tekel altında yürütülmesi de gerekmez. Kamu hizmeti kurmak ya da özel bir faaliyeti kamu hizmeti haline getirmek ise yasa koyucuya ait bir yetkidir. Bir kamu hizmeti doğrudan doğruya kanunla kurulabileceği gibi kanunun verdiği yetkiye dayanılarak yürütme organınca da kurulabilir” biçiminde tanımlamıştır. Karar için bkz. www.kazanci.com Çevrimiçi Tarihi: 28.12.2020). Ancak bu kavramın, kanuni ve içtihadî bir tanımı yoktur ve öğretide genel olarak kamu hizmeti denilince, devlet ve diğer kamu tüzel kişilerinin toplumun genel ve ortak ihtiyaçlarını gidermek amacıyla doğrudan doğruya ifa ettiği ya da gözetim ve denetimi altında özel kişilere yaptırdığı hizmetler anlaşılır (Sancakdar, Önüt, Us Doğan, Kasapoğlu Turhan, Seyhan, 2020: 537; Gözler, 2019: 255) Kamu hizmeti, idari faaliyetin konusunu oluşturur ve idare hukukunun bağımsız bir hukuk dalı olarak ortaya çıkmasının temel unsurudur Akyılmaz, Sezginer, Kaya, 2020:547) ve muayyen bir zaman ve mekanda ortaya çıkan umumi, kolektif mahiyette olan bir ihtiyacın karşılanması için icra edilen faaliyetlerdir (Onar, Cilt II, 1966: 583).

Kamu hizmeti tanımının organik, maddi ve şekli unsur olarak üç temel unsuru bulunmakta; organik anlamda, idareler tarafından, kamuya ait mal ve teçhizatla, kamu personeli eliyle yürütülen faaliyet

olarak; maddi anlamda, kamu yararına, toplumun ortak ve genel ihtiyaçlarının karşılanması amacı ile yürütülen hizmetler olarak; şekli anlamda ise kamusal yönetim usullerinin kullanılarak yürütüldüğü faaliyetler olarak tanımlanmaktadır (Akyılmaz, Sezginer, Kaya, 2020: 547; Gözler ise kamu hizmeti unsurlarını organik ve maddi unsur olarak ikiye ayırarak tanımlamıştır. Gözler, 2019: 255-270).

Anayasanın kamu hizmetine yönelik düzenlemelerine baktığımızda kavramın, kimi zaman “faaliyet, iş, uğraş”, kimi zaman da “kamu kuruluşları” anlamında kullanıldığı görülmektedir. Örneğin, Anayasanın 128. maddesinde düzenlenen “Devletin kamu iktisadi teşebbüsleri ve diğer kamu tüzelkişilerinin genel idare esaslarına göre yürütmekle yükümlü oldukları kamu hizmetlerinin gerektirdiği asli ve sürekli görevler, memurlar ve diğer kamu görevlileri eliyle görülür” hükmündeki kamu hizmeti “iş, uğraş” anlamında; Anayasa m. 70’deki “Her Türk kamu hizmetlerine girme hakkına sahiptir” hükmünde ise, kamu kurum ve kuruluşlarını ifade etmektedir.

Bununla birlikte, “kamu hizmeti kavramı” sadece idare hukukunda değil, kamu hukukunun tüm alanlarında muğlak bir kavram olarak kabul edilmiş (Derbil,1950:28). ve zamanla özellikle de II. Dünya savaşından sonra devlet müdahaleciliğinin gittikçe artması sonucu gelişme göstermiş ve değişime uğramıştır (Sancakdar, Önüt, Us Doğan, , Kasapoğlu Turhan, Seyhan, 2020: 537). 1980 sonrası serbest piyasa ekonomisinin etkisiyle devletin ekonomik yönü ağır basan hizmetlerden elini çekmesi ile birlikte, özelleştirmeler artmış; kamu hizmetlerinin özel kişiler tarafından gördürülmesi usulü etkili olmaya başlamış; bununla birlikte idarenin kamu hizmetlerinin sunumu bakımından gözetim ve denetim yükümlülüğü ise özellikle sorumluluk hukuku bakımından devam etmiştir. Bu nedenle kamu hizmeti tanımı doğrudan idarenin yürütmekle yükümlü olduğu hizmetler olarak tanımlanmaktan öte gözetim ve denetim yükümlülüğünün devam etmesi kaydıyla özel kişilerce görülen hizmetler olarak da tanımlanmıştır. Bununla birlikte kimi hizmetler ise hem devlet hem de özel sektör tarafından yürütülürken; özel kişilerin bu hizmetleri belirli standartları sağlaması ve bu standartları sağladığına ilişkin idarenin ruhsat, imtiyaz, izin gibi çeşitli işlemleri ile yürütmesi yöntemiyle sağlanmıştır. Daha sonra, hızlı nüfus artışı ve bunu tetikleyen altyapı ihtiyacındaki artış, kentleşme, nüfusun artışı ile altyapı hizmetlerine duyulan ihtiyaç, gelişmekte olan ülkelerin sebebiyet verdiği küresel krizlerin baş göstermesi, küreselleşmenin etkisiyle büyük uluslararası şirketlerin yüksek kazanç beklentisi içine girerek uzun süreli proje arayışlarına çıkmaları, devletlerin finansman yaratmak için özelleştirmeye başvurmaları gibi nedenlerle, ülkeler yeni bir model olarak Kamu Özel İşbirliği (KÖİ) modelini tercih etmiş; bu model, başta ulaştırma ve sağlık sektörleri olmak üzere birçok sektörde uygulanmıştır. Türkiye’de 2014-2018 döneminde Yavuz Sultan Selim Köprüsü, Avrasya Tüneli, Osmangazi Köprüsü, İstanbul Havalimanı, sekiz adet şehir hastanesi gibi önemli projeler KÖİ modeliyle hayata geçirilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023), Temmuz 2019, s. 22).

Dolayısıyla kamu hizmeti anlayışı ve sunumu geçmişte ülkeden ülkeye, zamanın koşullarına, sahip olunan kültürel değerlere, devletlerin yönetim biçimlerine, ekonomik ve siyasi ortam gibi çeşitli unsurların etkisine göre gelişim ve farklılık gösterebilmekteydi. Ancak bugün için, bu temel unsurların yanında ülkelerin kamu hizmeti anlayışını ve sunumunu etkileyen, küresel çapta meydana gelen gelişmeler de etkili olmaktadır (Göçoğlu, 2020: 615-628). En tepede insan aklının yer aldığı, bünyesinde nesnelere interneti, bulut bilişim, blok zinciri, büyük veri ve yapay zekâ gibi birçok teknolojiyi barındıran bu dönüşüm açısından irdelendiğinde çok farklı bir yön ve hız kazanmıştır; öyleki küresel boyutta ortak hedeflerin karşılanmasına yönelik standart ilkeler belirlenmesi yoluna gidilmiştir. Örneğin Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD), kapsayıcı ve sürdürülebilir büyümeyi destekleyen politikaların nasıl uygulanacağı konusunda, hükümetlere tavsiyelerde bulunarak, dünyanın

dört bir yanındaki üyeleri ve ortakları için daha fazla refah sağlamak için tavsiyelerde bulunmuş; günümüzde ise BM, G7, G20 gibi diğer çok taraflı forumlarla giderek daha yakın işbirliği içinde, kanıta dayalı politika analizinin yanı sıra, öneriler, standartlar ve küresel politika ağları yoluyla küresel zorluklara yapısal reformların ve çok taraflı çözümlerin ilerletilmesine yardımcı olmaktadır. OECD, Mayıs 2019'da dijitalizasyonun bir gerekçesi olan yapay zeka alanındaki gelişmeler ile ilgili olarak, yapay zeka ilkelerini belirlemiştir. Yenilikçi ve güvenilir, insan haklarına ve demokratik değerlere saygı duyan bir amaçla belirlenen bu ilkeler, OECD üyesi ülkeler tarafından OECD Yapay Zeka Konsey Tavsiyesinin onaylanması ile kabul edilmiştir. OECD üyelerinin ötesinde, Arjantin, Brezilya, Kosta Rika, Malta, Peru, Romanya ve Ukrayna gibi diğer ülkeler de yapay zeka ilkelerini benimsemiştir. Haziran 2019'da, G20, OECD Yapay Zeka İlkelerinden yola çıkan insan merkezli yapay zeka ilkelerini benimsemiştir (OECD Yapay Zeka İlkeleri "The OECD AI Principles"; OECD'nin güvenilir yapay zeka için mevcut ilkelerine ek olarak beş tamamlayıcı değer temelli ilke belirlemiştir. Bunlar:

- Yapay zeka, kapsayıcı büyümeyi, sürdürülebilir kalkınmayı ve refahı teşvik ederek insanlara ve gezegene fayda sağlamalıdır.
- Yapay zeka sistemleri hukukun üstünlüğüne, insan haklarına, demokratik değerlere ve çoğulculuğa saygı duyacak şekilde tasarlanmalı; adil ve dürüst bir toplum sağlamak için uygun güvenlik önlemleri içermelidir - örneğin gerektiğinde insan müdahalesini mümkün kılar.
- İnsanların yapay zeka temelli sonuçları anlamasını ve bunlara meydan okuyabilmesini sağlamak için, yapay zeka sistemleri etrafında şeffaflık ve sorumlu açıklama olmalıdır.
- Yapay zeka sistemleri, yaşam döngüleri boyunca sağlam, güvenli ve emniyetli bir şekilde işlemeli ve potansiyel riskler sürekli olarak değerlendirilmeli ve yönetilmelidir.
- Yapay zeka sistemlerini geliştiren, dağıtan veya işleten kuruluşlar ve bireyler, yukarıdaki ilkeler doğrultusunda düzgün işleyişlerinden sorumlu tutulmalıdır.

Bu ilkeler, 22.05.2019'da, OECD üyesi ülkeler tarafından imzalanmıştır. Bu metin ayrıca, hükümetler tarafından yapay zekâ üzerine imzalanan ilk metindir. İlkeler için Bkz. <https://www.oecd.org/going-digital/ai/principles/> Çevrimiçi Tarihi: 30.12.2020). OECD, bu ilkelerin uygulanması bakımından hükümet ve kurumların neler yapması gerektiğine ilişkin önerilerde de bulunmuştur. Bu çerçevede özellikle yapay zeka yatırımlarının teşvik edilmesi, veri ve bilgi alışverişini kolaylaştıran altyapı, teknoloji ve mekanizmalar geliştirilmesi ve kolay ulaşılır olması gibi ilkeler (Bkz. <https://www.oecd.org/going-digital/ai/principles/> Çevrimiçi Tarihi: 30.12.2020), özellikle kamu hizmetlerinin uyarlanması bakımından önemli ve ilintili olduğu düşünülen ilkelerdir.

Bu gelişim ve etkiler birlikte değerlendirildiğinde, kamu hizmeti kavramını tanımlamada yaşanan bu zorluğun, onun dinamik yapısından kaynaklandığı ve gelişen teknoloji ve artan ihtiyaçlar karşısında sürekli değişiklik yapılmasını gerektiren bir alan olmasından kaynaklandığı söylenebilecektir (Örneğin OECD'nin Yapay Zeka İlkeleri, yapay zekâ uygulamalarını desteklerken; esneklik ve işlerlik kazandıran niteliktedir. Çünkü bu alan sürekli gelişmekte ve yenilenme ihtiyacını da beraberinde getirdiği düşünülmektedir.) Örneğin, çalışma konumuzun da temelini oluşturan bilgisayar, internet, nesnelerin interneti (IoT) ve iletişim teknolojileri ile yapay zeka teknolojilerindeki yeniliklerin kamu hizmetine devam eden etkileri, bir diğer ifadeyle dijitalizasyonun getirdikleri esas alındığında; bugün geçmişteki kamu hizmeti anlayışından bambaşka bir boyuta ulaşan, kamu hizmeti anlayışının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu nedenle günümüzde kamu hizmetini tanımlamaya çalıştığımızda, klasik tanıma sadık kalınarak, devlet ve diğer kamu tüzel kişilerinin, toplumun genel ve ortak ihtiyaçlarını gidermek amacıyla, "planlama görevi", "gözetim yetkisi" ve "denetim yetkisi" kendi uhdesinde kalmak kaydıyla; kendisi, özel kişiler ve hizmetten yararlananlar ile birlikte ve bütüncül yürüttüğü hizmetler biçiminde

tanımlanabileceği düşünülmektedir. Elbetteki bu tanımın da yeterli olmayacağı ve zamanla çok farklı boyutlara ulaşabileceği söylenebilecektir. Çünkü bugün en hızlı yaşanan teknolojik gelişme ve kamu hizmetine uyarlama çalışmaları, yapay zeka alanında gerçekleşen yeniliklerdir ve bu yeniliklerin kamu hizmeti boyutuyla toplumsal ihtiyaçlara cevap verebilmesi ancak bu hizmetten yararlanacak olanların ilgili yenilik hakkında gerekli bilgi, deneyim ve yeteneğin temin edilmesi ile mümkün olabilecektir. Bu gerekliliği sağlayabilmek de ancak hizmetin kuruluşundan yürütülmesine, hizmeti sunan insan unsurundan -kamu görevlisi- hizmetten yararlananların da dahil olduğu bütüncül bir yaklaşımı esas alarak, ihtisaslaşma odaklı hizmet sunumu ile gerçekleştirilmesi biçiminde söz konusu olabilecektir. Bu konuda Ülkemizde ve uluslararası alanda yürütülen çalışmalar, teknolojinin hizmetten yararlanacaklara ve hizmeti yürüteceklere öğretilmesi, entegre edilmesi üzerine devam etmektedir. Örneğin, Ülkemizde, “81 İilde 81 Siber Kahraman Projesi” ile Dijital Dönüşüm Ofisi ile Türkiye Stratejik Teknoloji Dönüşümleri Araştırma Merkezi (TÜSİDAM) tarafından, Türkiye genelinde siber güvenlik alanında düzenlenen etkinliklerle, farkındalık seminerleri ve uygulamalı eğitim programları ile binlerce öğrencinin siber güvenlik farkındalığının artırılması sağlanmıştır (<https://cbddo.gov.tr/projeler/81ilde81siberkahraman/> (Çevrimiçi Tarihi: 2.01.2021).

Kamu hizmetlerinin yürütülmesinde esas alınan bazı ilkeler bulunmaktadır. Bunlar, süreklilik, uyarlama (değişkenlik), yararlanmada eşitlik ve meccanilik (bedelsizlik) olarak dört başlık altında incelenmektedir. Çalışma konumuz uyarlama –değişkenlik- ilkesi ile sınırlandırıldığından, temelde bu ilkedен hareketle değerlendirmeler yapılacaktır ancak ilgisi kapsamında diğer ilkelerden de yeri geldiğinde söz edilebilecektir. Uyarlama –değişkenlik- ilkesi, kamu hizmetlerinin yeni teknolojik gelişmelere uygun hale getirilmesidir ve bu ilke süreklilik ilkesini de sağlamak bakımından kamu hizmetinin gelişen teknolojiye uyarlanmış şekliyle görülmesini ifade eder (Akyılmaz, Sezginer, Kaya, 2020:552). Uyarlama yukarıda kamu hizmeti anlayışının hızlı değişiminden hareketle, sadece teknolojik yeniliklerin hizmetin sunumuna uyarlanması şekliyle yeterli olmayıp; idari teşkilatın ihtisaslaşma odaklı yeniden planlanmasını, idare edilenlerin –hizmetten yararlananların- bu teknolojiye entegrasyonunu sağlayacak gerekli çalışmaların yapılmasını; ayrıca yasama organının yeni teknolojik gelişmeler karşısında bireylerin hak ve özgürlüklerini koruyan, Ülkenin küresel anlamda teknolojik güvenliğini temin edecek gerekli yasal düzenlemelerin yapılmasını, kaynak yaratılmasını, hatta yargının da bu ihtiyaçlara uygun doğabilecek boşluklarda içtihadî kriterler yaratmak koşuluyla hukuka uygunluk denetimini yürütmeyi temin etmesini içerdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu nedenle, kamu hizmetini özellikle yapay zeka teknolojileri kapsamında uyarlamanın, tam anlamı ile başarı sağlaması, sadece idarenin değil, bir Ulusal Devlet Politikasının belirlenmesi ve bütüncül çalışmaların yürütülmesi ile hatta uluslararası alanda Uluslararası Kuruluşların da özellikle doğabilecek zararların en aza indirgenebilmesi, kötüye kullanımların önlenmesi bakımından etik ilkelerin belirlenmesi ve sorumluluk sınırlarının çizilmesi suretiyle mümkün olabileceği söylenebilecektir.

Bu nedenle gerek Ülkemiz açısından gerek ise uluslararası alanda yapay zeka teknolojilerinin gerektirdiği bilgi ve deneyimin topluma kazandırılması noktasında, bu perspektiften planlamalar yapılarak ciddi çalışmalar yürütülmekte ve kaynak yaratılmaktadır. Örneğin Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi’nin katkılarıyla hazırlanan çizgi film ile çocukların güvenli internet kullanımı, sanal zorbalık, internet bağımlılığı, yapay zekâ gibi pek çok konuyu ele alan; böylece toplumda özellikle de çocuklar arasında dijital okuryazarlığın ve dijital farkındalığın artırılmasına yönelik çalışmalar yapılmış ve Aralık 2020 tarihinden itibaren de bu çalışmalar yayımlanmaya başlanmıştır. Kamu kurum ve kuruluşları ile kritik altyapı niteliğinde hizmet veren işletmelerin bilgi ve iletişim güvenliği kapsamında genel olarak alması gereken tedbirleri belirlemek için “Bilgi ve İletişim

Güvenliği Tedbirleri” konulu 2019/12 sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi (R.G.T. 06.07.2019, S. 30823). yayımlanmıştır. Yayımlanan Genelge doğrultusunda, Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi “Bilgi ve İletişim Güvenliği Rehberi”ni hazırlamış ve Temmuz 2020’de yayımlamıştır. Hazırlanan bu Rehberin temel amacı, bilgi güvenliği risklerinin azaltılması, ortadan kaldırılması ve özellikle gizliliği, bütünlüğü veya erişilebilirliği bozulduğunda milli güvenliği tehdit edebilecek veya kamu düzeninin bozulmasına yol açabilecek kritik bilgi/verinin güvenliğinin sağlanması için asgari güvenlik tedbirlerinin belirlenmesi ve belirlenen tedbirlerin uygulanması için yürütülecek faaliyetlerin tanımlanması olarak belirtilmiştir (Rehber, bilgi işlem birimi barındıran veya bilgi işlem hizmetlerini sözleşmeler çerçevesinde üçüncü taraflardan alan, devlet teşkilatı içerisinde yer alan kurum ve kuruluşlar ile kritik altyapı hizmeti veren işletmeleri kapsamaktadır. Rehberin uygulanması sonucu elde edilmesi beklenenler somutlaştırılarak 12 hedef tanımlanmıştır. Bunlar: 1. Yerli ve milli ürün kullanımının teşvik edilmesi 2. Rehberi uygulayacak kurum ve kuruluşlarda yapılacak mükerrer çalışmaların ve yatırımların önüne geçilmesi 3. Güvenlik tedbirlerinin üç seviyeli olacak şekilde derecelendirilmesi ve varlık gruplarına güvenlik dereceleri ile uyumlu asgari güvenlik tedbirlerinin uygulanması 4. Rehberin güvenlik tedbirleri ile ilgili detayların izlenebilirliğinin sağlanacak şekilde yapılandırılması 5. Güvenlik tedbirlerinin ürün ve teknoloji bağımsız olarak uygulanabilir olması 6. Güvenlik tedbirlerinin uygulanıp uygulanmadığının denetlenebilmesi 7. Güvenlik tedbirlerinin birbirinden bağımsız şekilde uygulanabilirliğini sağlayacak şekilde gruplandırılması ve rehberin modülerliğinin sağlanması 8. Tedbirlerin teknik olarak tüm kurum ve kuruluşlar tarafından uygulanabilir olması 9. İhtiyaçlar, gelişen ve değişen şartlar dikkate alınarak rehberin sürdürülebilirliğinin sağlanması 10. Rehberin format ve içeriğinin özgün olması 11. Rehberin hem güvenlik tedbirlerini uygulayacak personele hem de bu tedbirlerin uygulanıp uygulanmadığını kontrol edecek denetçilere hitap etmesi 12. Rehber içeriğinin bilgi güvenliği çerçevesinde oluşturulmuş mevzuat ve rehberler ile ulusal/uluslararası standartlara uyumlu olması olarak sıralanmıştır. Bkz. **Türkiye Cumhuriyeti Dijital Dönüşüm Ofisi, “Bilgi ve İletişim Güvenliği Rehberi”**, Temmuz 2020, s. 17). Teknolojik gelişmelerin ileride ulaşabileceği seviye ve doğabilecek risklerin şimdiden kesin ve net olarak belirlenmesi hızlı değişim ve gelişim dikkate alındığında sağlıklı olmamakla birlikte; örneğin bu alanda ihtisaslaşmış bir Kurum olarak faaliyetlerini yürüten Dijital Dönüşüm Ofisi Başkanının belirttiği gibi (Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi Başkanı Sn. Dr. Ali Taha Koç’un, Milli Siber Güvenlik Zirvesi Açılış Töreni’nde yaptığı konuşmasından alıntılanmıştır. Bkz. Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi resmi internet sayfası, <https://cbddo.gov.tr/> Çevrimiçi Tarihi: 07.01.2020) ihtiyaç duyulan –örneğin kuantum- teknolojilere yatırım yapılması, kaynak yaratılması, siber güvenlik odaklı yürütülecek çalışmaların ve alınacak önlemler, Ülkemizi uluslararası alanda teknolojiye yön veren bir ülke konumuna getirmesi açısından oldukça önemlidir. Bu çalışmaların ise yerli ve milli kaynakların kullanılması ve geliştirilmesi ile yapılması, idari kolluk yönüyle kamu güvenliğinin temin edilmesi bakımından önem arz ederken, sektörel anlamda uluslararası boyutta öncü sıralarda yer almamızı sağlayacaktır.

Sonuç olarak uyarılama ilkesi ile kamu hizmetleri günün koşullarına uygun ve daha hızlı (**Martinho-Truswell**, 2018. <https://hbr.org/2018/01/how-ai-could-help-the-public-sector> Çevrimiçi Tarihi: 14.01.2021) olarak yürütülürken; günümüz anlamında uyarılama hizmetten yararlananlar bakımından da ilgili yeniliğin gerektirdiği bilgi ve deneyime sahip olmayı da gerekli kıldığı düşünülmektedir. Bu yönüyle, kamu hizmetlerinin uyarlanması ilkesinin, artık klasik uyarılmadan oldukça farklı, ulusal ve uluslararası standartlara uygun ve hizmetten yararlananların, katılanların da dijitalizasyonun gerekli kıldığı yeterli deneyime sahip olması ve kullanabilmesi ile mümkün olabilecek bir ilkeyi ifade ettiği söylenebilecektir.

III. NEDEN KAMU HİZMETLERİNDE DİJİTALİZASYON ÖNEMLİDİR?

Kamu hizmetlerinde dijitalleşme, 2030 Gündemi ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine ve OECD'nin belirlediği hedeflere ulaşmak noktasında önemli olmakla birlikte; kamu hizmeti sunumunun etkinliğini ve verimliliğini artırmak ve dezavantajlı durumda olanlara ulaşmak, salgın gibi küresel ölçekli krizlerle mücadele de dahil olmak üzere birçok önemli olanaklar sağlamaktadır.

Teknolojinin kamu hizmetlerine uyarlanmasında, e-devlet ile başlayan dijital dönüşüm, yapay zeka ile her düzeyde etkili, hesap verebilir ve kapsayıcı kurumlar ve uygulamalar inşa etmek ile efektif hale gelebilecektir. Bunu sağlayabilmek de kurumların ihtisaslaşmış olmasının yanında, hizmetten yararlananların da yukarıda belirttiğimiz gibi, kamu hizmetini sürdürülebilir kılma yönüyle sürece katılmasını gerekli kılmaktadır. Bu katılım tarafımızca çalışma konumuzun da temelini oluşturan “ortak hizmet sunumu” olarak nitelendirilmektedir.

IV. YENİ BİR KAVRAM: “ORTAK HİZMET SUNUMU”

İnsanlar, dijital teknolojiye, hayatlarının her alanında giderek daha merkezi bir parçası haline gelmesi nedeniyle güvenebilmelidir. Çünkü güvenilirlik, aynı zamanda yeniliğin kabulü için bir ön koşuldur (European Commission “ WHITE PAPER: On Artificial Intelligence – A European approach to excellence and trust 19.2.2020 COM(2020), p.1. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/commission-white-paper-artificial-intelligence-feb2020_en.pdf (Çevrimiçi Tarihi: 05.01.2020).

İşte bu güveni sağlayabilmenin ve çalışma kapsamında kamu hizmetlerinin dijital dönüşümün uyarlanması ile işler hale gelmesini temin etmenin en önemli unsurunun ise, hizmetten yararlananların da dahil olduğu, toplumun tüm unsurlarının konu hakkında yeterli bilgi ve deneyime sahip olmasının sağlanması ile mümkün olabileceği düşünülmektedir. Bu nedenle dijital dönüşümün getirdiği yeniliklerin kamu hizmetine uyarlanmasında, “ortak hizmet” anlayışının geçerli olacağı; bu nedenle de kamu yönetiminde geçerli olan yönetim ilkesinin daha da işler hale getirilmesinin bu anlayışı destekleyebileceği düşünülmektedir.

İşte bu nedenle kamu hizmetlerinde dijital dönüşümün klasik kamu hizmetlerinin kurumsal bazda uyarlanması ile değil; merkezi ve yerel tüm otoritelerin bütüncül olarak yeniliklere uygun yönetsel ve teknolojik altyapı ve kaynağa sahip olmasının yanında; kamu hizmetinde yararlananların da kamu hizmetinin işlerliğini temin etmek bakımından sürece dahil edilmesi ile, “ortak hizmet” anlayışına dönüştüğü söylenebilecektir. Bu nedenle kurumlar, merkezden yerele kamu hizmetlerini kurup işletirken, bu yeniliklerin topluma nasıl işler hale getirileceğinin öğretilmesi noktasında da yine o hizmetten yararlananların bir kısmının eğitilmesi ile tüm toplumun eğitilmesi temin edilmekte ve böylece ortak bir hizmet sunumu gerçekleştirilmektedir. Bu yönüyle, kamu hizmeti sunumunda kamu idare ve kurumları belli hizmetleri protokoller yapmak suretiyle “ortak” olarak zaten sunmaktadır; bizim burada “ortak hizmet sunumu” kavramıyla ifade ettiğimiz husus, idarelerin güçlerini ve uzmanlıklarını birleştirip sundukları hizmetlerden ziyade, idarenin yanında hizmetten yararlananların da, çeşitli araçlarla, hizmet sunumuna, hizmetin nasıl işler hale getirileceği noktasında eğitilerek onların da diğer yararlananları eğiterek hizmete dahil edilmesini ifade etmektedir. Bu nedenle, “Ortak” ifadesi, idarelerin ortaklaşa hizmet sunmasının ötesinde bir anlam ifade etmekte, hizmetten yararlananlara da çeşitli görev ve sorumlulukların yüklenerek; teknolojik yeniliğin toplumda uygulanabilir hale getirilmesi; hizmetten yararlananların da teknolojik bilgi ve yeterliliğe sahip olmasını temin ederek yürütülmesini ifade etmektedir.

Bu genel tanım ve gerekliliklerden hareketle, kamu hizmetlerinde dijital dönüşümün “ortak hizmet sunumu yönüyle” önemi ve gerekliliği genel hatları ile aşağıdaki gibi sıralanabilecektir. Bunlar:

1. Kamu hizmetlerinin hızlı, etkili ve daha az maliyetle sunulmasını temin etmektedir.
2. Farklı kullanıcı gruplarına kamu hizmetlerinin farklı –ihtiyaca özel- sunulmasını temin ederek; özellikle, dezavantajlı ve hassas grupların eşitlik ilkesinin bir gereği olarak farklı uygulamalar yoluyla hizmetten tam ve gereğince yararlanmasını temin edebilir. Örneğin görme duyusunda dezavantajlı olan bir öğrenciye dijital kitap okuma ile dinleyerek öğrenmesini temin etmek ve yine özel sınav sistemi temin etmek ihtiyaca uygun hizmet sunumunun temin edeceği söylenebilecektir.
3. Hizmette aksayan yönler dijital yolla elde edilen bilgilerin çeşitli teknolojik yenilikler ile –örneğin yapay zeka- ile yorumlanması neticesinde daha hızlı ve akılcı çözümlenmesini temin edebilir.
4. Kamu hizmetlerinde kırtasiyecilik olarak nitelendirdiğimiz bürokrasi engellerinin ortadan kalmasına yardımcı olarak (Örneğin kamu kurum ve kuruluşlarında yapay zeka odaklı uyarılma çalışmaları, Mart 2021’de tüm kamu kurumlarında uygulamaya alınacak olan Elektronik Yazışma Projesi 2.0 (EYP 2.0) ile kamu kurumları arasındaki resmi yazışmaların elektronik ortamda çok daha güvenli ve etkin şekilde gerçekleşmesini sağlamayı hedeflemektedir. <https://cbddo.gov.tr>); hizmetten yararlananların Devlete ve idareye olan itibarının artmasını temin edebilir.
5. Covid-19 gibi küresel ölçekli salgınlarla mücadelede, hızlı ve önleyici kolluk tedbiri uygulamaları ile kamu hizmetinden yararlananların korunması temin edilebilir; akılcı ve bilimsel verilere dayalı mücadele yöntemleri uygulanabilir.
6. Sosyal yapıya özgü sorunların çözümünde, örneğin kadına şiddet gibi, sağlık çalışanlarına şiddet gibi etkili olabilir. Örneğin yapay zekanın sağladığı teknolojik imkan dahilinde, sağlık çalışanı ve hasta yakınının iletişimi esnasında, kişilerin vücut ısılarında duyu durumlarının tespit edilerek, saldırı anına gelmeden önceden uyarı mekanizmalarının kurulması ile önleyici kolluğun olaya müdahalesi temin edilebilir ve böylece kişilerin zarar görmesi engellenebilir.
7. Yönetimde şeffaflık sağlanarak, idare edilenlerin gerek kendileri hakkında gerekse kamu hizmetinin işleyişine ilişkin konularda hızlı ve doğru bilgiye ulaşmasını temin edecektir. Aynı zamanda kurumların işleyişine ilişkin aksamaların aktarımında hız ve etkin çözüm ile hizmet kalitesi temin edilebilecektir.

Sonuç ve Öneriler

Dijital dönüşümün getirdiği yeniliklerin kamu hizmetine uyarlanması yeni bir kavram olarak “ortak hizmet sunumu”nun özellikle dijitalizasyon ile bütüncül değerlendirilmesi neticesinde, çalışmamızda belirtilen yararları ile sınırlı sayıda olmadığı özellikle belirtilmelidir. Belirlenenlerin çoğunun çok temel konulara ilişkin olduğu ve bunların çoğunun uygulamada olan ya da yakın zamanda olabilecek uygulamaların değerlendirilmesi sonucu belirlendiği belirtilmelidir. Zira bu alanın dinamik yapısı kesin sınırlarını belirlemeye de engeldir.

Kamu hizmetlerinde dijital dönüşümün “ortak hizmet sunumu yönüyle” yararının yanında, özellikle idare edilenler bakımından doğabilecek zarar konusunun da ayrı bir çalışmada ve detaylı olarak ele alınması gerekir. Çünkü, bu zararların önlenmesi, özellikle idarenin kamu hizmetlerini yürütmekte, hizmetin kuruluşundan işleyişine kadar her türlü tedbiri almakla sorumlu olduğu; zarardan, şartlarına göre kusur ya da kusursuz sorumluluk ilke ve kurallarının işletilmesi suretiyle sorumluluğunun doğabileceği yönleri ile önemli ve gereklidir. Bununla birlikte, doğabilecek zararların kimilerinin bugünden öngörülmesinin mümkün olmadığı söylenebilecektir. Bu durumda nasıl bir yol izlenmesi daha yararlı olacaktır?

1. Teknojik gelişmelere uygun yeni yasal düzenlemelerin yapılması gereklidir. Burada asıl amaç, hukukun temel amacı olan temel hak ve özgürlüklerin korunmasıdır. Bu nedenle öngörülemez zararlar nedeniyle, özellikle modern teknolojilerin gücü, yönetim ve kamu yönetiminin dijital dönüşümü, idare edilenlerin başta özel hayatına müdahaleyi kolaylaştırabilmektedir. Hiç şüphesiz, kamu hizmetlerinin veya girişimlerinin etkisini belirlerken, hizmetten yararlananların katılımı son derece önemlidir. Bu nedenle daha fazla bilgiyi hizmetten yararlananlara açık hale getirmek, kendilerini sürece dahil hissetmelerine yardımcı olabilir. Bunun iki yönlü değerlendirilerek sınırlarının çizilmesi gerekir. Bir yandan kişilerin özel hayatını güvence altına almak bir yandan da kamu güvenliğinin tüm boyutları ile güvence altına alınmasını temin etmektir. Bu konuda Kişisel Verilerin Korunması Kanununun yerinde bir örnek olduğu düşünülmektedir. Bu Kanun, bir yandan kişilerin verilerini koruma altına alırken; üstün kamu yararı olarak nitelendirilen ve hukuk devleti ilkesi gereğince kamu düzeninin gerekli kıldığı hallerde ve yasa ile sınırları çizilmek suretiyle istisna hükümlerinin uygulanmasını gerekli kılabilir.

2. Kamu hizmetlerinde, dijital dönüşümün olumlu etkilerini ortaya çıkarmaya ve efektif yararlanmaya odaklanılmalı; ancak olumsuz sonuçların da doğabileceği hususu göz ardı edilmemelidir. Bu nedenle olası gizlilik endişelerinin olduğu durumlarda, gerekli minimum verileri kullanmaya yönelik dijital tedbirler alınmasının teknolojik olarak mümkün olup olmadığı ve bu kapsamda “veri minimalizasyonu” ilkesinin ne derece uygulanacağı da ayrıca değerlendirilmelidir.

3. Kamu hizmetinden yararlananlara, kamu hizmetlerinde dijital dönüşümün önemini göstermek; yeniliklerin ve kötüye kullanımların önlenmesini engelleyecek bilgi ve deneyimin kazandırılmasının çok önemli olduğu düşünülmektedir. Böylece hizmetten yararlananların “kötüye kullanım” hakkındaki endişeleri giderilirken, yanlış kullanımdan doğan zararların da en aza indirilmesinin temin edilebileceği düşünülmektedir. Bu nedenle ortak hizmet sunumu olarak nitelendirdiğimiz kamu hizmetlerinin dijital yenilikleri kullanabilen bir “idare edilenler” yönünün sağlanması etkili ve önemlidir. Bu nedenle Üniversitelerde bölüm farketmeksizin “dijital okur-yazarlık” derslerinin mevcut müfredata eklenerek işletilmesi bu amaca yönelik yürütülen çalışmalara örnek olarak verilebilir.

4. Nihayet hayatın tüm alanında geçerli olmaya başlayan etik ilkeler ve mevcut uygulamalarda da sunulan kamu hizmetlerinde bir etik kurul oluşturulması çalışmalarının, daha geniş bir alana sirayet edecek şekilde oluşturulmasının yararlı olacağı düşünülmektedir. Çünkü, yürütülecek belirli bir projede etik hakkında düzenli tartışmalar yaparak sunulacak hizmetin kalitesini ve doğabilecek zararların en aza indirilmesini temin edebileceği düşünülmektedir. Etiğin de tıpkı kamu hizmeti gibi değişikliklere ayak uydurması gerekir. Bu nedenle etik değerlendirmeler günlük yürütülen hizmetin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmelidir. Böylece dijital dönüşüm ile sunulan bir kamu hizmetinin başkalarını nasıl etkileyeceği saptanırken, düşünce ve insan farklılıklarının, dezavantajlı hassas grupların dikkate alınması bakımlarından oldukça önemli bir husus olduğu düşünülmektedir.

Bu temel noktalardan hareketle, idare edilenlerin de kamu hizmetinin sunumuna katılması, kamu hizmetini işler hale getirmek, hedeflenen yararın temin edilmesi yönüyle, kamu hizmetinden yararlananların da ilgili yeniliğe uyum sağlaması ve katılması tarafımızca “ortak hizmet sunumu” olarak nitelendirilmektedir. Ve ancak günümüzde, teknolojiye uyum sağlayabilen bir toplum ile kamu hizmetlerinden beklenen yarar elde edilebilecektir.

KAYNAKÇA

Akyılmaz, Bahtiyar, Sezginer, Murat, Kaya, Cemil, "Türk İdare Hukuku", Savaş Yayınları, 12. Baskı, Eylül 2020.

Çal, Sedat, "Kamu Hizmeti: Bir Tanım Denemesi", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, S.6(1-2), 2007.

Capisizu, Larisa-Antonia, "Legal Perspectives on the Internet of Things", Conferinta Internationala de Drept, Studii Europene si Relatii Internationale 2018 (2018).

Göçoğlu, Volkan, "Kamu Hizmetlerinin Sunumunda Dijital Dönüşüm: Nesnelerin İnterneti Üzerine Bir İnceleme" Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi 9.1 (2020).

Gözler, Kemal, "İdare Hukuku-Cilt II", Ekin Yayınları, Mayıs 2019, s. 254.

Davidsson, Paul, Hajinasab, Banafsheh, Holmgren, Johan, Jevinger, Åse, Persson, Jan A., "The Fourth Wave of Digitalization and Public Transport: Opportunities and Challenges", Sustainability 2016, 8, 1248.

Derbil, Süheyp , "Kamu Hizmeti Nedir?", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, S. 7 (3/34), 1950.

Martinho-Truswell, Emma, "How AI Could Help the Public Sector", Harvard Business Review, January 26, 2018.

Onar, Sıddık Sami, "İdare Hukukunun Umumi Esasları", Cilt II, 3. Bası, 1966.

Öztürk, Bahri, Altınok Çalışkan, Elif, Seyhan, Serkan, "Kişisel Verilerin Korunması Hukuku (Teorik ve Pratik Çalışma Kitabı)", Seçkin, 2020.

Sancakdar, Oğuz, Önüt, Lale Burcu, Us Doğan, Eser, Kasapoğlu Turhan, Mine, Seyhan, Serkan, "İdare Hukuku Teorik Çalışma Kitabı", 9. Baskı, seçkin, 2020.

Tezcan, Durmuş, "Bilgisayarın Hukukta Kullanılması ve Özellikle Adli Sicil Sisteminin Mekanik Hale Dönüştürülmesi", Adalet Dergisi, Yıl: 70, 1979, No:1-2.

Tezcan, Durmuş, "La protection des utilisateurs des systèmes d'Informatique juridique: Rapport sommaire concernant la position de la Turquie, in Actes du cinquième symposium sur l'informatique juridique", Avrupa Konseyi yay., Strasbourg, 1979, N° CJ-IJ Sy : (79) 14., s. 74.

Tamer, Halil Yasin, Övgün, Barış "Yapay Zeka Bağlamında Dijital Dönüşüm Ofisi", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, C. 75(2), 2020, s. 776.

Yayla, Yıldızhan, "İdare Hukuku", Beta Yayınları, 2009.

Dijital Kaynaklar

<https://cbddo.gov.tr/haberler/4977/siber-guvenlik-haftasi-basladi>

<https://www.oecd.org/going-digital/ai/principles/>

www.kazanci.com.tr